

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

p-ISSN: 1308-8041
e-ISSN: 1309-4033

TURAN
Stratejik Araştırmalar Merkezi

(TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE)

TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi için Yazım Kuralları:

- Makaleler word formatında 20 sayfa geçmemelidir
- Makalelerin 150 kelimeyi geçmeyen Türkçe özeti ve İngilizce abstract bulunmalıdır
- Makaleler 12 punto ile Times New Roman ile yazılmalıdır. Alttan, üstten, sağdan ve soldan 3 cm boşluk bırakılmalıdır
- Makalelerde yazarların adı, soyadı, babasının adı, e-posta adresi, telefonu, kurumu ve adresi açıkça belirtilmelidir
- Kullanılan dipnotlarda bilimsel yazım kurallarına dikkat edilmelidir
- Makaleler genel olarak: Özet, Giriş, Alt Bölümler, Sonuç ve Kaynakça şeklinde hazırlanmalıdır.

(AZƏRBAYCAN TÜRKÇƏSİNDƏ)

TURAN-SAM Beynəlxalq Elmi Arbitrlı Mövsümlük Jurnal Üçün Məqalə Yazma Qaydaları:

- Məqalələr word formatında 20 səhifəni keçməməlidir.
- Məqalələrin 150 sözü keçməyən Türk dilində məzmunu (ÖZET) və İngilis dilində ABSTRACT yer almalıdır.
- Məqalələr 12 şrift ilə Times New Roman ilə yazılmalıdır. Altdan, üstədən, sağdan və soldan 3 sm abzas buraxılmalıdır.
- Məqalələrdə yazıçıların adı, soyadı, atasının adı, e-poçt ünvanı, telefon, Təşkilat və ünvanı göstərilməlidir.
- İstifadə edilən haşiyələrdə(index) elmi yazma qaydalarına riayət edilməlidir.
- Məqalələr ümumiyyətlə: Məzmun, Giriş, Alt Hissələr, Nəticə və Ədəbiyyat şəklində hazırlanmalıdır.

(ENGLISH)

TURAN-SAM International Journal for the Scientific Seasonal Writing Refereed:

- Articles should not exceed 20 pages in word format.
- The article does not exceed 150 words of the abstract should include an abstract in Turkish and English.
- Articles must be written in Times New Roman 12 pt. Bottom, top, right and left 3 cm margins should be left.
- Articles of the author's name, surname, father's name, e-mail address, phone and address of institution should be clearly stated.
- Used in footnotes to the rules of scientific writing should be considered.
- The article in general: Summary, Introduction, Sub-Chapters, Conclusion, and References should be prepared in the form.

(РУССКИЙ)

Требования к рукописям, предоставляемым в международный научно рецензируемый сезонный журнал "ТУРАН-SAM"

- Объем статьи не должен превышать 20 страниц в формате MS Word.
- Статьи должны содержать резюме на турецком и английском языках объем которых не должны превышать 150 слов.
- Текст статьи должен быть набран шрифтом Times New Roman, 12пт. Параметры страницы (поля): верхнее, нижнее, левое и правое – 3,0 см.
- Статьи оформляются по образцу: название; имя отчество и фамилия авторов; полное название учреждений, в которых выполнялось исследование, их почтовые и электронные адреса
- Используемые в примечаниях к правилам научного письма должны быть рассмотрены.
- Статьи в целом должны содержать: аннотацию, введение, подзаголовки, выводы и список литературы

VOLUME: 16 YEAR: 2024 MONTH: JUNE SPRING ISSUE: 62

СІЛТ: 16 YIL: 2024 AY: HAZİRAN İLKBAHAR SAYI: 62

TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası
Bilimsel
Hakemli
Mevsimlik
Dergi

CİLT: 16 YIL: 2024 AY: HAZİRAN İLKBAHAR SAYI: 62
VOLUME: 16 YEAR: 2024 MONTH: JUNE SPRING ISSUE: 62

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezinin) Uluslararası Endekslerce Taranıp Dizinlenen Bilimsel Mevsimlik Dergisi, 16 yıldan beri kesintisiz yayımlanan Hakemli bir Dergidir. TURAN-SAM dergisi 3 ayda bir, yılda dört kez olmak üzere yayınlanmaktadır.

CİLT: 16 YIL: 2024 AY: HAZİRAN İLKBAHAR SAYI: 62
VOLUME: 16 YEAR: 2024 MONTH: JUNE SPRING ISSUE: 62

p-ISSN: 1308-8041 (BASILI * PRINTED) e-ISSN: 1309-4033 (DİJİTAL * DIGITAL)

DERGİ İMTİYAZ SAHİBİ: TURAN-SAM (TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi)
Kurucu Genel Başkanı Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Dergi Sorumlu Yazı İşleri Müdürü: Dr. Sahib RAMAZANOV

Genel Yayın Yönetmeni: Prof. Dr. Ata ATUN

Baş Editör: Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL

Editörler Kurulu: Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENGER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DOĞAN; TÜRKİYE
Doç. Dr. A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Saadet Ela PELENK; TÜRKİYE

Baskı ve Cilt: SAGE Matbaacılık

Baskı Tarihi: 21 HAZİRAN, 2024

Matbaa: SAGE Yayıncılık Rek. Mat. San. Tic. Ltd. Şti.
Serhat Mah. Uzuncağı Cad. 1128 Sokak No:6
Ostim / Ankara
Tel: 444 9 296 , 0312 341 00 02
Eposta: bilgi@bizimdijital.com

Yönetim Yeri Adresi: **Merkez Ofis**
TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi
Kars Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Merkezi Kampüs 36100, Kars/TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Telefon / Belgegeçer (Faks): +90 474 225 15 50 (+1842)
Web adresi: <http://www.turansam.com>
E-posta: emikail@turansam.org

Şube:
Sahib RAMAZANOV "TURAN-SAM YAYINCILIK"
Ortakapı Mahallesi, Gazi Ahmet Paşa Muhtar Caddesi, No: 119B/4
Merkez, 36000 Kars / Türkiye Cumhuriyeti
Kars Vergi Dairesi
Vergi Kimlik Numarası: 7341370015

Türkiye Cumhuriyeti Gümrük ve Ticaret Bakanlığı
Esnaf ve Sanatkarlar Genel Müdürlüğü
Esnaf ve Sanatkar Bilgi Sistemi (ESBİS)
Sicil Numarası: 24346

TURAN

Stratejik Araştırmalar Merkezi

Uluslararası Bilimsel Hakemli Mevsimlik Dergi

DANIşMA KURULU

Ordinaryüs Prof. Dr. Ermentay SULTANMURAT; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Akif MUSAYEV; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Alaittin Kazım KİRTİŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ali Osman ENGİN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Alparslan AÇIKGENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ata ATUN; KKTC
Prof. Dr. Damla BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Elman HAZAR; BORÇALI/GÜRCİSTAN
Prof. Dr. Elnur Hasan MİKAIL
Prof. Dr. Emmanuel OBESIE; ABD
Prof. Dr. Fatih KIRIŞÇIOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ferit BULUT; TÜRKİYE
Prof. Dr. Gazi UÇKUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Giray SAYNUR DERMAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hacer HÜSEYNOVA; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Hacı DURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Halim KAZAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Harun DEMİRKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan LATİF; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hasan TOSUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayati AKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hayriye ATİK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Hikmet KORAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Himmet KARADAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. İsmail Hakkı NUR; TÜRKİYE
Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Kamile GÜLÜM; TÜRKİYE
Prof. Dr. Karjaubay SARTKOJAOĞLU; KAZAKİSTAN
Prof. Dr. Kaya YILDIZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mahire QULIYEVA; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Mehmet GÜNAY; TÜRKİYE
Prof. Dr. Mehmet KARAGÜL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Minire GARAYEVA; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Muharrem KASIMLI; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Muhsin HALİS; TÜRKİYE
Prof. Dr. M. Murat HATİPOĞLU; TÜRKİYE
Prof. Dr. Musa QASIMLI; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Nadir MEMMEDLİ; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Orhan ELMACI; TÜRKİYE
Prof. Dr. Oktay KIZILKAYA; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ötügen SENGER; TÜRKİYE
Prof. Dr. Salih ŞİMŞEK; TÜRKİYE
Prof. Dr. Samettin GÜNDÜZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sebhattin BEKTAŞ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Sevinç MUHARREMOVA; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Sharon BURAK; ABD
Prof. Dr. Sibel TURAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Süleyman DÖNMEZ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Şureddin MEMMEDLİ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Teymur KERİMLİ; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Timur VURAL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Toğrul İSMAYIL; AZERBAJYAN
Prof. Dr. Türkan ERDOĞAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL; TÜRKİYE
Prof. Dr. Uğur GÜVENÇ; TÜRKİYE
Prof. Dr. Vefa KURBAN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yıldırım TORUN; TÜRKİYE
Prof. Dr. Yücel GELİŞLİ; TÜRKİYE

YAYIN (BİLİM) KURULU

Doç. Dr. Ahmet ÖZALP; TÜRKİYE
Doç. Dr. Atilla JORMA; MAKEDONYA
Doç. Dr. Ayım YERİMBETOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Aynur FAMILQIZI; AZERBAJYAN
Doç. Dr. Bakıtgül GÜLCANOVA; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Çağatay BENHÜR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Dilaram HAMRAEVA; ÖZBEKİSTAN
Doç. Dr. Emin GERİBLİ; AZERBAJYAN
Doç. Dr. Erkan SEZGİN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Fuat UÇAR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hakan ÇORA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Haluk YÜCEL; TÜRKİYE
Doç. Dr. Hüseyin YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Gülnare GOCAEVA MEMMEDOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İbrahim USTA; TÜRKİYE
Doç. Dr. İkin GULUSOY; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kamile Bahar AYDIN; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kasım TATLILIOĞLU; TÜRKİYE
Doç. Dr. Kazım YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Meşkure YILMAZ; TÜRKİYE
Doç. Dr. Mustafa SEVER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Nebiye KONUK KANDEMİR; TÜRKİYE
Doç. Dr. Necmettin KARABULUT; TÜRKİYE
Doç. Dr. Neşide YILDIRIM; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramazan BİÇER; TÜRKİYE
Doç. Dr. Ramil QULIYEV; AZERBAJYAN
Doç. Dr. Rısgül ABILHAMİTKIZI; KAZAKİSTAN
Doç. Dr. Sadagat ABBASOVA; TÜRKİYE
Doç. Dr. Şengül ÇELİK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Abbas KARAĞAÇLI; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AYTAÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Akif ABDULLAH; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Aleksandr KUZNETSOV; ÇUVAŞİSTAN/RUSYA
Dr. Öğr. Üyesi A. Nurdan TÜMBEK TEKEOĞLU; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Celal GÜLŞEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Dursun KÖSE; TAYVAN
Dr. Öğr. Üyesi Efe DÜNDAR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Yaşar AKÇAY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Emine LEYLA KIYAT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Ertuğrul BAYER; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Fethi Ahmet YÜKSEL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi İlhan KAÇİRE; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kadir TUTKAVUL; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Kemal KOÇAK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali SEVEN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Faruk ÇAKIR; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Namık HÜSEYİNLI; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Nurhodja AKBULAEV; AZERBAJYAN
Dr. Öğr. Üyesi Osman Gazi AKSOY; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman Nuri ŞAHİN; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Osman SÖNMEZ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Refet RAMİZ; KKTC
Dr. Öğr. Üyesi Sefer GÜMÜŞ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Seyfi KILIÇ; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Shanay QULIYEVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Şahin BULUT; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Tuba KALÇIK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Yiğit Anıl GÜZELİPEK; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zhalı BABASHOVA; TÜRKİYE
Dr. Öğr. Üyesi Zülfiyye İSMAYIL; NAHÇIVAN/AZERBAJYAN
Öğr. Gör. Dr. Hande ÖZOLGUN AKKURT; TÜRKİYE
Dr. Aygün MEHERREMOVA; AZERBAJYAN
Dr. Gülşen MEHERREMOVA; AZERBAJYAN
Dr. Alan CASTLE; A.B.D.
Dr. Andaç KARABULUT; TÜRKİYE
Dr. Aşlı KAYA; TÜRKİYE
Dr. M. Dylan CASTLE; A.B.D.
Dr. Rıza ALTUN; TÜRKİYE
Dr. Zekeriya BİNGÖL; TÜRKİYE
Arş. Gör. Dr. Halil ŞENOL; TÜRKİYE

TURAN-SAM Dergisinin Tarandığı Endeksler

www.turansam.com

İÇİNDEKİLER

(1)

Prof. Dr. Hasan LATİF; Assoc. Prof. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR; Assist. Prof. Dr. Engin KARAMAN

IS THERE SENSITIVITY TO INITIAL CONDITIONS (SIC) IN THE E-COMMUNICATION BEHAVIORS OF ROMANTIC PARTNERS?

ROMANTİK PARTNERLERİN E-İLETİŞİM DAVRANIŞLARINDA BAŞLANGIÇ KOŞULLARINA DUYARLILIK (BKD) VAR MIDIR?

SAYFA 11

(2)

Prof. Dr. Mikail EROL; Öğr. Gör. Yılmaz ÖZDEMİR

HAVAYOLU TAŞIMACILIĞINDA YAKIT KISITININ ORTAYA ÇIKARILMASI VE ÇÖZÜM ÖNERİSİ

REVEALING THE FUEL CONSTRAINT IN AIRLINE TRANSPORTATION AND SOLUTION PROPOSAL

SAYFA 20

(3)

Hüseyin KORKULU; Prof. Dr. Muzaffer ERTÜRK

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ PERFORMANSINI ETKİLEYEN ÖRGÜTSEL FAKTÖRLER: İSTANBUL'DA BİR HASTANE ÖRNEĞİ

ORGANIZATIONAL FACTORS AFFECTING THE PERFORMANCE OF HEALTH WORKERS: THE CASE OF A HOSPITAL IN ISTANBUL

SAYFA 26

(4)

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ

TARIM ARAZİLERİNİN PARÇALILIĞININ İNCELENMESİ: SAMSUN YAKAKENT İLÇESİ ÖRNEĞİ

INVESTIGATION OF THE PARTITIONING OF AGRICULTURAL LANDS IN YAKAKENT DISTRICT OF SAMSUN

SAYFA 37

(5)

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ

KARİYER PLANLAMA VE KARİYER YÖNETİMİ: ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ HARİTA MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ İÇİN BİR ALAN ARAŞTIRMASI
CAREER PLANNING AND CAREER MANAGEMENT: A FIELD RESEARCH FOR THE STUDENTS OF ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY GEOMATICS ENGINEERING DEPARTMENT

SAYFA 42

(6)

Murat YEŞİLÇİÇEK; Prof. Dr. Cevat ELMA
ÖĞRETMEN GÖZÜYLE DENETMEN

THE INSPECTOR FROM THE TEACHER'S PERSPECTIVE

SAYFA 49

(7)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV

SALMAN MÜMTAZIN ARAŞDIRMALARINDA ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR
PROVERBS AND FABLES IN STUDIES OF SALMAN MUMTAZ

SAYFA 57

(8)

Doç. Dr. Turan HÜSEYNOVA

TÜRKMEN DİLİNDE BİRLEŞİK CÜMLE YAPILARI
COMPOUND SENTENCE STRUCTURES IN TURKMEN LANGUAGE

SAYFA 62

(9)

Abdülaziz AZİZOĞLU; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ; Dr. Öğr. Üyesi Harun YILMAZ
GAP HAVALİMANININ BÖLGE TURİZMİ ÜZERİNE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI: YEREL HALKIN GÖRÜŞLERİ

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF GAP AIRPORT ON REGIONAL TOURISM: OPINIONS OF LOCAL PEOPLE

SAYFA 67

(10)

Fırat AKSOY; Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ
ZARİF HANIMLAR, CARİYELER VE NAĞMELER
ELEGANT LADIES, CONCUBINES AND MELODIES

SAYFA 78

(11)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV; Günel MİRZƏYEVA
DESTANLARDA ETKİNLİKLERİN GELİŞİMİNE YARDIMCI GÜÇLER
FORCES HELPING THE DEVELOPMENT OF EVENTS IN EPIC

SAYFA 93

(12)

Semra KARAKAŞ; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ
KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KAPSAMINDA SİSTEMATİK BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS IN A SYSTEMATIC CONTEXT WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE TOURISM

SAYFA 97

(13)

Sıdıka BAŞBUĞA; Remzi AYDIN; Prof. Dr. İlkey ULUTAŞ
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMELERİNDE LİDERLİK ÖZELLİKLERİ
LEADERSHIP CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL TEACHERS

SAYFA 113

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Hamide Nur ÖZSOY
AYASOFYA VESBİTÜL KAPIDAKİ ÇİÇEK MOTİFLERİ
FLOWER MOTIFTS ON HAGIA SOFIA VESTIBULE DOOR

SAYFA 117

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KESKİN
YAPAY ZEKÂ İLE HAZIRLANAN 9. SINIF COĞRAFYA DERS VE ETKİNLİK PLANLARININ
UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ
ARTIFICIAL INTELLIGENCE PREPARED 9TH GRADE GEOGRAPHY LESSON AND ACTIVITY
PLANS: VIEWS ON THE APPLICABILITY BY GEOGRAPHY TEACHERS

SAYFA 129

(16)

Dr. Sabriye Hilal ARPACIOĞLU; Esra AKSAY
HÜSREV VE ŞİRİN MİNYATÜRLERİNDE ŞİRİN'E HÜSREV'İN RESMİNİN GÖSTERİLME
SAHNELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN EVALUATION OF SCENES IN WHICH SHIRIN IS SHOWN THE PORTRAIT OF KHUSRAW IN
THE MINIATURES OF KHUSRAW AND SHIRIN

SAYFA 142

(17)

Dr. Hatice DİLAVER
PARASAL BİRLİĞİN TÜRK CUMHURİYETLERİ AÇISINDAN FAYDA VE MALİYETLERİ
BENEFITS AND COSTS OF MONETARY UNION FOR THE TURKIC REPUBLICS

SAYFA 161

(18)

Arş. Gör. Filiz TEKDAL
YALTA KONFERANSI GİZLİ ZABITLARININ YAYINLANMASININ TÜRK BASININA
YANSIMASI (1955)
THE REFLECTION OF THE PUBLICATION OF THE SECRET MINUTES OF THE YALTA
CONFERENCE ON THE TURKISH PRESS (1955)

SAYFA 175

(19)

Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ
27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNİN ERZURUM BASININA YANSIMALARI (HÜRSÖZ
GAZETESİ ÖRNEĞİ)
REFLECTIONS OF THE MILITARY COUP OF 27 MAY 1960 ON THE ERZURUM PRESS (HURSOZ
NEWSPAPER EXAMPLE)

SAYFA 183

(20)

Abdulhalik EKİNCİ
ARAP DİLİNDE HADİSLER İLE İSTİŞHAT
HADITHS IN ARABIC LANGUAGE

SAYFA 198

(21)

Abdullah ADAL
OKULLARDA ÖRGÜTSEL ZEKA'NIN ÖNEMİ
IMPORTANCE OF ORGANIZATIONAL INTELLIGENCE IN SCHOOLS

SAYFA 206

(22)

Abdullah TUTGUN
İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE İMAN HAKİKATI VE İMAN AMEL İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TRUTH OF FAITH AND FAITH IN THE TRADITION OF ISLAMIC THOUGHT

SAYFA 216

(23)

Abdülkadir DEMİREL
ENDÜLÜS EMEVÎ EMİRİ II. ABDURRAHMAN DÖNEMİNDE İÇ İSYANLAR
INTERNAL REVOLTS DURING THE REIGN OF ABDURRAHMAN II, THE EMPEROR OF AL-ANDALUS

SAYFA 231

(24)

Ahmed İrfan Mahmood GADAK; Ayad Murtdha Hasan KAHİYAH
400 METRE KARIŞIK STİL YÜZME ANTRENMANI YAPAN BİREYLERİN SOLUNUM VE DOLAŞIM SİSTEMLERİNDE KRONİK VE ANLIK ADAPTASYONLARIN FONKSİYONEL ETKİLERİ
FUNCTIONAL EFFECTS OF CHRONIC AND ACUTE ADAPTATIONS IN RESPIRATORY AND CIRCULATORY SYSTEMS OF INDIVIDUALS TRAINING 400-M MEDLEY SWIMMING

SAYFA 243

(25)

Kader MUTLU; Hazal GÜNEY; Nilay KOÇAK
ALEVİ İNANÇ VE PRATİKLERİ BAĞLAMINDA ERZİNCAN ULALAR BELDESİ
ERZİNCAN ULALAR TOWN IN THE CONTEXT OF ALEVI BELIEFS AND PRACTICES

SAYFA 254

(26)

Ali Ekber İPEK
İĞDIR AĞZI SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ
THE PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE İĞDIR DIALECT

SAYFA 261

(27)

Aliye SÜLEYMANZADE
CAM TAVANI SENDROMU: ORGANİZASYONLARDA KADINLARIN LİDERLİĞİNE İLİŞKİN ENGELLER VE STRATEJİLER
GLASS CEILING SYNDROME: OBSTACLES AND STRATEGIES FOR WOMEN'S LEADERSHIP IN ORGANIZATIONS

SAYFA 273

(28)

Aybike ÖZEN
DEMOTİVASYON FAKTÖRLERİ
DEMOTIVATIONAL FACTORS IN ENGLISH CLASSES
İNGİLİZCE DERSLERİNDEKİ DEMOTİVASYON FAKTÖRLERİ

SAYFA 283

(29)

Aydan BABAYEVA

GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMANIN MARKA DENKLİĞİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF REAL-TIME MARKETING ON BRAND EQUITY

SAYFA 292

(30)

Cavid ASADZADE

TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ, KÖKEN ÜLKE FAKTÖRÜ VE ALGILANAN KALİTENİN
SATINALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF CONSUMER ETHNOCENTRISM, COUNTRY OF ORIGIN FACTOR AND
PERCEIVED QUALITY ON PURCHASE INTENTION

SAYFA 297

(31)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT; Öğr. Gör. Dr. Yusuf YİĞİT

GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DATÇA YÖRESEL YEMEKLERİ
DATÇA LOCAL DISHES IN TERMS OF GASTRONOMY TOURISM

SAYFA 303

(32)

Mehmet Bademci, Kerim DEMİREL, Eyyüp Özgür AKÇABAY, Ahmet AKSÖZ

OKULLARDA DERS DIŞI ETKİNLİKLER VE İŞLEVLERİ
EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN SCHOOLS AND THEIR FUNCTIONS

SAYFA 310

(33)

Dilşat ATAN

ANXIETY LEVELS AND CAUSES IN ENGLISH CLASSES
İNGİLİZCE DERSLERİNDE ANKSİYETE SEVİYESİ VE NEDENLERİ

SAYFA 315

(34)

Elif SOYLU; Ezgi BOZBAY EKMEKCİ

CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞ HAYATINDAKİ KADIN BİYOGRAFİLERİ
BIOGRAPHIES OF WOMAN IN BUSINESS LIFE DURING THE REPUBLICAN PERIOD

SAYFA 324

(35)

Erol BAYRAM

MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA'NIN ALLAH VE İŐLAM TASAVVURU: REFORM
DÜŐUNCESİ BAĞLAMINDA KISA BİR İNCELEME
MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA'S CONCEPTION OF GOD AND ISLAM: A BRIEF REVIEW
IN THE CONTEXT OF REFORM THOUGHT

SAYFA 333

(36)

Fidan İŐAZADE

COVID-19 PANDEMİSİNİN MALİ KRİZ, YOKSULLUK, GIDA VE BESLENME ÜZERİNDEKİ
ETKİSİ ÜZERİNE İNCELEME
REVIEW ON THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL CRISIS, POVERTY,
FOOD AND NUTRITION

SAYFA 357

(37)

Dr. Gürkan KANAT

**OSMANLI DÖNEMİ'NDEKİ İDEOLOJİK AKIMLARIN YANSIMALARI: TÜRK İSLAM
SENTEZİ PERSPEKTİFİNDEN KISA BİR DEĞERLENDİRME
REFLECTIONS OF IDEOLOGICAL CURRENTS IN THE OTTOMAN PERIOD: A BRIEF
EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TURKISH-ISLAMIC SYNTHESIS**

SAYFA 364

(38)

**Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN; Öğr. Gör. Orkun KONAK; Öğr. Gör. Aykut TOSUN
HEROSTRATOS SENDROMU: ÜNLÜ OLMAK İÇİN SALDIRMAK
HEROSTRATOS SYNDROME: ATTACKING TO BE FAMOUS**

SAYFA 369

(39)

**Hazal GÜNEY; Nilay KOÇAK; Kader MUTLU
ERZİNCAN'DA YAŞAYAN ALEVİLERİN HIZIR AYINDAKİ İNANÇ VE PRATİKLERİNE DAİR
BAZI TESPİTLER (MERTEKLİ KÖYÜ ÖRNEĞİ-HIZIR DERGÂHI)
SOME DETERMINATIONS ON THE BELIEFS AND PRACTICES OF THE ALEVI LIVING IN
ERZINCAN IN THE MONTH OF HIZIR (THE EXAMPLE OF MERTEKLİ VILLAGE-HIZIR
LODGE)**

SAYFA 374

(40)

İlhame GULTEKİN

**KLASİK FARS ŞİİRİNDE SANAT ÜSLUPLARININ OLUŞUMUNDA AZERBAIJAN
ŞAİRLERİNİN ROLÜ
THE ROLE OF AZERBAIJAN POETS IN THE FORMATION OF ARTISTIC STYLES IN PERSIAN
CLASSICAL POETRY**

SAYFA 382

(41)

Khanım DEMİROVA; Nagi QEHEMANLİ

**AN ANALYSIS OF THE LONG-TERM RELATIONSHIP BETWEEN THE IMPACT OF
FLUCTUATING ENERGY PRICES ON CONSUMER SPENDING AND INFLATION
DALGALANAN ENERJİ FİYATLARININ TÜKETİCİ HARCAMALARI VE ENFLASYON
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ARASINDAKİ UZUN VADELİ İLİŞKİNİN ANALİZİ**

SAYFA 389

(42)

Maimeli KANTOS, Dr. Öğr. Üyesi Nükhet KONUK

**KIYI ALANLARI YÖNETİMİ'NİN TÜRKİYE'DE GELİŞİM SÜREÇLERİ
DEVELOPMENT PROCESSES OF COASTAL ZONE MANAGEMENT IN TURKEY**

SAYFA 394

(43)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin AYHAN; Kadir YILMAZ

**BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDE DIŞ KAYNAK KULLANIMI VE DIŞ KAYNAK KULLANIMI
İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ
OUTSOURCING IN INFORMATION TECHNOLOGIES AND ACCOUNTING OF OUTSOURCING
TRANSACTIONS**

SAYFA 402

(44)

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2024; Ay: Haziran; Cilt: 16/ILKBAHAR, Sayı: 62
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2024; Month: June; Volume: 16/SPRING, Issue: 62
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

İrem KOL; Dr. Öğr. Üyesi Nükhet KONUK
KENTSEL ARAZİ YÖNETİMİNDE CBS UYGULAMALARI
CBS APPLICATIONS IN URBAN LAND MANAGEMENT

SAYFA 411

(45)

Kenan AKPINAR

DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME: ÇEŞME LİMANI UYGULAMASI
PRIVATIZATION IN THE MARITIME SECTOR: ÇEŞME PORT PRACTICE

SAYFA 415

(46)

Mashhodullah BATOR; Lina Gul BATUR; Sebghatullah MUDABER; Jenaidullah BATUR

AFGANİSTAN'IN TA HAR İLİ HOCA BAHAUDDİN İLÇESİNDE YAŞAYAN ÖZBEK

TÜRKLERİNİN DİL VE YAŞAMINA FARŞANIN ETKİSİ

THE EFFECT OF FARSI ON THE LANGUAGE AND LIFE OF UZBEK TURKS LIVING IN KHOJA
BAHAUDDIN DISTRICT OF TA HAR PROVINCE OF AFGHANISTAN

SAYFA 421

(47)

Mehmet BİŞKİN

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN TEMELLİ ÖĞRENMENİN ÇOCUK GELİŞİMİNE ETKİSİ:
ÖĞRETMEN VE AİLE GÖRÜŞLERİ

THE EFFECT OF GAME-BASED LEARNING ON CHILD DEVELOPMENT IN THE PRESCHOOL
PERIOD: TEACHER AND FAMILY OPINIONS

SAYFA 443

(48)

Mehmet Furkan BULUT

KARAHANLILAR DÖNEMİNDE ASKERİ YAPILANMA VE STRATEJİLER
MILITARY STRUCTURE AND STRATEGIES IN THE KARAKHANID PERIOD

SAYFA 451

(49)

Mert ZENGİN

MÜZİĞİN META DEĞERİNİN BELİRLENMESİNDE ÜRETİCİ-ENDÜSTRİ-İZLERKİTLE
TUTUMU: TÜRKİYE'DE TELİF HAKLARI

PRODUCER-INDUSTRY-CITIZENSHIP IN DETERMINING THE COMMODITY VALUE OF
MUSIC: COPYRIGHT IN TURKEY

SAYFA 458

(50)

Okan YILMAZ; Mehlika YILMAZ; Mehmet Akif ÜNSAL; Mihriban ÜNSAL
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DİĞİTAL OKURYAZARLIK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

OPINIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS ON DIGITAL LITERACY

SAYFA 469

(51)

Merve YAVUZ BADEMCİ; Okan CANPOLAT; Rukiye AKSÖZ; Abdultalip DEMİRTAŞ
OKULLARDA KARŞILAŞILAN SORUNLARA İDARECİLER VE ÖĞRETMENLERİN
PERSPEKTİFİNDEN BAKILMASI

LOOKING AT THE PROBLEMS FACED IN SCHOOLS FROM THE PERSPECTIVE OF
ADMINISTRATORS AND TEACHERS

SAYFA 476

(52)

Orhan ŐİRİNZADE

**KRİZ YÖNETİMİ VE AZERBAJYAN'DA FAALİYET GÖSTEREN NATİ BİSKÜVİ VE
ÇİKOLATA FABRİKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME**
*A REVIEW ON CRISIS MANAGEMENT AND NATİ BISCUIT AND CHOCOLATE FACTORY
OPERATING IN AZERBAIJAN*

SAYFA 482

(53)

Sabri DOĞAN

**DOĞU TÜRKİSTAN'DA MANAS ARAŞTIRMALARI VE CUSUP MAMAY'DAN MANAS
DESTANI'NIN SEKİZ DAİRE'SİNİN DERLENMESİ**
*MANAS RESEARCH IN EAST TURKISTAN AND COMPILATION OF THE EIGHT CIRCLES OF
THE MANAS EPIC BY CUSUP MAMAY*

SAYFA 489

(54)

Samirə BAĞIROVA

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN MARKA SADAKATİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA
A RESEARCH ON THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON BRAND LOYALTY

SAYFA 495

(55)

Ercan Onur ŞAHİN; İsmail BUĞDAYCIGİL

**YEREL YÖNETİMLERDE ULUSLARARASI KÜLTÜR VE SANAT FESTİVALLERİNİN ÖNEMİ:
BÜYÜKÇEKMECE ÖRNEĞİ**
*THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL CULTURE AND ART FESTIVALS IN LOCAL
GOVERNMENTS: THE CASE OF BÜYÜKÇEKMECE*

SAYFA 499

(56)

Tülin BULKAN

RENÊ DESCARTES VE TANRI
RENÊ DESCARTES AND GOD

SAYFA 507

(57)

Ülkər SADIQOVA; Günay İLDIRIMLI

**İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE TEKNOLOJİK İNOVASYON: DÖNÜŞÜM VE GELECEK
PERSPEKTİFLERİ**
*TECHNOLOGICAL INNOVATION IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT:
TRANSFORMATION AND FUTURE PERSPECTIVES*

SAYFA 512

(58)

Yasin YILDIRIM

**MU'TEZİLE DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İNANÇ ESASLARININ BAĞLAMİ VE KULLANIM
ALANI**
*CONTEXT AND SCOPE OF THE PRINCIPLES OF THE FAİTH IN MU'TAZİLA SYSTEM OF
THOUGHT*

SAYFA 519

(59)

Yasin YÜCESOY; Mehmet DOĞAN

<http://www.turansam.com>

TURAN-SAM: TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi * TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches
TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Yıl: 2024; Ay: Haziran; Cilt: 16/İLKBAHAR, Sayı: 62
TURAN-CSR International Scientific, Peer-Reviewed & Refereed Journal; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033; Year: 2024; Month: June; Volume: 16/SPRING, Issue: 62
DOI: <http://dx.doi.org/10.15189/1308-8041>; WEB: <http://www.TURANSAM.com>

**İLKOKULLARDA YAŞANAN AKRAN ZORBALIĞINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN
BELİRLENMESİ**

DETERMINING TEACHERS' OPINIONS REGARDING PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOLS

SAYFA 536

(60)

Taha KARTAL

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE SEÇİMLER

ELECTIONS FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT

SAYFA 546

(61)

Dr. Enes ASLAN; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT

KIRSAL KALKINMA ve GELENEKSEL GIDALARIN PAZARLANMASI

RURAL DEVELOPMENT and MARKETING OF TRADITIONAL FOODS

SAYFA 552

(62)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren TÜDEŞ

KARİZMATİK LİDERLİK ÜZERİNE

ON CHARISMATIC LEADERSHIP

SAYFA 560

(1)

Prof. Dr. Hasan LATİF¹; Assoc. Prof. Dr. Aysen ŞİMŞEK KANDEMİR²; Assist. Prof. Dr. Engin KARAMAN³

IS THERE SENSITIVITY TO INITIAL CONDITIONS (SIC) IN THE E-COMMUNICATION BEHAVIORS OF ROMANTIC PARTNERS?

ROMANTİK PARTNERLERİN E-İLETİŞİM DAVRANIŞLARINDA BAŞLANGIÇ KOŞULLARINA DUYARLILIK (BKD) VAR MIDIR?

ABSTRACT

The first purpose of this research is to adapt the concept of "sensitivity to initial conditions" (SIC) that emerged from chaos theory to the subject of e-communication, and the second purpose is to measure whether changes in e-communication behaviors have a positive or negative effect on the status and trajectory of romantic relationships. This research was carried out with 291 participants aged 18-27 years (average 20.83 years). 57% of the participants (166) were women. After factor analysis, a scale consisting of three factors and 11 variables was developed. The rate at which these three factors explained the scale was found to be 52.9%, which indicated that the scale was suitable for use in the research. A decision tree was applied to the scale used to evaluate the sensitivity of young adults with a romantic partner or who had a romantic relationship in the past (those with romantic relationship experience) to initial conditions in their relationships. This research has shown that the concept of "SIC" derived from chaos or complexity theory is an observable characteristic in the e-communication (texting) behaviors of romantic partners.

Keywords: Sensitivity to initial conditions (SIC), E-communication, E-communication behaviors, Romantic relationship, Chaos theory.

ÖZ

Bu araştırmanın ilk amacı, kaos teorisinden çıkan "başlangıç koşullarına duyarlılık" (BKD) kavramını e-iletişim konusuna uyarlamak, ikinci amacı, e-iletişim davranışlarındaki değişikliklerin romantik ilişkilerin durumuna ve yönüne olumlu veya olumsuz bir etkisi olup olmadığını ölçmektir. Bu araştırma, 18-27 yaş arası (ortalama 20.83) 291 katılımcı ile gerçekleştirildi. Katılımcıların %57'si (166) kadındı. Faktör analizi sonrasında üç faktör ve 11 değişken içeren bir ölçek geliştirildi. Bu üç faktörün ölçeği açıklama oranı %52,9 olarak bulunmuştur ki, bu da ölçeğin araştırmada kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Romantik bir partneri olan veya geçmişte romantik bir ilişkisi olan (romantik ilişki deneyimi olanlar) genç yetişkinlerin ilişkilerinin başlangıç koşullarına duyarlılığını değerlendirmek için kullanılan ölçeğe karar ağacı uygulanmıştır. Bu araştırma, kaos veya karmaşıklık teorisinden türetilen "BKD" kavramının, romantik partnerlerin e-iletişim (kısa yazılı mesaj alışverişi) davranışlarında gözlenebilir bir özellik olduğunu göstermiştir.

Anahtar kelimeler: Başlangıç koşullarına duyarlılık, E-iletişim, E-iletişim davranışları, Romantik ilişki, Kaos teorisi.

¹ Kocaeli University Hereke Ömer İsmet Uzunyol Vocational School | Management and Organization department | hasan.latif@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7529-4950

² Kocaeli University Hereke Ömer İsmet Uzunyol Vocational School | Office management and secretarial department | aysens@kocaeli.edu.tr | ORCID: 0000-0001-5020-1183

³ Fenerbahçe University Faculty of Business and Management Sciences Department of Management Information Systems department | engin.karaman@fbu.edu.tr | ORCID: 0000-0002-7254-9110

1. INTRODUCTION

The chaoticity (complexity) of romantic dating relationships has increased from the past to the present. The impact of new communication technologies is of great importance in this process. Thanks to the new communication technologies, communication opportunities have increased and diversified; a new communication model (e-communication) - provided by the internet, smartphones, text messaging, and social networks - has changed the usual nature of relationships.

Today, social networks can initiate a romantic relationship (Parks & Roberts, 1998; Young, Dutta, & Dommety, 2009), make people curious (Darvell, Walsh, & White, 2011), enable romantic partners to spy on each other (Tokunaga, 2011), allow monitoring of the activities of current or former romantic partners and provide evidence of infidelity (Muscanell & Guadagno, 2015, p. 147), can negatively affect the romantic relationship (Muscanell, Guadagno, Rice & Murphy, 2013; McAndrew & Shah, 2013), can trigger romantic conflict (Fox, Osborn & Warber, 2014), can cause separation (Clayton, Nagurney & Smith, 2013), and play an important role in seeking relational information (Van Ouytsel, Van Gool, Walrave, & Peeters, 2016). These studies, which examine the connection between romantic relationships and social media that have become mobile thanks to smartphones, also prove that romantic relationships are getting complex.

Latif, the lead author of the article, describes the anecdote that inspired the subject of this research as follows: (Personal communication, April 1, 2022): "Especially on my short journeys, behaviors exhibited by young adults within observation distance while using their mobile phones to which they remain glued have always intrigued me. Among these behaviors, the fact that they pause and think while writing a text message, continue to write, then dive into thoughts again, delete what they have written, refer to their message archives and smile to themselves while typing put this topic into my head. On the one hand, I thought about what these behaviors could mean, and on the other hand, I supposed that these behaviors could have been related to correspondences from romantic partners' smartphones. I shared my observations and thoughts with a small number of young adults, and as a result of my conversations with them, I decided that the topic was researchable". The purpose is to reveal the effect of the initial conditions emerging in the e-communication process on romantic relationships and to adapt this concept derived from chaos theory to the literature on romantic relationships.

2. REFLECTIONS ON THE CONCEPT OF SENSITIVITY TO INITIAL CONDITIONS (SIC)

The notion of SIC first appeared in the famous phrase of Aristotle in the fourth century (Stocks, 1922): "The least initial deviation from the truth is multiplied later a thousandfold". According to Newtonian science, which advocates the mechanistic worldview, knowing the initial state of a system allows the prediction of the changes occurring in this state over time and the future state of the system accordingly (Bernice, 1997, p. 80; Gleick, 1987, p. 15). After Newton, Laplace (1840, p. 4) considered every situation on earth to be the result of the previous one and the cause of the future state. All of these views are deterministic.

Known for his views that laid the foundation of chaos theory, Poincaré was the scientist who most frequently used the concept of "SIC" in his statements. Poincaré stated that in the case of nonlinear dynamical systems, it was not possible to know the initial state with certainty, but it could be explained through estimation. Poincaré (1914, p. 68) attributed the unreliability of the weather forecasts to the lack of information about the initial state in addition to the SIC and argued that the impression emerged that the weather changes occurred by chance. Looking at Poincaré's examples (1917, p. 14, 15), it is understood that SIC is hidden in society and daily life as well as in nature. Maxwell (1925, p. 13, 14) explained that in some cases, a small initial variation could produce a tremendous change in the final state of the system. From the perspective of the notion of uncertainty used by Heisenberg in 1927 ("Werner Heisenberg 1901-1976", n.d), it is impossible to talk about a definite result even if all initial conditions have been determined. Lorenz (1972) explained the notion of SIC with the quite intriguing metaphor of the "butterfly effect". The following example of Ruelle's (1991, p. 77) that natural events affect the planned flow of life is quite interesting: you plan to have a picnic with your loved one for the weekend; just as you lay your cloth on the grass, a fierce storm begins, the last link in the chain, as the little devil millimetrically manipulated the initial conditions weeks ago; and your

picnic is over before it even begins (...). According to Ruelle (p. 30), since it would not be possible to know with certainty the state of a system at its initial time, even a little randomness in the initial condition must have been taken into account.

As for romantic relationships, they evolve as well (Eastwick et al., 2018; Eastwick et al., 2019); the relationship starts suddenly, and the romantic partners may have known each other by this time, or they may even have long-standing friendships until they feel a romantic spark. The trajectories of the relationship are often complex, variable, and unpredictable. Throughout its evolution, it has a SIC.

In today's flirting relationships, texting is frequently used (DiDonato, 2014). Initiated messaging may not stop; the more messages are received, the more it becomes an obligation to respond (Hall & Baym, 2011). Fox and Warber (2013) discussed the sequential progress of romantic flirting relations and messaging; before 2004, the emergence of Facebook, six behaviors (asking for the phone number, calling, meeting face-to-face, hanging out casually in groups, going out on a date, and texting) were identified to promote romantic relationships. After the invention of Facebook, four Facebook behaviors were identified (seeking out a person's profile, sending a friend request, Facebook messaging, and posting on the person's wall).

Weigel and Murray (2002) must have had views supporting the chaotic nature of romantic relationships; therefore, they argued that a linear sequential model was inadequate when explaining the course and stages of romantic relationships and that chaos theory should have been utilized. According to the teachings of the chaos theory, chaos is a temporal evolution with SIC; it is the tendency of a nonlinear dynamic system (relationship system) to change from one state to another in short time intervals.

According to Gunther (2018), texting is very important for romantic partners because they store the messages and archive them for the story of their relationships. Thus, they have the opportunity to evaluate what benefit or harm the messaging has done to their relationship. It can also help them see if their correspondence is in sync with their in-person relationship.

Romantic partners can't have complete and precise information about the initial conditions of their relationship; therefore, the possibility of predicting the path that their relationship will follow is limited. Even though the initial conditions are known, as time passes, partners encounter new situations that emerge and do not resemble the initial conditions (the conditions that started the relationship). This eliminates the possibility of saying anything definitive about the future of the relationship.

Baxter and Bullis (1986), Gagné and Lydon (2004), and Huston et al. (1981) mentioned the turning point or the point of choice that would profoundly affect the togetherness in the romantic relationship process. From the perspective of chaos theory, this turning point is called initial conditions. Here, reference is made to the initial conditions that can lead the relationship in the direction desired by the partners rather than the expression "that would profoundly affect the togetherness in the relationship process".

3. METHOD

The first purpose of this research is to adapt the concept of "SIC" that emerged from chaos theory to the subject of e-communication, and the second purpose is to measure whether changes in e-communication behaviors have a positive or negative effect on the status and trajectory of romantic relationships.

3.1. The Measurement-building Process and Data Collection

As a result of the literature review, any scale suitable for the subject could not be found. Afterward, appropriate questions were determined following the needs. In line with Carpenter's (2018) suggestions, researchers and scale development experts from the relevant field were consulted in order to avoid ambiguity in the specified questions, make them more understandable, and ensure their relevance to the Figure subject and purpose. The draft scale, consisting of five demographic and 14 Likert-type variables (0= Strongly Disagree, 5= Undecided, 10= Strongly Agree), was applied to the subject group of 30 people. Following the test, two items were removed from the draft scale. Then, the face-to-face survey was conducted with 314 young adults by convenience sampling. The survey was carried out between April and July 2022. After the

questionnaire forms with inaccurate and incomplete answers were eliminated, the data obtained from 291 people were analyzed using the SPSS software package.

3.2. Data Analysis

EFA was performed to establish the factor structure of the scale. As a result of the analysis, the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was 0.774, and the Bartlett result was $p < 0.00$. This meant that the null hypothesis, testing that there was no relationship between the variables, was rejected, and the suitability of the data for factor analysis was confirmed.

Cronbach's α coefficient was 0.886, indicating that the reliability of the scale was very good. The Varimax rotation procedure was applied to ensure that the factor variances were maximized. The minimum factor loading score for 11 variables is 0.50 - because items below this score must have been removed from the analysis. (Hair, Black, Babin, & Anderson, 2009, p. 89-149). After the analysis, a scale consisting of three factors and 11 variables was developed. The rate at which these three factors explained the scale was found to be 52.9%, which indicated that the scale was suitable for use in the research. Table 1 shows the factors of the scale developed, the items about these factors, and the factor loads.

Table 1
Exploratory factor analysis of 11 items

Factor	Item	Score	$X_{mean} \pm \mu$
Trust	When I meet my partner face to face, I compare his/her words and behaviors with what he/she wrote to me in his/her previous messages and try to understand his/her contradictions and how much I can trust him/her.	.543	7.0 ± 3.2
	I reread some of the messages from my partner, which I saved, with my best friend and get his/her comments.	.768	4.6 ± 3.8
	I try to understand the course of our relationship by looking at the photo-video archive on social media about our romantic relationship.	.777	4.5 ± 3.2
Past	Before I text my partner, I review the messages he/she has written to me.	.683	6.2 ± 3.2
	I reread the messages from my partner when I am alone and think about the state of our relationship.	.621	5.6 ± 3.3
	I reread the responses I write to the messages from my partner.	.763	5.5 ± 3.4
	I examine my partner's social media correspondences and posts before our relationship.	.646	5.9 ± 3.7
Doubt	The changes in the way of addressing and style of the messages written to me by my partner give me pause for thought.	.565	7.3 ± 3.1
	It draws my attention if recorded people are removed from my partner's phone book and new people are enrolled in it.	.738	6.2 ± 3.5
	It makes me think that my partner hasn't been answering calls on his/her phone lately, although he/she used to answer incoming calls beforehand.	.782	6.6 ± 3.4

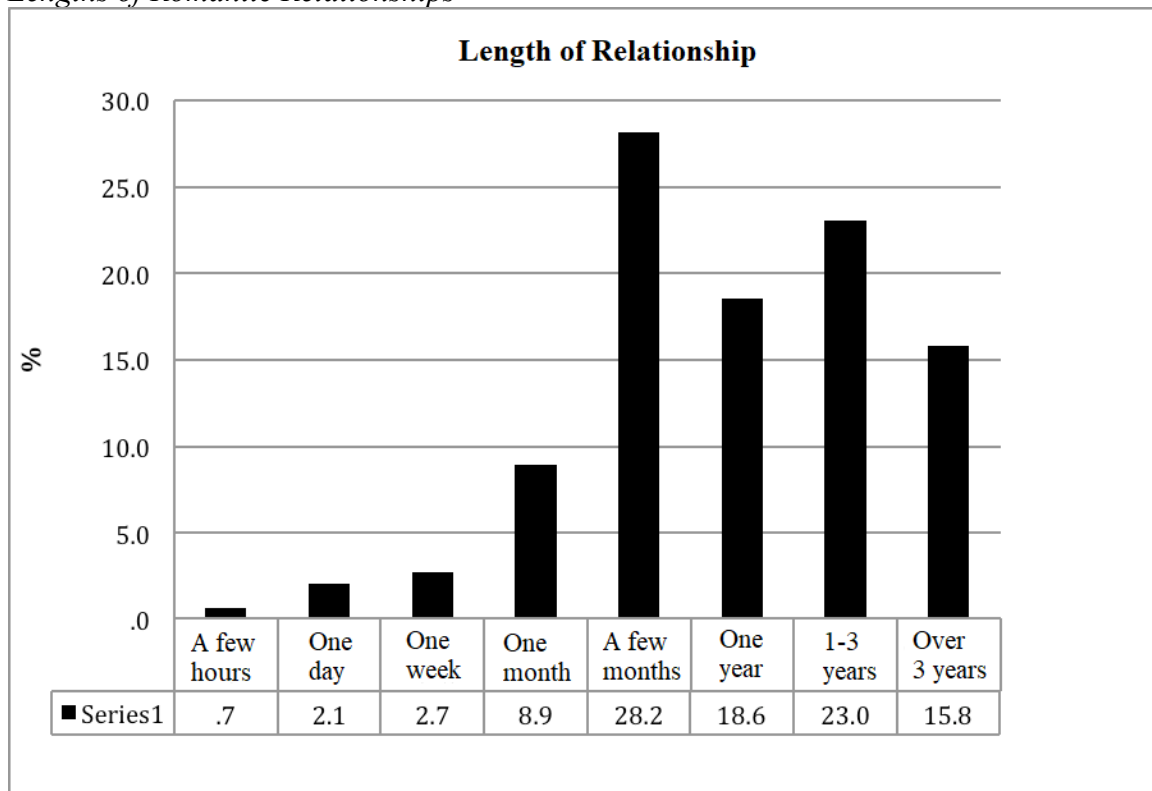
It makes me suspicious when my partner moves away from me, unlike before, while making phone calls. .810 6.7±3.4

The age group with the highest propensity for messaging consisted of young adults aged 17-25 (Coyne et al., 2011) who text at least once a day (Schade et al., 2013). This research was carried out with 291 participants aged 18-27 years (average 20.83 years). 57% of the participants (166) were women.

3.3. Results

The lengths of the participants' ongoing romantic relationships and the lengths of some participants' last romantic relationships are shown in Figure 1.

Figure 1
Lengths of Romantic Relationships

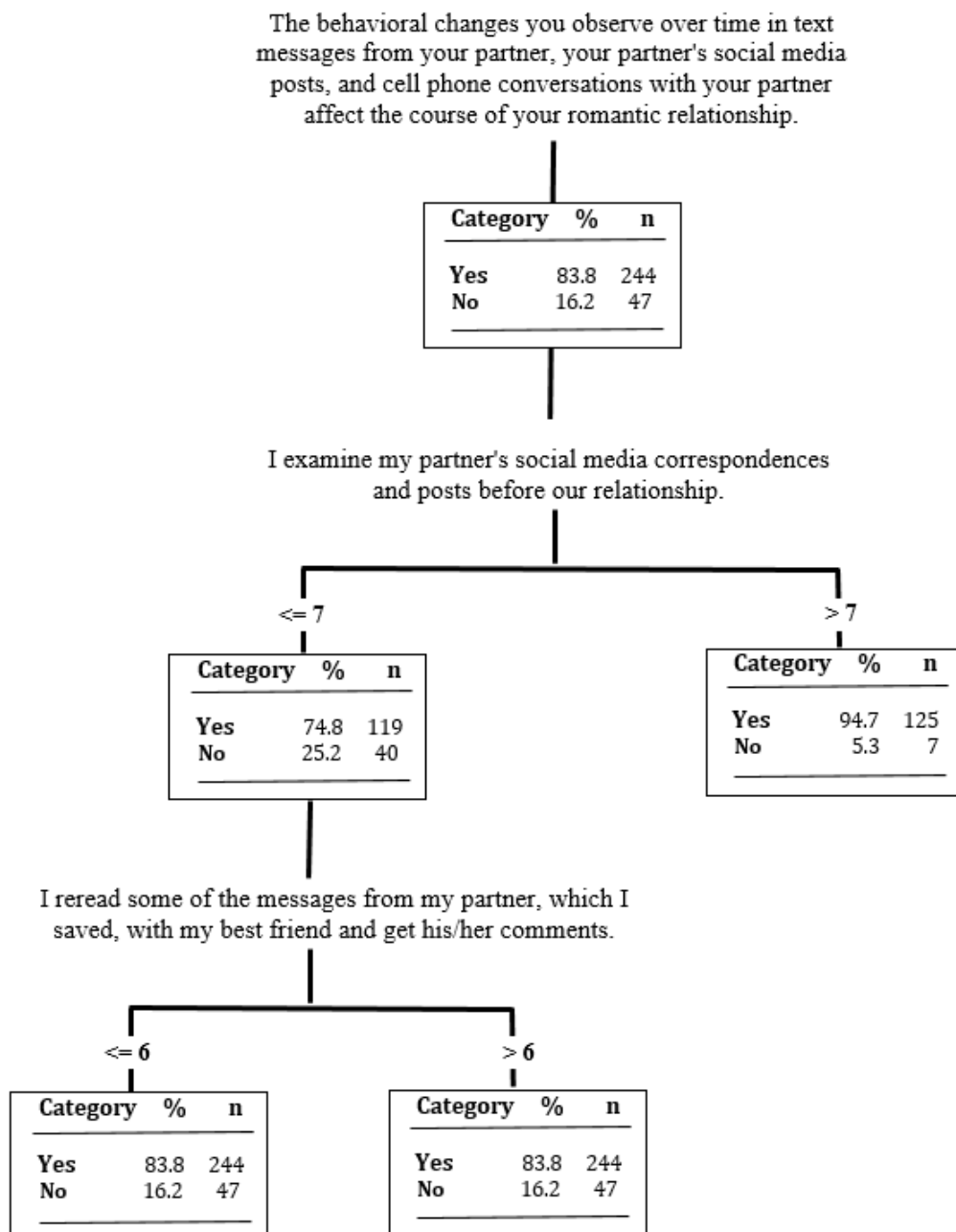
When the figure was examined, it was observed that the relationship statuses followed a course based on very long periods rather than short-term ones. In addition, the answers given to the question "which e-communication behavior mostly causes the events that lead to a positive or negative course of relationships" were stated, respectively, as; 1- Conversations between us on mobile phones (51%); 2- Short/Text messages (40%); and 3- Photos on social media (9%).

A decision tree was applied to the scale used to evaluate the sensitivity of young adults with a romantic partner or who had a romantic relationship in the past (those with romantic relationship experience) to initial conditions in their relationships. The decision tree is a classification method that helps to identify the independent variable(s) that have the best correlation with the dependent variable (Aladağ, *Karar Teorisi*, p.29; Cavaretta, n.d.).

When the decision tree obtained as a result of the study and presented in Figure 2 was examined, according to the first node; the judgment "I examine my partner's social media correspondences and posts before our relationship" had a significant effect on the view "The behavioral changes you observe over time in text messages from your partner, your partner's social media posts, and cell phone conversations with your

partner affect the course of your romantic relationship”. 74.8% of those who rated the judgment “I examine my partner’s social media correspondences and posts before our relationship” at seven or less answered “yes” to the dependent variable “The behavioral changes you observe over time in text messages from your partner, your partner’s social media posts, and cell phone conversations with your partner affect the course of your romantic relationship”.

Figure 2
Sensitivity to initial conditions (SIC) in romantic relationships

Examining the rest of the decision tree, out of those who rated the view “I examine my partner’s social media correspondences and posts before our relationship” at seven or less; 68.2% of those who rated the view

“I reread some of the messages from my partner, which I saved, with my best friend and get his/her comments” at six or less answered "yes" to the view “The behavioral changes you observe over time in text messages from your partner, your partner's social media posts, and cell phone conversations with your partner affect the course of your romantic relationship”.

3.4. Discussion

Concepts are proofs of thought; they represent new ideas, meanings, and explanations. Several concepts are required in order to develop principles, theories, and laws. This research has made a theoretical contribution by adapting the concept of "SIC" of chaos theory to the field of romantic relationships. This concept will be able to meet important needs such as making sense of and explaining the increasing complexity of romantic relationships thanks to the new communication technologies.

Another theoretical contribution of this research is that it provides a reliable scale to determine whether the initial conditions have a positive or negative effect on the relationship statuses and course of romantic relationships. The findings of the research reveal that the notion of "SIC" derived from the natural sciences can be observed in society and in romantic relationships as well as in nature. Therefore, the research supports the views and examples of Poincaré (1917, p. 14, 15) and Ruelle (1991, p. 77), stating that it is hidden not only in nature but also in all parts of society.

This study shows that initial conditions can be mentioned in romantic relationships, and romantic relationships will evolve under the influence of initial conditions; in other words, the course of romantic relationships depends on initial conditions, or there is SIC in romantic relationships.

The concept holds the quality to enrich the existing knowledge in the field of romantic relationships. This study provides several contributions, such as to the romantic relationship processes, romantic relationship dynamics, stage models, trajectories of romantic relationships, changes in relationship quality, and marriage literature.

This research argues that it is inadequate to explain romantic relationship processes through simple linear models; besides, emphasizing the importance of initial conditions, it puts forward that chaos theory should be utilized. At this point, the views of Weigel and Murray (2002) are supported.

The study reveals that the romantic relationship process is not like a simple cause-and-effect relationship but reversible, which contributes to Fox and Warber's (2013) model. New communication technologies have made romantic relationships more complex. Nowadays, through online mobile communication, partners have the opportunity to know each other better. The internet and social media are characterized by influences that can initiate, disrupt, and terminate romantic relationships. Texting is an essential type of communication between young partners; according to current research findings, romantic partners want to see rapport in writing, speech, and behavior.

According to Gunther (2018), texting is very important for romantic partners because they store the messages and archive them for the story of their relationship. Thus, they get the opportunity to evaluate what benefit or harm texting has done to their relationship. Moreover, they see if their correspondence is in sync with their face-to-face relationship. The findings of this study support Gunther's statements. Partners pay attention to message history and try to understand addressing and wording changes in messages. It is understood that there is a sensitive correlation between the message to be sent and the message received. Consequently, this research has shown that the concept of “SIC” derived from chaos or complexity theory is an observable characteristic in the e-communication (text messaging) behaviors of romantic partners.

REFERENCES

1. Baxter, L. A., & Bullis, C. (1986). Turning points in developing romantic relationships. *Human Communication Research*, 12(4), 469–493.
2. Bernice, C. (1997). *The Edge of Chaos*. John Wiley & Sons.

3. Cavaretta, M. (n.d.). *Decision Trees*. Churchill.
https://churchillsys.com/white_papers/wp_decision_trees/
4. Clayton, R. B., Nagurney, A., & Smith, J. R. (2013). Cheating, Breakup, and Divorce: Is Facebook Use to Blame? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 16(10), 717–720.
5. Coyne, S. M., Stockdale, L., Busby, D., Iverson, B., & Grant, D. M. (2011). “I luv u :)!”: A Descriptive Study of the Media Use of Individuals in Romantic Relationships. *Family Relations*, 60(2), 150–162.
6. Darvell, M. J., Walsh, S. P., & White, K. M. (2011). Facebook tells me so: Applying the theory of planned behavior to understand partner-monitoring behavior on Facebook. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 14(12), 717–722.
7. DİDOnato, T. E. (2014). *Is Constant Texting Good or Bad for Your Relationship?* Psychology Today. <http://www.psychologytoday.com/blog/meet-catch-and-keep/201403/is-constant-texting-good-or-bad-your-relationship>
8. Eastwick, P. W., Finkel, E. J., & Simpson, J. A. (2019). Relationship Trajectories: A Meta-Theoretical Framework and Theoretical Applications. *Psychological Inquiry*, 30(1), 1–28.
9. Eastwick, P. W., Keneski, E., Morgan, T. A., McDonald, M. A., & Huang, S. A. (2018). What do short-term and long-term relationships look like? Building the relationship coordination and strategic timing (ReCAST) model. *Journal of Experimental Psychology: General*, 147(5), 747–781.
10. Fox, J., Osborn, J. L., & Warber, K. M. (2014). Relational dialectics and social networking sites: The role of Facebook in romantic relationship escalation, maintenance, conflict, and dissolution. *Computers in Human Behavior*, 35, 527–534.
11. Fox, J., & Warber, K. M. (2013). Romantic relationship development in the age of Facebook: An exploratory study of emerging adults’ perceptions, motives, and behaviors. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 16(1), 3–7.
12. Gagné, F. M., & Lydon, J. E. (2004). Bias and accuracy in close relationships: An integrative review. *Personality and Social Psychology Review*, 8(4), 322–338.
13. Gleick, J. (1987). *Chaos: Making a New Science*. Penguin.
14. Gunther, R. (2018, February 16). Seven Ways Texting Defines Your Relationship. *Psychology Today*. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/rediscovering-love/201802/seven-ways-texting-defines-your-relationship>
15. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate Data Analysis*. Pearson.
16. Hall, J. A., & Baym, N. K. (2012). Calling and texting (too much): Mobile maintenance expectations, (over)dependence, entrapment, and friendship satisfaction. *New Media & Society*, 14(2), 316–331.
17. Huston, T. L., Surra, C. A., Fitzgerald, N. M., & Cate, R. M. (1981). From courtship to marriage: Mate selection as an interpersonal process. In *Personal Relationships 2: Developing Personal Relationships* (S. W. Duck&R. Gilmour, pp. 53–88). Academic Press.
18. Kim, M. (2009). Two-stage logistic regression model. *Expert Systems with Applications*, 36(3/Part 2), 6727–6734.
19. Laplace, P. S. (1840). *Essai philosophique sur les probabilités*. Bachelier, Imprimeur-Libraire.
20. Lorenz, E. N. (1972, December 29). *Predictability: Does the Flap of a Butterfly’s Wings in Brazil Set Off a Tornado in Texas?* American Association for the Advancement of Sciences; 139th meeting, Sheraton Park Hotel, Wilmington Room.
21. Maxwell, J. C. (1925). *Matter and motion*. The Sheldon Press.
22. McAndrew, F. T., & Shah, S. S. (2013). Sex differences in jealousy over facebook activity. *Computers in Human Behavior*, 29(6), 2603–2606.
23. Muscanell, N., & Guadagno, R. (2016). Social Networking and Romantic Relationships: A Review of Jealousy and Related Emotions. In *The Psychology of Social Networking Vol.1: Personal*

Experience in Online Communities (Giuseppe Riva, Brenda K. Wiederhold, Pietro Cipresso, pp. 143–158). De Gruyter Open.

24. Muscanell, N., Guadagno, R., Greenlee, L., & Murphy, S. (2013). Don't It Make My Brown Eyes Green? An Analysis of Facebook Use and Romantic Jealousy. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking*, 16(4).

25. Parks, M. R., & Roberts, L. D. (1998). 'Making Moosic': The Development of Personal Relationships on Line and a Comparison to their Off-Line Counterparts. *Journal of Social and Personal Relationships*, 15(4), 517–537.

26. Poincaré, H. (1914). *Science and method*. Thomas Nelson and Sons. <https://archive.org/details/sciencemethod00poinuoft/page/n3/mode/2up/search/initial+conditions>

27. Poincaré, H. (1917). *Dernières pensées*. Ernest Flammarion Editeur.

28. Ruelle, D. (1991). *Chance And Chaos*. Princeton University Press.

29. Schade, L. C., Sandberg, J., Bean, R., Busby, D., & Coyne, S. (2013). Using Technology to Connect in Romantic Relationships: Effects on Attachment, Relationship Satisfaction, and Stability in Emerging Adults. *Journal of Couple & Relationship Therapy*, 12(4), 314–338.

30. Stocks, J. L. (1922). *The works of Aristotle, De Caelo ch. 5, 27i b*. Oxford : The Clarendon Press. <https://archive.org/details/decaeloleofric00arisuoft/page/n5/mode/2up/search/deviation>

31. Tokunaga, R. S. (2011). Social networking site or social surveillance site? Understanding the use of interpersonal electronic surveillance in romantic relationships. *Computers in Human Behavior*, 27(2), 705–713.

32. Van Ouytsel, J., Gool, E., Walrave, M., Ponnet, K., & Peeters, E. (2016). Exploring the role of social networking sites within adolescent romantic relationships and dating experiences. *Computers in Human Behavior*, 55(PA), 76–86.

33. Werner Heisenberg (1901-1976). (n.d.). [Exhibit]. <https://history.aip.org/history/exhibits/heisenberg/p01.htm>

34. Young, S., Dutta, D., & Dommety, G. (2009). Extrapolating psychological insights from Facebook profiles: A study of religion and relationship status. *CyberPsychology & Behavior*, 12(3), 347–350.

P.S. All authors we declare, that there is no conflict of interest between us.

(2)

Prof. Dr. Mikail EROL⁴; Öğr. Gör. Yılmaz ÖZDEMİR⁵
HAVAYOLU TAŞIMACILIĞINDA YAKIT KISITININ ORTAYA ÇIKARILMASI VE ÇÖZÜM
ÖNERİSİ
REVEALING THE FUEL CONSTRAINT IN AIRLINE TRANSPORTATION AND SOLUTION
PROPOSAL

ÖZ

Havayolu taşımacılığında yakıt tüketimi, artan maliyetler ve çevresel etkiler nedeniyle önemli bir kısıttır. Bu makale, Kısıtlar Teorisi'ni kullanarak bu kısıtın nasıl aşılabileceğini incelemektedir. Özellikle havalimanlarındaki uzun taksi süreleri ve karmaşık pist düzenleri yakıt tüketimini artıran faktörler olarak belirlenmiştir. İstanbul Havalimanı örneği üzerinden yapılan analizde, elektrikli towcar araçlarının kullanımıyla yakıt tasarrufu, karbon emisyonu azaltımı ve maliyetlerde düşüş sağlanabileceği gösterilmiştir. Bu yaklaşım, havayolu şirketlerinin rekabet gücünü artırırken çevresel sürdürülebilirliğe de katkı sağlayabilir. Ancak, farklı havalimanları ve havayolu şirketlerinin koşulları göz önünde bulundurularak bu çözümün genelleştirilmesi ve diğer yakıt tasarrufu yöntemlerinin de değerlendirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu Taşımacılığı, Çevresel Etkiler, Yakıt Tüketimi, Elektrikli Towcar, Elektrikli Pushback, Kısıtlar Teorisi, Karbon Emisyonları, Sürdürülebilirlik.

ABSTRACT

In air transportation, fuel consumption is a significant constraint due to increasing costs and environmental impacts. This article examines how this constraint can be overcome using Constraint Theory. In particular, long taxi times and complex runway layouts at airports have been identified as factors that increase fuel consumption. An analysis conducted through the example of Istanbul Airport has shown that using electric towcar vehicles can lead to fuel savings, carbon emission reductions, and cost reductions. This approach can enhance the competitiveness of airlines while contributing to environmental sustainability. However, this solution needs to be generalized by considering the conditions of different airports and airlines, and other fuel-saving methods should also be evaluated.

Keywords: Air Transportation, Environmental Impacts, Fuel Consumption, Electric Towcar, Electric Pushback, Constraint Theory, Carbon Emissions, Sustainability.

⁴ İstanbul Esenyurt Üniversitesi-İYBF-Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü- mikailerol@esenyurt.edu.tr-
<https://orcid.org/0000-0002-2330-3958>

⁵ İstanbul Esenyurt Üniversitesi- MYO-Sivil Hava Ulaştırma İşletmeciliği Programı- yilmazozdemir@esenyurt.edu.tr -
<https://orcid.org/0000-0003-0432-6422>

1. GİRİŞ

21. yüzyılda, küreselleşmenin etkisiyle artan uluslararası hareketlilik, havayolu taşımacılığını vazgeçilmez bir hale getirmiştir. Bu hızlı büyüme, ekonomik faydalar sağlarken, yakıt tüketiminin arttırmış beraberinde çevresel sürdürülebilirlik konusunda yeni zorluklar ortaya çıkarmıştır. Özellikle havayolu taşımacılığına artan talep havalimanlarının büyümesiyle taksi sürelerinin uzamasına ve havayolu işletmelerinin maliyet yapısında en büyük paya sahip olan yakıtın, dünyada ve Türkiye’de fiyat dalgalanmaları, havayolu taşımacılığı sektörünü yeni stratejiler geliştirmeye zorlamaktadır. Aynı zamanda, havayolu taşımacılığının çevresel etkileri, iklim değişikliği ve hava kalitesi üzerindeki potansiyel etkileri nedeniyle hem kamuoyunun hem de politika yapımcıların dikkatini çekmektedir.

Bu makale, havayolu işletmelerinin yakıtın oluşturduğu maliyetler ve çevresel kısıtlarla başa çıkma yöntemlerini ele almaktadır. Kısıtlar Teorisi’nin havayolu taşımacılığına yakıtın oluşturduğu uçuşlardaki maliyet artışı ve çevresel etkilerini azaltmada nasıl kullanılabileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Kısıtlar Teorisi, sistemin en zayıf noktasını belirleyerek ve bu noktayı iyileştirerek genel performansı artırma potansiyeline sahiptir.

1.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı, Kısıtlar Teorisi ve Kısıtlar Teorisinin Havayolu taşımacılığında araç olarak kullanılması yanında yakıt kısıtını incelemektir.

1.2. Çalışmada Uygulanan Yöntem

Bu çalışmanın hazırlanması aşamasında öncelikle literatür incelemesi yapılmış ve bu konu ile ilgili konular, bildiriler, kitap, makale ve internetten elde edilen kaynaklar incelenmiştir.

2. Kısıtlar Teorisi (KT) ile ilgili Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde KT açıklanmış, daha sonra kısıt yönetim süreci aşamaları incelenmiştir.

2.1. Tanım

Tek başına ihtiyacı olan şeyleri karşılamakta zor duruma düşen insan, istek ve ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için ortak çaba içine girmesi sonucunda kurulan ortaklıkların düzenli bir şekilde yürütülmesi gerekliliği yönetim ve yönetici kavramlarını doğurmuştur. Yönetimin başta insan olmak üzere tüm kaynakların etkili ve verimli kullanılması gerektiğini savunması ancak sistemsel bir yaklaşımla gerçekleştirilebilir. Sistemler parçalar halinde oluşturulsa da Kısıtlar Teorisine göre sistem bir bütün olarak ele alınır. Sistemin tüm parçaları birbiriyle ilişkili olduğu felsefesiyle en zayıf halka prensibini temel almaktadır. Bu durumda tanımsal olarak Kısıtlar Teorisi; bir organizasyonun hedeflerine ulaşmasını engelleyen kısıtlamaları belirleyip, bu kısıtlamaları optimize ederek performansı artırmayı amaçlayan bir yönetim yaklaşımıdır (Erol, 2008, s. 103).

KT’nin değişim ile ilgili olduğu vurgulanmaktadır. KT’nin prensiplerini ve araçlarını uygulamak için 3 sorunun cevaplanması gerektiği belirtilir(Gürgen, 2018, s. 5):

Neyi değiştireceğiz?(Kısıt nerede?)

Ne ile değiştireceğiz?(Kısıt ile ne yapılmalı?)

Değişimi nasıl yapacağız?(Değişikliği sisteme nasıl adapte edeceğiz?)

Yönetim değişimi ve problemlerin çözümü açısından sistemsel düşünce analitiksel düşünceye tercih edilir. Zaman içinde sistem ortamındaki değişimlerle, optimal sistem çözümleri bozulabilir. Bir çözümün verimli olması için süreçle ilgili sürekli iyileştirme yapmak gereklidir. Eğer bir sistem en iyi şekilde işliyor ise, en fazla bir parçası en iyi işliyordur. Öte yandan tüm parçaların çok iyi işlemesi sistemin iyi işliyor olduğu anlamına gelmez. Sistemler zincirlere benzer. Her sistemin onu kısıtlayan bir kısıtı (yani en zayıf halkası) vardır. En zayıf halkanın dışında bir halkanın iyileştirilmesi sistemi iyileştirmez(Gürgen, 2018, s. 7).

Sistem kısıtları, fiziksel veya politik olabilir. Fiziksel kısıtlar genellikle belirlenmesi ve önlenmesi daha kolaydır. Politik kısıtların belirlenmesi ve aşılması daha karmaşık olabilir, ancak bu tür kısıtların aşılması,

fiziksel kısıtlardan daha büyük etkilere yol açabilir. Durağanlık, iyileştirmenin en büyük dūřmanıdır. Çözümler, değişiklikler için öğrenme yeteneği sağlar ve sistemi daha esnek hale getirir. Yani, sistemi yeniden ele almak ve baştan yazmak, daha iyi sonuçlar elde etmek için önemlidir(Gürgen, 2018, s. 7).

2.2. Kısıtların Yönetim Aşamaları

Beş aşamadan oluşan Kısıtların yönetim süreci; kısıtların tespit edilmesi, düzeltici kararların alınması ve uygulanması ile ilgili süreçleri barındıran aşamalardan oluşmaktadır. Bunlar (Erol, 2008, ss. 103-104);

Kısıtların Tespit Edilmesi; Yeni ve daha verimli bir süreç oluşturmak için, ilk adım sistem kısıtlamalarını tanımlamak ve belirlemektir. Sistemdeki darboğazları tespit etmenin iki yöntemi vardır: kapasite kaynak profilini incelemek ve firma içindeki işleyişi ve yönetici-çalışan ilişkilerini gözlemlemektir. Kapasite problemlerini belirlemede klasik yöntem, her kaynağın her ürün için kullanım süresini haftalık taleple çarparak kaynak yükü analizini yapmaktır.

Kısıtların Nasıl Düzeltileceğine Karar Verilmesi; Sistemin temel sınırlamaları tespit edildikten sonra, tüm işlemler bu sınırlamaların tam kapasitede kullanılmasına yönelik olmalı, böylece sistemin genel performansı iyileştirilebilir. İkinci evrede, hedeflenen amaç, bu sınırlamaların iş sürecine olan katkısını maksimize etmektir.

İlgili Her Şeyin İkinci Aşamanın Uygulanması İçin Seferber Edilmesi; Sistem bileşenlerinin, kısıtlı olmayan kaynakların verimliliğini azaltacak olsa dahi, kısıtlamaları destekleyecek biçimde ayarlanması şarttır. Performans ölçüm araçları, özellikle verimlilik standartları, bu düzenlemenin hayata geçirilmesini teşvik etmektedir

Kısıtların Ortadan Kaldırılması; Kısıtlı kaynağı kısıtlı olmayan kaynağa dönüştürme çabasıyla kısıtların ortadan kaldırılmasıdır.

İşletmelerde Yeni Kısıtların Her Zaman Olabileceğini Düşünme; Kısıt ortadan kaldırıldıktan sonra her sistemin en az bir kısıtı olduğu düşüncesiyle birinci aşamaya dönülerek yeni kısıtlar belirlenmeli ve sürekli bir iyileştirme çabası içerisinde girerek yönetimin tembelliği kısıt olmamalıdır.

3. Havayolu Taşımacılığında Yakıt Kısıtı

Hızlı ve güvenilir bir ulaştırma türü olması sebebi ile havacılık sektörü hızla büyümektedir. Günümüzde donma ve parlama sıcaklıklarının yüksek olması nedeni ile sivil havacılıkta sektöründe kullanılan yakıtlar gaz yağından türetilen JetA, JetA1 ve JetB yakıtlarıdır(Shell, 2022). Jet A-1, çoğu türbin motorlu uçak için uygun kerosin dereceli bir yakıttır. Parlama noktası minimum 38 derece C (100°F) ve donma noktası maksimum -47°C derecedir. Özellikleri nedeni ile havayolu taşımacılığında jet yakıtları kullanılmaktadır. Ancak ICAO (2022a); iniş ve kalkış döngüsünde uçakların yer hizmetleri sırasında ortaya çıkan çeşitli gazlar ve partiküller nedeni ile insan sağlığı üzerinde etkileri olduğu bilinmekle birlikte insan ömrünü kısalttığı belirtilmektedir. 1940-2018 yılları arasında Küresel ısınmaya havacılık sektörü kaynaklı emisyonların direk etkisi olduğu belirtilmektedir(ICAO, 2022b).

Jet yakıtları nedeni ile ortaya çıkan emisyonların azaltılmasına yönelik ICAO tarafından uluslararası havacılık için Karbondioksit Denkleştirme ve Azaltma Programı (CORSIA- Carbon Offsetting and Reduction Scheme for International Aviation)'nı öncelikli uygulamalıısına yönelik kısıtlar getirilmiştir. 2050 yılı için belirlenen karbon emisyonunun azaltılmasına yönelik faaliyetler için alınan tedbirler sonucunda havayolu işletmelerinin maliyetleri de azalmaktadır.

Ürünü yer değiştirme olan havayolu taşımacılığı bir hizmet sektörüdür. Havayolu taşımacılığında çeşitli kısıtlar olsa da yakıt önemli bir kısıt olmaktadır. Giderek büyüyen havacılık sektöründe özellikle havaalanlarının yapısı giderek büyümüş ve daha karmaşık bir hal almıştır. Artan uçak trafiği , büyüyen ve karmaşıklaşan havaalanlarında uçakların taksi hareketi sürelerinin uzamasına neden olduğu söylenebilir. Günümüzde uçakların tekerlekleri üzerinde motor gücüyle yaptığı yer hareketi olan taksi; indikten sonra park pozisyonuna geliş(taksi-in) ve park pozisyonundan kalkışa(taksi-out) kadar olan süreler İstanbul Havaalanı için; ortalama 21 dk sürmektedir

Uçaklar taksi yaparken doksan derecelik dönüşler ve taksi yollarının eğimi yakıt sarfiyatını arttırdığı söylenebilir. İstanbul havalimanında bazı pistlerden kalkış yapmak için 10 adet doksan derecelik dönüş bulunduğu belirtilmektedir. Bununla birlikte taksi yollarında bazı bölgelerde eğimler olduğu, rüzgarın etkisiyle uçakların taksi sürelerinin uzadığı ve taksi için ihtiyaç duyulan yakıtın arttığı belirtilmektedir (Aydınlık, 2020).

İstanbul havalimanı merkezli faaliyet gösteren havayolu işletmeleri için taksi için kullanılan yakıt işletmelere büyük bir yük oluşturmakta ve rakiplere karşı rekabet avantajı sağlaması konusunda işletmeleri kısıtlamaktadır. Uluslararası rekabette maliyetlerin azaltılması ve çevresel etkilerin azaltılması konusunda işletmelerin taksi için harcadığı yakıt havayolu işletmelerini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu makalede İstanbul havalimanını merkez olarak kullanan havayolu işletmelerinin kullandığı jetA1 yakıtının neden olduğu çevresel etkiler ve mali yüklerden kurtarmak için alternatif önermektedir.

4. Uygulama

Bu çalışmada Avrupa'nın en yoğun havalimanı olması, uzun taksi süreleri, taksi yollarının özellikleri nedeni ile İstanbul havalimanı tercih edilmiştir. DHMİ (2024) AIP yayınlarına göre İstanbul Havalimanında körüklü, açık, kargo, karla mücadele apronlarında olmak üzere toplamda 456 adet park pozisyonu bulunmaktadır. Uçakların hangi park pozisyonuna yanaşacağı indiği piste veya kalkış yapacağı piste göre atanmamaktadır (Güven & Aybek Çetek, 2022). Bu nedenle çalışmada ortalama bir değer oluşturmak adına İstanbul Havalimanı uçuş chartlarında belirtilen taksi yolları ve kalkış pistlerine göre en yakın ve en uzak yolların ortalaması alınmıştır. İstanbul havalimanında en kısa taksi yaklaşık 1500 metre ile A bölgesinde bulunan park pozisyonları ile 35 pistleri arasındadır. Park pozisyonu atamaları iniş ve kalkış pistine göre yapılmaması sebebi ile F bölgesinde bulunan park pozisyonlarından 35 pistlerine yaklaşık 3000 metrelik taksi yapılabilmektedir. Rüzgârın yönüne bağlı olarak 35 pistlerinin tersinden kalkış yapılması gerektiği durumlarda A bölgesinde bulunan park pozisyonlarından 17 pistlerine yaklaşık 6800 metrelik taksi yapılabilmektedir. Bu durumda ortalama olarak İstanbul Havalimanında yaklaşık 3700 metrelik taksi yapılmaktadır. DHMİ AIP (2024) göre; apronda T3, T5, T7 ve T9 taksi yollarında düşük takatle motor gücü kullanılarak taksi yapılması zorunluluğu ile birlikte doksan derecelik dönüşlerde motor gücünün düşürülmesi ortalama taksi süresinin uzamasına neden olabilmektedir. Tablo 1'de bir taksi operasyonunda ihtiyaç duyulan yakıt, yakıtın maliyeti ve ortaya çıkan karbon emisyonları eş değeri bulunmaktadır.

Tablo 1: Uçak gövde tipine göre harcanan yakıt miktarı ve CO2 emisyonları

	Dar Gövdeli Uçaklar	Geniş gövdeli uçaklar	Jumbo-jet uçaklar	Ortalama
Dakika başına ortalama yakıt tüketimi (dk/kg)	12	25	33	23,3
Ortalama Taksi Süresi (dk)	21	21	21	21
Taksi için İhtiyaç duyulan toplam yakıt miktarı(kg)	252	525	693	490
Yakıtın Birim Maliyeti (Kg/\$)	1,2	1,2	1,2	1,2
Toplam Yakıt Maliyeti (\$)	302,4	630	831,6	588
Motor Bakım Maaliyetinden \$/Saat	326	326	326	326

Taksi Başına Ortalama Motor Bakım Maliyeti	60,5	60,5	60,5	60,5
Toplam Maliyet	362,9	690,5	892,1	648,5
Toplam CO ₂ Miktarı	793,8	1653,8	2183	1543,5

Taksi başına harcanan yakıtın bulunması dakikada harcanan yakıt miktarı ile taksi süresinin çarpımı ile bulunabilir. İstanbul Havalimanı için 2024 yılı Jet A1 yakıtın güncel fiyatı 1,2 dolardır. Hospodka (2014, s. 86) göre; bir motorun uçuş saatlik bakım maliyeti yaklaşık 150 euro (163 dolar) olduğunu belirtmektedir. Taksi yapılırken uçak motorlarına verilen güç %7 olması nedeniyle uçuş saati maliyetinin %53 ile %63 oranında olmaktadır. Taksi uçağın kendi motorları kullanılarak yapıldığı takdirde Karbon salınımın hesaplanması ise (Hospodka, 2014, s. 84; THY, 2017, s. 54) göre her 1 kg yakıtın yakılması sonucunda 3,15 kg karbon emisyonu salınımı gerçekleşmektedir. Tablo 1'e bakıldığında taksi yakıtının ortalama maliyeti 588 dolar, kullanılan yakıt miktarına göre ortalama olarak 1543,5 kg karbon emisyonu salınımı gerçekleşmektedir.

Bu çalışmada İstanbul Havalimanı için önerilen modelde uçakların taksilerinin sürelerinin uzamasına neden olan eğim ve doksan derecelik dönüşlerin ortadan kalkmaktadır. Tamamen elektrikli çekici aracın 0,7 m/s² ile sınırlı olan uçaktan daha hızlı hızlanabilmesi (Baaren & Roling, 2019, s. 7), uçakların dönüşlerde ve yoğun taksi operasyonlarında karşılaşılan dur-kalk durumlarında daha etkili olabilir. Tablo 2'de bir elektrikli towcar aracıyla yapılacak tasarruflar hakkında detaylı bilgi görülebilmektedir.

Tablo 2: Elektrikli towcar aracıyla yapılacak tasarruflar

	Dar Gövdeli Uçaklar	Geniş gövdeli uçaklar	Jumbo-jet uçaklar	Ortalama
Yakıt Tasarrufu Toplam	219,2	456,7	602,9	426,3
Tasarruf Edilen Yakıtın Maliyeti	263,1	548,1	723,5	511,6
Karbon emisyonu azaltımı	734,5	1530,1	2019,7	1428,1
Taksi Başına Ortalama Motor Bakım Maliyetinden Tasarruf (\$)	60,5	60,5	60,5	60,5
Fren Sistemi Tasarrufu	1,1	1,1	1,1	1,1
FOD Tasarrufu	11,9	11,9	11,9	11,9
Pushback Ücreti (dolar)(-)	27,1	27,1	27,1	27,1
Toplam Tasarruf	309,5	594,5	769,9	558,0

Uçakların elektrikli towcar ile çekilmesi ile taksi operasyonun yapılması uçaklarda yakıttan, fren sisteminin kullanılmaması, motorun kullanılmaması ve yabancı cisimlerden kaynaklanan ilave tamir

masrafları konularında tasarruf sağlamaktadır. IATA (2022, s. 17) göre; havayolu taşımacılığında bakım faaliyetleri içerisinde motor bakımı 33,8 milyar dolarlık maliyeti oluşturması %43'le en büyük paya sahiptir. McCreary (2008, s. 12) göre; FOD kaynaklı hasarların %50 si taksi yolunda veya park pozisyonundan ayrılışta gerçekleşmektedir. FOD hasarlarının havayolu işletmelerine doğrudan maliyeti 1.1 milyar dolar olduğu belirtilmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, havayolu taşımacılığında yakıt kısıtının ekonomik ve çevresel etkilerini azaltmada Kısıtlar Teorisi'nin potansiyelini incelemiştir. İstanbul Havalimanı örneği üzerinden yapılan analizler, elektrikli towcar araçlarının kullanımıyla yakıt tüketimi, karbon emisyonları ve maliyetlerde önemli tasarruflar sağlanabileceğini göstermiştir. Özellikle taksi sürelerinin uzun olduğu ve karmaşık pist düzenine sahip havalimanlarında, bu tür çözümlerin uygulanması hem havayolu şirketlerinin rekabet gücünü artırabilir hem de çevresel sürdürülebilirliğe katkı sağlayabilir. Bununla birlikte, çalışmanın sonuçları sadece İstanbul Havalimanı özelinde değerlendirilmemeli, farklı havalimanları ve havayolu şirketlerinin operasyonel koşulları göz önünde bulundurularak genelleştirilmelidir. Ayrıca, elektrikli towcar araçlarının maliyeti, şarj altyapısı ve operasyonel entegrasyonu gibi konuların daha detaylı analiz edilmesi gerekmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalar, farklı yakıt tasarrufu yöntemlerinin (örneğin, uçuş optimizasyonu, daha verimli motorlar, biyoyakıtlar) Kısıtlar Teorisi çerçevesinde değerlendirilmesini ve bu yöntemlerin entegre bir şekilde uygulanarak havayolu taşımacılığının sürdürülebilirliğine daha kapsamlı bir katkı sağlanmasını hedefleyebilir. Ayrıca, farklı havalimanlarının ve havayolu şirketlerinin spesifik ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş çözümler geliştirilmesi, Kısıtlar Teorisi'nin pratik uygulamalarını daha da güçlendirecektir.

KAYNAKÇA

1. Aydınlik. (2020, Şubat 11). *İstanbul Havalimanı'nda Uçakların Yerde Taksi Sürelerinin Uzunluğuyla İlgili Analiz*. Aydınlik. <https://www.aydinlik.com.tr/koseyazisi/istanbul-havalimaninda-ucakların-yerde-taksi-surelerinin-uzunluguyla-ilgili-analiz-200637>
2. Baaren, E. V., & Roling, P. C. (2019, Haziran 17). Design of a zero emission aircraft towing system. *AIAA Aviation 2019 Forum*. AIAA Aviation 2019 Forum, Dallas, Texas. <https://doi.org/10.2514/6.2019-2932>
3. Büyükyılmaz, O., & Gürkan, S. (2009). Süreçlerde En Zayıf Halkanın Bulunması: Kısıtlar Teorisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(9), Article 9.
4. Cros, G. (t.y.). *Airline Maintenance Cost Executive Commentary*.
5. DHMİ. (2024). *AIP Türkiye*. <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/aipturkey.aspx>
6. Erol, M. (2008). Kısıtlar Teorisi (Yaklaşımı) ve Teorisinin Stratejik Maliyet Yönteminde Kullanımı. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 39, Article 39.
7. Gürgen, O. (2018). *Kısıtlar teorisi* [masterThesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. <https://acikbilim.yok.gov.tr/handle/20.500.12812/630018>
8. Güven, A., & Aybek Çetek, F. (2022). İstanbul Havalimanı'nın Çoklu Paralel Pist Konfigürasyonlarının Zaman ve Yakıt Tüketimi Açısından İncelenmesi. *Trafik ve Ulaşım Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 130-141. <https://doi.org/10.38002/tuad.1087428>
9. Hospodka, J. (2014). Cost-benefit analysis of electric taxi systems for aircraft. *Journal of Air Transport Management*, 39, 81-88. <https://doi.org/10.1016/j.jairtraman.2014.05.002>
10. ICAO. (2022b). *ICAO Environmental Report* [Çevresel Rapor]. International Civil Aviation Organization.
11. McCreary, I. (2008). *The economic cost of FOD to airlines*. 400.
12. Shell. (2022). *Civil Aviation Fuel Jet Fuel Specifications Shell Global*. <https://www.shell.com/business-customers/aviation/aviation-fuel/civil-jet-fuel-grades.html>
13. THY. (2017). *Türk Havayolları 2017 Sürdürülebilirlik Raporu* (Sürdürülebilirlik 2017). THY.

(3)

Hüseyin KORKULU⁶; Prof. Dr Muzaffer ERTÜRK⁷

SAĞLIK ÇALIŞANLARININ PERFORMANSINI ETKİLEYEN ÖRGÜTSEL FAKTÖRLER:
İSTANBUL'DA BİR HASTANE ÖRNEĞİ

ORGANIZATIONAL FACTORS AFFECTING THE PERFORMANCE OF HEALTH WORKERS: THE
CASE OF A HOSPITAL IN ISTANBUL

ÖZ

Sağlık profesyonelleri, hastaların sağlığını korumak, tedavi etmek ve iyileştirmek için büyük bir özveriyle çalışmaktadır. Ancak, sağlık hizmetlerinde kalitenin sağlanması ve sürekli geliştirilmesi, yalnızca sağlık profesyonellerinin bireysel çabalarına dayanmamaktadır. Aynı zamanda, sağlık çalışanlarının performansını etkileyen çeşitli örgütsel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Bu çalışma iş gücü verimliliğini etkileyen örgütsel faktörler konusunda bir kamu hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının tutumlarını belirlemek, sağlık çalışanlarının görüşleri doğrultusunda kendi verimliliklerini artırmada, hangi konuların daha önemli olduğunu ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın verileri Ocak – Mayıs 2024 tarihleri arasında İstanbul'da faaliyet gösteren bir kamu hastanesinde toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini çalışmaya katılmayı kabul eden ve dahil edilme kriterlerini karşılayan 376 sağlık çalışanı oluşturmuştur. Veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından literatür taraması doğrultusunda oluşturulan “Kişisel Bilgi Formu”, “Minnesota İş Tatmini Ölçeği” ve “Sağlık Personeli Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği” kullanılmıştır. Veriler anket tekniği ile katılımcılardan yüz yüze toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı 25.0 versiyonuyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, Performans, Sağlık Çalışanı, Yaşam Kalitesi.

ABSTRACT

Health professionals work with great dedication to protect, treat and improve the health of patients. However, ensuring and continuously improving quality in healthcare services is not solely based on the individual efforts of healthcare professionals. At the same time, various organizational factors affecting the performance of healthcare professionals need to be taken into account.

This study was conducted to determine the attitudes of healthcare professionals working in a public hospital regarding organizational factors affecting workforce productivity and to reveal which issues are more important in increasing their own productivity in line with the opinions of healthcare professionals. The data of the research were collected between January and May 2024 in a public hospital in Istanbul. The sample of the study consisted of 376 healthcare professionals who agreed to participate in the study and met the inclusion criteria. "Personal Information Form", "Minnesota Job Satisfaction Scale" and "Health Personnel Quality of Working Life Scale", created by the researcher in line with the literature review, were used as data collection tools. Data were collected face to face from participants using the survey technique. The data obtained were evaluated with the SPSS program version 25.0.

Keywords : Job Satisfaction, Performance, Healthcare Professionals, Quality of Life.

⁶ Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, Sağlık Yönetimi Programı, korkuluhuseyin@gmail.com ORCID: 0009-0005-3599-2438

⁷ Prof. Dr. Muzaffer ERTÜRK, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Uçak Bakım ve Onarım, muzaffer.erturk@nisantasi.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5919-4478

*Bu çalışma; Hüseyin KORKULU'nun, İstanbul Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalında yapılan “Sağlık Çalışanlarının Performansını Etkileyen Örgütsel Faktörler: İstanbul'da Bir Hastane Örneği” adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

1.GİRİŞ

Sağlık sektöru, insanların sağlık hizmetlerine erişimi ve sağlık sorunlarının çözümlenmesi açısından kritik bir rol oynamaktadır. Bu sektörde çalışan sağlık profesyonelleri, hastaların sağlığını korumak, tedavi etmek ve iyileştirmek için büyük bir özveriyle çalışmaktadır. Ancak, sağlık hizmetlerinde kalitenin sağlanması ve sürekli geliştirilmesi, yalnızca sağlık profesyonellerinin bireysel çabalarına dayanmamaktadır. Aynı zamanda, sağlık çalışanlarının performansını etkileyen çeşitli örgütsel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Örgüt kültürü ve değerler, bir kuruluşun ortak inançlarını, değerlerini ve davranış kalıplarını içeren bir sosyal yapıdır. Sağlık kuruluşlarının kültürü ve değerleri, çalışanların işyerindeki deneyimlerini ve davranışlarını etkiler. Örneğin, hasta odaklı bir kültüre sahip olan bir sağlık kuruluşunda çalışanlar, hastaların ihtiyaçlarına duyarlılık gösterme eğiliminde olacaktır. Araştırmalar, sağlık çalışanlarının kurum kültürü ve değerlerine uyum sağlamalarının, memnuniyetlerini ve performanslarını artırdığını göstermektedir. (Başol, 2018).

Liderlik ve yönetim stili, sağlık çalışanlarının performansı üzerinde belirleyici bir faktördür. Etkili liderler, vizyon belirleme, rehberlik, motivasyon sağlama ve performansı değerlendirme gibi önemli görevleri yerine getirir. Sağlık kuruluşlarında liderlerin ve yöneticilerin sergilediği liderlik tarzı, çalışanların motivasyonunu, iş tatminini ve bağlılığını etkiler. Araştırmalar, katılımcı liderlik yaklaşımının sağlık çalışanlarının performansını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Sağlık çalışanlarının performansını etkileyen bir diğer faktör ise iş yükü ve düzenlemesidir. Sağlık sektöründe çalışanlar, sıklıkla yoğun ve stresli çalışma koşulları altında görev yaparlar. Yetersiz kaynaklar, zaman baskısı ve çok sayıda hastanın talepleri, sağlık çalışanlarının iş yükünü artırabilir. Bu durum, hata yapma olasılığını artırabilir ve performansı olumsuz etkileyebilir. Sağlık kuruluşlarının, iş yükünü dengelemek, iş akışını optimize etmek ve çalışanları desteklemek için etkin çözümler bulmaları gerekmektedir (Gün ve Aslan, 2018; Özdemir vd., 2019).

İletişim ve işbirliği de sağlık çalışanlarının performansını etkileyen önemli faktörler arasındadır. Sağlık hizmetlerinde, doğru ve etkili iletişim hayati öneme sahiptir. İyi iletişim, sağlık çalışanları arasındaki koordinasyonu artırır, hataları azaltır ve hasta güvenliğini iyileştirir. Ayrıca, açık ve etkili iletişim, sağlık çalışanlarının motivasyonunu ve iş birliğini teşvik eder. Sağlık kuruluşları, iletişim becerilerini geliştirmek için eğitim programları ve takım çalışması etkinlikleri düzenlemelidir (Akbolat vd., 2013).

Son olarak, ödüllendirme ve motivasyon da sağlık çalışanlarının performansını etkileyen önemli bir faktördür. Performansa dayalı ödüllendirme sistemi, başarıyı takdir etmek, çalışanları motive etmek ve performansı teşvik etmek için kullanılabilir. Ayrıca, kariyer gelişimi ve eğitim fırsatları sağlamak da sağlık çalışanlarının motivasyonunu artırabilir. Sağlık kuruluşları, ödüllendirme ve motivasyon politikalarını geliştirmek ve çalışanların performansını desteklemek için yenilikçi yaklaşımlar değerlendirmelidir (Orhaner ve Mutlu, 2018).

1.1. Örgüt Kültürünün Önemi

Örgüt kültürü, bir kurumun iç dinamiklerini, değerlerini, normlarını ve iş yapış şekillerini yansıtan unsurlardan oluşur. Kurumun çalışanlarına özgü bir kimlik ve birlik duygusu sağlayan bir ortamı ifade eder. Örgüt kültürü, bir kurumun benzersizliğini ve karakterini belirlerken aynı zamanda çalışanların davranışlarını, kararlarını ve etkileşimlerini yönlendirir. Bu, çalışanların ortak bir dil ve anlayışa sahip olmasını sağlar ve kurum içi iletişimi kolaylaştırır. Örgüt kültürü, çalışanların görevlerine olan bağlılığını artırır, motivasyonlarını yükseltir ve iş tatminini sağlar. Aynı zamanda, çalışanların kurumsal hedeflere ve stratejilere uyum sağlamasını teşvik eder ve kurumun başarısına katkıda bulunur (Brown, 2019).

Sağlık kurumları için örgüt kültürü, özellikle önemlidir. Sağlık hizmetleri, insan hayatıyla doğrudan ilişkili olduğu için duyarlılık ve dikkat gerektirir. Pozitif bir örgüt kültürü, çalışanların hasta güvenliğine odaklanmasını, kaliteli hizmet sunmasını ve etik değerlere bağlı kalmasını sağlar. Bu da hasta memnuniyetini artırır, sağlık kurumunun itibarını güçlendirir ve daha iyi sonuçlar elde edilmesine katkıda bulunur. Örgüt kültürü, liderlik tarafından desteklenmelidir. Liderler, kurumun değerlerini temsil etmeli, çalışanlara rehberlik etmeli ve örnek olmalıdır. Ayrıca, kurum içinde paylaşılan değerleri desteklemek ve işbirliği kültürünü teşvik etmek liderlerin sorumluluğundadır. Gerçek bir liderlik, çalışanların birbirleriyle etkili iletişim kurmalarını,

bilgi paylaşımını artırmalarını ve takım çalışmasını geliştirmelerini sağlar. Sonuç olarak, sağlık kurumlarında olumlu bir örgüt kültürü, çalışanların motivasyonunu ve performansını artırır, hasta güvenliğini ve hizmet kalitesini iyileştirir ve kurumun başarısına katkıda bulunur. Sağlık sektöründe örgüt kültürü, hasta bakım kalitesini doğrudan etkiler. Güçlü ve olumlu bir örgüt kültürü, sağlık çalışanlarının işlerine daha bağlı olmalarını ve hasta bakımına daha fazla önem vermelerini sağlar. Örneğin, hasta güvenliğini ön planda tutan bir örgüt kültürü, çalışanların hata yapma olasılığını azaltır ve tedavi süreçlerinin daha etkili ve güvenilir olmasına katkıda bulunur. Ayrıca, işbirliği ve ekip çalışmasını teşvik eden bir kültür, hastaların daha iyi bakım almasını sağlar. Örgüt kültürü, sağlık çalışanlarının iş memnuniyeti ve motivasyon düzeylerini belirler. Sağlık çalışanları, kendilerini değerli hissettikleri, desteklendikleri ve takdir edildikleri bir ortamda daha yüksek performans sergilerler. Bu tür bir kültür, çalışanların stres seviyelerini düşürür, iş tatminini artırır ve tükenmişlik sendromu gibi olumsuz durumların önüne geçer. Sonuç olarak, mutlu ve motive çalışanlar, hastalara daha iyi hizmet sunar ve sağlık kuruluşlarının genel verimliliğini artırır. Sağlık sektöründe etkili iletişim ve işbirliği hayati önem taşır. Güçlü bir örgüt kültürü, açık ve şeffaf iletişim kanallarını teşvik eder ve çalışanlar arasında güven duygusunu pekiştirir. Bu, bilgi akışının sorunsuz olmasını sağlar ve sağlık hizmetlerinin koordinasyonunu kolaylaştırır. Özellikle acil durumlarda ve karmaşık vakalarda, etkili iletişim ve işbirliği, hastaların hayatını kurtarabilir. Sağlık sektöründe sürekli yenilik ve iyileştirme, kaliteli sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliği için gereklidir. Yenilikçi bir örgüt kültürü, çalışanların yeni fikirler üretmelerini ve mevcut süreçleri geliştirmelerini teşvik eder. Bu tür bir kültür, çalışanların mesleki gelişimlerini destekler ve sağlık hizmetlerinin kalitesini sürekli olarak artırır. Ayrıca, değişen sağlık ihtiyaçlarına ve teknolojik gelişmelere hızlı adapte olmayı kolaylaştırır. Bu nedenle, sağlık kurumlarının örgüt kültürünü önemsemesi, değerlerin açıkça tanımlanması ve kurumsal kimliğin güçlendirilmesi önemlidir (Brown, 2019; Üstün ve Kılıç, 2016).

1.2. İş Tatmini ve Motivasyon

Sağlık çalışanları, toplum sağlığının korunması ve iyileştirilmesi için kritik bir rol oynarlar. Bu nedenle, iş tatmini ve motivasyon düzeylerinin yüksek olması, sağlık hizmetlerinin kalitesini doğrudan etkiler. İş tatmini ve motivasyonu yüksek olan sağlık çalışanları, daha iyi performans sergiler, hastalarla daha olumlu ilişkiler kurar ve işyerinde daha az stres yaşarlar. İş tatmini, çalışanların işlerine ilişkin duydukları memnuniyet düzeyini; motivasyon ise çalışanların işlerini yapma konusundaki istek ve enerjilerini ifade eder. İş tatmini ve motivasyon, sağlık çalışanlarının performansını etkileyen önemli faktörlerdir. Tatmin edici bir iş ortamı ve yüksek motivasyon, çalışanların daha üretken, bağlı ve başarılı olmasını sağlar. İş tatmini, çalışanların işlerindeki; çalışma koşulları, ücret, terfi olanakları, çalışma arkadaşlarıyla ilişkiler, yöneticilerin liderlik tarzı ve örgüt kültürü gibi çeşitli faktörlerden kaynaklanır. Bunlar arasında unsurlar yer alır. İş tatmini düzeyi yüksek olan çalışanlar, daha mutlu, motive ve işlerine bağlı hissederler. Ayrıca, iş tatmini çalışanların psikolojik iyi oluşunu ve genel yaşam memnuniyetini de etkileyebilir. İş tatmini, çalışanların işlerinden duydukları memnuniyet düzeyidir. Sağlık çalışanlarının iş tatmini, hasta bakım kalitesini önemli ölçüde etkiler. İşlerinden memnun olan sağlık çalışanları, hastalarına daha özenli ve dikkatli davranır. Bu, hasta güvenliğini artırır ve tedavi süreçlerinin daha etkili olmasını sağlar. İş tatmini yüksek olan çalışanlar, hastalara empatiyle yaklaşır ve onların ihtiyaçlarını daha iyi anlar, bu da hasta memnuniyetini artırır (Künarcı, 2016; Orhaner ve Mutlu, 2018).

Motivasyon, çalışanların işlerine olan ilgi ve isteklerini belirler. İş tatmini, motivasyonun önemli bir bileşenidir (Kişmir ve İrge, 2020). Tatmin edici bir iş ortamı, çalışanların motivasyonunu artırır ve işlerine daha fazla özen göstermelerini sağlar. Ayrıca, performansa dayalı ödüllendirme sistemleri, kariyer gelişimi fırsatları ve işin anlamlılığı gibi faktörler de çalışanların motivasyonunu etkiler. Motive çalışanlar, daha yüksek performans sergiler ve işlerinde daha başarılı olurlar. Motivasyon, bireylerin belirli bir hedefe ulaşma konusundaki isteklilik düzeyidir. Sağlık çalışanlarının motivasyonu, performanslarını doğrudan etkiler. Motivasyonu yüksek olan sağlık çalışanları, daha enerjik ve isteklidir. Bu, onların işlerine daha fazla zaman ve çaba harcamalarını sağlar. Motivasyon eksikliği ise performans düşüklüğüne, hata yapma olasılığının artmasına ve hasta bakım kalitesinin düşmesine neden olabilir (Orhaner ve Mutlu, 2018).

İş tatmini ve motivasyon arasındaki ilişki karmaşıktır. İş tatmini ve motivasyon, sağlık çalışanlarının işlerine olan bağlılıklarını da etkiler. İş tatmini yüksek olan çalışanlar, işyerlerinde daha uzun süre kalma eğilimindedir. Bu, sağlık kuruluşlarının deneyimli ve bilgili personelini korumasına yardımcı olur. Ayrıca, yüksek motivasyon ve iş tatmini, çalışanların işten ayrılma oranlarını düşürür ve personel devir hızını azaltır. Bu durum, sağlık hizmetlerinde sürekliliği ve istikrarı sağlar. Sağlık sektöründe çalışanlar, genellikle yoğun iş yükü, uzun çalışma saatleri ve duygusal olarak zorlayıcı durumlara karşı karşıya kalır. İş tatmini ve motivasyon, bu stres faktörlerini yönetmede önemli bir rol oynar. İş tatmini ve motivasyonu yüksek olan çalışanlar, stresle daha iyi başa çıkar ve tükenmişlik sendromu riskini azaltır (Künarcı, 2016; Orhaner ve Mutlu, 2018). Bu da onların sağlık hizmetlerini kesintisiz ve yüksek kalitede sunmalarını sağlar. İş tatmini ve motivasyon, sağlık çalışanları arasındaki iletişim ve işbirliği düzeyini de etkiler. Memnun ve motive çalışanlar, iş arkadaşlarıyla daha iyi iletişim kurar ve daha etkili işbirliği yapar. Bu, sağlık hizmetlerinin koordinasyonunu ve entegrasyonunu artırır. Ekip çalışmasının iyi olduğu bir ortamda, hastalar daha kapsamlı ve bütüncül bir bakım alır. Tatmin edici bir iş ortamı, motivasyonu artırırken, düşük tatmin düzeyi motivasyonu olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, örgütlerin çalışanların ihtiyaçlarını anlaması, iş tatminini artıracak önlemler alması ve motivasyonu teşvik eden uygulamaları benimsemesi önemlidir (Kışmir ve İrge, 2020).

İş memnuniyeti, sağlık çalışanlarının motivasyonunu doğrudan etkiler. Motivasyonu yüksek olan çalışanlar, işlerine daha bağlı ve istekli bir şekilde yaklaşır. İş memnuniyeti, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini ve işlerine anlam katmalarını sağlar. Yüksek iş memnuniyeti, çalışanların daha enerjik ve pozitif olmalarına katkıda bulunur, bu da iş performanslarını artırır. Örneğin, sağlık çalışanlarının başarılarının tanınması ve ödüllendirilmesi, onların iş tatminini ve motivasyonunu artırır. Benzer şekilde eğitim ve kariyer gelişim fırsatları, çalışanların kendilerini geliştirmelerini ve işlerinde daha başarılı olmalarını sağlar. İş memnuniyeti arttıka, sağlık çalışanlarının motivasyonu, bağlılığı ve verimliliği artmaktadır. Bu da sağlık hizmetlerinin kalitesini ve hasta bakımının etkinliğini olumlu yönde etkiler. Örneğin, memnun ve motivasyonu yüksek olan sağlık çalışanları, daha iyi hasta iletişimi kurar, işbirliği ve takım çalışması becerilerini geliştirir ve daha yüksek hasta tatmini sağlar (Tekingündüz vd., 2015). İş memnuniyetinin performans üzerindeki etkisi çeşitli faktörlerden etkilenebilir. Örgüt kültürü, liderlik yaklaşımları, ödüllendirme sistemleri ve iş yükü gibi örgütsel faktörler, iş memnuniyetini ve dolayısıyla performansı etkileyen önemli değişkenlerdir. Sağlık alışanlarının çalışma ortamında desteklenmeleri, adil bir ödüllendirme sistemiyle karşılaşmaları ve iş yükünün dengeli şekilde düzenlenmesi, iş memnuniyetini artırmada önemli rol oynar (Zincirkıran ve diğerleri, 2016).

İş memnuniyeti, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırır. İşlerine bağlı olan çalışanlar, kuruluşlarına daha uzun süre bağlı kalma eğilimindedir. Bu, sağlık kuruluşlarının deneyimli ve bilgili personelini korumasına yardımcı olur ve personel devir hızını azaltır. alışan bağlılığı, sağlık hizmetlerinin sürekliliğini ve kalitesini sağlar (Arslan, 2019). İş memnuniyeti yüksek olan çalışanlar, işlerinden ayrılma olasılığı daha dşktir. Bu, sağlık kuruluşlarının sürekli olarak yeni personel eğitmek zorunda kalmamasını sağlar. Yine işine bağlı çalışanlar, deneyim ve bilgi birikimlerini kuruluşta tutar, bu da hasta bakım kalitesini artırır. Ek olarak iş memnuniyeti, hasta memnuniyetini doğrudan etkiler. Memnuniyet düzeyi yüksek olan sağlık çalışanları, hastalarına daha iyi bakım sunar ve daha olumlu ilişkiler kurar. Bu, hastaların sağlık hizmetlerinden duydukları memnuniyeti artırır ve sağlık sonuçlarını iyileştirir. (Tekingündüz vd., 2015).

1.3. İş Yükü ve Performans İlişkisi

İş yükü, çalışanın belirli bir süre içinde gerçekleştirmesi gereken görevlerin sayısı, karmaşıklılığı ve yoğunluğu olarak tanımlanır. Sağlık sektörü, yoğun iş temposu ve yüksek sorumluluk gerektiren bir çalışma ortamına sahiptir. Bu ortamda çalışan sağlık profesyonelleri, hastaların bakımını sağlamak, acil durumlara müdahale etmek ve tıbbi kararlar almak gibi kritik görevleri yerine getirir. Ancak, sağlık çalışanlarının karşılaştığı iş yükü, onların çalışma performansını önemli ölçüde etkileyebilir. İş yükü, çalışanların fiziksel, zihinsel ve duygusal kapasitelerini zorlayarak, iş performanslarında düşüşe neden olabilir. Aşırı iş yükü, sağlık çalışanlarının fiziksel sağlıklarını olumsuz etkileyebilir. Uzun alışma saatleri, yetersiz dinlenme süreleri ve

sürekli ayakta durma gibi fiziksel talepler, yorgunluğa ve çeşitli sağlık sorunlarına yol açabilir. Bu durum, çalışanların işlerini etkin bir şekilde yerine getirmelerini zorlaştırır ve genel performanslarını düşürür. Ayrıca, aşırı iş yükü, çalışanların iş kazalarına ve tıbbi hatalara daha yatkın hale gelmesine neden olabilir. Yorgunluk ve fiziksel tükenmişlik, dikkat dağınıklığına ve karar verme yetisinde azalmaya yol açar, bu da hasta güvenliğini tehlikeye atar. İş yükü, sağlık çalışanlarının zihinsel ve duygusal sağlığını da önemli ölçüde etkiler (Korkmazer, 2021). Yoğun iş temposu ve sürekli olarak stres altında çalışmak, çalışanlarda anksiyete, depresyon ve tükenmişlik sendromu gibi psikolojik sorunlara yol açabilir. Bu tür duygusal zorluklar, çalışanların motivasyonunu azaltır ve iş tatminini düşürür. İşlerine olan bağlılıkları ve işlerine olan inançları azaldıkça, performansları da düşer. Duygusal tükenmişlik yaşayan sağlık çalışanları, hastalarla etkili iletişim kurmakta zorlanır ve empati yetenekleri azalır, bu da hasta bakım kalitesini olumsuz etkiler. Aşırı iş yükü, sağlık çalışanları arasında işbirliği ve ekip çalışmasını da zedeler. Yüksek iş yükü altında çalışan bireyler, iş arkadaşlarıyla daha fazla çatışma yaşar ve işbirliği yapmakta zorlanır. Ekip çalışmasının zayıflaması, sağlık hizmetlerinin koordinasyonunu bozar ve genel iş verimliliğini düşürür. Sağlık çalışanlarının birbirleriyle etkili iletişim kuramamaları ve işbirliği yapamamaları, tedavi süreçlerinin aksamasına ve hasta bakımının kalitesinin düşmesine neden olabilir (Bacaksız vd., 2018).

İş yükünün sağlık çalışanlarının performansına olumsuz etkilerini azaltmak için, sağlık kuruluşlarının çeşitli stratejiler geliştirmesi gereklidir. Öncelikle, iş yükünün adil bir şekilde dağıtılması ve çalışanların dinlenme sürelerinin artırılması önemlidir. Sağlık çalışanlarına yeterli dinlenme ve toparlanma süresi sağlamak, onların fiziksel ve zihinsel sağlıklarını korur ve iş performanslarını artırır. Ayrıca, iş yerinde destekleyici bir ortam yaratmak ve çalışanların stres yönetimi konusunda eğitim almalarını sağlamak da önemlidir. Yönetim, çalışanlarının yüklerini hafifletmek için kaynakları etkin bir şekilde kullanmalı ve iş akışlarını optimize etmelidir (Bacaksız vd., 2018). İş yükü ve performans arasındaki ilişki, çalışma koşulları, destek sistemleri, iş düzenlemeleri ve bireysel kaynaklar gibi faktörlerden etkilenmektedir. Sağlık kurumlarının, iş yükünü yönetmeye yönelik politikalar ve stratejiler geliştirmesi önemlidir. İş yükünün etkilerini azaltmaya yönelik önlemler, sağlık çalışanlarının performansını arttırırken; hataları azaltır ve iş memnuniyetini iyileştirir (Tekingündüz vd., 2016).

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

Sağlık çalışanlarının işte kalmalarının en güçlü belirleyicisi olarak iş doyumu gösterilmektedir. Fakat birçok sağlık örgütünde hala sağlık çalışanlarının iş doyumunun sağlanmadığı görülmektedir. Sağlık profesyonelleri iş doyumuzluğu hissettiğinde bakım verici rollerinden uzaklaşmakta ve meslekten ayrılma eğilimine girmektedirler. İş doyumuzluzğundan meydana gelen iş değişimindeki artış personel eksikliğine yol açmakta ve sonuçta örgütsel problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İş doyumunun düşmesi hasta bakım kalitesi, verimlilik, motivasyon ve göreve devam etme gibi birçok değişkeni etkilemesi nedeni ile yöneticilerin üzerinde önemle durması gereken konulardan birisidir.

Bu çalışmanın amacı, iş gücü verimliliğini etkileyen örgütsel faktörler konusunda bir kamu hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının tutumlarını belirlemek, sağlık çalışanlarının görüşleri doğrultusunda kendi verimliliklerini arttırmada, hangi konuların daha önemli olduğunu ortaya koymaktır.

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın evrenini İstanbul ili Fatih ilçesinde faaliyet gösteren bir kamu hastanesinde çalışan ebeler, hemşireler ve teknisyen oluşturmaktadır. Örneklem ise mevcut hastanede çalışanlardan basit rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırma evreni bilinen örneklem hesabına göre veri kayıpları göz önüne alınarak %90 güç ile hesaplanmıştır. Hesaplama sonucuna göre 187 hemşire, 88 ebe ve 94 teknisyen (anestezi, radyoloji, laboratuvar, acil tıp) olmak üzere toplam 369 kişiye ulaşılması hedeflenmiştir. Çalışma sonucunda 183 hemşire, 92 ebe ve 101 teknisyenden olmak üzere 376 kişiden veriler elde edilmiştir. İdari izinde olan, çalışma sorularının hepsine yanıt vermeyen ya da mevcut hastanede 1 yıldan az süreyle çalışan kişiler çalışmadan dışlanmıştır.

2.3. Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Veri toplama süreci yüz yüze anket yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişilerin demografik bilgilerinin sorgulandığı “Kişisel Bilgi Formu” bulunmaktadır. İkinci bölümde sağlık çalışanlarının iş tatminini ölçen “Minnesota İş Tatmini Ölçeği (MITÖ)” ve üçüncü bölümde ise “Sağlık Personeli Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği (SPÇYKÖ)” bulunmaktadır.

Minnesota İş Tatmini Ölçeği (MITÖ)

Baycan (1985) tarafından Türkçe, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılan ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.77’dir. Ölçek beşli likert tipindedir ve her bir madde 1 – 5 arasında puanlanmaktadır: (1) Hiç memnun değilim, (2) Memnun değilim, (3) Kararsızım, (4) Memnunum ve (5) Çok memnunum. Toplam 20 maddeden oluşan ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçek, içsel doyum dışsal doyum olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. İçsel doyum alt boyutunu 1, 2, 3, 4, 7, 8, 9, 10, 11, 15, 16 ve 20. maddeler; dışsal doyum alt boyutunu 5, 6, 12, 13, 14, 17, 18 ve 19. maddeler oluşturmaktadır. Genel doyum puanı 20 maddeden elde edilen puanların toplamının 20’ye; içsel doyum puanı, içsel faktörleri oluşturan maddelerden elde edilen puanların toplamının 12’ye; dışsal doyum puanı dışsal faktörleri oluşturan maddelerden elde edilen puanların toplamının 8’e bölünmesi ile elde edilmektedir. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0,94 saptanmıştır.

Sağlık Personeli Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği (SPÇYKÖ)

Aydın vd. (2011), tarafından sağlık personelinin çalışma yaşam kalitesini değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.88’dir. Ölçek beşli likert tipindedir ve her bir madde 1 – 5 arasında puanlanmaktadır: (1) Kesinlikle katılmıyorum, (2) Katılmıyorum, (3) Kararsızım, (4) Katılıyorum ve (5) Kesinlikle katılıyorum. Toplam 52 maddeden oluşan ölçekte ters madde bulunmamaktadır. Ölçek altı alt boyuttan oluşmaktadır: (1) İş kazası, meslek hastalıkları riski ve iş yerindeki fiziksel çalışma koşulları, (2) İş yerinde ayrımcılık, (3) Sürekli gelişme ve iyileştirme fırsatları, (4) Organizasyona sosyal entegrasyon, (5) İş stresi ve zaman baskısı, (6) Organizasyondaki yasalar. Ölçekten 52 – 260 arasında puan alınmaktadır ve puan arttıkça memnuniyet düzeyi artmaktadır. Mevcut çalışmada ölçeğin Cronbach Alpha değeri 0.90 saptanmıştır.

2.4. Araştırmanın Etik İzni

Çalışmanın yapılacak olduğu il bazında İstanbul İl Sağlık Müdürlüğü etik kurulundan araştırma için gerekli izinler alınmıştır. Veri toplanmasında kullanılan ölçekler için ise; gerekli izinler e-posta yoluyla alınmıştır. Çalışmaya katılan tüm sağlık çalışanlarından bilgilendirilmiş gönüllü onam formu alınmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırma verileri SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) programı 25.0 versiyonuyla değerlendirildi. Sürekli verilerde aritmetik ortalama (\bar{x}) ve standart sapma (SS), kategorik verilerde ise sayı (n) ve yüzde (%) analizleri kullanıldı. Sürekli değişkenlerin normal dağılıma uygunluğunun değerlendirilmesinde Shapiro-Wilk testi kullanıldı. Sürekli değişkenlerin tamamı nonparametrik. İkili gruplar arası karşılaştırma yapılan nonparametrik sürekli değişkenler için Mann-Whitney U testi; üç veya daha fazla gruplar arası karşılaştırma yapılan sürekli değişkenler için Kruskal-Wallis H testi uygulandı. İleri analizlerde Posthoc Bonferroni düzeltmesi yapıldı. Sürekli değişkenler arasındaki korelasyonun araştırılmasında Spearman’s rho analizi uygulandı. Tüm analizlerde $p < 0,05$ (iki yönlü) değerler istatistiksel olarak anlamlı kabul edildi.

3. BULGULAR

Katılımcıların bireysel özelliklerine ilişkin bilgiler Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Bireysel Özelliklere İlişkin Bilgiler

			MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut Puanı		MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut Puanı		MİTÖ Toplam Puanı		SPÇYKÖ Toplam Puanı	
	N	%	ORT	SS	ORT	SS	ORT	SS	ORT	SS
Cinsiyet										
Kadın	271	72,1	3,32	0,722	3,01	0,865	3,19	0,744	167,63	20,523
Erkek	105	27,9	3,44	0,814	3,23	0,853	3,36	0,810	165,99	31,953
			Z=-1,426 p=0,154		Z=-1,229 p=0,219		Z=-1,322 p=0,186		Z=-2,535 p=0,011*	
Medeni Durum										
Evli	176	46,8	3,41	0,746	3,09	0,863	3,28	0,760	165,28	27,354
Bekar	200	53,2	3,30	0,752	3,05	0,872	3,20	0,770	168,84	21,027
			Z=-1,636 p=0,102		Z=-0,597 p=0,55		Z=-1,305 p=0,192		Z=-0,969 p=0,333	
Öğrenim Düzeyi										
Sağlık meslek lisesi	23	6,1	3,67	0,602	3,49	0,779	3,60	0,643	172,52	21,792
Önlisans	89	23,7	3,32	0,781	3,11	0,871	3,24	0,790	166,97	22,078
Lisans	227	60,4	3,33	0,769	3,03	0,889	3,21	0,785	165,57	26,328
Lisansüstü	37	9,8	3,39	0,605	2,93	0,693	3,21	0,604	174,16	14,001
			F=3,675 p=0,299		F=6,592 p=0,086		F=4,456 p=0,216		F=7,469 p=0,058	

ORT=Ortalama, SS=Standart Sapma, Z= Mann Whitney U testi, F=Kruskal Wallis H testi

Sağlık çalışanlarının cinsiyet, medeni durum ve öğrenim düzeylerine ilişkin bilgileri Tablo 1.'de gösterilmiştir. Buna göre sağlık çalışanlarının %72,1'i kadın; %53,2'si bekar ve %60,4'ü lisans mezunu idi. Cinsiyetler arasında ölçek puanları karşılaştırıldığında; erkek sağlık çalışanları SPÇYKÖ'den daha yüksek puan almışlardır (p=0,011). MİTÖ'nün alt boyutları ve toplam puanı açısından ise fark bulunmamıştır. Medeni durum ve eğitim düzeyi açısından değerlendirildiğinde ise gruplar arasında fark saptanmamıştır.

Tablo 2. Mesleki Özelliklere İlişkin Bilgiler

			MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut Puanı		MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut Puanı		MİTÖ Toplam Puanı		SPÇYKÖ Toplam Puanı	
	N	%	ORT	SS	ORT	SS	ORT	SS	ORT	SS
Meslek										
Teknisyen	101	26,9	3,32	0,751	3,00	0,841	3,19	0,756	164,58	18,940
Ebe	92	24,5	3,44	0,699	3,14	0,862	3,32	0,730	169,14	23,098
Hemşire	183	48,7	3,33	0,775	3,07	0,884	3,23	0,788	167,61	27,197
			F=2,155 p=0,34		F=1,696 p=0,428		F=1,901 p=0,387		F=7,088 p=0,029*	
Hastanedeki Statü										

Servis hemşiresi/Sağlık çalışanı	333	88,6	3,35	0,738	3,08	0,866	3,24	0,759	167,07	21,640
Birim sorumlusu	43	11,4	3,41	0,843	2,99	0,873	3,25	0,821	167,95	39,220
			Z=-0,886 p=0,376	Z=-0,413 p=0,680	Z=-0,289 P=0,772	Z=-2,251 p=0,024*				
Vardiya Türü										
Gündüz	130	34,6	3,48	0,723	3,25	0,823	3,39	0,731	170,21	25,817
Gece	6	1,6	3,24	0,583	2,56	1,201	2,97	0,816	155,17	11,566
Gece ve gündüz	240	63,8	3,29	0,761	2,98	0,866	3,16	0,772	165,83	23,408
			F=4,693 p=0,096	F=8,562 p=0,014*	F=6,95 p=0,031*	F=8,645 p=0,013*				
Hafta Sonu Çalışma										
Evet	263	69,9	3,31	0,796	3,02	0,903	3,19	0,808	165,73	26,443
Hayır	113	30,1	3,46	0,621	3,19	0,764	3,35	0,643	170,53	17,700
			Z=-0,987 p=0,323	Z=-1,442 p=0,149	Z=-1,302 p=0,193	Z=-2,229 p=0,026*				

ORT=Ortalama, SS=Standart Sapma, Z= Mann Whitney U testi, F=Kruskal Wallis H testi

Sağlık çalışanlarının mesleki özelliklerine ilişkin bilgileri Tablo 2.'de gösterilmiştir. Buna göre sağlık çalışanlarının %48,7'si hemşire; %88,6'sı hastanede servis hemşiresi ya da sağlık çalışanı olarak çalışmakta; %63,8'i gece ve gündüz vardiyasında çalışmakta ve %69,9'u hafta sonu çalışmaktadır. Buna göre MİTÖ'nün alt boyutları ve toplam puanı açısından meslekler arasında fark saptanmamasına rağmen; hemşireler SPÇYKÖ'den istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek puan almıştır (p=0,029). Benzer şekilde birim sorumlusu olarak çalışanlar da SPÇYKÖ'den istatistiksel olarak anlamlı derecede daha yüksek puan almıştır (p=0,024). Vardiya türü ve hafta sonu çalışma durumu da MİTÖ ve SPÇYKÖ'den alınan puanları etkilemektedir (p<0,05).

Tablo 3. Sağlık Çalışanlarına Ait Sürekli Değişken Türündeki Bilgiler

	min	max	ORT	SS
Yaş	22	51	31,61	7,761
Mesleki Deneyim (yıl)	1	32	8,93	7,938
Ayda Tutulan Nöbet (saat)	0	260	56,13	58,629
Ayda Ek Mesai (saat)	0	196	25,97	24,652

Min=minimum, max=Maksimum, ORT=Ortalama, SS=Standart Sapma

Sağlık çalışanlarının yaş, mesleki deneyim yılı, aylık tutulan nöbet saati ve aylık ek mesai saatine ilişkin bilgileri Tablo 3.'de gösterilmiştir. Buna göre katılımcıların yaş ortalaması 31,6 yıl; meslekteki çalışma yılı ortalaması 8,9 yıl; ayda tutulan ortalama nöbet saati 56,1 saat ve ayda ortalama ek mesai saati 25,9 saattir.

Tablo 4. MİTÖ ve SPÇYKÖ'den Alınan Puanlara İlişkin Veriler

	min	max	ORT	SS
MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut Puanı	1	5	3,35	0,750

MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut Puanı	1	5	3,07	0,866
MİTÖ Toplam Puanı	1	5	3,24	0,765
SPÇYKÖ Toplam Puanı	52	260	167,17	24,227

Min=minimum, max=Maksimum, ORT=Ortalama, SS=Standart Sapma

Sağlık çalışanlarının MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut, Dışsal Doyum Alt Boyut ve MİTÖ toplam puanı; SPÇYKÖ toplam puanına ilişkin bilgileri Tablo 4.'te gösterilmiştir. MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut'unda ortalama 3,35 puan; MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut'undan ortalama 3,07 puan; MİTÖ toplamından 3,24 puan; SPÇYKÖ toplamından 167,17 almışlardır.

Tablo 5. MİTÖ ve SPÇYKÖ'den Alınan Puanlar Arasındaki İlişki

	MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut Puanı	MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut Puanı	MİTÖ Toplam Puanı	SPÇYKÖ Toplam Puanı
MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyut Puanı	rs=1 -	rs=0,850 p<0,001*	rs=0,967 p<0,001*	rs=0,448 p<0,001*
MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyut Puanı	rs=0,850 p<0,001*	rs=1 -	rs=0,952 <0,001*	rs=0,440 p<0,001*
MİTÖ Toplam Puanı	rs=0,967 p<0,001*	rs=0,952 <0,001*	rs=1 -	rs=0,462 p<0,001*
SPÇYKÖ Toplam Puanı	rs=0,448 p<0,001*	rs=0,441 p<0,001*	rs=0,462 p<0,001*	rs=1 -

rs=Spearman's rho korelasyon, p<0,05

MİTÖ ve SPÇYKÖ'den alınan puanlar arasındaki ilişkiye bakıldığında;

MİTÖ'nün İçsel Doyum Alt Boyutu, MİTÖ'nün Dışsal Doyum Alt Boyutu, toplam MİTÖ puanı ve toplam SPÇYKÖ puanı arasında pozitif yönde korelasyon saptanmıştır (p<0,05).

4.TARTIŞMA VE SONUÇ

Sağlık profesyonelleri, hastaların sağlığını korumak, tedavi etmek ve iyileştirmek için büyük bir özveriyle çalışmaktadır. Ancak, sağlık hizmetlerinde kalitenin sağlanması ve sürekli geliştirilmesi, yalnızca sağlık profesyonellerinin bireysel çabalarına dayanmamaktadır. Aynı zamanda, sağlık çalışanlarının performansını etkileyen çeşitli örgütsel faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir.

Yapılan çalışmalar iş doyumunun ve mesleki yaşam kalitesinin sağlık çalışanlarının performansını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır. Ancak literatürde, iş doyumunun ve iş gücü verimliliğini etkileyen örgütsel faktörlerin birlikte incelendiği çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu çalışma, kamu hastanesinde çalışan sağlık çalışanlarının tutumlarını belirlemek, sağlık çalışanlarının görüşleri doğrultusunda kendi verimliliklerini artırmada, hangi konuların daha önemli olduğunu ortaya koymak açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Çalışmada hastanedeki çalışma koşullarının sağlık çalışanlarının iş tatminini ve çalışma hayatındaki yaşam kalitesini etkilediği ortaya koyulmuştur. Bu bulgu literatürdeki diğer çalışmalar ile benzerlik göstermektedir (Atalay ve Çakırel, 2022; Ateş ve Kırılmaz, 2015; Aygün ve Ozvurmaz, 2020; Çelik ve Karaca, 2017; Künarıcı, 2016).

Katılımcıların genel iş tatmini ortalamasının biraz üzerindeydi. İş tatmininde içsel doyum dışsal doyumdan daha yüksekti. Bu da örgütsel faktörlerin sağlık çalışanlarının dışsal doyumunu daha fazla olumsuz

etkilediğini düşündürmektedir. Benzer şekilde iş yaşam kalitesi puanları ortalamasının biraz üzerindeydi. Sağlık çalışanlarının iş doyumunun ve iş yaşam kalitesinin yüksek olmadığı saptandı. İş tatmininde içsel doyum arttıkça dışsal doyum artmaktadır. Ayrıca iş tatmininde içsel doyum arttıkça iş yaşam kalitesi artmaktadır. Benzer şekilde iş tatmininde dışsal doyum arttıkça iş yaşam kalitesi artmaktadır. İş yaşam kalitesi ile genel iş tatmini arasında da yine pozitif yönde korelasyon mevcuttu. Birim sorumlusu olarak çalışanların iş tatminindeki içsel doyumunu daha yüksek olmasına rağmen; dışsal doyumunu daha düşüktü. Genel iş tatmini ise servis hemşiresi/sağlık çalışanı olarak çalışanlar ile birim sorumlusu olarak çalışanlar arasında benzerdi. Birim sorumlusu olarak çalışma iç doyumunu arttırmasına rağmen; çalışılan pozisyonun sahip olduğu sorumluluklar dışsal doyumunu düşürüyor olabilir. Yine de iş tatmini açısından istatistiksel farklılık saptanmadı. İş yaşam kalitesi birim sorumlusu olarak çalışanlarda daha yüksekti. Bunu nedeni de çalışılan pozisyonun getirdiği avantajlar olabilir. (Çelik ve Karaca, 2017; Korkmazer, 2021; Orhaner ve Mutlu, 2018; Tekingündüz vd., 2015). Genel anlamda gündüz vardiyasında çalışanların iş tatmini ve iş yaşam kaliteleri daha yüksekti. Daha uzun vardiya saati, uykusuzluk gibi gece vardiyasında çalışmanın getirdiği zorluklar hem iş tatminini hem iş yaşam kalitesini düşürdüğü düşünülebilir. Gece vardiyasında çalışmaya benzer şekilde Hafta sonu çalışma durumu da hem iş tatminini ve iş yaşam kalitesini olumsuz etkilemekteydi. (Atalay ve Kırılmaz, 2015; Korkmazer, 2021; Künarıcı, 2016; Tekingündüz vd., 2016).

Sonuç olarak sağlık çalışanlarının iş doyumunu ve iş yaşam kalitesini etkileyen faktörlerin belirlenmesi için daha fazla çalışma yapılmasına ihtiyaç vardır. Ek olarak sağlık çalışanlarının düzenli aralıklarla anketler aracılığıyla görüşleri alınabilir ve birim içi toplantılar yapılabilir. Birim içi toplantılar sadece kurumsal değil birime özgü sorunların saptanması için de önemlidir. Birim içi toplantılarında paylaşılan görüşlerin birim sorumlularının kurum yöneticileri ile paylaşması ve gerekli önlemlerin alınması iş doyumunu ve iş yaşam kalitesini arttırabilir. İş doyumunun ve iş yaşam kalitesinin genel anlamda düşük olduğu saptanan birimlerde; birimdeki çalışma koşullarının iyileştirilmesine yönelik girişimler yapılabilir.

KAYNAKÇA

1. Akbolat, M., Oğuz, I., & Yılmaz, A. (2013). Dönüşümcü Liderlik Davranışının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (11), 71-87
2. Arslan, V. (2019). Çalışanların Yönetici Desteği, Duygu Düzenleme, İş Memnuniyeti ve Örgütsel Performans Algıları Arasındaki İlişkilerin Analizi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(12), 1-25.
3. Atalay, M., & Çakırel. M. (2022). Sağlık Sektörü Çalışanlarında İş Yükü, İş Tatmini ve Tükenmişlik Durumunun İncelenmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 20(1), 431-463.
4. Ateş, H., & Kırılmaz, H. (2015). Sağlık Personelinin Performans Yönetimine İlişkin Görüşleri Üzerinde Kişisel Faktörlerin Etkileri. *Amme İdaresi Dergisi*, 48(4), 97-128.
5. Aydın, İ., Çelik, Y., & Uğurluoğlu, Ö. (2011). Sağlık Personeli Çalışma Yaşam Kalitesi Ölçeği: Geliştirilmesi, Geçerliliği ve Güvenilirliği. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 22(2), 79-100.
6. Aygün, G., & Ozvurmaz., S. (2020). Sağlık Çalışanlarının Yaşadığı İş Kazaları ve İlişkili Faktörler. *Medical Sciences*, 15(4), 123-132.
7. Bacaksız, F. E., Tuna, R., & Seren, A. K. H. (2018). Sağlık Çalışanlarında Performans ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Hemşireler Üzerinde Bir Araştırma. *Ergonomi* 1(3), 156 – 162.
8. Başol, E. (2018). Hasta ile Sağlık Çalışanları (Doktor ve Hemşire) Arasındaki İletişim Sorunları ve Çözüm Önerileri. *International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal*, 4(1), 76-93.
9. Baycan, A. (1985). "Analysis of Several Aspects of Job Satisfaction Between Different Occupational Groups". Yüksek Lisans Tezi, Bogaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
10. Brown, A. D. (2019). Identities in Organization Studies. *Organization Studies*, 40(1), 7-22.

11. Çelik, A., & Karaca, A. (2017). Hemşirelerde Ekip Çalışması ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin ve Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14(4), 254-263.
12. Gün, İ., & Aslan, Ö. (2018). Liderlik Kuramları ve Sağlık İşletmelerinde Liderlik. *Journal of Health and Nursing Management*, 5(3), 217-226.
13. Kişmir, ř. & İrge, N. T. (2020). Merhamet Yorgunluğu Düzeyinin Çalışanların Motivasyonu ve İş Doyumlarına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Uygulama. *R&S - Research Studies Anatolia Journal*, 3(1), 1-18.
14. Korkmazer, F. (2021). İş Yükü Fazlalığı Algısının Çalışan Performansı Üzerindeki Etkisinde İş Tatmininin Aracı Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *OPUS International Journal of Society Researches*, 17(36), 2767-2793.
15. Künarcı, Z. (2016). Sağlık Çalışanlarının Motivasyonunu Etkileyen Faktörlerin Analizi (Master's thesis, Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü).
16. Orhaner, E., & Mutlu, S. (2018). Sağlık Personelinin İş Tatmininin Motivasyon Üzerine Etkisi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 4(1), 74-93.
17. Özdemir, H. N. Ç., Çakır, R., & Küçükali, R. (2019). Sağlık Yöneticilerinin Liderlik Özellikleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13(19), 2893-2907.
18. Tekingündüz, S., Seçkin, M., Yaman, K., Türk, I., & Aslan, S. (2016). Performans, İş Tatmini ve İş-Aile Yaşam Çatışması Arasındaki İlişkiler. *Journal of International Social Research*, 9(42), 1672-1679
19. Tekingündüz, S., Top, M., & Seçkin, M. (2015). İş Tatmini, Performans, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Hastane Örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 39-64.
20. Üstün, F. & Kılıç, K. C. (2016). Örgüt Kültürünün Örgütsel Güven ve Öz Denetim Üzerine Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (30), 19-27
21. Zincirkıran, M., Yalçınsoy, A., & Işık, M. (2016). Yönetici Desteği ile İş Memnuniyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. In *2nd International Congress on Economics and Business*, (976), 983.

TARIM ARAZİLERİNİN PARÇALILIĞININ İNCELENMESİ: SAMSUN YAKAKENT İLÇESİ ÖRNEĞİ
INVESTIGATION OF THE PARTITIONING OF AGRICULTURAL LANDS IN YAKAKENT DISTRICT OF SAMSUN

ÖZ

Türkiye’de tarımsal üretim yapılan araziler ve işletmeler tüm dünyada olduğu gibi beslenme ihtiyacının karşılanmasında çok önemli bir yere sahip olan kaynaklardır. Bu araziler üzerinde yetiştirilen ürünler insanlar ve hayvanlar için hayati öneme sahip olan besin kaynaklarıdır. Türkiye’de tarım arazileri yıllar boyunca çok farklı nedenlerle bölünmüş, geometrileri bozulmuş parçalı hale gelerek üretim yapılamaz hale gelmişlerdir. Tarım arazileri, miras dağıtımı, doğal afetler, çeşitli imar ve şehirleşme faaliyetleri, yol ve baraj yapım çalışmaları, sulama kanalı inşaatı, v.b. gibi çeşitli nedenlerle sürekli çok sayıda parsel bölünmüş ve parçalanmıştır. Yapılan bu çalışmada tarım arazilerinin parçalanması ve etkileri incelenmiştir. Uygulama bölgesi olarak kadastro çalışması en yeni yapılmış mahallelerden olan Yakakent ilçesine bağlı 5 mahalle seçilmiştir. Tarım yapılan arazilerinin parçalılık durumu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Samsun ilinde genellikle küçük işletmeler bulunmaktadır. Samsun iline bağlı toplam 942 mahalle, Yakakent ilçesine bağlı ise 17 mahalle mevcuttur. Bu çalışmada Yakakent ilçesine bağlı; Büyük Kırık, Kayalı, Yeşilmahalle, Sarıgöl, Gündüzlü mahallelerindeki arazi parçalılığı ve işletme yapıları incelenmiştir. Bu mahallelerde toplam 1651 hektarlık alanda incelenen toplam 6308 adet parselin, % 32,1’inin 1 dekardan küçük, toplam parsellerin % 86,8’inin 5 dekardan küçük, % 3,3’ünün ise 10 dekardan büyük olduğu görülmüştür. Bu durum çalışma alanında parsel yüzölçümlerinin çok küçük ve parça sayısının fazla olduğu işletmelerin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu küçük parseller dolayısıyla aslında çok daha fazla verim alınabilme potansiyeline sahip olan arazilerden gerektiği gibi yararlanılmadığı tespit edilmiştir. Çoğu parselin yüzölçümünün küçük olması ve geometrik şekil bozukluğundan dolayı boş bırakıldığı gözlemlenmiştir. Ayrıca modern tarım tekniklerinden ve makinelerinden faydalanılmıyor olmasının verimliliği de düşürdüğü belirlenmiştir. Sonuç olarak tarım arazilerindeki parçalılık durumunun tarımda verimliliği düşürmenin yanı sıra geçimini tarım yaparak sağlayan insanların yaşam koşullarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Bu duruma karşı tarımsal teşvik verilmesi, tarım ve hayvancılıkla uğraşan çiftçilerin desteklenmesi ve halihazırda parçalı olan arazilerin bir araya getirilerek birleştirilmesi için ise arazi toplulaştırması yapılması büyük bir önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarım arazisi, arazi parçalanması, tarım işletmesi, arazi toplulaştırması.

ABSTRACT

Lands and enterprises where agricultural production takes place in Turkey, as in the rest of the world, are resources that have a very important place in meeting nutritional needs. The products grown on these lands are vital food sources for humans and animals. Agricultural lands in Turkey have been divided for many different reasons over the years, their geometry has been distorted, they have become partitioned and production has become impossible. Agricultural lands, heritage distribution, natural disasters, various zoning and urbanization activities, road and dam construction works, irrigation canal construction, etc. It has been constantly divided and partitioned into many parcels for various reasons such as. In this study, the partitioning of agricultural lands and its effects were examined. 5 neighbourhoods of Yakakent district, which is one of the newest neighbourhoods in the cadastral survey, were selected as the application area. The partitioning of agricultural lands was examined in detail. There are generally small businesses in Samsun province. There are a total of 942 neighbourhoods in Samsun province and 17 neighbourhoods in Yakakent district. In this study, in Yakakent district; Land partitioning and business structures in the neighbourhoods of Büyük Kırık, Kayalı, Yeşilmahalle, Sarıgöl and Gündüzlü were examined. Of the 6308 parcels examined in a total area of 1651 hectares in these neighbourhoods, it was observed that 32.1% were smaller than 1 decare, 86.8% of the total parcels were smaller than 5 decares, and 3.3% were larger than 10 decares. This shows that there are enterprises in the study area with very small parcel areas and a high number of parcels. It has been determined that due to these small parcels, lands that actually have the potential to yield much more productivity cannot be utilized properly. It was observed that most parcels were left empty due to their small surface area and geometric deformities. It has also been determined that not using modern agricultural techniques and machines reduces productivity. As a result, the partitioning of agricultural lands not only reduces productivity in agriculture, but also negatively affects the living conditions of people who make their living by farming. Against this situation, it is of great importance to provide agricultural incentives, to support farmers engaged in agriculture and animal husbandry, and to carry out land consolidation to bring together and unify currently partitioned lands.

Keywords: Agricultural land, land partitioning, agricultural enterprise, land consolidation.

⁸ Ondokuzmayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü, Samsun; Yazar Kimliği / Author ID (ORCID Number): <https://orcid.org/0000-0001-8352-734X> *Sorumlu Yazar / Corresponding author : fasesli@omu.edu.tr ;

1. GİRİŞ

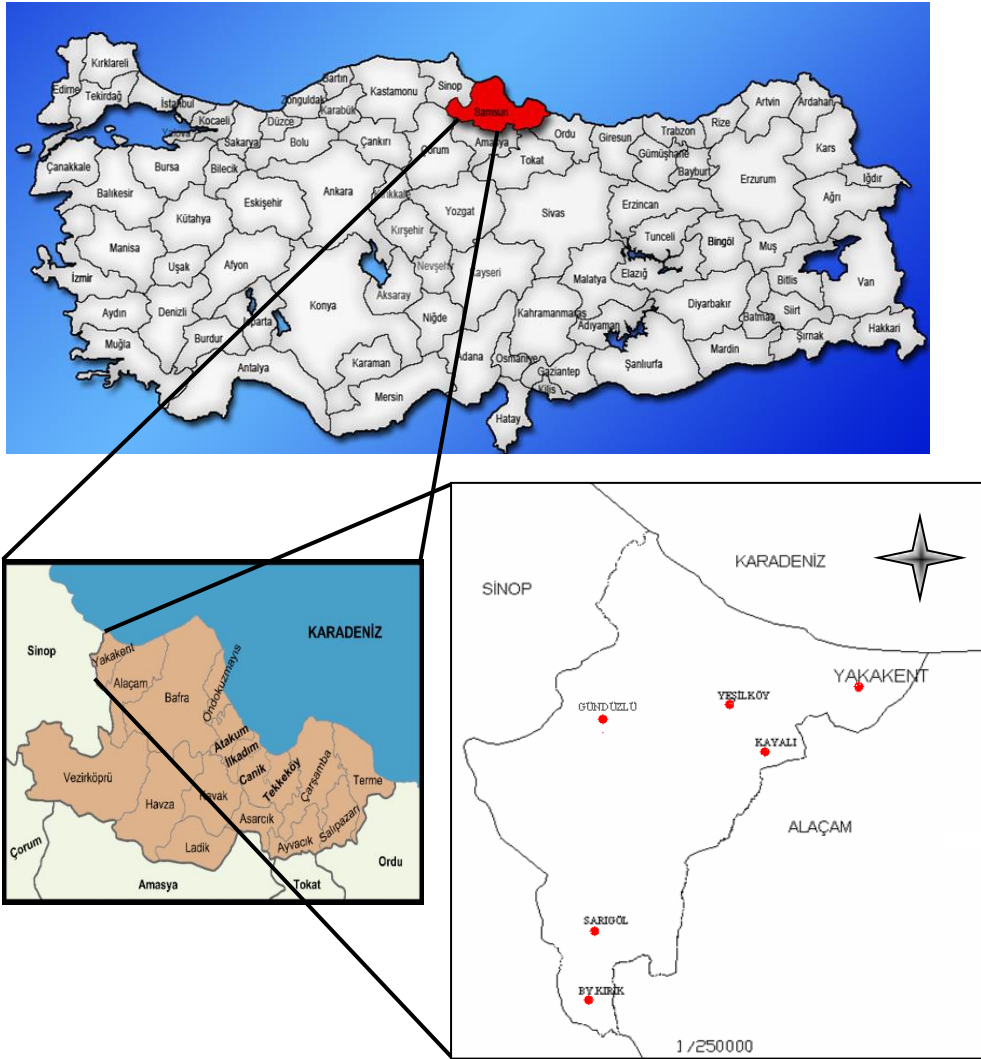
Tarım arazilerinin parçalanması ve üretimin azalarak verimliliğın düşmesi Türkiye'de tarım sektöründeki en önemli sorunların başında gelmektedir. Arazilerin küçük yüzölçümlü ve parçalı olması tarımsal işletmelerde yeterli gelirin elde edilememesine neden olmaktadır. İşletmelerin sahip oldukları toplam arazi büyüklüğü kadar bu arazilerin parsel sayısı ve parsellerin her birinin yüzölçümü de tarımsal üretimi doğrudan etkilemektedir. Tarımda gelişmiş ülkelerin çoğunda tarım arazilerinin parçalanmasına yönelik uygulama bulunmamakta aksine parçalanmayı önleyici yasal düzenlemeler bulunmaktadır (Glumac ve diğ., 2019). Avrupa'da bir çok ülkede tarım arazilerinde en büyük çocuğun tarım arazisini işletmesi kuralı vardır. Baba vefat ettiğinde tarım arazisi en büyük çocuğa miras kalmaktadır. Ama Türkiye'de 2014 yılında Türk Medeni Kanunu ve Toprak Koruma ve Araz Kullanımı kanununda yapılan son düzenlemelerle tarım arazilerinin mirasça bölünemez mallar sınıfına dahledilmesine kadar tarım arazilerinin en çok miras yoluyla bölündüğü görülmektedir. Tarımsal üretim yapılan alanlarda işletmelere ait parça sayısının fazla olması tarımın istenen seviyeye gelmesinde en büyük engeldir. Öte yandan modern tarım tekniklerinin kullanılması ve makineli tarımsal üretim teknolojilerinin kullanılması ile mevcut üretimin 5-6 kat artırılmasının mümkün olduğu ifade edilmektedir (Bayraç ve Yenilmez, 2006).

2. TÜRKİYE'DE TARIM ARAZİLERİNİN PARÇALANMA NEDENLERİ

Tarım arazilerinin bölünmesi yada bir başka deyişle parçalanması denildiğinde, bir işletmeye ait tarımsal toprağın birbirinden ayrı ve çok sayıda parçalara ayrılarak, toprak genişliğinin yani parsel yüzölçümlerinin küçülmesi şeklinde tanımlandığı görülmektedir (Aksöz, 1969). Tarımsal işletmelere ait tarım arazilerinin parçalanmış, dağınık ve geometrik şekillerinin düzensiz olmasının çeşitli olumsuz etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu dağınık parsellere gidiş-dönüş zaman kayıpları, makine kullanımında zorluk, verimli çalışma saatinde kısalma modern tarım tekniklerinin uygulanamaması, sermaye ve işgücü kaybı, toprak üretim ve verimlilik kaybı gibi çeşitli olumsuzluklara yol açmakta ve bu problemler sebebiyle tarım işletmelerinin gelişmesi ve modernleşmesi çok ama çok yavaş olmaktadır (Çiçek 1996). Türkiye'de geçmişten günümüze tarımın yapısal sorunları incelendiğinde, tarım işletmeleri ve onlara bağlı tarım arazilerindeki üretimin azalması ve verimliliğın düşmesi sonuçlarını doğuran başlıca neden arazi parçalanmasıdır. Arazi parçalanmasının başlıca nedenleri ise; miras paylaşımı, fiziki tesislerin yapımı ve inşaaı, tarımsal nüfusun yoğunluğu, arazinin tasarruf şekli, coğrafi şartlar, koşullar, çeşitli imar ve şehirleşme faaliyetleri ile kamulaştırma çalışmaları olarak sıralanabilir. Türkiye'de tarım işletmelerinin sayısı parçalanmadan dolayı devamlı artmaktadır. 1950 yılında 2.27 milyon adet olan tarımsal işletme sayısı, 1980 yılında 3.65 milyon adet, 1991 yılında 4.07 milyon adet ve 2001 yılında ise 3.02 milyon adet olmuştur. 2001 yılında yapılan son Tarım Sayımı'na göre, tarımsal işletme sayısı 3.02 milyon adet, işletmelerin sahip olduğu toplam parça sayısı 12.32 milyon adet ve toplam arazi miktarı ise 184.35 milyon dekadır (Ekinci ve Sayılı, 2010).

3. MATERYAL VE YÖNTEM

Türkiye'nin kuzeyinde konumlanmış olan Karadeniz Bölgesi'ndeki tarımsal işletmeler ve tarım arazileri incelendiğinde daha çok küçük tarım işletmelerinin mevcut olduğu dikkati çekmektedir. Yapılan bu çalışmada; tarım arazilerinin parçalılık durumu incelenmeye çalışılmıştır. Uygulama alanı olarak Orta Karadeniz Bölgesinin iki büyük ovaya sahip en büyük şehri olan Samsun iline bağlı Yakakent ilçesi ve bu ilçede kadastro çalışması en yeni olan mahallelerden 5 tanesi seçilmiştir. Tarım yapılan arazilerinin parçalılık durumu detaylı bir şekilde incelenmiştir. Samsun iline bağlı toplam 18 ilçe 942 mahalle ve Yakakent ilçesine bağlı 17 mahalle bulunmaktadır. Bu çalışmada Yakakent ilçesine bağlı; Büyük Kırık, Kayalı, Yeşilmahalle, Sarıgöl, Gündüzlü mahalleleri seçilmiştir.

Şekil 1. Çalışma Alanı

4. BULGULAR VE İRDELEME

Samsun ili, Yakakent ilçesine bağlı Büyük Kırık, Kayalı, Yeşilmahalle, Sarıgöl ve Gündüzlü mahallelerindeki parsel sayıları ve parsellerin yüzölçümleri (Tablo 1)'de gösterilmektedir. Tablo 1'de yer alan mahallelere ait yüz ölçümleri ve parsel sayılarına ait veriler yardımıyla; mahalle yüzölçümü parsel sayısına bölünmek suretiyle, her mahalleye ait ortalama parsel büyüklükleri hesaplanmaya çalışılmıştır. Buna göre; Samsun Yakakent ilçesine ait bu beş mahallenin ortalama parsel büyüklüğü 2.5-3 dekar olarak tespit edilmiştir.

Tablo 1. Samsun Yakakent İlçesinin Bazı Mahallelerinde Parsel Büyüklükleri

MAHALLE	PARSEL SAYISI	YUZÖLÇÜMÜ (da)	ORTALAMA PARSEL BÜYÜKLÜKLERİ (da)
BÜYÜK KIRIK	1527	3788	2.5
KAYALI	1173	2920	2.5

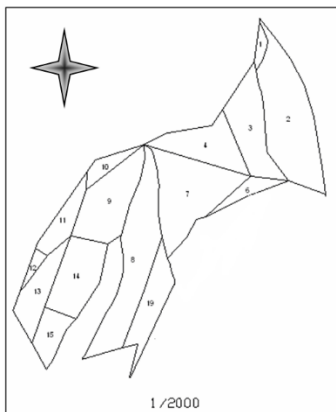
YEŞİLMAHALLE	944	2711	2.9
SARIGÖL	1714	3915	2.3
GÜNDÜZLÜ	950	3179	3.3

Samsun Yakakent ilçesine aınceleme yapılan bu beş mahalle içinde ortalama parsel büyüklüğü en büyük parselli olan mahalle Gündüzlü, en küçük parsel olan mahalle ise Sarıgöl'dür. İncelemeye alınan mahallelerde şehir merkezine yakınlıktan dolayı parsel alanlarında küçülme ya da uzak olmasından dolayı bir büyüme görülmemiştir. Bu 5 mahalleden Gündüzlü mahallesi hariç 4'ünde işletmelere ait parça sayısı da ayrıca irdelenmiştir. Yapılan incelemelerde toplam 785 işletmenin bulunduğu tespit edilmiş, Bu işletmelere ait parça sayıları ve parçalılıklarına göre işletmelerin yüzde oranları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Samsun Yakakent İlçesine Bağlı Bazı Mahallelerde İşletmelerin Parçalılık Durumu

MAHALLE	PARÇA SAYISI								TOPLAM
	1-3	4-6	7-9	10-12	13-15	16-18	19-21	22+	
BÜYÜKKIRIK	44	16	7	5	10	8	8	29	127
ORAN (%)	% 34.6	% 12.6	% 5.5	% 3.9	% 7.9	% 6.3	% 6.3	% 22.8	100
KAYALI	85	16	8	20	4	9	6	13	161
ORAN (%)	%52.8	%9.9	%5	% 12.4	% 2.5	%5.6	%3.7	% 8.1	100
YEŞİLMAHALLE	156	39	18	14	8	-	3	-	238
ORAN (%)	% 65.5	% 16.4	% 7.6	% 5.9	% 3.4	-	% 1.3	-	100
SARIGÖL	114	50	24	25	19	9	10	8	259
ORAN (%)	%44	% 19.3	% 9.2	% 9.6	% 7.3	% 3.5	% 3.9	% 3.1	100
TOPLAM	399	121	57	64	41	26	27	50	785
ORAN (%)	% 50.8	%15.4	% 7.3	% 8.2	% 5.2	% 3.3	% 3.4	% 6.4	100

Tablo 2'de görüldüğü üzere, inceleme yapılan dört mahalledeki işletmelerin yaklaşık %66'sının parsel sayılarının 1-6 arasında değiştiği, işletmelerin %31'inin parsel sayılarının ise 4-12 arasında olduğu görülmektedir. Tarım arazilerinin bölünmeleri ile düzensiz ve şekli bozuk parseller oluşmakta, parsellerin şeklinin bozuk olması makineli tarımı olumsuz etkilemektedir. Bölünmeler sonucunda, tapuya müstakil olarak intikal etmeyen, hisseli olan taşınmazlarda çok fazla hisse ve hsseye düşen payı gösteren paydası çok büyük kesirler oluşmaktadır. Bu durum hesap zorlukları ve yanlışlıklarının yanı sıra zaman geçtikçe anlaşmazlıklara neden olmaktadır (Sesli, 2002). Sarıgöl mahallesine ait bir harita ve tapu kaydı örneği görülmektedir (Şekil 2 ve Tablo 3). Parsellerin geometrileri bozuk, yüzölçümleri küçük hisseye düşen alan da tarımsal üretim yapmak için yetersizdir.

Şekil 2. Sarıgöl mahallesinde parçalı, şekilsiz ve düzensiz tarım parseli örnekleri

Tablo 3. Sarıgöl mahallesinde parçalı parsellere ait tapu kaydı örneği

PARSEL NO	MALİK	ALANI (m2)	HİSSE
1	EMİN-SAMİ	95.68	1/2
6	MUSTAFA	219.53	TAM
9	HASAN-NADİR	1032.74	1/2
10	SAMİ	198.52	TAM
11	AYŞE-CEMİLE-FADİME-HİDAYET KEZBAN-NACİ-ŞAHİN-TURAN- KAMİL	393.2	1/9
12	SEFER-SAMİ-SEFER	86.91	1/3
15	GÜLİZAR-HAMDİ-KEMAL- MURAT-SAIM SANİYE-ŞAKİR-ŞEHİRİ-YUSUF	377.5	1/9

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarım arazilerinin parçalanmasını engellemek için 2014 yılında çeşitli yasal düzenlemeler yapılmış fakat sadece kanunlarla değil de çiftçiyi parçalanmanın sebep olacağı olumsuz etkiler konusunda bilgilendirmek için çeşitli eğitsel programlar hazırlanmalıdır. Arazi Toplulaştırması projeleri daha da yaygınlaştırılarak parçalı dağınık geometrileri bozuk parsellerin bir araya getirilerek birleştirilmesi sağlanmalı, her parselin yol, sulama kanalı, drenaj sistemlerinden yararlanması, bunların neticesinde üretimin arttığı, verimliliğin yükseldiği modern ve makineli tarımın gerçekleştirilebildiği tarımsal işletmeler oluşturulmalıdır. Ayrıca kırsal kesim insanının yaşam kaltesini yükseltecek sosyal ve altyapı gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik köy yerleşim alanı belirlenmesi, köy gelişme alanlarının seçilmesi köy imar planlarının tasarlanması ve hayata geçirilmesi uygulamaları yaygınlaştırılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Aksöz, 1969. Türkiye’de Arazi Toplulaştırmasının Önemi. Topraksu Dergisi, Sayı: 29, s. 13-15.
2. Bayraç, H.N. ve Yenilmez, F., 2006. Tarım Sektörünün Yapısal Analizi ve Avrupa Ortak Tarım Politikası. ([http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Naci2.d oc](http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/Naci2.d%20oc))
3. Çiçek, A., 1996. Arazi Toplulaştırmasının Sosyo-Ekonomik Yararları ve Bitkisel Üretim Değeri Üzerine Etkisinin Fonksiyonel Analizi. Türkiye II. Tarım Ekonomisi Kongresi, Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü-Tarım Ekonomisi Derneği, 4-6 Eylül, Adana.
4. Glumac, B., Herrera-Gomez, M., Licheron, J., 2019. A hedonic urban land price index. Land Use Policy, Volume: 81, 802–812. <https://doi.org/10.1016/J.LANDUSEPOL.2018.11.032>.
5. K. Ekinci, M. Sayılı GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi, 2010, 28(2), 121-129 Tarım Arazilerinin Parçalanmasını Önlemeye Yönelik Mevzuat Üzerine Bir inceleme
6. Sesli, F. A., “Tarım Arazilerinin Parçalanması Trabzon İli Örneği”, TKMD Mülkiyet Dergisi, Aralık 2000, sayı:39, s.9-13.

(5)

Prof. Dr. Faik Ahmet SESLİ⁹

KARİYER PLANLAMA VE KARİYER YÖNETİMİ: ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ HARİTA MÜHENDİSLİĞİ BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİ İÇİN BİR ALAN ARAŞTIRMASI
CAREER PLANNING AND CAREER MANAGEMENT: A FIELD RESEARCH FOR THE STUDENTS OF ONDOKUZ MAYIS UNIVERSITY GEOMATICS ENGINEERING DEPARTMENT

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, Ondokuz Mayıs Üniversitesi (OMÜ), Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü 3. ve daha üst sınıf öğrencilerinin mezuniyet sonrası kariyerlerini belirlerken hangi faktörlerden ne ölçüde etkilendiklerini ortaya çıkarmak, geleceklerini nasıl şekillendirmeleri gerektiği konularındaki fikir ve düşüncelerini araştırmaktır. Ayrıca öğrencilerin çalışmak istedikleri meslek alanları ve bu alanla ilgili henüz öğrenciyken ilave çalışma yapıp yapmadıkları da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin kariyer seçimi konusunda bilinçli sayılabilir düzeyde olduğu, şimdiden çalışmak istediği alanla ilgili ilave çalışmaları olan ve hazırlık yapan öğrencilerin oranının da oldukça iyi olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kariyer, Kariyer Planlama, Kariyer Yönetimi, Harita Mühendisliği Öğrencileri.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal the factors that affect the 3rd and above grade students of Ondokuz Mayıs University, Faculty of Engineering, Department of Geomatics Engineering when determining their post-graduation careers, and to investigate their ideas and thoughts on how they should shape their future. In addition, it was tried to evaluate the professional fields in which the students wanted to work and whether they did additional work in this field while they were still students. According to the results obtained, it can be said that the students are at a level that can be considered conscious about their career choice, and the proportion of students who have already completed additional studies and preparations in the field they want to work in is quite high.

Keywords: Career, Career Planning, Career Management, Geomatics Engineering Students.

⁹ Ondokuzmayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü, Samsun; Yazar Kimliği / Author ID (ORCID Number): <https://orcid.org/0000-0001-8352-734X> *Sorumlu Yazar / Corresponding author : fasesli@omu.edu.tr ;

1. GİRİŞ

Günümüz toplumlarında iş hayatında insanlar ve onların işleriyle ilgili gösterdikleri çabalar, organizasyonların başarıları için temel unsurlardır. Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren işletmeler için çalıştırdıkları personellerin sadece işine odaklanması değil bunun yanında kendini sürekli geliştirmesi, yeniliklere açık olması ve takım çalışmasına yatkın olması büyük önem kazanmıştır. Söz konusu yenilik ve değişimlerin gerçekleştirilebilmesi organizasyon içindeki ilerleyişlerinin iyi bir şekilde planlamasının yapılmasıyla yani diğer bir ifadeyle ancak kişinin kendi kariyerini doğru planlamasıyla mümkün olacaktır.

2. TEMEL TANIMLAR VE KAVRAMLAR

2.1. Kariyer Kavramı

Kariyer en basit tanımıyla; meslek ve iş yaşamında ilerleyebilmek, başarı elde edebilmek ve kişinin iş hayatıyla ilgili olarak edindiği deneyimlerinin bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kariyer, bir insanın çalışabileceği görev yapabileceği süre boyunca herhangi bir iş alanında sürekli olarak ilerlemesi, deneyim ve beceri kazanması şeklinde de tanımlanabilir (Bayraktaroğlu, 2006). Başka bir tanıma göre kariyer, iş yaşamları boyunca çalışanların yaptıkları işleri, gelişmeleri ve ilerlemeleri kapsayan bir kavramdır (Bingöl, 2004). Kariyer kavramı değerlendirildiğinde birey ve organizasyon gibi birbirini tamamlaması beklenen iki önemli bileşenden oluşmaktadır. Birey yani çalışan, iş yaşamında ve içinde bulunduğu görev yaptığı organizasyonda yerinin ne olduğunu ve görevlerini bilmeli, gelecekte kendisini nerede ve nasıl görmek istediğine göre kendi hedeflerini belirlemelidir. Organizasyon ise, kuruluş ve faaliyet amaçlarını dikkate alarak bireylerin organizasyon içinde hangi hedeflere ulaşmak istedikleriyle, bu hedeflere nasıl ulaşacakları konusunda onlarla iyi iletişim kurarak ve kişilere gereken danışmanlık hizmetlerini sağlayarak kariyer gelişimlerini gerçekleştirebilmeleri konusunda çalışanlarına destek vermelidir (Şimşek ve Öge, 2007).

2.2. Kariyer ve Kariyer Planlaması Kavramlarının Önemi

Kariyer bireyin şahsi kimliğini, toplum içerisindeki yerini ve statüsünü oluşturmasını sağlamanın yanı sıra meslek hayatını ve yaşamını idame ettirebilmesi için gerekli olan maddi gücü elde etmenin de en önemli aracıdır. Kariyerin temeli insandır. Kendini geliştirme hedefinde olan bireyler her zaman kariyerlerinde yükselme isteyeceklerdir (Kozak, 2001). Kariyer planlaması ise, birey ile organizasyon arasındaki uyumun sağlanmasında en önemli husus olarak karşımıza çıkmaktadır (Şimşek ve Öge, 2007). Kariyer planlaması; her hangi bir alanda faaliyet gösteren bir organizasyonda kendisine bir kariyer planı yaparak ilerlemeye başlayan bir bireyin hedeflerini ve bu hedeflere ulaşabilmek için yapması gereken işleri belirleme sürecidir (Şimşek, 1998). Organizasyonlar tarafından uygun kariyer planlama ve geliştirme sistemleriyle desteklenen bireylerin üretken, işlerine daha bağlı oldukları ve yeniliklere açık oldukları, bunun neticesinde de işletmenin yada organizasyonun hedeflerini gerçekleştirme amacı doğrultusunda çok daha fazla çalışmaya gönüllü oldukları görülmektedir (Soysal, 2004).

2.3. Kariyer Planlamasının Aşamaları

Genel Bakış: Bireyin kariyer planlaması için öncelikle varılmak istenen amaçlar ile ilgili karar verilmelidir. Nereye, ne zaman ve ne şekilde ulaşmak istendiği konusunda kararlı ve net olunmalıdır. Her an bir problemle, aksaklıkla yada engelle karşılaşılabilen düşünülerek mutlaka alternatif bir B planı oluşturulmalıdır.

Sektör Belirleme: Bireyin kariyer planlamasının ikinci adımı faaliyet göstereceği yada çalışacağı sektörü belirlemek olmalıdır. Organizasyonların, işletmelerin ve firmaların hangi sektörde faaliyet gösterdiği ve bu sektörün geleceği olup olmadığı belirlenmeye çalışılmalı ve bunlar yapılırken de bireyin bilgi ve becerileri mutlaka göz önünde tutulmalıdır.

Pazarlama Planı: Birey için uygun sektör ve mesleğe karar verildikten sonra bireyin bilgi, beceri ve deneyimlerini kullanabileceği pozisyonlar için planlar geliştirilmelidir.

Güçlü ve Zayıf Yönlerin Belirlenmesi: Bireyin kişisel olarak sahip olduğu nitelikler ve beceriler değerlendirilerek güçlü yönlerini arttırmak ve zayıf yönlerini ise en aza indirmek en temel amacı olmalıdır.

Bireyin bunu başarabilmesi için öncelikle öz farkındalığının olması, kendi güçlü ve zayıf yönlerinin neler olduğunu net bir şekilde görebilmesi ve kabul etmesi gerekmektedir.

Hareket Planı: Bu aşamada bireyin verdiği kararları yerine getirmek için harcadığı çaba, ortaya koyduğu azim ve enerjiden oluşan bir süreci ifade etmektedir. Birey araştırma yapabilir, sektördeki uzmanlarla konuşulabilir ya da yapılması planlanan işte başarılı olmuş olan kişileri ve davranış biçimlerini gözlemleyerek kendine rol model seçebilir.

Finans Planı: Bireyin kariyer planında yapabileceği her hangi bir değişiklik finansal durumunu etkileyebilir. Bireyin kendi kariyer planına sahip olduğu maddi imkanlara ve içinde bulunduğu koşullara göz atması faydalı son derece yararlı olacaktır (Taşlıyan ve diğ., 2011).

2.4. Kariyer Planlamasının Amaçları ve Yararları

Özünde Kariyer planlamasının temel amacı, bir organizasyonun işletmenin yada firmanın faaliyet gösterdiği alandaki etkinliklerinin üretimini ve verimliliğinin artırılmasıdır. Kariyer planlamasında öncelikle bireyin kişisel kariyer gelişimini sağlamak, sonrasında ise kişinin kendine güvenini ve işe bağlılığını arttırmak hedeflenmektedir (Şimşek ve diğ., 2004).

Kariyer planlamasının genel amaçlarını şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Her bir bireyin kendi kariyer hedefini gerçekleştirmesini sağlamak,
2. İnsan kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmasını sağlamak,
3. Personelin sürekli kendini geliştirmesini sağlamak,
4. Bireyin iyi bir eğitim alması ve kariyer imkanlarını elde etmesinin bir sonucu olarak işteki ve organizasyondaki başarısının ve mevkisinin yükselmesini sağlamak,
5. Hangi sektörde olursa olsun İş güvenliğini sağlamak (Bayraktaroğlu, 2006).

Bireysel Kariyer planlamasının yararlarını ise şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Bireyin özgüvenini ve kişisel gelişimini arttırmaktadır,
2. İşyerindeki mevkisinin yükselmesinde ve iş becerisi kazanmasında son derece etkilidir,
3. Organizasyonun yöneticilerinin işyerindeki çalışanlarının nitelikleri ve becerilerinin farkında olmalarını sağlamaktadır,
4. Organizasyonun çalışanlarının kendi bireysel nitelik ve becerilerini kullanabilmelerinde cesaretlendirici rolü olmaktadır (Ergün, 2007).

2.5. Kariyer Yönetimi Kavramı ve Kapsamı

Kariyer yönetimi, bireyin kendi meslek yaşamı için hedeflediği kariyer planının, çalıştığı işyerinin faaliyet alanı doğrultusunda ortaya koyduğu kariyer geliştirme araçları ile desteklenmesinin sağlanmasıdır (Özden, 2001). Organizasyonlarda kariyer yönetiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için organizasyonun amaçlarıyla bireyin amaçlarının bütünleştirilmesi ve bireyin kariyer hedeflerini gerçekleştirebilmesi için organizasyonun da bireye destek sağlaması gerekmektedir (Uyargil ve diğ., 2008). Organizasyon içerisindeki faaliyetler dikkate alınarak yapılacak iş analizleri ile iş ve görev tanımları ortaya çıkarılmalı uygun pozisyonlara uygun bireyler görevlendirilmelidir. Bu işlemleri gerçekleştirebilmek için organizasyon çalışanlarına kariyer yönetimi hizmeti verebilmelidir.

3. YÖNTEM

Bu çalışmadaki hedef kitle, Türkiye’de Harita Mühendisliği eğitimi veren bölümlerden biri olan Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümünde eğitim gören 3. ve daha üst sınıf öğrencileridir. Anket uygulaması araştırmacı tarafından Google Formlardan oluşturulan anket formu ile çoktan seçmeli ve açık uçlu sorular şeklinde yapılmıştır. 190 kişiye ulaştırılan anketlerden geri dönüş sağlanan anket sayısı 190 (% 100)’dır. Anket formu 4 grup sorudan oluşmaktadır.

4. BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırma Örneklemine ve Demografik Bilgilere İlişkin Veriler: Araştırmaya katılan ve soruları cevaplandıran 190 öğrencinin çoğunluğunu (% 44) 4. sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. % 29'u 3. sınıf, % 27'si ise 5. ve üstü sınıf olan uzatmalı öğrencilerden oluşmaktadır. Anketi değerlendiren öğrencilerden % 69'u erkek ve %31'i ise kadın öğrencilerden oluşmaktadır.

4.1. Ankete Katılan Öğrenci Sayısının ve Sınıflarının Değerlendirilmesi

Google Formlarda oluşturulan ankette katılımcılara hangi sınıfta okudukları sorulmuştur. 3 seçenek (3. Sınıf, 4.sınıf, 5 ve üstü) belirtilmiştir. Bu soru cevaplanması zorunlu olan bir soru olarak işaretlenmiştir.

Tablo 1. Ankete katılan öğrencilerin sayısının sınıflara göre dağılımı

Öğrencinin Sınıfı	Öğrenci Sayısı	Oranı
3. sınıf	54	% 29
4. sınıf	84	% 44
5 ve üstü sınıf	52	%27

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Harita Mühendisliği Bölümü 3 ve daha üst sınıflara uygulanan ankete 190 kişi cevap vermiştir. 54 kişinin 3. Sınıflar, 84 kişinin 4. Sınıflar, 52 kişinin ise 5. Sınıf ve daha üstü sınıflar yani uzatmalı öğrenciler olduğu gözlemlenmiştir (Tablo 1).

4.2. Ankete Katılan Öğrencilerin Cinsiyetlerinin Değerlendirilmesi

Ankete sorulan sorulardan biri anketi cevaplayan öğrencinin cinsiyetidir.

Tablo 2. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyet dağılımı

Öğrencinin Cinsiyeti	Öğrenci Sayısı	Oranı
KADIN	59	% 31
ERKEK	131	% 69

Bu anket sonucunda Ondokuz Mayıs Üniversitesi 3. sınıf ve daha üstünde öğrenim görmekte olan öğrencilerde erkek öğrencilerin % 69 oranla çoğunlukta olduğu gözlemlenmiştir. Tablo 2'de kişi sayıları ve oranları verilmiştir.

4.3. Ankete Katılan Öğrencilerin Tercih Ettikleri Sektörlerin Değerlendirilmesi

Yapılan ankette kişilerin tercih ettiği sektör sorulardan biridir. Bu soru 3 seçeneği olarak sorulmuş ve en az bir tanesini işaretlemeleri zorunlu tutulmuştur. Öğrencilerin her ikisini de işaretleyebileceği bir tercih sunularak aslında herhangi bir sektöre kendilerini daha yakın hissedip hissetmediklerini, her iki sektörde de çalışıp çalışmayacaklarını ve sektör fark etmeksizin mesleklerini icra etmek isteyip istemedikleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Ankete katılan öğrencilerin tercih ettikleri sektör

Tercih edilen Sektör	Öğrenci Sayısı	Oranı
Kamu Sektörü	85	% 46
Özel Sektör	75	% 42
Kamu ve Özel Sektör (fark etmez diyenler)	30	% 12

Anket sonuçlarına göre öğrencilerin kamu yada özel sektör tercihleri yukarıda Tablo 3’de gösterilmiştir. Öğrencilerin % 46’lık çoğunluğu kamu sektöründe çalışmak istemektedirler. Özel sektörde çalışmak isteyenlerin de % 42’lik bir oranla kamu sektöründen çok da az tercih edilmediğini göstermektedir. Her iki sektörü de tercih edebileceğini belirten öğrencilerin oranının sadece %12 düzeyinde kalması ise aslında öğrencilerin toplamda % 88 gibi büyük bir çoğunluğunun genel hatlarıyla bir kariyer planlaması yaptığı ve çalışmak istediği sektörü belirlediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Ankete göre öğrencilerin sektör seçimiyle ilgili sorunun bir de cinsiyet ve sektör seçimi arasındaki ilişkisi de irdelenmiş ve Tablo 4 oluşturulmuştur.

Tablo 4. Ankete katılan öğrencilerin cinsiyetlerine göre tercih ettikleri sektör

Öğrencinin Cinsiyeti	Kamu Sektörünü tercih eden öğrenci sayısı	Oranı	Özel Sektörü tercih eden öğrenci sayısı	Oranı	Kamu ve Özel Sektör (fark etmez diyenler)	Oranı
KADIN	37	% 62.7	21	% 35.6	1	% 1.7
ERKEK	68	% 51.9	58	% 44.3	5	% 3.8

Anket sonuçlarına bakıldığında kadınların %62.7 gibi büyük bir kısmının Kamu Sektöründe çalışmak istediği, % 35.6’sının Özel Sektörü tercih ettiği ve sadece % 1.7’sinin hem kamu hem özel sektörü tercih edebileceğini ifade ettiği görülmüştür. Bu sonuçlar üzerinden değerlendirme yapılacak olunursa, kamu sektörünün yani devlet kurumlarının rahat çalışma koşulları, psiko-sosyal bakımdan zihne yerleştirilen algılar ve kadınların özel sahada iş bulamayacaklarını düşünmeleri ve bu yöndeki kaygıları, bu farka yol açmıştır. Anket sonuçlarına erkekler açısından bakıldığında ise; erkekler de % 51.9 oranla kamu sektöründe çalışmayı daha çok tercih etmektedirler. Özel sektörü tercih edenlerin oranı %44.3 ve her iki sektörde de çalışabileceğini ifade edenlerin oranı ise sadece % 3.8 olmuştur. Erkeklerin özel sektör sahasında iş bulma olanağını yüksek bulmaları, şantiye sahaslarında çalışmayı güç bulmamaları ve yine psiko-sosyal zihinde yer alan algılar bu sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

4.4. Ankete Katılan Öğrencilerin Çalışmak İstedikleri Mesleki Uygulama Alanı ile Bu Doğrultuda Kendilerini Geliştirmek Adına Yaptıkları Çalışmaların Değerlendirilmesi

Kariyer planlamanın en önemli kısımlarından biri de hangi uygulama alanında çalışmak istendiğinin belirlenmesidir. Bu soruya cevap bulabilmek adına 11 seçeneğe sahip bir soru hazırlanmış ve en fazla 1 şıkkın seçilmesi zorunlu tutulmuştur. Aşağıda Tablo 5’de öğrencilerin çalışmak istedikleri Mesleki Uygulama Alanları sunulmuştur.

Tablo 5. Ankete katılan öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki uygulama alanı

Öğrencilerin Çalışmak istedikleri mesleki uygulama alanı	Öğrenci Sayısı	Oranı
Yol Projeleri	29	% 15.3
Coğrafi Bilgi Sistemleri	26	% 13.7
Arazi Çalışmaları	24	% 12.6
Devlet Kurumlarında Mühendislik	23	% 12.1
Taşınmaz Değerlemesi	21	% 11.1
Yurt Dışı Projeleri	21	% 11.1
Tapu ve Kadastro	20	% 10.5
Akademisyenlik	14	% 7.4
Teknik Liselerde Öğretmenlik	5	% 2.6

Diğer	4	% 2.0
Mesleğini İcra Etmeyi Düşünmüyor	3	% 1.6

Anket sonuçları değerlendirildiğinde; öğrencilerin sayıca çoğunluğu % 15.3 oranla Yol Projelerinde çalışmayı tercih etmişlerdir. Onun ardından yer alan uygulama alanı ise % 13.7 ile Coğrafi Bilgi Sistemleridir. Arazi Çalışmaları Harita Mühendisliği mesleğinin önemli bir alanı olup kendini bu alanda görmek isteyen öğrencilerin oranı % 12.6'dır. Sayılar ve oranlar birbirine çok yakın olmakla birlikte diğer cevaplar incelendiğinde öğrencilerin % 12.1'inin herhangi bir devlet kurumunda mühendislik yapmayı tercih ettiği görülmektedir. Taşınmaz değerlendirme alanında ve Yurt Dışı projelerinde görev almak isteyenlerin oranı ise % 11.1'dir. Genel olarak anket sonuçlarına bakıldığında öğrenciler sadece bir mesleki uygulama alanına yönelmemiş olup dengeli dağılım göstermişlerdir. Ankete katılan öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki uygulama alanı ile ilgili olarak kendilerinin geliştirmek adına ilave çalışmalar yapıp yapmadıkları (KPSS kursuna gitmek, değerlendirme uzmanlığı sınavlarına hazırlanmak, yabancı dil kursu almak, yazılım veya mesleki program eğitimlerine katılmak, v.b.) kendilerine sorulmuş verdikleri cevaplara göre ve Tablo 6 düzenlenmiştir.

Tablo 6. Ankete katılan öğrencilerin tercih ettikleri mesleki uygulama alanı ile ilgili kendilerini geliştirmek için yaptıkları çalışmalar

Öğrencilerin Çalışmak istedikleri mesleki uygulama alanı	Öğrenci Sayısı	Çalışmak istediği alana yönelik ilave çalışması olan öğrenci sayısı	Oranı	Çalışmak istediği alana yönelik ilave çalışması olmayan öğrenci sayısı	Oranı
Taşınmaz Değerlemesi	21	9	%42.9	12	%57.1
Arazi Çalışmaları	24	12	%50.0	12	%50.0
Coğrafi Bilgi Sistemleri	26	21	%80.8	5	%19.2
Yol Projeleri	29	20	%69.0	9	%31.0
Tapu ve Kadastro	20	10	%50.0	10	%50.0
Teknik Liselerde Öğretmenlik	5	3	%60.0	2	%40.0
Akademisyenlik	14	10	%71.4	4	%28.6
Yurt Dışı Projeleri	21	13	%61.9	8	%38.1
Devlet Kurumlarında Mühendislik	23	10	%43.5	13	%56.5

Öğrencilerin çalışmak istedikleri mesleki uygulama alanına yönelik şimdiden ilave çalışmalar yaptıkları gözlemlenmiştir. Bu durum öğrencilerin kariyer planlama konusunda farkındalıkları olduğu kanaatini oluşturmuştur.

5. SONUÇ

Yapılan çalışmanın amacı OMÜ Harita Mühendisliği Bölümü 3. ve daha üst sınıf öğrencilerinin gelecek planlarını incelemek ve seçtikleri alanda çalışmak adına kendilerini nasıl geliştirdiklerini ölçmektir. Toplamda 190 öğrenciye yapılan anket çalışması ve cevapların değerlendirilmesi ile genel bir yorum yapmak gerekirse öğrenciler iş bulma olanaklarının yüksek olduğu alanlara yönelmiş olup sevdikleri alanları da tercih etmeyi göz önünde bulundurmuşlardır. Kamu kurumunda çalışma isteği hem kadın hem erkek öğrencilerde ortak bir şekilde daha fazla talep görmektedir. Öğrenciler derslerde aldıkları bilgiler doğrultusunda da kariyer seçimi yapmışlardır. Kişilerin çalışmak istedikleri alanla ilgili kendilerini geliştirmek adına ilave çalışmalar yapıyor olmaları kariyer geliştirme ve planlama konusunda farkındalıkları olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak OMÜ Harita Mühendisliği bölümü öğrencileri çoğunlukla kariyer planlarını belirlemişler ve çalışmak istedikleri alanla ilgili kendilerini geliştirme çabasına girmişlerdir.

KAYNAKÇA

1. Bayraktaroğlu, S., (2006), İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitabevi, Sakarya.
2. Bingöl, D., (2004), İnsan Kaynakları Yönetimi, Beta Yayıncılık, İstanbul.
3. Ergün, E., (2007), İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Kozak, A. M., (2001), Konaklama İşletmelerinde Kariyer Planlaması, Anadolu Üniversitesi Basımevi, Eskişehir.
5. Özden, M.C., (2001), Bireysel Kariyer Yönetimi: Profesyonel'in El Kitabı, Ümit Yayıncılık, Ankara.
6. Soysal, A., (2004), Kariyer Yönetimi: Çağdaş Yönetim Yaklaşımları, İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar, Beta Yayınları, İstanbul.
7. Şimşek, M. Ş., (1998), Yönetim ve Organizasyon, Damla Yayınevi, Konya.
8. Şimşek, M. Ş. ve Öge, H. S., (2007), Stratejik ve Uluslararası Boyutları ile İnsan Kaynakları Yönetimi, Gazi Kitabevi, Ankara.
9. Şimşek, M. Ş., Akgemici, T., Çelik, A. ve Soysal, A., (2004), Kariyer Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları, Gazi Kitabevi, Ankara.
10. Taşlıyan, M., Arı, N. Ü. ve Duzman, B., İnsan Kaynakları Yönetiminde Kariyer Planlama ve Kariyer Yönetimi: İİBF Öğrencileri Üzerinde Bir Alan Araştırması, Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2.
11. Uyargil, B.C., (2008), İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Anabilim Dalı, Beta Yayınları, İstanbul.

(6)

Murat YEŐİLÇİÇEK¹⁰; Prof. Dr. Cevat ELMA¹¹
ÖĞRETMEN GÖZÜYLE DENETMEN
THE INSPECTOR FROM THE TEACHER'S PERSPECTIVE

ÖZ

Bu çalışmada, denetim algısı, denetmen özellikleri ve etkili bir denetim için yapılması gereken noktalar üzerinde durulmuştur. Bu amaçlara ulaşmak için öğretmenlerin bu konudaki görüşlerini almak üzere sekiz açık uçlu soru hazırlanmıştır. Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden biri olan "görüşme" tekniği ile yürütülmüştür. Araştırmanın çalışma grubu, 2015-2016 öğretim yılında görev yapan ve en az bir kere denetim geçirmiş ilkokul, ortaokul, lise seviyelerinden rastgele seçilen dörder öğretmenin katılımıyla toplam 12 öğretmenle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre öğretmenler denetimin eğitim kurumlarında düzensizlik olmaması, öğretmenin eksikliklerini düzeltme ve öğretmeni geliştirme, mesleğinin gereklerini yerine getirmeyen öğretmenlerin boş bırakılmaması, gibi nedenlerle mutlaka olması gerektiğini belirtmişlerdir. Elde edilen bulgular ışığında öğretmenlerin denetim algılarının genelde olumsuz olduğu ve bu algının olumlu anlamda değişmesi açısından denetim sisteminin gözden geçirilmesi, denetmen niteliklerinin artırılması konusunda çalışmalar yapılması öneriler olarak sunulabilir.

Anahtar Kelimeler: Denetim, denetmen, okul, öğretmen.

ABSTRACT

In this study, the perception of supervision, supervisor characteristics and the points that need to be taken for an effective supervision are emphasized. In order to achieve these goals, eight open-ended questions were prepared to obtain teachers' opinions on this subject. The research was conducted using the "interview" technique, which is one of the qualitative research methods. The study group of the research was conducted with 12 teachers, with the participation of four randomly selected teachers from primary, secondary and high school levels who worked in the 2015-2016 academic year and had been audited at least once. According to the results obtained, teachers stated that supervision should be carried out for reasons such as preventing irregularities in educational institutions, correcting teacher deficiencies and developing teachers, and not leaving teachers who do not fulfill the requirements of their profession unemployed. In the light of the findings, it can be suggested that teachers' perception of supervision is generally negative and that this perception can be changed in a positive way by reviewing the supervision system and carrying out studies on increasing the qualifications of supervisors.

Keywords: Audit, inspector, school, teacher.

¹⁰ Şube Müdürü, MEB, gulmuratyesilcicek@gmail.com, ORCID: 0009-0000-6879-6066

¹¹ Prof. Dr., OMÜ Eğitim Fakültesi, cevat.elma@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8943-8727

GİRİŞ

Tarihten günümüze toplumların en fazla önem verdikleri konulardan biri eğitim olmuştur. Çünkü eğitim gerek toplumsal gerekse bireysel anlamda gelişmeyi, zenginleşmeyi, refahı, değişimi yaratan önemli bir unsurdur. Günümüz dünyasında eğitim uygulamalarının başarısı, ne kadar etkili oldukları ve uygulama sonuçları üzerinden değerlendirilebilir. Bu anlamda ülkemizde eğitim uygulamalarının süreç ve sonuç açısından değerlendirilerek önlemlerin alınması hayati bir öneme sahiptir ve bu denetim yoluyla mümkündür.

Denetim, örgütsel eylemlerin kabul edilen amaçlar doğrultusunda saptanan ilke ve kurallara uygun olup olmadığının anlaşılması süreci olarak düşünülebilir (Özan & Özdemir, 2011).

Her örgüt gibi eğitim örgütünün de denetime ihtiyacı vardır (Erdem & Eroğul, 2012, 14). Çünkü denetim, eğitim personelinin çok yönlü geliştirilmesini, yeterli hale getirilmesini ve eksikliklerinin giderilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla denetim, iş görenlerin mesleki gelişmelerini teşvik eden, eğiten, verimlerini artırıcı etkinlikleri ortaya koyan ve değerlendiren bir süreç olarak görülür. Bu açıdan bakıldığında, eğitim sisteminin etkinlik derecesine ilişkin sonuçlar verdiğinden dolayı denetim örgütler açısından çok önemlidir (Yalçınkaya, 1992, 30; Ünal & Sığırcı 2000, 281).

Etkili bir eğitimin gerçekleştirilmesi sürecinde denetim, insan ilişkilerine dayalı bir süreç olarak, önemli bir belirleyici konumundadır. Denetmen, bir yandan mevcut durumu tespit etmeye çalışırken, diğer yandan eğitim sistemi içinde yer alan eğitici personelin etkinliğini değerlendirir, diğer yandan değişme ve gelişmesi yönünde liderlik yapan kişidir (Özmen & Güngör, 2008, 138). Dolayısıyla denetim görevini yerine getiren denetmenin, iletişim halinde olduğu öğretmenlerin içinde bulunduğu ortamı iyi değerlendirmesi ve iletişim sırasında olumlu bir hava yaratması gerekir. Eğitim alanında yapılan denetimin öncelikli amacı öğretmenlerin mesleki olarak yetişmelerine katkıda bulunmak, onlara rehberlik etmek ve bunun sonucunda eğitimdeki başarı düzeyinin artmasını sağlamaktır. Bu durumda, denetmenlerin üstlendikleri rol ve görevlerdeki yeterliklerinin artırılmasının öğretmenlerin geliştirilmesini olumlu yönde etkileyeceği söylenebilir.

Eğitim-öğretim süreçlerinin daha iyi noktalara taşınması için denetçilerin öğretmenleri geliştirmeye yönelik rehberlik yapmaları önemlidir (Aypay, 2010, 594). Benzer bir ifadeyle, eğitim denetmenleri öğretmenlere eğitim-öğretim sürecinin her aşamasında mesleki yardım ve rehberlik yapmak durumundadır.

Problem Durumu

Ülkemizde yapılmakta olan denetim uygulamalarının ve denetmenlerin göstermeleri gereken denetimsel rol ve görevlerin öğretmenler tarafından değerlendirilmesinde ve algılanmasında sorunlar olduğu görülmekte ve yapılan araştırmalarda (Atay, 1996; Töremen & Döş, 2009; Gökçe, 2009; Özan & Özdemir, 2010; Memduhoğlu & Mazlum, 2014; Özan & Şener, 2015; Özer, 2015) denetimin etkin olarak yapılamadığı, eksikliklere odaklandığı, denetmenlerin rollerini yerine getiremedikleri, kuralları esas aldıkları, öğretmenlerin baskı ve korku hissettikleri, iletişimin sağlıklı gerçekleşmediği ortaya konmuş, öğretmenlerin genel anlamda denetim sistemine ve denetmenlere yönelik olumsuz düşüncelere sahip oldukları belirlenmiştir. Günümüzde denetim önceden belirlenmiş mevzuat çerçevesinde denetmenler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Öğretmenlerin göreve başladıktan sonraki süreçte mesleki anlamda gelişmelerinin, eksikliklerini giderebilmelerinin en önemli unsuru denetmenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, yapılan çalışmalar gösteriyor ki, bugünkü denetim sisteminde, denetmenlerin öğretmenlere yeterli ölçüde liderlik ettiklerini, mesleki yardımda bulduklarını, denetime ilişkin rollerini yerine getirdiklerini ve rehberlik ettiklerini söylemek güçtür. Denetçilerin rehberlik, mesleki yardım ve işbaşında yetiştirilme konularında süreç içerisinde görevlerine ilişkin herhangi bir eğitim almamaları bu konularda yapacakları görevleri de olumsuz etkileyen bir unsurdur (Ceylan & Ağaoğlu, 2010, 549).

Denetmen, öğretmenin gelişim düzeyini ve ihtiyacını tam olarak belirledikten sonra, öğretmeni yönlendirici bir tarzda olmadan, iş birliğine dayalı bir yaklaşımla öğretmene yardımcı olmalıdır.

Araştırmanın Amacı

Çok hayati bir süreç olmasına karşın denetim ve denetmenlik kavramına ilişkin sorunların geçmişten günümüze tam olarak çözümlenememesi eğitim sisteminin etkinlik ve verimliliğini olumsuz etkilemektedir.

Denetmen sayısının az olması, denetmenlerin yeterlilik alanları dikkate alınmadan yetiştirilmeleri ve denetimdeki uygulamalar, denetimin sayı ve kalite anlamında yeterli olmaması, eğitim sistemi içinde yer alanların yoğun bir şekilde eleştirdikleri konular arasındadır.

Bu araştırmanın amacı, öğretmenlerin denetime ilişkin algılarını belirlemek ve denetmenlerin özellikleri bağlamında denetim uygulamalarının değerlendirilmesi yapmaktır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Size göre denetim gerekli midir?
 - a. Gerekli olduğunu düşünüyorsa neden?
 - b. Gereksiz olduğunu düşünüyorsa neden?
2. Bir öğretmen olarak Müfettiş /Denetmen kavramı sizde nasıl bir algı oluşturmaktadır?
3. Şimdiye kadar geçirmiş olduğunuz denetimleri nasıl değerlendirirsiniz?
 - a. Olumlu (Olumlu değerlendirme gerekçeleri)
 - b. Olumsuz (Olumsuz değerlendirme gerekçeleri)
 - c. Kısmen olumlu/olumsuz (değerlendirme gerekçeleri)
4. Sizce denetimi yapan denetmenler, hangi kişisel özelliklere sahip olmalıdır? Neden?
5. Sizce denetimi yapan denetmenler, hangi mesleki özelliklere sahip olmalıdır? Neden?
6. Denetmenlerde aradığınız liderlik özellikleri nelerdir?
7. Size göre denetim sürecinde denetmenler daha çok nelere dikkat etmelidir?
8. Etkili bir denetim için neler önerirsiniz?

Araştırmanın Önemi

Denetim algısı ve denetim uygulamalarına dönük yapılacak bu araştırma ile mevcut denetim uygulamalarının ve denetim algısının ne olduğunun ortaya konması ile denetmenlerin uygulamalarının daha etkili ve olumlu olması açısından etkili denetim uygulamalarının nasıl olabileceğinin belirlenmesine katkı sağlayabileceği gibi, denetim kavramı ve denetim uygulamalarının olumlu yönde değişimi ile denetmenlere duyulan güvenin artmasına katkıda bulunulması, denetim alanında yapılan ve yapılacak çalışmalara ve bilgi birikimine katkı sağlayacağı; böylece, eğitim sisteminin amaçlarına daha kolay ulaşmasına katkı sunabileceği düşünülmektedir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden olgu bilim çalışması şeklinde yapılmıştır. Olgu bilim araştırmalarında veri kaynakları araştırmanın odaklandığı olguyu yaşayan ve bu olguyu dışa vurabilecek veya yansıtabilecek kişiler ya da gruplardır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2015-2016 eğitim-öğretim yılında görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise; 2015-2016 eğitim –öğretim yılında ilkokul, ortaokul ve liselerde görev yapan öğretmenler oluşturmaktadır. Araştırma kapsamını seçkisiz (random, tesadüfi, rastgele) örnekleme yöntemi ile her okul düzeyinden seçilen dörder olmak üzere toplam 12 öğretmen oluşturmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Araştırmanın örneklemini oluşturan öğretmenlerin özellikleri

Görüşme Kodu	Cinsiyet	Branş	Kademe	Hizmet Süresi (Yıl)
G1	Kadın	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	9
G2	Erkek	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	6
G3	Erkek	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	6
G4	Erkek	Sınıf Öğretmeni	İlkokul	9
G5	Erkek	Bilişim Teknolojileri Öğretmeni	Ortaokul	15
G6	Kadın	Rehber Öğretmen	Ortaokul	6
G7	Kadın	Türkçe Öğretmeni	Ortaokul	6
G8	Erkek	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	Ortaokul	5
G9	Erkek	Edebiyat Öğretmeni	Lise	15
G10	Erkek	Rehber Öğretmen	Lise	28
G11	Erkek	İngilizce Öğretmeni	Lise	20
G12	Erkek	Almanca Öğretmeni	Lise	26

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın temel veri aracı yapılandırılmamış görüşmedir. Görüşme, önceden hazırlanan sekiz sorunun katılımcılara sorulması ve katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtlardan oluşmaktadır. Katılımcılara sorulacak olan sorular hazırlanmış, uzman görüşüne başvurulmuş, uzman görüşü ile görüşme sorularının içeriği ve soru sayısı belirlenmiştir. Katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilmeleri açısından kimlik bilgileri, çalıştıkları kurum gibi bilgileri sorulmamış ve yapılan çalışmaya ilişkin bulguların araştırma dışında kesinlikle kullanılmayacağı ifade edilerek, gönüllü olarak araştırmaya katılmaları sağlanmıştır. Araştırmaya en az bir kez denetim geçiren öğretmenler dahil edilmiştir. Öğretmenlerin mesleki kıdemleri 5 ile 28 yıl arasında değişmektedir. Görüşmede kullanılan soruların amaca hizmet etme etkililiklerini belirlemek için iki deneme görüşmesi de yapılmıştır.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, öğretmenlerin denetim algısı ve denetmenlerle ilgili görüşlerini belirlemek amacıyla yapılandırılmamış görüşme tekniği ile katılımcılara sorulan sekiz soru ve katılımcıların bu sorulara verdikleri yanıtların ses kayıt cihazına kaydedilmesi ile elde edilmiştir. Öğretmenlerin görüşlerini belirlemek adına nitel araştırma yönteminin kullanılmasındaki temel amaç araştırma konusunun derinlemesine incelenmesi, öğretmenlerin konuya ilişkin ne düşündüklerini ve neden böyle düşündüklerini ortaya koymaktır. Çalışmaya katılan 12 öğretmen G1, G2, ... G12 olarak kodlanmıştır (Tablo 1). Görüşmeler, katılımcıların kendilerini rahatça ifade edebilmeleri açısından sessiz bir ortamda okullarındaki bir odada gerçekleştirilmiştir. Yapılandırılmamış görüşme tekniği kullanıldığı için görüşmeler 10-15 dakika arasında gerçekleşmiştir.

Verilerin Analizi

Denetim algısı ve denetmenlerle ilgili öğretmen görüşlerinin analizinde nitel veri analiz tekniklerinden biri olan betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Her soru bir temayı temsil ettiği için görüşmede sorulan sekiz sorunun tek tek ses kayıt çözümü yapıldıktan sonra her soruya verilen 12 cevap her sorunun altına yazılmış ve yorumlanmıştır. Bu araştırmada öğretmenler görüşme sorularını cevaplarken gerçek düşüncelerini belirttikleri sayılısından hareket edilmiştir.

Bu araştırma, 2015-2016 Eğitim –Öğretim yılında ilkökulda (dört), ortaokulda (dört) ve lisede (dört) görev yapan toplam 12 öğretmene yöneltilen 8 soru ve görüşleriyle sınırlıdır. Araştırmaya en az bir kere denetim geçiren öğretmenler dahil edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan 14 öğretmenden dördü bayan 10'u erkektir. İki öğretmenle yapılan görüşmeler deneme amacıyla yapıldığından değerlendirme kapsamına alınmamıştır. Araştırmaya katılan öğretmenlerin mesleki kıdemleri beş ile 28 yıl arasında değişmektedir. Araştırma bulguları 12 öğretmenle yapılan görüşmeleri içermektedir.

Öğretmenlerle yapılan görüşmeler sonucunda; denetimin gerekliliği, müfettiş/denetmen kavramının oluşturduğu algı, geçirdikleri denetimleri nasıl değerlendirdikleri, denetmenlerin sahip olması gereken kişisel özellikler, denetmenlerin sahip olmaları gereken mesleki özellikler, denetmenlerde aranılan liderlik özellikleri, denetimlerde nelere dikkat edilmesi gerektiği, etkili bir denetim için neler önerildiği ne ilişkin öğretmen görüşleri incelenmiştir.

Soru 1: Size göre Denetim gerekli midir? Gerekli veya gereksiz olduğunu düşünüyorsanız nedenleri nelerdir?

Görüşmeye katılan 12 öğretmenin tamamı denetimin mutlaka olması gerektiğini belirtmişlerdir. Denetimin gerekliliğine ilişkin öğretmenler tarafından ortaya konan ve sıklıkla vurgulanmaları açısından sırasıyla; eğitim kurumlarında düzensizlik olmaması, öğretmenin eksikliklerini düzeltme ve öğretmeni geliştirme, mesleğinin gereklerini yerine getirmeyen öğretmenlerin boş bırakılmaması, öğretmenin mesleğini daha iyi yapması ve mesleğinde hata yapma olasılığını azaltmak, denetime her zaman hazır olmak, öğretmene yol göstermek, suistimali önlemek, öğretmenin mesleki açıdan kendisini yenilemesine yardımcı olmak, okul idarelerinin ve öğretmenlerin mevzuat doğrultusunda işlerini ne oranda yaptıklarını, öğrenciler açısından

belirlenen hedeflere ne oranda ulaşıldığını, yönetici ve öğretmenlerin yönlendirilmesi gibi görüşler öğretmenler tarafından vurgulanmıştır.

Soru 2: Bir öğretmen olarak müfettiş/denetmen kavramı sizde nasıl bir algı oluşturmaktadır?

Katılımcıların çoğunluğu (7 kişi) denetmen kavramını olumsuz algıladıklarını belirtmiştir. Katılımcılar denetmen kavramına yönelik olarak; ansızın çıkagelen, söylemek istediklerimizi söyleyemediğimiz, bir anlamda polyannacılık, soruşturma, inceleme, açık arama, korku, heyecan, gerilme, panik, endişe, rahat hissedememe, şekilci, boş, sürekliliği olmayan şeklinde görüşler belirtmişlerdir. Yukarıda ifade edilen görüşlerin aksine üç öğretmen denetmenleri olumlu algıladıklarını ifade etmişlerdir.

Görüşmeye katılan iki öğretmen mesleklerinin ilk yıllarında denetmenleri olumsuz ve negatif algılarken şimdiki değerlendirmelerinin olumlu olduğunu yani olumsuz bir bakış açısından olumlu bir bakış açısına sahip olduklarını belirtmişlerdir.

Soru 3: şimdiye kadar geçirmiş olduğunuz denetimleri nasıl değerlendirirsiniz?

Araştırmaya katılan 12 öğretmenin altısı geçirmiş oldukları denetimleri olumlu şekilde değerlendirirken, 2 öğretmen olumsuz, 4 öğretmen de kısmen olumlu /olumsuz şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

A- Geçirdikleri Denetimleri Olumlu Değerlendirenler:

Çalışmaya katılan öğretmenlerin yarısı (6 kişi) geçirdikleri denetimleri olumlu olarak değerlendirmişlerdir. Öğretmenlerin geçirdikleri denetimleri olumlu olarak algılamalarında; mesleğe yeni başladıklarında bilmedikleri birçok kavramı yeni öğrenmelerinin, denetmenlerin kendilerine rehberlik etmelerinin, denetmenlerin telefon numaralarını kendilerine vermelerinin, denetmenlerin kendilerine anlayışla yaklaşmalarının, farklı bir gözden bakmaları nedeniyle denetmenlerin eksikleri görme ve gidermeye yardımcı olmalarının, öğretmenlerin vizyon noktasında eksikliklerini gidermelerinin, eksiklikler olmasına rağmen denetmenlerin anlayışlı bir yaklaşım göstermelerinin etkili olduğunu belirtmişlerdir.

B- Geçirdikleri Denetimleri Olumsuz Değerlendirenler:

Çalışmaya katılan 2 öğretmen geçirdikleri denetimleri olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Olumsuz değerlendirme gerekçelerinin vurgulanması bakımından denetmenlerin eleştiri kabul etmemesi, eksik yönleri öne çıkarmaları, olumlu özellikler üzerinde durmamaları, her denetmenin farklı şeyleri istemesi, denetimin evrak üzerinde yapılması ön plana çıkmaktadır.

C- Geçirdikleri denetimleri Kısmen Olumlu /Olumsuz Değerlendirenler:

Çalışmaya katılanların üçte biri (4 kişi) geçirdikleri denetimleri kısmen olumlu ve olumsuz olarak değerlendirmişlerdir.

Soru 4: Sizce denetimi yapan denetmenler hangi kişilik özelliklerine sahip olmalıdır? Neden?

Denetimleri gerçekleştiren denetmenlerin denetim sürecinde ortaya koydukları kişilik özellikleri denetimlerin öğretmenler tarafından olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesinde önemli bir faktördür.

. Araştırmaya katılan öğretmenler tarafından ifade edilen görüşlere göre denetmenlerin sahip olmaları gereken kişilik özellikleri tanımlanmıştır. Öğretmenlerin görüşmede ifade ettikleri görüşleri incelendiğinde denetmenlerde aradıkları ve en fazla vurguladıkları kişilik özelliklerinin, geliştirici ve yönlendirici, sıcakkanlı, iletişim yönü kuvvetli, açık aramayan, hoşgörölü, önyargısız, babacan, anlayışlı, çevresinde güven ve saygı uyandıran şeklinde öne çıktığı görülmektedir.

Soru 5: Sizce denetimi yapan denetmenler hangi mesleki özelliklerine sahip olmalıdır? Neden?

Denetmenlerin mesleki açıdan sahip olacakları yeterliliklerin denetim sürecinde ve öğretmene yardım anlamında çok önemli olduğu ortadadır. Denetmenlerin sahip olmaları gereken mesleki özellikler, öğretmenlerin görüşleri dikkate alındığında sıklıkla vurgulanmalarına göre; mesleki açıdan yeterli bilgi ve

donanıma sahip olma, aynı branştan olma, kişisel ve mesleki açıdan kendini yenileyebilme, objektif olma, insan ilişkilerinde yeterli olma, eğitim bilimleri alanında bilgi sahibi olma şeklinde sıralanmıştır.

Soru 6: Denetmenlerde aradığınız liderlik özellikleri nelerdir?

Araştırmaya katılan öğretmenlerin denetmenlerde aradıkları liderlik özellikleri vurgulanmaları açısından sırasıyla; rehberlik eden ve yol gösteren, insan ilişkilerinde yeterli, alanlarında bilgili, karizmatik, yeniliklere öncülük eden, cesaret veren, farklı bakış açıları sunabilen, öğretmenin performansını artırmaya katkı sunan şekilde ortaya konmuştur.

Soru 7: Size göre denetim sürecinde denetmenler daha çok nelere dikkat etmelidir?

Bu madde dikkate alındığında yapılan görüşmelerde öğretmenlerin geçirdikleri denetimlerde eksikliklerini hissettikleri değişik konuları ifade ettikleri görülmüştür. Öğretmenlerin denetimlerde denetmenlerin ağırlıklı dikkat etmeleri gereken noktalar olarak; denetmenlerin şekilci ve evrak denetiminden ziyade okuldaki eğitim paydaşlarının nitelikleri üzerinde durmaları, öğretmenin sınıf ortamında ve okul düzeyinde ortaya koyduğu çalışmaların değişik açılardan incelenmesi ve gözlemlenmesi, öğretmenin öğrencilere dönük yaptığı çalışmaların, sınavların ve ödev içeriklerinin değerlendirilmesi, evrak ve yazılardan ziyade okuldaki eğitim kalitesinin süreklilik içerisinde takip edilmesi, denetmenlerin okulda buldukları süre içerisinde eğitim paydaşlarının dikkatlerini dağıtmadan denetimlerini yapmaları, sorun çözme odaklı bir denetmen-öğretmen ilişkisinin olması, öğretmenin kendisini ifade etmesine olanak sağlanması ve öğretmeni rencide edici davranışlardan kaçınılması, öğretmenlerin her anlamda değerlendirilmesi yani eksiklikler kadar olumlu yönlerinin de belirtilmesi, denetim sürelerinin daha uzun olması, okulun içinde bulunduğu iç ve dış faktörlerin dikkate alınması, sonuç odaklı değil süreç odaklı bir denetim sürecinin olması, denetmenlerin demokratik tutum ve davranışlar sergilemeleri ön plana çıkmaktadır.

Soru 8: Etkili bir denetim için neler önerirsiniz?

Görüşme yapılan öğretmenlerin ifadelerinden denetim sistemi ve denetim sürecinin, denetmenlerin niteliklerinin denetmenlerin mesleğe alınma ve mesleki yeterliliklerinin yeniden belirlenmesinin eğitim öğretimin daha iyi seviyelere çıkması açısından gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu maddeye öğretmenlerin verdiği cevaplar vurgulanmaları açısından; öğretmenin mesleğini daha iyi yapabilmesi açısından özendirilmesi ve mesleki yardımda bulunulması, denetimlerin faydalı olması açısından sık yapılması ve denetimlerin birbirleriyle bağlantılı olması, denetimleri öğretmeni daha iyi tanıyan ve öğretmenin daha rahat iletişim kuracağı okul müdürünün yapması, öğretmene kendisini rahatlıkla ifade edeceği bir ortamın sağlanması, çözüm odaklı bir denetim yapılması, denetmenlerin kullandıkları iletişim dilinin olumlu olması ve öğretmene kırıncı davranmamaları, denetmenlerin mesleklerini en iyi şekilde yapabilmeleri için mesleklerinde uzman olmaları ve objektif kriterler doğrultusunda denetim yapmaları şeklinde sıralanmaktadır.

Öğretmenlerin denetim sırasında denetmenlerde görmek istedikleri kişisel, mesleki ve liderlik özellikleri günümüz eğitim sisteminde öğretmenlerin mesleki gelişimleri ve eğitim sisteminin gelişmesi noktasında önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Denetmen algısının öğretmenlerde olumsuz olması denetmenlerden istenen görevlerin içeriğinden de kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda denetmen görevlerinin sadeleştirilerek mesleki yardım ve işbaşında yetiştirmenin ön plana alınması, denetmenlerin en az yüksek lisans mezunu olmaları ve günümüzde ön plana çıkan insani yaklaşımların, eğitim bilimlerinin, kişisel gelişim gibi konuların süreklilik arz eden bir tarzda denetmenlere hizmet içi yoluyla verilmesi öğretmenlerin denetmenlerden bekledikleri çağdaş denetim yaklaşımına uyan davranışları görmelerine yardımcı olabilir. Denetmenlerin olumsuz algılanmalarına neden olabilecek görevler birbirinden ayrıştırılacak şekilde Milli Eğitim Bakanlığı'nın denetim yapısını değiştirmesi de önemlidir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Eğitim denetimi, eğitim sistemimizin ayrılmaz ve tamamlayıcı bir parçasıdır. Denetim sayesinde eğitim sistemimizin her türlü iş ve işleminin, eğitim paydaşlarının yaptıkları ve yapmadıkları işlerin ve çalışmaların, eksikliği belirlenen yönlerin belirlenmesini sağlayan geri bildirim işlevi görmektedir. Araştırma sonucunda mevcut denetim sisteminin ve denetmen niteliklerinin eğitim sisteminin içindeki en önemli

unsurlardan biri olan öğretmenler tarafından genellikle olumsuz değerlendirildiği ve denetim sistemi ile denetmen niteliklerinin yeniden tanımlanması gereği ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışma 2015-2016 eğitim-öğretim yılında görev yapan ve en az bir kere denetim geçiren 12 öğretmenin denetim ve denetmenlerle ilgili sekiz ana kategoride oluşturulan sorulara ilişkin görüşleri alınarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada katılımcılara ilk olarak denetimin gerekli olup olmadığı sorulmuştur. Görüşmeye katılan öğretmenlerin tamamı denetimin mutlaka olması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğitim kurumlarında düzensizlik olmaması, düzeltme ve geliştirme açısından, mesleğinin gereklerini yerine getirmeyen öğretmenler için, hata yapma olasılığını azaltmak, her zaman hazır olmak için, öğretmene yol göstermek, suiistimali önlemek, öğretmenin mesleki açıdan kendisini yenilemesi, okul idarelerinin, öğretmenlerin mevzuat doğrultusunda işlerini ne oranda yaptıkları, öğrenciler açısından belirlenen hedeflere ne oranda ulaşıldığı, yönetici ve öğretmenlerin yönlendirilmesi açısından denetimin gerekliliği öğretmenler tarafından vurgulanmıştır.

Katılımcılara, müfettiş/denetmen kavramının yarattığı algının ne olduğuna ilişkin sorulan ikinci soruda katılımcıların az da olsa ayrı görüşler belirttikleri görülmektedir. Yedi katılımcı denetmen kavramını olumsuz algıladıklarını belirtmiştir. Katılımcılar denetmen kavramına yönelik olarak; ansızın çıkagelen, söylemek istediklerimizi söyleyemediğimiz, bir anlamda Polyannacılık, soruşturma, inceleme, açık arayan, korku, heyecan, gerilme, panik, endişe, rahat hissedememe, şekilci, boş, sürekliliği olmayan şekilde görüşler belirtmişlerdir. Katılımcılardan üçü denetmenlerin kendilerine rehberlik yapmalarından, yol göstermelerinden ve eksikliklerini görmelerini sağladıkları için denetmenlere ilişkin olumlu bir algıya sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Katılımcılardan ikisi meslek yaşamlarının ilk yıllarındaki olumsuz denetmen yaklaşımlarının daha sonraki denetimlerde olumlu olmaya başladığını belirterek algılarının olumlu şekilde değiştiğini belirtmiştir. Katılımcıların büyük çoğunluğunun denetmenlere dönük algılarının olumsuz olması dikkat çeken bir sonuçtur. Üçüncü soruda şimdiye kadar geçirdikleri denetimleri nasıl değerlendirdikleri sorulan 12 katılımcının yarısı geçirdikleri denetimleri olumlu, iki katılımcı olumsuz ve dört katılımcı da kısmen olumlu/olumsuz olarak değerlendirmişlerdir. Katılımcıların yarısının geçirdikleri denetimleri olumlu algılaması denetimin kendilerine kattığı veya katacağı olumlu etkilerin, denetmen davranışlarının olumlu yansımalarının sonucu olarak görülebilir.

Denetmenler de aradıkları kişisel özelliklerin sorulduğu dördüncü soruya katılımcılar yaklaşık 24 farklı kişilik özelliği tanımlamışlardır. Katılımcılar kişilik özellikleri bağlamında denetmenler den ağırlıklı olarak rehberlik yapmalarını, sıcakkanlı olmalarını, iletişim yönlerinin güçlü olmasını, hoşgörülü ve objektif olmalarını, çevrelerinde güven ve saygı uyandırmalarını beklemektedir.

Denetmenler de aradıkları mesleki özelliklerin sorulduğu beşinci soruya katılımcıların yaklaşık 10 farklı görüş ortaya koydukları görülmektedir. Bu görüşler içerisinde ön plana çıkanlar mesleki ve kişisel gelişimin sürekliliği, öğretmenlerle aynı branştan olma, insan ilişkilerinin olumlu olması ve objektif olma gibi özellikler denetmen uygulamalarının etkinliğinin ne derecede olduğunu sorgular niteliktedir.

Katılımcılara denetmelerde aradıkları liderlik özelliklerinin sorulduğu altıncı soruda katılımcıların 15 farklı görüş ortaya koydukları görülmektedir. Katılımcı görüşleri içerisinde rehberlik etme ve yol gösterme, insan ilişkilerinde güçlü, karizmatik, alanında yeterli olma gibi özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Denetim sürecinde denetmenlerin daha çok nelere dikkat etmeleri gerektiğine ilişkin sorulan yedinci soruya katılımcıların verdikleri farklı ve çok sayıda cevaplarından katılımcıların geçirmiş oldukları denetimlerde çok zorlandıkları ve denetimin asıl amacına hizmet etmemesinden şikayet ettikleri görülmektedir. Katılımcılar mevcut denetim sürecinde kendilerinden istenen ve beklenen çalışmaların, denetmen davranışlarının genellikle kendilerini olumsuz etkilediğini ve kendilerine ilişkin farklı değerlendirme yollarıyla değerlendirilmediklerini belirtmektedirler. Denetim sürecinin daha etkili ve verimli olması açısından; şekilci denetimin yerini öğretmeni, öğrenciyi ve okulu ön plana çıkaran, ortaya konan çalışmaların değerlendirildiği, süreç odaklı, demokratik ve insancıl bir denetim ortamı, rehberlik ve geliştirme odaklı daha uzun denetimler katılımcılar tarafından ısrarla belirtilmiştir.

Etkili bir denetim için neler önerdiklerinin sorulduğu sekizinci soruya katılımcılar farklı türde çok sayıda cevaplar vermişlerdir. Verilen cevaplar doğrultusunda katılımcıların mevcut denetim sürecine ve denetmenlere ilişkin değişmesi gereken yönler olduğu görülmektedir. Mevcut denetim uygulamalarının değişmesinin zaruri bir durum olduğu ortaya konmaktadır. Katılımcıların görüşleri bağlamında etkili bir denetim için; öğretmenin mesleğini daha iyi yapabilmesi açısından rehberlik ve yönlendirme, öğretmenin

kendisini rahatça ifade edebileceği bir ortamın yaratılması, denetimlerin daha sık ve uzun yapılması, denetimde süreklilik ve objektiflik, öğretmeni iyi yönleriyle ön plana çıkarma, öğretmen denetimini okul müdürlerinin yapması ön plana çıkmaktadır. Geçmişte şekilcilik ve evrak denetimi ile yürüyen denetim sisteminin günümüzde olumlu anlamda gelişmeler olmasına karşın halen öğretmenler tarafından genelde olumsuz algılanmasında denetmenlerin ortaya koydukları tavır ve davranışların değişmesindeki sürecin yavaş olması olumlu gelişmeyi gölgelemektedir. Günümüzde mevzuat bilgisinin yanında artık rehberlik ve gelişmeyi ön plana çıkaracak denetmen niteliklerinin öğretmenin bu olumsuz algısını değiştirecek en önemli husus olduğu ortadadır. Denetimi şekillendiren denetmenin tavrı ve davranışları olduğu gibi denetim algısının değişmesi de tamamen denetmen uygulamalarına bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Atay, K. (1996). İlköğretim müfettişlerinin yeterlikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 2(1), 27-38.
2. Aypay, A. (2010). Denetici profiline ilişkin sorunlar. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 8(3), 593-622.
3. Ceylan, M. ve Ağaoğlu, E. (2010). Eğitim denetçilerinin danışmanlık rolü ve danışmanlık modelleri. *İlköğretim Online*, 9(2), 541-551.
4. Erdem, A. R. ve Eroğul, M. G. (2012). Sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre ders eğitim müfettişlerinin öğretmene ilişkin tutumlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 13-26.
5. Gökçe, F. (2009). İlköğretim denetçilerinin takım rolleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 57, 35-51.
6. Memduhoğlu, H. B. ve Mazlum, M.M. (2014). Bir değişim hikâyesi: Eğitim denetmenlerine ilişkin metaforik algılar. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(1), 28-4.
7. Özan, B. M, ve Özdemir, T. Y. (2010). *Denetimin öğretmen üzerinde oluşturduğu psikolojik baskı*, 2. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresi, Dumlupınar Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Temsen, 23-25 Haziran 2010.
8. Özan B, M. ve Özdemir, T. Y. (2011). *Müfettiş ve öğretmen görüşleriyle neden denetim*. 3. Uluslararası Katılımlı Eğitim Denetimi Kongresi, Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Temsen, 22-24 Haziran 2011.
9. Özan, M.B. ve Şener, G. (2015). Sınıf öğretmenlerinin denetim sürecine ilişkin algı ve beklentilerinin metaforlar aracılığı ile belirlenmesi. *Eğitim Bilimleri Dergisi*, 41(41), 19-33.
10. Özer, Z. (2015). Eğitim denetiminde değişim süreci ve paradigma arayışları. *Eğitime Bakış*, 11(33), 62-67.
11. Özmen F. ve Güngör, A. (2008). Eğitim denetiminde etik. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(15), 137-155.
12. Töremen, F. ve Döş, İ. (2009). İlköğretim öğretmenlerinin müfettişlik kavramına ilişkin metaforik algıları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 9(4), 1973-2012.
13. Ünal, S. ve Sığırıcı, M. (2000). Öğretmenlerin denetmenleri değerlendirmesi ve onlardan beklentileri. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 12, 281-294.
14. Yalçınkaya, M. (1992). *Ortaöğretimde ders denetimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Ankara.
15. Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

(7)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV¹²

SALMAN MÜMTAZIN ARAŞDIRMALARINDA ATALAR SÖZLƏRİ VƏ MƏSƏLLƏR PROVERBS AND FABLES IN STUDIES OF SALMAN MUMTAZ

ÖZ

Salman Mümtaz, Azərbaycan edebiyat çalışmalarının ve folklor çalışmalarının gelişmesine katkıda bulunan aydınlardan biriydi. 1884 yılında Azerbaycan'ın eski merkezlerinden Şeki'de doğdu. Henüz çocuk yaşta babasını kaybeden Küçük Salman, annesiyle birlikte Türkmenistan'ın Aşkabat kentine taşındı. Aşkabat'ta aldığı kısa ama mükemmel eğitim sayesinde bilime ve edebiyata özel bir ilgi duydu, Doğu'nun klasik düşünürlerini okudu. 1918'den sonra memleketine dönen S. Mümtaz, araştırma alanında şimdiden başarılar imza attı. Klasik edebiyatın başlıca temsilcileri olan Nizami Gencevi, İmadeddin Nesimi, Muhammed Fuzuli, Şah İsmayıl Hatai, Molla Panah Vagif ve onlarca aydın sanatçı hakkında yeni bilimsel araştırmalar yaparak bunları bilim camiasının hizmetine sundu. Salman Mümtaz ayrıca halk edebiyatının pek çok türü üzerinde birçok araştırma yapmış ve bu alandaki sonuçlarını makaleler halinde yayınlamıştır. Ancak ne yazık ki 1937'den sonra uyguladığı baskılar ve 1941'de hapisanede ölmesi nedeniyle halkın söz dağarcığının bu paha biçilmez örneklerinin büyük bir kısmı yok oldu. Bununla birlikte, büyük folklorcunun derlediği halk edebiyatı örneklerinin bir kısmı, Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Muhammed Fuzuli El Yazmaları Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir. Burada yer alan folklor örneklerinin tür kompozisyonuna bakarsak temelde bayatlamış, atasözleri, kıssalar, bilmece ve aşk şiirlerinden oluştuğunu görürüz. Elbette Salman Mümtaz'ın köy köy gezerken derlediği atasözleri ve atasözlerinin burada ayrı bir ağırlığı var. Burada toplanan materyaller gelecekteki araştırmacılar için önemli bir kaynak olarak değerlendiriliyor.

Anahtar Kelimeler. Salman Mumtaz, folklor, atasözleri ve atasözleri koleksiyonu, özel fon.

ABSTRACT

Among the intellectuals who made significant contributions to the development of Azerbaijani literature and folklore is Salman Mumtaz. In 1884, he was born in Sheki, one of the ancient centers of Azerbaijan. Together with his mother, Salman moved to Ashgabat, Turkmenistan after losing his father as a child. In Ashgabat, he acquired a brief, yet profound education, which sparked a special interest in science and literature, enabling him to delve into the works of classical thinkers of the East. S. Mumtaz, who returned to his homeland after 1918, has already achieved success in the field of research. He conducted new scientific research on the main representatives of classical literature, Nizami Ganjavi, Imadedin Nasimi, Muhammad Fuzuli, Shah Ismayil Khatai, Mollah Panah Vagif and dozens of famous artists, and made them available to the scientific community. Salman Mumtaz conducted extensive research on various genres of folk literature and published his conclusions in this field in the form of articles. Regrettably, a large part of these invaluable samples of the people's speech treasure was destroyed due to his repression after 1937 and his death in prison in 1941. Despite this, some of the samples of folk literature collected by the great folklorist are preserved in the Institute of Manuscripts named after Muhammad Fizuli of the Azerbaijan National Academy of Sciences. If we have looked at the genre composition of the folklore examples included here, we will see that they are basically bayati, proverbs, fables, riddles, and ashug poetry. Naturally, the proverbs and fables collected by Salman Mumtaz while traveling from village to village have a special weight here. The materials gathered here are considered a significant source for future researchers.

Keywords. Salman Mumtaz, folklore collection, proverbs and fables, personal fund.

¹² LƏNKƏRAN DÖVLƏT UNIVERSİTETİ, AZƏRBAYCAN; ORCID № 0000-0002-1213-0676; qedim73@mail.ru

Introduction

Salman Mumtaz, one of the founders of 20th century Azerbaijani science, was one of the researchers who contributed significantly to both the written and oral branches of Azerbaijani literature. “He was born on May 20, 1884 in the city of Sheki. At the age of three, he moved with his family to Ashgabat, Turkmenistan, where he lived until 1918. Salman Mumtaz, who returned to his homeland after the establishment of the Democratic Republic of Azerbaijan, was engaged in scientific research until the end of his life, when he became a victim of Stalin's repression -1941” (6,43-49). He conducted new scientific research on the main representatives of classical literature such as Nizami Ganjavi, Imadedin Nasimi, Muhammad Fuzuli, Shah Ismayil Khatai, Mollah Panah Vagif and dozens of famous artists, and made them available to the scientific community. “As a result, for the first time in history sixteen books were published with the name “Azerbaijan literature” by Salman Mumtaz. One can see the information about the prominent Azerbaijani poets, including Aga Masih Shirvani, Molla Panah Vagif, Govsu Tabrizi, Nasimi, Gasim bey Zakir, Mirza Shafi Vazeh and other masters in these sources published during 1925-1927 years” (7, 26-30). In fact, one of the scientists who tirelessly researched Salman Mumtaz for this aspect, Rasim Taghiyev, emphasizes in his studies that “the great bibliophile scientist Salman Mumtaz considered it was his sacred duty to save the treasure of rare pearls that are the cultural wealth of our nation - the works of the masters of artistic words - from being lost and destroyed” (9, 9).

Salman Mumtaz conducted extensive research on various genres of folk literature and published his conclusions in this field in the form of articles. He also took an active part in collecting samples of oral literature. Regrettably, a large part of these priceless examples of the people's vocabulary was destroyed due to his imprisonment. Some sources indicate that the large amount of folklore samples collected by the great folklorist scientist Salman Mumtaz during his lifetime were taken to an unknown direction during his repression, and the further fate of these oral literature samples remains unsolved. Although some sources claim that they were burned completely, some of them indicated that they benefited from these sources in later research. For instance, Shahla Mumtazzade, Salman Mumtaz's daughter notes that on October 9, 1937, her father's library was loaded onto two trucks and taken away. The second car arrived 15-20 minutes after the first car was loaded and left. Together with her father, they took three bags, two suitcases and several bundles of books with this car. However, another part of these books was stolen by a neighbor. That is, there is no information about the future fate of these books (3, 467-469). In the book “Painful Lives” by Nasiman Yagubov, there is such an approach: "Mentioning Salman Mumtaz's name in the 60s and 70s did not benefit anyone. Because they had published the books collected by Salman Mumtaz many times and published them in their own name... I can't remember a poem by the poet Huseyn Arif, who spoke harsh truths here:

I know a scientist, the venerable of the Caucasus,
The spring gushes forth tranquilly from its depths.
There is a scientist, the left hand of Salman Mumtaz,
His right hand comes out of Hummet's pocket” (5, 93).

The Institute of Manuscripts named after Muhammad Fizuli of the Azerbaijan National Academy of Sciences does, however, preserve some samples of the folk literature collected by the great folklorist. Despite great efforts, only a limited amount of folklore materials have been collected. It is clear from the information we gave at the beginning that, like Salman Mumtaz, his works and folklore examples, which are the result of collecting activities, were also subjected to repression. In addition, the scientist's personal fund contains “a number of materials related to various genres of our folklore and oral folk literature. If we look at the genre composition of the folklore examples included here, we will see that they are basically bayati, proverbs, fables, riddles and ashug poetry” (10, 6). Salman Mumtaz collected many proverbs and fables while traveling from village to village, and these have a special value.

Characteristic features of proverbs and fables

Proverbs and fables are one of the genres that are small in form and wide in content. Proverbs and fables, which are related to all areas of human activity, life, work and household, and reflect centuries-old views, experiences, beliefs and tests, are an expression of the wisdom and intelligence of the people. These kind of winged words, which open up big issues with few words, are used not only in folk creativity, written literature, communication, but also to make the idea effective in live conversation. For all the world's peoples,

proverbs and fables are characteristic, “the Russians call them teaching words, golden words, the Eastern peoples regard them as the garden of language, untangled pearls, the Greeks and the Romans call them as dominant ideas, the Italians consider them the school of the people, the Spanish recognize them as the nature of the soul, while the English and the French attribute them as the treasury of experience” (2, 93). “These words, distinguished by their high aesthetic value, are based on real observations and experiments on the realities that surround people. In the proverbs, which are such a simple initial beginning of philosophy, life events are discussed in the most diverse ways and with an infinite degree and an inexhaustible variety” (1, 6). Hence, it is precisely due to the profound influence of these impactful proverbs and fables in occasional remarks, discourse, not only have our artists, writers, and poets been inspired, but even scholars specializing in folklore have dedicated special attention to collecting and publishing them. Indeed, the work in this direction accelerated even more in the 19th century and was published in the collection of SMOMPK. At the end of the century, in 1899, by Muhammad Veli Gamarli, later, that is, in the first decades of the 20th century, by Hanafi Zeynalli, Abulgasim Huseynzade, and also thanks to the hard work of Hamid Arasli, proverbs were collected and published. This has already been discussed enough in electronic resources and scientific sources.

Proverbs and fables in studies of Salman Mumtaz. Salman Mumtaz is one of the intellectuals who contributed to the collection and publication of proverbs, one of the most widespread genres of folklore. He was not only involved in the collection and publication of proverbs and fables, but also published an article on their creation and naming. In the article "Shaki Savlari", he shared his views on proverbs. It is emphasized here that "the fathers who came before us made significant mistakes in our literature, as in many things, one of them is to change the right and correct names of wise words called "proverbs" and "fables" without thinking. In our opinion, our native and rich language does not need proverbs or fables” (10, 85). According to the conclusion of the folklorist scientist, it is not correct to replace these winged words, which are part of the wisdom of the people, with the Arabic-origin phrase "zarbi-masal". Even the "proverb word" that these profound values are called is clumsy, directionless and meaningless. Because these wise expressions were created only by ancestors. But the mothers who gave birth to the fathers, raised them with a thousand efforts and gave them a future, didn't they have a hand in this work? Salman Mumtaz thinks that mothers also played an important role in the creation of proverbs. “Folklore literature was born and created thanks to the talent and skills of mothers and fathers”. Thus, according to the opinion of the great scientist, proverbs and proverbial expressions are alien to the values that carry them. In fact, perhaps everyone, fathers and mothers, daughters and brides, brave men and men, contributed to the creation of these examples. It is more appropriate to call these literary examples “sav”. He writes about this: “In the sweet dialects of the Azerbaijani Turks, there is a brilliant word that shines like a “sheathed sword” to express the “proverbial word”, which consists of the word “sav”. Sav is not a word taken from our neighbors, but a beautiful Turkish word” (10, 86). At the present moment, the word "sav" can be understood in the meaning of "sharp intelligence", "sharp idea" and so on. As it can be seen, Salman Mumtaz, in addition to collecting proverbs widely spread in folk literature, expressed his thoughts about their etymology, conditions of origin and naming in the form of an article. The samples he collected and currently preserved in his personal fund at the Institute of Manuscripts are also of interest. In total, 307 proverbs are included, each with a different meaning. Obviously, the samples that we possess do not represent the entire collection of materials that the scientist collected. Undoubtedly, proverbs are not absent among the examples of folklore that were destroyed after his arrest in 1937. Nevertheless, the proverbs collected here and with colorful content related to all areas of life express deep and broad meanings about people's struggle, work, thoughts, experiences and trials, worldview. Sometimes, a big event related to people's thinking, customs and traditions is hidden behind them (2, 98). For example, there are proverbs related to the adoption of Islam and events in certain structures, which we see in the mentioned source.

“Accountability comes from Baghdad,

Do not spend too much time with the Mullah, in the end, you may become a man,

See the mullah in the pulpit, the minstrel in the assembly,

God himself builds the nest of the blind bird” (10, 13-22).

Among the examples collected by Salman Mumtaz, there are proverbs that are directly related to the everyday life of the people. The meaning expressed here not only instills a sense of humor in people, but also

educates such qualities as drawing conclusions from events and being educated. It is as if the solutions to the problems that have been tried and tested for many centuries are being proposed.

“A son from the waist, a helping hand,
Once the hat leaves the head, it never returns,
A wife cannot be replaced like a hat on the head,
I want my child, and my child wants his own child” (10, 13-22).

There are proverbs that reflect positive qualities such as friendship, bravery, heroism, and patriotism. These examples are more preferred than other options. This is the result of our people's desire to express more positive tendencies and to form such national and human values in young people. The aforementioned qualities are rooted in honesty, loyalty, love for labor, land, and country. Among the wise words collected by Salman Mumtaz, such ones are often encountered.

“A thousand friends may be few, but one enemy is too many,
A person's eyes are never satisfied with earth,
One who eats alone holds onto their share with a tooth,
Only those who have experienced leaving their homeland can appreciate its worth,
The homeland becomes sweet.” (10, 13-22).

Among the examples kept in the private fund and published by the employees of the Institute of Folklore, there are also proverbs with public content. Here, instructive ideas for different moments of life and fields of activity are reflected. In some of them, the love of work and the role of work in human life, in others, the place of a person in society, in some of them, negative characteristics such as ignorance, envy, and evil are criticized, and in others, positive human qualities are promoted. These rare examples of rich oral literature show how humane the people's thinking is, and are of special importance in educating people, the growing young generation, in the spirit of love for the motherland, work, and values. For example:

“As the walking horse eats more barley,
When the tree bears fruit, it bows its head,
One intellect surpasses another,
Do not cross the bridge of dirty water, it will lead you astray,
Simply saying 'halva-halva' won't make your mouth sweet” (10, 13-22).

The collector himself presented the proverbs preserved in Salman Mumtaz's personal collection as "proverbs", although he considered it more appropriate to call the said examples "sav". Folklore samples collected by the scientist are kept in a separate storage unit in his personal fund. The examples presented here are selected from 307 wise expressions under the heading "Proverbs and fables". In addition to this storage unit of the folklorist scientist, 41 more proverbs and fables are preserved in F-24/s.v.421 under the name “Fairy proverbs”. It is known that proverbs and fables differ from each other in subtle ways. With the passage of time, proverbs that have not yet acquired an exhausted meaning and which in themselves live some story or a wise story gradually become "petrified" and become proverbs after acquiring an exhausted meaning. For example, a wise expression reflected in the stock as "Don't take your foot out of the blanket" is a proverb. There is a story behind this parable: "One day, Sultan Huseyn was lying down in the middle of the house, covered with a small blanket. When Sultan pulled the blanket over his head, his legs remained outside, and when he covered his legs, his head remained. The enraged king called the ministers to him where he was sleeping:

- "Bring this blanket to me from head to toe without undoing it for repair. I give you a forty-day deadline. If you fail to accomplish this task, I will have all of you beheaded," he said.

After pondering for a full thirty-nine days, the ministers were unable to come up with a solution. On the fortieth day, they ceased their deliberations and approached Alishir, saying:

- "Movlana, if you do not help us, all of us will be beheaded," they said.

Alishir assured them that he would do everything in his power to prevent the king from killing the ministers.

In the morning, everyone gathered in the palace. Alishir Navai also came to Sultan Huseyn with the ministers. Sultan was lying down with the blanket over his head. Her legs were open below the knee. Alishir said to the sultan:

- Your Majesty, with your permission, I will fulfill your task. When the Sultan nodded in agreement, Alishir:

- But don't be angry, your Royal Highness, - he said.

- Don't be afraid, if you can solve this task, then I know you are truly wise, - replied the Sultan.

Alishir Navai approached Sultan Huseyn and, without hesitation, gave a tap to the Sultan's foot that was protruding from the blanket. Instantly feeling pain, the Sultan withdrew his foot into the blanket. At that moment, Sultan Huseyn angrily threw the blanket aside and got up angrily:

- What does it mean?

Alishir said:

- Don't take your foot out of the blanket, your Majesty” (4).

Conclusion

In total, nearly 400 proverbs and fables are preserved in the personal fund of Salman Mumtaz. These examples were collected by the scientist himself and written in his own handwriting. Of course, these samples, which are only a part of the collected materials, are of great importance in the preservation of folk creativity and its transmission to future generations. Because "Salman Mumtaz is a wonderful researcher, a connoisseur of folk creativity, a famous writer, and a wonderful historian at the same time" (8, 17). Folklore, which originates from the life of the people, also preserves its history alive. In this regard, the materials collected by Salman Mumtaz are invaluable in terms of studying both Khal literature and folk history.

REFERENCES

1. Proverb. Compiled and prefaced by Jalal Beydili. Baku “Onder publishing house”, 2004, 264, 6
2. Efendiyev P. Azerbaijani oral folk literature. Baku, Maarif, 1981, 407 p.
3. Gasimov Jalal. Political repression: in life and literature. Baku, “Science and Education”, 2020, 508 p.
4. Logic of narratives. Stretching your legs as far as the blanket allows. (<https://az-az.facebook.com/MentiqVeRiyaziyyatsual/posts/353514641445207>)
5. Nasiman Yagub. Painful Lives. Baku, Azerneshr, 270 p.
6. Ruffullayev Kadim. In the literary meeting of Yunus Emre and Mullah Gasim Salman Mumtaz. TURAN-CSR: TURAN Center for Strategic Researches, TURAN-CSR International Scientific. İstanbul-2022; Month: June; Volume: 14/SPRING, Issue: 54, 43-49
7. Ruffullayev Gadim. Евразийский союз ученых. Том 5, № 3(84). Москва- 2021, 26-30 s.
8. Salman Mumtaz. Sources of Azerbaijani literature./Compiled by: Rasim Taghiyev/. Baku, Yazichi, 1986, 445 p.
9. Salman Mumtaz. Poets. Baku, Sada, 2005, 292 p.
10. Folklore texts from the personal collection of Salman Mumtaz. Compiled by R. Khalilov and A.Khurrangizi. Baku, Nurlan, 2013, 92 p.

(8)

Doç. Dr. Turan HÜSEYNOVA
TÜRKMEN DİLİNDE BİRLEŞİK CÜMLE YAPILARI
COMPOUND SENTENCE STRUCTURES IN TURKMEN LANGUAGE

ÖZ

Oğuz grubu Türk dillerinden en doğuda, Avrasya'nın tam merkezinde yer alan Türkmen dilinin kendine has dil özellikleri vardır. Bu dil özelliklerini incelediğimizde Türkmen dilini diğer Türk dillerinden ayıran farklı özellikler ortaya çıkmaktadır. Bunu dikkate alarak makalede Türkmen dilinin sözdiziminde farklı şekilde incelenen ve sınıflandırılan birleşik cümle problemi ortaya koyulmuştur. Azerbaycan dil biliminde birleşik cümle taraflarının tespiti ve sınıflandırılması geçtiğimiz yüzyılda sorun olarak var olsa da, modern dönemde tamamen çözülmüştür. Türkmen Türkçesinde ise konu biraz daha karmaşıktır. Dolayısıyla Türkmen dilindeki birleşik cümle yapısında bazı farklı yönler bulunmaktadır. Burada dikkat çeken asıl husus sıfat-fiillerin ve zarf-fiillerin iyelik yapısında olmasıdır.

Bu yazımızda Türkmencedeki birleşik cümle sorunu modern Türkmen dilbilimcilerinin sınıflandırılmasından hareketle tahlil etmeye çalışacağız yani bu dili Azerbaycan dili perspektifinden değil, bu dili konuşanların gözünden tahlil edeceğiz. Bu çalışmada, modern bir çalışma olması nedeniyle Muratgeldi Söyegov ve Seyitnazar Arnazarov'un "Türkmence Dilbilgisi Örneği" ders kitabı esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen türkcesi, cümle, bileşik cümle, sıfat-fiil, zarf-fiil.

ABSTRACT

Turkmen language, which is located in the easternmost part of the Oghuz group of Turkic languages, right in the center of Eurasia, has its own language features. When we analyze these language features, different features that distinguish Turkmen language from other Turkic languages emerge. Therefore, in this article, the problem of compound sentences, which are analyzed and classified differently in the syntax of Turkmen language, is put forward. In Azerbaijani linguistics, the problem of identifying and classifying the parties of compound sentences existed as a problem in the last century, but it has been completely solved in the modern period. In Turkmen Turkish, the issue is a bit more complicated. Therefore, there are some different aspects in the structure of compound sentences in Turkmen. The main point that draws attention here is that adjective-verbs and adverb-verbs are in possessive structure.

In this article, we will try to analyze the problem of compound sentences in Turkmen based on the classification of modern Turkmen linguists, that is, we will analyze this language not from the perspective of Azerbaijani language, but from the perspective of speakers of this language. In this study, Muratgeldi Söyegov and Seyitnazar Arnazarov's textbook "Turkmen Grammar Example" is taken as a basis since it is a modern study.

Keywords: Turkmen Turkish, sentence, compound sentence, adjective-verb, adverb-verb.

GİRİŞ

Oğuz qrupu türk dillərindən ən şərqdə qalan, Avrasiyanın tam mərkəzində yerləşən türkmən dili özünəməxsus dil xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu dil xüsusiyyətlərini araşdırdığımız zaman ortaya türkmən dilini digər türk dillərindən fərqləndirən maraqlı faktlar çıxır. Bunu nəzərə alaraq məqalədə türkmən dilinin sintaksisində fərqli şəkildə tədqiq və təsnif olunan mürəkkəb cümlə problemi ortaya qoyulmuşdur. Azərbaycan dilçiliyində mürəkkəb cümlə əlamətlərinin müəyyən edilməsi, təsnifatı bir problem olaraq keçən əsrdə mövcud olsa da, müasir dövrdə tam olaraq öz həllini tapmışdır. Türkmən türkcəsində isə məsələ bir az daha qəlizdir. Belə ki, türkmən dilində mürəkkəb cümlə quruluşunda bəzi fərqli cəhətlər vardır. Burada əsas diqqəti çəkən feili sifət və feili bağlamaların possessiv quruluşda olmalarıdır.

Bu məqaləmizdə biz türkmən dilindəki mürəkkəb cümlə məsələsini müasir dövr türkmən dilçilərinin bölgülərinə əsaslanaraq təhlil etməyə, yəni bu dilə Azərbaycan dili istiqamətindən deyil, bu dili daşıyan şəxslərin gözündən baxaraq təhlil etməyə çalışacağıq. Muratgəldi Söyegov və Seyitnazar Arnazarovun “Örnekli Türkmençe grammer”(Söyegov, 2017, s. 105) adlı dəsrlik vəsaiti bu tədqiqatda müasir araşdırma olduğu üçün əsas götürülmüşdür.

Türk dillərinin sintaktik quruluşundan danışdıqda hər zaman qeyd edirik ki, onun tədrici inkişafı bütün dillərdə eyni tempdə getməmişdir. Buna istər dildaxili, istərsə də dilxarici faktorlar səbəb olmuşdur. Müasir Azərbaycan dilində dilçilər tərəfindən mürəkkəb cümlənin əsas əlamətləri müəyyənləşdirilib öz təsdiqini tapsa da, istər Türkiyə türkcəsi, istər türkmən türkcəsi və qaqauz türkcəsində bu sahədə müəyyən boşluqlar vardır. Belə ki, burada əsas problem feilin təsriflənməyən formalarının hökm bildirdiyini iddia etmək və yanlışlıqla mürəkkəb cümlənin tərkib hissəsi olaraq qəbul olunmasıdır.

Türkiyə dilçilərinin cümlənin quruluş baxımından təsnifatında ortaya çıxan əsas fikir ayrılıqları “Şərt budaq cümləsi” ilə “feilin təsriflənməyən formalarının” hansı bölgüyə aid edilməsidir.

Tuncer Gülensoy “Türkçe el kitabı”(Gülensoy, 2015, s. 405) əsərində quruluşuna görə cümləni 15 növə ayırmışdır. Bu bölgüdə müəllif cümlənin quruluş və məna növlərini bir növ qarışıq şəkildə 1 bölgü altında vermişdir. Fərqli cəhət ondan ibarətdir ki, müəllif Şərt budaq cümləsini mürəkkəb cümləyə aid etməmiş, eyni zamanda “girişik cümlə” adı altında feilin təsriflənməyən formaları ilə qurulan cümlələri bölgüləndirmişdir.

Daha öncə edilən bölgülərə baxdıqda isə Haydar Ediskunun da quruluşuna görə cümlələri sadə, mürəkkəb və şərt olmaq üzrə 3 yerə ayırmışdır. Maraqlısı odur ki, müəllif “şərt budaq cümləsi”(Ediskun, 2017, s. 312) termini istifadə etməklə onu da mürəkkəb hesab etdiyini göstərmişdir.

“Girişik cümlə” termininin Türkiyə dilçiliyində bu qədər geniş istifadə olunması əbəs yerə deyildir. Doğrudan da Türkiyə türkcəsi “Dil devrimi”ndən sonra dili sadələşdirmə prinsipinə əsaslanaraq Osmanlıcanın dili yüklədiyi uzun, mərtəbəli mürəkkəb cümlələrdən bir növ qaçmağa başladı. Bu istiqamətdə bir növ tabeli mürəkkəb cümlələr öz yerlərini dilçilərin “girişik cümlə” adlandırdıqları feili tərkiblərin işləndiyi cümlələrə verdilər. Bu bölgülərdə bizləri narahat edən cümlənin quruluşu neçə yerə bölünməsi deyil, əsas məsələ bu “girişik cümlələrin” mürəkkəb cümlə içərisində öyrənilməsidir. Fikrimizcə bu cümlə növünün sadə və mürəkkəb cümlədən fərqli 3-cü bir növ olaraq öyrənilməsi daha düzgündür.

Türkiyə dilçiliyində ümumilikdə cümlə məsələsi ən geniş şəkildə Leyla Karahan tərəfindən araşdırılmışdır. Onun fikirləri özündən əvvəlki tədqiqatçıların açıq buraxdığı bir çox problemlə məsələləri həll etməkdə yardımçı olmuşdur. Müəllif qeyd edir ki, türk dilində feili bağlamaların işləndiyi “girişik cümlə”, “girişik budaq cümlə” deyərək adlandırılan cümlə növü mürəkkəb cümlə adlandırılmamalıdır. Çünki feili bağlamalar “tam yargı” (tam hökm) bildirmir, onlar cümlədə xəbərin tərzini bildirməyə xidmət edir. Müəllif Türkiyə alimlərinin cümlənin əsas əlamətinin “yargı” yəni “hökm” adlandırılması məsələsinə də toxunmuşdur. Müəllif qeyd edir ki, bəzi dilçilərin “yan yargı”, “yarım yargı” terminlərindən istifadə etmələri düzgün deyildir. Yəni bir hökmün bitmiş və ya bitməmiş olması mümkün deyildir. Bir söz, söz birləşməsi və ya cümlə hökm bildirir ya da bildirmir (Karahan, 2012, s. 23). L.Karahanın bu fikri müasir Azərbaycan dilçilərinin fikirləri ilə üst-üstə düşür. Azərbaycan dilçiliyində cümlə mövzusu ortaya qoyulanda ilk ağıla gələn “predikativlik” termini olur. Bu cümləni cümlə edən əsas şərtidir. Məhz bu qaydanın bizim qrammatika kitablarımızda öz əksini tapması mürəkkəb cümlə problemini ortadan qaldırmağımızda əlimizdəki əsas bəyraqdır.

Qeyd edək ki, “girişik budaq cümlə” deyərək adlandırılan sadə cümlələr Azərbaycan dilçiliyində də bir problem olaraq daha əvvəllər mövcud olmuşdur, lakin sonralar dilçilər tərəfindən bu problem ortadan qaldırılmışdır. Yəni Azərbaycan dilində feili tərkibli cümlələr 1 qayda olaraq sadə cümlə bölməsində təsnif

edilir. Kamal Abdullayev “Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri”(Abdullayev, 2016, s. 37) kitabında qeyd edir ki, cümlənin elementlərindən olan məsdər, feili sifət, feili bağlama ilkin mərhələdə, yəni dilin daha qədim işlənmə məqamında, ilkin həndə predikativliyə malik olmuşdur. Daha sonra isə bu predikativliyi qoruyub saxlaya bilməmiş, öz aktivliyini itirmiş və kvazipredikativliyə keçmişdir. Müəllifin bu fikri bizə onu aydınlaşdırır ki, deməli müasir dövrdə dilçilərin feilin təsriflənməyən formalarında hələ də predikativliyin olduğunu iddia etməsi təsadüfi deyil.

Türkmən türkcəsində isə məsələ bir az daha qəlizdir. Belə ki, türkmən dilində mürəkkəb cümlə quruluşunda bəzi fərqli cəhətlər vardır. Burada əsas diqqəti çəkən feili sifət və feili bağlamaların possessiv quruluşda olmalarıdır. Türk dillərində tarixən feili tərkiblərin keçdiyi inkişafa nəzər saldıqda görürük ki, ilk əvvəl feili sifət və feili bağlamalardakı subyekt yiyəlik halında olmuş və eyni zamanda mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmişdir. Zaman keçdikcə subyektə yiyəlik hal şəkilçisi düşmüş, ikinci komponentdən isə mənsubiyyət şəkilçisi tədricən yox olmuşdur. Bu inkişaf prosesi bütün türk dillərində eyni vaxtda baş verməmişdir. Oğuz qrupu türk dillərindən türkmən dili bu baxımdan keçid vəziyyətindədir deyə bilərik. Müasir dövrdə türkmən dilində feili tərkiblərdə mənsubiyyət şəkilçisinin işlənməsi bunun sübutudur. Feilin təsriflənməyən formalarının bu quruluşu türkmən dilində mürəkkəb cümlənin fərqli formalarda ortaya çıxmasına səbəb olmuşdur. Buna görə də türkmən dilçiliyində verilən mürəkkəb cümlə və onun növlərinin təsnifatı digər Oğuz qrupu türk dilləri ilə üst-üstə düşməyə bilər.

Bu məqaləmizdə biz türkmən dilindəki mürəkkəb cümlə məsələsini müasir dövr türkmən dilçilərinin bölgülərinə əsaslanaraq təhlil edəcəyik, yəni bu dilə Azərbaycan dili istiqamətindən deyil, bu dili daşıyan şəxslərin gözündən başaraq təhlil edəcəyik. Muratgəldi Söyegov və Seyitnazar Arnazarovun “Örnekli Türkmençe gramər”(Söyegov, 2017, 110) adlı dəsrlik vəsaitini bu tədqiqatda müasir araşdırma olduğu üçün əsas götürmüşük.

Mürəkkəb cümlənin tərəfləri məntiqi baxımdan bir-birinə bağlı olsa da qrammatik baxımdan 2 cür olur tabeli və tabesiz. Türkmən dilində isə qeyd etdiyimiz bu alimlər mürəkkəb cümləni bu formada təsnif edirlər:

1. Bağlı bileşik cümlələr
2. Bağlaçsız bileşik cümlələr
3. Yan cümleli bileşik cümlələr
4. Başkasının sözü bulunan bileşik cümlələr

Bağlı bileşik cümlələr – bu cümlə tipi bildiyimiz kimi bağlayıcı və bağlayıcı sözlər vasitəsilə qurulur. Maraqlısı odur ki, bu bölgüyə məhz Azərbaycan dilindəki tabesiz mürəkkəb cümlələr aid edilir. Müəllif qeyd edir ki, sadə cümlələrin sıralanaraq birləşməsindən yaranır. Verilən misallar isə bunlardır: “*Ağşam gök gürlədi ve yıldırım çakdı*” bu cümlənin əsas xüsusiyyəti odur ki, mürəkkəb cümləni təşkil edən sadə cümlələr ayrılıqda işlənə bilərlər.

Bağlayıcı mürəkkəb cümlələri əmələ gətirən sadə cümlələri türkmən dilində mənə xüsusiyyətlərinə görə bu formada təsnif etmişdir:

1. Eşitlik və sıralama (yəni ardıcılıq və bərabərlik bildirənlər) : *Medeniyet köşgümüzde saz çalındı ve tans edildi. Taze geçiyən movzuk okuvçuların anına ornaşyardı ve olar mugallımı dıqat bilen dinleyərdiler.*
2. Karşıtlık (Ziddiyyət) bildirən: *Men senin bilen giderdim veli, ertir işim köpdə. Bizin yerimiz kən, emma bol suvumuz yetenok.*
3. Olumsuzluk (İnkər) bildirənlər: *Ne tende kuvvat bar, ne içde jan bar (şiir). Ne il görsün, ne it üyrsün.*
4. Nöbet ve sıralama bildirənlər: *Medeniyet köşgümüzde kə oyun görkezilyər, kəte ıygnak geçirilyər. Bir görsen bir oğlan dutar çalıp otur, bir görsen bir qız qopuz çalıp otur.*
5. Sebep bildirənlər: *Şu günler biz köp okayarıs, sebəbi yene bir hepdeden sınaqlar başlanyar.*
6. Açıqlama bildirənlər: *Düyn bizin için şatlıklı gün boldı, yagnı medeniyet köşgümüzde ulı konserte tomaşa etdik.*

Qeyd edək ki, bu verilən misallara nəzər saldıqda bölgünün Azərbaycan dilçiliyi ilə müqayisədə fərqləndiyini görürük. Beləki burada cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə olan “inkər bildirən” növü cümlənin quruluş bölgüsünə daxil edilmişdir.

Bağlaçsız bileşik cümlələr – burada adından da göründüyü kimi bağlayıcı mürəkkəb cümlələrdən söhbət gedir. Müəllif qeyd edir ki, təklikdə işlənə bilən cümlələrin bağlıcılarının köməyi olmadan bir-biri ilə

əlaqə qurması nəticəsində bu cümlələr qurulur. Bu zaman mürəkkəb cümləni əmələ gətirən cümlələr arasında mənə baxımından bu münasibətlərin olduğunu görürük:

Tevali münasibət (yəni ardıcılıq bildirən): Gün keçyər, ay təzelenyər, yıl dolanyar

Mukayese münasebeti bildirənlər: Giden getirər, oturan nırh sorar. Qaçan qutular, duran tutular.

Şartlandırma münasebeti bildirənlər: Oglun yetişdimi, onı öyli-işikli etmənin ugruna çıx.

Açıqlama münasebeti bildirənlər: Yadıma düşyər, ol vaqtlar sen qulpaqını tasadıp yörenje qızjaqazdın.

Ümumiyyətlə türk dillərindəki cümlə quruluşlarına hərs olunmuş tədqiqat işlərində biz əsasən “Bağlayıcı mürəkkəb cümlələrin” geniş tədqiq olunduğunu görürük. Lakin qeyd etməliyik ki, “bağlayıcısız mürəkkəb cümlələrin” tədqiqi “bağlayıcı mürəkkəb cümlələrə” nisbətən daha çətindir. Bağlayıcıların yaranması daha sonrakı dövrün məhsulu olduğu üçün rahatlıqla qeyd edə bilirik ki, bağlayıcısız mürəkkəb cümlələr daha tarixidir. Bu cümlə növünün tarixiliyi onu rəngarəng etdiyi üçün tədqiqat prosesini də çətinləşdirir. Əslində “bağlayıcısız mürəkkəb cümlələr” dedikdə “bağlayıcısız” termini bir növ şərti xarakter daşıyır, çünki burada bağlayıcılar olmasa belə onları əvəz edən köməkçi nitq hissələri (ədat, modal sözlər), əvəzlilər, şəkilçilər, intonasiya və s. vardır.

Yan cümleli bileşik cümlələr. Bu bölgü artıq Azərbaycan dilindəki tabeli mürəkkəb cümləyə uyğun gəlir. Müəlliflər bu cümləni bu şəkildə izah edir: ayrılıqda işlənə bilən ana cümlə yəni baş cümlədən və ona bağlı olan və tək işlənə bilməyən budaq cümlədən ibarət cümlələrə deyilir.

Qeyd edək ki, bu cümlə növünün təsnifatında Azərbaycan dili ilə uyğunluq özünü göstərir. Bildiyimiz kimi budaq cümlə baş cümləni bəzən tam olaraq müəyyən edir, bəzən isə müəyyən bir hissə və ya cümlə üzvünü təyin edir. Bu baxımdan burada müəllif qeyd edir ki, budaq cümlələr baş cümlədə hansı üzvün yerini tutursa ona əsasən bölgü aparılmalıdır. Bu baxımdan bu cümlə növünü bu formada bölgüsünü vermişdir:

Özne yan cümlesi: *Kim köp zəhmət çekyən bolsa, şol hem maksadına yetyəndir.*

Yüklem yan cümlesi: *Kim pellehana ilki gelse, in ulı bayraq şonunkıdır.*

Belirten yan cümlesi: *Haysı talıp sapaklarına qoşu yetişyən bolsa, şol talıp hem bilim bəsleşiginde yokarı netije görkezər.*

Nesne yan cümlesi: *Dilin nəməni aytsa, qulagin şonu eşider.*

“Tabeli mürəkkəb cümləyə” uyğun gələn bu cümlə növlərinə verilmiş misallara nəzər saldıqda burada sadəcə -sa/-sə şəkilçisi ilə qurulan cümlələrin olduğunu görürük.

İç içə bileşik cümlələr. Burada bir şəxsin öz sözünə başqasının cümlə şəklindəki sözünü dəyişdirmədən və ya başqasının sözü vəzifəsindəki öz sözünü də gətirə bilir. Bunun nəticəsində iç içə mürəkkəb cümlələr yaranır. Bu zaman danışan və digər şəxsin sözləri arasında diyip, diyliip feili ağlaması və diyen, diylen feili sifəti işlənir. Məsələn: *Seni göreyin diyip gelipdir. Çıbınlar köpelməsin diyliip, uyşüp yatan şor suvlara derman sepildi. Bu gün gəlmese, ertir gələr diyen tama bilen ona köp qaraşdı.*

NƏTİCƏ

Qeyd etdiyimiz kimi, türk dillərinin sintaktik quruluşu və onun tədrisi inkişafı bütün dillərdə eyni tempdə getməmişdir. Buna istər dildaxili, istərsə də dilxarici faktorlar səbəb olmuşdur. Azərbaycan dilçiləri tərəfindən mürəkkəb cümlənin əsas əlamətləri müəyyənləşdirilib öz təsdiqini tapsa da, istər Türkiyə türkcəsi, istər türkmən türkcəsi və qaqauz türkcəsində bu sahədə müəyyən boşluqlar vardır. Belə ki, burada əsas problem feilin təsriflənməyən formalarının hökm bildirdiyini iddia etmək və yanlışlıqla mürəkkəb cümlənin tərkib hissəsi olaraq qəbul olunmasıdır.

Bu verdiyimiz bölgü türkmən dilindəki bütün cümlə növlərini əlbəttə ki tam olaraq əhatə etmir. Qeyd edək ki, türkmən dilində Türkiyə türkcəsindən fərqli olaraq mürəkkəb cümlə daha çox işləkdir və bu da onun fərqli konstruksiyalarını ortaya qoymuşdur.

Qeyd edək ki, verilən misallara nəzər saldıqda görürük ki, bu cümlə növlərinin hamısında -sa, -sə şərti şəkilçisi vasitəsi ilə bir-birinə bağlanan cümlə növləri misal göstərilmişdir.

KAYNAKÇA

1. Söyegov, M., Arnazarov, S. (2017) Örneklı Türkmençe gramer. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
2. Karahan, L. (2012) Türkçede Söz Dizimi. Ankara: Akçağ.
3. Abdullayev, K. (2016) Azerbaycan dilinin sintaksisinin nezeri problemleri. Bakı: Maarif.
4. Gülensoy, T. (2015) Türkçe el kitabı. Ankara: Akçağ.
5. Ediskun, H. (2017) Yeni Türk Dilbilgisi. Ankara: Remzi Kitabevi.
6. Poceluyevskiy, A. (1943) Osnovı sintaksisa turkmenskovo literaturnovo yazıka. Aşabat: Turkmenskoe obyedinennoe qosudarstvennoe izdatelstvo.
7. Abdullayev, A. (1974). Müasir Azerbaycan dilinde tabeli mürekkeb cümleler. Bakü, Maarif yay.

(9)

Abdülaziz AZİZOĞLU¹³; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ¹⁴; Dr. Öğr. Üyesi Harun YILMAZ¹⁵
GAP HAVALİMANININ BÖLGE TURİZMİ ÜZERİNE ETKİSİNİN ARAŞTIRILMASI: YEREL
HALKIN GÖRÜŞLERİ¹⁶

INVESTIGATION OF THE EFFECT OF GAP AIRPORT ON REGIONAL TOURISM: OPINIONS OF
LOCAL PEOPLE

ÖZ

Şanlıurfa'nın turizm potansiyelinin hızla artması, özellikle Göbeklitepe ve Karahantepe gibi önemli arkeolojik keşiflerin dünyanın ilgisini çekmesiyle doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Bu keşifler, bölgenin turizm potansiyelini olumlu yönde etkilemiş ve ziyaretçi akınına neden olmuştur. Özellikle havayolu ile ulaşımın artması, bu tarihi alanları ziyaret etmek isteyen turistler için kolaylık sağlamıştır. GAP Havalimanı'nın bölge turizmine etkisinin değerlendirilmesi, bölgedeki turizm sektörüne ve ekonomisine sağladığı katkının anlaşılması açısından önemlidir. Bu çalışma, bölgeye yönelik turizm faaliyetlerinin yanı sıra seyahat acenteleri, otel işletmeleri, yiyecek içecek işletmeleri ve turizm sektöründeki diğer tedarik firmaları gibi işletmelere de dolaylı destek sağlayan GAP Havalimanı'nın ekonomik etkisini ölçmektedir. 397 bireysel anket çalışmasıyla elde edilen verilerin analizi, GAP Havalimanı'nın bölge turizmi üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu analiz sonuçları, havalimanının Şanlıurfa ve çevresinde turizmin, kültürel ve ekonomik yapının, sanayinin, eğitimin ve sağlık gibi sektörlerin gelişimine katkı sağladığını göstermektedir. Bölgenin kalkınması ve gelişimi için GAP Havalimanı gibi altyapı yatırımlarının yanı sıra yeni teşvik ve desteklerin önemi vurgulanmaktadır. Bu çalışma, Şanlıurfa'nın turizm potansiyelinin değerlendirilmesinde önemli bir adım olup, bölgenin sürdürülebilir turizm gelişimi için yol haritası sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: GAP Havalimanı, turizm, çevre, istihdam, Şanlıurfa.

ABSTRACT

The rapid increase in the tourism potential of Şanlıurfa has occurred in direct proportion to the fact that important archaeological discoveries such as Göbeklitepe and Karahantepe have attracted the attention of the world. These discoveries positively affected the tourism potential of the region and caused an influx of visitors. The increase in transportation, especially by air, has made it easier for tourists who want to visit these historical areas. Evaluating the impact of GAP Airport on regional tourism is important in understanding its contribution to the tourism sector and economy in the region. This study measures the economic impact of GAP Airport, which provides indirect support to businesses such as travel agencies, hotel businesses, food and beverage businesses and other supply companies in the tourism sector, as well as tourism activities for the region. Analysis of the data obtained through 397 individual surveys reveals the effects of GAP Airport on regional tourism. These analysis results show that the airport contributes to the development of sectors such as tourism, cultural and economic structure, industry, education and health in Şanlıurfa and its surroundings. The importance of new incentives and supports, as well as infrastructure investments such as GAP Airport, is emphasized for the development and development of the region. This study is an important step in evaluating the tourism potential of Şanlıurfa and provides a road map for the sustainable tourism development of the region.

Keywords: GAP Airport, tourism, environment, employment, Şanlıurfa.

¹³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Abdülaziz Azizoğlu, İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Seyahat İşletmeciliği Anabilim Dalı, abdulaziz.takir@adalet.gov.tr, Orcid: 0009-0005-4571-508X

¹⁴ Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ, İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm Fakültesi, nihat.demirtas@iste.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4245-6909

¹⁵ Dr. Öğr. Üyesi Harun YILMAZ, İskenderun Teknik Üniversitesi, Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, harun.yilmaz@iste.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8467-9019

¹⁶ Bu araştırma İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Seyahat İşletmeciliği Anabilim Dalında hazırlanan "Havalimanının Bölge Turizmi Üzerine Etkisinin Araştırılması: GAP Havalimanı Örneği" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Turizm ve havayolu taşımacılığı arasındaki yakın ilişki, günümüzde ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan önemli bir konudur. Turizm, insanların farklı kültürleri keşfetmesini, tarihi ve doğal yerleri ziyaret etmesini sağlayarak kültürel alışveriş yapmaya teşvik eder. Havayolu taşımacılığı ise bu seyahatleri kolaylaştırarak turizmin genişlemesine katkı sağlar. Bu iki sektörün bir araya gelmesiyle, ekonomik kalkınma, istihdam artışı, döviz girişi gibi pek çok fayda elde edilir.

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü'nün (UNWTO) verilerine göre, uluslararası turist sayısındaki bu büyük artış, turizmin dünya ekonomisindeki önemini vurgulamaktadır. Turizmin ekonomiye olan katkısı giderek artmakta olup, milyonlarca insan için istihdam olanağı sağlamaktadır. Turizm sektörü sadece ekonomik değil, aynı zamanda kültürel ve sosyal etkileriyle de önemli bir rol oynamaktadır, dünya genelindeki insan etkileşimini artırarak kültürel alışverişini teşvik etmektedir (unwto.org, 2019).

Özellikle Türkiye gibi tarihi ve doğal zenginliklere sahip ülkeler, turizm sektörünü destekleyerek ekonomik büyümeyi teşvik etmektedirler. Şanlıurfa gibi önemli bir tarihi şehir, turizm potansiyelini artırmak için havayolu taşımacılığının sağladığı kolaylıklardan faydalanmaktadır. Özellikle GAP Havalimanı gibi önemli bir ulaşım merkezi, bölgeye gelen turistlerin sayısını artırarak ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

Havayolu taşımacılığı, turizmin sürdürülebilirliği açısından da önemli bir role sahiptir. Sürdürülebilir turizm uygulamaları, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirerek doğal kaynakların korunmasını ve yerel toplulukların güçlendirilmesini hedefler. Bu bağlamda, havayolu şirketlerinin çevre dostu uygulamaları ve sosyal sorumluluk projeleri, turizmin uzun vadeli sürdürülebilirliğini destekler (Brida ve Zapata, 2010:1-5).

Ancak, havayolu taşımacılığı sektörü de çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Özellikle pandemik durumlar gibi beklenmedik olaylar, sektörü olumsuz etkileyebilir ve yolcu trafiğinde düşüşlere neden olabilir. Bu gibi durumlar, sektörün dayanıklılığını test ederken, aynı zamanda kriz yönetimi ve adaptasyon kabiliyetini de ön plana çıkarır (Kiracı ve Asker, 2021).

Sonuç olarak, turizm ve havayolu taşımacılığı arasındaki ilişki, ekonomik büyüme, sosyal etkileşim ve kültürel alışveriş gibi birçok alanda önemli faydalar sağlar. Ancak, sürdürülebilirlik ve kriz yönetimi gibi konuların da dikkate alınması, sektörün uzun vadeli başarısı için önemlidir.

1.1. Turizm ve Ulaşım

Turizm ve ulaşım arasında önemli bir ilişki vardır. Turizmin gelişmesinde, ulaşım sistemlerinin rolü büyüktür ve turizm de bu sistemlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Turizm, insanların farklı yerleri ziyaret etme isteği üzerine kurulu bir faaliyettir ve bu isteği gerçekleştirmek için etkili bir ulaşım altyapısı gereklidir. Turizm ulaşırması kavramı, turistlerin turistik bölgelere hızlı, güvenli ve düzenli bir şekilde taşınmasını sağlayan bir hizmet faaliyetini ifade eder. Bu hizmetler, havayolu, demiryolu, denizyolu ve karayolu gibi çeşitli ulaşım modları aracılığıyla sunulabilir. Özellikle uluslararası turizmde, uzak destinasyonlara ulaşımı sağlayan havayolu taşımacılığı önemli bir rol oynamaktadır. Turizm ulaşırması, turistlerin seyahat deneyimini iyileştirerek destinasyonlara erişimi kolaylaştırır ve turizm endüstrisinin büyümesine katkı sağlar. Ayrıca, turistlerin seyahat etme kolaylığına erişimi arttıkça, turizm sektörü daha çeşitli ve geniş kitlelere hitap edebilir hale gelir. Bu bağlamda, turizm ve ulaşırma arasındaki ayrılmaz ilişki, turizm endüstrisinin sürdürülebilir büyümesi için kritik öneme sahiptir. İyi bir ulaşım altyapısı, turistlerin seyahat etme isteğini artırır ve destinasyonlara erişimi kolaylaştırarak turizm gelirlerinin artmasına katkı sağlamaktadır (Gürdal, 1990).

Ulaşırma sektörü, insanların farklı yerlere gitme ihtiyacını karşılamak için temel bir gereksinim olup dağıtım sürecinin de kritik bir parçasıdır. İnsanların yer değiştirme isteği, tarih boyunca çeşitli sebeplerle ortaya çıkmıştır. Bu istek, yaşam koşullarını iyileştirmek, ticaret yapmak, keşiflerde bulunmak, kültürel etkileşimde bulunmak ve turizm gibi amaçlarla gerçekleştirilmiştir.

Tarihin ilk dönemlerinde, insanlar yer değiştirme ihtiyacını atlar, eşekler ve hayvanların çektiği kağnılar gibi basit ulaşım araçlarıyla karşılarırken, zamanla teknolojinin gelişmesiyle birlikte daha gelişmiş araçlar ortaya çıkmıştır. Demiryolları, arabalar, gemiler ve uçaklar gibi modern ulaşım araçları, insanların daha hızlı, güvenli ve uzak mesafelere seyahat etmesini sağlamıştır. Bu yer değiştirme süreci, başlangıçta savaş, kıtlık ve göç gibi zorunlu nedenlerle gerçekleşirken, zamanla ekonomik, politik, sosyal ve turizm gibi farklı amaçlarla da gerçekleşmeye başlamıştır. Örneğin, ticaret yoluyla kaynakların taşınması, ekonomik büyümeyi desteklerken, insanların farklı kültürlerle etkileşimde bulunması, sosyal ve kültürel bir dönüşümü tetiklemiştir.

Turizm ise insanların farklı bölgelere seyahat etmesini sağlayarak, kültürel alışverişi artırırken, ekonomik kalkınmayı ve istihdamı da desteklemektedir. Bu nedenlerle, ulaştırma sektörü sadece insanların fiziksel olarak yer değiştirmesini sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmeye de katkı sağlayan önemli bir sektördür (İlhan, 1999).

Ulaştırma sektöründeki gelişmeler, turizmin büyümesi ve gelişmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle küreselleşme ve ticaretin artmasıyla birlikte şehirler, ülkeler ve kıtalar arasındaki bağlantılar daha da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, ulaştırma sektöründeki gelişmeler turizm sektörünün genişlemesi için önemli fırsatlar sunmuştur. Daha hızlı, güvenli ve uygun maliyetli seyahat imkanları, insanların farklı yerleri ziyaret etme isteklerini artırmıştır. Özellikle havayolu, demiryolu, denizyolu ve karayolu gibi ulaşım alternatiflerindeki iyileştirmeler, turistlerin seyahatlerini daha kolay ve keyifli hale getirmiştir. Ulaştırma sektöründeki gelişmeler aynı zamanda destinasyonlara erişimi artırarak, turizm endüstrisinin büyümesine katkı sağlamıştır. Turizm sektörü, sadece turistik bölgelere gidenler için değil, aynı zamanda yerel halkın seyahat etmesini ve turistik aktivitelere katılmasını da teşvik etmektedir. Bu da turizm gelirlerinin artmasına ve yerel ekonomilere canlılık kazandırılmasına yardımcı olmaktadır (Arıkan, 2015).

1.2. Havayolu Ulaştırması ve Turizm

Hava taşımacılığı ve turizm arasında sıkı bir ilişki vardır. Turizm, hava taşımacılığındaki değişim için bir itici güç olarak işlev görürken, aynı zamanda hava taşımacılığının gelişmesine de katkıda bulunur. Özellikle charter gibi yeni iş modellerinin geliştirilmesinde turizmin rolü büyüktür. Charter uçuşları, belirli turistik destinasyonlara doğrudan uçuşları içeren paket tatil programlarını kapsar ve turizm sektörünün büyümesine önemli katkı sağlar. Hava taşımacılığı, uzun mesafeli seyahatleri mümkün kılarak yeni destinasyonların keşfedilmesini ve turizm yollarının açılmasını sağlar. Bu da turizmin çeşitlenmesine ve büyümesine olanak tanır. Ayrıca, turistik destinasyonların stratejik gelişimi için güçlü bir hava taşımacılığı politikası gerekir. İyi bir hava taşımacılığı altyapısı, turistlerin belirli destinasyonlara ulaşımını kolaylaştırır ve turizm endüstrisinin büyümesini destekler. Hava taşımacılığı, turizm için temel bir destek konumundadır çünkü verimli ve güvenli havayolu hizmetleri, turistlerin seyahat deneyimini iyileştirir ve destinasyonlara erişimi kolaylaştırır. Bu da turizm gelirlerinin artmasına ve sektörün sürdürülebilir büyümesine katkı sağlar. Dolayısıyla, hava taşımacılığı ve turizm arasındaki karşılıklı ilişki, her iki sektörün de gelişimi için kritik öneme sahiptir. (Lohmann ve Duval, 2015:133-136).

Türkiye'deki turizm endüstrisinin 1960'lı yıllardan sonra gelişmeye başlaması, ülkenin turizm potansiyelinin fark edilmesiyle yakından ilişkilidir. Özellikle 1960'lardan itibaren turizm sektöründe yapılan teşvikler, altyapı yatırımları ve tanıtım çalışmalarıyla birlikte Türkiye, uluslararası turizm haritasında daha belirgin bir konuma gelmiştir.

Bu dönemdeki turizm sektöründeki talep artışı, uluslararası hava taşımacılığında önemli bir büyümeye yol açmıştır. Petrol fiyatlarının düşük olması, geniş gövdeli uçakların kullanılabilirliği ve jet uçaklarının yaygınlaşması gibi faktörler, uluslararası hava trafiğinde büyümeyi desteklemiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'ye olan uluslararası seyahatlerin artmasına ve ülkenin turizm gelirlerinin artmasına katkıda bulunmuştur.

Özellikle Türkiye'nin turistik destinasyonlarının çeşitliliği, tarihi ve kültürel zenginlikleri ile güneş, deniz ve doğa turizmi gibi farklı segmentlerde cazip tatil imkanları sunması, uluslararası turistlerin ülkeye olan ilgisini artırmıştır. Bu da hava taşımacılığı sektöründe Türkiye'ye olan talebin artmasına ve havayolu şirketlerinin Türkiye'ye daha fazla uçuş düzenlemesine neden olmuştur. Dolayısıyla, turizm endüstrisindeki gelişme ile birlikte uluslararası hava taşımacılığı arasında güçlü bir ilişki kurulmuştur (Arıkan, 1998).

2. YÖNTEM

Nitel araştırma yöntemleri, genellikle derinlemesine anlayış elde etmek için kullanılır. Bu yöntem, bireylerin, grupların veya toplulukların deneyimlerini, tutumlarını ve algılarını anlamak için kullanılır. Bu yöntem, etkilerin derinlemesine incelenmesine ve faktörlerin belirlenmesine yardımcı olabilir. Nicel araştırma yöntemleri ise sayısal verilerin toplanması ve analiz edilmesi için kullanılmaktadır (Creswell ve Creswell, 2017).

GAP Havalimanı'nın Şanlıurfa'nın bölge turizmine etkisini ölçmek için kullanılan nicel araştırma yöntemi ile Şanlıurfa'nın bölge turizmine etkisi üzerine yerel halkın, görüşlerini, deneyimlerini ve algılarını

anlamak amaçlanmıştır. GAP Havalimanı'nın turizm üzerindeki etkisini nicel olarak ölçmek için Şanlıurfa'da yaşayan yerel halk ile toplamda 397 kişi üzerinden bireysel anket çalışması yapılmıştır.

3. BULGULAR

Memnuniyet derecesini belirlemek için Likert ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte, derecelendirmeler şu şekildedir: 1- Kesinlikle Katılıyorum, 2- Katılıyorum, 3- Kararsızım, 4- Katılmıyorum, 5- Kesinlikle Katılmıyorum. Ankete verilen yanıtların analizi SPSS veri seti programıyla gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların Demografik Özellikleri:

Tablo 1: Ankete katılanların demografik özelliklerine göre dağılımı

Demografik Özellikler		N	%
Medeni Durum	Evli	303	76,3
	Bekar	94	23,7
Eğitim Durumu	İlköğretim	18	4,5
	Lise	58	14,6
	Üniversite	321	80,9
Yaş	18 - 27	81	20,4
	28 - 39	193	48,6
	40 - 49	101	25,4
	50 - 59	14	3,5
	60 ve üzeri	8	2,0
Meslek	Kamu	211	53,1
	Özel Sektör	77	19,4
	Esnaf	20	5,0
	Ev Hanımı	26	6,5
	Emekli	4	1,0
	Öğrenci	38	9,6
	Diğer	21	5,3
Cinsiyet	Erkek	263	66,2
	Kadın	134	33,8
Gelir Durumu	5500 TL ve altı	71	17,9
	5501 - 7000 TL	4	1,0
	7001 - 8500 TL	18	4,5
	8501 - 10000 TL	32	8,1
	10001 TL ve üzeri	272	68,5

Şanlıurfa'daki yerel halk arasında yapılan ankete 397 kişi katılmıştır. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur. Tabloya bakıldığında, ankete katılanların %66,2'sinin erkek, %33,8'inin ise kadın olduğu anlaşılmaktadır

Ankete katılanların yaş grupları incelendiğinde, %48,6 ile en yüksek katılımın 28-39 yaş aralığındaki genç nüfustan olduğu görülmektedir. 50 ve üzeri yaş grubunun katılımının ise daha düşük olduğu anlaşılmaktadır

Ankete katılanların eğitim düzeyleri incelendiğinde, %80,9'luk bir oranla üniversite mezunlarının en yüksek katılımı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu durum, eğitilmiş bireylerin ankete daha fazla ilgi gösterdiğini ve katılım sağladığını işaret etmektedir. Katılımcıların %14,6'sı lise mezunu, %4,5'i ise ilköğretim mezunudur; bu da eğitim seviyesi azaldıkça katılımın düştüğünü göstermektedir.

Katılımcıların %76,3'ü evli, %23,7'si ise bekar. Anket sonuçları, yaş ile evlilik durumu arasında bir ilişki olduğunu ve evliliklerin genellikle 28 yaş ve üzerindeki kişilerde daha yaygın olduğunu ortaya koymaktadır.

Katılımcıların %53,1'i kamu sektöründe çalışmaktadır, bu da üniversite mezunları ile kamu sektörü çalışanları arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, katılımcıların %19,14'ü özel sektörde çalışmakta, %9,6'sı öğrenci, %6,5'i ev hanımı, %5'i esnaf, %5,3'ü diğer meslek gruplarından ve %1'i emeklidir. Yaş gruplarına bakıldığında, 60 yaş üzeri katılımcılar ile emeklilik arasında bir ilişki olduğu gözlemlenmiştir.

Gelir durumuna bakıldığında, katılımcıların %68,5'inin 10.001 TL ve üzeri gelir elde ettiği, %17,9'unun ise 5.500 TL ve altında gelire sahip olduğu görülmektedir. Bu veriler, Şanlıurfa'daki yerel halkın genellikle düşük ve orta gelir seviyelerinde bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 2: Ankete katılan bireylerin Şanlıurfa'da yaşayıp yaşamadığı ve seyahat sıklığı

İkamet Durumu ve Seyahat Sıklığı		N	%
Şanlıurfa'da mı ikamet ediyorsunuz?	Evet	365	91,9
	Hayır	32	8,1
Seyahat Sıklığı	haftada bir	1	0,3
	ayda bir	5	1,3
	3 ayda bir	26	6,5
	6 ayda bir	51	12,8
	yılda bir	218	54,9
	uçuş gerçekleştirmedim	96	24,2

Ankete katılanların Şanlıurfa'da ikamet durumu ve uçakla seyahat etme sıklıkları Tablo 2'de belirtilmiştir.

Bu tabloya göre, 365 katılımcının Şanlıurfa'da yaşadığı, 32 katılımcının ise Şanlıurfa'da ikamet etmediği anlaşılmaktadır. Daha sağlıklı veriler elde etmek amacıyla anket formu dağıtılırken bu duruma dikkat edilmiş ve katılımcıların büyük çoğunluğunun Şanlıurfa'da ikamet etmesi sağlanmıştır.

Tabloda ayrıca, uçakla seyahat etme sıklıkları incelendiğinde, katılımcıların %54,9'unun yılda bir kez uçağa bindiği görülmektedir. Seyahat sıklığının yıl içinde azaldıkça düştüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca, uçağa hiç binmeyenlerin oranının %24,2 olduğu ve bu oranın dikkate değer olduğu gözlemlenmektedir.

Tablo 3: Ölçeğin güvenilirlik analizi

Ölçeğin Güvenilirlik Analizi		
Alfa Değeri	Standartlaştırılmış Alfa Değeri	Madde Sayısı

,834	,840	11
------	------	----

Cronbach alfa katsayıları $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir, $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilir, $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. (Özdamar, 2004: 633) Çizelge 5.5. incelendiğinde ölçeğin alpha değerinin ,834 olduğu bu da anketin yüksek derecede güvenilir olduğunu açıklamaktadır.

Tablo 4: Anket maddelerinin faktör analizi

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örnekleme Ölçüm Değer Yeterliği		,816
Bartlett Testi	Ki-Kare Değeri	1972,331
	Sd	55
	p (p<0,05)	,000

Araştırmada kullanılan "ölçek maddelerinin" örneklem yeterliliğini ve bu maddelerin analize uygunluk seviyesini belirlemek amacıyla KMO ve Bartlett testlerinin yapılması gereklidir (Gümüş H. ve Alay Özgül, 2017: 869). KMO değerleri 0,50-0,60 aralığında olduğunda örneklem yetersiz, 0,60-0,70 aralığında olduğunda zayıf, 0,70-0,80 aralığında olduğunda orta düzeyde, 0,80-0,90 aralığında olduğunda iyi, 0,90 ve üzeri olduğunda ise mükemmel olarak kabul edilir. KMO değeri bu sınırların altında kaldığında faktör analizi uygulanamaz. Bu nedenle veri setinin faktör analizine uygun olup olmadığını belirlemek için KMO değerinin 0,50'den yüksek ve Bartlett testinin anlamlı çıkması gereklidir (Kalaycı, 2010: 321). Tablo 3'te belirtilen değerlere göre, KMO değeri 0,50'nin üzerinde (0,816) ve Bartlett testi sonucunda faktör analizine uygunluk istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır (p<0,05).

Tablo 5: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

1. Şanlıurfa GAP Havalimanı'nın varlığı bölgede yaşayan insanlar için iş istihdamı arttırmıştır.		
	N	%
Kesinlikle katılıyorum	187	47,1
Katılıyorum	108	27,2
Kararsızım	53	13,4
Katılmıyorum	19	4,8
Kesinlikle katılmıyorum	30	7,6
Toplam	397	100,0

Tablo 5'e bakıldığında, Likert ölçeği ile "Şanlıurfa GAP Havalimanı'nın bölgede yaşayanlar için iş imkanlarını artırdığı" sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılan yerel halkın %47,1'i bu ifadeye "kesinlikle katılıyorum" derken, %27,2'si "katılıyorum" cevabını vermiştir. Böylece toplamda %74,3'lük bir oranla bu soruya olumlu yanıt verilmiştir.

Tablo 6: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

1. Şanlıurfa GAP Havalimanının varlığı bölge halkın yaşamını olumlu yönde etkilemiştir.		
	N	%
Kesinlikle katılıyorum	223	56,2
Katılıyorum	84	21,2
Kararsızım	49	12,3

Katılmıyorum	18	4,5
Kesinlikle katılmıyorum	23	5,8
Toplam	397	100,0

Tablo 6'ya bakıldığında, Likert ölçeği kullanılarak "Şanlıurfa GAP Havalimanı'nın varlığı bölge halkının yaşamını olumlu yönde etkilemiştir." sorusu yöneltilmiştir. Ankete katılan yerel halkın %56,2'si "kesinlikle katılıyorum" yanıtını verirken, %21,2'si "katılıyorum" demiştir. Sonuç olarak, bu soruya toplamda %77,4 oranında olumlu yanıt verilmiştir.

Tablo 7: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

2. Havalimanının faaliyetiyle beraber günlük işinizden farklı olarak yeni iş kolları bulunmasına yardımcı olmuştur.		
	N	%
Kesinlikle katılıyorum	147	37,0
Katılıyorum	100	25,2
Kararsızım	71	17,9
Katılmıyorum	37	9,3
Kesinlikle katılmıyorum	42	10,6
Toplam	397	100,0

Tablo 7 incelendiğinde, Likert ölçeğinde yer alan "Havalimanının faaliyetiyle birlikte, günlük işinizden farklı olarak yeni iş kolları bulmanıza yardımcı olmuştur." sorusu sorulmuştur. Ankete katılan yerel halkın %37,0'si bu ifadeye "kesinlikle katılıyorum" derken, %25,2'si "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Katılımcıların %17,9'unun kararsız kalması ise dikkat çekicidir. Bu soruya verilen olumlu yanıtların toplam oranı %62,2'dir.

Tablo 8: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

3. Havalimanı ile birlikte yakın çevredeki gürültü artmıştır		
	N	%
Kesinlikle katılıyorum	86	21,7
Katılıyorum	74	18,6
Kararsızım	68	17,1
Katılmıyorum	55	13,9
Kesinlikle katılmıyorum	114	28,7
Toplam	397	100,0

Tablo 8'de yer alan Likert ölçeği sorularından biri " Havalimanı ile birlikte yakın çevredeki gürültü artmıştır." şeklindedir. Ankete katılanların %40,3'ü bu ifadeye katılırken, %42,6'sı katılmadığını belirtmiştir.

Tablo 9: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

4. Havalimanı ile birlikte çevresel kirlilik artmıştır		
	N	%
Kesinlikle katılıyorum	59	14,9
Katılıyorum	54	13,6
Kararsızım	87	21,9

Katılmıyorum	67	16,9
Kesinlikle katılmıyorum	130	32,7
Toplam	397	100,0

Tablo 9'da yer alan Likert ölçeği sorularından biri “Havalimanı ile birlikte çevresel kirlilik artmıştır.” şeklindedir. Ankete katılanların %32,7'si "kesinlikle katılmıyorum" derken, %16,9'u "katılmıyorum" seçeneğini işaretlemiştir. Ankete katılanların %28,5'i ise GAP Havalimanı ile birlikte çevresel kirliliğin arttığını düşündüklerini belirtmiştir.

Tablo 10: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

5. Havalimanı yakınındaki arazi değerlerinde artış yaşanmıştır.		
	N	%
kesinlikle katılıyorum	223	56,2
katılıyorum	79	19,9
kararsızım	60	15,1
katılmıyorum	19	4,8
kesinlikle katılmıyorum	16	4,0
Toplam	397	100,0

Tablo 10'a göre, Likert ölçeğindeki sorularından biri olan “Havalimanı yakınındaki arazi değerlerinde artış yaşanmıştır.” sorusudur. Ankete katılan yerel halkın %56,2'si bu duruma "kesinlikle katılıyorum" derken, %19,9'u "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Ankete katılanların %76,1'i, havalimanı yakınındaki arazi değerlerinde artış olduğunu düşünmektedir. Ankete katılanların %15'i ise bu konuda kararsız kalmıştır.

Tablo 11: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

6. Havalimanının varlığı yakın çevresindeki hayvancılık faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir.		
	N	%
kesinlikle katılıyorum	56	14,1
katılıyorum	43	10,8
kararsızım	135	34,0
katılmıyorum	69	17,4
kesinlikle katılmıyorum	94	23,7
Toplam	397	100,0

Tablo 11'de, Likert ölçeği kullanılarak “Havalimanının varlığı yakın çevresindeki hayvancılık faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir.” sorusu sorulmuştur. Ankete katılan yerel halkın %34'ü bu soruya karşı kararsız kalmıştır. Sonrasında ise %41,1'i "kesinlikle katılmıyorum" ve "katılmıyorum" seçeneklerini işaretleyerek GAP Havalimanı'nın hayvancılık faaliyetlerini olumsuz etkilemediğini düşündüklerini belirtmişlerdir.

Tablo 12: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

7. Havalimanının varlığı yakın çevresindeki tarım faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir.		
	N	%

Kesinlikle katılıyorum	62	15,6
Katılıyorum	51	12,8
Kararsızım	126	31,7
Katılmıyorum	75	18,9
Kesinlikle katılmıyorum	83	20,9
Toplam	397	100,0

Tablo 12'de, Likert ölçeği kullanılarak "Havalimanının varlığı yakın çevresindeki tarım faaliyetlerini olumlu yönde etkilemiştir." sorusu sorulmuştur. Ankete katılanların %39,8'i bu ifadeye katılmadıklarını belirtirken, %31,7'si ise bu konuda kararsız kalmıştır. Katılımcıların %28,4'ü ise tarım faaliyetlerinin olumlu yönde etkilendiğine inanmaktadır. Ayrıca, ankete katılanların %31,7'sinin bu soruda kararsız kalmaları, havalimanının tarım faaliyetleri üzerindeki etkisinde net bir ilişkinin olmadığını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 13: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

8. Havalimanının varlığı yerleşim alanlarını ekonomik yönden olumlu etkilemiştir.		
	N	%
kesinlikle katılıyorum	139	35,0
katılıyorum	120	30,2
kararsızım	71	17,9
katılmıyorum	27	6,8
kesinlikle katılmıyorum	40	10,1
Toplam	397	100,0

Tablo 13 incelendiğinde, Likert ölçeği kullanılarak "Havalimanının varlığı yerleşim alanlarını ekonomik yönden olumlu etkilemiştir" sorusu sorulmuştur. Ankete katılanların %35'i "kesinlikle katılıyorum" cevabını verirken, %30,2'si "katılıyorum" cevabını işaretlemiştir. Bu soruya verilen yanıtların çoğunluğu, havalimanının varlığının yerleşim alanlarını ekonomik açıdan olumlu etkilediğini düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 14: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

9. Havalimanının varlığı gelecekte yerleşim alanlarının artmasına sebep olacaktır.		
	N	%
kesinlikle katılıyorum	177	44,6
Katılıyorum	98	24,7
kararsızım	67	16,9
katılmıyorum	22	5,5
kesinlikle katılmıyorum	33	8,3
Toplam	397	100,0

Tablo 14 incelendiğinde, Likert ölçeğinde yer alan "Havalimanının varlığı gelecekte yerleşim alanlarının artmasına sebep olacaktır." sorusu sorulmuştur. Ankete katılanların %44,6'sı bu ifadeye "kesinlikle katılıyorum" derken, %24,7'si "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Bu sonuçlar, ankete katılanların büyük

çoğunluğunun havalimanının varlığının gelecekte yerleşim alanlarının artmasına neden olacağını düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 15: Maddenin likert analiz verilen cevap sonucu

10. Havalimanının faaliyet gösterdiği alanda, ulaşım imkânları olumlu etkilenmiştir.		
	N	%
kesinlikle katılıyorum	210	52,9
katılıyorum	94	23,7
kararsızım	45	11,3
katılmıyorum	17	4,3
kesinlikle katılmıyorum	31	7,8
Toplam	397	100,0

Tablo 15 incelendiğinde, Likert ölçeği kullanılarak "Havalimanının faaliyet gösterdiği alanda, ulaşım imkânları olumlu etkilenmiştir." sorusu sorulmuştur. Ankete katılanların %52,9'u bu ifadeye "kesinlikle katılıyorum" derken, %23,7'si "katılıyorum" yanıtını vermiştir. Bu sonuçlar, ankete katılanların büyük çoğunluğunun havalimanının ulaşım imkânlarını olumlu yönde etkilediğini düşündüklerini göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Şanlıurfa'daki GAP Havalimanı'nın bölge turizmi üzerindeki etkilerini belirlemeyi amaçlamıştır. Ankete katılan yerel halkın görüşlerine dayanan bu çalışma, önemli bulgular ortaya koymuştur.

Anket sonuçları, katılımcıların çoğunluğunun havalimanının iş istihdamını artırdığı, yerel ekonomiye olumlu etkiler sağladığı ve bölge turizmine katkıda bulunduğu konusunda olumlu düşüncelere sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, havalimanının çevresel etkileri üzerine endişeler olduğu da ortaya çıkmıştır; ancak, genel olarak, havalimanının bölgeye olumlu katkıları olduğu yönünde görüş bildirmişlerdir.

Bununla birlikte, bazı katılımcılar havalimanının çevresel etkilerinin daha dikkatli bir şekilde ele alınması gerektiğini belirtmişlerdir. Özellikle, gürültü ve çevresel kirlilik konularında endişeler dile getirilmiştir. Bu sonuçlar, havalimanlarının çevresel etkilerinin değerlendirilmesi ve azaltılması için daha fazla çaba harcanması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, GAP Havalimanı'nın bölge turizmi üzerinde genel olarak olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak, çevresel etkilerin göz ardı edilmemesi ve daha iyi yönetilmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, bölgedeki turizm ve ulaşım planlaması açısından önemli bir referans oluşturacağı varsayılmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Arıkan İ. (2015). *Turizm Ulaştırması*, Ankara: Detay Yayıncılık, (1), 10.
2. Arıkan, İ. (1998). Havayolu Ulaşımı İle Turizm İlişkisi ve Havaalanları, *Anatolia Turizm Araştırmaları Eylül-Aralık Dergisi*, 46-54.
3. Aylın İlhan, F. (1999) Avrupa Birliği ve Türkiye'de Ulaştırma Politikalarının Turizme Etkisi, Yüksek Lisans Tezi, *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm Anabilim Dalı*, 4.
4. Brida, J. G., ve Zapata, S. (2010). Economic impacts of tourism: A comprehensive review of literature. *Almatourism, Journal of Tourism, Culture and Territorial Development*, 1(5), 1-10.

5. Creswell, J. W., ve Creswell, J. D. (2017). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. Kaliforniya: Sage Yayınları, 13(4).
6. Gürdal, M. (1990). *Turizm Ulaştırması*. (1. Baskı). Ankara: Adım Yayınları.
7. Kiracı, K. ve Asker, V. (2021). Havada Kriz: Kovid-19 Pandemisinin Havayolları Performansı Üzerindeki Etkisinin Çok Boyutlu Analizi, Araştırma Makalesi, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Yayını*, 58(657), 33.
8. Lohmann, G. ve Duval, D.T. (2015). Destination Morphology: A New Framework To Understand Tourism, *Transport Issues Journal Of Destination Marketing and Management*, 3(3), 133–136.
9. UNWTO (2019). Uluslararası Turizm, Erişim Adresi: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf/10.18111/9789284421152>, Son Erişim Tarihi: 01/10/2023.

(10)

Fırat AKSOY¹⁷; Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ¹⁸
ZARİF HANIMLAR, CARIYELER VE NAĞMELER
ELEGANT LADIES, CONCUBINES AND MELODIES

ÖZ

İslâm Tarihi'nin kısa sürede en geniş alanlara yayıldığı dönem olan Emevî iktidarı, kuruluşundan yaklaşık doksan yıl sonra yıkılarak yerini Abbâsîlere bırakmıştır. Onların yıkılışları ile ilgili olarak kabile politikalarından Arap olmayanlara karşı olumsuz tutumlarına, iç karışıklıklardan hanedan çekişmelerine kadar pek çok şey ileri sürülmüştür. Onlardan bazı halifelerin eğlenceye düşkünlükleri, kadınlara meyilleri ve lüks içinde bir hayat tarzı sürmeleri de bu yıkılışın temel nedenleri arasında gösterilmiştir. Devletin kuruluşundan itibaren yetenekli ve güçlü hükümdarlar devlet işlerine yoğunlaşmış, eğlenceye ve kadınlarla olan ilişkilerinde bir denge kurmayı başarmışlardır. Hatta bu halifeler, yaptıkları evlilikleri güç kazanmak üzerine bina edip, Suriye'nin en kalabalık ve güçlü kabilesi olan Kelbli kadınlarla izdivaçta bulunmuşlardır. Öte yandan devletin zaafa düşmesine neden olan halifeler, cariyeleri ile vakit geçirip eğlence, lüks ve safahattan yana bir hayatı tercih etmişlerdir. Onların içine düştükleri bu sefiş hayat da devletin zayıflamasına neden olmuştur. Bu makalede kadınların ve nağmelerin denge kurulmadığı takdirde devletlerin yıkılışına nasıl neden olabileceği üzerinde durulmuş, Emevî hanedanı bu konu üzerinden sorgulanarak bazı çıkarımlarda bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kültür Tarihi, Emevîler, Kadınlar, Cariyeler, Nağmeler.

ABSTRACT

The Umayyad government, which was the period when Islamic History spread to the widest areas in a short time, collapsed approximately ninety years after its establishment and was replaced by the Abbasids. Many things have been put forward about their collapse, from tribal policies to negative attitudes towards non-Arabs, from internal turmoil to dynastic conflicts. The fact that some of the caliphs were fond of entertainment, tended to women, and lived a luxurious lifestyle were shown as the main reasons for this collapse. Since the establishment of the state, talented and powerful rulers have concentrated on state affairs and managed to establish a balance in entertainment and their relationships with women. In fact, these caliphs based their marriages on gaining power and married women from Kalb, the most populous and powerful tribe in Syria. On the other hand, the caliphs, who caused the state to weaken, spent time with their concubines and preferred a life of entertainment, luxury and debauchery. This dissolute life into which they fell led to the weakening of the state. In this article, it is focused on how women and melodies can cause the collapse of states if balance is not established, and the Umayyad dynasty is questioned on this issue and some inferences are made.

Keywords: History of Culture, Umayyads, Women, Concubines, Melodies.

¹⁷ Öğrenci: Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğrenci Fırat AKSOY orcid: 0009-0004-1474-8906

¹⁸ Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Öğretim üyesi Doç. Dr. Nadir KARAKUŞ orcid: 0000-0002-1508-9752

Extended Abstract

The Umayyad period, which lasted approximately ninety years between 661 and 750, has been a much-studied period with its successful land and sea expeditions, conquest movements, rebellions, intellectual currents and bright history. In this process, Muslims opened a road from the borders of China to almost the heart of Europe, and carried out important conquest activities reaching from the Indus basin to the Atlantic Ocean. While the Iberian Peninsula was submitting to the Umayyads, their successful governors such as Quteybe, Maslama and Uqbe achieved great success from Transoxiana to the inner Caspian. Despite these dazzling successes, women and entertainment also found a place among the dilemmas of the dynasty, and they consumed the Umayyads from within and brought them to the point of collapse. While the palaces built around Damascus, Jordan and Aleppo echoed with the mourning melodies of women, at the same time, the lustful melodies of concubines sometimes distracted the caliphs from state affairs.

The successful caliphs of this period, rulers such as Muaviye, Marwan's son Abdülmelik, and his sons Walid I and Hisham, made marriages of convenience to increase their power. According to our findings, their marriages with women from the Kalb tribe, which constitutes the majority in the Syrian region, increased the power of the dynasty. The injustices experienced during the transition of power from the Sufyanis to the Marwanids in the Umayyads led Mervan and his son Abdülmelik to marry the Sufyani ladies. Caliphs known for their justice and simple life, such as Ömer son of Abdulaziz, achieved their success by living away from entertainment and focusing more on state affairs. On the other hand, Velid II's debauched life in drinking pools tried to signal the end of an era with Christian women and low-level singer women.

Jewelery also had its share of the simplicity of this period, and these unique diamonds were tried to be transferred to the state treasury during fair administrations. However, this period, which lasted for about three years, brought with it a period in which waste and entertainment reached their peak. The jewels that Omar II did not wear around his wife's neck began to be seen on the necks of his concubines, on the kilts of game animals, and on the buttons of decorated tents. The fact that these jewels adorned the bodies of singer concubines rather than noble ladies brought about the collapse of the state.

This process, in which muganniye concubines became the favorite of the caliphs instead of elegant women, brought about the staggering and subsequent collapse of the state. This interesting period also brought forth caliphs such as Yazid I and Walid II, who specialized in music and composed music. At the same time, the breaking points of Islamic history also showed themselves during the period of these caliphs, who were fond of alcohol, debauchery, women, hunting and entertainment. These periods were again the periods in which the voices of singer concubines rose rather than elegant women. Especially the periods of Yazid I, Yazid II and his son Walid II appeared as a period in which the Umayyads stumbled the most. The concubines named Selame and Hababe, with whom Yazid II spent time, took the caliph captive and distracted him from state affairs, which took its place among the most memorable weaknesses of this period. Moreover, the rise of these mentioned concubines to a position where they could remove or reinstate the governor of their choice dragged the Umayyad state into a great crisis. Yazid I's hunting dogs with golden collars around their necks, as well as the singers around her, distracted her from state affairs, and this period reached an inextricable level with painful and unforgettable events. With Velid II, the dose of entertainment increased and the melodies of the singer concubines were accompanied by drinks poured into the pools.

This process, which was wasted among entertainment and the songs of the concubines, brought with it the conclusion that the concubines, who had the power to appoint governors wherever they wanted, rather than noble women, had very negative effects on the collapse of the states. While these extraordinary entertainments in the Umayyad palaces continued and the fights within the dynasty continued, the Abbasid rebellion movement, which started in Khorasan, one of the farthest points of the state, turned these joyful tunes into sad melodies. Thus, this period, in which cheerful melodies and drinking assemblies were quite common, showed itself among the reasons that played an important role in the collapse of the state. From this article, it has been concluded that the rulers' preference for entertainment over state affairs could even end their power.

GİRİŞ

İslâm tarihinde bazı soylu ve zarif kadınlar, dönemin kültürel ve sosyal yapısına yaptıkları katkı yanında, kişilikleri ve duruşlarıyla da ilgi çekmiş, tarihin akışını dahi değiştirecek bir konuma gelebilmişlerdir. İslâm'ın aileye ve kadına verdiği değer yanında, bu hususta Allah Resûlü'nün eşleri ve kızları ile ashaptan bazı kadınların zarif davranışları, daha sonraki nesiller için de örnek olmuştur. Bu güzîde toplum, soylu hanımlara ait şık gerdanlıklar, zarif mücevherler ve onların dilinden dökülen yahut dinledikleri eşsiz nağmelerle de döneme ayrı bir hava katmış, İslâm'ın estetik ve zarafetini farklı bir alanda sergilemiştir.

Asr-ı Saadet olarak bilinen İslâm'ın ilk yılları, zarif hanımların ve güzel sesli cariyelerin hikâyeleri ile kaplanmıştır. Bedir Savaşı'nda tutsak olan kocası Ebû'l-Âs'ı (ö. 12/634) kurtarmak için annesi Hz. Hatice'nin (ö. 620) hediye ettiği gerdanlığını kurtuluş fidyesi olarak gönderen Hz. Zeynep bnt. Muhammed'den (ö. 8/629),¹⁹ Tâif muhasarası esnasında şehit olan kocası Abdullah b. Ebû Bekir (ö. 8/630) için içli sesiyle acıklı mersiyeler okuyan şâir Âtike bnt. Zeyd'e (ö. 40/660)²⁰ kadar pek çok zarif hanım, bu dönemin unutulmazları arasında yerlerini almışlardır. Uhud Savaşı'nın en zor anında bazı erkeklerin harp meydanından kaçtığı anlarda Hz. Peygamber'e siper olup onu korumaya çalışan Ümmü Umâre Nesibe bnt. Kâ'b (ö. 13/634 [?]) adlı Hazretli hanım da bu dönemin başka bir zarafet anlayışını ortaya koymuştur. Onun dinlediği nağmeler ise daha çok kılıç şakırtılarının çıkardığı sesler olmuştur.²¹

Bu kutlu dönemde nağmeler, saadet toplumunun önemli bir parçası olarak Medine'nin sosyal ve kültürel hayatında mühim bir yer edinmiştir. Hz. Peygamber'in zarif eşlerinin bindikleri develerin, daha hızlı gitmeleri için onları nağmeleriyle coşturan Enceşe adlı siyahî kölenin terennümleri, dinleyen herkesi âdeta büyülemiştir.²² Hz. Muhammed, Hicret esnasında daha Medine'nin girişinde nağmelerle karşılanmış²³ eşi Hz. Aişe, muganniye cariyelerin okudukları sevinç türkülerini Allah Resûlü'nün omuzuna yaslanarak dinlemiştir.²⁴ Bu dönemde Medine'de Hazrec kabilesinin soylu hanımlarına ait muganniye cariyelerin okudukları şarkılar, çok kişinin gönül telini titretmiş, özel günlere ve bayramlara farklı bir neşe katmıştır.²⁵ Mısır Mukavkısı'nın Hz. Peygamber'e gönderdiği Sîrîn el-Kıptiyye adlı cariyeye ise Medine'yi Mısır ezgileri ve Kıptî melodileri ile tanıştırmıştır.²⁶

Hulefâ-i Râşidîn olarak bildiğimiz yaklaşık çeyrek asırlık süreçte (632-661) soylu ve zarif hanımlar, nağmelerle anılmış, bu dönemin görkem ve zaferleri yanında acılarına da ayrı bir mana yüklemişlerdir. Hz. Ebû Bekir ile evlenen ve deri tabaklarken okuduğu nağmelerle bilinen Esmâ bnt. Umeyys (ö. 40/661 [?]) bu dönemin soylu zarif hanımlarının melodilerle anıldığı kimseler arasında sayılmıştır.²⁷ Ancak Esmâ, oğlu Muhammed b. Ebû Bekir'in Mısır valisi olduğu sırada 38/658'da Muâviye kuvvetleriyle çarpışırken öldürüldüğünü öğrenince de söylediği acıklı mersiyelerle gündeme gelmiştir.²⁸

¹⁹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. M. es-Sekkâ-İ. Ebyârî-A. Şelbî (Kahire: y.y. 1375/1955), 1/652; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992), 4/1701; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415), 8/151; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 3/124; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423), 17/57-58.

²⁰ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 8/208-209; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1876; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 8/227-228; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/191.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989), 1/271-272; İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 8/303-305; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*, thk. Ruveyha en-Nahhâs vd (Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984), 27/186; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*, thk. Muhammed Berekât vd (Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013), 5/198-199.

²² Nadir Karakuş-Muharrem Samet Bilgin, "Asr-ı Saadet'ten Farklı Nağmeler", *Harran İlahiyat Dergisi* 49 (Haziran 2023), 118-131.

²³ Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, nşr. Abdülmutî Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 2/506-507.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400), 3/449; Abdülkadir Karakuş, "Bir Müfessir Olarak Hz. Âişe", *Her Dem Kadın*, ed. Gülşen İstek (İstanbul: Beyan Yayınları, 2021), 170.

²⁵ Kettânî, *et-Terâtîbü'l-İdâriyye*, çev. Ahmed Özel (İstanbul: İz Yayınları, 2003), 2/191.

²⁶ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, 7/106; Ahmed b. Yahyâ el-Herevî, *ed-Dürri'n-Nadîd min Mecmû'ati'l-Hafîd* (Kahire: Matbaatü'l-Tekaddüm, 1322), 196; Ebû'l-Mekârim el-Hıfînî, *Mûhitu'l-Fünûn* (Kahire: y.y., ts.), 63.

²⁷ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/380.

²⁸ İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 3/1366.

Bu zarif ve soylu hanımlar arasında, Bizans İmparatoru'nun hanımı ile sıcak diyaloglar kuranlar dahi olmuştur. Hz. Ömer'in hanımı Ümmü Külsûm bnt. Ali (ö. 41/661 [?])²⁹ ile Bizans İmparatoru Herakleios'un (610-641) eşi arasında karşılıklı hediyeleşmeler gerçekleşmiştir. Bu süreçte Ümmü Külsûm'un gönderdiği kıymetli bir gerdanlık, özellikle kaynaklarımızın dikkatini çekmiştir. Hz. Ömer, İmparator'un eşinin gönderdiği hediyelerin devlet elçisi ve posta görevlisi tarafından ulaştırıldığı gerekçesiyle bu hediyeleri Beytülmâl'e iade etmiş, fakat hanımına da İmparatoriçe'ye göndermiş olduğu hediyelerin bedelini takdim etmiştir.³⁰

Hz. Osman'ın (644-656) şâir ve fedakâr eşi Nâile bnt. Ferâfisa (ö. 35/656'dan sonra) ise 35/656'da Hz. Osman'ın isyancılar tarafından muhasara edildiği anlarda, farklı bir fedakârlık hikâyesi ile karşımıza çıkmıştır. Eşini âsîlerden korumak için kendisini siper eden Nâile, eşine indirilen kılıç darbelerine engel olmaya çalışırken iki parmağını kaybetmiştir.³¹ Daha sonra onun bu kesik parmakları, Dimaşk Camii'nde Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680) tarafından teşhir edilerek Şamlıların desteği alınmaya çalışmıştır. Hz. Osman'ın bu zarif ve soylu eşine daha sonra Muâviye ısrarla evlilik teklif etse de Nâile'nin cevabı söktüğü iki adet dişi olmuştur.³² Bu acıklı olaydan geriye kalan bir başka şey ise Medine'nin üç mil kuzeyindeki Cürf'te³³ bulunan Halîcû Benâti Nâile adlı sulama kanalı olmuştur.³⁴ Bu kanaldan su alanlar da mutlaka Nâile'nin elemi yansıtan içli nağmelerle tarlalarını sulamışlar, suyundan içmişlerdir. Bundan sonraki süreçte ise bu acıklı nağmeler ve içli melodiler daha çok duyulmuş İslâm Tarihi, yeni karışıklıklar ve acı olaylarla anılmaya başlamıştır.

Medeniyetler ve devletler, genellikle siyâsî olaylar, sosyal kırılmalar ve savaşlar gibi konularla birlikte tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu makalede, İslâm'ın en fazla genişlediği dönem olarak niteleyebileceğimiz Emevîler dönemi (661-750), kadınlar ve nağmeler üzerinden ele alınarak bazı tahliller yapılmaya gayret edilmiştir. Bu tahliller ise Emevîlerin yıkılma nedenleri arasında gösterilen sefahatı, daha çok soylu kadınlar ve cariyeler üzerinde yoğunlaşarak ele almaya çalışmıştır. Bu ilginç süreç, fetihler ve isyanlarla; hatta düşünce alanındaki değişimlerle anılırken hanımlar ve cariyeler üzerinden sorgulanmamıştır. Bu eksiklik de makalemizin kaleme alınmasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Bu dönem, zarif kadınlar ve cariyelerin halifeler üzerinde oynadıkları rolün devleti nasıl bir buhran içine sürüklediğini izah etmeyi gaye edinmiş, bu süreci nağmeler, içki bağımlılığı ve kıymetli mücevherler üzerinden ele almaya çalışmıştır. Makalenin hacmi esas alınarak bu dönemdeki isyanlar, yenilgiler, sosyal kırılmalar ve ihtilaller, konuya dâhil edilmemiştir. Kadınlar ve nağmeler üzerine yoğunlaşan hadiseler, ana kaynaklar yanında günümüz çalışmaları ile desteklenerek bir neticeye ulaşılmaya gayret edilmiştir.

1. Emevîlerde Soylu, Zarif Hanımlar ve Nağmeler: Kuruluş Dönemi

Emevîler devletinin kurucusu ve en yetenekli hükümdarı olarak görülen Muâviye b. Ebû Süfyân (661-680)³⁵ lüks yaşantısı ile dikkatleri üzerine çekmiştir. Şam'da yaptırdığı Kasru'l-Hadrâ (Yeşil Saray), görenleri hayretler içerisinde bırakmış ve gözlerini kamaştırmıştır.³⁶ Bu görkemli sarayında daha çok ülkesinin kalkınmasını, muhaliflerin itaat altına alınmasını esas almışsa da eğlenceye de vakit ayırmıştır. Zarif hanımı

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ (Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/27; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Zirikli (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959), 1/428; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târîhu'l-Taberî)* (Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387), 4/69; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b. y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1/125; 2/125; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe*, 1/324.

³⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/260.

³¹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 1/205; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/60; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetih (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992), 10/315.

³² İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 39/379; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/77.

³³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 2/128.

³⁴ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*, çev. Mustafa Fayda (İstanbul: Sıyer Yayınları, 2013), 14.

³⁵ Philip K. Hitti, *Arap Tarihinin Mimarları*, çev. Ali Zengin (İstanbul: Risale Yayınları, 1995), 57-61.

³⁶ Hitti, *İslâm Tarihi*, 2/340-341. İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 21/235'de Yeşil Saray'ın 461/1068-69'da yandığını zikreder.

Kelb kabilesinden Meysûn bnt. Bahdel'in³⁷ de bulunduğu bir mecliste, nağmeleri ile insanları büyüleyen Budeyh adlı şarkıcının melodilerini dinlemiş ve bu kabilenin desteğini, eşi sayesinde yanında tutmanın hazzını yaşamıştır.³⁸ Muâviye gibi önemli bir kimseye zevcelik yapan Meysûn'un, Yezîd isminde bir oğul doğurması, belki de bu neşeli dakikaları gölgeleyen, nağmeleri daha da kederli hale getiren bir husus olmuştur.

Yezîd b. Muâviye (680-683), babasının aksine farklı bir yaratılış ve olumsuz bir karakter arz etmiştir. O, Abdullah b. Ömer tarafından (ö. 73/693) köpek ve maymunlarla oyun oynamak, içki içmek ve alenen fisk sayılacak işlerle meşgul olmakla suçlanmıştır.³⁹ Bu kötü alışkanlıkları yanında onun bir başka olumsuz davranışı kadınlara karşı duyduğu zafiyet olmuştur.⁴⁰ Yezîd'in kadınlara karşı bu ilgisinden, babasının sağlığında onun gözde bir cariyesi dahi kurtulamamıştır. Muâviye'nin oldukça beğendiği bir cariyeye göz dikip bu zavallı cariyenin kaçtığı odanın kapısını dahi zorlamaktan çekinmeyen Yezîd, daha başka skandallarla da anılmıştır.⁴¹ Bu sırada Yezîd'den kaçan zavallı cariyenin çıkardığı sesler, nağmelerden ziyade acı çığlıklar olduğu için alışılmış ritmin bozulduğunu, devlet düzeninin de tökezlemeye başladığını haber vermiştir.

Halife I. Yezîd'in bu istenmeyen davranışlarının temelinde de annesi Meysûn'un bazı tercihleri rol oynamıştır. Çöl hayatını özleyen Meysûn, oğlu Yezîd ile birlikte Suriye çölünün ortasında yer alan Palmyra veya Tedmür olarak bilinen vahaya giderek buraya yerleşmiştir.⁴² Meysûn'un oğlu Yezîd, içki içmeyi, şarkıcılar ve güzel cariyelerle vakit geçirme alışkanlığını burada edinmiştir.⁴³ Nitekim Hz. Hüseyin de Yezîd'i cariyelerin peşinde koşan bir fâsik olmakla itham etmiştir.⁴⁴ Üstelik daha önceki halifeler, eşlerine kıymetli mücevherler takdim ederken Yezîd, köpeklerine altın bilezikler ve örgülü çingiraklar takarak ezber bozmaya devam etmiştir.⁴⁵ Sadece köpeklerine değer vermekle kalmayan Yezîd'in maymunlarına altın düğmeli bornozlar giydirmesi ise herkesi dehşet içinde bırakmıştır.⁴⁶ Bu kadar eğlence arasında bir de ismi verilmeyen hanımı ile vakit geçirmek istediği bahanesiyle, askerî seferlere gitmekten geri durması, onu daha olumsuz bir konuma yerleştirmiştir.⁴⁷ Bu eğlence arasında da iyi bir şâir ve müzisyen olduğu söylenen Yezîd, hanımına tambur çalıp kendi yaptığı besteleri teganni etmiştir.⁴⁸ Öte yandan bu dönem, Emevîlerin zevküsefa ile olan ilk ciddi tanışıklığı olarak değerlendirilmiştir. 61/680'deki Kerbelâ faciasından 63/683'te meydana gelen Harre Vak'ası'na kadar pek çok acı olaylar da bu dönemde yaşanmıştır.⁴⁹

Emevîlerde hilâfeti Süfyânîlerden (661-684) Mervânîlere (684-750) geçiren kişi olarak karşımıza I. Mervân veya diğer ismiyle Mervân b. el-Hakem (684-685) çıkmıştır. II. Muaviye'nin (683-684) hilâfetten çekilmesiyle ciddi bir iktidar boşluğu meydana gelmiş, bu belirsizlik Câbiye toplantısında Mervân b. el-Hakem'in halife seçilmesi ile neticelenmiştir.⁵⁰ Alınan karar gereği ayrıca Süfyânîlerden geriye kalan küçük yaştaki Hâlid b. Yezîd de veliaht tayin edilmiştir. Bu sırada da I. Yezîd, Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden Utbe b. Rebîa'nın (ö. 2/624) torunu Fâhite⁵¹ ile bir evlilik yaparak Süfyânîlerle bir bağ kurmuştur.⁵² Verilen

³⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 5/150; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1417/1997), 3/124; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 8/259; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 20/374; Julius Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev. Fikret Işıltan (Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1963), 63.

³⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/336; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/127.

³⁹ Ya'kubî, *Târîhu'l-Ya'kubî* (Leiden: Brill Publishing, 1883), 2/271.

⁴⁰ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahri fi'l-Âdâbi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye* (Beyrut: Dâru Sadr, ts.), 113.

⁴¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 5/82.

⁴² Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397), 1/119; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 6/275; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/541.

⁴³ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahri*, 113.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, çev. Cemalettin Saylık (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 1/209.

⁴⁵ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahri*, 55.

⁴⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 5/288; Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*, thk. Kemal Hasan Mer'i (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 3/62; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/617, 659; Mevlüt Koyuncu, *Emevîler Döneminde Saray Hayatı* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1997), 109.

⁴⁷ Büseyne, *el-Fitnetü's-Saniye fi Ahdi'l-Halife Yezîd bin Muâviye* (Beyrut: Maşurâtü'l-Cemal, 2013), 29.

⁴⁸ Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi* (Erzurum: Eser Ofset, 2012), 3/26; Hitti, *Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi*, 2/427.

⁴⁹ Nüreddin el-Halebî, *İnsânü'l-Uyûn fi Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Sîretü'l-Halebiyye* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1/266-267.

⁵⁰ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 5/537.

⁵¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 6/275; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 4/541; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 83. Kureyşli bu kudretli hanım, Ümmü Hâşim künyesi ile de anılmıştır. Bk. İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb fi Târîhi Haleb*, thk. Süheyl Zekkâr (by: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/3184; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*, 8/33. Yine bu hırslı ve kindar hanımın Habbe isminde bir başka lakabının daha olduğunu öğreniyoruz. Bk. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 6/275, 299.

⁵² İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 5/30; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 6/275.

söze rağmen I. Mervân'dan sonra Hâlid yerine oğlu Abdülmelik'in veliht tayin edilmesi, Fâhite'nin beddualarına yol açmıştır. Öfkesini nağmeler ve içli feryatlarla alamayan Fâhite, sonunda uyuduğu bir esnada yaklaşık on aylık iktidardaki Halife'yi yastıkla boğarak öldürmüştür. Bu kez Dımaşk sarayı, Mervân için kadınların yaktıkları ağıtlarla inlemeye başlamıştır.⁵³

2. Zirve Dönemi

Emevîlerde zirve dönemi, Abdülmelik b. Mervan (685-705) ile birlikte kendisini göstermiştir. Mervân'ın oğlu Abdülmelik, babasından sonra halife olmuş ancak makamını Süfyânîlerden bir nevi gasp ile ele geçirmenin acısını hafifletmek için I. Yezîd'in kızı Âtike ile evlenerek onu mücevherlere boğmuş, sarayında yaptığı şımarıklıklara ve israfa göz yummuştur.⁵⁴ Bunun yanında soylu eşinden çok cariyeleri ile vakit geçirmiş, yüksek fiyatlarla köle tacirlerinin getirdikleri birbirinden güzel ve alımlı kadınları, katında barındırmıştır. Abdülmelik b. Mervân, musikiye karşı olumsuz bir tavır takınmasına rağmen bu cariyelerin içinde latif sesli muganniyeler içli şarkılarıyla Dımaşk, Sanbara/Ürdün⁵⁵ ve Câbiye'deki Emevî saraylarını çınlatmışlardır. Bu birbirinden güzel cariyelerin ellerindeki yelpazelerle Halife'yi serinletmeleri bakanları hayranlık içinde bırakmıştır.⁵⁶ Özetlemeye çalıştığımız bu renkli ve ilginç süreç, Abdülmelik ile kıskançlık krizine giren eşi Âtike'nin aralarının açılmasına neden olmuş, I. Yezîd'in fettan kızı, Halife'yi sert çılgınlık ve tiz nağmelerle yanına yaklaştırmamıştır. Abdülmelik, içine düştüğü olumsuz durumdan yakın adamlarından Amr b. Bilâl'in girişimleriyle kurtulabilmiştir.⁵⁷

Halife Abdülmelik, Emevî döneminin kurumsallaşmasından para basılmasına varıncaya kadar bir dizi önemli iş yapmasına rağmen,⁵⁸ kanlı dış etlerine konan sinekler yüzünden "Ebu'z-Zübâb" künyesiyle anılmıştır.⁵⁹ Abdülmelik, Kureys'ten Zeyneb bnt. Abdurrahman adlı soylu ve zarif bir kadına evlilik teklif edince de bu itici özelliğinden dolayı ondan ret cevabı almıştır.⁶⁰ Lübâbe ismindeki bir başka eşi ise Abdülmelik'in bu kötü kokan ağzı ile ısırıldığı elmanın bir kısmını bıçakla kestikten sonra kalanını yediği için Halife tarafından boş sayılmıştır.⁶¹ Soylu ve zarif hanımların bu nevi kıskançlık, kendini beğenmişlik ve müşkülpesent tavırlarından dolayı da Abdülmelik b. Mervân, cariyeye edinilmesini tavsiye etmiştir. Onun; lezzet almak isteyenlerin Berberî, doğurganlık talep edenlerin Farslı ve hizmet arzulayanların ise Rum cariyeye almalarına yönelik tavsiyesinin⁶² temelinde de bu husus yatıyor olmalıdır.

Abdülmelik'in yerine geçen oğlu I. Velîd (705-715), imar ettirdiği birbirinden güzel ve kalıcı yapılar ve oluşturduğu sosyal devletle anılmıştır.⁶³ Abdülmelik'in Benî Abs'ten Vellâde bnt. Abbas adlı hanımından olan Velîd'in⁶⁴ toplam otuz altı kez evlendiği ve pek çok karısını boşadığını özellikle zikrederek⁶⁵ soylu ve zarif kadınların, bu dönemde daha çok elem nağmeleri terennüm ettiklerini söyleyebiliriz. Bu kadar çok kadınla evlenip boşanmasına rağmen içlerinden bazıları Halife'nin vazgeçemedikleri arasında yer almıştır. Aynı zamanda amcasının kızı ve kendisinden bir müddet sonra iş başına gelecek olan Ömer b. Abdülaziz'in kız kardeşi olan Ümmü'l-Benîn bnt. Abdülaziz, I. Velîd'in kendisine değer verdiği ve işlerini danıştığı zarif ve soylu hanım olarak karşımıza çıkmıştır.⁶⁶ Musikiye sıcak bakan ve Berberî muganni Abdülmelik el-Garîz'e (ö. 98/717) şarkılar söyleten Halife I. Velîd'in yakın ilgisinden yola çıkarak⁶⁷ bu melodilerden sevgili eşinin de nasipdâr olduğunu ve Mekkeli bu ünlü musikişinasın nağmelerini zevkle dinlediğini tahmin edebiliriz.

⁵³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 6/298-299; Ebû Hanîfe ed-Dîneverî, *Ahbâru't-Tıvâl*, thk. Abdülmun'im Âmir (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1960), 1/285; Uleymî, *Tarihu'l-Mu'teber fi Enbâi Men Ğaber* (Beyrut: Darü'n-Nevadir, 2011), 1/307-308.

⁵⁴ Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 104.

⁵⁵ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 1/148-150.

⁵⁶ Ramazan Altınay, *İslâm Toplumunda Çalışma Hayatı* (Konya: Tablet Yayınları, 2006), 70, 412-413.

⁵⁷ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, 3/101.

⁵⁸ Bk. Philip Grierson, "The Monetary Reforms of 'Abd al-Malik", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3 (1960), 241-264.

⁵⁹ Gregory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Târihi*, çev. Ö. Rıza Doğrul (Ankara: TTK Yayınları, 1950), 1/187.

⁶⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 7/378.

⁶¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 2/59.

⁶² Celâleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ* (Beyrut: Dâr Sadr, 1997), 261.

⁶³ İbn Tiktaka, *el-Fahrî*, 127; Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 263; Uleymî, *Tarihu'l-Mu'teber*, 313.

⁶⁴ Halife b. Hayyât, *Târihu Halife b. Hayyât*, 1/299.

⁶⁵ Uleymî, *Tarihu'l-Mu'teber*, 313.

⁶⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 8/79, 86.

⁶⁷ Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin el-İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, thk. İhsan Abbas vd (Beyrut: Dâru Sâdir, 1429/2008), 2/237-238.

Bunun dışındaki ismini tespit edemediğimiz hanımlar ise elem rüzgârları arasında acıklı nağmelerle teselli aramış olmalıdırlar.

Halife I. Velîd'in cariyeleri arasında, Sâsânî ailesinden bir hanım da bu döneme farklı bir hava katmıştır. Şahferend veya Şâh Âfrîd adlı bu hanım, Sâsânî hanedanının son kistrâsı III. Yezdicerd'in (632-651) torunu Fîrûz adlı İran soylusunun kızı olarak karşımıza çıkmıştır. Emevîlerin Horasan valisi Kuteybe b. Müslim (ö. 96/715) tarafından Mâverâünnehir fetihlerinde⁶⁸ esir alınıp Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî'ye gönderilmiş, Haccâc da onu Halife I. Velîd'e takdim etmiştir. Bu cariyevelen Velîd'in, Yezîd isminde geleceğin halifesi olacak olan bir oğlu (III. Yezîd) dünyaya gelmiştir.⁶⁹ Şahferend'in, oğlu Yezîd'e Fars'ın zengin nağmeleri ile ninniler söylediğini tahmin etmeden geçemiyoruz. Öte yandan Sâsânî ailesinden gelen bu hanım, cariyeye olmasına rağmen doğurduğu oğlunun halife olduğuna şahit olan dönemin yegâne kadını olma özelliğine sahip olmuştur.

Velîd b. Abdülmelik'in ardından iktidara gelen kardeşi Süleyman b. Abdülmelik (715-717), Kudüs-Yafa arasında bulunan Remle⁷⁰ şehrini kurması yanında oburluğu ile de ön plana çıkmıştır.⁷¹ Lezzetli olan şeyleri yediğini söyleyerek⁷² oburluğunun gerekçesini ortaya koymaya çalışan Halife, gözde cariyesinin nağmeler eşliğinde okuduğu, güzelliğın kalıcı olmadığına dair şiirden etkilenip ağlayacak kadar da içli bir kimsedir.⁷³ Bir cariyenin ibretli sözlerine ağlamakla gündeme gelen Süleyman'ın eşlerinin hiçbirinin ismiyle gündeme gelmemesi oldukça ilginçtir. Ana kaynaklarımız da "onun zevcesi" kaydında bulunup bazı olayları anlatmakla yetinmiş, herhangi bir isim vermemiştir.⁷⁴

Emevî halifesi Süleyman, musikiye de meyyal bir kimsedir. Kendisi Mekkeli musikişinas İbn Süreyc'i (ö. 98/716 [?]) Remle'de misafir edip ona özel teveccühte bulunmuştur. Onun şehzadeligi (veliahtlığı) döneminde hac mevsiminde Mekke'de düzenlenen bir musikî yarışmasında mugannî İbn Süreyc birinci olmuş ve Halife'den yüz bin dirhem ödül kazanmıştır.⁷⁵ Hac esnasında İbn Süreyc, nağmeler eşliğinde Süleyman'ın yanına girmek istemiş ancak hâcib ona kapıyı açmamıştır. Buna rağmen İbn Süreyc'i sesinden tanıyan Süleyman, onun içeriye alınmasını emrederek bu ünlü mugannîden şarkısına devam etmesini istemiştir.⁷⁶ Ancak Süleyman, 96/715 yılında halife olunca musikîden uzaklaşmış ve şarkıcılarla vakit geçirmeyi sonlandırmıştır.⁷⁷ Bu süreçte Süleyman'ın enerjisini yoğunlaştırdığı alanlar, valileriyle olan ilişkileri ve saplantı derecesinde gaye edindiği İstanbul'un fethi olmuştur.⁷⁸

Halife, İstanbul'u fethetmek için kararlı duruşunu, Bizans seferleri için üs haline getirdiği Halep'in kuzeyindeki Dâbık'tan⁷⁹ ordusunu uğurlayarak göstermiştir. Ayrıca İstanbul fethedilinceye kadar buradan ayrılmamaya karar vermiş ve fetih haberini asla alamayacağı Dâbık'ta hayatını noktalamıştır.⁸⁰ Bu ölüm

⁶⁸ İbn A'sem el-Kûfî, *Fütûh*, nşr. Süheyl Zekkâr (Beirut: y.y., 1992), 3/125-156; V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, nşr. Hakkı Dursun Yıldız (Ankara: TTK Yayınları, 1990), 200-202.

⁶⁹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 9/189.

⁷⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/69; İbnü'l-Fakîh, *Muhtasarı Kitâbi'l-Büldân*, nşr. M. J. de Goeje (Leiden: Brill Publishing, 1967), 102.

⁷¹ Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 8/99; 12/104; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*, 10/177; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 3/343-344; Suyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 266.

⁷² Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, 3/145-146; İbn Kuteybe, *Uyunü'l-Ahbâr*, nşr. Ahmed Zekî el-Adevî (Kahire: y.y., 1343/1925), 1/308.

⁷³ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, 3/145-146;

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 5/259; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 45/164; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 17/126; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/15; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 20/52.

⁷⁵ Selman Benlioğlu, *Saray ve Musikî* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018), 29'da bu ödülün on bin dirhem olduğu zikredilir.

⁷⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Eğânî*, 1/126, 209; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-Ferîd*, thk. Abdülmecid er-Ruhaynî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983), 3/187; Henri George Farmer, *A History of Arabian Music* (London: Luzac Publishing, 1929), 62.

⁷⁷ Mustafa Kılıç, "İslâm Kültür Tarihinde Müsiki: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 399-454.

⁷⁸ A. A. Vasiliev, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Arif Müfit Mansel (Ankara: Maarif Matbaası, 1943), 299-301; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret İşıltan (Ankara: TTK Yayınları, 2019), 145; Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, çev. Galip Üstün (İstanbul: İletişim Yayınları, 1994), 100-101; Marius Canard, "Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri", çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 213-259.

⁷⁹ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân*, 245; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 2/416-417.

⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 5/260; Belâzurî, *Ensâbu'l-Esrâf*, 8/99, 113; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 6/530-531; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/113, 123; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 19/283; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/86; İbnü'l-Adîm, *Zübdetü'l-Haleb fi Târîhi Haleb* (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996), 1/26; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve*

haberini alan soylu ve zarif eşlerinin, Süleyman'ın arkasından acıklı ve içli mersiyeler okuduğunu kolayca tahmin edebiliyoruz. Artık Emevîler dönemi, Ömer b. Abdülaziz gibi yeni ve farklı bir halife ile tanışmış, lüks ve savurganlığın yerini tevazu ve tutumluluk, nağmelerin yerini ibadet ve taat, keyfi uygulamaların yerini ise devlet yönetiminin olmazsa olmazı olan adalet almıştır. Bu durum, yeni devrin soylu ve zarif hanımlarını da kapsamış Emevî iktidarı, herkesin özlediği âdil bir yönetim şekli altına girmiştir.

Ömer b. Abdülaziz (717-720), takva, adalet ve devlet malının korunması hususunda ön plana çıkmış kendisi, “Beşinci Râşid Halife” olarak kabul edilmiştir.⁸¹ Üstelik II. Ömer, babasının tavsiyesi gereği çalgı aletleriyle uğraşmanın ve müzik dinlemenin suda yosunun bitmesi gibi kalpte nifakın ortaya çıkmasına sebep olacağına inanmıştır.⁸² Gençlik yıllarında doğruluğu, zühd ve takvası yanında ilme olan merakı yüzünden amcası Abdülmelik b. Mervân tarafından da takdir edilmiş bu sebepten de Halife, kızı Fâtıma'yı yeğeni Ömer b. Abdülaziz ile evlendirmiştir.⁸³ Kaynaklarımızda bir bilgi olmamasına rağmen yapılan düğünde hikmet ve neşe içerikli terennümlerde bulunmuş ve nağmelerle davetlilerin hoş vakit geçirmeleri sağlanmış olmalıdır. II. Ömer'in de eşinden başkasını gözü görmemiş, Fâtıma bnt. Abdülmelik'in kendisine hediye ettiği daha önce ilgi duyduğu güzel bir cariyeyi reddederek takvadan yana tavrını koymuş, üstelik cariyeyi de memleketine göndererek büyük bir kadirşinaslık örneği sergilemiştir.⁸⁴ Diğer yandan Ömer b. Abdülaziz, halife olduktan sonra hiçbir nağmeye kulak vermeyerek eğlenceden ziyade halkın ihtiyaçlarına ve devlet işlerine odaklanmayı tercih etmiştir.⁸⁵ Ancak Halife olmadan önce Medine valiliği esnasında oldukça güzel sesli bir cariyeden şarkı dinlemiş ve bu içli nağmelerden etkilenerek gözyaşı dökmüştür.⁸⁶

Huzuruna şairleri dahi kabul etmeyen II. Ömer, sadece kendisine Allah'a hamd etmek ile ilgili bir şiir okuyacağını bildiren Nasîb b. Rebâh adlı bir kişiyi dinlemiştir. Nasîb'in hamd etmekle ilgili şiirini beğenen Halife Ömer, ona kılıcını hediye ederek bu şairi ödüllendirmiştir.⁸⁷ Kaynaklarımızda herhangi bir bilgi edinemememize rağmen eşi Fâtıma'nın da nağmelere hayat veren şairlere düşkün olmadığını zannediyoruz. Bu oldukça mütevazî saray hayatında, nağmelerden ziyade sade bir hayat tarzı hüküm sürmüştür. Fâtıma'dan edindiğimiz bir bilgi ise Halife'nin yemeklerinin oldukça sade; hatta genellikle mercimek yemeğinden ibaret olduğu şeklindedir.⁸⁸

Halife Ömer'in nağmelere ve lükse karşı olan olumsuz yaklaşımının eşi Fâtıma'ya da sirayet ettiği müşahede edilmiştir. Fâtıma bnt. Abdülmelik, eşinin ikazlarından etkilenerek kıymetli mücevherlerinin tümünü devlet hazinesine bağışlamaya karar vermiştir. Ancak bu arzusunu gerçekleştirilmeden eşi vefat edince, yeni Halife II. Yezid, mücevherleri kardeşi Fâtıma'ya iade etmeye çalışmış fakat kız kardeşine kabul ettirememiştir. Bunun üzerine II. Yezid, bu değerli mücevherleri hanımları ve ailesinin diğer kadınlarına dağıtmıştır.⁸⁹ 101/720 tarihinden itibaren de Emevîlerde lüks ve eğlence, üç yıllık bir aradan sonra kaldığı yerden daha da dozunu artırarak devam edip yeni bir safhaya geçmiş, asil ve zarif hanımların yerini halifeyi nağmeleri ve cazibeleriyle esir eden cariyeler ön plana çıkmıştır. Bu yeni süreç, devleti önce sendeletmiş, ardından da mukadder bir yıkılışa doğru sürüklemiştir.

3. Sendeleme ve Çöküş Dönemi

İlk zamanlar Ömer b. Abdülaziz gibi sade bir hayat ve adaletli bir yönetim vadeden II. Yezîd (720-724), bu tutumunu sadece kırk gün kadar devam ettirmiş, daha sonra günlerini nağmeler arasında ve içki

Enbâu Ebnâi'z-Zaman, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904), 6/110, 287; İzzeddin İbn Şeddâd, *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi's-Şâm ve'l-Cezîre* (b.y., y.y., ts.), 1/13.

⁸¹ İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkıb Ömer b. Abdülaziz*, thk. Nuaym Zerzur (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 13-15; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/154.

⁸² Ali Faûr, *Sîretü Ömer b. Abdülaziz* (Beyrut: Dâru'l-Hâdi, 1991), 16.

⁸³ Ebû Şâme, *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nürîyye ve's-Salâhiyye*, thk. İbrahim Zeybek (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997), 1/231; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/117; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/680; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 10/181.

⁸⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 12/696.

⁸⁵ Câhız, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, thk. Ahmed Zeki Paşa (Kahire: Matbaatu'l-Emîre, 1914), 152.

⁸⁶ Kılıç, “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar”, 440.

⁸⁷ İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-Ferîd*, thk. Abdülmecid er-Ruhaynî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983), 6/143.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Sîretü ve Menâkıb Ömer bin Abdülaziz*, 15; Suyûti, *Tarihu'l-Hulefâ*, 275-276.

⁸⁹ İbn Abdülhakem, *Sîretü Ömer b. Abdülaziz*, çev. Mustafa Gerçekçioğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 50; Mevlüt Koyuncu, *İkinci Hazreti Ömer* (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996), 43.

meclislerinde geçirmiştir.⁹⁰ Hubâbe ve Sellâme adlı meşhur cariyeleri ile beraber olmayı itiyat haline getiren Yezîd, Hubâbe'yi sağına Sellâme'yi de soluna oturtmuştur.⁹¹ Bu cariyelerden Hubâbe Medine'de en güzel cariyeye olarak Sellâme ise en güzel sesli muganniye olarak gösterilmiştir.⁹² Emevi halifesi Yezîd bin Abdülmelik'in âşık olduğu Hubâbe adlı cariyeye, halifeyi çılgına çevirmiş, onu saltanat işlerine bakamaz duruma getirmiştir. Üstelik Hubâbe ile beraber olduğunda sarhoşluğun da verdiği gafletle uçmak istediğini ve tüm ülkeyi gözde cariyesine bırakacağını söylemiştir.⁹³ Emevî halifesi II. Yezîd, nağmeler, şarap kadehi ve vazgeçemediği cariyeleri arasında âdeta zavallı bir mecnuna dönmüştür.⁹⁴ Hubâbe'nin vali atamalarında dahi etkili olması, bu süreci daha da elim bir şekle dönüştürmüştür.⁹⁵ Yezîd'in içine düştüğü mecnun ve sarhoşluk hali, Hubâbe'nin beklenmeyen bir kaza sonucu ölmesiyle daha da artmıştır. Gözde cariyesinin cesedine sarılan Halife, naaş kokuncaya kadar onu defnettirmemiştir.⁹⁶ Bu acıya dayanamayan II. Yezîd, Hubâbe'den on beş veya kırk gün sonra hayata veda ederek⁹⁷ tarihin en ilginç ve seviyesiz yaşantısını sona erdirmiştir.

Hubâbe ve Sellâme ile geçen bu zevküsefa günlerinde, Yezîd'in soylu ve zarif hanımlarından ve onların dinlediği nağmelerden neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Bu sıra dışı süreçte sadece eşlerinden bazıları hakkında kısa bilgiler edinilmiştir. Yezîd, daha Halife olmadan meşhur Emevî valisi Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/714) ile dostluğundan dolayı onun Ümmü'l-Haccâc bnt. Muhammed b. Yûsuf isimli kızı ile evlenmiş ve bu asil hanımdan da aynı zamanda ikinci veliahdı olan oğlu Velîd dünyaya gelmiştir.⁹⁸ Böylece cariyelerin nağmelerinin tiz perdelerde yükseldiği, asil ve zarif hanımların seslerinin çıkmadığı bu devir, üzerindeki sis perdeleri ve pek çok olumsuzlukları ile yerini başka bir evreye bırakmıştır.

Yezîd b. Abdülmelik'ten sonra hilâfete kardeşi Hişâm (724-743) geçmiştir. I. Velîd imar faaliyetleri, Süleyman oburluğu, II. Yezîd eğlence ve içki ile bilinirken Abdülmelik'in kendisinden sonra halife olan dördüncü oğlu Hişâm da yaklaşık yirmi yıllık iktidar sürecinde pintiliği ile öne çıkmıştır.⁹⁹ Üstelik onun şaşı (*el-Ahvel*) olması,¹⁰⁰ olayları net olarak göremeyeceğine dair bazı fantezileri de beraberinde getirmiştir. Kardeşi Süleyman nasıl Remle şehrini kurmuşsa o da vebadan korunmak için Rakka'nın batısında Rusâfe adlı bir yerleşim merkezini oluşturmuştur.¹⁰¹ Hişâm, Beriyye mıntıkasındaki Rusâfe'yi¹⁰² oldukça sevmiş ve burada iki adet saray yaptırmıştır.¹⁰³ Fırat Nehri kıyısına yakın yapılan bu saraylar, Bizans'a ait metruk yerleşimin de üzerine bina edilmiş ve uzaktan görülebilecek yeşil kubbesiyle de meşhur olmuştur.¹⁰⁴

Hişâm'ın hayatıyla ilgili pek çok şey bilmemize rağmen hanımlarıyla ilgili yeterince malumatımızın olmaması büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmıştır. Onun Muâviye'den beri genellikle Halifelerin Kelb kabilesinden bir kadınla evlenme gelenekleri Hişâm ile de devam etmiştir. Birlikte satranç oynadığı soytarısı

⁹⁰ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 15/88; Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 137, 153.

⁹¹ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdüselam Muhammed Harun (Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1975), 2/123-124; Philip K. Hitti, *History of the Arabs* (London: Macmillan Publishing, 1984), 227.

⁹² İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 8/240.

⁹³ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 15/97; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/163; Corci Zeydan, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, çev. Nejdet Gök (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012), 2/375.

⁹⁴ Şevki Dayf, *el-Fen ve'l-Mezahib fi's-Şi'iri'l-Arab* (Kahire: Daru'l-Mearif, ts.), 58.

⁹⁵ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 15/86.

⁹⁶ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, 8/261; İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 15/99; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/162; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam*, 7/11.

⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/22; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 21/463.

⁹⁸ Welhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 148.

⁹⁹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/205; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/283; Ahmed Ma'mur Asîrî, *Târîhu'l-İslâm* (Riyad: Mektebetü'l-Fahdî'l-Vataniyye, 1996), 167.

¹⁰⁰ İbn Hibban, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*, thk. Seyyid Aziz Bek (Beyrut: Daru'l Kütübî's-Sekâfiyye, ts.), 567.

¹⁰¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 8/78; İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-Taleb*, 1/113; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 3/47; Ebü'l-Fidâ, *el-Yevâkî ve'd-Darb fi Târih-i Haleb* (b.y.: y.y., ts.), 1/7; İbn Haldun, *Kitâbü'l-İber ve Dîvânü Mübtede ve'l-Haber fi Târîhi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*, thk. Halil Şahâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985), 7/621.

¹⁰² Zekeriya el-Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd* (Beyrut, y.y., ts.), 198.

¹⁰³ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/207.

¹⁰⁴ Oleg Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, çev. Nuran Yıldız (İstanbul: Alfa Yayınları, 1988), 54. İ. Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001), 217-221'de ve İsmail Yiğit, *Emevîler (661-750)* (Ankara: TDV Yayınevi, 2016), 270'te bu saray dışında Tedmür'de inşâ edilen Kasru'l-Hayri'l-Garbî, Kasru'l-Hayri's-Şarkî ve Eriha civarındaki Hirbetü'l-Mefcer sarayları hakkında da bilgi verilir.

Ebraş'a¹⁰⁵ kendisini Kelbli bir kadınla evlendirmesini söylemesi de bu eğilimini göstermiştir. Ebraş kendisini soylu bir Kelbli kadınla evlendirince bu izdivaçtan memnun olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁶ Onun hanımlarıyla ilgili bir başka bilgi de satır aralarına gizlenmiştir. İktidarının ilk günlerinde Ümmü Seleme isminde açık künyesi belirtilmeyen bir başka hanımla evlenmiştir. Nikâh merasimine Medineli bir grup fukahânın da eşlik ettiği bilgisinden hareketle bu hanımın da soylu bir eş olduğu kanaatine varabiliriz.¹⁰⁷ Kaynağımızda Hişâm'ın ölümü esnasında başucunda olduğu zikredilen eşinin de ismi verilmemiştir.¹⁰⁸

Bu dönemin şatafatı ve mücevherleri ile ilgili bildiklerimiz de oldukça sınırlıdır. Hişâm Rusâfe'de kaldığı günlerde açık arazide lüks çadırlar/haymeler kurdurmuştur. Oldukça değerli kumaşlardan olan bu çadırların, altın ve gümüşten yapılmış düğmelerinden hareketle,¹⁰⁹ eşlerinin de daha şık ve değerli mücevherler taktıkları sonucuna ulaşabiliriz. Hişâm, şık ve kıymetli kumaşlar giymesi yanında,¹¹⁰ şiire olan düşkünlüğü ile de bilinmiştir. Hatırlayamadığı bir şiirin sözleri için Kûfe'den bir şairi davet ederek ona sormuş,¹¹¹ çevresindeki şairlere bol ihsanlarda bulunarak bu konudaki cömertliğini göstermiştir.¹¹² Şiire olan ilgisine rağmen musikiye meyli olmadığı gibi Medineli muganni musikişinasları cezalandırması ile bilinmiştir.¹¹³ Hişâm'ın 6 Rebûlâhîr 125/6 Şubat 743'teki ölümü de neredeyse daimi ikâmeti olan Rusafe'de olmuştur.¹¹⁴ Onun vefatı ile hanımlarının ve sevenlerinin yaktığı ağıtlar, bu uzun sayılacak dönemin neredeyse yegâne nağmeleri olarak kalmıştır. Bundan sonra Emevîler yeniden II. Yezîd günlerine dönmüş bu süreçte eğlence ve nağmeler kadar kadınlarla cariyeler de önemli bir konumda olmuş, dönemin anlaşılmasına katkı sağlamıştır.

Hişâm'dan sonra onun yerine geçen yeğeni II. Velîd veya diğer ismiyle Velîd b. Yezîd b. Abdülmelik (743-744), veliahtken kötü alışkanlıkları nedeniyle amcası tarafından sevilmemiştir. Bunda Hişâm'a yeğeni Velîd'i durmadan kötüleyen yakın çevresinin de payı olmuş, Hişâm da Velîd'den nefret eder hale gelmiştir. Bir gün Velîd, Hişâm'ın huzuruna girince sarayın dalkavukları, II. Yezîd'in Rum kadınlarına olan düşkünlüğünü hatırlatıp onu küçük düşürmeye çalışmıştır. Ancak Velîd aldığı dil eğitiminin¹¹⁵ ne derece ileri olduğunu göstererek babası Rum kadınlara düşkün olmasa, soruyu kendisine soranların dünyaya gelemeyeceğini ifade etmiştir.¹¹⁶

Velîd, Arapça'yı bu kadar usta kullanmasına, iyi bir şair olmasına rağmen içki ve eğlenceye düşkünlüğü, ibadetleri hafife alması nedeniyle fasıklıkla itham edilmiştir.¹¹⁷ Üstelik av merakı yüzünden köpeklerle gezmiş, yaban eşekleri avladığı için kendisine "*el-Baytâr*" denilmiştir.¹¹⁸ Bu yönüyle de Yezîd b. Muâviye ile aynı paralelde sefih bir hayat yaşamış, amcası Halife Hişâm'ın sözlerine dahi kulak vermemiştir.¹¹⁹ Halife olunca davranışlarında düzelme olacağına av, musikî ve sefahat konusundaki alışkanlıkları daha da artmıştır. Katında ünlü musikişinaslar kendilerine kolayca yer bulmuş, İbn Âişe'den¹²⁰ İbn Süreyc'e, Ma'bed'den Garîz'e varıncaya

¹⁰⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 5/322; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/205; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 7/152, 295; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 11/221, 240.

¹⁰⁶ İbn Abdürabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, 4/129.

¹⁰⁷ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 28/45; İbn Manzûr, *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*, 12/140.

¹⁰⁸ Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer* (Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısıriyye, ts.), 1/204.

¹⁰⁹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, 2/142-143.

¹¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, 5/336; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 41/29.

¹¹¹ İbn Kuteybe, *eş-Şi'r ve's-Şuarâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423), 2/588.

¹¹² Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 4/597; 5/268; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, 7/85; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 31/314; 48/359; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrsâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 4/1601; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, 4/162; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 2/227, 395.

¹¹³ Yusuf Doğan, "Emevîler Döneminde Mizahî Etkileyen Faktörler", *İstem* 8 (2006), 209-236.

¹¹⁴ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/200; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 10/374; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/246; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, 1/203-204.

¹¹⁵ II. Velîd, babası II. Yezîd'in özel ihtimam ve çabasıyla Abdüssamed b. Abdüla'lâ ve Ebû Nahîle et-Temîmî el-Basrî gibi dil âlimlerinden özel dersler almıştır. Bk. Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 4/101; 8/388; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/209; İbn Abdilber el-Kurtubî, *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, 4/1766; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Tarih*, 4/285.

¹¹⁶ İbn Abdürabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, 5/196.

¹¹⁷ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 7/5.

¹¹⁸ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/127, 152; Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, 7/436; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 19/154; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 10/402.

¹¹⁹ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 70/230; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, 1/344; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 11/292.

¹²⁰ Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/286.

kadar dönemin ünlü mugannileri onun katında teveccüh ve ihsan görmüştür.¹²¹ Medine'den gelen bir şarkıcı kadın, Velîd'in aklını başından almış, Mekkeli Velîd b. Ukbe'nin (ö. 61/680) cariyelerinden olan bu muganniye, sözleri el-Ahvas'a ait olan ve Ma'bed b. Vehb'in bestesini yaptığı bir şarkıyı okuyarak onu mest etmiştir.¹²² Bu cariyeye yanında Velîd'in edindiği başka muganniyeler de bu sefahat gecelerinde boy göstermiştir.¹²³ Bunlar içerisinde meşhur muganniye Âtike bnt. Şühde'nin annesinin söylediği şarkılar da göz doldurmuştur. İsmi verilmeyen bu cariyenin Velîd'in en gözde muganniyeleri arasında yer aldığı zikredilmiştir.¹²⁴ Halife Velîd, eğlencenin dozunu kaçırıp bunu sefihlik derecesinde ortaya koymaktan da kaçınmamıştır. Halife, içki dolu bir havuzda Ebû Hârûn künyeli Atarrad adlı Medineli bir şarkıcının nağmelerini dinlerken çırılçıplak soyunup garip hareketler yapmaya başlamış, izleyenleri dehşet içinde bırakmıştır.¹²⁵

Daha çok aşağı seviyeden mugannilerle düşüp kalkmayı tercih eden Velîd,¹²⁶ zarif hanımların vazgeçilmezi olan kıymetli taşlarla süslü gerdanlıklarla da dolaşarak ezber bozmaya devam etmiştir.¹²⁷ Bu kıymetli mücevherleri Velîd'in soylu eşleri takması gerekirken kendisi takmış, cariyelerinin ise sarhoş iken peçeleri ile namaz kıldırarak anlatılmıştır.¹²⁸ Sadece "kayne" olarak da bilinen şarkıcı cariyelerle vakit geçiren Velîd, aynı zamanda Süfrâ ismindeki Hıristiyan bir kadına duyduğu aşk ile de gündeme gelmiştir. Oldukça güzel olduğu zikredilen Süfrâ, Velîd'e yüz vermeyince çapkın veliaht, Hıristiyanlara ait bir bayram günü kilisenin bahçesine Nasrânî kılığında girmiş ve sonunda Süfrâ'yı kandırmayı başarmıştır. Bundan sonra da ikili arasında samimi bir muhabbet başlamış âşıklar bu sevgilerini, birbirlerine yazdıkları şiirlerle dile getirmişlerdir.¹²⁹

Velîd, cariyeleri ile nağmeler ve melodiler arasında böyle sefih bir hayat yaşarken onun hanımlarından neredeyse hiç bahsedilmemiştir. Kendisinden bahsedilen Sûde ismindeki bir hanımından, yine Velîd'in sefih yaşantısı dolayısıyla haberdar oluruz. Velîd, Hz. Osman'ın torunlarından Saîd b. Hâlid'in kızı Sûde ile evlenmiştir. Bu sırada kız kardeşinin yanına gelen baldızı Selmâ bnt. Saîd, güzellik ve endamıyla Velîd'in aklını başından almıştır. Bunun üzerine karısını boşayıp Selmâ ile evlenmek isteyen Velîd, arzusu kabul edilmeyince Selmâ için aşk şiirleri yazarak avunmaya çalışmıştır.¹³⁰

Halife II. Velîd, iktidarı yıllarında saraylar yaptırılarak yaşadığı sefih hayatın yeni mekânlarını da oluşturmuştur. Bu sarayların, inşâ tarihlerinden yola çıkılarak Kasrû'l-Müşettâ (126/743-44) ve Hırbetü'l-Mefcer (126/743-44) adlı kasırlar olduğu ileri sürülmüştür.¹³¹ Cariyelerle ve içki kadehleriyle geçen yaklaşık bir yıllık iktidarın ardından Emevî ailesi içindeki Yezîd b. Velîd b. Abdümelik önderliğinde ayaklanan muhalifler, Halife Velîd'i sığındığı Bahrâ Sarayı'nda yakalayarak öldürmüşlerdir. Oldukça acı olan bu son öncesi, öleceğini anlayan Velîd, Hz. Osman gibi Kur'an okuyarak son nefesini vermiştir,¹³² ancak yanında onu koruyacak Nâile gibi fedakâr bir eş bulamamıştır.

Bundan sonrası, zarif hanımların ve cariyelerin nağmelerinden çok, büyük bir devletin acı çığlıkları ile yankılanmıştır. III. Yezîd'in yaklaşık altı aylık iktidarını (Nisan 744 – Ekim 744)) yeni istikrarsızlıklar ve isyanlar izlemiştir. Kardeşi İbrâhim b. Velîd b. Abdümelik (744) bu kargaşa ortamında üç ay halifelik yaptıktan sonra yerini II. Mervân'a (744-750) bırakmış ve bu son halife ile Emevî iktidarı, yerini Horasan'da başlayıp diğer bölgelere yayılan Abbâsî hareketine bırakmıştır. Geride ise zarif hanımlarla cariyelerin Emevî

¹²¹ Mes'ûdî, *Murucu'z-Zeheb*, 3/178.

¹²² İbn Abdürabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, 5/200-201.

¹²³ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/166, 190; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 11/292.

¹²⁴ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 8/145.

¹²⁵ İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 17/83; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, 4/302.

¹²⁶ İsfahânî, *Kitâbü'l-Egânî*, 7/61-62.

¹²⁷ İrfan Aycan, "Musikî", *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, ed. İrfan Aycan (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 113-114.

¹²⁸ İbn Abdürabbih, *el-Ikdu'l-Ferîd*, 5/204-205.

¹²⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/171.

¹³⁰ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/127-128; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, 69/219-222; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 11/293-295.

¹³¹ Grabar, *İslâm Sanatının Oluşumu*, 112-118, 123-124. Dîneverî, *Ahbârü't-Tıvâl*, 1/349'da Velîd'in sarayından bahsedilir ancak her hangi bir isim verilmez.

¹³² Halife b. Hayyât, *Târîhu Halife b. Hayyât*, 1/363-364; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, 9/179; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, 5/375; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/303-306; Ebü'l-Fidâ, *el-Yevâkîf ve'd-Darb fî Târih-i Haleb*, 1/6; A. Mansurnoor, "The Significance of the Murder of Walîd II in Early Islamic History", *Hamdard Islamicus* 13/4 (1990), 65-75.

saraylarında ve Halife meclislerindeki nağmeleri kalmış, baş döndürücü bir devir yaklaşık doksan sene sonra acıklı nağmeler ve oluk oluk akan kanlar ile nihayete ermiştir. Grupta Emevî güneşi hızla batarken, diğer yandan daha uzun ömürlü bir başka hanedan olan Abbâsiler Devleti (750-1258) zuhur etmeye başlamıştır.

SONUÇ

Yaklaşık doksan yıl süren Emevîler dönemi, başarılı kara ve deniz seferleri, fetih hareketleri, isyanlar, fikir cereyanları ve parlak geçmişi ile üzerinde çok çalışılan bir dönem olmuştur. Bu süreçte Müslümanlar, Çin sınırlarından Avrupa'nın neredeyse kalbine kadar bir yol açmışlar, İndus havzasından Atlas Okyanusu'na ulaşan önemli fetih faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. İber Yarımadası Emevîlere boyun eğerken, onların başarılı valileri Maverâünnehir'den Hazar içlerine kadar büyük başarılar elde etmişlerdir. Bu baş döndürücü muvaffakiyetlere rağmen hanedanın açmazları arasında kadınlar ve eğlence de kendisine yer bulmuş, Emevîleri içten içe tüketerek yıkılma aşamasına getirmiştir. Dimaşk, Ürdün ve Halep civarında yapılan saraylar, kadınların matem nağmeleri ile yankılanırken, aynı zamanda cariyelerin şuh melodileri, yerine göre halifeleri devlet işlerinden alıkoymuştur.

Bu dönemin başarılı halifeleri olan Muâviye, Abdülmelik b. Mervân, onun oğulları Velîd ve Hişâm gibi yöneticiler, güçlerini artırmak için mantık evliliği yapmışlardır. Tespitlerimize göre onların Suriye bölgesinde çoğunluğu oluşturan Kelb kabilesinden kadınlarla yaptıkları evlilikler, hanedanın gücünü artırmıştır. Emevîlerde iktidarın Süfyânîlerden Mervânîlere geçiş döneminde yaşanan haksızlıklar, I. Mervân ve oğlu Abdülmelik'i Süfyânî hanımlarla izdivaca sevk etmiştir. Ömer b. Abdülaziz gibi adalet ve sade yaşantısı ile tanınan halifeler, başarılarını eğlenceden uzak yaşayarak daha çok devlet işlerine odaklanmakla elde etmişlerdir. Diğer yandan II. Velîd'in içki havuzlarındaki sefahat dolu yaşamı, Hristiyan kadınlar ve aşağı derecedeki şarkıcı kadınlarla bir devrin sona erdiğini haber vermeye çalışmıştır.

Bu dönemin sadeliğinden mücevherler de nasibini almış, bu eşsiz pırlantalar, adil yönetimler esnasında devlet hazinesine aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak üç yıl kadar süren bu dönem, peşinde israfın ve eğlencenin zirveye çıktığı bir süreci de beraberinde getirmiştir. II. Ömer'in hanımının boynuna takmadığı mücevherler, cariyelerin boyunlarında, av hayvanlarının kiltelerinde, süslü çadırların düğmelerinde görülmeye başlamıştır.

Zarif kadınlar yerine muganniye cariyelerin halifelerin gözdesi olduğu bu süreç, devletin sendelemesini ve ardından da çökmesini beraberinde getirmiştir. Bu ilginç dönem, I. Yezîd ve II. Velîd gibi musiki ile uğraşıp beste yapacak kadar bu konuda uzmanlaşan halifeleri de karşımıza çıkarmıştır. Aynı zamanda içki, sefahat, kadın, av ve eğlenceye düşkün olan bu halifeler döneminde, İslâm tarihinin kırılma noktaları da kendisini göstermiştir. Bu dönemler yine zarif kadınlardan çok şarkıcı cariyelerin seslerinin yükseldiği zaman dilimleri olmuş, özellikle I. Yezîd, II. Yezîd ve oğlu II. Velîd dönemleri, Emevîlerin en çok tökezledikleri bir süreç olarak karşımıza çıkmıştır. Bu süreç de devletlerin yıkılmasında, asil kadınlardan ziyade valileri dahi istediği yere atatacak güce ulaşan cariyelerin oldukça olumsuz etkileri olduğu sonucunu beraberinde getirmiştir. Emevî saraylarındaki bu sıra dışı eğlenceler devam edip hanedan içi kavgalar sürüp giderken de devletin en uç noktalarından Horasan'da başlayan Abbâsî isyan hareketi, bu neşeli nağmeleri hüznü melodilere dönüştürmüştür. Böylece neşeli nağmeler ve içki meclislerinin oldukça yaygın olduğu bu dönem, devletin yıkılmasında önemli rol oynayan nedenler arasında kendisini göstermiştir. Bu makaleden de hükümdarların devlet işlerine eğlenceyi tercih etmelerinin, onların iktidarlarını dahi sona erdirebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Abu'l-Farac, Gregory. *Abu'l-Farac Târihi*. çev. Ö. Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları, 1950.
2. Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. Kahire: Matbaatü's-Selefiyye, 1400.
3. Altınay, Ramazan. *İslâm Toplumunda Çalışma Hayatı*. Konya: Tablet Yayınları, 2006.
4. Asîrî, Ahmed Ma'mur. *Tarihu'l-İslâm*. Riyad: Mektebetü'l-Fahdi'l-Vataniyye, 1996.
5. Atçeken, İ. Hakkı. *Devlet Geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2001.
6. Aycan, İrfan. "Musikî". *Emevîler Dönemi Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı*, ed. İrfan Aycan. 155-200. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

7. Barthold, V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*. nşr. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: TTK Yayınları, 1990.
8. Belâzurî. *Ensâbu'l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr - Riyâd Ziriklî. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1959.
9. Belâzurî. *Fütûhu'l-Büldân, Ülkelerin Fetihleri*. çev. Mustafa Fayda. İstanbul: Siyer Yayınları, 2013.
10. Benlioğlu, Selman. *Saray ve Musikî*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2018.
11. Beyhakî. *Delâilü'n-Nübüvve*. nşr. Abdülmütî Kal'acî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985.
12. Büseyna. *el-Fitnetü's-Saniye fî Ahdi'l-Halife Yezîd bin Muâviye*. Beyrut: Manşuratü'l-Cemal, 2013.
13. Câhız. *el-Beyân ve't-Tebyîn*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Mısır: Mektebetü'l-Hancı, 1975.
14. Câhız. *et-Tâc fî Ahlaki'l-Mülûk*. thk. Ahmed Zeki Paşa. Kahire: Matbaatu'l-Emîre, 1914.
15. Canard, Marius. “Tarih ve Efsaneye Göre Arapların İstanbul Seferleri”. çev. İsmail Hami Danişmend, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* 2 (1956), 213-259.
16. Dayf, Şevki. *el-Fen ve'l-Mezahib fi Şi'iri'l-Arab*. Kahire: Daru'l-Mearif, ts.
17. Demirayak, Kenan. *Arap Edebiyatı Tarihi*. Erzurum: Eser Ofset, 2012.
18. Dîneverî, Ebû Hanîfe. *Ahbâru't-Tivâl*. thk. Abdülmun'îm Âmir. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1960.
19. Doğan, Yusuf. “Emevîler Döneminde Mizahı Etkileyen Faktörler”, *İstem* 8 (2006), 209-236.
20. Ebû Şâme. *er-Ravzateyn fî Ahbâri'd-Devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye*. thk. İbrahim Zeybek. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1997.
21. Ebü'l-Fidâ. *el-Muhtasar fî Ahbari'l-Beşer*. Kahire: Matbaatu'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, ts.
22. Ebü'l-Fidâ. *el-Yevâkî ve'd-Darb fî Târihi Haleb*. b.y.: y.y., ts.
23. Farmer, Henri George. *A History of Arabian Music*. London: Luzac Publishing, 1929.
24. Faûr, Ali. *Sîretü Ömer b. Abdülaziz*. Beyrut: Dâru'l-Hâdi, 1991.
25. Grabar, Oleg. *İslâm Sanatının Oluşumu*. çev. Nuran Yıldız. İstanbul: Alfa Yayınları, 1988.
26. Grierson, Philip. “The Monetary Reforms of 'Abd al-Malik”. *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 3 (1960), 241-264.
27. Halebî, Nûreddin. *İnsânü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emîni'l-Me'mûn: es-Sîretü'l-Halebiyye*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
28. Halife b. Hayyât. *Târihu Halife b. Hayyât*. thk. Ekrem Ziya el-Ömerî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1397.
29. Herevî, Ahmed b. Yahyâ. *ed-Dürrü'n-Nadîd min Mecmû'ati'l-Hafîd*. Kahire: Matbaatü't-Tekaddüm, 1322.
30. Hıfînî, Ebü'l-Mekârim. *Mûhitü'l-Fünûn*. Kahire: y.y., ts.
31. Hitti, Philip K. *Arap Tarihinin Mimarları*. çev. Ali Zengin. İstanbul: Risale Yayınları, 1995.
32. Hitti, Philip K. *History of the Arabs*. London: Macmillan Publishing, 1984.
33. Hitti, Philip K. *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1980.
34. İbn Abdilber el-Kurtubî. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, 1412/1992.
35. İbn Abdilhakem. *Sîretü Ömer b. Abdülaziz*. çev. Mustafa Gerçekçiöğlü. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
36. İbn Abdürabbih. *el-İkdu'l-Ferîd*. thk. Abdülmecid er-Ruhaynî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1983.
37. İbn Asâkir. *Târihu Dımaşk*, thk. Amr b. Ğarâme el-Amrî (Kahire: Dâru'l-Fikr, 1415/1995).
38. İbn A'sem el-Kûfi. *Fütûh*. nşr. Süheyl Zekkâr. Beyrut: y.y., 1992.
39. İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415.
40. İbn Haldun. *Kitâbü'l-İber ve Dîvânu Mübtede' ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arab ve'l-Berber ve Âsirihi min Zevi's-Şe'ni'l-Ekber*. thk. Halil Şahâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1985.

41. İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadr, 1900-1904.
42. İbn Hibban. *es-Siretü'n-Nebeviyye ve Ahbâru'l-Hulefâ*. thk. Seyyid Aziz Bek. Beyrut: Daru'l Kütübi's-Sekâfiyye, ts.
43. İbn Hişâm. *es-Siretu'n-Nebeviyye*. thk. M. es-Sekkâ-İ.Ebyârî-A. Şelbî. Kahire: y.y. 1375/1955.
44. İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. thk. Ahmed Abdülvehhâb Fetîh. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1992.
45. İbn Kuteybe. *el-İmâme ve's-Siyâse*. çev. Cemalettin Saylık. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
46. İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1423.
47. İbn Kuteybe. *Uyunü'l-Ahbâr*. nşr. Ahmed Zekî el-Adevî. Kahire: y.y., 1343/1925.
48. İbn Manzûr. *Muhtasar-ı Târih-i Dimaşk*. thk. Ruveyha en-Nahhâs vd. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1402/1984.
49. İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. thk. M. Abdülkadir Atâ. Beyrut Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
50. İbn Şeddâd, İzzeddin. *el-A'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi'ş-Şâm ve'l-Cezîre*. b.y., y.y., ts.
51. İbnü't-Tiktaka. *el-Fahri fî'l-Âdâbi's-Sultaniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye*. Beyrut: Dâru Sadr, ts.
52. İbnü'l-Adîm. *Buğyetü't-Taleb fî Târihi Haleb*. thk. Süheyl Zekkâr. by: Dâru'l-Fikr, ts.
53. İbnü'l-Adîm. *Zübdetü'l-Haleb fî Târihi Haleb*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1417/1996.
54. İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî Tarihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ-Mustafa Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
55. İbnü'l-Cevzî. *Siretü ve Menâkib Ömer b. Abdülaziz*. thk. Nuaym Zerzur. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
56. İbnü'l-Esir. *el-Kâmil fî't-Tarih*. thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmûrî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1417/1997.
57. İbnü'l-Fakîh. *Muhtasaru Kitâbi'l-Büldân*. nşr. M. J. de Goeje. Leiden: Brill Publishing, 1967.
58. İsfahânî, Ebû'l-Ferec Ali b. Hüseyin. *Kitâbü'l-Egânî*. thk. İhsan Abbas vd. Beyrut: Dâru Sâdir, 1429/2008.
59. Karakuş, Abdulkadir. “Bir Müfessir Olarak Hz. Âişe”. *Her Dem Kadın*. ed. Gülşen İstek. 169-195. İstanbul: Beyan Yayınları, 2021.
60. Karakuş, Nadir - Bilgin, Muharrem Samet. “Asr-ı Saadet'ten Farklı Nağmeler”. *Harran İlahiyat Dergisi* 49 (Haziran 2023), 118-131.
61. Kazvinî, Zekeriya. *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*. Beyrut, y.y., ts.
62. Kettânî. *et-Terâtübü'l-İdâriyye*. çev. Ahmed Özel. İstanbul: İz Yayınları, 2003.
63. Kılıç, Mustafa. “İslâm Kültür Tarihinde Mûsikî: Başlangıçtan Emevîlerin Sonuna Kadar”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (1989), 399-454.
64. Koyuncu, Mevlüt. *Emevîler Döneminde Saray Hayatı*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1997.
65. Koyuncu, Mevlüt. *İkinci Hazreti Ömer*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1996.
66. Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*. çev. Galip Üstün. İstanbul: İletişim Yayınları, 1994.
67. Mansurnoor, A. “The Significance of the Murder of Walîd II in Early Islamic History”. *Hamdard Islamicus* 13/4 (1990), 65-75.
68. Mes'ûdî. *Murucu'z-Zeheb ve Meadinu'l-Cevher*. thk. Kemal Hasan Mer'i. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
69. Nüveyrî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Vesâik, 1423.
70. Ostrogorsky, Georg. *Bizans Devleti Tarihi*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: TTK Yayınları, 2019.
71. Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-Zamân fî Tevârihi'l-A'yân*. thk. Muhammed Berekât vd. Dimaşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2013.
72. Suyûti, Celâleddin. *Tarihu'l-Hulefâ*. Beyrut: Dâr Sadr, 1997.
73. Taberî. *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Târihu't-Taberî)*. Beyrut: Dâru't-Turâs, 1387.
74. Uleymî. *Tarihu'l-Mu'teber fî Enbâi Men Ğaber*. Beyrut: Darü'n-Nevadir, 2011.
75. Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-A'lemî, 1409/1989.

76. Vasiliev, A. A. *Bizans İmparatorluğu Tarihi*. çev. Arif Müfit Mansel. Ankara: Maarif Matbaası, 1943.
77. Welhausen, Julius. *Arap Devleti ve Sukutu*. çev. Fikret Işıltan. Ankara: AÜ İlâhiyat Fakültesi Yayınları, 1963.
78. Ya'kubî. *Târîhu'l-Ya'kubî*. Leiden: Brill Publishing, 1883.
79. Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Büldân*. thk. Ferîd Abdülazîz el-Cündî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
80. Yâkût el-Hamevî. *Mu'cemü'l-Üdebâ: İrşâdü'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993.
81. Yiğit, İsmail. *Emevîler (661-750)*. Ankara: TDV Yayınevi, 2016.
82. Zehebî. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaûd. b.y., Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
83. Zeydan, Corci. *İslâm Uygarlıkları Tarihi*. çev. Nejdet Gök. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

(11)

Doç. Dr. Qədim RUFULLAYEV¹³³; Günel MİRZƏYEVA¹³⁴
DESTANLARDA ETKİNLİKLERİN GELİŞİMİNE YARDIMCI GÜÇLER
FORCES HELPING THE DEVELOPMENT OF EVENTS IN EPIC

ÖZ

Azerbaycan halk edebiyatı ait olduğu halkın milli ve manevi kültürünü, hayata bakışını, hayallerini ve özelemlerini yansıtır. Bahsedilen nitelikler halk yaratıcılığının her tür ve türünde ifade edilmektedir. Halk destanlarında tasvir ve tarihsellik bir bütünlük oluşturarak insanların hayata ve sanatsal düşünceye bakışını özel bir tonla gösterir. Destanlar toplumsal olayların yorumlayıcısıdır. Aynı zamanda kolektif yaratıcılığın örnekleridir. Onun için burada gündeme getirilen konular halkın istek ve arzularını, yarınlarına olan inançlarını, zalimlere ve zalimlere karşı mücadele kararlılıklarını kapsamaktadır. Burada sunulan eserlerin kahramanları genellikle popüler ideallerin taşıyıcılarıdır. Bir bakıma halkı temsil ediyor. Başarısında arzuları mücadele ediyor. O, sıradan bir kahraman değil, zorluklar ve acılar yaşayarak güçlenen, sınavlardan ve sınavlardan sağ çıkan oğullar ve kızlardır. Halk destanlarında baş kahramanlar, kişisel çıkarlardan uzaklaşarak, çevredeki toplumun, elin ve toplumun genel isteklerinin arka planına adım atmaya yönelerek bir evrim süreci yaşarlar ve elbette bu yolda çeşitli engellerle de karşılaşır. yol. Bazen kahramanın kendi yeteneği, zekası ve yaratıcılığı pahasına bu zorluklar aşılar, bazen de mitolojik ve doğaüstü güçler, rüyalar, görünmeyenlerden gelen sesler, hayvanlar, iyi insanlar ve benzeri yardımlar olayların gelişmesine yardımcı olur. Destanlarda en sık rastlanan yardımcı doğaüstü güçlerdir. Destan kahramanlarının doğum sahnesi, verilen adak ve dualar, pay veren dervişlerin tavsiyeleri bunların açık örnekleridir. Halk romanlarının öne çıkan özelliklerinden biri de destanın kahramanlarına doğa güçlerinin, hayvanların ve kuşların yardım etmesidir. Bu olay hem masallar hem de destanlar için tipik vakalardan biridir. Destanlarda işçiler ve sıradan insanlar da ihtiyaç sahiplerine yardım ederler. Bunlar arasında en çok dikkat çekenler ise çoban ve İpek Kar resimleridir. Halk destanlarındaki yardımcı kuvvetlerin incelenerek özünü ve felsefesini olduğu gibi sunmak okuyucu kitlesinin doğru eğitilmesine yardımcı olacaktır. Genç okuyucuların yaşadıkları olumlu, ilerici fikirlerin başarısı için mücadele eden güçlere katılıp destek olmaları açısından bu tür çalışmaların önemi büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Halk yaratıcılığı, destan, yardımcı güçler, genç nesil, yetiştirme.

ABSTRACT

Azerbaijani folk literature reflects the national and spiritual culture, outlook, dreams and aspirations of the people to which it belongs. The mentioned qualities are expressed in all types and genres of folk creativity. In folk epics, imagery and historicity form a unity, showing people's outlook on life and artistic thinking with a special shade. Epics are interpreters of social events. At the same time, they are examples of collective creativity. That is why the issues raised here include people's wishes and desires, faith in tomorrow, determination to fight against oppressors and oppressors. The heroes of the works presented here are usually the bearers of popular ideals. It represents the people in a way. His desires are struggling in his success. He is not an ordinary hero, but sons and daughters who have been strengthened by going through hardships and sufferings, and survived trials and tests. In folk epics, the main heroes go through the process of evolution, moving away from personal interests, tending to step in the background of the general desire of the surrounding society, hand, and society, and of course, they face various obstacles on the way. Sometimes these difficulties are overcome at the expense of the hero's own skills, intelligence and ingenuity, and sometimes mythological and supernatural powers, dreams, voices from the unseen, animals, good people and similar aids help the development of events. The most common aids in epics are supernatural powers. The scene of the birth of the heroes of the epic, the vows and prayers given, and the recommendations of the dervishes who give the share are clear examples of these. One of the highlights of folk novels is that the forces of nature, animals and birds help the heroes of the epic. This event is one of the typical cases for both fairy tales and epics. In epics, workers and ordinary people also help those in need. Among them, the most notable are the images of the shepherd and the Silk Snow. Examining auxiliary forces in folk epics and presenting its essence and philosophy as they are will help to properly educate the readership. The importance of

¹³³ Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan ORCID № 0000-0002-1213-0676; qedim73@mail.ru

¹³⁴ Lənkəran Dövlət Universiteti, Azərbaycan ORCID № 0009-0005-8162-6519; mirzyeva.gnel@bk.ru

such works is great for young readers to join and support the forces fighting for the success of positive, progressive ideas in life.

Keywords: folk literature, saga, supported forces, young generation, bringing up.

GİRİŞ

Azərbaycanlıların zəngin şifahi xalq ədəbiyyatı vardır. Yaşı minillərlə ölçülən bu ədəbiyyat özünün bəşəri-humanist məzmununa görə yarandığı ölkənin sərhədlərini aşaraq dünyanın bir çox yerlərinə yayılmışdır. Yüksək vətənpərvərlik, insana məhəbbət, zülmə, ədalətsizliyə qarşı etiraz və mübarizə ideyaları bu ədəbiyyatın ən mühüm keyfiyyətləri hesab olunur. Xalq müdrikləri bu ideyaları əlvan, rəngarəng formalarda təqdim etmişlər. Onların yaratdığı bədii əsərlərin içərisində həm hiss və duyğuların, həm əhvalat və hadisələrin, həm də fəaliyyət və hərəkətin obrazlı təqdimi vardır.

Şifahi ədəbiyyat əsrlər boyu xalqın kollektiv əməyinin məhsulu olub, zəngin bədii sənət inciləri xəzinəsidir. Folklor həm də “bəşəriyyətin təbiət və kainatın sirlərini öyrənmək işində əldə etdiyi ilk informasiya toplusudur. İnsanların ən qədim zamanlarda vəhşi təbiəti ram etməyə yönələn aksiyalarında bu bilgilər həlledici rola malik idi”(5, 44-53).

Şifahi ədəbiyyat nümunələri mənsub olduğu xalqın tarixini öyrənmək üçün zəngin material verir. Görkəmli rus ədibi “Maksim Qorki göstərir ki, şifahi xalq yaradıcılığını bilmədən xalqın həqiqi tarixini öyrənmək olmaz. Sonra ədib sözünə davam edib göstərir ki, folklor öz xüsusi yolu ilə həmişə tarixə yoldaşlıq edir” (3, 9).

Folklorlarda xalqın arzu və istəkləri, qəm və kədəri, həyata baxışları, sabaha olan inamı müxtəlif janrlar vasitəsilə dilə gətirilir. Bu nümunələrdən biri də dastanlardır.

Dastan janrı və onun qəhrəmanlarının səciyyəvi xüsusiyyətləri. Dastanlar “Azərbaycan romançılığının inkişafında mühüm mərhələ təşkil edən və ənənə yaradan xalq ədəbiyyatının ən geniş yayılmış bədii formalarından biridir. Folklorumuzda özünəməxsus mövqedə dayanan, oxucu və dinləyicilər tərəfindən rəğbətlə qarşılanan bu xalq romanlarının əsas qayəsində mənəvi gözəlliyə çatmaq və onu tərbiyə etmək, sevgidə vəfəlilik, etibar və sədaqət kimi insani keyfiyyətləri qiymətləndirmək və inkişaf etdirmək, mütərəqqi amallar, vətən və vətəndaşlıq mövqeyini formalaşdırmaq, dost yolunda, saf məhəbbət və dünyəvi dəyərlər uğurunda yorulmadan mübarizə aparmaq kimi mövzular da yer alır” (8, 76-82). Dastanlar kollektiv yaradıcılığı nümunəsi olduğu üçün burada qaldırılan məsələlər xalqın arzu və istəklərini, sabaha olan inamını, zalım və zülmkarlara qarşı mübarizə əzmini əhatə edir. Burada təqdim olunan əsər qəhrəmanları, adətən, xalq ideyalarının daşıyıcısı olur. Xalqı bir növ təmsil edir. Onun istəkləri uğurunda mübarizə aparır. O, adi qəhrəman deyil, çətinliklərdən, əzablardan keçirilərək möhkəmlənmiş, sınaq və yoxlamalardan üzüağ çıxmış oğul və qızlardır. Onları çətinliklərlə sınıyan da xalqdır, onları mərhələ-mərhələ ideallaşdıraraq qəhrəman edən də. Bir sözlə, “dastan qəhrəmanı şəxsi özəlliklərdən, istək və arzularından azad olmuş, millətin simvolu olmuş bir personajdır” (4, 340). Odur ki, xalq dastanlarında əsas qəhrəmanlar təkamül prosesindən keçərək şəxsi maraqlardan uzaqlaşaraq, onu əhatə edən toplumun, elin, cəmiyyətin ümumi istəyi fonunda addım atmağa meyilli olur və təbii ki, bu yolda müxtəlif maneələrlə üzləşmiş olur. Bu çətinliklər bəzən qəhrəmanın öz bacarığı, ağıl və fərasəti hesabına aradan qaldırılır, bəzən isə mifoloji, fəvqəltəbii güclər, yuxu, qeybdən gələn səslər, heyvanlar, xeyrixah insanlar və bu kimi köməkçi vasitələr hadisələrin inkişafına kömək edir.

Dastanlarda hadisələrin inkişafına yardım edən qüvvələr. Dastanlarda ən çox rast gəlinən köməkçi vasitələr **fəvqəltəbii qüvvələrdir.** Dastan qəhrəmanlarının dünyaya gəlməsi səhnəsi, verilən nəzir-niyazlar, pay verən dərvişlərin tövsiyələri bunlara bariz nümunədir. Xalq romanlarında fəvqəltəbii qüvvələrin təsnifində ən mühüm yer dərviş, Həzrət Əli, Xızır Nəbi obrazlarına məxsusdur. Xüsusilə, məhəbbət dastanlarda aşiq və məşuqun taleyində müstəsna rol oynayan dərviş-Həzrət Əli, Xızır Nəbi, həm də yönləndirici funksiyası ilə nəzər-diqqəti cəlb edir. Bu nurani dərviş Həzrət Əli, Şahmərdan Ağa, Göy atlı, Xızır peyğəmbər, Xızır Nəbi, Xızır İlyas və s. adlarla adlandırılır. "Aşıqlar Həzrət Əlini "Şahi Mərdan" (adamların şahı), "Ağalar ağası", "Düldülün sahibi, Qənbər ağacı", "Şiri-Yəzdan", "Heydəri-Kərrar" kimi adlarla vəsf edirlər. "Beş gözəl", "On dörd məsum", "Əhli-Beyt" obrazları içində nəzərdə tutulan islam müqəddəsləri arasında yer alanların da biri Həzrət Əlidir"(7, 121). Məsələn, “Əsli və Kərəm” dastanında Gəncə xanı Ziyad xan və onun xəzinədarı- vəzirli Qara keşiş övladsızlıq dərdindən qurtulmaq üçün fəqir-füqəranı toplayıb

nəzir verirlər, acları doydurub, çılpaqları geyindirirlər. Bundan sonra müqəddəs qüvvələr onların övladsızlığına son qoyurlar. “Tahir və Zöhrə” dastanında isə Qaraman şəhərinin padşahı hatəm Soltan və onun qardaşı Əhməd vəzir dərvişin verdiyi alma vasitəsilə övladsızlıqlarını sona verirlər. Yaxud başqa bir nümunəyə, “Lətif şah” dastanından bir epizoda nəzər yetirək: “Yəmən şəhərində Dərdli şah adında bir padşah varmış. Bunun mal-dövləti həddən artıq imiş. Özü də ədalətli şah idi. Amma ki, dünyada özündən sonra mal-dövlətinə sahib olacaq bir züryəti yox imiş. Dünyada həkim qalmamışdı, ziyarət qalmamışdı ki, padşah arvadı ilə getməsin. Amma heç cür dərvinə çarə tapa bilmirdi. Padşahın vəzirlərindən biri Qoca Lələ deyir ki, padşah sağ olsun, yeddi yol ayrıcında bir ev tikdir. Gələnə- gedənə çörək ver, aş ver, qonaq elə. Bəlkə bir ağzıdualı kimsə rast gəldi, sizin dərvinizin çarəsini dedi. Padşah vəzirin dediklərini edir. Amma aylar, günlər keçir, bir nəticə olmur. Padşah Lələyə deyir ki, gəl dərviş-libas olub ova çıxacaq, həm də o evlərə baxacaq, görək gəlib-keçənə nə cür yemək verirlər. Qoca Lələ padşahın sözlərini qəbul edir və dərviş libası geyib evlərinin yanına gedirlər. Qulluqçular onları zorla aparıb yedirdir, içirdirlər. Qulluqçulardan biri dedi ki, ay dərviş babalar, sizin ağzınız dualı olur, bir dua oxuyun, bəlkə bizim padşahın bir oğlu olar. Bu evin yanında bir gül bağçası var idi. Padşah ilə Lələ bu bağa girəndə bir nurani dərviş onların qabağına çıxır. Padşahla salamlaşaraq deyir: Səlaməleyküm, Dərdli şah! Padşah təəccüblənir, onun dərdli olmasını haradan bildiyini soruşur. Dərviş isə dərvinin üzündən bəlli olduğunu söyləyir. Padşah dərvinin çarəsini və çözümlərini dərvişdən umur: “De görüm mənim dərdimin əlacı nədir? Dərviş cibindən bir qırmızı alma çıxarıb deyir ki, bu almanı düz ortadan ikiye böl yarısını sən ye, yarısını da xanımına ver! Gün keçər, ay dolanar, bir oğlunuz olar. Padşah dərviş dediyi kimi edir və doqquz ay, doqquz gün, doqquz saat tamam olduqdan sonra Soltan xanım bir oğlan dünyaya gətirir” (1, 232-233).

Azərbaycan xalq dastanlarında hadisələrin inkişafına təsir edən, əsərdə konfliktin yaranmasına səbəb olan vasitələrdən biri də **yuxudur**. İstər məhəbbət, istərsə də qəhrəmanlıq dastanlarında yuxu əsər qəhrəmanının gələcək taleyinə aydınlıq gətirən etnopsixoloji hadisə kimi yadda qalır. Məsələn, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Salur Qazan evinin yağmalanması boyu”nda Salur Qazan ovda yatarkən qara qayğılı yuxu görür; şahin hücum edərək onun quşunu əlindən alır, evinin üstündə ildırım çaxır, quduz qurdlar evini dəlir... Qardaşı bu yuxunun heç də ürəkaçan olmadığını bildirir. Həqiqətən, Qazan xanın eli və ailəsi dar gündə idi. Salur Qazan evinin yağmalanması boyu”nda Qaraca Çobanın da yuxusu bu məqamda maraqlıdır. “Gecə yatarkən yuxuda qara qayğılı əhvalat gördü. Hövlnak ayağa durdu. Üç yerdə tərək kimi daş yığdı, ala qollu sapandını əlinə aldı. Qaraca çobanın üstünü qəflətən altı yüz kafir aldı. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında qəhrəmanların yuxuları ilə bağlı epizodlara bir çox yazılı ədəbiyyat nümunələrində də rast gəlməkdəyik. N.Gəncəvinin “Xosrov və Şirin” poemasında Xosrov kəndliləri incitdiyi üçün atası tərəfindən cəzalandırılır; atı, taxtı, qulları kəndlilərə verilir, çalğıçısının dırnaqları çıxarılır. Bir müddət fikirli dolanan Xosrov yatarkən yuxu görür. Nazənin bir pəri Xosrovun yuxusuna gəlmiş və demişdir: “Dörd sevdiyin şey əlindən çıxmışsa da, dörd şeyin müjdəsini verirəm. Bunların birincisi, Şirin, ikincisi Şəbdiz atı, üçüncüsü Bərbar adlı çalğıçı, dördüncü qızıldan taxt idi” (9, 102).

Məhəbbət dastanlarının bir çoxunda qəhrəmanlar yatıb yuxuya gedirlər və burada gələcək sevgililərini onlara buta verirlər. “Abbas və Gülgəz” dastanında deyilir ki, Abbas bir gün ağır yuxuya gedir, oyanmır, bütün rəmmallar, qarılar onun başına yığılırlar, kömək etməyə, onu yuxudan oyatmağa çalışırlar. Onun bu halına kimi deyir ki, dəli olub, kimi deyir başına hava gəlib. Yalnız bir qarı onun nəbzini tutub deyir: “Eşq yuxusunda, sabah ayılacaq” (2, 109). Sabah açılan kimi də Abbas ayılıb yuxuda ona buta verildiyini deyir-əşiq olduğu qız haqqında danışır.

Dastan qəhrəmanları hadisələrin axarında çətinliyə düşərkən də köməkçi qüvvələr, o cümlədən Xızır obrazı onlara yardım edir. Xızır obrazına Azərbaycan məhəbbət dastanlarında geniş yer verilmişdir. Təkcə məhəbbət dastanlarında deyil, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının “Dirsə xan oğlu Buğac”boyunda da Xızır obrazı vardır. Buğac ölümcül halda olanda Boz atlı Xızır oğlanın yanına gəlib üç dəfə yarasını əliylə sığallayıb: “Sana bu yaradan, qorxma, oğlan, ölüm yoxdur. Tağ çiçəgi anan südilə sənə yarana məlhəmdir” dedi, qaib oldı” (6, 39).

“Aşıq Qərib” dastanında Xızır Aşıq Qəribə həm buta vermiş, həm yolda harayına çatmış, həm də anasının kor olmuş gözlərinin açılmasına kömək etmişdir. Dastanlarda “Ağalar ağası”, “Şahi Mərdan” və s. kimi adlarla təqdim edilən Həzrət Əli obrazı da vardır ki, fəvqəltəbii güclər sırasındadır. Onun muradına çatdığı dastan qəhrəmanlarından biri də “Abbas və Gülgəz” əsərindəki Abbas obrazıdır. Əsərdə deyilir ki, “Əslən Tufarqan mahalından olan Abbasa Təbriz xanı Batmanqılınc Məhəmmədin bacısı Gülgəz Pəri yuxuda

buta verilir. Batmanqılınc onun haqq aşığı olduğuna inanır və bacısı Gülgəz Pərinə Abbasa verməyə razı olur. Bu məqamdan sonra maneələr meydana çıxır.. Gülgəz Pərinə zorla İsfahana Şah Abbasın sarayına aparırlar. Abbas sevgilisini xilas etmək üçün çalışır. Onu öldürmək üçün zəhərli quyuya salırlar. Haqq aşığı Həzrət Əlinin köməyi ilə xilas olur”(1, 21).

Xalq romanlarında diqqəti çəkən məqamlardan biri də **təbiət qüvvələrinin, heyvanat və quşların** dastan qəhrəmanlarına kömək etməsidir. Bu hadisə həm nağıllar, həm də dastanlar üçün xarakterik hallardan biridir. Məsələn, “Lala və Nərgiz” adlı Azərbaycan nağılında bir cüt quş şahın zülmündən qaçıb kimsəsiz və köməksiz qalan uşaqlara istiqamət verir və onları mümkün təhlükədən xilas edir. Macar xalq nağılı olan “Xoşbəxt və Bəxtsiz”də Bəxtsiz, ata, armud ağacına qayğı göstərdiyi üçün, onlar da Bəxtsizə məqsədinə çatmaqda kömək edirlər. Biz “Şah İsmayıl” dastanında belə bir əhvalata rast gəlirik. Atasını tərəfindən gözləri çıxarılan İsmayıl bir cüt göyərçinin lələkləri vasitəsilə sağalır və gözlərinə işıq gəlir. Dastanlarda **əməkçi insanlar** da darda qalana kömək edir. Onların içərisində ən çox diqqət çəkəni çoban obrazıdır. Çoban xalq romanlarında səxavət və mərdliyi ilə, darda olanlara kömək əlini uzatmaqla yadda qalır. “Valeh və Zərnigar”, “Tahir və Zöhrə”, “Alı xan”, “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanlarında müsbət, mütərəqqi qüvvələri dəstəkləyən, onlara yardım edən çoban obrazı vardır. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında o, Qaraca Çobandır. “Qaraca Çoban nəhəng bir insandır. Onun sapandının içi üçyaşar dana dərisindəndir, qolları üç keçinin tükündən toxunmuşdur. Hər atanda on iki batman daş atır. Atdığı daş yerə düşür, düşəndə toz kimi sovrulur, ocaq kimi oyulur, daş düşən yerdə üç il ot bitmir” (3, 241). Dastanın “Salur Qazan evinin yağmalanması” boyunda o, nəinki sürüsünü düşmənlərindən qoruyur, hətta Qazan xanla birgə döyüşərək yurdunun övladlarını əsirlikdən xilas edir. Dastanlarda ipək qarılar da vardır. Bu insanlar əsər boyu çətin durumda olan qəhrəmanlara düz yol göstərməklə, ağıllı mühakimə və tədbirləri ilə onlara dəstək olmağa çalışır. Bununla Xeyiri təmsil edərək, Şər üzərində üstünlüyü bərqərar edir, bəşəri dəyərlərin daşıyıcılarına çevrilir. Məsələn, “Qurbani” dastanında yuxuda olan Qurbaniyə Həzrət Əli tərəfindən Pəri xanım buta verilir. Qurbani bu vaxt özündə olmur, qəribə hərəkətlər edir. Dünya görmüş ağbirçəklərdən birindən bunun səbəbini soruşurlar. Napak olan bu qadın, onun quduz olduğunu bildirir, hətta insanlara ziyan vuracağından bəhs edir, hətta balta gətizdirib başının vurulmasını tələb edir. Ancaq orada el arasında ipək qarı kimi tanınan daha bir ağbirçək vardı. O, Qurbaninin aşiq olduğunu bildirir. Onun üzünə su vurmaqlarını məsləhət bilir. Onda tez ayılar, dərdini danışar. Beləliklə, Qurbani İpək qarının köməyi ilə baltalanmaqdan qurtulur.

NƏTİCƏ

Xalq dastanlarında köməkçi qüvvələrinin araşdırılması və onun mahiyyətinin, fəlsəfəsinin olduğu kimi tədqimatı oxucu kütləsinin düzgün tərbiyə olunmasına kömək edəcəkdir. Gənc oxucuların həyatda müsbət, mütərəqqi ideyalar uğurunda mübarizə aparan qüvvələrə qoşulmaları və dəstək olmaları üçün bu kimi əsərlərin əhəmiyyəti böyükdür.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan dastanları 5 cildə-I cild. Bakı, Lider, 2005, 392 s.
2. Azərbaycan dastanları 5 cildə-II cild. Bakı, Lider, 2005, 448 s.
3. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı, “Maarif”, 1981, 398 s.
4. Əfzələddin Əsgər-Oğuznamə yaradıcılığı. Bakı. Elm və təhsil. 2013. səh.340
5. Gadim Igid oghlu Ruffullayev. The role of Salman Mumtaz in the research of Gurban's heritage. Lankaran 2022, 44-53 s. <https://lsu.edu.az/new/imgg/YESEV%C4%B0%20K%C4%B0TAP.pdf>
6. Kitabi-Dədə Qorqud. Bakı, Yazıçı, 1988, 265 s.
7. Qasımlı M., Allahmanlı M. İzahlı aşiq ədəbiyyatı sözlüyü. Bakı, 2019, 121 s.
8. Qədim Ruffullayev. “Əsli və Kərəm” dastanının tədqiqində Salman Mümtazın rolu. https://www.turansam.org/TURAN-SAM_59.pdf. 2023, Səh.76-82
9. Qədim Ruffullayev. Şifahi xalq ədəbiyyatında lirik və epik növ. Bakı, “Elm və Təhsil”, 2021, 200 s.

(12)

Semra KARAKAŞ¹³⁵; Doç. Dr. Nihat DEMİRTAŞ¹³⁶

KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TURİZM KAPSAMINDA SİSTEMATİK BAĞLAMDA DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS IN A SYSTEMATIC CONTEXT WITHIN THE SCOPE OF SUSTAINABLE TOURISM

ÖZ

Dünya kaynaklarının korunması, uzun süreli ve verimli bir biçimde kullanılması, insanların ihtiyaçlarını giderirken aynı zamanda gelecek nesillere de aktarılabilirliğinin sağlanması amaç edinen sürdürülebilirlik kavramı, turizm sektöründe de temel hedeflerden biri haline gelmiştir. Sürdürülebilirliğin sağlanması, uzun süreli planlamadır ve bu planlama sırasında üretim ve çeşitlilik devam eder. Planlamaların hayata geçirilmesi, sosyolojik yapının değişmesi, toplumların bilinçlenmesi, ekonomik destek, politik planlama, tutarlılık ve devamlılığa bağlıdır. Dünya ülkeleri, bu planlamalarda bazı ortak kararlara imza atarken, ülkeler de içinde bulunduğu koşullar, ekonomik durumları, sürdürülebilir kaynakları ve eğitim düzeylerine göre bu planlamalara ek kararlar olarak katkıda bulunmaktadır. Hareketlilik amaçlarını daha çok doğal kaynaklara göre şekillendiren turizm sektörü, aynı zamanda ülkelerin tarihi dokusu, kültürel özelliklerini de hedef olarak seçebilmekte ve ona göre çeşitlilik üretebilmektedir. Konaklama; turizmin en önemli alt sektörlerinden biri olup, diğer alt sektörler bu işletmelere göre şekillenmektedir. Bu yüzden konaklama işletmeleri; uygulayacağı politikalar, işletmeye özgü veya genel kararlar, bu kararları uygulayacak eğitimli yönetici ve çalışanlar ile de sürdürülebilirliğin hayata geçirilmesinde çok büyük role sahiptir. Araştırma, turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliğini konu alan ulusal alan yazındaki çalışmaların sürdürülebilirliğin hangi boyutlarıyla bağ kurarak çalışıldığını, alandaki gelişmelerin, önerilerin ve bulguların belirlenmesini amaçlamıştır. Bu çalışmada konaklama işletmelerinde sürdürülebilirliği sağlamaya yönelik araştırmaların incelenmesi ele alınarak sonuçlar sistematik literatür taraması ile değerlendirilmiştir. Araştırma evreninin çok geniş olması sebebiyle, incelenen çalışmalar, Dergi Park Akademik sayfasında "sürdürülebilir turizm" başlığı ve "konaklama işletmeleri" anahtar kelimeleri ile seçilmiş ve örneklem kümesi oluşturulmuştur. Bu kapsamda elde edilen 18 makale incelemeye alınmıştır. Araştırmada sürdürülebilir yatırımların maliyetleri düşürmede ve pazar rekabeti açısından önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi krizinin ortaya koyduğu sonuçlar arasında bulunan güvenli turizm yaklaşımının gelecekte de önemli olacağı ayrıca, Airbnb, Booking.com, Ryanair, Tripadvisor gibi dijital aktörlerin sektörün yapılanmasında ve teknolojik alt yapı yatırımlarının varlığı pazardaki talebi yönlendirmede önemli rol oynayacağı öngörülmektedir.

Anahtar kelimeler: Sürdürülebilirlik, konaklama işletmeleri, sürdürülebilir turizm, sistematik derleme.

JEL Kodu: L83.

ABSTRACT

The concept of sustainability, aiming to conserve global resources, utilize them in a long-term and efficient manner, and ensure their transmission to future generations while meeting the needs of current ones, has become one of the fundamental objectives in the tourism sector. Ensuring sustainability involves long-term planning, during which production and diversity continue. The implementation of plans is contingent upon changes in sociological structure, societal awareness, economic support, political planning, consistency, and continuity. While countries across the globe sign some common decisions in these plans, they also contribute by making additional decisions tailored to their circumstances, economic conditions, sustainable resources, and educational levels. The tourism sector, which primarily shapes its objectives according to natural resources, also has the capability to select countries' historical fabric and cultural characteristics as targets, thus generating diversity accordingly. Accommodation is one of the foremost sub-sectors of tourism, and other sub-sectors are shaped accordingly to these establishments. Therefore, accommodation establishments play a crucial role in implementing sustainability through the policies they adopt, specific or general decisions related to the business, and the trained managers and employees responsible for implementing these decisions. The study aimed to determine the dimensions in which research on the sustainability of accommodation establishments operating in the tourism sector is related to sustainability in the national literature, as well as identifying developments, recommendations, and findings in the field. In this study, an analysis of research focused on ensuring sustainability in accommodation establishments was conducted, and the findings were evaluated through a systematic literature review. Due to the vast scope of the research universe, the examined studies were selected using the keywords 'sustainable tourism' and 'accommodation establishments' on the Dergi Park Academic platform, forming the sample set. Within this scope, 18 articles were selected for examination. The research concluded that sustainable investments are important for reducing costs and for market competitiveness. The safe tourism approach, highlighted among the outcomes of the pandemic crisis, is expected to remain significant in the future. Moreover, it is anticipated that digital actors such as Airbnb, Booking.com, Ryanair, Tripadvisor, and the existence of technological infrastructure investments will play a crucial role in shaping the sector's structure and directing market demand.

Keywords: Sustainability, accommodation establishments, sustainable tourism, systematic review.

¹³⁵ Yüksek Lisans Öğrencisi, İskenderun Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, semra270978@gmail.com, Orcid: 0009-0005-7278-8209

¹³⁶ İskenderun Teknik Üniversitesi Turizm Fakültesi, nihat.demirtas@iste.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4245-6909

1. GİRİŞ

Artan nüfus, doğal kaynakların sınırlılığı, bu kaynakların kullanımındaki plansızlık, sosyolojik yapıların bozulması, insan ve çevre arasında var olan dengenin kaybolması gibi durumlar, sürdürülebilirlik kavramının ortaya çıkmasına sebep olan etmenlerden sadece birkaç tanesidir. Bu gibi sebeplerden dolayı mevcut kaynakları gelecek nesillere ulaştırma düşüncesi önem kazanmış, sürdürülebilirliğin insan yaşamına etki eden birçok alanda uygulanmaya başlandığı görülmüştür. Sürdürülebilirlik, kaynakların bilinçsiz kullanımına karşı önleyici olarak ortaya çıkmış bir kavramdır ve öncelikli olarak korumayı hedef alır. Sürdürülebilirlik ilk bakışta, çevresel korumayı çağırırsa da; yok olma ihtimali olan her şeyin sürdürülebilirliği söz konusu olabilmektedir. Turizm, tarım, biyolojik sistem veya şehirler ile daha fazla dile getirilen sürdürülebilirlik kadar, kültürel mirasın, geleneklerin ve teknolojinin de sürdürülebilirliğinden bahsetmek mümkündür.

Turizm sektörü; insanın keşfetme, gezip görme, deneyimleme ve kaynaklardan istifade etme isteği ile birleşen doğal kaynakların varlığı üzerine kurulan bir sektördür. Sektör aynı şekilde doğada meydana gelen doğal afetler, insan eliyle çevreye verilen zararlar, doğal kaynakların tükenebilir olmasından da etkilenmektedir. Doğa, sektörün varoluş sebebi olmakla birlikte, yok oluşunun zeminini de hazırlayabilir. Yaşanan bu çelişki, sektörün kendisi kadar bu sektöre hizmet veren işletmeleri, ilgili alt sektörleri de etkilemekte ve oluşacak olumsuz durumlara karşı tedbir almak durumunda bırakmaktadır. Sanayi ve teknolojinin gelişmesi ile birlikte gelen hava, deniz ve sulardaki kirlenmeler; yapılaşma, insanların tüketim ve para kazanma hırsı ile birlikte gelen çevre ve doğal dengenin bozulması, elindeki kaynakları sınırsızmış gibi kullanılması sonucu oluşan üretim ve tüketim atıkları sebebiyle dünya hızlı bir değişim içine girmiştir.

Değişen yaşam koşulları ve gelişen teknoloji ile birlikte insanın toplum yapısından uzaklaşması, daha kendine dönük yaşaması ve bireyselleşmesi gerçeği, gerek sosyolojik, gerek psikolojik gerekse ekonomik anlamda zorluklara ve sorunlara yol açmakla birlikte bazen de kaynak kullanımı konusunda duyarsızlığı da beraberinde getirmektedir. Teknolojinin inanılmaz derecede hızla gelişmesi bile, dünyanın doğal dengesinin yok olmasına çare bulamamış, tükenen kaynakların korunmasının ancak insan çabası ve planlamasıyla mümkün olduğu anlaşılmıştır. 1970'lerde ortaya çıkan sürdürülebilirlik kavramı, bu denge ve kaynakların kayboluşu ile ortaya çıkmış, sivil toplum hareketleri, çevre örgütleri toplumları beraber hareket etmek anlamında birleştirme çabasına girmişlerdir. Ekonomik, sosyal ve çevreci uygulamalar ile birlikte turizm sektörü de sürdürülebilirlik için harekete geçmiş, değişen dünya düzeninin içinde yerini almış ve turizm politikaları, çeşitlilikleri ve uygulamaları buna göre şekillenmeye başlamıştır.

Tarihi dokusu, coğrafik zenginliği, kültürel mirası ve insan yapısı göz önüne alındığında Türkiye'nin dünya turizm sektörü için çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, yabancı ziyaretçi sayısında Türkiye 51.3 milyon ziyaretçi ile 2022 yılında dünya genelinde 4. Sırada yer almıştır (tursab.org.tr). Farklı amaçlarla ülkemizi ziyaret etmeye gelen turistlerin beklentilerini karşılayabilmek, daha iyi hizmet sunmak, sadakatini ve ülkemiz hakkındaki olumlu düşünmesini sağlayabilmek için turizm sektörü ve işbirliği içinde olduğu diğer sektörler, sürdürülebilirlik anlamında hareket etmeleri ulusal kaynak güvenliği açısından önemlidir. Konaklama işletmelerindeki sürdürülebilirlik teması çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Sürdürülebilirlik yaklaşımı bağlamında konaklama işletmelerinin sürdürülebilirlik ilkelerine ne ölçüde yer verdiğini tespit eden çalışmalardan hareketle, konaklama işletmelerinin kaynak verimliliği, rekabet, maliyet ve yönetim anlayışında sürdürülebilir bakış açısı taşıyıp taşımadıklarının ortaya konması çalışmanın ilgi odağını oluşturmaktadır. Araştırma, turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliğini konu alan ulusal alan yazındaki çalışmaların; sürdürülebilirliğin hangi boyutlarıyla bağ kurarak çalışıldığını, alandaki gelişmelerin, önerilerin ve bulguların belirlenmesini amaçlamıştır.

1.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

21. Yüzyıl, hızla değişimin yaşandığı, tüketimin gerekenden fazlaca yapıldığı, hem bilinçlenmenin hem duyarsızlaşmanın arttığı bir dönem olarak düşünülmektedir. İnsanlar, daha fazla kaynağa ulaşabilmenin kolaylığıyla, doğal kaynakların hızlıca tükendiği bir ikilem içinde hayatını sürdürmektedir. Bu ikilemin

sonuçları bilim insanları ve araştırmacıları her geçen gün fazlaca çözüm bulmaya yöneltmektedir. Çözüm yolu olarak bilinen tek çıkış kaynakların sürdürülebilir yönetiminden geçmektedir.

Sürdürülebilirlik kavramı, Dünya Çevre Kalkınma Komisyonu tarafından 1972’de Stockholm’de gerçekleştirilen konferansta dile getirilmiştir. Uluslararası toplumların, çevrenin korunmasıyla ilgilenmesinin en önemli faktörü Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı’dır (Güneş, 2012). Stockholm Bildirgesi, “insan çevresinin geliştirilmesinin ve korunmasının insanların refahını ve tüm dünyadaki ekonomik kalkınmayı etkileyen esas konu” olduğunu ifade edilmiştir. 1982’de Birleşmiş Milletlerin kabul ettiği Dünya Doğa Antlaşması, “canlı varlıkların tek olduğu ve saygı duyulması gerekliliğini onaylamakta; insanların doğal kaynaklar olmadan varlığını sürdüremeyeceğini ve bu kaynakların planlı bir biçimde kullanılması gerekliliğini ifade etmektedir (Vatan & Poyraz, 2016).

Tablo 1. Tarihsel gelişimiyle sürdürülebilirlik

Yıllar	Etkinlik	Yer	Belge
1972	İnsan ve Çevre Konferansı	Stockholm	Only The Earth
1987	Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı	Ortak Geleceğimiz Raporu	Brundtland Raporu
1992	Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı	Rio De Janerio	Rio Bildirgesi
1993	İnsan Hakları Konferansı	Viyana	
1994	Dünya Nüfus Konferansı	Kahire	
1995	Sosyal Kalkınma Konferansı	Kopenhag	
1996	Habitat II	İstanbul	
1997	Kyoto Protokolü	Japonya	Küresel Isınma
2002	Sürdürülebilir Gelişme Dünya Zirvesi	Johannesburg	Rio +10
2005	Kyoto Protokolünün Yürürlüğe Girmesi		
2012	Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı	Rio De Janerio	Rio +20
2014	Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Müzakereleri	Peru – Lima	COP 20
2015	İklim Değişikliği Konferansı	Paris	COP 21

Kaynak: (Tufan & Özel, 2018).

21. yüzyılda biyosfer ve uygarlığın daimi olma yeteneği, sürdürülebilirliği tanımlamada da kullanılmıştır. Sürdürülebilirlik; dengeli bir ortamda, bugün ve yarın insan ihtiyaçlarının karşılanabileceği; kaynak kullanımı, yatırım yönleri, yönlendirilecek teknolojik gelişmeler ve kurumların uyum içinde değişmesinin sağlanmasıdır (tr.wikipedia.org).

Sürdürülebilirlik, kaynak kullanımının, denge içinde tükenme noktasına gelmeden ve kendini yenileyebilir bir haldeyken yapılmasıdır (Vatan & Poyraz, 2016). Başka bir tanımla ise insan yaşamının daimi kılınmasıyla, üretim ve çeşitliliğin devamı; sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik; ekonomik kalkınma, çevresel kaynak ve değerlerin muhafazası ve gelecek kuşaklara iletilmesi ilkelerini temel alır (Coşkun, 2023).

Sürdürülebilirlik, en basit şekilde; var olan kaynakların insanlar tarafından kullanılırken, gelecek zamanlarda kullanımı için de korumayı hedef alan bir kavramdır denilebilir. Tanımlar, özünde korumayı ve devamlılığı sağlamayı içermektedir. Tanımlar aynı zamanda, ekonomi, çevre ve değerlerin korunması ile de ilişkilendirilerek daima gelecek nesillere kaynak aktarımını önemser. Tükenebilen, bir ihtiyacı karşılayan veya korunmaya değer bir varlığın sürdürülebilirliğinin sağlanması, insanoğlunun sadece kendini düşünmeyen, paylaşımcı ve korumacı bir canlı olmasını gerektirir. Bir önceki neslin aktardığı maddi ve manevi varlıklar, yaşamın sürdürüldüğü esnada ihtiyaçları karşılarken, gelecek neslin faydasına sunulabilecek değerde görülmelidir. Bireysel alanda koruma çabasının yetmeyeceği gerçeğiyle, farklı alanlarda hizmet veren birçok sektörün de, planlama ve çalışmaları sırasında tarihi ve coğrafi dokuyu koruyan, hava, su veya çevre

dengecinin sürdürülebilirliğine önem veren, yapısı bozulduğunda veya tükendiğinde ikamesi olmayan değerlere korumacı bir biçimde yaklaşan adımlar atması önemlidir.

Brundtland raporu; sürdürülebilir kalkınmayı “bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden fedakârlık yapılmadan karşılanması” olarak tanımlamıştır (Tufan & Özel, 2018). Sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin, kaliteli hizmet vermek isteyen sektörlerde doğru politikalar ve yöntemlerle uygulandığında, başarı, kazanç ve gelişmeye yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesinde, kaynak koruması, en düşük zarar çıktıkları, ihtiyaçların karşılanmasının temel alınması ve çalışmaların buna göre planlanması tavsiye edilir.

1.2. Sürdürülebilir Turizm

Çevrenin hem turizmin kaynağı olması, hem de turizmin varlığı için çevrenin yaşaması gerekliliği, bu yüzden doğa ve çevre karşıtı gelişen bir turizmin kaynağını tüketeceği açıktır. Temiz ve düzenli çevre, başarılı ve sürdürülebilir bir turizmin gerekliliğidir (Atay & Dilek, 2013).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) sürdürülebilir turizmi; “Turistlerin, sektörün, çevrenin ve ev sahibi halkın gereksinimine yönelerek şimdiki ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini dikkate alan turizm” şeklinde tanımlamaktadır (İsayeva & Kasalak, 2016). Dünyanın eşsiz veya oldukça doğal alanları ve kültürel özelliklerini, sürdürülebilir bir şekilde korumak, bu yerlerden gelir elde etmek toplumun ilgisini çekmektedir (Kasalak & Akıncı, 2015).

Sürdürülebilir turizmde felsefi açıdan uygulanacak temel kriter; planlama aşamasından başlayarak tüm turizm çeşitlerinin var oldukları bölgelerde gerçekleştirilmesidir. Literatüre bakıldığında sürdürülebilir turizm veya turizmde sürdürülebilirliğin, turizm sektöründe ironik bir durumu yansıttığı görülmektedir (Pelit, Baytok & Soybalı, 2015). Sürdürülebilirlik kavramı turizm sektöründe kullanıldığında; turizm faaliyetlerinin, mevcut kaynakların, doğru uygulamaların devamlılığı kastedilmekte, turizmde sürdürülebilirliğin ilke ve prensipleri bu yönde geliştirilmektedir.

Sürdürülebilir turizm, kaynakları korurken, koru kullan düşüncesiyle hareket ederek çevreye verilen zararları engellemeye yönelik bir yaklaşımdır (Civelek, 2022). Ziyarete açılan bir alanın doğal kaynaklarının, kültürel yapısının, ekolojik sisteminin hava ve suyunun temiz ve idareli kullanımı, alanın uzun süreli ziyaret etkinliklerine ev sahipliği yapmasını kolaylaştıracak, her bir turist ve firmanın özeni, domino etkisi gibi geniş katılımlı bir özen duygusunu oluşturacaktır. Turizm ile doğal, insan yapısı ve sosyo-kültürel kaynaklardan oluşan çevresel kaynaklar arasında çok yakın bir ilişki olduğundan, turizmin sürekliliğinde, çevre korumacılığı yaşamsal bir önem taşımaktadır (Akış, 2001). Bugüne kadar, yanlış kullanıma veya planlamaya dayalı insan eli kaynaklı çevresel ve kültürel kayıplar yaşandığı kadar, var olanın kaynağın yeniden keşfi sebebiyle de yeni turizm alanlarının açıldığı da bir gerçektir.

Sürdürülebilir turizmin amaçları; Turizmle ilgili çevre ve ekonomi bilincinin artırılması, kalkınmada eşitlik desteği, çevrenin kalitesini sürdürüp arttırırken, ziyaretçilere yüksek kalite sunumu ile ev sahibi toplumun yaşam kalitesine verilecek destek şeklinde sıralanabilir (Özkök ve Gümüş, 2009).

Küresel Sürdürülebilir Turizm Konseyi (GSTC)’nin, 2013 yılında oluşturduğu ve 2019 yılında revize ettiği (Ataberk, 2020); sürdürülebilir seyahat ve turizm için küresel standartları yöneten iki tür düzenleme vardır. Bunlar, kamu politika yapıcılar ve destinasyon yöneticileri için Destinasyon Kriterleri, oteller ve tur operatörleri için Endüstri Kriterleridir. Bu gruplama için, dünya çapında turizmde sürdürülebilirlik adına ortak dil geliştirme girişimi demek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu girişimler, “Sürdürülebilir yönetim”, “Sosyoekonomik etkiler”, “Kültürel etkiler” ve “Çevresel etkiler” şeklinde sıralanmaktadır.

Telfer & Sharpley (2008:43), turizmde kaynakların tükenmeden uzun vadeli kullanılabilmesi için bir takım ilkelerin zorunluluğundan söz etmiştir. Doğal ve insan kaynaklarının uzun vadeli ve uygun kullanımının dikkate alınarak yönetilmesini, turizm planlamasının, geliştirilmesinin ve yönetilmesinin ulusal ve yerel sürdürülebilir kalkınma stratejilerine entegre edilmesini, turizmin, bölgenin ekonomik tabanına hakim olmadan çevresel maliyet ve yararları dikkate alarak, yerel ekonomik faaliyetlere desteğini, yerel toplum, hükümet ve endüstrinin desteği ile plan, geliştirme ve turizmin kontrolüne katılmasının teşvikini, azınlık gruplar, yerliler ve kadınların katılımını; kuruluş ve kişilerin ziyaret ettikleri bölgede, kültür, ekonomi, yaşam biçimi gibi yapılarla dikkat edilmesine yönelik unsurları içermektedir.

Çakılcıoğlu (2013), Sürdürülebilir Turizm Yöntemi modeliyle süreç yönetimine temel oluşturmak amacıyla bir yöntem önermektedir. Yönteme göre sürdürülebilir turizm süreci, Hazırlık ve Uygulama süreçleri

olmak üzere 2 alt süreçten oluşmaktadır. Hazırlık sürecinde bölge tanımlaması, ölçütlere uygunluk, turistik kademeleme ve tanıtım yer alırken, uygulama sürecinde turistin bölgeye gelmesiyle başlayan sosyolojik, finansal, fiziksel ve psikolojik etkileşimini turistik doygunluk değerlendirmesi izlemektedir.

2. KONAKLAMA İŞLETMELERİ ve SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Yeşil pazar uygulamaları, çevre ve turistik talebin sürdürülebilirliğiyle var olan turizm işletmelerinin duyarsız kalamayacağı bir kavramdır (Atay ve Dilek, 2013). Çevresel duyarlılığın artması ile birlikte, günümüzde pek çok işletme çevre sorunlarına çok daha fazla önem veren politikalara öncelik vermektedir. Konaklama işletmelerinde özellikle yeşil pazarlamaya yönelik yapılan faaliyetler dikkat çekmekte, bu durum ziyaretçiler tarafından da tercih sebebi olarak belirtilmektedir. Çevresel sorunlarla zıt bir işleyişi olan pazarlamada da, değişik yaklaşım arayışı bulunabilir (Sert, 2017). Bazı oteller bütünü ile bu duyarlılıkla hareket ederken, bazıları faaliyetlerinin bir kısmında yeşil pazarlamaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Atık malzeme değerlendirmesi, enerji tasarrufu, yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanımı işletmelerdeki uygulamalardan bazılarıdır. Sürdürülebilirlik felsefesinin temelinde yatan azalt, yeniden kullan ve dönüştür bakış açısı, yapılacak olan faaliyetlere yol gösteren temel felsefedir.

İşletme sürekliliği; işletme faaliyetlerinin sahip veya sahiplerinin yaşam süreleri ile sınırlı olmayan devamlılığını ifade eden kabul edilmiş temel bir muhasebe kavramdır (Gençoğlu ve Aytaç, 2016). Konaklama işletmeleri emek yoğun yapısı nedeniyle örgüt içerisinde iş birliğinin sağlanabilmesi ve örgütsel çabaların bir bütün olarak yürütülebilmesi adına, genelde sektörle ilgili özeldir ise örgütle ilgili öngörüye sahip olan liderlere en fazla ihtiyaç duyan işletmelerin başında gelmektedir (Akın ve Oğuzhan 2022). Yılmaz ve Oğuz (2019), işletmelerin sürdürülebilirlik raporları hazırlamalarının hedeflerini gerçekleştirebilmelerinde, çevre konusunda bilinçlenmelerinde, kendini açık bir şekilde ifade edebilmesinde fayda sağlayacağını, mali anlamda tasarruf ederek işletme itibarını arttıracığını, çalışanları motive ederek verimliliği arttıracığını ifade etmişlerdir.

İşletmelerin çevre yönetimi stratejileri, maliyet, rekabet ve müşteri memnuniyetine avantajlar sağlaması ve sürdürülebilir olmak adına oluşturulmaktadır. Konaklama işletmelerinde, müşterilerin barınma, yeme içme ve diğer kişisel ihtiyaçlarını yerine getirebilmek için değişken tedarik ve iç hizmet süreçlerinden söz edilmektedir. Konaklama işletmelerinde geri dönüşüm faaliyetleri ve atık yönetimi; bu ihtiyaçların giderilmesi ve iç hizmetlerin karşılanması sırasında oluşan atıklar, bunların uygun toplanma ve değerlendirilme süreçlerinden oluşmaktadır (Deste, Binbaşıoğlu & Türk, 2018).

Vatan & Poyraz (2016), “Sürdürülebilir Otel”i karbondioksit ayrışması azaltılan, geri dönüşümlü ve çevre dostu yerli malzemeler ile inşa edilen, enerji ve su tüketimi daha az olan yatırımcısının sosyal ve çevresel sorumluluğunu kanıtlayan, küresel iklim değişikliğine olumlu katkı sağlayan bir kavramdır şeklinde tanımlamaktadır. Uluslararası Turizm ortaklığına göre bu otellerin enerji, su kullanımı ve atık yönetimi olarak 3 ana konuda düzenleme yapması gerekliliğini belirtmiştir. Bu durum 3R uygulaması olarak literatürde yerini almıştır. Günümüzde işletmelerin enerji tüketimini düşürmek, atıkları azaltmak ve tutumlu olmak adına 3R uygulamalarını; azaltmak (reduce), tekrar kullanmak (reuse) ve geri dönüşüm (recycle) şeklindeki değerlendirmelerle kaynakları nasıl kullandıkları nasıl kullanması gerektiği ifade edilmektedir.

Konukların bir konaklama işletmesinde tatil modunda olmaları, para vermiş olmaları veya lüksü aramaları gibi sebeplerle konaklama işletmesindeki süreçlerinde doğal ev hayatından daha farklı davrandıkları, ihtiyaçtan daha fazla yiyecek su veya enerji tüketimi yaptıkları düşünüldüğünde, bu işletmelerin tasarrufa yönelik eyleme geçmelerinin beklenilmesi kaçınılmaz olmaktadır. Katı atık yönetiminin, konaklama işletmelerinin finansal etkinlikleri (katı atık indirgenmesi, geri dönüştürme) çevre kirliliğini azaltma, çevre ve toplum sağlığı ile turizmin sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu ortaya çıkmaktadır (Kızıldemir & Sandıkcı, 2014).

Deste vd. (2018)’nin çalışmalarında tespit edilen atık içerikleri, günlük yaşamda kullanırken tasarrufu düşündüğümüz, ev ortamında yeterli derecede kullanmaya dikkat ettiğimiz maddelerken, söz konusu bir işletme misafirliği olunca bu kullanım ölçüsünün atığa dönüşecek kadar çok olduğunu göstermektedir. Her işletmenin özelliği, müşteri yapısı, çevresel etkileri, personel bilincinin farklı olduğu düşünülürse, genel çıkarım haricinde konaklama işletmelerinin, bu atık maddelerin ayrımını kendine özgü şekilde kayıt altına alması ve değerlendirme biçimlerini kendilerine uygun yöntemle belirlemeleri daha iyi olacaktır. Bazı işletmeler ön büro departmanında çoğunlukla elektronik ortam kullanımı ile kâğıt tasarrufu yapabiliyorken,

bazıları da bu tasarrufu menü içerikleri ile mutfak alanında yapabilmektedir. Bu değişken otel yapısı ve tercihlerinden kaynaklı, atıkların standardı olmadığı, işletmelerin kurumsal önlem almalarının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Tüketimin azaltılmasının maliyet ve memnuniyet arasındaki denge ile mümkün olabileceğini, yapılacak çalışmaların müşteri ihtiyaçlarının karşılanmasında eksik veya yanlış algıya sebep olmaması gerekliliğini, hizmet sonrası oluşan atığın uygun değerlendirilmesinin hem maddi kazançla dönüşeceğini, hem de müşterilerin oluşturulacak olan duyarlı işletme algısının müşteri memnuniyetini sağlayacağını ifade etmektedir.

Sürdürülebilir bir konaklama yönetimi içinde su ve enerjinin etkin kullanımı, kimyasallar – katı ve sıvı atıkların yönetilmesi, biyolojik çeşitlilik ve doğanın korunmasını önceleyen hedefler de dahil olmak üzere kurumsal sorumluluklar çerçevesinde topluluk gelişimine katkıları önemsenmesini (ki bunlar adil ve güvenli çalışmalar ile yerel halkın istihdam edilmesi) ifade etmektedir (İlban, Çolakoğlu, & Gümrükçü, 2023). Dünya Çapında Hilton, Marriott, Hyatt, Ve Accor Gruplarının, Sürdürülebilirlik konularına en çok dikkat eden otel zincirleri olduğunu belirten İlban vd., (2023), Avrupa’da otellerin enerji tüketiminin toplam tüketimin %25ine, Amerika’da ise toplamın %6sına denk geldiğini belirtirler. Klima kullanımlarının azaltılması adına güneş panelleri, ısı pompaları, yerden ısıtma alternatif olarak sunulabilirken, aydınlatmada tasarruflu ampuller, hareket sensörleri, kullanılması, enerji kaynaklarının yenilenebilir teknoloji enerji verimli kaynaklardan seçilmesi, maliyetlerin düşürülmesi kadar kaynakların devamlılığını sağlamada etkili olacağı ortaya çıkmıştır.

Günden güne gelişen konaklama sektöründeki çeşitlilik, işletmelerin daha özenli, daha planlı ve özgün olmalarını gerektirmekte, turizmde sürdürülebilirlik felsefesine uygun biçimde hizmet sunmaya yönelmekte ve işletme hedeflerini bu çerçevede belirlenmesine zorunlu kılmaktadır. Temel ihtiyaçları sunan konaklama işletmelerinin, kendi gelişimleri ve turizm sektörü için kısa veya uzun vadeli planlamalar yapmasının, hem işletmeye hem genel olarak sektörel gelişime faydası bulunur. Bu planlamaların ilerleyen zamanlardaki pratiklerin, hedeflerin, yatırımların ve işbölümlerinin belirleyicisi olduğu görülmektedir.

2.1. Konaklamada “Eco Lodge – Ekolojik Otel” Konsepti

Doğal kaynakların sürdürülebilir kullanımı, yerel toplumların desteği, yerli kadın ve azınlıkların faydalara eşit dağılımı, kuruluş ve bireylerin işbirliği, atık yönetimi, biyolojik çeşitliliğin korunması kültür ve değerlerin korunması sürdürülebilir turizm ilkelerinden bazılarıdır. Eco Lodge’lar, bu ilkelere uyum sağlayan yapıda işletmelerdir ve uygulamaları bu ilkelerle bütünleşmektedir. Eco Lodge’lar tüm dünyada doğal hayatın korunması, yerel halkların rahatının yükseltilmesi için ekoturizmin tamamlayıcısı olarak, inşa edilmektedir. Eko Lodge’lar, doğa ile bütünlük içerisinde tasarlanarak içinde bulunduğu flora ve faunaya zarar vermeden ve doğaya geriye dönüştürülebilir malzemeler ile inşaa ediliyorlar. Toprak sahibi yerel halk, bu lodgelarda tüm servisleri sunabilmektedir. Esasen Eko Lodge’lar duyarlı ve sürdürülebilir turizmin geliştirilmesine büyük katkıda bulunmaktadır (yolculukterapi.com, 2015).

Ekolojik otel, ölçütleri:

- Doğal çevreye bağımlı olması
- Ekolojik olarak sürdürülebilmesi
- Koruma ve muhafazaya katkı sunması
- Çevre eğitim programlarını sağlaması
- Kültürel değerlerin bir araya getirilmesi
- Yerel topluma ekonomik getirinin sağlanması biçiminde tanımlanan; çevreye verdiği olumsuz etkileri

en aza indirmek amacıyla yapısında önemli çevresel gelişmeler yapan otel olarak ifade edilmiştir (Kasalak & Bahtiyar, 2017).

2.2. Yeşil Pazarlama ve “Green Hotel – Yeşil Otel” Konsepti

İklim değişiklikleri ve küresel ısınmanın sonucu olarak dünyada yaşanan çevre dengesinin bozulması, diğer sektörlerde olduğu gibi konaklama işletmelerinde de tedbir almasına sebep olmuş, doğal kaynak ve enerjinin tasarruflu kullanımına önem veren kararlar almasını sağlamıştır. Kaynaklar, bazı otellerin kota dahilinde elektrik tüketimini, bazı otellerin de kendi enerjisini dönüştürerek ürettiğini ve bazılarının ülke politikalarına uygun şekilde baskı sonucu tasarrufa yöneldiğini ortaya koymaktadır.

Turhan (2010: 29) yeşil pazarlamayı; “pazarlama faaliyetlerinin çevre kirliliği, enerji tüketimi ve diğer kaynakların tüketimi üzerine olumlu veya olumsuz etkileri ile ilgili çalışmalar “olarak tanımlarken Şimşek, (2019) ve Sert (2017) yeşil pazarlamanın ilk kez Amerikan Pazarlama Birliğinin 1975’te düzenlediği ‘ekolojik pazarlama’ konulu semineriyle gündeme gelip açıklandığını ve işletmelere harcamaların düşmesi, itibar artışı ve çalışan güdülenmesinin artması gibi yararlar sağladığını belirtmiştir (Kotler, 2014).

Turizm işletmelerinin doğal yaşamın zarara uğraması ve çevre kirliliği, rekabet ve devlet baskısı gibi sebeplerle “ çevre duyarlılığı “ ilkesini benimsediğini belirten Atay & Dilek (2013), ekolojik pazarlamayı; pazarlama etkinliklerinin çevre kirliliği, enerji harcaması ve başka kaynakların tüketimi üzerine olumlu veya olumsuz etkileri ile ilgili çalışmalardır şeklinde ifade etmektedir. Polonsky (1994:5) ,Yeşil pazarlama: “az zarar verecek biçimde insanların talep ve gereksinimlerinin giderilmesidir” der. Çevreyi koruyan ürünlerin geliştirilmesi ve tutundurulması Clow & Baack’ın (2007)’in yeşil pazarlama tanımıyken; Kotler (1991:26)’in yaklaşımı ise, “müşterilerin ve toplumun rahatını koruma altına almak, geliştirmek ve organizasyon gereksinimlerini, taleplerini, hedef topluluğun ilgilerini açıklama ve rakip işletmelerden daha etkili ve verim sağlayan müşteri memnuniyeti tedarik süreci” şeklindedir.

Yeşil Oteller Birliği (1993) uluslararası çevre bilincini işletmelere kazandırma amacıyla kurulmuş ve ziyaret etmekten keyif duyduğumuz tüm yerleşim yerlerinde konaklama işletmelerinin su ve enerji tasarrufu sağlmasını, atık miktarını azaltmasını ve bu yerleşimlerinin korunmasıyla ilgili olarak biraraya getirilmesi ve politikaların belirlenmesini amaç edinmiştir (Atay & Dilek, 2013).

Ülkemizde sürdürülebilir turizm kapsamında, 1993 yılından itibaren çevreyi korumak, çevre bilincini geliştirmek ve turistik konaklama işletmelerinde çevreye duyarlı yapılaşmanın ve işletmecilik özelliklerinin teşvik edilmesi amacıyla, ilgili niteliklere sahip işletmelere “Çevre Dostu Kuruluş Belgesi” verilmiştir. Resmi gazetede yayınlanan tebliğinde belirtildiği üzere de yenilenebilir enerji kaynak kullanımını teşviki, enerji su ve zararlı madde tüketimi ile atık miktarında azalma, yatırım aşamasından itibaren çevreye duyarlı bir biçimde planlama, uyum, düzenleme etkinlikler yapılması hedeflenmiştir. Çevreye duyarlılık konusunda bilinçlendirme ve eğitim sağlayacak işbirliğinin de önemi ifade edilmiştir.

3. YÖNTEM

Araştırmada, ulusal yazındaki konaklama işletmeleri ve sürdürülebilir turizm ile ilgili yayınların bir bütün olarak değerlendirilmesi amacıyla sistematik derleme tekniğinden faydalanılmıştır. Sistematik literatür taraması (Sistematik Derleme), belli bir konuda hazırlanmış araştırma sorusuna yanıt bulmak için, belirlenmiş ölçütlere uygun olarak aynı konuda yapılmış çalışmaların sistemli ve yan tutmadan taranması, bulunan çalışmaların geçerliğinin değerlendirilmesi ve sentezlenerek birleştirilmesidir (Çınar, 2021). Sistematik derleme türünün ilk olarak seçkin bir istatistikçi olan Karl Pearson tarafından 1904 yılında yapıldığı ileri sürülmektedir. Sistematik derlemelerin en önemli özelliği bulguların genellenebilirliğini artırmasıdır (Yılmaz, 2021). Bu tür çalışmalarda incelenecek çalışmaların belirlenmesinde belli bir takım dâhil etme ve dışlama ölçütleri kullanılmakta ve incelemeye dâhil edilen çalışmalar sentezlenmektedir (Karaçam, 2013:27). Sistematik derlemelerin temel özellikleri; belli bir ölçüt çerçevesinde seçilen çalışmaların tamamının incelenmesi, açık ve tekrarlanabilir bir yöntemin benimsenmesi, açık ve net amaçlarının ve buna bağlı olarak dâhil etme ve hariç tutma ölçütlerinin olması, bulguların sistematik bir biçimde sentez edilip sunulması şeklinde sıralanabilir (Bellibaş & Gümüş, 2018’den aktaran Yılmaz, 2021).

Araştırmada ulusal yazındaki konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik kavramına yönelik tespitler ve araştırma çeşitliliklerinin bulunması amaçlandığından, Dergi Park’ta 15 Aralık 2023’te “sürdürülebilir turizm” başlığı ve “konaklama işletmeleri” anahtar kelimeleri kullanılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sırasında “araştırma makaleleri” filtrelenmiş bu kapsamda toplamda 19 makale görüntülenmiştir. Makalelerden bir tanesinin Dergi Park Akademik kapsamından ayrılması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmemiş ve incelemeler 18 makale üzerinden yapılmıştır. Ulaşılan 18 çalışmanın ortak özellikleri ve belirgin yönleri açısından incelenerek tespitler sunulmaya çalışılmıştır.

4. BULGULAR

Araştırma kapsamına alınan 18 makale, konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik açısından gruplandırıldıkları konulara ve araştırmalarda kullanılan yöntemlere göre sınıflandırılmıştır.

Tablo 2. Konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik ile ilgili gerçekleştirilen araştırmalar

Konular	Kavramsal	Yöntem		Toplam	
		Karma	Görgül		
			Nicel		Nitel
Liderlik algısı			3	1	4
Finansal değerlendirme	1		1	1	3
Online müşteri değerlendirmeleri		1		1	2
Covid 19			2		2
Turist tutum/ ve algı değerlendirmesi			2		2
Engellilere yönelik faaliyetler				1	1
Çalışanların işyeri performansı			1		1
İşletme performansı			1		1
Gastronomi				1	1
Turizm potansiyeli		1			1
Toplam	1	2	10	5	18

Tablo 2’de konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik bağlamında en çok (n=4) liderlik algısının araştırıldığı, bunu finansal değerlendirmelerin (n=3) takip ettiği görülmektedir. Ele alınan bu 2 konu başlığı, toplam araştırmaların yaklaşık % 39’una denk gelmektedir. Bu 2 kavramdan sonra en çok online müşteri değerlendirmeleri, Covid 19 dönemi ve turistlerin algı ve tutumları 2’şer araştırma ile araştırılan konu olmuştur. Elde edilen veriler, konaklama işletmeleri ve sürdürülebilirlik bağlantısının en az engellilere yönelik faaliyetler, çalışanların işyeri performansı, işletme performansı, gastronomi ve turizm potansiyelinin birer çalışma alanında çalışıldığını ortaya koymaktadır. Gerçekleştirilen çalışmalar, en fazla nicel yöntemler kullanılarak incelenmiş (n=10), bunu sırayla nitel yöntemler (n=5), karma yöntemler (n=4), ve kavramsal yöntem izlemiştir. Turizm alanı genellikle nitel araştırmalara yönelen sosyal bir alandır. Fakat incelenen konu başlığının, sayısal verilere ihtiyaç duymasından dolayı araştırmaların %50’den fazlasının nicel olduğu görülmektedir.

Konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlikle ilgili ulusal yazında, Dergi Parkta yayınlanmış 18 araştırma makalesine erişilmiştir. Araştırmaların yazar/ları, yayın yılları, ana amacı ve temel bulguları Tablo 5’te verilmiştir.

Tablo 3: Sürdürülebilir turizm bağlamında konaklama işletmeleri ile ilgili verileri inceleyen araştırmalar

Yazar/lar ve yıl	Dergi	Ana amacı	Temel bulgular
Kemer & Aslan (2022)	Turizm Akademik Dergisi	Turizm sektöründe çalışmayı tercih eden kadınların yönetici pozisyonlarına gelme aşamalarında yaşadıkları deneyimlerin çözümlenip değerlendirilmesi	Kadınların, toplumun kültürel ve sosyal rolleriyle şekillendiği, turizm sektöründeki yönetici kadınların bu durumdan olumsuz etkilendiği. sektörde çalışan kadın yöneticilerin hedeflerinden vazgeçmediği sonucuna varılmıştır.

Ulu & Özgener (2022)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi	farklı iki dönemdeki aynı konaklama işletmelerinin yöneticileri açısından boylamsal verilerle örgütsel hizmet odaklılık ve algılanan dışsal prestijin bağlamsal performansı üzerindeki etkilerini ortaya koymak.	Konaklama işletmelerinde, 2021 yılı yöneticilerinin algılanan dışsal prestijin, örgütsel hizmet odaklılığın bağlamsal performans üzerindeki etkilerini değiştirmede daha fazla belirleyici olduğu, 2021 yılı yöneticilerine göre algılanan dışsal prestijin, örgütsel hizmet odaklılık ile bağlamsal performans arasındaki ilişkide aracı etkiye sahip olduğu, ancak 2011 yılı yöneticilerine göre algılanan dışsal prestijin bu değişkenler arasındaki ilişkide aracı rolü oynamadığı tespit edilmiştir.
Can (2022)	Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi	Denizli ilinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin, sorumlu turizm bağlamında turizme erişim anlamında engelli bireyler için yürüttüğü bilgilendirme, faaliyet ve uygulamaların tespit edilmesi	İncelenen konaklama işletmelerinin engellilik konusunda erişilebilirliğinin sınırlı olduğu, sosyal medyayı sadece bu alanda sosyal mesaj verme amaçlı kullandıkları, mevcut uygulama ve paylaşımlarda engel türünün gözetilmediği ve web sitelerinin görme engeline uygun olmadığı tespit edilmiştir.
Garda (2022)	Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi	Pandemi sonrası konaklama işletmeleri çalışanlarının sigara kullanım alışkanlıklarının incelenmesi, işyeri performansı ve sigara içme arasında bağlantı olup olmadığı ve sigara içme alışkanlığının deseninin ortaya konulması	Araştırmaya dâhil edilen konaklama İşletmelerinde çalışanların büyük oranda sigara kullanımı, lise ve üniversite mezunlarının çok sigara içtiği, çalışanların sigara giderlerinde eğitim yaş ve gelirin artışa sebep olduğu belirlenmiştir.
Şenerol (2022)	Selçuk Turizm ve Bilişim Araştırmaları Dergisi	yenilik odaklılığın, paydaş odaklılık ile işletme performansı arasındaki etkide aracılık etkisine sahip olup olmadığının belirlenmesi amaçlanmıştır	Yenilik odaklılığın, paydaş odaklılık ve işletme performansı arasındaki etkide kısmi aracılık etkisinin varlığı belirlenmiştir

Öksüz & Erkılıç (2022)	Journal of Global Tourism And Technology Research	Trabzon ilindeki 4 ve 5 yıldızlı konaklama işletmeleri ile ilgili TripAdvisor web sitesinde yer alan şikâyetlerin incelenerek şikâyetlerin, kaynaklandığı departman ve nedenlerinin tespiti amaçlanmıştır.	Şikâyetlerin temel nedeninin personel tutum ve davranışları olduğu, en çok odalarda genel temizlik sebebiyle şikâyetlerin oluşturulduğu tespit edilmiştir.
Erdoğan Morçin, Bulgan, Arman & Aydın Alakuş (2022)	Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/	Türkiye'deki krizlerin konaklama işletmelerine etkilerinin tespiti amaçlanmıştır.	Konaklama işletmelerinin müşteri ilişkileri, insan kaynakları, pazarlama ve tanıtım faaliyetleri, finans, operasyon ve pazarlama faaliyetleri krizlerden etkilenmektedir.
Tanrıverdi & Çıkkı (2022)	Kent Akademisi	Kırklareli ilinde konaklayan ziyaretçilerin tecrübelerine ait çevrimiçi değerlendirmelerinin incelenmesi amaçlanmıştır.	Kırklareli ilinde konaklayan ziyaretçilerin tecrübelerine ait çevrimiçi değerlendirmelerinin büyük çoğunlukla olumlu olduğu tespit edilmiştir.
Akın & Oğuzhan (2022)	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi	Algılanan vizyoner liderliğin içsel pazarlamaya olan etkisinin, Kayseri'deki dört ve beş yıldızlı zincir konaklama işletmelerinin çalışanları örneğinde tespiti amaçlanmıştır.	Algılanan vizyoner liderlik, içsel pazarlama üzerinde pozitif yönde etki oluşturur ve algılanan vizyoner liderlikle içsel pazarlamada zayıf yönlü bir ilişki vardır.
Karadeniz, İskenderoğlu & Helvacı (2022)	Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi	Finansal performans açısından Covid-19 salgınının, Türkiye'deki konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerine etkisini ölçmek temeline analiz etmek amaçlanmıştır.	Likidite olarak Covid-19 salgınının başlamasıyla işletmelerin performansının ölçek bazında önemli oranda değişmediği, finansal yapı oranları açısından Covid-19 salgınının başlamasından sonra işletmelerde daha fazla uzun vadeli yabancı kaynak kullanıldığı, faaliyet ve karlılık oranları açısından Covid-19 salgınının başlamasıyla konaklama ile yiyecek içecek işletmelerinin tamamında performansın ciddi düşüşü saptanmıştır.

Yıldırım (2022)	Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi	Mutfak şeflerinin gastronomi alanında yenilebilir çiçeklerle ilgili görüşlerinin alınması, en çok tüketilen yenilebilir çiçeklerin ve işletmelerde kullanılma durumunun tespiti amaçlanmıştır.	Şeflerin yenilebilir çiçeklere ilişkin olumlu bakış açılarına sahip olduğu, en çok kullanılan yenilebilir çiçeklerden ilk beşinin; hercai menekşe, kabak çiçeği, narenciye çiçekleri, Latin çiçeği ve lavanta olduğu, konaklama işletmelerinin %77,3'ünde yenilebilir çiçeklerin kullanıldığı belirlenmiştir.
Akmese & Kaba (2022).	Journal of Global Tourism and Technology Research	Rus turistlerin açık büfe servis sistemindeki gıda israf tutumları belirlenmeye çalışılması amaçlanmıştır.	Rus turistlerin yüksek düzeyde tabak israfı oluşturdukları ve gıda israf tutumlarıyla sildim demografik özelliklerin anlamlı ilişkileri belirlenmiştir.
Buladi Çubukcu & Arslan (2022)	Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi	Kış turizminde konaklama işletmelerinde Covid 19 etkileri işletme yönetimlerinin önlemleri, faydalandıkları desteklerin belirlenmesi amaçlanmıştır.	Çeşitli boyutlarda Covid-19 salgınından etkilenen konaklama işletmelerinin uluslararası müşteriler bazında olumsuz etkilendikleri, işletmelerin mali durumlarının bozulması ve genel olarak müşteri isteğinde azalmalar olduğu ortaya konulmuştur. İşletmelerin, salgın döneminde ekonomik olarak büyük oranda personeli kalıcı ve geçici işten çıkarmak şeklinde önlem aldıkları ve devlet desteklerinden faydalanma yoluna gittikleri belirlenmiştir.
Karadeniz, İskenderoğlu, & Öcek (2022)	Sosyoekonomi Dergisi	Avrupa konaklama sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riski ile firma değeri arasındaki ilişkiyi belirlemek amaçlanmıştır.	Fulmer H Skoru, Ohlson Skoru ve Springate Skoru modellerine göre konaklama işletmelerinin finansal başarısızlık riskleri azaldıkça firma değerlerinin arttığı belirlenmiştir.
Türkoğlu & Türk (2022).	Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi	Konaklama işletmelerindeki çalışanların alturistik liderlik algılarının prososyal hizmet davranışları üzerindeki etkisinde sosyal karşılaştırmanın rolünü belirlemek amaçlanmıştır.	Katılımcıların alturistik liderlik algısının prososyal hizmet davranışlarını ve sosyal karşılaştırma yönelimlerini olumlu yönde etkilediği, sosyal karşılaştırma eğiliminin ise prososyal hizmet davranışı üzerinde etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların alturistik liderlik algılarının prososyal hizmet davranışları üzerindeki etkisinde sosyal karşılaştırma yöneliminin

			olumsuz yönde düzenleyici bir etkiye sahip olduğu ancak, aracı etkisinin bulunmadığı belirlenmiştir.
Küçük (2022)	Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi	Kalkınma, Dünya Bankası, sürdürülebilir turizm ve bireylerin sahip oldukları çeşitli turistik ürünlerinin aracısız olarak alışverişini yaptıkları dijital turizm platformları arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır.	Turizm sektörünün gelişme evrimi içerisinde Dünya Bankasıyla turizm arasındaki ilişkilerin incelendiği araştırmada, turizmin başta az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde istihdamı ve yerel ekonomiyi destekleme yönünde Bankanın teşvik edici yönünü ortaya koymuştur. Küresel turizmin dünyadaki karbon salınımına bağlı küresel ısınmanın yaklaşık %5'inden sorumlu olduğunun göz önüne alındığında bunun sürdürülebilir politikalar uygulayarak etkisinin azaltılabileceğine ve bunun da turizmdeki sürdürülebilir yönlendirmelerle etkili olabileceği öne sürülmüştür.
Türk (2022)	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	SWOT analizi ve SWOT-AHP uygulamasıyla Pamukkale'nin sürdürülebilir turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.	Pamukkale'nin sürdürülebilir turizm potansiyelinin gelişimine katkısı bakımından en önemli ana kriter güçlü yönler (%42) iken, güçlü yönlerde “ulaşımın kolay olması” (%28); zayıf yönlerde “eko-turizm/doğa turizmi için alt yapı ve üst yapı eksiklikleri” (%28); fırsatlarda “farklı aktivitelere imkân veren doğal ve kültürel zenginliklerinin olması” (%25); tehditlerde “doğal kaynakların yönetilmesi ve korunmasına ilişkin sistematik bir yapının olmaması” (%24). Genel sıralamada ise “ulaşımın kolay olması” (%12) ifadeleri ilk sırada yer almıştır.

Köroğlu, Asmadili & Asmadili (2022)	Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi	Termal turizm amacıyla seyahat eden yerli turistlerin gönüllü sade yaşam tarzları ile sürdürülebilir turizm algılarını belirlemek ve aralarındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmıştır.	Katılımcıların demografik özellikleri olarak yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu, gelir, meslek, destinasyonu ziyaret sayısı gibi faktörlerin bireylerdeki gönüllü sade yaşam tarzları ve sürdürülebilir turizm algıları üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca katılımcıların gönüllü sade yaşam tarzı tercihleriyle sürdürülebilir turizm algıları arasında olumlu bir ilişki olduğu ve mevcut ilişkinin ekonomik ve çevresel faktörlerden etkilendiği sonucu ortaya çıkmıştır.
--	---	--	--

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma, turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliğini konu alan ulusal alan yazındaki çalışmaların sürdürülebilirliğin hangi boyutlarıyla bağ kurarak çalışıldığını, alandaki gelişmelerin, önerilerin ve bulguların belirlenmesini amaçlamıştır. Bu doğrultuda 18 çalışma incelenmiştir. Sanayi ve teknolojinin gelişmesi, dünyanın doğal kaynaklarının hızla tükenmesi, insanların koruma bilincinin yükselmesinden kaynaklı son yıllarda sürdürülebilirlik kavramının önemi artmış, insanların bu alanda araştırma yapma ve önlem alma konusunda daha duyarlı davrandığı belirlenmiştir. Kaynağını doğadan alan turizm sektörünün de bu alandaki uygulamalarının çok fazla incelendiği; temel alınan konaklama işletmelerindeki sürdürülebilirlikle ilgili çalışmaların çeşitliliği dikkat çekmiştir. Ülkemizin turizmin çok egemen ve popüler bir sektör olmasının, coğrafyası itibarıyla gelişmeye ve sürdürülebilirlik uygulamalarına açık olmasının, gündün güne çoğalan konaklama işletmelerinin, araştırmaların fazlalık ve çeşitliliğine etken olduğu düşünülmektedir. Müşterilerin sürdürülebilir turizm uygulamalarına verdiği önem, konaklama işletmelerini bu konuda daha duyarlı ve uygulayıcı olmaya itmiş, devlet politikaları, sektör kuralları ve müşteri devamlılığı gibi etkenler de hassasiyeti güçlendirmiştir.

Alan yazında incelenen çalışmaların belirtilen sebeplerden dolayı çokluğu, incelemeyi filtrelemeyi gerekli kılmıştır. Bu amaçla; 15 Aralık 2023 tarihinde Dergi Park Akademik sayfasında “sürdürülebilirlik” başlığı ve “konaklama işletmeleri” anahtar kelimeleri ile 19 makale bulunmuş, dergide yayından kaldırılan 1 makale incelemeye alınmamış, 18 makalenin incelenmesine karar verilmiştir. Konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik alanında en çok liderlik algısı ve finansal değerlendirmelerin araştırma konusu olduğu tespit edilmiştir. Bunun; mali kaynakların doğru kullanımının ve profesyonel yönetim anlayışının sürdürülebilirlik uygulamalarından daha verimli sonuçlar alınacağından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Alandaki diğer inceleme ve araştırmalar müşteri değerlendirmeleri, turist tutum ve algıları ve Covid-19 süreci ile ilgilidir. Sürdürülebilirliğin müşteri devamlılığı ile ilgisi değerlendirmelerin önemini açıklar. Dünya çapında çok sektörü olumsuz etkileyen covid-19 salgın sürecindeki bulgular, ilerleyen zamandaki kriz ve durgunluk dönemleri için önem teşkil edecektir. Ziyaretçilerin otel uygulamalarına karşı takındıkları tutum ve edindikleri algıların da, konaklama işletmelerinin uygulamalarının başarıya ulaşma seviyesini ölçmek ve gerekli durumlarda değişikliklere gitmek açısından önemlidir.

Belirlenen ölçütlerle incelenen çalışmaların sadece birer tanesi konaklama işletmelerinde engellilere yönelik faaliyetler, çalışanların işyeri performansı, işletme performansı, gastronomi ve destinasyonun turizm potansiyeli ile alakalıdır. Bu alandaki çalışma azlığının, araştırmada oluşturulan ölçütlerle ve araştırma sınırlılıklarına bağlı olduğu düşünülmektedir. İncelenen araştırma içerikleri, konaklama işletmelerinin engellilere yönelik uygulamalara daha fazla önem vermesi gerektiğini, çalışanların işyeri performansı ile sigara içmenin ilişkisinin olmadığını, yenilik odaklılığın, paydaş odaklılık ve işletme performansı arasındaki etkide kısmi aracılık etkisine sahip olduğunu tespit edilmiştir. Son yıllarda dijitalleşmeyle birlikte ortaya çıkan turizmdeki değişimin küresel turizm aktörlerini etkileye başladığını incelenmiştir. Üretici ve tüketiciyi aynı platformda buluşturan paylaşım uygulamalarının turizmin geleceği üzerindeki etkilerinin tam olarak ölçülemediği ancak gelecekte kapasitesinin daha da artacağı öngörülen Airbnb, Booking.com, Ryanair,

Tripadvisor gibi yeni paydaş oyunculara dikkat çekmiştir. Bu bağlamda düşük kapasiteli ancak küresel anlamda yarattığı sinerji ile konaklama, ulaştırma ve pazarlama alanında gelecekte küresel turizm piyasasında belirleyici aktörler olabileceğine dikkat çekilmiştir. Mutfak şeflerinin gerekli eğitimleri alarak, işletme mutfağına yenilik getirmelerinin fayda sağlayacağı ve sektörde sürdürülebilir turizmin devamlılığının sağlanması için güçlü yönlerinin geliştirilmesi gerekliliği çalışmada ulaşılan sonuçlardandır.

Bu çalışmanın, konaklama işletmelerinde sürdürülebilirlik alanında yapılacak olan diğer çalışmalara katkı sunacağı, alanda oluşturulan önceki araştırmaların içeriğinin incelenmesi ile daha geniş kapsamlı yapılacak çalışmalara faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma sonuçlarının, konaklama işletmelerine ve konaklama işletmelerinin sürdürülebilirliği alanında çalışma yapmayı planlayan araştırmacılara katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

1. Akın, M. H. Ve Oğuzhan, Y. S. (2022). Algılanan Vizyoner Liderliğin İçsel Pazarlamaya Etkisi: Konaklama İşletmesi Çalışanları Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 12(4), 2257-2270.
2. Akmese, H., & Kaba İlyasov, A. (2022). Açık Büfe Servis Sisteminde Gıda İsrافی: Rus Misafirler Üzerine Bir İnceleme. *Journal Of Global Tourism And Technology Research*, 3(1), 1-14. <https://doi.org/10.54493/Jgttr.996373>
3. Atay, .Y., & Dilek, S. (2013). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Ibis Otel Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 203-219.
4. Ahmet Baytok, Elbeyi Pelit, Faruk Gökçe, Yusuf Gökçe, (2015). “Sürdürülebilirlik Kapsamında Termal Otel İşletmelerinde Atık Yönetimi Uygulamaları: Sandıklı Örneği”, *Güşbeed*, 2015, 6 (14), Ss.1-11 Doi: 10.17823/Gusb.221
5. Bellibaş, M. Ş. (2018). SistematiK Derleme Çalışmalarında Betimsel İçerik Analizi, (Edit.) K. Beycioğlu, N. Özer, Y. Kondakçı, *Eğitim Yönetiminde Araştırma* (İçinde), (Ss. 511-532). Ankara: Pegem Akademi.
6. Buladi Çubukcu, B., & Arslan, İ. (2022). Konaklama İşletmelerinde Covid-19 Salgınının Etkilerinin Değerlendirilmesi, *Avrasya Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 12-20
7. Civan, U., 2006. Akıllı Binaların Çevresel Sürdürülebilirlik Açısından Değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.
8. Coşkun, K. (2023). Sürdürülebilir Turizm, Çevre Ve Ekonomi İlişkisi, S. Künç, S. Çelik (Edit.), *Güncel İktisadi ve Finansal Çalışmalar* (İçinde), Özgür Publications. DOI: <https://doi.org/10.58830/ozgur.pub275>. License: CC-BY-NC 4.0
9. Çeltek, E. (2024). Akıllı Otel: Uygulamalar Ve Örnekler (Smart Hotel: Applications And Examples). *Journal Of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(4), 3687–3711. <https://doi.org/10.21325/Jotags.2023.1363>
10. Çınar, N. (2021). İyi Bir SistematiK Derleme Nasıl Yazılmalı? *Online Türk Sağlık Bilimleri Dergisi - OTSBD*, Haziran 2021;6(2):310-314. doi:10.26453/otjhs.888569
11. Deste, M., Binbaşıoğlu, H., & Türk, M. (2018). Konaklama İşletmelerinde Atık Yönetimi Ve Geri Dönüşüm: İnönü Üniversitesi Kale Göl Otel Örneği. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 225-234. <https://doi.org/10.18506/Anemon.309791>
12. Erdoğan Morçin, E., Bulgan, S., Arman, G., Aydın Alakuş, N. (2022). Krizlerin Türkiye'deki Konaklama İşletmelerine Etkilerinin Meta-Tematik Analizi. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(2), 251-268. <https://doi.org/10.24010/SoiD.1100345>
13. Garda, B. (2022). Pandemi Sonrası Sağlıklı Yaşama Odaklanma: Konaklama İşletmeleri Çalışanlarının Sigara Tüketimi Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 25(Özel Sayı), 335-349. <https://doi.org/10.29249/Selcuksbmyd.1134127>

14. Gençoğlu, Ü. G., & Aytaç, A. (2016). Kurumsal Sürdürülebilirlik Açısından Entegre Raporlamanın Önemi Ve Bist Uygulamaları. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*, (72), 51-66.
15. Gümüş, İ., & Örgen, C. (2018). Konaklama Sektöründe Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Kullanımı Ve Sürdürülebilirlik Açısından Turizme Olan Ekonomik Etkileri. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 73-84.
16. Güneş, A. (2012). Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme. *Journal Of Istanbul University Law Faculty*, 70(1), 83-114.
17. İlban, M. O., Çolakoğlu, F., & Gümrükçü, S. (2023). Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 123-137.
18. Karadeniz, E., İskenderoğlu, Ö., & Öcek, C. (2022). Financial Failure Risk - Firm Value Nexus: Evidence from The European Lodging Companies. *Sosyoekonomi*, 30(54), 179-198. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2022.04.09>
19. Karadeniz, E., İskenderoğlu, Ö., & Helvacı, İ. (2022). Covid-19 Salgınının Konaklama Ve Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Finansal Performansına Etkisinin Ölçek Temelinde Analizi. *Seyahat Ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 19(2), 162-177. <https://doi.org/10.24010/Soid.1020298>
20. Karaçam, Z. (2013). Sistematik Derleme Metodolojisi: Sistematik Derleme Hazırlamak İçin Bir Rehber. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 6(1), 26-33.
21. Kasalak, M. A., & Bahtiyar, D. (2017). Ekolojik Otellerin Etkilerinin Değerlendirilmesi: Dünya Ve Türkiye'deki Örnek Ekolojik Oteller. *Kesit Akademi Dergisi*, (10), 362-381.
22. Kemer, E., & Aslan, Z. (2022). Konaklama İşletmelerinde Kadın Yönetici Olmak: Vignette Tekniği Uygulaması. *Turizm Akademik Dergisi*, 9(1), 39-53.
23. Kırlar Can, B. (2022). Konaklama İşletmelerinde Engelliliğe Yönelik Yaklaşımın Sorumlu Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi: Denizli Örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 301-317. <https://doi.org/10.32572/Guntad.1062397>
24. Kızıldemir, Ö., & Sandıkcı, M. (2014). Otel İşletmelerinde Katı Atık Yönetimi: Ön Büro Departmanındaki Uygulamalara Yönelik Bir Araştırma. *Turizm Ve Araştırma Dergisi*, 3(2), 42-69.
25. Koç, B. & Yazıcıoğlu, İ. (2020). Konaklama İşletmelerinde Sürdürülebilirlik Uygulamaları: Algılanan Engeller Ve Teşvikler. *Turizm Akademik Dergisi*, 7(2), 89-106.
26. Köroğlu, A., Asmadili, V.U., & Asmadili, İ. (2022). Termal Turizm Amaçlı Seyahat Eden Turistlerin Sürdürülebilir Turizm Algıları Ve Gönüllü Sade Yaşam Tarzları Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Pamukkale Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (53), 313-325. <https://doi.org/10.30794/Pausbed.1145118>
27. Kumbur, H., Özer, Z., Özsoy, D. H. & Avcı, E. D. (2005). Türkiye'de Geleneksel Ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli Ve Çevresel Etkilerinin Karşılaştırılması. *III. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Sempozyumu*. 19.10.2005 - 21.10.2005, Mersin.
28. Küçük, Ö. (2022). Dünya Bankası Ve Sürdürülebilir Kalkınma: Dijital Platformlar Ve Sürdürülebilir Turizm. *Uluslararası Beşeri Bilimler Ve Eğitim Dergisi*, 8(17), 120-152.
29. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). Çevreye Duyarlılık Kampanyası (Yeşil Yıldız). Erişim linki: <https://yigm.ktb.gov.tr/Tr-11596/cevreye-duyarlilik-kampanyasi-yesil-yildiz.html> Erişim tarihi: 11.05.2024
30. Öksüz, S., & Erkilic, E. (2022). Elektronik Müşteri Şikâyeti: Trabzon'daki Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir İnceleme. *Journal Of Global Tourism And Technology Research*, 3(1), 15-29. <https://doi.org/10.54493/Jgtrr.1032807>
31. Öztür, H.K., Öztürk, H.M. & Dombaycı, Ö.A. (2018). Turizm Sektöründe Enerji Tüketimi Ve Enerji Tasarruf Olanakları. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 17-28.
32. Sert, A. N., (2017). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Doğa Residence Otel Örneği, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(1):1-20.
33. Şenerol, H. (2022). Konaklama İşletmelerinde Paydaş Odaklılığın İşletme Performansı Üzerindeki Etkisinde Yenilik Odaklılığın Aracılık Rolü. *Selçuk Turizm Ve Bilişim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 74-96.

34. Şimşek, Ç. (2019). Konaklama İşletmelerinde Yeşil Pazarlama Uygulamaları: Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Alan Araştırması, Necmettin Erbakan University, *Doctoral Dissertation*, Turkey.
35. Sakarya, Ş., Yıldırım, A. & Aytekin, S. (2014). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Açıklamalarının Finansal Performans Üzerine Etkisi: Bıst-30’da Bir Uygulama. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(1), 1-16.
36. Tanrıverdi, H., & Çıkı, K.D. (2022). Kırklareli İlinde Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmelerine Yönelik Çevrimiçi Ziyaretçi Yorumlarının İçerik Analizi İle İncelenmesi. *Kent Akademisi*, 15(4), 1606-1621. <https://doi.org/10.35674/Kent.1108308>
37. Tufan, M. Z., & Özel, C. (2018). Sürdürülebilirlik Kavramı Ve Yapı Malzemeleri İçin Sürdürülebilirlik Kriterleri. *Uluslararası Sürdürülebilir Mühendislik Ve Teknoloji Dergisi*, 2(1), 6-13.
38. Türk, B. (2022). Pamukkale’nin Sürdürülebilir Turizm Potansiyelinin Swot-Ahp (A’wot) Uygulamasıyla Değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ss. 235-251. <https://doi.org/10.30794/Pausbed.1145170>
39. Türkiye Seyahat Acentaları Birliği (2024). Dünya turizm istatistik 2022 yılsonu değerlendirmesi. Erişim linki: <https://www.tursab.org.tr/e-dergi?pdf=/assets/assets/uploads/dunya-turizm-istatistik/2022-yilsonu-degerlendirmesi.pdf>
Erişim tarihi: 11.05.2024
40. Türkoğlu, N. & Türk, O. (2022). Alturistik Liderlik Algısının Prososyal Hizmet Davranışı Üzerindeki Etkisinde Sosyal Karşılaştırma Yöneliminin Rolü: Konaklama İşletmelerinde Bir Uygulama. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(2), 457-486. <https://doi.org/10.54838/Bilgisosyal.1193672>
41. Ulu, S., & Özgener, Ş. (2022). Boylamsal Veriler Yardımıyla Örgütsel Hizmet Odaklılığın Bağlamsal Performans Üzerindeki Etkisinde Algılanan Dışsal Prestijin Aracı Rolünün Analizi (2011-2021). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sbe Dergisi*, 12(1), 534-548.
42. Yenişehirlioğlu, E. & Türkay, O. (2021). Yenilenebilir Enerji Teknolojilerinin Konaklama İşletmelerinde Kullanımı Ve Turizm Arzındaki Paradigma Kırılması: Avusturya Stadhale Hotel İncelemesi, *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1): 623-641. 2021 Türk Turizm Araştırmaları Dergisi.
43. Yıldırım, O. (2022). Mutfak Şeflerinin Bakış Açısından Yenilebilir Çiçekler Ve Konaklama İşletmelerinde Kullanılma Durumu. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 345-368. <https://doi.org/10.32572/Guntad.1041154>
44. Yılmaz, K. (2021). Sosyal Bilimlerde Ve Eğitim Bilimlerinde Sistemik Derleme, Meta Değerlendirme Ve Bibliyometrik Analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
45. Vatan, A. & Poyraz, M. (2016). Nasıl Sürdürülebilir Otel Olunur? *Çatalhöyük Uluslararası Turizm Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (1), 15-30.
46. Wikipedia (2024). Corporate social responsibility. Erişim linki: https://en.wikipedia.org/wiki/Corporate_Social_Responsibility Erişim tarihi: 11.05.2024

(13)

**Sıdika BAŞBUĞA¹³⁷; Remzi AYDIN¹³⁸; Prof. Dr. İlkay ULUTAŞ¹³⁹
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMELERİNDE LİDERLİK ÖZELLİKLERİ¹⁴⁰
LEADERSHIP CHARACTERISTICS OF PRESCHOOL TEACHERS**

ÖZ

Fransızca “leader” kelimesinden gelmekte olan lider kavramı Türk Dil Kurumu sözlüğü (2015) karşılığını “Önder, Şef” kelimelerinde bulmaktadır. Lider; belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir. Okul öncesi eğitimin günümüzdeki tanımı, doğumdan, zorunlu eğitim yaşına kadar, çocukların gelişim özellikleri, bireysel farklılıkları ve yetenekleri göz önüne alınarak, zengin uyarıcı ve çevre imkânları sağlayarak çocukların sağlıklı bir biçimde fiziksel, duygusal, dil, sosyal ve zihinsel yönden gelişimlerini destekleyici, olumlu kişilik temellerinin atıldığı, yaratıcı yönlerinin ortaya çıkarıldığı, çocukların kendilerine güven duymalarının sağlandığı, ebeveyn ve eğitimcilerin etkin olduğu sistemli bir eğitim şekli biçimindedir (MEB (Milli Eğitim Bakanlığı), 2013). Dolayısıyla okul öncesi öğretmenlerin liderlik özelliklerinin neler olduğunu bilmeleri kendilerine ulaşabilecekleri hedefler koymalarını ve böylelikle kendilerini geliştirmelerini sağlayacaktır. Belirlenen özellikler ise zamanla toplumun ve kişinin ihtiyaçları doğrultusunda değişebilir. Öğretmen bilgi, beceri ve tutumlarıyla eğitim görevini yerine getirirken davranışları ile de çevresindekileri etkiler. Okul öncesinde görev yapan öğretmenlerin gerek kişilikleri gerekse mesleki kariyerleri için liderlik ve kişilik özellikleri, eğitim hizmetlerinin kalitesini belirleyebilecek temel unsurlar olarak dikkate alınmıştır. Literatür taraması niteliğinde olan bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin liderlik özelliklerinin çocuklara etkisi, aileye ve meslektaşlarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitimi, Yönetim, Okul Öncesi Öğretmeni, Liderlik.

ABSTRACT

The concept of leader, which comes from the French word "leader", finds its equivalent in the Turkish Language Association dictionary (2015) in the words "Leader, Chief". A leader can be defined as the process of one person influencing and directing the activities of others in order to achieve certain personal or group goals under certain conditions. The current definition of pre-school education is a systematic form of education from birth to the age of compulsory education, taking into account the developmental characteristics, individual differences and abilities of children, providing rich stimuli and environmental opportunities, supporting children's healthy physical, emotional, language, social and mental development, laying the foundations of positive personality, revealing their creative aspects, ensuring children's self-confidence, where parents and educators are active (MEB (Ministry of National Education), 2013). Therefore, knowing what the leadership characteristics of preschool teachers are will enable them to set goals that they can reach and thus improve themselves. The determined characteristics may change over time in line with the needs of the society and the individual. While teachers fulfill their educational duties with their knowledge, skills and attitudes, they also affect those around them with their behaviors. For both the personalities and professional careers of preschool teachers, leadership and personality traits are considered as the basic elements that can determine the quality of educational services. In this study, which is a literature review, it is aimed to examine the effect of preschool teachers' leadership characteristics on children, family and colleagues.

Keywords: Preschool Education, Management, Preschool Teacher, Leadership.

¹³⁷Yüksek Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Drama ve Eğitim A.B.D.,
sidikabasbuga63@gmail.com Sıdika Başbuğa 0009-0001-0066-9822

¹³⁸Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi A.B.D. ve D. A. Aile
Danışmanlığı A.B.D., remziaydin@msn.com 0000-0002-0101-5314

¹³⁹Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, Okul Öncesi Eğitimi A.B.D.,
ilkayulutas@gmail.com 0000-0002-2234-0773

¹⁴⁰ Bu çalışmanın özeti 27-29 Nisan 2016 tarihleri arasında düzenlenen 11.Ulusal Okul Öncesi Öğrenci Kongresi'nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1.GİRİŞ

Okulöncesi dönem insan yaşamının temellerinin atıldığı, temel bilgi ve becerilerin kazanıldığı çağ şeklinde ifade edilebilir. Diğer yaşam periyotları ile karşılaştırıldığında okulöncesi dönem gelişimin oldukça hızlı olduğu ve gelişim alanlarının birbiriyle ilişkisinin en fazla olduğu devre olması nedeniyle de kritik yıllar olarak adlandırılmaktadır (Aral, Kandır ve Can Yaşar, 2002; Oktay, 1999)

Okul öncesi eğitimin günümüzdeki tanımı ise doğumdan, zorunlu eğitim yaşına kadar, çocukların gelişim özellikleri, bireysel farklılıkları ve yetenekleri göz önüne alınarak, zengin uyarıcı ve çevre imkânları sağlayarak çocukların sağlıklı bir biçimde fiziksel, duygusal, dil, sosyal ve zihinsel yönden gelişimlerini destekleyici, olumlu kişilik temellerinin atıldığı, yaratıcı yönlerinin ortaya çıkarıldığı, çocukların kendilerine güven duymalarının sağlandığı, ebeveyn ve eğitimcilerin etkin olduğu sistemli bir eğitim şekli biçimindedir (MEB, 2013). Bu kritik dönemde çocuğun gelişiminin desteklenmesinde yakın çevresinin rolü göz ardı edilemeyecek kadar önemlidir (Bekman ve Gürlesel, 2005).Çocuğun yakın çevresini oluşturan aile okula başlayana kadar çocuklarının gelişim ve eğitimlerinden birinci derecede sorumludurlar. Ebeveynlerin bu sorumlulukları çocukları okula başladığında da öğretmenle birlikte işbirliği şeklinde devam eder. Araştırmacılar, ailelerin çocuklarının eğitimleri konusunda yaşam boyu sorumlulukları olduğu ve birçok ailenin sahip oldukları bu önemli ve etkin rolün farkında olmadıklarını belirtmektedirler (McBride ve Rane, 1996; Eliason ve Jenkins, 2003; Morrison, 2003). Çocukların evde edindikleri ilk öğrenme deneyimleri okuldaki öğrenmeleri etkilemektedir (Çamlıbel-Çakmak, Neslitürk ve Asar, 2014). Okul, eğitim programı, öğrenci, öğretmen, yönetici, bina ve araç gereçler, çevre unsurlarından oluşur. Bu unsurlar birbirleriyle ilişki içerisinde. Bu unsurlardan herhangi birinde meydana gelecek bir aksaklık diğerlerini olumsuz etkiler. Yapılan araştırmalar bu unsurlar arasında diğerlerini en çok etkileyen faktörün öğretmen olduğunu göstermiştir. Çünkü eğitim-öğretim sürecini planlayan, yöneten ve değerlendiren kişi öğretmendir. (Erdem ve Özen İşbaşı, 2001, s.34). Bu nedenle öğretmenin bir eğitim uzmanı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Liderliğin tanımına bakıldığında, lider kavramının Fransızca “leader” kelimesinden gelmekte olduğunu ve Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2016)’nde karşılığını “Önder, Şef” kelimelerinde bulduğunu görülmektedir.Lider; belirli şartlar altında, belirli kişisel veya grup amaçlarını gerçekleştirmek üzere, bir kimsenin başkalarının faaliyetlerini etkilemesi ve yönlendirmesi süreci olarak tanımlanabilir (Koçel, 2001). Liderlik özelliği öğretmenlerin problem çözme yeteneklerini geliştirerek karşısına çıkacak olan sorunlara daha etkin müdahale etmesine olanak sağlamaktadır.

Okul öncesi eğitimde de en fazla yaşanan sorunlar arasında araç gereç ve öğrenme merkezlerinin yetersizliği ve etkinliklerin hazırlanması yer almaktadır (Bekir ve Aydın, 2014). Bu sorunlar okul öncesi öğretmenlerini olumsuz yönde etkileyebileceği gibi onların kendilerine olan güvenlerini kaybetmelerine, motivasyon ve çalışma azimlerinin kırılmasına da sebep olabilir

Lider öğretmen ortaya çıkan veya çıkması olası olan problemlerin çözümüyle becerisi yüksek seviyede olan, karar verme konusunda isabetli davranan ve ileri görüşlüdür. Kişilik özellikleri olarak içten, açık sözlü ve duygularını kontrol edebilme sayılabilir (Erden, 2008). Dolayısıyla okul öncesi öğretmenlerinin liderlik özelliklerinin neler olduğunu bilmeleri, kendilerine ulaşabilecekleri hedefler koymalarına ve belirledikleri hedefler doğrultusunda kendilerini geliştirmelerine olanak sağlayacaktır. Belirlenen özellikler ise zamanla toplumun ve kişinin ihtiyaçları doğrultusunda değişebilir. Öğretmen bilgi, beceri ve tutumlarıyla eğitim görevini yerine getirirken davranışları ile de çevresindekileri ve özellikle öğretmenleri rol model alan çocukları etkiler. Okul öncesi dönem çocuğun kişiliğinin şekillendiği bir dönemdir. Bu bağlamda çocuğun yaşantısı, gelecekte düşünce ve davranışlarında etkin bir rol oynayacağı için eğitim sisteminde gerek anne-baba, gerekse öğretmen tüm bu özellikleri göz önünde bulundurup, çocuğa zihinsel ve sosyal gelişim açısından örnek olmak adına kişilik özelliklerine dikkat etmeleri gerekmektedir. Bu bakımdan bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin liderlik özelliklerinin ele alınması öğretmen davranışlarının biçimlenmesi yönünden önem taşımaktadır. Öğretmenlerin, mesleki ve bilimsel açıdan kendini sürekli yenileyen, mesleğini ve insanları seven, yaptığı işin önemini ve sorumluluğunun farkında olan, kendine güvenen, toplumun değer yargılarına, inançlarına saygılı olan, insan ayırımı yapmayan, beden ve ruh sağlığının yerinde olması gereken kişilik özelliklerine sahip olmaları gerekir. Öğretmenler aynı zamanda anne- babayı da eğiten kişilerdir. Bu bakımdan literatür taraması niteliğinde olan bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin liderlik özelliklerinin çocuklara etkisi, aileye ve meslektaşlarına etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Tartışma ve Yorum

2.1. Okul Öncesi Öğretmeni Liderlik Özelliklerinin Çocuklara Etkisi

Öğretmen liderler öğretim vizyonunu öğrencileriyle paylaşabilen, gerekli gördüğü öğretimsel çalışmalarını planlarına aktaran kişilerdir. Formal ilişkilerini informal olanlarıyla pekiştiren, öğrencilerine güven veren ve sınıfındaki yapacağı çalışmalarda bazen bir rehber bazen bir koordinatör bazen de danışman olabilen kişilerdir (Can, 2009).

Lider öğretmenler, okulda etkili bir davranış stili gösterirler. Etkililik, en üst seviyede yaklaşabilmek, yetinmeyip beklentilere karşı devamlı değişerek gelişmektir (Can, 2009). Etkili öğretmenler sınıf içi davranışlarında sınıf yönetiminde bir lider, duygusal açıdan öğrencileriyle samimi ilişkiler kurabilen ve okul ortamı içindeki her sorunla ilgilenen kişilerdir. Sınıf yönetiminin hazırlayıcısı ve uygulayıcısı olan öğretmenlerin öğrenme hedeflerine ulaşmaları daha kolay görülmektedir. Öğrenci ihtiyaç ve beklentileri çerçevesinde öğretmen farklı roller gösterebilmelidir (Terzi, 2002).

Okul öncesi eğitim çevresi birbirini etkileyen ve birbiri ile ilişkili olan farklı gruplardan oluşmaktadır. Birbirleriyle ilişkili bu gruplardan bazıları: çocuklar, aileler, personel, sendikalar, yöneticiler/politikacılar (Nivala, 2002) ve öğretmenlerdir (Dikmen-Ada, 2015). Bu grupların her biri okul öncesi eğitim ile ilgili olarak kendi bakış açılarına sahiptirler ve iyi bir okul öncesi eğitim için farklı özellikleri vurgulamaktadırlar (Nivala, 2002).

Öğretmenlerin okul öncesi eğitim konusundaki bakış açıları ve sahip oldukları mesleki-kişisel nitelikleri çocukların tutum ve davranışlarını en fazla etkileyen etmenlerden birisi olduğunu söylenebilir. Öğretmen nitelikleri sınıfın kalitesinin önemli bir göstergesi olarak literatürde tespit edilmiştir.

2.2. Okul Öncesi Öğretmeni Liderlik Özelliklerinin Aileye Etkisi

Erken çocukluk yıllarında, çocuğun gelişim ve eğitiminden sorumlu iki eğitim ortamı; onun ailesi ve okul öncesi eğitim kurumlarıdır. Ancak okul öncesi eğitim kurumları ve ailenin bu eğitim sürecinde tek başına istenilen başarıyı elde etmesi pek mümkün değildir (Kaya, 2002). Okul öncesi eğitim kurumlarında verilen eğitim ne kadar iyi hazırlanmış olsa da aile tarafından desteklenmediği sürece etkili olmamaktadır (Tezel Şahin ve Ünver, 2005).

Okul öncesi öğretmenin liderlik özellikleri aile katılım çalışmaları ile aileyi olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca çocuktan aileye yaklaşımına göre liderlik özellikleri çarpan etki gösterecektir. Bunun yanında lider öğretmenin etkili-modern yöntem ve tekniklerin kullanılacağı aile eğitim programları ile de hem çocuğun liderliğinin aile tarafından desteklenmesi hem de ailenin liderlik özelliklerine olumlu katkılar sağlayacaktır.

2.3. Okul Öncesi Öğretmenin Liderlik Özelliklerinin Meslektaşlarına Etkisi

Kurumların amaçlarına ulaşabilmelerinde ve eğitimcilerin geleceğe uyumlarının sağlanmasında, eğitimcilerde birlikte öğrenme isteğinin oluşturulması, yeni bilgilerle donatılması, yeni uygulamalara bir kapı aralanması ile birlikte değişim sağlanması için liderlik ve ekip çalışmaları önemlidir. Lider öğretmenler gösterecekleri yaratıcı davranış rol modelleri ile yöneticilerin karşılaştıkları problemlere karşı daha yaratıcı olmalarına da yardım ederler .

Özet olarak, okula dayalı yönetim düşüncesinin gelişmesiyle birlikte; öğretmenlerin öğretim dışı görevlerinin değiştiği, ve okul liderliğine daha fazla katılmaları gerektiği anlayışının önem kazandığı ve meslektaşlık ilişkilerinin birbirlerinin liderlik özelliklerine olumlu yönde katkılar sağlayacağı söylenebilir.

3. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak, 21. Yüzyıldaki değişim ve gelişmelerine ayak uydurabilmede, karşılaşılan problem durumları ile baş etmede problem çözme tekniklerini kullanmayı içeren liderlik yaklaşımların etkili olacağı bilinmektedir. Liderlik özelliklerinin kazanılmasında okul öncesi dönemin kritik dönem olduğu görüldüğünde çocuğun ailesinde sonra ilk karşılaştığı ve en çok zaman geçirdiği öğretmenin rolü yadsınamaz. Liderlik rolü ile okul öncesi öğretmenin hem geleceğin nesli çocukları, hem meslektaşlarını etkileyeceği düşünülmektedir.

“Liderlik” kavramının önemi dikkate alınarak üniversitelerin hizmet öncesi okul öncesi öğretmen programlarında kişisel liderlik özelliklerini geliştirmek için gerekli olan stratejileri kazandırmaya yönelik uygulamalı zorunlu derslerin konulması,

-Milli Eğitim Bakanlığı tarafından merkez ve taşra teşkilatlarında görev yapmakta olan okul öncesi öğretmenlerin liderliğini geliştirmek için gerekli olan stratejileri kazandırmaya yönelik doğrudan katılabilecekleri teorik ve pratik (uygulamalı) hizmet içi eğitim programlarının hazırlanması,

-Lider okul öncesi öğretmenlerinin çocukların ve gençlerin eğitiminde liderlik özelliklerini kazandırmaya yönelik eğitim yaklaşımlarının doğrultusunda kendilerini gerçekleştirmesine olanak sağlayan Okul Öncesi Eğitim Programının etkili uygulanması önerilebilir.

4.KAYNAKÇA

1. Akçadağ, S.(2008).*Okul öncesi öğretmenlerinin liderlik davranışları ve kişilik özellikleri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenlere göre incelenmesi (Ankara ili örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
2. Aral, N., Kandır, A. ve Can Yaşar, M. (2002). Okul öncesi eğitim ve okul öncesi eğitim programı (Geliştirilmiş 2. Baskı), YA-PA Yayın Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., İstanbul.
3. Bekir Şimşek, H. ve Aydın, R. (2014). Problems Being Encountered by Teacher Candidates at the Preschool Education Schools of Application(Öğretmen Adaylarının Okul Öncesi Eğitim Dersi Uygulama Okullarında Karşılaştıkları Sorunlar), *Procedia Social and Behavioral Science* 121, 381– 387.
4. Can, N. (2009). *Öğretmen liderliği*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
5. Bekman, S., ve Gürlesel, C. (2005). Doğru başlangıç: Türkiye’de okul öncesi eğitim, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
6. Çamlıbel Çakmak, Ö., Neslitürk, S., & Asar, H. (2014). Okul Öncesi Öğretmenlerinin “Veli” Kavramına İlişkin Metaforik Algıları. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2014(18).
7. Dikmen Ada, B.(2015).Okul öncesi eğitim öğretmenlerinin liderlik özellikleri. *Her yönüyle okul öncesi eğitim - 24 okul öncesi eğitimde yönetim ve liderlik*, ed. R. Zembat, 73-94, Ankara:Hedef.
8. Eliason, C. & Jenkins, L. (2003). *A practical guide to early childhood curriculum*, Upper Saddle River, N.J. : Merrill
9. Erdem, F. ve Özen-Özbaşı, J. (2001). Eğitim kurumlarında örgüt kültürü ve öğrenci alt kültürünün algılamaları. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:1.
10. Erden, M. (2008). *Sınıf yönetimi*. Ankara: Arkadaş Yayınevi.
11. Güven, Y.(2015). *Lider öğretmenlerin okul kültürüne etkileri*.Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
12. Koçel, T.(2001). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınevi.
13. McBride B. A, Rane T. R. 1996. *Father/Male involvement in early childhood programs*. Urbana, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education (ERIC Document Reproduction Service No. ED400123).
14. Morrison, G.S. (2003). *Fundamentals of early childhood education*, Columbus, Ohio: Merrill Prentice Hall.
15. MEB. (2013).*Okul öncesi eğitim programı*. Ankara:Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
16. Nivala, V. (2002). Leadership in general, leadership in theory. Veijo Nivala ve Eeva Hujala (Ed.), *Leadership In Early Childhood Education Cross-Cultural Perspectives* (s.13- 24).
17. Oktay, A. (1999). Yaşamın sihirli yılları: Okulöncesi dönem. İstanbul: Epsilon Yayınevi.
18. Türk Dil Kurumu Sözlüğü.(2016). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.574abd82ce4125.08674547,29.05.2016.
19. Terzi, A. R. (2002). Sınıf yönetimi açısından etkili öğretmen davranışları. *Milli Eğitim Dergisi*, Güz Dönemi, Sayı:155-156.
20. Tezel, Ş.F., Ünver, N. (2005). Okulöncesi eğitim Programlarına aile Katılımı. *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 13:23-30.

(14)

Dr. Öğr. Üyesi Hamide Nur ÖZSOY*
AYASOFYA VESBİTÜL KAPIDAKİ ÇİÇEK MOTİFLERİ**
FLOWER MOTIFTS ON HAGIA SOFIA VESTIBULE DOOR

ÖZ

Ayasofya asırlar öncesinden günümüze ulaşmış eşsiz bir sanat eseridir. Gizemli ve büyüleyici bir yapı olmasının yanında farklı dinler için de kutsal bir ibadethanedir. Her köşesi farklı malzemelerle yapılmış, değişik tasarımlarla doludur. Bu tasarımlardan birçoğunun bitkilerden esinlenerek yapıldığı görülür. Çiçekler, yapraklar, meyveler, ağaçlar ve helezonlar desenlerde görülen motiflerdendir. Ayasofya'nın birçok kapısı olduğu bilinmektedir. Bunların arasında en dikkat çeken kapılardan biri Vesbitül Kapı'dır. Ayasofya'nın yapımından daha eski olan bu kapı, Tarsus'taki Helenistik döneme ait bir tapınağın bronzdan yapılmış kapısıdır. İmparator Teophilos tarafından 9. yüzyılda Ayasofya'ya getirilmiştir. Kapı'nın yapım tarihi milattan önce 2. yüzyıldır. Vesbitül mozağinin bulunduğu koridorda, mozağın tam karşısında yer alır. Kapının üzerindeki çiçek motiflerinden dolayı halk arasında "Güzel Kapı" olarak bilinmektedir.

Makalemizde Vesbitül Kapı'da yer alan desenler incelenmiştir. Yaklaşık 30 civarında farklı türde çiçek olduğu tespit edilmiştir. Motiflerin birçoğu helezonik dallar üzerinde ve stilize biçimdedir. Belirlenen çiçek figürleri tablo şeklinde gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Vesbitül Kapı, Güzel Kapı, çiçek motifi.

ABSTRACT

Hagia Sophia is a unique work of art that has survived from centuries ago to the present day. In addition to being a mysterious and fascinating structure, it is also a sacred place of worship for different religions. Every corner of it is full of different designs made of different materials. It is seen that many of these designs were inspired by plants. Flowers, leaves, fruits, trees and spirals are among the motifs seen in the patterns. It is known that Hagia Sophia has many gates. One of the most striking gates among them is the Vesbitül Gate. This gate, which is older than the construction of Hagia Sophia, is the bronze gate of a Hellenistic temple in Tarsus. It was brought to Hagia Sophia by Emperor Theophilos in the 9th century. The construction date of the gate is the 2nd century BC. It is located in the corridor where the Vesbitül mosaic is located, right across from the mosaic. It is known among the public as the "Beautiful Gate" due to the flower motifs on the gate.

In our article, the patterns on the Vesbitül Gate were examined. It was determined that there were approximately 30 different types of flowers. Many of the motifs are on spiral branches and in a stylized form. The identified flower figures are shown in table form.

Keywords: Hagia Sophia, Vesbitül Door, Beautiful Door, flower pattern.

* Dr. Öğr. Üyesi Hamide Nur Özsoy, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul/Türkiye, hnozsoy@fsm.edu.tr, ozsoy.nur@gmail.com, orcid.org/0000-0002-5471-5576

** Bu makale Akdeniz 10. Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulan ve bildiriler kitabında yayımlanan "Ayasofya Vesbitül Kapı (Güzel Kapı) Üzerindeki Çiçek Motifleri" adlı özet bildiriden esinlenerek hazırlanmıştır.

GİRİŞ

Ayasofya dünya sanat miraslarından biri olarak ülkemizin tarihî hazinelerinden biridir. Gerek iç mekânı, gerekse dış yapısı itibarıyla büyümlü bir yapıdır. Ayrıca bir mimarlık şaheseri olarak günümüze kadar ulaşmıştır. Farklı bezeme unsurları barındıran bölümleri arasında sütun başları, mozaikler, mermer ve ahşap zeminler, kapılar, tavanlar ve duvarlar yer almaktadır.

Bizans sanatının en güzel mimarlık şaheserlerinden biri olan Ayasofya kutsal bilgelige adanmıştır¹⁴¹. Ayasofya sadece İstanbul'un değil, ülkemizin de simgelerinden biri durumundadır. İstanbul'un tarihine tanıklık etmiş bu eşsiz yapı her dönemde önemini muhafaza etmiştir. Kültürlerin ve dinlerin kaynaştığı kutsal bir ibadethane olması nedeniyle her dönem araştırmacıların ilgi odağı olmuştur.

Yapıdaki desenlerde insan ve hayvan figürleri, geometrik motifler ve bitkisel öğelerin bir arada kullanıldığı görülür. Bitkisel tasarımlarda özellikle helezonlar, kıvrık dallar, farklı türlerde birçok yaprak, ağaç ve çiçek figürlerine rastlanır. Spiral biçimli tasarımlar insanda, hareket ve sonsuzluk hissi uyandırır.

Ayasofya'nın inşasında imparatorluğun farklı bölgelerinden yapı malzemesi getirildiği bilinmektedir. Bunları değişik ve ilginç kılan çoğunlukla eski yapıların kalıntılarında toplanan malzemelerden oluşmalarıdır¹⁴². Bu durum binanın gizemli yapısında etkili olan faktörlerdendir. Güzel Kapı da bu tür devşirme malzemeler arasındadır. Milattan önce ikinci yüzyılda yapıldığı düşünülen eski bir Pagan tapınağın kapıları Tarsus'tan getirtilerek Ayasofya'ya yerleştirilmiştir.

Ayasofya'nın dışarıya açılan kapılarından biri olan Güzel kapı, Vesbitül mozağının tam karşındadır. Kapı giriş kirişlerinden daha uzun olması nedeniyle alt bölümü yere gömülü vaziyettedir. Üzerinde muhteşem güzellikte bitkisel desenler yer almaktadır. Araştırmamızda Vesbitül kapıdaki kompozisyonlar incelenmiştir. Kapı üzerinde 30 civarında farklı çiçek motifleri tespit edilmiştir. Bu motiflerden yalnızca birkaç tanesinin çiçeğin karşıdan görünümünü yansıtır biçimde, diğerlerinin ise çiçeklerin tepeden görünüşlerini tasvir edecek şekilde tasarlandıkları anlaşılmıştır. Helezon şeklinde kıvrımlı dallar üzerinde resmedilen çiçekler hayranlık uyandıracak güzellikte işlenmiştir.

Ayasofya'nın Kapıları

Ayasofya'da çok farklı eserler yer alır, bu sanatsal öğeler arasında kapılar da vardır. Osmanlı arşivlerinde Ayasofya'da bulunan yüzlerce kapı olduğu belirtilmektedir. Farklı rivayetler arasında 360 veya 560 adet kapıdan bahsedilmektedir¹⁴³. Günümüzde bu kadar çok kapının varlığından söz etmek mümkün değildir. Kapılardan birçoğunun büyüklüğü Ayasofya'nın ihtişamıyla doğru orantılı bir yapıdadır, bazıları ise daha küçük biçimdedir. Kapılarda en çok tercih edilen malzeme meşe ağacıdır. Dayanıklılığını artırmak için ahşap üzerine bronz kaplamalar yapılmıştır. Batı tarafında üç büyük kapı yer alır. İlk zamanlar batı kanadında yedi kapı olduğu bilinmektedir, ancak tadilatlar neticesinde dört tane kapı iptal edilmiştir. Dış narteks yani ana mekâna açılan giriş kısmında 5 büyük yapıda kapı olduğu görülür. İç nartekste ise 9 adet büyük kapı mevcuttur. Kapılardan bazılarının onarımlar nedeniyle özgün yapısını koruyamadığı anlaşılmıştır. Dış nartekste üç kapının Ayasofya'nın yapıldığı zamandan bugüne orijinalliklerini koruduğu yapılan incelemeler neticesinde belirlenmiştir¹⁴⁴.

Ayasofya'nın birçok yerinde değerli taşların bezemede kullanıldığı bilinmektedir. Sütunlar, kapılar ve duvarlarda bulunan boşluklarda bu tür kıymetli süslerin bulunduğu ve insanlar tarafından yerlerinden sökülerek alındığı da tahmin edilmektedir. Kapılar, insan boyuna oranla büyük yapıları nedeniyle bir hayret ve ihtişam hissi uyandırır. Bazı kapıların yapıldıkları ilk tarihlerdeki tezyinatları olmasa da Ayasofya'nın ihtişamına yakışır görünümündedirler.

Kapıların yapıldığı tarihlerde selvi, meşe, abanoz gibi ağaçların temel malzeme olarak seçilmiştir. Bunların yanı sıra kapıların bezemelerinde değerli taşlar, fildişi, altın, gümüş, bronz ve pirinç gibi malzemelerin de kullanıldığı bilinmektedir¹⁴⁵.

¹⁴¹ İlhan Özkeçeci, **Doğu Işığı**, Graphis Matbaa, İstanbul, 2006, s. 362-363.

¹⁴² Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, **Üç Devir Bir Mabed Ayasofya**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005, s. 70.

¹⁴³ Ahmet Akgündüz, Said Öztürk, Yaşar Baş, **a.g.e.**, s.121.

¹⁴⁴ <https://diyanet.tv/bereket-vakti-2016/video/ayasofyanin-kapilari> (Erişim: 02.05.2024)

¹⁴⁵ Ferhat Aslan, "Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 32.

Ayasofya'nın iç narteksine doğru açılan kapıların tümü ve tam merkezde yer alan imparatorluk kapısının bronz ile kaplandığı görülür. Kapıların yan ve üst bağlantı kirişlerinde ise daha çok ahşap tercih edilmiştir¹⁴⁶.

Resim 1. İmparatorluk kapısı 6. yüzyıl, meşe ve bronz)

(<https://arkeolojiuzerine.blogspot.com/2017/10/ayasofyann-kapilari.html>) (Erişim Tarihi:15.04.2024)

İmparatorluk Kapısı, en büyük boyutlardaki kapı olma özelliği taşımaktadır. (Resim:1). İmparatorların mekâna girdiği bir kapı olması nedeniyle de önemlidir. Dinî törenlerde patriğin, imparatoru iç narteks bölümündeki güney kapısında karşılayıp, bu kapıdan içeriye girdikleri bilinmektedir.

İmparatorluk Kapısı'nın yüksekliği 8m., genişliği ise 5m. civarındadır. Kapı meşe ağacından yapılmıştır. Kapının kirişleri bronzdur. Yapıldığı tarihlerde altın yaldızlı gümüş levhaların da bulunduğu, ancak Haçlı Seferleri esnasında yağmalandığı tahmin edilmektedir¹⁴⁷.

Günümüzde kapı açık vaziyettedir. Bunun nedeni kapının kanatlarının çok ağır olmasından dolayı açılıp, kapatılmasının zorluğudur. Üzerinde bulunan kancalara daha önceki yıllarda perde takıldığı ve cemaatin buradan girdiği bilinmektedir.

¹⁴⁶ Mert Cengiz, "İnanç turizmi Açısından Efsane ve Sembollerin Yeri ve Önemi (Ayasofya Örneği)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 21.

¹⁴⁷ Hayrullah Cengiz, "Tarihin En Eski Kapıları" Yeditepe Fatih, İhlas Gazetecilik A. Ş. İstanbul 2023, s. 34-35.

Resim 2. Üst Galeride Mermer Kapı (<https://www.bizevdeyokuz.com/ayasofya/>) (Erişim Tarihi:20.04.2024)

Ayasofya’da mermerden yapılan tek kapı üst bölümde yer alan kapıdır. Kapının Ayasofya içerisinde kendine has bir önemi vardır. Kapı üst kat güney galeride bulunmaktadır. Mermer Kapı’nın diğeri adı Synod Meclisi Kapısı’dır. Piskopos, Patrik ve din adamlarının kapının diğeri tarafında toplantılar yaptığını tahmin edilmektedir¹⁴⁸. (Resim:2).

Ayasofya’da birçok kapının temel malzemesi ahşaptır, sadece üst katta güney galeride bulunan kapı mermerden yapılmıştır. Üzerinde bitkisel tezyinat ağırlıktadır. Helezonlar, sarmaşık yaprakları ve meyveler kapıda yer alan bazı figürlerdendir¹⁴⁹.

Ayasofya Vesbitül Kapıdaki Çiçek Motifleri

Vesbitül kelimesinin Fransızca manası; revak ve giriş salonudur. Latince’de ise vestibulum olarak geçen kelime evin önü anlamını taşımaktadır¹⁵⁰.

Ayasofya’daki en eski kapı, Güzel Kapı olarak da bilinen Vesbitül Kapı’dır. Kapının iç kısmı sedir ağacı, dışı ise bronzdur. Bu kapı Ayasofya’dan 400 sene önce yapılmıştır¹⁵¹. Güzel kapı iç narteksin güney tarafında yer alır. Milattan önce ikinci yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Ayasofya’ya Tarsus’taki bir Pagan tapınağından getirildiği bilinmektedir. Kapının yüzeyi kabartma biçiminde bitkisel motiflerle bezenmiştir¹⁵². Güzel Kapı, bozulmadan günümüze ulaşan en eski kapı olduğu için de önemli büyüktür.¹⁵³

¹⁴⁸ <https://medyascope.tv/2022/04/23/cengiz-ozdemir-yazdi-ayasofyanin-kapilari> (Erişim: 10.04.2024)

¹⁴⁹ Hamide Nur Özsoy, “Ayasofya’daki Bizans Dönemi Yaprak Motiflerinin Analizi”, Uluslararası Ayasofya Sempozyumu II Bildiriler Kitabı, FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 46.

¹⁵⁰ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/vestib%C3%BCI> (Erişim: 19.02.2024)

¹⁵¹ <https://medyascope.tv/2022/04/23/cengiz-ozdemir-yazdi-ayasofyanin-kapilari/> (Erişim: 10.04.2024)

¹⁵² <http://arkeolojiuzerine.blogspot.com/2017/10/ayasofyann-kapilari.html> (Erişim: 10.02.2024)

¹⁵³ <https://diyanet.tv/bereket-vakti-2016/video/ayasofyanin-kapilari> (Erişim: 10.04.2024)

Resim 3. Vesbitül Kapı (Güzel Kapı).
(<https://hagiasophiaturkey.com/beautiful-door/>) (Erişim Tarihi: 25.04.2024)

Resim 4. Vesbitül Mozaïği (Fotoğraf: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Kapı, Vesbitül Mozaïği'nin olduğu koridorda, mozaïğin karşında yer alır. (Resim:4). Sağlı sollu, iki kapaklı bir kapıdır. Kapının üzerinde adeta mücevher gibi işlenmiş bir tezyinat vardır. Bu nedenle halk arasında “Güzel Kapı” adı ile anılır. (Resim: 3). Kapının üstünde orta kısımda Theophilos ve Mikhail monogramları yer almaktadır. (Resim: 5).

Resim 5. Vesbitül Kapı üzerindeki monogram (Resim 3'ten ayrıntı).

Kapıdaki desenler kabartma şeklindedir. Farklı mimarî yapılardan getirilen birçok malzemeden biri olan kapı en eski devşirme malzemedir. Kapı üzerinde, “Tanrı ve İsa Yardım Etsin” yazmaktadır. Ayrıca İmparator Theodisius, İmparator Michael, İmparator Theophilos, İmparatoriçe Theodora ile Michael Niktion'un isimleri ve 838 tarihini ifade eden monogramlar yer almaktadır¹⁵⁴.

¹⁵⁴ <https://prekast.gen.tr/ayasofya-guzel-kapi/>

Resim. 6. Vesbitül Kapı'nın 19.yüzyılda çekildiği düşünölen edilen fotoğrafı.
(<https://hagiasophiaturkey.com/beautiful-door>) (Erişim Tarihi: 20.05.2024)

Kapının iç kısmında Toros Sedir'i dış kaplamasında ise bronz kullanılmıştır. Kapının yüzeyi kabartma biçiminde bitkisel motiflerle bezenmiştir. Güzel Kapı, Ayasofya'nın yapım tarihi 6. yüzyıl civarında yapıya eklenmemiştir. 9. yüzyılda İmparator Theophilos ile oğlu Mikhail tarafından Tarsus'tan bir Pagan tapınağından söktürölüp Ayasofya'ya getirilip yerleştirilmiştir.

Güzel Kapı Ayasofya'nın güneybatı giriş bölümüdür. Doğu Roma İmparatorluğunun gerek dinî gerekse resmî törenlerde giriş için kullandığı bilinmektedir. İmparatorların Ayasofya'nın açıldığı ilk zamanlarda bugün yerinde olmayan batı tarafındaki atriumdan mekâna girdikleri düşünölmektedir. Güzel Kapı'nın bulunduğu bölümün sonradan inşa edildiği de sanılmaktadır¹⁵⁵. Kapının yaklaşık 50 cm. civarında bir kısmı yerin altında kalmaktadır. Üst bölümünün uzunluğu ise 4 metreden fazladır. Genişliğu 150 cm. civarında olup, iki kanattan

¹⁵⁵ Hayrullah Cengiz, "Tarihin En Eski Kapıları"Yeditepe Fatih, İhlas Gazetecilik A. Ő., s.32.

oluşmaktadır. Kapının i bölümünün yapı malzemesi sedir ağacıdır. Bronz malzeme ile kaplanmışır ve kayın ağacından eklemeler yapıldığı tahmin edilmektedir. Bu iki ağaç türü de dayanıklı yapıları ile yüzyıllar boyunca yapılarda kullanılmışlardır.

Kapının yeni ve eski görüntüleri arasındaki farklar dikkatlerden kaçmaz. Adeta ereve şeklinde kapıyı saran desenlerin bir kısmının zaman aşımında yıprandığı ve bozulduğu da görülmektedir. Ayrıca özellikle zemine yakın yerdeki kabartma tezyinatın bir kısmının yerinde olmadığı da görülmektedir. Yok olan bezemelerin neredeyse tezyinatın üçte birlik kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır. (Resim:3- 6).

Resim 7. Vesbitül Kapı helezonik dallar üzerindeki iek motifleri (Fotoğraf: Hamide Nur zsoy, 2023)

Vesbitül Kapı üzerinde helezonik dallar üzerinde birçok iek motifi yer almaktadır. Motifler stilize biçimde farklı iek türlerini yansıtır şekilde tasarlanmıştır. iek motiflerinin üzerinde bulunduğu kıvrımlı dalların da akants tarzı yapraklarla işlendiği görülmektedir. (Resim: 7).

Kapının zeminin altında kalan bölümünün hemen üstünde daha yalın bezemeler vardır. Kapının üstünde bulunan yoğun ve ayrıntılı desenlere göre sade ve ayrıntısız motifler görülmektedir. Bu kısımda yalın spiral dallar ve sade iek figürleri göze çarpar. (Resim 8).

Resim 8. Kapının en alt bölümündeki iek motifleri. (Fotoğraf: Hamide Nur zsoy, 2023)

Resim 9. Sarmaşık şeklinde dallar. (Fotoğraf: Hamide Nur zsoy, 2023)

Bezemelerde sadece yapraklardan oluşan spiral dallarda da vardır. Dallar ve yaprakların sarmaşık tarzında işlendiği görülür. (Resim 9.).

Resim 10. Helezonik dallarda çiçek motifleri. (Fotoğraf: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Resim 11. Kuşbakışı görünümde işlenmiş çiçek motifleri
(Fotoğraflar: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Motiflerin bir kısmının çiçeklerin tepeden (kuşbakışı) tarzda görünümünü yansıtacak şekilde işlendiği görülür. (Resim 10-11-12). Çiçeklerin çok iyi gözlenerek ince ayrıntılarına yer verilerek tasarlandıkları anlaşılmıştır.

Resim 11. Çiçeklerin tepeden (kuşbakışı) görünümünü yansıtan motifler.
(Fotoğraflar: Hamide Nur Özsoy, 2024)

Figürler, stilize olmalarına karşın, farklı çiçek türlerinin kendilerine has özelliklerini belli edecek biçimlerde yapıldıkları dikkatlerden kaçmaz.

Resim 12. Çiçeklerin tepeden (kuşbakışı) görünümünü yansıtan motifler.
(Fotoğraflar: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Vesbitül Kapı'nın üzerindeki desenlerin mükemmel işçilik ve muhteşem teziyanatlardan oluşması nedeniyle halk arasında Güzel Kapı olarak adlandırıldığı tahmin edilmektedir. Helezonların Ayasofya'nın iç bezemelerinde de hemen her yüzeyde kullanıldığı görülür. Milattan önceki yüzyıllardan bu yana insanlar, tabiattaki kusursuz matematiksel oranlara sahip spiral şekilleri yaptıkları eserlere uygulamışlardır. Böylelikle desenlerine boyut kazandırmışlar ve sonsuzluk hissi oluşturmak istemişlerdir. Çiçek motifleri yakından incelendiğinde ayrıntıların mükemmel biçimde yapıldığı ve her çiçeğin doğadaki kökenine benzer biçimlerde tasarlandıkları görülebilir. Çiçek figürlerinin bir bölümünün ise çiçeklerin yandan görünümünü yansıttığı görülür. (Resimler:13-14).

Resim 13. Çiçeklerin yandan görünümünü yansıtan motifler
 (Fotoğraflar: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Resim 14. Çiçeklerin yandan görünümünü yansıtan motifler
 (Fotoğraflar: Hamide Nur Özsoy, 2023)

Güzel kapı üzerindeki çiçek motiflerinin 4, 5, 6 ve 8 taç yapraklı olukları görülmüştür. Yalnızca birkaç tanesinin çiçeğin karşıdan ya da yandan görünümünü, diğerlerinin kuşbakışı (tepeden) olacak biçimde yapıldığı olduğu görülür. Kapı üzerinde çiçek bazı motiflerinin tekrar ettiği, ancak 30 civarında birbirinden tamamen farklı çiçek türünün işlendiği anlaşılmıştır. Figürler stilize olmasına karşın, tabiattaki kökenlerine benzer şekilde ve ince ayrıntılara yer verilerek yapıldıkları gözlenmiştir.

Resim 15. Sarmaşık deseni

Kapının üzerinde çiçek motiflerinin yanı sıra sarmaşık ve yaprakları göze çarpar. (Resim:15). Kapı üzerindeki motiflerden bazıları helezon şeklindeki dallarda yer almamaktadır. Palmiye türünde bir ağaç ve çiçek motifleri helezonlardan bağımsız tek tek yer almaktadır. (Resim:16).

Resim 16. Çiçek ve ağaç motifi

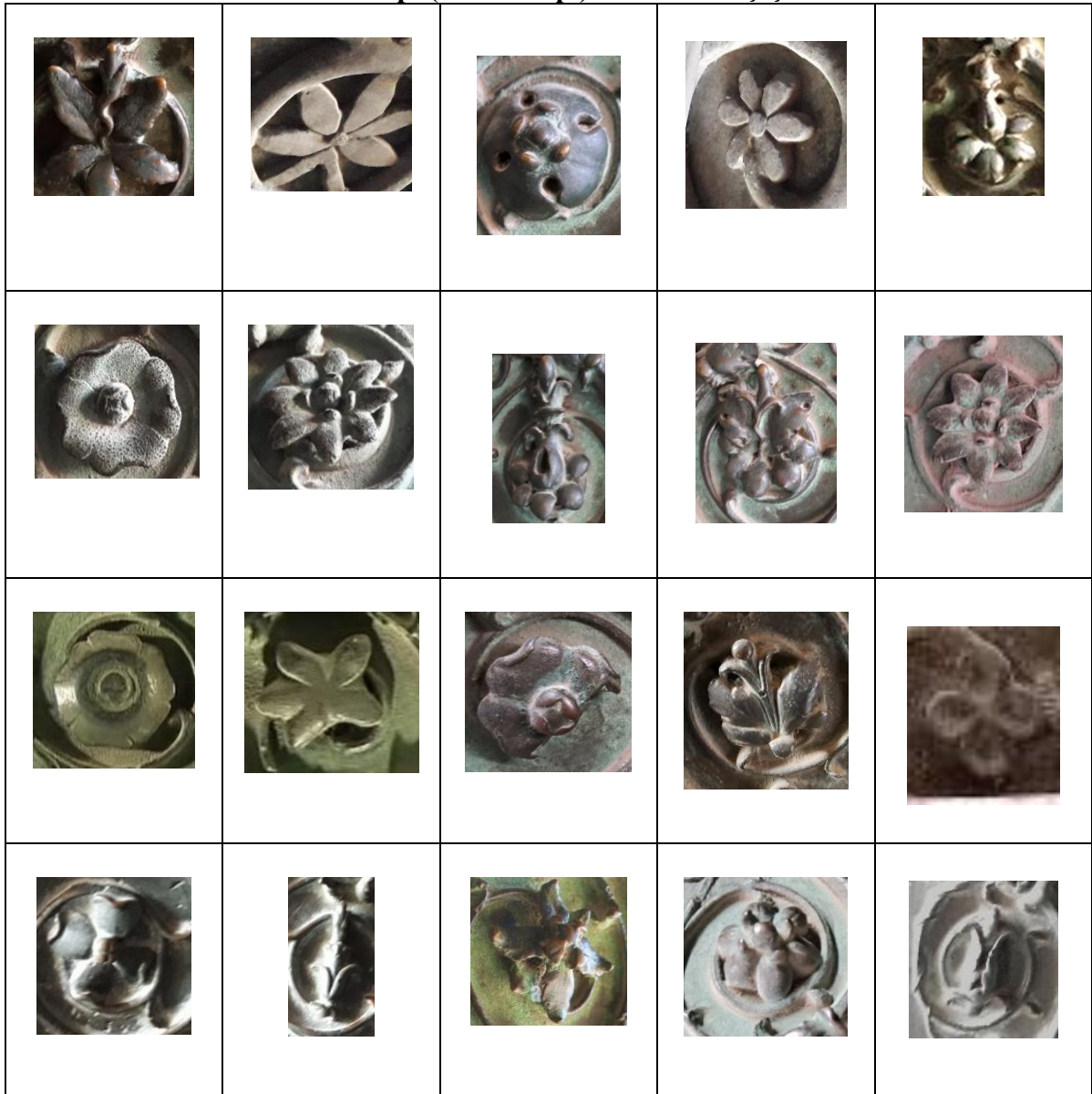
SONUÇ

Ayasofya'da iç narteksin güney çıkış kısmında yer alan, Vesbitül Kapı milattan önce 2. yüzyılda yapıldığı bilinen kapı, devşirme malzeme olan, en eski mimari malzemedir.

Güzel kapı üzerinde helezonik dallar üzerinde birçok stilize çiçek motifi olduğu görülmüştür. Figürler stilize olmasına karşın, tabiattaki kökenlerine benzer şekilde ve ince ayrıntılara yer verilerek yapıldıkları gözlenmiştir. Ayasofya'nın her köşesinde karşılaştığımız helezonlar Güzel Kapı' da da karşımıza çıkar. Birbirinden güzel çiçek motifleri helezonlar üzerinde yer almıştır. Kapının orta bölümü hariç tüm kısımlarının bezemelerle işlenmiş olduğu görülmüştür.

Motifler 4, 5, 6 ve 8 taç yapraklıdır. Kapı üzerinde bazı çiçek motiflerinin tekrar ettiği ama 30 civarında birbirinden tamamen farklı çiçek türünün işlendiği anlaşılmıştır. Figürler stilize biçimde tasarlanmışlardır. Motiflerden yalnızca birkaç tanesinin çiçeğin karşıdan görünümünü yansıtacak biçimde, diğerlerinin kuşbakışı (tepeden) olacak biçimde işlendiği görülür. 22 figürün kuşbakışı şekilde, 8 figürün ise çiçekleri yandan resmedecek şekilde yapıldığı anlaşılmıştır. Kapının üzerinde spiral dallara yerleştirilmemiş tek tek işlenmiş çiçek motifleri de görülmüştür. Araştırmanın sanatçı ve tasarımcılara ilham vermesi ümit edilmektedir.

Vesbitül Kapı (Güzel Kapı) Üzerindeki Çiçek Motifleri

KAYNAKÇA

1. Akgündüz, Ahmet, Öztürk, Said, Baş, Üç Devir Bir Mabet Ayasofya, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2005.
2. Aslan, Ferhat, Ayasofya Efsaneleri (Tespit-İnceleme), Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 32.
3. Cengiz, Hayrullah, "Tarihin En Eski Kapıları" Yeditepe Fatih, İhlas Gazetecilik A. Ş., s.32,
4. Cengiz, Mert, İnanç turizmi Açısından Efsane ve Sembollerin Yeri ve Önemi (Ayasofya Örneği), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 21
5. Özkeçeci, İlhan, Doğu Işığı, İstanbul, 2006, s. 362-363.
6. Özsoy Hamide Nur, Ayasofya'daki Bizans Dönemi Yaprak Motiflerinin Analizi, Uluslararası Ayasofya Sempozyumu II, FSM Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2023, s. 35-60.
7. <https://www.bizevdeyokuz.com/ayasofya/>
8. <http://arkeolojiuzerine.blogspot.com/2017/10/ayasofyann-kapilari.html>
9. <https://hagiasophiatrkey.com/beautiful-door/>
10. <https://medyascope.tv/2022/04/23/cengiz-ozdemir-yazdi-ayasofyanin-kapilari/>
11. <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/vestib%C3%BCI>
12. <https://medyascope.tv/2022/04/23/cengiz-ozdemir-yazdi-ayasofyanin-kapilari/>
13. <https://diyanet.tv/bereket-vakti-2016/video/ayasofyanin-kapilari>
14. https://www.academia.edu/104095333/TAR%C4%B0H%C4%B0N_EN_ESK%C4%B0_KAPILARI_AYASOFYA_G%C3%9CZEL_KAPI_VE_%C4%B0MPARATOR_KAPISI
15. <https://prekast.gen.tr/ayasofya-guzel-kapi/>

(15)

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz KESKİN¹⁵⁶

YAPAY ZEKÂ İLE HAZIRLANAN 9. SINIF COĞRAFYA DERS VE ETKİNLİK PLANLARININ UYGULANABİLİRLİĞİNE YÖNELİK COĞRAFYA ÖĞRETMENLERİNİN GÖRÜŞLERİ¹⁵⁷
ARTIFICIAL INTELLIGENCE PREPARED 9TH GRADE GEOGRAPHY LESSON AND ACTIVITY PLANS: VIEWS ON THE APPLICABILITY BY GEOGRAPHY TEACHERS

ÖZ

Bu araştırma, 9. sınıf Coğrafya dersleri için Yapay Zekâ tarafından hazırlanan ders ve etkinlik planlarının öğretmenler tarafından değerlendirilmesi ve bu planların uygulanabilirliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, öğretmenlerin Yapay Zekanın eğitim süreçlerine katkısını ve pedagojik potansiyelini değerlendirmelerine odaklanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla, 20 Coğrafya öğretmenin görüşleri toplanmış ve analiz edilmiştir. Bulgular, öğretmenlerin %80'inin Yapay Zekâ tarafından oluşturulan ders planlarını olumlu bulduğunu ve %95'inin bu planların öğrencilerin bilgi ve becerilerini geliştirebileceğine inandığını göstermektedir. Ayrıca, öğretmenlerin %70'i Yapay Zekâ destekli materyallerin öğrenci başarısını artırabileceğini düşünmektedir. Ancak, %30'luk bir kesim teknolojik zorluklar ve yeterli Yapay Zekâ becerilerinin eksikliği nedeniyle uygulamada güçlükler yaşayabileceğini ifade etmiştir. Araştırma, Yapay Zekanın eğitimde daha etkin kullanılabilmesi için öğretmenlerin bu alanda daha fazla eğitim alması ve teknik altyapının güçlendirilmesi gerektiğini önermektedir. Öneriler arasında, Yapay Zekâ ile ilgili farkındalık ve eğitimin artırılması, teknik problemlerin çözümü için altyapının sağlanması ve Yapay Zekanın ders planlama süreçlerine öğretmenlerin daha aktif katılımının teşvik edilmesi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Coğrafya Eğitimi, Ders ve Etkinlik Planları, Teknolojiye Dayalı Eğitim, Öğretmen Görüşleri.

ABSTRACT

This study aims to evaluate the applicability of Artificial Intelligence-generated lesson and activity plans for 9th grade Geography classes, as assessed by teachers. The work focuses on teachers' evaluations of the contributions of Artificial Intelligence to educational processes and its pedagogical potential. Through semi-structured interviews, the opinions of 20 Geography teachers were collected and analyzed. The findings reveal that 80% of the teachers positively viewed the AI-generated lesson plans, and 95% believed these plans could enhance students' knowledge and skills. Additionally, 70% of the teachers thought that AI-supported materials could increase student achievement. However, 30% expressed concerns about technological difficulties and a lack of sufficient AI skills which could pose challenges in implementation. The research suggests that for more effective use of AI in education, teachers need further training in this area and an enhancement of the technical infrastructure. Recommendations include enhancing awareness and education about AI, developing infrastructure to resolve technical issues, and encouraging more active teacher involvement in the AI-driven lesson planning processes.

Keywords: Artificial Intelligence, Geography Education, Lesson and Activity Plans, Technology-Based Education, Teacher Views.

¹⁵⁶ Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, yilmazskn@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4193-6991

¹⁵⁷ Bu çalışma V. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresinde (UCEK-2023) özet bildiri olarak sunulmuştur.

GİRİŞ

21. yüzyılın başlarından itibaren teknoloji, her alanda olduğu gibi eğitimde de önemli bir dönüşüm aracı olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin gelişimi, eğitim sistemlerinin yeniden şekillenmesine önemli katkılarda bulunmuştur (Kamalov vd., 2023). Yapay zekâ, ders planlama ve öğretim metodolojilerinin yeniden tasarlanmasını sağlayarak, öğrenme ve öğretme süreçlerine yeni bir soluk getirmiştir. Bu geniş çaplı dönüşümün en etkili olduğu alanlardan biri de coğrafya eğitimidir. Coğrafya hem fiziksel hem de beşerî bilimlerle ilişkili multidisipliner bir alan olarak, sürekli güncellenen bilgileri ve dinamik içeriği ile YZ'den maksimum fayda sağlama potansiyeline sahiptir (VoPham vd., 2018).

Coğrafya, karıştırılabilen kavramları ve sürekli değişen dinamikleri ile öğrencileri zorlayabilen bir ders olabilmektedir. YZ destekli öğretim materyalleri ve araçlar, bu kavramların daha somut ve anlaşılır hale getirilmesinde önemli bir rol oynayabilir. Örneğin, YZ tabanlı simülasyonlar ve interaktif haritalar, öğrencilerin coğrafi olayları ve süreçleri görsel ve işitsel olarak deneyimlemelerini sağlayarak, öğrenme sürecini daha etkili ve kalıcı hale getirebilir. YZ teknolojileri, coğrafya derslerini daha interaktif ve öğrenci merkezli bir hale getirerek, öğrenme motivasyonunu ve başarısını artırma potansiyeline sahiptir (Bughin vd., 2017).

Eğitim alanında YZ teknolojilerinin kullanımına yönelik ilginin artması, öğretim süreçlerinde kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin önünü açmıştır. YZ tabanlı sistemler, öğrencilerin bireysel öğrenme stillerine, hızlarına ve ihtiyaçlarına uygun olarak özelleştirilmiş eğitim materyalleri sunma kapasitesine sahiptir. Ayrıca, bu teknolojiler öğretmenlere, öğrencilerin performansını gerçek zamanlı olarak izleme ve değerlendirme imkânı tanıyarak, müdahalelerin daha etkili ve zamanında yapılmasını sağlar (Luckin vd., 2016). Bu durum, özellikle coğrafya gibi sürekli güncellenmesi gereken bilgileri barındıran bir disiplin için büyük önem taşımaktadır. Coğrafya, sosyal bilimlerin içerisinde yer alan ve güncel bilgilere sürekli ihtiyaç duyan bir disiplindir. Eğitim programlarındaki kazanımların ve hedeflerin güncel kalması, bu alandaki eğitim kalitesinin yükseltilmesi için kritik bir öneme sahiptir (Edelson vd., 2013). Bu bağlamda, YZ teknolojilerinin coğrafya ders planlamasına entegrasyonu, derslerin daha etkin, verimli ve güncel olmasını sağlayabilir.

Bu araştırma, Yapay Zekânın coğrafya ders planlaması üzerindeki potansiyelini ortaya koymak amacıyla tasarlanmıştır. ChatGPT gibi gelişmiş YZ modellerinin, coğrafya ders planlamasında nasıl bir rol üstlenebileceği, bu planların uygulanabilirliği ve öğretmenlerin bu konudaki algıları ana odağıdır. Mevcut literatür incelendiğinde, Yapay Zekânın eğitimdeki potansiyeli üzerine yapılmış genel çalışmaların olduğu görülmekte (Xu & Ouyang, 2022), ancak bu çalışmaların coğrafya öğretimi ve ders planlaması odaklı olmadığı görülmektedir. Bu, araştırmamızın literatüre katkıda bulunma potansiyelini ön plana çıkarmaktadır.

Coğrafya öğretmenlerinin, YZ ile hazırlanan ders ve etkinlik planlarına yönelik görüşleri, teknolojinin eğitimde uygulanabilirliğine dair derinlemesine bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca, öğretmenlerin bu süreçteki ihtiyaçları, beklentileri ve kaygıları da belirlenerek, YZ'nin eğitimde daha etkili bir şekilde nasıl entegre edilebileceği konusunda bilgiler sunacaktır.

Son olarak, bu araştırma, Yapay Zekâ teknolojilerinin, coğrafya gibi sosyal bilimlerin alanında nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceğine yönelik bir öncü çalışma olma potansiyeline sahiptir. Elde edilen bulguların, benzer çalışmalar için temel oluşturma, politika yapıcılarına ve eğitimcilere rehberlik etme kapasitesi bulunmaktadır.

Araştırmanın Amacı

Teknolojinin eğitimdeki rolü, son yıllarda önemli bir dönüşüm göstermiştir. Özellikle YZ teknolojilerinin eğitim alanında sunabileceği potansiyeller, eğitimciler ve araştırmacılar için büyük bir ilgi konusu haline gelmiştir (Luckin vd., 2016). Coğrafya eğitimi, öğrencilere hem fiziki hem de beşerî dünya hakkında önemli bilgiler sunan bir disiplindir. Bu alanda, YZ'nin sunduğu olanakların etkili bir şekilde entegre edilmesi, coğrafya eğitiminin kalitesini artırabilir.

Bu bağlamda, bu araştırmanın ana amacı; Yapay Zekâ (ChatGPT) ile hazırlanan 9. Sınıf Coğrafya ders ve etkinlik planlarının uygulanabilirliğini değerlendirmek ve coğrafya öğretmenlerinin bu planlara ilişkin görüşlerini derinlemesine incelemektir.

Araştırmanın alt amaçları şunlardır:

1. Coğrafya öğretmenlerinin Teknoloji ve Teknolojinin Eğitimdeki Rolüne ilişkin görüşlerini belirlemek,

2. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekanın Coğrafya Eğitimindeki Rolüne ilişkin görüşlerini belirlemek,
3. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarına Genel Yaklaşımına ilişkin görüşlerini belirlemek,
4. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulama Sürecindeki Zorlukları ve Geliştirme Önerilerine ilişkin görüşlerini belirlemek,
5. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Eğitimsel Potansiyeli ve Etkisine ilişkin görüşlerini belirlemek,
6. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Avantajları ve Dezavantajlarına ilişkin görüşlerini belirlemek,
7. Coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Ders Kitapları ve Müfredat Uyumuna ilişkin görüşlerini belirlemek.
- 8.

Varsayımlar

ChatGPT'nin, coğrafya dersi öğretim programına uygun ders ve etkinlik planları oluşturabilecek kapasiteye sahip olduğu ve öğretmenlerin sorulara samimi cevap verdikleri varsayılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma, yalnızca 20 coğrafya öğretmeni ile sınırlıdır. Bu nedenle, elde edilen bulguların tüm coğrafya öğretmenleri için genellenebilir olduğunu söylemek zordur.

Araştırma, 9. sınıf coğrafya dersi öğretim programındaki yalnızca 1. kazanım için hazırlanan ders ve etkinlik planları üzerine odaklanmıştır. Bu nedenle, sonuçlar diğer kazanımlar veya sınıf seviyeleri için direkt olarak geçerli olmayabilir.

Yapay Zekâ (ChatGPT) tarafından oluşturulan ders planlarının kalitesi ve içeriği, kullanılan YZ modelinin sınırlılıkları ile belirlenmiştir. ChatGPT'nin performansındaki potansiyel sınırlamalar, ders planlarının kalitesini etkileyebilir.

YÖNTEM

Araştırma Deseni

Bu çalışma, Yapay Zekâ ile Hazırlanan 9. Sınıf Coğrafya Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulanabilirliğine Yönelik Coğrafya Öğretmenlerinin Görüşlerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, nitel bir araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Nitel araştırma, bireylerin yaşantılarını, deneyimlerini ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdıklarını derinlemesine anlama amacı taşır (Creswell, 2014).

Araştırmada durum çalışması deseni kullanılmıştır. Durum çalışması, belirli bir olguyu, olayı veya durumu derinlemesine inceleyerek detaylı bilgilere ulaşmayı amaçlar (Yin, 2018). Bu çalışmanın odaklandığı durum, ChatGPT'nin hazırladığı coğrafya ders ve etkinlik planlarının, coğrafya öğretmenleri tarafından nasıl değerlendirildiği ve bu planların sınıf ortamında uygulanabilirliğine yönelik görüşleridir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, öğretmenlerin Yapay Zekâ ile Hazırlanan 9. Sınıf Coğrafya Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulanabilirliğine yönelik görüşlerini belirlemek amacıyla Türkiye'nin farklı bölgelerinden seçilen 9'u kadın, 11'i erkek toplam 20 coğrafya öğretmeni çalışma grubunu oluşturmaktadır. Katılımcıların kıdemleri 1 ile 30 yıl arasında değişmektedir.

Öğretmenlerin seçiminde ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme, belirlenen özelliklere sahip bireylerin veya durumların incelendiği bir örnekleme türüdür (Patton, 2002). Bu araştırma için belirlenen ölçüt "Halihazırda 9. sınıf coğrafya derslerini öğretiyor olmak"tır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, coğrafya öğretmenlerinin Yapay Zekâ ile Hazırlanan 9. Sınıf Coğrafya Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulanabilirliğine ilişkin görüşlerini detaylı ve derinlemesine bir şekilde elde etmek amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme formu, önceden belirlenen ama katılımcının serbestçe cevap verdiği sorulardan oluşmaktadır (Merriam, 2015). Bu araştırma için hazırlanan görüşme formu, literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda geliştirilmiştir. Form; Teknoloji ve Teknolojinin Eğitimdeki Rolü, Yapay Zekânı Coğrafya Eğitimindeki Rolü, Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarına Genel Yaklaşım, Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulama Sürecindeki Zorlukları ve Geliştirme Önerileri, Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Eğitimsel Potansiyeli ve Etkisi, Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Avantajları ve Dezavantajları, Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Ders Kitapları ve Müfredat Uyumu başlıkları altında toplamda 13 sorudan oluşmaktadır. Görüşme formunun öğretmenler tarafından anlaşılabilirliği ve kapsamlılığı pilot çalışmalarla test edilmiştir.

Araştırmaya katılan coğrafya öğretmenlerinin demografik bilgilerini elde etmek amacıyla kısa bir demografik bilgi formu hazırlanmıştır. Bu form, öğretmenlerin cinsiyeti, öğretmenlik deneyimi, çalıştığı bölge bilgilerini içermektedir.

Veri Analizi

Araştırmada elde edilen nitel verilerin analizi için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi, metinsel verinin anlamlı birimlere ayrılarak sınıflandırılmasını ve yorumlanmasını içeren bir tekniktir (Yıldırım & Şimşek, 2008).

Öncelikle, yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanan veriler bilgisayar ortamında metne dökülmüştür. Bu aşamada öğretmenlerin ifadeleri kelime kelime metne aktarılmıştır. Transkriptler, içerik analizine tabi tutulmuştur. İlk aşamada, veriler sık sık okunarak genel bir kavrayış elde edilmiştir. Daha sonra, metinden belirli kodlar oluşturulmuştur. Bu kodlar, metinde sıkça tekrarlanan ya da dikkat çeken ifadeler temel alınarak oluşturulmuştur. Oluşturulan kodlar arasındaki benzerlik ve farklılıklar temel alınarak temalar ve alt temalar oluşturulmuştur. Bu aşamada, kodların bir araya getirilip genel başlıklar altında toplanmasıyla anlamlı ve bütüncül temalar elde edilmiştir. Elde edilen temalar ve alt temalar, araştırmanın amacı ve soruları doğrultusunda yorumlanmıştır.

Araştırma sürecinin güvenilirliğini artırmak adına, analiz edilen veriler ve oluşturulan temalar iki farklı uzman tarafından da değerlendirilmiştir. Uzmanlarla elde edilen bulguların uyumu kontrol edilerek, analiz sürecinin objektifliği ve güvenilirliği desteklenmiştir.

BULGULAR

Teknoloji ve Teknolojinin Eğitimdeki Rolüne İlişkin Bulgular

Araştırmanın birinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin “Sınıfta teknoloji kullanımı konusunda ne düşünüyorsunuz?”, “Teknolojiyi derslerinizde ne sıklıkla kullanıyorsunuz?”, “Teknolojik araçları ve yapay zekâ destekli materyalleri derslerinizde kullanmanın öğrenci başarısına etkisi hakkında ne düşünüyorsunuz?” sorularına verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 3. Teknoloji ve Teknolojinin Eğitimdeki Rolüne İlişkin Bulgular

Kategoriler	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Teknoloji Kullanım Sıklığı	Sürekli Kullanım	4	20
	Sıklıkla Kullanım	7	35
	Orta Seviyede Kullanım	2	10
	Kısıtlı Kullanım	2	10
	Az Kullanım	5	25
Teknolojinin Eğitimdeki Rolü	Öğrenme Sürecini Zenginleştirme	5	25
	Motivasyon ve İlgi Artışı	2	10
	Öğretmenin Teknoloji Bağımlılığı	1	5
	Öğrenciyi Hazıra Alıştırma	1	5
	Görsel ve İşitsel Katkı	3	15

Teknolojik Araçların Etkisi	Öğrenmenin Kalıcılığını Artırma	9	45
	Eğitimde Zaman Problemi	1	5
	Öğrenci Başarısının Artışı	3	15
	Öğrencilerin Motivasyonunu Artırma	2	10
	Öğrenme Sürecini Kolaylaştırma	1	5

Teknoloji kullanım sıklığına bakıldığında, katılımcıların %35'i teknolojiyi sıklıkla kullandığını belirtirken, %20'si sürekli olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Özellikle, "Yapay zekâ gibi ileri teknolojik gelişmelerin kullanıldığı günümüz dünyasında Coğrafya dersinde teknolojiden yararlanmamak düşünülemez. Derslerimde sıklıkla kullanmaya çalışırım." (Ö13) ifadesi, teknolojinin önemini ve kullanım sıklığını vurgulayan ifadeler arasındadır.

Teknolojinin eğitimdeki rolüne gelindiğinde, katılımcıların %25'i teknolojinin öğrenme sürecini zenginleştirdiğine inanmaktadır. Bu durumu Ö2 şöyle ifade etmektedir: "Sınıfta teknoloji kullanımı eğitimin içeriğini zevkli hale getirip süreci anlaşılabilir kılmaktadır."

Teknolojik araçların etkisi üzerinden bakıldığında, öğrenmenin kalıcılığını artırma teması %45 ile en yüksek frekansta karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Ö3'ün "Teknolojik gelişmeler coğrafya müfredatına çok uygun. Öğrenmeyi pekiştiriyor. Öğrencilerde öğrenmeyi kalıcı hale getiriyor." ifadesi, bu temanın altında teknolojik araçların eğitimdeki önemini vurgulayan güçlü bir örnektir.

Ancak tüm olumlu yorumlara rağmen, teknolojinin potansiyel olumsuz yönlerine de dikkat çekilmiştir. Ö9'un "Faydalı olduğu yönler olsa da öğrenciyi hazıra alıştırır" ifadesi, bu endişeleri yansıtan bir örnektir.

Bu bulgular coğrafya öğretmenlerinin büyük çoğunluğunun teknolojik araçları ve yapay zekâ destekli materyalleri olumlu bulduğunu, fakat bazı olası olumsuzlukları da göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Yapay Zekanın Coğrafya Eğitimindeki Rolüne İlişkin Bulgular

Araştırmanın ikinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Yapay zekanın coğrafya eğitimindeki rolü hakkında genel düşüncelerinizi paylaşabilir misiniz?" sorusuna verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 4. Yapay Zekanın Coğrafya Eğitimindeki Rolüne İlişkin Bulgular

Kategori	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Görsellik ve Somutlaştırma	Coğrafyanın görselliği	5	25
	Somitlaştırma	3	15
Teknolojik Etkinlikler	Teknolojik katkı	4	20
	Uygulama kullanılabilirliği	2	10
Eğitimdeki Yeri	Yapay zekanın eğitimdeki fırsatları	3	15
	Öğretmenin yerini alma endişesi	1	5
Genel Olumlu Görüşler	Pozitif katkılar	2	10

Yapay Zekânın coğrafya eğitimindeki potansiyeli, katılımcıların görüşlerine göre çeşitli boyutlarda değerlendirilebilir. İlk olarak, coğrafyanın doğasından gelen görsel yapısını vurgulayan katılımcılar, Yapay Zekânın bu görselliği optimize edebileceğini ifade etmektedirler. Ö1'in "coğrafyada özellikle görsellik açısından zenginlik sağlayacaktır." şeklindeki ifadesi, coğrafya dersinin doğası gereği görsel bir yönü olduğunu ve Yapay Zekânın bu görselliği daha da güçlendirebileceğini işaret etmektedir. Özellikle soyut kavramların somutlaştırılmasında Yapay Zekânın önemli bir rol oynayabileceği katılımcıların görüşleri arasında yer almaktadır. Bu perspektif, coğrafya öğretiminde Yapay Zekânın görsel materyallerin ve somutlaştırma stratejilerinin geliştirilmesinde kritik bir öneme sahip olabileceğini göstermektedir.

Buna ek olarak, katılımcıların bir kısmı Yapay Zekânın coğrafya eğitiminde teknolojik bir araç olarak etkin bir şekilde kullanılabileceğini belirtiyorlar. Özellikle Ö7'nin belirttiği "Coğrafya biliminin yaşayarak öğrenme için çok uygun bir disiplin olduğunu göz önünde bulundurursak teknoloji kullanımının buna katkı

sağlayacağını düşünmekteyim." ifadesi, coğrafya dersinin yaşantısal öğrenme potansiyeline sahip olduğunu ve Yapay Zekânın bu potansiyeli daha da güçlendirebileceğini vurgulamaktadır.

Ancak, tüm bu olumlu görüşlerin yanı sıra, katılımcılar Yapay Zekânın eğitimdeki yerine dair birtakım endişeler de taşımaktadırlar. Ö12'nin "Plan hazırlamakta işi kolaylaştırıcak, fakat uzun vadede ders anlatımında öğretmenin yerini alabilir." şeklindeki ifadesi, Yapay Zekânın getireceği kolaylıkların yanı sıra potansiyel risklerin de göz önünde bulundurulması gerektiğini işaret etmektedir.

Öğretmenlerin görüşleri Yapay Zekânın coğrafya öğretiminde potansiyel avantajlarına dikkat çekerken, aynı zamanda teknolojik gelişmelerin eğitim süreçlerine nasıl entegre edileceği konusundaki stratejik düşünmeye de işaret etmektedir.

Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarına Genel Yaklaşım İlişkin Bulgular

Araştırmanın üçüncü alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Yapay zekaya hazırlatılan ders ve etkinlik planları hakkında ne düşünüyorsunuz? Bu planları incelediniz mi?" ve "Bu ders ve etkinlik planlarını derslerinizde uygulamayı düşünür müsünüz? Neden?" sorularına verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 5. Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarına Genel Yaklaşım İlişkin Bulgular

Kategoriler	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
İnceleme Durumu	İncelendi	11	55
	İncelenmedi	9	45
Planlara İlişkin Görüşler	Olumlu Görüş	10	50
	Karışık / Nötr Görüş	7	35
	Olumsuz Görüş	3	15
Uygulama Durumu ve Gerekçeleri	Olumlu Yaklaşım ve Uygulama Düşüncesi	14	70
	Çekingen ve Sınırlı Uygulama Düşüncesi	4	20
	Olumsuz Yaklaşım	2	10

Tablo 3 incelendiğinde öğretmenlerin %55'i verilen planları inceledikleri görülmektedir. Ö2'nin "Planı inceledim. Yapay zekâ ile yapıldığı intibası ilk başta oluşmadı" yorumu, yapay zekâ hazırlığındaki planların insana özgü hazırlıklarla benzerlik taşıdığını göstermektedir.

Planlara yönelik geri bildirimler genellikle olumludur. Ancak, Ö11'in "her seviyeye uygun olmayacaktır" yorumu gibi eleştiriler, planların evrenselleştirilmiş yaklaşımlarının her sınıfa direkt uygulanabilir olmadığına işaret etmektedir.

Uygulama ile ilgili geri bildirimlerde, öğretmenler genellikle bu planları derslerinde kullanmayı olumlu bir şekilde değerlendirmektedir. Ö2'nin "hazırlarken zamandan tasarruf sağlar" ifadesi, bu planların öğretmenlere pratik avantajlar sunabileceğini göstermektedir. Bununla birlikte, Ö8'in "Kazanımlar çok, süre yetersiz" eleştirisi, planların ders süresine uygun olmayabileceğine dair potansiyel bir sorunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ tarafından oluşturulan ders planları genellikle öğretmenler tarafından olumlu karşılanmaktadır. Ancak, bu planların özelleştirilmesi ve belirli sınıflara veya öğrenci gruplarına uygun hale getirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulama Sürecindeki Zorlukları ve Geliştirme Önerilerine İlişkin Bulgular

Araştırmanın dördüncü alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Ders ve etkinlik planlarını uygulamaya geçirirken karşılaşılabileceğiniz zorluklar nelerdir?", "Yapay zekânın hazırladığı bu planları geliştirmek için önerileriniz nelerdir?" sorularına verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 6. Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Uygulama Sürecindeki Zorlukları ve Geliştirme Önerilerine İlişkin Bulgular

Kategori	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Uygulama Zorlukları	Zamanla İlgili Sorunlar	6	30
	Teknolojik Altyapı Eksikliği	7	35
	Öğrenci Hazır Bulunuşluluk Sorunları	4	20
	Materyal ve Donanım Eksikliği	5	25
	Öğrenci Davranış ve Seviye Farkı	2	10
Geliştirme Önerileri	Teknolojik Alt Yapı Geliştirmesi	7	35
	Ders Saat ve İçerik Düzenlemesi	4	20
	Materyal ve İçerik Zenginleştirilmesi	3	15
	Öğretmen ve Öğrenci Eğitimi	3	15
	Yapay Zekâ ile Veri Entegrasyonu	1	5

Yapay zekâ tarafından hazırlanan coğrafya ders ve etkinlik planlarının uygulamadaki zorlukları ve bu zorlukların aşılması için geliştirme önerileri katılımcı öğretmenler tarafından dile getirilmiştir. Katılımcıların en sık dile getirdiği uygulama zorluğu, %35 ile "Teknolojik Altyapı Eksikliği" olmuştur. Örneğin, Ö3 "Akıllı tahtalarda sorun olabiliyor" ve Ö5 "Okul ve sınıflardaki teknoloji eksikliği en büyük sorun" şeklinde belirtmişlerdir. Bu, eğitimde teknolojik araçlara ulaşımın ve bu araçların etkin kullanımının ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

%30 ile "Zamanla İlgili Sorunlar" bir diğer önemli zorluktur. Ö1'in belirttiği "Ders saati yetmeyebilir." ve Ö2'nin "Zaman planlaması uymuyor çoğu zaman." ifadeleri, bu sorunun farklı boyutlarına işaret etmektedir.

Katılımcı öğretmenlerin %35 ile en sık dile getirdiği geliştirme önerisi ise "Teknolojik Alt Yapı Geliştirmesi" olmuştur. Ö13 "En temel zorluk okul ve sınıf ortamının teknolojik yeterliliğidir" derken, aynı katılımcının "Daha gerçekçi olmaları gerekir. Gerçek sınıf ortamında uygulanabilirlikleri test edilmeli" önerisi, teknolojik altyapının önemini vurgulayan ve bu alanda iyileştirme yapılması gerektiğine dikkat çeken yanıtlardan sadece birkaçıdır.

Bunların dışında, öğretmen ve öğrencilerin bu süreçte daha etkin ve bilinçli olmaları için eğitimlerin artırılması gerektiğini belirten öğretmenlerin oranı %15'tir. Ö6'nın "Öğretmenlere seminer verilmesi ve öneminin anlatılması" önerisi bu alanda yapılabilecek çalışmaların bir örneği olarak gösterilebilir. Sonuç olarak, yapay zekâ ile hazırlanan ders ve etkinlik planlarının uygulamada karşılaşılan zorluklarının aşılabilmesi için altyapısal, eğitsel ve içeriksel iyileştirmelerin yapılması gerektiği katılımcı öğretmenler tarafından belirtilmiştir. Bu tür geri dönüşlerin, eğitimde yapay zekâ kullanımının daha etkili ve verimli hale getirilmesi için yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Eğitimsel Potansiyeli ve Etkisine İlişkin Bulgular

Araştırmanın beşinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Bu planların öğrencilerin coğrafya bilgilerini, becerilerini ve anlayışlarını geliştirmedeki potansiyelini nasıl değerlendiriyorsunuz?", "Bu tür bir teknolojik yaklaşımın, öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki etkisini nasıl görüyorsunuz?" sorularına verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 7. Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Eğitimsel Potansiyeli ve Etkisine İlişkin Bulgular

Kategori	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Eğitimsel Potansiyel	Aktif Kullanımın Katkısı	1	5
	Öğrenci İlgi ve Anlama	6	30
	Gerçek Hayata Entegrasyon	2	10
	Teknolojik Araçların Faydası	3	15

	Kapsamlı Etkinlik Hazırlama	1	5
	Potansiyel ve Uygulama Zorlukları	2	10
	Kazanımlar ve Beceri Gelişimi	2	10
	Teknolojik Entegrasyonun Geliştirilmesi	3	15
	Olumlu Etki	6	30
	Kendini Geliştirme İsteği	1	5
	Öğretmenin Ders Planlama ve Bütünlüğünde Kolaylık	1	5
	Görsel ve Sosyal Hafıza Katkısı	2	10
	Gerçeğe Yaklaşmanın Kalıcılığı	1	5
Teknolojik Etki	Eğitim ve Kontrollü Kullanım İhtiyacı	3	15
	Teknolojik Bağımlılık	1	5
	Yeni Öğretmenlerin Uyumu ve Eski Öğretmenlerin Zorlanması	1	5
	Öğretmenin Yenilikçi Bakış Açısı	1	5
	Uygulamanın Karmaşıklığı ve Uygulanabilirliği	1	5

Yapay Zekâ ile hazırlanan coğrafya ders ve etkinlik planlarının eğitimsel potansiyeli konusundaki katılımcı görüşleri, bu planların öğrencilerin coğrafya bilgisini, becerisini ve anlayışını olumlu bir şekilde etkileyebileceğini işaret etmektedir. Örneğin, Ö2, bu tür planların "İlgilerini arttıracaktır. Bu da öğrenmeleri üzerinde etkili olacaktır." şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Ö5'in "Gerçek hayatı sınıfa taşıyabileceği için oldukça etkili olacaktır." yorumu da bu planların gerçek dünyayla öğrenci arasında bir bağ kurma potansiyeli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Ö9 katılımcısının belirttiği "Orta düzeyde, çok fazla olursa öğrenci hazıra alışır" yorumu, bu teknolojik araçların aşırı kullanılmasının olumsuz etkilere neden olabileceğine dikkat çekmektedir.

Teknolojik yaklaşımın öğretmenler ve öğrenciler üzerindeki etkisi hakkında katılımcı görüşleri genel olarak olumlu olmakla birlikte, bazı öğrenci ve öğretmenlerin bu yaklaşıma nasıl tepki vereceği konusunda bazı endişeler de dile getirilmiştir. Ö3, bu yaklaşımın "Öğretmenlerde konu bütünlüğünü sağlamada, ders planlamasında ve zamanı iyi kullanmada oldukça faydalı yöntemlerdir." şeklinde olumlu bir geri dönüşte bulunurken, Ö7 ise "Öğretmenin rahatlığın verdiği bir gevşek bir iş düzeninin oluşmasına öğrencinin de bu teknolojinin yanlış kullanımına sebep verebileceğini" düşünmektedir. Ö17'nin "Yeni öğretmenler çabuk uyum sağlar, eskiler teknoloji eksikleri nedeniyle biraz zorlanır" yorumu da farklı jenerasyonlardan gelen öğretmenlerin teknolojik araçlara olan tepkilerinin farklı olabileceğini göstermektedir.

Sonuç olarak, yapay zekâ ile hazırlanan ders ve etkinlik planlarının coğrafya eğitiminde potansiyel avantajlar sunabileceği, ancak bu sürecin dikkatli bir şekilde yönetilmesi gerektiği görülmektedir. Hem öğrencilerin eğitimine olumlu katkılarda bulunma potansiyeli hem de öğretmenlerin ders planlama ve uygulama süreçlerini kolaylaştırma kapasitesi ile bu teknolojik yaklaşım, coğrafya eğitiminde yenilikçi bir adım olarak değerlendirilebilir. Ancak, katılımcıların dile getirdiği olası olumsuz etkilerin ve endişelerin de göz önünde bulundurularak dikkatli bir adaptasyon süreci izlenmelidir.

Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Avantajları ve Dezavantajlarına İlişkin Bulgular

Araştırmanın altıncı alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Bu tür bir ders ve etkinlik planı tasarımı yapay zekayı kullanmanın avantajları ve dezavantajları nelerdir?" sorusuna verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 8. Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Avantajları ve Dezavantajlarına İlişkin Bulgular

Kategoriler	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Avantajlar	Erişim Kolaylığı	1	5
	Zaman Tasarrufu	7	35
	Öğrenci İlgi ve Etkisi	5	25

	Planlama Kolaylığı	1	5
	Çeşitlilik ve Analiz	2	10
	Öğrenmenin Kolaylaşması	1	5
	Materyal Erişimi	1	5
Dezavantajlar	Teknolojik Yetersizlik	3	15
	Özelleştirmenin Eksikliği	2	10
	Hatalı Çıktı Riski	1	5
	Sıradanlaşma Riski	1	5
	Hazıra Alıştırma	1	5
	Uyumluluk Sorunu	1	5
	Zaman Sıkıntısı	1	5

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların %35'lik bir bölümü, bu tür ders ve etkinlik planlarının öğretmenlere zamandan tasarruf sağladığını belirtmiştir: Ö2, "Zamandan avantaj sağlar" ve Ö11, "Zamandan tasarruf sağlaması olumlu" ifadeleriyle bu görüşü desteklemiştir. Ayrıca, yapay zekâ destekli planlamaların öğrenci ilgisini çekebileceği ve öğrenme sürecine pozitif bir katkı sunabileceği (%25) yönünde görüşler de dikkat çekmektedir. Ö4 katılımcısı, "Öğrenci ilgisini çeker" ve Ö20 katılımcısı "Avantajları öğrenmeyi ve derse isteği artırır" ifadeleriyle bu fikri desteklemiştir.

Ancak, öğretmenlerin bu tür bir yaklaşımın dezavantajlarına dair de bazı endişeleri bulunmaktadır. Özellikle okullarda ve sınıflarda mevcut teknolojik yetersizlikler (%15) bu endişelerin başında gelmektedir. Ö5, "sınıf ortamları teknolojik açıdan uygun değil" ve Ö13, "Okulların teknolojik yetersizlikleri nedeniyle uygulanması güçtür" ifadeleriyle bu endişelerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, özelleştirmenin eksikliği (%10), hatalı çıktı riski (%5), ve hazıra alıştırma gibi konularda da bazı öğretmenlerin endişeleri bulunmaktadır.

Sonuç olarak, yapay zekâ ile hazırlanan coğrafya ders ve etkinlik planlarının avantajları olduğu kadar bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Bu avantajların etkin bir şekilde kullanılabilmesi ve dezavantajların minimize edilebilmesi için gerekli alt yapıların kurulması ve öğretmen eğitimlerinin düzenlenmesi gerekmektedir.

Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Ders Kitapları ve Müfredat Uyumuna İlişkin Bulgular

Araştırmanın yedinci alt problemi kapsamında öğretmenlerin "Yapay zekâ ile oluşturulan bu ders ve etkinlik planlarının, mevcut ders kitapları ve müfredatla uyumunu nasıl buldunuz?" sorusuna verdikleri cevaplar içerik analizine tabi tutulmuş ve elde edilen kategoriler ve temalar tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 9. Yapay Zekaya Hazırlatılan Ders ve Etkinlik Planlarının Ders Kitapları ve Müfredat Uyumuna İlişkin Bulgular

Kategori	Temalar	Frekans	Yüzde (%)
Müfredat Uyum	Tam Uyum	7	35%
	Kısmi Uyum	3	15%
Geliştirme İhtiyacı	Teknolojik Entegrasyon Eksikliği	1	5%
	Kare Kod Entegrasyonu	1	5%
	Genel Geliştirme İhtiyacı	2	10%
Deneyim Eksikliği/Netlik	İnceleme Yapmadım	1	5%
	Net Karar Veremem	1	5%
Genel Memnuniyet ve Olumluluk	Olumlu/İyi	5	25%
	Yaratıcı/Yenilikçi	1	5%
Genel Olumsuzluk ve Eleştiriler	Kötü	1	5%

Tablo 7 incelendiğinde, katılımcıların %35'i bu planların müfredata tam anlamıyla uyumlu olduğu görülmektedir. Özellikle Ö2'nin "Net bir şekilde uyumlu bence." ifadesi, bu olumlu yaklaşımın bir yansımasıdır. Bununla birlikte, bazı katılımcılar planların geliştirme ihtiyacı olduğuna işaret etmiştir. Örneğin, Ö1 "Kare kodlarla daha uyumlu hale getirilebilir." şeklindeki önerisiyle bu planların daha interaktif ve uygulanabilir hale getirilebileceğine dikkat çekmiştir. Teknolojik entegrasyon konusunda, Ö7'nin "Okullara gönderilen müfredat kitaplarının bu tarz bir teknoloji için yeterli bir entegrasyona sahip olduğunu düşünmüyorum." ifadesi, bazı okullarda hâlâ teknolojik entegrasyonun tam anlamıyla sağlanamamış olabileceğine işaret etmektedir. Genel olarak, katılımcıların büyük bir bölümü yapay zekâ destekli ders ve etkinlik planlarının eğitimde olumlu bir potansiyele sahip olduğunu düşünmektedir. Ancak bu potansiyelin tam olarak kullanılabilmesi için belirli alanlarda geliştirmelerin yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma Yapay Zekâ (özellikle ChatGPT) ile hazırlanan 9. Sınıf Coğrafya ders ve etkinlik planlarının uygulanabilirliğini değerlendirmek ve coğrafya öğretmenlerinin bu planlara ilişkin görüşlerini derinlemesine incelemek amacıyla hazırlanmış ve elde bulgular alt amaçlar bağlamında değerlendirilmiştir.

Araştırmanın birinci amacı kapsamında elde edilen bulgular, teknolojinin ve özellikle yapay zekâ destekli materyallerin coğrafya derslerinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, literatürde de yer alan benzer çalışmalarla paralellik göstermektedir.

Coğrafya dersinin özelliği gereği görsel ve işitsel materyallere ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Teknoloji kullanım sıklığı kategorisindeki bulgular, öğretmenlerin çoğunluğunun bu gerekliliğin farkında olduğunu ve teknolojiyi sıklıkla ya da sürekli kullandığını göstermektedir. Bu durum, öğretmenlerin teknolojik araçlara olan inancını ve bu araçları etkili bir şekilde kullanma becerisine sahip olduğunu göstermektedir (Kurniawan vd., 2020).

Öğretmenlerin %25'inin teknolojinin öğrenme sürecini zenginleştirdiğine inanması, Wang ve Reeves (2003) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Bu çalışmada, teknoloji destekli öğretimin, öğrenci katılımını artırarak, daha kalıcı ve anlamlı öğrenmelere yol açtığı belirtilmiştir.

Bununla birlikte, öğretmenlerin bazıları teknolojik araçların öğrenciyi hazıra alıştırabileceğinden endişe etmektedir. Bu endişe, literatürde de sıkça karşımıza çıkan bir durumdur (Kirschner & van Merriënboer, 2013). Ancak, doğru pedagojik yaklaşımlarla ve öğrenci merkezli bir öğretimle, teknolojik araçların öğrenci başarısını artırma potansiyeli olduğu da bilinmektedir.

Son olarak, Öğrenmenin kalıcılığını artırma teması, coğrafya öğretmenlerinin teknolojik araçların eğitimdeki önemini vurguladığı en güçlü temadır. Bu, literatürde teknolojik araçların öğrenmenin kalıcılığını artırabileceğine dair yapılmış birçok çalışmayla uyumludur (Mayer, 2003).

Araştırmanın ikinci alt amacı kapsamında elde edilen bulgular, Yapay Zekânın coğrafya eğitimindeki potansiyel rolünü ve bu role dair öğretmenlerin görüşlerini ele almaktadır.

Literatürde, teknolojik araçların eğitimdeki kullanımının, öğrenme süreçlerini zenginleştirdiği, öğrenci motivasyonunu artırdığı ve öğrenmeyi daha kalıcı hale getirdiği üzerinde durulmuştur (Hwang & Tsai, 2011). Araştırmamızda da benzer şekilde coğrafya öğretmenlerinin, Yapay Zekânın coğrafya eğitiminde görsellik ve somutlaştırma konularında büyük bir potansiyele sahip olduğunu ifade ettikleri gözlemlenmiştir. Özellikle soyut coğrafya kavramlarının somutlaştırılmasında Yapay Zekânın sunabileceği olanaklar, literatürde de benzer şekillerde ifade edilmiştir (Aldunate & Nussbaum, 2013).

Bu araştırmanın, coğrafya eğitiminde Yapay Zekâ kullanımını konusundaki potansiyel faydaları ortaya koyması, teknolojik araçların eğitimde nasıl daha etkin bir şekilde kullanılabilmesi konusunda önemli bilgiler sunmaktadır. Özellikle coğrafya gibi görsel öğelerin ve yaşantısal öğrenmenin önemli olduğu bir alanda, Yapay Zekânın potansiyeli daha da ön plana çıkmaktadır.

Ancak, öğretmenlerin bir kısmının Yapay Zekânın eğitimdeki yerine dair endişeler taşıdığı da göz ardı edilmemelidir. Literatürde de teknolojik araçların eğitimde kullanımına dair bazı potansiyel risklere işaret eden çalışmalar bulunmaktadır (Kirschner & De Bruyckere, 2017). Bu nedenle, Yapay Zekânın eğitimde kullanımını konusunda stratejik bir yaklaşımın benimsenmesi ve bu teknolojinin olumlu yönlerinin maksimize edilirken, olası risklerin de minimize edilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın üçüncü alt amacı kapsamında elde edilen bulgular, yapay zekâ ile hazırlanan ders ve etkinlik planlarına öğretmenlerin genel yaklaşımını ve bu planlara yönelik tutumlarını incelemeye yöneliktir.

Teknolojik gelişmelerin eğitim alanındaki yansımaları, literatürde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde kullanımı, ders planlamasından etkinlik tasarımına kadar birçok alanda potansiyel avantajlar sunmaktadır (Holstein & Doroudi, 2022). Bu çalışmada da benzer bir şekilde, öğretmenlerin yapay zekâ ile hazırlanmış planları olumlu bir şekilde değerlendirdikleri gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, bu olumlu değerlendirmenin yanı sıra, öğretmenlerin planların her sınıfa veya öğrenci seviyesine uygun olmayabileceğine dair eleştirileri de bulunmaktadır.

Öğretmenlerin ders planlarına yönelik zamansal kısıtlamalar ve uygulamadaki zorluklar gibi potansiyel engellere dikkat çekmeleri, bu teknolojik uygulamaların pratiğe dökülürken karşılaşılabilecek sorunları da göstermektedir. Bu tür geri bildirimler, yapay zekâ uygulamalarının geliştirilmesi ve eğitimde daha etkili bir şekilde entegre edilmesi için önemlidir.

Araştırmanın dördüncü alt amacı kapsamında elde edilen bulgular, yapay zekâ tarafından hazırlanan ders ve etkinlik planlarının uygulama sürecinde karşılaşılan zorluklar ve bu zorlukların aşılması için önerilen geliştirmeleri ele almaktadır.

Eğitimde teknolojik dönüşüm, son yıllarda hızla ilerlemekte olup, bu dönüşümün etkili bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli altyapıya sahip olmak esastır (Hsu, 2011). Bu çalışmanın bulguları, öğretmenlerin eğitimde teknolojik altyapı eksikliği konusunda endişelerini dile getirdiklerini göstermektedir. Öğretmenlerin bu konudaki geri dönüşleri, eğitim politikalarının ve stratejilerinin oluşturulmasında dikkate alınmalıdır.

Zaman yönetimi, öğretim sürecinin etkili bir şekilde yürütülmesi için kritik bir faktördür (Britton & Tesser, 1991). Yapay zekâ ile hazırlanan planların uygulamada zamanla ilgili sorunlara neden olabileceği, öğretmenler tarafından vurgulanmıştır. Bu, planların gerçek sınıf ortamlarında ne kadar uygulanabilir olduğu konusunda soru işaretleri oluşturabilir.

Öğretmenlerin geliştirme önerileri, teknolojik altyapıya ek olarak, öğretmen ve öğrenci eğitiminin de bu süreçte kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Teknolojiye dair bilgi ve becerilere sahip olan öğretmenlerin, yapay zekâ uygulamalarını daha etkili bir şekilde entegre edebileceği belirtilmektedir.

Araştırmanın beşinci alt amacı, yapay zekâ tarafından hazırlanan ders ve etkinlik planlarının eğitimsel potansiyeli ve teknolojik etkisini ele almaktadır.

Eğitimde teknolojik araçların kullanılmasının, öğrenci ilgisini ve anlamasını arttırdığı bilinmektedir (Chen vd., 2015). Bu çalışmanın bulguları da yapay zekâ destekli planların öğrenci ilgisini ve anlamasını olumlu yönde etkileyebileceğini teyit etmektedir. Öğrencilerin gerçek hayata daha yakın etkinliklerle karşılaşmasının, öğrenme sürecini daha anlamlı kılacağına yönelik literatürdeki bilgiler de bu sonucu desteklemektedir (Wang vd., 2012).

Ancak, teknolojik araçların eğitimde aşırı kullanılması konusunda bazı endişeler de mevcuttur. Aşırı teknolojik bağımlılığın, öğrencilerin bağımsız düşünme yeteneklerini sınırlayabileceği ve onları hazır bilgilere yönlendirebileceği literatürde vurgulanmaktadır (Liu vd., 2014). Bu çalışmanın bulguları da öğretmenlerin benzer endişeleri taşıdığını göstermektedir.

Teknolojik dönüşümün, öğretmenlerin profesyonel gelişimine de katkıda bulunabileceği belirtilmektedir (Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010). Ancak, farklı jenerasyonlardan gelen öğretmenlerin teknolojik araçlara olan tepkilerinin farklı olabileceğine dair bulgular, bu dönüşümün herkes için eşit olmayabileceğini göstermektedir.

Araştırmanın altıncı alt amacı kapsamında, yapay zekâ tarafından hazırlanan ders ve etkinlik planlarının eğitimdeki avantajları ve dezavantajları ele alınmıştır. Eğitimde teknolojik entegrasyonunun nasıl daha etkin ve verimli bir şekilde kullanılacağı konusunda literatüre yönelik değerlendirmeler yapılmıştır.

Ders planlarına teknolojik bir entegrasyonun, öğrenci ilgisini arttırabileceği bilinmektedir (Chen vd., 2015). Bu araştırmanın bulguları da yapay zekâ destekli planlamaların öğrenci ilgisini ve anlamasını olumlu yönde etkileyebileceğini teyit etmektedir. Teknolojik olan ders materyallerinin, öğrenci motivasyonunu arttırabileceği literatürdeki bulgularla örtüşmektedir (Wang vd., 2012).

Bununla birlikte, bu çalışmada öğretmenlerin teknolojik araçların aşırı kullanılmasına dair endişeleri olduğu da görülmüştür. Aşırı teknolojik entegrasyonun, öğrencilerin bağımsız düşünme yeteneklerini kısıtlayabileceği ve sadece hazır bilgilere yönlenebileceği literatürde de belirtilmektedir (Liu vd., 2014).

Yapay zekâ ile ders planı hazırlamanın, öğretmenlerin profesyonel gelişimine de olumlu bir katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Ancak, teknolojik yetersizliklerin ve uyumluluk sorunlarının bu potansiyeli

engelleyebileceğine dair bulgular, öğretmenlerin bu konudaki hazırlığının ve altyapının eksik olabileceğine işaret etmektedir.

Araştırmanın yedinci alt amacı kapsamında, yapay zekâ ile hazırlanan ders ve etkinlik planlarının mevcut ders kitapları ve müfredatla olan uyumunu değerlendiren öğretmenlerin görüşleri analiz edilmiştir.

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (%35), planların mevcut müfredata tam olarak uyumlu olduğunu belirtmektedir. Teknolojinin eğitimdeki etkinliği ve önemi, birçok çalışma tarafından vurgulanmaktadır (Chen vd., 2015; Ertmer & Ottenbreit-Leftwich, 2010). Bu, teknolojik araçların ve özellikle yapay zekâ destekli ders planlarının eğitimde olumlu bir etki yaratabileceği fikrini destekler.

Ancak, bazı katılımcılar, özellikle teknolojik entegrasyon konusunda eksiklikler olduğunu belirtmiştir. Teknolojik entegrasyonun eğitimdeki önemine dikkat çeken Liu vd. (2014), bu tür bir entegrasyonun öğrenci ilgisini ve anlamasını artırabileceğini belirtmektedir. Bu perspektifte, teknolojik entegrasyonun eksik olması, yapay zekâ destekli ders planlarının tam potansiyelinin kullanılmamasına neden olabilir.

Kare kod entegrasyonu önerisi, teknolojinin eğitimde daha interaktif ve uygulanabilir hale getirilmesi ihtiyacına işaret eder. Wang vd. (2012), interaktif öğrenme araçlarının öğrencilerin gerçek hayata daha yakın deneyimler yaşamalarına olanak tanıdığını ve bu tür araçların öğrenme sürecini daha anlamlı kıldığını belirtmiştir.

Öğretmenlerin teknolojik yeniliklere adaptasyon süreçleri arasındaki farklılıklar da önemli bir noktadır. Ertmer ve Ottenbreit-Leftwich (2010), öğretmenlerin teknolojik değişime olan yaklaşımlarının, bilgi, inançlar ve kültürle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, bazı öğretmenlerin yapay zekâ destekli ders planlarına henüz tam anlamıyla uyum sağlayamamış olabileceği düşünülebilir.

Öneriler

Araştırma sonuçlarına bağlı olarak geliştirilen öneriler aşağıda sıralanmıştır.

1. **Teknolojik Entegrasyon ve Altyapı:** Okulların teknolojik altyapısının güçlendirilmesi, yapay zekâ destekli materyallerin coğrafya eğitiminde etkin bir şekilde entegre edilmesi için gereklidir.
2. **Eğitim ve Profesyonel Gelişim:** Öğretmenlerin yapay zekâ ve diğer teknolojik araçlara olan ilgisi ve yetenekleri artırılmak için sürekli eğitimler ve seminerler düzenlenmelidir.
3. **Pedagojik Yaklaşım ve Müfredat Uyum:** Teknolojik araçların pedagojik yaklaşımla birleştirilmesi ve yapay zekâ ile hazırlanan ders planlarının mevcut müfredatla uyumlu olması gerekmektedir.
4. **Zaman Yönetimi ve Uygulamadaki Zorluklar:** Ders planlarının gerçek sınıf ortamlarını dikkate alarak optimize edilmesi ve uygulanabilirliği konusunda öğretmenlerin geri bildirimlerinin dikkate alınması gerekmektedir.
5. **Dengeli Teknoloji Kullanımı:** Derslerde teknolojik araçların dengeli kullanımı teşvik edilmeli, aşırı kullanımının olası olumsuz etkileri göz önünde bulundurulmalıdır.
6. **Özelleştirme ve İnteraktif Öğrenme Araçları:** Yapay zekâ tarafından hazırlanan ders materyallerinin özelleştirilmesi teşvik edilmeli ve interaktif öğrenme araçlarının entegrasyonu yapılmalıdır.
7. **Geri Bildirim:** Öğretmenlerin teknoloji ile hazırlanan materyallere ilişkin geri bildirimleri, bu materyallerin daha etkili kullanılması ve geliştirilmesi için kritik öneme sahiptir.
8. **Potansiyel Risklerin Değerlendirilmesi:** Yapay zekânın eğitimdeki kullanımına dair potansiyel risklerin değerlendirilmesi ve bu risklere karşı önlemlerin alınması gerekmektedir.
9. **Öğretmenlerin Adaptasyon Süreçleri:** Öğretmenlerin teknolojik araçlara adaptasyon süreçleri desteklenmeli ve bu süreçler için mentorluk programları ve rehberlik hizmetleri sunulmalıdır.
10. **Öğrenci Katılımını Artırma:** Teknolojinin ve yapay zekânın öğrenci katılımını artırma potansiyelinden maksimum şekilde faydalanılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

1. Aldunate, R., & Nussbaum, M. (2013). Teacher adoption of technology. *Computers in human behavior*, 29(3), 519-524.
2. Britton, B. K., & Tesser, A. (1991). Effects of time-management practices on college grades. *Journal of educational psychology*, 83(3), 405-410.

3. Bughin, J., Hazan, E., Sree Ramaswamy, P., DC, W., & Chu, M. (2017). *Artificial intelligence the next digital frontier*. McKinsey Global Institute.
4. Chen, B., Seilhamer, R., Bennett, L., & Bauer, S. (2015). Students' mobile learning practices in higher education: A multi-year study. *Educause review*, 7(3), 225-235.
5. Creswell, J. W. (2014). *Research Design: Qualitative, Quantitative, And Mixed Methods Approaches*. Sage Publications.
6. Edelson, D. C., Wertheim, J. A., Schell, E. M., & Project, T. L. T. o. t. R. M. f. G. E. (2013). Creating a road map for 21st century geography education: Project overview. *The Geography Teacher*, 10(1), 1-5.
7. Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. (2010). Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect. *Journal of research on Technology in Education*, 42(3), 255-284.
8. Holstein, K., & Doroudi, S. (2022). Equity and artificial intelligence in education. In *The ethics of artificial intelligence in education* (pp. 151-173). Routledge.
9. Hsu, H.-m. J. (2011). The potential of kinect in education. *International Journal of Information and Education Technology*, 1(5), 365.
10. Hwang, G. J., & Tsai, C. C. (2011). Research trends in mobile and ubiquitous learning: A review of publications in selected journals from 2001 to 2010. *British Journal of Educational Technology*, 42(4), E65-E70.
11. Kamalov, F., Santandreu Calonge, D., & Gurrib, I. (2023). New era of artificial intelligence in education: Towards a sustainable multifaceted revolution. *Sustainability*, 15(16), 12451.
12. Kirschner, P. A., & De Bruyckere, P. (2017). The myths of the digital native and the multitasker. *Teaching and Teacher education*, 67, 135-142.
13. Kirschner, P. A., & van Merriënboer, J. J. (2013). Do learners really know best? Urban legends in education. *Educational psychologist*, 48(3), 169-183.
14. Kurniawan, E., Eva, B., & Dafip, M. (2020). A Teaching Based Technology in Geography Learning. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 15(4), 766-776.
15. Liu, M., Scordino, R., Geurtz, R., Navarrete, C., Ko, Y., & Lim, M. (2014). A look at research on mobile learning in K-12 education from 2007 to the present. *Journal of research on Technology in Education*, 46(4), 325-372.
16. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). *Intelligence unleashed: An argument for AI in education*. Pearson.
17. Mayer, R. E. (2003). The promise of multimedia learning: using the same instructional design methods across different media. *Learning and instruction*, 13(2), 125-139.
18. Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber* (S. Turan, Trans.). Nobel Akademik Yayıncılık.
19. OpenAI. (2024). *ChatGPT* (Sürüm 4) [Yazılım]. <https://openai.com/> adresinden alındı.
20. VoPham, T., Hart, J. E., Laden, F., & Chiang, Y.-Y. (2018). Emerging trends in geospatial artificial intelligence (geoAI): potential applications for environmental epidemiology. *Environmental Health*, 17, 1-6.
21. Wang, F., & Reeves, T. C. (2003). Why do teachers need to use technology in their classrooms? Issues, problems, and solutions. *Computers in the Schools*, 20(4), 49-65.
22. Wang, Q., Woo, H. L., Quek, C. L., Yang, Y., & Liu, M. (2012). Using the Facebook group as a learning management system: An exploratory study. *British Journal of Educational Technology*, 43(3), 428-438.
23. Xu, W., & Ouyang, F. (2022). The application of AI technologies in STEM education: a systematic review from 2011 to 2021. *International Journal of STEM Education*, 9(1), 59.
24. Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
25. Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications* (6 ed.). Sage Publication.

(16)

Dr. Sabriye Hilal ARPACIOĞLU*¹⁵⁸; Esra AKSAY**¹⁵⁹

HÜSREV VE ŞİRİN MİNYATÜRLERİNDE ŞİRİN'E HÜSREV'İN RESMİNİN GÖSTERİLME SAHNELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME¹⁶⁰

AN EVALUATION OF SCENES IN WHICH SHIRIN IS SHOWN THE PORTRAIT OF KHUSRAW IN THE MINIATURES OF KHUSRAW AND SHIRIN

ÖZ

Hüsrev ve Şirin mesnevisi Nizamî Gencevi'nin Nizamî Hamsesi eseri içerisinde yer alan ve aşk mesnevileri arasında önemli yeri olan, sevilen bir hikayedir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesinde bulunan 15. yüzyıla ait resimli Nizamî Hamselerinden seçtiğimiz eserler çalışmamızı oluşturmaktadır. Bunlar ; B.146, H.759, H.761, H.771, H.774, H.778, H.792, R.866 numaralı Nizamî Hamseleri'dir. Eserlerden seçtiğimiz minyatürler, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi konusunu işlemektedir. Bu minyatürler detaylı incelenerek, teknik analizleri yapılmış kompozisyon kurguları verilmeye çalışılmıştır. Makalede 15. yüzyıl Timurlu ve Türkmen dönemi kültür sanat ortamı ve bunun minyatür sanatına yansımından kısaca bahsedilmiştir. Nizami Gencevi'den ve Nizamî Hamsesi'nden kısa bilgiler verilmiştir. Hüsrev ve Şirin mesnevisi anlatılmıştır. Ardından seçtiğimiz minyatürün hikayesine değinilmiştir. Her bir yazma eserdeki aynı hikayeyi işleyen minyatürler detaylı bir şekilde incelenmiş ve bu sayfalar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar gözetilmiştir. Minyatürler dönemin sosyal kültürel yaşantısını betimlemek açısından da incelenmeye çalışılmış, teknik olarak analiz edilip, detaylı anlatımlarla tanıtılması amaçlanmıştır. Eserin türkçe metninden hikaye karşılığı verilmiş olup, çok fazla detaya girilmemekle beraber, kaynakça da belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Timur, Türkmen, Minyatür, Nizamî Hamsesi, Hüsrev ve Şirin.

ABSTRACT

The "Khosrow and Shirin" masnavi is a beloved story found within Nizami Ganjavi's "Khamsa of Nizami" and holds a significant place among love-masnavis. Our study is composed of selected works from the illustrated 15th-century Nizami Khamsas found in the Topkapi Palace Museum Library. These are the Nizami Khamsas numbered B.146, H.759, H.761, H.771, H.774, H.778, H.792, and R.866. The miniatures we selected from these works depict the topic of Shapur's journey to Armenia to ask for Shirin. These miniatures have been meticulously examined, and their compositional structures have been technically analyzed. The article briefly discusses the cultural and artistic environment of the Timurid and Turkoman periods in the 15th century and how it is reflected in miniature art. It provides brief informations about Nizami Ganjavi and his Nizami Khamsa. The "Khosrow and Shirin" masnavi is described, followed by a discussion of the story depicted in the selected miniature. Each miniature portraying the same story in the manuscripts has been examined in detail, and the similarities and differences between these pages have been observed. The miniatures have also been examined in terms of depicting the social and cultural life of the period, technically analyzed, and introduced with detailed descriptions. The story has been provided from the Turkish text of the work, and although not too detailed, references have been mentioned.

Keywords: Timur, Turkoman, Miniature, Nizami Khamsa, Khosrow and Shirin.

¹⁵⁸ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye, hilaliarpacioglu@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5489-6437.

¹⁵⁹ Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, İstanbul, Türkiye, Sanatta Yeterlik Bölümü Öğrencisi, esraaksay@gmail.com, ORCID ID:0000-0001-5745-2110.

¹⁶⁰ Bu makale "Timurlu, Türkmen Dönemi (15yy.) Hamse-i Nizamî Nüshalarındaki Hüsrev ve Şirin Minyatürlerinin Mukayeseli Analizi (TSMK)" adlı sanatta yeterlik tezinden üretilmiştir.

1. GİRİŞ

Minyatür sanatı açısından 15. yüzyılda İran coğrafyasında Timurlu, Türkmen dönemlerine denk gelen Nizamî Hamselerinin en dikkat çekici özelliği, dönemi sanat yapıtı üzerinden tanımamıza olanak vermeleridir. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi bağlamında incelediğimiz B.146, H.759, H.761, H.771, H.774, H.778, H.792, R.866 numaralı Nizamî Hamselerinin günümüze kadar korunarak gelmeleri çalışmamızın yöntemi açısından oldukça önemlidir. 15. yüzyılda İran coğrafyasının siyasi durumu ve güç savaşlarının yaşandığı bir dönemde, minyatür sanatı da geçmişten gelen üsluplarla beraber birtakım değişikliklere ve yeniliklere maruz kalmıştır. Çalışmamız bu üslupların zaman içinde iç içe geçmesi ve nasıl yeni birer ekol oluşturduklarının izlenmesi açısından önemlidir. Bir diğer önemli nokta 15. yüzyıl Timurlu ve Türkmen döneminde sosyal kültürel hayatın nasıl olduğu üzerine fikir yürütmemize olanak sağlamasıdır. Dönemin doğa ve dış mekan tasvirleri, onları iç mekana bağlayan tasarımları, günlük yaşamın nasıl olduğu ve bu dönemde kullanılan nesnelere değerli bilgiler vermesidir. Eserlerde dikkat çeken figürlerin kullandığı günlük yaşama ait nesnelere ve mekana ait objelerin tespitinin yapılması minyatürlerin günümüzde korunarak gelmesi ile mümkün olmuştur. Bazı yıpranmalar olsa da kompozisyon kurguları detaylıca gözlemlenebilmiş ve renk tespiti rahatça yapılabilmektedir. Ayrıca bir yüzyıl boyunca yaşanan değişik sanat üsluplarının incelenmesine olanak sağlayan bu örnekler, İran coğrafyasında birbirine yakın başkentlerde oluşan sanatsal çerçevenin benzerliklerini de görmemize olanak tanımıştır. Makalemizde yöntem olarak önce minyatürlerin hikayesine yer verilmiş olup ardından her bir varak detaylıca incelenmiş, kompozisyon kurgusu, renk ve biçim analizi yapılmaya çalışılmıştır.

15. yüzyıl minyatür sanatı oldukça çalkantılı ve güç savaşlarının yaşandığı İran coğrafyasında, yüzyıl içinde gelişmiş, değişikliklere uğramıştır. Dönemin padişahları belli merkezleri başkent yapmış, değerli sanatçı ve bilim adamlarının hamisi olmuştur. Bu dönemde yapılan resimli yazma eserlere baktığımızda, yüzyıllar içinde biriken ve gelişen bir minyatür sanatı oluşmaya başladığını görmekteyiz. Başa gelen hükümdarlar, sanata ve bilime değer verdikleri için Herat, Şiraz, Semerkand gibi önemli başkentlerde, sanat akademileri ve bilim araştırmaları için merkezler kurmuşlardır. İskender Sultan döneminde Şiraz okulu, Şah Rûh ve Baysungur Dönemlerinde Herat sanat okulunun faaliyetleri minyatür sanatında önemli bir yer tutmuştur. Minyatür sanatı açısından baktığımızda döneminde çığır açmış Nakkaş Behzad ve Türkmen dönemi de bu yüzyılın içerisinde değerlendirilmelidir. Karakoyunlu ve Akkoyunlu dönemleriyle son bulan 15. yüzyıl minyatür sanatının çeşitli üsluplarının, 16. yüzyılda yeni bir anlayış içerisinde Sâfâvi atölyelerinde yorumlandığı görülecektir.¹⁶¹

2. Nizamî Gencevi ve Nizamî'nin Hamsesi

Azerbaycan ve İran'ın en büyük şairi olan ve eseri ile başlangıçtan itibaren örnek olarak alınan Camal al-Din Abu Muhammed İlyas b. Yusuf b. Zaki Nizami Gancavi, Gence şehrinde, muhtemel olarak 1151 yılında doğmuştur. Kendisi bu küçük kasabada zamanın bütün ilimleri astronomi ve felsefe de dahil, öğrenmiş, doğduğu şehirde adeta bir "zâhid" hayatı geçirmiştir. Hükümdarlardan Nizamî'yi sarayına davet edenler olmuşsa bile kendisi bu davetlere hiç yanaşmıyordu. Bütün hayatını kendi doğduğu şehirde geçiren Nizamî'nin 1212-1214 yılında öldüğü düşünülmektedir. Ölümüyle ilgili başka tarihler verilse de, bunların gerçeği yansıtmadığı gözükmektedir. Çünkü son eseri İkbâl-nama'yi Musul Atabeklerinden "İzz al-Din Mas'ud'a ithaf etmiştir. Bu kişi 1211'de hükümdar olduğuna göre, Nizamî'nin ölüm tarihi ancak bu yıldan

¹⁶¹ Metinde geçen okullar hakkında detaylı bilgi için bkz. Güner, İ. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, s.111-157.

15. yüzyıl Akkoyunlu dönemi için bkz. Sümer, F. (1989). "Akkoyunlular", *TDV, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c.2, s. 270-274.

Ayrıca konuyla ilgili makale bkz. Aydın, D. (2020). Bir El Yazma Merkezi Olarak Şiraz ve Resim Üslubunun Türkmen Dönemindeki Dönüşümü. *Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi*, 5(1), 82-89. <https://doi.org/10.46628/itbhssj.736765>

sonra olabilir. (Bkz. İ.A., 1962,10,318-327, bütün kaynak ve araştırmalar orada gösterilmiştir (Ateş, 1968: 65-69).

“Nizâmî, Firdevsî'nin destansı şiir türünü zirveye taşımakla kalmamış, manzum aşk hikâyelerinin en büyük ustası unvanını kazanmış, Fars edebiyatında hamse türünün kuruculuğu pâyesini elde etmiştir (Kantar, 2007:183-185). Hem şair hem de fikir insanı olan Nizami Gencevi'nin dünya görüşü eserleriyle örtüşmektedir. Doğu edebiyatı ele alındığında Nizami, olumlu kadın kahramanlara eserlerinde yer veren ilk şairdir (Biçer, Taylan, 2021:152-165).

Nizamî'nin eseri Hamsa (beşlik) ismiyle oluşturduğu kitabını kendisi tertip etmiş, daha sonra da Büyük İskender'i konu alan İskandar-nama'yi devam ettirip, kitaba ayrı bir eser daha ekleyince, Hamsa ismi devam etmiştir. Bu kitap sırasıyla şu mesnevilerden oluşur; Mahzan al-asrar, Husrav u Şirin, Layli u Macnun, Haft Paykar ve ya Bahram-nama, İskandar-nama (a-ilk kısım-Şaraf-nama), (b- ikinci kısım İkbal-nama)'dir (Ateş, 1968: 66-67).

2.1. Hüsrev ve Şirin Mesnevisi

Hüsrev ve Şirin, Nizamî Hamsesi'nin ikinci mesnevisidir. Sâsâni Hükümdarı Pervîz'in hayatını ve Şirin'le olan aşk hikayesini anlatan bu mesnevi; Hüsrev ve Şirin, Şirin ve Pervîz, Ferhad ve Şirin ya da Ferhadnâme olarak da bilinmektedir. Bu eser genel olarak temaları ile evrensel, derin karakter gelişimleri ve zengin dil kullanımıyla, zaman içinde kültürel ve sanatsal değerini korumuştur.

Sâsâni Hükümdarı Hüsrev Perviz'in hayatını ve Şirin ile olan aşk macerasını anlatan 5700 beyit kadar tutan bir mesnevidir. Yazılma tarihi bazı örneklerde 1180-1181 yılı olarak geçmektedir; fakat eserde daha sonraki olaylardan bahsedildiğinden bunun başlangıç tarihi olduğu, daha sonradan önsöz eklemeleri ile beraber 1191'de tamamlandığı kabul olunabilir. Eser Sultan Tuğrul B. Arslan'a 1177-1194 ithaf edilmiştir. İçinde Atabek Muhammed Pahlavan ve Muzaffar al- Din Kızıl Arslan için de medhiyeler vardır (Ateş, 1968: 66).

“Güçlü aşk duygularının tahliliyle bir çeşit aşk romanı haline getirilen mesnevi daha sonra benzerlerinin yazılacağı bir edebî tür oluşturmuştur. Çeşitli taş baskıları yapılan *Hüsrev ü Şirin*'in (Bombay 1249; Lahor 1288) ilmî neşirlerinin ilki Vahîd-i Destgirdî tarafından gerçekleştirilmiştir (Tahran 1317 hş./1938). Eseri Sabri Sevsevil Türkçe'ye (İstanbul 1955), Henri Massé Fransızca'ya (Paris 1970), M. H. Ocmahoba Rusça'ya (Bakü 1985), J. C. Bürgel Almanca'ya (Zürich 1980) ve A. Akoda Japonca'ya (Tokyo 1977) çevirmiştir” (Kantar, 2007:183-185).

Şimdi, TSMK bağlamında 15. Yüzyıla ait, sekiz adet minyatürlü Nizamî Hamsesinin Hüsrev ve Şirin bölümünde bulunan, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi hikayesini konu edinen minyatürleri inceleyeceğiz.

2.1.2. Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi Hikayesi

Hikâyeye göre Hüsrev'in Şapur adında ona çok sadık bir dostu vardır. Hüsrev ve Şirin'i bir araya getirmek için çabalamıştır. Bu nedim hoşsohbet ve güler yüzlüydü. Döneminin en ünlü ressamlarından. “Mağrip'ten Lahor'a kadar cihanı dolaşmıştı. Nakkaşlıkta ikinci bir Mani, ressamlıkta ikinci bir Oklidis olmuştu. O kadar çabuk alet kullanır o kadar çabuk nakış yapardı ki, elinde kalem olmadan hayalinden şekiller çizerdi. Eli öyle kolaylıkla işlerdi ki, hafiflikten sanki su üzerine nakış vururdu.” (Sersevil, 2012: 92-95)

Şapur bir gün Hüsrev'e Ermenistan tarafında yaşayan toprak ve asker sahibi olan bir kadından bahsetti. Adı Mehinbanu idi. Yiğitlikte ve savaşta bir erkek kadar ustaydı. Hazineleri sayılmayacak kadar çoktu. Mehinbânû'nun çok sevdiği ve ahırda bağlı tuttuğu Şebdz adında bir atı vardı (Sersevil,2012: 99). Her bir nefesini mutlu alıp veren huzur içinde bir hayatı olan bu Mehinbânû'nun biraderinden kalma peri gibi bir kızı vardı. Şapur Şirin'in güzelliğini anlatmak için sözler yeterli değil diyerek onu anlatmaya başladı. Hüsrev her gün Şapur'dan Şirin hakkında bir şeyler duyuyor ve bu aşk falını dinliyor, ona yeni şeyler anlatıyordu. Hüsrev bir gün dayanamayıp Şapur'dan yardım istedi. Ondand Huzistan'a gitmesini bir rahip kılığında girmesini ve bu güzeli bulmasını rica etti. Şapur, yeri öptü ve ona şu sözleri söyleyerek yola çıktı: “Ey Cihandar! Mademki ben, kalemi Mani'nin Erjenk nakşında kullandığı gibi sanatla kullanırım: Benim başını yaptığım bir insan tasviri, hareket eder; kanadını çizdiğim bir kuş resmi, uçar. Sen gönlünü üzme, zira gönül üzüntüsü içeride bir dert olur. İşleri yoluna koymada ben öyleyimdir ki, her çaresize çare bulurum. Yolda giderken bir lahza dinlenmem, yaban eşeklerinden ödünç hız, kuşlardan kanat alırım ve seni rahat uyutmadıkça ben

uyuyamam, sevgilini getirmedikçe de dönmem... Şirin'in aşkı şayet ateş gibi demirin içinde saray da yapsa, cevher gibi taşın içinde de gizlense, kuvvetle, hile ile ateşi demirden, cevheri taştan çıkarır gibi onu dışarı çıkarırım.” (Sersevil, 2012:101)

Şapur Ermenistan'a vardı. Şapur'un bulunduğu yerde rahiplerin bulunduğu bir mermerden yapılmış çok eski bir tapınak vardı, içinde yaşlı keşişler bulunuyordu. Keşişlerden nedimelerin hangi mesire yerine gideceklerini öğrendi. Ertesi gün “o mahmur bakımlı fidan boylular” rahiplerin oraya yakın bir dağın arkasında, ormanlarla çevrili bir çimenliğe eğlenmeye gittiler.

Sabah olunca Şapur erkenden kalkmıştı. Sabah kızlardan önce çayırılığa ulaştı ve eline uğurlu bir kağıt alıp Hüsrev'in resmini birebir çizdi. Bunu oradaki bir ağaca astı ve ortadan kayboldu. Az sonra Şirin ve nedimleri çayırılığa geldiler ve orada toplandılar. Çimenliğin orada herkes arkadaşları ve sevgilileriyle gelip, eğlenmekteydi. Bazen gül toplarlar bazen şarap içerler, ortalıkta kimseyi görmeyince ayağa kalkıp dans ederlerdi. Bu şekilde eğlenirken Şirin'in birdenbire oradaki ağaca gözü ilişti ve portreyi gördü. Nedimelerinden portreyi getirmesini istedi. Resim önüne gelince ona bir süre bakakaldı. Nedimleri, Şirin, o resme hemen oracıkta aşık olacak korkusuyla onu yırtıp attılar. Herkes biraz korkunca; burası devlerin yeri, devler, periler bu portreyi asmış olabilir diye ürpererek başka bir sahraya gitmeye karar verdiler. Ertesi gün olduğunda, Şapur kızlar gelmeden yine çayırılığa gitti, ağaca yeni bir portre astı ve çalılıkların arkasına saklandı. Saklandığı yerden Şirin'i ve nedimleri gözetledi, yaptığı resim karşısında ne tepki verdiklerini görmek istedi. O güzeller coşku içinde gülüp eğlenirken, Şirin'in kendi kendine kaldığı bir anda ağaçta yine o sihirli portreyi gördü. Gönlü uçacak gibi olsa da ne kadar bu resimden etkilense de belli etmedi ve kızdı. Bu nedir, gözlerim yanlış mı görüyor? Acaba ben hayal mi görüyorum diye düşündü. Nedimesinden resmin ona getirilmesini istedi ancak nedimesi portreyi gizledi. Şirin'de bu olayı perilerin yaptığına inandı. Perilerin zaten hep bu tür işler yaptığını düşünmeye başlayan Şirin ve nedimleri, Bir sonraki gün hep beraber Deyriperisûz'a gittiler. Her yer yemyeşil, güneş ışıkları parlıyor, harika bir rüzgar esiyor, rüzgar çimenlerin arasında dolaşiyor, rengarenk çiçekler taşları süslüyor, küçük serçeler ağaçların dallarında oyun oynuyor tam bir bahar duygusu her yeri kaplıyordu. Nedimler eğleniyorlardı, bazen şarap içiyor bazen müzik yapıyor, bazen de ortalıkta kimseler yoksa dans ediyorlardı. Şapur bu güzelleri takip ederek gül bahçesine de yetişti ve yine Hüsrev'in portresini çizip astı. Şirin, mutlu mutlu arkadaşlarıyla oturup, şarap içerken, birdenbire o güzel gözleri yine Hüsrev'in resmiyle karşılaştı. Artık bu iş ciddiye binmişti, her nereye gitse sanki resim onu takip ediyordu. Eşsiz ve yardımcısız olan yalnız yüce Allah'tı. Dostlarının yardımına ihtiyacı vardı. Nedimleri de bu duruma çok şaşırdılar ve Şirin'e yardım etmek için bu resmi kimin yaptığını ortaya çıkarmaya karar verdiler. Hep beraber gülüp eğlenmeye başladılar, yanık gazeller okuyorlar, dilber Şirin, her resmi görüşünde, yeri öpüyordu. Nedimelerden biri yol kenarına oturup geleni gidene kontrol ediyordu. Resme dair bir ipucu arıyorlardı. Şirin resimle ilgili doğru bir haber alamadığı için üzülüyor, ağlıyordu. (Sersevil, 2012:103-108).

Şapur'un istediği şey olmuştu, birdenbire rahip kılığında ortaya çıktı. Şirin onu görünce yanına gidip konuşmaya başladı. Şirin ona nasılsın neredensin kimsin, seni tanıyordum gibi oldum diye sorular sordu. Etraftaki kişilerden biraz uzaklaşıp bir ağacın altına oturdular. Şapur, iyi ve kötü pek çok şeyler görmüş bir ressam olduğunu anlattı. Şirin ona resmi sordu, Şirin'e resim hakkında her bildiğini anlatacağını söyledi ve söze şöyle başladı: “Yedi ülkenin güneşine benzeyen bu güzel yüzün sahibi, İskender haşmetli ve Dârâ heybetlidir. O, Dârâ ile İskender'den yadigardır. Onun güzelliğine asuman “Güneşsin” demiş ve yeryüzüne Cemşid soyundan kalmıştır. Padişahlar padişahı Hüsrev Perviz ki, bugün saltanat, onunla saadete ermiştir...” (Sersevil, 2012:110). Şapur anlattıkça, Şirin'in kalbine Hüsrev'in aşkı yerleşiyordu. Şapur anlatmaya devam ediyordu.

Şimdi inceleyeceğimiz eserler, TSMK'da bulunan resimli Nizamî Hamselerinin Hüsrev ve Şirin bölümünden seçilmiş, yukarıda anlatılan hikayeyi tasvir eden minyatürlerdir. Bunlar 15. yüzyıl minyatür sanatının stilize ve geleneksel özelliklerini yansıtan niteliktedir. Minyatürler kompozisyon ve rengin kullanımını açısından incelenmiştir. Detaylı incelememizde döneme ait ipuçlarını görmekteyiz. Bu minyatürler, aynı zamanda, yüzyılın sosyal ve kültürel yapısını, bahar mevsimini, soylu bir genç kızın ve nedimelerinin eğlenme tarzını betimlemektedir. Figürlerin kıyafetlerinden statülerini anlayabildiğimiz gibi, etrafta kullanılan nesnelere, dış mekan ve doğa unsurları gibi detaylar belge niteliği taşımaktadır. Ayrıca bu döneme ait sanatsal anlayış ve kullanılan teknikler hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

2.1.3. TSMK H. 774 numaralı Nizamî Hamse'si;

“1440’larda yazılan bazı eserlerde kökeni Muzafferî devri minyatürlerine dayanan belirli bir grup yazmada görülen bir üslup ile B. W. Robinson’un Cleveland müzesinde (45. 169) bulunan bir çift sayfa minyatürüne atfen “Cleveland Ustası” diye adlandırdığı bir nakkaşa izafe edilen üslup¹⁶² iki belli başlı resim üslubunu temsil eder. **Topkapı Sarayı Müzesi’nde bulunan H. 774 numaralı Nizamî Hamse’si, Upsala Üniversitesindeki bir Hamse ile British Museum’da bulunan diğer bir Hamse** bu gruba dahil olup 1440 civarında faaliyette bulunan bir sanatçıyı belirlerler.”¹⁶³ (İnal,1995:138).

Bu hamsenin Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam 13 minyatür bulunmaktadır. Eserin ebadı 18x27 cm, varak 35b’nin resim boyutunun ölçüsü 14.41x10.38cm’dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda dikdörtgen şekilde ve geometrik bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki yazılı metinden ayrılmıştır. Minyatürün sağ alt köşesinde, zeminin bir kısmının ve servi ağacının tamamının cetvelin dışında kurgulandığını görmekteyiz. Bu kurgunun döneme ait bir özellik olduğu düşünülmektedir. Resmin sol tarafında yerde serili örtü üzerine ana karakter Şirin ve nedimesi oturmaktadır. Şirin, bağdaş kurmuş şekilde oturuyor, sol elini kaldırmış işaret parmağıyla büyük ağacın üzerinde duran Hüsrev’in portresini göstermektedir. Şirin’in nedimesi ise hemen onun arkasında benzer şekilde oturmuş ellerinde sarı bir örtü tutmaktadır. Ana karakter Şirin’in karşısında sağda üst üste dizilmiş gibi duran kız topluluğu bulunmaktadır. Resmin sağ alt köşesinden başlayarak geriye doğru yerleştirilen figürler, tekli figür önde hemen arkasında ikili figür ve üçlü figürler şeklinde sıralanmıştır. Figürlerin bu şekilde istiflenmesinin de dönem özelliği olarak tanımlayabiliriz. Nedimelerin deyüzleri Şirin’e dönüktür. Dolgun ve oval şekilde resmedilmiş yüzler ve ifadelerinde neşeli ve meraklı bakışlar görülmektedir. Figürlerin vücut yapıları zarif şekilde tasvir edilmiş, Muzafferî dönemi figürlerini anımsatmaktadır. Eserde hafif uzun figürler ve aynı tip sade manzara dikkat çekmektedir. Ön taraflarında bir su kenarının hemen dibine oturdukları anlaşılmaktadır. Etrafı taş ve yeşilliklerle çevrili olan bu su kenarı, cetvelin dışına taşan ağacın kökleriyle birleşmiş şekilde resmedilmiştir. Nedimelerin arkalarında ise yerin zemini olarak başlayıp, gökyüzüne kadar devam eden, açık renk zemin, çiçekler ve ince otlarla kaplıdır. Yatay ve dikey hareketler kullanılarak oluşturulmuş bu kompozisyonda, dengeyi bozmak ve hareket vermek için diagonal şekilde dağ yerleştirilmiştir. Minyatürün orta kısmının tahrir olduğu görülmektedir. Sağ alt köşede cetvelin dışında devam eden yerde büyük dilimli servi ağacına, Hüsrev’in resminin asılı olduğunu görmekteyiz. Ağacın üzerindeki portre de tahrir olmuş şekildedir. Yalın manzara elemanları kullanılan bu minyatürde doğa tasviri geometrize edilerek sadeleştirilmiştir. Gökyüzü sağ üst köşede küçük bir miktarda gözükmektedir. Mavi renkli gökyüzündeki beyaz hat şeklinde yapılmış bulutlar, üst kısımda belirttiğimiz ve Cleveland ustası diye adlandırılan nakkaşa atfedilmiştir. Bu bulutlar nakkaşın imzası gibidir. Bulutların bu şekilde kullanıldığı üç tane yazma eser yukarıda bahsedilmiştir. Minyatürün en büyük kısmını oluşturan açık yeşil zemin renginin ve çimenlik alanın hakimiyeti göze çarpmaktadır. Bu ana zeminin üzerinde mavi, yeşil, turuncu, gri ve turkuaz renklerin kullanıldığını görmekteyiz. Zengin ve birbirleri arasında geçişleri olan renkler kullanılmıştır. (G.1)

¹⁶² Güner İnal, a. g. e. , s. 138 dipnot(457), B. W. Robinson, “Turkoman Court Painting; A Preliminary Survey” , s. 7.

¹⁶³ İnal, a. g. e., s. 138.ayrıca detaylı bilgi için bkz. diğer eserler.

Görsel 1- TSMK H.774, v.35b, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.4. TSMK R. 866 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam beş minyatür bulunmaktadır. Eserin ebadı 16.5x27.5 cm, varak 49a'nın resim boyutunun ölçüsü 8.39x8 cm'dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kare şekilde ve sade bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki ve alttaki yazılı metinden ayrılmıştır. Resmin ortasında ana olay gerçekleşmektedir. Tam ortada birbirine dolanmış iki ağaç ve ağacın altında ana figür olarak Şirin ve Şapur'u görmekteyiz. Resmin sol tarafında yere oturup resme bakan kişi, kıyafetinin detaylarından da anlayacağımız üzere Şirin'dir. Sağ tarafta ise rahip kıyafetli, sakallı bir erkek figürü diz çökmüş şekilde resmi Şirin'e doğru tutmaktadır. Bu resmin üzerine konuştukları anın tasviridir. Bu kurgu şekli izleyicinin gözünü soldan sağa doğru hareket ettirmektedir. Şirin kıyafeti ve duruşu ile zarif, nazik yapıda olup, giyimiyle, duruşuyla yüksek statüsünün ve zarafetinin vurgulanacağı bir biçimde resmedilmiştir. Şapur resmi Şirin'e doğru tutmaktadır. Şapur'un ve Şirin'in resmi incelerken ki duruşu burada anlatılan hikayenin odak noktasını oluşturmaktadır. Figürler asimetrik bir şekilde yerleştirilmiştir Onun hemen arkasında yüz ifadelerinde şaşkınlık, merak olduğunu görebildiğimiz, ana karakterlere bakan ayakta iki nedime görmekteyiz. Nedimelerin hepsi de Şirin gibi zarif ve stilize edilmiş duruş ve formda resmedilmiştir. Arka planda bulunan gökyüzü ve bulutlar kompozisyona dinamik bir hava katarken, ağaçlar ve çiçekler mekana hacim ve derinlik duygusu kazandırmaktadırlar. Minyatürde renk kullanımı da canlı ve çeşitlidir. Kadın figürlerin giysileri kırmızı, yeşil ve mavi gibi parlak renklerle yapılmıştır. Bu renkler figürlerin arka plandan kopmasını belirgin hale getirmiştir. Gökyüzü, bulutlar, zemin ve ağaçlar gibi doğal unsurlar, daha yumuşak mavi ve gri tonlarında işlenmiş olup, figürlerle olan kontrastlığı sağlamaktadırlar. Bu sayede figürlerin öne çıktığı, doğa unsurlarınınsa ortamı geriye doğru hacim kazandırdığı görülmektedir. (G.2)

Görsel 2- TSMK R.866, v.49a, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.5. TSMK H. 761 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam altı minyatür bulunmaktadır. Eserin ebadı 32x20 cm, varak 36a'nın resim boyutunun ölçüsü 11.69x12.83cm'dir.

15. yüzyıl Akkoyunlu Şiraz minyatürlerine baktığımızda sade ve kalıp olarak kurgulanmış, tekrarların bir arada olduğu kompozisyonlar karşımıza çıkmaktadır. Hikayelerin de belli kalıplar içinde kurgulandığını görmekteyiz. Zaman zaman doğa tasvirlerinde ve figürlerinde farklılıklar dikkati çekmektedir. Merkezi kompozisyon kurguları dikkat çekmektedir. Önemli kişi veya olay anlatılırken, onu resmin ortasına yani odak noktasına yerleştirilerek kurgulanmaktadır. Özellikle 1490 yılından sonraki minyatürlere baktığımızda oldukça detaylı doğa kurguları, sayfanın ya da cetvelin dışına çıkan ağaç motifleri ya da atlar, çok figürlü şekilde kurgulanmış savaş minyatürleri göze çarpmaktadır. Akkoyunlular döneminin en özel ve en iyi örneklerinden biri Pir Budak tarafından ısmarlanmış ancak yarım kalmış olan, 1476'da Sultan Halil tarafından tamamlatılan H.761 numaralı ünlü Topkapı Nizamî Hamsesidir. (İnal, 1995:156-157)

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kare şeklinde ve dinamik bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki ve alttaki yazılı metinden ayrılmıştır. Resimde yoğun detaylı bir dış mekân tasviri, büyük geniş bir orman şeklinde verilmiştir. Ana karakter Şirin, resmin sağ tarafında elinde Hüsrev'in portresini tutan nedimesinin gösterdiği resme bakıyor şekilde, başını sağ omzuna eğmiş biçimde resmedilmiştir. Kompozisyonun merkezi odak noktasını bu bölüm oluşturmaktadır, yere serilmiş halı ve minderlerin üzerinde oturan Şirin'in böylece otoriter konumu yansıtılmıştır. Şirin'in hemen arkasında resmin sağ üst köşesinde, ormanın içinde, ağacın ve çayırılığın arkasında saklanan sadece kafası gözüken figür Şapur'dur. Şirin'in resmi görünce nasıl bir tepki verdiğini gözetlemekte olduğu düşünülmektedir. Şirin'in etrafında çeşitli guruplar halinde diğer figürler yer almaktadır. Solda yoğun şekilde dizilmiş oturan kadın figürleri, Şirin'in nedimleri, Şirin'e bakmaktadırlar. Nedimelerin arkasında ayakta duran bir gurup erkek figür bulunmaktadır. Sayfanın ön orta kısmında suyun kenarında çeng (Gültaş, 1993:268-269) ve def (Bozkurt, 1994: 83-85) çalan figürler ve sağ tarafta da yine nedimler oturmaktadır. Böylelikle dinamik ve canlı bir ortam oluşmuştur. Figürler arasındaki bu hareketlilik ve etkileşimler, izleyiciyi resmin her bir köşesine dikkatlice bakmaya teşvik etmektedir. Şirin'in hemen sağ yanından başlayan akarsu kompozisyona ayrı bir dinamizm katmıştır. Kompozisyonun renk kullanımı oldukça çeşitli ve canlıdır. Yeşil rengin detaylı kullanımı göze çarpmaktadır. Sarı ve kumral tonlarının ön planda olduğu, yüzyıla "kumral üslup" olarak geçecek minyatürde yeşil zemin ve ağaçlarla kaplı arka plan, kahverengiler, sarılar koyularak zenginleştirilmiştir (Okay, 2015:356-357). Böylelikle doğal bir atmosfer oluşturmuştur. 15.yüzyılda soylu bir genç kız ve nedimelerinin, dış mekanda nasıl eğlendiğini gösteren bu tasvir, dönemi yakından anlamamıza olanak tanımaktadır. İzleyiciye tarihi bir perspektif sunarak, kültürel yapıyı anlamamıza yardımcı olmaktadır. (G.3)

Görsel 3- TSMK H.761, v.36a, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.6. TSMK H. 771 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam dokuz minyatür bulunmaktadır. Bu eserde farklı olarak iki ayrı minyatür bulunmaktadır. Bunlar; Varak 46b ve varak 47b'dir. Eserin varak ebadı 19.5x32.5cm'dir. Varak 46b'nin ölçüsü 10.31x9.90'dir. 47b'nin ölçüsü 10.35x8.51'dir.

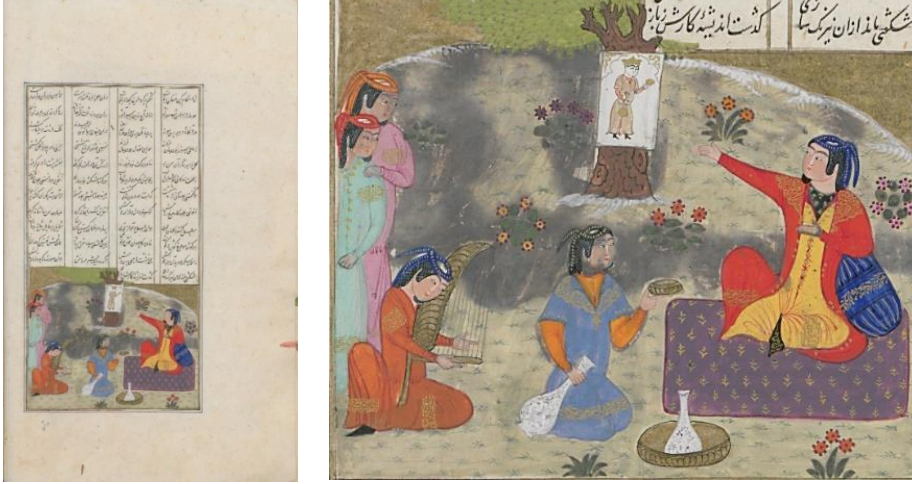
Hikâyede belirttiğimiz üzere Şapur Hüsrev'in resmini üç kere gösterdikten sonra ortaya çıkmıştır. Bu yazmada konuyla ilgili iki resim bulunmaktadır. Yaprak 47b, Şirin'in resmi ikinci kez görmesi olarak yorumlanabilir.

Varak 46b'nin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kare şeklinde ve geometrik bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki ve alttaki yazılı metinden ayrılmıştır. Resimde bir dış mekân tasviri, bir orman sahnesi çerçevesinde ana karakter Şirin merkezde geleneksel motifli bir halının üzerinde, su kenarında nedimeleriyle beraber oturmaktadır. Onun sosyal statüsü kıyafetlerinden ve tacından belli olduğu gibi, bu oturma şeklinden anlaşılmaktadır. Nedimleri olan dört figür yan yana yatay olarak dizilmiş, ona hitap ederken gösterilmektedir. Şirin'in sağ eli havada, sol eli bacağına üzerinde, şaşırılmış bir ifade ile, resim hakkında konuştukları an resmedilmiştir. Ona en yakın duran nedimesi dizlerinin üzerinde çömelmiş bir kaptan içecek ikram etmektedir. Ortada ağaç ve sağ ve sol tarafta tekrarlanmış bulutlar merkezi kompozisyon algısını oluşturmaktadır. Ağacın kahverengi gövdesinde asılı Hüsrev'in resmi detaylı elbisesi ve tacı ile soylu bir kişi olduğu vurgulanmıştır. Çayırılık zemini üzeri su kenarına kadar gelincik çiçekleriyle kaplıdır. Su kenarında iki tane beyaz renkli testi durmaktadır. Kompozisyonun renk skalasına baktığımızda sahnenin canlılığını aktarmaktadır. Yoğun mavi ve altın sarısı desenler ile turuncu, mor ve kırmızı gibi birbirine yakın sıcak tonlar olarak kurgulanmış çevreyle uyum içindedirler. Yeşil zemin Şirin'in oturduğu geleneksel motifli rengarenk halı ve çimlerin üzerinde belli bir ritimle oluşturulmuş kırmızı gelincik desenleri bir kontrast oluşturmuştur. Resmin ön kısmında koyu yeşil bir su kenarı tasvirlenmiş, dalga motifleriyle hareketlendirilmiştir. (G.4)

Görsel 4- TSMK H.771, v.46b, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

Varak 47b'nin kompozisyon kurgusuna baktığımızda yine kareye yakın şekilde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki metinden ayrılmıştır. Resimde hikâye ile uyumlu olarak, yine bir dış mekân tasviri, yemyeşil bir bahçe görmekteyiz. Ana karakter Şirin minyatürün sağ tarafında minderin üstünde oturmaktadır. Sağ elini havaya kaldırmış nedimelerine bu hareketle ağaçtaki resmi göstermektedir. Bu hareket resmin odak noktasını oluşturmaktadır. Merkezde yarısını gördüğümüz ağacın gövdesinde Hüsrev'in resmi asılıdır. Şirin'den itibaren kâğıdın sol tarafına doğru figürler yatay bir düzlemde oturmaktadır. Toplam üç figür soldan sağa doğru oturtulmuş, solda çeng çalan figürün arkasında kadraja yarım şekilde giren ve ayakta duran iki nedime birbirine yakın şekilde arka arkaya dizilmiştir. Çeng çalan figür dışında diğer nedimler Şirin'le bu ağaçtaki resim hakkında konuşuyorlarmış gibi resmedilmiştir. Şirin'e yakın şekilde oturan nedimenin ona bir kaptan içecek ikram ettiği gözükmektedir. Şirin'in ve nedimelerinin başlarında kırmızı, lacivert, turuncu, yeşil renklerde eşarpları düzgünce yana ayrılmış saçları dikkat çekmektedir. Kompozisyon ana figürün etrafında dengelenmiş gibi durmaktadır. Diğer figürlerin bu yerleşimi, izleyicinin gözünü merkezi tema etrafında birleşmesini sağlayacak şekilde oluşmuştur. Kompozisyonun renk skalasına baktığımızda kırmızı, mavi ve sarı gibi ana renklerin figürlerin kıyafetlerinde ve çevre detaylarında yoğun şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Renkler canlı ve dikkat çekicidir. Bu renkler minyatürün dinamik bir atmosfer oluşturmasını ve görsel olarak çekiciliğini sağlamaktadır. Kompozisyonun açık çimenlik zemininin tahrip olduğu gözükmektedir. Beyaz kontürle gökyüzünün zeminden ayrıldığı ufak bölümde gökyüzünün altın sıvama şeklinde boyandığı gözükmektedir. Her iki minyatürde incelikli işlenmiş figürlerin hareketleri ve kıyafetlerindeki desenler, doğa unsurları; çiçekler ve ağaçlar resme zengin bir doku katmış, hikâyenin geçtiği yeri canlandırmıştır. (G.5)

Görsel 5- TSMK H.771, v.47b, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.7. TSMK B. 146 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam on bir minyatür bulunmaktadır. Eserin varak ebadı 44.5x28.5cm, varak 46a'nın ölçüsü 23.98x30.7 cm'dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda tam sayfa bir minyatürle görmekteyiz. Metin kısmı resmin içerisine sağ üst ve sağ alt köşelere düzeni bozmayacak şekilde yerleştirilmiştir. Dinamik, canlı ve çok figürlü bir kompozisyon kurgusu tasarlanmıştır. Figürlerin düzeni, kendi içlerinde ve birbirleriyle olan etkileşimleri tam bir piknik havası oluşturmaktadır. Kompozisyonun ortasında ana karakter Şirin figürünün, çiçekler arasında oturup, Hüsrev'in resmine baktığı gözükmektedir. Lacivert altın işlemeli elbisesi, üzerindeki altın işlemeli kırmızı hırkası ve başındaki tacıyla sosyal statüsü belli olmaktadır. Onun hemen yanında, kendisine testiyle içecek koyan nedimesi bulunmaktadır. Hemen önlerindeki mavi örtünün üzerinde yiyecek dolu çanaklar ve bakır sini üzerinde testiler yer almaktadır. Kompozisyonun sol tarafında bir figür yığını görmekteyiz. Figürlerin bu şekilde dizilimi dönemin özelliğidir. Önden arkaya doğru çeng ve def çalanlar, birbirlerine içecek ikram edenler, kendi aralarında sohbet edenler ve orta arka merkezdeki Şirin'e bakanlar, oturanlar ayakta duranlar olarak çok çeşitli hareketler sergilemektedirler. Kompozisyonun sağ tarafında benzer bir tekrar görmekteyiz. Ön kısmında dans eden iki nedime bulunmaktadır. Ellerinde mendil olan bu iki figürün geleneksel dans yaptıkları ve zarif vücutlarıyla yüz ifadeleri mutlu bir biçimde eğlendikleri gözükmektedir. Genel olarak bir piknik bir kız eğlencesi havası tam olarak metinde geçtiği şekliyle yansıtılmıştır. Figürlerde hafif bir uzunluk, zariflik ve stilizasyon göze çarpmakla beraber jest kullanımı görülmektedir. Bu jestler ve belli pozisyonlar sahnenin anlatımını güçlendirmekte ve izleyiciye duygu aktarmaktadır. Doğa ise adeta bu çok figürlü kompozisyona uymakta uzun servi ağaçları, baharın geldiğini müjdeleyen çiçekli meyve ağaçları ve soldaki çınar ağacıyla tam bir orman görünümündedir. Zeminde rengarenk çiçekler çalılıklar yer yer ufak beyaz taşlar ile detaylı bir biçimde süslenmiş olduğunu görmekteyiz. Figürlerin doğanın içindeki, önden arkaya ve sağdan -soldan arkaya doğru dizilimi kompozisyona derinlik katmıştır. Minyatürde sahnedeki tüm detaylara eşit önem verildiği göze çarpmaktadır. Kompozisyonda kıyafetler, halılar, örtüler ve doğa unsurlarında yer alan desenler, zenginlik ve detay katarken aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel yapısını ve estetik anlayışını yansıtır. Minyatürde yoğun bir yeşil tonu göze çarpmaktadır. Nedime figürlerinin hepsinde bulunan beyaz eşarplar saflık, masumiyet ve temizlik görüntüsüne uyum sağlamış bir şekilde tasvir edilmiştir. (G.6)

Görsel 6- TSMK B. 146, v.46a, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.8. TSMK H. 759 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam sekiz minyatür bulunmaktadır. Eserin varak ebadı 33.5x22 cm, varak 42b'nin ölçüsü 11.20x11.28 cm'dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kare şeklinde ve genel olarak geometrik biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Yazılı metnin minyatürden cetvelle ayrılmıştır. Eserin odak noktası olan Şirin figürü, bir minderin üzerinde oturuyor şekilde önünde nedimesinin tuttuğu Hüsrev'in portresine bakmaktadır. Bu ona ayrılmış yerde oturuşu ile belirgin şekilde otoritesini ifade etmektedir. Sağ ve sol eli havada resmi göstermektedir. Sarı ve turuncu tonlarında yapılmış kıyafeti altın işlemelerle süslenmiştir. Kafasında kırmızı eşarbi kenardan çıkan siyah kıvrıkcık saçından bir tutam gözükmektedir. Şirin'in beyaz güzel yüzü detaylıca çizilmiş ve çenesiyle ağzının arasında bir yerde ben bulunmaktadır. Dikkatlice baktığımızda konunun bu çerçevede genel olarak bu merkez üzerinde kurulduğu gözükmekte diğer figürlerde bu merkeze eşlik etmektedir. Şirin'e resmi tutan nedime de detaylıca çizilmiştir. Yuvarlak zemin üzerine dikdörtgen geleneksel motifli bir halı serilmiştir. Resmin sağ önünde halının hemen bittiği yerde, kadraja yarım olarak giren, çeng çalan bir nedime görmekteyiz. Hemen önünde bakır sini içinde testiler durmaktadır. Resmin sol ön tarafında ise iki nedime yan yana oturmaktadırlar. Ana olay merkezde geçmekte, sağ ve soldaki unsurlar da tekrar edilerek kurgulanmış gibi durmaktadır. Resmin sol tarafında bulunan yuvarlak ağacın üzerindeki meyveler de geometriye şekilde tasarlanmıştır. Sağ tarafta bir bahar ağacı beyaz çiçekleri ve yatık duruşuyla minyatüre hem doğallık hem de bir hareket katmaktadır. Zeminde ve su kenarında yer alan kırmızı ve turuncu çiçek kümeleri, geleneksel halıdaki detaylar, yerdeki bakır siniler ve nedimenin çaldığı çeng sahneye detay katmaktadır. Resmin tam önündeki su kenarı dalgalı olarak dinamik şekilde ifade edilmiştir. Minyatürün renk skalasına baktığımızda kırmızı, mavi, turuncu, yeşil ve sarı renklerle canlı bir sahne oluşturulmuştur. Arka planın beyaz kontürleri, zeminin açık mor rengi, mavi gökyüzü ve pastel renkler resimde denge kurulmasını sağlamıştır. Sola doğru yatık duran bahar dallı ağaç, yuvarlak yeşil ağaçla beraber izleyicinin gözünü geriye taşımakta ve resmin içinde dolandırmaktadır. Doğa unsurları açık renk olarak tasarlandığından figürler daha dikkat çekici hale gelmiştir. Burada aynı zamanda doğa unsurlarıyla figürler arasında oluşmuş bir kontrastlıktan söz edebiliriz. Dönemin estetik anlayışını ve sosyal yapısını yansıtan görsel bir belge niteliği taşımaktadır. (G.7)

Görsel 7- TSMK H. 759, v.42b, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.9. TSMK H. 778 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam beş minyatür bulunmaktadır. Eserin varak ebadı 21.5x33.5 cm, varak 37a'nın ölçüsü 9.67x11.91 cm'dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kareye yakın şekilde ve geometrik bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki ve alttaki yazılı metinden ayrılmıştır. Resimde bir dış mekân tasviri, hikaye gereği bir çayırık alan görmekteyiz. Eserin odak noktası olan Şirin figürü, bir halının üzerinde oturmakta, nedimesinin tuttuğu Hüsrev'in portresine bakmaktadır. Ona ayrılmış yerde oturduğu ile belirgin şekilde otoritesini ifade etmektedir. Sağ eli dizinin üstünde, sol eli ve dirseği ile minderine yaslanmıştır. Onun hemen önünde ayakta duran nedimesi Hüsrev'in resmini tutmaktadır. Sarı elbisesi ve kırmızı içliği ile kıyafeti altın işlemelerle süslenmiştir. Kafasında lacivert eşarbi ile pembe beyaz yüzü detaylıca çizilmiştir. Dikkatlice baktığımızda konunun ana karakter Şirin figürünün etrafında odaklandığını, kompozisyonunda bu merkez üzerinde kurulduğunu görmekteyiz. Diğer figürlerde bu merkeze eşlik etmektedir. Resim tutan nedimenin hemen arkasında diğer figürler yer almaktadır. Oturmuş pozisyonda bir tanesi def bir tanesi çeng çalmaktadır. Çeng çalan figürün yüzünün tahrip olduğu gözükmemektedir. Zeminin deseninde ve defte tahribatlar gözükmemektedir. Resmin sağ önünde, iki nedime bulunmaktadır. Onların ortasında bakır siniler içinde testi durmaktadır. Yer zemini açık tonlarda üzerinde ince otlarla tasvirlenmiş ve aralara kırmızı çiçek öbekleri serpiştirilmiştir. Zeminin bitip gökyüzünün başladığı yerler, kırmızı kontürle geçilmiş hafif kayalık görüntüsü vermektedir. Üzerinde büyük yuvarlak şekilde beyaz bulut motifi tasvirlenmiştir. Minyatürün renk skalasına baktığımızda canlı renkler karşımıza çıkmaktadır. Kırmızı, mavi, turuncu, yeşil, sarı gibi kontrast renkler bir arada kullanılmıştır. Pastel tonlarda turkuaz, pembe, ten rengi, açık kahverengi gibi renklerle de dengelenmiştir. Arka planın açık rengi figürlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sol taraftaki yeşil, sarı tonlardaki büyük ağacı ve altın gökyüzünü dengelemek için sağ tarafa beyaz bulut yapılmıştır. Objelerdeki detaylar dönemin estetik anlayışını ve sosyal yapısını yansıtmaktadır. Altın rengi bakır sinide ve kaplarda, arp çalgısında ve gökyüzünde ve nedimelerin kıyafet ve eşarp detaylarında uyumlu bir şekilde kullanılmıştır. (G.8)

Görsel 8- TSMK H. 778, v.37a, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

2.1.10. TSMK H. 792 numaralı Nizamî Hamsesi;

Hüsrev ve Şirin bölümünde toplam beş minyatür bulunmaktadır. Eserin varak ebadı 32x20cm, varak 45b'nin ölçüsü 11.44x12.66 cm'dir.

Eserin kompozisyon kurgusuna baktığımızda kare şeklinde de ve geometrik bir biçimde tasarlandığını görmekteyiz. Minyatürün etrafına cetvel çekilmiş olup üstteki ve alttaki metinden ayrılmıştır. Resimde bir dış mekân tasviri, ağaçların ve çayırılığın olduğu bir alan görmekteyiz. Zeminin sağ tarafında kompozisyonun merkezini oluşturan ana figür Şirin, dikdörtgen minderin üzerinde bağdaş kurmuş, sağ elinin işaret parmağı ile ağaca asılı Hüsrev'in resmini gösterirken tasvir edilmiştir. Şirin figürü turuncu elbisesi ve ona kontrast diyebileceğimiz lacivert içliği ile özenli şekilde işlenmiştir. Yuvarlak beyaz pembe yüzü ve saçları kırmızı eşarabının yan tarafından omzuna doğru özenlice detaylandırılmıştır. Sol kolunu minderine dayamış resme doğru bakmaktadır. Şirin'in kendisine ayrılmış minderinin üstünde oturuşu onun sosyal statüsünü göstermektedir. Bu minderin hemen önünde nedimesi Şirin'e bir kapta içecek ikram etmektedir. Nedime figürü beyaz eşarba, pastel renkli turkuaz elbisesi ve beyaz eldiveniyle uyum içinde ve daha sakin tonlardadır. Biraz önünde bakır sini içinde testi bulunmaktadır. Şirin'in zemindeki minderi ile aynı yatay düzlemde ve turkuaz elbiseli figürün hemen arkasında iki nedime daha bulunmaktadır. Birbirlerine bakmaktadır. Kırmızı elbiseli nedime arkadaşına dönmüş sol eli havada yüzüne hafif bir gülümseme ile resmedilmiştir. Bu figürler birbirlerine çok yakın oturmuş şekilde yüz yüze bakmaktadır. Bu iki figür arasındaki samimi duruş yüzlerindeki jest ve mimiğe yansımıştır. Figürlerin genel olarak yüzleri yuvarlak beyaz ve pembe tonlarda resmedilmiştir. Zemin üzerinde sarı, kırmızı ve mor renkte çiçek öbekleri ile zenginleştirilmiş, küçük açık renk otlarla süslenmiştir. Resmin ortasındaki ağaç yuvarlak şekilde tasvirlenmiş olup üzerindeki çiçekler de geometrik şekilde işlenmiştir. Ağacın gövdesinde Hüsrev'in Şapur tarafından çizilmiş olan resmi asılıdır. Minyatürün renk skalasına baktığımızda genel olarak açık zemine ve kontrast kullanım görmekteyiz. Figürler için kırmızı, mavi ve sarı gibi ana renkler kullanılmıştır. Bunların yanına kontrastları ve tamamlayıcı renkler oluşturularak turuncu yeşil gibi renkler eklenmiştir. Ayrıca pastel tonlarda turkuaz, pembe, ten rengi ile dengelenmiştir. Arka planın açık mor zemin rengi bu figürlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Gökyüzü altın sıvama boya ile tamamlanmıştır. Bakır sininin içindeki lacivert testi ve üzerindeki altın işleme detaylarla tam bir kontrast oluşturmuştur. (G.9)

Görsel 9- TSMK H. 792, v. 45b, Şapur'un Şirin'i İstemek İçin Ermenistan'a Gitmesi

3. Değerlendirme ve Sonuç

Çalışmamızda dikkat çekici bir konu da genel olarak minyatürlerin neredeyse hepsinde kullanılan, dış mekan tasvirleri, orman ve bahçe kültürü hakkında fikir sahibi olmamıza yardım eden, kompozisyonlara zenginlik ve detay katan kap kacaklar ve müzik aletleridir. Bunlar dönemin sosyal- kültürel yapısını ve estetik anlayışını yansıtmaktadır. Resimlerde kullanılan tüm objelerin ve materyellerin bu dönemin günlük hayatını yansıttığı gözükmemektedir. Geniş uzun boyunlu, su veya şarap servisinde kullanılan sürahi veya testi; bakır sini ve çanak o dönemde yemek servisi için kullanılmış, içine yiyecek konulduğu düşünülen kaplardır. Yine, telli bir çalgı olan, kanuna benzeyen ve dik tutularak çalınan, batı müziğindeki harpa benzeyen çeng ve çok eski zamanlardan beri tanınan ve genelde ritim tutmak için kullanılan def dönemin eğlence kültüründe sık karşımıza çıkan müzik aletleridir.

H. 771, v.46b ve v. 47b. Varak 46 b'de ana figürün merkezde, asıl olaya odaklandığını bu merkezin sağ ve sol taraflarında tekrarcı bir şekilde bulut motifinin kullanıldığını görmekteyiz. H.759'da v. 42b ve H.792'de v.45b birbirlerine benzer şekilde yerleştirilmiş kompozisyon kurguları görmekteyiz. Ana karakter ya da olay kompozisyonun ortasında ya da sağ veya sol tarafa $\frac{3}{4}$ şekilde yerleştirilmiş etrafında figür öbekleri sağlı ve sollu olarak tekrar edilmiştir. (Bkz. Tablo 1).

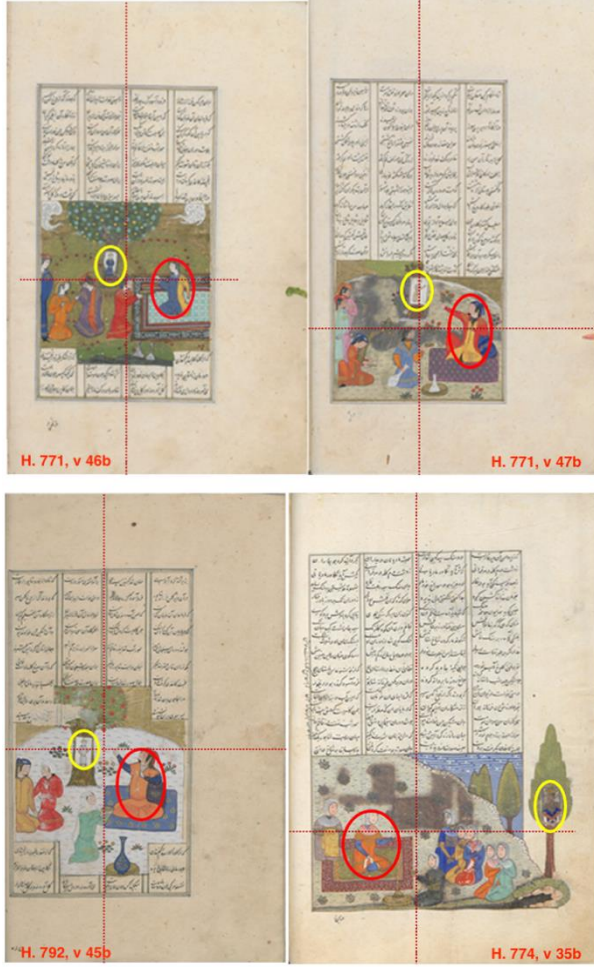

Tablo 1- Tüm Minyatürlerin Kompozisyon Düzenleri

Makaleye konu olan 9 minyatür, genel olarak merkezi kompozisyon kurgusu ile tasarlanmıştır. Bununla beraber, yazınının içinde enine gelişen ya da kare formunda, izleyicinin gözünde devam ediyormuş izlenimi bırakan kadrâjların kullanıldığını gözlemlenmektedir. **(Bkz. Tablo 1)**.

Minyatürler incelendiğinde genel olarak üç farklı zaman akışı bulunmaktadır. Bunlar;

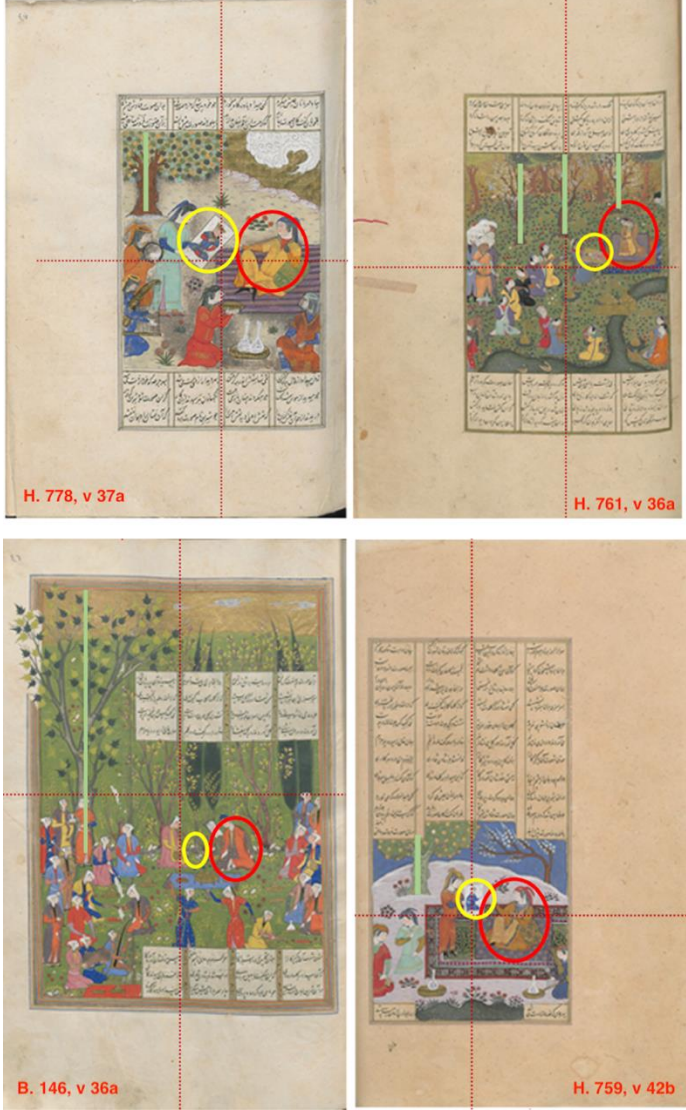
1. Hüsrev'in resminin ağaçta asılı olduğu an:
(H.774 v.35b, H.771(v.46b v.47b), H.792 v.45b). **(Bkz. Tablo 2)**
2. Hüsrev'in resminin ağaçtan alınıp Şirin'e gösterilme anı:
(H.761 v.36a, B.146 v.46a , H.759 v.42b, H.778 v.37a). **(Bkz. Tablo 3)**
3. Şapur'un elinde Hüsrev'in resmini tutarak Şirin'e resim hakkında bildiklerini anlatması anı:
(R.866 v.49a) **(Bkz. Tablo 4)**

Tablo 2- Hüsrev'in Resminin Ağaçta Asılı Olduğu Minyatürler

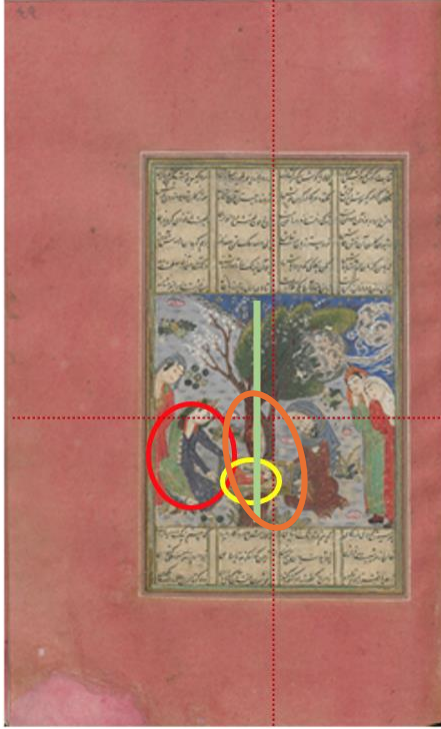
Tablo 2’de Hüsrev’in resminin ağaçta asılı olduğu anın gösterilerek kurgulandığı minyatürlerde, resmi 4’e böldüğümüzde ağacın ve ağaca asılı Hüsrev’in resminin bir minyatürde tam merkezde (H. 771, v.47b), diğer iki minyatürde ise merkeze çok yakın (H.771, v.46b), ve (H.792 v. 45b) konumlandırıldığı görülmektedir. Bu resimlerde Şirin figürü sağ altta $\frac{3}{4}$ şeklinde konumlandırılmıştır. Diğer minyatürde ise ağaç yazı alanının dışına çıkmış, sayfanın sağ kısmına konumlandırılmıştır. Bu resimde Şirin figürü sol altta $\frac{3}{4}$ şeklinde konumlandırılmıştır. (H.774, v. 35b)

Tablo 3’e baktığımızda sol üst (H.778 v.37a) ve sağ alt köşedeki (H.759, v.42b) minyatürlerde yine merkezde büyük ağacı görmekteyiz. Bir önceki anda muhtemelen resim bu ağaçlara asılı durmaktaydı. Hikâyeye göre Şirin resmi görür ve nedimelerden onu getirmesini söyler ve resmi eline alıp bakar. Böylelikle nakkaşların metinde geçen bir önceki zamanın kalıntılarını da resmetmiş olacağı düşünülmektedir. Tablo 3’te sağ üst köşedeki (H.761 v.36a) minyatürde ise arkada bulunan 3 farklı kalın ağaçtan birine muhtemelen resmin asılı olduğu düşünülmektedir. Diğer minyatürleri incelediğimiz zaman merkeze yakın yerde ya da tam merkezde bulunan ağaca Hüsrev’in resminin asılı olduğunu görülmektedir. Bu minyatürde de resmin ortadaki kalın ağaca asılmış olma ihtimali yüksektir. Bu minyatürün H.761 v.36a sağ köşesinde işaretlediğimiz küçük alanda, Şapur’un saklanmış olduğunu görülür. Yine hikâyeye göre bir önceki anda Şapur resmi ağaca asmış ve saklanmıştır. Nakkaş bizlere bu anın geçişini resmetmiştir. Resim nedime tarafından alınmış, Şirin’e gösterilmektedir. Sol alt köşedeki minyatürde ise yine bu anların tekrar ettiğini ve farklı olarak nedimesinin Şirin’e resmi verdiği anın bir sonraki zamanını, yani Şirin’in resmi elinde tuttuğu, hikâyede anlatıldığı üzere ona bakıp iç geçirdiği ve aşık olamamak için kendini zor tuttuğu aynı zamanda da meraklandığı anın minyatürü görülmektedir. (Bkz. Tablo3)

Tablo 3- Hüsrev'in Resminin Ağaçtan Alınıp Şirin'e Gösterilmesi

Tablo 4'e baktığımızda Şapur ve Şirin'in kompozisyonun merkezindeki büyük ağacın dibinde oturduklarını görmekteyiz. Minyatürde rahip kılığındaki Şapur'un resmi ters tuttuğu ve Şirin'in resme baktığı anı görmekteyiz. Hikâyede geçtiği şekilde ikisi büyük bir ağacın dibinde oturup konuşur vaziyette, Şapur'un Şirin'e Hüsrev'i anlattığı an resmedilmiştir. Bu minyatür, Şapur'la Şirin'in tanıştığı ve hikâyenin zaman olarak son kısmına karşılık gelen ve gizemin çözüldüğü anın resmidir. **(Bkz. Tablo 4)**

Tablo 4- Şapur'un Elinde Resmi Tutarak Şirin'e Resim Hakkında Bildiklerini Anlatması R.866 v.49a

Yazılı anlatıma çok değer verildiği ve çeşitli konulardaki yazma eserlerin resimlendiği bu dönemde, makalemize konu olan minyatürlerin nakkaşlarının birbirinin ardı ardına gelen üç zamanı geçişli bir biçimde nasıl kurguladıklarını görmekteyiz. Hikâyede geçen üç farklı zamanı nakkaşlar tasvirle bir önceki anın kalıntısını da resme yansıtarak verebilme gücünü göstermişlerdir. Bu güç, görsel ifadenin bir dışavurumudur. Hem metinle bağlı ve ona ait; hem de metinde eksik kalan hayal gücümüzde ve zihnimize canlandırmamıza yarayan niteliktedir. Yazılı metin ile görsel anlatımın birebir gittiği gözükmemektedir. Bundan altı yüzyıl önce yapılmış bu minyatürlerde modern zamandaki çizgi roman mantığının, o zaman daha sanatsal biçimde işlendiğine tanık olmaktadır. Makalemiz minyatürlerdeki zaman algısının metin ile ilişkisi de göz önünde bulundurularak, nakkaşların kompozisyon kurgularını ele alma biçimi üzerine bir deneme niteliğindedir. Yapılan bu çalışma, gelecekte yapılacak çalışmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir.

KAYNAKÇA

1. Altay, A. (2021). Janr resmi: Günlük yaşamdan sahnelerin konu alındığı resim türü. “17. Yüzyıl Hollanda Resim Sanatından Örneklerle Janr Resmi”, Sanat Dergisi 38.
2. Ateş, A. (1968). İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, I, İstanbul 1968- Mili Eğitim Basım Evi, s. 65-69.
3. Aydın D. (2020). Bir El Yazma Merkezi Olarak Şiraz ve Resim Üslubunun Türkmen Dönemindeki Dönüşümü, Artuklu İnsan ve Toplum Bilim Dergisi.
4. Biçer Ş. ve Uran T. (2021) TSMK H.760 Envanter Numaralı Hamse-i Nizami Nüshasındaki Leyla ile Mecnun'un Okul Sahnesinde Kullanılan Malzemeler, Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi, Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, SOSGÜZ.
5. Bozkurt, N. (1994). TDV İslâm Ansiklopedisi “Def” c.9, s. 84-85.
6. Gültaş, A. (1993). TDV İslâm Ansiklopedisi “Çeng” c.8, s.268-269.

7. İnal, G. (1995). Türk Minyatür Sanatı (Başlangıcından Osmanlılara Kadar), Ankara, Atatürk
8. Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kùltür Merkezi Yayını.
9. Kanar, M. (2007). “Nizâmî-i Gencevî”, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
10. Okay, A. (2015). XV. Yüzyılda İran Çevresinde Gelişen Minyatür Üslupları ve Sorunları
11. Üzerine Bir Etüt, Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakùltesi Sanat Tarihi Bölümü.
12. Sersevil, S. (2012). Nizâmi, Hüsrev ile Şirin, İstanbul, Kabalcı Yayınevi.
13. Sümer, F. (1989). “Akkoyunlular”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.

(17)

Dr. Hatice DİLAVER¹⁶⁴

PARASAL BİRLİĞİN TÜRK CUMHURİYETLERİ AÇISINDAN FAYDA VE MALİYETLERİ BENEFITS AND COSTS OF MONETARY UNION FOR THE TURKIC REPUBLICS

ÖZ

Para Birliği kavramı, döviz kurlarında birliğin sağlanması, sermaye hareketlerinde tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ölkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini, konvertibilitenin korunacağı konusunda tam bir güvencenin sağlanması ve milli paraların birbirine çevrilmesinde her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasını gerektirmektedir (Karluk, 2003: 360). Bir ölkenin, para birliğine katılmaya uygunluğu bir dizi ekonomik şarta bağlıdır. Bunlar; para birliğinin diğer potansiyel üyeleriyle ticaret yoğunluğu ve yerel iş çevrimlerinin diğer ölkelerle hangi ölçüde ilişkili olduğudur. Ancak uluslararası ticaret kalıpları ile uluslararası iş çevrimleri arasındaki korelasyon iç içe geçmiştir. 20 sanayileşmiş ölkeden 30 yıllık verileri incelenmiş ve yakın ticaret bağları olan ölkelerin daha güçlü iş çevrimi korelasyonlarına sahip olduğü bulunmuştur (Frankel ve Rose, 1997: 1). Ortak bir para biriminin kullanılması ölçek ekonomilerini artırır ve ticaret engellerini azaltır. Bu, üye ölkelerin arz şoklarına daha açık olmasına ve dolayısıyla daha düşük bir gelir korelasyonuna yol açacaktır (Arslan, 2002: 18). Ürün çeşitliliği optimal parasal birlik için önemli bir kriter iken, entegrasyon ürün çeşitliliğini azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Fayda, Ekonomik Maliyet, Ortak Para Alnı, Arz, Talep.

ABSTRACT

Monetary Union concept requires the achievement of unity in exchange rates, the removal of all restrictions on capital movements, the realization of convertibility among member countries, the provision of complete assurance that convertibility will be maintained, and the elimination of all banking costs in the conversion of national currencies (Karluk, 2003: 360). The eligibility of a country to join a monetary union depends on a series of economic conditions. These include the intensity of trade with other potential members of the monetary union and the extent to which local business cycles are related to other countries. However, the correlation between international trade patterns and international business cycles is intertwined. An examination of 30 years of data from 20 industrialized countries revealed that countries with closer trade ties have stronger business cycle correlations (Frankel and Rose, 1997: 1). The use of a common currency increases economies of scale and reduces trade barriers. This makes member countries more vulnerable to supply shocks and therefore leads to a lower income correlation (Arslan, 2002: 18). While product diversity is an important criterion for an optimal monetary union, integration reduces product diversity.

Keywords: Economic Benefit, Economic Cost, Common Currency Area, Supply, Demand.

¹⁶⁴ NIGDE OMER HALISDEMİR UNIVERSITY, INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES, DEPARTMENT OF EURASIAN STUDIES (INTERDISCIPLINARY), EURASIAN STUDIES (DR)0000-0002-4484-5297

GİRİŞ

Ortak Türk parasının oluşturulma süreci ve uygulanabilirliği yönünde tartışmalar söz konusu olsa da, ortak Türk parasına geçişle birlikte, tüm Türk Cumhuriyeti Devletlerinin, ekonomilerinin bundan faydalanacağını söylemek mümkün olacaktır. Ortak Türk parasına geçişle elde edilebilecek muhtemel yararlar genellikle 'kur riski, rezerv biriktirme ihtiyacı ve belirsizliklerin ortadan kalkması' ile ilgili olduğu sonucuna varılmıştır. Döviz kuru riskinin ortadan kalkması için, ortak tek Türk parasına geçişle birlikte ulusal paralar arasındaki döviz kurları ortadan kalkabileceği hipotezi kuvvetlenmiştir. Döviz kurlarının ortadan kalkması, uluslararası ticaretteki döviz kuru riskini ve paralar arasındaki değişim maliyetlerini azaltmaktadır. Bu durum, bir yandan uluslararası ticarete büyük ilerlemelere yol açarken, diğer yandan döviz kuru riskinden korunmak için yapılan hedging (Yatırım riskine karşı korunmak amacıyla finansal pazarlardaki araçları etkin ve doğru bir biçimde kullanarak olası ters fiyat hareketlerine karşı yatırımcının yatırımını güvenceye almasıdır.) ihtiyacını da son verecektir. Dolayısıyla uluslararası ticarete önemli maliyet avantajları ortaya çıkacaktır. Döviz rezervi biriktirme ihtiyacının ortadan kalkması için, ancak rezerv biriktirme ihtiyacının olmadığı bir ekonomiye mümkün olabilecektir. Böyle bir ekonomiye ise Ortak Türk parasının kullanılmasıyla ulaşılabilir. Ayrıca; ortak tek paraya geçişle birlikte, ülkeler arasındaki gelir dağılımı adaletsizliği de ortadan kalkmış olacaktır. Oysaki mevcut sistemde, farklı döviz kurları gelir adaletsizliğini adeta bir peçe gibi örtmektedir. Her ülke uluslararası ödemeler bilançosu dengesini sağlamak zorundadır. Eğer bir ülke cari açık verirse, ulusal parası değer kaybeder ve hatta para krizine bile girebilir. Bu durum, tüm ülkeleri tehdit eder. Oysaki ülkeler tek para birliğine katılırsa; sabit döviz kuru, 'para krizi riski içermediği' için, üye herhangi bir ülkenin ticaret açığı problemi oluşmayacaktır. Ödemeler bilançosu veya cari işlemler dengesi problemi, esasında birden çok para birimi kullanmasından kaynaklanır. Para birliği, üye ülkeler veya eyaletler arasında hiçbir zaman ödemeler bilançosu problemi yaşatmayacaktır.

1.-TEORİK OLARAK PARASAL BİRLİĞİN ÜYE ÜLKELER AÇISINDAN FAYDA VE MALİYETLER

1.1.ORTAK PARA KULLANMANIN MALİYETLERİ.

Bir ülkenin ulusal parasını kullanmaktan vazgeçerek bir parasal birliğe katılmasının maliyetleri, iç ve dış dengeyi sağlamada ihtiyaç duyulan bağımsız para politikaları yürütebilme yeteneğinden mahrum kalması nedeniyle ortaya çıkmaktadır (Mkenda, B. 2001.) Diğer bir ifade ile parasal birlikte, ulusal merkez bankasının hem varlığı sona erecek, hem de ekonomik politikalarda artık önemli bir güce sahip olamayacaktır. (Grubel, H. G., 2000.) Bu durum, parasal birliğe iştirak eden ülkelerin kendi parasının fiyatını değiştirmede (devalüasyon ve revalüasyon gibi) veya tedavüldeki ulusal para miktarını belirlemede herhangi bir güce sahip olamayacağı anlamına gelmektedir.

Ortak para kullanımının maliyetlerini irdelerken ele alınacak analiz, Optimum Para Alanları (OPA) olarak bilinir. Mundell, McKinnon ve Kenen tarafından öncülük edilen bu teori, parasal birliğin fayda-maliyet analizlerinin maliyet kısmı üzerinde durmaktadır. Bu teorinin temel varsayımları, emek ve sermaye hareketliliği (Mundell, R. 1968.) açıklık derecesi (McKinnon R., 1963.) ve ürün çeşitliliğidir (Kenen P. B., "The Theory of Optimum Currency Area: An Electic View", in: R. A. Mundell, and A. K. Swoboda (eds), Monetary Problems of the International Economy, Chicago, 1969.). Öte yandan son zamanlarda, parasal birliğin maliyetleriyle ilgilenen çalışmalarda, ülkeye özgü konjonktürel şokları nispi büyüklüğü ve senkronizasyonu da parasal birlikler açısından araştırma konusu yapılmıştır. (Karras, G., and Houston H. Stokes,, 2001.)

Özetle OPA ile ilgili yakın tarihteki literatürdeki çalışmaların çoğu, şok ve konjonktürün üye ülkeler açısından benzerliği (simetrisi), ticaretin büyüklüğü (açıklık), emeğin hareketlilik derecesi ve mali transfer sistemleri gibi para alanı üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkiler üzerinde yoğunlaşmaktadır. (Frankel A. J., and Rose A. K., 1996.)

1.1.2.Talepteki Değişmeler

Mundell, talepte meydana gelen değişmelerin üye ülkeler üzerindeki etkilerini iki ülkeli bir model kullanarak açık ıklamaya çalışmıştır. (Mundell, op.cit., pp. 510-511.) Talepteki değişme ülkelerden birinde üretim azal ış nedeniyle işsizlik yaratırken, diğerinde üretim artışına bağlı olarak istihdam artışı sağlayacaktır. Diğer taraftan talepteki değişme, ödemeler bilançosu üzerinde de önemli gelişmelere neden olacaktır. Eğer talebin azaldığı ülkede yurtiçi harcamalar üretimle birlikte azalış göstermezse, ithalat art ışına bağlı olarak

ödemeler bilançosu açık vermeye başlarken, bu durmayın 1 ülkenin hükümet bütçesinde bir açığa da neden olacaktır. Talep artışının yaşandığı ülkede ise bu süreçlerin tersi ortaya çıkacaktır. Yani üretim artacak, tüketim harcamalarının üretim artışının altında kalması ile cari işlem bilançosunda bir fazlalık oluşacaktır.

Ortaya çıkan bu sorunlar karşısında, kur ayarlaması olmaksızın otomatik olarak bu iki ülkeyi eski denge seviyelerine getirecek iki mekanizma söz konusudur. Bunlardan ilki ücretlerin esnekliği varsayımına dayanırken, ikincisi emeğin hareketliliğine dayanmaktadır. Eğer her iki ülkede de ücretler aşağı ve yukarı doğru esnekse, üretim azal ışı nedeniyle ücretler düşerken, diğer ülkede emek talebi fazlalığı nedeniyle ücretler yükselecektir. Ücretlerdeki bu esneklik ücretlerin düştüğü ülkede üretimi artırırken, diğerinde ise azaltacaktır. Bu değişimler, her iki ülkede eski dengeyi yeniden oluşturacak niteliktedir. Böylece, eğer iki ülkede ücret kat ılığı (dolayısıyla da fiyat kat ılığı) söz konusu değilse, ülkeler arasında oluşturulacak parasal birliğin maliyetleri de o kadar düşük olacaktır. (Mkenda, op.cit., p. 4.) ile birlikte her iki ülkedeki cari işlem dengesizlikleri de azalacaktır. Özetle her iki ülkenin birlikte hareket etmedikleri durumlarda bile, ülkeler arasında emek hareketliliği mevcut olduğu sürece ülkeler açısından parasal birliğin oluşturulması arzu edilir niteliktedir (Crosby ,2002.)

Emek hareketliliğinin fiyat esnekliğini ikame eden önemli bir uyarlanma aracı olduğuna dair birçok uygulamalı destekler bulunmaktadır"(Ricci, A. L., 1997.) Ücretler esnek ve/veya iki ülke arasında emeğin hareketliliği son derece yüksekse, prensipte her iki ülke için uyarlanma problemleri otomatik bir şekilde kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Bununla birlikte bu şartlar sağlanamazsa, uyarlanma problemi varlığını ve döviz kuru ayarlamaları, her iki ülkedeki dengenin yeniden tesis edilmesi için etkili tek araç durumuna gelecektir. (Ghosh A. R1996) Eğer bu şartlar altında, iki ülke arasında parasal birlik oluşturularak kendi parasının kontrolünden vazgeçerse, negatif bir talep şoku nedeniyle ülkelerin birinde işsizlik problemi ve cari ödemeler bilançosu açığı ortaya çıkarken, diğerinde enflasyon ve ödemeler bilançosu fazlalığı ortaya çıkacaktır. Böylece parasal entegrasyonun, başta işsizlik sorunu yaşayan ülke olmak üzere her iki ülke içinde maliyetli olacağı söylenebilir (Mkenda, op.cit., pp. 5-6).

Parasal birlikle beraber ülkelerin uğrayacakları kayıpların büyüklüğüne etki eden bir diğer önemli faktör, ülkelerin üretimini yaptıkları ürünlerin çeşitliliğidir. Eğer ülkelerin imal ettiği ürünler çeşitlenmiş ise, dış sal bir şok sonucunda bütün ülkelerin paraları eşit şekilde bundan etkileneceğ için asimetrik şokların ortaya çıkma olasılığı düşük olacaktır. (Schelkle W., 2000.) Dışsal bir şoktan ihracatı yapılan ürünleri çeşitli olan bir ülke sınırlı sayıda ürün ihraç eden ülkelere nazaran daha az olumsuz etkilenecektir. Bu nedenle ürün çeşitlenmesine sahip ülkeler, dış sal şoklara karşı kendi ulusal paralarının değerine daha az müdahale ederler. Ülkelerin ihraç ürünlerindeki ve piyasalarındaki çeşitliliğin artması parasal birliğin olası maliyetlerini azaltan önemli bir faktördür. (Mkenda, op.cit., p. 6.) Bu bağlamda, Krugman, ölçeğe duyarlı üretim, mükemmel olmayan hane halkı hareketliliği ve azalan taşıma maliyetleri üzerine vurgu yaparak, çeşitlenmenin parasal entegrasyonun doğuracağı olumsuz sonuçları azaltacağını düşünmektedir (Krugman P. 1993.). Bununla birlikte, ölçeğe göre artan getiri ile üretim yapan firmalar, talep ve/veya uzmanlaşmış emeğin halihazırda mevcut olduğu belirli alanlarda üretimlerini yoğunlaştırma konusunda bir dürtüye sahip olacaklardır. Böylece, üretimin yoğunlaşmasıyla birlikte parasal birliğin bu alanları, birlik öncesine oranla asimetrik şoklardan çok daha fazla etkilenmeye başlayabilirler. (Schelkle, op.cit., p. 8)

Sonuç olarak, eğer ücretler katı, emeğin hareketliliği sınırlandırılmış ve ihraç edilen ürün sayısı sınırlı sayıda ise, parasal birliğin bu şeklini üye ülkeler son derece maliyetli ve anlamsız bulacaklardır. Diğer bir ifade ile bu gibi durumlarda ülkeler, talep şoklarına karşı ulusal paralarını devalüe veya devalüe edebilmeyi yani ulusal paralarının kullanımına devam etmeyi parasal birliği oluşturmaya nazaran daha uygun bulacaklardır. (Ghosh ve Wolf, op.cit., p. 564) Bununla birlikte, eğer ülkelerin asimetrik şoklardan kaynaklanan makro ekonomik sorunlarını gidermede döviz kuru değişimleri dışında alternatif mekanizmalara sahipse, parasal birliğe katılmanın maliyetleri nispeten küçük olacaktır. (Kwan,, 1998) Ayrıca parasal birliğe aday ülkeler, etkin reformların gerçekleştirildiği ve kendi piyasalarına göre daha esnek piyasalara sahip bir parasal birliğe katılmak için istekli olacaklardır. (Hallet A. H., and Jensen S. E. H., 200.)

1.1.2.1. Enflasyon ve işsizlikle İlgili Ülkelerin Farklı Tercihleri

Ülkeler, ekonomik problemlere karşı duyarlılıklarının farklı olması nedeniyle, uyguladıkları politikalar da birbirlerinden farklılaşmaktadır. Örneğin bazı ülkeler işsizlik ve enflasyon sorunları karşısında işsizliğin azaltılmasını tercih ederken, diğerleri enflasyonun önlenmesini tercih edebilir. Bu

ekonomik problemlere karşı ülkelerin önceliklerindeki farklılıklar, ülkeler arasında oluşturulacak olan parasal birliği birçok açıdan maliyetli hale getirebilir. (Ricci , op.cit., p. 10)

Enflasyon oranı ve işsizlik arasındaki ters ilişkiyi ifade eden klasik Philips eğrisi analizi yardımıyla parasal birliğin doğuracağı maliyetlere aç ıklama getirilmeye çalışılmıştır. Parasal birliğe aday ülkeler makroekonomik problemlere verdikleri öncelik nedeniyle Philips e ğrisi üzerinde farklı noktaları tercih edebileceklerdir. Ancak, enflasyon oranlarının ülkeler aras ında farklılık gösterdiği durumlarda, döviz kurunun sabitlenerek parasal birliğin oluşturulması satın alma gücü paritesinden sapmalara yol açacaktır. Böylece, parasal birliğe katılan yüksek enflasyonlu ülke, artan bir şekilde mal piyasalarında rekabet edebilirliğini kaybedecektir. Bu durum, üye ülkelerin ortak bir enflasyon oranına yönelmesine, yani her iki ülke içinde daha az tercih edilen bir enflasyon-işsizlik bileşiminin kabul edilmesine neden olacaktır (De Grauwe P., The Economics of Monetary Integration, Oxford University Press, New York, 1992, pp15.).

Sonuç olarak, aday ülkeler farklı enflasyon-işsizlik hedeflerine veya farklı Philips eğrilerine sahiplerse, parasal birliğin oluşturulmasının ülkeleri tek bir enflasyon düzeyine yönlendirmesi, maliyetli bir şekilde kendini gösterecektir. Ricci, op.cit., p. 10.) Benzer sonuçlara Canzoneri ve Roger tarafından ama tamamen farklı bir nedenle ulaşılmış tır: "eğer enflasyon, vergi düzenlemelerinde ana bir araç niteliği taşıyorsa, ülkeler vergi kazançlarının marjinal maliyetinin vergi yöntemleri arasında eş itlenmesi gerektiğini ifade eden kamu finansmanı prensibine göre farklı enflasyon oranlarına ihtiyaç duyabilirler. (Canzoneri, M. B., and Roger, C. A., "Is the European Community an Optimal Currency Area? Optimal Taxation Versus the Costs of Multiple Currencies", American Economic Review, 80 (3), 1990, ppA19-433) Oysa parasal birliğin etkin bir şekilde oluşturulması için, üye ülkeler arasında enflasyon oranlarının birbirine yakınsaması gerekmektedir. Çünkü bu durum, döviz kurunun sabitlendiği durumlarda nispi satın alma gücünün sürdürülmesinin bir gereğidir. Yani enflasyon oranlarının yakınsaması, uzun dönemde ödemeler bilançosu dengesinin sağlanması için gereken ko şullardan biridir. (Schellde, op.cit., p. 13-14)

1960'lardan 1970'lerin başlarına kadar popüler olan klasik Philips eğrisi analizi son zamanlarda önemini yitirmiştir. Artık, Philips eğrisinin sabit olmadığı, yani enflasyon beklentilerine göre aşağı ve yukarı doğru hareket edeceği görüşü yaygın olarak kabul görmektedir. Böylece, yüksek enflasyon oranını tercih eden bir ülke Philips eğrisinin yukarı doğru kayacağı bir durumla karşılaşacak ve enflasyon ve işsizlik arasında etkili olmayan serbest tercihlere sahip olacaktır. (Baumol, W. J., and Blinder A. S, 1988.) Uzun dönem dik Philips eğrisini durumunda, otoritelerin tercih edecekleri işsizlik oranı , doğal işsizlik oranı tarafından belirlenirken, enflasyon oranından bağımsız olacaktır. Bu nedenle, iki ülkede farklı enflasyon oranlarına sahip olmadan kaynaklanan herhangi bir kazanç söz konusu olmayacaktır. Böylece bu ülkeler, işsizlik cinsinden herhangi bir maliyet olmaksızın döviz kurlarını sabitleyerek oluşturacakları parasal birlikte enflasyon oranlarını birbirine eşitleyebilirler. Diğer bir ifadeyle, bağımsız para politikaları işsizlik üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığından, ülkelerin parasal birlik içerisinde kendi bağımsız para politikalarını uygulayamamaları, üye ülkeler açısından genel anlamda bir kayıp doğurmayacaktır (E1-Agraa, A. M., 1998).

Bununla birlikte, kısa dönemde parasal birliğe katılmanın neden olduğu bazı maliyetler söz konusudur. Örneğin, ülkelerin uzun dönemde enflasyon ve işsizlik oranında tercih yapamamalarına rağmen, kısa dönemde enflasyonu azaltmak isteyen ülkeler işsizlik oranında geçici bir artış la karşılaşabilirler. Anti-enflasyonist politikalarının bu maliyeti, tamamen parasal birliğin bir maliyeti olarak değerlendirilmesinin de yanlış olacağı göz önüne alınmalıdır. Eğer ülkelerden biri önceden yüksek bir enflasyona sahipse, bu ülke parasal birliğe katılmasında da enflasyonunu düşürme çabalarında bulunması gerekecekti. Böyle bir yapıda, bu ülkenin tek başına kalmasından ziyade düşük enflasyonlu diğer ülkelerle birlikte parasal birlik oluşturarak enflasyon oranını azaltmasının çok daha az maliyetli olup olmayacağı sorunu önemini kaybedecektir (De Grauwe, op.cit., p. 16.). Sonuç olarak, ülkelerin kendi Philips eğrileri üzerinde optimal bir noktayı tercih etmedikleri durumda, enflasyon ve işsizlik konusundaki farklı tercihler parasal birliği oluşturmada önemli bir engel teşkil etmeyebilir. Bu çerçevede ortaya çıkan önemli bir sorun, birlik içine kat ılan yüksek enflasyonlu ülkelerin iş sızlık cinsinden geçici bir maliyetle karşılaşacak olmalarıdır. Bu açıdan ülkeler parasal birliğin iyi birer aday ı olmak istiyorlarsa, enflasyon oranlarının birbirine e ř it veya yakın olması uygulamada arzu edilen bir durumdur (Mkenda, op.cit., p. 7.) Bu konuda Mundell, parasal birliğin üye ülkeler arasında enflasyon oranlarının birbirine yakınsaması gibi ortak amaçların gerçekleştirilmesiyle işlerlik kazanacağını ifade etmektedir (Mundell, R. A,2000).

1.1.2.3. Emek Piyasası Farklılıkları

Avrupa ülkelerinin emek piyasalarında önemli yapısal farklılıkların bulunmaktadır. Almanya gibi ülkelerde emek piyasaları çoğunlukla merkezileşmiş nitelikte iken, İngiltere gibi bazı ülkelerde ise, emek birlikleri merkezileşmemiştir. Bu önemsiz gibi görülen farklılıklar, parasal birlik içinde önemli maliyetlere neden olabilir. Çünkü ülkelerin karşılaştıkları aynı ekonomik sorunlar, yurtiçi ekonomilerde farklı ücret ve fiyat gelişmelerine yol açabilmektedir. Örneğin, aynı petrol şokunun farklı ülkelerde yerli ücret ve fiyatlar üzerine etkisi, bu ülkelerdeki sendikaların bu şoka nasıl tepki verdiklerine bağlı olacaktır (Schelkle, op.cit., pp. 14-15.).

Emek piyasasının yapısının önemi üzerinde duran makroekonomik teorilerinden biri Bruno ve Sachs tarafından geliştirilmiştir. (Bruno M. and Sachs J., Economics of Worldwide Stagflation, Oxford: Basil Blackwell, 1985) 1979-80 süresince dünyada ortaya çıkan arz şokları, Avrupa ülkelerinde ücret pazarlığının merkezileşme derecesine bağımlı olarak çok farklı makroekonomik etkilere neden olmuştur. Ücret pazarlığının merkezileştiği durumlarda, sendikalar ücret artışı isteklerinde enflasyonist etkileri dikkate alacaklardır. Diğer bir ifadeyle, merkezileşmiş sendikalar, aşırı ücret taleplerinin daha fazla enflasyona yol açacağını ve bunun da sonuçta reel ücretlerini azaltacağını bilirler. Bu nedenle merkezileşmiş sendikalar ortak hareket ederek, aşırı ücret talebinde bulunmamaktadırlar (De Grauwe, p. 22).

Nominal ücret artış talebiyle ilgili düşünceler, daha az merkezileşmiş yerel ücret pazarlığının yapıldığı ülkelerde oldukça farklıdır. Bu ülkelerdeki yüksek nominal ücret için pazarlık yapan küçük sendikalar, ülkedeki toplam iş gücünün sadece önemsiz bir kısmını temsil ettikleri için nominal ücret artışları= toplam fiyat düzeyi üzerine etkisinin küçük olacağını düşünürler. Öte yandan her sendika, üyelerinin nominal ücretini daha fazla artırmak isteyecektir. Eğer bu şekilde davranmazsa, üyelerinin reel ücreti, diğer sendikaların nominal ücret artış talebinin enflasyon oranından yüksek olması nedeniyle azalabilir. Sonuçta ortaklaşa olmayan bu oyun, ortaklaşa olan oyundan daha büyük bir nominal ücret artışına neden olacaktır. Sonuç olarak, merkezileşmemiş sendikaların bulunduğu ülkelerde bir arz şokundan sonra ücretleri ayarlamak, merkezileşmiş sendikaların bulunduğu ülkelere oranla çok büyük farklılıklar göstermektedir (bid., pp. 22-23.).

Ücret pazarlığının merkezileşmesi ve bu merkezileşmenin sonuçları arasındaki ilişkilerin firma düzeyindeki analizi Calmfors ve Driffill tarafından geliştirilmiştir (Calmfors, L., and Driffill, J 1988). Bu analize göre, firma düzeyinde yapılan ücret pazarlığı gibi tamamen merkezileşmemiş bir sistem içinde, ücret talepleri firmanın rekabet edebilirliği ve sendikaların istihdam beklentileri üzerinde doğrudan bir etki doğuracaktır. Bireysel sendikaların aşırı ücret talepleri istihdamda şiddetli bir azalışa neden olacak, böylece bir arz şokuyla karşılaşıldığında bu tür sistem içindeki sendikalar, arzu edilebilir ücret isteklerinde bulunacaklardır. Bu sonuç, ücret iklimi açısından aşırı derecede merkezileşmiş ve merkezileşmemiş ülkelerin, orta düzeyde bir merkezileşme derecesine sahip ülkelerden daha iyi bir durumda olduğu anlamına gelmektedir. Yani aşırı merkezi veya merkezi olmayan ülkeler, diğerlerine oranla arz şoklarını neden olduğu işsizlik ve enflasyon açısından çok daha olumlu deneyimleri yaşamaya meyillidirler (Schelkle, p. 15.)

Sonuç olarak, ülkelerin farklı nitelikte emek piyasalarına sahip oluşu, parasal birliği ülkeler açısından maliyetli yapabilir. Çünkü, herhangi bir arz şokundan bu ülkelerdeki ücret ve fiyatlar farklı bir şekilde etkilenecek ve farklı enflasyonist baskılara neden olacaktır. Daha önce değinildiği gibi ülkeler arasındaki enflasyon oranlarındaki farklılıklar, parasal birliğin maliyetlerini artıran etkilere neden olacaktır.

1.1.2.4. Büyüme Oranı Farklılıkları

Ülkeler parasal birlik oluşturduklarında, büyüme oranlarındaki farklılıklar da bazı problemlere yol açabilir. Örneğin, parasal birliğe büyüme oranları farklı iki ülkenin (A ve B) katıldığını varsayalım. A ülkesinin GSMH'sının yılda %5, B ülkesinin ise %3 büyüdüğü ve her iki ülkenin birbirinden yapmış olduğu ithalatın gelir esnekliğinin 1'e eşit olduğu bir durumu ele alalım. Bu durumda, A ülkesinin B ülkesinden yaptığı ithalat yılda %5 büyüme gösterirken, B ülkesinin A ülkesinden yaptığı ithalat yılda %3 artacaktır. Bu durum, ithalat ihracatına oranla daha hızlı artan A ülkesinin, ödemeler bilançosu açığı ile karşılaşmasına neden olur. Ticaret bilançosundaki açıkların kronikleşmesinden kaçınmak isteyen A ülkesi, B ülkesine yaptığı ihracatın fiyatlarını azaltarak ihracatını artırma davranışına girmek zorunda kalacaktır. Diğer bir ifade ile, A ülkesi, ticaret hadlerini ürünlerini daha fazla rekabetçi hale getirinceye kadar azaltacaktır. Bu nedenle A ülkesi, ticaret hadlerini ya paranın değeri azalması (devalüasyon) ya da B ülkesine göre yurtiçi fiyat artışlarının düşük bir oranıyla azaltabilir (De Grauwe, op.cit., p.25.).

Eğer A ülkesi B ülkesiyle parasal birliğe katılırsa, A ülkesi döviz kurlarının sabitlenmesinden dolayı dış açıklarını giderebilmek için sadece ikinci aracı yani yurt içi fiyat ayarlamalarını kullanabilecektir. Bu durum, A ülkesinin büyüme sürecini yavaşlatacak olan deflasyonist politikaları takip etmesine neden olacaktır. Sonuç olarak, parasal birlik hızlı büyüyen bir ülke için maliyetli olabilmektedir. Hızlı büyüyen ülke, ticaret bilançosundaki arzu edilmeyen gelişmeler nedeniyle, ulusal parasının değeri azaltmayı yani kendi ulusal para politikasını kullanmayı parasal birlikten çok daha avantajlı bulacaktır.

Ancak, Krugman'a göre, hızlı büyüyen ülkeler aynı zamanda yeni ürünler geliştirebilen veya eski ürünlere yeni özellikler katabilen ülkelerdir. Böyle bir büyüme sürecinin sonucu olarak bu tür ülkelerin ihracatının gelir esnekliği, yavaş büyüyen ülkelere oranla çok daha fazla olacaktır. Ayrıca uygulamalı bulgularla desteklendiği gibi, hızlı büyüyen ülkelerin ihraç mallarının gelir esnekliği, genellikle ithalatının gelir esnekliğinden daha yüksektir (Krugman P., "Differences in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates", *European Economic Review*, 33,5,1989, p. 1035.). Dolayısıyla hızlı büyüyen ülkeler, ticaret bilançosu problemlerine maruz kalmaksızın ekonomik büyümelerini sürdürebilirler. Yine hızlı büyüyen ülkelerdeki sermayenin marjinal verimliliği, yavaş büyüyen ülkelere oranla daha fazla olduğu için yatırımlar hızlı büyüyen ülkelere yönelecektir. Bu sermaye akımları hızlı büyüyen ülkenin ticaret bilançosu sorunlarını giderici bir etki yaratacaktır (De Grauwe, op.cit., pp. 35-36.) Bu iki faktör, hızlı büyüyen ülkelerin parasal birliğe katılmasını maliyetli hale getiren ticaret bilançosu sorunlarını herhangi bir kur ayarlaması olmaksızın giderici etkiye sahiptir.

2.5. Farklı Mali Sistemler ve Senyoraj Problemi

Ülkeler, farklı mali sistemlere sahip olmaları nedeniyle birbirinden farklılık gösterirler. Bu farklılıklar, genellikle hükümet bütçe açığının finansmanında para politikası ve kamu borçlanması araçlarını farklı kombinasyonlarını kullanmada kendini göstermektedir (Schelkle, pp. 16-17). Farklı yapılaraya sahip olan ülkeler, parasal birliğe katıldıklarında, bütçe açıklarını finanse etmede birtakım sıkıntılarla karşılaşacaklardır. Bu sıkıntıyı açıklamak için bütçe açığı finansmanı eşitliği kullanılabilir.

$$G - T + rB = dB + dM$$
$$dt \quad dt$$

Burada, G hükümet borçlanması nedeniyle faiz ödemelerini içeren hükümet harcamalarının düzeyini, T vergi gelirlerini, r hükümet borçlanması üzerine işletilen faiz oranını, B ve M yüksek güçlendirilmiş paranın yani parasal tabanın düzeyini göstermektedir. Eşitliğin sol tarafı hükümetin bütçe açığıdır. Bu açık, bütçe açığından (G-T) ve hükümet borçlanması üzerine işletilen faizden (rB) ibarettir. Eşitliğin sağ tarafı ise finansman yönüdür. Bütçe açığı, borçlanmayla (dB/dt) veya güçlendirilmiş parayla (dM/dt) finanse edilebilir.

Optimal kamu finansmanı teorisi, rasyonel hükümetlerin farklı gelir kaynaklarını kullanacağını ve bu nedenle de bu farklı araçlar vasıtasıyla artan kazançların marjinal maliyetinin eşitleneceğini ifade eder (Fisher, S., "Seigniorage and Case for a National Money", *Journal of Political Economy*, 90 C2), 1982, p. 297) Yani, vergileme nedeniyle artan kazançların marjinal maliyeti, enflasyon nedeniyle artan gelirlerin marjinal maliyetini aşarsa, enflasyonu artırmak ve vergileri azaltmak rasyonel olacaktır (Canzoneri ve Roger, op.cit., p. 421) Bu ifade, öncelikle ülkelerin farklı optimal enflasyon oranlarına sahip olacakları anlamına gelmektedir. Genelde, az gelişmiş bir vergi sistemine sahip ülkeler, enflasyon nedeniyle gelirlerin artmasını çok daha avantajlı bulmaktadırlar. Farklı bir ifade ile, az gelişmiş mali bir sisteme sahip bir ülke, vergi oranlarını arttırarak gelir elde etmesinden kaynaklanan çok büyük maliyetler yaşayacaktır.

Enflasyonun düşük bir oranına sahip daha gelişmiş ülkelerle bir parasal birliğe katılan az gelişmiş ülkeler, daha düşük enflasyon oranına sahip olacaklardır. Bu durum, belirli bir bütçe açığı için bu tür ülkelerin vergilerini arttırmaktan başka çarelerinin kalmadığı anlamına gelmektedir. Bütçe açığının finansmanında vergilerin tercih edilmesi ise refah düzeyinde bir azalışa neden olacaktır. Bazı ekonomistler, bu durumun Güney Avrupa ülkeleri için hassas bir problem olduğunu iddia etmişlerdir. Düşük enflasyonlu Kuzey Avrupa ülkeleriyle parasal birliğe katılarak bu ülkeler, vergileri arttırmak zorunda kalacaklar veya daha büyük bütçe açıklarını yaşamasına müsaade edeceklerdir. Bu ülkeler için parasal birliğin maliyeti, bütçe gelirlerini arttırmada vergileme gibi çok maliyetli bir yolu izlemek zorunda kalmaları olarak kendini gösterecektir. (De Grauwe, op.cit., p. 27)

2.ORTAK PARA KULLANMANIN FAYDALARI

Ulusal paranın terk edilerek ortak bir paraya doğru hareketin, ekonomik etkinlikte bir takım kazançlara neden olacağı beklenmektedir (Vinals J. "European Monetary Integration: A Narrow or a Wide EMU?", European Economic Review, 40, 1996, p. 1105.) Etkinlikteki bu kazançlar iki farklı orijinlidir. Bunlardan ilki, ulusal paraların değiş imiyle ilişkili olan dönüşüm maliyetlerinin giderilmesi yani farklı paraların dönüşümü nedeniyle ortaya çıkan refah kaybını ortadan kalkmasıdır. (Ricci, op.cit., p. 9.) İkincisi ise döviz kurlarının zaman içerisindeki dalgalı hareketlerinden kaynaklanan döviz kuru riskinin giderilmesidir. (Melitz J., "The Current Impasse in Research Optimum Currency Areas", European Economic Review, 39, 1995, p. 495.) Çalışmanın bu kısmında, ortak para kullanmanın faydaları bu iki açıdan analiz edilecektir.

2.1. Dönüşüm Maliyetlerinin Giderilmesinden Kaynaklanan Doğrudan ve Dolaylı Kazançlar

Yabancı paralar ile değiştirilen ulusal paranın maliyeti, parasal birliğin diğer kazançlarına göre çok daha kolay görülebilir ve ölçülebilir niteliktedir. Ulusal paranın diğer yabancı paralarla değiştirilmesinde, bu tür maliyetler her zaman için bulunmaktadır. Parasal birliğe katılma, farklı para birimleri kullanan ülkeler arasında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin dönüşüm maliyetlerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır. (Frankel and Rose, op.cit., p. 1.) Parasal entegrasyonla birlikte tüketiciler, işletmeler ve hükümetler, mal ve hizmet satın alırken, yatırım yaparken ve transfer harcamasında bulunurken, bir parayı diğeri ile değiştirmek zorunda kalmayacaklardır. (Cleeton, D. L., 1999.)

Ulusal paraların yabancı paralarla değiştirilmesi zorunluluğundan kaynaklanan dönüşüm maliyetlerinin tutarı 1 yılbaşına 13 ve 20 milyon ECU arasında bir değer kadardır (Bkz. EC Commission "One Market, One Money. An Evaluation of the Potential Benefits and Costs of Forming an Economic and Monetary Union", European Economy, vol.44, 1990.). Bu tutar topluğun GSMH' sının %0,5 ile %0,25'ine denk gelmektedir. (Grubel, H. G., 2000,.) Bu önemsiz bir para miktarı olarak görünebilir, fakat bu değer tek pazardan kaynaklanan kazançların değerine ilave edilmesi gereken bir kazanç niteliğindedir. Bu önemsiz bir para miktarı olarak görünebilir, fakat bu değer tek pazardan kaynaklanan kazançların değerine ilave edilmesi gereken bir kazanç niteliğindedir.

Dönüşüm maliyetlerinin azalması sonucu ortaya çıkan bu kazançların görece bir niteliğe sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Bu kazançların önemi genellikle bankacılık sektöründe kendini gösterir. Farklı ülkelerdeki araştırmalar, bankaların kazançlarını yaklaşık %5'inin ulusal paraların değişimi işleminden alınan komisyonlardan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bankalar için kazancın bu kaynağı, parasal birliğin oluşturulmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu tür komisyonlar, herhangi bir ekonomik varlığı elde etmek için tüketici tarafından ödenen bir vergi niteliğindedir. Bu nedenle, ulusal paraların değişiminden kaynaklanan dönüşüm maliyetleri toplum açısından bir refah kaybı niteliğindedir. (Ricci, op.cit., p. 9.2). Parasal birlik neticesinde bankaların, diğer karlı faaliyetleri araması gerekecektir. Bu yapıldığı takdirde toplum kazanacaktır. Paraların değişimi için kullanılan banka kaynakları, parasal birlikle beraber toplum için çok daha faydalı görevleri gerçekleştirmek için serbest kalacaklardır.

Dönüşüm maliyetlerinin ortadan kalkması, ölçülmesi güç olan dolaylı kazançlara da neden olmaktadır. Bu kazançlar, ulusal piyasalar arasındaki fiyat farklılığı alanının daralmasıyla ilintilidir. Bugün bile Avrupa Birliği (AB) içerisindeki üye ülkeler arasında fiyat farklılıkları mevcuttur. Bu tür fiyat farklılıkları, AB üye ülkelerinin ulusal piyasaları ayrı olmalarından kaynaklanmaktadır. Yani parasal birliğe katılmamış bir ülkeden araba satın alan tüketiciler için yine dönüşüm maliyetleri söz konusudur. Eğer bu dönüşüm maliyetleri olmasaydı, tüketiciler arabanın ucuz olduğu ülkeden bu malları satın almak için hiçbir tereddüt göstermeyecektir. Yine dönüşüm maliyetlerinin vergileme farklılıkları ve idari düzenlemeler gibi birçok kaynağı da olabilir. Böyle bir durumda yabancı parayı satın alma ve satmanın maliyetini gidermek çok önemli olmayabilir. Bununla birlikte, tek pazarı yaratmada diğer faktörlerle birlikte, dönüşüm maliyetleri fiyat farklılığını ön plana çıkarmaktadır. Sonuç olarak üye ülkeler arasında tek paranın kullanılması, tüketiciler açısından döviz kuru marjlarını kapsayan dönüşüm maliyetlerini ortadan kaldırarak refahı artırıcı statik bir etki doğuracaktır (Grubel, op.cit., p. 22-23.).

2.2. Kur Riskinin Giderilmesinden Kaynaklanan Refah Kazançları

Gelecekteki döviz kurlarının ne olacağı hakkındaki belirsizlik, firmaların gelecek kazançları hakkında endişelerini de beraberinde getirecektir. Riskten kaçınan bireyler tarafından oluşturulan bir dünyada

döviz kuru belirsizliğinin bir refah kaybına yol açacağı genellikle kabul görmektedir. Yani gelecekte oluşacak bir kazancın şimdiden daha belirgin olması tercih edilen bir durumdur. Parasal entegrasyonla birlikte sağlanan faydaların en önemlisi, üye ülkeler arasında döviz kuru riskinin giderilmesi sonucu, kaynakların optimal dağılımı sağlanarak ve böylece yatırım ve ticarete yaşıyan artışın ekonomik büyümeyi yani toplumun refahını dinamik bir şekilde artırmasıdır. (Kwan,)

2.2.1.Döviz Kuru Belirsizliği ve Fiyat Mekanizması

Döviz kuru belirsizliği, mal ve hizmetlerin gelecek fiyatları hakkındaki belirsizliği de beraberinde getirmektedir. Ekonomik birimler, tüketim, üretim ve yatırım ile ilgili kararlarını fiyat mekanizmasının kendilerine sağlamış olduğu bilgiler üzerine dayandırır. Eğer fiyatlar belirsiz olmaya başlarsa, bu kararların optimalliyi belirsizlikten olumsuz yönde etkilenerek azalacaktır. (De Grauwe, op.cit., p. 67.)

Ancak söz konusu olan döviz kuru belirsizliği, reel döviz kuru belirsizliğidir. Bu konu ile ilgili bilinen en iyi örnek, 1980-85 dönemindeki ABD ve diğer sanayileşmiş ülkeler arasındaki enflasyon farkından daha büyük oranda ABD dolarının "tahmin edilemeyen" oranda bir değer kazanmasıdır. Diğer bir deyişle, dolar bu dönemde satın alma gücü paritesinden önemli ölçüde sapma göstermiştir. Bu "kötü gidiş" dünya piyasalarında rekabete sahip olması gereken çoğu Amerikan firmasının kârlılıklarında büyük ve kestirilemeyen olumsuz değişimlere yol açmıştır. Birkaç yıl sonra dolar önemli ölçüde ve 1980'lerin ilk yarısındaki reel değerlenmeden daha fazla oranda değer kaybetmiştir. Bu büyük reel döviz kuru hareketleri Amerikan ekonomisi için büyük uyarlanma maliyetlerine neden olmuştur. Ortak bir para uygulamasına geçişle birlikte reel döviz kuru belirsizliğindeki azalış, bu uyarlanma maliyetlerini azaltabilir. Böylece fiyat mekanizması, doğru ekonomik kararları almada iyi bir rehber olmaya başlayacaktır. Ancak bu etkinliğin kazançlarını belirlemek oldukça zordur (Ibid., pp. 67-68.).

Döviz kuru belirsizliği, fiyat mekanizmasıyla sağlanan bilginin kalitesini bir başka nedenle de olumsuz etkileyebilir. Döviz kuru riskinden kaynaklanan fiyat belirsizliği, riskteki bir artışa neden olacak, bu da genellikle reel faiz oranını artıracaktır. Bu faiz artışı sonucu, yatırım projelerindeki beklenen kazancın daha belirsiz hale gelmesinden dolayı riskten kaçınan yatırımcılar daha yüksek bir risk primine ihtiyaç duyacaklardır. Aynı şekilde, riskli bir ortamda ekonomik birimler gelecek kazançlarının iskonto oranlarını artırmak isteyeceklerdir. Ancak yüksek faiz oranı, yatırım projelerinin etkin bir yöntemle seçilmesini engelleyecek, bu da yatırım projelerinin yönetiminde ahlaki sorunlara (moral hazard) ve kötü tercihlere (adverse selection) neden olacaktır. (Ibid., p. 68)

Özetle parasal birliğin beraberinde getirdiği önemli statik kazanç, döviz kuru riskini gidermesi ve ülkeler arasındaki faiz oranı farklılıklarını azaltarak fiyat mekanizmasının daha etkin bir şekilde işlemesine yol açmasıdır (Grubel, op.cit., p. 22.). Diğer bir ifadeyle, döviz kuru riskine ilişkin maliyetler azaldıkça, parasal birliğe üye ülkelerin kaynak dağılımı etkinliğinde olumlu yönde bir artış ortaya çıkacaktır. Azalan maliyetler üretimin daha ileri entegrasyonuna ve parasal birliğe üye ülkeler arasındaki ticaretin ve yatırım akımlarının artmasına neden olacaktır (Cleeton, op.cit., p. 167).

2.2.1.2. Döviz Kurlarındaki Belirsizlik ve Ekonomik Büyüme

Döviz kuru riskinin giderilmesinin ekonomik büyümede bir artışa neden olacağına dair tartışmalar, neoklasik model ve onun son yıllardaki genişlemesi olan dinamik ölçek ekonomileri üzerine tesis edilir (Dornbusch R., ve Fischer S., Makroekonomi, McGraw-Hill-Akademi, İstanbul, 1998, p. 271). Parasal birlikle beraber döviz kuru riskinin giderilmesinin, sistemik riski azaltarak reel faiz oranlarının düşmesine neden olacağı kabul görmektedir. (Grubel, op.cit., p. 29) Bu etki, Neoklasik büyüme modeline göre Şekil 1 'de gösterilmektedir. Başlangıçta denge, sermayenin marjinal verimliliğinin gelecek tüketimi iskonto etmede tüketicilerin kullandıkları faiz oranına eşit olduğu A noktasında gerçekleşir. Parasal birlik sonrası faiz oranındaki azalışa bağlı olarak iskontonun risk-ayarlanmış oranındaki azalma, eğimi iskonto oranına eşit olan rr doğrusunu yaklaştırır. Parasal birlik sonucu yurt içi denge A noktasından B noktasına hareket edecektir. Ekonomi A noktasından B noktasına hareket ederken, risk ayarlanmış faiz oranındaki düşüşe bağlı olarak sermaye miktarında ve büyüme oranında bir artış olacaktır (Cleeton, op.cit., E1 . 167.). Yeni dengede, işçi başına üretim ve sermaye stokunda bir artış yaşanacaktır. Bununla birlikte büyüme oranının, nüfusun büyüme oranı ve teknolojik değişimin dışsal oranı tarafından belirlenen ilk seviyesine geri döndüğüne dikkat edilmelidir. Böylece neoklasik büyüme modelinde parasal birlik nedeniyle faiz oranındaki azalış, büyüme

oranını geçici olarak artırmaktadır. Yeni dengede işçi başına üretim düzeyi artarken, sermayenin verimliliği zorunlu olarak azalacaktır. (De Grauwe, , Krugman P., and Obstfeld M., 1991.) Ayrıca bu fayda ve maliyetler iktisat ekolleri açısından da farklılık göstermektedir.

2.4.FAYDA VE MALİYETLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Krugman ve Obstfeld analizlerinde, parasal bir alanın fayda ve maliyetlerini, bu birliğin büyüklüğüne ünün bir fonksiyonu olarak ele almaktadırlar.(Krugman P., and Obstfeld M., International Economics: Theory and Policy, New York: Harper Collins Publishers, 1991,) Para alanı genişledikçe, tek para kullanımından kaynaklanan faydalar artarken, parasal birliğe kendi makro ekonomik uyarlanma problemlerini çözmeyi amaçlayan yeni ülkeler katıldıkça tek para kullanmadan kaynaklanan maliyetler artan oranda artacaktır.(Demopoulos G. D., and Yannacopoulos N. A., "On the optimality of a Currency Area of a Given Size", Journal of Policy Modelling, 23,2001, p. 18.) Böylece Optimum Para Alanı , marjinal maliyetin marjinal gelire eşit olduğu yerde ortaya çıkacaktır. Para alanının optimal büyüklüğü ile ilgili bir kriter, birliğin bütün üyelerinin birlik öncesi duruma göre daha iyi durumda olmaları ve böylece hiçbir ülke veya ülke grubunun ortak parayı terk etmek düşüncesinde olmamaları olarak ifade edilmektedir (Melitz, op.cit., p. 496.).

Parasal birliğine üye ülkelerin, bu birlikten elde edecekleri refah kazançları ve karşılaşacakları maliyetlerin büyüklüğünün, ilgili ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaretin düzeyine ve dış ticarete açıklık derecelerine bağlı olarak değişmesi beklenir. Bu bağlamda açık bir ekonomi, dünya piyasalarında fiyat alıcı konumdaki bir ekonomiyi ifade etmektedir. Yani, döviz kurlarındaki değişimler, açık ekonomilerde fiyat değişimlerine dönüşmektedir. Ülkelerin açıklık dereceleri artıkça, elde edilecek refah kazançlarının artması beklenir. Örneğin, dönüşüm maliyetlerinin giderilmesinin etkisi, açıklık derecesine bağlı olarak kendini daha belirgin bir şekilde gösterecektir. Benzer şekilde, açıklık derecesi yüksek ülkelerdeki firma ve tüketiciler, farklı paralarla ve büyük yabancı piyasalarla yüz yüze geldiklerinden dolayı üretim, yatırım ve ticaretle ilgili yanlış karar verebilirler. Bu risklerin giderilmesi, büyük ve nispeten kapalı ekonomilere göre daha küçük ve açık ekonomilerde daha büyük refah kazançlarına neden olacaktır. Öte yandan parasal birliğin beraberinde getireceği maliyetler ülkenin açıklık derecesinin yüksekliğine bağlı olarak azalacaktır. Yani bir ülke dış ticarete ne kadar açıksa, oluşturulacak parasal birlikten kaynaklanan kayıpları da o kadar az olacaktır. Çünkü ülkenin dışı açıklık derecesi artı kaçta yani diğer ülkelerle olan iki yanlı ticareti ve iş gücünün, sermayenin ve diğer üretim kaynaklarını n ülkeler arasındaki hareketliliği artıkça, kendi ulusal parası üzerinde yapacağı ayarlamalara da o kadar az ihtiyaç duyacaktır.(Mkenda, op.cit., p. 5, Cleeton, op.cit., p. 168 ve Kwan, op.cit., p. 558.) Açık ekonomilere oranla kapalı ekonomilerde döviz kuru ayarlamaları, ekonomik dengesizlikleri gidermede daha etkin bir araç niteliğindedir.(Cleeton, op.cit., p. 169.) Mundell ve Kenen'in ifade ettiği gibi döviz kurunun etkinliği, fiyatlar ve ücretlerin döviz kurlarındaki değişimi hızlı bir şekilde ortadan kaldırdıkça, açıklığın derecesine bağlı olarak azalacaktır.(Akt: Ricci, op.cit., p. 6) Özetle maliyet doğrusunun eğimi ve pozisyonu, ülkeler arasındaki maliyet gelişmelerine ve talep değişiminin etkilerine karşı döviz kuru aracını n etkinliği hakkında ülkelerin görüşü üzerine bağımlı olarak değişecektir.

Ülkeler arasında ortak para kullanılmasının getirdiği birtakım potansiyel fayda ve maliyetler söz konusudur. Ortak para kullanımı, üye ülkeler açısından talep değişimlerine tepkilerdeki farklılık, büyüme oranı farklılıkları, emek piyasası koşullarındaki farklılıklar, ülkelerin farklı işsizlik-enflasyon oranı tercihleri ve mali piyasalardaki farklılıklar nedeniyle yüksek maliyetler içerebilmektedir. Parasal birliğe katılmak isteyen ülkeler, bu özellikleri itibariyle birbirlerinden çok büyük farklılıklar içeriyorsa, parasal birliğin bir üyesi olmak yerine, bağımsız para ve döviz kuru politikaları ı izlemeyi daha avantajlı bulabileceklerdir. Ancak, parasal birliğin üye ülkeler açısından getirdiği maliyetlerin büyüklüğü, ülkelerin ekonomik yapıların benzerliğine ve ülkelerin açıklık derecelerine bağlı olarak azalmaktadır. Parasal birliğin oluşturulmasıyla ortaya çıkan bu maliyetler yanında ortak para kullanımının önemli faydaları da söz konusudur. Bu faydalardan ilki, ortak para kullanımının dönüşüm maliyetlerini azaltmasıdır. Dönüşüm maliyetlerindeki azalışın ülkelerin refah ı üzerine doğrudan etkileri yanında ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarını gidererek firmalar ve tüketiciler için birtakım avantajları beraberinde getirmesi nedeniyle dolaylı kazançlar da söz konusudur. Ortak para kullanmanın ı n diğer bir faydası da, döviz kuru riskinin ortadan kalkması sonucunda fiyat belirsizliğinin azalması ve böylece fiyat mekanizmasının dağıtım etkinliğini iyileştirmesidir. Ancak üye ülkelerin refah ı üzerine katkı sağlayan ortak para kullanımının bu faydasını ölçmek zordur. Aynı şekilde, parasal birlikten kaynaklanan ilave bir ekonomik büyüme beklenilebilir. Keynesyen ve Parasalcı görüşler arasındaki

tartışma Parasalcı görüş taraftarlarının döviz kurları konusunda haklı çıkması sonucu, parasal birliğin ülkeler açısından istenilebilir olduğunu göstermiştir. Ancak bir ülke parasal birliğe katılmadan önce diğer ülke veya ülkelerle olan iktisadi benzerliğine dikkat etmelidir. Aynı şekilde parasal birlik sonucunda elde edebileceği kazançlar ile katlanacağı maliyetleri rasyonel bir şekilde karşılaştırarak karar vermelidir. Bu sonuç, Avrupa Birliği üyesi olup da Euro dışında (şimdilik) kalan ülkelerin davranışına kısmen de olsa bir açıklama getirmektedir. Aynı şekilde Euro'ya katılacak ülkeler açısından da önemlidir.

2.5. TÜRK CUMHURİYETLERİNİN ORTAK TEK PARAYA GEÇMESİNİN FAYDALARI NELER OLACAKTIR

Ortak para kullanmanın maliyetleri, ekonominin makroekonomik yönüyle çok daha fazla ilgili iken, kazançları daha ziyade mikroekonomik düzeyde olacaktır. Çünkü, Ulusal paranın terk edilerek ortak bir paraya doğru hareketin, ekonomik etkinlikte birtakım kazançlara neden olacağı beklenmektedir. Yabancı paralar ile değiştirilen ulusal paranın maliyeti, parasal birliğin diğer kazançlarına göre çok daha kolay görülebilir ve ölçülebilir niteliktedir. Ulusal paranın diğer yabancı paralarla değiştirilmesinde, bu tür maliyetler her zaman için bulunmaktadır. Parasal birliğe katılma, farklı para birimleri kullanan ülkeler arasında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin dönüşüm maliyetlerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır". Parasal entegrasyonla birlikte tüketiciler, işletmeler ve hükümetler, mal ve hizmet satın alırken, yatırım yaparken ve transfer harcamasında bulunurken, bir parayı diğeri ile değiştirmek zorunda kalmayacaklardır.

Dönüşüm maliyetlerinin azalması sonucu ortaya çıkan bu kazançların görece bir niteliğe sahip olduğuna dikkat edilmelidir. Bu kazançların önemi genellikle bankacılık sektöründe kendini gösterir. Farklı ülkelerdeki araştırmalar, bankaların kazançlarının yaklaşık %5'inin ulusal paraların değişimi işleminden alınan komisyonlardan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bankalar için kazancın bu kaynağı, parasal birliğin oluşturulmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu tür komisyonlar, herhangi bir ekonomik varlığı elde etmek için tüketici tarafından ödenen bir vergi niteliğindedir. Bu nedenle, ulusal paraların değişiminden kaynaklanan dönüşüm maliyetleri toplum açısından bir refah kaybı niteliğindedir. Parasal birlik neticesinde bankaların, diğer karlı faaliyetleri araması gerekecektir. Bu yapıldığı takdirde toplum kazanacaktır. Paraların değişimi için kullanılan banka kaynakları, parasal birlikle beraber toplum için çok daha faydalı görevleri gerçekleştirmek için serbest kalacaklardır.

Yabancı paralar ile değiştirilen ulusal paraların maliyeti, parasal birliğin diğer kazançlarına göre çok daha kolay görülebilir ve ölçülebilir niteliktedir. Ulusal paranın diğer yabancı paralarla değiştirilmesinde, bu tür maliyetler her zaman için bulunmaktadır. Parasal birliğe katılma, farklı para birimleri kullanan ülkeler arasında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin dönüşüm maliyetlerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır. (Frankel and Rose, op.cit., p. 1.) Parasal entegrasyonla birlikte tüketiciler, işletmeler ve hükümetler, mal ve hizmet satın alırken, yatırım yaparken ve transfer harcamasında bulunurken, bir parayı diğeri ile değiştirmek zorunda kalmayacaklardır. (Cleeton, D. L., "Economic and Monetary Union Is Off on the Right Floor", The Brown Journal of World Affairs, Summer/Fall, Vol. IV, Issue 2, 1999, p. 167.)

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklıdır. O nedenle aynı paraları kullanamazlar. Tek ortak paraya karşı çıkanların temel argümanı, ülkelerin gelişmişlik düzeyinin farklı olduğu, o nedenle aynı para birimini kullanmalarının mümkün olmadığı şeklindedir. Bu konuda Mundell'in cevabı; ekonomik gelişmişlik veya bölgeler arası gelişmişlik farklarına bakılırsa, ABD içinde de eyaletler arasında aynı hususun sözkonusu olabileceği şeklindedir. Zira aynı mantıkla bakılırsa, ABD'de örneğin California ile Arizona'da, Türkiye'de de örneğin; İzmit ile Hakkâri'de farklı para birimlerinin kullanılması gerekecektir. Zira bu bölgelerin de ekonomik durumları, büyüme ve enflasyon oranları farklıdır. Ekonomik gelişmişlik düzeyleri farklı olan her bölgede farklı para birimi kullanılırsa, para birimi sayısı sonsuza yaklaşacaktır. Diğer taraftan, ekonomik gelişmişlik farklılıkları hangi ölçekte ele alınacaktır? Bir ilin ilçeleri, hatta köyleri arasında bile ekonomik gelişmişlik farkı, çok ciddi ölçüde olabilmektedir. Örneğin, Tekirdağ'ın Çorlu ilçesi ile Malkara ilçesi farklı para birimi mi kullanılmalıdır? Peki, Çorlu'nun gelişmiş bir köyü ile nispeten geri kalmış köyü hangi para birimini kullanılmalıdır? Bunların her birinde farklı para birimi kullanılırsa ekonominin daha etkin çalışacağını iddia etmenin mümkün olamayacağı açıktır. Bilakis para bölgesinin geniş olması, dışsal iktisadi şoklara karşı mukavemet kazandıracaktır. Ortak para birimini kullanmak için politik birlik gerekir. Politik birlik de sağlanamayacağına göre, tek para mümkün değildir. TOP(Terk Ortak Para)'ya karşı çıkanların başka bir argümanı da politik birlik sağlanmadan milli devletlerin kendilerine senyöraj geliri sağlayan milli

paralarından vazgeçmeyecekleri, politik birlik sağlanamayacağına göre de TOP'nın uygulanmasının fiilen mümkün olmadığı şeklinde özetlenebilir. Bu argümana karşı Mundell (2001); tarihte altın veya gümüş standardının uygulanabilmiş olmasının, politik birlik olmadan da ülkelerin ortak para birimini rahatlıkla kullanabileceklerini gösterdiğini belirtmektedir. Gerçekten de tarihte kıymetli maden standardını uygulamış olan ülkelerin, hepsi aynı gelişmişlik düzeyine sahip olmadığı gibi aralarında politik birlik de sözkonusu değildir. Ancak aynı para standardını uygulamak, “ortak ölçü birimini paylaşmak” anlamına geliyordu. Zira altın standardını uygulayan ülkelerin para birimlerinin üzerinde farklı isimler, farklı yazı ve işaretler bulunsa da bu paralar, fiilen aynı para biriminin değişik kupürleri anlamına geliyordu. Aralarındaki değişim oranı (kur) maden içerikleri değiştirilmediği sürece, sabitti. Kıymetli maden standardı, uygulandığı dönemde uygulayan ekonomilere bir nevi parasal birlik sağladı. Birbiriyle savaşan ülkeler bile bu birliğin üyesi olabiliyordu. Yirminci yüzyılın kâğıt paralarının yarattığı enflasyonun aksine, bu birlik döneminde enflasyon belli sınırlar dâhilinde muhafaza edilebildi. Gümüşün yavaş yavaş sistemin dışına çıkmasıyla 1870'lerden itibaren altın hâkim para haline geldi. Altın standardının çökmesi ise, bugünkü “modern” finansal sistem denilen ortamı yarattı. TOP'ya karşı çıkan diğer bir argüman ise Euronun TOP için örnek teşkil etmez. Çünkü AB ülkeleri arasında kültürel benzerlikler vardır. Ancak dünyanın geneli için bu benzerlik geçerli değildir. Bu eleştiriye karşılık Mundell (2001); “ülkelerin kendi menfaatleri dikkate alındığında, er ya da geç etkin bir iş birliğinin mümkün olabileceğini” söylemektedir. Gerçekten de TOP'nin faydası, ticaret yapmanın faydası gibidir. Ülkeler nasıl ki ticaret yapmak için politik veya kültürel farklılık konularına takılmaksızın karşılıklı faydaya bakarak ticaret yapma kararı verebiliyorsa, Türk dünyasında oluşacak ortak para konusu da aynıdır. Karşılıklı olarak kazanç sağlanabilecek bir iş birliğinden (ticaretten), sadece politik veya kültürel nedenlerle vazgeçmenin yanlışlığı, bu iş birliğini yapmamanın ticari maliyeti arttıracığı er ya da geç anlaşılacaktır. TOP ancak çok güçlü bir Ortak Merkez Bankası ile uygulanabilir. Demokraside bu derece büyük bir gücün etkili politik kontrolün dışına çıkarılması kabul edilemez. Bu eleştiride; OMB sisteminin işlemesi için öngörülen uluslararası bağımsız bir para otoritesinin politik kontrol dışında olmasının demokrasiye uygun olmadığı görüşü ileri sürülmüştür. Burada “atanmış-seçilmiş” çekişmesine dikkat çekilirken, diğer taraftan da merkez bankaları üzerinde politik kontrol bulunmasının iyi bir şey olduğu ima edilmiştir. Oysa geçmiş tecrübelerden bilinmektedir ki, en başarılı merkez bankaları, dolayısıyla para birimleri, politik kontrole en az tabi olanlardır. Nasıl ki milli merkez bankalarının öncelikli hedefi egemenlik bölgesinde fiyat istikrarını sağlamak ise, global merkez bankasının amacı da aynı olacaktır. Bölgesel ölçekte işlem görece tek bir Türk parasının yaratılabilmesi halinde, Türk dünyası ekonomilerine çok çeşitli faydalar sağlayabilecektir. Bölgenin tamamında fiyatlar, aynı para birimi ile ifade edilebilecek ve -transfer maliyetleri hariç- tek fiyat Türk Cumhuriyetleri genelinde geçerli olabilecektir. Gümrük vergileri ve miktar kısıtlamaları dışında, ülkeler arasında ticaret, ülke içi ticaret kadar kolay olacaktır. Bu durum ticarete etkinliği artıracak ve entegrasyon içerisindeki tüm ülkelerin reel geliri yükselecektir. Tek ortak parasının diğer bir faydası, ekonomik birlik içindeki ülkelerin büyük kısmı için para politikalarının uygulanmasını kolaylaştıracak olmasıdır. Aynı zamanda, uluslar arasında geçerli olan istikrarlı bir para biriminin bulunması Türk Cumhuriyetlerinin para politikalarına yardımcı olacaktır. Birlik içindeki bütün ülkelerde aynı para birimi kullanıldığında, birliğin tamamında aynı enflasyon oranı, aynı faiz hadleri, ticaret hacminde önemli oranda artış, verimlilik artışı ve finansal entegrasyon sağlanabilecektir. Bütün bunların ise ekonomik büyüme ve refahı artıracığı açıktır. ABD Doları bu hedefleri sağlayabilecek bir para birimi olma niteliğini kaybetme eğilimindedir. AB'nin Euro'su da bu fonksiyonu sağlamaya aday görünmemektedir. Oysa giderek küreselleşen ekonomilerin sağlıklı gelişebilmeleri için istikrarlı bir paraya olan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır. Yukarıdaki hususlar bir tarafa, tek ortak parasının en büyük faydası, “para”nın temel fonksiyonlarından biri olan, ancak son zamanlarda geniş dalgalanmalar nedeniyle zayıflayan, kaybedilmesi halinde ise ekonomik krizlere neden olan istikrarlı bir “ölçü birimi olma” özelliğinin paraya iade edilmesi olacaktır.

Ekonomiler arasındaki hareketler için bir nevi “metre” ya da “kilogram” gibi ölçü birimi niteliği taşıyan paranın değerinin kısa zaman aralıklarında küçük oranda bile olsa değişebilmesi, paranın bu niteliğine zarar vermektedir. Bir benzetme yapmak gerekirse tek para, mevcut sistemde bazen 98 cm, bazen 115 cm gibi değişik ölçüleri ifade etmesi nedeniyle güvenilir bir ölçü birimi olma niteliğini kaybeden “metre”nin her zaman 100 cm'de eşitlenmesi gibi, paranın ölçme yeteneğinin iade edilmesinin anlamına gelmektedir. Paranın ölçü birimi olma yeteneğinin zayıflamasının sakıncalarını fark eden bazı iktisatçılar; sermaye hareketlerinin kısıtlanmasından, döviz ticaretinin vergilendirilmesine kadar varan değişik öneriler getirmektedirler. Ancak,

değişik döviz birimleri var olmaya devam ettiği sürece bu tür öneriler ikinci en iyi çözüm olmaya mahkumdur. Tek ortak para, sözkonusu önerilerin getirilme gerekçesini temelden ortadan kaldıracak düzeyde köklü bir öneridir. Zira tanımı gereği “döviz kuru” birden fazla para birimi bulunmasını gerektirir. Para biriminin tek olduğu durumda “kur” sorunu, tanımı gereği ortadan kalkacaktır. Her ülkenin mutlaka bir itibarlı milli paraya sahip olması gerektiği düşüncesi tarihsel olarak geçerli değildir. Tarihte devletler, para birimi konusunda günümüze göre çok daha pragmatik davranmışlar, milli para takıntısına girmeksizin daima istikrarlı olanı ve daha geniş bir para bölgesinde kabul göreni, özetle iktisadi olarak işlev görebileni tercih etmişlerdir. O nedenle, tek global paranın uygulanmasının önündeki engel ekonomik veya tarihsel değil, tümüyle siyasi ve düşünce kalıplarıyla alakalı görünmektedir. Zira Morrison Bonpasse'nin (2006) dediği gibi, globalleşme ile milli para politikalarının çok tehlikeli bir kombinasyon olduğu giderek daha iyi anlaşılmaktadır. Bugün biz nasıl 1920'lerin başlarında Almanya'da hiper enflasyon yaşandığı dönemde- 170 bin çeşit para basıldığını, tebessümle hatırlıyorsak, muhtemelen gelecek nesiller de dünya üzerinde aynı anda yaklaşık 200 çeşit para biriminin işlem gördüğü, paranın değerinin sadece “imaj” ile belirlendiği ve alınıp satılarak değerinin anlık olarak değişebildiği, birilerinin bu paraların anlık değerleri üzerine bahse girerek büyük paralar kazanıp kaybedebildiği, sadece bir spekülâtörün para alıp satma işlemleri sonucunda bir ülkenin- ekonominin zenginleşip fakirleşebildiği bir dünyayı tahayyül etmekte güçlük çekeceklerdir. Son dönemde global krizle beraber dünya genelinde “güçlü para” ve “rezerv para birimi” kavramlarına ilişkin olarak ortaya çıkan ve yakın zamanda derinleşeceği öngörülen algılama değişikliklerinin, daha istikrarlı bir rezerv para birimi arayışı sürecinde Tek Ortak Parası tartışmalarına olumlu katkı sağlayacağı öngörülmektedir. Türk ortak para biriminin oluşturulması ve uygulanması konusunda tartışmalar olsa da ortak para birimine geçişten tüm dünya ekonomisinin Türk Cumhuriyetlerine fayda sağlayacağına dair bir inanç olduğunu söylenebilir. Türk ortak para birimini kabul etmenin olası faydaları; döviz kuru riskini ortadan kaldırması, rezerv biriktirme ihtiyacını gidermesidir. Türk Cumhuriyetleri arasındaki ortak para birliğinin sağlanması kur riskini ortadan kaldırabilir. Türk para birimine geçince ulusal para birimleri arasındaki döviz kuru sorunu aşılabilir (Moore, 2004). Bu durum, uluslararası ticarete büyük ilerlemelere yol açsa da diğer yandan, döviz veya altın gibi emtiaların fiyatlarının düşmesi veya yükselmesi durumunda karşılaşacakları risklerden korunmuş olacaklardır. Bu süreç; mevcut durumu bozmadan işlem yaparak piyasada oluşabilecek risklerden korunmayı sağlayabilir. Bu, uzun ve kısa süreli olmak üzere, iki farklı şekilde oluşabilir. Uzun süreçte, piyasada bulunan alıcıyı yükselen fiyatlardan veya düşen faiz oranlarından koruyabilir. Kısa süreçte, yatırımcı yatırım riskinden korunmak için bir fon oluşturabilir, finansal piyasaları kullanarak parasını olumsuz fiyat hareketlerine karşı koruyabilir. Bu nedenle devletlerarası ortak para birliğinin önemi büyüktür. Greenspan (1999); döviz kurlarında tasarruf ihtiyacının ortadan kaldırılması ancak döviz rezervlerini yönetme sorununu çözmüş bir ekonomide mümkün olduğunu savunmuştur. Türk ortak para birimi oluşturulurken dalgalı döviz kuru endeksinin uygulanması bu amaca hizmet edecektir. Para birliğine ortak olan ülkelerin ekonomik verileri ve fiyat dalgalanmaları daha sağlıklı bir şekilde değerlendirilebilecektir. Devletler arasındaki ortak para birimi, ülkelerin faiz oranlarının ve ürünlerin fiyatlarının değişimlerinin karşılaştırılmasını kolaylaştıracaktır (Bordo & Jonung, 1999). Ayrıca ülkeler arasındaki eşit gelir dağılımını sağlamak mümkün olacaktır. Ancak, mevcut sistemde farklı döviz kurları gelir eşitsizliğine sebep olmaktadır. (Moore, 2004). Ödemeler dengesindeki cari açık sorunun giderilmesi, her ülkenin kendi ödemeler dengesini düzeltmesini gerektirir. Bir ülkenin cari açığı varsa, geliri azalır ve finansal sorunlara yol açabilir. Bu durum, tüm ulusları tehdit etmektedir. Ancak ülkeler aynı para birimine katılırsa, iki ülkenin ticaret açığı döviz kuru ile bağlantılı olmadığı için sorun olmayacak ve bu nedenle para krizi sorunu ortadan kalkacaktır (Bonpasse, 2006).

SONUÇ

Ortak Para Birimi ile birlikte başta büyük ekonomiler olmak üzere, ülkeler arasında süren kur ve ticaret savaşlarında tansiyon büyük ölçüde düşecektir. Özellikle küçük veya gelişmekte olan ekonomilerde yerli paraların popülist veya irrasyonel kullanımı ortadan kalkacağından, bu ülkelerin daha hızlı kalkınmalarına yardımcı olacaktır. Kurlar üzerinde spekülasyon veya manipülasyon yapılamayacaktır. Türk Dünyasını kapsayan ülkelerin ticaretinde “kur riski” diye bir kavram kalmayacaktır. Farklı para birimlerine geçişteki maliyet ortadan kalkacaktır. Ülkeler kur savaşlarıyla değil; üretim kaliteleri ve kur farklarından arınmış gerçek fiyatlarla rekabet ediyor olacaklardır. Para birimi değerlendirilen ülkelerin ekonomileri, paralarının değerlendirilmesi oranında büyüyecektir. Birlik içerisindeki üye ülkelerin para birimleri eşitleneceği için, bu

dönüşümden bir kayıp veya kazanç yaşanmayacaktır. Ortak para birimi aynı zamanda bölgede tek para birimi olacağından, ayrı bir rezerv bulundurmaya ihtiyacı da ortadan kalkacaktır. Ortak para birimi kullanmanın maliyeti ekonominin makroekonomik yönü ile daha fazla bağlantılıdır. Ancak ekonomik getiriler mikroekonomik düzeyde daha fazla olacaktır. Çünkü, ulusal para biriminden vazgeçilerek ortak para birimine geçişin ekonomik verimlilik getirmesi beklenmektedir. Bu maliyetler, ulusal para birimini diğer yabancı para birimleriyle değiştirirken her zaman mevcuttur. Bir para birliğine katılmak, farklı para birimleri kullanan ülkeler arasında ticareti yapılan mal ve hizmetleri dönüştürme maliyetlerini ortadan kaldırır. Para birimi entegrasyonu sayesinde tüketiciler, işletmeler ve hükümetler artık mal ve hizmet satın alırken, yatırım yaparken ve transfer ederken bir para birimini, başka bir para birimiyle değiştirmek zorunda kalmayacaktır. Dönüşüm maliyetlerinin azalması sonucu ortaya çıkan bu kazançların görece bir niteliğe sahip olduğunu unutulmamalıdır. Bu kazançların önemi, genellikle bankacılık sektöründe kendini gösterir. Farklı ülkelerdeki araştırmalar, bankaların kazançlarının yaklaşık %5'inin; ulusal paraların değişimi işleminden alınan komisyonlardan kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bankalar için kazancın bu kaynağı, parasal birliğin oluşturulmasıyla ortadan kalkacaktır. Bu tür komisyonlar, herhangi bir ekonomik varlığı elde etmek için tüketici tarafından ödenen bir vergi niteliğindedir. Bu nedenle, ulusal paraların değişiminden kaynaklanan dönüşüm maliyetleri toplum açısından bir refah kaybı niteliğindedir. Parasal birlik neticesinde bankaların, diğer kârlı faaliyetleri araması gerekecektir. Bu yapıldığı takdirde toplum kazanacaktır. Paraların değişimi için kullanılan banka kaynakları, parasal birliktelikle beraber toplum için çok daha faydalı görevleri gerçekleştirmek için serbest kalacaklardır. Yabancı paralara çevrilen ulusal para birimlerinin maliyetleri, parasal birliğin sağladığı diğer faydalardan daha görünür ve ölçülebilir. Bu maliyetler, ulusal para birimini diğer yabancı para birimleriyle değiştirirken her zaman mevcuttur. Parasal birliğe katılma, farklı para birimleri kullanan ülkeler arasında ticareti yapılan mal ve hizmetlerin dönüşüm maliyetlerinin ortadan kalkmasına neden olacaktır (Frankel and Rose). Parasal entegrasyonla birlikte tüketiciler, işletmeler ve hükümetler, mal ve hizmet satın alırken, yatırım yaparken ve transfer harcamasında bulunurken, bir parayı diğeri ile değiştirmek zorunda kalmayacaklardır (Cleeton, 1999).

KAYNAKÇA

1. Arslan, C. G. (2002). Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği Çerçevesinde Para Politikalarının Etkinliği Açısından Türkiye'deki Takas ve Mutabakat Sisteminin Değerlendirilmesi, Yayınlanmamış Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
2. Bonpasse, M. (2006). The Single Global Currency Common Cents For The World Web: [Http://www.Singleglobalcurrency.Org/Documents/Ecopyno15forFreeunlimiteddistribution.Pdf](http://www.Singleglobalcurrency.Org/Documents/Ecopyno15forFreeunlimiteddistribution.Pdf), 05.10.2009'de Alınmıştır.
3. Baumol, W. J., and Blinder A. S., Economics: Principles and Policy, Macroeconomics, 4. Ed., Harcourt Brace Jovanovich Publishers, New York, 1988, p.355
4. Calmfors, L., and Driffill, J., "Bargaining Structure, Corporatism and Macroeconomic Performance", Economic Policy, 6, 1988, pp. 13-61
5. Canzoneri, M. B., and Roger, C. A., "Is the European Community an Optimal Currency Area? Optimal Taxation Versus the Costs of Multiple Currencies", American Economic Review, 80 (3), 1990, ppA19-433
6. Canzoneri, M. B., and Roger, C. A., "Is the European Community an Optimal Currency Area? Optimal Taxation Versus the Costs of Multiple Currencies", American Economic Review, 80 (3), 1990, ppA19-433
7. Cleeton, D. L., "Economic and Monetary Union Is Off on the Right Floor", The Brown Journal of World Affairs, Summer/Fall, Vol. IV, Issue 2, 1999, p. 167
8. Crosby M., and Otto, G. "An Australia New Zealand Currency Union?", Working Paper, www.economics.unimelb.edu.au/mcrosbyANZ. 2000, p. 8, (28.06.2002).
9. De Grauwe P., The Economics of Monetary Integration, Oxford University Press, New York, 1992, pp15.
10. Demopoulos G. D., and Yannacopoulos N. A., "On the optimality of a Currency Area of a Given Size", Journal of Policy Modelling, 23,2001, p. 18

11. Dornbusch R., ve Fischer S., Makroekonomi, McGraw-Hill-Akademi, İstanbul, 1998, p. 271
12. E1-Agraa, A. M., The European Union: History, Institutions, Economics and Policies, Fifth Edition, Prentice Hall Europe, London, New York, 1998, p. 115
13. EC Commission "One Market, One Money. An Evaluation of the Potential Benefits and Costs of Forming on Economic and Monetary Union", European Economy, vol.44, 1990
14. Ertürk, E., Yılmaz, D., & Çetin, I. (2017), Business cycle synchronization in European economic and monetary union (EMU): Testing the OCA during financial crisis. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1157-1183.
15. Ertürk, Emin. Ekonomik Entegrasyon Teorisi, Bursa: Ezgi Yayınları, 1993.
16. Frankel A. J., and Rose A. K., The Endogeneticity of the Optimum Currency Area Criteria, NBER Working Paper 5700, National Bureau of Economic Research, Cambridge, 1996, p.3.
17. Ghosh A. R., and Wolf C. H. "On the Mark(s): Optimum Currency Areas in Germany", *Economic Modelling*, 13, 1996, pp. 563-564.
18. Greenspan, A. (1999). Currency reserves and debt, The Federal Reserve Board, [Erişim Adresi]: <https://www.federalreserve.gov/boarddocs/speeches/1999/19990429.htm>>, [Erişim Tarihi: 06.06.2023].
19. Grubel, H. G., "The Merit of a Canada-US Monetary Union", *North American Journal of Economics and Finance*, 11, 2000, p. 29.
20. Hallet A. H., and Jensen S. E. H., Currency Unions and the Incentive to Reform: Are Market Mechanisms Enough, CEPR Discussion Paper No. 2001-3, Centre for Economic and Business Research, Copenhagen, 2001, pp. 1-2
21. Karras, G., and Houston H. Stokes, "Time-Varying Criteria for Monetary Integration Evidence from the EMU", *International Review of Economics and Finance*, 10, 2001, pp.171-185
22. Karluk, R. (2005). Avrupa Birliği ve Türkiye. (8. Baskı). İstanbul: Beta A.Ş.
23. Krugman P., "Differences in Income Elasticities and Trends in Real Exchange Rates", *European Economic Review*, 33,5,1989, p. 1035
24. Krugman P., "Lessons of Massachusetts for EMU", in F. S. Torres and F. Giavazzi (eds), *Adjustment and Growth in the European Monetary Union*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993, pp. 241-260
25. Kwan, C. H., "The Theory of Optimum Currency areas and Possibility of Forming a Yen Bloc in Asia", *Journal of Asian Economics*, 9,(4), 1998, p. 557
26. Melitz J., "The Current Impasse in Research Optimum Currency Areas", *European Economic Review*, 39, 1995, p. 495
27. Mkenda, B. K., "Is East Africa an Optimum Currency Area?", Working Papers in Economics, No:41, Department of Economics, Göteborg University, 2001, p. 4
28. Mundell, R. A., "A Theory of Optimum Currency Areas", *American Economic Review*, 60, 1961, pp. 567-665 ve
29. Mundell, R. A., "Currency areas, Volatility and Intervention", *Journal of Policy Modeling*, 22(3), 2000, p. 285.
30. Mundell, R. A., *International Economics*, New York: Macmillan, 1968. açıklık derecesi
31. McKinnon R., "Optimum Currency Areas", *American Economic Review*, 53, 1963, pp. 71 7-725
32. Moore, B.J., (2004). A Global Currency For A Global Economy. *Journal Of Post Keynesian Economics*, 26 (4), 631-653. Ss.
33. Ricci, A. L., (1997), "A Model of Optimal Currency Area", IMF Working Paper, WP/97/76, International Monetary Fund, Washington, pp. 7-8.
34. Schelkle W., "The Optimum Currency Area Approach to European Monetary Integration: Framework of Debate or Dead End?", *South Bank European Papers*, No:2/2001, European Institute, London, 2000, p. 7.
35. Vinals J. "European Monetary Integration: A Narrow or a Wide EMU?", *European Economic Review*, 40, 1996, p. 1105

(18)

Arş. Gör. Filiz TEKDAL¹⁶⁵

**YALTA KONFERANSI GİZLİ ZABITLARININ YAYINLANMASININ TÜRK BASININA
YANSIMASI (1955)
THE REFLECTION OF THE PUBLICATION OF THE SECRET MINUTES OF THE YALTA
CONFERENCE ON THE TURKISH PRESS (1955)**

ÖZ

II. Dünya Savaşında tarafsızlık stratejisini benimseyen Türkiye, jeopolitik konumu nedeniyle hem Müttefiklerin Devletlerin hem de Miğfer Devletlerinin baskısı ile karşı karşıya kalmıştır. Savaş döneminde Müttefikler tarafından yapılan neredeyse bütün büyük konferanslarda Türkiye'nin savaşa girmesi gündeme gelmiştir. Bu konferanslardan biri olan Yalta Konferansı, savaşın sona ermek üzeri olduğu dönemde yapılan ve savaş sonrası dünyanın dizayn edilmeye çalışıldığı bir konferanstır. Bu konferansta, Boğazlar meselesi, Montrö Antlaşmasının tadili, Türkiye'nin BM'ye üyeliği tartışıldığı için Türkiye açısından ayrı bir önemi vardır. Bu nedenle Yalta Konferansı, 1945 yılından itibaren Türk basının ilgisini çekmiştir. Basının Yalta Konferansına olan ilgisi, savaş sonrasında da Sovyetlerin, Türkiye'den toprak talepleri olması nedeniyle uzun yıllar daha devam etmiştir. Bu konferansta alınan kararlar, savaş sonrasında da Türkiye'nin bölgesel ve küresel dış politikasını etkilemiştir. 1955 yılında Yalta Konferansı tutanaklarının Amerika'da yayınlanması üzerine konu tekrar Türk basınında gündem olmuştur. Bu makalede Soğuk Savaş döneminde yeniden tartışılan Yalta Konferansı, alınan kararlar ve konferans tutanaklarının yayınlanmasının Türk basınına yansımaları ele alınmıştır. Dönemin önemli büyük gazetelerinin hemen hepsi ve devrin önemli dergilerinden Akis Dergisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İngiltere, Amerika, Sovyetler Birliği, Boğazlar, Yalta Konferansı, Basın, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere üyeliği.

ABSTRACT

Turkey, which adopted a strategy of neutrality in World War II, faced pressure from both the Allied and the Helmet States due to its geopolitical position. Turkey's entry into the war was on the agenda at almost all major conferences held by the Allies during the war period. One of these conferences, the Yalta Conference, was a conference where the post-war world was tried to be designed in the period when the war was about to end. Since the issue of the Straits, the amendment of the Montreux Treaty and Turkey's membership to the UN were discussed at this conference, it has a special importance for Turkey. The Yalta Conference has attracted the attention of the Turkish press since 1945 due to the decisions taken regarding Turkey. The interest of the press in the Yalta Conference continued for many years after the war due to the Soviet territorial demands from Turkey. The decisions taken at this conference also influenced Turkey's regional and global foreign policy after the war. In 1955, when the minutes of the Yalta Conference were published in the USA, the issue was again on the agenda of the Turkish press. In this article, the Yalta Conference, which was discussed again during the Cold War period, the decisions taken and the reflection of the publication of the conference minutes on the Turkish press are discussed. Almost all major newspapers of the period were analysed.

Keywords: Turkey, Britain, America, Soviet Union, Straits, Yalta Conference, Press, Turkey's membership in the United Nations.

¹⁶⁵ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Arş. Gör. Filiz Tekdal; ORCID: 000-0002-8874-9870, ftekdal@agri.edu.tr

1.GİRİŞ

Türkiye I. Dünya Savaşında yaşadığı yıkım ve ağır kayıpların getirdiği tecrübe ile II. Dünya Savaşına girmekten kaçınmış ve bunun için mümkün olduğunca savaşan taraflar arasında denge politikası izleyerek bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. Eylül 1939 tarihinde Almanya'nın Polonya'yı işgal etmesiyle başlayan II. Dünya Savaşına, 61 devlet katılmıştır (Ural-Topçu, 20016:519). Bu ülkelerden biri olmak istemeyen Türkiye, tarafsızlığını korumak istemişse de stratejik konumundan dolayı 1943 yılından itibaren Müttefik Devletlerin artan baskısı ile karşılaşmıştır. Bilindiği gibi savaşın kaderini etkileyecek stratejik karlar savaş süresince yapılan büyük konferanslarda ve görüşmelerde ele alınmıştır. Türkiye'nin savaşa dahil edilmesi, böylece ikinci bir cephe açılması bu konferansların hemen hepsinde gündeme getirilmiş ve bunun için Türkiye üzerinde baskı uygulanmıştır (Armaoğlu,1994:412).

1943 Casablanca Konferansında, Roosevelt ve Churchill açılacak bir Balkan cephesinde Türkiye'nin de katılmasına karar vermişlerdir. Bunun üzerine Adana'da Cumhurbaşkanı İnönü ile bir araya gelen Churchill'e Türkiye'nin modern silahlara ihtiyacı olduğu ve ordusu bu durumdayken savaşa girmeyeceği bildirilmiştir. Ayrıca Türkiye, Sovyet Rusya'nın, Avrupa savaşında kazandığı başarılarından sonra Avrupa'ya hâkim olmasına ve Sovyetlerin yayılcı politikasına dikkat çekerek Sovyetlere karşı güvence istemiştir. O sırada Türkiye tarafından görülmeye başlanan Rus yayılcılığı emarelerini, görmekten uzak Churchill, silahların temin edileceğini bildirmiş; Türkiye'nin Sovyet endişesi için ise böyle bir durumda kurulacak BM'nin garanti sağlayacağını söylemiştir. Ancak fiili bir garantiye sahip olmak isteyen Türkiye'yi ikna etmesi mümkün olmamıştır (Kongar, 1999:456, Armaoğlu,1994:413).

Adana görüşmeleri sonrasında istediği cevabı alamayan müttefikler, Sovyetlerin büyük baskısıyla önce Moskova Konferansında ve sonrasında da Tahran Konferansında, Türkiye'yi adeta savaşa girmeye zorlanmışlardır. Nitekim 1943 yılında yapılan Kahire Konferansına davet edilen İnönü, maruz kaldığı baskılar karşısında Türkiye'nin savaşa katılmasını prensip olarak kabul etmiş; ancak silah ve teçhizat eksikliği giderilmeden savaşa dahil olmayacağını da bir kez daha bildirmiştir (Armaoğlu,1994:413, Arslan-Somel, 2020:1838). Ancak daha 1943 yılı bitmeden savaşın seyri Avrupa'da değişmiştir. Alman kuvvetlerini Stalingard'da yenen Sovyetler, Türkiye'nin savaşa girmesini artık gerekli görmemeye başlamışlardır (Sarı, 2015:1231). 1944 yılından itibaren ise Türkiye için açık bir Sovyet tehdidi söz konusu olmaya başlamıştır.

Savaşın sonu görülmeye başladığında üç büyük devlet Yalta'da yeni bir konferans düzenlemeyi kararlaştırmışlardır. Kırım Konferansı olarak da bilinen bu konferans yedi gün sürmüş ve bir bölümü "Argonaut" koduyla gizli bir biçimde gerçekleştirilmiştir. (Özdemir-Çalışkan-Öztürk, 2017:69) Savaş sonrası Avrupa ve dünyanın yeni düzeninin planladığı Yalta konferansında Stalin, Boğazların statüsü ve Montrö Antlaşmasının tadiline dair teklifte bulunmuştur. Bu teklifin uygulanması için Sovyetlerin, savaş sonrasında Türkiye üzerine uyguladığı baskı Yalta konferansını, Türk dış politikası açısından önemli bir noktaya taşımıştır (Armaoğlu, 1994:414, Ural-Topçu, 2016:527).

Yalta Konferansından hemen birkaç ay sonra Ruslar, Mart 1945'te yenilenme zamanı gelen 1925 tarihli Türk-Sovyet Saldırmazlık Paktının yenilenmeyeceğini bildirmişlerdir. Haziran 1945 tarihinde verdikleri bir notayla da Kars, Ardahan bölgelerinin Rusya'ya verilmesini istemiş; Boğazlarda üs talebinde bulunmuşlardır (Armaoğlu, 1994:415). Ağustos 1946 tarihine gelindiğinde ise Rusya, Boğazlar ile ilgili Türkiye'ye bir nota daha vererek Montrö Antlaşmasının değiştirilmesini yeni bir boğazlar rejiminin tesis edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Buna göre Boğazlar, Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine daima açık olmalıdır. Boğazlarda, ticaret ve güvenliğin temini hususunda Türkiye ve Sovyetler birlikte hareket edecektir. Bunun Amerika ve İngiltere'ye bildirildiği de metne eklenmiştir. Bu notaya karşılık 22 Ağustos'ta Amerika, Sovyetlere bir nota vermiştir. Bu notada, Türkiye'nin mevcut haklarının saklı olduğu ve Boğazlarda uluslararası bir tehdit olduğunda Güvenlik Konseyi'nin harekete geçeceği bildirilmiştir. Türkiye'de Sovyetlere, 23 Ağustos'ta bir nota vererek Sovyet taleplerini reddetmiştir. Ancak Sovyetler, boğazların birlikte idare edilmesi konusunda ısrarlıdır ve 29 Eylül'de Türkiye'ye yeni bir nota verirler. Türkiye, egemenlik haklarına aykırı olduğunu bildirerek bu notayı da reddeder (Ural-Topçu, 2016:527).

Sovyet talepleri nedeniyle Yalta görüşmeleri ve alına kararlar 1945 yılından itibaren Türk basınının gündeminde olmuş; savaş sonrasında da Sovyetlerin bu taleplerini sürdürmesi nedeniyle konu basında yer almaya devam etmiştir (Sarı, 2015:123, Ural-Topçu, 2016:527). Bu makale de 1955 yılında Yalta Konferansı tutanaklarının Amerika'da yayınlanmasıyla birlikte yeniden dünyada gündem olan konun, Türk basınına yansımaları ele alınmıştır. Makalede dönemin ana akım medyası olarak nitelenebilecek Ankara ve İstanbul gazetelerinin yanı sıra Akis Dergisi de incelenmiştir.

1955 yılında Yalta tutanakları yayınlandığında, uzun yıllardır zaten Türkiye'de Yalta kararları tartışılmaktadır ve Akis Dergisinde denildiği gibi yayınlanan tutanaklardan öğrenilen yeni bir şey yoktur. Ama da yine de gazeteler de günlerce konu ele alınmış ve köşe yazılarında yorumlar yapılmıştır. Ancak dikkat çekici olan nokta belki de daha önce üzerinde çok tartışıldığından dolayı tutanakların Türkiye ile ilgili kısımlarına fazla yer verilmemiş olmasıdır. Bununla birlikte Ahmet Şükrü Esmer'in Halkçı Gazetesinde Yalta tutanaklarının yayınlanması konusunda tespit edebildiğimiz altı köşe yazısı yazmış olduğunu ve bu yazılardan birinin de Türkiye'ye ayrıldığını burada belirtmek gerekir. Haftalık bir dergi olan Akis Dergisi iki sayısında bu konuya yer vermiştir. Türkiye ile ilgili kararlara yönelik tepkiler daha çok köşe yazılarında yapılan yorumların içinde dile getirilmiştir.

2.YALTA KONFERANSI TUTANAKLARININ YAYINLANMASININ TÜRK BASININA YANSIMASI

4-12 Şubat 1945 tarihinde toplanan Yalta Konferansının sonrasında her ne kadar bir bildiri yayınlanmışsa da bu bildiri, yeteri kadar aydınlatıcı olmadığı için dünya basınında, konferansta alınan kararlara dair birçok tevatürün ortaya atılmasına yol açmıştır. Daha sonra konferansa katılanlardan bazılarının hatıralarını yayınlamaları da gizli tutanaklar olduğuna dair iddiaların, devam etmesine engel olamamıştır. Dolayısıyla bu durum konferansın üzerinde bir sır perdesi oluşturmuş; zaman zaman yapılan açıklamalar ile de dünya kamuoyunun merakı canlı tutulmuştur (Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16).

İşte bu nedenlerle tutanaklar yayınlandığında dünya da ve Türkiye’de büyük ilgi uyandırmıştır. Türk basını, çoğunlukla ilk sayfadan haberi vermiş ve bu yayınlar sonraki günlerde de devam etmiştir. Dönemin önemli dergilerinden Akis’e göre Yalta Konferansı üç liderin savaş sonrası dünyayı dizayn etme projesidir. Tutanaklarının yayınlanması ise görüşmeler ile ilgili sır perdesini sadece kısmen aralamıştır. Yine Akis’e göre tutanakların Türkiye için asıl önemi, Sovyetlerin Boğazlardaki üs talebi ve Türkiye’nin müttefiklerinin buna verdiği tepkiyi göstermesinden kaynaklanmaktadır. Ama dönemin basını incelendiğinde, tutanaklarda yer alan Türkiye ile ilgili kısımlardan çok İngiltere’nin bu metinlerin yayınlamasına gösterdiği tepki, görüşmelerde ele alınan konuların özeti ve Sovyet yayımlarına yer verildiği görülmektedir. Gazetelerin başlıklarına gelince bunların oldukça iddialı olduğunu söylemek gerekir. Zafer Gazetesi, tutanakların yayınlanmasının dünyada bomba etkisi yaptığını manşete taşımış, Akşam Gazetesi, söz konusu tutanakların İngiltere’de “hiddet ve teessür” yarattığını yazarken, Akis Dergisi “dünyaya bir atom ya da hidrojen bombası düştü” başlığını atmış, Cumhuriyet Gazetesi’de “Yalta Konferansı zaıtları neşredilince fırtına koptu” başlığı ile haberi sür manşetin hemen yanında vermiştir. (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:1, Fenik, Zafer Gazetesi 20 Mart 1955:1, Akşam Gazetesi, 18 Mart 1955:2, Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16).

2.1.Konferansta Ele Alınan Konular ve Üç Lider Hakkındaki Değerlendirmelerin Türk Basınına Yansması

Yalta tutanakları, basına yansıdığına görüşmelerin içerikleri ve görüşmeye katılan üç liderin beklentileri üzerinden sadece haberler değil, köşe yazılarında yorumlar, çeşitli değerlendirmeler de yapılmıştır. Liderlerin hedefleri ve konferans sırasındaki tutumları gazeteler için üzerinde çokça tartışılan önemli bir konu olmuştur. Liderler tek tek mercek altına alınmış değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin konferans tutanaklarını iki sayılı bir yazı dizisi haline getiren haftalık Akis Dergisi, Roosevelt’in daha sonra büyük hata olarak değerlendirilecek olan Sovyet yayımları emellerini görmeyişini şöyle yorumlamıştır: “Roosevelt’in bu görüşmelerde en önemli hedefi Sovyetleri, Japonya’ya karşı savaşa sokmaktır. Çünkü Avrupa’da savaş bitmek üzeredir; ama askeri kaynaklar Japonya’nın savaşı 18-20 ay daha sürdüreceğini düşünmektedirler. Bu nedenle Rusya’yı Japonya’ya karşı savaşa ikna için tavizler vermeye hazır olan Roosevelt, Rusya’nın yayımları emelleri olması ihtimalini de bilmekle birlikte, bunun gereğini daha sonra düşünmekten yanadır.” Son Havadis Gazetesi de bu çerçevede bir yorumda bulunmuştur (Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16, Son Havadis Gazetesi, 2 Nisan 1955:8).

Akis, söz konusu konferansı, Rusya’nı tarihsel emellerini gerçekleştirilmesi için bir fırsat olarak gören Stalin, hakkında da ilginç bir tespit yapar: Stalin, için aslında sadece iki ülke vardır: Rusya ve Amerika. İngiltere ise bunlara yakın duran bir ülkedir. Dünyanın kaderi bunların elindedir ve Stalin yayımları planlarını bunun üzerinden yapmıştır. Rusya’nın nüfuz bölgeleri olacaktır; bunun olabilmesi için de küçük devletlerin söz hakkı olmamalıdır (Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16). Roosevelt’in sunduğu fırsatı iyi gören Stalin, Japonya’ya karşı savaşa girmek için Sahalin Adasının güney kısmını, Küril takım adalarını, Port Arthur ve Dairen gibi bazı limanların kendilerine bırakılmasını talep etmiştir. Bu taleplerine gerekçe olarak da “Japonya’ya karşı savaşa girmemizi Sovyetler Birliği halkına izah etmek gerekir” şeklinde bir cümle sarf ederek Sovyet halkı üzerinden bir gerekçelendirme yapmaya çalışmıştır (Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:3, Halkçı Gazetesi, 18 Mart 1955:1, Zafer gazetesi, 18 Mart 1955:1, Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16). Adalar konusundaki talepleri kabul eden Roosevelt, Port Arthur ve Dairen gibi bazı limanlar konusundaki Sovyet taleplerine ise bu konu “Mareşal Çan Şek’i ilgilendirir” diyerek kaçamak bir cevap vermiştir (Halkçı Gazetesi, 18 Mart 1955:1, Zafer Gazetesi, 18 Mart 1955:7 s.1’in devamı). Aslında Stalin’in ikna edilmesine gerek yoktur. Çünkü Sovyetler hem Rus-Japon savaşında kaybettikleri Mançurya’daki ayrıcalıkların hem de ellerinden çıkan toprakları geri istiyorlardı. Bu savaş onlar için kaçırılmayacak bir fırsat sunuyordu. Stalin Roosevelt’e karşı bir poker oynamış ve kazanmıştı (Özdemir, Çalışkan-Öztürk, 2017:72)

Churchill’in, konferans sırasındaki tavrına gelince, basına göre o Stalin’e güvenmediği gibi Roosevelt’le de bazı sorunlar yaşamaktadır. Çünkü Roosevelt, 114 yıldır İngiltere’nin elinde olan Hong Kong’tan çekilmelerini ve burayı Çin’e devretmelerini istemiştir. Buna karşı olan Churchill, Stalin’in kabul ettirmek istediği tavizlerin büyüklüğünün de farkındadır ve bunları tartışma konusu yaparak bir denge oluşturma gayreti gütmektedir (Akis Dergisi, 26 Mart 1955:16). Aslında Churchill’in tavrının tam olarak bu olduğu söylenemez. O İngiltere’nin dünya hakimiyeti konusunda gücünün azaldığının farkındadır. Stalin’in Rus çarlığının selefi gibi davrandığını ve Doğu Avrupa üzerindeki emellerini de görmektedir. Onu asıl ilgilendiren İngilizlerin çıkarları olduğundan, İngiltere’nin Uzak Doğu’daki sömürgelerini

sonlandırmak isteyen Roosevelt'e karşı birlikte hareket edebilirlerse Churchill, Doğu Avrupa konusunda Stalin'e itiraz etmeyeceğini Yalta'da ima etmiştir (Best, 2008; 205). Halkçı Gazetesi Yazarı Ahmet Şükrü Esmer'e göre de Amerika ve İngiltere'nin arası açıktır. Yalta'da, bir Anglo-Amerikan ittifakından değil daha çok bir Rus-Amerikan iş birliğinden söz etmek mümkündür. Eğer bu iş birliği savaş sonrasında da devam ettirilebilseydi ya da alınan kararlara iki tarafta uysaydı bugün farklı bir dünya var olabilirdi (Esmer, Ahmet Şükrü, Halkçı Gazetesi, 18 Mart 1955:3).

Dönemin Türk basını, incelendiğinde sadece liderlere değil görüşmelerde ele alınan konulara da önemli yer ayırdığı görülmektedir. Bu konu basıkları Birleşmiş Milletlerin oluşturulması, BM'de kimlerin oy hakkı olacağı, Almanya'nın parçalanması meselesi, tamirat tazminatı, Kore meselesi, Yahudi meselesi, Hindicinin meselesi olarak sıralanabilir (Arslan-Somel, 2020:1840, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7).

2.2. Tutanakların Amerika'da Yayınlanması Üzerine Türk Basınında Yapılan Yorumlar

Türk basınında belki de en çok merak edilen konu, tutanakların basına nasıl yansıdığı ve bu tutanakları yayınlanmasının ardında yatan sebepler olmuştur. Tutanakların basına yansımaya en fazla yer ayıran ve farklı bir senaryo oluşturan ise Akis Dergisi'dir. Olayı adeta bir polisiye roman havasına sokan Akis'in, yazım şeklide bir haberden çok roman havasındadır. Örneğin "geçen salı günü öğleden sonra telefonda bir ses, İngiliz Başvekili Sir Winston Churchill'e Yalta konferansı zabıtlarının gazetecilerin eline geçmiş bulunduğunu haber veriyordu. Bu sesin sahibi Amerika Dışişleri Bakanı J. Foster Dulles'tir ve oldukça telaşlıdır" gibi bir anlatım dili kullanıldığı görülmektedir. İlerleyen satırlarda ise gizem ve polisiye öykü havası artmaktadır. Habere göre New York Times Gazetesi muhabiri James Reston, konferans tutanaklarını 24 saat önce ele geçirmiştir. Bu durumu, onun telefon görüşmesini gizlice dinleyerek öğrenen Chicago Tribune Gazetesi muhabiri, büyük bir para ödeyerek eş zamanlı yayınlama hakkını satın almak istemiş; fakat New York Times Gazetesi yöneticileri buna ikna olmamıştır. Bunun üzerine Chicago Tribune Gazetesi, Kongre üyeleri nezdinde yaptığı girişimle tutanaklara ulaşmayı başarmıştır. Bu sırada diğer gazeteler de haberi almış ve Dışişleri yetkililerini sıkıştırarak tutanakları almaya çalışmışlardır. Bu gelişmeler sonrasında İngiltere'yi arayan Dulles, gazetelerden önce davranarak tutanakları yayınlamak istemiş ve İngiltere'nin de onayını almaya çalışmıştır. Yukarıda sözü edilen teleshli görüşme bu amaçla yapılan görüşmedir. Aslına bakılırsa Amerika daha önce de tutanakları yayınlamak istemiş ama İngiltere karşı çıkmıştır (Akis Dergisi, 26 Mart 1955: 16).

Akşam Gazetesi ise bu polisiye hikâyeye hiç değinmeden, olayın sıradan bürokratik bir prosedüre göre gerçekleştiğini yazmaktadır. Amerikan Kongre ve Temsilciler Meclisleri Tahsisat Komisyonları, 1953 Mayıs ayında II. Dünya Savaşı sırasında yapılan bütün büyük konferanslara ait tutanakları 30 Haziran 1957 tarihine kadar yayınlama kararı almıştır. Bu kararın gereği olarak da Dışişleri Bakanlığı 1955 Mali yıl programına Malta, Yalta, Kahire, Potsdam ve Tahran konferansları tutanaklarının yayınlanması dahil edilmiştir. Bu çerçevede Potsdam ve Kazablanka konferans tutanakları da yayınlanmaya hazırdır. Ancak İngiltere, konferansların tutanaklarının yayınlanmasına şiddetle tepki göstermiştir. Özellikle Kazablanka görüşmelerinin tutanaklarının yayınlanmasına "bu konferansla ilgili devletler sebebiyle" karşı çıkmaktadır (Akşam Gazetesi, 20 Mart 1955:2). Cumhuriyet Gazetesi de tutanakların yayınlanmasının bürokratik bir işlem olduğunu Beyaz Saray açıklamalarına dayanarak yazar. Beyaz Saray Basın sekreteri James Hagerty'in yaptığı açıklamada, Yalta Konferansı tutanaklarının yayınlanmasının Dışişleri Bakanlığı'nın uhdesinde olduğu, onlar tarafından yayımlandığı bildirilmektedir (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7).

İncelediğimiz gazetelerde, Yalta tutanakları ilk olarak New York Times gazetesinde yayımlandığı için gazetenin tutanakları ele geçirdiği konusunda bir ittifak vardır. Ama tutanaklar Amerikan kongresinin kararları doğrultusunda mı gazeteye verilmiştir; yoksa yaklaşan seçimlerde Roosevelt'in partisini köşeye sıkıştırmak için sızdırılmış mıdır bu konuda spekülasyonlar vardır. Şükrü Kaya, Hürriyet Gazetesindeki köşesinde Dışişleri Bakanı Dulles'in, birçok iç ve dış sebeplerle tutanakları yayınlamak istediğini, en önemli sebebinin ise New York Times' in bu tutanakları yayınlamakla yaratacağı polemik, şantaj veya aşırı kazanca engel olmak olduğunu yazar (Kaya, Şükrü, Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1955:2). Söz konusu tutanaklar, 834 sayfa olup iki ciltten oluşmaktadır. New York Times, ilk olarak tutanaklara 20 sayfa yer vermiş ve 550.000 kelimelik bir ek yayınladığını da duyurmuştur. Yayımlanan tutanaklar, konferansa Amerika adına katılan Büyükelçi Charles Bohlen'in tuttuğu görüşme metinleridir (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7, Zafer Gazetesi, 18 Mart 1955:1, Son Havadis Gazetesi, 18 Mart 1955:8).

Tutanakların basında yayınlanmasının nedenleri kadar zamanlaması konusu da dünya ve Türkiye basını meşgul etmiştir. Bunun Amerikan iç politikası ile ilgisi olduğu gibi dış politik nedenlerle de yayımlandığına dair yorumlar yapılmıştır. İç politik açıdan, yaklaşan Amerikan seçimleri en önemli gerekçe olarak değerlendirilmektedir. Böylece Roosevelt'in Sovyetlere verdiği tavizler nedeniyle, Cumhuriyetçilerin eli kuvvetlenecektir. Cumhuriyetçiler, şimdiden Orta ve Doğu Avrupa'nın Rus nüfuzu altına girmesinden, Çin'in komünizme yönelmesine bir çok olyadan Roosevelt'i sorumlu tutmaktadırlar (Akşam Gazetesi, 18 Mart 1955:2, Akis, 26 Mart 1955:17 Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955). Tutanakların yayınlanmasının ardındaki dış faktörlere gelince, Amerika'nın son günlerde Avrupa'da yeniden başlatılmak istediği Sovyetler ile anlaşma ve barışa yönelik adımları engelleme arzusu, Kızıl Çin'le çatışmaya yol açan Formoza Adaları meselesini meşrulaştırma gayreti, Japonya'nın Çin'e, Rusya'ya yakınlaşmasını önleme

girişim, Eisenhower'ın takip ettiği anti-komünist politikayı kuvvetlendirme adımları gibi bir çok neden basında sirlanmaktadır (Kaya, Hürriyet gazetesi, 23 Mart 1955:2, Akis, 26 Mart 1955:17).

2.3.Yalta Tutanaklarının Yayınlanmasının Ardından Dünyada Meydana Gelen Tepkiler ve Türk Basını

Türk basını, tutanakların yayınlanmasının bütün dünyada büyük yankı uyandırdığını yazmaktadır. Doğal olarak en büyük tepki Amerika ve İngiltere de meydana gelmiştir. Görüşmelerin taraflarından olan Sovyetlerin tepkilerine ise Türk basını daha sınırlı bir biçimde yer vermiştir.

Amerika'da ve İngiltere'de suçlamaların asıl hedefinde Roosevelt bulunmaktadır. İngilizler, onu yeteri kadar İngiliz çıkarlarını gözetmemek, Hong Kong'u Çin'e vermek, Kore'de oluşturulması hedeflenen yeni uluslararası yapıda İngiltere'ye yer vermemeyi istemekle suçlamışlardır. Amerika'da ise Roosevelt, ülkeyi milyarlarca dolar zarara uğratmak, Sovyetlere aşırı taviz vermek, Japonya'nın 18-20 ay daha savaşa devam edeceğine dair yanlış hesaplar yapmakla suçlanmıştır (Tan Gazetesi, 18 Mart 1955 s:7, Esmer, Halkçı Gazetesi, 18, 19 Mart 1955: 3). Amerikan gazetelerinde de Yalta'da yapılan hataların modern tarihî değiştirdiği yorumlarına yer verilmektedir. Hem Amerikalı hem de İngiliz liderlerin Sovyet Rusya'nın askeri ve siyasi önemini abarttıklarına ve harp sonrasında Soğuk Savaş neden olan tavizler verdiklerine dair birçok yorumlar yapılmıştır (Evening Star, 18 Mart 1955:15, 11 Nisan 1955:11, The Detroit Tribune, 2 Nisan 1955:7). Her ne kadar 1955 yılında Soğuk Savaş atmosferinde bu yorumlar yapıyorsa da aslında II. Dünya Savaşı sırasında Amerikan kamuoyunun Sovyetlere ve Stalin'e karşı tavrı çok farklıdır. Sovyetlere güven duyulduğu gibi Kızıldordu da "kahraman, şerefli ordu" olarak nitelenmekte, hatta Stalin, "Joe Amca" olarak adlandırılmaktadır. Eğer Sovyetlerin, kahramanca direnişi olmazsa Alman saldırısı durdurulamaz, savaş kazanılmazdı diye düşünülmektedir. Bu olumlu atmosfer içerisinde müttefikler arası güven ortamı Yalta sırasında kısmen de olsa devam etmekteydi denilebilir. Roosevelt, bu ortamda ve savaşın daha bir buçuk yıl süreceği düşüncesi ile Rusya'ya tavizler vermiştir. Atom bombası atılıp savaş beklenenden çok kısa sürede bitince bu tavizlerin büyüklüğü de anlaşılmıştır. (Sanders, 2013:103-106)

Amerika'da tartışmalar sürerken, Türk basını ise Roosevelt'e yöneltilen suçlamalar konusunda ikiye ayrılmış gibidir. Ölmüş ve kendini savunamayacak olan Roosevelt'i suçlamanın kolaylık olduğunu düşünen A. Şükrü Esmer, Roosevelt'i yanılınların Amerikan Gelen Kurmayı olduğunu ileri sürmektedir. Roosevelt'e verilen raporlara göre Avrupa'da savaş bitse bile Japonya 18 ay daha savaşı sürdürebilirdi; bunu engellemenin en iyi yolu Rusya'yı Japonya'ya karşı savaşa ikna etmektir. Bu durumda Roosevelt'in tavizler vermesi adeta kaçınılmazdı. Roosevelt'i Stalin değil, kendi askeri aldatmış; Stalin, ise bu hatalı bilgilerin yarattığı zaftan istifade etmişti. Böylece Batı, savaşın kazananı ama barışın kaybedeni olunmuştu. Ayrıca 1944 sonbaharından itibaren Doğu Avrupa ve Balkanlar, Rus nüfuzu altındaydı. Avrupa cephesinde, Batılılara karşı güçlü olan Stalin'in günün koşulları içinde istediğini alması da zaten kaçınılmazdı (Tan Gazetesi, 18 Mart 1955 s:7, Esmer, Halkçı Gazetesi, 18, 19 Mart 1955: 3). Ancak Türk basınında farklı fikirlere de rastlanmaktadır. Mesela Hürriyet Gazetesine göre elinde atom bombası bulunan Roosevelt'in, Sovyetlere verdiği tavizler yersizdir. Zaten 7 Mayıs 1945'te Avrupa'da savaş sona ermiş; 6 Ağustos'ta Amerika Japonya'da atom bombasını kullanmış ve 14 Ağustos'ta Japonya teslim olmuştur. Rusya, atom bombasının atılmasının sonuçlarını değerlendirdikten sonra zekice davranıp 9 Ağustos'ta Japonya'ya karşı savaş ilan etmiş; birkaç önemsiz cephede de savaşmıştır. Doğru dürüst silah bile kullanmadan, büyük bir savaş vermiş gibi Yalta'da kendisine verilen tavizlerin hepsini böylece elde etmiştir (Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:3, s.1'in devamı, Son Havadis, 19 Mart 1955:8).

Tutanakların yayınlanmasına yönelik tepkiler incelendiğinde Türk basının, özellikle İngiltere'nin tepkilerine geniş yer verdiği görülmektedir. Haberlerden anlaşıldığı kadarıyla Yalta tutanaklarının yayınlanmasına İngiltere'nin tepkisi iki yönden olmuştur. İlk resmi çevrelerin özellikle de Churchill'in tepkisidir. İkincisi ise metinleri gördükten sonra kamuoyunun gösterdiği tepkidir. Akşam Gazetesi, bunun İngiliz resmi çevrelerinde derin üzüntü ve kızgınlık yarattığını yazmıştır (Akşam Gazetesi, 18 Mart 1955:2). Kamuoyunun tepkisini çeken konuların başında Hong Kong meselesi ve Kore'de kurulmak istenen 30 yıl sürecek Amerika, Sovyet, Çin yönetimindeki vesayet rejimine İngilizlerin dahil edilmek istenmemesi gibi meseleler gelmektedir. Özellikle Kore savaşında İngiliz askerlerinin ölümünden sonra bunun öğrenilmesi kamuoyunda tepki yaratmıştır (Halkçı Gazetesi, 18 Mart 1955:3, s.1'in devamı, Zafer Gazetesi 18 Mart 1955:7 s.1'in devamı).

İngiliz resmi çevreleri ise tutanakların yayınlanmasını birkaç sebepten doğru bulmamaktadırlar. Churchill, tutanaklarda mutlaka saklı kalması gereken kısımlar olduğuna ve konferansın yapılmasından bu kadar kısa süre sonra görüşme metinlerinin yayınlanmasının getireceği sakıncalara dikkat çekmektedir. Ona göre bu bir uygulama haline dönüşürse, bundan sonra diplomatlar ve siyasetçiler toplantılarda açıkça fikirlerini ortaya koymaktan kaçınacaklardır. Diplomatik toplantılar, fikirlerin açıkça tartışıldığı bir platform olmaktan çıkacak ve propaganda alanı haline gelecektir. Ayrıca Churchill, yayınlan metinlerin birçok hatalar barındırdığını ve bunların Amerikalılar tarafından tutulan tutanaklar olduğunu bu metinlerin İngilizlerin tuttuğu tutanaklardan farklı bilgiler barındırdığını da söylemiştir (Akşam Gazetesi, 18 Mart 1955:2, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7, Halkçı Gazetesi, 18 Mart 1955:1, Zafer Gazetesi, 18 Mart 1955 s.7 s.1'in devamı). Churchill'in ve genel olarak İngilizlerin tepkilerine geniş yer veren Türk basınında, Churchill'in ileri sürdüğü fikirlere katılmayanlar, aksi görüş bildiren yazarlar görülmektedir. Onlar, tutanakların yayınlanmasını,

Amerikan demokrasisine, Amerikan siyasetinin dürüstlüğüne bağlamaktadırlar. Konuya dair asıl önemli yorum, atılan bu adımla bir devrin yani “gizli antlaşmalar” devrinin bittiği, bunun büyük bir kazanım olduğuna dair yapılan yorumlardır. (Halkçı Gazetesi, 22 Mart 1955:3, Fenik, Zafer Gazetesi, 18 Mart 1955:7 s.1 devamı). Her iki Dünya Savaşında, yapılan “gizli antlaşmaların Türkiye’ye verdiği zararlar düşünülünce yazarların, gizli antlaşmalar devrinin bittiğine dair memnuniyetlerini ya da daha doğrusu umutlarını dile getirmeleri ve Amerikan demokrasisini övmeleri anlaşılır bir durumdur.

İngiltere ve Amerika’da tutanakların yayınlanmasına yönelik tepkilere basında çok fazla yer ayrılmasına rağmen Rusya’nın tepkilerine sadece bazı gazeteler yer vermiştir. Halbuki Yalta Konferansına katılan üçüncü ülke olan Rusya’da tutanakların yayınlanmasına önemli bir tepki göstermiştir. Pravda Gazetesinde yayınlan yazılarda Amerika, oluşturulmaya çalışılan müzakereleri baltalamak, uluslararası gerginliğin azalmasını önlemeyi amaçlamak ve Yalta kararlarına uymayarak o dönemde oluşabilecek dünya barışını sabote etmekle suçlanmıştır (Halkçı Gazetesi, 23 Mart 1955:3).

Fransa’da da büyük tepkiler ortaya çıkmıştır. Birçok gazetenin baş makaleleri tutanaklara ayrılırken, doğal olarak da en çok rahatsız olunan konu Fransa hakkındaki küçültücü sözler olmuştur. Konferansın yapılmasının nedenlerinden biri olan Almanya’ya gelince, eski düşmanları tarafından gerçekleştirilen konferansın tutanaklarının Almanya için siyasi bir değeri yoktur; belki tarihi bir vesika olarak değerlendirilebilir şeklinde ifadelerle rastlanmaktadır (Zafer Gazetesi, 19 Mart 1955:2).

Yayınlanan zabıtlar, Türk hükümetinin de tepkisine neden olmuştur. Amerikan elçisi Başbakanlığa çağırılarak kendisinden bilgi alınmıştır. Bu görüşmede Büyükelçi, Amerika’nın Montrö Antlaşmasını kayıtsız şartsız tanıdığını ve bu konuda teminat verdiğini söylemiştir. Yalta tutanaklarında Boğazlar konusunda İngiltere’nin tutumunu gösteren bölümler ise resmi çevrelerde teessür yaratmıştır. Akis’e göre Batılılar ile Rusya arasında yeni bir Yalta söz konusu olamaz ama Türkiye’nin tedbirli davranması gerekir (Akis, 26 Mart 1955:17, Milliyet Gazetesi 19 Mart 1955:1, Tan Gazetesi, 19 Mart 1955:1).

2.4 Yalta Tutanaklarında Türkiye

Yalta’da Türkiye ile ilgili iki konu vardır. Boğazlar meselesi ve Türkiye’nin BM üyeliğine alınması. İncelediğimiz Türk gazetelerinde, bu konuların diğerlerine göre sınırlı bir biçimde ele alındığını görülmektedir. Bunun nedeni 1946’da Rusya’nın Türkiye’den toprak talebi üzerine beş yıl boyunca konunun basında işlenmiş olması ve artık söylenecek yeni bir sözün kalmamış olması olabilir.

Yalta’da, Türk Boğazlarını gündeme getiren Stalin, “Türkiye’nin Rusya’nın boğazına sarılmış olduğu bir durumu kabul etmek imkansızdır” diyerek Montrö Antlaşmasının yeniden gözden geçirilmesini istemiştir (Tan Gazetesi, 18 Mart 1955:7 Akis, 26 Mart 1955:17, Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7, Esmer, Halkçı Gazetesi 21 Mart 1955:3). Stalin’in Boğazlar üzerindeki taleplerini gerekçelendirirken Japonya ve Milletler Cemiyetinden örnekler vermesi ise çarpıcıdır. Özellikle Roosevelt’in, dikkatini çekmek için Montrö Antlaşması ile Japonya’ya tanınan haklara Rusya’nın sahip olmadığını söyler. Ayrıca antlaşma Milletler Cemiyetine bağlanmıştır ki şimdi böyle bir cemiyet yoktur. Stalin, Rusya’nın çıkarları gözetilirken, Türkiye’nin meşru haklarına zarar gelmemesini de istemektedir. Zaten ona göre Rusya’nın Boğazlarda üs elde etmesi Türkiye’nin meşru haklarına zarar vermemektedir (Tan Gazetesi 23 Mart 1955:7 Hürriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:3 s.1’in devamı, Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7 s.1’in devamı, Armaoğlu, 1994:414). Stalin’in bu taleplerine, Roosevelt ve Churchill’den bir itiraz gelmediği gibi bu talepleri haklı bulmuşlardır. Roosevelt, çok anlaşılmayan bir sebeple Amerika Kanada sınırını örnek vermiş; 3000 millik bu sınırın silahlandırılmadığını ve gelecekte bütün sınırların böyle olmasını dilediğini söylemiştir. Churchill ise Rusya’nın, Türkiye kontrolündeki dar boğazlara bağlı olmaması gerektiğini bu konudaki Rus talebini haklı bulduğunu söylemiştir (Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1955, s:7, Tan Gazetesi 23 Mart 1955:7). Tutanaklardan anlaşıldığına göre bu konu daha önce Moskova görüşmelerinde gündeme gelmiş ve Churchill Rusya’yı destekleyeceğini bildirmiştir. Onun bu tutumunu tahmin eden Türk hükümeti o dönem bu durumdan endişe duymuştur. Yalta’da Churchill, Moskova’da alınan kararların Londra’daki Türk Büyükelçiliği’ne de bildirildiğini, eğer Türkiye savaşa davet edilecekse Montrö konusunu da bilmesi gerektiğini ve zaten bir değişiklik yapılması kararı alınırca bunu Türkiye’ye bildirme taahhütleri olduğunu söylemiştir. Ayrıca, Türkiye’nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dair de garanti vermekte yerinde olabilir diye eklemiştir. Sonuç olarak Yalta’da Boğazlar konusunda Londra’da bir görüşme yapılması kararı alınmıştır. (Gönlübol; 1996:1, 83Esmer, Halkçı Gazetesi, 27 Mart 1955:3, Armaoğlu, 1994:414-415, Milliyet Gazetesi, 18 Mart 1955, s:7, Tan Gazetesi 23 Mart 1955 s:7).

Türk basını tutanaklar yayınlandığında Boğazlar konusuna farklı bakış açıları ile yaklaşmıştır. Ama genel olarak her ikisi de Türkiye’nin müttefiki olsalar da tepkiler Amerika’dan çok İngiltere’ye yöneliktir. Akis Dergisi ve Cumhuriyet gazetesi Yalta’da Boğazlar konusunda kesin bir karara varılmadığını ama 1946’da Rusya, Boğazlarda üs istediğinde Amerika’nın Türkiye’nin yanında yer aldığını ve 1947’de bunu Truman Doktrini haline getirdiğini yazmaktadırlar. Yazılar Amerikan siyasetini, övücü bir intiba yaratmaktadır (Cumhuriyet Gazetesi, 18 Mart 1955:7, Akis, 26 Mart 1955:17). Halkçı Gazetesi ise Türkiye’nin gösterdiği dostluğu göstermediği için İngiltere’yi

suçlamaktadır. Çünkü 1939 yılında Moskova'ya giden Saraçoğlu'na Rusya, Boğazlar Antlaşmasında İngiltere aleyhine değişiklik yapılmasını teklif etmiş; Saraçoğlu değil bu değişikliği yapmayı, İngilizlerin bulunmadığı bir görüşmeye katılmayı dahi reddetmiştir (Halkçı Gazetesi 21 Mart 1955:3). Zafer Gazetesi başyazarı Fenik, biraz daha farklı bir tutum sergilemiştir. Fenik, köşesinde Amerika'nın Türkiye'yi koruması ya da Amerikan demokrasisinin yüceliği gibi diğer gazetelerin yazdıklarını tekrarlamamakla birlikte emperyalist politikaları ağır bir biçimde eleştirmektedir. Çünkü tutanaklar göstermiştir ki üç liderler, son savaşın nedeni olan milletlerin kendi mukadderatını tayin, kendi kendilerini idare etme hakkı, özgürlük gibi büyük davaları ayaklar altına almıştır. Alınan kararları “çok feci” olarak değerlendiren yazar, bu konferansta o sırada mevcut olan antlaşmaların, ittifakların çiğnendiğine de dikkat çekmektedir. Ona göre Yalta'da gizli antlaşmalar ile başkalarının sırtından Ruslara taviz olarak verilenler, sadece hazin değil aynı zamanda da korkunçtur. Kelimenin tam manası ile bir cinayettir. Yazar, Boğazlar konusunda da eleştirilerini sürdürerek o zaman Türk-İngiliz askeri ittifakının söz konusu olduğunun, Montrö Antlaşması ile Boğazların güvence altına alındığının altını çizdikten sonra, şimdi o imzaların ayaklar altına alındığının görülmekte olduğunu söyler. (Fenik, Zafer Gazetesi, 18 Mart 1955:7 s.1'in devamı).

Yalta Konferansında, Türkiye'nin adının geçtiği ikinci konu BM'ye üye alınacak ülkeler konusudur. Türk basınında bu konu, kendisine pek yer bulmamış Cumhuriyet, Akşam, Akis bu konuya değinmemişlerdir. Tutanaklardan anlaşıldığı kadarıyla Stalin, Türkiye ve Arjantin'in BM'ye alınıp alınmayacağını sormuştur. O, bu devletlerin BM'ye alınmalarına karşıdır. Stalin, bazı devletlerin savaşa katılıp zarar gördüğünü, bazılarının ise savaşa katılmayıp kazanan tarafta yer almak için beklediğini söylemiştir. Bu konu İngiltere ve Amerika arasında konferans öncesi kararlaştırılmış olduğundan Churchill, Türkiye'nin de BM'ye alınması gerektiğini; zor dönemlerde İngiltere ile ittifak ettiğini söylemiştir. Türkiye'nin savaşa girmemesinin gerekçesi olarak da modern silahlarının olmamasını göstermiştir. Görüşmelerin BM'ye ayrılan bu bölümünü bittiğinde ikna olmuş olan Stalin, BM üyeliği için Almanya'ya savaş ilanı şartı olduğunu hatırlatarak, Şubat ayı bitmeden Türkiye'nin Almanya'ya savaş ilan etmesi gerektiğini söylemiştir. Çünkü Almaya henüz yenilmemiştir ve Şubat sonuna kadar savaş bitmeyecektir. Konferanstan sonra İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi M.peterson Dışişleri Bakanı H. Saka ile görüşerek konu hakkında daha bilgi vermiştir. Türkiye, 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya'ya savaş ilan etmiş ve aynı gün BM Beyannamesini imzalamıştır. 5 Mart'ta San Francisco'ya davet edilen Türkiye, BM kurucu üyesi olmuştur. (Gönlübol, 1996:184, Kongar, 1999:456, Arslan-Somer, 2020:1841, Esmer, Halkçı Gazetesi, 25 Mart 1955:3).

Türk basınında yer alan konferans tutanaklarının yayınlanmasına dair haberlere bakıldığında, bu durumun sadece haber değeri olan bir konu olarak görülmediği, bundan dolayı da haberin birkaç sütunda verilip bununla yetinilmediği anlaşılmaktadır. Günlerce tutanak özetleri verilmiş; köşe yazılarında konun üzerine çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlarda bazen liderler eleştirilerken bazen de savaşın sonuçları ele alınmıştır. Örneğin Hürriyet yazarı Kaya, konferansta alınan hatalı kararların en büyük bedelini Alman istilasından kurtarılmak istenen Orta Avrupa ülkeleri ile Kore gibi özgürlüğünü korumak isteyen ülkelerin ödediğini söylemektedir (Kaya, Hürriyet gazetesi, 23 Mart 1955:2). Akis ise Amerika ve İngiltere'nin savaş dönemi zorunlulukları nedeniyle Rusya'ya verdikleri tavizlerin bedelini ağır bir biçimde ödediklerini yazar. Sonuç olarak Kremlin, emperyalist emellerinden vazgeçmemiştir. Ancak Batılıların enerjik reaksiyonu yüzünden bunu gerçekleştirememektedir (Akis, 26 Mart 1955:17). Yunus Nadi ise Cumhuriyet gazetesindeki baş makalede II. Dünya Savaşı sırasında Batılı müttefiklerin yaptığı büyük hataları, bunların savaşın uzaması üzerindeki etkilerini ve Sovyetlerin güçlenmesine katkılarını yorumlamaktadır. Yazara göre Amerika, elindeki atom bombasının gücünü mutlaka biliyordu. Şayet bu kozu kullansaydı hem Yalta Konferansına hem de Sovyetlere verilen bunca tavize gerek kalmayacaktı. Daha sonraki olayların gösterdiği gibi gerçek barış düzenini Batılı devletler kurabileceklerdi. Şimdi Avrupa haritasına bakıldığında bu yanlışların sebep olduğu hazin bir tablo görülmektedir. Batılıların en büyük hatası ise Sovyet Rusya'yı hukuk kaideleri içinde bir devlet olarak görmeleridir. Bu çok büyük bir hatadır. Batılı devlet adamları bunun sorumluluğunu almaktan çekindikleri için bütün suçu şimdi ölmüş olan Roosevelt'e yüklemektedirler. Ölmek üzere olan Başkan'ın, sağlık sorunları yüzünden doğru düşünemediğini varsaysak bile koskoca Amerika Birleşik Devleti ve yüzyılların tecrübesine sahip İngiltere'nin bunları görememesi sadece Roosevelt istedi oldu diyerek şimdi bir kenara çekilmeleri, kendini savunamayacak ölmüş birine bütün suçu yüklemeleri akıllara sığacak bir durum değildir. İşlenen hatanın kollektif olduğu aşikardır. Zaten tutanaklar yayımlandıktan sonra kopan fırtına da bunu göstermektedir (Nadi, Cumhuriyet Gazetesi 20 Mart 1955:1).

Nadir Nadi'nin de söylediği gibi suç kollektiftir. Çünkü Yalta aslında dünya için önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Tarihçiler, Soğuk Savaşın başlama sebepleri hakkında birçok faktör gösterirler. Yalta Konferansının büyük devletlerin arasındaki ideolojik çatışmaları açığa çıkardığı ve Soğuk Savaş tetikleyen faktörlerden olduğuna dair görüşlerde vardır. Yalta Konferansı ile iş birliği ve anlaşma hedeflenmiş ama hem konferans sırasında hem sonrasında kurulmaya çalışılan ittifakın yürümeyeceği anlaşılmıştır. Müttefikler arasında Yalta'da ortaya çıkan güven bunalımı savaş sonrasında somutlaşmış; bu güvensizlik dünyayı 1990'lara kadar sürecek Soğuk Savaşa sürüklemiştir (Özdemir-Çalışkan- Öztürk, 2017:74-77)

3-SONUÇ

II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen konferanslarda savaşın stratejisini belirleyecek önemli kararlar alınmıştır. Yalta konferansında, yenilen devletlere dikte edilecek antlaşmalar, kurtarılan Avrupa topraklarının düzenlenmesi yani savaş sonrası dünyanın dizaynı ele alınmıştır. Yalta konferansı öncesinde gerçekleşen askeri operasyonlarda üstünlük elde eden Rusya, bir yandan Doğu Avrupa'yı nüfuzu altına alırken diğer yandan da istila emellerini dışa vurmaya başlamıştır. Rusya'nın yayılmacı politikasından Türkiye'de etkilenmiş ve Yalta Konferansı, Türkiye için Rus yayılmacılığının yeniden gün yüzüne çıktığı bir başlangıç noktası olmuştur. Buna rağmen 1955 yılında tutanaklar açıklandığında, Türk basını Türkiye'ye yönelik Rus taleplerinin üzerinde çok durmamıştır. Tutanakların özetleri ya da İngiltere'nin tutanakların yayınlanmasına gösterdiği tepki basında daha çok haber konusu olmuştur. Basında, bunun yeteri kadar yer bulmamasının nedeni olarak hem dönemin gazeteleri hem de sonraki yıllarda yapılan yorumlarda genelde aynı sebepler gösterilmiştir. Yani 1946'da Sovyetlerin toprak talepleri, karşılıklı olarak verilen notalar nedeniyle konunun yıllarca basında işlenmiş olması gibi sebepler gösterilmiştir. Ancak söz konusu Türkiye'nin egemenliği ise bu konu her gündeme geldiğinde çok daha güçlü bir tepki gösterilmesi beklenir. Dönemin basını incelendiğinde yapılan yorumlarda, Türkiye'nin topraklarının müttefikleri tarafından hem de tarafsız olduğu bir dönemde pazarlık konusu yapılmasının yürürlükte olan antlaşmalara aykırı ve etik dışı olmasının hemen hemen hiç eleştirilmediği görülmektedir. Bunun yerine Batı'nın Türkiye'nin yanında olduğu ve Türkiye'nin bu sayede topraklarını koruduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Soğuk Savaş çatışmaları ortamında Amerika ile İngiltere'nin Türkiye'nin yanında yer alması zaten kaçınılmazdı. Bunun övücü bir biçimde ele alınması ve müttefiklerinin yakın geçmişte Türk torakları üzerinden yaptığı pazarlığın adeta unutturulmaya çalışılmasını bugün anlamak zor olsa da bunu yine Soğuk Savaş şartları dahilinde ve süren Sovyet tehdidi çerçevesinde düşünerek değerlendirmek gerekir.

KAYNAKÇA

1. Akis Dergisi
2. Akşam Gazetesi
3. Cumhuriyet Gazetesi
4. Halkçı Gazetesi
5. Hürriyet Gazetesi
6. Milliyet Gazetesi
7. Son Havadis
8. Tan Gazetesi
9. Zafer Gazetesi
10. Evening Star
11. The Detroit Tribune
12. Armaoğlu, Fahir (1994). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
13. Arslan, Gürbüz. Somel, Gözde (2020) "Ulusal ve Yabancı Basında Türkiye'nin Almaya ile Japonya'ya Savaş İlanı (23 Şubat 1945)" History Studies, 12/4, Ağustos 2020, s.1837-1866
14. Best, Anthony ve Diğerleri (2008). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi. İstanbul: Yayın Odası.
15. Esmer, Ahmet Şükrü, "Dış Politika: Yalta'nın Esrarı" Halkçı Gazetesi, 18, 19 Mart 1955
16. Fenik, Mümtaz Faik, "Yalta Faciası" Zafer Gazetesi, 20 Mart 1955
17. Gönlübol, Mehmet ve Diğerleri (1996). Olaylarla Türk Dış politikası, Ankara: Siyasal Kitabevi.
18. Kaya, Şükrü "Görüşler: Yalta Zabıtları" Hürriyet Gazetesi, 23 Mart 1955
19. Kongar, Emre (1999). 21. Yüzyılda Türkiye, İstanbul; Remzi Kitabevi.
20. Nadi, Nadir, "Suçlu Kim?" Cumhuriyet Gazetesi, 20 Mart 1955
21. Özdemir, M., Çalşkan, S. Ötürk, F. (2017). "Yalata Konferansı: Soğuk Savaşa Giden Yol", Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi, 5(2), s.62-79
22. Sanders, Oral (2013). Siyasi Tarih 1918-1994, Ankara, İmge Kitabevi.
23. Sarı, Çağrı (20015). "Türk Basınında Yalta Konferansı", Pamuk Kale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dergisi (Belgi), S.9, s.1230-1246
24. Ural, Selçuk. Topçu, İlyas (2016). "Soğuk Savaş Döneminde Türk Basınında Sovyet Tehdidi", Uluslararası Araştırmalar Dergisi, c.9 S.44, s.519-532

(19)

Öğr. Gör. Serap KURT KAYSERİLİ¹⁶⁶

27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİNİN ERZURUM BASININA YANSIMALARI (HÜRSÖZ
GAZETESİ ÖRNEĞİ)

REFLECTIONS OF THE MILITARY COUP OF 27 MAY 1960 ON THE ERZURUM PRESS (HURSOZ
NEWSPAPER EXAMPLE)

ÖZ

Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın ardından çoğulcu siyaset anlayışını resmileştirmek amacıyla adımlar atmıştır. Bu çerçevede, çeşitli siyasi partiler kurulmuş ve bunlardan biri olan eski Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) mensupları tarafından kurulan Demokrat Parti (DP), 1950 yılında iktidara gelmiştir. DP'nin on yıllık iktidar döneminde medya da önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'de çok partili döneme geçiş ve demokratik atmosfer, basın yayıncılıkta da kendini göstermiştir. Özellikle Erzurum'da, süreli yayınların en yoğun olduğu dönem bu süreçte yaşanmıştır. 1960 darbesi bu gelişmeyi belli ölçüde yavaşlatsa da 1955 yılında yayın hayatına başlayan Hürsöz Gazetesi, iki darbe bir muhtıra dönemi yaşamasına rağmen yayın hayatını sürdürmeyi başarmıştır. Erzurum'da yaklaşık 35 yıl boyunca yayın hayatına devam eden Hürsöz Gazetesi'nin kurucusu Ahmet Polat'tır. Erzurum örneğinin seçilmesinin nedeni ise 27 Mayıs'tan sonra seçmen davranışının ilk yansıması olan 9 Temmuz 1961 Anayasa Referandumu sonucunda Erzurum halkının oy tercihini %58.99 oy oranıyla "Evet" yönünde belirlemiştir. Oysa daha önce 1950 seçimlerinde %58.7, 1954 seçimlerinde %58.8 ve 1957 seçimlerinde %50.2 oranlarında Demokrat Parti'ye destek veren bir şehir olması nedeniyle örnek olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, Erzurum, Erzurum Basını, Hürsöz Gazetesi.

ABSTRACT

Türkiye, II. After World War II, it took steps to formalize its pluralist understanding of politics. In this context, various political parties were established, and one of them, the Democratic Party (DP), founded by members of the former Republican People's Party (CHP), came to power in 1950. The media also played an important role during the DP's ten-year rule. The transition to the multi-party era and democratic atmosphere in Turkey has also manifested itself in the press. Especially in Erzurum, the period when periodicals were most intense was during this period. Although the 1960 coup slowed down this development to a certain extent, Hürsöz Newspaper, which started its publication life in 1955, managed to continue its publication life despite experiencing two coups and a memorandum period. The founder of Hürsöz Newspaper, which has been published in Erzurum for approximately 35 years, is Ahmet Polat. The reason for choosing the Erzurum example is that, as a result of the Constitutional Referendum of 9 July 1961, which was the first reflection of voter behavior after 27 May, the voting preference of the people of Erzurum was determined as "Yes" with 58.99% of the votes. However, it was chosen as an example because it was a city that previously supported the Democratic Party with 58.7% in the 1950 elections, 58.8% in the 1954 elections and 50.2% in the 1957 elections.

Keywords: 27 May 1960 Military Coup, Erzurum, Erzurum Press, Hürsöz Newspaper.

¹⁶⁶ Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Meslek Yüksekokulu, skayserrili@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0557-0136

GİRİŞ

Demokrat Parti ve Darbe Süreci

Demokrat Parti, 7 Ocak 1946 tarihinde, daha önce CHP üyesi olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koralan tarafından kurulmuştur (Karpas, 2010, s. 486). Demokrat Parti, iktidara geldiği 1950'lerden beri CHP'den önemli ölçüde farklılaşmamış olsa da liberal ekonomik politikalara ve dini vurgulara daha fazla önem vermesiyle dikkat çekiyordu. Ancak, iktidara geldiklerinden beri demokrasi açısından önemli gelişmeler sağlamadılar ve siyasi kültürü değiştirecek adımlar atmaktan kaçındılar. Özellikle, Türkiye ekonomisine katkı sağlamak amacıyla liberal politikalar izlediler ve girişimciliği teşvik ettiler. Seçmenlerinin büyük çoğunluğunu kırsal kesimden aldıkları için tarım sektöründe yeni girişimlere de önem verdiler. Bu süreçte genellikle Amerika ve Avrupa yanlısı bir politika izlediler ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nden ekonomik destekler aldılar. Ayrıca, dış politikada NATO'ya katılma ve uluslararası alanda kendilerini gösterme amacıyla dışa dönük politikalar izlediler (Mavi, 2010, s. 32).

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından 1950-1954 döneminde, genellikle muhalefet partileri tarafından da kabul edildiği üzere, Türkiye'de görece özgür ve demokratik bir ortam oluştu. DP, din konusundaki liberal yaklaşımıyla ezanın Arapça okunmasına izin verdi. Askerlik süresi kısaltıldı ve liberal bir af kanunu kabul edildi. Türk vatandaşlarının yurtdışına çıkma ve yabancıların, eski Türk vatandaşlarının Türkiye'de seyahat etmesi kolaylaştırıldı. Yeni bir basın kanunu hazırlandı ve kısıtlayıcı hükümler içeren diğer bazı kanunlar değiştirildi (Karpas, 2010, s. 495-496).

1950'deki seçimlerde iktidara gelen Demokrat Parti 1954 ve 1957 seçimlerinde de iktidarını sürdürdü. DP'nin son döneminde üniversitelerde başlayan eylemler ve CHP'ye karşı iktidarın sertleşmesi, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilimi artırdı. Bu süreçte Türk Silahlı Kuvvetleri içinde alt ve orta rütbeli subaylar, DP'ye karşı askeri darbe yapma amacıyla gizlice örgütlenmeye başladılar (Ertürk, 2023, s. 1). 27 Mayıs'a giden sürecin ilk adımları, 14 Mayıs 1950 seçim sonuçlarıyla atılmıştır. Bu seçimler sonucunda DP'nin TBMM'ye büyük bir çoğunlukla hâkim olması, ülke genelinde büyük bir coşku yaratmıştır. Ancak, özellikle 27 yıldır ülkeyi yöneten ve alışkın olduğu bir partiyle bütünleşmiş bürokrasi için bu durum büyük bir kâbusun gerçekleşmesine neden olmuştur. DP'nin seçimlerdeki başarısından rahatsız olan bir grup asker, CHP ile temasa geçerek seçimlere hile karıştırıldığını iddia ederek seçimlerin iptal edilmesini talep etmiştir. Bu şekilde DP'nin ilerleyişinin engellenmesi düşünülmüştür (Demir, 2016, s. 114-115).

Askerlerin seçimleri iptal etme girişimlerine karşı duran İsmet İnönü, bu tür niyet ve çabalara engel olmuştur. Askerler, İsmet Paşa'dan bekledikleri ilgi ve desteği göremeyince kışlarına geri dönerek seçim sonuçlarına müdahale etmekten vazgeçmişlerdir. Askeri darbelerle ilişkin mevcut çalışmalar çoğunlukla, darbelerin altında yatan toplumsal, ekonomik, sosyal ve siyasi özelliklerden kaynaklanan yapısal nedenlere odaklanmaktadır. Bu nedenler genellikle darbelerin oluşumunu etkileyen ve genellikle darbenin ana karakteristiği olarak kabul edilen uzun vadeli gerekçelerdir. Bu yapısal nedenlerin, darbelerin oluşumunu iki temel yoldan etkilediği görülmektedir. Birincisi, mevcut yapıdan memnun olmayan ve değişim için fırsat bekleyen bireylerin öne çıkmasına zemin hazırlamalarıdır. Bu bireyler, bazıları anayasaya aykırı faaliyetler yoluyla hedeflerine ulaşmayı deneyebilecekleri için dikkate alınması gereken bir olasılıktır. İkincisi ise, yapısal nedenler, darbeyi gerçekleştirecek olanların toplumsal desteğinin ne düzeyde olabileceğini belirler. Toplumsal destek, en azından pasif bir şekilde, darbeden sonra kontrolün hızla ele geçirilmesi ve uzun vadede kalıcı bir hükümetin kurulması açısından darbeciler için son derece önemli ve darbenin başarı olasılığını etkileyen bir faktördür (Biçer, 2017, s. 14).

Demokrat Parti'nin son döneminde ekonomik zorlukların artması, iktidarı ciddi bir şekilde zor durumda bırakmaktaydı. Özellikle 1958'de fiyat artışlarıyla birlikte kuyrukların ve karaborsanın ortaya çıkması dikkat çekiyordu. Bu süreçte, Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne katılarak, Hürriyet Partisi ise CHP'ye katılarak iktidara karşı bir ittifak oluşturdu. DP ise Vatan Cephesi'ni kurarak bu gelişmelere yanıt verdi. Kıbrıs meselesiyle ilgili hükümetin çabaları ve Menderes'in geçirdiği uçak kazası, muhalefet ile iktidar arasındaki gerilimi geçici bir süreliğine hafifletti. Ancak 1959'da Türk Lirasının değer kaybı ve enflasyonun artması kamuoyunda tepkilere neden oldu. Bununla birlikte, muhalefetin güçlenmesiyle birlikte CHP, erken seçim taleplerini gündeme getirmeye başladı (Bulut, 2009, s. 78).

1960'a gelindiğinde, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim derinleşti. Muhalefet, Demokrat Parti'yi baskıcı bir rejim kurmakla suçlarken, DP iktidarı ise muhalefeti "ihtilalci" yaklaşımlarla suçlamaktaydı. Siyasi atmosferin giderek gerilimli hale geldiği bu dönemde, DP meclis grubu, CHP'nin yasa dışı yöntemlerle siyaset

yürüttüğü iddiasıyla bazı basın organlarının da desteğiyle on beş kişilik bir soruşturma komitesi oluşturulmasına karar verdi. Oluşturulan Tahkikat Komisyonu, siyasi faaliyetlerin yanı sıra kendi çalışmalarıyla ilgili haber ve değerlendirmelere de kısıtlamalar getirdi. 27 Nisan'da, bu komisyonun yetkilerini genişleten yasanın çıkmasıyla birlikte İstanbul ve Ankara'da öğrenci olayları yaşandı ve bu durum hükümetin tutumunu daha da sertleştirdi. Sıkıyönetimin ilanına rağmen, tepkiler dinmemiş ve ordunun açıkça ifade ettiği memnuniyetsizliklere rağmen, iktidar sorunlara etkili bir şekilde çözüm bulamamıştı (Bulut, 2009, s. 79).

Bu dönemde, darbe yapılacağına dair birçok haber ve bilgi Adnan Menderes'e ulaşmaktaydı. Ancak Menderes, darbe ihtimaline inanmamıştı. Bu tutum, Menderes'in Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun Paşa'ya olan güveninden kaynaklanıyordu. Erdelhun Paşa sivil idare ile doğru ilişkiler kuran ve orduyu siyasetten uzak tutmaya çalışan bir komutandı. Ancak bu süreçte, daha düşük rütbeli subayların hamleleri sonucunda maalesef darbe gerçekleşti ve siyasetçiler ile birlikte Erdelhun Paşa'da tutuklanarak cezaevine gönderilmiştir (Avcıbay, 2018, s. 60).

Menderes'in uçağı, 25 Mayıs 1960 günü Eskişehir havaalanına indi. Kendisini karşılamaya gelenler arasında bir grup hava subayı da vardı. Subaylar, saygı duruşuna geçtiler. Ancak tam Menderes aralarına gelince, aniden "Geriye dön!" diye bir emir duyuldu ve bütün subaylar tek saf halinde başbakana sırtlarını döndüler. Bu tür bir hakarete, ancak gücünü yitirmiş bir hükümete karşı cesaret edilebilirdi. Menderes ve beraberindekiler aceleyle arabalarına binip şehre doğru ilerlediler. Menderes, Eskişehirli'lere hitaben bir konuşma yapacaktı (Eroğlu, 1990, s. 160). Eskişehir'de düzenlenen bu konuşma sırasında, Başbakanın her cümlesi alkışlarla kesilmiş ve konuşma yaklaşık yedi dakika sürmüştür. Konuşmanın mikrofonunun bozulduğu ve Başbakanın konuşmaya devam edemediği noktada kürsüden ayrıldığı, daha sonradan kablunun kesildiğinin anlaşıldığı belirtilmektedir. Başbakanın konuşmayı tamamlayamaması üzerine, Hükümet Konağına gitmiştir. Ancak halk meydandan ayrılmamış ve Başbakanı ziyaret etmek için Vilayet Konağına akın etmiştir. Vilayet Konağında Başbakanı ziyaret eden çeşitli kuruluşlar, çok sayıda buket çiçek sunmuşlardır. Dışarıda dinmek bilmeyen alkışlar nedeniyle, başka bir bakanın birkaç kez daha balkona çıkarak halkı selamlamak zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Başbakanın katılması gereken Şeker Fabrikası'nda saat 20:00'de düzenlenen ziyafetin, saat 21:30'da başlayabildiği kaydedilmektedir (Burçak, 1998, s. 753).

27 Mayıs 1960 darbesinde, önceden planlanmış bir strateji doğrultusunda, silahlı kuvvetler içerisinde farklı rütbelere sahip bir grup, kışladan çıkan askeri birlikler aracılığıyla gerçekleştirilen bir darbe girişiminde bulunmuştur. Bu girişim, yalnızca belirli bir üst düzey komutanın katılımıyla gerçekleşmiş ve nihayetinde başarılı olmuştur (Biçer, 2017, s. 17).

27 Mayıs 1960 sabahı erken saatlerde yapılan radyo yayınında, Silahlı Kuvvetlerin yönetimi devrıldığı ilan edilmiştir. Bu, Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesinin gerçekleştiği anlamına gelmektedir. Bu önemli gelişme, radyo yayınlarının yanı sıra gazeteler aracılığıyla da halka duyurulmuştur (Gülmez & Aşık, 2014, s. 78).

Bir bahar sabahında Türk halkı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin radyo aracılığıyla ülkeye yayılan sesiyle uyanmıştır. Söz konusu ses şu şekildedir: "*Dikkat! Dikkat! Sayın vatandaşlar! Radyolarınızın başına geçiniz. Güvendiğiniz Silahlı Kuvvetlerin sesi bir dakika sonra sizlere seslenecektir. ... Bugün, demokrasimizin içine düştüğü bunalım ve son üzücü olaylar nedeniyle ve kardeş kavgasına meydan vermemek amacıyla Türk Silahlı Kuvvetleri, ülkenin yönetimini eline almıştır!*" (Kırçak, 1993, s. 84).

Darbe sabahı, Cumhurbaşkanı Celal Bayar, kendisine yapılan istifa tekliflerini, "seçimle geldim, ancak seçimle giderim" şeklinde reddetmişti. Bu çıkış üzerine, Cemal Madanoğlu, gerçekleştirdikleri darbenin meşruiyetini sağlamak için yeni bir planı devreye soktu. Bu amaçla, İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Sıddık Sami Onar, Prof. Dr. Naci Şensoy, Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı, Prof. Dr. Ragıp Sarıca, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. Dr. İsmet Giritli gibi Türkiye'nin önde gelen Anayasa hukukçularından oluşan bir heyete geçici bir anayasa hazırlatıldı. Bu komisyonun başkanlığını Sıddık Sami Onar üstlendi. Türkiye'nin yetiştirdiği önemli Anayasa hukukçularının yer aldığı bu grup tarafından hazırlanan geçici anayasa ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne ait tüm görev ve yetkiler, darbeyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi'ne devredildi (Topçu & Topçu, 2017, s. 65).

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışından gerçekleştirilen ilk ve tek başarılı askeri müdahaledir. Daha sonraki iki askeri müdahale (12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980), ancak Yüksek Komuta Kademesinin etkisi altında gerçekleşmiştir, bu da daha düşük rütbeli subayları

marjinalleştirmiştir. Bu önemli değişikliğin sebebi, Yüksek Komuta Kademesinin 1960'tan sonra kendine biçtiği rol ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin karakterini dönüştüren yeni rolüdür (Ahmed, 1999, s. 147).

27 Mayıs Darbesi, hükümete ve ordu hiyerarşisine karşı bir hamle olarak gerçekleştirildi. Darbenin ilk gününde halka duyurulan hedef, tarafsız bir idarenin denetimi ve arabuluculuğu altında, mümkün olan en kısa sürede adil ve özgür seçimler düzenleyerek yönetimi seçimi kazananlara devretmekti (Öymen, 2011, s. 391). Bu müdahale sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi kapatılmış, siyasi çatışmalar sona erdirilmiş ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile DP milletvekilleri topluca tutuklanmıştır. Ordu tarafından oluşturulan Milli Birlik Komitesi, ülkenin yönetimini ele almış ve geçici bir hükümet kurulmuştur. Bu esnada 3. Ordu Komutanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın darbeci subaylara kendinden daha rütbeli bir subay bu darbenin lideri değilse ordusu ile Ankara'ya yürüyeceğini söylemesinden sonra devlet başkanlığına, daha önce Kara Kuvvetleri komutanlığı görevinden ayrılarak İzmir'e zorunlu izine gönderilen Orgeneral Cemal Gürsel getirilmiştir. Yapılan Yassıda yargılamaları sonucunda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiş, diğerleri ise araya giren İsmet İnönü ve Celal Bayar gibi liderlerin girişimleri sayesinde hapis cezasına çarptırılmıştır. Ordu yönetimi altında başlatılan çalışmalarda yeni bir anayasa hazırlıklarına başlanmış ve bilim adamları anayasa taslağı üzerinde çalışmıştır (Kili, 2001, s. 258-259). 13 Aralık 1960'ta ise toplumun tüm kesimlerini ve siyasi partilerin temsilcilerini içeren bir Kurucu Meclis Teşkili Kanunu kabul edilmiştir (ResmiGazete, 1960).

Cumhuriyetin ilanından sonra, askerin siyasetin dışında kalması ve sivil siyasi kurumlara bağlı kalması gerektiği temel ilkesi, en zor dönemlerde bile özenle korunmaya çalışılmış ve dengeli bir sivil-asker ilişkileri modeli oluşturulmaya çaba sarf edilmiştir. Ancak, 27 Mayıs 1960 darbesiyle, ordu ülke yönetimine müdahale ederek bu temel ilkeye ciddi bir darbe indirmiş ve DP iktidarını devirerek yeniden sahneye çıkmıştır. Bu olay, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal hayatında yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. 27 Mayıs askeri rejimi, kalıcı bir askeri yönetim kurmayı amaçlamamış olsa da siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel ve diğer birçok alanda gerçekleştirdiği düzenlemelerle toplumsal değişim ve dönüşümün yönünü belirlemeye çalışmıştır (Kılıç, 2020, s. 90).

Cemal Gürsel'in idareye el koyma kararının temel amacının Türkiye'de demokrasinin yeniden tesis edilmesi olduğunu duyurmasıyla birlikte, yeni bir seçim kanunu hazırlanarak bütün partilerin katılacağı genel bir seçime gidileceği bildirilmiştir. İlk hükümet kararının, durumu normale döndürmeye yönelik olduğu ve parti ayrımı gözetmeksizin herkese adil davranılması gerektiği üzerine yoğunlaştığı belirtilmiştir. Bu bağlamda, tüm parti faaliyetlerinin yasaklanmasıyla çekişme ve tartışmaların önüne geçilmesi, hürriyetleri kısıtlayan kanunların kaldırılması, mali ve ekonomik durumun düzeltilmesine yönelik tedbirlerin alınması gibi adımlar atılmıştır. DP hükümetinin aldığı kararlar arasında, yabancı devletlerle olan anlaşmaların geçerliliğinin korunması ve siyasette barışın temel ilke olması gibi toplumsal barışı hedefleyen politikalar da bulunmaktadır. Bu kararlar, devletin ve toplumun devamlılığını sağlamak ve toplumsal barışı tesis etmek amacıyla alınmıştır (Komisyon, 2012, s. 577).

27 Mayıs darbesi gerçekleştirildikten sonra, Askeri Cunta tarafından "ülkenin çok tehlikeli bir uçurumdan son dakikada kurtarıldığı" şeklinde yoğun bir propaganda kampanyası başlatıldı. Yönetim ele geçirilmişti ancak bu hakimiyetin sürdürülmesi gerekiyordu. Bu nedenle, propaganda yöntemlerine başvurulması önem arz ediyordu. Cunta, iktidarı devraldıktan hemen sonra DP iktidarını çarpıcı suçlamalarla itham etmeye başladı. Müdahalenin nedenleriyle birlikte meşriyetini de kamuoyuna açıklamak istiyordu (Topçu & Topçu, 2017, s. 66).

27 Mayıs darbesi, Türkiye'nin siyasi manzarasında milli iradenin dışında çözüm arayışlarının güçlenmesine yol açmıştır. Bu durum, ülkenin siyasi kargaşasını düzeltme amacıyla demokratik mekanizmalar yerine askeri güce dayanma eğilimini teşvik etmiştir. Bu yaklaşım, demokrasinin sağlamasından ziyade ordu gücüne dayanmanın gerekliliği düşüncesini güçlendirmiştir (Kumlu, 2009, s. 45).

Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) ilk icraatları arasında, önceki dönemdeki askeri hiyerarşideki bozulmayı düzeltmek için üst kadrolarda tasfiye yapılması önemli bir adım olmuştur. Darbeden beş ay sonra, 25 Ekim'de, her rütbeden toplam 4.905 subayın emekliye sevk edilmesiyle bu tasfiye gerçekleştirilmiştir. Tasfiye sürecinde, albayların %80'i, yarbayların %50'si ve binbaşıların %10'u emekliye sevk edilmiştir. Bu tasfiye işlemi gizlilik içinde yürütölmüş ve tasfiye kurulundaki subaylar dahi haberdar edilmeden emekli edilenler olmuştur. Ordudaki gençleştirme hareketiyle birlikte, MBK içindeki genç subayların konumu güçlendirilmiştir. Emekliye sevk edilen subaylar, kısa bir süre içinde "Emekli İnkılap Subayları Derneği"

(EMİNSU) gibi teşkilatlar kurarak orduya geri dđnüş mücadelesi başlatmışlardır, ancak sonuç alamamışlardır. Aynı dđnemde, 147 öğretim üyesinin üniversitelerdeki görevlerine son verilmiş ve bu uzaklaştırmaların büyük çoğunluğunun siyasi önyargılar veya kişisel husumetlere dayandığı anlaşılmıştır. Ordudaki tasfiye, üniversite hocaları arasında görülmeyen bir tepkiye neden olmuş ve üniversite rektörleri istifa etmiştir. Öğrenciler, bu durumu protesto etmişlerdir. Ancak, verilen tepkilere rağmen, yönetimlerin üniversite senatolarına bırakılarak tepkilerin yatıştırılacağı söylenmiş, ancak bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. 147'ler meselesi, MBK'nın açık bir şekilde ilk kez tepki göstermediği bir durum olmuştur (Doğaner, 2021, s. 110).

27 Mayıs sonrasında Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes, hükümet üyeleri, DP milletvekilleri, parti yöneticileri, asker ve belirli üst düzey kamu görevlileri, Yassıada'ya götürülerek tutuklanmışlardır. Bu mahkemeler, DP mensuplarının işlediği suçları; anayasal ihlaller, yolsuzluklar ve anayasal ihlalin maddi hükümlerini içeren suçlar olmak üzere üç ana başlık altında sınıflandırmıştır. 4 Ekim 1960 tarihinde başlayan Yassıada davaları, 11 ay 1 gün sürmüştür (Benhür & Sarıyar, 2018, s. 227).

18 dava için gerçekleştirilen 202 duruşmada 701 sanığın yargılandığı, 228 idam cezasının talep edildiği, 1.068 şahidin ifadesine başvurulduğu ve 150.000 vatandaşın izlediği yargı süreci 203 gün sürdü (Arıkan, 2002, s. 81). Yassıada'da yaşanan ağır şartlar altında gerçekleştirilen yargılamaların sonucunda, 15 DP üyesi idama mahkûm edilirken, 47 DP'li milletvekili beraat etti. 143 DP üyesi 4 yıl 2 ay, 117 kişi 5 yıl, 15 kişi 6 yıl, 6 kişi 7 yıl, 2 kişi 8 yıl, 17 kişi 10 yıl, 3 kişi 15 yıl, 1 kişi 20 yıl, 30 kişi ise müebbet hapse mahkûm edildi. 6 DP üyesinin ise ölümünden önce karar verildiği için dava düşürüldü (SDE, 2010, s. 13). Mahkeme, Celal Bayar dahil olmak üzere on beş Demokrat Parti üyesini ölüm cezasına çarptırmıştır. Ancak bu cezalardan sadece Başbakan Adnan Menderes, Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın idamları Milli Birlik Komitesi tarafından onaylanmıştır. Celal Bayar'ın cezası yaşlılığı sebebiyle müebbet hapse çevrilmiştir (Temizgüney, 2021, s. 292).

Amaç ve Yöntem

Bu araştırmanın amacını 27 Mayıs 1960 darbesinin Erzurum şehrindeki etkisinin neler olduğunu tespit edebilmek amacıyla o dđnemin Erzurum'daki önemli basın kuruluşlarından biri olan Hürsöz Gazetesi'nin darbe sürecini takip eden süreçte yaptığı haberler oluşturmuştur.

Çalışmada nitel araştırma yöntemleri dahilinde tarihi araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Veri toplama teknikleri aşamasında ise öncelikle arşiv araştırmaları dahilinde yapılacak olan verilerin elde edilmesi, bu verilerin tasnifi ve son olarak da belgelerin değerlendirmeleri yapılmıştır. Bu doğrutuda öncelikle 27 Mayıs 1960 darbesi ile ilgili literatür taraması yapılmış, ardından darbenin Erzurum'daki etkilerini analiz edebilmek amacıyla Hürsöz Gazetesi arşivi temin edilerek değerlendirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi ise içerik analizi yöntemi kullanılarak yapılmıştır.

Hürsöz Gazetesi

Erzurum'da uzun süreli olarak yayımlanan bir gazete olan Hürsöz, 9 Kasım 1955 tarihinde yayın hayatına başlamıştır. Gazetenin mottosu "Hak ve Hakikat Yolunda" şeklinde dir. Günlük olarak yayımlanan gazete, 40 x 23 cm ebadında, 4 sayfa ve 4 sütun olarak basılmıştır ve saman kâğıdına basılarak satışa sunulmuştur (Duman, 2000, s. 42). İmtiyaz sahibi Ahmet Polat'tır (Komisyon, 1998, s. 431). Farklı dđnemlerde çeşitli yazı işleri müdürleri gazetede görev yapmıştır. 5 Haziran 1986'da gazete Mustafa Nezih Polat tarafından devralınmıştır (Duman, 2000, s. 42). Hürsöz Gazetesi, ulusal ve uluslararası haberlerin yanı sıra yöresel haberlere ve bu konularla ilgili yorumlara da önem veren bir yayın politikası izlemiştir. Gazetenin ilk sayfaları genellikle haber ve yorumlara ayrılmışken, son sayfaları kültürel içeriklere ağırlık vermiştir. Bu bölümlerde zaman zaman Erzurum'un yerel kültürüne dair yazılara yer verilmiştir (Gezder, 2021, s. 9). Ayrıca, Türk edebiyatının tanınmış yazarlarına ait alıntılar da bu sayfalarda yayımlanmıştır. Hürsöz Gazetesi, dindar ve maneviyatçı tutumuyla Erzurum'un basın-yayın tarihinde önemli bir yer edinmiş olup, neredeyse tüm sayılarında spor haberlerine de yer vermiştir. Ancak, Ahmet Polat'ın vefatının ardından gazete, eski etkinliğini kaybetmiş ve 20 Ocak 1990 tarihinde tamamen kapanmıştır. Gazetenin dizgi ve baskısı Ahmet Polat matbaasında gerçekleştirilmiş olup, idare yeri Pelit Meydanı, No:52 olarak belirtilmiştir (Duman, 2000, s. 42).

Erzurum'da yayımlanan Hürsöz Gazetesi, incelenen dđnemde Cumhuriyeti Köylü Millet Partisi (CKMP) yanlısıydı. Ancak bu gazete ile diğer gazeteler arasındaki fark, Hürsöz'ün Nur cemaatine olan yakınlığıydı (Erozan & Aslaner, 2013, s. 213).

Hürsöz Gazetesi, 9 Kasım 1955 tarihinde kurulmuştur. Erzurum basınının önde gelen yayınlarından biri olarak bilinen gazete, Türkiye'nin çeşitli bölgelerine dağıtım yapmıştır. Ancak, 20 Ocak 1990 tarihinde tamamen kapanmıştır. Hürsöz, yayın hayatına veda etmesine rağmen Erzurum'daki basın tarihinde önemli bir yer tutmaktadır (Işık & Eşitti, 2014, s. 57).

Hürsöz Gazetesi üzerinden elde edilen izlenimlere göre, kent basını, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi öncesinde ve sonrasında farklı iki ayrı tutum sergilemiştir. Darbe öncesinde, hükümetin yaptığı uygulamalar hakkında olumsuz haberler yapmayan ve yeri geldiğinde destekleyen yayınlar yapmıştır. Bu dönemde, gazetede, Adnan Menderes ve Demokrat Parti hakkında olumsuz haberler yapılmamıştır. Darbe öncesinde, başbakan ve hükümet hakkında olumsuz bir yorum veya eleştiriye rastlanmamıştır. Özellikle Başbakan Adnan Menderes'in Kıbrıs ile ilgili sorunları çözüme kavuşturmak amacıyla 19 Şubat-2 Mart 1959 tarihleri arasında gerçekleştirdiği İngiltere seyahatinde uçağının düşmesine rağmen canlı kurtulması ve sonrasında Kıbrıs hakkında elde edilen kazanımlar övgü içerikli yazılar ile değerlendirilmiştir (HürsözGazetesi, 1959).

27 Mayıs 1960 Sonrasında Hürsöz Gazetesi Darbe Haberleri

Darbenin gerçekleştiği 27 Mayıs 1960 günü, gazetelerin normal günlük haberlerle birlikte yayın yaptığı gözlemlenmektedir. (Darbeden önce basılması nedeniyle) Ancak, ertesi gün gazeteler, bu olayı geniş kapsamda ele almış ve geniş yer vermişlerdir.

28 Mayıs 1960 Hürsöz Gazetesi

“Kahraman Ordumuz Milli İnkılabını Yaptı”

Perşembe gecesi saat 24'ten itibaren devlet ve hükümet idaresini ele alan kahraman ordumuz bir Milli Birlik Komitesi kurdu. Sayın Orgeneral Cemal Gürsel Milli Birlik Komite Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Baş Kumandanı oldu. Memleketinizde son günlerde cereyan eden müessif hadiselerin had safhaya intikali dolayısıyla Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerimiz iş birliği sayesinde perşembe gecesi 24'ten itibaren Hükümet ve Devlet, Türk Silahlı Kuvvetlerimiz tarafından idare edilmeye başlanmıştır. Sabah saat 4'ten itibaren radyolarımızla durumu Aziz Milletimize izah eden silahlı kuvvetlerimiz, memleketimizin hakiki bir demokrasiye kavuşmak için çok kısa bir zaman içerisinde dürüst ve adil seçim yaparak, her kim olursa olsun, iktidarı kazanan partiye devredeceğini, yapılan bu milli inkılabın kansız başarıldığını Reiscumhur Celal Bayar, Büyük Millet Meclisi Reisi, Dahiliye, Milli Müdafaa, Nafia, Ticaret ve Gümrükler ile Adliye vekilleri dahil birçok vekil tevkif edilmiştir.

Bu haber, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin duyurulması ve ardından yaşanan siyasi değişimleri özetlemektedir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin liderliğinde kurulan Milli Birlik Komitesi, ülkedeki artan olumsuz olaylar karşısında devlet ve hükümetin kontrolünü ele almıştır. Sabah saat 4'te yapılan radyo yayınıyla halka durum bildirilmiş ve demokratik bir düzene geçiş için adil seçimlerin yapılacağı vurgulanmıştır. Bu süreçte kan dökülmeden gerçekleşmiş olması dikkate değerdir. Ancak, devlet yetkilileri arasında tutuklamalar yaşanmış ve siyasi arenada belirgin bir değişim yaşanmıştır. Bu yorum, metindeki askeri müdahalenin duyurulması ve sonrasındaki siyasi dönüşümleri özetlemektedir.

Aynı gün “Şehrimizde mülki idareyi Garnizon kumandanız deruhte ediyor” başlığıyla verilen başka bir haberde askeri müdahalenin ardından şehirdeki mülki idarenin Garnizon Komutanı tarafından ele alındığını ve Milli Birlik Komitesi'nin kararlarının kamuoyuna duyurulduğunu belirtmektedir. Garnizon Kurmay Başkanı Kurmay Albay Lemi Uraler'in basın toplantısında, şehirdeki idareyi artık Korgeneral Şerafettin Korunay'ın kontrol etmeye başladığı bildirilmiştir. Toplantıda, Milli Birlik Komitesi tarafından alınan kararlar halka duyurulmuş ve sokağa çıkma yasağının devam edeceği, ancak ekmek üretiminin devam edeceği vurgulanmıştır. Bu metin, askeri müdahalenin ardından yaşanan idari değişimleri ve alınan tedbirleri özetlemektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

30 Mayıs 1960 Hürsöz Gazetesi

Yeni kabine Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri başkumandanı değerli hemşerimiz muhterem Orgeneral Cemal Gürsel başvekil sıfatıyla dün kabineyi tespit ve ilan etmiştir. Bu kabine mensupları herhangi bir siyasi partiye mensup olmamakla beraber ilmi otoriteleri memleketimizde ve dünyaca tanınmış şahsiyetlerinden teşekkül etmiştir.

Haber metni, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında oluşturulan yeni hükümetin duyurulmasını ve kabine üyelerinin niteliklerini içermektedir. Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı Orgeneral Cemal Gürsel, başvekil olarak atanmış ve yeni kabineyi ilan etmiştir. Belirtilen kabine üyeleri herhangi bir siyasi partiye mensup olmamakla birlikte, ilmi otoriteler ve dünya çapında tanınmış kişilerden oluşmaktadır. Bu metin, darbe sonrası oluşan yeni yönetimin yapılanması ve liderliği hakkında bilgi vermektedir.

“Milli Birlik Komitemizin Milletimize Hitabı”

Türk Milli Birlik Komitesi'nin 29 Mayıs 1960'taki hitabı, komitenin ülkenin yönetimindeki değişiklikler ve demokrasiye olan bağlılığı hakkında önemli bir belge olarak kabul edilir. Komite, halkın desteği ve anlayışıyla hareket ettiğini vurgulayarak, ülkenin içinde bulunduğu siyasi krize çözüm bulma amacını açıkça ifade eder. Ayrıca, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koymasıyla ilgili kararın, partiler arasındaki çatışmaları sona erdirme ve tarafsız bir yönetim sağlama amacını güttüğü belirtilmektedir. Bu hitap, Türk demokrasi tarihinde önemli bir dönüm noktasını temsil ederken, askeri müdahalelerin demokratik normlara uygunluğu ve halk desteği gibi konuları da gündeme getirir.

“Erzurum Halkı Bayram Ediyor”

Haber metninde Erzurum halkının, 28 Mayıs akşam saatlerinde Hükümet Meydanı'ndan Havuzbaşı'na kadar olan alanda toplandığını, kalabalığın kahraman Türk ordusunu ve milli inkılabın tüm yüksek şahsiyetlerini coşkuyla selamladığı belirtilmiştir. 29. Tümen Bandosu'nun bayrak töreninin, halkın coşkusunu artırdığını ve Vali Kurmay Albay Lemi Uraler'in çağrısı üzerine halkın sakin bir şekilde tepki verdiği ifade edilmiştir. Valiye olan destek ve saygının bu gösterilerde belirginleştiğini, halkın, bu milli inkılâbı bir bayram olarak kutladığını, halkın bu durumdan hoşnut olduğunu ve darbeyi destekler davranışlarda bulunduğunu göstermiştir. Hatta Valinin konuşmasından sonra, Vali lehinde sloganlar atılmış ve Valinin arabası üç kere halkın ellerinde taşınarak memnuniyet coşkulu bir şekilde yansıtılmıştır.

Aynı gün yayınlanan haberlerde, Erzurum Valisi olarak Kurmay Albay Lemi Uraler'in atanmasına dair bilgiler ve hayatıyla ilgili detaylar yer almaktadır (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

31 Mayıs 1960 Hürsöz Gazetesi

Ey Ehl-i Vatan! Anarşistlere Katiyen Müsamaha Etme!

Büyük başlık ile verilen haber metninde Milli İnkılabın aleyhinde herhangi bir şekilde fikir yürütenlerin anarşist olarak kabul edileceği bildirilmiştir. Metinde ayrıca ülke yönetiminin mason bir yönetimden kurtarıldığını ve bunu sadece iki buçuk saat gibi kısa bir sürede başarılı bir şekilde yaptığı belirtilmiştir. Ayrıca ordunun bu kahraman davranışının halkın gönlünde taht kuran bir hareket olduğu gibi iddialı ifadeler kullanılmıştır.

Birinci sayfanın alt başlıklarından birinde ise Dumluda bir vatandaşın Milli İnkılap hareketine karşı olumsuz söylemler kullanması üzerine yakalanarak tutuklandığı belirtilmiştir. Bu husus ile ilgili olarak Garnizon Komutanı Korgeneral Şeref Konuray tarafından yapılan bu açıklamalarda, karşı hareket eden kim olursa olsun şiddetle cezalandırılacaktır denilerek inkılap hareketinin ciddiyeti ve kararlılığı vurgulanmıştır.

“Silah Taşımak Bulundurmak Yasak Şehrimiz Garnizon Komutanlığından Tebliğ Edilmiştir.”

Bu duyuru, Garnizon Komutanı Korgeneral Şeref Konuray tarafından yapılmış olup, halkın elinde bulunan ruhsatlı veya ruhsatsız hangi silah olursa olsun Garnizon Komutanlığı'na teslim edilmesi gerektiği ve silahların toplanmasının bunun da yasalara uygun şekilde yapılmasının sağlanması amaçlanmaktadır (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

01 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Erzurum Dün Şahlandı”

“Binlerce Genç Bayraklarla Donatılan Erzurum'da Muazzam Bir Yürüyüşte Bulundu 10 Binlerin Heyecanı Vatan Sathını Aştı”

Bu haberde, 27 Mayıs'taki askeri müdahalenin ardından Erzurum'da büyük bir coşku ve milli birlik duygusuyla bir araya gelindiği, binlerce gencin, bayraklar ve dövizlerle donanmış olarak hükümet meydanından Erzurum Lisesi'ne doğru muazzam bir yürüyüş gerçekleştirdiği aktarılmıştır. Bu yürüyüşün, kahraman ordunun başarısını ve milli inkılap ruhunu simgelediği şeklinde ifadelerle halkın bu ihtilalden büyük bir memnuniyet duyduğu belirtilmiştir. Özellikle Üçüncü Ordu Kumandanı Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın

yaptığı konuşmanın, günün önemini ve anlamını vurguladığı ve konuşmasından sonra Gümüşpala'nın tezahüratlar eşliğinde omuzlara alınarak sevgi gösterilerine maruz kaldığı aktarılmıştır. Bu olay, toplumun askeri müdahaleye olan desteğini ve milli birlik bilincini yansıtmaktadır.

“Üniversite Talebelerinin Tezahüratı”

Atatürk Üniversitesi'nin öğrencileri ile birlikte Rektör Prof. Dr. Sabahattin Özbek'in, milli marşlar eşliğinde ordu karargahına yaptıkları ziyaret anlatılmaktadır. Metin, öğrencilerin ve akademik personelin orduya olan desteğini ve bağlılığını vurgulamaktadır. Bu ziyaret sırasında, Rektör Özbek'in Üçüncü Ordu Kumandanı Orgeneral Gümüşpala ile görüştüğü ve Türk ordusuna olan güven ve minnettarlıklarını ifade ettikleri belirtilmektedir. Ordu kumandanı da bu desteğe teşekkür eden bir konuşma gerçekleştirmiştir. Etkinlik, dokuzuncu kolordu binası önünde de devam etmiş ve ardından gençlerle halk sükûnet içinde dağılmıştır. Bu olay, toplumun ordusuna olan bağlılığını ve milli duygularını yansıtmaktadır.

“Orgeneral Cemal Gürsel Dün Bir Basın Toplantısı Yaptı”

Orgeneral Cemal Gürsel basın toplantısında, demokratik bir geçiş süreci yaşadıklarını, kendisinin, seçime katılmayı reddettiğini ve görevini seçilmiş yöneticilere devredeceğini vurgulaması, askeri müdahalenin geçici olduğunu ve demokratik sürecin yeniden tesis edilmesi için bir araç olduğunu belirten bir konuşmadır. Ayrıca, eski iktidar mensuplarının yargılanması gerektiği ve eğer adalet önünde hesap veremezlerse seçime katılmalarının mümkün olmadığını belirten bir konuşma yapmıştır.

“Bir Matbaa Mühürlendi”

Bu haberde ise, Erzurum'da devletin yürüttüğü milli inkılabı desteklemeyen ve devrimin ruhuna aykırı yayın yapan Doğu Ekspres Gazetesi matbaasının kapatıldığı belirtilmektedir. Bu durum, ideolojik mücadelenin bir yansıması ve askeri darbe sonucunda demokratik süreçlerin tamamen askıya alındığının bir işareti olarak görülebilir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

02 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Yarın Miting Var Orduya Selam”

Bu habere göre, yarın saat 10.00'da şehrin Hükümet Meydanı'nda "Orduya Selam" adlı bir miting düzenleneceği belirtilmektedir. Mitingin düzenlenmesi için faaliyete geçen komitenin, Valiyi ve ardından Üçüncü Ordu Kumandanını ziyaret ederek izin istedikleri ifade edilmektedir. Üçüncü Ordu Kumandanını, mitinge müdahale edilmemesi gerektiğini ve Erzurumluların milli yönden başarılı olacaklarına inandığını ifade etmiştir. Yapılacak mitingin oldukça büyük olması beklenmektedir.

“Mason Celal Bayar'ın Saltanatı Devam Etseydi Bütün Harbiyeliler Kurşuna Dizilecekti”

Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın mason olduğunu daha önce Harbiye öğrencilerinin yaptığı miting üzerine aldığı gizli kararlar olduğunu ve onlara karşı şiddet içerikli emirleri içeren bir haber ilk sayfadan yayınlanmıştır. Metinde, Harbiye öğrencilerine yönelik ağır ve radikal müdahaleleri öngörmekte ve bu müdahalelerin nasıl icra edileceğini detaylandırmaktadır. Bunlar arasında okulların kuşatılıp imha edilmesi, kampların bombalanması, tren yollarında bombardıman yapılması ve nümayiş amaçlı gösterilerin şiddet kullanılarak bastırılması gibi planlar bulunmaktadır. Ayrıca, bu emirlerin uygulanmasının ardından bireylerin izinli olarak evlerine gönderilip ev hapsine alınacakları ve sonrasında meçhul yerlerde infaz edilecekleri ifade edilmektedir.

“Doktor Albay Namık Kemal Ünlüsu Belediye Reisi Oldu”

Haberde askeri yönetim tarafından atanan Doktor Albay Namık Kemal Ünlüsu'ya belediye başkanlığına atanması üzerine görevinde başarılar dileyen bir ifade bulunmaktadır.

“Güle Güle Bay Aynuksa”

Görevden alınan eski Erzurum Valisi Nurettin Aynuksa'nın trenle Ankara'ya gidişi üzerine gazete yönetiminin duyduğu memnuniyet gazetenin ikinci sayfasında aktarılmıştır. Görev yaptığı dört yıl boyunca zalimin yanında, mazlumun karşısında olduğu, Hürsöz Gazetesi'ni görmezden gelip diğer gazetelerle yakın ilişkiler kurduğu ve Erzurum'dan ayrılırken milli inkılabın temiz havasını kirletmemek için ona karşı bir hareket yapmadıklarından bahsedilmiştir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

03 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Orduya Selam Mitingi Bugün”

Bu haber ana sayfadan büyük başlıkla verilmiştir. İçeriğinde şehirde düzenlenecek olan ve milli bir inkılap münasebetiyle orduya selam niteliğinde bir mitingin nasıl düzenleneceği ifade etmektedir. Miting, Hükümet Meydanı'nda yapılacak ve çeşitli toplulukların katılımıyla gerçekleşecektir. Eski Muhipler Cemiyeti,

Şoförler Cemiyeti ve esnaf dernekleri gibi çeşitli sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra, Erzurum'un çeşitli bölgelerinden gelen heyetlerin de katılımı beklenmektedir. Mitingin organizasyonu büyük bir özenle yapılmış ve olası bir hava muhalefeti durumunda etkinliğin bayramın dördüncü gününe ertelenmesi planlanmıştır. Ayrıca, Şoförler Cemiyeti tarafından miting için 40 otobüsün görevlendirilmiş olması, katılımcıların ulaşım ihtiyacının dikkate alındığını ve büyük bir katılımın beklendiğini işaret eder. Mitingin bir diğer dikkat çekici yönü, gençlik teşekkülleri tarafından hazırlanan muhtelif dövizlerdir. Bu dövizler, gençlerin etkinlikteki aktif rollerini ve mitinge olan katkılarını vurgular. Bu haber, toplumun ordunun başarılarını kutlama ve ona olan desteğini ifade etme amacını taşıyor.

“Menderes'in İzmir Seyahatinde 3 Milyon Liradan Fazla Para Harcandı”

Bu haberde, eski Başbakan Adnan Menderes'in son İzmir seyahatiyle ilgili mali konulara değinilmektedir. Belirtilene göre, bu seyahat için 3.000.000 liradan fazla harcama yapıldığı, bu paranın bir kısmının Menderes'i karşılayan figüranlara ödeme olarak kullanıldığı ve önemli bir miktarının ise usulsüz şekilde bazı kişilerin zimmetine geçtiği iddia edilmektedir. Bu durum üzerine bir tahkikat yapılacağı bildirilmektedir.

“Hürriyet Abidesine Yardım”

İstanbul Üniversitesi bahçesine dikilecek olan Hürriyet Abidesi için şehrin emniyet teşkilatının 350 TL yardımda bulunduğu belirtilmektedir. Bu, devlet kurumlarının kültürel ve anıtsal projelere destek vermesinin bir örneği olarak görülebilir.

Ayrıca, Fuadiye Hamamı'nın sahibi Niyazi Hacıbeyoğlu'nun da oldukça dikkate değer bir yardım girişiminde bulunduğu ifade edilmektedir. Hacıbeyoğlu, hamamının bayramın ilk günü hasılatını Hürriyet Abidesi'ne, ikinci günü hasılatını şehit teğmenin ailesine ve üçüncü günü hasılatını da diğer şehit üniversite öğrencilerinin ailesine bağışlamıştır.

“Şehrimiz Emniyet Mensuplarının Dahiliye Vekiline Gönderdikleri Tel”

Bu haberde, Erzurum Emniyet Teşkilatı'nın Dahiliye Vekaletimiz Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu'na gönderdiği bir telgrafın içeriğini aktarmaktadır. Telgraf, Türkiye radyolarında yayınlanan bir beyanati referans olarak, Tümgeneral'e duyulan minnet ve destek ifadelerini içermektedir. Bu beyanatta, gayrimeşru bir hükümetin yasa dışı eylemlerle ülkeyi yönetmeye çalıştığı, bu durumun Türk zabıta tarihine kara bir leke olarak yansıdığı ve büyük bir ızdırap kaynağı olduğu vurgulanmıştır. Metinde, Tümgeneral Kızıloğlu'nun yapmış olduğu konuşmanın, bu belirsizlikleri giderdiği ve Türk zabıta tarihine sürülen kara lekeyi temizlediği ifade edilmektedir. Ayrıca, bu başarılı müdahalenin ardından Erzurum Emniyet Teşkilatı'nın Türk Silahlı Kuvvetleri ve Atatürk'ün Türk gençliğine emanet ettiği misyonuna şevk ve gurur içinde devam ettiği belirtilmiştir. Telgrafın sonunda, emniyet teşkilatının her zaman yurt ve millet hizmetinde olacağı ve Tümgeneral'in emrinde olacakları tekrar vurgulanarak, bir teşekkür ve bağlılık mesajı ile sonlanmıştır.

“Radyonun Neşriyatı Memnuniyet Uyandırdı”

Radyonun Milli Birlik Komitesi izni ile yaptığı yayınları, şehirde olduğu gibi ülkenin her yerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Yayınlar tarihi içerikli marşlar ve Anadolu'ya özgü türkülerin yayınlandığı radyoyu halk büyük bir zevkle ve heyecanla dinlemektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1). Bu haber içeriğinde ise radyo yayınlarının darbe sonrasında kısa süreliğine durdurulduğu ve sonrasında tekrar izin verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca halkın milli ve manevi duygularının canlandırılmasına yönelik olarak yayınlar yapıldığı görülmektedir.

04 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Orduya Selam Mitingi Muazzam Oldu”

Anasayfadan büyük puntolarla verilen bu ilk haberde, Erzurum'da yapılan büyük bir miting anlatılmaktadır. Bu miting, ordumuza selam etmek ve milli inkılap hareketini kutlamak amacıyla düzenlenmiştir. Hükümet Meydanı'nda başlayan ve sonrasında ordu komutanlığı binasının önüne taşınan bu etkinlik, geniş halk kitlesinin yoğun katılımıyla gerçekleşmiştir. Mitingde, milli inkılap hareketinin anlamı ve önemini belirten konuşmalar yapılmış, şiirler okunmuş ve çeşitli gösteriler düzenlenmiştir. Orgeneral Ragıp Gümüşpala'nın mitingde yaptığı konuşma, halkın ordumuza olan desteğine teşekkür eder nitelikte olmuş ve bu hareketin, Orgeneral Cemal Gürsel'e bildirileceğini ifade etmiştir. Gümüşpala'nın konuşması, kalabalık tarafından sürekli alkışlarla kesilmiştir, bu da onun sözlerinin katılımcılar üzerinde olumlu bir etki bıraktığını yansıtmıştır. Mitingin sonunda halkın sükûnet içinde dağılması, etkinliğin düzenli ve disiplinli bir şekilde sona erdiğini göstermektedir. Bununla birlikte dikkat çekici bir diğer bilgi ise Şoförler Cemiyeti'nin mitinge katkısı

hakkında verilen haberlerdir. Kamyonların Atatürk büstü, Cemal Gürsel portresi ve Türk bayraklarıyla donatılmış olmasıyla dikkat çeken Şoförler Cemiyeti, miting boyunca orduya destek mesajlarını güçlü bir şekilde ifade etmiştir. Ayrıca, ordu binası önünde kurban kesmeleri, bu desteği daha da anlamlandıran bir ritüel olarak öne çıkmıştır. Miting sonrasında gece boyunca renkli ışıklarla donatılan kamyonları şehirde dolaştırarak, şehrin bayram havasına katkıda bulunmuş ve halkın milli duygularını pekiştirmişlerdir.

“İlçadaki Miting”

İlk sayfadan verilen bir başka haberde de Ilıca nahiyesinde İhtilale destek vermek amacıyla düzenlenen bir mitingden bahsedilmektedir. Miting, kahraman ordunun gerçekleştirdiği ihtilal hareketini anma ve kutlama amacıyla gerçekleştirilmiştir. Kalabalık bir halk topluluğunun katıldığı etkinlikte, inkılâbın önemi ve anlamıyla ilgili konuşmalar yapılmış ve şiirler okunmuştur. Ilıca halkının etkinliğe büyük ilgi gösterdiği ve Ilıca’yı bayraklarla donatarak bayram havası yaşandığı belirtilmektedir.

“Şoförler Cemiyetinin Teli”

Yine ilk sayfadan verilen habere göre Erzurum Şoförler Cemiyeti Başkanı Sebahattin Yanıkoğlu’nun, Orgeneral Cemal Gürsel’e ve ihtilali gerçekleştiren komiteye kahraman ordumuzu tebrik ederiz şeklinde çektiği telgrafın içeriğini belirtmektedir. Telgraf aynı zamanda, kahraman ordularımızı yüksek şahsımızda tebrik eder ve Milli Komitemize sonsuz desteklerimizi açıklar, teknik yardımcılarınız olan biz evlatlarımız ellerinizden öperiz şeklinde ifadelerle telgrafın sonlandırıldığı görülmektedir. Bu telgrafta da dikkat çeken husus ise ihtilalden dolayı yüksek bir bağlılık ve sadakat içeren söylemlerin kullanılmış olmasıdır.

“Menderes’in Ahbapları”

İlk sayfadan verilen bu haber metninde de eski Başbakan Adnan Menderes’in yakın çevresinden olan Bulvar Palas Oteli’nin müdürü ve İsviçreli bir kadının sorgulandığından bahsedilmiştir. Haberde Menderes’in halkın gözündeki değerinin düşürülebilmesi amacıyla farklı ülkelerde ticari ilişkiler kurduğu ve yolsuzluk yaptığı şeklinde yönlendirmeler yapılmıştır.

“Menderes’in Korkunç Tasavvurları”

Demokrat Parti idarecileri tarafından kurgulandığı iddia edilen bir komplo planını ve bu plana müdahale edilmesi sürecini anlatan bu haber oldukça iddialı fikirler ileri sürerek halkın gözünde darbeyi daha meşru bir hale getirmeyi amaçlamaktadır. Habere göre, DP yöneticileri, bazı kişileri ortadan kaldırmak için gizli bir organizasyon kurmuş ve bu plan çerçevesinde Meclis Tahkikat Komisyonu’nun faaliyetlerini bir basamak olarak kullanmışlardır. Komisyonun çalışmaları devam ederken, bu gizli teşkilat silah ve askeri malzeme stoklamaya başlamış, polis ve asker kıyafetleri hazırlamıştır. Plan, Meclis Tahkikat Komisyonu’nun suçluları tespit etmesinin ardından, bu kişilerin Demokrat Partililer tarafından ortadan kaldırılması ve bu durumun bir halk hareketi gibi gösterilmesi üzerine kurulmuştur. Planın sonucunda, bu eylemler dünya genelinde Türk ordusu, polisi ve halkın, rejimi tehlikeye atan bozguncuları ortadan kaldırmak istediği şeklinde yansıtılacaktı. Ayrıca, bu harekete maruz kalacak kişiler arasında CHP’li politikacılar, gazeteciler ve subaylar olduğu, bunların komünist ideolojisiyle bağlantılı olduğu iddiası da ortaya atılmıştır. Ayrıca, Ziraat Bankası’nın bir ambarında 1.000 tabanca ve büyük miktarda askeri kıyafetin ele geçirildiği, bu materyallerin uydurma bir halk hareketinde kullanılmak üzere hazırlandığı belirtilmiştir. DP iktidarının bu plan için ayırdığı 40 milyon liralık bir bütçenin olduğu da ifade edilmiştir. Bu iddialar, çok ciddi suçlamaları içermekte ve Türkiye’nin siyasi tarihinde gerçekleşen bir darbeyi gerekçelendirebilmek için yapılan manipülatif haberleri yansıtmaktadır. Oysa bu tür komplo teorilerinin geçmiş gibi sunulması, sadece suçluların insanların kariyerlerini değil, aynı zamanda ülkenin siyasi ve demokratik kurumlarını da tehlikeye atabilir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

07 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Rektör Profesör Özbek’in Açıklaması”

Gazetenin birinci ve ikinci sayfasında verilen habere göre Atatürk Üniversitesi Rektörü Profesör Doktor Sebahattin Özbek’in Hürsöz Gazetesine gönderdiği bir yazıda 31 Mayıs 1960 tarihinde üniversiteli talebelerin kendisine sordukları soruları cevaplandığını ve bunun içeriğini yansıtan bir haber içeriği bulunmaktadır. Rektör Özbek, üniversitenin o dönemde yaşanan inkılâbın her safhasında kardeş üniversiteler ve Türk ordusu ile birlikte olduğunu belirtmiş. Ayrıca, Milli Birlik Komitesi Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel’e bağlılık ifadesi içeren bir telgraf çektiğini ve bu telgrafın talebe cemiyeti başkanı tarafından da onaylandığını açıklamıştır. Rektör Özbek, üniversite öğrencilerinin özgürce gösteri yapma haklarına saygı gösterdiğini, bu gösterilere hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğini ve üniversiteye polis sokmayacağını

belirtmiştir. Öğrencilere destek olarak, eğer emniyet kuvvetleri tarafından bir müdahale olursa, kendisinin bu hareketin bayraktarlığını yapacağını söylemiştir. Bu durum, öğrencilerin yönelttiği sorulara verdiği yanıtların, onların endişelerini gidermeye yönelik olduğunu göstermektedir. Ayrıca, gösteri yapacak öğrencilere bir kuzu ziyafeti vaat etmesi, öğrencilerle kurduğu ilişkinin dostane ve destekleyici bir nitelik taşıdığını ortaya koyar.

“Erzurum Heyeti Ankara’ya Gitti”

İlk sayfadan alt başlıklarla verilen bu haberde Devlet ve Hükümet Başkanımız ve değerli hemşerimiz Orgeneral Cemal Gürsel’i ziyaret etmek ve Erzurumluların tebrik ve takdirlerini belirtmek amacıyla 15 kişilik bir heyetin pazar günü uçakla Ankara’ya gittiği belirtilmiştir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

08 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Orgeneral Cemal Gürsel Sivil Valilerle Görüştü”

Gazetenin ilk sayfasından büyük başlık halinde verilen haberde devlet ve hükümet başkanı Orgeneral Cemal Gürsel bugün saat 11:00’de başvekalet Ankara’ya gelmiş bulunan sivil valileri kabul ederek kendileriyle kısa bir görüşmede bulunmuş ve yarından itibaren yeniden başlayacakları görevlerinde kendilerine başarılar dilemiştir. Orgeneral Gürsel, valilere hitaben şunları ifade etmiştir: *"Biz askerî bir harekât gerçekleştirdik ancak şimdi memleketin mülki idaresini eski idarecilere teslim etmek istiyoruz. Yapılan işin önemi hepimizce bilinmektedir. Hedefiniz bu memleketi içine düştüğü karanlıktan kurtarmak ve felakete doğru sürükleyen gafleti yok etmek ve bir daha böyle bir felakete maruz kalmaktan korumaktır. Bunu, siz kıymetli idare amirlerinin anlayışlı davranışı ve iş birliğiyle başaracağımıza inanıyorum. Son yıllarda eski hükümetin gerçekleştirdiği işler, memlekette ahlak ve fazileti zedelemiş ve çeşitli korkunç durumlar yaratmıştır. Bu durumun düzeltilmesi, memleketin ihtiyaç duyduğu idari ve ahlaki düzenin yeniden tesis edilmesi, sizler gibi kıymetli idarecilerin bize yardımcı olmasıyla mümkündür. Her türlü yardımlarınızı bekler ve özellikle vazifelerinizde size başarılar dilerim."*

“Devlet Adamı Böyle Olur”

Gazetenin birinci ve ikinci sayfalarında haber yapılan metinde şu ifadeler yer almıştır: Milli Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetleri Başkomutanı, devlet ve hükümet reisi olarak görev yapan saygıdeğer Orgeneral Cemal Gürsel, devlet başkanı ve başbakan maaşlarını içeren 17.000 liralık bordro kendisine sunulduğunda, *"Benim Orgeneral maaşım yeter, bana onu getirin."* diyerek devlet adamına ve Türk milletinin asil vakarına uygun bir davranış sergilemiştir. Buna karşılık, Celal Bayar ise *"Benim 15.000 liralık reisicumhur tahsisatımı getirin."* diyerek haysiyetsizliğini bir kez daha göstermiştir. Esasen, maddeye ve maddi kazanıma tutsak olan, ruhunu ve vicdanını mason localarında satışı çıkararak böyle bir şahıstan başka bir şey beklenemezdi. Bu haber metni darbe hükümeti yöneticisi olan Gürsel’i halkın gözünde yükseltmek, eski Cumhurbaşkanı Bayar’ı ise itibarsızlaştırmak amacıyla sert ifadeler içeren bir içeriği oluşturulmuştur. Kısa süre öncesine kadar devletin en üst kademesinde yer alan bir lider için böyle ifadelerin kullanılıyor olması ise gazete yönetiminin tutumu açısından son derece düşündürücüdür. (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2)

09 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Muallimlerin Mitingi Muhteşem Oldu”

Gazetenin ilk sayfasında büyük puntolarla başlığı verilen ve içeriği yansıtılan metinde, Erzurum Muallimler Birliği tarafından düzenlenen ve geniş katılımı gerçekleşen Orduya Saygı Mitingi, o dönemdeki eğitim camiasının ihtilale ve orduya olan desteğini simgelemektedir. Mitinge öğretmenler ve öğrencilerin yanı sıra geniş bir halk kitlesi katılmıştır. Mitingde Maarif Müdürü Selahattin Ortaç’ın günün anlamı ve önemi üzerine yaptığı açılış konuşması, sürece verilen desteği açık bir şekilde yansıtmıştır. Ordu bando takımının mehter marşları eşliğinde miting alanına gelmesi ve halkın coşkulu tepkisi, milli duyguların yoğun bir şekilde yaşandığı bir atmosferi göstermiştir. Mitingin, ordu komutanlığı binasında devam eden konuşmalarla sürmesi ve binlerce kişinin orduya tezahürat yapması, halkın orduya olan desteğini ve güvenini açıkça sergilemektedir. Mitingin sonunda Üçüncü Ordu Komutanı Korgeneral Danyal Yurdatapan’a yapılan tezahüratlar, halkın orduya karşı olumlu tavrının somut bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Mitingin sükunetle sona ermesi, organizasyonun düzenli ve barışçıl bir toplumsal etkinlik olduğunu vurgulamaktadır.

“Eski İktidarın 16 Valisi Tevkif Edildi”

27 Mayıs darbesinin ardından, Türkiye’de yeni bir siyasi dönem başlamış ve bu süreçte bazı valiler tutuklanmıştır. Bu haberde, darbe sonrasında tevkif edilen valilerin listesi verilmiştir. Bu listede Uşak Valisi İlhan Engin, Kayseri Valisi Ahmet Kınık, Adana Valisi Turhan Kapanlı gibi isimler yer almakta ve toplamda 16 vali olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, İstanbul Valisi Ethem Yetkiner ve Ankara Valisi Dilaver Argun gibi en

büyük iki şehrin valileri de tutuklananlar arasında yer almıştır. Bu haberde dikkat çeken bir diğer husus ise, eski Başvekil Adnan Menderes'in Özel Kalem Müdürü olan Tekirdağ Valisi Arif Özgen'in de darbe sürecinde yeni hükümete bağlılık gösterdiği ve milli inkılap hareketini tasvip ettiğinin ifade edilmesidir. Bu valilerin tutuklanması, 27 Mayıs darbesi sonrasında Türkiye'nin idari yapılanmasında önemli bir yeniden düzenleme olduğunu ve yeni hükümetin, yönetim kadrolarında kendine yakın isimleri görevlendirmeyi tercih ettiğini göstermektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

12 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Din hürriyetinin Düşmanı Demokrat Parti”

Hürsöz Gazetesinin ilk sayfasındaki haber, Demokrat Parti iktidarına yönelik ağır eleştiriler içermektedir. Metin, partinin hem ekonomik hem de dini açıdan ülkeyi olumsuz bir şekilde etkilediğini öne sürmekte ve dini özgürlükler konusunda çelişkili politikalar izlediğini iddia etmektedir. Partinin laiklik ilkesini yorumlama biçimi ve bu yorumun dini şuurun gelişimine muhalefet olarak algılanması, metinde öne çıkan başlıca eleştirilerden biridir. Haberde, Demokrat Parti'nin İslam dini ve kutsal değerlere saldırdığı, bu saldırıların devlet tarafından desteklendiği ve dini değerleri savunan kişilere baskı yapıldığı iddia edilmektedir. Ayrıca, Anayasa'ya "Türkiye Cumhuriyeti Müslüman bir devlettir." ibaresinin eklenmesini isteyen bir mebusun desteklenmemesinin, parti tarafından yapılan en büyük hata olduğu nitelendirilmektedir. Metinde ayrıca, Demokrat Parti'nin toplumda ahlaksızlığı teşvik ettiği ve dindar kimliklerini sadece göstermelik olarak kullandığı, gerçekte ise dini değerlere zarar verdiği iddiaları da yer almaktadır. Ayasofya'nın müze haline getirilmesi ve Hristiyanların dini liderleriyle olan ilişkileri de sert bir şekilde eleştirilmektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

14 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Şehrimizden Hazineye Teberrular”

Sakit ve sabık Demokrat Parti iktidarının soyduğu hazinemize takviye için şehrimizden de teberrular devam etmektedir. Yardımları toplamak için dün kurulan komiteye bir saat içerisinde yapılan teberrular şu şekildedir: Şeklinde girilen haber içeriğinde hazineye katkı sağlamak amacıyla yardım yapan Erzurumluların isimleri ve yardım miktarları detaylı ve şeffaf bir biçimde yansıtılmaktadır.

Bu haber, çeşitli meslek gruplarından bireylerin hem nakit hem de değerli eşyalar şeklinde yaptıkları bağışları detaylandırmaktadır. Metinde, bağış yapanlar arasında yerel yöneticiler, maliye memurları, emekli memurlar ve diğer devlet memurları gibi farklı kesimlerden insanlar bulunmaktadır. Bağış yapılan eşyalar arasında altın yüzükler, kol düğmeleri, alyanslar ve hatta bir altın kol saati bulunmuştur. Bu çeşitlilik, toplumun farklı kesimlerinin darbe sonrasında hazine boşaltılmış iddiası üzerine halkın devlete karşı finansal destek sağlama konusunda ne kadar yardımsever olduğunu göstermektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

15 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Hazine'ye Teberru Yarışı Başladı, Dün de Şehrimizde Bol Miktarda Yardım Yapıldı”

Birinci ve ikinci sayfada içeriği yansıtılan haberde, Demokrat Parti döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar sonrası devlet hazinesine yardım amacıyla düzenlenen bağış kampanyasının detayları ve önceki güne göre devamı yansıtılmaktadır. Bu kampanyada çeşitli kişiler ve kurumlar tarafından yapılan nakdi ve aynı bağışlar sıralanmıştır. Bağış yapanlar arasında orman mühendisleri, emekli komiserler, kuyumcular, defterdarlık çalışanları, radyocular, petrol ofisi çalışanları, un fabrikası işçileri ve yöneticileri, banka memurları ve müdürleri, polis memurları, çiftçiler ve tüccarlar gibi toplumun farklı kesimlerinden insanlar yer almaktadır. Verilen bağışların listesinde altın yüzükler, Cumhuriyet ziynet altınları, çeyrek altınlar ve Kore madalyası gibi değerli eşyaların yanı sıra, önemli miktarlarda nakit para bağışları da bulunmaktadır. Bağışlar arasında yer alan "22 ayar siyah taşlı şövalye yüzük" gibi dikkat çekici eşyalar veya "Aziziye Un Fabrikası Komandit Şirketi" gibi kurumların düzenli gelir bağışlama taahhütleri, toplumun darbe sonrasında hazineye destek olma konusunda gösterdiği bağlılığı yansıtmaktadır (HürsözGazetesi, 1960).

16 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Fiyatlar Düşüyor Teberrularda Artıyor Gıda Maddelerinde Tenzilat”

Hürsöz Gazetesi'nin birinci sayfasında büyük başlıkla ilk haber olarak verilen metin şu şekildedir: Gıda Maddeleri Toptancılar ve Bakkallar Yardımlaşma Cemiyeti'nin düzenlediği olağanüstü toplantıda alınan kararlar, milli inkılâbın ekonomi üzerindeki olumlu etkilerini teşvik etmek ve halka yansıtmak amacını taşımaktadır. Toplantıda alınan başlıca kararlar şunlardır:

1. Toptancılar ve perakendeciler, sırasıyla %5 ve %10 oranında kar marjlarında indirim yapacaklar. Bu indirimlerin kamuoyuna duyurulması için cemiyetten temin edilecek pankartlar dükkanların vitrin veya camlarına asılacak. Bu uygulama, tüketicilere doğrudan ekonomik fayda sağlamayı ve piyasadaki fiyatları düşürmeyi amaçlamaktadır.

2. Erzurum Şeker Fabrikası, kampanya dönemine kadar, toptancı şeker tüccarlarının diğer uzak fabrikalardan getirdikleri 50 kilogramlık kesme şeker torbalarını perakendecilere 180 lira fiyatla satma kararı almıştır. Bu karar, piyasada şeker fiyatlarının stabilizasyonuna yardımcı olacak bir önlemdir.

3. Her mağaza sahibi, dükkânının önünü temiz tutmak ve belediyenin işlerini kolaylaştırmak için iki adet yeni çöp tenekesi yapacak. Çöp tenekeleri üzerine dükkân numarası yazılacak ve dükkân önlerinde belediye tarafından toplanmak üzere bırakılacaktır. Bu madde, şehrin genel temizliğine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

4. Milli inkılâbın desteklenmesi amacıyla hazineye yapılan bağışlar konusunda cemiyet, üyelerine serbest bağış yapma imkânı sunmuştur. Bağışlar mükellefiyet gerektirmemekte ve bireylerin durumlarına göre serbestçe yapılması teşvik edilmektedir.

5. Hükümet konağında faaliyet gösteren bu komite, bağış yapacak bireylerden doğrudan makbuz mukabilinde bağış kabul edecek. Bu karar ise, bağışların şeffaf ve düzenli bir şekilde toplanmasını sağlamak için yapılmış bir düzenlemedir.

Alınan kararlar, 27 Mayıs darbesi sonucunda toplumda ekonomik ve sosyal sorumluluk bilincinin artırılmasına yönelik stratejik adımlar olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, milli inkılâp olarak adlandırılan darbe sürecinden dolayı cemiyet üyelerinin ülke ekonomisine destek olarak halkın ekonomik refahını artırma ve toplumsal dayanışmayı pekiştirme amacı taşımaktadır.

“Milli İnkılap Hakkında Vaiz”

Erzurum'daki İmam Hatip Mektebi öğrencilerinin, milli inkılâp olarak adlandırılan darbe konusunda camilerde vaaz verme fiili, bu önemli olayın dini ve milli boyutları açısından ikna edilmesi fikrine katkı sağlayacak bir etkinlik olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin Cuma Namazı öncesinde şehrin tüm camilerinde vaaz vermeleri, geniş bir dinleyici kitlesine ulaşarak inkılâbın toplumdaki önemi ve etkileri hakkında bilgi verme ve farkındalık yaratma fırsatı sunar.

“Teberru Kampanyası Berdevam”

Erzurum'daki bağış kampanyasında toplanan miktarlar ve katkılar, milli ekonomiye katkı konusunda cömertlik ve dayanışmayı göstermektedir. Kampanya kapsamında toplanan 128 altın, 88 alyans, 10 çeşitli yüzük, 4 küpe, 5 bilezik, 2 kol düğmesi ve 3.827,5 TL nakit paranın yanı sıra, Polat Un Fabrikası'nın 100 adet altın bağışıyla "bağış rekoru" kırdığı belirtilmiştir. Polat Un Fabrikası'nın öne çıkan bu büyük bağışı, darbe sonrasında Erzurum'un iş dünyasının yeni yönetime bağlılığını ve hazineye olan desteklerini göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.

“140.000 Lira kira?”

Gazetenin ilk sayfasında verilen bu haberde ise haksız kazanç iddiaları ile DP yetkililerinin suçlandığı dikkat çekmektedir. Haber şu şekildedir: Erzurum'da Atatürk Üniversitesi açıldığından bu yana eski iktidar mensuplarının etkisiyle üniversiteye birçok bina kiralanmıştır. Bu binalardan birisinin yıllık kirası 140.000 liradır. Yurt halinde kullanan binanın kirası ise 100.000 liradır. İşte eski iktidar mensuplarının bir kısmı hazineyi resmen soymakta, bir kısmı da bu şekilde kalkınmaktadır. Acaba bu kalkınmada bir indirme olacak mı? Haberin verilmiş şekli ve metni değerlendirildiğinde, gazetenin doğrudan bir yolsuzluk iddiası ile DP yöneticilerini suçladığı ve darbe sürecine bağlılık noktasında oldukça gayretli olduğu görülmektedir (HürsözGazetesi, 1960, s. 1-2).

18 Haziran 1960 Hürsöz Gazetesi

“Hazineye Yardım Ediniz” (HürsözGazetesi, 1960, s. 2)

Bu haber gazetenin birinci ve ikinci sayfasında bağış yapan kişiler ve yaptıkları bağış miktarının da içeriğini gösteren detaylı bir metindir. Haber metninde Erzurum halkının devlet hazinesine destek olmak amacıyla düzenlenen bağış kampanyasına geniş katılımı yansıtılmaktadır. Çok sayıda vatandaş, dernek, cemiyet ve şirket tarafından yapılan bağışlar arasında nakit paralar, altınlar, alyanslar, yüzükler ve diğer değerli eşyaların bulunduğu anlaşılmaktadır. Özellikle, Şeker Fabrikası çalışanlarının toplam 23.572 TL ile bağış rekorunu kırması ve Polat Un Fabrikası'nın 100 adet altın ile ikinci sırada yer alması, büyük kurumların bu tür kampanyalara ne kadar destek verdiklerini göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu bağış

kampanyası, özellikle DP iktidarı döneminde yaşanan mali zorluklar ve yolsuzluk iddiaları sonrasında, darbe yöneticilerinin toplumun devlete olan güvenini ve desteğini pekiştirme amacıyla gerçekleştirilmiştir.

SONUÇ

27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Hürsöz Gazetesi'nde ilk günlerde, darbenin süreci ve etkileri hakkında genel bilgiler verilmiştir. Ancak sonraki günlerde özellikle Erzurum halkının MBK'ya destekleri Hürsöz Gazetesi'nde detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu haberler, darbenin Erzurum halkı üzerindeki etkilerini ve halkın darbeye yönelik tutumunu anlamak için önemli bir kaynaktır.

Darbenin gerçekleşmesinin ardından, 27 Mayıs 1960 günü erkenden baskıya girdiği için darbe hakkında haber yapmayan gazete, 28 Mayıs 1960 tarihinden itibaren önceki tutumunu tamamen değiştirmiştir. Başbakan ve hükümet hakkında daha önce olumsuz haberler yapmayan gazete, darbeden sonra olumsuz ve sert eleştiriler yapmaktan hiç çekinmemiştir. Hatta olumsuz eleştiri yapmak gazetenin bir rutini haline gelmiştir.

Darbeden sonra ordu ve BMK için çok sayıda övgü içeren yayınlar yapılmıştır. Türk ordusu sürekli olarak kahraman ve şanlı olarak nitelendirilmiş, gazetede ordunun övgüsüne dair şiirler, haberler yayınlanarak MBK'ya ve hazineye destek için bağışta bulunanların listeleri yayınlanarak desteklenmiş ve teşvik edilmiştir.

Erzurum halkı, verilen haberler ve yönlendirmeler ışığında darbe yöneticilerinin talimatlarına sorunsuz bir şekilde uyum göstermiştir. Hürsöz Gazetesi'nin darbeye karşı yaklaşımı genellikle darbe ve darbecileri destekler nitelikte olmuştur.

Hürsöz Gazetesi, halkın bağış haberlerini vermeye devam ederken, aynı zamanda Cemal Gürsel'in ve diğer yöneticilerin konuşmalarına da geniş yer vermiştir. Gazetenin genel tavrı, Demokrat Partililerin büyük harcamalar yaparak devlet hazinesini boşalttığına dair eleştiriler içermekte ve Erzurum halkının darbe yönetimini desteklemek için hazineye ve askeri yönetime ekonomik katkı sağladığına dikkat çekmektedir. Özellikle, haberlerde Erzurum ilçelerindeki esnafın yönetimi desteklediği ve kar etmeden satış yaptığı vurgulanmış, darbenin yerinde ve doğru bir karar olduğu izlenimi verilmiştir. Bu durum, gazetenin darbe yanlısı bir tavır sergilediğini göstermektedir. Zira mitingler ve sevgi gösterileri gibi etkinliklerle hakkında yapılan coşkulu haberler ile darbe yönetimini desteklemeye yönelik bir atmosfer oluşturulmuştur.

KAYNAKÇA

1. Ahmed, F. (1999). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul : Kaynak Yayınları.
2. Arıkan, M. (2002). 27 Mayıs Anayasayı İhlal Davası İddianamesi Üzerine Bazı Tespit ve Düşünceler. *Türkler Ansiklopedisi* (Cilt 17, s. 74-84). içinde Ankara.
3. Avcıbay, Y. (2018). II. Meşrutiyet'ten Günümüze Türk Siyasal Hayatında Darbeler ve Darbe Girişimleri. Aksaray : Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
4. Benhür, Ç., & Sarıyar, C. (2018). Bir Kent Ölçeğinde 27 Mayıs Askeri Müdahalesi ve Basın: Mardin Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(39), s. 225-235.
5. Biçer, S. (2017). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Sonrasındaki Askeri Müdahaleler ile 15 Temmuz 2016 Darbe Girişiminin Sebep, Sonuç, Planlama ve İcralarının Mukayeseli Analizi. *Bilge Strateji Dergisi*, 9(17), s. 13-31.
6. Bulut, S. (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılamayan Demokrat Parti Mirası. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*(19), s. 73-90.
7. Burçak, R. S. (1998). *On Yılın Anıları (1950-1960)*. Ankara : Nurol Matbaacılık.
8. Demir, Ş. (2016). 27 Mayıs Askeri Darbesi DP Dönemi Asker-İktidar İlişkileri. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*(2), s. 114-127.
9. Doğaner, Y. (2021). İhtilalin Mantığı. M. K. Kaynar (Dü.) içinde, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 99-115). İstanbul: İletişim Yayınları.
10. Duman, H. H. (2000). *Erzurum Basın Yayın Tarihi (1867-1997)*. İstanbul: Vira Matbaası (Duyap).
11. Eroğlu, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitapevi.

12. Erozan, B., & Aslaner, G. K. (2013). Anadolu'da 27 Mayıs: Bursa, Erzurum, Gaziantep (1960-61). *ODTÜ Gelişme Dergisi*(40), s. 209-238.
13. Ertürk, Y. (2023). 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Darbe Sürecinde Silahlı Kuvvetler İçindeki Bölünme ve Rekabet. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 134(264), s. 1-42.
14. Gezder, E. (2021). Sportif Haberler Açısından Hürsöz Gazetesi Tahlili (1955-1985) (Fihrist Seçilmiş Metinler). Ağrı: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
15. Gülmez, N., & Aşık, S. (2014). 27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Havadis Gazetesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), s. 72-96.
16. HürsözGazetesi. (1959, 02 19-20-21-23-24).
17. HürsözGazetesi. (1960, 05 30). Erzurum.
18. HürsözGazetesi. (1960, 05 31). Erzurum.
19. HürsözGazetesi. (1960, 06 01). Erzurum.
20. HürsözGazetesi. (1960, 06 02). Erzurum.
21. HürsözGazetesi. (1960, 06 03). Erzurum.
22. HürsözGazetesi. (1960, 06 04). Erzurum.
23. HürsözGazetesi. (1960, 06 07). Erzurum.
24. HürsözGazetesi. (1960, 06 08). Erzurum.
25. HürsözGazetesi. (1960, 06 09). Erzurum.
26. HürsözGazetesi. (1960, 06 11). Erzurum.
27. HürsözGazetesi. (1960, 06 12). Erzurum.
28. HürsözGazetesi. (1960, 06 16). Erzurum.
29. HürsözGazetesi. (1960, 06 17). Erzurum.
30. HürsözGazetesi. (1960, 06 18). Erzurum.
31. HürsözGazetesi. (1960, 05 28). Erzurum.
32. HürsözGazetesi. (1960, 06 14). Erzurum.
33. HürsözGazetesi. (1960, 06 14).
34. Işık, M., & Eşitti, Ş. (2014). Ocak 2012 Gazete Birleşmelerinin Erzurum Basınının Gelişim Süreci İçerisindeki Yeri ve Önemi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*(47), s. 51-74.
35. Karpat, K. H. (2010). *Türk Demokrasi Tarihi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
36. Kili, S. (2001). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul : Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
37. Kılıç, A. (2020). 27 Mayıs 1960 Darbesinin Eğitim Hayatına Etkileri. *Alnteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), s. 89-110.
38. Kırçak, Ç. (1993). *Türkiye'de Gericilik 1950-1990*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
39. Komisyon. (1998). *Cumhuriyetin 75 Yılında Erzurum (Erzurum İl Yıllığı 98)*. Ankara: Önder Matbaacılık.
40. Komisyon. (2012). *Türkiye Cumhuriyet Tarihi II*. Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi.
41. Kumlu, S. (2009). Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye Cumhuriyeti'nde Meydana Gelen Darbeler. Niğde : Niğde Üniversitesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
42. Mavi, İ. (2010). Türkiye'de Demokrasi ve Darbeler. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi).
43. Öymen, O. (2011). *Demokrasiden Diktatörlüğe (İktidar Uğruna Demokrasiyi Feda Edenler)*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
44. ResmiGazete. (1960, 12 16). <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/10682.pdf> adresinden alındı
45. SDE, S. D. (2010). *50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırla(t)mak*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.
46. Temizgüney, F. (2021). 27 Mayıs Darbesi Sonrasında Eski Demokrat Partililerin Demokrasi Arayışlarına Bir Örnek: Bizim Ev Kulübü. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(33), s. 289-315.
47. Topçu, İ., & Topçu, S. A. (2017). Adnan Menderes'in Yargılanması ve İdamı. *Akademik Bakış Dergisi* (61), s. 59-80.

(20)

Abdulhalik EKİNCİ¹⁶⁷
ARAP DİLİNDE HADİSLER İLE İSTİŞHAT
HADITHS IN ARABIC LANGUAGE

ÖZ

Hadis, Kur'an-ı Kerim'den sonra İslam'ın ikinci kaynağıdır, ancak Sibeveyh ve El-Mübarrad gibi ileri düzey Arap dili bilginleri kitaplarında hadise yer vermemişlerdir. Aksine, eldeki parmak sayısını geçmeyen birkaç hadis dışında hiçbir hadiste zikretmemişlerdir ve zikredilenler de alıntı için değil, temsil etmek için örnek olarak zikredilmiştir.

Akademisyenlerin bu konuda üç görüşü vardır

1- İlk görüş: Onu zikretmek kesinlikle haramdır. Bu, Ebu Hayyan el-Endelusi'nin, şeyhi İbn-i Dai Ali bin Muhammed el-İşbili'nin ve diğerlerinin görüşüdür.

2- İkinci görüş: Bu, İbn Malik, İbn Hişam ve diğerlerinin görüşüdür.

3- Üçüncü görüş: Mutlak olarak değil, bazı şartların yerine getirilmesiyle onu zikretmek caizdir. Bu, Şatibi, Yeyuti ve diğerlerinin görüşüdür.

Bu görüşlerin her birine sahip olan kişinin, görüşünün geçerliliğini destekleyen delilleri vardır

Hadisle amel etmeyi engelleyen delillerden biri de, hadislerin çoğunun mana ile rivayet edilmesi, dolayısıyla hadis lafızlarının Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in sözlerinden olmaması ve bu nedenle delil olarak kullanılamamasıdır.

Hadis nakletmenin caiz olduğuna dair delillere gelince, Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- dünyanın en belgi insanlarından biridir ve hadisleri sahih rivayet zinciriyle nakledilmiştir ve sözlü rivayet rivayetin esasıdır.

Bir hadisi alıntılanmaya örnek: Ebu Hureyre'den -Allah ondan razı olsun- rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: Peygamber şöyle buyurmuştur: "Arapların söylediği en doğru söz, Labid'in sözüdür: Allah'tan başka her şey batıldır."

Şehitliğin amacı: Arap dilinde bu kelime, bu hadiste olduğu gibi faydalı cümlelere uygulanır. Buradaki kelime ile kastedilen Labid'in "Allah'tan başka her şey batıldır" sözüdür ve bu faydalı bir cümledir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şehitlik, Arap Dili.

ABSTRACT

The hadith is the second source of Islam after the Great Qur'an, but the advanced Arabic language scholars such as Sibawayh and Al-Mubarrad did not cite it in their books. Rather, they did not mention it in any of the hadiths, except for a few hadiths that do not exceed the number of fingers on the hand, and those that were mentioned were not mentioned for quotation, but rather they were mentioned as an example to represent it. It has all the examples mentioned in their books.

Scholars have three opinions on this question

1- The first opinion: It is absolutely forbidden to cite it. This is the opinion of Abu Hayyan Al-Andalusi and his sheikh Ibn Al-Da'i Ali bin Muhammad Al-Ishbili and others.

2- The second opinion: It is permissible to cite it absolutely, and this is the opinion of Ibn Malik, Ibn Hisham and others

3- The third opinion: It is permissible to cite it, not absolutely, but with the fulfillment of some conditions. This is the opinion of Al-Shatibi, Al-Yayuti, and others.

The person who holds each of these opinions has evidence to support the validity of his opinion

Among the evidence that prevents people from citing the hadith is that most of the hadith is narrated in meaning, so the words of the hadith are not among the words of the Prophet, may God bless him and grant him peace, so they cannot be used as evidence.

As for the evidence for the permissibility of citing hadith, the Prophet, may God bless him and grant him peace, is one of the most eloquent people in the world, and his hadiths are narrated with continuous authentic chain of transmission, and verbal narration is the basis of narration, so it is valid to cite it.

An example of citing a hadith: On the authority of Abu Hurairah, may God be pleased with him, who said: The Prophet, may God bless him and grant him peace, said, "The truest word ever said by the Arabs is the word of Labid: Everything except God is false."

The purpose of martyrdom: In the Arabic language, the word is applied to useful sentences, as in this hadith. What is meant by the word here is Labeed's saying, "Everything except God is false," and this is a useful sentence.

Keywords: Hadith, Martyrdom, Arabic Language.

¹⁶⁷ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD Abdulhalik EKİNCİ; 0009-0006-7103-885X

GİRİŞ

İslam dininin ikinci kaynağı olan hadis fesahat ve belagat bakımında zirvede olan Peygamber (sav)'in sözleri olduğu halde, dilcilerin onu ayet ve şiir kadar istişhatta yer vermedikleri görülmektedir. Özellikle Basra ve Küfe ekollerine mensup ilk dönem dilciler, eserlerinde hadisle istişhata yer vermedikleri bilinmektedir.

Biz makalemizde hadislerin istişhatta yeri nedir. Bu konuda ne gibi görüşler ileri sürülmüştür. İleri sürülen görüşlerden hangisi tercihe şayandır. İlk önce bunları kısa bir şekilde değerlendirmek, daha sonra da dilcilerin istişhat olarak kullandığı bir takım hadisleri örnek olarak sunmak istiyoruz..

Hadisin İstîşhattaki Yeri

Hadisler Arap dili gramer kaidelerinin oluşumunda ayet ve Arap şiirleri gibi hüccet olmada ilk sıraları alamamıştır. Hatta hadislerin Arap dilinde hüccet olması tartışmalara konu olmuştur. Nitekim Sibeveyh (ö.180/796) ve Muberrid (ö.285/858) gibi Arap dili grameriyle meşgul olan ilk dönem nahiv âlimleri hadislerle pek az istidlal ederken İbn-Hişâm (ö.761/1360) gibi müteahhir dönemi âlimler hadislere daha fazla yer vermişlerdir.¹⁶⁸ Hadisle istîşhâda ilişkin temel görüşleri üç gruba ayırabiliriz:

1. Hadisle istîşhâdı mutlak olarak kabul etmeyenler: Bu görüşü, Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) ve hocası İbnü'd-Dâi Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 680/1281) gibi âlimler savunur.

2. Mutlak olarak kabul edenler: İbn Mâlik (ö. 672/1273) ile İbn Hişâm (ö. 761/ 1360) gibi nahiv âlimlerinin savunduğu görüştür.

3. Orta yolu seçip, belli şartlarla bazı hadislerle istîşhâda izin verenler: Bu görüşü savunanların başında eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ile es-Suyûtî (ö. 911/1505) gelmektedir.¹⁶⁹

Hadislerle istîşhâdın câiz olup olmadığı hususu tartışmalıdır. İbn Harûf en-Nahvî, (609/1212) İbn Mâlik et-Tâî ve Radî el-Esterâbâdî (686/1287) eserlerinde hadislerle istîşhâd etmişlerdir. Hatta Radî, sahâbe ve Ehl-i beyt sözleriyle de istîşhâd edilebileceği görüşündedir. Başta İbnü'z-Zâîğ (ve Ebû Hayyân el-Endelüsî olmak üzere birçok dilci, hadislerin Hz. Peygamber'den sadece anlamları ile rivayet edildiğini söyleyerek bu metinlerle istîşhâdı câiz görmemişlerdir. Basra ve Küfe dil mekteplerine mensup eski dilciler de hadisle istîşhâd etmemişlerdir. Öte yandan eski dilcilerin hadislerle istîşhâd etmemesinin onlarla istîşhâdın câiz olmamasını gerektirmediği de ileri sürülmüştür. Kısa hadislerle Resûl-i Ekrem'in fesahatini ortaya koyan hadislerin, özlü sözlerinin (cevâmiu'l-kelim) ve darbimesellerinin hem lafız hem anlamca ona ait olduğu kanaati hâsıl iken, birkaç rivayeti bulunan hadislerle uzun hadislerin ise anlamlarının nakledilmiş olabileceği görüşü daha makul kabul edilmiştir.¹⁷⁰

Hadisle istîşhâda karşı çıkan dilcilerin, hadislerle istîşhâd edilememesinin sebebini şöyle açıklarlar. Hadisler, Hz. Peygamber'den işitildiği şekilde nakledilmemişlerdir. Çünkü çoğu mana ile rivayet edilmiştir. Bu durumda hadislerin lafızlarının Peygamber Efendimize ait olmadığı kabul edilmiştir. Dolayısıyla hadisleri, şahit ve delil olarak kabul etmek bazı dil hatalarına sebep olabilir. Arapçanın önemli ulemaları arasında yer alan Mısırlı dilciler, hadisle istîşhâd etmedikleri için birçok nahivci onlara uyararak hadislerle istîşhâd etmemişler. Zira râviler içinde Arap olmayanların sayısı çoktu. Bunlar, Arapçayı nahiv ilmine uygun olarak bilmedikleri için farkına varmadan hadislerde lahn yapmışlardır. Ancak onların bu iddiaları, konunun uzmanları tarafından reddedilmiştir. Şöyle ki; hadislerin mana ile rivâyet edildiği hususu kabul edilse bile bu durum, hadislerin tamamının yazıyla tespit ve tedvin edilmeden önceki hicrî birinci asır için söz konusu olabilir."¹⁷¹

Bu konuyu uzun bir şekilde araştıran Suphî Sâlih, "Mana ile rivâyeti câiz görenler, bunu birtakım şartlara bağlamışlar. Mesela; mana ile rivâyeti, ancak dilleri selikalarına uyan ve Arap asıllı olan sahabe, tabiûn, büyük fakih imamlar ve raviler yapabilirler. Bu gibi zevatın Arapçası ise şâhid ve delil olarak kabul

¹⁶⁸ Nusrettin Bolelli, "Nahivde Hadisle İstîşhâd Meselesi", Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 5-6, 1987-1998, 166.

¹⁶⁹ Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstîşhâd Meselesi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 9, Erzurum1990, 71; Bolelli, a.g.m., 166.
3 - Bolelli, a.g.m., s. 168-172

4- Subhî, es-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, (çev, Kandemir M. Yaşar), İFAV, 8. Basım, İstanbul 2009, 268
5-TDV, İstîşhad.

edilir. Ayrıca, ilk raviler, rivâyetlerinin mutlaka lâfzî ve nassa tamamen uygun olarak yapılması hususunda pek titiz davranıyorlardı. Vav “ و ” ve fâ “ ف ” harflerinin yer değiştirmesine bile müsamaha etmiyorlardı”¹⁷² demektedir.

Netice olarak, Hz. Peygamber'in Arapların en fasihi olduğu hususunda âlimler arasında ittifak vardır. Hadislerin Arap şiirinden daha sıhhatli ve sağlam senetlerle intikal ettiklerinden, hadislerin lafzını değiştirmeden rivâyet etmenin asıl olduğu kanaati yaygın olduğundan dolayı, ayrıca birçok hadis kitabı hicrî ilk iki asırda tedvin edilip hadisusûlû kâideleri tespit edildiği için ve bunun yanında sahih olan ve sahih olmayan hadislerle lafız ve mana ile rivâyet edilen hadisleri birbirinden ayırmaya yarayan kâideler de çok erken dönemlerde tespit edilmiş olduğundan; herhangi bir bedevinin veya cahiliyye şâirinin inşâd ettiği şiirlerle ihtilâfsız istişhâd edildiği halde Hz. Peygamber'in hadisleriyle istişhâd etmemenin, dayanıksız ve mesnetsiz bir iddiadan ibaret olması gerektir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra, en fasih Arapça, hadisler vasıtasıyla günümüze kadar intikal eden Hz. Peygamber'in vecîz söz ve hadisleridir¹⁷³

NAHİV VE SARF İLMİNDE HADİSLERLE İSTİŞHAT ÖRNEKLERİ

Kelimenin lügat anlamı:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال: قال النبي صلى الله عليه وسلم "أصدق كلمة قالها العرب كلمة لبيد ألا كل شيء ما خلا الله باطل" *1-Arapların söylediği en doğru söz Lebid'in "Haberiniz olsun ki; Allah dışındaki her şey batıldır"*

sözüdür.¹⁷⁴

İstişhâd yönü: Kelime Arap lügatında anlam ifade eden cümleler demektir. Bu hadiste "أصدق كلمة قالها" "ألا كل شيء ما خلا الله باطل" cümlesi ile istişhâd yapılmıştır. Nitekim Peygamberimiz (sav) "ألا كل شيء ما خلا الله باطل" cümlesine kelime diye tabir etmiştir.

İsmi özelliklerinden (ال) el takısı:

2- يا أبا سفيان! أنت كما قال القائل: "كل الصيد في جوف الفرا"

*2-Bütün avlar yaban eşeğinin karnındadır.*¹⁷⁵

İstişhâd yönü: Bu hadiste (ال) el takısı istiğrak-ı hasâis içindir,

(ال) el takısındaki (ل) lam'ın (م) mime dönüşmesi:

3- عن جابر بن عبد الله: أن رسول الله -صلى الله عليه وسلم قال: "ليس من البر الصيام في السفر"

وَعَنْ كَعْبِ بْنِ عَاصِمٍ الْأَشْعَرِيِّ وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ السَّقِيفَةِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: " لَيْسَ مِنْ أُمَّ بَرٍّ، أُمَّ صَيَّامٍ، فِي أُمَّ سَفَرٍ "

*3-Yolculukta oruç tutmak sevaptan değildir.*¹⁷⁶

İstişhâd yönü: Beni Himyer'e göre (ال) takısındaki lam(ل) mime(م) çevrilir. Bu hadisi Buhârî, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî ve Nesaî "ليس من البر الصيام في السفر" olarak rivayet edilmiştir. Ancak İman Ahmed'in Müsned'inde "ليس من أُمَّ بَرٍّ، أُمَّ صَيَّامٍ، فِي أُمَّ سَفَرٍ" olarak rivayet edilmiş olup, Beni Himyer'in lehçesine muvafıktır.

Fail tesniye veya cemi oldu zaman amilinin amilin de tesniye ve cemi olarak gelmesi

4- عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "يَتَعَاقِبُونَ فِيكُمْ مَلَائِكَةٌ بِاللَّيْلِ وَمَلَائِكَةٌ بِالنَّهَارِ"

*4-Bir takım melekler sabah vakti, bir takım melekler de akşam vakti sizleri gözetleyip, kolluyorlar.*¹⁷⁷

İstişhâd yönü: Bu hadiste (يَتَعَاقِبُونَ) fiili ile istişhâd yapılmıştır. Nahiv kurallarına göre fail tesniye veya cemi olduğu zaman amilinin müfred olarak kalması gerekir. Ancak bir lügate göre bu durumda amili de tesniye veya cemi olarak gelir. Nitekim bu hadiste amil cemi olarak gelmiştir.

عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ: رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوْمُخْرَجِي هَمْ؟"

¹⁷³ Bolelli, a.g.m., 168-172.

¹⁷⁴ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, e-Câmi'u's-sahîh, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasır (Dâru Tevki'n-Necât, 1422/2001), "Menakibü'l-Ensar", 5/42, 3841, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahihu'l-Müslim* (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi ve Şurekauhu, 1955), "Şiir", 4/1768, 2256.

¹⁷⁵ Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdürrahman b. Hallad er-Ramehürmüzi el-Farisi, *Emsalü'l-Hadis* (Beyrut: Müessesetü'l-Kütübü's-sekafiye, ts.), 119. 'Ali b. Hisamüddin el-Bürhanfuri Alaüddin, *Kenzü'l-Ümmal fi Sünnenü'l-Ekvali vel-Ef'al* (Müessesetü'r-Risale, 1981), 44138.

¹⁷⁶ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Savm", 3/34, 1946, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Neysaburî Siyam, 2/786 (1115), Ebü Dâvûd, "Savm", (2407). Tirmizî, "Savm", (2258). Hanbel, *Müsned*; el-İmam el-Hafız Ahmed b. Ali b. el-Musenâ et Temimi, *Müsnedu-Ebi Ya'la el-Musili* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2013), *Müsned*, (23679)

¹⁷⁷ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Bedü'l-halk", 3223. Kitap adı, sonra bab ismi ve nosu

5-Gerçekten beni çıkaracaklar mı?¹⁷⁸

İstişhâd yönü: Bu hadiste (أَوْ مُخْرَجِي هُمْ؟) kelimesi ile istişhâd yapılmıştır. Nahiv kurallarına göre fail tesniye veya cemi olduğu zaman amilinin müfred olarak kalması gerekir. Ancak bir lügate göre bu durumda amili de tesniye veya cemi olarak gelir. Nitekim bu hadiste amil cemi olarak gelmiştir.

6-عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "أَوْلَا حَدَائِقُ قَوْمِكَ بِالْكَفْرِ لَنْقَضَتْ الْبَيْتَ، ثُمَّ لَيَنْبِئُهُ عَلَى أَسَاسِ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ"

6-Kavmin küfürden yeni çıkmamış olsalardı ben Kâbe'yi yıkar ve onu İbrahim'in temeli üzerinde inşa edecektim.¹⁷⁹

İstişhâd yönü: Dört yerde haberin hazfı vaciptir. Bunlardan birisi haberin لا edatından sonra bulunup, amm olması veya has olup bir hazfine delil olacak bir karine bulunması durumudur. Dolayısıyla haber âmm değil ise veya has olup da hazfine dair bir karine bulunmuyorsa haberin hazfı caiz değildir. Bu hadis لَوْلَا حَدَائِقُ قَوْمِكَ ile istişhat yapılmıştır. Çünkü burada haber amm olduğu için, hazfı olmuştur.

7-عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "أَقْرَبُ مَا يَكُونُ الْعَبْدُ مِنْ رَبِّهِ، وَهُوَ سَاجِدٌ"

7-Kulun Rabbine en yakın olduğu hal secde halidir.¹⁸⁰

İstişhâd yönü: Bu hadiste وَهُوَ سَاجِدٌ ile istişhâd yapılmıştır. Burada hal cümlesinin başında vav(و) bulunduğu için haber cümlesinin yerine geçmiştir.

8-عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: "اغْدُ عَالِمًا، أَوْ مُتَعَلِّمًا"

8-Ya bilen ol, ya da öğrenen.¹⁸¹

İstişhâd yönü: Burada (اغْدُ) fiili ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada (غدا) fiili (صار) manasında kullanılmıştır.

9-الناس مجزيون بأعمالهم إن خيرا فخير وإن شرا فشر¹⁸²

9-İnsanlar amellerine göre karşılık görürler; iyilikse iyilik, kötülükse kötülük.

İstişhâd yönü: Bu hadiste (إن خيرا فخير وإن شرا فشر) ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada (إن) den sonra (كان) ismiyle beraber hazf olmuştur.

10-عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "الْتِمَسْ وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حديدٍ"

10-Demirden bir yüzük dahi olsa (Mehir yapmak için) onu bul getir.¹⁸³

İstişhâd yönü: Bu hadiste (وَلَوْ خَاتَمًا مِنْ حديدٍ) ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada (لو) den sonra (كان) ismiyle beraber hazf olmuştur.

10-عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ " لَعَلَّ اللَّهُ أَنْ يَكُونَ قَدْ اطَّلَعَ عَلَى أَهْلِ بَدْرٍ فَقَالَ: اَعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ فَقَدْ غَفَرْتُ لَكُمْ"

10-Muhakkak ki; Allah bedir ehline bakmış ve demiş ki; dilediğinizi yapın ben sizi affettim.¹⁸⁴

İstişhâd yönü: Bu hadiste (لعل) ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü İbn 'Anka diyor ki; (لعل) bazen tahkik ve vücut için kullanılır. Nitekim Peygamber (sav)'in şu sözünde (لعل) tahkik ve vücut için kullanılmıştır.¹⁸⁵

قضية ولا أبا حسن لها = عمر و ابن عباس

Bu öyle bir problemdir ki; buna bir Ebu Hasan lazımdır.¹⁸⁶

İstişhâd yönü: Bu eserde (ولا أبا حسن) ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü (لا) 'ı nafiye (إن) gibi amel etmesi için isminin ve haberinin nekre olması gerekmektedir. Ancak bu eserde isim marife olduğu halde (لا) (لا مثل أبا حسن) gibi amel etmiş olsa da burada nekre te'vilindedir. Yani (لا مثل أبا حسن) (إن) gibi amel etmiş olsa da burada nekre te'vilindedir. Yani (لا مثل أبا حسن) (إن) gibi amel etmiş olsa da burada nekre te'vilindedir. Yani (لا مثل أبا حسن) (إن) gibi amel etmiş olsa da burada nekre te'vilindedir.

12-عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا رَفَعَ رَأْسَهُ مِنَ الرُّكُوعِ قَالَ: "اللَّهُمَّ لَا مَانِعَ لِمَا أَعْطَيْتَ، وَلَا مُعْطِي لِمَا مَنَعْتَ"

¹⁷⁸ Buhârî, *Sahihu 'l-Buhârî*. "Bedü'l-Vahiy", 17, 3.

¹⁷⁹ Buhârî, *Sahihu 'l-Buhârî*, "Hac" 1585.

¹⁸⁰ Müslim, *Sahihu 'l-Müslim.*, "Salat", (727).

¹⁸¹ Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Tabaranî, *el-Mucemü 'l-evsat*, nşr. Ebu Muaz Tarık, Ebü'l-fazl (Kahire: Darü'l-Haremeyn, 1995), "Elif" (5171).

¹⁸² Sahavî Muhammed b. Abdürrahman b. Muhammed, nşr. Muhammed Osman el-Haşfî.(Dar'ül-Kütüb'l-Arabi, Beyrut, 1405/1985, No.1237).

¹⁸³ Buhârî, *Sahihu 'l-Buhârî*, "Nikâh", (1425).

¹⁸⁴ Buhârî, *Sahihu 'l-Buhârî*. "Cihâd", 2650.

¹⁸⁵ El-Ehdel, Muhammed b. Ahmed el-Ehdel et-Tühami, *El-Kevakibüd'dürriyye Şerhu Mutemmimetü 'l-acürümüyye* (Diyarbakır: Mektebetü's-Seyda, 2016), 254.

¹⁸⁶ Hanbel, *Müsned*, (21084).

*Ya Rabi verdiğin şeye en olacak hiç kimse yoktur, engellediğin şeyi de verecek hiç kimse yoktur.*¹⁸⁷

İstishâd yönü: Bu hadiste (لا مانع) ile istishâd yapılmıştır. Çünkü (لا)'nın ismi muzaf veya muşebbeh bil-muzaf olduğu zaman mureb olur. Ancak Bağdadiler'e göre muşebbeh bil-muzaf, zarf veya car-necrurda amel etmişse mebni olabilir. Bu hadiste muşebbeh bil-muzaf olan (مانع) kelimesi car-necrur olan (لما)'da amel ettiği için mebni olmuştur.

13- عَنْ أَبِي مُوسَى عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، قَالَ "لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ ، فَإِنَّهَا كُنْتُ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ" ¹⁸⁸

de Çünkü o, Cennet hazinelerinden bir hazinedir.

عَنْ أَبِي وَائِلٍ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: "لَا أَحَدٌ أَغْيَرَ مِنَ اللَّهِ"، قُلْتُ: سَمِعْتَهُ مِنْ عَبْدِ اللَّهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: وَرَفَعَهُ؟ قَالَ: نَعَمْ

31-¹⁸⁹

Allah'tan daha fazla ırzını koruyan hiç kimse yoktur.

İstishâd yönü: Bu hadiste (لَا أَحَدٌ أَغْيَرَ) ile istishâd yapılmıştır. Çünkü 'لا'nın haberi söylenmediği halde biliniyorsa hazf edilmesi lazımdır. Ancak bilinmiyorsa onu söylemek vaciptir. Nitekim bu hadis bu duruma örnektir. Çünkü haber olan (أغیر) kelimesini düşürsek mana anlaşılmayacaktır.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ سَأَلْنَا رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَيُّ عَزَلٍ- فَقَالَ "لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا"

*Ebu Saîd el-Hudri'den rivayet edildiğine göre, Peygamber (SAV)'e tecrit konusu sorduk, O da şöyle dedi: Onu yapmanızda hiç bir sakınca yoktur.*¹⁹⁰

İstishâd yönü: Bu hadiste (لَا عَلَيْكُمْ أَنْ لَا تَفْعَلُوا) ile istishâd yapılmıştır. İbn Hacıb'e göre şu hadiste olduğu gibi hazfinede delalet eden bir karine bulunduğu halde (لا)'nın ismi hazf olabilir. Burada (لا تفعّلوا)'ü İstishâd n aslı (لا بأس عليكم في أن تفعّلوا)'dır.

15- عن عائشة "لقد رأيتنا مع رسول الله وما لنا من طعام إلا الأسودان"

عَنْ أَبِي مُوسَى قَالَ: "لَوْ رَأَيْتُنَا مَعَ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَبْتِ أَنَّ...طَعَامُنَا الْأَسْوَدَانِ: الْمَاءُ وَالشَّمْرُ" ^{191 192}

*Ben bizim Resulullah (sav) ile su ve hurmadan başka yiyeceğimizin olmadığı bir zamanı gördüm.*¹⁹³

İstishâd yönü: Bu hadiste (رأيتنا) ile istishâd yapılmıştır. Çünkü Mutesarrif olan kalbi fiillerinde fail ve mefulün zamir olup, aynı şeyden ibaret olması caizdir. Nitekin bu hadisteki رأيتنا filinde fail ve meful zamir olup aynı şeyden ibarettir.¹⁹⁴

عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ: قَالَ النَّبِيُّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ -: أَبْصِرُوا وَهَاءَ، فَإِنْ جَاءَتْ بِهَ أَكْحَلِ الْعَيْنَيْنِ.. فَهُوَ لِشَرِيكَ بْنِ سَخْمَاءَ ¹⁹⁵⁻¹⁹⁶

Şuna bakın, eğer beraberinde en koyu gözleri de getiriyorsa... o zaman Şerik ibn Sahma'ya aittir.

İstishâd yönü: Hal genellikle müntekil bir vasıf olarak gelir. Ancak bazı durumlarda lazım bir vasıf olarak da gelir. O durumlardan bir tanesi amilin teceddüd ifade ettiği durumdur. Bu hadiste (جاءت به أكحل) ile istishâd yapılmıştır. Çünkü burada (جاءت) fiili teceddüd ifade ettiği için hâl olan (أكحل) lazım bir vasıf olarak gelmiştir.

17- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: "صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا، وَصَلَّى وَرَاءَهُ قَوْمٌ قِيَامًا"

Resulullah (sav) oturarak namaz kıldı, arkasında da bir takımadamlar ayakta namaz kıldılar.

196

İstishâd yönü: Sahibi-l hâlin marife olması esas olmakla beraber bir musevviğ bulunduğu halde nekre de gelebilir. Ancak hiçbir musevviğ bulunmadığı halde de nadiren de olsa nekre gelebilir. Bu hadiste (وَصَلَّى) ile istishâd yapılmıştır. Çünkü burada (رجال) kelimesi sahibi-l hâl olduğu halde nekredir.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "نَحْنُ الْأَخْرُونَ، وَنَحْنُ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بَيِّدَ أَنْ كُلَّ أُمَّةٍ أُوتِيَتْ الْكِتَابَ

مِنْ قَبْلِنَا"

Biz en sonuz ama öncü olan biziz. Ancak onlara bizden önce kitap verildi.

İstishâd yönü: Bazı nahvilere göre istisna edatlardan bir tanesi de (بيد) kelimesi olup istisna münkati'de kullanılır. Bu hadiste (بيد) ile istishâd yapılmış olup, istisna münkati' için kullanılmıştır.

¹⁸⁷ Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "Salat", 40 (477).

¹⁸⁸ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Zikir", (2704).

¹⁸⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Devât", (3530).

¹⁹⁰ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "Nikâh", 22 (1438).

¹⁹¹ 'Ali b. Hisamüddin el-Bürhanfuri Alaüddin, *Kenz'ü-Ümmal fi Sünnenü'l-Ekvali vel-Ef'al* (Müessesetü'r-Risale, 1981), (1946).

¹⁹² Not: el-Ehdel el-Kevakibü'd-dürriyyede'de Aişe'nin rivayetini ele almıştır. Ancak birçok hadis Kaynağını araştırdığım halde o rivayete rastlayamadım. Bundan dolayı Kezü'l-ummal'da yer alan Ebu Musa'nın rivayeti ile o rivayete destekledim.

¹⁹³ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Hibe", 3/153 (No. 2567), Müslim, "Zühd", (2972), *Kenzü'l-Ümmal*(1946).

¹⁹⁴ *El-Kevakibü'd-dürriyye Şerhu Mutemmimetü'l-acürriyye*, (Mektebetü's-seyda, Diyarbakır, 2016), (s. 260).

¹⁹⁵ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Talak", (2254).

¹⁹⁶ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Küsf" 2/47, 1113.

قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: فَأَخْبَرَنِي أَبُو سُفْيَانَ بْنُ حَرْبٍ... ثُمَّ دَعَا أَيَّ هِرْقَلٍ- بَكَّتَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَرَأَ فَإِذَا فِيهِ: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى هِرْقَلٍ عَظِيمِ الرُّومِ
 ..Allah Resulü Muhammed b. Abdullah 'tan Rum İmparator'u Hirekl'e..¹⁹⁷

İstişhâd yönü: Çünkü harfî cerlerden olan (إلى) bazen zaman ifade eden intiha-i gaye için, bazen mekân bildiren intiha-i gaye için, kullanılır. Bazen de zaman ve mekân bildirmeyen intiha-i gaye için kullanılır. Bu hadiste (إلى هِرْقَلٍ) ile istişhâd yapılmış olup, (إلى) zaman ve mekân bildirmeyen intiha-i gaye için kullanılmıştır.

20 عن ابن مسعود - أرواح الشهداء في أجواف طير خضر
 عن عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ: "أُرْوَاهُمْ فِي جَوْفِ طَيْرٍ خَضِرٍ"¹⁹⁸

*Şehitlerin canları yeşil kuşların karnlarının üzerindedir.*¹⁹⁹

İstişhâd yönü: Bu hadiste (في أجواف طير خضر) ile istişhâd yapılmıştır. Genellikle zarfiyet manasını taşıyan (في) harf'i-cerri, burada isti'la manasında olan (على) manasında kullanılmıştır.

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَلَى خَلْقَةٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَقَالَ: "اللَّهُ مَا أَجْلَسَكُمْ إِلَّا ذَاكَ؟"
 Allah'a yemin ediyor musunuz ki; siz sırf bunun oturdunuz?²⁰⁰

İstişhâd yönü: Kasem harflerinden bir tanesi de hemze olup, Allah lafzına hastır. Bu hadiste (اللَّهُ) ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada kasem ifade eden hemze Allah lafzına dâhil olmuştur.

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "فَوُومًا فَلَنْصَلَّ بِكُمْ"
 Kalkın da biz size namaz kıldıralım.²⁰¹

İstişhâd yönü: Bu hadiste (فَلَنْصَلَّ) kelimesi ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada talep lamı (لام الطلب) mütekellim fiilinin başına dâhil olmuştur.

23-عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "لَتَأْخُذُوا مَصَافِكُمْ"
 Saflarınızı tutunuz.

عَنْ ابْنِ جُرَيْجٍ، أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: "رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي عَلَى رَأْسِهِ يَوْمَ النَّحْرِ، وَيَقُولُ: "لَتَأْخُذُوا مَنَاسِكَكُمْ"²⁰² مسلم 1297

*Hac ibadetlerinizi alınız.*²⁰³

İstişhâd yönü: Talep lamı nadiren (لام الطلب) nadiren de olsa muhatap failinin fiilinin başına dâhil olur. Bu hadiste (لَتَأْخُذُوا) kelimesi ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü talep lamı mütekellim fiilinin başına dâhil olmuştur.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ وَابْنِ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ "مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ فَلَا يَقْرُبَ مَسْجِدَنَا يَوْمَئِذٍ"
 Bu ağaçtan yiyen kimse mescitlerimize yaklaşmasın da bize eziyet etmesin.²⁰⁴

عن عبد الله بن عمر عن النبي -صلي الله عليه وسلم -: أنه قال في حجة الوداع، "ويحکم"، أو قال: "ويؤمکم، لا ترجعوا بعدي كفاراً،" "يضرب بعضكم رقاب بعض"

*Benden sonra küfre dönüp de birbirinizin boynuna vurmayın.*²⁰⁵

İstişhâd yönü: Kisaî dışındaki nahiv âlimlerine göre müzari fiilinin nehiyden sonra mansub olabilmesi için, başına (إن لا) getirildiğinde manasının bozulmaması gerekmektedir. Ancak Kissaî bu iki hadis ve benzeri delillere dayanarak böyle bir şarta gerek olmadığına hükmetmiştir. Çünkü birinci hadiste (يؤذنا), ikinci hadiste (يضرب) fiillerinin başına (إن لا) getirildiğinde manaları bozulduğu halde, nehiyden sonra meczum olmuşlardır.

«عَنْ سُؤَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "...فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا وَإِلَّا، فَاسْتَمْتَعْ بِهَا»

*Sahibi gelirse gelir, değilse ondan yararlan.*²⁰⁶

¹⁹⁷ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "Cihad ve Siyer" 3/1393, 1773.

¹⁹⁸ Not: el-Ehdel el-Kevakibü'd-dürriyyede'de İbn Musud'un rivayetini getirmiş ele almıştır. Ancak, birçok hadis kaynağını araştırdığım halde o rivayete rastlayamadım. Bundan dolayı Müslim'de yer alan Abdullah'ın rivayeti ile onu destekledim.

¹⁹⁹ Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "İmare", 33 (1887).

²⁰⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahihu'l-Müslim* (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi ve Şurekauhu, 1955), 4/2075/(2701).

²⁰¹ Tirmizî, *Sünenü Tirmizî*. "Salat", (234).

²⁰² Not: el-Ehdel el-Kevakibü'd-dürriyyede'de İbn Cabir'in rivayetini ele almıştır. Ancak, birçok hadis kaynağını araştırdığım halde o rivayete rastlayamadım. Bundan dolayı Müslim'de yer alan İbn Cureyc'in rivayeti ile onu destekledim.

²⁰³ Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "Hac", 51 (1297).

²⁰⁴ Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "el-Mesâcid", 17 (563).

²⁰⁵ Ebü Dâvûd, *Sünenü Ebi Dâvûd*, "Sünnet", (4686), *Müsned*; el-İmam el-Hafız Ahmed b. Ali b. el-Musenâ et- Temimi, *Müsnedu-Ebi Ya'la el-Musili* (Kahire: Daru'l-Hadis, 2013)., (5586).

²⁰⁶ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Lukata", 3/124, 2426.

İstişhâd yönü: Edatı şarttan sonraki cevabın şart yapılmasının uygun olmadığı durumlarda (ف) ile bitştirilmesi gerekmektedir. Ancak buradaki (ف)'nin nadir de olsa düştüğü görülmüştür. Bu hadiste (فَاسْتَمْتَع) kelimesi ile istişhâd yapılmıştır. Bu kelime bazı nüshalarda ف'sız gelmiştir.

إِنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ كَانَ يُحَدِّثُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " .. كَمَا تُنْتَجُ الْبَهِيمَةُ بِبَهِيمَةٍ جَمْعَاءَ"

*Nasıl ki bir hayvan hayvanı bir tarafı eksik olmadan, derli toplu bir şekilde doğurur.*²⁰⁷

İstişhâd yönü: Tevkid-i manevi belirli lafızlarla yapılan tevkide denir. Bu lafızlardan bir tanesi de (جَمْعَاءَ) kelimesidir. Ancak bu kelime bazen مجتمعة manasında kullanılır ki; o zaman tevkit ifade etmez. Bu hadiste (بِهِيمَةٍ جَمْعَاءَ) kelimeleri ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada (جَمْعَاءَ) kelimesi (مجتمعة) manasında olduğu için tevkit ifade etmemiştir.

27- عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: " مَا صَامَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَهْرًا كَلَهُ إِلَّا رَمَضَانَ "

عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا أَنَّهَا قَالَتْ: " مَا عَلِمْتُهُ صَامَ شَهْرًا كَلَّهُ إِلَّا رَمَضَانَ "

*Peygamber'imiz (s.a.v.) ramazan ayı dışında bir ayı komple oruç tutmamıştır.*²⁰⁸

İstişhâd yönü: Basrî'lere göre nekreyi tevkit etmek caiz değildir. Ancak Kufî'ler ve Ahfeş'e göre fayda veriyorsa nekreyi tevkit etmek caizdir. . Bu hadiste (شَهْرًا كَلَّهُ) kelimeleri ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü burada (كَلَّهُ) kelimesi nekre olan (شَهْرًا) kelimesinin tevkidi dir.

Bedel vasıtasız olup, maksudu bil-hüküm olan tabi'e denir.

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا يَجِلُّ دَمٌ أَمْرِي مُسْلِمٍ، يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ، إِلَّا بِأَحْدَى ثَلَاثٍ: النَّفْسُ بِالنَّفْسِ، وَالنَّبِيُّ الزَّانِي، وَالْمَارِقُ مِنَ الدِّينِ التَّارِكُ الْجَمَاعَةَ "

*Bir Müslüman kişinin kanını akıtmak şu üç şeyden biri dışında helal değildir. Bunlar evli kişinin zina yapması, bir cama kıymak ve dinini terk edip, Müslüman cemaatinden ayrılan kimsedir.*²⁰⁹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " حَجَّ النَّبِيِّ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "

*Gücü yeten kimsenin beyti hac etmesi...*²¹⁰

İstişhâd yönü: Bu hadiste (حَجَّ النَّبِيِّ مَنْ اسْتَطَاعَ) cümlesi ile istişhâd yapılmıştır. Çünkü Master mefule izafe edildiğinde çoğunlukla fail hazf olur. Ancak burada olduğu gibi bazen de hazf olmaz. Zira burada master olan (حج) kelimesi, meful olan (البييت) kelimesine izafe olduğu halde, fail olan (من استطاع) kelimesi düşmemiştir.

SONUÇ

Hadislerin istişhâdındaki yeri ile ilgili; hadisi mutlak olarak İstişhâd kabul etmeyenler, mutlak olarak istişhâd kabul edenler ve orta yolu seçip, belli şartlarla bazı hadislerle istişhâda izin verenler olmak üzere üç görüş bulunmaktadır.

Hadisi mutlak olarak istişhâtta kullanmayı kabul etmeyenler, hadislerin çoğu mana ile rivayet edilmiştir, hadislerin lafızları peygamber (sav)'e ait değildir, dolayısıyla hadislerle istişhâd yapılamaz tezini savunmuşlardır.

Hadisi istişhâtta kullanmayı kabul edenler ise, peygamber (sav) insanların içinde en fasih konuşan kişidir, hadisleri sahih ve sağlam senetlerle bize ulaşmıştır, dolayısıyla hadislerle istişhâd yapılır tezini savunmuşlardır.

Netice olarak, hadislerin tamamı ile olmazsa da lafız ile rivayet edildiğine dair kanaat edilen kısa hadislerle istişhâd yapmak caiz olsa gerek.

KAYNAKÇA

1. Alaüddin, 'Ali b. Hisamüddin el-Bürhanfuri. *Kenzü'l-Ümmal fi Sünnenü'l-Ekvali vel-Ef'al*. Müessesetü'r-Risale, 1981.
2. Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhârî*. 9 Cilt. Beyrut: Daru Tükünnecat, 1422.
3. Ebu Abdürrahman Ahmed b. Şuayb en-Nessaî. *es-Sünenü'l-Kübra*. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 2001.

²⁰⁷ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Kader", 2138.

²⁰⁸ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*. "Savm", 3/38, Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "Siyam", 34 (1156).

²⁰⁹ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*; "Diyat" 9/5, 6878, Müslim, *Sahihu'l-Müslim*. "Kesame", 3/1302, 1676.

²¹⁰ Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, "İman", 9/5, 16, Müslim, *Sahihu'l-Müslim* "İman", 1/41, 12.

4. Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnâvut, Muhammed Kamil Karabelalı. Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2009.
5. Ebu Muhammed el-Hasan b. Abdürrahman b.Hallad er-Ramehürmüzi el-Farisi. *Emsalü'l-Hadis*. Beyrut: Müessetü'ı-Kütübü's-sekafiye, ts.
6. Ebü'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Tabaranî. *el-Mucemü'l-evsat*. nşr. Ebu Muaz Tarık, Ebü'l-fazl. 10 Cilt. Kahire: Darü'l-Haremeyn, 1995.
7. El-Ehdel, Muhammed b. Ahmed el-Ehdel et-Tühami. *El-Kevakibüd'dürriyye Şerhu Mutemmimetü'l-acürrumiyye*. 1 Cilt. Diyarbakır: Mektebetü's-Seyda, 2016.
8. el-İmam el-Hafız Ahmed b.Ali b. el-Musenâ et Temimi. *Müsnedu-Ebi Ya'la el-Musili*. 10 Cilt. Kahire: Darü'l-Hadis, 2013.
9. Hanbel, Ahmed b. *Müsned*. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1995.
10. Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu'l-Müslim*. Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi ve Şurekauhu, 1955.
11. Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü Tirmizî*. Beyrut: Çağrı Yayınları, Dâru'l-Garb el-İslami., 1998.

(21)

Abdullah ADAL²¹¹

OKULLARDA ÖRGÜTSEL ZEKA'NIN ÖNEMİ IMPORTANCE OF ORGANIZATIONAL INTELLIGENCE IN SCHOOLS

ÖZ

Bu çalışma, okullardaki örgütsel zeka düzeyi ile öğretmen memnuniyeti ve öğrenci başarıları arasındaki ilişkileri inceleyen bir araştırmaya odaklanmaktadır. Öğretmenlerin görev yaptıkları okullardaki örgütsel zeka algıları ve bu algıların öğretmen memnuniyeti ile öğrenci başarılarına olan etkileri değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenler genel olarak hizmette bulunduğu okulların örgütsel zekâ seviyesini yüksek değerlendirmişlerdir. Öğretmenlerin örgütsel zekâ algısı, ölçülen çok boyutlu örgütsel zekâ ölçęęi üzerinden değerlendirildiğinde, ortalamada yüksek bir değer elde edilmiştir. Bu durum, öğretmenlerin okullarında değişimlere hızlı uyum sağlama, öğrenme kapasitesini artırma, inovasyon ve esneklik gösterme yeteneklerini önemsediklerini göstermektedir. Ayrıca, öğretmenlerin örgütsel zekâ algısı ile öğretmen hoşnutluğu arasında artı yönde bir ilişki var olduğu görülmüştür. Anlaşılacağı üzere, öğretmenlerin okullarındaki örgütsel zekâ düzeyini yüksek değerlendirmeleri, genellikle memnuniyet düzeylerini artırmaktadır. Öğrenci başarıları ile örgütsel zeka arasındaki ilişki incelendiğinde, yüksek örgütsel zekaya sahip okulların genellikle öğrenci başarılarına olumlu katkılarda bulunduğu görülmüştür. İyi bir örgütsel zeka, öğrenci-öğretmen etkileşimini artırabilir, eğitim kaynaklarını daha etkili bir şekilde yönetebilir ve öğrencilere çeşitli öğrenme fırsatları sunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma okullardaki örgütsel zeka düzeyinin, öğretmen memnuniyeti ve öğrenci başarıları üzerinde önemli bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Okulların örgütsel zeka düzeyini artırmak için iletişimi güçlendirmek, profesyonel gelişim fırsatları sunmak, inovasyonu teşvik etmek gibi stratejik adımların atılması önerilmektedir. Bu adımların uygulanması, okulların genel başarı düzeyini ve öğretmen memnuniyetini artırabilir.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Zekâ, Okul Yönetimi, Eğitim Yönetimi, Öğrenci Başarıları.

ABSTRACT

This study focuses on a research examining the relationships between the level of organizational intelligence in schools and teacher satisfaction and student achievement. Teachers' perceptions of organizational intelligence in the schools where they work and the effects of these perceptions on teacher satisfaction and student achievement were evaluated. According to the results of the study, teachers generally evaluated the level of organizational intelligence of the schools where they served as high. When teachers' perception of organizational intelligence was evaluated on the multidimensional organizational intelligence scale, a high average value was obtained. This shows that teachers attach importance to the ability of their schools to adapt quickly to changes, increase learning capacity, innovation and flexibility. In addition, there is a positive relationship between teachers' perception of organizational intelligence and teacher satisfaction. As can be understood, teachers' high evaluation of the level of organizational intelligence in their schools generally increases their level of satisfaction. When the relationship between student achievement and organizational intelligence is examined, it is seen that schools with high organizational intelligence generally contribute positively to student achievement. Good organizational intelligence can increase student-teacher interaction, manage educational resources more effectively, and provide students with a variety of learning opportunities.

In conclusion, this study suggests that the level of organizational intelligence in schools can play an important role in teacher satisfaction and student achievement. In order to increase the level of organizational intelligence in schools, it is recommended to take strategic steps such as strengthening communication, providing professional development opportunities, and encouraging innovation. Implementation of these steps can increase the overall achievement level of schools and teacher satisfaction.

Keywords: Organizational Intelligence, School Management, Educational Management, Student Achievement.

²¹¹ ORCID: 0009-0007-5374-3413

I. GİRİŞ

1.1. Tezin Önemi

Günümüzde eğitim kurumları, iç içe geçmiş bir yapıya bürünmüş olup birçok paydaşın etkileşim halinde olduğu dinamik ortamlardır. Söz konusu olan bu durumda, okulların etkin bir halde yönetilmesi ve gelişim göstermesi, örgütsel zeka kavramının önemini ortaya koymaktadır. "Okullarda Örgütsel Zekanın Önemi" konulu bu tez, eğitim kurumlarında örgütsel zekanın ne denli kritik bir rol oynadığı için önemlidir.

Eğitim kurumlarında örgütsel zeka, okul yönetimi, personel ve öğrenci ilişkileri, stratejik planlama ile karar alma süreci gibi faktörleri içermektedir. İyi bir örgütsel zeka, okul yönetiminin karşılaştığı zorluklarla başa çıkma, değişimlere uyum sağlama ve genel olarak kurumsal etkinliği artırma yeteneği sunar. Bu da eğitim kalitesinin yükseltilmesine, personel ve öğrenci memnuniyetinin artırılmasına, okul başarılarının iyileştirilmesine ve toplumsal kalkınmaya önemli katkılarda bulunabilir.

Bu tez, eğitim kurumlarının, örgütsel zekalarını geliştirerek, kendi iç dinamiklerini daha etkili bir şekilde yönetmelerine yine toplumsal ve ekonomik açıdan daha sağlam bir temel oluşturmalarına yönelik nedenlerini anlamaya çalışacaktır. Sonuç olarak, "Okullarda Örgütsel Zekanın Önemi" konulu bu tez, eğitim sisteminin gelişimine yönelik stratejik öneriler sunarak alanındaki literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı

Bu tezin amacı, eğitim kurumlarında örgütsel zekanın önemini vurgulamak ve bu bağlamda okul yönetimi, personel, öğretmenler ve öğrenciler arasındaki etkileşimleri inceleyerek eğitim kalitesini artırmak ve sürdürülebilir başarıya katkıda bulunmaktır. Tez, okullarda örgütsel zekanın artırılmasının, okul başarıları, personel memnuniyeti ve öğrenci başarıları üzerindeki olumlu etkilerini araştırmayı ve eğitim yönetimi alanındaki en iyi uygulamalara katkıda bulunmayı amaç edinmektedir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu tez, "Okullarda Örgütsel Zekanın Önemi" konusunda nitel bir araştırma ve literatür tarama yaklaşımını benimsemektedir. Nitel araştırma, konuya daha derinlemesine anlam kazandırmak, literatür taramasıyla yapılan araştırmaları derlemek anlamak ve örgütsel zeka konseptini gerçek dünya bağlamında incelemek amacıyla kullanılmaktadır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Örgütsel Zeka Nedir?

Örgütsel zeka kavramı, bir organizasyonun çevresel değişimlere uyum sağlama, hızlı öğrenme yeteneği, esneklik, inovasyon ve etkili kararlar alma kapasitesini ifade eder. Bu bağlamda, örgütsel zeka, bir organizasyonun çevresel karmaşıklıklarla başa çıkabilme ve sürekli olarak gelişebilme yeteneğini simgeler. (Özdemir, Ö. A., & Özdemir, S. (2017).

Örgütsel zeka, liderlik, iletişim, ekip çalışması, bilgi yönetimi ve stratejik yönetim gibi unsurları içerir. Bu yetenek, organizasyonun içsel ve dışsal değişimlere etkili ve hızlı bir biçimde adapte olabildiğini sağlar. Örgütsel zeka, organizasyonun genel başarısını ve sürdürülebilirliğini etkileyen önemli bir faktördür. (Özdemir, Ö. A. & Özdemir, S. (2017).

2.1.1. Örgütsel Zeka Kavramı

Örgütsel zeka kavramı, bir organizasyonun çevresel değişimlere dinamik bir biçimde uyum sağlama, öğrenme kapasitesini artırma, inovasyon ve esneklik gösterme yeteneğini ifade eder. Bu kavram, organizasyonun içsel ve dışsal faktörlere karşı akıllıca tepkiler geliştirebilmesini, sürekli olarak öğrenip gelişebilmesini temsil eder. (Senemoğlu, N., & Ay, H. (2009).

Örgütsel zeka, liderlik, stratejik planlama, iletişim, işbirliği ve bilgi yönetimi gibi bir dizi unsuru içerir. Organizasyonun bu özelliklere sahip olması, değişen pazar koşullarına, teknolojik gelişmelere ve diğer dış etkenlere uyum sağlamasını kolaylaştırır. (Senemoğlu, N., & Ay, H. (2009).

2.1.2. Örgütsel Zeka Ölçümü

Duygusal zeka, “insan kaynakları profesyonelleri için sosyal sermayenin” etkili bir yönetim aracı olabilir. Bu bağlamda, duygusal zeka modelleri ve ölçümleri, insan kaynakları yönetimi üzerinde önemli etkilere sahip olabilir. Bu etkilerin daha iyi anlaşılabilmesi için, öncelikle duygusal zeka kavramının teorik temellerini, geliştirilen modelleri ve iş dünyasına uyarlanabilir duygusal zeka ölçümlerini incelemek faydalı olacaktır. GEDİZLER, G. (2010).

Mayer ve Salovey, duygu ve zeka arasındaki ilişkiyi anlamak ve ölçmek amacıyla önemli bir çalışma yapmışlardır. Bu ikilinin çalışmaları, duygusal zeka konusunda kuramsal bir çerçeve oluşturarak, duyguların anlaşılması, değerlendirilmesi, ifade edilmesi ve düzenlenmesi gibi yeteneklere odaklanmıştır. Ayrıca, bu çalışmalar teşvik etmek ve kişilik özellikleri gibi geniş bir açıdan konuyu ele almıştır. GEDİZLER, G. (2010).

Mayer ve Salovey (1997), “duygusal zekayı sosyal ve bireysel bir zeka türü” olarak tanımlamışlardır. Bu tanımdan hareketle, duygusal zeka; bireyin duygularını doğru bir biçimde algılama, etkili bir değerlendirme ve anlaşılı bir dille ifade etme becerisi, düşünceleri rehberlik edecek şekilde duyguları üretme, kullanma becerisi, duygusal bilgiyi veya duyguları anlama yeteneği, duyguları düzenleme ve ifade etme yeteneği içermektedir. GEDİZLER, G. (2010).

Mayer ve Salovey, bu tanıma dayanarak çok faktörlü bir duygusal zeka ölçeği geliştirmişlerdir. İlk dönem çalışmalarında ortaya çıkan MEIS (The Multifactor Emotional Intelligence Scale –“ Çok Yönlü Duygusal Zeka Ölçeği”) adlı 12 yetenek testi, profesyonel kullanım için daha sonra revize edilmiş ve MSCEIT adını taşıyan yeni bir versiyonu geliştirilmiştir. GEDİZLER, G. (2010).

Bu ölçekler, bireylerin duygusal zeka yeteneklerini çeşitli boyutlarda değerlendirme amacını taşımaktadır. Mayer ve Salovey'in çalışmaları, duygusal zekanın ölçümü ve anlaması için temel teorik bir zemin oluşturmuş ve bu alandaki ilerlemelere katkı sağlamıştır. Bu çalışmalar, insanların duygusal zeka becerilerini değerlendirme ve geliştirme konusundaki çabaları şekillendirmiş ve bu alanda yapılan diğer araştırmalara temel teşkil etmiştir. GEDİZLER, G. (2010).

2.2. Okullarda Örgütsel Zeka

Üçüncü bin yılın başlangıcında yaşanan küreselleşme, yaşam boyu öğrenmeye artan ve farklı farklı gereksinim, iletişim ve bilişim teknolojilerindeki süratli ve yoğun gelişmeler, eğitim sistemlerini ve örgütlerini derinlemesine etkilemiştir. Bu gelişmeler, eğitim kurumları ve örgütler için temel değişikliklere ve adapte olma zorunluluğuna işaret etmektedir. Çünkü mevcut eğitim felsefesi ve içeriği, bu hızlı değişimlere ayak uydurmakta yetersiz kalmaktadır. ERÇETİN, Ş. Ş. (2004).

Eğitimdeki felsefe ve içeriğin tartışıldığı bir dönemde, eğitim örgütleri yeni bir adaptasyon sürecine girmiştir. Bu süreçte, okullar kendi kendini düzenleyen karmaşık yapılar olarak kabul görmüş ve yüksek bir zekâyâ sahip oldukları fikri kabul görmüştür. Bu, eğitim örgütlerinin statik ve geleneksel yapılarından uzaklaşıp, dinamik, esnek ve öğrenmeye açık hale gelmelerini gerektiren bir paradigma değişikliğini yansıtmaktadır. ERÇETİN, Ş. Ş. (2004).

Bu değişim, eğitim kurumlarının amaçlarından başlayarak yapıları, süreçleri ve tüm boyutlarını gözden geçirmelerini gerekli kılmaktadır. Öğrenme süreçlerini güçlendiren, teknolojiye dayalı yenilikçi yaklaşımların benimsendiği, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına odaklanan, çok yönlü ve sürdürülebilir eğitim modellerine geçiş, bu dönüşümün temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, eğitim örgütleri, bu büyük değişimlere uyum sağlayabilmek ve paydaşlarına daha etkin bir eğitim imkanı sunabilmek için eski paradigmalardan sıyrılarak, yenilikçi ve adaptasyona açık bir yapılanmaya gitmek durumundadır. Bu süreç, eğitimdeki geleceğin şekillenmesine katkı sağlamak adına önemli bir dönüşümü temsil etmektedir. ERÇETİN, Ş. Ş. (2004).

Örgütsel zeka, bir örgütün varlığını sürdürebilme yeteneklerinin kapsamlı bir tanımıdır ve bu yeteneklerin kullanımını içerir. Bu yeteneklerin genel nitelikleri şunlardır:

1. Eylem ile Tepkide Çabukluk: Örgüt, hızlı bir şekilde eyleme geçme ve değişen durumlarahızlı tepki verme becerisine sahiptir. Etki-tepki kanununa tam uyum söz konusudur.
2. Değişen Durumlara Uyarlanabilme: Örgüt, çevresel değişikliklere uyum sağlama ve değişen

şartlara kolaylıkla adapte olabilmek yeteneğine sahiptir. Adaptasyon hat safhadadır.

3. İşleyişte Rahat ve Esnek Olabilme: Örgüt, içsel işleyişinde esnek ve rahat bir yapıya sahiptir, böylece yeni fikir ve yöntemlere açıktır.

4. Sezibilme ve Öngörülü Olabilme: Örgüt, çeşitli faktörleri doğru bir şekilde sezibilme ve geleceği öngörebilmek yeteneğine sahiptir.

5. Açık Fikirli Olabilme: Örgüt, farklı görüşlere ve yeni fikirlere açık bir şekilde yaklaşabilmek yeteneğine sahiptir.

6. Hayal Gücünü Kullanabilme: Örgüt, yaratıcı düşünce ve hayal gücünü etkin bir şekilde kullanabilmek kapasitesine sahiptir.

7. Yenilenebilme: Örgüt, değişen koşullara ve ihtiyaçlara uyum sağlamak için sürekli olarak kendini yenileyebilme yeteneğine sahiptir.

Bu yetenekler, örgütsel zekanın temel unsurlarını oluşturur ve bir örgütün dinamik, esnek ve sürdürülebilir olma amacını taşır. Örgütsel zekâ kavramı, örgütlerin bu yetenekleri geliştirmeleri ve kullanmaları yoluyla başarılı bir şekilde varlıklarını sürdürebilmelerini ifade eder. ERÇETİN, Ş. Ş. (2004).

2.2.1. Eğitim Kurumlarında Örgütsel Zeka

Yörük'ün (2006) doktora tezinden elde edilen sonuçlara göre, ilköğretim seviyesindeki okullarının örgütsel zeka özelliklerini yansıtmaları seviyeleri üzerine yapılan incelemeler şöyledir:

1. Cinsiyet Değişkeni:

• Cinsiyet farkının örgütsel zeka niteliğini yansıtmaları düzeylerinde genel bir farklılık yaratmadığı belirtilmiştir.

• Lakin, özellikle stratejik vizyon ve değişim boyutlarında kadınların erkeklere kıyasla daha pozitif fikirler edindiği tespit edilmiştir. Buradan hareketle kadınların yeniliklere daha pozitif baktığı düşünürebilir.

2. Medeni Durum Değişkeni:

• Evlilik değişkenine göre, değişim boyutunda evli ve bekar denekler arasında belirgin bir farklılık saptanmamıştır. Ekici, Ö. (2007).

• Evli-bekar katılımcılar, değişimin okullarda genellikle "ara sıra" düzeyinde gerçekleştiğini ifade etmişlerdir. Ancak, bekar deneklerin değişimle ilgili bilgi eksikliği yaşadıkları belirtilmiştir.

3. Unvan Değişkeni:

• Unvan değişkenine göre, stratejik vizyon, değişim, okul kültürü, bilgi yönetimi, karar verme boyutlarında öğretmenlerin genel olarak daha düşük düzeyde katılım gösterdiği görülmüştür.

• Özellikle değişim boyutunda, öğretmenlerin okul yöneticilerinin değişim konusunda yetersiz olduğunu düşündükleri belirtilmiştir. Ekici, Ö. (2007).

4. Yaş Değişkeni:

• Yaş değişkeninde, takım çalışması genelinde anlamlı bir farklılaşma ayyuka çıkmıştır. Tüm yaş grupları, takım çalışmasına genellikle "çoğu zaman" olumlu bir tutum sergilemiştir.

5. Hizmet Yılı Değişkeni:

• Hizmet yılı değişkenine göre, okul kültürü, değişim, duygusal zeka, bilgi yönetimi stratejik vizyon, boyutlarında genel olarak "çoğu zaman" düzeyinde görüş belirtilmiştir.

• Ancak, değişim anlamında 1-5 yıl hizmet veren deneklerin "ara sıra" düzeyinde görüş belirttikleri saptanmıştır. Bu görüş, hizmette yeni olan öğretmenlerin değişime etkenine karşı olumsuz sayılacak bir bakış açısıyla yaklaşabileceklerini göstermektedir. Ekici, Ö. (2007).

6. Eğitim Bölgesi Değişkeni:

• Eğitim bölgesi değişkeni verilerine göre herhangi bir düzeyde anlamlı bir farklılaşma belirlenmemiştir. Denekler genel olarak "çoğu zaman" düzeyinde görüş bildirmişlerdir. Ekici, Ö. (2007).

Yörük (2006) tarafından yapılan çalışmada; "İlköğretim Okullarının Örgütsel Zekâ Özelliklerini Yansıtma Düzeyleri (Elâzığ İli Örneği)" başlıklı araştırma, Elâzığ il merkezindeki ilköğretim okullarındaki yönetici ve öğretmenler arasında örgütsel zekâ özelliklerini değerlendirmeyi amaçlamıştır. Yörük, bu amaç doğrultusunda geliştirmiş olduğu anketi 2003-2004 yılı eğitim-öğretim döneminde ilgili kişilere uygulamıştır. İzci, İ. (2017).

Araştırmada öne çıkan bazı bulgular şunlardır:

Değişim Boyutu:

Okul müdürlerinin değişimle ilgili yeterli düzeyde olmadığı belirlenmiştir.

Birçok katılımcı, okulunda neyi, nasıl değişebileceği konusunda fikir sahibi olmadıklarını ifade etmiştir. Değişimin öğrenci, öğretmen ve veli bütünlüğü içinde yapılmadığı vurgulanmıştır.

Stratejik Vizyon Boyutu:

Okulların stratejik vizyon sahibi olmadıkları, gelecekle ilgili tartışmaların yapılmadığı tespit edilmiştir.

Okuldaki alınan kararların sonuçlarının pek değerlendirilmediği ortaya konulmuştur. . İzci, İ. (2017).

Sürekli Öğrenme Boyutu:

Evli ve kadın katılımcıların eleştirilere daha kapalı olmasıyla birlikte etkili olabilecek öğrenme kültürüne sahip olmadıkları belirlenmiştir.

Bu bulgular, ilköğretim okullarındaki örgütsel zekâ özelliklerinin belirli boyutlarda eksiklikler içerdiğini göstermektedir. Özellikle değişim, stratejik vizyon ve sürekli öğrenme alanlarında iyileştirmeler yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. İzci, İ. (2017).

2.2.2. Okul Yönetimi ve Örgütsel Zekâ

Ekici (2007) tarafından yapılmış olan “Resmi ve Özel İlköğretim Okullarında Örgütsel Zekâ Düzeylerine İlişkin Yönetici ve Öğretmen Görüşleri (Sakarya İli Örneği)” isimli çalışmada, Albrecht (2002)’in kaleme aldığı “Organizational Intelligence & Knowledge Management” isimli makalesindeki örgütsel zekânın yedi özelliğinden yola çıkılarak oluşturulan ölçme aracı kullanılmıştır. Sakarya şehir merkezinde faaliyette bulunan özel ve resmi ilköğretim okullarında görev yapmakta olan 499 öğretmen ve idarecinin, örgütsel zekânın ne seviyede gerçekleştiğini görmek amacıyla fikirlerine başvurulmuştur.

Araştırma ile birlikte, özel okullarda örgütsel zekâ düzeylerinin çok daha yüksek olduğu görülürken, resmi okullarda örgütsel zekâ düzeyinin özel okula kıyasla çok daha düşük olduğu görülmüştür. Öğretmenlere kıyasla okul idarecilerinin daha fazla olumlu görüş belirttikleri ortaya çıkmıştır. Cinsiyet farkının çalışanların örgütsel zekâ algısında karşı bir etki yapmadığı, eğitim-öğretim durumu arttıkça pozitif yönde görüş belirtme seviyesinin yükseldiği görülmüştür. 21 yıl ve üzeri çalışmış katılımcıların diğer katılımcılara kıyasla örgütsel zekânın bütün boyutlarında daha olumlu bir görüş sergiledikleri izlenmiştir. (15) Okullarında demokratik bir yönetimin sergilendiğini düşünen katılımcılar, yönetim durumunun fazla otoriter veya çok serbestçe olduğunu savunan katılımcılara göre, örgütsel zekânın bütün yanlarını daha olumlu bir şekilde algıladıkları gözlemlenmiştir.

İzci, İ. (2017).

Aydıntan (2009), “Örgüt Zekâsı ve Yönetimi” isimli çalışmada örgütsel zekâ ile alakalı model, kavram ve uygulamaları ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Çalışmasının ilk kısmında örgütsel zekâ ile alakalı olan temel kavramları, örgütsel zekâ çeşitlerini, bilişsel alt basamaklarla ilişkisi üzerine kafa yormuştur. İkinci bölümde ise; örgütsel zekâ ile öğrenme, entelektüel sermaye, enformasyon ve bilgi arasındaki ilişkilere açıklık getirmiştir. Üçüncü bölümde ise örgütün, bilgi işlevleri, zekâsı üzerine etkileri, örgütsel zekânın nasıl geliştirileceği üzerinde durulmuştur. Son bölüme gelindiğinde ise örgütsel zekânın seviyesine ilişkin olarak Ankara’da devlet üniversitelerinde bulunan “işletme bölümü öğretim üyesi ve elemanları” üzerine yapılmış araştırma incelenmiştir. İzci, İ. (2017).

Tanrikulu (2014), “Ortaöğretim Okullarında Yönetici ve Öğretmenlerin Örgütsel Zekâyâ İlişkin Algı Düzeyleri ” isimli çalışmada, idareci ve öğretmenlerin, örgütsel zekâyâ göre algı seviyelerini arttırmaya

yönelik tavsiyeler sunmuştur. Öğretmen ve idareci fikirleri doğrultusunda, ortaöğretim okullarında örgütsel zekânın nasıl tanımlandığı ve faaliyete geçildiğini belirlemek amacıyla yapılan bu araştırmada, Çanakkale ilinin merkez ilçesindeki ortaöğretim okullarında görev yapan 47 idareci ve 416 öğretmenin fikirleri alınmıştır. Araştırmada görülmüştür ki ortaöğretimde görev yapan idareci ve öğretmenlerin tutumları arasında örgütsel zekânın bütün boyutlarında (değişim isteği, stratejik vizyon düzenleme ve uygunluk, kader ortaklığı, bilginin yayılması, şevk, performans baskısı) ortalama puanlamaya göre öğretmenler aleyhine anlamlı bir farka ulaşmıştır. İzci, İ. (2017).

2.2.3. Örgütsel Zeka ile Eğitim Kalitesi Arasındaki İlişki

Örgütsel zeka ile eğitim kalitesi arasındaki ilişki ile ilgili doğrudan bir çalışmaya ulaşılammıştır. Belgin TURA ve AKBAŞLI S. İlgili çalışmalarında öğretmenlerin fikirlerine göre hizmette buldukları okulların örgütsel zekâ düzeyine ilişkin ortalama değerin $\bar{X}=3.87$ olduğu belirtilmiştir. Bu bulgudan hareket edersek, öğretmenlerin ilettiklerine göre, hizmet ettikleri okulların örgütsel zekâ düzeylerinin yüksek bir düzeyde olduğu ifade edilebilir. Çok Boyutlu Örgütsel Zekâ Ölçeğini, alt boyutları bakımından değerlendirilmeye alındığında, diğer bütün alt boyutlarında üst seviyede olduğu izlenmektedir. “Ölçeğin alt boyutlarında en yüksek ortalama, eylem ve tepkide çabukluk boyutunda

($\bar{X}=4.04$) ve en düşük ortalama ise işleyişte esnek ve rahat olabilme boyutunda “($\bar{X}=3.71$)gerçekleşmiştir. Bu bağlamda tepkide çabukluk ve eylem boyutunda eğitimcilerin, görevde bulunduğu okullarda, alınan kararların ivedilik ile uygulanması ve okulu etkileyecek her şekil duruma, uygun olan ve doğru dönütlerin verilmesiyle eyleme dönüşebilmesi gibi yeteneklerin diğer yeteneklere kıyasla daha fazla başarabildiklerini düşündükleri söylenebilir. Bununla beraber öğretmenlerin, olayın işleyişinde rahat ve esnek olabilme durumunda çalıştıkları okulların işleyişine göre kuralların değişebilir özellikte olması, bürokrasinin işleri ve işlemlerinin okulun aldığı hızı azaltmayacak seviyede yapılması ve katılımcıların herhangi bir konuda seçim yapabilme iradesine sahip olmaları vb. yeteneklerin diğer yeteneklere kıyasla daha az miktarda ortaya çıktığını ifade ettikleri söylenebilir. Belgin, T. U. R. A., & AKBAŞLI, S. (2021). Örgütsel zekâ düzeyinin öğretmenlerin yenilikçi çalışma davranışları üzerindeki etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6790-6805.

Öğretmenlerin yenilikçi çalışma davranışlarına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, ortalama değerin 3.98 olarak bulunması, genel olarak öğretmenlerin yenilikçi davranışları yüksek düzeyde sergilediklerini göstermektedir. Bu, öğretmenlerin yeni konseptlere, teknolojik gelişmelere ve yeniliklere açık olduklarını ve bu alanda etkin davrandıklarını gösterir.

Değerlendirmenin alt boyutlarına bakıldığında ise, bilgisayar teknolojisinin kullanımına yönelik yenilikçi davranışın en yüksek ortalama değeri ($\bar{X}=4.15$) elde ettiği belirtilmiştir. Bu durum, öğretmenlerin bilgisayar teknolojisi ve diğer ilgili uygulamalara karşı daha fazla ilgi gösterip, bu alanlarda daha etkin olduklarını ifade eder. Diğer yandan, uygulama odaklı çalışma davranışının en düşük ortalama değeri ($\bar{X}=3.87$) elde ettiği belirtilmiştir. Bu durum, öğretmenlerin yeni fikir ve çözümlerini uygulamaya geçirme konusunda daha dikkatli veya isteksiz olabileceklerini gösterir. (Belgin, T. U. R. A., & AKBAŞLI, S. (2021).

III. METODOLOJİ

3.1. Araştırma Tasarımı

Bu araştırma, belirli bir konu üzerinde mevcut literatürü sistematik bir şekilde inceleyerek, konuyla ilgili bilgi birikimini özetlemeyi, eleştirmeyi ve mevcut boşlukları belirlemeyi amaçlamaktadır.

3.2. Veri Toplama Yöntemleri

Bu çalışma, literatür taraması temelli bir araştırmadır ve dolayısıyla geleneksel bir anlamda doğrudan veri toplama süreçleri içermemektedir. Araştırmanın temel odak noktası, daha önce yapılmış olan akademik çalışmaları, bilimsel makaleleri, kitapları ve diğer yazılı kaynakları incelemektir.

Literatür taraması, belirli bir konu veya soru hakkında var olan bilgiyi derinlemesine anlamak, mevcut literatürdeki eğilimleri ve tutarsızlıkları belirlemek ve bu konuda yapılabilecek gelecekteki araştırmalara rehberlik etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama süreci, öncelikle konuyla ilgili veritabanları, kütüphane kaynakları, online dergiler ve diğer akademik platformlardan elde edilen yazılı materyalleri içermektedir. Bu kaynaklar arasında, konuyla ilgili teorik çerçeveler, metodolojik yaklaşımlar, geçmiş araştırmaların sonuçları ve gelecekteki araştırmalara yönelik öneriler bulunmaktadır. Literatür taraması sırasında dikkate alınan anahtar kavramlar, konuyla ilgili önemli faktörler ve ilgili çalışmaların yöntemleri gibi unsurlar da belirlenmiş ve incelenmiştir.

Bu çalışmanın odak noktası, mevcut bilgilerin sentezlenmesi ve bir bütün olarak anlaşılmasıdır. Yapılan literatür taraması, konuyla ilgili önemli bulguları öne çıkarmış, mevcut açıklıkları belirlemiş ve gelecekteki araştırmacılara rehberlik etmek üzere kapsamlı bir temel oluşturmuştur.

IV. BULGULAR

4.1. Okullardaki Örgütsel Zeka Düzeyi

Okullardaki örgütsel zeka, bir eğitim kurumunun organizasyonel süreçlerini yönetme ve geliştirme kapasitesini ifade eden önemli bir kavramdır. Bu zeka düzeyi, okul idarecilerinin, öğretmenlerin ve diğer çalışanların, değişen eğitim dinamiklerine hızlıca adapte olma, etkili bir şekilde iletişim kurma, stratejik hedeflere odaklanma ve sürekli öğrenme kültürünü teşvik etme becerilerini içerir. Okullardaki örgütsel zeka, çeşitli unsurların birleşimiyle şekillenir. Bunlar arasında değişime uyum yeteneği, stratejik vizyon, ekip çalışması, sürekli öğrenme kültürü ve etkili karar verme süreçleri önemli rol oynar. Bu unsurların bir araya gelmesi, okulların sadece öğrencilere değil, aynı zamanda öğretmenlere, yöneticilere ve diğer paydaşlara karşı da etkili ve açık bir iletişim ortamı yaratmasını sağlar. Öğretmenler arasında yapılan etkili iletişim ve işbirliği, öğrencilere daha iyi bir öğrenme deneyimi sunmanın yanı sıra, öğretmenlerin kendi profesyonel gelişimlerini desteklemelerine de olanak tanır. Ayrıca, okullardaki yönetim kademesinin stratejik bir vizyon oluşturması ve bu vizyon doğrultusunda hareket etmesi, okulun uzun vadeli başarılarına yönelik bir yol haritası sağlar.

Okullardaki örgütsel zeka düzeyi, yalnız mevcut olan durumu değil, gelecekteki ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak şekillenmelidir. Değişen eğitim teknolojilerine uyum sağlama, öğrencilere farklı öğrenme deneyimleri sunma ve öğretim metodlarını sürekli olarak güncelleme becerisi, okulların rekabet avantajı elde etmelerini sağlar.

Araştırma sonuçları, öğretmenlerin genel olarak görev yaptıkları okulların örgütsel zekâ düzeyini yüksek değerlendirdiklerini göstermektedir. Öğretmenlerin örgütsel zekâ algısı, çok boyutlu örgütsel zekâ ölçeği üzerinden değerlendirildiğinde, ortalama değer $\bar{X} = 3.87$ olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin, görev yaptıkları okulların değişikliklere hızlı ve etkili bir şekilde uyum sağlama, öğrenme kapasitesini artırma, inovasyon ve esneklik gösterme yeteneğini yüksek bir düzeyde değerlendirdiklerini göstermektedir.

Ölçeğin alt boyutlarına göre incelendiğinde, öğretmenlerin en yüksek puanı eylem ve tepkide çabukluk boyutunda ($\bar{X} = 4.04$) verdiği görülmüştür. Bu durum, öğretmenlerin, okullarında kararların hızlı bir şekilde alınarak uygulanması ve değişen durumlara hızlı tepki verme becerilerini önemsediklerini göstermektedir.

Diğer yandan, öğretmenlerin en düşük olarak puanladığı işleyişte rahat ve esnek olabilme boyutunda ($\bar{X} = 3.71$) verdiği belirlenmiştir. Bu durum, öğretmenlerin, görev yaptıkları okulların içsel işleyişinde esnek ve rahat bir yapıya sahip olma konusunda daha eleştirel olduklarını ve bu alanda gelişim önerilerine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Ayrıca, öğretmenlerin yenilikçi çalışma davranışlarına ilişkin değerlendirmelerde, ortalama değer 3.98 olduğu belirlenmiştir. Bu durum, genel olarak, öğretmenlerin yenilikçi davranışları yüksek düzeyde sergilediklerini göstermektedir. Özellikle, bilgisayar teknolojisinin kullanımına yönelik yenilikçi davranışın en yüksek puanı aldığı vurgulanmıştır.

Sonuç olarak, öğretmenlerin örgütsel zekâ algısı ve yenilikçi çalışma davranışları, görev yaptıkları okulların değişim kapasitesi, stratejik vizyon, sürekli öğrenme, bilgi yönetimi gibi örgütsel zekâ boyutlarıyla ilişkilidir. Bu bulgular, okulların örgütsel zekâlarını güçlendirmek ve yenilikçi çalışma davranışlarını teşvik etmek adına stratejik yönetim uygulamalarının geliştirilmesi için önemli bir referans sağlamaktadır.

4.2. Öğrenci Başarıları ve Örgütsel Zeka Arasındaki İlişki

Öğrenci başarıları ve örgütsel zeka arasındaki ilişki kompleks bir konudur ve birçok değişken bu

ilişkiyi etkileyebilir. Örgütsel zekanın yüksek olduğu okullarda, öğrencilere daha iyi bir öğrenme ortamı sağlanabilir. İyi bir örgütsel zeka, öğrenci-öğretmen etkileşimini artırabilir, eğitim kaynaklarındaha etkili bir şekilde yönetebilir ve öğrencilere daha çeşitli öğrenme fırsatları sunabilir. Bu faktörler, öğrenci başarıları üzerinde pozitif bir etki yaratabilmektedir.

Öte yandan, örgütsel zekanın düşük olduğu okullarda, eğitim kaynaklarının etkili bir şekilde kullanılmaması, iletişim eksiklikleri ve öğretmen-öğrenci etkileşiminde sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum, öğrenci başarılarını olumsuz etkilemektedir.

4.3. Öğretmen Memnuniyeti ve Örgütsel Zeka

Öğretmen memnuniyeti, bir örgütün başarısını etkileyen önemli bir faktördür. Eğer bir okulda örgütsel zeka yüksekse, bu genellikle öğretmenlerin işlerinden daha fazla keyif almalarına ve memnuniyet düzeylerinin artmasına katkıda bulunabilir. İyi bir örgütsel zeka, okul yönetiminin öğretmenlere destek olabilmesini, etkili bir iletişim ortamı oluşturmasını ve öğretmenlerin profesyonel gelişimine olanak tanınmasını içerir. Bu unsurlar öğretmen memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir.

Öğretmenlerin, okullarında örgütsel zeka düzeyinin yüksek olduğunu düşünmeleri genellikle işlerine olan bağlılıklarını artırabilir. Ayrıca, örgütsel zekanın düşük olduğu okullarda iletişim eksiklikleri, kaynakların etkili bir şekilde kullanılmaması gibi sorunlar öğretmen memnuniyetini olumsuz etkilemektedir.

V. TARTIŞMA

5.1. Bulguların İncelenmesi

Öğretmenlerin genelde hizmet ettiği okullardaki örgütsel zekâ seviyesini yüksek değerlendirmeleri, bu okulların değişim kapasitesi, stratejik vizyon, sürekli öğrenme, bilgi yönetimi gibi örgütsel zekâ boyutlarıyla güçlü bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Öğretmenlerin en yüksek puanı eylem ve tepkide çabukluk boyutunda verdiği, yani kararların hızlı alınıp uygulanmasınaverdiği önem, okulların dinamik eğitim ortamına uyum sağlama yeteneklerini vurgulamaktadır.

Ancak, içsel işleyişte esnek ve rahat olabilme boyutunda alınan daha düşük puanlar, okulların bualanda gelişim ihtiyacı olduğunu göstermektedir.

Öğrenci başarıları ile örgütsel zeka arasındaki kompleks ilişki, okulların eğitim süreçlerini etkileyen önemli bir faktördür. Yüksek örgütsel zeka düzeyine sahip okulların, öğrencilere daha uygun bir öğrenme ortamı sağlayarak öğrenci başarılarını olumlu yönde etkileme potansiyeli yüksektir. Bu okullar, eğitim kaynaklarını etkili bir şekilde yönetebilme, öğretmen-öğrenci etkileşimini artırabilme ve çeşitli öğrenme fırsatları sunabilme yeteneklerine sahiptir. Öte yandan, örgütsel zekanın düşük olduğu okullarda ise öğrenci başarıları olumsuz etkilenebilir.

Öğretmen memnuniyeti, bir okulun başarısını belirleyen kritik bir unsurdur. Bu çalışma, öğretmenlerin genel olarak örgütsel zeka düzeyini yüksek değerlendirdiklerini ve bu durumun öğretmen memnuniyetini artırıcı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Örgütsel zekası yüksek okullar, etkili iletişim ortamı, profesyonel gelişim fırsatları ve destekleyici bir yönetim anlayışı sunarak öğretmen memnuniyetini olumlu yönde etkilemektedir. Diğer taraftan, örgütsel zekanın düşük olduğu okullarda ise iletişim eksiklikleri ve kaynakların etkili kullanılmaması gibi faktörler, öğretmen memnuniyetini olumsuz etkilemektedir.

Bu bağlamda, okulların öğrenci başarıları, öğretmen memnuniyeti ve örgütsel zeka düzeylerini geliştirmek için stratejik yönetim uygulamalarının güçlendirilmesi, içsel işleyişin daha esnek hale getirilmesi ve sürekli öğrenme kültürünün teşvik edilmesi önemlidir. Bu çabalar, sadece var olan durumu değil, aynı anda gelecekteki eğitim ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurarak okulları daharekabetçi hale getirebilir.

5.2. Okullarda Örgütsel Zekanın Artırılması İçin Öneriler

Okul yönetimi için Stratejik Vizyon: Okul yönetimi, uzun vadeli hedefleri belirleyen ve tüm paydaşların katılımını teşvik eden ölçülebilir bir stratejik vizyon oluşturmalıdır.

Sürekli Öğrenme Kültürü: Öğrencilere ve öğretmenlere sürekli öğrenmeye odaklanmış bir kültür sunulmalıdır. Değişen ihtiyaçlara hızlı adapte olabilen bir öğrenme ortamı, örgütsel zekayı destekler.

Ekip Çalışması ve İletişim: Ekip çalışması, öğretmenler arası işbirliği ve açık iletişim, örgütsel zekayı

artırır. Düzenli toplantılar, paylaşılan hedefler ve sorunlara birlikte çözüm bulma süreçleri etkinleştirilmelidir.

Hızlı Karar Alma ve Esneklik: Okul yönetimi, karar alma süreçlerini hızlandırmalı ve daha esnek hale getirmelidir. Değişen şartlara hızlı uyum sağlama, örgütsel zekanın temel bir özelliğidir.

Bilgi Yönetimi ve Veri Analitiği: Etkili bir bilgi yönetimi sistemi ve veri analitiği uygulamaları, okulun sahip olduğu bilgiyi daha etkili bir şekilde kullanmasına yardımcı olabilir.

Profesyonel Gelişim Fırsatları: Öğretmenlere düzenli olarak profesyonel gelişim fırsatları sunulmalıdır. Yenilikçi öğretim metotları, teknoloji entegrasyonu ve öğrenci ihtiyaçlarına uygun ders materyalleri konularında sürekli güncellemeler desteklenmelidir.

Esnek İşleyiş: Okullar, içsel işleyişlerinde esnek ve rahat bir yapı oluşturmalıdır. Bu, öğretmenlere öğrenci gereksinimlerine daha süratli ve etkin bir biçimde dönüt verebilme kabiliyeti kazandırabilir.

Liderlik Gelişimi ve Katılımcılık: Okul liderleri, liderlik becerilerini geliştirmek ve çalışanların katılımını teşvik etmek adına liderlik gelişimi programlarına katılmalıdır.

Bu önerilerin uygulanması, okulların örgütsel zekalarını artırarak daha etkili, adaptasyon yeteneği güçlü ve öğrenci odaklı bir eğitim ortamı oluşturmalarına yardımcı olabilir.

VI. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

6.1. Çalışmanın Sonuçları

Çalışmanın sonuçları, öğretmenlerin genel olarak görev yaptıkları okulların örgütsel zekâ düzeyini yüksek değerlendirdiklerini göstermektedir. Öğretmenler, örgütsel zekâ algısını, ölçümlenen çok boyutlu örgütsel zekâ ölçeği üzerinden değerlendirildiğinde ortalama $\bar{X} = 3.87$ olarak değerlendirmişlerdir. Bu bulgular, öğretmenlerin, değişen eğitim dinamiklerine hızlıca adapte olma, etkili iletişim kurma, stratejik hedeflere odaklanma ve sürekli öğrenme kültürünü teşvik etme becerilerini yüksek bir düzeyde değerlendirdiklerini göstermektedir.

Öğretmenlerin örgütsel zekâ algısının alt boyutları incelendiğinde, en yüksek puanın eylem vetepkide çabukluk boyutunda ($\bar{X} = 4.04$) olduğu belirlenmiştir. Bu durum, öğretmenlerin, okullarında kararların hızlı bir şekilde alınarak uygulanması ve değişen durumlara hızlı tepki verme becerilerini önemsediklerini göstermektedir. Diğer yandan, en düşük puanın işleyişte esnek ve rahat olabilme boyutunda ($\bar{X} = 3.71$) olduğu görülmüştür. Bu durum, öğretmenlerin, okullarının içsel işleyişinde esnek ve rahat bir yapıya sahip olma konusunda daha eleştirel olduklarını ve bu alanda gelişim önerilerine ihtiyaç duyduklarını göstermektedir.

Ayrıca, katılımcıların yenilikçi çalışma davranışlarıyla alakalı değerlendirmelerde, ortalama değerin 3.98 olduğu belirlenmiştir. Bu durum, öğretmenlerin genel olarak yenilikçi davranışları yüksek düzeyde sergilediklerini göstermektedir, vurgulamak gerekirse bilgisayar teknolojisinde kullanıma yönelik yenilikçi davranış en çok puanı almıştır.

Öğretmenlerin örgütsel zekâ algısı ve yenilikçi çalışma davranışları, okulların değişim kapasitesi, stratejik vizyon, sürekli öğrenme, bilgi yönetimi gibi örgütsel zekâ boyutlarıyla ilişkilidir. Bu bulgular, okulların örgütsel zekâlarını güçlendirmek ve yenilikçi çalışma davranışlarını teşvik etmek adına stratejik yönetim uygulamalarının geliştirilmesi için önemli bir referans sağlamaktadır.

6.2. Öneriler

Bu öneriler, okullardaki örgütsel zeka düzeyini artırmaya yönelik stratejiler sunmaktadır:

Okullarda esnek işleyiş teşvik etmek, özellikle işleyişte esneklik ve rahatlık boyutunda düşük puan alan alanlarda gelişim sağlamak önemlidir. Eğitimde inovasyonu desteklemek, öğretmenlerin yenilikçi davranışlarını daha da güçlendirebilir. İletişim ve işbirliğini artırmak, öğretmenlerin eylem ve tepkide çabukluk boyutundaki yüksek puanlarını destekleyebilir.

Profesyonel gelişim imkanları oluşturmak, öğretmenlerin örgütsel zekâ algılarını güçlendirebilecek unsurlara odaklanabilir. Stratejik bir vizyon oluşturmak ve bu stratejik vizyon eşliğinde hareket etmek, okulların uzun vadeli başarılarına yönelik bir yol haritası sunabilir. İnovasyonu teşvik eden ortamlar oluşturmak, öğretmenlerin yenilikçi davranışlarını destekleyebilir ve öğrencilere değişik öğrenme deneyimleri oluşturma kapasitesini artırabilir.

Bu öneriler, her okulun farklı dinamiklere sahip olduğunu göz önünde bulundurularak, özelleştirilebilir

ve okulun ihtiyaçlarına uygun olarak adapte edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Belgin, T. U. R. A., & AKBAŞLI, S. (2021). Örgütsel zekâ düzeyinin öğretmenlerin yenilikçi çalışma davranışları üzerindeki etkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6790-6805.
2. Ekici, Ö. (2007). *Resmi ve özel ilköğretim okullarında örgütsel zeka düzeylerine ilişkin yönetici ve öğretmen görüşleri (Sakarya ili örneği)* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
3. ERÇETİN, Ş. (2004). OKULLARDA ÖRGÜTSEL ZEKANIN EYLEMSEL (2004).
4. BOYUTLARI. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-11.
5. GEDİZLER, G. (2010). İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE ‘DUYGUSAL ZEK A’ÖLÇÜM VE MODELLERİ. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 5(18), 2970-2984.
6. Özdemir, Ö. A., & Özdemir, S. (2017). Örgütsel Zeka ve Yöneticilerin Örgütsel Zeka Algılamaları: Bir Araştırma. *Öneri Dergisi*, 15(58), 165-182. PDF Linki
7. Senemoğlu, N., & Ay, H. (2009). Örgütsel Zeka ve Türk Belediyelerindeki Yöneticilerin Örgütsel Zeka Düzeyleri Üzerine Bir Araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1-2), 119-142. PDF

(22)

Abdullah TUTGUN²¹²

İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE İMAN HAKİKATI VE İMAN AMEL İLİŞKİSİ THE RELATIONSHIP BETWEEN THE TRUTH OF FAITH AND FAITH IN THE TRADITION OF ISLAMIC THOUGHT

ÖZ

Tarih boyunca insanlığa dünya ve ahiret mutluluğunu kazandırmayı gaye edinen dinler, bu amaçlarına ulaşmak için insanları imana davet etmiştir. Bu daveti insanlardan bazıları kabul edip hayatlarını iman esaslarına göre şekillendirmiş, bazıları ise kabul etmeyip imanın kendilerine sunacağı huzurdan habersiz bir yaşam sürdürmüşlerdir.

İnancın ve insanın olduğu yerde iman kavramı hep varlığını korumuştur. İman konusu Hristiyan Ortaçağ ilahiyatçıları başta olmak üzere farklı dinlere mensup ilahiyatçılar tarafından da bilgi ve akıl hakikatinden bağımsız bir şekilde sorgulanmıştır. Onların iman ile ilgili bu şekildeki araştırmaları insanları tatmin etmediğinden dolayı insanlar yeni arayışlara yönelmiştir. İslam dini ile birlikte iman, insanın dünya ve ahiret mutluluğu elde edilmesi için kendisine yöneldiği en önemli hakikatlerden biri olmuştur. Peygamberimiz hayatta iken iman hakkında herhangi bir tartışma olmasa da Hz. Ali döneminde Müslümanlar arasında cereyan eden olaylar ile birlikte iman, İslam toplumunda tartışma konusu olmuştur. Dönemin devlet adamlarının da bu tartışmalara taraf olmaları nedeniyle konu siyasi bir boyut kazanmıştır. İman hakkında ortaya koyulan birbirinden farklı naklî ve aklî delillerden dolayı İslam toplumunda farklı fırkalar ortaya çıkmıştır. Bu çalışmamızın gayesi imanın insanın zihin dünyasında edindiği yer ile İslam toplumun parçalamasına sebebiyet veren büyük günah meselesi ve amel-iman ilişkisinin mahiyetini ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: İman, Amel, Tasdik, Fırka.

ABSTRACT

Throughout history, religions that aim to bring happiness to humanity in this world and the hereafter have invited people to faith in order to achieve these goals. Some people accepted this invitation and shaped their lives according to the principles of faith, while others did not accept it and lived a life unaware of the peace that faith would offer them.

The concept of faith has always preserved its existence wherever there is faith and people. The issue of faith has been questioned independently of the truth of knowledge and reason by theologians of different religions, especially Christian theologians of the Middle Ages. Since their research on faith did not satisfy people, people turned to new searches. Along with the religion of Islam, faith has become one of the most important truths that people turn to in order to achieve happiness in this world and the hereafter. Although there was no debate about faith when our Prophet was alive, Hz. Ali the events that took place among Muslims during the reign of Ali, faith became a subject of debate in the Islamic society. The issue gained a political dimension because the statesmen of the period were also party to these discussions. Different sects have emerged in the Islamic society due to the different narrative and rational evidence put forward about faith. The aim of this study is to reveal the place of faith in the human mind, the issue of the great sin that causes the disintegration of the Islamic society, and the nature of the relationship between deeds and faith.

Keywords: Faith, Deed, Affirmation, sect.

²¹² Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Kelam Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi; e- Posta: atutgun@ankara.edu.tr ; ORCID: 0000-0003-4690-055X

I-GİRİŞ

1. LAFZ VE TERİM OLARAK İMAN

İman kelimesi sözlükte emin olmak, güvenmek, güven içinde bulunmak, güvenilir olmak, inanır olmak, korkusuz olmak gibi manalara gelen *emn (emân)* kökünden türemiştir. Aynı zamanda iman kelimesi, birine güvenmek, güven duygusu içinde birini ya da birinin sözünün doğruluğunu onaylamak ve sözün doğruluğunu onaylamak/tasdik etmektir.²¹³ Güven düşüncesi içinde tasdik etmek, inanmak anlamına gelen iman kavramı, dini kendi iradesi ile kabullenmenin ve mümin diye vasıflandırmanın temel şartını oluşturur. Sağlamlaştırmak, kesin karar vermek, manasındaki akd kökünden türeyen i'tikâd kelimesi de iman karşılığında kullanılır. İman kavramı Kur'ân-ı Kerim'de 800'den fazla yerde geçmektedir.²¹⁴ *Emm* mastarından türeyip korkunun zıddı manasına gelen bu kavram, Arapça *if'al* veznindedir. Arapçada iman, mutlak tasdik etmek, bir habere, bir hükme, bir şahsa, bir varlığa kesin bir şekilde, içten gelerek samimiyetle inanmak, onu doğrulamak ve doğru söylediğini kabullenip benimsemektir. Bu tasdik sonucu kalp huzur, güven ve emniyete kavuşmuş olur. Böylece ifade edilen söz ve sözün sahibi de tekzip edilmekten emin olur.²¹⁵

Sözlükte mutlak tasdik manasına gelen iman kavramının terim manası ise, Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik ve onlara inanmak diye tanımlanır. Bu inanca sahip olan kimseye mümin; inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir.²¹⁶

1.1. İmanın Rükünlerine Dair Bazı Kavramlar

İmanın oluşmasını sağlayan temel unsurlar ile ilgili Ehl-i Sünnet âlimleri ile diğer itikadi gruplar arasında farklı görüşler mevcuttur. İmanın kabulü ve sıhhati ile ilgili bu farklı görüşler, kelimeler düşünce geleneği içerisinde zaman zaman hararetle ve ayrıştırıcı tartışmalara neden olduğunu görmekteyiz. Konu hakkında zihinsel bir zemin oluşturmak için iman konusu ile ilgili kavramları öncelikle ifade etmek gerekir. Konu ile ilgili çokça kullanılan bazı kavramlar kısaca şunlardır:

1.1.2. Tasdik ve İkrar

Kök itibarıyla Arapça olan bu iki kavram, İslam düşüncesinde İbn Sînâ ve Farâbî'den itibaren mantık ile ilgili eserlerde yer almaya başlamıştır. Bu eserlerde genellikle bilgi kelimesini tasavvur ve tasdik olmak üzere ikiye ayırırlar. Tasavvur basit kavrama yani, bir şey ile ilgili doğruluğu ve yanlışlığı konusunda bir fikir vermeksizin o şeyin ifade ettiği ilk bilgi; tasdik ise bunun tam tersi olarak bir şey hakkında hüküm vermek anlamında kullanılmıştır. Tasdik kendi içinde “İlk Tasdik” ve “Kazanılmış Tasdik” olmak üzere ikiye ayrılır. İlk tasdik, kendisinden önce gelip temelini oluşturan herhangi bir tasdike dayanmayan tasdiktir. Örneğin “Bütün parçalardan daha büyüktür.” Dediğimiz bu tasdik çeşidini ifade etmiş olunur. Kazanılmış tasdik ise, diğer bazı şeyler kavranmadan anlaşılmayan ve ancak bir kıyas ile ortaya çıkan tasdiktir. Örneğin “Dünya yaratılmıştır.” Denildiği zaman, kazanılmış tasdik çeşidini dile getirmiş oluruz.²¹⁷

Bazı kelimeler tasdik kavramını, iman edilecek hususlar yönünden *tasdik-i şuhûdî* ve *tasdik-i gaybî* şeklinde ikiye ayırmışlardır. Şayet inanılan ve tasdik edilen şey, görülen cinsten ise yani görülene iman anlamında ise buna tasdik-i şuhûdî; inanılan ve tasdik edilen şey görülüyorsa buna da görülmeyeni tasdik, yani gayba iman anlamına gelen tasdik-i gaybî denilmiştir. İman esaslarının kitap ve peygamberlere iman dışındaki diğer iman esasları, beş duyunun idrak alanına girmeyen gaybî esaslardır. Mü'minler bunları kalben tasdik ederek inanırlar.²¹⁸ Nitekim Kur'an-ı Kerim bu hususu “Onlar gayba inanırlar.”²¹⁹ açıkça ortaya koymuştur. Kelimeler düşünce geleneğinde gerçek tasdik/imanın oluşmasını; kalbi, kavli ve fiili olmak üzere üç derece şeklinde gerçekleştirir.²²⁰

²¹³ İbn Munzur, *Lisânu'l-Arap*, (nşr. Ali Şirî). Beyrut, c. 1, 1970, s. 107.

²¹⁴ Sinanoğlu, Mustafa, “İman” *DİA*, İstanbul, c. 22, 1999, s. 212; Topaloğlu, Bekir, “İnanç Esasları”, *DİA*, İstanbul, c. 23, 1999, s. 5.

²¹⁵ Gölcük, Şerafeddin- Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Yay., Konya, 1998, s. 105-106.

²¹⁶ Sinanoğlu, *a.g.m.*, s. 212.

²¹⁷ Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açından İman*, Marmara Üni. İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İst., 1992, s. 81-82.

²¹⁸ Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 107.

²¹⁹ Bakara, 2/3.

²²⁰ Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 107.

a) Kalb ile Tasdik (Tasdik-i kalbî): Bir kimsenin bir hükmün, bir haberin veya hükmün sahibinin doğruluğunu itiraf ve kabul ile kalben emin bir şekilde bunu ortaya koymasısıdır. Burada asıl olan bu tasdik ihtiyarı olmasıdır.²²¹ Dolayısıyla bir hükmün veya haberin doğru olduğunu bilmek ve anlamak tek başına tasdik olarak kabul edilmemektedir. Nitekim bir kısım kâfirler, Peygamberlerin risâletleri bildikleri halde onlara mü'min denilmemiştir. Çünkü yalnız ma'rifet, tasdik için yeterli değildir.

b) Dil ile Tasdik (Tasdik-i kavli): Dil ile tasdik, bir kişinin başkasına bir haber veya bir hüküm hakkında duyurabileceği bir konuşma ile söyleyenlerin hak ve doğru olduğunu beyan etmesidir. Dil ile tasdik kalbin tasdik ile birleştiği takdirde ancak gerçek tasdik olur. Şayet dilin söylediklerini kalp tasdik etmiyorsa, bu tasdik ancak zahiri bir tasdik olur ve bu tasdik sahibine de münafık denilmiştir.

c) Fiil ile Tasdik (Tasdik-i fi'lî): Bir şeyin amel ile tasdiki, icap edeni yerine getirmek ve yapılmaması gerekeni de yapmamaktır. Filî tasdik, kalbi tasdike uymazsa bu riya olur. Kalben tasdik etmeyip, yani inanmadığı halde ibadet eden kişinin durumu buna örnek olarak gösterilebilir. Fiili tasdik hakiki tasdik olabilmesi için kalbi tasdik ile uyum içerisinde olması gerekmektedir.

İnanç esasları/tasdik bakımından insanlar üç gruba ayrılmıştır: Birincisi *müminlerdir*. Bunlar Allah'ı ve Allah'tan geleni hem kalpleri ile hem de dilleriyle tasdik edenlerdir. Bunlar hem Allah katında hem de insanlar nazarında mü'mindirler. İkincisi ise, *münafıklardır* ki, bunlar dilleriyle tasdik ettikleri halde, kalbiyle tekzip edenlerdir. Bunlar her ne kadar insanlar nazarında mü'min olarak görünseler de Allah katında kâfirdirler. Son grup ise, kalbiyle tasdik ettikleri halde dilleriyle tekzip edenlerdir. Allah katında mü'min oldukları halde, bunların iman ve tasdikleri insanlar nezdinde bilinmediği için, kendilerine mü'min olarak davranılamaz.²²²

İman tasdik ifadesini ilk kullanan kişinin Mürcie akaidine bağlı Bişr el- Merisî (218/833) olduğu rivayet edilmektedir. Daha sonra gelen Sünnî kelam ekolünün önemli iki kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî (324/936) ile Ebu Mansur el-Mâtürîdî (333/944) de iman, tasdik olarak ifade etmişlerdir.²²³ İmanın bir tasdik olduğu görüşü İbn Teymiyye'ye kadar eleştiriden uzak bir kabul görmüştür. İbn Teymiyye'ye (661-728) göre tasdik kavramı, Allah sevgisi, Allah'a güven ve Allah korkusu gibi kalbi eylemlerinin varoluşsal temellerini oluşturan unsurları tam olarak kapsamadığından dolayı, iman sadece tasdik ile tanımak eksik ve yetersizdir.²²⁴

Ebu Mansûr el-Mâtürîdî'ye (333/944) göre, iman meydana gelmesi için temel unsur kalbin tasdikidir. Nitekim O'na göre bu durum Kur'an-ı Kerimde "Bedeviler: "İnandık" dediler de ki: "İnanmadınız ama İslam olduk deyin; inanç henüz gönüllerinize yerleşmedi, eğer Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz, işlediklerinizden bir şey eksilmez; doğrusu Allah, bağışlar, merhamet eder."²²⁵, "İnsanlardan, inanmadıkları halde, "Allah'a ve ahiret gününe inandık" diyenler vardır."²²⁶ Bu ve benzeri ayeti kerimeler, Münafıkların varacağı cehennem belirlenmesi, dilleriyle ikrar ettikleri iman geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır. Aksi halde mü'minler gibi onlar için de cennet vaad edilmesi gerekirdi. Sadece söz ile ifade edilen inkârın küfre sebebiyet vermeyeceğini belirten "Gönlü imanla dolu olduğu halde, zor altında olan kimse müstesna, inandıktan sonra Allah'ı inkâr edip, gönlünü kâfirliğe açanlara Allah katından bir gazap vardır; büyük azap da onlar içindir."²²⁷ ayeti kerimede görüldüğü gibi iman, kalbin tasdikinden ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır.²²⁸ Mâtürîdî, tasdik gerçeğiyle yer kalp olduğunu ifade ederek, bunu çeşitli aklî delillerle açıkladığını görmekteyiz. Dilsiz birinin, imanını söz ile ifade edemediği için, kendisini küfür ile nitelemek söz konusu değildir. Sadece akıllı olmayanlar mükellef olamadığı, dilsizler ise böyle bir durum söz konusu değildir. Nitekim dilin cebr altında başkası tarafından kullanılabilir bir organ olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla iman böyle bir organa nispet edilmesi hususu "Dinde zorlama yoktur." İlahi hükmü ile

²²¹ Altıntaş, Ramazan, "İnsanın Zihin Halleri", *İslam İnanç Esasları E İKitabi*, Grafiker Yay., Ank., 2021, s.38.

²²² Gölcük-Toprak, a.g.e., s. 108.

²²³ Esen, Muammer, "İman Kavramı Üzerine", *AÜİFD*, c. XLVII, s.1, Ankara, 2008, s.79-91.

²²⁴ İbn Teymiyye, *İman Üzerine*, (çev. Salih Uçan), Pınar Yay., Ankara, 2019, s. 90-95.

²²⁵ Hucurât, 49/14.

²²⁶ Bakara, 2/8.

²²⁷ Nahl, 16/106.

²²⁸ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., İstanbul, 2020, s. 713-714.

uyumamaktadır. Hâlbuki ki, kalbin güven içerisindeki tasdiki ile gerçekleşen imana müdahale söz konusu değildir.²²⁹

Bir diğer kelimeler düşüncecinin kurucusu Eş'ârî'ye göre de İman tasdikten ibrettir. Eş'ârî (324/935) *İbâne* ve *Lüma* adlı eserlerinde farklı şekilde imanı tanımlamıştır. *İbane*'de iman kavramını “Biz, bütün İslam'ın iman olmaması şartıyla, İslam'ın imandan daha geniş bir kavram olduğunu ve iman, demek ve yapmak olup aynı zamanda artıp eksilebilir olduğunu öne sürmekteyiz.”²³⁰ İfadesi ile imanın amel ve ikrar boyutunun önemini ifade etmiştir. *Lüma* adlı eserinde de ise, “İman Allah'ı tasdikdir”, şeklinde açıklar.²³¹

İbn Hazm'a (454/1064) iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelde oluştuğunu ifade ederek bu hususta Eş'ârî'yi, Cehmiyye mezhebi ile aynı görüşü savundukları gerekçesiyle şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Ona göre şayet iman tasdik olsaydı, amel ve ikrarın önemi olmazdı.²³²

Müteahhirun dönemi kelimacılarından Taftâzânî (722-792) ise, tasdik kavramının sözlük anlamı itibarıyla mantık ilmine göre “Zihnin bir hükme varmasıdır.” Şeklinde olduğunu; şeri manada is tasdik özel bir mana kazandığını ifade etmiştir. Ona göre, dini bir terim olan iman kavramı, mantıksal doğrulamayı kabul eden tasdikten farklıdır. Dolayısıyla iman, Allah tarafından getirdiği zaruri ve kesin olarak bilinen şeylerin tümünü kalp ile tasdikdir.²³³

İmanda dil ile ikrar, kalp ile tasdik olan iman olgusunun dil ile ifadesidir. Matürîdî, Eş'ârî, Bakıllânî, İmamü'l-Haremeyn el-Cuveynî, Gazzâlî, Ebu'l-Muîn en-Neseî, Fahreddin Er-Razî, Şehristânî ve Seyfüddin el Amidî gibi Ehl-i Sünnet âlimleri iman bir kalbi tasdik olduğunu, şeri iman hakikati, dini esas ve hükümleri irade ve istekle tam bir teslimiyet içinde kalp ile tasdik etmek olduğunu zikretmişlerdir. Bunu dil ile ikrar etmek, imandan bir cüz olmadığı gibi, iman sîhhatinin şartı da değildir. Dil ile ikrar dünyevi ahkâmı tatbik edebilmenin hükmüdür. Buna karşın Ehl-i Sünnet âlimlerden Pezdevî (ö. 482) ve Serahsî (ö.490) gibi bazı âlimler, imanı kalp ile tasdik, dil ile ikrar şeklinde tarif etmişlerdir. Kalp ile tasdik aslı rükün, dil ile ikrarı ise zaid rükün olarak ifade etmişlerdir. Kavlı-i Meşhur şeklinde kelimeler düşünce geleneğinde yer almış bu görüş temsilcilerine göre, iman tasdik ve ikrar şeklinde iki rükünden oluştuğu, birinin eksik olması durumunda iman hakikati ortaya çıkmaz. İkrar olmazsa dünyevi ahkâm uygulanamaz.²³⁴

Ehl-i Sünnet imalarından olan Ebu Hanife ise, eserlerinde imanı tanımlarken, görünüşte farklı olabilecek değerlendirmeler göze çarpar. Nitekim *el-Âlim ve'l- Müteallim* adlı eserinde her biri geniş anlama gelebilecek iman ile ilgili kavramları bir arada kullanmış ve imanı, tasdik, ikrar, yakın ve İslam olarak tanımladığı görünürse de burada aslı olan tasdik kavramının tanımlanmasına yönelik bir durum olduğunu ifade eder. Her ne kadar imanı söz ile ifade önemli ise de aslı olan kalp ile tasdikdir. Ebu Hanife'nin iman teorisi anlayışı daha sonra Mâtürîdî tarafından geliştirilerek iman tasdikten ibaret oluşu rasyonel bir zemine yerleştirmiştir. Zira ancak kalp ile gerçekleşen bir tasdike hiçbir zorlayıcının gücü yetmeyeceğinden dolayı iman tasdik olarak tanımlanması zorunludur. *El-Âlim ve'l- Müteallim* eserindeki anlatıma karşılık Ebu Hanife, *el-Vassiyeh* adlı yapıtında iman ile ilgili olarak tavrını netleştirip, iman kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğu belirterek, ikrarın dünyevi ahkâm için zorunlu olduğunu bir gerçektir. Dolayısıyla ikrar, iman için varoluşsal bir zorunluk olmayıp, sadece iman dışı yansımasıdır.²³⁵

İmam Şafî'ye (ö.204) göre, iman kalp ile tasdik ve amelden ibrettir. Dolayısıyla amel imandan bir cüz oluyor ve bunun sonucu olarak amelin artıp eksilmesi, iman da artıp eksilmesine neden oluyor. Bununla birlikte aslında İman Şafî, ameli kâmil iman bir rükünü olarak görmüştür. Ona göre ameli terk eden sadece kâmil iman dairesinden çıkar.²³⁶ İmamü'l-Haremeyn el-Cuveynî (ö.478) ise, iman kalp ile tasdik olduğunu,

²²⁹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 717-718.

²³⁰ Eş'ârî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Kahire, Dâru'l-Ensar, 1977, s. 26.

²³¹ Eş'ârî, *el-Lüma fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*, Beyrut, 1952, s. 75

²³² Ayhan, Ayla, *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti*, Harran Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2019, s. 6

²³³ Taftâzânî, Sa'düddin, *Kelam İlmi ve İslam Akadî Şerhi Şerhu'l-Akaid*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2015, s. 223.

²³⁴ Gölcük-Toprak, a.g.e., s. 116.

²³⁵ Ebu'l Münteha, *Şerhul-Fıkhil Ekber*, Ankara, 1982, s. 4; Yeşilyurt, Temel, “İmanın Mahiyeti”, *Kelam El Kitabı*, (ed. Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., Ankara, 2020, s. 282.

²³⁶ Taftâzânî, a.g.e., s. 156.; Ebu Zehra, *Muhammed, İmam Şafî*, (çev. Osman Keskiöğlü), s. 19.

bununla birlikte iman, kişinin henüz ses, hece ve harfe dökülmemiş olan ve insanın içinde geçen mana olan kelamı nefsi olduğunu söyler.²³⁷

İman için sadece tasdik ve ikrarın yetersiz olduğunu, amel de gerektiğini ifade eden Mu'tezile, Havaric ve Zeydiyye ye göre iman, kalb ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla ameldir. Onlara göre bu üç rükünden biri olmadığı takdir de kişi iman dairesine giremez. Böyle birisi Haricilere göre kâfirdir. Mu'tezileye göre ise ne mümin ne kâfir olup fasıktır, çünkü Mu'tezileye göre imanın rüknü sayılan ameller, vaciplerdir. Hariciler ise, nafîle hükmünde olanlar bile bunlara dâhildir. Dolayısıyla vacipler bir yana, nafîleleri bile terk eden küfre girmektedir.²³⁸

İman için dile ile ikrar yeterlidir görüşünü kabul edenlerin başında Mürcie ve Kerramiye mezhepleri gelmektedir. Onlara göre inanılması gereken, kalbin tasdikine bakılmaksızın dil ile ikrardır. Bu görüşe, dil ile ikrar, kişinin mümin olduğunun anlaşılması için gerekli olmakla birlikte, bunun iman için yeterli bir unsur olarak görmek, insanı tutarsız bir sonuca götürmesine neden olur. Dolayısıyla bunu kabul etmek, münafıkları da mü'min olarak görmek manasına gelmektedir.²³⁹ şeklinde eleştiriler yapılmıştır.

1.1.3. Ma'rifet

İslam düşünce geleneğinde İman kalbin marifettir görüşü, Cehm b. Safvan'ın (ö.128) kurucusu olduğu Cehmiye mezhebi tarafından ortaya koyduklarını görmekteyiz. Onlara göre iman, kalbin marifetinden ibaret olup, tasdik olmaksızın Allah'ın ve peygamberim haber verdikleri şeyleri kalben bilmektir. Tasdik ile marifet ikisi de kalbi bir eylem olmasına rağmen aralarında farklılıklar vardır. Tasdikte kesb ve ihtiyari bir irade olmasına rağmen, marifette ise, kesb ve ihtiyar olmaksızın kalpte oluşan bilgidir.²⁴⁰

İmam Mâtürîdî (ö.333) imanın, sadece kalpteki mücerret bilgidir ibaret olmadığını belirtmiştir. Ona göre marifet, cehaletin zıddıdır. Hâlbuki imanın zıddı küfürdür. Şayet iman marifet ibaret olsaydı, bilgisizliğin küfür olması, dolayısıyla her cahilin kâfir; her âlimin ise mümin olması gerekirdi ki, bu da mümkün değildir. Bu durum rasyonaliteye aykırı olması yanında, Kur'an'ının ahkâmına da aykırıdır. Eğer iman marifet olsaydı, Yahudi ve Hristiyanların Hz. Peygamberi bildikleri için, şeytanın da Allah'ı bildiği için mümin olmaları gerekirdi.²⁴¹

İmam Mâtürîdî, Kerramiye'nin iddia ettikleri iman dilin ikrarıdır, tezlerine karşılık; "Ey inananlar! Yakınıınızda bulunan inkârcılarla savaşın; sizi kendilerine karşı sert bulsunlar. Bilin ki Allah, kendisine karşı gelmekten sakınanlarla beraberdir."²⁴² "...topyekun sizinle savaşan putperestlerle siz de topyekun savaşın, Allah'ın sakınanlarla beraber olduğunu bilin"²⁴³ Ayeti kerimeleri delil göstererek onlara cevap vermiştir. Buna göre müşriklere karşı, kalplerinde iman olsa bile, dilleri ile ortaya koydukları şirk ve küfür nedeni ile iman edinceye kadar onlarla savaşılır, fakat bununla şirkle küfrün kalplerde bulunmaması gerekmektedir. İmanın yeri kalp ise de müşriklere dilleriyle iman izhar ettikleri takdirde savaş men edilir. Çünkü bu dış görünüş imanın asıl yerinin kalp olmasına engel teşkil etmez.²⁴⁴

Tasdikin bilgiyi zorunlu kılmaması, bir şeyin bilmeden kabullenmek manasına gelir ki, bu da cehalettir. Şayet tasdiki bilgidir yoksun kalması demek, cehalete iman demek olur. Bu ise imanın mahiyeti ile çelişir bir durumdur. Bu durumda imanın oluşmasında aslı unsur olan tasdik bir nevi bilgiyi de içermektedir. Dolayısıyla öncelikle tasdik edilen şeyin bilinip tanınmasını, özümseyip benimsemesini, doğrulama ve ispatlamasının yapılması ve son anlamda da onu gerçekleştirme kararlığının ifadesidir.²⁴⁵

Bilginin ulaşamadığı yere ulaşabilen iman, bilgidir daha kapsamlı olup, bizzat müminin hayat serüveni içerisinde anlam kazanır. Bu itibarla bilgi, imanın meydana gelebilmesi için önemli bir işleve sahip olmasına rağmen, son anlamda imanın özdeşi değildir. Çünkü tasdik zıddı inkâr oluştururken bilginin zıddı

²³⁷ Cuveynî, Abdülmelik, *Kitabü'l- İrşâd*, (nşr. Esad Temim), Beyrut, 1985; Tunç, *a.g.e.*, s. 49.

²³⁸ Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 116.

²³⁹ Yeşilyurt, *a.g.m.*, s. 282.

²⁴⁰ Gölcük-Toprak, *a.g.e.*, s. 119.

²⁴¹ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 300.

²⁴² Tevbe, 9/123.

²⁴³ Tevbe, 9/36.

²⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 719-720.

²⁴⁵ Özcan, *a.g.e.*, s. 72.

ise cehalet oluşturur. Kalam düşünce geleneğinde var olan bilgi-iman ilişkisi problemini tersinden kabul etmek mümkün olmadığı görülür. Yani bilgi önceleyip içerisinde imanı ele almak, kabul edilemez bir durumdur. Çünkü Kur'an'ın da ifade ettiği gibi; “Kendilerine kitap verdiklerimiz O’nu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Kendilerini ziyan edenler var ya, işte onlar inanmazlar.”²⁴⁶ Bilme veya bilgi sahibi olma, iman için yeterli değildir. Dolayısıyla doğruluğuna kalben tasdik edilmemiş bir bilgi, hiçbir zaman iman olarak kabul göremez. Nitekim her bilgide zorunlu olarak imanın olmadığı bir gerçektir.²⁴⁷

İman, akıl ve sağduyuya dayandığı için kör bir tasdiki ve taklidi kabul etmez. Bilerek inanma müminlerin imanı temellendirdiği gibi, kısa süreli ve boş bir teslimiyetten de onları uzak tutar. Şayet bir iman şuur, idrak ve aklı-nakli delillerden beslenemiyorsa, bu iman cahilce bir taassup vasfına bürünerek sahibini de hakikati görmeye götüren bir fanatizme götürür.²⁴⁸ Ehl-i Sünnet kelmacıları bakımında imanın esası kalbin tasdikidir. Çünkü ayet ve hadisler bunu teyit etmektedir. Tasdik mahiyeti de haberin ve haber verenin doğruluğunu iradi bir şekilde kabul etmektir. Neye ve niçin ve nasıl inanıldığını bilmek açısından iman oluşumunda bilgi de önemli olması ile birlikte bir rükün değildir.²⁴⁹

2. İMANIN TEMEL ÖZELLİKLERİ/HAKİKATI

İman meselesi kalam ilminde en çok üzerinde durulan ve ayrıntılı bir şekilde incelenen konuların başında gelmektedir. Bunun sebebi dinin merkezinde imanın bulunması ve dini hayatın bütün yönlerinin bu merkeze göre anlam ve değer kazanmasıdır. Buna rağmen İslam düşünürleri iman olgusunun mahiyeti hakkında zaman zaman birbirinden farklı görüşler ortaya koydukları görmektediriz.

2.1. İmanın Gaybî Oluşu

İmanın temel özelliklerinden biri olarak kabul edilen imanın gaybî yönü, iman nesnesine ait bir özellik olmasından dolayı iman konusuna dâhil edildiğini görmektediriz. Gayb olarak adlandırılan konuların tamamı iman nesnesini oluşturur. Gayba iman, inanılan hususların varlığı, bilgi edinme yolları ile idrak edilmemesine rağmen, aynen duyu organı ile kavranan bir şeyin varlığı gibi hatta daha kuvvetli bir şekilde kabul edip, tasdik etmektir. İnsanın gayb âlemi ile irtibatı iman yolu ile gerçekleşmektedir.²⁵⁰ Nitekim Kur'an-ı Kerim müminlerin vasıfları sayarken, “Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar.”²⁵¹ Onların gayba iman ettiklerini açıklayarak, iman ile gayb arasındaki önemli ilişkiyi ortaya koymuştur. Dolayısıyla insanın bilgi sınırları içerisinde kalan ve duylar ile algılanan konular imanın konusu olamaz.²⁵² Nitekim Allah, vahiy, kader, melek, ruh, ahiretin keyfiyeti, vb. konular gayb âlemine dâhildir.²⁵³ İmanın gayba ilişkin olanı muteber olduğunu Kur'an-ı Kerimde geçen²⁵⁴ yukarıdaki ayeti kerime ile açıklandığı gibi, gaybın şahide döndüğü anda iman iddiasının geçersiz olduğunu ve insana fayda vermeyeceğini “Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz.”²⁵⁵ Yine Kur'an'da Firavun'un tam boğulma anında iman ettiğini söylemesinin de bu bağlamda geçersiz sayılmıştır. Aynı şekilde burada imanın gaybı vasfı kaybetmesi ile alakalı bir husustur.²⁵⁶ İmandaki gaybîlik irade ile birlikte daima vurgulanmıştır.²⁵⁷ Bu minvalde meseleye bakıldığında ye's halindeki imanın geçerli olmadığını teyit etmektedir.

²⁴⁶ En'am, 6/20.

²⁴⁷ İzutsu, *a.g.e.*, s.149; Yeşilyurt, *a.g.m.*, s. 288.

²⁴⁸ Düzgün, *a.g.m.*, s. 20.

²⁴⁹ Sinanoğlu, *a.g.m.*, s. 213.

²⁵⁰ Aydın, Mehmet, “Kuran ve İlmi Zihniyet”, *İslam Üzerine Düşünceler*, TDV Yay., Ankara, 2000, s. 85.

²⁵¹ Bakara, 2/3.

²⁵² Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016, s. 48.

²⁵³ Altıntaş, Ramazan, *Gençler İnançtan Soruyor*, TDV Yay., Ankara, 2020, s. 115.

²⁵⁴ Bakara, 2/3.

²⁵⁵ En'am, 6/158.

²⁵⁶ Alper, Hülya, *a.g.e.*, s. 50.

²⁵⁷ Sabuni, Nûruddîn, *el-Bidâye fi uşûli'd-dîn*, (çev. Bekir Topaloğlu), Ankara, 1979, s. 184.

2.2. İmanda Artma ve Eksilme

Dinin temeli olan iman, kalbe ait bir tasdik ve hükümdür. Bütün iman sahipleri arasında birlik noktası olan bu tasdik basittir. Dolayısıyla ziyadeliği ve noksanlığı kabul etmez. Bütün inananlar bu noktada eşittirler. Buna rağmen İslam düşünce geleneğinde imanın artıp eksildiğini ifade eden mezhepler vardır. İman sadece kalbin tasdiki, sadece dilin ikrarı veya kalbin tasdiki ile beraber dilin ikrarı şeklinde tanımlayanlar, imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceğini ileri sürerken; ameli imandan bir cüz kabul edenler ise, imanın artıp eksilebileceğini zikretmişlerdir.²⁵⁸

Bu husus iman amel ilişkisi bakımında değerlendirilmiştir. İman artışı sayısal bir artış mıdır, yoksa nitelik/kalite artışı mıdır? Artış hangi hususlarda kaynaklanıyor? vb. sorular çerçevesinde tartışılmıştır. Bu sorular, İslam düşünce geleneğine Mürcie'den miras kalmıştır. Bu sorunun ortaya çıkışı da Mürcie'nin iman için amelin önemi konusundaki çalışmalarının doğrudan bir sonucu olduğu görülür.²⁵⁹ Dolayısıyla bu bağlamda imanın artması ve eksilmesi problemi amel-iman ilişkisinin doğal bir sonucudur. İmanda farklı derecelerin olup olmadığı sorusu ise, artma ve eksilmenin bir başka doğal sonucudur. Çünkü şayet imanın artıp eksilmesini kabul edersek zorunlu olarak derecelerin de olması gerektiğini kabul etmek gerekir. İmanda artma ve eksilme olmadığı takdirde o zaman bütün insanlar aynı olması gerekir.²⁶⁰

Ameli imanın bir rüknü ve parçası sayan Eş'ârî, Hariciyye, Mu'tezile, Zeydiyye ve Selefiye'ye göre iman hem sayı hem de keyfiyet yönüyle artar ve eksilir. Bunun sonucu olarak işlenen iyi ameller ile iman artar, günahlarla da eksilir. Nitekim bunlar Kur'an'da geçen "Bir sure inince, aralarında "Bu, hanginizin imanını artırdı?" diyen ikiyüzlüler vardır. İnananların ise imanını artırmıştır; onlar birbirlerine bunu müjdelemek isterler."²⁶¹ "İnananların, imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O'dur. Göklerdeki ve yerdeki ordular Allah'ındır. Allah bilendir, Hâkim olandır."²⁶² Ayeti kerimleri kendi görüşlerine delil olarak göstermişlerdir.²⁶³

Mu'tezile, imanın hem keyfiyet hem de kemiyet bakımından artıp eksilebileceğini iddia eder. Mu'tezile mensuplarına göre, kişi işlediği günahlar ile imanı eksilir; işlediği sevaplarla/iyi amellerle iman artar. Bu görüşlerinin doğruluğunu ispatlamak için yukarıda zikredilen ayetleri delil olarak gösterir.²⁶⁴ Onların bu delillerine karşı Nureddin el-Sabûnî özetle şunları ifade eder. "Asr-ı Saadette Kur'an-ı Kerim tamamlanmaya kadar sürekli yeni bir ayet nazil oluyordu. Sahabenin, icmali imanını kapsayan bu yeni vücud bulan hükümlere ayrı ayrı iman etmeleri söz konusuydu. Dolayısıyla bu ayeti kerimler inanılacak konularda bir tür artıştan bahsedebilir. Ayrıca söz konusu ayetlerdeki artışın teceddüd-i emsal bakımından biraz ziyadeleşme anlamında olması mümkündür. İmanın bereket ve tesirinin artması, nurunun parlaması şeklinde de yorumlanabilir."²⁶⁵

Eş'ârî'ler de bu konuda imanın artıp eksildiğine dair Mu'tezile gibi bazı ayeti kerimleri delil olarak ileri sürerler. Onlara göre imanın artığına dair ayeti kerimler açık ve nettir. Örneğin "İnsanlar onlara: "Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun" dediler. Bu, onların imanını artırdı da: "Allah bize yeter. O ne güzel Vekil'dir" dediler."²⁶⁶ "İnananlar, düşman birliklerini gördükleri zaman: "İşte bu, Allah ve Peygamberinin bize vadettiğidir; Allah ve Peygamberi doğru söylemiştir" dediler. Bu onların ancak imanını ve teslimiyetlerini artırdı."²⁶⁷ vb. ayetleri delil gösteren Eş'ârî'ler, imanın arttığını açık bir şekilde zikretmişlerdir.²⁶⁸

²⁵⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 126; Sinanoğlu, *a.g.m.*, s. 213.

²⁵⁹ Izutsu, *a.g.e.* s. 239.

²⁶⁰ Izutsu, *a.g.e.* s. 239.

²⁶¹ Tevbe, 9/124.

²⁶² Feth, 48/4.

²⁶³ Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1993, s. 34.

²⁶⁴ Suphi, Ahmet Mahmud, *Fi İlmi'l-Kelam, el-Mu'tezile*, Beyrut, 1985, c. 1, s. 164.

²⁶⁵ Sabûnî, Nureddin, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 28-86.

²⁶⁶ Âl-i İmrân, 3/173.

²⁶⁷ Azhâp, 33/22.

²⁶⁸ Can, Seyithan, "Din, İman ve İslam", *İslam İnanç Esasları* (Ed. Mahmut Çınar-Fadıl Ayğan), Beyan Yay., İstanbul, 2021, s.

İmam Ebû Hanife ve Mâtürîdî başta olmak üzere Ehl-i Sünnetten birçok âlime göre iman ne artar ne de eksilir. O ne ise odur. Bu düşünceye sahip âlimler genellikle imanı tasdik olarak kabul ettiklerinden dolayı meseleye bu açıdan yaklaşımlardır. Onlara göre iman, her inananda eşit olup, fark ancak amellerdedir. İmam Ebu Hanife bu düşüncesini özellikle *el-Fıkhu 'l-Ekber* adlı eserinde açıklar. Bir diğer kelami konuları da içerir *el-Vasiyye* adlı eserinde ise, imanın fazlalık ve noksanlığı kabul etmediğini, çünkü imanın artması ancak küfrün azalmasıyla, azalması ise küfrün artmasıyla tasavvur olabilir. Bu da bir şahıs için aynı anda hem mümin hem de kâfir olması demektir, bu da mümkün değildir.²⁶⁹ Ebu Hanife bu söyledikleriyle, isyan ve günahın insanı iman dairesinden çıkarmayacağına işaret eder. Ona göre, İman tasdikten ibaret olduğundan, tasdik hakikati tek bir şey olup artma ve eksilme kabul etmez. Eğer iman tasdikten ibaret olmayıp da ibadetler ve güzel ameller olarak kabul edilirse, bunların artması ve eksilmesi imanı da hem keyfiyet hem de kemmiyet bakımında etkilerdi.²⁷⁰

Mâtürîdî düşüncesine bağlı önde gelen kelimcilerden Ebü'l-Muîn en-Nesefî ye göre ise, imanının tasdik olması ve tasdik bizatihi kendisinde de bir artma ve eksilme olmaması, imanın artıp eksilmeyeceğine en büyük delildir. Taatlerin işlemesiyle imanın artması, günahların işlemesiyle azalması söz konusu değildir. Çünkü her iki durumda (artma-eksilme) da tasdik, önceki durum gibidir. İmanda artmayı ifade eden nasların te'vili Ebu Hanife'nın söyledikleridir. Aynı şekilde bu te'vil İbn Abbas'tan nakledilir. Yine iman üzere kalmak ve öyle devam etmek, her saat imanın artması demektir.²⁷¹

Selefiye ekoluna bağlı İbn Teymiyye, çeşitli açılardan imanın artıp eksilebileceği tezini savunduğu görmekteyiz. Ona göre, Kur'an ve sünnetin tamamını bilen ve bunların ima ettiği her şeyi bilen birisinin, başkaları üzerine farz olmayan, tafsilatlı bir imanın olması zorunludur. Bu yüzden bir kimse Allah ve resulüne iman etmiş ve dini hükümleri bilme fırsatı bulmadan ölmüşse, o kişi imanca üzerine farz olanları yerine getirmiş bir mümin olarak ölür. Böyle birisinin imanı ile, farz olan imanla şeriatın bütün maddeleri bilen ve buna uygun hareket eden birinin imanı aynı değildir. Dolayısıyla ikinci kişinin imanı diğerine nazaran daha kâmilidir. Onun bir diğer eleştirisi ise, tasdik değişmediği hususu ile ilgilidir. İbn Teymiyye, tasdik kendisinin değişik derecelerinin bulunduğu söyler. Dolayısıyla tasdik bireysel farklılıklara açıktır. Bir kimsenin tasdiki diğerinden daha güçlü ve şüpheden daha uzak olması muhtemeldir. İmanda kemiyete ve keyfiyete sebebiyet veren bir diğer unsur da insanların ilahi emirler karşısında gösterdikleri saygı ve ihtimamdır.²⁷²

2.3. İmanın Çeşitleri

İman hakikati ile ilgili İslam âlimleri tarafından imanın öznesi ve nesnesinin özellikleri ve geçerliği bakımından farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bunları kısaca şöyle ifade edebiliriz.

2.3.1. Tafsilî-İcmâlî İman

İcmâlî iman, iman objelerine ve ayrıntılarına girmeden, İnanılması gereken hususlara toptan ve kısaca inanmak demektir. Bu iman çeşidi, imanın en özlü ve kısa olanıdır ki, kelime-i tevhid ve kelime-i şehadet ile özetlenmiştir. Bu iman, dinin ilk temel direği ve imanın ilk derecesidir. Nitekim Allah'a iman eden ve Hz. Peygamber'i O'nun resulü olarak kabul eden kişi, peygamberin getirdikleri ve diğer dinin esaslarını da toptan kabul etmiş demektir. Çünkü Allah, iman esaslarını Peygamber vasıtalıyla bize bildirmiştir. Onlara inanılması gerektiğini Hz. Peygamber aracılığı ile insanlara ulaştırmıştır. Mümin için esas olan, İcmali imandan sonra, dinin diğer hükümlerini öğrenip, onlara inanılması gerekir.²⁷³ Tafsili iman ise, inanılacak şeylerin her birine ayrı ayrı, açık ve geniş bir şekilde ayrıntılı olarak iman etmektir. İcmâlî iman ile tafsili imam bütünüyle birbirinden kopuk ve bağımsız değildir. Esas itibarıyla tafsili iman, icmali imanın açılımı ve ayrıntısı; icmali

²⁶⁹ Ebu Hanife, Nûman b. Sâbit, *el -Vasiyye*, (nşr. Mustafa Öz), *İman Azam'ın Beş Eseri*, İFAV Yay., İstanbul, 1992, s. 72.

²⁷⁰ Toprak-Gölcük, *a.g.e.*, s. 120.

²⁷¹ Nesefî, Ebül'l-Muîn, *Kitabâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*, (çev. Hülya Alper), İz Yay., İst, 2021, s. 146.

²⁷² Izutsu, *a.g.e.*, s. 244-246.

²⁷³ Harputî, Abdullatif, *Tenkihü'l-Kelâm fi Akaidi Ehli'l-İslam: Kelam İlmine Giriş*, (yay. haz. Fikret Karaman), Çelik Yay., İstanbul, 2016, s. 192; Kılavuz, *a.g.e.*, s. 30; Yıldırım, Arif, "İslami İman Objelerinin Bölünmezliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 24, Erzurum, 2005, s. 15-48.

iman ise tafsili imanın bir özetidir. Dolayısıyla birinin olduğu zaman diğerin olması zaruridir. Naslardan çıkan sonuca göre iman, ayet ve hadisler ve sarahat yoluyla sabit olduğu gibi, delalet yoluyla da sabit olur. Dolayısıyla meseleye bakıldığında icmali imanın delalet yoluyla; tafsili imanın ise, nas ve sarahat yoluyla gerçekleştiğini söylenebilir.²⁷⁴

Tafsili imanı başta Mu'tezile olmak üzere bazı mezhepler tarafından iman için gerekli bir şart olarak görülmüştür. Ancak herkesin iman hükümleri hakkında ayrıntılı ve derin bilgiye sahip olmasının imkânı yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, Cebrail'in sorularına verdiği cevapta; “ imanının Allah'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberleri, ölümden sonra dirilişe hayır ve şer olarak kaderin Allah'tan olduğuna inanmaktır”, şeklinde buyurarak icmali imanı ifade etmiştir. Bununla birlikte, islam âlimleri tarafından kişinin imanın esaslarını daha ayrıntılı tanınması ve bilmesini de tavsiye edilmiştir.²⁷⁵

2.3.2. Taklidî-Tahkikî İman

Taklid, insanın çevresinde gördüklerine ait söz ve fiillerin doğru ya da yanlış olduğunu sorgulamadan gerçek olduğunu düşünüp, sorgulamadan onlara tabi olması durumudur.²⁷⁶ Dolayısıyla taklidi iman, kişinin ailesinden ve çevresinden gördükleri ve öğrendikleriyle iman etmeye denir. Bu şekilde iman etmiş kişilere de mukallid denir.²⁷⁷

Bir başka açıdan mukallidin imanı, akıl süzgecinden geçmeden ve aynı zamanda nakli delillere dayandırmadan öğrendiği, gördüğü ve çevresinden işittiklerini kabul etmektir. Bu şekilde iman etmiş kimsenin imanı, Ehl-i Sünnet âlimlerine göre sahihtir. Ancak istidlâli terk ettiği için sorumludur.²⁷⁸ Bunun için imanı, nakli ve dini delillerle güçlendirerek tahkiki mertebeye ulaştırmak gerekir. Çünkü tahkik, doğru, gerçek, uygun ve yerinde olanın belirlenmesidir. Bu bağlamda Müslümana düşen görev, bilgiye, araştırmaya, sorgulamaya ve kavramaya dayalı olan tahkiki imanı elde etmesidir. Çünkü neye, nasıl ve niçin inandığı bilmeyen bir kimsenin imanı, inkârcı ve sapık görüşlere karşı zayıf ve güçsüz kalır.²⁷⁹ Akıl yürütme yeteneği elde etmiş her insan, daha önce öğrendiği dini hakikatleri akıl süzgecinden geçirerek, onların doğruluğu tasdik edip benliğine yerleştirmekle mükelleftir. Nitekim tefekküre tabi tutulmayan ve taklit seviyesinde kalan bir iman, dirençsiz olup her zaman zihinsel sarsıntılara maruz kalır.

Mu'tezile İman kavramını ikrar, bilgi ve amel diye tanımladıklarında dolayı onlara göre, taklidi imanın bir değeri yoktur. Onlara göre taklid, bilgi edinme yöntemi değildir. Dolayısıyla burada taklit edilen kişilerin ister tek olsun ister çoğunluk olsun, bunların hiçbir önemi yoktur.²⁸⁰ Onlar iman olgusuna akılcı bakış açıları gereği bilgiyi de dâhil etmişlerdir. Onlara göre taklidi iman geçersizdir. Çünkü insan dini bir konuyu akıl süzgecinden geçirmeden ve aynı zamanda ortaya sürebilecek farklı ve zıt düşüncelere karşı koyabilecek bilgiye sahip olmadan o kişi mümin sayılmaz.²⁸¹

Eş'ârîlikte ise, mukallidin imanı konusunda farklı görüşler mevcuttur. Onlara göre kişi şayet, inancı ile birlikte şüphelerinden kurtulmamışsa, bu şüphelerden kurtulmak için çaba sarf etmelidir. Ancak kişi, bu taklidi ima ile herhangi bir şüphe içerisinde değilse, dinin hükümlerini bilmesini sağlayacak nazar ve akıl yürütmeyi terk etmesinden dolayı mümin olarak kabul edilir. Ancak bu durumdaki kişi günahkâr sayılır. Eş'ârîler, kişinin bu hal üzere ölmesi durumunda, onun azabı ebedi olmayacağına ve nihayetinde cennete girebileceğine ve Allah'ın onu affedeceğini ile ilgili hemfikir içerisindedir.²⁸² Eş'ârî'nin bu görüşü bütünüyle Mu'tezilî bir görüş olup olmadığı hususu ile ilgili tartışmalar bulunmakla birlikte, Bağdadî'ye göre Eş'ârî bu konuda şunlar söyler: “Hakikate başkalarının yetkisi altında (takliden) iman eden ne müşriktir ne de kâfirdir.

²⁷⁴ Tahtavî, Ahmed b. Muhammed, *Haşiye ala Merâkî'l-felâh Şerhi Nûri'l-İzâh*, Mısır, 1970, s. 494; Aydın, a.g.m., s. 26:

²⁷⁵ Gölçük, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Esra Yay., Konya, 1994, s. 46.

²⁷⁶ Cürcanî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1996, s. 67.

²⁷⁷ Kurt, Hasan, “Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, s. 9.

²⁷⁸ Sâbunî, a.g.e., s. 181.

²⁷⁹ Cürcanî, a.g.e., s. 55; Can, a.g.m., s. 37.

²⁸⁰ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire, 1996, s. 63.

²⁸¹ Sâbunî, a.g.e., s. 172.

²⁸² Can, a.g.e., s.37.

Böyle bir kimse mümin midir? Sorusuna Eş'ârî şu cevabı verir; “Ben ona koşulsuz olarak mümin demem” cevabını vermiştir.”²⁸³

Gazzâlî, avamı kâfir olarak gösteren “küfrü amme” diye tabir edilen tezi, iman olgusunu nur kavramıyla izah ederek bu hususu tamamıyla reddeder. Böyle bir görüşün ilahi merhametin sonsuz kapsamını daralttığını ve cenneti yalnızca havas denilen kelamcılar hak ettikleri bir sonuca götürür ki, bu kabul edilemez. Ancak belli bazı insanlar için kelamın sağladığı mantıki ispatlar, kişinin iman hakikatine ulaşmasına vesile olması bir gerçektir. Bu da nadir bir haldır. Ona göre çocukluk çağında doğru ve sağlam bir eğitim ile kalplere yerleşen veya yetişkinlik devresinde de bazı şahsi deneyimlere elde edilen ve avamın imanı diye bilinen iman, skolastik delillerle elde edilen imandan daha sağlamdır.²⁸⁴

Mâtürîdî'ye göre, taklidi imanın sahih olmasına rağmen, kişi istidlali terk ettiğinden dolayı günahkârdır.²⁸⁵ Onlar taklidi imanı kabulü ile aklın önceliğini birleştirmeye gayret etmişlerdir. Fikirlerinin dayanağı, sık sık amelin iman için asıl bir unsur olmadığı tezini destek olarak müracaat edilen İmam Ebu Hanife'nin sözleridir: “diyelim ki Türk ülkesinin en ücra köşesinde İslam'ı geniş ve genel manada bilen biri vardır. Fakat itikat ve dini vecibeleri bilmiyor. Fakat Allah'ı ve imanı biliyor, iman ediyor. Bu kimse mümindir. İman için sevabı alacak, amel için ise affolunacaktır”.²⁸⁶ Mâtürîdî, din seçiminde delil aramaksızın başkalarını taklid etmekle inanmanın batıl olduğunu ifade eder. Maturidi, konu ile ilgili “Onlar ancak kendilerine meleklerin gelmesini veya Rabbinin gelmesini yahut Rabbinin bazı alâmetlerinin gelmesini bekliyorlar. Rabbinin bazı alâmetleri geldiği gün, önceden inanmamış ya da imanında bir hayır kazanmamış olan kimseye artık imanı bir fayda sağlamaz. De ki: Bekleyin, şüphesiz biz de beklemekteyiz.”²⁸⁷ Ayeti kerimesi delil olarak göstermiştir. Ebu'l- Muin en Nesefî'ye göre, Mâtürîdî bu ayeti açıklarken, akli ve nakli deliller aramadan muaklîdin imanı sahih olmayacağı tarafına meylenmiştir.²⁸⁸ Kendisinin, Mâtürîdî'nin bu görüşlerine katılmadığı gibi, delil olarak sunduğu yukarıdaki ayeti kerimeyi de konu ile ilgisini olmadığını söyler. Ona göre mukallîdin imanı makbul ve sahihtir. Bir kimsede tasdike zıt bir şüphe olmadığı müddetçe, onun imanı geçerlidir. Nitekim Nesefî olsun diğer Mâtürîdî âlimleri nezdinde olsun, mukallîd, delilsiz inanan, yani tasdikte bir mümini taklid eden mümindir. Şu var ki mukallîd akıl yürütmeyi ve delil getirmeyi terk ettiği için kendisi hakkında asi hükmü verilir.²⁸⁹

2.4. İmanda İstisna

Kelam düşünce geleneğinde sahih bir iman için, kişinin kendini mümin olarak kabul etmesi ve imanından şüphe duymaması tezi, genel kabul görmüş bir anlayıştır. Tartışmalara neden olan bu konu, aslında imanın kesin olduğu belirtilen iman yapısı ile ilgilidir. İmanda istisna, “*ben müminim inşallah*” demektir. Kalbi bir tasdikten ibaret olan iman, buradaki inşallah ifadesiyle nasıl bir hal içerisinde olduğunu ifadesi, şüphecileri ile Ehl-i Sünnet âlimleri arasında vuku bulmuştur.

Şüpheciler, imanı Allah'ın meşî'etine bırakmayı caiz görmüşlerdir. Ehl-i Sünnet âlimleri ise, şu ayeti kerimleri: “Musa ve Harun'un Rabbi olan âlemlerin Rabbine inandık dediler.”²⁹⁰ “iman edip hicret eden ve Allah yolunda cihad edenler ve (muhacirleri) barındırıp (onlara) yardım edenler var ya; işte onlar gerçek mü'minlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.”²⁹¹ Delil göstererek şunları ifade ederler: Görüldüğü gibi burada inşallah ifadesi kullanılmıyor, dolayısıyla iman gibi tam bir tasdik gerektiren bir hususta istisna öne sürmek, kesinlikle doğru olamaz. Çünkü iman, iman edildikten sonra sonuçlanmış bir durumdur. Geleceğe matuf bir olgu değildir. Ayrıca kul ile rabbi arasında yapılan bu iman akdine, inşallah denilmesi bu akdi bozmaktadır.

²⁸³ Bağdadi, Abdülkahir, *Usûlü'd-dîn*, Beyrut, 1981, s. 255.

²⁸⁴ İzutus, *a.g.e.*, s. 173.

²⁸⁵ Sabunî, Nureddin, *El Bidâye fi' Usûli'd-Din*, (çev. Bekir Topaloğlu), İFAV Yay., İstanbul, 2005, s. 31

²⁸⁶ İzutus, *a.g.e.*, s. 170.; Bağdadî, *a.g.e.*, s. 137.

²⁸⁷ En'am, 6/100.

²⁸⁸ Nesefî, Ebu'l-Muin, *Tabsiratu'l- edille*, (nşr. Claude Salame), Beyrut, 1996, s. 38.

²⁸⁹ Tunç, *a.g.e.*, s-75-76.

²⁹⁰ Araf, 6/121-122.

²⁹¹ Enfal, 8/74.

Şüphecilerin delil olarak ileri sürdükleri: Hz. Peygamberin bir kabrin yanından geçerken “Biz de sizlere iltihak edeceğimiz inşallah” şeklindeki muhakkak olan ölüm hakkında inşallah tabiri kullanması tezlerine karşılık, Ehl-i Sünnet âlimleri onlara şu cevabı vermişlerdir: Hz. Peygamber burada, ölüm için değil, kabristandaki ölümlere iltihak için inşallah tabiri kullanmıştır. Ayrıca Müslümanların Mescid-i Harama girecekleri, Allah’ın bildirmesi ile muhakkak olduğu halde, Kur’an’da “And olsun ki Allah, Peygamberinin rüyasının gerçek olduğunu tasdik eder. Ey inananlar! Siz, Allah dilerse, güven içinde, başlarınızı tıraş etmiş veya saçlarınızı kısaltmış olarak, korkmadan Mescidi Haram'a gireceksiniz. Allah, sizin bilmediğinizi bilir. Size, bundan başka, yakın zamanda bir zafer verecektir.”²⁹² Muhakkak olacak şeylere inşallah denilmesi, iman hakkında da bu tabirin kullanılması caiz kılmaz? Sorularına Ehl-i Sünnet şu cevabı verir: burada inşallah demek Allah’ın dilediği vakit Mescidi Harama gireceksiniz demektir. Ayrıca inşallah sözü, âmin sözüne dâhil olduğu için, burada kastedilen; inşallah eminlik ve güven içinde gireceksiniz demektir. Dolayısıyla iman konusunda istikbale matuf böyle bir tabir kullanmak caiz değildir.²⁹³

Mâtürîdî’ye göre bir kimse ben müminim veya iman ettim derken, inşallah sözünü kullanması caiz değildir. Ona göre bir söze istisna kelimesi eklendiği takdirde, kişinin onu sarf ettiği şekilde geçerli sayılmasına engel olur. Bu bir gerçek ki, insanlar, istisna ifadesi kesin bilgi alanında kullanmazlar. Bu sözü sadece şüphe ve zan kapsamındaki konularda kullanırlar.²⁹⁴ Ebu’l-Muîn en-Nesefî’ye göre, hâlihazırda mevcut olan iman önemlidir. İman, Allah’tan kesin olarak geldiğini kesin olarak bilinen şeyler ile Hz. Peygamberin doğruluğunu tasdiktir. Bu da bir kimsede olduğu takdirde o kişi mümin olur. Öyleyse, iman gibi kesin ve katı bir konuda inşallah demek caiz değildir.

Eş’ârîlerden bir grup âlim, imanda istisna hakkında şu yorumları yaparlar: Onlara göre istisna, kişinin ölüm anında mümin olarak kalıp kalmayacağı ile ilgilidir. İnşallah sözü, insanların hâlihazırdaki durumlarına yormak demek değildir. Asıl önemli olan ölüm anındaki imandır. Bu hâlihazırdaki imanın ölüm anında kalıp kalmayacağını bilmedikleri için istisna yaparak, Allah’a havale ederler. Nesefî, bu görüşün doğru olmadığını ayetleri²⁹⁵ delil göstererek dile getirmiştir. Eş’ârî âlimlerinden Bakkılânî ise, “Ben inşallah müminim” sözünün hem mazi hem de halihazırda söylenmenin caiz olmayacağını belirtir. Şayet böyle bir söylem gerçekleştiği takdirde imanda şüphe hâsıl olacağını olur. Dolayısıyla bu söz ancak gelecek zaman için söylemek gerekir.²⁹⁶ Ehl-i Sünnet kelimelerinden Taftazânî ise, konu ilgili olarak, bir Müslüman iman ile ilgili şüphesi olmadığı halde, sadece işleri Allah’a havale etme maksadıyla istisna yapması durumunda, kişinin küfrüne hükmedilmez; ancak o kişinin istisna yapmaması daha muteberdir.²⁹⁷

3. İMAN AMEL İLİŞKİSİ ve BÜYÜK GÜNAH MESELESİ

İman konusu ile ilgili ortaya konulan görüşlerde de görüldüğü üzere, İslam düşünce geleneğinde, imanın farklı tanımları ortaya çıktığını görmekteyiz. Bazılarına göre iman kalben tasdik; bazılarına göre ise, kalbin marifetidir. Bazılarına göre, dil ile ikrardır. Bazılarına göre ise, kalp ile tasdik dil ile ikrardır. Bir diğer gruba göre ise iman, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibarettir. Her ne kadar imanın kalp ile tasdikten ibarettir görüşü ön plana çıksa da kelimeler arasında, imanın dışı yansıması olarak kabul edilen amelin imandan bir parça olup olmadığı ile ilgili tartışmaların varlığı bir gerçektir. Kelam ilmi geleneğinde büyük günah işleyenlerin, kişiyi imandan çıkarıp çıkarmadığına ilişkin tartışmalar ekseninde, amelin iman mahiyetine dâhil olup olmadığı konusunu ele alındığı görmekteyiz.

İman amel ilişkisi, dini hayatın bütünlüğü ilkesi çerçevesinde meseleye bakıldığında İslam âlimleri arasında amel ile iman arasında sıkı bir ilişki olduğu ile ilgili ittifak mevcuttur, denilebilir. Fakat Şîta, Harici ve Mu’tezile âlimleri ameli imandan bir parça olarak kabul etmişlerdir. Erken dönemde İslam toplumlunda tartışma konusu olan bu konu, Hz. Ali döneminde yaşanan Cemal ve Sıffin savaşlarında Müslümanların birbirlerini öldürmeleriyle başladığını denilebilir. Büyük günah olmasına rağmen Müslümanların birbirlerini

²⁹² Fetih, 78/27.

²⁹³ Tunç, 72.

²⁹⁴ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 738-739.

²⁹⁵ Bakara, 1/136-285; Ali İmran, 2/193.

²⁹⁶ Bâkılânî, Ebu Bekir, *el-insâf*. (nşr. İ. Ahmed Haydar), Beyrut, 1986, s. 91.

²⁹⁷ Taftazânî, *a.g.e.*, s. 84.

öldürmeleri ile ilgili nasıl bir dini hükmün icra edileceği ile ilgili sorulan sorulara karşılık, bu mesele İslam toplumunda gittikçe alevli bir şekil almıştır.²⁹⁸

Ehli- Sünnet âlimlerine göre her ne kadar amel imandan bir cüz değilse de, müminin dini hayatında amelini önemini küçümseyen bir anlayış mevcut olmamıştır. Onlar da amelleri imanın alameti olarak görüp, amellerin iman sebebiyle ortaya çıktığını ifade edenler vardır. Onlara göre, nasıl güneşin ışınları, güneşten kaynaklanmasına rağmen güneş değilse, aynı şekilde iman ile amel arasındaki ilişki de bu şekildedir. Bir diğer örnek de, gül ile kokusu arasında var olan ilişkiye benzetilmiştir. Zira gülün kokusu gül değildir ancak gülden kaynaklandığı bir gerçektir.²⁹⁹

Sıffin savaşında yaşanan hakem olayı neticesinde, Hz. Ali'nin hakem olayını kabul ettiği için, kendilerine Hariciler adı verilen grup, Hz. Ali'yi kâfirlikle suçlayıp, ondan ayrılmışlardır. Bu süreçten itibaren, Hariciler, ameli imandan bir cüz olarak kabul edip, amel noktasında günah işlemiş müminleri tekfir etmeye başladıklarını görmekteyiz. Bunlara göre büyük günah işleyen imandan çıkar ve kâfir olur.³⁰⁰ Haricilerin, İslam toplumunda yol açtıkları bu düzensizliğe ve ümit kırıcılığa bir tepki olarak konu hakkında görüşler ortaya koyan ve iman amel ayırımında en uç nokta bulunan Mürcie ekolüdür. Onlara göre, iman ile amel birbirinden farklı iki temel unsurdur. Müminlerin birbirlerini tekfir etmekle İslam toplumunda yaratacağı yıkım ve kargaşanın, daha büyük toplumsal hadiselerine sebebiyet verebileceğini düşünerek böyle bir ayırma gittikleri söylenebilir.³⁰¹ Onlar, Haricilerin bu tutumlarına karşı, müminlere ümit vermeyi hedefleyen ve günaha bulaşmış kişiler hakkındaki hükmü Allah'a bırakmışlardır. Onların ahiretteki durumları da Allah'a bırakmak gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre büyük günah işleyen, imanı olduğu sürece imanına zarar vermeyecektir. Biraz da siyasi ortamın etkisiyle ortaya attıkları bu görüşler, Emevi devlet adamları tarafından da benimsenip, desteklendiğini görülmüştür.³⁰²

Amel-iman ilişkisi bağlamında kelim düşünce geleneğinde Haricilerden daha çok fikirleri tartışma konusu olan bir diğer ekol Mu'tezile olduğunu söyleyebiliriz. Varlık sebepleri, amel-iman ilişkisi ile ilgili ortaya çıkan sorulara dayandırılmıştır. Nitekim bir kişinin büyük günah işleyen kimsenin durumu ile ilgili Hasan Basrî'ya sorulan soru üzerine, Hasan Basrî cevap vermeden öğrencisi Vasıl b. Ata, "o kimse fasıktır. Yeri de menziletü beyne'l-menziyeteyn" şeklinde cevap vermesiyle tarih sahnesine çıktıkları görmekteyiz. Onar göre büyük günah işleyen Haricilerin iddia ettikleri gibi küfre girmez. Ancak o kişi imandan çıkmıştır. İman ile küfür arasında bir yer olan fısıklık menzildir. O kişinin sıfatı ise ne mümindir ne de kâfirdir. O ancak fasıktır.³⁰³

Cebriye mezhebinin âlimlerinden Cehm b. Safvan ise, Haricilerin tam aksine konu hakkında aşırı bir uç tercih edip konu ile ilgili şunları ifade eder: "İman kalp ile tasdikten ibarettir. Kalben inanan kimse takkiye olmaksızın diliyle kâfir olduğunu ikrar etse, zahiren İslam dini dışında başka dinlere bağlansa ve onların hükümleri icra etse ve bu hal üzerine ölse bile, Allah nezdinde imanı tam bir mümindir. Ve aynı zamanda cennet ehliendir."³⁰⁴

Selef düşüncesinin temsilcilerinden İbn Teymiyye ise kalpte bulunması gereken iman, tamdır. Ancak ona göre bu iman zahiri amellerden bağımsız olarak düşünmek mümkün değildir. İbn Teymiyye bu mesele ile ilgili tartışmalara yönelik olarak, iman-islam arasındaki ilişkiden yola çıkarak görüşlerini temellendirme çabası içerisindedir. Ona göre sarsılmaz bir tasdik insanı Müslüman yapmaya yeteceği; ancak bu tasdik, salih amellere zahiri olarak ortaya konmadığı müddetçe o kişi mümin olamaz. Ona göre, tasdik tümüyle içe dönük ve durağan değildir. Kalbi amel denilen, amel dış azalardan daha derin bir düzeyde yani kalpte başladığını ve kalbin de kendine özgü amellere sahiptir. Dolayısıyla amel iç ve dış olmak üzere ikiye ayrılır. Ona göre, bedensel eylemler nasıl dış amel ise, Allah'ı ve resulünü sevmek de ruhun/kalbin amelidir.³⁰⁵

²⁹⁸ Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2016, s. 41-42.

²⁹⁹ Alper, *a.g.e.*, s.143.

³⁰⁰ Harputî, *a.g.e.*, s. 190; Mert, *a.g.e.*, s. 42.

³⁰¹ Alper, *a.g.e.*, s.143.

³⁰² Mert, *a.g.e.*, s. 43.

³⁰³ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu Usûli'l-hamse*, (thk.A.Kerim Osman), Kahire, 1988, s.701; Harputî, *a.g.e.*, s.190; Mert, *a.g.e.*, s. 45.

³⁰⁴ Mert, *a.g.e.* s. 48.; İbn Hazm, *a.g.e.*, c. 4. s. 204.

³⁰⁵ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, s. 101-102; Izutsu, *a.g.e.*, s. 228.

Hicri ikinci asırda, iman ile amel arasını ayıran ve Mürcie fırkası ile aynı görüşü paylaşan İslam âlimlerinden biri de Ebu Hanife'dir.³⁰⁶ *Fıkhı Ekber* adlı eserinde, amelin imandan bir parça olmadığını, günah işleyen bir kimsenin de onu helal olarak kabul etmediği müddetçe, imandan çıkmayacağını sadece fasık olacağını ifade eder. O, Mürcie'nin aksine işlenen günah iman sahibine zarar vereceğini söyler. Mürcie'nin "iyiliklerimiz makbul; kötülüklerimiz mağfurdur." anlayışından tamamen uzaktır.³⁰⁷ Ona göre, kible ehli mümindir. Yerine getirmedikleri bir farizadan dolayı da imandan çıkmazlar. İmanla birlikte bütün farzları yerine getiren de cennetlidir. İman ve ameli terk eden kişi de cehennemlidir. Farzlardan bazıları terk eden mümin ise günahkârdır.³⁰⁸ Müminleri tekfir edip, iman dairesinden çıkararak Harici ve Mu'tezile fırkalarına karşı, İmam Ebu Hanife akli ve nakli delileri ileri sürerek görüşünü temellendirilmeye çalışmıştır.³⁰⁹ Ebu Hanife'nin bu söylemleriyle toplumsal yapıyı muhafaza etmek amacıyla, müminleri iman ortak yapısında birleştirmeyi amaçladığını söylenebilir. Bu görüşlerinden dolayı Ebu Hanife'nin eleştirilere maruz kaldığını görmekteyiz.

İmam azamın bu görüşlerine karşı yapılan eleştirilerin odak noktası, o günkü şartlarda belki kabul gören amelin, kâmil iman için gerekli olduğu anlayışı, daha sonraki yıllarda inananların amele karşı kayıtsızlığına sebebiyet verdiği yönü de mevcuttur. Zira iman ile amel arasına bu nispette bir ayırım yapmak; bütün önemi tasdik yüklemek demektir. Müminlerde amel olmazsa da olur düşüncesi ön plana çıkarır, dolayısıyla bu anlayış, amelsiz bir imanın sönmesine sebebiyet verir.³¹⁰

İmam Mâtürîdî ise, konu hakkındaki görüşleri, Ebu Hanife ve Eş'ârî ile paralellik arz ettiği görülür. Ona göre, imanın amele dâhil edilmesi doğru değildir. Bu görüşünü şu ayeti kerime, "İnanıp yararlı işler işleyenleri karanlıklardan aydınlığa çıkarmak üzere, size Allah'ın apaçık ayetlerini okuyan bir Peygamber göndermiştir. Kim Allah'a inanır ve yararlı işlerse, Allah onu, içinde temelli ve sonsuz kalmacak, içlerinden İrmaklar akan cennetlere koyar. Allah ona gerçekten güzel rızık vermiştir."³¹¹ İle temellendirmeye çalıştığı görülür. Zira bu ayeti kerimede görüldüğü üzere Yüce Allah, amelden ayrı olarak kişiye mümin ismini verdiğini, dolayısıyla kalp ile tasdik iman için yeterlidir.³¹²

Eş'ârî'ler, iman dinamik bir süreçte tabi olduğunu düşüncesi taşımaktadırlar. İmanın amel ile artabilir bir özelliğe sahip olduğunu belirtmişlerdir. Onlara göre amel imandan bir cüz değildir, ancak amel, kâmil iman bir gereğidir. Konu ile ilgili ayeti kerimeleri delil olarak gösterirler. "İnsanlar onlara: "Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun" dediler. Bu, onların imanını artırdı da: "Allah bize yeter. O ne güzel vekil'dir" dediler."³¹³ Bir başka ayeti kerime ise, "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır. Onlar sadece Rablerine tevekkül ederler."³¹⁴ Eş'ârî'ye göre amel, imanın aslından değil; furuundandır. Bir kimse Allah'ın birliğini ve peygamberlerin hak katından geldiğine dair her şeyi ikrar ve tasdik ettikten sonra amel yapmadan ölürse, bu kişi kurtuluşa ermiştir. Büyük günah işleyen bir kimsenin tövbe etmeden ölmesi durumunda onun hakkındaki hüküm Allah'a kalmıştır. Yüce Allah dilemesi durumunda onu rahmeti ve peygamberin şefaati ile bağışlar, dilerse işledi günah kadar cezalandırıp daha sonra cennete koyar.

İman-amel ilişkisi bağlamında ortaya çıkan görüş ve deliller farklı görünmekle beraber, bunların yine de birebirleriyle bağlantılı olduğu söylemek mümkündür. Çünkü dinin esas hükümlerine iman edip, hayatın da bu hükümler doğrultusunda düzenlenmesi gerekmektedir. İslam dini, iman ameller ile zahire yansımalarını emreder. Amelin imanı; iman da ameli kuvvetlendirmesi bir gerçektir. Ehl-i Sünnet âlimlerin konu hakkındaki görüşleri her ne kadar iman tasdikten ibarettir, amel olmazsa olur diye bir anlayış içerisinde

³⁰⁶ Güler, İlhami, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2020, s. 51.

³⁰⁷ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, (çev. Mustafa Öz), *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İFAV Yay., İst, 1992, s. 57.

³⁰⁸ Ebu Hanife, *er-Risâle*, (çev. Mustafa Öz), İFAV Yay., İstanbul, 1992, s. 68.

³⁰⁹ Ebu Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (çev. Mustafa Öz), *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İst., 1992, s.12-13.

³¹⁰ Güler, *a.g.e.* s. 52; Mert, *a.g.e.*, s. 51.

³¹¹ Talak, 65/11

³¹² Mâtürîdî, *Akide Risaleleri ve Şerhi*, (çev. Saim Yeprem), DİA Yay. İstanbul, 2011, s. 72.

³¹³ Ali İmran, 3/173.

³¹⁴ Enfal, 8/2.

görmek doğru olmazsa gerek. Aslında onların bu konudaki görüşleri, Harici ve Mu'tezilî görüşe karşı, imanı kalben tasdik eden müminleri kuşatıcı ve toplumsal duyarlılığı olan bir görüş olarak görmek gerekir.³¹⁵

SONUÇ

İman konusu, İslam toplumunda özellikle Hz. Peygamber'in vefatından sonra tartışma konusu olan meselelerin başında gelmektedir. Kendi içinde barındırdığı çok boyutlu karakteristik özelliğinden dolayı, Müslümanlar nazarında tam bir şekilde açıklığa kavuştuğunu söylemek çok zordur. Daha sonra İslam ümmetinde gerek siyasi ve gerekse dini parçalamalar, imanın teorik ve pratik boyutunu izaha kavuşmasını daha da zor bir problem haline getirmiştir. İnanılan ile inanan arasındaki bir ilişkiden ibaret olan iman olgusu, İslam düşünce geleneğinde sahip olduğu büyük öneme rağmen gerek din âlimleri gerekse siyasi otorite tarafından zaman zaman ayırıştırma ve kutuplaşma aracı olarak kullanıldığını görmekteyiz. İslam'ın ilk yıllarında günah işleyen bir müminin amel iman ilişkisi konusunda herhangi bir tekfir maruz kalmadığı gibi birlikteliği de sorgulamadığını söyleyebiliriz. Daha sonra devlet adamlarının haksız uygulamaları ve beraberinde getirdiği iç savaşlar, problemi daha da büyütüp Müslüman toplumun temel problemlerinden biri haline getirmiştir.

İman-amel ilişkisi problemini ortaya atan Hariciler, İslam toplumun kutuplaşması yanında dini siyasi mezheplere ayrışmasını da hızlandırmıştır. Haricilerin siyasi otoriteye olan aşırı kin ve nefretleri sonucu zamanla Hariciler çok kolay bir şekilde kendi görüşlerini taşımayan müminleri tekfir etmişlerdir. Haricilerin bu aşırı tutumlarına ve İslam toplumunda yol açtıkları tahribata karşılık, İslam âlimleri imanın mahiyeti ve yapısı ilgili görüş ve düşünceler ortaya koyarak Haricilerin aksine imanın amelden bir cüz olmadığını aklî ve naklî delillerle savunmuşlardır. Mürcie ekolü ile başlayan bu iman amel ayrımı daha sonra Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından da farklı şekilde ele alınıp incelediklerini görmekteyiz. Başta İmam Ebû Hanife olmak üzere Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından İman ile ameli birbirlerinden ayrı görmeleri, tarihsel süreç içerisinde o günkü şartlarda toplumsal dağılmanın ve kargaşanın önlenmesinin önüne geçmişse de daha sonra insanlarda ve yöneticilerde tembelliğe ve ahlaki bir yozlaşmaya yol açtığı şeklinde eleştirilere maruz kalmıştır.

İnsanın ilahi emirleri iç dünyasında tam olarak özümseyip ona boyun eğmesi şeklinde ifade edilen iman, bu tasdiki ile Allah katından geldiği kesin olarak ispatlanan dini ilkelerin gereği gibi davranmayı da kabullenmiş demektir. Buna rağmen bu dinin pratik yönünü teşkil eden ilkeleri ihmal eden mümin kişinin, kâfir/inkârcı olduğuna delalet etmez, sadece yerine getirmediği dini hükümlere karşı imanın zayıflığına delalet eder. Dolayısıyla tasdik sahibi bir mümini kendisi inkâr etmediği müddetçe mümin olarak kabul edip Allah'ın rahmetine ve mağfiretine bırakmak gerekir.

KAYNAKÇA

1. Altıntaş, Ramazan, "İnsanın Zihin Haller", *İslam İnanç Esasları El Kitabı*, (Ed. Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., Ankara, 2021.
2. -----, *Gençler İnançtan Soruyor*, TDV Yay., Ankara, 2020.
3. Aliyyü'l-Kârrî, *Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber*, Beyrut, 1984.
4. Alper, Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yay., İstanbul, 2016.
5. Ayhan, Ayla, *Ayetler Işığında İmanın Mahiyeti*, Harran Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2019.
6. Aydın, Mehmet, "Kur'an ve İlmi Zihniyet", *İslam Üzerine Düşünceler*, TDV Yay., Ankara, 2000.
7. Bâkîllânî, Ebu Bekir, *el-insâf*, (nşr. İ.Ahmed Haydar), Beyrut, 1986.
8. -----, *Kitâbu't-Temhid*, (thk. İ.Ahmed Haydar, Beyrut, 1987.
9. Can, Seyithan, "Din, İman ve İslam", *İslam İnanç Esasları* (Ed. Mahmut Çınar-Fadıl Ayğan), Beyan Yay., İstanbul, 2021.
10. Cuveynî, Abdülmelik, *Kitabü'l-İrşâd*, (nşr. Esad Temim), Beyrut, 1985.

³¹⁵ Sinanoğlu, a.g.m. s. 213.

11. Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Ta'rifât*, (thk. İbrahim el-Ebyârî), Beyrut, 1996.
12. Düzgün, Şaban Ali, "Dinin Kaynağına İlişkin Tartışmalar", *İslam İnanç Esasları*, (ed. Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., Ankara, 2021.
13. Ebu Hanife, Nûman b. Sâbit, el -Vasıyye, (nşr. Mustafa Öz), *İman Azam'ın Beş Eseri*, İFAV Yay., İstanbul, 1992.
14. -----, *el-Fıkhu'l-Ekber*, (çev. Mustafa Öz), *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İFAV Yay., İst., 1992.
15. -----, *er-Risâle*, (çev. Mustafa Öz), İFAV Yay., İstanbul, 1992.
16. -----, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, (çev. Mustafa Öz), *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*, İst., 1992.
17. Ebu'l Münteha, *Şerhul-Fıkhi Ekber*, Ankara, 1982.
18. Esen, Muammer, "İman Kavramı Üzerine", *AÜİFD*, c. XLVII, s.1, Ankara, 2008.
19. Eş'ârî, *el-İbâne an usûli'd-diyâne*, Kahire, Dâru'l-Ensar, 1977.
20. -----, *el-Lüma fi'r-red alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida*, Beyrut, 1952.
21. Ebu Zehra, *Muhammed, İmam Şafî*, (çev. Osman Keskiöğlü), DİB, Ankara, 2020.
22. Harputî, Abdullatif, *Tenkîhu'l-Kelâm fi Akaidi Ehli'l-İslam: Kelam İlmine Giriş*, (yay. haz. Fikret Karaman), Çelik Yay., İstanbul, 2016.
23. Gazzâlî, Ebû Hamid, *İhyâü ulûmi'd-dîn*, (çev. Ahmet Serdaroğlu), Temel Neş., İst., 1995.
24. Gölcük, Şerafeddin, *İslam Akaidi*, Esra Yay., Konya, 1994.
25. Gölcük, Şerafeddin- Toprak Süleyman, *Kelam*, Tekin Yay., Konya, 1998.
26. Güler, İlhami, *Dine Yeni Yaklaşımlar*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2020.
27. İbn Hazm, *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal*, (thk.M.İbrahim Nasr), Beyrut, 1903.
28. İbn Munzur, *Lisânu'l-Arap*, (nşr. Ali Şirî), Beyrut, c. 1, 1970.
29. İbn Teymiye, *İman Üzerine*, (çev. Salih Uçan), Pınar Yay., Ankara, 2019.
30. İzutsu, Toshihiko, *İslam Düşüncesinde İman Kavramı*, (çev. Selahattin Ayaz), Pınar Yay., İstanbul, 2017.
31. Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, (thk. Abdülkerim Osman), Kahire, 1996.
32. Kılavuz, A.Saim, *Anahatlarıyla İslam Akaidi ve Kelam'a Giriş*, Ensar Neş., İst. 1993.
33. Kurt, Hasan, "Taklidi İmanın Tahkiki İmana Dönüşmesi", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012.
34. Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, (çev. Bekir Topaloğlu), İSAM Yay., İstanbul, 2020.
35. -----, *Akide Risaleleri ve Şerhi*, (çev. Saim Yeprem), DİA Yay., İstanbul, 2011.
36. Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2016.
37. Neseî, Ebül'l-Muîn, *Kitabâbü't-Temhid li Kavâidi't-Tevhid*, (çev. Hülya Alper), İz Yay., İst., 2021.
38. -----, *Tabsiratu'l- edille*, (nşr. Claude Salame), Beyrut, 1996.
39. Özcan, Hanifi, *Epistemolojik Açından İman*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fak. Vakfı Yay., İstanbul, 1992.
40. Sabûnî, Nureddin, *el-Bidâye fi' Usûli'd-Din*, (çev. Bekir Topaloğlu), İFAV Yay., İst., 2005.
41. Sinanoğlu, Mustafa, "İman" *DİA*, İstanbul, c. 22, 1999, s. 212:
42. Suphî, Ahmet Mahmud, *Fi İlmi'l-Kelam, el-Mu'tezile*, Beyrut, 1985.
43. Taftazânî, Sa'düddin, *Kelam İlmi ve İslam Akadi Şerhi Şerhu'l-Akaid*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergâh Yay., İstanbul, 2015, s. 223.
44. Tahtavî, Ahmed b. Muhammed, *Haşiye ala Merâkı'l-felâh Şerhi Nûri'l-İzâh*, Mısır, 1970.
45. Topaloğlu, Bekir, "İnanç Esasları", *DİA*, İstanbul, c. 23, 1999.
46. Tunç, Cihat, *Sistemik Kelam*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri, 1997.
47. Yeşilyurt, Temel, "İmanın Mahiyeti", *Kelam El Kitabı* içinde, (ed. Şaban Ali Düzgün), Grafiker Yay., Ankara, 2020.
48. Yıldırım, Arif, "İslami İman Objelerinin Bölünmezliği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:24, Erzurum, 2005.

(23)

Abdülkadir DEMİREL³¹⁶

ENDÜLÜS EMEVİ EMİRİ II. ABDURRAHMAN DÖNEMİNDE İÇ İSYANLAR
INTERNAL REVOLTS DURING THE REIGN OF ABDURRAHMAN II, THE EMPEROR OF AL-ANDALUS

ÖZ

Endülüs'ün en büyük hükümdarlarından biri olan II. Abdurrahman, emirliği döneminde iç ve dış tehditlere karşı başarılı bir mücadele vermiş, bütün tehditleri bertaraf etmiştir. Bu makalemizde II. Abdurrahman döneminde vuku bulan iç isyanları ve II. Abdurrahman'ın bu isyanlarla mücadelesini ele alacağız. II. Abdurrahman döneminde meydana gelen isyanlara baktığımızda bunların asabiye, bölücülük, intikam ve din menşei olduğu görülmektedir. Hâşim ed-Darrâb, Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleyman b. Martin, Kaysî-Yemenî çatışmaları asabiye ve intikam anlayışıyla ortaya çıkmış isyanlardı. Ayrıca bu isyanları yabancı devletler de desteklemiştir. Amaçları bu isyanlarla Endülüs Emevî devletini zayıflatıp yıkmaktı. Nitekim Hâşim ed-Darrâb isyanını Léon krallığı, Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleyman b. Martin Asturis, Navarra krallığı, Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî'yi ise Galicia krallığı desteklemişti. Kurtubadaki Hıristiyanların faaliyetleri ise din orjinli çıkmış bir isyandır. Bu isyanlar devleti bir süre uğraştırdıysa da başarılı bir şekilde bastırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdurrahman, Endülüs, Emevî, İç isyanlar.

ABSTRACT

Abd al-Rahman II, who was one of the greatest Emirate of al-Andalusia, had given a succesful struggle aganist domestic and foreign threats during the reign of his emirate and eliminated all threats. In this article of ours, we will handle and approach the domestic insurrections, which occured during the reign of Abd al-Rahman II and struggles of Abd al-Rahman II with these uprisings. When we look at uprisings, occured during reign of Abd al-Rahman, it seen that they are mostly rligion, revenge, wrath and ethnic separtism origin. Hashim al-darrab, Mahmoud ben Abd al-Cabbar and Suleiman ben Martin, Kaysi-Yemeni confrontations were insurrections, which had emreged with a revenge and wrath understanding. This purpose of these uprising were to subvert Emirates of Emevid al-Andalusia by weakening it. Hence, Hashim al-darrab uprising had been supported by Kingdom of Léon, Mahmoud ben Abd al-Cabbar and Suleiman ben Martin Kingdom of Asturias and Kingdom of Navarra; Mousa ben Mousa al-Kasi by Kingdom of Galicia. The activities of Christians in Cordoba and uprisings were religious origin. Although these civil insurrections caused a lot of trouble to the state and took some time they were succesfully suppressed.

Keywords: *Abd al-Rahman II, al-Andalus, Emevid, Domestic Threats.*

³¹⁶ Abdülkadir DEMİREL, Necmettin ERBAKAN Üniversitesinde Doktora öğrencisi, 05546067981, abdulkadir_ashab-isuffa@hotmail.com, Orcid No: 0009-0004-3476-8007

Bu makale bana ait olan 'II. Abdurrahman Dönemi Endülüs Siyasî Tarihi, Kültür ve Medeniyeti' adlı tezimin bir bölümünden alınarak hazırlanmıştır.

GİRİŞ

II. Abdurrahman 206/822 yılında Emevî tahtına oturduğunda siyasî bütünlüğünü tamamlamış, ekonomisi güçlü, istikrarlı devlet teslim aldı. II. Abdurrahman'ın ilk görevi bu istikrarın devamını sağlamaktan ibaretti. Her bakımdan iyi bir devlet adamı olarak yetiştirilen Abdurrahman b. Hakem için bunu başarmak zor olmadı. Daha babasının döneminde Mâride ve Tuleytula gibi bazı önemli merkezlerde idareci olarak bulunduğu ve Tuleytula ve Turtuşe olaylarına müdahale etmede görevlendirildiğinden, devletin bütünlüğüne yönelik tehdit odaklarını yakından biliyordu. Daha da önemlisi hem orduyu hem de devlet ricâlini çok iyi tanıyordu. Bu sayede, döneminde gerçekleşen isyanları kolaylıkla bastırarak, 30 yıllık hükümdarlık süresini Endülüslülere “Eyyâmu'l-arûs (Düğün günleri) dedirtecek ölçüde huzur ve neşe içerisinde yaşatmayı bildi.³¹⁷

II. Abdurrahman devrinde bazı karışıklık ve isyanlar meydana gelmiş, ancak bunlar diğer dönemlerde kıyaslandığı zaman çok az olmuştur. II. Abdurrahman isyan çıktığında vakit geçirmeden müdahale etmiş, isyanın büyümesine engel olmuştur. Ayrıca dış ülkelerin bu isyanlara müdahale etmesini ve destek olmasını engellemeye çalışmıştır. II. Abdurrahman dönemi isyanlarına bakıldığında bu isyanların bölücülük ve asabiye ağırlıklı olduğu görülmektedir. Asabiyye isyanlarına Kaysî-Yemenî kabileler arasındaki çatışmalar, Hâşim ed-Darrâb isyanı, Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleyman b. Martin isyanları ile Berberî isyanları örnek olarak gösterilebilir. Bu isyanlardan bazıları da Frank ve Asturias ülkeleri tarafından desteklenmiştir. Hâşim ed-Darrâb, Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleyman b. Martin isyanları bu şekildedir. Bu ülkelerin amaçları, isyanları destekleyerek emirliği zayıflatmak ve kendi ülkelerine yönelik askerî faaliyetlerde bulunmalarına engel olmaktı.

KAYSÎ ve YEMENÎ KABİLELER ARASINDAKİ ANLAŞMAZLIK

Târik b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr'ın ordularıyla birlikte Endülüs'e gelerek buraya yerleşen Araplar, zamanla kendilerini Endülüslü olarak görmeye başladılar. Ancak yarım adaya Arap göçleri sonraki dönemlerde de devam etti. Nitekim 123/741 yılında Belc b. Bişr liderliğinde iki büyük göç dalgası gerçekleşti. Ancak Endülüs'e ilk gelen Araplar, kendilerini sonradan yerleşenlerden üstün kabul ettiler. Zamanla, yarımadaya ilk gelen Araplara “Beledî (Belediyyûn)”, sonradan yerleşen Araplar'a ise “Şâmî (Şâmiyyûn)” denilmeye başlandı.

Belediyyûn daha çok Yemenî askerlerden oluşurken, Şâmiyyûn ise Kaysî ağırlıktaydı. Dolayısıyla ilk etapta Belediyeyyûn'un Şâmîleri istememesinin nedenlerinden biriydi. Diğer önemli sebep ise Yemenîlerin çoğunlukla Şîî, Kaysîlerin ise Sünnî olmalarıydı. Nitekim Belediyeyyûn-Şâmiyyûn olarak başlayan mücadele Yemenî-Kaysî mücadelesine dönüştü.³¹⁸

Mûsâ b. Nusayr'la gelen Araplar Yemenliydi. Bu askerler Endülüs'e geldikten sonra farklı şehirlerdeki garnizonlara yerleştirildiler. Askerliğe devam etmeleri gerektiğinden Yemenîlere toprak verilmedi. Hıristiyan sahiplerine bırakılarak bunlardan vergi alındı. Bu vergiyle de askerinin geçimi sağlanıyordu. Ancak Belc b. Bişr'in Kaysîlerden oluşan ordusunun gelişimi birlikte Yemenî askerler toprakların kendilerine dağıtılmasını istedi ve aralarında anlaşmazlık çıktı. Mûsâ b. Nusayr'la gelen Yemenîler, Cezîretü'l Hadrâ, İşbiliyye, Sarakusta, Kurtuba ve Mursiyye gibi ülkenin büyük ve önemli şehirlerine yerleşmişlerdi. Kaysîler ise yarımadaya büyük çoğunlukta Belc b. Bişr komutasında geldiler ve Müvelledûn'un yoğun olarak yaşadığı Tuleytula (Toledo), İşbiliyye, İlbîre (Elvira) gibi şehirlere yerleştirildiler.³¹⁹

Valilik döneminde 128/745 yılında başlayan Kaysî-Yemenî mücadeleleri fasıllarla on yıl devam etti.³²⁰ Endülüs'teki Müslümanlar asabiyet anlayışıyla haklı olsun haksız olsun kendi kabilelerinin tarafında

³¹⁷Magribî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd, *el-Mugrib fî hule'l-Magrib*, thk. Şevki Dayf, 3. Baskı, Dârü'l-Maârif, Kahire 1978, 77; İbn İzâri, Ebu Muhammed Muhyiddin, *el-Beyânu'l-Mugrib fî ahbâri'l-Endelüs ve '-Mağrib*, II, 57-58; Şaban Öz, *İslam Tarihi*, Çizgi Yay., İstanbul 2011, 24.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 473 ; el-Magribî, s.79; İbn İzâri, 100; Na'nâi, 211; Beydûn, 200; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, I, TDV, Ankara 1994, 50-51; S.M. İmâmuddin, 54.

³¹⁹ Makkârî, *Neḥḥu't-Tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratib*, Dârü'l-Sadr, 290-298; Sâlim, 121; Na'nâi, 24; Hallâf, M. Abdülvehhâb, *Kurtubatü'l-İslâm*, Kahire 2003, 45.

³²⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 474; Özdemir, I, 53-54.

yer alıyorlardı. Kabileler arasındaki düşmanlık öyle noktaya gelmişti ki, bir kabilenin mensuplarının, diğer kabilenin mensuplarından birini gördüğünde selam dahi vermedikleri söylenmektedir.³²¹

Emirlik döneminde ise yaşanan gelişmeler göz önüne alındığında, Kaysîler ve Yemenîler birbirine karşı değil, devlete karşı isyan etmişlerdi. Hatta bu amaç için zaman zaman ittifak yaptıkları bile oldu. Ancak II. Abdurrahman döneminde Tudmir bölgesinde Kaysîler ile Yemenîler bu kez valilik döneminde olduğu gibi kendi aralarında bir çatışma yaşadılar.³²² Çünkü Kaysîler ile Yemenîler arasındaki anlaşmazlığın sebepleri henüz tamamen yok edilmiş değildi. Herhangi bir tartışma, ortalığın yeniden ateşe verilmesi için yeterli bir kıvılcım olabilirdi. Tarihî kaynaklar bu savaş için basit bir sebep gösterirler: Bir Kaysî, bir Yemenî'nin bahçesine girip meyvelerini yemesinden dolayı Kaysî'nin öldürülmesi savaşın başlamasının kıvılcımı oldu. Zaten iki taraf da hesaplaşmak için adeta fırsat kolluyorlardı (207/823).³²³

Emir II. Abdurrahman, Tudmir'deki olayları öğrendiğinde, Yahya b. Abdullah b. Halef komutasında bir ordu hazırlatarak savaşın durdurulması için bölgeye gönderdi. Lorca şehri yakınlarında meydana gelen ve el-Masarra Savaşı olarak bilinen savaşta yaklaşık 3.000 asker ölmesine rağmen, Yemenî-Kaysî savaşı sona ermedi.³²⁴ II. Abdurrahman, 209/825 yılında Tudmir'e Ümeyye b. Muâviye b. Hişâm komutasında bir ordu daha gönderdi. Bu sırada şehirde Yemenîler, Kaysîlere karşı üstünlüğü sağlamışlar ve Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrahim'i kendilerine lider seçmişlerdi. Ümeyye b. Muâviye ve Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim'in orduları arasında çıkan savaşta her iki taraftan da pek çok kişi öldü, ancak bölgedeki savaş sona ermedi.³²⁵

Bir yıl sonra, 210/826 yılında II. Abdurrahman'ın emri üzerine Tudmir bölgesindeki devlet erkânı, karışıklığın ilk başladığı Ello şehrini terk ederek Mursiye'ye taşındılar. Böylece Mursiye (Murcia) bölgenin merkezi oldu.³²⁶

II. Abdurrahman'ın bütün çabalarına rağmen Tudmir'deki savaş ancak 213/829 yılında, yani ilk başladığından yedi yıl sonra bitti. Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim ve diğer asiler II. Abdurrahman'ın gönderdiği ordu tarafından muhasara edildikleri kalelerden çıkarak teslim oldular. Onların teslim olmasıyla birlikte Tudmir'deki Kaysî-Yemenî olayları da sona erdi. Bundan sonra Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim, II. Abdurrahman'ın güvendiği valilerden biri oldu.³²⁷ Ayrıca Abdurrahman b. Hakem Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrahim'e ordusunda komutanlık teklif etti. Fakat tedbir olarak rehineler almayı da ihmal etmedi. Bu rehinleri Kurtuba'da muhafaza etti.³²⁸

TULEYTULA ŞEHİRİ ve HÂŞİM ed-DARRÂB İSYANI

Tuleytula şehri, Hişâm b. Abdurrahman dönemine kadar siyasî bir etkinlik kazanmasa da Hakem b. Hişâm (796-822) döneminden itibaren en önemli isyan merkezlerinden biri haline geldi. Kaynaklardaki bilgilerden söz konusu isyanlarda; Arap askerlerinin şehirde halkın evlerinde kalmaları, valilerin şehir halkından değil de Araplardan seçilmesi, aşırı vergiler, Léon Krallığı'nın teşvik ve destekleri³²⁹ ve en önemlisi 191/807 yılında vukû bulan Hendek olayında bir çok Tuleytulalı ileri gelenlerin öldürülmesinden dolayı Kurtuba yönetimine karşı olan beslenen nefret gibi faktörlerin etkili olduğu tesbit edilmektedir.³³⁰

Tuleytula şehri, II. Abdurrahman devrinde de isyan şehri olma özelliğini sürdürdü. Bu defa da Hâşim ed-Darrâb isyanı vukû buldu. Aslen Tuleytulalı olan Hâşim ed-Darrâb, Hakem b. Hendek Hadisesinde

³²¹ İbnü'l-Esîr, V, 42-43.

³²² İbnü'l-Esîr, V, 178-179, 249, 187; İbnü'l-Hatîb, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Mekşûf, Beyrut 1956, 9; *Ahbâru Mecmû'a*, 96; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IV, Çağ Yay., İstanbul 1987, 199.

³²³ İbn İzârî, II, 124; İbn Haldûn, *el-İber*, IV, 128; Beydûn, 232.

³²⁴ İbn İzârî, II, 124; İbn Haldûn, IV, 128; Nüveyrî, XXII, 42; İbnü'l-Esîr, IV, 331-332; Abbâdî Kuhîle, *Tarihu'n-Nasâra fi Endelüs*, Kahire 1994, 24; Yıldız, IV, 199; Na'nâî, 120.

³²⁵ İbn İzârî, II, 124; Magribî, I, 33; İbnü'l-Esîr, IV, 345-346; Na'nâî, 206-207.

³²⁶ Nüveyrî, XXIII, 43; İbn İzârî, II, 124; İbnü'l-Esîr, IV, 348.

³²⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 348-349; Nüveyrî, XXII, 42; Na'nâî, 190; Hallâf, 48.

³²⁸ İbnü'l-Esîr, VI, 348-349; Nüveyrî, XXII, 42; Yıldız, IV, 200; Na'nâî, 190; Beydûn, 235.

³²⁹ Mehmet Özdemir, "Tuleytula", DİA, İstanbul, 2012, XXXXI, 363-364.

³³⁰ İbn Haldûn, IV, 126; İbnü'l-Esîr, VI, 135; İbn İzârî, II, 104; İbn Kûtîyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, el-Mektebetü'l-Endelüsiyye, Kahire 1989, 67; İbn Hatîb, 115; Na'nâî, 33.

şehrin ileri gelenlerinin ortadan kaldırılmasında sonra, Kurtuba'ya göç etti.³³¹ Bir süre Kurtuba'da ikamet ettikten sonra tekrar Tuleytula'ya döndü. Hâşim ed-Darrâb, Tuleytula döndükten sonra etrafında Arap, Berberî ve diğer unsurlardan bir çok kişiyi etrafında toplayıp isyan başlattı.³³² Hâşim, ilk olarak Nahvîye vadisine yönelerek buradaki Berberîleri egemenliği altına aldı.³³³ Bu başarısı sayesinde çevresine büyük bir kalabalık toplayan Hâşim ed-Darrâb, Şente-Beriyeye (Santaver) bölgesini ele geçirmeyi başardı.

Bu gelişmeler karşısında artık kesin bir tavır takınması gerektiğini düşünen II. Abdurrahman, Sağr bölgesi valisi Muhammed b. Rüstem'e bu fitneyi yok etmesi için emir verdi. Ayrıca II. Abdurrahman daha önceden bu konuyu ciddiye almadığı için Muhammed'i de sert bir dille eleştirmişti. Bunun üzerine Muhammed b. Rüstem harekete geçerek Hâşim ed-Darrâb üzerine yürüdü. 216/831 yılında Sarakusta'nın (Saragossa) güney batısında bulunan Derûka'da (Daroca) yapılan kanlı savaşta Hâşim ed-Darrâb, adamlarından pek çoğu ile birlikte öldürüldü. Böylece isyan, âsilerin öldürülmesiyle sona erdi.³³⁴ Başka rivâyetlerde ise Komutan Muhammed b. Rüstem'in isyancılarla Rûriye civarında bulunan Sümüstâ kalesinde savaştığı anlatılmaktadır.³³⁵

Bu yenilgiye rağmen Tuleytula halkı, II. Abdurrahman'a karşı başlattığı isyânı sürdürdü. II. Abdurrahman, bu kez kardeşi Ümeyye b. Hakem'i 219/835 yılında Tuleytula'ya gönderdi. Tuleytula'yı kuşatan Ümeyye b. Hakem şehrin ekili arazilerini imhâ edip mahsûllerini yağmaladı. Bütün bunlara rağmen şehir halkı teslim olmadılar. Ümeyye b. Hakem Kurtuba'ya geri döndü. Yerine, kuşatmayı sürdürmesi için Meysere'yi, Calavatra (Kal'atu Rabah) kalesinde komutan olarak bıraktı.³³⁶

Ümeyye b. Hakem'in diğer askerler ile Kurtuba'ya dönmesi üzerine Tuleytula halkından kalabalık bir grup Ümeyye b. Hakem'i ve askerlerini ele geçirmek için harekete geçtiler. Tuleytulalı asilerin bu planını öğrenen Meysere, hemen yola çıktı ve el-Urâs mevkiinde pusu kurdu. Meysere, Tuleytulalı isyancılar el-Urâs mevkiine geldiklerinde saldırıya geçti. İki ordu arasında büyük bir savaş meydana geldi. Bu savaşta Tuleytula halkından pek çok kimse öldürüldü, kurtulanlar ise panik halinde Tuleytula'ya döndüler.³³⁷

Savaşı hangi tarafın kazandığına dair tarihçiler ihtilafa düşmüşler ve farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İbn İzârî ve İbnü'l-Esîr "Pek çok Tuleytulalı'nın öldürülüp başlarının kesilerek Meysere'nin önüne konduğunu" zikrederken, İbn Haldûn "Tuleytulalıların Meysere'ye karşı hücumla geçip mağlup ettiklerini" kaydetmektedir.³³⁸ Birinci görüşteki tarihçiler, Meysere'nin bu olaydan bir süre sonra pek çok Tuleytulalı'nın öldürülmesinden duyduğu üzüntüden dolayı öldüğünü naklederlerken; ikinci görüştekiler, onun Tuleytulalıları karşısında aldığı yenilgiye üzülmelerinden dolayı öldüğünü ileri sürmektedir. Biz birinci görüşteki tarihçilerin zikrettikleri olayların daha açık ve mantıklı olduğunu kabul ediyoruz. Çünkü bu olaydan sonra Tuleytulalıları panik halinde şehirlerine geri çekilmişler, savunma tedbirleri almaya başlamışlardır.

Tuleytula'da bu olaylar gerçekleştiği sırada II. Abdurrahman, Galicia (Cıllîkiyye) bölgesinde savaştaydı. Meysere'nin ölümü üzerine, Tudmir bölgesindeki Kaysî-Mudarî savaşının bitirilmesinde başarı gösteren Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim'i Calatrava kalesine komutan tayin etti.³³⁹

Bundan sonra Ebu's-Şemmâh Muhammed b. İbrâhim ile Tuleytulalıları arasında meydana gelen mücadeleler, şehrin ele geçirilmesini sağlayamadı. 222/ 837 yılına kadar devam eden bu isyan, halkın ikiye ayrılması ile sona erdi. Bu tarihte Tuleytulalı liderlerden İbn Muhâcir, Calatrava kalesine gelerek devlet temsilcileriyle görüştü ve şehri fethetmek için kendisiyle birlikte Tuleytula'ya doğru gitmelerini teklif etti (220/835). Tuleytula halkı, bu anlaşmaya rağmen şehrin kapılarını açmayınca şehir muhasara altına alındı. Kurtuba yönetimi şehrin fethi için takviye kuvvet gönderdi. Takviye kuvvetlerin geldiğini öğrenen Tuleytula halkı teslim oldu (222/837). Gönderilen takviye kuvvetlerin komutanı hakkında tarihçiler ihtilafa düşmüşür. Bazı tarihçiler bu zâtın Abdülvâhid el-İskenderânî olduğunu zikrederken, bazıları da, Emîr II. Abdurrahman

³³¹ İbn İzârî, XXII, 42; Yıldız, IV, 200; Nasrullah, 85.

³³² Nüveyrî, XXII, 42; İbn İzârî, II, 104-105.

³³³ İbnü'l-Esîr, VI, 233, 245, 360; İbn İzârî, II, 83,105; Nasrullah, 85.

³³⁴ İbnü'l-Esîr, VI, 357; İbn İzârî, 83; İbnü'l-Esîr, VI, 233, 245; Beydûn, 235-236; Nasrullah, 85.

³³⁵ İbnü'l-Esîr, VI, 233; İbn İzârî, II, 125; Nasrullah, 85; Na'nâî, 209.

³³⁶ İbn İzârî, II, 127; Nüveyrî, XXII, 46; Beydûn, 85-86; Yıldız, IV, 201.

³³⁷ İbnü'l-Esîr, VI, 387; Yıldız, IV, 201.

³³⁸ İbn Haldûn, IV, 128; İbn İzârî, II, 126; İbnü'l-Esîr, VI, 387; Yıldız, IV, 201.

³³⁹ İbnü'l-Esîr, VI, 387; Na'nâî, 38; Nureddin Âl-i Ali, *Endülüus Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2010, 155; Yıldız, IV, . 202.

kardeşi Velid b. Hakem olduğunu naklederler ki, bizce de doğru olan bu görüştür. Nüveyrî ve İbnü'l-Esîr, bu komutanın Velid b. Hakem olduğu konusunda ittifak halindedir. Fakat İbnü'l-Esîr, bu şehrin 221/836 yılında fethedildiğini ve Velid'in 223/838 yılına kadar burada kaldığını söylemektedir. Nüveyrî ise bu tarihi 222/837 olarak belirterek İbnü'l-Esîr'den ayrılır. Ayrıca Velid b. Hakem'in temmuz ayı sonuna kadar burada kaldığını ifade eder.³⁴⁰ Elimiz bu bilgilerden yola çıkarak takviye kuvvetlerin komutanının Veli,d b. Hakem olduğu bize daha doğru gelmektedir.

Başka bir rivayette ise bir çok fitnenin bastırılmasında başarılı olan komutan Abdülvâhid el-İskenderânî'nin görevlendirildiği ve Abdülvâhid'in 222/837 yılında cebren fethettiği zikredilmektedir.³⁴¹

MÂRİDE'DE MAHMÛD b. ABDÛLCEBBÂR ve SÜLEYMAN b. MARTİN İSYANI

Endülüs Emevî emirlerini sürekli meşgul eden, muhâlefet ve ayaklanmaların merkezi olan ancak Hendek katliamı sebebiyle sinmek zorunda kalan Tuleytula ve Mârîde halkı 217/828 yılında tekrar isyan etti.³⁴² Mahmûd b. Abdülcebbâr adında bir Berberî ile aslen İspanyol olan Süleymân b. Martin, Mârîde valisi Mervân el-Cıllıkî'yi öldürerek isyan ettiler.³⁴³ Bu isyanın sebepleri arasında bir çok etken vardır. Mârîde şehri, Hristiyan Asturias ve Bask bölgelerine yakındı. Kurtuba yönetimine karşı isyanlarda bu Hristiyan yöneticiler isyancıları desteklediler.³⁴⁴ Tarihî kaynaklarda Asturias kralı Lewis'in Mârîde halkını Kurtuba yönetimine karşı kışkırtan mektubu mevcuttur. Bu mektupta Lewis, Maride halkına özgürlüklerine kavuşmaları için isyan etmeleri gerektiğini ve bu konuda kendisinin de yardımcı olacağını söylemiştir.³⁴⁵

Bunun dışında Hendek olayından dolayı II. Abdurrahman yönetimine karşı bir husûmet vardı. Ayrıca halk; fakirlik, yoksulluk ve pahalılıktan dolayı zor durumdaydı.³⁴⁶ Nüveyrî'nin rivayetinden Mahmûd b. Abdülcebbâr isyanının Maride'de başladığını öğreniyoruz. İbn Kûtiyye, bu fitnenin Arap ile Mevâlî arasındaki çekişme ile de ilgili olduğunu zikretmiştir.³⁴⁷

Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleymân b. Martin ilk iş olarak şehrin valisi Mervân el-Cıllıkî'yi öldürdüler. Benî Tarîf kabilesine mensup olan Mahmûd b. Abdülcebbâr ve Süleymân b. Martin etrafına Berberîleri ve Muahedûn'u (cizye veren Hristiyanlar) toplayarak etraftaki şehirlere saldırılar düzenlediler. Emir Abdurrahman b. Hakem, onlara elçiler göndererek silahlarını bırakmaya davet ettiyse de bu yarar sağlamadı.³⁴⁸ Bunun üzerine II. Abdurrahman, bizzat komuta ettiği bir orduyla isyancıların bulunduğu şehri kuşattı.³⁴⁹ Sonunda halk devlete itaat edeceklerini ve rehineleri teslim edeceklerini bildirdiler. Emir Abdurrahman, Haris b. Bezîğ'i Mârîde valisi olarak tayin etti. Kendisi de Kurtuba'ya geri döndü (213/828).³⁵⁰

II. Abdurrahman ordusuyla beraber Kurtuba'ya dönünce Mârîde halkı Vali Hâris b. Bezîğ'i esir edip yıkılan surları tekrar inşa ettiler. Bunun üzerine II. Abdurrahman, 214/ 829 yılında yeniden ordunun başına geçip rehineleri de yanına alarak Mârîde'ye doğru harekete geçti. Başka bir rivâyette ise Hâris b. Bezîğ'in değil Hâris b. Nâfia'nın vali olarak atandığı geçmektedir. II. Abdurrahman'ın ordusuyla üzerlerine geldiğini gören Mârideliler bir elçi gönderdiler. Esir ettikleri Vali Hâris b. Bezîğ ve diğer devlet erkânına karşılık kendi rehinelerini istediler. Emir II. Abdurrahman, bu anlaşma ile rehineleri kurtardı. Abdurrahman b. Hakem bir müddet şehri muhasara altında tuttuktan sonra şehri tahrip ederek Kurtuba'ya geri döndü.³⁵¹ Bütün kazanımlara rağmen bu askerî harekâttan tam bir başarı elde edilemediğini düşünüyoruz.(214/829).

³⁴⁰ İbnü'l-Esîr, VI, 233, 245, 414-415; İbn İzârî, II, 127; Nüveyrî, XXII, 46; Yıldız, IV, 202; Beydûn, 235.

³⁴¹ İbnü'l-Esîr, VI, 26-27; İmamüddin, Muhammed, *Endülüs Siyâsî Tarihi*, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yay., Ankara 1990, 121.

³⁴² İbn Kûtiyye, 67; İbnü'l-Esîr, V, 217; Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, Timaş Yay., İstanbul 2012, 127.

³⁴³ İbn İzârî, II, 127; Nüveyrî, 44; Yıldız, IV, 202.

³⁴⁴ Ziya Paşa, 127-128.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, V, 113; Bessâm el-'Aselî, *Fennü'l-harbi'l-İslâmî*, II, Dârü'l-Fikr, Beyrut, 1984, 413-414.

³⁴⁶ İbn Kûtiyye, 67; İbnü'l-Esîr, V, 217; Nasrullah, 361.

³⁴⁷ İbn Kûtiyye, 78;

³⁴⁸ Nüveyrî, XXII, 44; İbnü'l-Esîr, VI, 355; Ziyâ Paşa, 128.

³⁴⁹ Nüveyrî, XXII, 44; İbnü'l-Esîr, VI, 355; İbn Kûtiyye, 67; Yıldız, IV, 203.

³⁵⁰ İbnü'l-Esîr, VI, 355; Nüveyrî, XXII, 44-47; İbn Haldûn, IV, 128; Yıldız, 202; 'Aselî, 215.

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, VI, 355; *Ahbâru Mecmû'a*, 138; Nasrullah, 84; Na'nâî, 208; Yıldız, IV, 203.

Mârîde halkına tam olarak güvenemeyen Abdurrahman b. Hakem, 217/832 yılında Mârîde üzerine bir ordu daha gönderdi ve bu ordu Mârîde'yi muhasara altına aldı. Fakat bir süre şehir uzun süren muhasara altına alındıysa da daha sonra Mârîde'den ayrıldı.³⁵² 218/ 833 yılındaki Mârîde seferinde başarıya ulaşıncı ve şehir fethedilince Mahmûd b. Abdülcebbâr, kız kardeşi Cemile Ezrâ bint Abdülcebbâr ve Süleymân b. Martin şehri terk etmek mecburiyetinde kaldılar. Bu sırada Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın taraftarlarından bir çok kimse öldürüldü.³⁵³ Mahmûd b. Abdülcebbâr ve kız kardeşi Cemile Ezrâ bint Abdülcebbâr Monsalut'a (Munte-Salût) gittiler.³⁵⁴ Bazı rivayetlerde ise Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın Monsalut'tan sonra Mîne şehrine gidip burayı ele geçirdiğini daha sonra da Galicia krallığına sığındığı zikredilmektedir.³⁵⁵

Bazı rivayetlerde ise Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın Renkeş kalesini ele geçirdikten sonra etrafta bulunan Batalyus (Bagadus), Ekşunbe (Ocsonba) ve Bâce (Baje) şehirlerini kontrol altına aldığı zikredilmektedir.³⁵⁶ Emir II. Abdurrahman, bu meseleyi kökünden çözmek için bizzat ordusunun başında yola çıktı. Kurtuba ordusu. Bâce yakınlarında Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın ordusuyla karşılaştı. Bu savaşın sonunda Mahmûd b. Abdülcebbâr yenilgiye uğradı. Fakat Mahmûd b. Abdülcebbâr, kız kardeşi Cemile Ezrâ bint Abdülcebbâr ve yakınları ile Léon kralı II. Alfonso'ya iltica talebinde bulundu, II. Alfonso, Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın sığınma talebini kabul ederek ona Lion şehri etrafında yer verdi.³⁵⁷

İbnu'l Haldûn ve İbnü'l-Esir bu konuda: “Düşman topraklarına geçen Mahmûd b. Abdülcebbâr, Menia kalesini ele geçirerek orada beş yıl kaldı. Sonunda Cıllikiyye kralı Alfonso burayı muhasara etti.” demektedir. Nüveyrî ise Mahmûd'un kalelerden birini ele geçirerek burada 5 yıl 3 ay kaldığını kaydetmektedir. Böylece İbnü'l-Esir ve İbn Haldûn'un bilgilerini desteklemektedir.³⁵⁸

İbn Hayyân ise “Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın Cıllikiyye kralı Alfonso'ya sığındığını ve onun da kendisini iyi karşılayıp zaman zaman Endülüs'teki İslâm topraklarına saldırılar düzenlemesine yardımcı olduğunu” nakletmektedir.³⁵⁹ Nitekim Emir Abdurrahman'ın Alava (Elbe) bölgesini ele geçirmesine misilleme olarak Mahmûd b. Abdülcebbâr ile birlikte Sâlim şehrine saldırı düzenlediler. II. Abdurrahman'ın emri ile harekete geçen Komutan Fertûn b. Mûsa, Galicia ordusunu Elbe yakınlarında yakaladı. Komutan Fertûn b. Mûsâ bir çok düşmanı öldürerek bir çoğunu da esir alarak büyük bir zafer kazandı. Bundan sonra Galicalılar tarafından Müslümanlara karşı kullanılmak üzere inşa edilen Elbe kalesini yıktı.³⁶⁰

Mahmûd b. Abdülcebbâr ile Cıllikiyye (Galicia) kralı II. Alfonso arasında çıkan ihtilâf bunların birbirleriyle savaşa girişmelerine ve Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın yenilerek öldürülmesine sebep olmuştur.³⁶¹ Anlaşıldığına göre Mahmûd b. Abdülcebbâr, kendisini Galicia kralı II. Alfonso'nun esiri olarak görmeye başlayınca ve akrabalarından uzakta yaşamaktan bıkınca, Endülüs Emevî Emiri Abdurrahman b. Hakem'e mektup yazarak ondan af dilemiş, Kurtuba'ya gelmek istediğini bildirmiştir.³⁶² Bu durumu öğrenen Galicia kralı Alfonso, Mahmûd'un evini muhasara altına aldırdı. Mahmûd b. Abdülcebbâr uzun süre direndiyse de sonunda esir edildi ve öldürüldü (225/840)³⁶³ Mahmûd öldürüldükten sonra kardeşi Cemile Ezra bint Abdülcebbâr Galicia kralına esir düşmüş, ardından Hıristiyanlığa geçmiş ve Galicia soylularından biriyle evlenmiştir.³⁶⁴

Mahmûd b. Abdülcebbâr ile birlikte isyan ettikten sonra, Mahmûd'un Galicia'ya geçmesiyle ondan ayrılan Süleyman b. Martin, tekrar isyan çıkarmak için Mârîde'ye geri döndü. Başarılı olamayınca gece

³⁵² İbnü'l-Esir, VI, 355; İbn Haldûn, IV, 128; Nüveyrî, XXII, 44.

³⁵³ İbnü'l-Esir, VI, 355; Nuveyrî, XXII, 44; İbn Haldûn, IV128; İbn İzârî, II, 134; Na'nâi, 208; Nasrullah, 84.

³⁵⁴ İbn Haldûn, IV, 128; İbnü'l-Esir, VI, 355-356; Nuveyrî, XXII, 47; Yıldız, IV, 203.

³⁵⁵ İbnü'l-Esir, VI, 356; İbn Kûtiyye, 67; Magribî, I, 48; Nasrullah, 84; 'Aselî, II, 415.

³⁵⁶ İbn Kûtiyye, 67-68; İbnü'l-Esir, V, 217; Ziyâ Paşa, 128; Beydûn, 234.

³⁵⁷ İbn Kûtiyye, 67-68; İbnü'l-Esir, V, 217; Magribî, I, 48; Ziyâ Paşa, 128; Beydûn, 232-234; Nasrullah, 84.

³⁵⁸ İbn Haldûn, IV, 128; İbnü'l-Esir, VI, 356; Nuveyrî, XXII, 44.

³⁵⁹ İbn Kutuyye, 67-68; İbnü'l-Esir, VI, 356; İbn Hayyân, *el-Muktebes fi târihi'l-Endelüs*, Dârü'l-Âfâki'l-cedide, Beyrut 1990, 292; Levi Provençal, *Histoire de l'Espagne Musulmane*, IV, 141.

³⁶⁰ İbn Haldûn, IV, 128; İbnü'l-Esir, V, 126-127; Makkarî, I, 345; Magribî, I, 45; Beydûn, 234; 'Aselî, 415.

³⁶¹ İbn İzârî, II, 126-127; Magribî, I, 48; Yıldız, IV, 204; 'Aselî, 415.

³⁶² İbn Kûtiyye, 67-68; İbn İzârî, II, 127; Yıldız, IV, 204; Ziyâ Paşa, 128; Nasrullah, 84.

³⁶³ İbn İzârî, II, 127; İbn Kûtiyye, 67-68; Ziyâ Paşa, 128-129; Beydûn, 234

³⁶⁴ İbn İzârî, II, 126-127; İbn Kûtiyye, 68; Yıldız, IV, 204; Nasrullah, 84-85.

Mârîde'den kaçmaya çalışırken attan düşerek öldü. Onu bulan birisi başını keserek öldürdüğünü iddia etmişse de daha sonra gerçek ortaya çıkmıştır (220/835).

Böylece yıllarca Kurtuba hükümetinin başını ağrıtan Mârîde isyanı Süleymân b. Martin ve Mahmûd b. Abdülcebbâr'ın öldürülmesiyle sona erdi.³⁶⁵

MÛSÂ b. MÛSÂ el-KASÎ İSYANI

Endülüs'te ülkenin kuzey ve kuzey doğusunda yer alan sınır bölgelerine (sağr) ülke savunulmasındaki öneminden dolayı bir çok ayrıcalıklar verilmişti. Bu bölgedeki valilere diğer bölgelere göre daha geniş yetkiler verilmiştir. Bu bölgedeki valiler ve ikinci derece görevliler bir nevi bağımsız sayılır ve bu şekilde hareket ederlerdi.

Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî, Tudela şehrinin yöneticisiydi. Kurtuba hükümetine yakın olmasına rağmen komşu hıristiyan devletlerin krallarıyla da arası oldukça iyiydi.³⁶⁶ Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî, Emir Abdurrahman'ın oğlu Mutarraf b. Abdurahman ve Komutan Abdülvâhid el-İskenderânî ile birlikte Frank toprakları olan Sardaigne ve Narbonne bölgelerini ele geçirdi. Franklarla yapılan savaşta büyük kahramanlıklar gösterdi.³⁶⁷ İbn Haldûn onu bu savaşta büyük bir payeye ulaştığını söylerken, Nuveyrî ise bu imtihandan alınmışın akıyla çıktığını ifade etmektedir.³⁶⁸ Ne var ki, Emevî ordusunun başkent Kurtuba'ya geri dönüşü esnasında komutanlar arasında çıkan bazı anlaşmazlıklar bu zaferin parlaklığının bir ölçüde gölgeledi. Tarihçiler, bu komutanın kim olduğu konusunda ihtilâfa düşmüşlerdir. Nuveyrî, bu komutanın Cerîr b. Muvaffak olduğunu zikrederken; İbn Hayyân, Hazar b. Mü'min olarak kaydetmektedir.³⁶⁹

Neticede ismi ne olursa olsun bu komutan, Mûsâ b. Mûsâ'ya karşı büyük bir hakarete bulunmuş ve onun ordudan ayrılmasına sebep olmuştu. Bu olaydan kısa bir süre sonra Mûsâ b. Mûsâ, Kurtuba ordusundan ayrılarak Tudela'ya gitti.³⁷⁰ Sınır bölgesinde vali olmasından dolayı kendisine verilen geniş yetkilerden yararlanarak 228/842'de Tudela şehri merkez olmak üzere kuzey sınırlarında bağımsızlığını ilan etti.³⁷¹

Emir Abdurrahman el-Evsat, bu durumu öğrenince Mârîde Valisi Hâris b. Beziğ'i komutan olarak görevlendirdi (228/842). Mârîde valisi Hâris b. Beziğ, Mûsâ b. Mûsâ ile Berce (Berja) şehrinde karşılaştı. Yapılan şiddetli savaş sonunda Mûsâ b. Mûsâ Haris b. Beziğ karşısında yenilgiye uğrayıp Tudela şehrine geri çekildi. Mârîde valisi Hâris b. Beziğ de Saragossa'ya (Sarakusta) gitti.³⁷² Fakat Mûsâ b. Mûsâ şansını tekrar denemek için oğlu Lebb b. Mûsâ'yı tekrar Berce'ye gönderdi. Bunun üzerine Komutan Hâris b. Beziğ Berce şehrini muhasara altına aldı. Bir süre sonra şehir fethedildi. Musa b. Musa'nın oğlu Lebb b. Mûsâ el-Kasî de öldürüldü.³⁷³ Bu başarıdan sonra Hâris b. Beziğ, Tudela'ya gitti ve burayı kuşattı. Muhasaradan bir süre sonra iki taraf arasında yapılan görüşmelerde, Mûsâ b. Mûsâ'nın adamlarıyla birlikte başka bir yere gitmelerine izin verilmesine karşılık şehri Hâris b. Beziğ'e teslim etmesi hususunda anlaşmaya varıldı.³⁷⁴ Anlaşma gereğince Mûsâ b. Mûsâ Arnedo'ya (Arnîta) gitti.³⁷⁵

Mârîde valisi Hâris b. Beziğ, bir süre sonra anlaşmayı bozarak Mûsâ b. Mûsâ'yı yakalamak için harekete geçti. Bu sırada Mûsâ b. Mûsâ, Navarra kralı Garcia İñiguez'e sığındı.³⁷⁶ Hâris b. Beziğ, ordusuyla beraber Arnedo'ya doğru ilerlerken, Mûsâ b. Mûsâ ile müttefiki Navarra kralı Garcia İñiguez "Sülme" denilen

³⁶⁵ İbnü'l-Esîr, VI, 356; İbn Kûtiyye, 68; Nasrullah, 84-85; 'Aselî, II, 415; Yıldız, IV, 204-205.

³⁶⁶ Sena Kaplan, *Valilik ve Emirlik Dönemlerinde Endülüs Emevîlerinde İktidar Mücadelesi*, Isparta, 2012, 106.

³⁶⁷ İbn İzârî, II, 128-129; İbn Haldûn, IV, 129; Makkarî, I, 323; Magribî, I, 50.

³⁶⁸ İbn Haldûn, IV., 129; Nuveyrî, XXII, 47.

³⁶⁹ İbn Hayyân, 296; İbnü'l-Esîr, VII, 13; Nuveyrî, XXII, 47.

³⁷⁰ İbn Haldûn, IV, 129; İbn Hayyân, 296; Nuveyrî, 48; Yıldız, IV, 219-220.

³⁷¹ İbn Haldûn, 129; Nuveyrî, XXII, 48; Kennedy, H, *Muslim Spain and Portugal: a Portugal History of al-Andalus*, Longman Press, London 1996, 65; Yıldız, IV, 220.

³⁷² Nuveyrî, XXII, 47; İbnü'l-Esîr, VII, 15; Yıldız, IV220.

³⁷³ Nuveyrî, XXII, 47; İbn Hayyan, 296; İbnü'l-Esîr, VII, 15.

³⁷⁴ İbn Haldûn, IV, 129; Nuveyrî, XXII, 48; İbnü'l-Esîr, VII, 15.

³⁷⁵ İbn Haldûn, IV, 129-130; Nuveyrî, XXII, 48; Yıldız, IV, 220.

³⁷⁶ İbnü'l-Esîr, VII, 15; İbn Hayyân, 298.

yerde nehir üzerinde pusu kurdular.³⁷⁷ Çetin bir mücadeleden sonra Mûsâ b. Mûsâ ve müttefiki Navarra kralı Garcia İñiguez savaşı kazanırken, Hâris b. Bezîğ yaralı olarak esir edildi.³⁷⁸

II. Abdurrahman 229/843 yılında oğlu Muhammed b. Abdurrahman'ı Mûsâ b. Mûsâ'nın üzerine gönderdi. Muhammed, Tudela'yı kuşatınca Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî yenilgiye uğrayacağını anlayınca teslim oldu. Bunun üzerine Muhammed b. Abdurrahman, Mûsâ b. Mûsâ'yı affettikten sonra onu tekrar Tudela'ya (Tutîle) vali tayin etti. Mûsâ b. Mûsâ'yla müttefik olan ve Endülüs iç işlerine karışan Navarra kralına da bir ders vermek isteyen II. Abdurrahman, büyük bir ordu hazırlayıp Navarra Karallığına hareket etti. II. Abdurrahman Pamplona'da onu yenilgiye uğrattı ve Navarra Karalına büyük bir ders verdi.³⁷⁹

II. Abdurrahman, Mûsâ b. Mûsâ'nın affetmesi ve tekrar vali tayin etmesine rağmen hâlâ ondan şüphe ediyordu. Nitekim şüphelerinde haksız çıkmadı. Mûsâ b. Mûsâ ve Navarra kralının tekrar anlaşıp ittifak kurduğunu öğrendi. Bunun üzerine II. Abdurrahman, 229/844 yılında bizzat ordusunun başına geçerek Tudela'ya (Tutîle) doğru sefere çıktı.³⁸⁰ İki taraf arasında korkunç bir savaş meydana geldi. Emir II. Abdurrahman el-Evsât büyük bir zafer kazandı. Bu savaşta Navarra kralı Garcia ve pek çok asker öldürüldü. Mûsâ b. Mûsâ ise yaralı olarak kurtulmayı başardı.³⁸¹

Emir Abdurrahman b. Hakem yaptığı bu seferi, Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî'ye karşı gerçekleştirdiği son sefer olarak düşünüyordu. Ancak böyle olmadı. Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî tekrar isyan bayrağını açarken, II. Abdurrahman da onunla savaşmak için tekrar yola çıktı. Bu son seferde karargahını Saragossa'da (Sarakusta) kuran Emir Abdurrahman, ordunun başına oğlu Muhammed'i getirdi.³⁸² Başka bir rivâyette ise ordu komutanının Abbas b. Velîd olduğu zikredilmektedir.³⁸³ Fakat biz ordunun başındaki kişinin oğlu Abdurrahman olduğunu düşünüyoruz. Çünkü Mûsâ b. Mûsâ'nın önceki isyanında Muhammed isyanı bastırmada başarılı olmuştu.

Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî, Muhammed b. Abdurrahman'ın üzerine geldiğini öğrenince itaat edeceğini bildirdi. Fakat Emir II. Abdurrahman Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî'nin itaatine karşılık oğlu İsmail b. Mûsâ'yı rehin bırakmasını istedi. Buna karşılık Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî Tudela valisi olacaktı.³⁸⁴ Mûsâ b. Mûsâ şartları kabul edince Tudela valisi oldu.

İsmail b. Mûsâ el-Kasî, rehin tutulduğu Kurtuba'dan kaçıp Tudela'ya (Tutîle) gelince Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî son kez isyan etti. 232/848 yılında Muhammed b. Abdurrahman yeniden Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî üzerine gitmek amacıyla Kurtuba'dan çıktı. Bunu duyan Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî, daha Muhammed b. Abdurrahman Tudela'ya varmadan kararından pişman oldu ve af diledi. Bu son teslimiyetinden sonra Emir Abdurrahman b. Hakem döneminde bir daha isyan etmedi. Hatta Mûsâ b. Mûsâ, 235/851 yılında eski müttefiki Navarra kralına karşı Beydâ'da savaşmış, bu savaşın kazanılmasında büyük gayret göstermiştir. Bu savaşta 35 yerinden yaralanmış ve ardından şehit olmuştur. Tarihçiler, bu savaşta 'Vak'atu'l-Beyzâ' olarak bahsetmişlerdir. İbn Hayyan, savaşın yapıldığı yerin Pamplona (Benblûne) bölgesinde Bukayra şehri yakınlarında olduğunu ileri sürmüştür.³⁸⁵

KURTUBA'DA HİRİSTİYAN İSTİŞHAD HAREKETLERİ

II. Abdurrahman döneminin en önemli olaylarında biri de başkent Kurtuba'da yaşayan hristiyan musta'riblerin isyanıdır. Bu etnik grup, yerli halk ile burayı fetheden Arapların evliliklerinden oluşmuştur.³⁸⁶

³⁷⁷ Nüveyrî, XXII, 48-49; İbnü'l-Esîr, VII, 15-16; Yıldız, 220.

³⁷⁸ Makkârî, I, 323; İbn Haldûn, IV, 129-130; Nuveyrî, 48; İbn Hayyân, 300.

³⁷⁹ İbn İzârî, II, 87; Makkârî, I, 323-325; İbnü'l-Esîr, VII, 15; Yıldız, IV, 221; Na'nâî, 213; Nasrullah, 85-86.

³⁸⁰ İbn Hayyân, 14; İbn İzârî, II, 285; Nuveyrî, XXII, 48; Makkârî, I, 323; Yıldız, IV, 221

³⁸¹ İbn Haldûn, IV, 129; Nuveyrî, XXII, 48; İbnü'l-Esîr, VII, 15; Makkârî, I, 323.

³⁸² İbn Haldûn, IV, 129; Nuveyrî, XXII, 50; İbnü'l-Esîr, VII, 15; Yıldız, IV, 221

³⁸³ İbn Hayyân, 16.

³⁸⁴ İbn Haldûn, IV, 129; Nuveyrî, XXII, 50; İbnü'l-Esîr, VII, 15; İbn Hayyân, 54; Yıldız, IV, 221

³⁸⁵ İbn Hayyân, 16; Nuveyrî, XXII, 50; İbnü'l-Esîr, VII, 61; Nasrullah, 88; 'Asefî, 405.

³⁸⁶ Beydûn, 236; Provençal, 225; Abbâdî, Ahmed Muhtar, *Fi't-târihi'l-'Abbâsî ve'l-Endelüsî*, Dârü'n-nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1985, 355; İmâmuddin, 30; Sâlim, 130.

Musta'rib, Arap dili, edebiyatı, kültür ve geleneklerini taklit eden kişi manasında da kullanılmıştı.³⁸⁷ Ayrıca sulh yoluyla İslâm egemenliğini kabul ettikleri için Muahedûn olarak da isimlendirilirler. Musta'rib'ten bazıları Müslüman olmuşlar, bazıları ise eski inançları üzerine devam etmişlerdi. Diğer bir ifadeyle Müslüman hâkimiyetini kabul edip din hürriyetine sahip oldular. Bu din hürriyeti sayesinde kilise işleri, idareleri, toplanmaları ve mahkeme işlerinde serbest oldular. İslâm hakimiyeti öncesi dönemde uygulanan “Comes kanunlarını” uygulamaya devam ettiler. Bu Got ve Roma dönemlerinden miras kalmış bir statüsüdür. Her şehirde kilise adına Vizigot kanunlarını yürüten temsilciler vardı. Bu temsilciler aynı zamanda Hıristiyan halkın ödemesi gereken vergileri toplayarak hazineye teslim ediyordu. İslâm fethinden sonra Valilik ve Endülüs Emevî emirleri döneminde bu uygulamaya devam edildi. Endülüs emirleri Comesleri Musta'ribler arasından seçerdi. Müsta'ribler, vizigot kanunlarına göre yargılanırlar, Müslüman mahkemesine gelmezlerdi. Ancak bir Müslüman ile Hıristiyan arasında dava olursa Müslüman mahkemesine gelirlerdi.³⁸⁸ Bu özel statü İşbiliyye (Sevilla), Kurtuba (Cordoba) ve Tuleytula (Toledo) şehirlerinde geçerliydi.

Musta'ribler kendilerine sağlanan özgürlük ve hoşgörü neticesinde ordu, saray ve devlet kademelerinde önemli mevkilere gelmişlerdi.³⁸⁹ Bunlar arasında en çok göze çarpanlar İbn Mervan ve Nasr Hassî'dir. İbn Mervan, II. Abdurrahman döneminde şurta teşkilatında görev almış ve burada önemli hizmetlerde bulunmuştu. Nasr Hassî ise Emir Abdurrahman'ın en yakınları arasında yer almış, onun danışmanlığını yapmıştı. Ayrıca bazı seferlerde de komutan olarak görevlendirildi.³⁹⁰ Kısacası Endülüs refah ve gelişiminden paylarına düşeni alıyorlardı.

Bir yandan Kurtuba yönetiminin sağlamış olduğu müreffeh hayat ve ilerlemeler, diğer yandan bu devrin bilim ve kültür dili olan Arap dili ve edebiyatının güzelliği, onları Arap dilini ve kültürünü öğrenmeye teşvik ediyor; bir çoğu bu dilde konuşuyor, okuyup yazıyor, ölü Latin diliyle yazılmış olan Hıristiyan kültür ve edebiyatıyla alay ediyorlardı.³⁹¹ Bu etkilenme öyle bir aşamaya gelmişti ki Arap isimleri almaya, çocuklarını Müslümanlar gibi sünnet ettirmeye, evlerinde haremlik-selamlık uygulamaya başladılar.³⁹² Yaşanılan bu durum hakim olan kültüre olan ilgi ve alakanın fiiliyata geçmiş hali olarak mülâhaza ediyoruz. Örnek vermek gerekirse Yunanca kaynaklarda adı “Juan Hispalense” olarak geçen Said Matran, Hıristiyanlığı kolayca öğrenebilmeleri için Muahedûn (Hristiyan İspanyollar) için Kitab-ı Mukaddes'e Arapça bir şerh yazmasını örnek olarak verebiliriz. Bu durum Arap dilinin nüfuz ve saygınlığını göstermesi açısından önemlidir. Hıristiyan yazar Alvaro Cordubense “İndicalo Luminoso” adlı eserinde açık bir şekilde Hıristiyan soyluları ve rahiplerini fasih ve belîğ şekilde Arapça konuştukları ve yeni çıkan her Arapça kitabları büyük bir istek ve merakla okuduklarından, kendi kültürleri bir kenara bırakarak Araplara özenmelerini nefretle anlatmaktadır.³⁹³ Hittî de Hıristiyan avamlarının, Latin papazların eserlerini okumayıp Müslümanların eserlerini okuduklarını zikretmektedir.³⁹⁴

Hıristiyan gençlerin kendi kültürlerini bırakıp İslâm kültürünü benimsemeleri ve Müslümanlarla barış içinde yaşamaları, bazı rahip ve keşişleri rahatsız etmişti.³⁹⁵ Bu rahip ve keşişlerin rahatsızlıkları onların dinlerine olan bağlılıklarından kaynaklanıyordu. Ancak şüphesiz ki burada dinî faktöre ek olarak siyasî ve toplumsal diğer etkenler de mevcuttu. Siyasî açıdan Kuzeydeki Hıristiyanlar, sınır bölgelerine saldırı

³⁸⁷ İbn Hayyân, 20; Hittî, III, 813; Ali el-Haccî, *et-Târihu'l-Endelüsî mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûti Gurnata*, 3.baskı, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1987, 284; Hüseyin Münîs, *Fecrü'l-Endelüs: dirâse fi târihi'l-Endelüs mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ kıyâmi'd-devleti'l-Emeviyye*, Dârü's-Suûdiyye, Cidde 1985, 428; Hasan Mahmûd Münâ, *el-Müslimûn fi'l-Endelüs*, Kahire 1986, 85.

³⁸⁸ Na'nâî, 226; Nasrullah, 88; Abbâdî, 355.

³⁸⁹ Abbâdî, 355; Na'nâî, 226-227; Dozy, Reinhart Pieter, *Histoire des Musulmanes d'Espagne*, I, E.j. Brill, Leiden 1883, 260-261; Yıldız, IV, 214.

³⁹⁰ Âl-i Ali, 133; Abbâdî, 355; Na'nâî, 226.

³⁹¹ Ziya Paşa, 133; Nasrullah, 88; Lagzeyevî, 75-76; Münâ, Mahmûd Hasan, *el-Müslimûn fi'l-Endelüs*, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986, 202; Abbâdî, 355-356.

³⁹² Dozy, I, 260-261; Na'nâî, 205; Ali Lagzeyevî, *Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs*, Mektebetü'l-maârif, Rabat 1987, 75-76; Beydûn, 236-237; Hallâf, 55.

³⁹³ Ziya Paşa, 133; Âl-i Ali, 133; İmâmuddin, . 40-41; Dozy, 688.

³⁹⁴ Hittî, Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, II, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998; 813; Münâ, 105.

³⁹⁵ İbn Kûtiyye, 83; Namık Kemal, 428; Dozy, 260-261; Abbâdî, 344-345; Nasrullah, 88; Na'nâî, 227; Beydûn, 88.

düzenlediklerinde ve başarı elde ettiklerinde Kurtuba’da ve diğer şehirlerde yaşayan fanatik Hıristiyanlar, düşmana destek veren gösteriler yaparak onları teşvik ve tahrik ediyorlardı.³⁹⁶ Toplumsal açıdan da Endülüs Müslümanlarının büyük bir gösteriş ve azâmet içinde olmaları, şiir, edebiyat, müzik ve sanat alanında büyük bir ilerleme kaydetmeleri fanatik Hıristiyanlar’ın aşağılık kompleksine kapılmalarına ve onları kıskanmalarına yol açıyordu.³⁹⁷

Hıristiyan gençlerin Arap kültürüne olan bu ilgileri bazı rahip ve keşişlerin tepkisini çekmiş, Hıristiyan halkın dinî duygularını tahrik etmek ve onları kendilerine çekmek için tehlikeli bir yol seçmişlerdir.³⁹⁸ Bu gruplar, Arap kültürüne ve medeniyetine saldırmak yerine İslam inancına saldırmayı tercih ettiler. Buna göre İslamla alakalı bâtil ve uydurma bazı haberler çıkarmaya başladılar.³⁹⁹

Kurtuba’da başlayan bu hareket, ilk Hıristiyan şehitlerini örnek aldıklarını söyleyen, onlar gibi dinleri uğruna ölmek isteyen, İslâm’a hakaret etmeyi gâye edinen Hıristiyan gençlerden oluşmaktaydı. Bu hareketin öncüleri Eulogio ve Alvaro adında iki papaz önderlik ediyordu. Bu papazlar İslam’a ve Peygamber’e hakaret ederek dindarlık ve samimiyetlerini ispât ediyorlardı.⁴⁰⁰

Bazı kaynaklarda bu problemin çıkış noktası olarak şu olay anlatılır: Kurtuba çarşısında Bir Müslüman ile bir Hıristiyan bir konuda tartışırken, Hıristiyan sinirlenerek tartışmayı İslam’a hakaret noktasına götürünce durum kadiya intikal eder ve Mahkeme sonucunda Hıristiyanın idam edilir. İşte bu hâdise, pek çok Hıristiyan’ın “Martir” (şehid) olmalarını sağlamak için, İslâm’a saldırıya kadar varan hareketlerin yayılmasına sebep olan olayın fitilini ateşler.⁴⁰¹

Diğer bazı kaynaklarda ise; Kurtuba kilisesinde görevli bir papaz olan Perfectus’un Hz. Muhammed’e (s.a.v) hakaret ettiği, İslâm’ı hor görüp sövdüğü gerekçesiyle idam edilmesi bu hareketin başlamasına sebep olmuştur (234/850). Rahip Eulogio’nun Papaz Perfecto’yu aziz ilan etmesi ve bir takım kerametler gösterdiğini söylemesi Hıristiyan gençler arasında heyecana sebep olmuş, hareketin gelişmesini sağlamıştır.⁴⁰²

Rahip Perfectus olayından kısa bir süre sonra İsaac adında bir papaz, İslam’a geçmek istediği iddiasıyla kadının huzuruna çıkıp Hz. Muhammed’a (s.a.v) küfür ve hakaretler etmesi üzerine tıpkı Perfectus örneğinde olduğu gibi cezalandırıldı. Hıristiyan halk Perfectusu aziz ilan etti. (235/851).⁴⁰³ İdam olaylarından sonra Hıristiyanlar galeyâna gelmişler, meydanlarda, çarşılarda, mescidlerde İslâm’a ve Hz. Peygamber’e hakaret ederek idam edilmeyi, bu sayede de azizlik mertebesine ulaşmayı amaçlamışlardı.⁴⁰⁴ Bu körü körüne inat ve taassup ateşi uzun süre devam etti ve kendi deyimleriyle Mesih yolunda şehit olmaya âşık on bir ölüm gönüllüsü Hıristiyan’ın ölümüne sebep oldu. Bu hareketin başında yer alan Eulogio’ya ise hapis cezası verildi.⁴⁰⁵ Ancak sonraları 245/859 yılında Muhammed b. Abdurrahman zamanında ölüme mahkum edilerek idam edildi.

Meselenin daha vahim sonuçlara yol açmadan çözüme kavuşturulması gerektiğini düşünen II. Abdurrahman, bu kritik durumda yapılabilecek en doğru hareketin Hıristiyan büyüklerine, kendi aralarında bu hareketi görüşüp bir karara bağlamaları için bir konsil toplamalarını teklif etmek olduğunu düşünüyordu.⁴⁰⁶ Başkanlığına İşbiliyye piskoposu Recarado seçildiği konsilde Kurtuba yönetimini temsilen Başpiskopos Gomes Antonio ve diğer piskoposlar ve papazlar katıldı. (237/851) Günlerce süren toplantılardan sonra, bu tür eylem yapmanın ve İslam dini hakkında hakarete varan sözler sarfetmenin tehlikeli bir cürüm olduğuna, bu nifakçı hareketlerde ısrar edenlerin sebebiyet verecekleri olaylardan kendilerinin sorumlu olacaklarına,

³⁹⁶ Ziya Paşa, 134.

³⁹⁷ Ziya Paşa, 134; Na’nâî, 227; Abbâdî, 355; Beydûn, 236-237

³⁹⁸ Namık Kemal, *Büyük İslâm Tarihi*, sad. İhsan Ilgar, İstanbul 1975, 135; Nasrullah, s. 88-89; Na’nâî, 227; Abbâdî, 355; Beydûn, 237.

³⁹⁹ Nasrullah, 89; Abbâdî, 355; Beydûn, 237; Na’nâî, 227-228.

⁴⁰⁰ Na’nâî, 228; Dozy, 263-264; Yıldız, 214; Algül, 461.

⁴⁰¹ Na’nâî, 228; Yıldız, IV, 214; Nasrullah, 89;

⁴⁰² İbn Kûtiyye, 76-77; İbn Haldûn, IV, 130; Hitti, 814; Nasrullah, 89; Abbâdî, 235; Algül, 461; Hasan İbrâhim Hasan, *Siyâsi, Dinî, Kültürel, Sosyal İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit ve diğerleri, İstanbul 1992, 50.

⁴⁰³ İbn Kûtiyye, 83; Hitti, 814; Sa’dûn Nasrullah, 235; Beydun, 355, Na’nâî, 235-236; Abbâdî, 350; Hasan, 50.

⁴⁰⁴ İbn Kûtiyye, 83; Na’nâî, 236, Hitti, II, 814-815; Nasrullah, 236; Abbâdî, 230; Hasan, 50-51.

⁴⁰⁵ Algül, 461; Yıldız, IV, 216; Hittî, II, 815; Na’nâî, 238; Abbâdî, 257; Nasrullah, 89.

⁴⁰⁶ Yıldız, IV, 216; Nasrullah, 90; Na’nâî, 235-236; Dozy, 270; Hasan, 50-51.

ayrıca kiliseye de karşı gelmiş sayılacaklarına karar verildi.⁴⁰⁷ Konsilin kararı, her ne kadar bu saldırıları hafifletmişse de tamamen ortadan kaldıramamıştı. Çünkü aralarında papaz Eulogio'nun da bulunduğu aykırı grup, hapse atılmalarına rağmen saldırgan tutumlarından vazgeçemediler. Kurtuba yönetimi daha fazla infiale sebep olmamak için onları idam etmeyip canlarını bağışladı.⁴⁰⁸ Daha sonraki yıllarda bu mesele kendiliğinden ortadan kalktı. Kurtuba yönetimi ile Hristiyan İspanyollar arasında ilişkiler eski seyrine döndü.

SONUÇ

Endülüs Emevî tarihinin en önemli hükümdarlarından olan II. Abdurrahman, döneminde devleti iç ve dış düşmanlara karşı mücadele etmiş, Endülüs Emevîleri onun döneminde dünyanın en büyük devletlerinden biri olması için gayret etmişti. Döneminde büyük amcası Abdullah el-Belensî isyanı, Tuleytula'da Hâşim ed-Darrâb, Mârîde'de Süleyman b. Martin ve Mahmûd b. Abdülcebbâr, Mûsâ b. Mûsâ el-Kasî isyanı, Hıristiyan İstişhad hareketine karşı mücadele etmiştir. Buna rağmen II. Abdurrahman, bu isyanlara zamanında müdahale etmiş, daha da büyümesini önlemiştir. Bütün bu sıkıntılara rağmen II. Abdurrahman, başarılı yönetimi ile halkını huzur ve refah içerisinde yaşatmayı bilmiştir. Hatta tarihçiler tarafından onun dönemi "Eyyâmu'l-arûs" olarak adlandırılmıştır.⁴⁰⁹

KAYNAKÇA

1. Abbâdî, Ahmed Muhtâr, *Fi't-târîhi'l-Abbâsî ve'l-Endelüsî*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut 1985, 576 s.
2. *Ahbâru Mecmû'a*, Dârü'l-Kütübi'l-İslâmiyye, Beyrut 1981.
3. Ali, Nüreddîn Âl-i, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Ensâr Yayınları, İstanbul 2010.
4. Algül, Hüseyin, *İslam Tarihi*, Gonca Yayınları, İstanbul 1986,
5. Beydûn, İbrâhim, *ed-Devletü'l-'Arabiyye fi İsbânyâ*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Mısır 1985.
6. Dozy, Reinhart Pieter Anne, *Histoire des Musulmanes d'Espagne*, I-IV, E.J.Brill, Leiden 1883.
7. Ebû Mustafa, Kemâl Seyyid, *Dirâsâtü'l-Endelüsiyye fi't-târîh ve'l hadâra*, Merkezü'l-İskenderiyye li'l-Küttâb, İskenderiyye 1998.
8. Ebû Mustafa, Kemâl Seyyid, *Târihu medineti Belensiyyeti'l-Endelüs*, Merkezü'l-İskenderiyye li'l-kitâb,
9. el-Aselî, Bessâm, *Fennü'l-Harbi'l-İslâmî*, Dârü'l-Fikr, I-V, Beyrut 1984, 709 s.
10. el-Magribî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Musa İbn Saîd, *el-Mugrib fi hule'l-Magrib*, thk. Şevki Dayf, 3. Baskı, Dârü'l-Maârif, Kahire 1978.
11. el-Makkârî, Ebu'l-Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Muhammed, *Nefhu't-Tib min gusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, I-III, Dârü'l-Sadr, Dimaşk 1990.
12. Fikrî, Ahmed, *Kurtuba fi'l-'Asri'l-İslâmî: Tarih ve Hadâra*, Müessesetü Şebâbi'l-Câmi'a, İskenderiyye 1985.
13. Haccî, Abdurrahman Ali, *et-Târîhü'l-Endelüsî mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ sukûti Gırnata*, 3.Baskı, Dârü'l-Kalem, Dimaşk 1987.
14. Hallâf, Muhammed Abdülvehhâb, *Kurtubatü'l- İslâmiyye*, Kahire 2003
15. Hasan, İbrahim Hasan, *Siyâsî, Dinî, Kültürel, Sosyal İslâm Tarihi*, trc. İsmail Yiğit ve diğerleri, İstanbul 1992.
16. Hittî, Philip, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Târîhi*, (çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1998.
17. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, çev. Ahmed Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul, 1970.
18. İbnü'l-Hatîb, Muhammed b. Abdullah, *Târihu İsbâniyyeti'l-İslâmiyye*, Dârü'l-Mekşûf, Beyrut 1956.

⁴⁰⁷ Beydûn, 243; Na'nâî, s. 235-236; Nasrullah, 88; Provençal, 151; Hasan, 50; Abbâdî, 357.

⁴⁰⁸ Na'nâî, 238; Ziya Paşa, 139; Abbâdî, 357; Beydûn, 243; Nasrullah, 90.

⁴⁰⁹ İbn İzârî, II, 136; Makkarî, I, 325; İbnü'l-Hatîb, I, 20.

19. İbn Hayyân, Ebû Mervan Hayyan b. Halef b. Hüseyin el-Ümevî, el-Muktebes fi târihi'l-Endelüs, Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1990.
20. İbn İzârî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülvâhid el-Merraküşî, *el-Beyânü'l- Muğrib fi ahbâri'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, I-III, E.J.Brill, Leiden 1951.
21. İbn Kûtiyye, *Târihu İftitâhi'l-Endelüs*, el-Mektebetü'l-Endelüsiyye, I-II, Kahire 1989.
22. İmameddin, S. Muhammed, Endülüs Siyâsi Târîhi, çev. Yusuf Yazar, Rehber Yayıncılık, Ankara 1990, 450 s.
23. İnân, Muhammed Abdullah, ed-Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs, 3.baskı, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 1988, I-VI, 773 s.
24. Kaplan, Senâ, *Valilik ve Emirlik Dönemlerinde Endülüs Emevîlerinde İktidar Mücadelesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.
25. Kemal, Namık, Büyük İslam Tarihi, sadeleştiren: İhsan İlgar, İstanbul 1975.
26. Kennedy, H, *Muslim Spain and Portugal: A portugal History of al-Andalus*, Longman Press, London 1996.
27. Kuhîle, Ubbâde, *Târihu'n-nasârâ fi'l Endelüs*, Külliyyetü'l-Edeb, Kahire 1993.
28. Lagzeyevî, Ali, Edebü's-siyâse ve'l-harb fi'l-Endelüs, Mektebetü'l-Maârif, Rabat 1987.
29. Mûnis, Hüseyin, *Fecrü'l-Endelüs; dirâse fi târihi'l-Endelüs mine'l-fethi'l-İslâmî ilâ kıyâmi'd-devleti'l-Emeviyye*, Dârü's-Suûdiyye, Cidde 1985
30. Münâ, Mahmud Hasan, el-Müslimûn fi'l-Endelüs, Dârü'l-Fikri'l-Arabî, Kahire 1986.
31. Na'nâi, Abdülmecid, ed-Devletü Ümeviyye fi'l-Endelüs, Dârü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1980.
32. Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fi fûnûni'l-edeb*, I-XXX, Dârü'l-kütübi'l-Misriyye, Kahire 1985.
33. Nasrullah, Sa'dûn, *Tarihu'l-'Arabi's-Siyasi fi'l-Endelüs*, Darü'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1998.
34. Öz, Şaban, *İslâm Tarihi*, Çizgi Yay., İstanbul 2011.
35. Özdemir, Mehmet, "Tuleytula", *DİA*, XXXXI, İstanbul 2012
36. Özdemir, Mehmet, Endülüs Müsümanları, I, TDV, Ankara 1994
37. Paşa, Mühce Emin, *Sükûtü'l-Endelüs: Târihuhû ve Esbâbuhû*, Dârü'n-Nehdeti'l-'Arabiyye, Dımaşk 2002
38. Paşa, Ziyâ, *Endülüs Tarihi*, I-IV, Timaş Yay., İstanbul 2012.
39. Évariste Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, E.J.Brill, Leiden 1948
40. Sâlim, Abdülazîz, *Fî târih ve hadâreti'l-İslâm fi'l-Endelüs*, Müessesetu Şebabi'l-Câmia, İskenderiyye 1985, 415 s.
41. Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ Yay., İstanbul 1987.

(24)

Ahmed İrfan Mahmood GADAK*⁴¹⁰; Ayad Murtdha Hasan KAHİYAH**⁴¹¹

400 METRE KARIŞIK STİL YÜZME ANTRENMANI YAPAN BİREYLERİN SOLUNUM VE DOLAŞIM SİSTEMLERİNDE KRONİK VE ANLIK ADAPTASYONLARIN FONKSİYONEL ETKİLERİ

FUNCTIONAL EFFECTS OF CHRONIC AND ACUTE ADAPTATIONS IN RESPIRATORY AND CIRCULATORY SYSTEMS OF INDIVIDUALS TRAINING 400-M MEDLEY SWIMMING

ÖZ

Bu alıőma; 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrası kronik ve anlık ölçümlerde aktivite sırasında ortaya çıkan fonksiyonel değişkenlerin tespit edilmesi ile kronik ve anlık ölçümler arasındaki istatistiksel farklılıkların belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırma grubu; 400 metre karışık stil yüzme kategorisindeki milli takım üyelerinden seçilen 10 erkek yüzücüden oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan veri toplama aracı olarak; “EKG cihazı, Ölçüm Formu, Anket Formu, Bisiklet cihazı (Ergometer), Akciğer fonksiyonları için spirometre (Spirometer) cihazı, Kan basıncı cihazı, Kronometre, Boy ve kilo ölçüm cihaz, Burun tıkacı, Eko manuel hesap makinesi” veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. Sonuç olarak; “kalp atış hızı”, “kandaki hemoglobin düzeyi”, “sistolik kan basıncı”, “diastolik kan basıncı”, “fiziksel çalışma kapasitesi”, “yaşamsal kapasite”, “birinci saniyede zorlu ekspirasyon hacmi”, “gönüllü ventilasyon hacmi” için anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark ortaya çıkarken “maksimum oksijen tüketimi” için kronik ölçüm lehine rastgele bir fark ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle toplam 9 değişkenden; 8 değişken için anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark, 1 değişken için kronik ölçüm lehine rastgele bir fark tespit edilmiştir. Ayrıca; 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve anlık ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmaktadır, hipotezi kabul edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 400 Metre Karışık Stil Yüzme, Solunum ve Dolaşım Sistemleri, Kronik ve Akut Adaptasyonlar.

ABSTRACT

This study was conducted to determine the functional variables that occur during the activity in chronic and instantaneous measurements after 400-m medley swimming training and to determine the statistical differences between chronic and instantaneous measurements. The research group consisted of 10 male swimmers selected from the national team members in the 400-m medley swimming category. “ECG device, Measurement Form, Questionnaire Form, Ergometer, Spirometer device for lung functions, Blood pressure device, Stopwatch, Height and weight measurement device, Nasal plug, Eco manual calculator” were used as data collection tools. As a result, a significant difference was found in favor of instantaneous measurement for “heart rate”, “hemoglobin level in blood”, “systolic blood pressure”, “diastolic blood pressure”, “physical work capacity”, “vital capacity”, “forced expiratory volume in the first second”, “voluntary ventilation volume”, while a random difference was found in favor of chronic measurement for “maximum oxygen consumption” and. In other words, out of a total of 9 variables, a significant difference in favor of immediate measurement was found for 8 variables and a random difference in favor of chronic measurement was found for 1 variable. In addition, the hypothesis that there are statistically significant differences between chronic and instantaneous measurements after 400-m medley swimming training was accepted.

Keywords: 400-m Medley Swimming, Respiratory and Circulatory Systems, Chronic and Acute Adaptations.

^{410*} Ahmed İrfan Mahmood GADAK, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri, ahmet93gedik@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-1036-190

⁴¹¹ Ayad Murtdha Hasan KAHİYAH, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri, ayadkahya91@gmail.com, Orcid ID: 0000-0001-7299-9632

GİRİŞ

Son dönemlerde, fiziksel ve fizyolojik performansın optimizasyonuna yönelik bilimsel incelemelerde dikkate değer bir artış gözlenmiştir. Bu artış, sporcunun kondisyon ve beceri seviyelerini objektif olarak değerlendirebilecek göstergelerin kullanımının önemini vurgulamaktadır. Bu göstergeler, fonksiyonel sistemlerin performansını her düzeyde -küçükten büyüğe- detaylı bir şekilde analiz etmeyi mümkün kılarak, tıp, psikoloji, sosyoloji ve bilgisayar bilimi gibi farklı disiplinlerden gelen bilgilerle zenginleştirilmiştir. Özellikle uzun süreli fiziksel aktiviteler esnasında, solunum ve dolaşım sistemlerinin kapasitesi, vücudun artan oksijen ve kan ihtiyaçlarını karşılama yeteneği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu sistemlerin etkinliği, sporcuların performans sınırlarını belirleyen temel faktörlerden biri olarak kabul edilmekte, dolayısıyla bu alanlarda yapılan araştırmalar, sporcunun genel performansını doğrudan etkileyebilecek stratejilerin ve antrenman programlarının geliştirilmesine katkı sağlamaktadır.

Yüzme, global çapta yaygın bir popülerlik kazanmış, yaşamın farklı evrelerinde insanlar tarafından uygulanabilen bir spor olarak öne çıkmaktadır. Bu aktivitenin temel cazibesi, basitlik ve erişilebilirlik özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak, yüzmenin benzersiz bir yönü, geniş yaş aralığındaki bireyler tarafından kolaylıkla uygulanabilmesidir (Karakaş, Kolayış ve Eskiler, 2015). Bu sporun evrensel kabul görmesinde, uygulandığı su ortamının doğal özellikleri -özellikle yerçekimi, suyun yoğunluğu ve suya karşı oluşan direnç gibi faktörler- önemli bir rol oynamaktadır. Bu doğal unsurlar, yüzme aktivitesinin gerçekleştirilmesinde hem fiziksel hem de teknik düzeyde temel engeller olarak işlev görür. Yüzmenin bu fiziksel ve mekanik özellikleri, sporcuların performansını etkileyen kritik faktörler arasında yer almakta, dolayısıyla bu sporun bilimsel incelemesi, bu engelleri aşma ve sporcuların su içindeki verimliliğini artırma stratejileri üzerine yoğunlaşmaktadır (Batu ve Aydın, 2020; Gökhan, Kürkçü ve Devocioğlu, 2011).

Yüzücülerde gözlemlenen *fonksiyonel adaptasyonlar*, belirli hareketlerin sürekli tekrarı sonucunda ortaya çıkan fonksiyonel, anatomik ve biyomekanik değişikliklerin bütünü olarak tanımlanabilir (Özdoğru, 2018, s.26-28). Wilmore (1971, s. 27) tarafından yapılan açıklamalarda, fiziksel eforun başlamasıyla birlikte kalp atış hızı ve solunum hızında meydana gelen artışın, *anlık adaptasyon* (acute adaptation⁴¹²) olarak adlandırılan akut bir reaksiyonu temsil ettiği belirtilmektedir. Bu akut adaptasyonlar, vücudun fiziksel aktiviteye anında yanıtı olarak görülebilir. Öte yandan, uzun süreli ve düzenli antrenmanların yol açtığı *kronik adaptasyonlar* (chronic adaptation⁴¹³) ise kalbin genişlemesi, kas kuvvetinin ve kas liflerinin kalınlığının artması gibi daha kalıcı fonksiyonel değişikliklere neden olmaktadır. Bu tür kronik adaptasyonlar, yüzücülerin performansındaki artışın ve dayanıklılığın fizyolojik temellerini oluşturur, böylece sporcuların uzun vadeli antrenman programlarına adaptasyonu sağlanmış olur. Bu adaptasyon süreçleri, sporcunun sağlığını ve performansını optimize etmek için kritik öneme sahiptir, çünkü vücudun bu adaptasyon kabiliyeti sayesinde, artan fiziksel taleplere daha etkili bir şekilde yanıt verebilir hale gelir.

Antrenman sürecinin düzenli olarak sürdürülmesi ve herhangi bir kesintiye uğramaması, yüzücülerin fonksiyonel sistemlerinin verimliliğini artırma açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, araştırmanın önemi, “400 metre karışık stil yüzme disiplinine yönelik özelleştirilmiş antrenman programlarının uygulanması sonucu solunum ve dolaşım sistemlerinin fonksiyonel göstergelerinde meydana gelen değişimlerin tespit edilmesi ve bu değişimlerin hem kronik hem de akut durumlar açısından değerlendirilmesi” açısından ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemle, antrenman ve eğitim programlarına yönelik stratejik iyileştirmeler ve optimizasyonlar gerçekleştirilebilir. Yapılan testler ve değerlendirmeler, yüzücülerin performans seviyelerini maksimize etme ve onlara rekabet üstünlüğü sağlama potansiyeline sahip temel araçlardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma, antrenman metodolojilerinin sürekli geliştirilmesi ve sporcunun bireysel ihtiyaçlarına göre uyarlanması gerekliliğini vurgulamakta, böylelikle yüzücülerin hem fiziksel hem de fonksiyonel kapasitelerini en üst düzeye çıkarmalarına olanak tanımaktadır.

Bu çalışma, yüzme ve ilgili fizyolojik adaptasyon mekanizmaları üzerine odaklanmaktadır, özellikle

⁴¹² Akut (anlık) adaptasyon, en az bir aerobik egzersizi takiben 30 gün veya 1 ay içinde meydana gelen herhangi bir değişikliktir (Farrell ve Turgeon, 2023).

⁴¹³ Kronik adaptasyon, düzenli egzersizin başlamasından 30 gün sonra meydana gelen herhangi bir değişikliktir (Farrell ve Turgeon, 2023).

uzun süreli düzenli antrenmanın Kardiyorespiratuar Sistem⁴¹⁴ üzerindeki kronik ve anlık adaptasyonları üzerindeki etkisini inceler. Araştırma, antrenman programlarının ve metodolojilerinin, bu adaptasyon süreçleri üzerinde nasıl önemli ve gerekli değişiklikler yapabileceği konusunda derinlemesine bir inceleme sunar. Çalışmanın temel sorunsalı, fizyolojik ve biyokimyasal değişimlerin, özellikle karışık stil yüzme gibi aktiviteler sırasında nasıl kritik bir rol oynadığını detaylı bir şekilde araştırmaktadır. Bu bağlamda, sunulan araştırma, söz konusu adaptasyon mekanizmalarının anlaşılmasında ve antrenman stratejilerinin geliştirilmesinde temel bir öneme sahiptir. Bu adaptasyonlar hem akut hem de kronik düzeyde, sporcu sağlığı ve performansı açısından merkezi bir yere sahiptir, bu nedenle antrenman programlarının bu adaptasyon süreçlerini destekleyecek şekilde tasarlanması gerekmektedir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Çalışmada; araştırma hedeflerine ulaşmaya uygunluğu nedeniyle betimsel istatistik yönteminden yararlanılmıştır. İstatistik, özünde verilerin belirlenen bir hedef doğrultusunda toplanması, sınıflanması, analiz edilmesi ve elde edilen sonuçların yorumlanması süreçlerini kapsar. Toplanan verilerin özetlenmesi veya detaylı bir şekilde açıklanması için istatistiksel metodolojiler devreye girer. Bu yöntemlerin uygulanmasıyla gerçekleştirilen analiz türü, *betimsel istatistik* olarak adlandırılır. Betimsel istatistikte ihtiyaç duyulan veriler; anket, gözlem, görüşme, deney, tarama vb. yollardan hangi biri veya birkaçı ile doğru, geçerli, şeffaf ve güvenilir bir şekilde elde edilir (Suleymanova, 2015, s.23).

Araştırmada; “(i) Aritmetik ortalama, (ii) Standart sapma, (iii) Değişim katsayısı, (iv) İlişkili örnekler için t testi” gibi çeşitli istatistiksel araç ve yöntemleri kullanmıştır.

Araştırma kapsamında uygulanan testleri gerçekleştirmeden önce; (i) araç ve cihazların hazırlanması, (ii) sıcaklığın tespit edilmesi, (iii) hataları önlemek için test talimatlarının açıklanması, (iv) her formda yüzücülerden bilgi alınması” hususları dikkate alınmıştır.

Araştırma kapsamında; “21 Mayıs 2023 ile 22 Haziran 2023 tarihleri arasında” uzun süreli düzenli yüzme antrenmanı sonucu solunum ve dolaşım sisteminin kronik fonksiyonel adaptasyonunun bilinmesi açısından önemli bir gösterge olan Kronik Testler yapılmıştır. “15 Temmuz 2023 ile 5 Ağustos 2023 tarihleri arasında” ise 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında Akut Testler yapılmıştır.

Araştırma Problemi

Fonksiyonel değişkenlerin ölçümünün temel amacı, yüzücülerin performansını maksimum seviyeye ulaştırmaktır. Bu değişkenler, yüzücünün performansındaki potansiyel eksiklikler ve erken yorgunluk belirtilerinin tespit edilmesinde kritik ve doğru bilgiler sunmaktadır. Her ne kadar bu adaptasyonlar spesifik disiplinlere ve aktivitelerin gerektirdiği enerji sistemlerine bağlı olarak farklılık gösterse de düzenli antrenman sonucu elde edilen fonksiyonel adaptasyonlar, antrenman programlarının ve metodolojilerinin geliştirilmesi ve entegrasyonu açısından kritik bir öneme sahiptir. Fizyolojik değişkenlerin incelendiği çalışmalarda bireysel karışık stil yüzme disiplininin eksikliği, Irak Yüzme Federasyonu’nun onayladığı dijital sonuçlara dayanarak bu aktivite düzeyinin düşük olduğu görüşü, yerel ve uluslararası katılımın sınırlı olması gibi faktörler, araştırmacıları yüksek performans seviyelerine ulaşılmasını desteklemek amacıyla yüzme etkinliğinde fonksiyonel değişkenlerin rolünü incelemeye yönlendirmiştir. Bu bağlamda, söz konusu araştırma, yüzme performansını artırma stratejilerine yönelik önemli katkılarda bulunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma; “insan, zaman, mekân” faktörleri dikkate alınarak sınırlandırılmıştır. Söz konusu sınırlılıklara ilişkin açıklamalar aşağıda kısaca verilmiştir.

Araştırma:

- İnsan faktörü yönüyle; milli takım yüzücüleri ve ileri kategoride yer alan yüzücüler ile sınırlıdır.
- Zaman faktörü yönüyle; 21/5/2023 ile 5/8/2023 tarihleri arasında yapılan ölçümler ile sınırlıdır.

⁴¹⁴ *Kardiyovasküler Sistem*, kalbin atmasını sağlayan ve kanı vücuda pompalayan sistemdir. Sistem kalp tarafından kontrol edilir ve damarları, kılcal damarları ve arterleri içerir. Bunların hepsi birlikte vücuda kan ve oksijen pompalar.

• Mekân faktörü yönüyle; Bağdat Al-Qadisiyah Kapalı Yüzme Havuzu ve Bağdat Üniversitesi Beden Eğitimi Fakültesi Fizyoloji Laboratuvarı ile sınırlıdır.

Araştırmanın Amaçları ve Hipotezi

Araştırmada; “400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrası kronik ve anlık ölçümlerde aktivite sırasında ortaya çıkan fonksiyonel değişkenlerin tespit edilmesi ile kronik ve anlık ölçümler arasındaki istatistiksel farklılıkların belirlenmesi” amaçlanmaktadır.

Bu amaç doğrultusunda hipotez oluşturulup test edilmiştir. Söz konusu hipotez ise, “H₁: 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve anlık ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmaktadır.” şeklinde kurulmuştur.

Araştırma Grubu

Araştırma *evreni*; 400 metre karışık stil yüzme kategorisindeki milli takım üyelerin oluşmaktadır. Araştırma *örnekleme*; 400 metre karışık stil yüzme kategorisindeki milli takım üyelerinden seçilen 10 erkek yüzücüdür oluşmaktadır.

Araştırmaya, 2023 yılında evren içerisinde basit tesadüf örnekleme yöntemiyle seçilen 400 metre karışık stil yüzme kategorisindeki milli takım üyeleri içinden toplam 10 yetişkin erkek gönüllü katılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin dağılımlar Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Antropometri Değerleri

<i>Parametreler</i> <i>Değişkenler</i>	<i>Aritmetik ortalama</i>	<i>Standart sapma</i>	<i>Medyan</i>	<i>Çarpıklık katsayısı</i>
Yaş (yıl)	18.9	0.79	18.5	1.51
Boy (cm)	168.5	4.47	169	-0.33
Ağırlık (kg)	61.9	1.9	65	-0.15

Tablo 1’de görüldüğü üzere katılımcılara ilişkin Antropometri⁴¹⁵ değerleri yer almaktadır. Araştırma örneğinin homojenitesini doğrulamak amacıyla yürütülen analizde çarpıklık katsayısı testi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre;

• Yaş, boy ve ağırlık parametrelerine ilişkin çarpıklık katsayısı değerleri (-3 ile +3) aralığında yer almaktadır. Bu bulgu, söz konusu örneklem grubunun normal dağılım eğrisi içerisinde homojen bir yapıda olduğunu ve benzer karakteristik özellikler taşıdığını ima etmektedir.

• Kronik fonksiyonel değişkenlerin ölçümüne yönelik yapılan testte ise çarpıklık katsayısı yine (-3 ile +3) aralığında değişkenlik göstermiştir. Bu durum, ilgili örneklem grubunun normal dağılım eğrisi dahilinde homojen bir dağılım gösterdiğini ve özdeş özellikleri paylaştığını göstermektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında; “(i) EKG⁴¹⁶ cihazı, (ii) Ölçüm Formu, (iii) Anket Formu, (iv) Bisiklet cihazı (Ergometer), (v) Akciğer fonksiyonları için spirometre (Spirometer) cihazı, (vi) Kan basıncı cihazı, (vii) Kronometre, (viii) Boy ve kilo ölçüm cihaz, (ix) Burun tıkaçı, (x) Eko manuel hesap makinesi” veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Kalp atış hızı ölçümü; tüm katılımcıların fiziksel efordan önce ve sonra kalp atışları 25 mm/sn hızda

⁴¹⁵ *Antropometri*; fiziksel antropolojide kullanılan ve insan vücudunun belirli özelliklerini inceleyip, standartları belirleyen yöntemdir. Kişinin ağırlığını, vücut ölçülerini, gücünü ve hareket sınırlarını belirli noktaları esas alarak ölçer. Kişilerin birbirleri ile karşılaştırılmasını sağlar.

⁴¹⁶ *Elektrokardiyografi (EKG)*, kalp ve bilekler gibi vücut noktalarına yerleştirilen elektrotlar ile kalbin kasılması sırasında ortaya çıkan elektriksel aktivitenin grafiksel olarak kaydedildiği bir işlemdir.

çalışan EKG cihazı kullanılarak ölçülmüştür. Nihai sonucu elde etmek için 6000 sayısı saniyede M(R-R)'ye bölünmüştür. 25 mm/sn hızında kullanılan planlama cihazının hızı bilindikten sonra saniyedeki nabız sayısını çıkarmak için M hızının (R=R), 6 ile çarpılması gerekmektedir. Daha sonra 6000'i M(R-R)'e böldükten sonra dakika başına nabız tespit edilir.

Dolaşım sisteminin fonksiyonel değişkenlerinin ölçümü; kandaki Hemoglobin⁴¹⁷ (HGB) düzeyi, patolojik analiz laboratuvarı uzmanı tarafından kan örneği alınarak ölçülmüş ve bunun ölçüm formuna kaydedilmesi amacıyla fonometre ve drabten solüsyonu kullanılarak laboratuvarda analiz edilmiştir.

Kan basıncı ölçümü; iki şekilde yapılır birincisi, voltaj B'den önce, sistolik ve diastolik kan basıncının okunması ile yapılır, ikincisi ise efor sarf edilmesi durumunda, ölçüm 5 dakika dinlendirildikten sonra yapılır ve ardından doğrudan ve öncekiyle aynı şekilde ölçüm yapılır.

Fiziksel çalışma kapasitesi (physical working capacity, PWC₁₇₀ Testi⁴¹⁸) ölçümü; bu ölçüm şu adımlarla gerçekleştirilir: (i) Nabız, ilk efordan sonra, 50 devir/dakika hızda ve 125 Watt'lık bir yükte bir arkometre kullanılarak üç dakikalık bir süre boyunca ölçülür ve ardından, kaydedilmesi amacıyla kalp atış hızı hesaplanır. (ii) Yüzücü çarkı ilkiyle aynı hızda ve 150 watt'lık bir yükte ikinci kez üç dakika süreyle çevirir ve ardından kalp atış hızı hesaplanır (Rowland, Rambusch, Staab, Unnithan ve Siconolfi, 1993; Klusiewicz, Faff ve Zdanowicz, 1997).

Daha sonra araştırmacı PWC₁₇₀ Testi için Karpman Denklem'i kullanmıştır.

$$PWC_{170} = N_1 + (N_2 - N_1) \times (170 - HR_1) / (HR_2 - HR_1)$$

Denklemden; "N₁: ilk efor, N₂: ikinci efor, HR₁: ilk kalp atış hızı (heart rate, HR), HR₂: ikinci kalp atış hızı" ifade edilmektedir. Araştırmacı denklemin sonucunu; "kg/m/dakika" 6 ile çarparak bulmuştur. Bu noktada; "1 watt = 6 kg/m/dakika" eşdeğer olarak değerlendirilmiştir.

Solunum sisteminin fonksiyonel değişkenlerinin ölçümü; maksimum oksijen tüketimi VO₂max⁴²⁰ ile ölçülür. Bu da PWC₁₇₀ benimsenerek Karpman Denklemi (Karpman, 1983) kullanılarak ölçülmektedir.

$$VO_2max = 2.2 + PWC_{170} + 1070$$

Yaşamsal kapasite ölçümü; elektrikli bir spirometre ile ölçüm yapılır. Yüzücü, havanın kaçmasını önlemek için burun kısıpacı yerleştirdikten sonra mümkün olan maksimum nefesi vermeye başlar. Daha sonra nefesle verilen havanın hacmini ve parçalarını litre ifade eden form otomatik olarak çıkmaya başlar. Her yüzücüye üç deneme hakkı verilir ve en iyisi birinci olarak alınır.

Birinci saniyede zorlu ekspirasyon⁴²¹ hacmi ölçümü; lastik tüpten maksimum nefes alınarak ve havanın göğüs içinde tutulmasıyla yapılır. Daha sonra tüp ağza yerleştirilir ve hava maksimum güç ve hızla dışarı verilir, ardından tüpün içinden maksimum nefes alınır ve cihaz bilgileri otomatik olarak görüntülenir.

Gönüllü ventilasyon⁴²² hacmi ölçümü; önceki cihazla aynı şekilde ölçülür. Burada 12 saniye boyunca tüpün içine maksimum derinlikte ve mümkün olan en yüksek hızda nefes verilir. Gönüllü olarak nefes alma

⁴¹⁷ Hemoglobin, kemik iliğinde üretilen ve kırmızı kan hücrelerinde depo edilen demir açısından oldukça zengin bir proteindir. Ayrıca kana kırmızı rengini veren maddedir.

⁴¹⁸ PWC₁₇₀: genellikle belirli bir kalp atış hızıyla ilişkilidir ve aerobik uygunluğun bir ölçüsü olarak kullanılır. En yaygın testi PWC₁₇₀ olarak adlandırılır ve 170 atım dk-1 kalp hızında yapılabilecek maksimum iş miktarıyla ilgilidir. Bu değer, çoğu insan için yüksek ancak iyi tolere edilen bir çalışma seviyesi olduğu için seçilmiştir (Oxford Reference, 2024).

⁴¹⁹ Fiziksel Çalışma Kapasitesi Testi; test edilen kişinin aerobik performans kapasitesini değerlendirmek için performans teşhisindeki test prosedürlerinden biridir. Sabit kalp atış hızı eşiklerinin kalp atış hızı performans diyagramındaki konumu test kriteri olarak kullanılır. PWC₁₃₀, PWC₁₅₀ ve PWC₁₇₀ kalp atış hızı eşikleri, rehabilitasyondan amatör, rekabetçi ve yüksek performanslı sporculara kadar değişen ilgili hedef test grubuna göre ortak ve ampirik olarak belirlenmiş parametrelerdir (Bland, Pfeiffer ve Eisenmann, 2012).

⁴²⁰ VO₂ max veya maksimal oksijen tüketimi, bir bireyin yoğun veya maksimal egzersiz sırasında kullanabileceği maksimum oksijen miktarını ifade eder. Bu ölçüm genellikle kardiyovasküler uygunluğun ve aerobik dayanıklılığın en iyi göstergesi olarak kabul edilir. VO₂ max testi, aerobik veya kardiyovasküler uygunluğun altın standardı veya en doğru testidir. VO₂ max, hücrelerin enerji için oksijeni ne kadar verimli kullandığını hesaplar (Rankovic, Mutavdzic, Toskic, Preljevic, Kocic, Nedin-Rankovic ve Damjanovic, 2010).

⁴²¹ Solunum mekanizması soluk alma *inspirasyon* ve soluk verme *ekspirasyon* şeklinde gerçekleşir. *İnspirasyonda* göğüs boşluğu genişler, *ekspirasyonda* göğüs boşluğu daralır.

⁴²² Ventilasyon, havanın akciğer içine ve dışına yaptığı harekettir. Temel amaç solunumun en doğru şekilde yerine getirilmesidir.

derinliği nefes alma sayısını temsil eder.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu bölümünde veri toplama araçlarının -EKG cihazı, Ölçüm Formu, Anket Formu, Bisiklet cihazı (Ergometer), Akciğer fonksiyonları için spirometre (Spirometer) cihazı, Kan basıncı cihazı, Kronometre, Boy ve kilo ölçüm cihaz, Burun tıkaçı, Eko manuel hesap makinesi- uygulanması ile elde edilen verilerin istatistiksel sonuçları, analizleri ve yorumları yer almaktadır.

Tablo 2’de tüm araştırma değişkenleri için 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve anlık testler için hesaplanan *aritmetik ortalama*, *standart sapma* ve *t değeri* gösterilmektedir.

Tablo 2. 400 Metre Karışık Stil Yüzme Antrenmanı Sonrası Kronik ve Anlık Test Sonuçları

İstatistiksel Özellikler Değişkenler	Kronik değer		Anlık değer		Hesaplanan kronik ve anlık t değeri	Kronik değişim katsayısı	Anlık değişim katsayısı
	s-	\bar{u}	s-	\bar{u}			
Kalp atış hızı	71.3	2.45	102.5	8.24	2.87	0.03	0.08
Kandaki hemoglobin düzeyi	12.73	0.40	12.89	0.50	1.86	0.03	0.03
Sistolik kan basıncı	118.5	3.33	126	4.55	2.77	0.02	0.03
Diastolik kan basıncı	75.6	3.71	70	3.37	7.36	0.05	0.05
Fiziksel çalışma kapasitesi	1050	85.2	1046	31.6	1.93	0.08	0.02
Maksimum oksijen tüketimi	3350	29.5	3669	128.5	0.05	0.08	0.03
Yaşamsal kapasite	4.6	0.26	5.01	0.21	1.95	0.05	0.04
Birinci saniyede zorlu ekspirasyon hacmi	4.95	0.26	6.25	0.51	3.93	0.05	0.8
Gönüllü ventilasyon hacmi	8.61	2.61	123.5	6.25	1.85	0.05	0.05

*Serbestlik derecesi=9, **Hata oranı= $p < 0.05$, ***t değeri 1.83

Aşağıda; Tablo 2’de yer alan “Kalp atış hızı, Kandaki hemoglobin düzeyi, Systolik kan basıncı, Diastolik kan basıncı, Fiziksel çalışma kapasitesi, Maksimum oksijen tüketimi, Yaşamsal kapasite, Birinci saniyede zorlu ekspirasyon hacmi, Gönüllü ventilasyon hacmi” ile ilgili ölçüm sonuçlarına ilişkin analizler ve tartışmalar yer almaktadır.

Kalp Atış Hızı

Tablo 2, aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların anlamlılığını doğrulamak amacıyla, 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kalp atış hızının kronik ve anlık ölçümlerinde araştırma örneğine yönelik özel testin sonuçlarını göstermektedir. Bağlantılı örnekler için t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve anlık ölçüm için hesaplanan t değeri 2.87 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2’deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak sürekli özel antrenmanın dinlenme sırasında ve efor sonrasında kalp atış hızında bir azalmaya yol açtığı söylenebilir.

Councilman (1998), yüzücülerin dinlenme zamanlarında daha düşük bir nabza sahip olduklarını ve bunun yavaş sempatik sinir aktivitesinin bir sonucu olduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca bu durumun kalbe daha fazla rahatlama süresi sağladığını belirtmektedir. Böylece toplardamardan gelen kanın kalbe daha fazla miktarda kanla dönmesi sağlanarak kalbin daha az enerjiyle kan pompalama fonksiyonu iyileştirilir. El-Basri

(1983), vücut stresi ile kalp atış hızı arasında doğrudan bir ilişki olduğundan vücut stresinin sıvı kaybına, kan konsantrasyonunun artmasına ve kalp atış hızının yükselmesine neden olduğunu dile getirmektedir.

Kandaki Hemoglobin Düzeyi

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 1.86 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak oksijenli hemoglobinin ayrışması iki katına çıktıkça daha büyük bir efor gerektiren maksimum oksijen tüketimi seviyesinde bir azalmaya yol açan artan eforla ilişkilendirilebilir.

Abu Al-Ala (1982, s. 51), hemoglobinin kan dinamiğini etkileyen sıvılardan biri olduğuna dikkat çekmektedir. Maksimum oksijen tüketimindeki azalma kırmızı pigmentte azalmaya neden olur. Miktarlar büyük olduğunda oksijenle birleşebilir ve ayrılabilir. Rous ve Kachnar (1978), yüzme veya herhangi bir uzun süreli aktivitenin, çalışan kaslardaki kılcal damarların genişlemesine yol açtığını, bunun da oksijenin transferine ve daha fazla hemoglobin ile birleşme kabiliyetine, doyma oranının artmasına ve kanın kabiliyetinin artmasına yol açtığını belirtmektedir.

Sistolik Kan Basıncı⁴²³

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 2.77 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak sistolik ve diastolik basıncın, uygulanan eforun yoğunluğuyla orantılı olduğu söylenebilir.

Abu Al-Alaa (1982), kas çalışmasının efordan hemen sonra sistolik kan basıncında artışa ve diastolik kan basıncında düşüşe yol açtığını vurgulamaktadır. Yüksek tansiyon birçok faktörden etkilenir. Bunlardan en önemlileri yaş, antrenman türü, ilgili kas miktarı ve vücut pozisyonudur. Vücudun üst yarısına efor uygulandığında kollarda kan basıncı bacaklara göre daha yüksektir ve fiziksel eforun ardından iyileşme döneminde kan basıncı düşer.

Diastolik Kan Basıncı⁴²⁴

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 7.36 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak sistolik ve diastolik basıncın, uygulanan eforun yoğunluğuyla orantılı olduğu söylenebilir.

Abu Al-Alaa (1982), kas çalışmasının efordan hemen sonra sistolik kan basıncında artışa ve diastolik kan basıncında düşüşe yol açtığını vurgulamaktadır. Yüksek tansiyon birçok faktörden etkilenir; bunlardan en önemlileri yaş, antrenman türü, ilgili kas miktarı ve vücut pozisyonudur. Vücudun üst yarısına efor uygulandığında kollarda kan basıncı bacaklara göre daha yüksektir ve fiziksel eforun ardından iyileşme döneminde kan basıncı düşer.

Fiziksel Çalışma Kapasitesi

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini

⁴²³ Tansiyon arteriyel sistolik ve diastolik olmak üzere iki bileşenden oluşur. *Sistolik* değer, kalp kasıldığında kalpten damarlara doğru atılan kanın damar duvarında yaptığı basınçtır.

⁴²⁴ Tansiyon arteriyel sistolik ve diastolik olmak üzere iki bileşenden oluşur. *Diastolik* değer kalp gevşediğinde hâlâ damar duvarında mevcut olan basınçtır.

doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 1.93 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Tablo 2'de PWC₁₇₀ fiziksel çalışma kapasitesi testinin sonuçları gösterilmektedir. Sonuçlar, kronik ve anlık ölçümler arasında, 400 metre karışık stil yüzme antrenmanının ardından anlık ölçüm lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Sonuç olarak farklılıkların yüzücüler tarafından uygulanan özel antrenmanın etkisiyle ortaya çıktığı söylenebilir.

Abu Al-Alaa (1982), PWC₁₇₀ değerinin temel olarak birinci ve ikinci eforlardan sonraki nabız hızına dayanması nedeniyle dayanıklılık sporcularının en yüksek fiziksel kondisyon yüzdesine ulaştığını doğrulamaktadır. Qaba (1989, s.81), fiziksel çalışma kapasitesi için yapılan özel testlerin sonuçlarının dayanıklılık sporcuları için yararlı olduğuna dikkat çekmektedir. Hassan Hussein (1990, s.76), uzun vadeli aktivitelere yönelik uzmanlık eğitiminin sürekliliğinin, solunum ve dolaşım sistemlerine daha iyi iş ve daha az enerji sağladığını doğrulamaktadır.

Maksimum Oksijen Tüketimi

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 0.05 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden küçüktür. Bu durum *kronik ölçüm lehine rastgele bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bunun nedeni, bu farklılıkların ortaya çıkmasında temel rol oynayan morfolojik ve anatomik yapıya bağlanabilir.

Dal Monte (1974, s.110), bireysel farklılıkların maksimum oksijen tüketimi miktarı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır. Astrand (1977, s.321), düzenli antrenmanın sabit oksijen kapasitesine yol açtığını vurgulamaktadır. Abu Al-Alaa (1982), yüzücünün maksimum gönüllü ventilasyona ulaşmadan önce maksimum oksijen tüketimine ulaşmasının mümkün olması nedeniyle VO₂ max'ın 180-190 n/dakika nabız hızında maksimum limitlerine ulaştığını doğrulamaktadır.

Yaşamsal Kapasite

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 1.95 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu önemli fark düzenli eğitime devam etmenin etkisine bağlanabilir.

Hassan Hussein (1990, s.77) düzenli olarak antrenman yapmanın, kasların gerilmesine ve dolayısıyla solunan havanın büyük miktarının emilmesine yol açması nedeniyle solunum sisteminde olumlu işlevsel değişikliklere yol açtığını belirtmektedir. Fahmy ve Badir (1983), hayati kapasitenin maksimum nefes vermeye bağlı olduğunu, kişinin maksimum inhalasyondan⁴²⁵ sonra nefes verebildiğini ve bunun da antrenmanların artmasıyla arttığını ortaya koymaktadır. West (2012), sürekli yüzme aktivitesinin yaşamsal kapasitede ve göğüs kaslarının genişleme yeteneğinde artışa yol açtığını doğrulamaktadır.

Birinci Saniyede Zorlu Ekspirasyon Hacmi

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 3.93 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bunun nedeni, göğüs kafesi kaslarının genişlemesini sınırlayan suya karşı direncin üstesinden gelmek için nefes alma kaslarının yüksek efor sarf etmesini gerektiren,

⁴²⁵ *Inhalasyon*, havanın akciğerlere girmesi.

varsayılan vücut dayanıklılığına bağlanabilir.

Abu Al-Ela ve Allavi (1984), ilk saniyedeki zorlu nefes verme hacminin nefes verme kaslarının gücü ve solunum yollarındaki hava direncinin derecesi ile yakından bağlantılı olduğunu ve nöromüsküler koordinasyonun efor tasarrufu sürecinde önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Thorland ve arkadaşları (1983), vücudun organlarını koordine etmenin, kol hareketlerini organize etmenin ve nefes almayı düzenlemenin akciğer fonksiyonlarının iyileştirilmesinde önemli bir rol oynadığına dikkat çekmektedir.

Gönüllü Ventilasyon Hacmi

Kronik ve anlık ölçümler için aritmetik ortalamalar ile standart sapma arasındaki farkların önemini doğrulamak amacıyla bağlantılı örneklerde t testi kullanılmıştır. 400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve ani ölçüm için hesaplanan t değeri 1.85 olarak ölçülmüştür. Bu değer, 9 serbestlik derecesi ve $p < 0.05$ hata oranıyla, Tablo 2'deki 1.83 değerinden büyüktür. Bu durum *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak bu durumun, yüzücünün eforuna verilen fizyolojik bir tepkiden ve yüzme pratiğinden kaynaklandığına bağlanabilir.

Bennett ve Elliott (1982), eğitim sürecinde su ortamının kullanılmasının solunum sisteminin yeteneğini iyileştirdiğini ve normalleştirdiğini belirtmektedir. Al-Talib ve Al-Samarrai (1981), yüksek fiziksel kondisyona sahip sporcuların, alveol duvarlarından emilen oksijen miktarının fazla olması nedeniyle ekonomik bir solunum sürecine sahip olduklarını doğrulamaktadır. Qaba (1989, s.82), yoğun antrenman yapmanın, solunan hava miktarında artışa ve istemli solunumun etkinliğinde artışa yol açtığına dikkat çekmektedir.

SONUÇ

Araştırmada yer alan katılımcıların ortalama; 18.9 yaşında, 168.5 cm boyunda ve 61.9 kg ağırlığında olan yetişkin erkeklerden oluştuğu görülmüştür.

Bulgularda elde edilen sonuçları özetlemek gerekirse;

- Kalp atış hızında; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, sürekli özel antrenmanın dinlenme sırasında ve efor sonrasında kalp atış hızında bir azalmaya yol açtığı söylenebilir.
- Kandaki hemoglobin düzeyinde; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, oksijenli hemoglobinin ayrışması iki katına çıktıkça daha büyük bir rol gerektiren maksimum oksijen tüketimi seviyesinde bir azalmaya yol açan artan eforla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir.
- Sistolik kan basıncında; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, sistolik ve diastolik basıncın, uygulanan eforun yoğunluğuyla orantılı olduğu tespit edilmiştir.
- Diastolik kan basıncında; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, sistolik ve diastolik basıncın uygulanan eforun yoğunluğuyla orantılı olduğu tespit edilmiştir.
- Fiziksel çalışma kapasitesinde; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, kronik ve anlık ölçümler arasında, 400 metre karışık stil yüzme antrenmanının ardından anlık ölçüm lehine istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu, farklılıkların yüzücüler tarafından uygulanan özel antrenmanın etkisiyle ortaya çıktığı tespit edilmiştir.
- Maksimum oksijen tüketiminde; kronik ölçüm lehine rastgele bir fark olduğu, bu farklılıkların ortaya çıkmasında temel rol oynayan morfolojik ve anatomik yapıdan kaynaklandığı tespit edilmiştir.
- Yaşamsal kapasitede; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, farkın düzenli eğitime devam etmenin etkisinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.
- Birinci saniyede zorlu ekspirasyon hacminde; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, göğüs kafesi kaslarının genişlemesini sınırlayan suya karşı direncin üstesinden gelmek için nefes alma kaslarının yüksek efor sarf etmesini gerektiren, varsayılan vücut dayanıklılığının neden olduğu tespit edilmiştir.
- Gönüllü ventilasyon hacminde; anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark olduğu, yüzücünün eforuna verilen fizyolojik bir tepkiden ve yüzme pratiğinden kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Özetle; “kalp atış hızı”, “kandaki hemoglobin düzeyi”, “sistolik kan basıncı”, “diastolik kan basıncı”, “fiziksel çalışma kapasitesi”, “yaşamsal kapasite”, “birinci saniyede zorlu ekspirasyon hacmi”, “gönüllü ventilasyon hacmi” için *anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark* ortaya çıkarken “maksimum oksijen tüketimi” için

kronik ölçüm lehine rastgele bir fark ortaya çıkmıştır. Diğer bir deyişle toplam 9 değişkenden; 8 değişken için anlık ölçüm lehine anlamlı bir fark, 1 değişken için kronik ölçüm lehine rastgele bir fark tespit edilmiştir.

Genel sonuç olarak; “400 metre karışık stil yüzme antrenmanı sonrasında kronik ve anlık ölçümler arasında istatistiksel olarak anlamlı farklar bulunmaktadır.” hipotezi kabul edilmiştir.

Araştırma sürecinde elde edilen veriler ve analizler neticesinde ortaya çıkan bulgulara dayanarak, aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir:

- Antrenörlerin yüzücülerin performans değerlendirmelerini gerçekleştirirken, sadece teknik beceri ve performans parametrelerini değil, aynı zamanda sporcuların morfolojik ve fizyolojik özelliklerini de göz önünde bulundurmalarının önemi vurgulanmalıdır. Bu, bireysel farklılıkların tanınması ve her yüzücünün potansiyelinin maksimize edilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

- Antrenman programlarının ve yöntemlerinin tasarımında, genel yüzme tekniklerinin ötesine geçilerek, spesifik yüzme disiplinlerine odaklanılması gerekmektedir. Bu yaklaşım, yüzücülerin kendilerine en uygun yüzme stiline mükemmelliğe ulaşmalarını sağlayacak ve bu şekilde, yüzücülerin spesifik disiplinlerdeki performanslarını artıracaktır. Özelleşmiş antrenmanların, sporcuların teknik, taktik ve fizyolojik gelişimlerine katkıda bulunarak, yüzme sporunda genel başarı seviyesinin yükseltilmesine olanak tanıyacağı kabul edilmelidir.

KAYNAKÇA

1. Abu Al-Alaa, A.A.F. (1982). *Spor Biyolojisi*. Dar Al-Fikr Al-Arabi, Kahire.
2. Abu Al-Ela, A.A.F. & Allavi, M.H. (1984). *Spor Eğitimi Fizyolojisi*. Dar Al-Fikr Al-Arabi, Kahire.
3. Astrand, P. (1977). *Text book of Work Physiology*. Grew Hill, USA.
4. Batu, B., & Aydın, A. D. (2020). Elit Yüzme Sporcularının Egzersiz Bağımlılığı Düzeylerinin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 5(4), 399-412.
5. Bennett, P. B., & Elliott, D. H. (1982). *The Physiology and Medicine of Diving and Compressed Air Work*. Tindall Publisher, London.
6. Bland, J., Pfeiffer, K., & Eisenmann, J. C. (2012). The PWC170: comparison of different stage lengths in 11–16-year-olds. *European Journal of Applied Physiology*, 112, 1955-1961.
7. Counsilman, J.E. (1998). *The Science of Swimming*. 8. Ed. Pelham Books, London.
8. Dal Monte, A. (1974). Analysis of physical capacity in sport and methods of functional evaluation. In: Hollmann W, Hettinger T, eds. *Sportmedizin: Grundlagen für Arbeit, Training und Präventivmedizin* (4th. ed.). Stuttgart, Germany; New York, NY: Schattauer, 2000.
9. El-Basri, İ. (1983). *Spor Tıbbı*. 1. Baskı. Üniversite Matbaası, Bağdat.
10. Fahmy, A. ve Badir, A.M. (1983). Bir grup Mısırlı ve Sovyet Yüzücü Arasında Maksimum Oksijen Tüketimi Seviyelerinin Karşılaştırmalı Araştırması. *Beden Eğitimi Araştırmaları Dördüncü Bilimsel Konferansı*, Mısır.
11. Farrell, C., & Turgeon, D.R. (2023). *Normal Versus Chronic Adaptations to Aerobic Exercise*. In: StatPearls [Internet]. Treasure Island (FL): StatPearls Publishing; <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK572066/>
12. Gökhan, İ., Kürkçü, R., & Devocioğlu, S. (2011). Yüzme egzersizinin solunum fonksiyonları, kan basıncı ve vücut kompozisyonu üzerine etkisi. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 2(1), 35-41.
13. Hassan Hussein, Q. (1990). *Fizyoloji, İlkeleri ve Spor Alanındaki Uygulaması*. Dar Al-Hekma, Bağdat.
14. Karakaş, G., Kolayış, İ. E., & Eskiler, E. (2015). Yüzme egzersizine katılan kadınların egzersiz motivasyonlarının incelenmesi. *III. Rekreasyon Araştırmaları Kongresi*, (501-509). 5-7 Kasım 2015, Eskisehir, Turkey.
15. Karpman, V.L. (1983). Optimization Mechanisms of cardiorespiration System at Maximal Exercise in Athletes. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 23(4), 393-398.

16. Klusiewicz, A., Faff, J., & Zdanowicz, R. (1997). The Usefulness of PWC170 in Assessing the Performance Determined on A Rowing Ergometer. *Biology of Sport*, 14(2), 127-134.
17. Nizar Al-Talib, N. ve Mahmoud Al-Samarrai, M. (1981). *İstatistik Prensipleri ve Fiziksel ve Matematiksel Testler*. Dar Al-Kutub Basım ve Yayın, Musul.
18. Oxford Reference. (Retrieved 26 Mar. 2024). Physical Work Capacity. Oxford Reference. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100325368>.
19. Özdoğru, K. (2018). *10-12 yaş grubu erkek yüzücülerde 8 haftalık dinamik kor antrenmanının bazı motorik özellikler ile 100 m karışık stil yüzme performansına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
20. Qaba, A. (1989). *Spor Hekimliği*. Dar Al-Kutub Basım ve Yayın, Musul.
21. Rankovic, G., Mutavdzic, V., Toskic, D., Preljevic, A., Kocic, M., Nedin-Rankovic, G., & Damjanovic, N. (2010). Aerobic capacity as an indicator in different kinds of sports. *Bosnian Journal of Basic Medical Sciences*, 10(1), 44-48.
22. Rous, B. & Kachnar, Y. (1978). *Sinoatrial Block Development During Underwater Swimming Medicine*. Pan-Atlantic University Press, USA.
23. Rowland, T.W., Rambusch, J.M., Staab, J.S., Unnithan, V.B., & Siconolfi, S.F. (1993). Accuracy of physical working capacity (PWC170) in estimating aerobic fitness in children. *The Journal of Sports Medicine and Physical Fitness*, 33(2), 184-188.
24. Suleymanova, G. (2015). *Betimsel İstatistik ve Histogram Karma Metodu*. Yüksek Lisans Tezi. Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırgızistan/Bişkek.
25. Thorland, W.G., Johnson, G.O., Housh, T.J., & Refsell, M.J. (1983). Anthropometric Characteristics of Elite Adolescent Competitive Swimmers. *Human Biology*, 55(4), 735-748.
26. West, J. B. (2012). *Respiratory Physiology: The Essentials*. Lippincott Williams & Wilkins, USA.
27. Wilmore, J.H. (1971). *Athletic Training and Physical Fitness: Physiological Principles and Practices of The Conditioning Process*. Allyn and Bacon, Boston.

(25)

Kader MUTLU⁴²⁶; Hazal GÜNEY⁴²⁷; Nilay KOÇAK⁴²⁸

ALEVİ İNANÇ VE PRATİKLERİ BAĞLAMINDA ERZİNCAN ULALAR BELDESİ
ERZINCAN ULALAR TOWN IN THE CONTEXT OF ALEVI BELIEFS AND PRACTICES

ÖZ

Kültür, insanların dünyayı nasıl algıladıkları ve yorumladıklarıyla ilişkili olmakla beraber içerisinde birçok alt başlığı barındırmaktadır. Bunlardan biri de inanç kültürüdür. İnanç kültürü, din ile kültürün karşılıklı etkileşimi olarak tanımlanabilir. Erzincan Ulalar beldesinde yaşayan Alevilerin inanç pratiklerini ve bu pratiklerin kültürel etkilerini inceleyen bu araştırma, özellikle cem ibadetleri, ziyaret ritüelleri ve mezar kültürü gibi Alevi pratiklerine odaklanmakla birlikte Alevilikte cem ibadetlerinin, ziyaret ritüellerinin ve mezar kültürünün önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymuştur. Cem ibadetleri, toplumsal eşitlik ve birliktelik duygusunu pekiştirmekte, ziyaret yerleri ve türbeler ise manevi arınma ve toplumsal bağları güçlendirmektedir. Alevi mezar taşları ise geçmişle günümüz arasında köprü kurarak toplumsal aidiyeti pekiştirmektedir. Sonuç olarak, Alevi inanç kültürü ve ritüelleri, toplumsal birlik ve beraberliği güçlendirirken, kültürel kimliğin korunması ve gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Kültür, İnanç Kültürü.

ABSTRACT

Although culture is related to how people perceive and interpret the world, it includes many subheadings. One of these is the culture of belief. Belief culture can be defined as the mutual interaction of religion and culture. This research, which examines the belief practices of Alevis living in the Ulalar town of Erzincan and the cultural effects of these practices, focuses on Alevi practices such as cem worship, visit rituals and grave culture, and reveals that cem worship, visit rituals and grave culture have an important place in Alevism. Djem worship reinforces the sense of social equality and unity, while visiting places and shrines strengthen spiritual purification and social ties. Alevi tombstones reinforce social belonging by building a bridge between the past and the present. As a result, Alevi belief culture and rituals play an important role in preserving cultural identity and transferring it to future generations, while strengthening social unity and solidarity.

Keywords: Alevism, Culture, Faith Culture.

⁴²⁶Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim dalı, kadermtl24@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4711-3048.

⁴²⁷Yüksek lisans öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, hazal.gny24@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0018-2932.

⁴²⁸Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, nilaykocak8@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3827-732X

“Dili, dini, rengi ne olursa olsun, iyiler iyidir”

(Hacı Bektaş-ı Veli)

1.GİRİŞ

Kültür, oldukça kapsamlı ve karmaşık bir kavramdır. Bu nedenle kültür olgusuna farklı yaklaşımlardan bakılması uygun olacaktır. Kültür, tarihsel ve toplumsal gelişme sürecinde yaratılan tüm maddi ve manevi değerler ile bunları yaratma ve sonraki nesillere aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine hakimiyetinin göstergesi olan araçların bütünüdür (Besli, 2012). Kültür, insana hazır verilmiş bir olgu değildir insan onu deneyimleri bilgi fikirleriyle işler şekillendirir oluşturur (Kayserili, 2004). İnsanın anlam dünyası ile kültür arasında vazgeçilmez olan bu ilişki, bir taraftan insanın anlam dünyasını şekillendirilirken öbür taraftan da insan, kültürü dönüştürmeye başlamıştır. Dolayısıyla insanın anlam dünyasını şekillendiren ve insani yaratıcılığın bir ürünü olan kültür alanı, yeniden şekillendirilmeye de açık bir alandır (Özden, 2004).

Kültürün alt başlıklarında birçok konuya değinilmektedir. Bu konulardan birisi de inanç kültürüdür. İnanç kültürü ise bir ülkedeki din dünyasını anlamlandırmamızı sağlar. Kültür ile dinin birbirini etkilemede hangisinin diğerinden daha baskın olduğu konusunda tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Kimileri kültürü üst değer olarak anlayıp dinde dâhil olmak üzere tüm değerleri kültürün alt yapısı olarak görürken, kimileri de dinin kültürü oluşturduğunu kabul etmektedir (Özden, 2004). Bu çalışmada da özellikle Erzincan Ulular yöresindeki Alevilik inanç kültürü ele alınmış olup, bu inanç kültürü bağlamında ziyaret yerlerinde uygulanan pratikler aktarılmaya çalışılmıştır. Zira kültürün sürekliliğini sağlayan temel unsurlardan biri de kutsal mekân olgusudur.

2.Yunus Emre Cemevi

Aleviler ibadetlerinin her şekline bir anlam yüklemiş, özellikle deyişlerinde Allah aşkı ve Ehle-i beyte sevgilerini dile getirmişlerdir (Özdemir, 2014). İnsan sevgisi, hayvan sevgisi her zaman inançlarında daim olmuştur.

Aleviler günümüze yakın bir tarihte daha fazla cem evlerine sahip olmuşlardır. Cemevi Aleviliğın hem dini hem sosyal içerikli kurumlarından birisidir. Cemevlerinin yaygın olmadıkları zamanda ibadetin, sırasıyla evlerde ya da köylünün ortak olarak yaptırdığı bir odada gerçekleştiği bilinmektedir. Ancak günümüzde Cemevi sayısının giderek artmasıyla artık toplanma mekânı değişmiştir. Cem vakfı kuruluşundan sonra birçok Cemevi yapılmıştır.

Erzincan Ulular Yunus Emre Cemevi’de Cem Vakfı tarafından 2002 yılında açılmıştır. Cemevi yapı olarak ele alındığında, kubbelemsi bir yapıdadır. Bunun yanında yemekhane ve morg gibi ekleri de mevcuttur. İç kısmında Amfi şeklinde 3 bölmeden oluşan oturma yerleri vardır. İki kapı girişi mevcuttur. Bu girişler Erkek ve kadının ayrı girmesi içindir. Orta kısım Zakir’e ayrılır.

Ortada kalan boşlukta ise semah ekibi durur. Duvarlarında Hz. Ali ve 12 İmamın temsili resimleri ile Atatürk portresi mevcuttur. Amfiler Erkek ve kadın ayrı oturacağı şekilde tasarlanmıştır.

Fotoğraf 1: Ulalar Yunus Emre Cem ve Kültür Evinden bir görünüm.

Fotoğraf 2: Ulalar Yunus Emre Cem ve Kültür Evinden bir görünüm.

Cem, kelime olarak bir araya gelme toplama anlamını taşımaktadır. Cemde amaç birlik ve beraberliği sağlama, barıştırma, yargılama ve yargı sonucunda ceza veya ödüllendirme şeklindedir (Işık, 2012). Cem ibadetinin birçok şekli vardır. Abdal Musa Cemi, Cemi Görgü Cemi, Musahip Cemi gibi...

Cem ibadetleri genellikle 19.00 ile 22.30 saatleri arasında perşembeyi cumaya bağlayan gecede yapılır. Cem ibadetine gelenler temiz bir şekilde giyinir, Cem'e başlamadan önce mürşit veya pir tarafından toplanan cemaatin içinden on iki görevi yerine getirecek hizmetliler seçilir. Bu hizmetliler, Pir yad Mürşit, rehber, gözcü, چراغcı (ışıkçı), zakir, süpürgeci, kurbanacı, sakacı, semahçı, peyik (haberci), tarikçi ve kapıcıdır (Çelik & Dönmez, 2018).

Canların eşitlenmesi, önce Cemevine girerken başlar. Buradaki amaç herkesin eşit şekilde ibadet etmesini sağlamaktır. Cemeviden içeri girecek olan can, sosyal, siyasal, ekonomik ve cinsel kimliğini kapı dışında bırakır. İçeri giren her kişi "can" çeolarak algılanır. Yani müdürlük, zenginlik, artık dışarıda kalmıştır. Cemlerde eşitlenmeden sonra rızalık aşamasıyla devam eder. Her şeyden önce cemi yürütecek olan dede kendisinin cemi yürütebilmesi için ceme katılanlardan "rıızalık" alır. Üç defa sorarak benden razı mısınız, cemi yürütmemi kabul ediyor musunuz? şeklinde topluma sorar ve razıyız cevabından sonra dede cemi başlatabilir (Çelik & Dönmez, 2018).

Daha sonra dede, törene katılanlara herkes birbirinden razı mı canlar? Aranızda bir sorun ve kırgınlık varsa düzeltin bildiğiniz, şahit olduğunuz bir anlaşmazlığı burada belirtmelisiniz ki toplumun arınmasına katkınız olsun. Böylece dede toplumun bireylerini var olan anlaşmazlıkların giderilmesi konusunda uyarır.

Ceme gelenler lokma (niyaz) getirirler. Lokma, her canın kendi olanakları ve isteği doğrultusunda ceme sunduğu yiyecek, içecek ve diğer yardımlardan oluşur. Lokma, birbirinden rızalık almış canların

katkılarının toplamıdır. Bu katkılar, cemini 12 hizmetlisinden olan kurbanacı/lokmacı ve diğere görevliler tarafından paylaşılır. Dede lokma ister ve dua okur bu lokmalar ibadet bittikten sonra yine ibadete gelenlere dağıtılır. Toplumdaki her birey getirdiğı lokma ile toplumun birliğine ve gücüne katkı sunmaktadır.

Cem ibadetine on iki imam zikredilir ve Hz. Muhammed'in miraç olayı anlatılır. Cemde Zakir bağlama çalıp ilahiler okur deyişler söyler. Deyiş eşliğinde semah dönölür ve dualar edilir (Işık, 2012). Dede her konuda bilgi verir ilk olarak sosyal konular hakkında öğütler verir çocuklarınızı okutun onları kötü alışkanlıktan uzak tutun vatana ihanet etmeyen, vatan için hayırlı evlatlar yetiştirin der. Saygı sevgi öneminden bahsedilir hayvana insana her şeye saygı sevgi verilmesinin önemi vurgulanır. Bunun yanında deyişler, dualar, mersiye aşaması gibi aşamaları büyük yer tutmaktadır.

Fotoğraf 3: Erzincan semah ibadetinden bir görünüm.

3. Aziz Baba Türbesi

Orta Asya ile Türkiye arasındaki kültürel bağlar ve inanç sistemleri incelendiğinde türbe ve türbelerle ilgili inanış ve uygulamaların günümüzde hala canlı olduğu görülmektedir. İnsanlar Allah'ın sevgili kulu olarak gördükleri kişilerin türbelerine ve kabirlerine giderek dua ederler. Bu nedenle zamanla evliya, dede gibi kişilerin mezarları ve türbeleri önemli hac yerleri haline gelmişlerdir.

Alevi kültüründe türbeler ile ilgili inanışlar oldukça yaygındır. Türbeler, Alevi inanç kültüründe önemli bir yere sahip olup orada kabri bulunan zatların mucizelerine ve kerametlerine inanılmaktadır.

Erzincan merkezde birçok türbe, ziyaret, dede ocakları vardır. Bunlardan biri de Ulalardaki Aleviler için en önemli ziyaret yeri olan "Aziz Baba" türbesidir.

Aziz Baba Türbesi, Erzincan-Merkez Ulalar Belediyesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Bugün Erzincan'da özellikle Alevi-Bektaşî geleneğine mensup vatandaşlarımız tarafından yoğun olarak ziyaret edilmektedir (Aydın, 2019). 1924 Erzincan Ulalar beldesi doğumlu olan Aziz Baba 1982 yılının şubat ayında vefat etmiş ve aynı yıl kendisine halk tarafından türbe yaptırılmıştır. Aziz Baba her ne kadar uzun yıllar insanlar tarafından deli olarak bilirse de aslında deli değildir mezar taşı üzerinde bunu destekleyen bir ifade mevcuttur ("Harabat Ehlini Hor Görme, Defineye Malik Viraneler Var"). Bilinene göre yoksul ve hiç evlenmemiştir.

Halk Arasında Deli Aziz/Eziz olarak bilenen Aziz Baba ile ilgili çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerden ilki şöyledir; Erzincanlı askerlerden biri savaş sırasında yanında Deli Aziz'i düşmanla savaşırken görmüştür. Askerin ailesine gönderdiği mektupta Deli Ezizle birlikte savaştığını yazmıştır. Fakat Aziz baba Kore savaşı döneminde Erzincan'dan hiç ayrılmamıştır (Aydın O. , 2019).

Bir diğer rivayet ise iki adam uzun yola yolculuk yapacaklarmış, ikisi de aşırı uykusuzmuş, tam yola çıkıp biraz ilerledikten sonra ışıklar içinde Aziz babayı görmüşlerdir. Aziz baba onlara dur gitmeyin! dedikten sonra ikisi geri dönmüştür. Aziz Babanın o saatlerde orada olamayacağını ve onları belki de bir felaketten kurtardığını düşünmüşlerdir. Onun hakkında diğer söylentiler şöyledir; kişilerden kıyafet ister, onu hiç giyinmeden yoksul birine verir ya da para alır hiç harcamadan başkasına vermiş.

Türbeye giden birçok insan dilek ve istekleri için gider. Genellikle gidenler önce dua eder daha sonra dileğini söyler ve isteyen mum yakar. Dilek dileyen insanlar için mezarının önünde küçük taşlar vardır. Bu taşlar mezar taşına dileği tutsun diye yapıştırılır. Taşlar mezarı tutarsa tutulan dileğinin kabul görüleceğine inanılır. Yine burada uyumanın insana iyi geleceğine inanılır. Adaklar adanır türbede kurban kesilir. Deli Aziz, Erzincan'da vefat ettikten sonra başka şehirlerde gördüklerini iddia eden kişiler hala vardır. Deli Aziz ile ilgili rüyalar görenler de çoktur. Deli Azizi rüyasında gören gidip orada kurban keser.

Fotoğraf 4: Ulalar Aziz Baba Türbesinden bir görünüm.

4.Mezarlar

Mezarlıklar, insan topluluklarının aidiyetlerini ve tarihsel süreçlerini yansıttığı için geçmişten günümüze tanıklık eden somut belge niteliğindedir. Mezarlar hangi millete ait olursa olsun insanlık tarihine, yaşam kültürüne saygı duyulur. Şehircilik ve yerleşim açısından da mezarlıkların önemli bir yerinin olması yanında mimari gelişim konusunda da zengin örnekler sunan mezar taşları günümüz insanların çeşitli dokusu itibarıyla etkilemiştir.

Mezarlar, kişilerin cinsiyet ekonomi gelir sosyal statüsünü, belirlemede önemli rol oynamıştır. Başka bir ifadeyle geçmiş dönemde yaşayan insanların kültürel kimlikleri tanınmasında yardımcı olmuştur (Kayserili, 2013). Ailelerin ekonomik gelirleri mezarlarda kullanılan malzemeyi şekillendirmiştir. Özellikle geliri yüksek ailelerde ihtişamlı mezarlar yaptırılmıştır.

Aleviler mezarlara oldukça önem vermiştir. Mezarlar oldukça görkemlidir. Mezarların fiziki özelliğine bakıldığında üst kısmında su koyulacak yerler vardır. Koyulan sudan içen her canlının, ölen kişiye hâyır getireceğine inanılır. Mezarlarında büyük yâda küçük boylu ölen kişinin fotoğrafı koyulur şiir yâda bir iki cümle ile yazı yazılabilir.

Mezarların alt kısmında mum yakma yeri vardır. Ayette belirtildiği gibi; Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir⁴²⁹ (Kırbaşoğlu, 2019). ayetten hareketle mezarlığın başında mum, çerağ yakılmasının sebebi, mezar başında Allah'ın anılmasıdır. Mum ışıktır, aydınlıktır. İbadetlerde de yakılmasının sebebi yine aydınlık olmasıdır. O yüzden buralara mum yakılır. Mum yakarken bazıları Allah, Muhammed, Ali derler (Kırbaşoğlu, 2019).

Fotoğraf 5: Ulalar Haremidere Mezar Taşlarından Görünüm

⁴²⁹ Kur'an, 24/35.

4.Sonuç

Bu çalışma, Erzincan Ulular bölgesinde yaşayan Alevilerin inanç pratikleri ve bu pratiklerin kültürel etkilerini ele almıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, Alevilikte cem ibadetlerinin, ziyaret ritüellerinin ve mezar kültürünün önemli yer tuttuğu görülmüştür. Cem ibadetleri, toplumsal eşitlik ve birliktelik duygusunu pekiştiren ritüeller olarak öne çıkmaktadır. Ceme katılan bireylerin sosyal ve ekonomik statülerini bir kenara bırakarak yalnızca "can" kimliğiyle bir araya gelmeleri, bu ibadetlerin en belirgin özelliklerinden biridir.

Ziyaret yerleri ve türbeler, Alevi inancında manevi ve kültürel açıdan önemli mekanlar olarak kabul edilmektedir. Ziyaretçiler, bu mekanlarda dua etmekte, dilek dilemekte ve adaklar adamakta; bu ritüeller ise toplumsal hafızanın canlı tutulmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle Aziz Baba Türbesi Aleviler tarafından sıkça ziyaret edilmekte ve buradaki ritüeller manevi bir arınma ve toplumsal bağları güçlendirme işlevi görmektedir.

Mezarlıklar ve mezar taşları da Alevi kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Mezarlıklar, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmakta ve toplumsal aidiyet duygusunu pekiştirmektedir. Alevi mezar taşlarında yer alan su hazneleri, fotoğraflar ve yazılar, ölen kişinin hatırasını yaşatmak ve ona hayır dua getirmek amacıyla konulmaktadır.

Sonuç olarak, Erzincan Ulular beldesindeki Alevi topluluğunun inanç ve ritüel pratikleri, toplumsal birlik ve beraberliği güçlendiren, manevi değerleri canlı tutan ve kültürel kimliği pekiştiren önemli unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Bu pratikler, Alevi kültürünün zenginliğini ve derinliğini yansıtmakta, gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Alevi inanç ve kültürünün korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması ve toplumsal bütünleşmenin sağlanmasında büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

1. Aydın, O. (2019, 01 30). Erzincan Merkezde Bulunan Önemli Ziyaret Yerleri İle Buziyaretgâhlar Etrafında Gerçekleştirilen Ritüeller. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*.
2. İskender, Ö. (2013). *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi* (9 B.). Ankara: Kripto Yayınları.
3. Kayserili, A. (2004). *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
4. Kayserili, A. (2013). *Erzurum Şehrindeki Mezar Taşlarının Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi* (1 B.). Kayseri: Fenomen Yayıncılık.
5. Özdemir, İ. (2014). *Aleviliğin Yazılmayan Tarihi*. Ankara: Kripto.
6. Çelik, H., & Dönmez, M. (2018). Alevilikte Cem İbadetine Yüklenen Anlamlar Vecem İbadetinin Manevi Makamları. *Milli Kültür Araştırma Dergisi*, 2(2), S. 1-21.
7. Işık, Y. (2012). *Tunceli Folkloru*. Tunceli: Tunceli Valiliği.
8. Kırbaşoğlu, F. (2019). *Erzincan Yöresi Alevileri*. Erzurum: Zafer Form Ofset Yayınevi.
9. Özden, Ö. (2004). İnanç-Kültür İlişkisi Ve Türk Kültürü Açısından Değerlendirilmesi. *Dini Araştırmalar*, 7(21), S. 117-134.

(26)

Ali Ekber İPEK⁴³⁰

İĞDIR AĞZI SES BİLGİSİ ÖZELLİKLERİ THE PHONETIC CHARACTERISTICS OF THE İĞDİR DIALECT

ÖZ

“İğdir Ağız Ses Bilgisi Özellikleri” isimli makalemiz ağız konusuyla ilgili yapılmış bir çalışmadır. Ayrıca bu çalışmada ağız biliminin önde gelen akademisyenlerinin ağız terimi üzerine neler söylediklerine dair çalışmalarından kısa alıntılar yapılmıştır.

Bu makalede İğdir ağızını ses bilgisi yönünden incelerken İğdir’in üç devlete sınır oluşunun sınır ötesi, özellikle de Azerbaycan Lehçesi ile İran coğrafyasında yaşayan Türklerin ağızları ile İğdir ağızının bağlantılı olduğunu bunda da ortak tarih ve kültürün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ama çalışmamız mukayeseli bir çalışma olmadığından ağızlar arası karşılaştırmaya yer vermedik. İğdir ağızından derlenen metinlerden hareketle ve yapılan saha çalışması ile İğdir ağızının ses özelliklerini açıklamayı amaçladık. Öncelikle çalışmada, İğdir ağızında vurgu ve tonlama, göçüşme, sen-ben zamiri ve “ile” edatının kullanımı özelliklerine değinildikten sonra; İğdir ağızı ses özelliklerini, ünlü ve ünsüzlerle ilgili ses özellikleri olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Ünlülerle ilgili ses özellikleri; ünlü türemesi, ünlü düşmesi, ünlü birleşmesi, ünlü benzeşmesi başlıkları şeklinde incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Ünsüzlerle ilgili ses özellikleri; ünsüz benzeşmesi, ikizleşmesi, ünsüz düşmesi, ünsüz türemesi, ünsüz değişmesi alt başlıklarıyla ele alınıp örneklendirilmiştir. Makalenin sonuç ve öneriler kısmında; ana dilin doğal besleyicileri, kolları olan ağızların yok olmaması amacıyla öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ağız, Göçüşme, Ses Bilgisi, Benzeşme.

ABSTRACT

This article with the title “The Phonetic Characteristics of İğdir Dialect” is a study related to the dialect of the region. Also, there are some quotes of leading academicians of this field about what they said on jargon of the dialect in the article.

While searching it in terms of dialect we can refer to the boundries of 3 countries ,especially Azerbaijani dialect and the dialect of the Turks living in Iran are related to the dialect of people living in İğdir and shared history and culture can be considered to have an impact. However, as this is not a comparative study, so we didn’t mention the differences between the dialects. From the articles edited from İğdir dialect and from the fieldwork, we targeted explaining audial attributes (phonetics) of İğdir dialect. First of all, in the study ,after mentioning the stress, intonation, crasis, ‘you-I’ pronoun and preposition ‘with’, it is evaluated under two subtitles: Consonant and Vowel. The attributes of vowels are evaluated under the title of epenthesis and haphology, vowel joining given some samples. The attributes of consonants are evaluated under the title of consonant assimilation, doubling consonant deletion, excrescence, consonant change and exemplified. Also in conclusion and suggestions part of the article, some suggestions are presented with the aim of saving the dialects which are the branches and natural providers of mother tongue.

Keywords: Dialect, Collocation, Phonology, Simile.

⁴³⁰ Yüksek Lisans Mezunu, Milli Eğitim Bakanlığı, aliekberipek@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2015-0471.

Ağız terimi üzerine

İnsan, bedeni ve bedenini oluşturan organları dışında, yaşadığı ortamdaki diğer canlı ve cansız varlıkları da bilinçli bir şekilde araç olarak kullanmayı beceren; yeni yeni amaçlara yönelen ve bu amaçlarına ulaşmak için gerektikçe yeni yeni araçlar üreten ve / veya edinen bir varlıktır. Bu açıdan bakıldığında, insanların kullandıkları dilleri de her şeyden önce birer araçtır. Bu bağlamda dil, başta, insanın, kendisini dayanışmaya mecbur hissettiği hemcinsleri olmak üzere, bir şekilde başka canlıları ya da canlı sayılabilecek varlıkları da amaçları doğrultusunda kullanmasını sağlayan bir iletişim aracıdır⁴³¹

Ağızlar aynı kökten geldiği üst sistem durumundaki bir üst dile bağlı, doğal olarak ortaya çıkmış; aile ve dost çevresinde, iş yerlerinde, okuryazarlığı az, bulunduğu bölgeden uzun süre ayrı kalmamış insanlarca, sözlü iletişimde dilin başka türleriyle karşı karşıya gelme oranına göre değişen biçimde kullanılan, resmî ortamlarda kullanılmasından kaçınılan, doğal olmakla birlikte yazılı bir gelenek oluşturmamış, iletişim alanı sınırlı, bağlı olduğu üst sistemden dilin her alanında karşılıklı anlaşmanın korunacağı oranda ayrılabilen, prestiji standart dile göre daha az, okullarda öğretilmeyen yerel konuşma biçimidir⁴³².

Ağızlar yazı dilinin bağlayıcı etkilerinden uzak kaldıkları için Türk boylarının Anadolu'ya Orta Asya'dan getirdikleri eski devirlere ait söz varlığını da büyük ölçüde korumuşlardır. Ayrıca ağızlar dilin kendi kendini besleyen türetme ve geliştirme yollarına da başvurarak dildeki yaratıcılığı sürdürülmüştür. Anadolu şartlarının ortaya koyduğu yeni yaşayış biçimi ve yeni ihtiyaçlar, yeni türetmeleri gerekli kılmış veya mevcut kelimeler anlam daralması yoluyla yeni anlamlar kazanarak kavram alanlarını genişletmiştir. Böylece dil kendi değerlerini koruyarak ve geliştirerek sürdürmüştür. Yazı dili ile ağızlar arasındaki bu farklı değişme ve gelişme şartları dolayısıyla Türkiye Türkçesinin yazı dili ile Anadolu ağızları arasında ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı açısından bazı ayrılıklar ortaya çıkmıştır⁴³³.

Bir dilin tarihsel süreçteki gelişim/değişimini araştırarak olan dilbilimcisi için kayıt altına alınmış ağız üzerine yapılmış çalışmalardan daha mühim bir kaynak düşünülemez. Öyle ki, yazıya geçirilmiş eski metinler, vücut bulduğu dönemin konuşma şeklini tam manasıyla yansıtmaz.

Yazı dilinde unutulup gitmiş birçok sese, eke ve kelimeye ait veriler ağızlarda yaşamaya devam etmektedir. Bu yüzden, dilin tarih içinde geçirdiği değişme ve gelişme süreçlerini tespit etmede ağız metinleri önemli rol oynar.

Türkçe Sözlükte⁴³⁴ ağız terimi, bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişim söyleyiş özelliği şeklinde tanımlanan ağız terimi diğer dil bilgisi kaynaklarında ise şöyle tanımlanmıştır:

“Bir dil alanı içinde görülen konuşma biçimlerini, söyleyiş durumlarını, kimi durumlarda da toplumsal özellikleri yansıtan kullanımların her biri⁴³⁵”; “Anadili, konuşma dili içinde yer alır ve kendi içinde ses ayrılıkları gösterebilir. Dar bölgelerde, kendi içinde görülen ses farklılıkları⁴³⁶”; “Ağız bir dilin sırrıdır, dillerin haritasıdır, sunnilikten uzak ve doğaldır. Ağız bir dilin tarihini öğrenmek isteyen için temel başvuru kaynağıdır, aynı zamanda bir dilin zenginliğinin kanıtıdır⁴³⁷”; “Bir dil bilimi terimi olarak “ağız (frn. parler/ alm. Mundart/ ing. language/ ita. parlata)” genel anlamda, “bir dilin (langue) ve lehçesinin (dialecte) sınırları içinde, belli bölge ve topluluklara özgü sözlü anlatım yollarının bütünü” diye tanımlanabilir. Söz gelişi, Batı Türkçesi'nin Anadolu Lehçesi'nin Aydın, Konya, Kastamonu, Erzurum, Kars ağızları gibi. Bir lehçenin farklı ağızlarını konuşanlar arasında kayda değer anlaşma güçlüğü olmaz. Konuşmasını izlediğimiz bir kimseye, “falan yerli misiniz?” dediğimiz zaman, bunda muhakkak ki vatan duygusundan daha fazla, orada yaşayanlarla olan bir lehçe ve ağız beraberliği fikri hakimdir. Burada, “falan yerli olmak” birbirine yakın etnik topluluklar

⁴³¹ Gemalmaz, E., (2010), *Türkçenin Derin Yapısı*, Yay. Hzl. Cengiz ALYILMAZ-Osman MERT, Belen Yayıncılık, Ankara, s. 225.

⁴³² Demir, N.- Yılmaz, E., (2010), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, s. 27.

⁴³³ Korkmaz, Z., (2007), *Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı*, Türk Dili Araştırmalar III, Ankara, s. 641-642.

⁴³⁴ *Türkçe Sözlük I*, (1998), Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, s. 37-38.

⁴³⁵ Vardar, B., (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Tanıtım Basım Evi Yayınları, İstanbul, s. 14.

⁴³⁶ Sağır, M., (1998), *Dilbilim ve Türk Dilbilgisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, s. 13.

⁴³⁷ Kurtbeyoğlu, S.R., (2011), *İğdir ve Nahçıvan Ağızının Karşılaştırılması*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, s. 21.

arasında da olduğu gibi, anlaşmayı engellemez ve önemli anlaşma güçlükleri doğurmaz; ancak, diğer bir dilinki gibi, ayrıca öğrenilmeyi gerektirmeyen, bazı, çoğunlukla ses bilgisi, seyrek olarak da şekil bilgisi ve söz dizimi vb. ile ilgili, pek az ayırıcı, kolay, yere ve etnik topluluğa özgü bir kuruluş ve kullanılış ayrılığını işaret eder. Bir dil içerisinde, bu ayrılık asla temel yapıya inemez; aksi halde ayrı diller söz konusu edilmiş olur⁴³⁸,

Ağız bir dilin doğal kollarıdır. Bu kollarda yaşayan kelimeler, tarihsel süreç içerisinde ihtiyaçtan hasıl olmuş doğal oluşumlu yapılardır. Ne yazık ki yaşamın her alanında olduğu gibi teknoloji, bilişim ve iletişim alanlarındaki gelişmeler dilin bu doğal kaynakları olan Ağızların yaşam alanlarını daraltarak yok olmalarına sebep olmaktadır. Çünkü özellikle bilişim ve iletişim alanındaki gelişmeler mekan sınırı olmaksızın hayatımızın her alanında yaygın olarak kullanıldığından üst ortak dili kullanmaya zorlayarak ağızların yok oluşuna sebep olmaktadır. Ağızlar, ulaşım ve iletişim imkânlarıyla bilişim teknolojisindeki gelişmeler, okullaşma, göçler, prestijli varyantın / ölçünlü dilin etkisi gibi nedenlere bağlı olarak tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı ve köklü bir biçim- de değişmekte; birincil, yani konuşurların da farkında olduğu temel özelliklerini yitirmekte; daha geniş kullanımı olan konuşma dili veya ağızlar içinde erimektedir. Bu nedenle geri döndürülemez biçimde kaybolmadan önce mümkün olduğu kadar çok ağızın, mümkün olduğu kadar çok malzemeye belgelenmesi büyük önem taşımaktadır⁴³⁹

Dilin tarih ve kültür arasındaki münasebetini bilen bir kimse; dili, tarih ve kültürden bağımsız tek başına ele almaz. Zira dildeki her kelimenin yazılış, ses, şekil ve manasını tayin eden, tarih ve kültürdür⁴⁴⁰. İşte tarih ve kültürün bu kadar etkili olduğu her bir dilin nasıl ki kendine ait lehçe/ağızları varsa standart Türkiye Türkçesinin de lehçe ve ağızları bulunmaktadır. Biz de bu çalışmamızda Türkiye Türkçesinde İğdir ağızını çeşitli yönleriyle ele alarak incelemeye çalıştık.

İğdir ağızını ses bilgisi yönünden incelerken İğdir'in üç devlete sınır oluşunun sınır ötesi, özellikle de Azerbaycan Lehçesi ile İran coğrafyasında yaşayan Türklerin ağızları ile İğdir ağızının bağlantılı olduğunu bunda da ortak tarih ve kültürün etkili olduğunu söyleyebiliriz. Ama çalışmamız mukayeseli bir çalışma olmadığından ağızlar arası karşılaştırmaya yer vermedik.

Vurgu ve tonlama

İğdir ağızında birinci çokluk şahıs geniş zaman ekinde vurgu sebebiyle uzama oluşur. Giderih, gelerih, gaçarıh

İğdir ağızında mı/mı soru eki yerine, soru ifadesi genelde son hece vurgulu ve ünlüsü uzun okunur. Gelir, görürsen, işitirsen, sensen, gedirih, gelim

Yazı dilinin aksine olarak İğdir ağızında olumsuzluk eki olan me/ma nında vurgulu okunup ünlüsünün uzatıldığı görülür: aparmam, getmedi, goşmadı

İğdir ağızında konuşmanın bitimindeki kelimenin son hecesinin ünlüsü uzatılarak söylenir: geldiler, dedi, kabahladı

Göçüşme (metatez)

Sözcük içinde yakın veya uzak seslerin yer değiştirmesi olarak karşımıza çıkan göçüşme Anadolu ağızlarında sıkça karşılaştığımız bir ses olayıdır. İğdir ağızında da zaman zaman göçüşmeyle karşılaşırız:

Torpağ < toprak, ireli < ileri, görsetmek < göstermek, yarpağ < yaprak, arğı < ağrı, arvat < avrat, dorğu < doğru, surfa < sofraya, kirbit < kibrit, gürbe < gübre, asgırığ < aksırık, eskik < eksik, körpü < köprü, müselman < müslüman, ösgürek < öksürük, İrbaham < İbrahim, pehriz < perhiz, çölmeh < çömlek, çılpağ < çıplak, örge < öğren,

Sen-ben zamirinin kullanımı

⁴³⁸ Gemalmaz, E., (1989), *Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, s. 149-159.

⁴³⁹ Demir, N., (2013), *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, s. 29.

⁴⁴⁰ İpek, AE., (2022), *Cengiz Aymatov'un Elveda Gülsarı Adlı Romanında İnkilemeler*, İğdir, Yüksek Lisans Tezi, İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 192.

Sen-ben zamirleri İğdır ağzında ünlü sesle başlayan ek aldığında son ünsüz olan “n”, “y” ünsüzüne dönüşür.

Seye < sene-sana, meye < mene- bana

İğdır’ ın Aralık ilçesinde ise bu zamirlerin telaffuzu; saa, maa şeklinde görülmektedir.

İle edatının kullanımı

İğdır ağzında ek olarak bulunan ile edatı yerine –nen/-nan eki kullanılır:

sennen < sen ile, anannan < anan ile < annen ile, özünnen < özü ile, Eliynen < Ali ile

-den/ -dan yerine –nen/-nan ekinin kullanımı

İsim/fiil kök veya gövdelerinden sonra gelen çekim eki görevindeki –den/-dan eki yerine -nen/-nan eki kullanılır:

özünnen < özünden, başınnan < başından, sennen < senden, ahşamnan < akşamdan

ağzınnan < ağzından, dayısınnan < dayısından, hekimnen < hekimden, gelennen < gelenden, sevennen

< sevenden

İğdır Ağzının Ses Özellikleri

İğdır ağzının ses özelliklerini: 1- Ünlüler ile ilgili ses özellikleri 2- Ünsüzlerle ilgili ses özellikleri olmak üzere iki başlıkta ele alacağız:

1- Ünlülerle ilgili ses özellikleri

Standart Türkiye Türkçesinde bulunan sekiz ünlüden ayrıca İğdır ağzında, Anadolu’nun birçok yerinde kullanılan e-i sesleri arası bir ses olan kapalı ê sesi de bulunmaktadır:

êy (iyi), êehsan (ihsan), êhtiyac (ihtiyaç)

Ünlü türemesi

İğdır ağzında ünlü türemesi başta ve ortada olmak üzere iki şekilde görülür:

1- Başta ünlü türemesi: İğdır ağzında genelde “r,l” ünsüzleri ile başlayan yabancı kökenli kelimelerini başına “i,u,ü” ünlüsü getirilerek yapılmaktadır: ilazım, Urus, İrehim, İrza, ireng, irahat, irehmet, inemaz, ilimon, irica, ürüzgar, uruf/uruh(ruh), ürtübet(rutubet)

2- Ortada ünlü türemesi: Ünsüzle biten ilk heceden sonra ünsüzle başlayan ikinci bir hece gelir ise araya ünlü bir harf girer: titirre, guyutu, sevigü,

Ünlü düşmesi

İğdır ağzında orta hecenin vurgusuzluğundan ya da hızlı konuşmadan kaynaklı hece düşmeleri fazlaca görülmektedir. Kelime aralarında bırakılması gereken tabii aralık bırakılmamakta, bunun sonucu olarak da meydana gelen “ünlü düşmeleri” ve diğer ses hadiseleri anlamayı çok güçleştirmektedir⁴⁴¹. Ünlü düşmesi olayını altı maddede ele aldık:

1- Orta hecelerde vurgusuz olan hecedeki ünlü söylenmez.

Ahret < ahiret, eyce < iyice, mehle < mahalle, kelme < kelime, irza < rıza, kéfsiz < keyifsiz, neylesin < ne eylesen, nolup < ne olup, hezne < hazine, Sehne < Sakine, dakika < dakika, burda < burada

2- Konuşma esnasında sözcükler arasında tabii olarak bırakılması gereken aralık bırakılmadığı durumlarda ünlü sesle biten sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir başka sözcük geldiğinde aynı/benzer seslerden ilki ya da vurgusuz olanı ve genelde önceki sözcüğün son ünlüsü söyleyişte düşer.

Nec oldu (nece oldu), başg adam (başga adam), öz özüne (özü özüne), köpoğlu (köpek oğlu), Elekber (Ali Ekber)

3- İğdır ağzında “r,l” ünsüzleri ile biten fiillerden sonra geniş zaman veya şimdiki zaman eklerinden biri geldiğinde zaman eklerindeki ünlü ses vurgusuz olduğundan düşer.

Vurram < vuraram, gellem/gelrem < gelerem, görrem < görerem

4- Yabancı dillerden alınmış bir kelimedeki iki ünlü yan yana bulunuyorsa İğdır ağzında iki ünlüden biri telaffuz sırasında düşer.

Zayat < zaiyat , mayana < muayene

⁴⁴¹ Ercilasun, AB., (1983), *age*, s. 95.

5- İğdir ağzında çabuk konuşmaya bağlı ön ve son sesteki ünlüler düşer. Genelde –y ünsüzü ile birlikte kullanımlarda görülmektedir.

Ey <iyi, on iki mam< on iki imam, mehliyereh< emekliyerek

6- İğdir ağzında “ değil ve bu yol” kelimelerinin kullanımında da –l ünsüzünden kaynaklı ünlü düşmesi görülmektedir.

Deyl <değil, boyl < bu yol

Ünlü Birleşmesi

Ünlü sesle biten kelimedenden sonra ünlü sesle başlayan bir başka kelime geldiğinde belirtilen iki ünlü birleşerek tek ünlü haline gelir. Ünlü birleşmesi, ünlü düşmesinden farklıdır. Çünkü ünlü düşmesindeki “on iki mam, ey “ gibi örneklerdeki düşme geçici olmasına rağmen ünlü birleşmesi olayı İğdir ağzında kalıcı hale gelmiştir:

Elekber < Ali Ekber, Elesger < Ali Asker, Mirzeli < Mirza Ali, ğarağaç < karağaç

İkiz Ünlüleri

Bünyesinde iki ünlü bulunduğu halde ayrı hece meydana getirmeyen fonemlere ikiz ünlü diyoruz⁴⁴². İkiz ünlüyü oluşturan ünlüler, farklı hece oluşturacak şekilde değil de sanki tek bir sesmiş gibi telaffuz edilirler. Örnekleri şöyledir:

deirem < deyirem, maallede < mahallede, daa < daha, babayıit < babayığit, ne teir/teer<ne tavır(nasıl), ocaı < ocağı, sein < senin

Ünlü benzeşmesi

a < e benzeşmesi

İğdir ağzında ünlü değişimleri içinde en çok örneğine rastlanılan değişme çeşididir.

• Alınma kelimelerde ilk hecedeki h,ğ,ğ ünsüzleri yanlarındaki “a” ünlüsünü incelterek “e”ye dönüştürür: heber < haber, hesen < hasan, ğebir < kabir ...

• Alınma kelimelerdeki ayın (ع) harfi genelde “e” olarak söylenir: Eli < Ali, bezi < bazı, ecemi < acemi...

• Birçok alınma kelimelerinde ve bazı Türkçe birleşik kelimelerde benzeştirme yoluyla a<e değişmesi meydana gelmiştir⁴⁴³: birez < biraz, bereber<beraber, teze<taze, dene<tane..

Diğer örnekler:

eceib < acaib, sene < sana, ecele < acele, ecem < acem, ehkam < ahkam, elaga < alaka, esebe < asabi eziz < aziz, Ezrail < Azrail, feget < fakat...

e < a benzeşmesi

e<a değişmesi ön, orta, son seslerde görülebilir:

alma < elma, halva < helva, idara < idare, hacat < hacet

i < e benzeşmesi

Bazı alınma sözcüklerin ilk seslerinde görülen dar ünlüsünün geniş ünlüye benzeşme çeşididir. Aslında benzeşen “e” genelde “e-i” arası olan kapalı “ë” ünlüsüdür:

Èhtışam < ihtışam, heç < hiç, peşman < pişman, èhya < ihya, èlac < ilaç, ènmek < inmek, nene < nine, èhsan < ihsan

u < i benzeşmesi

Kalın ünlülerin incelmesine örnek bir benzeşme türüdür:

divar < duvar

u < ı benzeşmesi

Yuvarlak ünlülerin düzleşmesi şeklinde olan bu benzeşme örnekleri ise şunlardır:

ğarpız < karpuz, ğatın < hatun, çamır < çamur

⁴⁴² Ercilasun, AB., (1983), age, s. 61.

⁴⁴³ Ercilasun, AB., (1983), age, s. 83.

İğdır ağzında Melekli kasabasında örneği görülen bir başka u<ı benzeşme örneği ise vur- sözcüğünde görülür:

vır < vur

i < u benzeşmesi

i < u değişimleri benzeşme yoluyla meydana gelen düz ünlülerin yuvarlaklaşmasına örnektir: mejburu < mecburi, Yahudu < Yahudi

u < e benzeşmesi

“h” sesinin etkisiyle ilk ünlü seste görülen benzeşme örneğidir:

meherrem < muharrem, mehebbet < muhabbet, Mehemmed < Muhammed

ö < ü benzeşmesi

Geniş ünlülerin dar ünlüye benzeşmesidir:

küfte < köfte

ü < ö benzeşmesi

Dar ünlü olan “ü” sesinin “ö” geniş ünlüsüne benzeşmesidir:

böyüh < büyük, hükümet < hükümet

u < ö benzeşmesi

Dar ünlü olan “u” sesinin “ö” geniş ünlüsüne benzeşmesidir:

böyün < bugün

ü < e benzeşmesi

Dar ünlü olan “ü” sesi genişleyerek “e” sesine benzemiştir:

yeri < yürü

u < ü benzeşmesi

Kalın ünlünün ince ünlüye benzeşmesi olayıdır. Genelde alıntı sözcüklerde görülür:

nüzül < nüzul, hüdüt < hudut

ü < u benzeşmesi

ü < u benzeşmesi ince ünlünün kalınlaşması şeklinde karşımıza çıkar:

yun < yün

i < ı benzeşmesi

i<ı değişimi ön, orta, son seslerde görülür:

cızıh < çizik, camı < cami, zalım < zalim...

ı < i benzeşmesi

ı < i değişimine örnekler şunlardır:

zid < zıt, ismarla < ısmarla

i < ü benzeşmesi

i < ü benzeşme örneği sözcüğün ön, orta, son seslerinde de görülebilen düz ünlünün yuvarlak ünlüye benzeşmesidir:

şüşe < şişe, tülkü < tilki, Türküye < Türkiye, hürü < huri

a < i,ı benzeşmesi

İğdır ağzında özellikle Tuzluca ilçesinde yaygın olarak görülen geniş ünlünün daralması çeşididir. a<i,ı değişimlerinde genellikle “y” kaynaştırma sesinin de inceltici etkisi görülmektedir:

hirmen < harman, parıya < paraya, sıriya < sıraya, havıya < havaya...

2- Ünsüzlerle ilgili ses özellikleri

Standart Türkiye Türkçesinde h sesi İğdır ağzında üç farklı h/h/h olarak karşımıza çıkmaktadır ayrıca k ünsüzü Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi g/g arka damak ünsüzü kullanılır:

goca (koca), gölay (kolay), gāvurma (kavurma), gulaḥ (kulak), gurd (kurt), guş (kuş)

Ünsüz Benzeşmeleri

Ünsüzle biten kök/gövde halindeki sözcükten sonra ünsüzle başlayan bir ek geldiğinde daha önde bulunan ünsüzün sonra gelen ünsüzü etkileyerek kendisine benzetmesi şeklinde görülür. Az da olsa bazı sözcüklerde ekteki ünsüz, önce gelen ünsüzü kendisine benzettiği örneklere de rastlanmaktadır.

dl <dd benzeşmesi:

“d” ünsüzü ile biten sözcük kök/gövdesinden sonra “l” ünsüzü ile başlayan bir ek geldiğinde ilk ünsüz sonraki ünsüzü kendisine benzetmesidir. Örneği:

öddehdim < ödlektim

tl < dd benzeşmesi: İğdir ağzında pek görülmeyen bir benzeşme türüdür. İç seste görülür. “d” ünsüzü ile biten sözcükten sonra “l” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde son ünsüz önceki ünsüze benzer. Örneği:

adda < atla, zıddasma < zıtlasma

nl < nn benzeşmesi: İğdir ağzında yaygın görülen bir benzeşme türüdür. Genellikle “n” ünsüzü ile biten sözcük kök/gövdesinden sonra “l” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde son ünsüz kendinden önceki ünsüze benzer. Örnekleri:

bunnar < bunlar, yapannar < yapanlar, ekinner < ekinler, günner < günler, dinniyir < dinliyor, çınnasın < çınlasın, şunnar < şunlar, yünnü < yünlü, şennik < şenlik

nd < nn benzeşmesi: “n” ünsüzü ile biten sözcük kök/gövdesinden sonra “d” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde “d” sesi kendinden önceki sesle benzeşir. Örnekleri:

yönnen < yönden, betonnan < betondan, zengininnen < zengininden, huşunnan < huşundan, kimnen < kimden, gelennen < gelenden, özünnen < özünden, deminnen < deminden

nç < ş benzeşmesi: Buradaki benzeşme örneği diğer örneklerden farklıdır. Şöyle ki, kelimenin kökündeki “nç” ünsüzü değişim göstererek kendisinden sonra gelen ünsüze uyum sağlayıp “ş” ünsüzüne dönüşmüştür. Örneği:

reşber < rençber

md < mn benzeşmesi: İğdir ağzında “m” ünsüzü ile biten sözcük kök/gövdesinden sonra gelen “d” ünsüzü kendisinden önce gelen ilk ünsüze benzer. Genelde ek olarak ismin çıkma durum eki getirildiğinde benzeşme ortaya çıkan bir özelliktir. Örnekleri:

ağlınnan < aklımdan, gısımnan < kısımdan, islamnan < islamdan, nişannımnan < nişanlımdan

ml < mm benzeşmesi: “m” ünsüzü ile biten sözcük “l” ünsüzü ile başlayan ek aldığı anda “l” sesi kendisinden önceki sese benzer:

damma < damla

-rl- < -ll- benzeşmesi: “r” ünsüzü ile biten sözcüklerden sonra “l” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde “l” ünsüzü “r” ünsüzüne benzer. Örnekleri:

yapallar < yaparlar, gedillar < gidiyorlar, alıllar < alırlar, ekeller < ekerler, görüller < görürler, ismarramak < ismarlamak

-rl- < -rr- benzeşmesi: Çok nadir görülen bir benzeşmedir. “r” ünsüzü ile biten sözcüklerden sonra “l” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde “l” ünsüzü “r” ünsüzüne benzeşir. Örnekleri:

berberrih < berberlik, zırrama < zırlama, heyirri < heyirli (hayırlı)

-rs- < -rh- benzeşmesi: “r” ünsüzünün kendisinden sonra ek olarak gelen “s” ünsüzünü, “h” ünsüzüne dönüştürmesi şeklinde görülür. Örneği:

hırhız < hırsız

-tl- < -td- benzeşmesi: İğdir ağzında en sık görülen benzeşme türünden biridir. “t” ünsüzü ile biten sözcük kök/gövdesinden sonra “l” ünsüzü ile başlayan ek geldiğinde “l” ünsüzü “d” ünsüzüne benzer. Örnekleri:

hitder < hitler, kürtder < kürtler, pitderin < bitlerin, kitdiyip < kitleyip, saatdıh < saatlık

güvvetdi < kuvvetli,

-tl- < -tt- benzeşmesi: “t” ünsüzü kendisinden sonra ek olarak gelen “l” ünsüzünü kendisine dönüştürmesi şeklinde görülür:

çittama < çıtılama

-řl- < -řd- benzeşmesi: “ř” ünsüzü kendisinden sonra gelen “l” ünsüzüne etki ederek “d” ünsüzüne benzetmiştir. Örnekleri:

işderi < işleri, başdayıb < başlayıp, yaşdı < yaşlı

cz < zz benzeşmesi: Farklı bir benzeşme örneklerinden biridir Çünkü diğer benzeşme örneklerinde genelde ekteki ses önceki sese benzerken bu benzeşme örneğinde, kökteki iç seste benzeşme görülüyor. “c” ünsüzü kendisinden sonra gelen “z” ünsüzünün etkisinde kalmıştır. Örneği:

ezzane < eczane

-ts- < -ss- benzeşmesi: Çok nadir görülen benzeşme örneklerinden biri olarak benzeşen ses, kökteki ünsüz olmuştur. “t” ünsüzünden sonra “s” ünsüzü ile başlayan bir ek geldiğinde kökteki “t” ünsüzü kendisinden sonra gelen “s” ünsüzüne benzemiştir. Örneği:

tüssü < tütsü

-sl- < -sd- benzeşmesi: Özellikle iç seste gerçekleşen bir benzeşme türüdür. “s” ünsüzü ile biten kök/gövde halindeki sözcükten sonra “l” ünsüzü ile başlayan bir ek geldiğinde “l” ünsüzü “d” ünsüzüne benzeşir. Örnekleri:

sesderi < sesleri, bėsdendi < beslendi

Ünsüz İkizleşmesi

Sözcüklerin iç sesinde bir ünsüzün iki defa söylenmesiyle ünsüz ikizleşmesi elde edilir. Ünsüz ikizleşmesi İğdır İli ağzında örneklerine çok rastladığımız bir durumdur.

“ç” ikizleşmesi: İğdır ağzında yok denecek kadar az rastlanan bir türdür.

gıççılığ < gıcık

“g” ikizleşmesi: Konuşma dilinde g sesinin tekrarı ile görülen ikizleşme örneğidir:

Saggız < sakız, ağsaggal < aksakal, çaggal < çakal, dogguz < dokuz, faggı < fakı, sekkiz < sekiz

“l” ikizleşmesi: Yörede yaygın olmayan bir kullanımdır. Kullanım alanı dar bir ikizleşme örneği diyebiliriz.

illaç < ilaç

“s” ikizleşmesi: İğdır ağzında “s” ünsüzünün tekrarı ile yapılan ikizleşme örneğidir:

İssi < ısı, gessep < kasap

“m” ikizleşmesi: İğdır ağzında sıkça kullanılan ikizleşme türüdür. Vurguya kuvvet vermek için yapılan bir ikizleşme örneğidir.

temmizledim < temizledim, hammısı < hepsi, bilemmedim < bilemedim, veremmez < veremez, pammuluğ < pamuk

“p” ikizleşmesi: Genelde pekiştirme sözcüklerin ek kısmında görülür:

ağappağ < bembeyaz, sappasağ < sapasağ

“ř” ikizleşmesi: Derleme alanımda bu ikizleşme örneği Arapça kökenli sözcüklerde karşımıza çıkmaktadır. Genellikle isim köklü sözcüklerde görülen bir ikizleşme örneğidir.

maşşallah < maşallah, aşşılığ < aşık, eşşek < eşek

“y” ikizleşmesi: Genelde Arapça kökenli kelimelere gelen bir ikizleşme örneğidir.

beyyat < biat, heyyet < heyet, hediyye < hediye, seyyid < seyit

“z” ikizleşmesi: Çalışma yaptığımız alanda yaygın olmayan bir özelliktir.

yazızılığ < yazık, tezze < taze, ezzel < ezel, gazzalığ < kazak

“d” ikizleşmesi: İç seste “d” sesinin tekrarı ile yapılır.

yeddi < yedi, addım < adım, daddı < tatlı

Ünsüz Düşmesi

İğdır ağzında h,ğ,k,r,y,l,d,f,t,v gibi ünsüzlerin düşmesi en çok görülen ünsüz düşmesi örnekleridir.

“h” düşmesi: ön ses, iç ses ve son seste karşımıza çıkmaktadır.

saba < sabah, ğafe < kahve, üseyin < Hüseyin

“ğ” düşmesi: İki ünlü arasında düştüğü zaman ikiz ünlüye sebep olur. Ayrıca nadir olarak görülen ses olayıdır:

düün < düğün, doru < doğru

“k” düşmesi: İç seste düşme görülmektedir.

alçacığ < alçak

“r” düşmesi: Hem iç seste hem de son seste görülen bir ünsüz düşmesi örneğidir.

geti < getir, yoħdu < yoktur, getimişem < getirmişem

İsimleri yüklem yapan ek-fiil eklerinden –dir/-dır eki Iğdır ağzında “r” ünsüzü hep düşerek –dı/-di şeklinde kullanıldığı görülür:

yaħşdı < yaħşdır, yoħtu < yoħtur, senindi < senindir

“y” düşmesi: Genellikle ön ses ve iç seste görülen ses düşmesi olayı az da olsa son seste de görülmektedir. Özellikle ön seste görülen “y” sesi düşmesi olayı Iğdır ağzında oldukça yaygındır:

İl < yıl, ıldız < yıldız, ıldırım < yıldırım, ilan < yılan, üzünü < yüzünü, ele < öyle, itirme < yitirme, üzük < yüzük, ud < yut, buğda < buğday

“l” düşmesi: Genellikle iç seste kendisini gösteren ünsüz düşmesidir.

beke < belki, ğağ < kalk, asfat < asfalt

“n” düşmesi: Iğdır ağzında orta seste görülen ünsüz düşmesidir:

dalıca < dalınca, piriş < piriç, arħasıca < arħasınca

“d” düşmesi: Iğdır ağzında çok az rastlanılan bir ses düşmesi olayıdır:

günüz < gündüz

“f” düşmesi: Kelime ortasındaki seste görülen ses düşmesi olayıdır:

Kef < keyf, cüt < çift

“t” düşmesi: Çift ünsüzden biri olduğu durumlarda t sesi genelde düşer:

çifçi < çiftçi, doslar < dostlar

“v” düşmesi: v sızıcı ünsüzü daha çok iki ünlü arasında kaldığı zaman düşer ve ikiz ünlüye sebep olur⁴⁴⁴.

töbe < tövbe

Ünsüz Türemesi

Iğdır ağzında h, r, y, v ünsüz türemesi örnekleri görülmektedir. Kelime ortasındaki türemeler ikiz ünlüden korunmak içindir. Ön türemelerinin ise daha çok vurgu sebebiyle meydana geldiğini sanıyoruz⁴⁴⁵.

Ünsüz türemesinde fazlaca örnek bulunmaktadır:

“h” türemesi: Dış ve iç seste görülmektedir.

nehlet < lanet, hörgü < örgü, hürümcek < örümcek, hürkütme < ürkütme

“r” türemesi: Yörede iç seste görülen bir özelliktir.

bilerzih < bilezik

“y” türemesi: Genellikle ön ses ve iç seste ortaya çıkan ünsüz türeme örneğidir. İç seste y ünsüzü koruyucu ünsüz olarak karşımıza çıkmıştır.

yoħuydu < yoktu, vardıydı < vardı, şiyvesi < şivesi

“v” türemesi: Yok denilecek kadar az görülen bir türeme örneğidir. Sadece iç seste görülmektedir.

duva < dua

Ünsüz Değişmesi

Iğdır ağzında çokça karşımıza çıkan ses olayıdır. Ses değişmelerinde en fazla karşılaştığımız “t < d, k < g, k < ħ” örnekleridir.

t < d Değişmesi

Iğdır ağzında kelime başında, ortasında, sonunda görülebilen bir ses değişimidir. Özellikle kelime başındaki t<d değişimi oldukça yaygındır. Örnekleri şöyledir:

adda < atla, ehd < aht, zid < zıt, duz < tuz, daban < taban, darag < tarak, dırnağ < tırnak, hafda < hafta

⁴⁴⁴ Ercilasun, AB., (1983), age, s. 138-139.

⁴⁴⁵ Ercilasun, AB., (1983), age, s. 139-140.

dırahdor < traktör (kelimede hem t-d değişmesi hem de iç ses değişmesi görülüyor. Aynı zamanda yabancı kökenli bir kelime olmasına rağmen, kelimenin İstanbul Türkçesi karşılığındaki kökünde k-h ünsüz değişiminden kaynaklı bir ünsüz yumuşaması da görülmektedir)

p < b değişmesi

İğdir ağzında bu değişim pek yaygın olmamakla birlikte kelime başlarında ve sonlarında görülmektedir:

ğurub < grup, bazar < pazar, barmağ < parmak, gedib < gedip, sevib < sevip, pıçağ < bıçak, pağır < bakır

b < p değişmesi

İğdir ağzında iki dudak ünsüzünün değişmesine örnektir:

gap < kab, pozmağ < bozmak

k < g değişmesi

İğdir ağzında en yaygın olarak görülen ünsüz değişme örneğidir. Kelime başında, ortasında, sonunda görülebilen bir değişmedir:

egide < akide, istigamet < istikamet, gatmağ < katmak, elaga < alaka, feget < fakat, ğuzu < kuzu, ğurt < kurt, ğebir < kabir, ğonşu < komşu, ğaral < karar, ayağğabı < ayakkabı, muaggag < muhakkak, halg < halk

k < ħ değişmesi

İğdir ağzında en yaygın olarak görülen ünsüz değişme örneğinden biri de k<ħ değişmesidir. Oldukça yaygın kullanımı vardır. Kelime başlarında, ortasında ve sonlarında görülmektedir:

yaħa < yaka, yaħalama < yakalama, yaħmağ < yakmak, ħına < kına, barmağ < barmak, goşmağ < koşmak, gatmağ < katmak, cızıħ < çizik, arħa < arka

k < ğ değişmesi

İğdir ağzında nadir görülen değişim örneğidir:

ağıl < akıl, ağ < ak

ç < ş değişmesi

“ç” ünsüzünün “ş” ünsüzüyle değişmesi olayıdır:

güleş < güleç

ğ < g değişmesi

Örneği çok az görülen ses değişimidir:

meger < meğer

m < n değişmesi

Kelime başlarında ve ortasında görülen ses değişimine örnektir:

gonşu < komşu, nerdivan < merdiven

b < m değişmesi

Kelime başında görülen bu ses değişimine İğdir ağzında fazla rastlanmamaktadır.

minmek < binmek

ğ < y değişmesi

Kelime ortasında görülen bu değişim, aslında telaffuzu zor olan sesin söyleyişi kolay olanla değişmesidir.

eylence < eğlence, eyri < eğri, söyüt < söğüt, düyün < düğün, deyil < değil

k < y değişmesi

Bu ses olayına İğdir ağzında çok az rastlanmaktadır:

göy < gök

v < y değişmesi

Çok nadir görülen ses değişimine örnektir:

döy- < döv-, söy- < söv-

y < g değişmesi

Çok nadir görülen ve ilk seste olan değişim türüdür:

gine < yine

ç < c değişmesi

Yazı dilinde kelime sonlarında hiç görülmeyip İğdır ağzında görülen “c”sesi çok az görülmektedir. ç<c değişimi daha çok kelime başlarında görülür:

êlac < ilaç, cızılı < çizik, cızma < çizme, corap < çorap

d < t değişmesi

İğdır ağzında hem Türkçe hem de alıntı kelimelerde görülebilen olaydır. Genelde kelime başlarında ses değişimi gerçekleşmektedir:

tiken < diken, tohuma < dokuma, tüşmü < düşme, tüşman < düşman, tükan < dükkan, tiker < diker

k < t değişmesi

İğdır ağzında kullanımı unutulmak üzere olan “ekmek” kelimesinin yöresel söyleyişinde karşılaşılan ses değişimidir:

etmeyh < ekmek

k < p değişmesi

İç seste görülen değişmedir.

tüpürüh < tükürük

r < l değişmesi

Kelime ortasında ve sonlarında görülen değişme örneğidir:

ğaral < karar, güleş < güreş

g < s değişmesi

Çok nadir görülen ve kelime ortasında gerçekleşen ses değişmesine örnektir:

hansı < hangi

s < z değişmesi

Çok az görülen bir ünsüz değişmesidir.

araz < aras, zopa < sopa, herkez < herkes, messep < mezhep

gibi örnekleri çoğaltabiliriz.

Sonuç ve Öneriler

Farklı lehçe ve ağızları olsa da bütün ana diller gibi Türkçe de bir bütündür; lehçe ve ağızlar bu bütünün parçalarıdır. Ağızların kullanımıyla ilgili araştırmalar yapılması dilin toplumdaki farklı biçimlerine karşı anlayış ve hoşgörünün gelişmesine katkı sağlar. Her zaman yazı dili ile konuşma dili arasında ses farklılıkları bulunmaktadır. Ağızlar da yazı dili olmayıp konuşma dili olması sebebiyle aynı kelimenin kullanımı, Standart Türkiye Türkçesinden farklılar gösterebilir. Yaptığımız çalışmayla İğdır ağzında, yazı dilinden farklı ses özelliklerine sahip sözcükleri incelemeye çalıştık.

Türkçenin dünü, bugünü ve yarını için büyük önem taşımaya rağmen ağızlara, ağız bilimi çalışmalarına ve ağız bilimi ile ilgili olarak yayımlanan eserlere Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında ne yazık ki gerektiği kadar değer verilmemektedir. Nitekim ülkemizde milyonlarca insan tarafından bilinen ve kullanılan ağızlar; edebiyatta, tiyatrodaki, sinemada, musikide kabul gördüğü kadar Türkçenin eğitimi ve öğretimi alanında kabul görmemekte; ölçünlü dilin eğitiminin ve öğretiminin hedeflendiği ortamlarda eğitimsizliğin, Türkçeyi bilmemenin ve Türkçeyi yanlış kullanmanın göstergesi olarak nitelendirilmektedir⁴⁴⁶.

Zamanla, Anadolu ağızlarında ses ve sözcük seviyesindeki farkların azalması, hatta bazı bölgelerde tamamen standart dil ile ağız farkının ortadan kalkması söz konusu olabilecektir. Artan göç, kentleşme, ortaöğretim ve yüksek öğretim okurluk oranının artması, öğretimin yaygınlaştırılması, gezi imkanlarının giderek artması, sanayileşme, kitle iletişim araçlarının etkisi gibi çeşitli etkenler ağız farklarını azaltacak; ağız özellikleri ile konuşanların sayısında azalmaya sebep olacaktır⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ Alyılmaz, S.-Alyılmaz, C., (2018), *Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi*, Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara, s. 32-33.

⁴⁴⁷ Köktekin, K.,(2018), *Atatürk Üniversitesi'nin Ağız Araştırmalarındaki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat

Ana dilin doğal besleyicileri, kolları olan ağızların yok olmaması için;

- Ağız araştırmaları ayrı bir uzmanlık alanı olması ve özel bir eğitim gerektirmesi sebebi ile her ilimizde bulunan üniversitelerimizin Türkçe/Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde yüksek lisans/doktora düzeyinde eğitim alan ağız alanında çalışacak öğrencilere yönelik özel alan dersleri verilerek ağız üzerine yapılacak çalışmaların daha akademik düzeyde olması sağlanabilir.
- Ağızlar üzerine yapılacak çalışmaların bilimsel olarak yürütülmesi ve sonuçlarının düzenli değerlendirilebilmesi için üniversitelerin ilgili bölümleri ile yine üniversitelerce kurulacak merkezler eliyle koordineli yürütülmesi.
- Üniversitelerin ilgili kurullarınca hazırlanacak olan her yörenin ağız çalışması Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu tarafından hazırlanacak Öğretim Programı ile o ilin tüm ortaokul/lise düzeylerinde seçmeli ders olarak okutturulmasının sağlanması.

KAYNAKÇA

1. Alyılmaz, Semra.-Alyılmaz, Cengiz, (2018), *Ağız Bilimi Çalışmalarının Türkçe Öğretimi Açısından Önemi*, Dil ve Edebiyat Dergisi, Ankara, s. 7/38.
2. Demir, Nurettin- Yılmaz, Emine, (2010), *Türk Dili El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara
3. Demir, Nurettin, (2013), *Ankara Örneğinde Ağızların Belgelenmesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
4. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), *Kars İli Ağızları Ses Bilgisi*, Gazi eğitim Fakültesi Yayın, Ankara
5. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), age, s. 95.
6. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), age, s. 61.
7. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), age, s. 83.
8. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), age, s. 138-13
9. Ercilasun, Ahmet Bican, (1983), age, s. 139-140
10. Elekberli, Eziz, (2009) Gerbi Azerbaycanın Dialektoloji Lüğeti (1-ci Kitap, İrevan Çuxuru), Ağrıdağ Neşriyyat, Bakü, s.191.
11. Gemalmaz, Efrasiyap, (2010), *Türkçenin Derin Yapısı*, Yay. Hzl. Cengiz ALYILMAZ-Osman MERT, Belen Yayıncılık, Ankara
12. Gemalmaz, Efrasiyap, (1989), *Ağız Bilimi Araştırmaları Üzerine Genellemeler*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara
13. Gemalmaz, Efrasiyap, (1989), age, s. 149-159.
14. İpek, Ali Ekber, (2022), *Gengiz Aymatov'un Elveda Gülsarı Adlı Romanında İkilemeler*, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Iğdır, s. 192.
15. Korkmaz, Zeynep, (2007), *Türk Dilinin Eski Kültür Mirasının Anadolu Ağızlarındaki Devamı*, Türk Dili Araştırmalar III, Ankara, s. 641-642.
16. Köktekin, Kazım, (2018), *Atatürk Üniversitesi'nin Ağız Araştırmalarındaki Yeri*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, s.281-291.
17. Kurtbeyoğlu, Sultan Ruhan, (2011), *Iğdır ve Nahcivan Ağızının Karşılaştırılması*, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kars, s. 21.
18. Sağır, Mukim, (1998), *Dilbilim ve Türk Dilbilgisi*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum
19. *Türkçe Sözlük 1*, (1998), Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, s. 37-38.
20. Vardar, Berke, (1988), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, ABC Tanıtım Basımevi Yayınları, İstanbul

(27)

Aliye SÜLEYMANZADE⁴⁴⁸

**CAM TAVANI SENDROMU: ORGANİZASYONLARDA KADINLARIN LİDERLİĞİNE İLİŞKİN
ENGELLER VE STRATEJİLER
GLASS CEILING SYNDROME: OBSTACLES AND STRATEGIES FOR WOMEN'S LEADERSHIP IN
ORGANIZATIONS**

ÖZ

Bu çalışma, kadınların iş dünyasındaki liderliğiyle ilgili olarak "cam tavan" olarak bilinen olguyu incelemekte ve kadınların daha büyük liderlik rollerine doğru ilerleyişini engelleyen engellere odaklanmaktadır. Metin, cam tavana katkıda bulunan çeşitli değişkenleri araştırıyor ve bunları insani, örgütsel ve toplumsal bileşenlere göre sınıflandırıyor. Bireysel boyutlar kadınların çeşitli görevleri yönetmeye çalışırken karşılaştıkları zorlukları ifade ederken, organizasyonel faktörler firma içi kültür, mevcut mentorların eksikliği ve hem erkek hem de kadın liderlerin sunduğu engeller gibi sorunları içermektedir. Toplumsal değişkenler, cinsiyete dayalı mesleki ayrımcılık örneklerini ve basmakalıp yargıların uygulanmasını kapsar. Ayrıca yayın, motivasyonun azalması, kişinin kariyerinden hoşnutsuzluğu da dahil olmak üzere cam tavanın yansımalarını ve kurumsal üretkenlik ve yetenekli bireylerin elde tutulması üzerindeki olası etkilerini inceliyor. Ayrıca ilerlemenin önündeki cam tavan olarak bilinen engelin aşılmasına yönelik taktikler de sağlar. Bu taktikler arasında ileri düzeyde eğitim almak, mentorlardan rehberlik istemek, sosyal ağları geliştirmek, olağanüstü performans sergilemek ve kişinin rolüyle ilgili sorunları çözmek yer alıyor. Cam tavan, kadınların gerekli niteliklere sahip olsalar bile üst düzey pozisyonlara ulaşmalarını engelleyen soyut bir engel olarak tanımlanabilir. Bu olgu, insani, örgütsel ve toplumsal etkilerin birleşimine atfedilmektedir. Cam tavan, kadınlar arasında motivasyonun ve hoşnutsuzluğun azalmasına yol açarak potansiyel olarak kurumsal üretkenliği etkileyebilir. Bu engellerin üstesinden gelmek için ileri eğitim almak, mentorlardan rehberlik almak, sosyal ağlar kurmak, olağanüstü performans sergilemek ve kişinin rolüyle ilgili çatışmaları çözmek gibi tekniklerin kullanılması tavsiye edilir. Kadınlar bu taktikleri kullanarak cam tavanın sunduğu engelleri başarıyla aşabilir ve böylece daha kapsayıcı ve adil bir mesleki ortam geliştirebilirler.

Anahtar Kelimeler: *cam tavanı sendromu, kadın liderliği, engeller, stratejiler.*

ABSTRACT

This study examines the phenomenon known as the "glass ceiling" in relation to women's leadership in businesses, focusing on the obstacles that impede women's progress towards greater leadership roles. The text explores the various variables that contribute to the glass ceiling, classifying them into human, organizational, and societal components. Individual aspects refer to the difficulties women encounter while trying to manage several tasks, whereas organizational factors involve problems such as the culture inside the firm, the lack of available mentors, and the obstacles presented by both male and female leaders. Societal variables encompass instances of gender-based professional discrimination and the application of stereotypical judgments. In addition, the publication examines the repercussions of the glass ceiling, including reduced motivation, discontent with one's career, and the possible effects on organizational productivity and the retention of talented individuals. In addition, it provides tactics for overcoming the barrier to advancement known as the glass ceiling. These tactics include obtaining advanced education, seeking guidance from mentors, cultivating social networks, showcasing exceptional performance, and resolving problems related to one's role. The glass ceiling can be defined as an intangible barrier that hinders the progress of women in reaching high-level positions, even when they possess the required qualifications. This phenomena is ascribed to a confluence of human, organizational, and societal influences. The glass ceiling can result in reduced motivation and discontentment among women, potentially impacting corporate productivity. To tackle these obstacles, it is advisable to employ techniques such as pursuing advanced education, getting guidance from mentors, establishing social networks, showcasing exceptional performance, and settling conflicts related to one's role. By employing these tactics, women can successfully traverse and surmount the obstacles presented by the glass ceiling, thereby cultivating a more inclusive and fair professional environment.

Keywords: *glass ceiling syndrome, women's leadership, obstacles, strategies.*

⁴⁴⁸ Master, Azərbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), İktisat ve İşletme Bölümü, İstiqlaliyyat sok. 6, AZ1001, Bakü, Azərbaycan. e-mail: slymn.aliya@gmail.com, ORCID: 0009-0000-0554-8719

GİRİŞ

Kadınlarla ilgili konular 1970'lerin başından beri yönetim literatüründe incelenmektedir. İlk araştırmalar kadınların lider olup olamayacağına dair cevaplar aramaktaydı. Daha sonra kadın ve erkek yöneticilerin davranışlarını karşılaştıran araştırmalar yapılmıştır. 1980'lerden bu yana, kadınların liderlik pozisyonlarına yükselememesinin nedenleri araştırılıyor ve araştırmalar, kadınların üst düzey liderlik pozisyonlarındaki azlığına odaklanıyor ve liderliği önlemek için neler yapılabileceğini tartışmaktadır (Yavuz ve Alev, 2019).

Görünmez bir engeli ifade eden cam tavan kavramı yönetici kademesindeki kadınların üst kademelere yükselmelerindeki tüm engelleri ifade etmektedir. Kariyerinde belirli bir noktaya gelmiş, çaba sarf etmiş kadınlar bu engeller nedeniyle yükselmediklerinde büyük bir hayal kırıklığına uğramaktadır. Günümüzde örgütlerde kadınlar yeterli eğitime ve deneyime sahip olsalar dahi yönetim kısmında erkeklere göre daha az görev alabilmektedir. Bu durumun nedeni kadınlara karşı koyulan engeller ve cinsiyetler arası yapılan eşitsizliklerdir. Bu durumlar ve görülmeyen engeller belirli niteliklere sahip kadınların etkili bir şekilde iş hayatında yer almamalarına neden olmakta ve bunun sonucunda kadınlarda motivasyon ve güven eksikliği, işten ayrılmalar olmaktadır (Akyıldız, 2021).

Cam tavan konusu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatürde araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışma ulusal literatürü ele almaktadır.

1.1. Cam Tavan Kavramı

Cam tavan kavramı Hymowitz ve Schellhardt tarafından ilk olarak 1986 yılında Wall Street Journal'de yer alan bir makalede ele alınmıştır. Örgütlerde cam tavan etkisi bu makale ile popüler hale gelmiştir. Bu bağlamda üst düzeylerdeki kadın yönetici eksikliği, cinsiyete bağlı ücretlerde farklılıklar ve yönetimdeki pozisyonlar ile ilgili konular gündeme gelmiştir (Bayramli & Sarkhanov, 2021; Weyer, 2006).

Cam tavan, kadınların şirketlerde, devlette, özel kuruluşlarda ya da kar amacı olmayan kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmek istemeleri ve çaba sarf etmelerine yönelik karşılaşılmış oldukları engellerdir (Çetin, 2011). Bir diğer tanıma göre ise cam tavan, çalışma yaşamında kadınların başarıları ve yetenekleri görmezden gelinerek örgüt içerisinde üst kademelere çıkmalarını engelleyen bir durumdur (Sezen, 2008). Cam tavan, kadınların örgütlerde en üst pozisyonlara ulaşmalarında, prestijli, güçlü ve yüksek ücrete ulaşmalarında büyük bir engeldir (Longo ve Straehley, 2008).

Cam tavan kavramı herhangi bir kişinin üst yönetime yükselmeye yetersizliğinden kaynaklanan bir engel değildir. Bunun tam tersi kadınların üst yönetime ulaşmalarını engelleyen engellerdir. Örgüt içinde yükselmek isteyen ve nitelik açısından herhangi bir eksikliği olmayan her kadın için bu kavram kullanılabilir. Örgütlerde nitelikli kadınların ilerlemelerinin önüne koyulan engeller cam tavan kavramının yaratılmasına neden olmaktadır (Akdöl, 2009).

1.2. Cam Tavani Ortaya Çıkaran Unsurlar

Cam tavan kavramı olarak ifade edilen ve kadın çalışanların üst kademe yönetici pozisyonlarında yer almasında engel olan ve genellikle cinsiyete dayalı unsurlar çeşitli şekillerde sınıflandırılabilir (İraz, 2009).

Tablo 1.1'de görüldüğü gibi cam tavani ortaya çıkaran unsurları üç sınıfa ayırabiliriz. Bu unsurlar aşağıda verilmektedir.

Tablo 1. 1: Cam Tavani Ortaya Çıkaran Unsurlar

Bireysel Unsurlar	Örgütsel Unsurlar	Toplumsal Unsurlar
Çoklu Rol Üstlenme, Kişisel Tercih ve Algı.	Örgüt Kültürü ve Politikaları, Örgüt İklimi, Mentor Eksikliği, Erken Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller,	Mesleki Ayrım, Cinsel Kalıp Yargıları (Stereotipler).

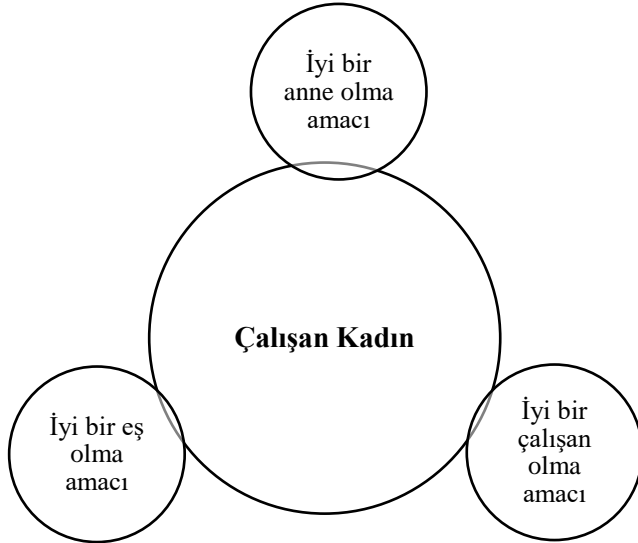
	Kadın Yöneticiler Tarafından Konulan Engeller.	
--	---	--

1.2.1. Bireysel Unsurlar

Cam tavanı ortaya çıkaran bireysel unsurlar; çoklu rol üstlenme, kişisel tercih ve algı olarak ikiye ayrılmaktadır.

1.2.1.1. Çoklu Rol Üstlenme

İş yaşamında yer alan kadınlar, bir yandan ev kadını, anne, eş rollerini yürütmekte bir yandan da iş ile ilgili rollerini yürütmektedir. Kadınların iş yaşamı nedeniyle evdeki sorumluluklarında aksaklık olması durumu eşler arasında sorun yaşanmasına sebep olabilmektedir. Bu sorunlardan dolayı kadın iş yaşamındaki rolleri yerine aile ile ilgili rollerini daha fazla ön plana çıkarabilmektedir. Bu rolleri beraber yürütmek için kadınların yoğun bir çaba göstermeleri gerekmektedir. Aynı zaman içerisinde meydana gelen talepleri ve ihtiyaçları karşılamak, kadınların üstünde baskılar oluşturabilmekte ve bu durum kadının rolleri arasında çelişki yaşamasına sebep olabilmektedir. Bu bağlamda kadınlar hem iş yaşamı hem de aile yaşamındaki rolleri arasında çatışma yaşamakta, yaşam tatminlerinde azalma olmakta ve duygusal olarak yıpranmaktadır (Sarkhanov, 2022; Anafarta vd., 2008). Şekil 1.1'de kadınların çoklu rol üstlenmelerine dair unsurlar yer almaktadır.

Şekil 1. 1: Kadınların Çoklu Rol Üstlenmesi (Kaynak: Öztürk, 2011)

Hem iş yaşamında hem de sosyal yaşamda farklı rollere sahip olması kadınların 3 farklı gerilim yaşamalarına sebep olmaktadır (Aytaç, 1997):

- Zaman kısıtlamasından dolayı yaşanan gerilim
- Hem iş yaşamında hem de aile yaşamında üstlendiği rollerden dolayı meydana gelen çatışmaya bağlı olan gerilim
- Üstlenilen rollerin birbirinden farklı davranışlar istemesinden dolayı yaşanan gerilim.

1.2.1.2. Kişisel Tercih ve Algı

Cam tavanı ortaya çıkaran bireysel unsurların nedenlerinden biri kadınların toplumsal değer yargılarını sorgulamayıp hemen içselleştirmeleridir. Genel olarak kadınlar iş yaşamındaki kariyerleri yerine ailesini seçtiği için iş hayatında tamamlayıcı konumunda olmaktadır. Bu durumda kadınların erkekler ile rekabet edebilme durumunu yok etmektedir (Mercanlıoğlu, 2009).

Kadınlar bazen iş yaşamında yükselme fırsatları ya da iyi bir kariyer yapabileceği fırsatları varken aile içerisindeki rolleri, toplumsal sorumlulukları ağır basabilmekte ve kariyer fırsatlarını askıya alabilmektedir. Bu nedenle iş yaşamında yükselme fırsatları için kendileri engeller koyabilmektedir (Ajayi, 2020; Dreher, 2003; Özücü vd., 2007). Bu bağlamda kadınların kendileri için koymuş oldukları engeller aşağıda sıralanmaktadır:

- Kadının cinsiyet rollerine yönelik tutumları,
- İş yaşamındaki sistemin değişmeyeceğine dair inanç ve bu durumdan dolayı sisteme uyma zorunluluğu hissetmek,
- Kariyer planlamasında yükselmeyi istememek, yükselme için gerekli nitelikleri sağlamayı göze almamak,
- Öz güven eksikliği yaşamak, kararsız olmak,
- Aile tarafından yüklenmiş olan sorumluluklar sonucunda işi ile aile rolleri arasında çatışma yaşamak, bu durumdan dolayı suçluluk hissetmek,
- Toplum tarafından atfedilen değerleri sorgulamadan içselleştirmek,
- Kadınlara yönelik olan önyargıları kabul etmek.

1.2.2. Örgütsel Unsurlar

Cam tavanı ortaya çıkaran örgütsel unsurlar; örgüt kültürü ve politikaları, mentor eksikliği, erkek yöneticilerin yarattığı engeller, kadın yöneticilerin yarattığı engellerdir. Bu unsurlar aşağıda sırasıyla ele alınmaktadır.

1.2.2.1. Örgüt Kültürü ve Politikaları

Örgüt kültürü, bir örgütte paylaşılan değerler, varsayımlar, inançlar ve davranış şekilleri olarak ifade edilmektedir (Riggio, 2014).

İş yaşamında yer alan kadın çalışanların kariyerleri ile ilgili fırsatlardan yararlanabilmeleri çalışmış oldukları örgütün kültürüne göre değişiklik gösterebilmektedir. Kadın çalışanların yükselmesi insan odaklı, cinsiyet ayrımı yapmayan, performansa dayalı yönetimin olduğu örgütlerde daha kolay olmaktadır. Ancak ataerki örgütlerde bazı pozisyonlar için kadın çalışanlar yeterli görülmemektedir. Sorumlu olduğu iş dışında başka sorumluluklar üstlenen kadın çalışanlardan rahatsızlık duyulmaktadır (Özyer ve Azizoğlu, 2014).

1.2.2.2. Örgüt İklimi

Bir örgütte yer alan bireylerin örgüte karşı geliştirmiş oldukları algı örgüt iklimi olarak tanımlanmaktadır (Baghirov vd., 2023; Çekmecelioğlu, 2005). Bir örgütteki örgüt iklimi olumlu ise çalışanlar da örgütten olumlu bir şekilde etkilenmektedir. Ancak örgüt iklimi olumsuz ise çalışanlar bu durumdan olumsuz etkilenmektedir. Kadın çalışanlara olumlu bir şekilde yaklaşan örgütlerde kadınlar üst pozisyonlara yükselabilmektedir. Tam tersi kadın çalışanlara olumsuz bir şekilde yaklaşan örgütlerde ise kadın görevinden ayrılmakta ya da geri planda kalabilmektedir (Doğru, 2010).

1.2.2.3. Mentor Eksikliği

Mentorluk alan kişi ve mentor arasında meydana gelen ilişki iki taraf için oldukça fayda sağlamaktadır. Çalışanlar açısından mentorun deneyimlerinden yararlanmak az hata yapmalarına ve kuruma daha çabuk adapte olmalarına yardımcı olmaktadır. Öğrendikleri sonucunda ne yapmak istediklerine daha kısa bir süre içerisinde karar vermekte ve isteklerine yönelik kariyer planlama yetisi kazanmaktadır. Mentorlar açısından olumlu yanı ise iletişim becerilerini geliştirmeleri ve sahip olmuş oldukları bilgileri tekrarlamalarıdır. Bununla birlikte genç ve farklı bakış açılarına sahip kişilerle tanışıp fikirlerinden yararlanabilmektedirler (Çınar, 2007).

Kadın mentorlar, iş yaşamındaki kadın çalışanlar için rol model oluşturacakları için oldukça önemli olmaktadır. Kadın mentorlar, örgüt içerisindeki kadın çalışanlara yarar sağlayacağı gibi kadın yöneticilere de yarar sağlamaktadır. Bu bağlamda kadın mentorların iki yönlü olumlu etkisi bulunmaktadır. Ancak iş yaşamında kadınlar etkili mentorluk ilişkisi sağlamada engellerle karşılaşmaktadırlar (Karcıoğlu vd., 2014).

İş yaşamında mentor ile ilerleyen kadın çalışanlar kariyerlerinde daha başarılı olabilmektedir (Karaca, 2007). Fakat örgütlerde kadınlar yeterli mentor desteği bulamamakta ve bu durumdan ötürü sorun yaşamaktadırlar. Örgütlerde erkeklerin kadınlara mentor desteği vermede isteksiz olmaları, kadın mentör sayısındaki azlık, üst yönetimde kadın çalışanların az sayıda olması gibi durumlar kadın çalışanların kariyerlerindeki ilerlemede engeller oluşturmaktadır (Çakınberk, 2011).

1.2.2.4. Erkek Yöneticilerden Kaynaklanan Nedenler

Erkek çalışanların kadın çalışanlara yönelik önyargıları cam tavan engellerinin en başında gelmektedir. Erkekler tarafından kadınlara yönelik önyargılardan bazıları aşağıda sıralanmaktadır (Biner, 2022):

- Kadınlar çalışmakta isteksizlerdir.
- Erkekler kadar kariyerlerine bağlı değildirler.
- Karar verme konusunda zorluk çekerler.
- Erkeklerle göre çok daha duygusaldırlar.
- Yönetim kademelerindeki çalışma koşullarına uyum sağlayamazlar.
- İş yaşamındaki sorumluluklar ile aile içerisindeki aile işleri, çocuk ile ilgili sorumlulukları bütünleştirmekte zorluk çekerler.
- Kadınlar ile iletişim kurmakta zorluklar yaşanır.

Yukarıdaki önyargılarından yanı sıra iş yaşamında erkeklerin daha iyi yöneticilik yaptığına dair bir varsayım bulunmaktadır. Bu düşünce yapısı kadınların üst kademelere yükselmelerine ve yöneticilik pozisyonunda yer almamalarına neden olmaktadır. Bazen de erkek yöneticiler önyargılı olmadan kadının aile içi sorumluluklarından dolayı daha az sorumluluk vermektedir. Bu durumda kadının kariyerini dolaylı yoldan da olsa engellemektedir (Tunç vd., 2016).

1.2.2.5. Kadın Yöneticiler Tarafından Kaynaklanan Engeller

İş yaşamında genellikle erkek yöneticiler tarafından kadın çalışanların kariyer ilerlemelerine engeller koyulduğu görülürken bazı durumlarda kadın yöneticilerinde engeller koyduğu görülmektedir.

Kadın çalışanların birbirlerini çekememesi olarak ifade edilen kraliçe arı sendromunda iş yaşamında kadınların yükselmeye başlamasıyla tek olma arzusu ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda da diğer kadın çalışanlara kötü davranmaya başlamakta ve kariyerlerinde ilerlemelerinde engeller ortaya çıkarmaktadır (Zel, 2002).

1.2.3. Toplumsal Unsurlar

Cam tavanı ortaya çıkaran toplumsal unsurlar; mesleki ayırım ve cinsel kalıp yargılarıdır.

1.2.3.1. Mesleki Ayırım

Toplumun bakış açısı iş yaşamında yer alan kadın çalışanın üst kademelere yükselmesinde etkili olmaktadır. Bu durumla birlikte örgütlerdeki erkek egemenliği de kadınların kariyer gelişmelerinde etkili olmaktadır (Yılmaz, 2013).

Günümüzde toplumumuzun geleneksel yapısının da etkisi ile birlikte iş yaşamındaki meslekler kadın işi ya da erkek işi olarak ayrılmaktadır. Erkekler yöneticilik, mühendislik gibi işlere yönlendirilirken; kadınlar hemşirelik, öğretmenlik gibi meslek dallarına yönlendirilmektedir (Öğüt, 2006).

İş yaşamındaki yönetici pozisyonları ilk olarak erkek çalışanlar tarafından doldurulmaktadır. Ataerkil bir yapıya sahip olan Türk toplumunun yapısı değişmediği süreçte kadın çalışanların iş yaşamında yaşamış oldukları sorunların giderilmesi oldukça zordur (Özünü, 2013).

1.2.3.2. Kalıplaşmış Yargılar

İş yaşamında kadınların kariyerlerindeki en büyük engellerden biri de toplumsal yargılardır. Geleneksel toplumlarda kadınlara karşı olan önyargılar kariyer gelişimini olumsuz etkilemektedir.

Toplum tarafından oluşan önyargıları 3 sebep altında incelemek mümkündür. Birincisi kadın ile erkeğin cinsiyet özelliklerinden dolayı kaynaklanan yargılardır. Bu yargılar erkeklerin daha mantıksal kararlar verdiği, kadınların erkeklere nazaran daha duygusal olduğu yönündedir. İkincisi kadınların ve erkeklerin toplumsal yaşamdaki rollerinden ötürü kaynaklanan yargılardır. Kadınların saha uysal olduğu, emir verme konusunda çekimser davrandıkları, erkeklerin bir kadından emir almak istememesi yönündedir. Üçüncü yargı ise mesleklere yönelik yapılan sınıflandırma göz önüne alındığında erkeklerin yöneticilik kademesine daha yakın oldukları, kadınların ise öğretmenlik, hemşirelik gibi meslek dallarına yakınlıkları olduğu yönündedir (Eyüpoğlu, 2000).

1.3. Cam Tavan Sendromunun Sonuçları

Çoğu kadın, seçimlerinin yarattığı cam tavan engelleri ile karşı karşıya kalır ve topluluk ya da kuruluş motivasyonunu kaybeder. Kadın çalışanlar, seçebilecekleri sınırlı kariyer seçenekleri yetmezmiş gibi, kariyer gelişimi için sınırlı fırsatlarla karşı karşıya kaldıklarında işlerinden ayrılmaya, işlerinden ayrılmaya, işlerini sevmemeye ve işi için çaresiz hissetmeye başlarlar. ve hedeflerine ulaşamazlar. Cam tavanın insanlar üzerinde yaratabileceği olumsuz etki, organizasyonları da etkileyebilir (Sarkhanov & Muradzada, 2023). Cam tavan nedeniyle artan organizasyon maliyetleri, üst yönetim için yetenekli yetenek eksikliği ve verimliliği artıran yeteneklerin kullanılmaması organizasyon üzerinde olumsuz bir etki olarak görülebilir. Kadının mesleki gelişimini engelleyen bu görünmez tavan yıkılmazsa örgütsel ve kişisel determinizm ortaya çıkacaktır (İpçioğlu, Eğilmez, Şen, 2018).

Cam tavan sendromu nedeniyle kadınlar yeteneklerinden şüphe etmeye başlar. İçinde bulunduğu durum, kadınların kariyerini gerçekten ilerletmek isteyip istemediğini sorgulamasına neden olmaktadır. Cinsiyetçilik nedeniyle üst yönetim pozisyonundan mahrum bırakılan kadınlar, rol model olarak hizmet edebilecek kadın yöneticiler bulmakta zorlanıyor. Duygusal yapılarının karar verme pozisyonlarını işgal etmelerini engellediği fikri, potansiyel liderleri daha erkeksi davranmaya itiyor. Bu nedenle çoğu kadın evli olsa bile evlenemez ve çocuk sahibi olmak istemez. Vazgeçip engelleri aştıktan sonra kadın liderler, erkek liderlere göre daha yüksek oranda karar verici pozisyonlara getirilmektedir (Alibabalu vd., 2022; Çetin, 2012). Bu durum kadınları liderlik pozisyonlarında kalmaya ve daha fazla enerji harcamaya, ayrımcılıktan vazgeçmelerine ve motivasyonlarını düşürmeye itmektedir. Erkek yönetici sayısının fazla olması ve bir sonraki yöneticinin yöneticiler tarafından seçileceği algısı erkeklerin lehine olmakta, erkek çalışanların yöneticiler ve kadınlarla iş dışı ilişkiler geliştirmesini kolaylaştırmaktadır. Enformel ağlardan yararlanan erkek çalışanlar, kadınlardan önce kurum içinde dinlemekte ve hareket etmektedir. Kadınların cinsiyetleri nedeniyle enformel ağlara erişiminin engellendiği, yapsalar bile toplum ve kuruluşlar tarafından kınanacak Zamanla akranlarının boylarına ulaşmasını engelleyen kıskanç davranışları benimsemeye başlarlar. Literatürde "kraliçe arı sendromu" olarak bilinen bu olgu, üst düzey yöneticilerin diğer kadınları görmezden gelmek ve kadınların üst yönetime geçmesini engellemek için kullandıkları bir yöntemdir (Tutar vd, 2020; Utma, 2019; Karakuş, 2014).

Ne yazık ki cam tavan sendromu nedeniyle kadınlar erkek liderlerinin iş arkadaşlarının desteğine sahip olamıyorlar. Yöneticilerin kadınlar hakkındaki olumsuz düşünceleri, tıpkı bazı yöneticilerin kadınların kariyer gelişimini engellemesi gibi, kadınların kariyerlerini zorlaştırmaktadır. Kadınlar üzerindeki akran, erkek, sosyal ve örgütsel baskı, kadınların kariyer ilerlemesini engellemekle kalmaz, aynı zamanda örgütlere ve topluma da zarar vermektedir.

1.4. Cam Tavanı Kırmaya Yönelik Stratejiler

Kadınların iş hayatlarında karşılaştıkları cam tavan sendromunu önlemek ve ortadan kaldırmak amacıyla kurum ve ortak bilinçle hareket eden kadın çalışanların stratejiler geliştirmesi ve bu stratejilere göre hareketin gerçekleştirilmesi gereklidir. Bir organizasyonda kadın ve erkek arasındaki işbirliği, cam tavanı kırmak ve anlaşmazlıkları fırsata dönüştürmek için önemlidir. Bir kuruluş, farklı görüşlere ve karşı cinse sahip insanlarla rekabet avantajı elde edebilir (İnel vd., 2014). Cam tavan sendromunu kırma stratejileri; bunlar

arasında daha yüksek ve profesyonel eğitim almak, mentorluk yardımı almak, sosyal ilişkiler geliştirmek, kariyer geliştirme programlarında yer almak yüksek performans ve pozitif ayrımcılık sayılabilir.

1.4.1. Üniversite ve Mesleki Eğitim Edinme Stratejisi

Örgütler, işe aldıkları çalışanların beceri ve yeteneklerini geliştirmek, çalışanlarının kalitesini yükseltmek ve böylece örgütsel verimliliği artırmak için çalışanlarını belirli bir süre boyunca eğitmelidir. Bu ihtiyacın iki nedeni vardır. Birincisi teknolojik gelişmelere ayak uydurma ihtiyacı, ikincisi ise çalışanları örgüte daha bağımlı hale getirme ihtiyacıdır (Aliyev, 2023; Eryiğit, 2000). Lewis ve Fagenson'a göre, kolej ve mesleki eğitime erişim, mesleki gelişimde önemli bir faktördür. Kadının cam tavanı kırabilmesi için önce kadının iyi bir eğitimle daha yüksek mevkilere layık olduğunu kanıtlanması gerekir (Korkmaz, 2012). Diğer bir yaklaşım olarak Goodman, Fields ve Blum'un tanımladığı gibi; Aslında kadınlar yönetici olmak için teorik olarak yeterli olan nitelikli ve gerekli eğitime sahiptir. Ancak bu bakış açısının pratikteki uygulama kapsamı, tartışılan bir konu olarak gündeme getirilmiş ve geçmişte ve günümüzde alaka düzeyini kaybetmemiştir (Tahtalıoğlu, 2016).

1.4.2. Mentordan Yardım Alma Stratejisi

Bireyler, kariyerlerinde elde etmeyi umdukları şeye ulaşmak için örgütsel fırsatlardan ve gösterdikleri çabalardan yararlanırlar. Böyle bir fırsat mentorluk programıdır. Mentor olarak adlandırılan kişiler genellikle üst düzey yöneticilerdir. Mentor, insanları hedeflerine ve özlmlerine ulaşmaları için yönlendiren ve yönlendiren kişidir. Derr ve Harlan'a göre, kadınların bir akıl hocası ile yapmak istedikleri ilk şey, uzun vadeli hedefler belirlemek ve bu hedeflere nasıl ulaşacaklarını düşünmektir. Bu süreçte, kadınlar genellikle iş ve kariyerdeki gizli yeteneklerini keşfederler (Dell, Harlan; 1983):

- Mentorlar birlikte çalıştıkları çalışanları motive eder,
- Mentorlar ve çalışanlar arasında olumlu bir ilişki vardır,
- Mentorlar yardımcı olmayı amaçlar,
- Öğretme ve öğrenme faaliyetleri yürütür,
- Davranışsal rehberlik sunar.

Mentorların, mentoru olmayan herkesten daha fazla kariyer hareketliliğine ve daha hızlı ilerlemeye sahip oldukları gözlemlenmiştir. Ayrıca mentoru olan kişilerin diğerlerine göre daha memnun oldukları gözlemlenmiştir. Bu faydaların yanı sıra insanlarda stres kontrolü üzerinde de önemli etkiler gözlemlenmiştir (Aliyev & Suleymanov, 2023; Akdol, 2009). Sonuç olarak mentorluk programları bireyler için oldukça faydalı bir aktivite olabilir. Ancak kalıp yargılar nedeniyle kadınlar erkeklerden daha fazla mentora ihtiyaç duyarken, kendilerine mentor bulmak erkeklere göre daha zordur. Kadın ve erkek arasındaki ayırım burada da açıktır.

1.4.3. Sosyal İlişki Geliştirme Stratejisi

Sosyal İlişki Geliştirme Stratejileri Kanter, kadınların neden sosyal ilişkiler geliştirmekte zorlandıklarını araştırıyor ve erkeklerin sosyalleşmesi anlamına gelen "erkek eşcinselliği" terimini kullanıyor. Bu anlayışa göre yöneticiler zamanlarını insanlarla iletişim kurarak geçirirler. Organizasyon için çok önem arz eden bu iletişimin hızının ve doğruluğunun yüksek olması gereklidir. Erkeklerin ortak bir kültürel ve mesleki deneyimi paylaşmaları, birbirleriyle bağlantı kurmalarını kolaylaştırıyor. Öte yandan erkekler, farklı bir sosyalleşme sürecinden geçmiş kadınlarla birlikte yaşamakta daha çok zorlanırlar; Bu nedenle liderler kadınları kabul etmezler (Aliyev, 2021; KSGM, 1999). Kadınların iletişim ağlarından dışlanmasıyla birlikte günümüzde dijital platformlarda toplumsal ilişkilerin gelişmesinde önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu, yönetim düzeyinde kadın ve erkek arasındaki iletişimi kolaylaştırır. Örneğin, "BinYaprak İşte Kardeşlik Ağı"; Üniversiteli kadınların ve farklı bölgelerden çalışan kadınların ilhamlarını, deneyimlerini ve iş fırsatlarını paylaştığı, çalışan kadınlara yönelik dijital bir kardeşlik ağıdır (BinYaprak, 2020).

1.4.4. Yüksek Performans Gösterme Stratejisi

Yüksek Performans Stratejisi Yüksek performans sergilemek tüm çalışanlar için önemlidir, ancak kadınlar için daha da önemlidir. Çünkü bir kadının şirkette öne çıkabilmesi ve kendini gösterebilmesi yüksek performansına bağlıdır. Bu bağlamda, yüksek verimli stratejiler kadınlar arasında en popüler olanlardan biridir. Bir araştırmaya göre, kadınlar diğerlerinden daha çok çalışmak ve benzersiz beceri ve deneyimlerini geliştirmek için başarılı yollar kullanıyorlar. Bu stratejileri kullanan kadınlar kendilerini ispatlamak ve erkeklere karşı durmak isterler (Akdol, 2009).

1.4.5. Rol Çatışmasını Çözme Stratejisi

Kadın CEO'lar ev ve iş arasındaki çatışmayı azaltmak için farklı stratejiler kullanıyor. Bu stratejileri kullanarak işte ve evde üretkenliği artırdılar ve daha yükseklere ulaşmalarını engelleyen cam tavanları kırmada daha başarılı oldular. Rol çatışmalarını çözme stratejileri kadının kariyer basamaklarına, çocuk sayısına ve toplumda kabul edilen cinsiyet rollerine göre değişmektedir. Bu stratejiler şu şekildedir; rol çatışmalarının ortadan kaldırılması: Bu stratejide kadın, toplumun kendisine verdiği anne ve eş rollerini baştan reddeder ve rol çatışmalarını başlatmadan ortadan kaldırır. İşlerine öncelik verirler ve sadece kendilerine odaklanırlar. Rol çatışmalarını en aza indirir, bu stratejide kadınlar bir aile hayatı kurarak hem iş hem de ev hayatında başarılı olmak isterler. Bunu yaparken de tek çocuk olarak işlerine daha fazla zaman ayırmak isterler. Ayrıca, sosyal bağlantılarını azaltarak kendileriyle daha az zaman harcarlar. Rol çatışmasını ertelemek: Bu stratejide kadınlar çocuklarını ön planda tutar ve siz onları büyüttüğünüzde işe giderler. Rol ataması: Bir kadın için çocuk sahibi olmak kariyer gelişiminin önünde bir engeldir. Kadınlar, çocuklarının iyi bakıldığından ve ihmal edilmediğinden emin olmak isterler. Burada ailelerinden, eşlerinden ve profesyonellerinden yardım alırlar. Aksi takdirde işine odaklanamayan kadınlar kariyer hedeflerine ulaşmada yeterli olmayabilir (Aliyev, 2020; Akyıldız, 2021).

SONUÇ

Literatürde cam tavan; kadınların şirketlerde, devlette, özel kuruluşlarda ya da kar amacı olmayan kuruluşlarda yüksek mevkilere gelmek istemeleri ve çaba sarf etmelerine yönelik karşılaşmış oldukları engeller olarak tanımlanmaktadır. Cam tavan kavramı herhangi bir kişinin üst yönetime yükselmeye yetersizliğinden kaynaklanan bir engel değildir. Bunun tam tersi kadınların üst yönetime ulaşmalarını engelleyen engellerdir. Örgüt içinde yükselmek isteyen ve nitelik açısından herhangi bir eksikliği olmayan her kadın için bu kavram kullanılabilir. Cam tavanı ortaya çıkaran unsurlar bireysel, örgütsel ve toplumsal unsurlar olmak üzere üç sınıfta toplamak mümkündür. Kadınların kariyerlerinde karşılaştıkları cam tavan sendromunu önlemek ve ortadan kaldırmak için kurum ve ortak bilinçle hareket eden kadın çalışanların stratejiler geliştirmesi ve bu stratejilere göre hareket etmesi gerekmektedir. Cam tavan sendromunu kırma stratejileri arasında daha yüksek ve profesyonel eğitim almak, mentorluk yardımı almak, sosyal ilişkiler geliştirmek, kariyer geliştirme programlarına katılmak, yüksek performans ve pozitif ayrımcılık sayılabilir.

KAYNAKÇA

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social (p. 567).
2. Akdöl, B. (2009). "Cam Tavan ve Kurumsal Bir Strateji Pozitif Ayrımcılık; İlaç Sektöründe Bir Sınıflandırma", Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
3. Akyıldız, S. (2021). Cam tavan sendromu ve cam tavan konulu yayınların web of science veri tabanına dayalı bibliyometrik analizi . Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.

4. Alibabalu, S.S., & Sarkhanov, T. (2022). Geopolitics and Geoeconomics of the Eastern Mediterranean Gas Conflict: Analysis of Turkey's Policy, *Geopolitics Quarterly*, 18(68), Pages 94-115
5. Aliyev, V. (2020). The Role of the Struggle Against Terrorism in Tourism Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16, 464-470.
6. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
7. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
8. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
9. Anafarta, N., Sarvan, F., ve Yapıcı, N. (2008). "Konaklama İşletmelerinde Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısı: Antalya İlinde Bir Araştırma". *Akdeniz İ.İ.B.F.Dergisi*, 25.
10. Aytaç, S. (1997). *Çalışma Yaşamında Kariyer Yönetimi Planlaması Geliştirilmesi Sorunları*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.
11. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
12. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
13. Biner, S. (2022). *Çalışma Yaşamında Cam Tavan Sendromu: Trakya Üniversitesi İdari Personel Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi SBE.
14. BinYaprak İşte Kız Kardeşlik Networkü, <https://binyaprak.com/hakkimizda/bizden-haberler/bizi-tani>
15. Çakınberk, A. K. (2011). *İş'te Kadın Olmak*. Ankara: Nobel Yayınları.
16. Çetin, Ayfer (2011). "Kadın Yöneticilerin Cam Tavan Algısının Cam Tavani Aşma Stratejilerine Etkisi: Bursa İli Tekstil Sektöründe Bir Alan Araştırması". Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
17. Çetin, M., & Elif, A. T. A. N. (2012). İlköğretim okullarında görev yapan kadın okul yöneticilerinin "cam tavan" a ilişkin algılarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 35(35), 123-136.
18. Çınar, Z. (2007). "Coaching ve Mentoring", *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, (e-dergi), <http://www.paradoks.org>, Sayı: 1.
19. Doğru, A. (2010). "Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri ve İş Tatminine Etkisi: Afyon Kocatepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Örneği". Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
20. Dreher, G. F. (2003). Breaking The Glass Ceiling: The Effects of Sex Ratios and Work-Life Programs on Female Leadership at The Top. *Human Relations*, 56(5): 541-562.
21. Eyüpoğlu, D. (2000). "Bankacılık Sektöründe Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık. T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü", Ankara.
22. İnel, Merve; Vener Garayev ve Aziz Bakay, "Kurum Yapısının Cam Tavana Etkisi: Türkiye'nin Ege Bölgesi Kurumları", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İİBF Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Bahar 2014.
23. İpçioğlu, İ., Eğilmez, Ö., & Hilal, Ş. E. N. (2018). Cam Tavan Sendromu: İnsan Kaynakları Yöneticileri Bağlamında Bir Araştırma-Glass Ceiling Syndrome: A Research In The Context Of Human Resources Managers. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 686-709.

24. İraz, R. (2009). “Çalışma Yaşamında Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Tutumlarının Karşılaştırılması”. 17. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 21-23 Mayıs, Eskişehir: ss.277-284.
25. Karaca, A. (2007). Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: Cam Tavan Sendromu Üzerine Uygulamalı Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
26. Karcıoğlu, F., Leblebici, Y., 2014. “Kadın Yöneticilerde Kariyer Engelleri: “Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Uygulama” Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28(4).
27. Korkmaz, Adem, Gülsüm Korkut, “Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımının Belirleyicileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, 2012.
28. Mercanlıoğlu, Ç. (2009). “Cinsiyete Dayalı Eşitsizlik; Kadın Yöneticilerin İş ve Özel Hayatlarını Dengeleme Zorlukları ve Bedelleri”, Uluslararası Disiplinlerarası Kadın Çalışmaları Kongresi, Sakarya Üniversitesi.
29. Öğüt, A. (2006). Türkiye’de Kadın Girişimciliğin ve Kadın Yöneticiliğin Önündeki Güçlükler: Cam Tavan Sendromu, Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 1(1): 56-78.
30. Öztürk, A. (2011). Kadın öğretim Elemanlarının Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma: Ankara Üniversitesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
31. Özünlü, D. (2013). Cam Tavan Sendromunun Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi. Kütahya: DPÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
32. Özyer, K. ve Azizoglu, Ö. (2014). İş Hayatında Kadınların Cam Tavan Engelleri İle Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(10): 95-106.
33. Riggio, Ronald, E. (2014). Endüstri ve örgüt Psikolojisine Giriş, (Çeviri Edt. Belkıs Özkara), Nobel Yayıncılık, Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık, Ankara.
34. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan’s Economy (2009–2018). Экономика региона, 18(4), 1287-1300.
35. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. International Journal of Energy Economics and Policy, 13(4), 68-75.
36. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 465).
37. Tahtalıoğlu, Hava, “Türkiye’de Yükseköğretim Kurumlarında Cam Tavan Sendromunun Kadınlar Üzerindeki Etkileri”, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 2, Nisan 2016.
38. Tunç, S., Özmen, A. (2016). “Kadın Çalışanların Cam Tavan Engelleri İle Algılanan Örgütsel Adalet Arasındaki İlişki: Eskişehir Bankacılık Sektöründe Uygulama”, ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7(2).
39. Utma, S. (2019), "Kadına Yönelik Cinsiyet Ayrımcılığı ve Cam Tavan Sendromu", Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi, 44-58,
40. Yavuz, E., ve Alev, U. Z. U. N. (2019). Türkiye’de 2000-2018 Yılları Arasında Cam Tavan Kavramı İle İlgili Çalışmaların İncelenmesi Ve Yorumlanması. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 7(16), 697-718.
41. Yılmaz, T. (2013). Kadın ve Erkek Yöneticilerin Cam Tavan Sendromuna İlişkin Algıları İstanbul Örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
42. Zel, U. (2002). “İş Arenasında Kadın Yöneticilerin Algılanması ve Kraliçe Arı Sendromu.”, Amme İdaresi Dergisi, 5(1)

(28)

Aybike ÖZEN⁴⁴⁹

DEMOTIVATIONAL FACTORS IN ENGLISH CLASSES İNGİLİZCE DERSLERİNDEKİ DEMOTİVASYON FAKTÖRLERİ

ABSTRACT

This study aims to comprehensively examine middle school students' demotivation in English classes. The study investigated students' demographic characteristics, perceptions of demotivational factors and their relationship with age, gender and academic achievement. Within the scope of the study, both quantitative and qualitative data collection methods were used. Quantitative data were collected through a questionnaire to measure students' demographic characteristics and demotivation levels. The findings of the study show that age, gender and academic achievement have a determining effect on demotivation. For example, it was observed that demotivation levels increased with increasing age, and the demotivation of 14-year-old students was more pronounced. In addition, female students were found to have higher levels of demotivation compared to male students, especially in terms of failure experience and negative attitudes. Academic achievement also has a significant impact on demotivation, with students with lower academic achievement having higher levels of demotivation. These findings emphasize the complexity of demotivation in the language learning process and the influence of various factors. It is important to consider factors such as age, gender and academic achievement in order to improve learners' language learning experiences and deal with demotivation. In conclusion, this study provides an important basis for developing more effective interventions and strategies in the field of language learning.

Keywords: Demotivation, Secondary School Students, English Lessons, Age, Gender, Academic Achievement.

ÖZ

Bu çalışma, ortaokul öğrencilerinin İngilizce derslerindeki motivasyonsuzluklarını kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada öğrencilerin demografik özellikleri, motivasyon düşürücü faktörlere ilişkin algıları ve bunların yaş, cinsiyet ve akademik başarı ile ilişkisi araştırılmıştır. Çalışma kapsamında hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri kullanılmıştır. Nicel veriler, öğrencilerin demografik özelliklerini ve demotivasyon düzeylerini ölçmek için bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmanın bulguları, yaş ve cinsiyetin motivasyonsuzluk üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Örneğin, yaş arttıkça motivasyonsuzluk düzeylerinin arttığı ve 14 yaşındaki öğrencilerin motivasyonsuzluklarının daha belirgin olduğu görülmüştür. Ayrıca, kız öğrencilerin özellikle başarısızlık deneyimi ve olumsuz tutumlar açısından erkek öğrencilere kıyasla daha yüksek motivasyonsuzluk düzeyine sahip olduğu görülmüştür. Bu bulgular, dil öğrenme sürecinde motivasyonsuzluğun karmaşıklığını ve çeşitli faktörlerin etkisini vurgulamaktadır. Öğrencilerin dil öğrenme deneyimlerini iyileştirmek ve motivasyonsuzlukla başa çıkmak için yaş, cinsiyet ve akademik başarı gibi faktörleri göz önünde bulundurmak önemlidir. Sonuç olarak, bu çalışma dil öğrenimi alanında daha etkili müdahaleler ve stratejiler geliştirmek için önemli bir temel sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Motivasyonsuzluk, Ortaokul Öğrencileri, İngilizce Dersi, Yaş, Cinsiyet, Akademik Başarı.

⁴⁴⁹ Aybike Özen, Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, E-Posta: aybikeozen@gmail.com, ORCID No: 0009 0003 0822 6039

Introduction

According to Dörnyei, motivation research in the past has typically conceptualized a 'motive' as a kind of 'inducement', that is, as a force whose strength ranges on a continuum from zero to strong, without much being said about 'negative' motives (Dörnyei, 2001). However, there is no denying that the other side of motivation, i.e. demotivation, has long been neglected.

Motivation plays a crucial role in the academic success of students, influencing their engagement, persistence, and achievement. While much attention has been given to understanding the factors that enhance motivation, such as intrinsic interest, self-efficacy, and goal orientation, less emphasis has been placed on its counterpart: demotivation. Demotivation, defined as the reduction or absence of motivation, is a significant yet understudied aspect of the educational experience (Kim, 2011).

In the context of middle school students, who are undergoing crucial developmental transitions, demotivation can manifest in various ways, impacting their attitudes towards learning and academic performance. English language classes, in particular, present unique challenges for students, including language proficiency barriers, complex grammatical structures, and cultural differences. Understanding the sources and consequences of demotivation in this setting is essential for educators to create supportive learning environments and develop effective interventions. This study aims to investigate the prevalence, causes, and consequences of demotivation among middle school students in English classes. By identifying the factors contributing to demotivation and their effects on student learning outcomes, this research seeks to provide insights into how educators can better address the needs of students and foster a more positive and motivating learning environment. Additionally, the findings of this study may inform the development of targeted interventions and instructional strategies to mitigate demotivation and promote student engagement and achievement in English language education.

This study utilized a mixed-method research design to comprehensively explore the demotivation factors impacting middle school students. Quantitative data were collected through a questionnaire consisting of two sections: a 'Personal Information Form' and the 'Foreign Language Demotivation Scale (Acarol, 2020)'. This structured questionnaire facilitated the systematic gathering of demographic details alongside specific demotivation indicators. The study will involve a diverse sample of middle school students from various socio-economic backgrounds and academic levels, ensuring the representation of different perspectives and experiences.

Literature Review

Demotivation refers to the reduction or absence of motivation, resulting in a lack of interest, enthusiasm, or willingness to engage in a particular activity or pursue a goal. It involves a decrease in the drive or desire to accomplish tasks or achieve objectives, often leading to decreased effort, persistence, and performance. Demotivation can be caused by various factors, including external pressures, lack of perceived value or relevance, negative experiences, or feelings of inadequacy or failure. It can manifest in different contexts, such as education, work, or personal pursuits, and may have detrimental effects on individual well-being, productivity, and overall success (Adara & Puspahaty, 2021).

Generally, discussions about the factors influencing demotivation are mainly focused on four levels: social environment, learning situations, situational activities, and learners. At the level of social environment, studies have indicated that factors such as the concept of education, societal values regarding foreign language education, family background, etc., play significant roles in influencing learners' demotivation (Dörnyei, 1994). Demotivation in language learning refers to a state where learners experience a decrease or absence of motivation in the process of acquiring a new language. It manifests as a reduced desire, interest, or effort to engage in language learning activities. This phenomenon can hinder students from reaching their learning goals and adversely affect their participation and performance in the language learning process. Demotivation can stem from various factors such as challenges encountered by learners, teaching methods employed, instructional materials used, or learner characteristics. It's essential for teachers to carefully understand and address these factors to enhance student motivation and prevent demotivation (Dörnyei, 1998).

Research on language learning and motivation has emphasized the importance of motivation in the process of developing students' language skills. However, in recent years, there has been an increasing acknowledgment of the role of demotivation in the language learning process. Commonly, demotivation is defined as the decrease or complete loss of students' desire or motivation to learn a language (Falout, & Falout, 2004). Middle school students are at a critical period in language learning. While enhancing their language learning skills, they may encounter various challenges in gaining confidence, achieving academic success, and maintaining motivation in the language learning process. Therefore, understanding and addressing demotivation among middle school students constitute an important research area in language learning (Falout, Elwood, J., & Hood, 2009).

Research on demotivation in English classes is limited and mostly focuses on high school or university levels. However, understanding the demotivation experienced by middle school students in the language learning process is crucial for developing more effective teaching strategies and supporting students' language skill development (Dörnyei & Ushioda, 2011).

A study conducted by Acarol (2020) focused on exploring the impacts of demotivation among university students enrolled in English classes. Through the utilization of surveys and focus group interviews, the research aimed to uncover the various factors that contribute to students' demotivation in this context. By delving into these factors, the study provided valuable insights into potential strategies for enhancing language learning motivation and alleviating demotivation among university students. These insights can inform educators and policymakers on how to improve teaching methods and develop educational policies that better support students' motivation and engagement in language learning. Overall, the findings of Acarol's research offer valuable guidance for improving the educational experience of university students in English classes and fostering a more positive and motivating learning environment.

Methodology

Research Design

This study utilized a quantitative research design to comprehensively examine the factors of demotivation impacting middle school students. Data collection involved administering a questionnaire comprising two sections: a 'Personal Information Form' and the 'Foreign Language Demotivation Scale (Acarol, 2020)'.

Sampling Technique

Sampling serves as a foundational method in research, allowing researchers to select a subset of individuals from a larger population to gather data. This enables the extrapolation of findings from the sample to the entire population without surveying every individual. Doherty (1994) classifies sampling into two primary types: probability sampling and non-probability sampling. In this study, convenience sampling was utilized as part of a non-probability sampling approach. Convenience sampling entails selecting participants based on their accessibility rather than employing a random selection process. In this particular study, the researcher capitalized on her professional connections and networks to collect data from various schools in Turkey.

Data Collection Tools

In this study, quantitative data were utilized as the sole source of data. Participants were provided with information about the research before the data collection process commenced, ensuring adherence to ethical standards and respect for participants' autonomy throughout the process. It was clearly communicated that participation in the study was entirely voluntary, and that the collected data would be used solely for research purposes and with explicit consent from the participants. Additionally, participants were informed that they had the right to withdraw from the study at any stage and to request the research findings if they wished to do so.

Data Analysis

In this study, quantitative data were collected through a questionnaire consisting of two parts. The first part focused on seven questions related to students' demographic characteristics and school life. The second part included 35 items aimed at capturing demotivating factors using the Foreign Language Demotivation Scale (FLDS) developed by Acarol (2020). These methods were chosen to comprehensively investigate demotivation factors among language learners and to find strategies to re-motivate them. Detailed explanations of these research tools can be found in the relevant sections of the study. Data for this study were collected using quantitative methods. Quantitative data were gathered through the Acarol (2020) questionnaire (FLDS) to explore demotivation factors. The qualitative data collected were analyzed using the IBM SPSS 26 package program, enabling a comprehensive analysis of the data to draw meaningful conclusions from the study. The study included 632 students, and it was found that the data from the FLDS and its sub-dimensions demonstrated a normal distribution after examining Skewness and Kurtosis values. Following the criteria set by Hair et al. (2013) and Gürbüz and Şahin (2016), data with Skewness and Kurtosis values falling within the range of +1 to -1 are considered to exhibit a normal distribution. As a result, parametric analysis methods were utilized to test the hypotheses, taking into consideration the normal distribution of the data (see Table 1 for details).

Table 1 *Test of Normality*

Scale and Sub-Dimensions	Skewness	Kurtosis
FLDS Total	,320	-,346
Teaching Methods	,290	-,289
Teaching Material	,504	-,070
Teacher Attitudes	,948	,944
Failure Experience	,390	-,741
Negative Attitudes	,345	-,772

The FLDS and its sub-dimensions were evaluated for reliability using Cronbach's alpha coefficient, demonstrating exceptionally high levels of reliability. Following this assessment, frequency analysis was performed to gain insights into the demographic and school-life characteristics of the students. Subsequently, descriptive analysis was conducted to provide an overview of students' average scores on the FLDS and its sub-dimensions. To delve deeper into the data, independent sample t-tests and ANOVA analysis were employed to identify potential differences in FLDS scores and sub-dimension scores based on various demographic and school life factors. The ANOVA analysis was complemented by the Tukey test, facilitating the identification of significant differences between specific groups. In crafting the research report, a significance level of $p < .05$ with a 95% confidence interval was adopted. This standard significance level is widely recognized in statistical analysis, ensuring the reliability and robustness of the study's findings. By adhering to this significance level, the study aimed to minimize the likelihood of making erroneous conclusions and enhance the validity of the statistical analyses conducted. This rigorous methodology not only bolsters the credibility of the study's findings but also contributes to the broader scientific discourse by adhering to established statistical conventions and practices.

Findings and Results

1. Descriptive Analysis About Participants

Variables	Frequency	Percent	
Age	10 Age	41	6,5
	11 Age	166	26,3
	12 Age	178	28,2
	13 Age	166	26,3

	14 Age	81	12,8
Gender	Female	341	54,0
	Male	291	46,0
Class	Fifth	152	24,1
	Sixth	191	30,2
	Seventh	176	27,8
	Eighth	113	17,9
Academic Achievement	85-100	353	55,9
	70-84	145	22,9
	60-69	66	10,4
	50-59	42	6,6
	0-49	26	4,1

This table provides a descriptive analysis of participants' demographic characteristics, including age, gender, class, and academic achievement. Looking at the age variable, the majority of participants fall within the 11, 12, and 13-year-old age groups. The sum of these age groups accounts for the majority of participants (81.3%). In terms of gender distribution, the majority of participants (54.0%) are female, while males constitute 46.0% of the sample. Regarding class distribution, the highest number of participants is in the sixth grade (30.2%), while the lowest number is in the eighth grade (17.9%). Looking at academic achievement, the highest proportion of participants falls within the 85-100 range (55.9%), indicating a majority of high academic achievers. The number of participants decreases as the academic achievement range decreases, indicating fewer participants in lower achievement categories. This suggests that the majority of participants have high academic achievement. This analysis helps us understand the distribution of participants' demographic characteristics and provides a foundation for future analysis and interpretations.

2. Descriptive Findings of FLDS and Sub-Dimensions

Scale and Sub-Dimensions	$\bar{X} \pm Sd.$	Taken Min-Max.	Can Taken Min-Max.
FLDS Total	2,42 ± 0,64	1,14 – 4,29	1,00 – 5,00
Teaching Methods	2,46 ± 0,70	1,00 – 4,73	1,00 – 5,00
Teaching Material	2,65 ± 0,80	1,00 – 5,00	1,00 – 5,00
Teacher Attitudes	1,90 ± 0,82	1,00 – 5,00	1,00 – 5,00
Experience of Failure	2,51 ± 1,02	1,00 – 5,00	1,00 – 5,00
Negative Attitudes	2,55 ± 1,12	1,00 – 5,00	1,00 – 5,00

The descriptive findings of the Foreign Language Demotivation Scale (FLDS) and its sub-dimensions reveal insightful patterns regarding middle school students' attitudes towards language learning. Overall, the FLDS total score indicates a moderate level of demotivation among participants, with a mean score of 2.42 and a standard deviation of 0.64. This suggests that while demotivation is present, its intensity varies among individuals. The range of scores, spanning from 1.14 to 4.29, underscores the diversity in demotivation levels observed within the sample. Examining the sub-dimensions of the FLDS sheds further light on specific aspects influencing demotivation. For instance, perceptions of teaching methods yielded a mean score of 2.46, indicating variability in participants' views on the effectiveness of instructional approaches. Similarly, the mean score for teaching material was 2.65, highlighting differences in opinions regarding the adequacy and relevance of learning materials. Teacher attitudes, as reflected in the FLDS, garnered a mean score of 1.90, suggesting variations in students' perceptions of educators' behaviors and interactions. Meanwhile, experiences of failure and negative attitudes towards language learning yielded mean scores of 2.51 and 2.55,

respectively, indicating diverse experiences and outlooks among students. Overall, these descriptive findings underscore the nuanced nature of demotivation among middle school students in English classes. Understanding these patterns can inform targeted interventions and pedagogical strategies aimed at mitigating demotivation and promoting a more positive learning environment.

2. FLDS and Sub-Dimensions Scores by Demographic and Student Life Characteristics of Students

2.1. FLDS and Sub-Dimensions Scores by Age of Students

Scale and Sub-Dimensions	Ages	n	Mean	SD	F Test	p
FLDS Total	10 Age	41	2,17	0,64	4,895	,001*
	11Age	166	2,34	0,64		
	12 Age	178	2,45	0,60		
	13Age	166	2,44	0,62		
	14 Age	81	2,64	0,68		
Teaching Methods	10 Age	41	2,13	0,74	4,616	,001*
	11Age	166	2,37	0,67		
	12 Age	178	2,48	0,66		
	13Age	166	2,51	0,71		
	14 Age	81	2,64	0,73		
Teaching Material	10 Age	41	2,31	0,71	7,113	,001*
	11Age	166	2,52	0,79		
	12 Age	178	2,70	0,77		
	13Age	166	2,64	0,73		
	14 Age	81	2,99	0,82		
Teacher Attitudes	10 Age	41	1,70	0,71	1,940	,102
	11Age	166	1,86	0,81		
	12 Age	178	1,89	0,79		
	13Age	166	1,91	0,75		
	14 Age	81	2,10	0,99		
Experience of Failure	10 Age	41	2,39	1,06	1,085	,363
	11Age	166	2,42	1,04		
	12 Age	178	2,53	0,98		
	13Age	166	2,51	1,02		
	14 Age	81	2,69	1,07		
Negative Attitudes	10 Age	41	2,38	1,14	1,059	,376
	11Age	166	2,47	1,13		
	12 Age	178	2,65	1,16		
	13Age	166	2,50	1,04		
	14 Age	81	2,66	1,18		

*p<.05

The mean scores varied across different age groups, with the highest mean score observed among 14-year-olds (2.64) and the lowest among 10-year-olds (2.17). A significant difference was found among the age groups (F=4.895, p=.001*). Similar to the FLDS total score, the mean scores for teaching methods also varied across age groups. The highest mean score was observed among 14-year-olds (2.64), while the lowest was among 10-year-olds (2.13). The difference among age groups was statistically significant (F=4.616, p=.001*). Mean scores for teaching material increased with age, ranging from 2.31 among 10-year-olds to 2.99 among 14-year-olds. The difference among age groups was statistically significant (F=7.113, p=.001*). There was

no significant difference in mean scores for teacher attitudes across age groups ($F=1.940$, $p=.102$). However, slight increases in mean scores were observed with increasing age. Mean scores for experience of failure showed a slight increase with age, ranging from 2.39 among 10-year-olds to 2.69 among 14-year-olds. However, the difference among age groups was not statistically significant ($F=1.085$, $p=.363$). Similar to the experience of failure, mean scores for negative attitudes also showed slight increases with age. However, there was no significant difference among age groups ($F=1.059$, $p=.376$). These findings suggest that age may influence perceptions of demotivation factors, particularly in relation to teaching methods and teaching material. However, for teacher attitudes, experience of failure, and negative attitudes, age differences were not statistically significant.

2.2. FLDS and Sub-Dimensions Scores by Gender of Students

Scale and Sub-Dimensions	Gender	n	Mean	SD	t-Test	p
FLDS Total	Female	341	2,44	0,63	0,700	,484
	Male	291	2,40	0,65		
Teaching Methods	Female	341	2,44	0,69	-0,575	,566
	Male	291	2,47	0,71		
Teaching Material	Female	341	2,64	0,80	-0,241	,810
	Male	291	2,66	0,80		
Teacher Attitudes	Female	341	1,89	0,79	-0,413	,680
	Male	291	1,92	0,85		
Experience of Failure	Female	341	2,63	1,02	3,150	,002*
	Male	291	2,37	1,01		
Negative Attitudes	Female	341	2,56	1,09	0,363	,717
	Male	291	2,53	1,16		

* $p<.05$

The FLDS and its sub-dimensions were examined based on the gender of the students. Here are the descriptive statistics and results of the t-tests. The mean scores for the FLDS total did not show a significant difference between female (mean=2.44, SD=0.63) and male (mean=2.40, SD=0.65) students ($t=-0.700$, $p=0.484$). Similarly, no significant difference was found in mean scores for teaching methods between female (mean=2.44, SD=0.69) and male (mean=2.47, SD=0.71) students ($t=-0.575$, $p=0.566$). Mean scores for teaching material also did not significantly differ between female (mean=2.64, SD=0.80) and male (mean=2.66, SD=0.80) students ($t=-0.241$, $p=0.810$). There was no significant difference in mean scores for teacher attitudes between female (mean=1.89, SD=0.79) and male (mean=1.92, SD=0.85) students ($t=-0.413$, $p=0.680$). However, a significant difference was observed in mean scores for experience of failure between female (mean=2.63, SD=1.02) and male (mean=2.37, SD=1.01) students ($t=3.150$, $p=0.002^*$), indicating that female students reported higher levels of experience of failure compared to male students. Mean scores for negative attitudes did not significantly differ between female (mean=2.56, SD=1.09) and male (mean=2.53, SD=1.16) students ($t=0.363$, $p=0.717$). These findings suggest that while there are no significant differences in perceptions of demotivation factors between male and female students across most sub-dimensions, female students tend to report higher levels of experience of failure compared to male students.

3.3. FLDS and Sub-Dimensions Scores by Academic Achievement of Students

Scale and Sub-Dimensions	Academic Achievement	n	Mean	SD	F Test	p
FLDS Total	85-100	353	2,20	0,58	32,643	,001*
	70-84	145	2,61	0,59		
	60-69	66	2,72	0,58		

	50-59	42	2,81	0,62		
	0-49	26	3,06	0,57		
Teaching Methods	85-100	353	2,29	0,67		
	70-84	145	2,57	0,65		
	60-69	66	2,69	0,68	13,101	,001*
	50-59	42	2,74	0,73		
	0-49	26	2,93	0,68		
Teaching Material	85-100	353	2,51	0,76		
	70-84	145	2,76	0,80		
	60-69	66	2,84	0,81	7,209	,001*
	50-59	42	2,90	0,81		
	0-49	26	3,06	0,90		
Teacher Attitudes	85-100	353	1,72	0,69		
	70-84	145	2,08	0,91		
	60-69	66	1,94	0,78	14,206	,001*
	50-59	42	2,41	0,95		
	0-49	26	2,48	0,94		
Experience of Failure	85-100	353	2,11	0,89		
	70-84	145	2,81	0,92		
	60-69	66	2,16	0,94	44,094	,001*
	50-59	42	3,14	0,93		
	0-49	26	3,63	0,84		
Negative Attitudes	85-100	353	2,21	1,08		
	70-84	145	2,89	1,05		
	60-69	66	3,05	0,94	21,873	,001*
	50-59	42	2,86	1,00		
	0-49	26	3,42	1,14		

* $p < .05$

The FLDS and its sub-dimensions were analyzed based on the academic achievement of students. There was a significant difference in mean scores for the FLDS total across different levels of academic achievement ($F=32.643$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement tend to report higher levels of demotivation compared to those with higher academic achievement. Similar to the FLDS total score, there was a significant difference in mean scores for teaching methods across different levels of academic achievement ($F=13.101$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement perceived teaching methods as less effective or motivating compared to those with higher academic achievement. Mean scores for teaching material also varied significantly across different levels of academic achievement ($F=7.209$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement tended to perceive teaching material less favorably compared to those with higher academic achievement. A significant difference was observed in mean scores for teacher attitudes across different levels of academic achievement ($F=14.206$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement reported less positive perceptions of teacher attitudes compared to those with higher academic achievement. There was a significant difference in mean scores for experience of failure across different levels of academic achievement ($F=44.094$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement reported higher levels of experience of failure compared to those with higher academic achievement. Mean scores for negative attitudes also varied significantly across different levels of academic achievement ($F=21.873$, $p=.001^*$). Students with lower academic achievement tended to report more negative attitudes compared to those with higher academic achievement. Overall, these findings suggest that academic achievement is associated with perceptions of demotivation factors, with students experiencing lower academic achievement reporting higher levels of demotivation across various dimensions.

Conclusion

This study aimed to deeply investigate the demotivation factors among middle school students in English classes. The findings of the study reveal that demotivation plays a significant role in the language learning process and is particularly associated with factors such as age, gender, and academic achievement. Firstly, the study results indicate that age is a determining factor in demotivation. As students' ages increase, especially among 14-year-olds, higher levels of demotivation are observed. This emphasizes the need to develop age-appropriate strategies to understand and manage demotivation in the language learning process of middle school students. The findings also underscore the potential influence of gender on demotivation perception. The research suggests that female students tend to have higher levels of demotivation, especially concerning experiences of failure and negative attitudes, compared to male students. This highlights the importance of considering gender-based differences and implementing gender-sensitive strategies. Moreover, academic achievement is found to have a significant impact on demotivation. Students with lower academic performance tend to exhibit higher levels of demotivation, particularly concerning teaching methods, teaching materials, and teacher attitudes. Therefore, it is crucial to promote success in the language learning process and enhance students' confidence in achieving academic success.

In conclusion, this study emphasizes the importance of employing multiple methods to understand demotivation among middle school students in English classes. The findings shed light on the complexity of demotivation in the language learning process and the various factors influencing it. These insights provide a valuable foundation for developing more effective interventions and strategies in language learning.

References

1. Acarol, K. (2020). A study on investigating the factors that demotivate learners of English as a Foreign Language (EFL). Master's Thesis, Program of English Language Teaching, Graduate School of Educational Sciences, Ankara.
2. Adara, R. A., & Puspahaty, N. (2021). How EFL Learners Maintain Motivational Factors and Positive Attitudes during Covid-19 Pandemic: A Qualitative Study. *ENGLISH FRANCA: Academic Journal of English Language and Education*, 5(2), 277. <https://doi.org/10.29240/ef.v5i2.3398>
3. Doherty, M. (1994). Probability versus non-probability sampling in sample surveys. *The New Zealand Statistics Review* March 1994 issue, pp 21-28.
4. Dörnyei, Z. (1994). Motivation and Motivating in the Foreign Language Classroom. *The Modern Language Journal*, 78(3), 273–284. <https://doi.org/10.2307/330107>
5. Dörnyei, Z. (1998). Motivation in second and foreign language learning. *Language Teaching* 31(03) / pp 117-135. DOI: 10.1017/S026144480001315X.
6. Dörnyei, Z. & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation*. Harlow: Pearson Education.
7. Falout, K., & Falout, M. (2004). The other side of motivation: Learner demotivation. In K., Bradford-Watts, C., Ikeguchi, & M. Swanson, M. (Eds.), *JALT 2004 Conference Proceedings* (pp. 280-289). Tokyo: JALT.
8. Falout, J., Elwood, J., & Hood, M. (2009). Demotivation: Affective states and learning outcomes. *System*, 37(3), 403–417. <https://doi.org/10.1016/j.system.2009.03.004>
9. Kim, T.Y. (2011). Korean elementary school students' English learning demotivation: a comparative survey study. *Tae-Young Asia Pacific Educ. Rev.* 12, 1–11.

(29)

Aydan BABAYEVA⁴⁵⁰

GERÇEK ZAMANLI PAZARLAMANNIN MARKA DENKLİĞİNE ETKİSİ *THE EFFECT OF REAL-TIME MARKETING ON BRAND EQUITY*

ÖZ

Bu araştırmanın amacı gerçek zamanlı pazarlamanın marka denklığının unsurlarına etkisini ortaya koymaktır. Veri toplama metodu olarak gözetim uygulanmıştır. Veriler faktör analizi ve yapısal eşitlilik modeli ile analiz edilmiştir. Araştırma gerçek zamanlı pazarlamanın marka denklığı unsurları üzerinde olumlu etkisinin olduğunu ortaya koymuştur. Konuyla ilgili literatürün kıt olması, mevcut araştırmanın özgünlüğünü ve katkısını açıklıyor.

Anahtar Kelimeler: gerçek zamanlı pazarlama, marka denklığı, marka sadakati, marka farkındalığı, marka imajı.

ABSTRACT

The purpose of this research is to reveal the effect of real-time marketing on the elements of brand equity. Browsing was used as a data collection method. The data were analyzed by factor analysis and structural equation model. The research has revealed that real-time marketing has a positive impact on brand equity elements. The scarcity of literature on the subject explains the originality and contribution of the current research.

Keywords: real-time marketing, brand equity, brand loyalty, brand awareness, brand image.

⁴⁵⁰ Bağımsız araştırmacı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), İstiqlaliyyat sok. 6, AZ1001, Bakü, Azerbaycan.
e-mail: aydann.babayeva@gmail.com; ORCID: 0009-0006-7092-9714

GİRİŞ

Pazar verilerini pazarlama eylemlerine yansıtma işletme performansı açısından önem arz etmektedir (Akbarov, 2018^b). Bu verileri gerçek zamanlı yakalayıp, anlık karşılık verme daha da önemlidir. Zamanın hızla akıp geçtiği, insanların küçük zaman biriminde yaşadığı devirde işletmeler anı yakalamak, bunu markalarına yansıtma için uğraşmaktadırlar. Bu, anı yakalayarak, onu güncel içeriklerle birleştirip reklam düzenlemekle gerçekleşir. Gerçek zamanlı pazarlama adı verilen bu yöntemi markalar 1990 yıllarından itibaren kullanmaya başlamışlar (Baghirovd., 2023; Yılmaz, 2018).

İşletmeler artık sadece önceden planlanmış olan içerik paylaşımı yapmıyor, gerek duyulduğu anda gündeme uyum sağlayabilecek ve aynı zamanda da yaratıcı olan içerikler de paylaşıyorlar. İşlemeler internet sayfaları aracılığıyla takipçiler oluşturabilmekte ve dijital platformlarda yaptıkları paylaşımlarla müşterilerinin kendi markalarına yönelik olan marka denklğine etki etmeye çalışmaktadırlar.

LİTERATÜR İNCELEMESİ: ARAŞTIRMA DEĞİŞKENLERİ VE HİPOTEZLER

Gerçek Zamanlı Pazarlama

Gerçek zamanlı pazarlama, zaman içinde oluşan ve oluşacak olaylar için sosyal medyada içerik hazırlanarak uygulanan, ana bağı olan bir pazarlama stratejisidir. Doğru mesaj zamanında paylaşıldığında, hedef tüketiciler arasındaki etkileşimi ve yayılması da olasıdır. Gerçek zamanlı pazarlama kısa zamanda tepki verilecek süreci gerektirdiğinden, bu süreç işletmelerin bu olayı fırsata çevirerek kitleye ulaşmaları gereken süredir. Gündem sürekli değiştiğinden işletmeler bunu takip ederek tüketicilerle iletişime geçmek, kendi markalarına farkındalık yaratmak için kullanılmalıdır. Gerçek zamanlı pazarlama tüketicilerin ihtiyacı olan şeyleri onlara fayda sağlayacak şekilde iletme taktiğidir. Markanın yayınladığı şey alakalı ve o anın bir parçası olmalı, aylar içinde değil, birkaç dakika içinde geliştirilmelidir (Kerns, 2014).

Marka Farkındalığı

Farklı markalar tüketicilerin zihninde farklı göreceli güçlere sahiptir. Bu güç, marka farkındalığı olarak adlandırılır ve marka denklğinin ayrılmaz bir parçasıdır (Akbarov, 2018). Marka farkındalığı, Tüketicilerin markayı tanıyabilme ve hatırlayabilmesi ile ilgilidir (Aliyev & Suleymanov, 2023; Keller, 2008).

Marka İmajı

Marka imajı, tüketicilerin kafasında toplanan bir dizi marka çağrışımı olarak kabul edilebilir. Başka bir deyişle, marka imajı, tüketici kitlesinin kafasında bırakılan bir anlam izinin bir formu veya özel bir tanımıdır (Aliyev, 2023; Wijaya, 2011).

Marka Sadakati

Marka sadakati, müşteri temelli marka değerinin temel boyutudur. Tercih edilen bir ürün veya hizmeti gelecekte sürekli olarak tekrar satın alma taahhüdüdür, böylece durumsal etkilere ve değiştirme davranışına neden olma potansiyeline sahip pazarlama çabalarına rağmen aynı markayı tekrar satın almaya neden olur (Tutar vd., 2020; Akbarov, 2018).

Değişkenler arasındaki ilişkiler ve araştırma hipotezleri

Güncel olayı kullanan marka kendi markası veya ürününe dikkati çekerek, markanın farkındalığını artırabilir. Başarılı kullanılmış gerçek zamanlı pazarlama stratejisi markayı tüketicinin zihninde aktif hale getirir ve dolayısıyla bu marka farkındalığını da etkilemiş olur.

H1: Gerçek zamanlı pazarlamanın marka farkındalığı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Günümüzde insanların sosyal medyayı sıklıkla kullanması, gerçek zamanlı pazarlama stratejisini doğru şekilde kullanan markanın imajına etki edebilir. İşletmeler bir markanın, ürünün, firma adının imajını reklamlar vasıtasıyla yaratmaktadır. Yaratıcı, ilginç ve başarılı olan gerçek zamanlı pazarlama reklamları tüketicilerin zihninde o markanın imajına olumlu etki edebilir.

H2: Gerçek zamanlı pazarlamanın markanın imajı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Gerçek zamanlı pazarlama stratejisini kullanan markalar tüketici çekmekten ziyade aynı zamanda markayı müşterisinin zihninde aktif hale getirip, markayı hatırlatmış da oluyorlar. Markanın tüketici bilincinde yaratıcı şekilde yenilenmesi müşteriye markaya sadık kılmayı sağlar.

H3: Gerçek zamanlı pazarlamanın marka sadakati üzerinde anlamlı etkisi vardır.

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Araştırmanın veri toplama yöntemi gözetimdir. Anket internet üzerinden paylaşılmıştır. Araştırma evreni 15 yaşın üzeri sosyal medya kullanıcılarıdır. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem uygulanmıştır. Veriler faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli ile analiz edilmiştir. Analizler için AMOS 23 ve SPSS 24 paket programları kullanılmıştır.

ANALİZ VE BULGULAR

260 katılımcının %51,9'u kadın, %48,1'i ise erkek olmuştur. Katılımcıların %67,3'ü 15-25 yaş, %22,3'ü 26-35 yaş, %5,0'ı 36-45 yaş ve %5,4'ü ise 46+ yaş aralığında bulunmaktadır. Katılımcıların, %12,3'ü lise eğitimi, %32,3'ü üniversite öğrencisi, %8,8'i yüksek okul ve %46,5'i lisans ve lisans üstü eğitimlidirler.

Faktör analizi ve güvenilirlik analizi

Faktör analizinde Principal Component Analysis ve varimax döndürme uygulanmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi değişkenler 4 faktör altında toplanmıştır. Bu değişkenler marka imajı, gerçek zamanlı pazarlama, marka farkındalığı, ve marka sadakatidir. KMO değeri, Bartlett küresellik testinin anlamlılık düzeyi ve toplam açıklanan varyans literatürde kabul gören değerler kapsamındadır.

Cronbach's Alpha değeri de kabuledilebilir değerin (0.60) üzerindedir.

Tablo 1. Faktör analizi sonuçları ve Cronbach's Alpha

KMO=0,924, Bartlett, df=276, Approx. Chi-Square=3775,041, p<0,001, Cronbach's Alpha=0,938		
Faktör	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans
Marka imajı		19,645
mi3kalite	,775	
mi6itibar	,764	
mi4deneyimli	,755	
mi5karakterli	,704	
mi1prestijli	,678	
mi6inovatif	,671	
mi7müşteryönümlü	,646	
mi2samimi	,610	
Gerçek zamanlı pazarlama		19,339
rtm8hızlı tepki	,843	
rtm7dünyaylaabağlantı	,843	
rtm6sosyalaktif	,811	
rtm4alışveriş	,797	
rtm3sosyalağlar	,747	
rtm2ihtiyaç	,688	
rtm1indirim	,613	
Marka farkındalığı		14,012
mf4logohatırlama	,776	
mf4rağıptenayırabilme	,748	
mf3hayaletme	,727	
mf1kolaytanıma	,704	

mf2hatırlama	,677	
Marka sadakati		11,421
ms2mevcutolmadurumu	,810	
ms1yoktursaalmama	,765	
ms3sadık	,724	
ms4ilkseçim	,593	
Toplam Açıklanan Varyans	64,417	

Yapısal Eşitlik Modeli Analizi

Araştırma hipotezlerini test etmek için AMOS programı aracılığıyla yapısal eşitlik modeli analizi yapılmıştır. Analiz bulguları çalışmada verilmiştir (Tablo 2). Uyum iyiliği değerlerine ilişkin göstergeler kabuledilerbilir değerler içerisindedir: $3 > \text{CMIN/DF} = 1,912$; $0,90 < \text{GFI} = 0,900$; $0,900 < \text{CFI} = 0,941$; $0,08 > \text{RMSEA} = 0,059$ (Ekber ve Gurbanova, 2021).

Tablo 2: Hipotez Testlerinin Sonuçları

			Regresyon katsayıları	Standart Hata	P	H1
marfar	<---	rtm	,178	,044	***	Onaylandı
marimaj	<---	rtm	,119	,032	***	Onaylandı
marsad	<---	rtm	,152	,041	***	Onaylandı

Marfak- marka farkındalığı, rtm-gerçek zamanlı pazarlama, marimaj—marka imajı, marsad- marka sadakati *** $p < 0,001$

SONUÇ VE ÖNERİLER

Marka denkliği, tüketicilerin markaya yönelik düşüncelerini, duygularını ve eylemlerini yansıtabilir ve hatta bir firmanın değerini, pazar payını ve faydalarını artırmaya yardımcı olabilir (Yapraklı & Can, 2009). Bu çerçevede marka denkliğine katkı sağlayacak faaliyetleri belirlemek önem arz etmektedir.

Bu çalışmada gerçek zamanlı pazarlamanın marka denkliğinin unsurları üzerinde etkisi araştırılmıştır. Araştırma sonucunda gerçek zamanlı pazarlamanın marka farkındalığı, marka imajı ve marka sadakati üzerinde olumlu etkisi belirlenmiştir. Dolayısıyla araştırma hipotezleri kabul edilmiştir.

Pazarlama literatüründe gerçek zamanlı pazarlama esasen görmezden gelinmekte, ilgili konuda bilimsel araştırmalar yetersiz düzeydedir. Bu araştırma, alandaki boşluğu doldurma açısından gerçek zamanlı pazarlama ve marka denkliği unsurları arasındaki ilişkileri belirleyerek ilgili literatüre katkı sağlamaktadır.

Araştırma sonuçları işletmeler için de birtakım faydalar sunmaktadır. Marka farkındalığı yaratmak, pozitif marka çağrışımları oluşturmak ve marka sadakati sağlamak isteyen işletmeler gerçek zamanlı pazarlama faaliyetlerini yürütebilirler.

Kolayda örnekleme yönteminin kullanılması bu araştırmanın sınırlılığıdır. Şöyle ki, kolayda örnekleme, sonuçların genelleştirilmesi açısından sorunlu bir yöntemdir (Sarkhanov & Muradzada, 2023; Akbarov ve Cafarova, 2021).

Sonraki araştırmalar gerçek zamanlı pazarlama uygulamalarının farklı pazarlama değişkenleri üzerinde etkisini araştırarak sözkonusu alana ilişkin bilgileri yaratabilir ve geliştirebilir.

KAYNAKÇA

1. Akbarov, S. (2018), Antecedents of Customer Based Brand Equity-Research in Azerbaijan. Journal of Business and Management Sciences, 6(2), 54-58. DOI:10.12691/jbms-6-2-5
2. Akbarov, S. (2018^b). Market orientation and customer point of view – In the case of Azerbaijan. Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Applied Studies, 5(6), 58–67. <https://doi.org/10.19085/journal.sijmas050601>

3. Akbarov, S., Cafarova, A., 2021. The influence of consumer ethnocentrism on buying behavior- The case of Azerbaijan. *International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies*, 7(10), 188-193. DOI: 10.19085/sijmas071001
4. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
5. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
6. Baghiro, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
7. Ekber, Ş. ve Gurbanova, Z. (2021). Kişilik Özelliklerinin Faydacı ve Hedonik Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 1-14. DOI: 10.53443/anadoluibfd.884138
8. Keller, K. L. (2008). *Strategic brand management*. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
9. Kerns, C. (2014). *Trendology: Building an advantage through data-driven real-time marketing*. Springer.
10. Lin Yi Hsin, (2015), Innovative brand experience's influence on brand equity and brand satisfaction, *Journal of Business Research*, 68, 2254-2259.
11. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
12. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of Disorganization of Labor and Human Resource Management Policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 465).
13. Wijaya, B. S. (2013). Dimension of Brand İmage: A Conceptual Review from the Perspective of Brand Communication. *European Journal of Business and Management*, 5(31), 1-11.
14. Yapraklı, Ş., & Can, P. (2009). Pazarlama faaliyetlerinin ve ailenin tüketici temelli marka değeri boyutlarına etkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 265-290.
15. Yılmaz, A. (2018). İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi, Yeni Bir Pazarlama İletişimi Yaklaşımı Gerçek-Zamanlı Pazarlama: Otomobil Markalarının Geleceğe Dönüş Günü Sosyal Medya Pratikleri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(4), 423-446.

(30)

Cavid ASADZADE⁴⁵¹

**TÜKETİCİ ETNOSENTRİZMİ, KÖKEN ÜLKE FAKTÖRÜ VE ALGILANAN KALİTENİN
SATINALMA NİYETİ ÜZERİNE ETKİSİ
THE EFFECT OF CONSUMER ETHNOCENTRISM, COUNTRY OF ORIGIN FACTOR AND
PERCEIVED QUALITY ON PURCHASE INTENTION**

ÖZ

Bu araştırmanın amacı tüketicilerde etnosentrizm ve köken ülkesi faktörlerinin satın alma niyeti üzerine etkisini incelemektir. Kolayda yöntemle seçilmiş örneklemden anket aracılığıyla toplanan veriler faktör analizi ve regresyon analizi ile analiz edilmiştir. Araştırma, tüketicilerde etnosentrizm, köken ülkesi faktörü ve algılanan kalitenin yerli ürün satın alma niyetine pozitif etki ettiğini ortaya çıkarmıştır. Ürünlerine ilişkin satın alma niyeti oluşturmak isteyen Azerbaycan işletmeleri algılanan kalite, Azerbaycan işletmesi olması ve tüketicilerin etnosentrik eğilimlerini kendi lehine kullanabilirler.

Anahtar kelimeler: Tüketicilerde etnosentrizm, Köken ülkesi, Algılanan kalite, Satın alma niyeti.

ABSTRACT

The aim of this research is to examine the effects of consumer ethnocentrism and country of origin factors on purchase intention. The data collected through a survey from a conveniently selected sample was analyzed by factor analysis and regression analysis. The research revealed that consumer ethnocentrism, country of origin factor and perceived quality have a positive impact on the intention to purchase domestic products. Azerbaijani businesses that want to create purchasing intentions for their products can use perceived quality, being an Azerbaijani business, and consumers' ethnocentric tendencies to their advantage.

Keywords: Consumer ethnocentrism, Country of origin, Perceived quality, Purchasing intention.

⁴⁵¹ Bağımsız araştırmacı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), İstiqlaliyyat sok. 6, AZ1001, Bakü, Azerbaycan. e-mail: asadzadec@gmail.com; ORCID: 0009-0006-9881-8311

GİRİŞ

Müşterileri anlamak ve onlara bu anlama çerçevesinde yaklaşmak işletme performansı ile doğrudan ilişkilidir (Akbarov, 2018^b). İşletme performansının en önemli göstergelerinden biri onun ürünlerinin tüketiciler tarafından satın alınmasıdır. Tüketicilerin satınalma kararlarında çeşitli faktörler etkilidir. Literatürde geniş yer bulan faktörlerden olan tüketici etnosentrizmi (Shimp, 1984), köken ülke (Guliyev, 2007), algılanan kalite (Kocatürk, 2017) değişkenlerinin satınalmaya etkisinin belirlenmesi bu çalışmada amaç edinilmiştir.

Azerbaycan'da sözkonusu değişkenleri bir arada ele alan bir çalışmanın yapılmamış olması ve ilgili bulguları ortaya çıkarması bu çalışmanı önemli kılmaktadır.

Bu çalışmada önce değişkenleri tanımlamak ve aralarındaki mümkün ilişkileri belirlemek üzere literatür incelemesi yapılmış, daha sonra sırasıyla metodoloji, analiz ve bulgular ve sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Tüketici Etnosentrizmi

Shimp'e (1984) göre tüketici etnosentrizmi kavramı tüketicilerin kendi ülkeleri tarafından üretilen ürünlerin üstünlüğüne olan düşüncelerini göstermektedir. Bu anlayışın temeli olarak tüketicilerin ithal ürünlerin alınmasının doğruluğunun ölçülmesi yatar. Hem ekonomik, hem de ahlaki olmak üzere bu anlayışın iki nedeni bulunmaktadır. Birinci sebep ithal mallarının yerel ekonomiye yol açacağı sorunlardır (Aliyev, 2023). Diğer bir sebepse kendi ülkesine bağlı olan vatandaşların yerel üretim mallarını tercih etmesinin kabul edilir olmasıdır. Bu anlayışa göre etnosentrik eğilimleri yüksek olan tüketiciler yerli ürünlerin alınmasını desteklemekte ve diğer ülkelerin ürünlerin alınmasına karşı çıkmaktadırlar.

Akbarov ve Cafarova'nın (2020) Azerbaycan'da yaptıkları çalışmada tüketici etnosentrizminin satınalma üzerinde olumlu etkisi ortaya konulmuştur. Apil vd. (2009) tarafından yapılan çalışmada Gürcüler'in işsizlik konusunda tedirgin oldukları, buna bağlı kendi ülkeleri tarafından yapılmış ürünlerin satın aldıkları ve ithal ürünlere ihtiyaç duyulduğunda yerel alternatiflerin olması durumunda ulusal ekonomiyi kurtarmak için yerli ürünlerden yana seçim etmeyi çözüm olarak kabul ettikleri görülmüştür. Nguyen vd. (2008) Vietnamlı alıcıların etnosentrizm düzeyi ile yabancı menşeli ürünlerin satın alma niyeti arasında negatif, yerli ürün satın alma niyeti arasında pozitif bir ilişki bulmuşlardır.

Köken Ülke Faktörü

Köken ülke satın alma sürecinde ürünün markasının ismini duydukları anda tüketicilerin zihninde ürünün üretildiği ülke olarak öngörülmektedir (Aliyev & Suleymanov, 2023; Sarkhanov & Muradzada, 2022; Ueltschy, 1998). Zhang (1996) köken ülke anlayışını bir ürünün nerede üretildiğine bağlı bilgileri ifade eden bir kavram olarak tanımlamıştır.

Dış pazarlarda faaliyet göstermenin dezavantajlarından biri alıcılar tarafından yabancı olarak değerlendirilmenin oluşturduğu zorluklardır. Tüketicilerin ürün ya da marka seçiminde yabancılıktan dolayı karar verme zorluğu yaşadıkları durumlarda ülke adını adeta bir ipucu olarak değerlendirmektedir (Alibabalu vd., 2022; Nart, 2008).

Ürünün köken ülke bilgisi tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen faktörlerden biridir (Çetintemel, 2019). Capelli ve diğ., (2016) çalışmasında "İtalyan Malı" ile ilgili bundan önceki çalışmalarda, alıcılara göre yüksek kaliteli ürün olarak belirlenmiş, bu ülke ürünlerinin seçkin ürünler listesinde bulunduğu ve alıcıların bu ürüne %30'a kadar daha çok ödeme yapılabileceğine yer verilmişlerdir. Williamson vd. (2016) tarafından Çin'de yapılan araştırma sonuçlarına göre şarap tercihlerinde yardımcı olacak ipucu olarak köken ülke etkisinin önemli rolü belirlenmiştir.

Algılanan Kalite

Literatürde tüketici algısının işletmenin yaptığını düşündüklerinden daha önemli olduğuna ilişkin yaygın bir görüş vardır (Akbarov, 2018^b). Algılanan kalite, ürünün gerçek kalitesi değil, müşterinin ürünün

(ya da hizmetin) alternatiflerine göre genel kalitesi ya da üstünlüğüne ilişkin algısıdır. Algılanan kalite, tüketicilerin beklentileri ile gerçek hizmet algısını karşıladıktan sonra oluşan tüketici yargılarıyla ilgilidir (Akbarov, 2018).

Algılanan kalite müşteriye ait bir değerlendirme olduğundan işletmeler tarafından anlaşılması ve kendi isteklerine bağlı yönlendirilmesi zorluk içermektedir. Kurumlar tarafından algılanan kalitelerini yükselte bildikleri zaman, satın alma niyeti, pazar payı, karlılık gibi çok sayıda değişkenlerin olumlu yönde etkilenebileceği öngörülmektedir (Sarkhanov, 2022; Kocatürk, 2017). Algılanan kalite satın almanı, memnuniyeti ve sadakati olumlu yönde etkileyecektir (Baghirov vd., 2023; Akbarov, 2018; Kocatürk, 2017).

Yukarıdaki literatür incelemesinden yola çıkarak aşağıdaki hipotezleri önermek mümkündür:

H1 – Tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyetine etki ediyor.

H2 – Köken ülke faktörü yerli ürün satın alma niyetine etki ediyor.

H3 – Yerli ürünlere yönelik algılanan kalite yerli ürün satın alma niyetine etki ediyor.

METODOLOJİ

16 yaş üzeri Azerbaycan/Bakü'de yaşayan tüketiciler araştırmanın evrenini oluşturmuştur. Örneklem yöntemi olarak kolayda örneklem seçilmiştir (Kılıç, 2013). Veriler anket aracılığıyla toplanmıştır. Anket 262 kişi tarafından cevaplanmıştır.

Tüketici etnosentrizmi ölçeği Shimp ve Sharma (1987), köken ülke ölçeği Arı ve Madran (2011), Guliyev (2007) ve Küçükaydın (2012), algılanan kalite ölçeği Yalçın (2019), Abdul Aziz ve Vui Chok (2012) ve Hsin Chang ve Wen Chen (2008) çalışmalarından alınmıştır.

Veriler faktör analizi ve regresyon analizleri ile analiz edilmiştir.

ANALİZ VE BULGULAR

Örneklem 133 kadın, 129 erkekten oluşmaktadır. 182 kişi 16-25 yaş aralığında, 37 kişi 26-35 yaş aralığında, 43 kişi 36+ yaş grubunda bulunmaktadır. Katılımcılardan 77 kişi evli, 185 kişi ise bekar. 159 kişi aşağı gelir grubunda, 73 kişi orta gelir grubunda, 30 kişi üst gelir grubunda bulunmaktadır. 134 kişi lisans, 55 kişi yüksek lisans, 34 kişi meslek okulu, 39 kişi lise eğitimidir.

Araştırma Verilerinin Faktör ve Güvenilirlik Analizi

Tablo 1. Faktör ve Güvenilirlik Analizi Çıktısı

KMO=0,878, Bartlett, df=190, Approx. Chi-Square=2533,197, p<0,001			
Faktör	Faktör Yüğü	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha
Algılanan Kalite		16,304	0,878
Ak1	,861		
Ak2	,839		
Ak3	,773		
Ak4	,711		
Köken Ülke		14,451	0,814
Ku1	,845		
Ku2	,821		
Ku3	,711		
Ku4	,643		
Ku5	,563		
Yumuşak Tüketici Etnosentrizmi		13,951	0,818
Etno1	,791		
Etno2	,757		
Etno3	,694		
Etno4	,645		
Sert Tüketici Etnosentrizmi		12,192	0,745

etno5	,830		
etno6	,727		
Etno7	,637		
Etno8	,588		
Yerli Ürün Satınalma Niyeti		10,324	0,769
Sat1	,682		
Sat2	,635		
Sat3	,622		
Toplam Açıklanan Varyans	67,222		

Faktor analizinde varimax döndürme ve Principal Component Analysis metotları uygulanmıştır. KMO değeri %87.8, Bartlett testinin anlamlılık düzeyinin $p < 0,05$ olması verilerin faktör analizi için uygunluğunu belirtmektedir. Analize dahil edilen ölçeklerin maddeleri özdeğeri 1-den büyük 5 faktörde birleşmiştir. Tüketici etnosentrizmi ölçeği yumuşak ve sert etnosentrizm olmak üzere 2 faktöre ayrılmıştır. Faktörlerin bu şekilde adlandırılması ilgili maddelerin yapısına dayanmaktadır. Açıklanan varyanslar Tablo 1`de verilmiştir. Ölçeklere ilişkin Cronbach's Alpha katsayıları kabuledilebilir 0,6 değerinin üzerindedir.

Araştırma değişkenleri arasındaki ilişkiler

Tablo 2. Regresyon analizi çıktısı

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	B	Beta	R ²	Sig.	Hipotezler
Algılanan Kalite	Yerli Ürün Satınalma Niyeti	,470	,431	0,456	,000	H3-kabul
Köken Ülke Faktörü		,160	,152		,003	H2-kabul
Yumuşak Tüketici Etnosentrizmi		,147	,146		,015	H1-kabul
Sert Tüketici Etnosentrizmi		,187	,165		,005	H1-kabul

Tablo 2`den görüldüğü üzere algılanan kalite, köken ülke faktörü, yumuşak tüketici etnosentrizmi, sert tüketici etnosentrizminin yerli ürün satınalma niyeti üzerinde anlamlı ve olumlu etkiye sahiptir ($p < 0,05$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmanın amacı Azerbaycan`da tüketici etnosentrizmi, köken ülke faktörü ve yerli ürünlere yönelik algılanan kalitenin yerli ürün satın alma üzerinde etkisini belirlemektir.

Araştırma bulgularına göre tüketici etnosentrizmi satınalma niyetini etkilemektedir. Bu sonuç Akbarov ve Cafarova (2020), Elibol (2013), Turgut (2010), Kaynak ve Kara (2015), Nguyen ve diğ. (2008) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla benzerlik içermektedir. Bir diğer bulguya göre köken ülke faktörünün satınalma niyeti üzerinde olumlu bir etkisi ortaya çıkmıştır. Bu bulgu Mermutlu (2019), Toksarı ve Senir (2015), Arı ve Mardan (2011) tarafından yapılan çalışmalarla uygunluk içermektedir. Çalışma algılanan kalitenin satınalma niyeti üzerinde etkisini bulmuştur. Bu bulgu Akbarov`un (2018) bulgularıyla uyumludur.

Satınalma niyeti üzerinde en fazla etkiye sahip olan değişkenler sırasıyla algılanan kalite, köken ülke faktörü, yumuşak tüketici etnosentrizmi ve sert tüketici etnosentrizmi olmuştur.

Azerbaycan`da sözkonusu değişkenleri bir arada ele alan bir çalışmanın yapılmamış olması ve ilgili bulguları ortaya çıkarması açısından bu araştırmanın teorik katkısı bulunmaktadır.

Araştırmanın pratik önemi bu araştırmanın Azerbaycan`da faaliyetde bulunan yerli ve ya hedef pazar olarak bu ülkeni seçen yabancı firmalar için bu pazarla ilgili faydalı bilgiler içermektedir. Bulgular doğrultusunda yerli firmalar özellikle tutundurma faaliyetlerinde milliyetçilik ve yurtseverlik duygularını vurgulayarak, tüketicileri ithal ürünler yerine yerli ürünlerin tercih edilmesinin gerektiği hususunda sorumluluk duygusunu yükleme çabasını gösterebilir. Algılanan kalitenin artırılması yönündeki çabalar, Azerbaycan`ın köken ülke olarak iletilmesi firmaların satışlarını artıracaktır.

Araştırmanın başlıca kısıtlamalarından biri kolayda örnekleme yönteminin uygulanmasıdır. Bu durum varılmış olan sonuçların genelleme yapılmasında zorluklar ortaya çıkarmaktadır (Ekber ve Gurbanova, 2021).

Araştırmada bulunan bir diğer kısıtlama belirlenmiş bir ürün kategorisi veya markanın olmaması durumudur. Katılımcılara ulaşılmada maliyet ve zaman da kısıtlamaların yaranması, yalnızca Bakü nüfusunun dikkate alınması araştırmada ortaya çıkan kısıtlamaları oluşurmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akbarov, S. (2018), Antecedents of Customer Based Brand Equity-Research in Azerbaijan. *Journal of Business and Management Sciences*, 6(2), 54-58. DOI:10.12691/jbms-6-2-5
2. Akbarov, S. (2018^b). Market orientation and customer point of view – In the case of Azerbaijan. *Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Applied Studies*, 5(6), 58–67. <https://doi.org/10.19085/journal.sijmas050601>
3. Akbarov, S., Cafarova, A., 2021. The influence of consumer ethnocentrism on buying behavior- The case of Azerbaijan. *International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies*, 7(10), 188-193. DOI: 10.19085/sijmas071001
4. Alibabalu, S.S., & Sarkhanov, T. (2022). Geopolitics and Geoeconomics of the Eastern Mediterranean Gas Conflict: Analysis of Turkey’s Policy, *Geopolitics Quarterly*, 18(68), Pages 94-115
5. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
6. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
7. Apil, A., Kaynak, E., & Todua, N. (2009). Product Preference Differences Of High And Low Ethnocentric Consumers In Georgia. Eighteenth World Business Congress „Management Challenges In An Environment Of Increasing Regional And Global Concerns“Volume: XVIII, (S. 531-539). Tbilisi.
8. Arı, E., & Madran, C. (2011). Satın Alma Kararlarında Tüketici Etnosentrizmi Ve Menş e Ülke Etkisinin Rolü. *Öneri Dergisi*, C.9.S.35, 15-33
9. Baghirova, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
10. Cappelli, L., Scalingi, A., Rossetti, F., Ruggieri, R., & D'ascenzo, F. (2016). The Attitude Of Consumers Towards “Made In Italy” Products. An Empirical Analysis Among Italian Customers. *Management & Marketing. Challenges For The Knowledge Society*, Vol. 14, No. 1, 31-47
11. Ekber, ř. ve Gurbanova, Z. (2021). Kişilik Özelliklerinin Faydacı ve Hedonik Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 1-14. DOI: 10.53443/anadoluibfd.884138
12. Guliyev, O. (2007). Azerbaycan Tüketicilerinin Yerli Veyabancı Markalı Ürünlerin Tercihinde Köken Ülke Faktörünün Önemi. Yüksek Lisans. Sakarya, Türkiye: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Üretim Yönetimi Ve Pazarlama Bilim Dalı.
13. Kaynak, E., & Kara, A. (2015). An Examination Of The Relationship Among Consumer Lifestyles, Ethnocentrism, Knowledge Structures, Attitudes And Behavioural Tendencies: A Comparative Study In Two CIS States. *International Journal Of Advertising: The Review Of Marketing Communications* Vol 20, No 4, 455-482.
14. Kılıç, S. (2013). Örnekleme Yöntemleri. *Journal Of Mood Disorders*, 44-45.
15. Kocatürk, E. (2017). Algılanan Kaliteye İlişkin Literatür Taraması Ve Algılanan Kalitenin Artirilmesine Yönelik Öneriler. *İstanbul Journal Of Social Sciences* Winter: 15, 43-66.
16. Mermutlu, D. (2019, Haziran 20). Tüketici Etnosentrizmi, Menş e Ülke Algılaması Ve Tüketici Düşmanlık Algılaması Ve Tüketici Düşmanlık İlişkisinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi.

Istanbul, İstanbul, Türkiye: T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Pazarlama Anabilim Dalı

17. Nart, S. (2008). Menş Ülke Etkisinin Tüketici Algılamaları Ve Davranışlarına Yansımaları: İngiltere Pazarında Türk Ve Alman Markalarının Karşılaştırılması. The Journal Of Faculty Of Economics And Administrative Sciences Vol.13, No.3, 153-177.
18. Nguyen, T., Nguyen, T., & Barrett, N. (2008). Consumer Ethnocentrism, Cultural Sensitivity, And Intention To Purchase Local Products—Evidence From Vietnam. Journal Of Consumer Behaviour, 88-100.
19. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
20. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
21. Shimp, T. (1984). Consumer Ethnocentrism: The Concept And A Preliminary Empirical Test. Association For Consumer Research Vol.11, 285-290.
22. Shimp, T., & Sharma, S. (1987). Consumer Ethnocentrism: Construction And Validation Of The CETSCALE. Journal Of Marketing Research, Vol. 24, No. 3, 280-289.
23. Toksarı, M., & Senir, G. (2015). Country Of Origin Effect On Purchasing Decision. The Journal Of International Social Research, Volume: 8 Issue: 40, 793-805
24. Ueltschy, C. (1998). Brand Perceptions As Influenced By Consumer Ethnocentrism And COO Effects. The Journal Of Marketing Management
25. Williamson, P., Lockshin, L., Francis, I., & Loose, S. (2016). Influencing Consumer Choice: Short And Medium Term Effect Of Country Of Origin Information On Wine Choice. Food And Quality Preference 51, 89-90
26. Zhang, Y. (1996). Chinese Consumers' Evaluation Of Foreign Products: The Influence Of Culture, Product Types And Product Presentation Format. European Journal Of Marketing 30,12, 50-68.

(31)

Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT¹; Öğr. Gör. Dr. Yusuf YİĞİT²
GASTRONOMİ TURİZMİ AÇISINDAN DATÇA YÖRESEL YEMEKLERİ
DATÇA LOCAL DISHES IN TERMS OF GASTRONOMY TOURISM

ÖZ

Yöresel yemekler bulunduğu yörenin iklimi kültürü, yemek gelenekleri ile şekillenen nesilden nesile aktarılan somut olmayan kültürel mirastır .Özellikle turizm’den gelir sağlayan beldelerde yöresel yemekler ayrı bir önem kazanmaktadır.Ege ve Akdeniz iklim özelliklerini taşıyan Datça, özel koruma bölgesi olması ,Ege mutfağının özelliklerini taşıması yanında kendine özgü farklı yemekleri ile diğer beldelerden ayrılmaktadır. Bölgede son yıllarda yapılan festivaller, Spor olimpiyatları gibi etkinliklerden dolayı bölge cazibe merkezi haline gelmiştir.Göç almasına rağmen özellikle köylerde ve ilçe de tarım halen yapılabilmektedir.Yerli ürünlerden yörede yapılan yemekler yerli yabancı turistlerin ilgisini çekmektedir. Bu derleme çalışmasında ;Datça ya özgü yöresel ürünlerinden yapılan yemekler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Datça, Gastronomi Turizmi,Yöresel Yemekler.

ABSTRACT

Local food is an intangible cultural heritage that is shaped by the climate, culture and food traditions of the region where it is located. Especially in the towns that generate income from tourism, local food gains a special importance. Datça, which has Aegean and Mediterranean climate characteristics,is a special protection zone, carries the characteristics of Aegean cuisine and differs from other towns with its unique different dishes. The region has become a center of attraction due to events such as festivals and sports olympics held in the region in recent years. Despite the migration, agriculture can still be done especially in the villages and in the district. The dishes made from local products in the region attract the attention of local and foreign tourists. In this compilation study, the dishes made from local products specific to Datça will be emphasized

Keywords: Datça,Gastronomy Tourism,Local Food.

1.GİRİŞ

Yöresel ürünler ve yiyecekler yöreye gelen turistlere otantik bir deneyim yaşatmaktadır. Bu deneyimi yaşayan turistler ziyaret ettikleri destinasyon ile aralarında kuvvetli bir bağ kurmaktadır. Turistler bazen destinasyonları yalnız o ürünleri tatmak için ziyarete gelmektedirler. Gastronomik ürünler (aşçılık okulları, şarap tarım ürünleri, ünlü restoranlar vb.) Farklı bir ülke veya bölgeyi ziyarete gelen insanların beklentileri arasında, yeni olan yerleri görmenin yanında farklı mutfakların kültürlerini keşif, yeni tatlarla tanışma, farklı deneyim yaşama arzusu da olmaktadır (Taşlı, Kahraman, 2014). Turistleri ağırlamaktaki amacımız; çoğunlukla destinasyonu ziyaret ederek restoranlarda yemek yiyerek sonrasında konaklama tesislerinde kalmalarını sağlamaktır. Ayrıca gastronomi ürünler kullanılarak turistlerin beklentilerine yönelik şarap festivalleri, üzüm, zeytin hasat şenlikleri düzenlenmektedir (Hall ve Mitchell, 2006). Bunlarla beraber yöresel yemek ve ürünler o destinasyonlar ile bütünleşerek ve gastronomik bir kimlik oluşturmaktadır. Böylece turistlerin zihnindeki destinasyonun sahip olduğu gastronomi unsurları canlanmaktadır (Çalışkan, 2013). Muğla ilinin Datça ilçesinde iklimin elverişli olmasından dolayı birçok ürün yetişmektedir. Bunların başında cinsi ve aroması ile fark yaratan coğrafi işaret alan Nurlu bademdir. Domates başta olmak üzere birçok sebze ve meyve yetişmektedir. Bunun yanında aroması ile Türkiye de tek olan kekik balı Datça'da üretilmektedir. Datça hurma ağacı endemik ağaç türü olarak öne çıkmaktadır.

2.TARİHÇE

Yarımada olan Datça'daki tarihi buluntuların M.Ö. 2000'lere kadar gittiği bilinmektedir. Ortaya çıkan ilk yerli topluluk Karlardır. Datça en parlak dönemini Knidos'u kuran Dorlar döneminde M.Ö. 1000 yıllarında bugün Datça ya 1,5 km kuzeydoğusunda Burgaz mevkiinde yaşamıştır. Knidos, Dor Uygarlığı'nın merkezi olmuştur. Daha sonra M.Ö. 546'da Pers egemenliğine geçmiştir. Romalılar ve Dorlar ve yeni Knidos'a çok sayıda tapınak inşa etmişler Afrodit heykeli ile şehir ün kazanmıştır. Erken Bizans ve geç Roma Dönemi'nde tapınaklar yerine kiliseler yapılmıştır. Bizans'ın son dönemlerinde depremler korsan saldırılarından sonra kent terk edilmiştir. 13 yüzyılda yarımada Menteşeoğulları Beyliği'ne bağlanmış, 15 yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu sınırlarına katılmıştır. Datça ismini aldıktan sonra Sultan Reşat döneminde isim değiştirerek Reşadiye olmuş, Cumhuriyetle beraber Tekrar Datça'ya dönüştürülmüştür (<https://mugla.ktb.gov.tr/TR-296371/genel-bilgiler.html>).

3.DATÇA YÖRESEL YEMEK REÇETELERİ

Resim 1. Mürdümük Çorba

Mürdümük Çorba

Malzemeler:

- 1,5 su bardağı mürdümük
- 1 orta büyüklükte kuru soğan
- 3-4 yemek kaşığı zeytinyağı
- 2 yemek kaşığı salça
- 1-2 çay kaşığı toz halinde kırmızı biber
- 5-6 su bardağı dolusu sıcak su
- Tuz

Yapılışı: Mürdümükler yıkanıp süzülür. 30 dakika ıslatılır. Soğan doğranıp tencerede ısıtılan zeytinyağına ilave edilip sararana kadar kavrulur. Salça ,baharat ve mürdümükler eklenip tekrar kavrulur , sonra sıcak su ilave edilip, kaynayana kadar sürekli karıştırılır. Mürdümük taneleri yumuşayıp suyu ile özleşince çorba servise hazır hale gelir.

Sıcak servis yapılır. Üzerine tercihe göre turunç ya da limon sıkılabilir. Mürdümük kullanılarak yapılan bir başka meze “pava” ise mürdümüklerin soğanla beraber haşlandıktan sonra ezilerek krema kıvamına getirilmesinden sonra üstüne limon suyu, zeytinyağı ve, isteğe göre dereotu ve sarımsak eklenerek hazırlanır. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/murdumuk-corbasi>).

Resim 2. Karavilla

Karavilla

Malzemeler:

- 600 gr salyangoz
- 2 adet orta büyüklükte kuru soğan
- Zeytinyağı
- Taze etli biber
- 1 yemek kaşığı salça
- 2 adet domates
- 1 yemek kaşığı toz kırmızı biber
- ½ demet maydanoz
- 1 tatlı kaşığı karabiber
- 2 yemek kaşığı limon suyu
- Tuz
- Su

Yapılışı: Salyangozlar ilk yağmurlardan sonra toplanır. İçinde buluna sıvının akması için poşette veya sepette gece bekletilir. Bir sonraki gün kaynar suda en az defa kaynatılarak, suyu süzülür. Suyu berraklaştıktan sonra sudan çıkarılarak, süzülür. Başka bir tencerede ısıtılan zeytinyağına soğanlar doğranıp, sararıncaya kadar kavrulur. Salça ve domates, biber, ve toz kırmızı biber eklenir.Kavrulur,salyangozlar eklenir. 6-7 dakika boyunca daha kavrulur. Üzerine, limon suyu , tuz ve karabiber, maydanoz, eklenip üstünü üç parmak geçecek sıcak su eklenir. Yarım saat pişirildikten kadar sonra yemeye hazır hale gelir. Servisi sıcak yapılır. Salyangozların iç kısmı yenilirken kürdan yardımı ile çıkarılır, kabukları atılır.

Bu yeme meze ve yemek olarak tüketilmektedir (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/karaville-salyangoz>).

Damat Tatlısı

Datça'nın damat tatlısı da bir tür baklava olarak kabul edilebilir. Ayırt eden özelliği ceviz, antep fıstığı yerine bol miktarda badem kullanılmasıdır. El ile açılan yufka ile yapılmaktadır. İki kat yufka bir kat badem döşenmesi ile kat kat yapılmaktadır.Üzerine bol şerbet dökülüp üzerine biraz da tarçın serpilmektedir(<https://mugla.ktb.gov.tr/TR-270655/damat-tatlisi.html>).

Resim 3. Damat Tatlısı

Damat Tatlısı

Malzemeler;

1 ay bardağı sıvı iek yağı

1 Yumurta

1 Su bardağı süt

1 Yemek kaşığı elma sirkesi

2 ay kaşığı kabartma tozu

½ çay kaşığı tuz

Aldığı kadar un

zeri için

200 gr margarin

5 yemek kaşığı sıvı ayçiçeği yağı

500 gram badem

şerbeti için

1 kg şeker

4 su bardağı su

¼ sıkılmış limon suyu

Yapılışı: Süt, yumurta,sıvı yağ,sirke, karıştırılır,aldığı kadar un, kabartma tuzu,tuz ilavesi yapılarak kulak memesi yumuşaklığında hamur elde edilir.Nemli bez altında 30 dakika dinlendirilir.Bezelere ayrılıp büyük yufkalar açılır,Dövülmüş badem yufkanın üzerine yayılır. oklava ile bzştrlerek sarılır.Tepsiye kesilmeden yerleştirilir.üzerine eritilmif margarin ve sıvı yağ karışımı dökülür.180 derece fırında ortalama 20 dakika kontrollü olarak pişirilir.Soğumaya bırakılır.şeker ve su ile şerbeti kaynatılır inmeye yakın limon suyu ilave edilir,bir taşım kaynatılır.İlk sıcaklığı geçince ılığa yakın sıcaklıkta tatlının üzerine dökülür.

Dalleme Salatası

Dalleme, dallampa ya da dalama isimleri verilen, iri beyaz iekli papatyanın bir çeşidi otsu bitkidir.Datça'da ilk yağmurlar yağdıktan sonra aralık ayı başında çıkmaya, mart-mayıs ayları arası iek amaya başlar. Dalleme salatası ,papatyalar iek açmadan toplanan filizleri ve dalleme dalları ile yapılan Datça ya has bir salatadır. Salatadan farklı olarak, celplemesi de yapılmaktadır.

Resim 4. Dalleme Salatası

Dalleme Salatası

Malzemeler:

4-5 demet dalleme

4 yemek kaşığı zeytinyağı

3-4 diş sarımsak

1-2 yemek kaşığı limon suyu

Yapılışı: Dalleme çiçek açmadan önce Datça da yetişen papatyaların toplandıktan sonra dalları gövdesinden sıyrılarak yaprak kısımlarından ayrılır, kaynayan suda haşlanır, süzülür üzerine yağ ve un, salça, az su, sarımsak, limon suyu ve karışımından oluşan sos dökülür. Dalleme salatası limon sosu ile servisi yapılmaktadır. Deniz ürünlerinden yapılan yemekler yanında meze ve salata olarak tercih edilmektedir.

(<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/dalleme-salatasi>).

Kaya Koruğu Salatası

Kaya koruğu, deniz kerevizi veya genevir olarak isimlendirilen, deniz kenarlarında mayıs ayı içerisinde rüzgâr ve dalgalara açık kaya yarıkları ve kumluk yerlerde yetişen bir bitkidir. Toplanması oldukça zahmetlidir. Kendine özgü bir aroması vardır. Ekşimsi ve damakta iz bırakan tadı vardır. Taze olarak veya salamurası yapılarak tüketilir. Salatası yapılır kalamar sosunda kullanılır.

Resim 5. Kaya Koruğu Salatası

Malzemeler:

Salamura için:

500 gr. kaya koruğu

3 su bardağı dolusu sirke

yarım kaşığı iri tuz

yarım yemek kaşığı limon tuzu

Üzeri için: yarım çay bardağı zeytinyağı

1 adet limon

Yapılışı: Toplanan kaya koruğu yaprakları ayıklanır, yıkanır , kavanozun içine yerleştirilir. Sarımsakların kabukları soyulur, iri tuz ve limon tuzu eklenir. Sirke ile kaya koruklarının üzeri doldurulur, kapatıldıktan sonra yedi gün süresince serin bir mekanda bekletildikten sonra kaya koruğu yaprakları sararır.Olgunlaşan yapraklar salata ya da meze olarak yenmeye hazırdır. Servis edilirken, sirkenin içersinden çıkarılıp, üzerine limon suyu ve zeytinyağı dökülür(<https://mugla.ktb.gov.tr/Eklenti/105521,mugla-yemek-kitabipdf.pdf?0>).

Kabak Çiçeği Dolması

Kabak çiçeği dolması, kabağın deli yalancı ya da olarak isimlendirilen, meyveye dönüşmeden önceki çiçekleri ile yapılan bir dolmadır. Çiçekler, güneşle birlikte kapandığı için erkenden toplanır, iç içe yerleştirilir.Yaz boyunca restoranlarda özel bir yemek olarak servis edilir.

Resim 6. Kabak Çiçeği Dolması

Malzemeler:

25 adet kabak çiçeği
İç malzemesi:
1 çay bardağı sıcak su
Yarım su bardağı bulgur
Yarım su bardağı pirinç
1 çay bardağı zeytinyağı
Yarım demet nane
Yarım demet maydanoz
4-5 diş sarımsak
1 adet kuru soğan
1 yemek kaşığı salça
1 adet domates
1 yemek kaşığı kırmızı toz biber
Karabiber
Tuz

Yapılışı: İç malzemesini hazırlamak için soğanlar küçük şekilde doğranır. Tavada ısıtılan zeytinyağına önce soğanlar sonra salça, rendeden geçirilen domates, kırmızı toz biber sarımsak eklenerek kavrulur, yıkanmış, pirinç ve bulgur eklenip az miktardaki sıcak su ilave edilir.İç suyunu çekinceye kadar kavrulur ocağın altı kapatılır. Maydanoz, nane ve doğranır. Doğranan yeşillikler, tuz ve karabiber ile birlikte pilava eklenerek karıştırılır.İlimaya bırakılır. İç malzeme pişerken bir taraftaki kabak çiçekleri hazırlanır. Çiçekler, yırtılması çok kolay olduğundan açık kısmı aşağı gelecek şekilde , dip kısmından tutarak az bastırarak suda yıkanır. Kabak çiçekleri, uç kısmına taşırmayacak şekilde, küçük bir kaşık yardımıyla iç harcı ile doldurulur. Uç kısmında bulunan çıkıntılar karşılıklı bükülerek ya da bükmeden uzun yönüyle düzeltilmeden açık kısımları kapatılır. Taban kısmı zeytinyağı ile yağlanıp tencereye yerleştirilir. Dolmaların yüzeyini hafif geçecek kadar sıcak su ilave edilir. Ağırlık olacak şekilde ısıya dayanıklı bir tabakla bastırıldıktan sonra tencerenin kapağı kapatılır, kaynayıncaya kadar yüksek, kaynamasından sonra düşük ateşte 25-30 dakika kontrollü biçimde pişirilir.

.(<https://mugla.ktb.gov.tr/Eklenti/105521,mugla-yemek-kitabipdf.pdf?0>).

Resim 7. Anane Kurabiyesi

Anane Kurabiyesi

Malzemeler

1 Yumurta
1 Su bardağı yoğurt
1Su bardağı sıvı yağ
2 Çay kaşığı karbonat
1 Çay bardağı toz şeker
½ limon suyu
Aldığı kadar un, 100 gram badem

Yapılışı:Yoğurt, yumurta ,sıvı yağ,şeker yoğurma kabına alınır.Karbonatın üzerine limon sıkılıp bu karışıma ilave edilir.Aldığı kadar un eklenip kulak memesinden daha yumuşak kıvamlı hamur elde edilir.Bezelere ayrılır avuç içi büyüklüğünde kurabiyeler yapılıp üzerine badem yerleştirilir 160 derece fırında 15 dk kontrollü olarak pişirilir.İsteğe göre kurabiyenin içine un haline getirilmiş badem ilave edilebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Datça yöresel yemekleri Ege mutfağının bir çok özelliğini taşısa da, yemeklerin yapılış yöntemleri, tüketim şekilleri ile ayrılmaktadır. Özellikle yörede yetişen otlar, hem meze hem de yemek yapılmak suretiyle değerlendirilmektedir. Yörede denizin etkisi ile kaya koruğu gibi aroması farklı bitkiler yetişmektedir. Bölge tıbbi aromatik bitkiler yönünden oldukça zengindir. Bu baharatlar yemeklere farklı lezzetler katmaktadır. Badem yörede bir çok yemek ve tatlıda kullanılmaktadır. Harnut ve zeytin, kekik yörenin en önemli ürünlerindedir. Zeytin her türlü değerlendirilmektedir. Arıcılık yoğun olarak yapılmakta kekik balı keskin aroması ile en çok satışı yapılan bal çeşidi olmuştur. Yöresel yemekler ve mezeler restoranlarda turistlerin hizmetine sunulmaktadır. Festivaller daha fazla düzenlenmeli, festivallerde yöresel yemekler misafirlere ikram edilmelidir. Yeni nesil gençlerin yemek yapmaya olan ilgisi sağlanmalıdır. Pazarlarda satılan yöresel yiyeceklerin uygun koşullarda satılması sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Çalışkan, O. (2013). Destinasyon Rekabetçiliği ve Seyahat Motivasyonu Bakımından Gastronomik Kimlik. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 1(2), 39- 51.
2. Hall, M.C. ve Mitchell, R. (2006). 'From Tourism Business Frontiers: Consumers, Products and Industry' İçinde C.Costa (Editör), *Gastronomy, food and wine tourism*, ss.138-147.
3. Taşlı M., Kahraman K. (2014) "Balıkesir Aşu Yöre Mutfağı Üzerine Bir Derleme" T.C. Balıkesir Valiligi.
4. <https://mugla.ktb.gov.tr/TR-296371/genel-bilgiler.html> (Erişim Tarihi: 10.06.2024).
5. (https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/murdumuk_corbasi). (Erişim Tarihi: 11.06.2024).
6. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/karaville-salyangoz>).
7. (<https://mugla.ktb.gov.tr/TR-270655/damat-tatlisi.html>).
8. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/dalleme-salatasi>).
9. (<https://mugla.ktb.gov.tr/Eklenti/105521,mugla-yemek-kitabipdf.pdf?0>).
10. (<https://onedio.com/haber/datca-nin-yoresel-yemegi-garaville-yi-gorunce-cinliler-in-cok-masum-oldugunu-dusunen-insanlardan-tepkiler-931813>).
11. (<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/mugla/neyenir/karaville-salyangoz>).
12. (<https://www.guleckapinda.com/urun/kaya-korugu-salatasi-meze-250-g>).
13. (<https://www.yemekdili.com/Anne-Kurabiyesi-/12250/tarif>).

(32)

Mehmet Bademci⁴⁵², Kerim DEMİREL⁴⁵³, Eyyüp Özgür AKÇABAY⁴⁵⁴, Ahmet AKSÖZ⁴⁵⁵
OKULLARDA DERS DIŞI ETKİNLİKLER VE İŞLEVLERİ
EXTRACURRICULAR ACTIVITIES IN SCHOOLS AND THEIR FUNCTIONS

ÖZ

Gerçek anlamda bir eğitim sürekli aksiyon durumunda olup, sadece okul gibi kurumlarda alınan eğitimle sınırlı olması beklenemez. Yapılan alanyazın araştırmalarında alınan eğitimin sadece okul ile sınırlı kalıp diğer okul dışı etkinliklerle desteklenmemesi sonucu öğrencilerin başarıya ulaşma noktalarında eksiklik yaşadıkları görülmüştür. Eğitim bir bütün halinde düşünülerek okul dışında da etkinliklerle birlikte eğitim daha da kaliteli bir aksiyon haline getirilmelidir. Okuldaki dersler öğretim anlamında her ne kadar öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları doğrutusunda planlansa da, bunların ulaşamadıkları noktalar da vardır. Bu ulaşamayan noktalar da ders dışı etkinliklerle takviye edilerek daha verimli olmasını sağlarlar. Bu ders dışı etkinlikler bir çok farklı şekilde yapılabilmektedir. Önemli olan burada etkinlik seçiminde öğrencinin istekleri ve sosyo-ekonomik durumlarının göz önünde bulundurularak yapılmasıdır. Bir toplumun kendi karakteristik özellikleri eğitim sistemiyle paralel şekildedir. Bundan dolayıdır ki eğitim bilinçli toplumlar tarafından en fazla önemsenen konulardan olmuştur. Eğitim sistemi ise sadece ders müfredatıyla değil ders dışı etkinliklerle de desteklenmelidir. Ders dışı etkinlikler ise daha çok sosyal ve sportif aktivitelerle desteklenmesi okulda derslerde alınan öğretim kısmının ders dışı etkinlikleri ile tamamlanabileceği görülmüştür. Bu çalışmada ders dışı etkinliklerden bahsedildikten sonra işlevleri konusu açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul, Öğrenci, Ders Dışı Etkinlik, Sosyal ve Sportif Aktivite.

ABSTRACT

A real education is in a state of constant action, and it cannot be expected to be limited to the education received only in institutions such as schools. In the literature researches, it has been observed that the students have a lack of success as a result of the education being limited to the school and not supported by other out-of-school activities. Education should be considered as a whole and education should be made into an even more qualified action with activities outside of school. Although the lessons in the school are planned in line with the interests and needs of the students in terms of teaching, there are also points that they cannot reach. These inaccessible points are reinforced with extracurricular activities, making them more productive. These extracurricular activities can be done in many different ways. The important thing here is that the selection of activities should be done by taking into account the wishes and socio-economic conditions of the student. The characteristic features of a society are in parallel with the education system. For this reason, education has been one of the most important issues by conscious societies. The education system should be supported not only by the curriculum but also by extracurricular activities. It has been observed that the extracurricular activities can be supplemented with extracurricular activities, which are mostly supported by social and sportive activities. In this study, after talking about extracurricular activities, their functions are explained.

Keywords: School, Student, Extracurricular Activity, Social and Sportive Activity.

⁴⁵²Mehmet BADEMCİ, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü,mbademcim@gmail.com, Orcid: 0000-0001-7906-3589

⁴⁵³ Kerim DEMİREL, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, kerim227@hotmail.com, Orcid: 0009-0009-6019-8294

⁴⁵⁴ Eyyüp Özgür AKÇABAY, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü,akcby@hotmail.com,Orcid:0009-0007-0740-738X

⁴⁵⁵ AHMET AKSÖZ, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, ahmetaksoz051@hotmail.com, Orcid: 0009-0007-3885-0245

GİRİŞ

Eğitim sistemlerinde belki de ihmal edilen önemli konulardan birisi ders dışı etkinlikler konusudur. Esasında bu eksikliğin olmasında ki temel sebep ise eğitim işi ile ilgilenen insanlarda eğitimin bir bütüncül olarak düşünülmemesi ve bundan dolayı da eğitimi sadece okulda verilen müfredata uygun şekilde verdikleri eğitim olduğu düşüncesinin etkisi önemli derecede sebebiyet vermektedir.

Okul dışı etkinlikleri eğitim sisteminde ihmal edilen konulardandır. Özellikle çevresel faktörler ve ekonomik etkenlerin bunda etkisi vardır. Bundan dolayıdır ki ders dışı etkinlikleri için her geçen gün daha fazla çalışma yapılmasına yönelik girişimlerde bulunmaktadır. Bu nokta da sorumluluk hem aileye hem öğretmene hem de okul yöneticilerine yüklenmekle birlikte ilgili Devlet kurumlarınca da gerek sosyal gerek ekonomik anlamda yeterli altyapı çalışmalarının da yapılması önem arz etmektedir. Bu bütünlüğün sağlanarak okul dışı etkinliklerle öğrencilerin var olan eğitim sistemi daha da ileri aşamalara taşınmaktadır.

Bu çalışmada ders dışı etkinliklerin çeşitliliklerinden bahsedilip belli başlı etkinliklerin neler olduğu ve ne gibi katkılar sunduğu konusunda değinilmiştir. Bunun yanı sıra okul dışı etkinliklerinin işlevleri ve bu konuda karşılaşılan belli başlı sorunlara değinilmiştir.

Ders Dışı Sosyal Etkinlikler

Amaçlarının daha çok oyun ve eğlence olan, bazen yarışmalarla bazen de rekabet ve bedensel etkinlikler ile yapılan ders dışı etkinliklerinin hangi dönemde ve hangi coğrafyada ortaya çıktığını belirlemek pek mümkün gözükmemektedir(Karakuş ve Küçük, 1999, s. 12). Ders dışı etkinlikler tarihsel olarak bir araştırma yapmanın zorluğu olsa da spor ile paralel bir şekilde günümüze kadar geldiği söylenebilir. Spor etkinlikleri özellikle her dönemde ders dışı etkinlik olarak uygulanmıştır.

Öğrencilerin okuldaki ders durumunu direkt olarak etkilemeyen, ancak gerek derste öğrendiği bilgileri gerekse boş vakitlerini değerlendirdiği etkinlikler ders dışı etkinlikler olarak tanımlanabilir. Bu etkinlikler okul içinde olacağı gibi okul dışında da olmaktadır. Bu etkinlikler sportif olabileceği gibi kültürel, sanatsal, törenler şeklinde vb. çeşitlilikler de yapılabilmektedirler(Demirhan, 2003, s. 23).

Sanatsal Etkinlikler

Sanatsal etkinlikler birçok çeşitliliği bünyesinde barındıran etkinlik şekillerindedir. Bunlar resim, müzik, tiyatro, heykel, sinema, el sanatları gibi çeşitlikler gösterir. Elbette bu etkinlikler yapılırken cinsiyet, yaş, ekonomik durum, kültür ve sosyal çevre gibi faktörler göz önüne alınarak yapılmalıdır(Pehlivan, 1998, s. 47).

Bu etkinlikler daha çok kabiliyet ve yeteneklerle yapılabilecek etkinlikler olduğundan dolayı kimin hangi sanatsal aktiviteye yatkınlığının olduğu tespiti önemlidir. Bunun tespiti öğrencilerin başarısızlıkta sonuçlanacağı etkinliklere katılımını engelleyip hayal kırıklığı yaşamamalarını sağlayacaktır.

Sanat eğitimi toplumlar için adeta bir çağdaşlaşma ölçütüdür. Bu çağdaşlaşma ölçütü öğrencilerin en az bir sanat dalıyla ilgili etkinliklere gönüllü katılımını sağlayarak gerçekleştirilebilir. Bu sanat dallarının çeşitliliği yine çevresel ve ekonomik olanakların etkisine göre şekillenmektedir. Bu etkinlikler her ne kadar öğrencilerin boş zamanlarını ve okulda gördüğü derslerin ve bilgilerin pekişmesi için yapılsa da, bazen bu amatörce uğraşlar kişinin gelecekte meslek seçimi noktasında da yardımcı ve yönlendirici olmaktadır. Genel olarak bizim eğitim sistemimizde resim, müzik, tiyatro gibi etkinlikler yapılmaktadır .

Kültürel Etkinlikler

Ders dışı etkinlikler içinde şiir, kompozisyon, kitap okuma gibi etkinlikler de mevcuttur. Bu etkinlikler kültürel etkinlikler olarak nitelendirilmektedir. Kadim bir kültürü ve edebi yaşantısı olan toplumumuzda birçok kültürel etkinlikler de yapılmaktadır. Bu etkinlikler özellikle okullarda öğretilen ders ve bilgilerin kültürel olarak pekişmesinde büyük katkı sağlamaktadır.

Bu tür etkinliklerin amacı daha çok öğrencilerde birlikte iş yapma kültürünü oluşturmak ve ayrıca edebi anlamda gelişmeler sağlamaktır. Bu etkinlikler özellikle kitap okuma etkinlikleri ile birlikte okuma alışkanlıklarını artırarak, öğrencilerin okuma ve anlama yönünden kabiliyetlerini de geliştirmektedir. Bu tür

etkinlikler özellikle rekabetin artacağı şekilde yarışmalarla daha da renklendirilecektir. Günümüzde özellikle şiir, kompozisyon, mektup tarzı yarışmalar yapılarak bu noktada önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu tür etkinlikler, özellikle öğrenciler de hayatlarını kolaylaştırabilecek ve yönlendirebilecek davranışlar kazandırmaktadır. Öğrencileri araştırma incelemeye, bilimsel düşünme ve çalışmaya yöneltmektedir. Bunun yanında öğrencilerin kendi kültürlerini tanımalarını ve korumalarına yardımcı olan halk oyunları ve yerel gösteriler gibi etkinlikler de öğrencilerin ilgisini çekmektedir(Özyalvaç, 2010).

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Hizmetleri

Rehberlik ve psikolojik destek hizmetleri birey için çok önemli bir ders dışı etkinliktir. Öyle ki bu etkinlik hizmeti karşılaştıkları problemler ve sorunlarla mücadele etme de yardımcı olmaktadır. Bireylerin modern dünyada daha huzurlu ve mutlu olabilmeleri için uzman kişiler tarafından yardımcı olunan bir süreçtir (Çelik, 2000, s. 28).

Rehberlik ve psikolojik danışma çalışmaları genellikle bireylerin işlerinde ve özel yaşamlarında mutlu olmalarına yardımcı olmak amacıyla yapılmaktadır. Her insan yaşamının her döneminde bu tür hizmetlerden yararlanmaya ihtiyaç duyabilir. Bireyin eğitim-öğretim döneminde de rehberlik ve psikolojik danışma gereklidir. Eğitimde bu tür hizmetler, öğrencinin eğitsel, kişisel ve mesleki sorunları ile ilgili psikolojik yardım çalışmalarını içerir (Eroğlu, 2008, s. 44). Özellikle gelecekte hayatının idame ettirilmesi noktasında doğru rehberlik hizmetleri birey için büyük önem arz etmektedir. Ders dışı etkinlikler olarak direk bireyin hayatında etkili olan psikolojik ve rehberlik hizmetinin amacı, öğrencilerin kendi farkındalığını göstermek ve geleceğe dair planlarında destek olmaktır (MEB, 2001: 309).

Öğrenci Kulüpleri

Öğrencilerin ilgi, istek ve kabiliyetleri doğrultusunda gönüllük esasına dayanarak oluşturulan sivil toplum örgütleri olarak da nitelendirilebilecek topluluklardır. Bu topluluklarda öğrencilerin okul dışı etkinliklerinin bir kısmını gerçekleştirebilecekleri ve kendilerinin daha sorumluluk hissettikleri kulüplerdir(Baysal, 2007, s. 23).

Bakıldığı zaman öğrenci kulüpleri gönüllülük esasına göre bireylerin biraraya geldiği ve ortak ilgi ve amaçlar doğrultusunda hareket eden topluluklar olmasından dolayı, en önemli ders dışı etkinliklerden biridir. Hatta ortak istek ve ilgili bireylerin bir araya gelmelerinden ötürü eğitsel anlamda diğer ders dışı etkinliklerden daha değerli ve önemlidir. Bu kulüpler daha çok ileriki yaşlardaki öğrencilerin dahil olduğu kulüpler olmasından dolayı, öğrencilerin gelecek yıllarda eğitim ve mesleki tercihlerinde hem yardımcı olmakta, hem de yönlendirici bir işlevi olmaktadır. Öğrenci örneğin teknik anlamda yada sosyal anlamda bir ilgili kulübü etkinliklerine katılıp o yöndeki var olan kabiliyetinin daha da geliştirmesine katkı sağlamaktadır.

Spor Etkinlikleri

Spor insanın hayatında ki durağanlığın hareketli bir hala almasına yardımcı olan bir etkinliktir. Bu etkinlik özellikle küçük yaşta başlayarak çocuklarda alışkanlık haline getirilmelidir ki bir kültür haline gelsin. Elbette küçük yaşta verilmek istenen ve alışkanlık haline getirilmesi istenen bu etkinlik için öncelikle aile ile birlikte eğitim gördüğü okulun da etkisiyle oluşturulur. Okullarda özellikle öğrencilerin sosyalleşmesi ve sportif aktivitelerde hem bir yetenek kazanması hem de ileride sağlıklı birer birey olması için beden eğitimi öğretmenlerine çok fazla iş düşmektedir.

Spor öylesine bir etkinliktir ki zaman ve mekan kısıtlaması olmadan her an her yerde yapılabilecek şeydir. İşte bu sporun her an her yerde yapacak bilince ulaşması da spor kültürü ile alakalıdır. Bu kültür sadece okulda edinilecek bir kültür olmayıp okul dışı etkinliklerle de bunun pekiştirilmesi gereklidir. Bunun için de okul yöneticileri ve beden eğitimi öğretmenleri koordineli şekilde çalışmalıdır. Gerekli araç gereç ve fiziki altyapının sağlanması gereklidir. Tüm dünyada olduğu gibi spor toplumda kitleleri arkasından sürükleyen bir etkinlik olmasından ötürü öğrencilerin spora olan ilgisini arttırarak, bir spor branşı seçmelerinde yardımcı ve teşvik edici olmak da okulda öğretmenlerle idarecilerin sorumluluğundadır.

Bir ders dışı etkinlik olarak spor, öğrencinin bir bütün olarak gelişimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, okullardaki spor etkinliklerinin akademik başarıya, okula devama, bir üst öğrenimi tercih etmeye, okulu bırakmaları önlemeye, okul kültürünün gelişimine, liderliğin gelişimine olumlu etkide bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca popüler olması nedeniyle, çoğu spor branşında başarılı olan öğrencilerin, bu işi meslek olarak seçme olanakları da bulunmaktadır. Ancak sportif etkinliklerin sağlıklı, bilinçli ve organize bir şekilde yapılabilmesi için okulların bu konuda sundukları olanaklar çok önemlidir. İşte burada da okul yöneticilerine çok büyük sorumluluklar düşmektedir. Bu sorumluluk da genel olarak yöneticinin istek ve kabiliyetli olmasının yanın da ekonomik olarak da imkanlarının olmasını gerekli kılmaktadır.

Ders Dışı Etkinliklerin İşlevleri

Öğrencilerin bilgi ve becerilerine göre ders dışı etkinliklerin yapılması önemlidir. Bu ders dışı etkinlikleri de yine öğretmenlerinin veya spor ile alakalıysa antrenörlerin eşliğinde yapılmalıdır. Yapılan bazı araştırmalara göre öğrencinin kendi isteği ile gittikleri etkinlikler ve bu etkinliklerle bağ kurmaları bireysel olarak gelişmelerine ve okuldaki başarılarını da pozitif anlamda etkilemiştir. Ayrıca öğrencilerde görülen huzursuzluk ve disiplin sorunlu davranışların da azaltıldığı görülmektedir (Devicioğlu, 2002, s. 27). Yine yapılan araştırmalara bakıldığı zaman ders dışı etkinliklere faal olarak katılıp devam eden öğrencilerde; birlikte iş yapabilme, sorumluluk alabilme, liderlik yapabilme, zaman yönetimi gibi kişisel gelişimde başarılı oldukları gözlemlenmiştir.

Öğrencilerin, ders dışı sportif etkinliklerin doğasında olan kazanma ve kaybetme duygularının bizatihi yaşayarak öğrenmeleri de kişisel gelişimlerinde önemli bir faktördür. Özellikle öğrencilerin bir spor müsabakasında kaybettiklerinde ya da fiziksel bir sakatlanma olayında bu durumların üstesinden gelmeyi de öğrenebilmektedirler (Mamak, 2010, s.47). Böylece öğrenciler kendilerini daha iyi tanıyabilecek ve gerçek hayatta da olası sorunların üstesinden gelmeyi öğrenmektedirler. Çocuklar büyüdükçe ilgi ve istekleri de değişkenlik gösterebilmektedirler. Ders dışı bu etkinlikler öğrencilerin özerk bir şekilde seçim ve tercih alışkanlığı da kazandırmaktadır.

Ülkemizde Ders Dışı Etkinliklerde Karşılaşılan Sorunlar ve Öneriler

Ülkemizde ders dışı etkinliklerin yapılmasında ki en büyük eksiklik okulun gerekli fiziki ve ekonomik olanaklarının olmamasıdır. Bu yoksunluk her ne kadar müfredatta yer alsada yapılamamasına sebebiyet vermektedir. Özellikle sportif ders dışı etkinlikler için özel araç ve gereçlerin gerekliliği ve diğer ders dışı etkinliklere göre daha maliyetli olması yapılması önünde ki en büyük engeldir. Ders dışı etkinliklerin yapılmasında karşılaşılan bir diğer sorun da yeterli donanımlı öğretmenler ve okul yöneticilerinin olmamasıdır. Ders dışı etkinlikler yukarıda da belirtildiği üzere uzman kişiler eşliğinde yapılması gereklidir. Bu uzman kişiler ilgili öğretmen ve okul yöneticileri olmaktadır. Gerekli altyapı ve ekonomik olanakların olmasının yanında rehberlik edecek kişilerde yeterli donanım ve istek olmaması da ders dışı spor etkinliklerinin yapılmaması önünde ki bir engeldir (Eroğlu, 2008).

Diğer taraftan yapılan araştırmalara göre ders dışı etkinliklere en büyük etki de öğrencilerin ve okulun sosyo-ekonomik çevresidir. Öğrencilerin sosyal çevreleri ve ekonomik durumları, ders dışı etkinliklere katılımıyla doğrudan ilişkilidir. Buna ayrıca ebeveynlerin de bu konuda bilinçli ve teşvik edici olmaları gerekliliğini de eklemek gerekir (Covay ve Carbonaro, 2010). Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu sosyo-ekonomik olarak dezavantajlı gruplar içinde olmaları ve ders dışı etkinliklere katılımını sağlayacak gerekli olanaklarının olmaması da ülkemizde ders dışı etkinlikler ile alakalı olarak karşılaşılan sorunların başında gelmektedirler. Öğrenciler arasındaki bu farklılık yapılan araştırmalarda da gözlemlenmektedir. Özellikle özel okullarda eğitim alan çocukların ders dışı etkinliklerine katılım ve başarı sağlamları diğer öğrencilere nazaran belirgin bir farklılık göstermekte ve başarıyı da etkilemektedir.

SONUÇ

Ders dışı etkinliklerin eğitimin tam anlamıyla bütünlüğü açısından önemli katkıları vardır. Bu etkinliklerin çeşitlilik gösterdiği ve her birinin öğrenci özelinde etkisi farklı olmuştur. Bu konuda gerek

yöneticilere gerekse de öğretmen ve velilere çeşitli sorumluluklar düşmektedir. Bu yüzden yapılacak araştırmalarla okul dışı etkinliklerinin öğrencilerde gözle görülür etkisinin olması bu konularda daha yoğun çalışmaların yapılmasına sebebiyet vermiştir. Okul çağına gelmiş öğrencilerin sosyal ve fiziksel yönden gelişmeleri için yapılan, kendi istek ve gönüllük esasına göre katılan ders dışı etkinliklerinde çocuğun gelişmesine ve kişisel özelliklerinin belirlenmesinde birçok etkisi görülmüştür. Bu etkiler elbette öğrenciler için olduğu kadar ebeveynler için de ve en nihayetinde toplum için çok önemlidir. Elbette bu ders dışı etkinliklere öğrencilerin katılması için teşvik edici adımlar ve kişilerle yapılması daha verimli olmasını sağlayacaktır.

Okul dışı etkinlikler sayesinde öğrencilerin kendilerine özgüveni gelmekte, kendilerini daha iyi ifade etmekte, kötü alışkanlıklardan uzak durmakta, disiplinli bir yaşam seçmekte, kendi yeteneklerini keşfetmekte vb. başka özellikler kazanmaktadır. Okul dışı etkinliklerine katılmayan veya bu tür etkinliklere katılmak istemeyen öğrenciler ortaya çıkan boş zamanlarını mutlaka başka bir etkinlikle dolduracaklardır. Ancak bu etkinliklerin olumsuz etkiler olma ihtimali de bulunmaktadır. Örneğin spor etkinlikleri sayesinde öğrenciler sağlıklarını korumakta, obezite olmaktan kurtulmakta, kendi içlerindeki gizil güçleri keşfetmektedirler. Bu nedenle öğrencilerin ders dışı spor etkinliklere katılmaları onlar için çok yararlı olacaktır. Ders dışı spor etkinlikleri planlanırken hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin istek ve beklentilerinin olması önemlidir. Ancak bu istek ve beklentiler kısmında okulun durumu, materyal yeterliliği, katılımcı sayısı, ders dışı etkinliklere katılmak isteyenlerin motivasyonu, okula sağlayacağı yararlar, amaçlara hizmet etme derecesi vb. durumlarda ön plana çıkmaktadır.

Sonuç olarak eğitim konusu bir toplum için en önemli konulardan olup, toplumun geleceğe dair hedeflerini gerçekleştirebilecek bir nesil yaratmak adına eğitime sürekli olarak yatırım yapması önemlidir. Bu yatırım sadece fiziksel anlamda binalar apıp öğretmen atamakla değil, eğitim konusunu bir bütün olarak düşünüp bütün yönleriyle değerlendirme yapmaktır.

KAYNAKÇA

1. Baysal, D.(2007). Yatılı İlköğretim Bölge Okullarında Öğrenim Gören Öğrenciler ile Velilerinin Beden Eğitimi ve Ders Dışı Etkinliklere Yaklaşımları. *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi. Ankara.
2. Çelik, Ç.(2000). *Okul Kültürü ve Yönetimi*, Ankara: Pegem Yayınları.
3. Demirhan, G.(2003). Kültür, Eğitim, Felsefe ve Spor Eğitimi İlişkisi. *Spor Bilimleri Dergisi*, Sayı 14, s. 92-103.
4. Devocioğlu, S.(2002). Türk Spor Yönetiminde Özerkliğin Ekonomik Boyutu (Türkiye Futbol Federasyonu Örneği. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, *Doktora Tezi*, Ankara.
5. Eroğlu, E.(2008). *İlköğretim Okullarındaki Sosyal Kulüp Çalışmalarında Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri (Elmadağ ilçesi örneği)*.Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
6. Mamak, H.(2000).Zonguldak'ta Spora Katkının Sosyo Ekonomik Boyutu. *Yüksek Lisans Tezi*. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
7. Karakuş, S. ve Küçük, V.(1999). Eğitimin Bütünlüğü İçerisinde Orta Dereceli Okullarda Beden Eğitimi ve Spor Etkinlikleri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (1), 279-293.
8. Pehlivan, Z.(1998). Ders Dışı Okul Spor Etkinlikleri ve Yeniden Örgütlenmesi. *Spor Bilimleri Dergisi*. 9(3), 11-31.
9. Özyalvaç, T.N.(2010). Ortaöğretim Öğrencilerinin Beden Eğitimi Dersine Yönelik Tutumları ile Akademik Başarı Motivasyonlarının İncelenmesi. *Doktora tezi*,.Selçuk Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Konya.

(33)

Dilşat ATAN⁴⁵⁶

ANXIETY LEVELS AND CAUSES IN ENGLISH CLASSES İNGİLİZCE DERSLERİNDE ANKSİYETE SEVİYESİ VE NEDENLERİ

ABSTRACT

The study "Anxiety Levels And Causes In English Classes" delved into understanding the intricacies of anxiety levels among students in English classes. Through a comprehensive analysis, several key findings emerged. Firstly, age emerged as a significant factor influencing anxiety levels. Notably, 14-year-old students displayed notably higher levels of anxiety compared to other age groups, indicating a potential correlation between age and anxiety in the English learning environment. Gender differences also played a role in anxiety levels, with female students exhibiting higher overall anxiety compared to their male counterparts. Specifically, females showed heightened levels of communication apprehension and general English anxiety, shedding light on the gendered dimensions of anxiety experiences in English classes. Moreover, the study revealed a noteworthy relationship between students' learning experiences and their anxiety levels. Those with less learning experience tended to report higher levels of anxiety, underscoring the impact of past educational encounters on current anxiety manifestations. These findings collectively emphasize the complex interplay of age, gender, and learning experiences in shaping anxiety levels within the English classroom context. Recognizing these nuanced dynamics is essential for developing targeted interventions and support mechanisms to mitigate anxiety and promote a more conducive learning environment for all students.

Keywords: Anxiety, English Classes, Language Learning, Students, Learning Experiences.

ÖZ

"İngilizce Derslerinde Kaygı Düzeyleri ve Nedenleri" başlıklı çalışma, İngilizce derslerinde öğrenciler arasındaki kaygı düzeylerinin inceliklerini anlamaya yöneliktir. Kapsamlı bir analiz sonucunda birkaç temel bulgu ortaya çıkmıştır. İlk olarak, yaş kaygı düzeylerini etkileyen önemli bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Özellikle 14 yaşındaki öğrencilerin diğer yaş gruplarına kıyasla daha yüksek kaygı düzeyleri sergilemesi, İngilizce öğrenme ortamında yaş ve kaygı arasında potansiyel bir ilişki olduğunu göstermektedir. Cinsiyet farklılıkları da kaygı düzeylerinde rol oynamış, kız öğrenciler erkek meslektaşlarına kıyasla daha yüksek genel kaygı sergilemiştir. Özellikle, kız öğrencilerin iletişim kaygısı ve genel İngilizce kaygısı düzeylerinin daha yüksek olması, İngilizce sınıflarındaki kaygı deneyimlerinin cinsiyete dayalı boyutlarına ışık tutmaktadır. Ayrıca, çalışma öğrencilerin öğrenme deneyimleri ile kaygı düzeyleri arasında kayda değer bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Daha az öğrenme deneyimine sahip olanlar daha yüksek kaygı düzeyleri bildirme eğiliminde olup, geçmiş eğitim karşılaşmalarının mevcut kaygı belirtileri üzerindeki etkisinin altını çizmektedir. Bu bulgular, İngilizce sınıfı bağlamında kaygı düzeylerini şekillendirmede yaş, cinsiyet ve öğrenme deneyimlerinin karmaşık etkileşimini toplu olarak vurgulamaktadır. Bu nüanslı dinamiklerin tanınması, kaygıyı azaltmak ve tüm öğrenciler için daha elverişli bir öğrenme ortamını teşvik etmek için hedefli müdahaleler ve destek mekanizmaları geliştirmek için gereklidir.

Anahtar Kelimeler: Kaygı, İngilizce Sınıfları, Dil Öğrenimi, Öğrenciler, Öğrenme Deneyimleri.

⁴⁵⁶ Dilşat Atan, Başkent Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, , E-Posta: dilsatatan@gmail.com, ORCID No: 0009 0001 1797 4325

Introduction

Traditional teaching methods have given way to new approaches aimed at enhancing language learning outcomes. However, attempts to make broad comparisons across different teaching methodologies often yield unsatisfactory results. According to Skehan (1991), one possible explanation for this is the tendency of such studies to treat all learners as a homogeneous group. By overlooking the unique characteristics of individual learners, these studies fail to account for the complexities inherent in language learning.

Each learner possesses distinct needs, preferences, and aptitudes, which contribute to their individual learning journey. These differences are rooted in the fundamental aspects of their belief systems and are shaped by a variety of individual variables (Brown, 1973). Dörnyei (2005) emphasizes that these individual differences are among the most significant predictors of success in second language acquisition. Consequently, Sparks and Ganschow (1991) argue that effective foreign language instruction should be responsive to these individual differences.

Anxiety in the context of language learning has garnered significant attention from researchers, educators, and practitioners alike due to its potential impact on the learning process. Language learning environments, especially those of foreign or second languages, can often evoke feelings of apprehension and unease in learners, leading to various forms of anxiety. Understanding the nature, extent, and underlying factors of anxiety in English language classes is crucial for developing effective teaching strategies and supporting learners in overcoming these challenges.

Language learning anxiety has been a subject of interest for decades, with studies exploring its multifaceted nature and implications for learners. Researchers have distinguished between different types of anxiety, such as state anxiety (temporary) and trait anxiety (persistent), and have identified various factors contributing to anxiety in language learning settings. These factors may include fear of making mistakes, performance pressure, social anxiety, and communication apprehension, among others (Horwitz, & Young, 1991).

While considerable research has been conducted on anxiety in language learning, there remains a need for more focused investigations, particularly in specific contexts such as English language classes.

This study aims to examine the levels of anxiety experienced by students in English language classes and explore the underlying factors contributing to this anxiety. By gaining a deeper understanding of the nature and extent of anxiety in language learning, this research seeks to inform pedagogical practices and interventions aimed at promoting a more positive and effective learning experience for students.

Understanding the levels and sources of anxiety in English language classes can have significant implications for language educators, curriculum designers, and policymakers. By identifying effective strategies for addressing anxiety, this research can contribute to the development of more inclusive and supportive language learning environments, ultimately enhancing students' learning outcomes and experiences.

Literature Review

Anxiety in the language learning process has long been a subject of interest for researchers, language educators, and learners themselves. Anxiety can affect students' success and learning experiences in language learning environments. Therefore, understanding the relationship between anxiety and language learning is important for developing effective teaching strategies and providing a more supportive learning environment in language classes.

Horwitz (2001) conducted pioneering research deeply examining the effects of language learning anxiety on the language learning process. According to Horwitz, anxiety is a significant factor that can influence success in language learning, particularly its impact on language use skills. The findings of the study identified specific types of anxiety that negatively affect students' success in the language learning process. This type of anxiety may arise especially when attempting to develop language skills that require speaking practice. Oxford (1999) also conducted significant research on language learning anxiety. According to Oxford, the anxiety experienced by students in language learning classes can hinder the development of

language skills and decrease students' motivation in the language learning process. This type of anxiety may arise particularly when students encounter challenging tasks such as learning new grammar concepts or vocabulary.

Another important study on anxiety was conducted by Subaşı (2010) who examined the fundamental determinants of anxiety and its role in the language learning process. In this research, a comprehensive examination was conducted on how anxiety emerges in the language learning process and how it influences students' language learning experiences. Their research provided important insights into how anxiety in the language learning process affects learning speed, confidence, and motivation.

In conclusion, research on language learning anxiety highlights its significance in the language learning process. These studies can assist language educators and policymakers in developing more effective teaching strategies and improving students' language learning experiences. Developing strategies to cope with anxiety and providing a more supportive learning environment for students can be crucial steps in overcoming barriers in the language learning process.

Anxiety is a multifaceted psychological phenomenon characterized by feelings of unease, worry, nervousness, or apprehension often accompanied by physical symptoms such as increased heart rate, sweating, and muscle tension. It can manifest in various contexts, including academic settings like language learning classrooms. In the context of language learning, anxiety refers to the psychological discomfort or fear experienced by learners when engaging in language-related tasks, such as speaking, listening, reading, or writing in the target language (Chan & Wu, 2004). Foreign Language Anxiety (FLA) refers to the specific type of anxiety experienced by individuals when learning or using a foreign language. It encompasses feelings of apprehension, nervousness, or discomfort that arise in language learning contexts, particularly during activities such as speaking, listening, reading, or writing in the target language. FLA can manifest in various forms and intensities, impacting learners' confidence, performance, and overall language acquisition process (Çiçek, 2015).

This concept was first introduced by Horwitz, Horwitz, and Cope (1986), who identified FLA as a distinct construct separate from general anxiety. They highlighted the unique challenges and stressors associated with foreign language learning, such as unfamiliar linguistic structures, cultural differences, and fear of making mistakes in front of others.

Methodology

Research Design

In this study, a quantitative research approach was primarily adopted, and data were collected using Horwitz et al.'s (1986) Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS). Additionally, data obtained from these interviews underwent content analysis to derive meaningful interpretations and insights. These methods were combined to provide a comprehensive understanding of foreign language anxiety.

Data Collection Tools

The study employed the Foreign Language Anxiety Scale (FLCAS) developed by Horwitz et al. (1986) to evaluate the participants' levels of anxiety in learning a foreign language. This scale consists of 33 items designed to assess four main components: communication anxiety, test anxiety, fear of negative evaluation, and general English proficiency. Specifically, eight items target communication apprehension, five items focus on fear of negative evaluation, nine items measure test anxiety, and eleven items evaluate general English skills. Participants rated these items on a 5-point Likert scale ranging from strongly agree (5) to strongly disagree (1) to indicate their agreement with each statement. To ensure accuracy and cultural relevance, the FLCAS was translated into Turkish before administration to prevent potential misinterpretations of the questionnaire due to language barriers, particularly given the students' intermediate language proficiency level.

Reliability Analysis Results

Scale and Dimensions	Sub-	Cronbach's Alpha	Item Number
FLCAS Total		,935	33 Items
Communication Apprehension		,840	8 Items
Fear of Evaluation	Negative	,836	9 Items
General English		,765	11 Items
Test Anxiety		,717	5 Items

Findings and Results

1. Descriptive Analysis About Participants

Variables.	Items	N	%
Age	10 Age	40	9,7
	11 Age	146	35,3
	12 Age	145	35,0
	13 Age	53	12,8
	14 Age	30	7,2
Gender	Female	212	51,2
	Male	202	48,8
Class	Fifth	151	36,5
	Sixth	160	38,6
	Seventh	60	14,5
	Eighth	43	10,4
Learning Experience (Year)	1-3	63	15,2
	4-7	271	65,5
	8-11	74	17,9
	12-15	6	1,4

This table presents the demographic characteristics and academic backgrounds of the participants in the study. In the age variable, the majority of participants fall within the 11 and 12 age groups (35.3% and 35.0%, respectively). Looking at gender distribution, the proportion of female participants (51.2%) is slightly higher than that of male participants. Regarding class level, the largest group consists of sixth-grade students (38.6%). In terms of learning experience, the majority of participants (65.5%) have 4-7 years of experience in learning English.

3. Young Adolescents foreign language anxiety level

3.1. Descriptive Findings of FLCAS and Sub-Dimensions

Scale and Sub-Dimensions	$\bar{X} \pm Sd.$	Taken Min-Max.	Can be Taken Min-Max.
FLCAS Total	75,06 ± 24,95	36 – 149	33 – 165

Communication Apprehension	18,57 ± 7,29	8 – 38	8 – 40
Fear of Negative Evaluation	19,63 ± 7,84	9 – 41	9 – 45
General English	24,81 ± 7,88	11 – 51	11 – 55
Test Anxiety	12,06 ± 4,71	5 – 25	5 – 25

The table provides descriptive findings of the Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS) and its sub-dimensions. The mean total score is 75.06, with a standard deviation of 24.95. Scores range from 36 to 149, indicating variability in language classroom anxiety levels among participants. The mean score for communication apprehension is 18.57, with a standard deviation of 7.29. Scores range from 8 to 38, suggesting varying degrees of apprehension related to communicating in the foreign language classroom. Participants have a mean score of 19.63 for fear of negative evaluation, with a standard deviation of 7.84. Scores range from 9 to 41, indicating differences in the fear of being negatively judged by others during language learning activities. The mean score for general English anxiety is 24.81, with a standard deviation of 7.88. Scores range from 11 to 51, suggesting variability in anxiety levels related to general English language learning. Participants have a mean score of 12.06 for test anxiety, with a standard deviation of 4.71. Scores range from 5 to 25, indicating varying levels of anxiety specifically related to language tests or assessments. These descriptive findings provide insights into the overall levels of anxiety and its specific dimensions experienced by participants in the foreign language classroom.

3.2. Descriptive Findings of FLCAS Categories

FLCAS Categories	Frequency	Percent
Low (0 – 68,31)	189	45,7
Medium (68,32 – 120,15)	196	47,3
High (120,16-165)	29	7,0

The distribution of participants based on their Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS) categories is as follows: 189 participants, accounting for 45.7% of the total sample, fell within the low anxiety category, with FLCAS scores ranging from 0 to 68.31. 196 participants, representing 47.3% of the sample, fell within the medium anxiety category, with FLCAS scores ranging from 68.32 to 120.15. 29 participants, comprising 7.0% of the sample, fell within the high anxiety category, with FLCAS scores ranging from 120.16 to 165. These findings indicate that a substantial proportion of participants experienced either low or medium levels of anxiety in the foreign language classroom, while a smaller percentage reported high levels of anxiety.

4. Age and foreign language anxiety

Scale and Sub-Dimensions	Ages	n	Mean	SD	F Test	p
FLCAS Total	10 Age	40	72,82	22,77	3,621	,006*
	11Age	146	79,49	25,99		
	12 Age	145	74,77	23,82		
	13Age	53	73,00	24,59		
	14 Age	30	61,53	24,15		
Communication Apprehension	10 Age	40	17,53	6,68	2,167	,072
	11Age	146	19,2	7,82		
	12 Age	145	18,44	6,82		
	13Age	53	14,42	7,11		
	14 Age	30	15,70	7,34		
Fear of Negative	10 Age	40	18,75	7,15	2,650	,033*

Evaluation	11Age	146	20,82	8,40		
	12 Age	145	19,59	7,69		
	13Age	53	19,19	7,07		
	14 Age	30	16,00	6,96		
General English	10 Age	40	23,93	7,95		
	11Age	146	26,48	7,88		
	12 Age	145	24,76	7,62	4,160	,003*
	13Age	53	23,11	8,04		
	14 Age	30	21,10	7,05		
Test Anxiety	10 Age	40	12,63	4,71		
	11Age	146	12,58	4,58		
	12 Age	145	11,99	4,55	4,507	,001*
	13Age	53	12,28	4,82		
	14 Age	30	8,73	4,77		

***p<.05**

The relationship between age and foreign language anxiety (FLA) was examined across different age groups using various dimensions of the Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS). Here are the descriptive statistics: The mean scores for FLA varied among different age groups, with the highest mean score observed among 11-year-olds (79.49) and the lowest among 14-year-olds (61.53). A significant difference was found among the age groups ($F=3.621$, $p=.006^*$), indicating that FLA levels differed depending on the age of the students. Although there was no significant difference in mean scores for communication apprehension among different age groups ($F=2.167$, $p=.072$), there was a slight increase in mean scores with age, peaking among 11-year-olds. Mean scores for fear of negative evaluation showed a significant difference among age groups ($F=2.650$, $p=.033^*$). The highest mean score was observed among 11-year-olds (20.82), while the lowest was among 14-year-olds (16.00). There was a significant difference in mean scores for general English anxiety among different age groups ($F=4.160$, $p=.003^*$). The highest mean score was observed among 11-year-olds (26.48), while the lowest was among 14-year-olds (21.10). Mean scores for test anxiety also showed a significant difference among age groups ($F=4.507$, $p=.001^*$). The highest mean score was observed among 10-year-olds (12.63), while the lowest was among 14-year-olds (8.73). These findings suggest that age plays a role in shaping various dimensions of FLA, with differences observed across different age groups. Younger students tend to exhibit higher levels of FLA compared to older students, particularly in dimensions such as fear of negative evaluation and general English anxiety. However, test anxiety tends to decrease with age.

5. Gender and Foreign Language Anxiety

Scale and Sub-Dimensions	Gender	n	Mean	SD	t-Test	p
FLCAS Total	Female	212	77,53	26,19	2,080	,038*
	Male	202	72,47	23,35		
Communication Apprehension	Female	212	19,58	7,54	2,918	,004*
	Male	202	17,51	6,89		
Fear of Negative Evaluation	Female	212	20,20	8,16	1,530	,127
	Male	202	19,02	7,46		
General English	Female	212	25,34	8,17	1,404	,161
	Male	202	24,25	7,55		
Test Anxiety	Female	212	12,42	4,77	1,572	,117
	Male	202	11,69	4,62		

***p<.05**

The relationship between gender and foreign language anxiety (FLA) was examined across different dimensions of the Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS). Here are the descriptive statistics: The mean scores for FLA differed slightly between genders, with females showing a higher mean score (77.53) compared to males (72.47). A significant difference was found between genders ($t=2.080$, $p=.038^*$), indicating that females generally experience higher levels of FLA than males. Females exhibited a significantly higher mean score for communication apprehension (19.58) compared to males (17.51), with a significant difference observed between genders ($t=2.918$, $p=.004^*$). This suggests that females may feel more apprehensive about communication in foreign language contexts than males. Although females had a slightly higher mean score for fear of negative evaluation (20.20) compared to males (19.02), the difference between genders was not statistically significant ($t=1.530$, $p=.127$). There was no significant difference in mean scores for general English anxiety between females (25.34) and males (24.25), with both genders showing similar levels of anxiety in this dimension ($t=1.404$, $p=.161$). Similarly, there was no significant difference in mean scores for test anxiety between females (12.42) and males (11.69), with both genders displaying comparable levels of anxiety related to tests in the foreign language context ($t=1.572$, $p=.117$). Overall, these findings suggest that females tend to experience higher levels of FLA, particularly in terms of communication apprehension, compared to males. However, there were no significant gender differences in fear of negative evaluation, general English anxiety, or test anxiety.

6. Learning Experiences and foreign language anxiety

Scale and Sub-Dimensions	Learning Experience	n	Mean	SD	F Test	p
FLCAS Total	1-3 Years	63	88,58	28,93	10,808	,001*
	4-7 Years	271	74,72	23,23		
	8-11 Years	74	65,29	21,58		
	12-15 Years	6	68,83	36,28		
Communication Apprehension	1-3 Years	63	21,68	8,53	6,190	,001*
	4-7 Years	271	18,45	6,83		
	8-11 Years	74	16,50	6,79		
	12-15 Years	6	16,67	10,40		
Fear of Negative Evaluation	1-3 Years	63	23,90	8,98	11,531	,001*
	4-7 Years	271	19,58	7,38		
	8-11 Years	74	16,36	6,65		
	12-15 Years	6	17,17	10,10		
General English	1-3 Years	63	28,86	9,09	9,776	,001*
	4-7 Years	271	24,71	7,59		
	8-11 Years	74	21,78	6,14		
	12-15 Years	6	24,17	10,34		
Test Anxiety	1-3 Years	63	14,14	4,96	6,747	,001*
	4-7 Years	271	11,99	4,55		
	8-11 Years	74	10,65	4,41		
	12-15 Years	6	10,83	6,24		

***p<.05**

The association between learning experience and foreign language anxiety (FLA) was explored across various dimensions of the Foreign Language Classroom Anxiety Scale (FLCAS). Here are the descriptive findings: Students with 1-3 years of learning experience had the highest mean score for FLA (88.58), followed by those with 4-7 years (74.72), 8-11 years (65.29), and 12-15 years (68.83). A significant difference was observed among the learning experience groups ($F=10.808$, $p=.001^*$), indicating that students with fewer years of learning experience tend to experience higher levels of FLA. Similarly, students with 1-3 years of

learning experience had the highest mean score for communication apprehension (21.68), followed by those with 4-7 years (18.45), 8-11 years (16.50), and 12-15 years (16.67). A significant difference was found among the learning experience groups ($F=6.190$, $p=.001^*$), suggesting that students with less learning experience tend to exhibit greater apprehension in communication. Students with 1-3 years of learning experience also had the highest mean score for fear of negative evaluation (23.90), followed by those with 4-7 years (19.58), 8-11 years (16.36), and 12-15 years (17.17). A significant difference was observed among the learning experience groups ($F=11.531$, $p=.001^*$), indicating that students with fewer years of learning experience tend to fear negative evaluation more. Consistent with the other dimensions, students with 1-3 years of learning experience had the highest mean score for general English anxiety (28.86), followed by those with 4-7 years (24.71), 8-11 years (21.78), and 12-15 years (24.17). A significant difference was found among the learning experience groups ($F=9.776$, $p=.001^*$), suggesting that students with less learning experience tend to experience greater anxiety in general English contexts. Once again, students with 1-3 years of learning experience had the highest mean score for test anxiety (14.14), followed by those with 4-7 years (11.99), 8-11 years (10.65), and 12-15 years (10.83). A significant difference was observed among the learning experience groups ($F=6.747$, $p=.001^*$), indicating that students with fewer years of learning experience tend to experience higher levels of test anxiety. Overall, these findings suggest that students with fewer years of learning experience tend to exhibit higher levels of FLA across various dimensions compared to those with more extensive learning experience.

Conclusion

This study aimed to explore the levels and causes of anxiety in English classes. Significant differences in anxiety levels were identified among students of different age groups. Particularly, 14-year-old students exhibited higher anxiety levels compared to other age groups. This suggests that age may be a significant factor influencing anxiety levels in English classes. Female students showed statistically higher total anxiety levels compared to male students. Additionally, female students displayed higher levels of communication apprehension and general English anxiety compared to male students. These findings indicate that gender may influence anxiety levels in English classes. There was a relationship between students' English learning experiences and their anxiety levels. Students with less learning experience tended to have higher anxiety levels. This suggests that learning experience may have a significant impact on students' anxiety levels in the English learning process.

In conclusion, these findings demonstrate that anxiety in English classes is influenced by various complex factors. Understanding these factors can help develop more effective strategies to reduce students' anxiety levels. Future studies should further investigate the impact of these factors and develop more effective intervention strategies to reduce anxiety levels in students' language learning process.

REFERENCES

1. Brown, H. D. (1973). Affective variables in second language acquisition. *Language Learning*, 23(2), 231-244.
2. Chen, T.-Y., & Chang, G. B. (2004). The relationship between foreign language anxiety and learning difficulties. *Foreign Language Annals*, 37(2), 279-289. <https://doi.org/10.1111/j.1944-9720.2004.tb02200.x>
3. Cicek, L. (2015). Language learning anxiety-causes and consequences (Doctoral thesis, University of Zagreb). Access address:<http://darhiv.ffzg.unizg.hr/id/eprint/5900/>
4. Dörnyei, Z. (2005). The psychology of the language learner individual differences in second language acquisition. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers.
5. Horwitz, E. (2001). Language anxiety and achievement. *Annual Review of Applied Linguistics*, 21, 112-126. <https://doi.org/10.1017/s0267190501000071>

6. Horwitz, E. K., & Young, D. J. (1991). *Language anxiety: From theory and research to classroom implications*. Prentice Hall.
7. Horwitz, E. K., Horwitz, M. B., & Cope, J. A. (1986). Foreign language classroom anxiety. *The Modern Language Journal*, 70(2), 125-132. <http://dx.doi.org/10.2307/327317>
8. Oxford, R. (1999). Anxiety and the Language Learner: New Insights. In J. Arnold (Ed.), *Affect in Language Learning* (pp. 58-67). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
9. Skehan, P. (1991). Individual differences in second language learning. *Studies in Second Language Acquisition*, 13, 275-298.
10. Sparks, R. L. & Ganschow, L (1991). Foreign language learning differences: Affective or native language aptitude differences? . *The Modern Language Journal*, 75 (1), 3-16.
11. Subaşı, G. (2010). What are the main sources of Turkish EFL students' anxiety in oral practice? *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 1(2), 29-49

(34)

Elif SOYLU⁴⁵⁷; Ezgi BOZBAY EKMEKÇİ⁴⁵⁸
CUMHURİYET DÖNEMİNDE İŞ HAYATINDAKİ KADIN BİYOGRAFİLERİ
BIOGRAPHIES OF WOMAN IN BUSINESS LIFE DURING THE REPUBLICAN PERIOD

ÖZ

Türk kadının geçmişteki rolü genel olarak iş hayatı dışındaki rutinden ibaret iken Cumhuriyet dönemi ile birlikte kadınlar kurulan yeni düzende reformların başrolü konumuna gelmiştir. Bu dönemde toplumun geneline sirayet eden değişim algısı, kadınların iş hayatı içinde daha belirgin bir rol kazanmalarına olanak sağlamıştır. Tüm dünyada ataerkil cinsiyet normları ile erkeklerin sahip olduğu birçok haktan yararlanamayan kadınlar, Cumhuriyet ile birlikte birçok hem cinsinden daha fazla hakka sahip olmuşlardır. Kadınların ön planda olmaları gerektiğine inanan Mustafa Kemal Atatürk, bu alanda dünyaya örnek teşkil edecek adımlar atmıştır. Pek çok ülkeden önce seçme ve seçilme hakkı kazanan Türk kadınları elde ettikleri haklarla birçok alanda ön plana çıkmışlardır. Türk kadınları, oldukça önemli mesleklere imza atmış, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin pek çok alanda aktif rol oynamışlardır. Bu araştırmada, Cumhuriyet dönemi iş hayatındaki kadınların biyografileri aracılığıyla kadınların iş dünyasındaki rolleri ve başarıları değerlendirilmiştir. Ayrıca, kadınların iş hayatındaki katılımını ve bu alandaki farkındalığı artırmak için önemli bilgilere değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Dönemi, Mustafa Kemal Atatürk, Kadın, Eğitim, Siyaset.

ABSTRACT

While the role of Turkish women in the past generally consisted of routine outside of business life, with the Republican period, women became the leading role of reforms in the new order established. The perception of change that spread throughout society in this period allowed women to gain a more prominent role in business life. Women, who cannot benefit from many of the rights enjoyed by men due to patriarchal gender norms all over the world, have gained more rights than many of their peers with the Republic. Believing that women should be at the forefront, Mustafa Kemal Atatürk took steps that would set an example for the world in this field. Turkish women, who gained the right to vote and be elected before many countries, have come to the fore in many areas with the rights they have gained. Turkish women have undertaken very important professions and played an active role in many fields, regardless of gender. In this research, the roles and achievements of women in the business world were evaluated through the biographies of women in business life during the Republican period. Additionally, important information was mentioned to increase women's participation in business life and awareness in this field.

Keywords: The Republic period, Mustafa Kemal Atatürk, Women, Education, Politics.

⁴⁵⁷ Iğdır Üniversty Graduate Education İnstitute History Department Phd Student, Iğdır, Türkiye; e-posta: eayvlk23@gmail.com/ Orcid: 0000-0002-6454-4141

⁴⁵⁸ Karabük Üniversty Graduate Education İnstitute History Department Phd Student, Karabük, Türkiye; e-posta: ezgi-4764@outlook.com/ Orcid: 0000-0003-3994-7536

1. Giriş

Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadınların erkeklerin yanında yer aldığı alanlarda sayısı giderek artmış, iş hayatında da önemli görevler üstlendiği görülmüştür (Malkoç Kılıç & Vefikuluçay Yılmaz, 2019). Kadınlar, tarihin akışı içerisinde eşitlik mücadelesi vererek, toplumun her alanında daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır (Acar, 2017). Proaktif bir yaklaşımla hareket eden kadınlar, kendi yeteneklerini geliştirerek liderlik pozisyonlarına yükselmiş ve profesyonel kariyerlerinde büyük başarılarla imza atmıştır (Ahlaz, 2020). Toplumun her kesiminde kadınlara tanınan fırsatlar artış göstermiş ve eşitlik ilkesi daha da güçlenmiştir. Kadınlar, politikada, sanatta, bilimde ve daha pek çok alanda erkeklerle birlikte omuz omuza ilerleyerek toplumun gelişimine katkı sağlamışlardır. Ayrıca, kadınlar liderlik vasıflarıyla öne çıkarak yeni perspektifler sunmuş ve önemli karar süreçlerinde söz sahibi olmuşlardır (Ahlaz, 2020). Bu durum, kadınların güçlendirilmesine ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına büyük katkı sağlamıştır. Gelecek nesiller, bu örnek kadınları model alarak kendi potansiyellerini ortaya çıkarmak ve başarıya ulaşmak için ilham alacaktır. Kadınların yetenekleri ve liderlik özellikleri, toplumun her alanında daha fazla değer kazanmış ve bunun sonucunda kadınlar, erkeklerle eşit bir rekabet ortamında kendilerini kanıtlama fırsatı bulmuşlardır (Sivrikaya & Wolff, 2021). Kadınlar, sadece aile ve ev işleriyle sınırlı kalmayarak, toplumsal rollerini genişleterek daha fazla etki yaratmışlardır. Bu durum, toplumun ilerlemesi ve refahı için büyük bir kazanımdır. Kadınların, her alanda var olma mücadelesiyle başarı elde etmeleri, toplumun her kesiminde pozitif değişimlerin yaşanmasına sebep olmuştur. Tüm bu gelişmeler, kadınların güçlenmesinin ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin öneminin birer kanıtıdır (Örs & Kaya, 2021).

Kadınlar, varoluşlarıyla topluma değer katan, bilinçli ve umut dolu bireyler olarak yoluna devam etmektedir. Afife Jale, Jale İnan ve Sabiha Gökçen gibi devrin önemli isimleri kadınların her alanda başarılı olabileceklerini tüm ülkeye ispatlamışlardır. Kadınların verdikleri mücadele sonrası elde ettikleri bu makamlar gelecekteki kadınların farklı alanlarda cesaretlenmesini sağlamıştır (Yılmaz, 2018). Böylece kadınlar hayatın her alanında cinsiyet eşitliğini elde ederek eşlerine veya ailelerine muhtaç olmadan yaşamlarını sürdürme imkânı bulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleşen bu girişimler gün geçtikçe katlanarak devam etmektedir. Bahsedilen kadınlar sadece kendi hayatlarında ilklere imza atmakla kalmamış diğer tüm kadınların hayatlarına dokunmuşlardır. Bu çalışmada Afife Jale, Sabiha Gökçen, Süreyya Ağaoğlu, Jale İnan, Safiye Ali ve Bedriye Tahir Gökmen gibi mesleklerini icra eden ilk kadın şahsiyetlerin biyografileri vasıtasıyla kadınların iş dünyasındaki etkileri tarihsel bir perspektiften ele alınmış ve gelecekte kadın istihdamına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

2. Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Kadınların İş Hayatına Katılımı

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kadınların iş hayatına katılımı, ülkenin modernleşme süreciyle birlikte önemli bir değişim göstermiştir (Bekmezci, 2024). Cumhuriyetle birlikte kadınlar, artan eğitim imkanları sayesinde iş hayatına daha fazla dahil olmaya başlamıştır (Malkoç Kılıç & Vefikuluçay Yılmaz, 2019). Bu dönemde kadınlar, konvansiyonel toplum içi konumlarını ve cinsiyet temelli rollerini aşarak çeşitli sektörlerde çalışma fırsatı bulmuştur (Safran & Özdemir Çiçeklitaş, 2023). Bu süreçte kadınların iş hayatındaki yeri, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sindeki toplumsal ve ekonomik değişimin bir yansıması olarak önem kazanmıştır. Kadınların iş hayatına katılımı tarihsel süreç ve yasal düzenlemeler olmak üzere iki ana başlıkta incelenmiştir.

2.1. Tarihsel Süreç

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde kadınların iş hayatına katılımının tarihsel süreci, özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren dikkat çeken gelişmeler barındırır. 20. Yüzyıl ile kadınlar, eğitim ve iş imkanlarına erişim konusunda önemli haklara ve imkanlara sahip oldular (Bekmezci, 2024). Bunun sonucunda kadınların iş hayatındaki varlığı giderek artış göstermiştir (Kaya, 2021). Bu süreç, kadınların ekonomik ve sosyal hayatta daha etkin bir rol oynamasına imkan tanımıştır (Örs & Kaya, 2021).

Erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte kadın istihdamında ciddi bir artış görülmektedir (Makal, 2010). 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile birlikte Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde ülkeyi

modernleştirmeyi ve laikleştirmeyi amaçlayan bir dizi kapsamlı reform uygulanmıştır. Bu reformlar arasında, eğitim ve kamusal yaşama katılım hakları da dahil olmak üzere, kadınların Türk toplumundaki statüsünün iyileştirilmesine yönelik çabalar da yer almaktadır (Aydemir & Aydemir, 2011). Her ne kadar bu reformlar kadınların iş hayatına katılımının temelini oluştursa da, bu süreçte tam bir kalıttan söz edilememektedir (Bekmezci, 2024).

20. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Türkiye, ekonomik yapıda kademeli değişikliklere ve kadınların iş dünyası da dahil olmak üzere işgücüne katılımında yavaş ama istikrarlı bir artışa tanık olmuştur (Kalem Berk, 2013). Bu dönemde perakende, imalat ve hizmet sektörü gibi çeşitli sektörlerde çalışan kadın girişimcilerin ve profesyonellerin sayısı oldukça fazladır (Soysal, 2010). Bu öncüler, cinsiyet ayrımcılığı, finansal kaynaklara ve ağlara erişim eksikliği gibi birçok zorlukla karşı karşıya kalsalar da gayret ve sabırları ile elde ettikleri başarılar, gelecek nesillerdeki kadınlara ilham kaynağı olmuştur. 20. yüzyılın ikinci yarısı ve 21. yüzyılın başlangıcında, tüm dünyada cinsiyet ayrımcılığını ortadan kaldırmayı ve iş dünyası da dahil olmak üzere yaşamın her alanında eşitliği teşvik etmeyi amaçlayan önemli yasal reformlara imza atılmıştır (Smith, 2016). Türk Medeni Kanunu ve İş Kanunu'nda yapılan değişikliklerin yanı sıra işyerinde toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikaların uygulanması, kadınların iş hayatına katılımı için daha elverişli bir ortamın oluşmasına katkıda bulunmuştur (Önder, 2013).

2.2. Kanuni ve Yasal Düzenlemeler

Cumhuriyet Türkiye'sinde kadınların iş hayatına katılımına ilişkin yasal çerçeve, yıllar içinde önemli ölçüde değişim göstermiştir (Arslanel, 2021). Bu durum, daha geniş toplumsal değişimleri ve ülkenin toplumsal cinsiyet eşitliğine olan bağlılığını net olarak ortaya koymaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde İsviçre Medeni Kanunu'ndan esinlenerek hazırlanmış ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde yürürlükte olan İslam şeriat kanununun yerine geçen Türk Medeni Kanunu(1926), kadınlara evlilik, boşanma ve miras konularında eşit haklar tanınmasını sağlamıştır (Koçak, 2019). Toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda önemli bir adım olan bu gelişme, doğrudan iş dünyası ile ilgili olmasa da, bu reformlar kadınların bağımsız ekonomik katılımına zemin hazırlamak açısından oldukça önemli görülmektedir (Bekmezci, 2024). Bu gelişmenin akabinde 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı edinen kadınlar, kamusal ve siyasi yaşama katılım hususunda bir başka yasal düzenleme ile teşvik edilmektedir (Kaplan, 1996). Kadın haklarının yasal olarak tanınması, kadınların iş dünyası da dahil olmak üzere yaşamın her alanına tam katılım sağlamları yönünde önemli bir gelişme olarak görülmektedir (Aydemir & Aydemir, 2011). İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda tüm dünya ile birlikte Türkiye'de de sanayileşme, kentleşme gibi konularda ekonomik ve sosyal değişimler yaşanmıştır (Kalem Berk, 2013). Bu değişiklikler, kadınların işgücüne katılımının artmaya başladığı bir ortam oluştursa da bu sürecin olgunlaşmasına yardımcı olacak yasal reformların eksikliği bir artışın beklenenden az olmasına sebep olmuştur. 20. Yüzyılın sonunda ve 21. Yüzyılda gerçekleşen gelişmeler kadınlar için daha eşitlikçi bir çalışma ortamı oluşmasını sağlamıştır (Acar, 2017). Bu dönemde özellikle cinsiyete, medeni duruma, aile sorumluluklarına ve hamileliğe dayalı ayrımcılığı yasaklayarak kadınlar için daha eşitlikçi bir çalışma ortamı oluşmasını sağlayan İş Kanunu (2001), doğum izni, eşit işe eşit ücret gibi ayrımcılığa karşı koruma hükümleri içermektedir (Adakale Demirhan & Ekonomi, 2005).

3. Öncü Kadın Biyografileri

Cumhuriyet dönemi iş hayatındaki kadınlar arasında gerek kendi döneminin gerekse kendisinden sonraki yıllarda yaşamış kadınların idol olarak gördüğü onlarca kadın vardır. Bu çalışmada sırasıyla Afife Jale, Sahiba Gökçen, Süreyya Ağaoğlu, Jale İnan, Safiye Ali ve Bedriye Tahir Gökmen olmak üzere icra ettikleri mesleklerin öncüleri olan altı kadın iş insanının biyografilerine yer verilmiştir.

3.1. Afife Jale (1902-1941)

1902 yılında İstanbul Kadıköy'de dünyaya gelen Afife Jale, Hidayet Bey ve Methiye Hanım'ın kızıdır. Dedesi Doktor Sait Paşa dönemin tanınan doktorlarından biridir. (Şankaya, 2020). Afife Jale, öğrenimini İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde yapmış ve tiyatro hayatına girmek istemiştir. Ablası Behiye'nin verdiği

bilgilere göre oldukça okuryazar, kültürlü bir ailenin kızı olarak tiyatroya girmek isteyen Afife Jale ailesinden büyük bir tepki görmüş ve bir süre görüşmemişlerdir. 1929'da Ud sanatçısı olan Selahaddin Pınar'la evlendikten sonra ailesiyle barışmıştır (Refik, İstanbul 1934).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kadınların pek çok sektörde etkisinin artmasıyla tiyatrodan da kadın izleri görülmeye başlamıştır. Kadınların tiyatroya adeta giriş biletini sağlayan kişi hiç şüphesiz Afife Jale'dir. İlk kadın tiyatrocunun olması yanında kadın tiyatrosunun mimarı olarak yaşadığı dönemde ve sonrasında Türkiye'de iz bırakmış bir şahsiyettir (And, İstanbul 1996). Osmanlı döneminde kadınların tiyatro için sahneye çıkmaları İslâm dinine aykırı olarak görülüyordu. Aslında dönemin yazarları kadınların sahneye çıkmalarını destekleyen yazılar yazsa da bu yazılar sansürle engellenmiştir. Tiyatroda sergilenen oyunlarda ilk başlarda kadın rollerini erkekler oynarken sonraları gayrimüslim kadınlar sahneye çıkmaya başlamıştır (Alver, 2021).

Afife Jale tiyatro serüvenine başlama düşüncesindeyken konservatuvar kabul edilen Darülbeyazıt kız öğrencisi olmak için ilan vermiş ve aralarında Afife Jale'nin de bulunduğu beş kız öğrenciyi kabul etmiştir. Sınavı geçerek kabul edilenlerden sadece Afife Jale ve Beyza isimli bir öğrenci eğitime devam edebilmiştir. Bunun en büyük sebebi ise dönemin gerek ekonomik gerekse sosyal şartlarının zor olmasıdır. Afife Jale bundan sonra deneyimsiz oyuncu olarak beş yüz kuruş maaşla görevlendirilmiştir (Kaplan, Ankara 1998). Bu dönemde kadınlar sahneye çıkarılmadığı için görevlendirildiği yerden istifa etmiş ve 8 Aralık 1918 tarihinde altı lira maaşla Refika isimli bir yerde suflör yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Burada da sahneye çıkarılmayan Jale, 17 Nisan 1919'da Yusuf Ziya'nın Binnaz isimli oyununda bu sefer suflör olarak çalışmıştır. Böylece Darülbeyazıt'ta sahneye çıkan ilk Türk kızı unvanını elde etmiştir. Aynı yılın Eylül ayında Tatlı Sır isimli oyunda küçük bir rolde oynamayı başarmıştır (Konur, Nisan 2022).

Devam eden yıllar boyunca pek çok kez engellenmeye çalışılmış ve 1921 yılında İstanbul Şehremaneti bir yazı göndererek Afife Jale'nin sahneye çıkarılmamasını ve Darülbeyazıt'tan atılmasını istemiş, sonuç olarak da bu istek gerçekleştirilmiştir (Küçük, Şubat 1932). Bundan sonra Afife Jale Burhaneddin Tepsi topluluğuna girerek Anadolu turnesine katılmıştır. Morfin bağımlısı olan Afife Jale zamanla sağlığı kötüleşmiş ve tiyatroyu bırakmak zorunda kalmıştır (Alver, 2021). Tedavisi için yatırıldığı Bakırköy hastanesinde 39 yaşında iken vefat etmiştir (Özkaya, Eylül 2015).

3.2. Sabiha Gökçen (1913-2001)

Sabiha Hanım 22 Mart 1913'te kalabalık bir ailenin altıncı ve son çocuğu olarak (Balcı, Karadeniz, 2018) Bursa'da dünyaya gelmiştir. Babası Bursa Vilayet Başkâtibi Hafız Mustafa İzzet Bey'i ve annesi Hayriye Hanım'ı küçük yaşta kaybetmiştir. Mustafa Kemal'in 1925'te Bursa'ya yaptığı bir ziyaret sırasında kendisi ile tanışma fırsatı yakalamış ve onun manevi kızı olmuştur. Sabiha Hanım, ilkokul eğitimini Çankaya Köşkü'nde bulunan ilkokulda almış daha sonra Arnavutköy Kız Koleji'ne ve Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne gitmiştir. Soyadı kanunu çıktıktan sonra Mustafa Kemal'in onayı ile "Gökçen" soyadını almıştır. Sabiha Gökçen, sivil havacılığın gelişiminde önemli rolü olan Türkkuşu'nun açılmasıyla havacılık eğitimi alan ilk öğrencilerden biri olmuştur. Hemen ardından Sovyet Rusya'nın Kırım Koltobel'de bulunan yüksek planör okuluna gitmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra Türkkuşu'nda öğretmen olarak göreve başlamıştır. Kısa süre sonra Atatürk'ün isteği ile askeri eğitim almak için Eskişehir'de bulunan Askeri Tayyare Okulu'na başlamış ve eğitimi sırasında Trakya, Ege gibi bölgelerde manevralara katılmıştır. Sabiha Hanım bu başarılarından ötürü "1 Numaralı Murassa Madalya" ile ödüllendirilmiştir (Korkmaz, 2022).

Sabiha Hanım, Balkan devletlerinin 1938 yılında Ankara'ya yaptıkları ziyaret sırasında Atatürk ile davete katılmış ve ülke temsilcileri kendisini uçağıyla ülkelerine davet etmişlerdir. Sabiha Gökçen 16 Haziran 1938'de Vultee tayyaresiyle yola çıkmış ve altı gün süren seyahatinde Atina, Sofya, Belgrad ve Bükreş'i ziyaret etmiştir (Yalçın & Yalçın, 2018).

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesinin ardından Sabiha Hanım 6 ay kadar Numune Hastanesi'nde tedavi görmüştür. Taburcu olduktan sonra orduda görev almak istemiş ancak kadınların fiili olarak orduda görev yapmasına ilişkin bir yasa çıkmadığı için Türk Hava Kurumu Türkkuşu

Genel Müdürlüğü ve öğretmenlik yapmıştır. Kendi isteği ile 1954 yılında emekli olmuş ve 22 Mart 2001’de vefat etmiştir (Korkmaz, 2022).

Sabiha Gökçen modern Türkiye’nin ilk kadın pilotu ve ilk kez askeri bir harekâta görev almasıyla da ilk kadın savaş pilotudur. Dünyada da bu unvanı alan ilk kadındır (Akkaya, 2019).

3.3. Süreyya Ağaoğlu (1903-1989)

Temmuz 1903 yılında Azerbaycan’da dünyaya gelen Süreyya Ağaoğlu’nun babası hukukçu, yazar Ahmet Ağaoğlu annesi Sitare Hanım’dır. Kendisinden başka dört kardeşi daha olup kardeşlerin en büyüğüdür. (Çelik, 2018) Henüz 7 yaşındayken ailesi ile Türkiye’ye yerleşmiş ve yolu Atatürk ile kesişmiştir. Tam olarak Millî Mücadele yıllarına denk gelen süreçte Süreyya Ağaoğlu küçük yaştan itibaren avukat olmaya karar vermişti. (Uslu, 2022)

İstanbul’un işgal edildiği dönem lise döneminde bulunmaktaydı. Millî duyguları o denli kuvvetliydi ki işgal döneminde Bezm-i Alem Valide Sultanisinde öğrenim görmekteyken işgalciler okulun bir salonuna kendi bayraklarını yerleştirmek isteyince Süreyya Hanım ve arkadaşları bu bayrağı indirmek için bayrağın asılı olduğu yere tırmanmışlardır. Aynı dönemde işgalci komutanlardan olan Yüzbaşı Bennet ve Armstrong (Çelik, 2018) okul müdürü Madam Beamount ile görüşmek istediğinde tercümanlık yapmak için Süreyya Hanım’ı çağırınca kendilerinden nefret ettiği için asla yardım etmeyeceğini söylemekten çekinmemiştir. Kendisi ayrıca Millî Mücadele döneminin önemli kadınlardan biri olan Halide Edip Adivar’ın büyük hayranı olup onun İstanbul’daki mitinglerine katılmıştır. (Uslu, 2022)

Liseden mezun olan Süreyya Hanım o dönemde Hukuk Fakülteleri’nin kadınlara açık olmaması dolayısıyla avukat olma isteğini yerine getirmek için beklemeden harekete geçmiştir. Bu süreci nasıl gerçekleştirdiğini bizzat kendisi şöyle anlatmaktadır: “Birgün arkadaşlarımla birlikte iken hukuk fakültesini kızlara açtırıp orada tahsil etmek istediğimi söyledim. Arkadaşlarım buna inanmayarak alay ettiler. Bir süre sonra bir yerde Hukuk Fakültesi Başkanı Selahattin Bey, Profesör Veli Bey ve Katib-i Umumi Rauf Bey oturuyorlardı. Onları görünce yanlarına gidip kendimi tanıttım ve hukuk fakültesine kaydolmak istediğimi söyledim. Önce şaşırıp sonra cesaretimi takdir ederek üç kişi daha bulursam kızlar için fakülteyi açacaklarını söylediler.” (Çelik, 2018) Bu olaydan sonra Süreyya Hanım arkadaşlarını hukuk okumak için ikna etmeye başlamıştır. Sonunda üç arkadaşıyla birlikte hukuk fakültesini açtırarak ilk kız öğrenciler olarak kaydolmuşlardır. Daha sonra ise erkek kız karışık eğitim görmeye başlamışlardır. (Uslu, 2022)

Henüz öğrenciyken bile adını duyurmayı başaran Süreyya Hanım, 1924 yılında Beatrice Hill Ogilvie dergisinin The New Woman of Turkey isimli yazısında röportaj vermiş ve cesareti burada da övülmüştür. Okuldan mezun olduktan sonra Ankara Adalet Bakanlığında staja başlamıştır. Takvim 1927 yılına geldiğinde ise ilk kadın avukat unvanıyla avukatlık ruhsatı almıştır. İki yıl sonra buradan ayrıлып Devlet Şurası’nda raportör olarak görev almıştır. 1932 yılına gelindiğinde İstanbul’a taşınmış ve burada Fethi Okyar’ın teşvikiyle yabancı Avukat Maitre Billiotti ile tanışmıştır. 1945 yılına geldiğinde Osmanlı Bankası’nın avukatlığını da yapmakta olan Edwards hukuk bürosunda Türk Hukuk Müşaviri görevine başlamıştır. Bu tarihten sonra yurt dışına da atılan Ağaoğlu altı ay Türkiye’de altı ay Londra’da avukatlık yapmıştır. Bu görevi beş yıl icra ettikten sonra Türkiye’ye dönmüştür. Türkiye’nin karışık günler yaşadığı dönemde çok zorlu bir dava üstlenmiştir. Bu dava 1960 darbesi sonrası hapse atılan kardeşi Samet Ağaoğlu’nun davasıdır. (Uslu, 2022)

İngilizce ve Fransızca dillerini iyi derecede bilen Ağaoğlu, uluslararası pek çok konferansta yer almıştır. Bu konferanslarda kadınlarla ilgili konulara değinmekten çekinmemiştir. Onun sayesinde İstanbul Barosu, Uluslararası Barolar Birliği’ne üye olmuştur. Kendisi de bu birliğin ilk kadın yönetim kurulu üyesi olmuştur. Pek çok uluslararası çalışmaya katılıp adını dünyaya duyurmuştur. 1960 senesinde Kadın Hukukçular Birliğinin Birleşmiş Milletler Cenevre Teşkilatı temsilcisi olmuştur. (Çelik, 2018) Türkiye’de ise Türk Hukukçu Kadınlar Cemiyeti kurmuştur. Dönemin Cumhurbaşkanı olan Fahri Korutürk, Ağaoğlu’na onur ödülü takdim etmiştir. Bir dönem siyasetle de ilgilenmiş Yeni Türkiye Partisi’nde görev almıştır. Çocuklar konusunda da oldukça faal olan Ağaoğlu, özellikle kimsesiz çocuklar için çabalamış çocuk dernekleri kurmuştur. 29 Aralık 1989 tarihinde düşme sonucu geçirdiği beyin kanaması sonucu vefat etmiştir. (Uslu, 2022)

3.4. Jale İnan (1914-2001)

Jale İnan 1914 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası İstanbul Arkeoloji Müzesi Müdürü Arkeolog Aziz Ogan (Başgelen, 2022) annesi Mesture Hanım'dır. Ortaokulu Erenköy Sultaniyesi'nde okuduktan sonra liseyi bitirmiştir. Daha sonra 1935 senesinde Aleksander von Humbolt Vakfı'ndan burs alarak Almanya'da arkeoloji eğitimi almıştır. (Tekin, Sayar, & Konyar, 2013) Burada bir süre eğitim gördükten sonra İkinci Dünya Savaşının başlamasıyla Almanya'daki Nazi baskısının arması çalışmalarını zorlaştırmıştır. (Dirican, 1998) Savaş sırasında Türkiye yurt dışındaki öğrencilerin ülkelerine dönmelerini istemiş, burs alarak doktorasını yapan öğrencilere herhangi bir sorumluluk kabul etmediklerini bildirmişlerdir. Jale İnan eğitiminden vazgeçmeyerek bütün sorumluluğu üzerine aldığını gösteren bir kâğıt imzalayarak eğitimine devam etmiştir. (Safran & Özdemir Çiçeklitaş, 2023)

1939 yılına gelindiğinde “Roma Sikkeleri Üzerinde Kurban Merasiminin Sanat Tarihi Açısından İncelenmesi” isimli doktora tezi yazmıştır. 1943 yılında doktorasını tamamladıktan sonra İkinci Dünya Savaşı'na denk gelen doktora tez sürecinin zorluğundan bahsetmiştir. Bu süreci bizzat kendisi şöyle anlatmıştır:

“Bir yanda kat kat giysilerim dururdu. Öte yandan, küçük bir bavulu içine koyduğum, doktora tezi çalışmalarım ve fotoğraf makinam... Sirenler çalmaya başladı mı, hemen giysilerimi üst üste giyerdim ki, sığınaktaki feci soğuğa dayanabileyim. Sonra da bavulumu alır odamdan aşağı, sığınağa inerdim. Bombalar, kentin üstüne yağarken, ben de sığınakta, doktora tezimin ufak tefek işlerini bitirmeye çalışırdım...” (Tekin, Sayar, & Konyar, 2013)

Jale Hanım, doktora eğitiminin devam ettiği yıllarda Türkiye'de liseden arkadaşı olan Mustafa İnan ile evlenmiştir. Eşi o sıralarda İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Teknik Mekanik ve Genel Mukavemet Kürsüsü başkanı olarak görev yapıyordu. Jale ve Mustafa İnan'ın 1945 yılında Hüseyin isimli bir oğulları dünyaya gelmiştir (Tekin, Sayar, & Konyar, 2013).

Jale İnan İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde profesörlük yapmıştır. Türkiye'nin ilk kadın arkeoloğu olan Jale İnan, pek çok kazı çalışmasında görev almıştır. Arkeolojinin yanında heykeltıraş sanatında da önemli çalışmaları olmuştur. Amerika ve Avrupa'daki Türklere ait pek çok eserin yurda gelmesine yardımcı olmuştur. (Tekin, Sayar, & Konyar, 2013) ayrıca Side ve Perge'de uzun yıllar yapılan kazılarda görev alarak sayısız tarihi eserin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. (Dirican, 1998)

Jale İnan 1953 yılında doçent, 1963 yılında Profesör olduktan sonra 1983 yılında ise emekli olmuştur. (Tekin, Sayar, & Konyar, 2013) hayatının son döneminde Parkinson hastalığı ile mücadele etmiş fakat bu hastalık onun çalışmasına hiçbir zaman engel olmamıştır. (Dirican, 1998)

3.5. Safiye Ali (1894-1952)

Safiye Ali, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kadın doktorudur. Safiye Ali Hanım 2 Şubat 1894 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid'in yaverliğini yapan Ali Kırat Paşadır. Safiye Ali, Ali Kırat Paşanın üçüncü çocuğudur ve 4 kızı olmuştur. Safiye Ali Hanım, lise eğitimine önce Üsküdar'da başlamış sonra Arnavutköy'de bulunan Amerikan Koleji'ne devam etmiştir (Güven, 2023). Safiye Ali, Amerikan Koleji'nde okurken Türkçe eğitimini evde özel ders olarak Tefik Fikret'ten almıştır (Hot, 2015). Ayrıca Safiye Ali Hanım'ın 16 yaşında iken yedi yabancı dili konuşup yazabildiği de bilinmektedir (Konya, 2018).

Amerikan Koleji Müdürü Mary Mills Patrick'in kendisini doktor olması için yüreklendirdiğini ve kesin karara vardığını belirten Safiye Ali, Amerikan Koleji'nden 1916 yılında mezun olmuştur. Safiye Ali'nin doktor olmak istediği dönem Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye kadın öğrenci kabul etmediği için yurtdışına gitmeye karar vermiş ve Almanya'da Würzburg Julius-Maximilians Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne Maarif Nezareti bursuyla kayıt yaptırmıştır. Eğitimi devam ederken 22 Temmuz 1918'de “Physicum” isimli bir sınava girer ve bu sınava giren tek Türk öğrenci olmasının yanı sıra birinci olarak doktor unvanını almıştır. Ayrıca 1921 yılında “Bebeklerde İç Pakimenejit Kanaması” isimli teziyle mezun olmuştur. Kısa süreli İstanbul'a gelip gittikten sonra Würzburg Julius-Maximilians Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde kadın ve çocuk hastalıkları ihtisası yapmak üzere Almanya'ya geri dönmüştür (Güven, 2023).

Safiye Ali Hanım Almanya’da okuldan arkadaşları ve göz hastalıkları doktoru Ferdinand Krekeler ile evlenerek İstanbul’a dönmüştür. Eşi İstanbul’a geldikten sonra Ferdi Ali ismini kullanmaya başlamıştır. Safiye Ali ve eşinin diplomaları 1923 yılında Sıhhiye ve Muâvement-i İçtimâiyye Vekâleti tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir. Safiye Hanım, Alman ve Amerikan elçiliklerinin doktorluğunu yaparak mesleğe başlamış, Amerikan Kız Koleji Tıp Bölümü’nde ise jinekoloji ve obstetrik dersleri vermiştir. Daha sonra Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Küçük Çocuklar Muayenehanesinde ve Himaye-i Etfal’in tesis ettiği Süt Damlasında hizmetlerine devam etmiştir (Hot, 2015).

Safiye Ali ve eşi Ferdi Ali, İstanbul’da Nuruosmaniye Caddesi’nde muayene açmışlar ve gazeteye ilan vermişlerdir. Safiye Ali Hanım muayenede kadın ve çocuk hastalıklarıyla ilgilenmiştir. Safiye Ali Hanım 14-24 Temmuz 1924’te Londra’da düzenlenen uluslararası bir kongrede Türkiye’yi temsil eden ilk kadın doktor unvanına da sahiptir. Kongrede son derece akıcı bir İngilizce ile sunum yapan ve takdir toplayan Safiye Ali Hanım daha sonra düzenlenen pek çok kongreye de davet edilmiştir. Safiye Ali Hanım, eşi ile 1929 yılında Almanya’ya taşınmıştır. Yaklaşık 10 yıl sonra sol göğsünde fark ettiği bir kitle neticesinde kanser olduğu tespit edilmiş ve ameliyat olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında doktorluk hizmetine devam etmiş ve 1947’de İstanbul’a tekrar gelmiştir. İstanbul’a geldikten kısa bir süre sonra hastalığı nüks etmiş, Almanya’ya tedavi olmaya gitmiştir. Ancak bu sefer akciğerine de sirayet eden hastalık ilerlemiş ve tedavi gördüğü hastanede 5 Temmuz 1952’de vefat etmiştir. Safiye Ali Hanım’ın kayıp mezarı Şubat 2021’de bulunmuştur (Güven, 2023).

3.6. Bedriye Tahir Gökmen (-ö.2002)

Bedriye Tahir, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk kadın pilotudur. Ayrıca ilk kez yalnız uçuş gerçekleştiren kadın pilot olma özelliğine de sahiptir. İlk Türk pilotlardan biri olan Vecihi Hürkuş’un 1930’da İstanbul’da kurmuş olduğu sivil uçuş okulunda eğitim gören iki kadın pilottan biridir. Sivil uçuş okulundaki eğitimine 1933 yılında başlayan Bedriye Tahir Hanım (Kuyucak, 2009), hem maddi sıkıntılar yüzünden hem de memur olmasından kaynaklı okula alınmasına sıcak bakılmamıştır. Bedriye Tahir Hanımın o dönem 30 yaşında olması ve ailesine bakmak zorunda olması da okula devam edememe nedenlerinden bazılarıdır. Okulun yazılı sınavlarını başarıyla geçen Bedriye Tahir Hanım sözlü sınav günü sınava girememiş ve okula devam edemediği için lisans diplomasını alamamıştır. Ancak kendisi solo olarak uçuş gerçekleştiren ilk Türk kadın pilot olarak bilinmektedir (Damgacı, 2023).

4. Sonuç ve Değerlendirmeler

Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte Türk kadını erkeklerin hakim olduğu her alanda kendini göstermeye başlamış ve deyim yerindeyse rüştünü ispat etmiştir. Genelde ev işleri ve çocukları bakma görevlerini üstlenen kadınlar artık hem evde hem de sosyal ve iş hayatında aktif rol oynamaya başlamışlardır. Bu durum hem kadının –tıpkı Mustafa Kemal Atatürk’ün planladığı gibi- hak ettiği değeri görmesi ve erkekler gibi başarılı olduklarında takdir edilmelerini sağlamıştır. Kadınlar sadece ticaret gibi genel meslekler dışında sanat, askeri, eğitim gibi alanlarda kendini göstererek git gide etkinliğini arttırmıştır. Bahsedilen kadınlar, başarıları ile sadece kendi dönemlerinin değil kendilerinden sonraki kadınlara da örnek teşkil etmiştir. Cumhuriyet’in kadınlar için önemini vurgulamak açısından başarılarından ve ilklerinden bahsedilen Afife Jale, Sabiha Gökçen, Süreyya Ağaoğlu, Jale İnan, Safiye Ali ve Bedriye Tahir Gökmen, mesleklerinde ilk olmaları dolayısıyla oldukça önem arz etmektedir. Bahsedilen isimler sahip oldukları mesleklerin yanı sıra geleneksel aile yapısına karşı çıkarak yeni bir düşünce dünyasına yol açtıkları için de ayrıca başarılı sayılmaktadırlar. Bu isimlerin henüz değişmeye başlayan ve yeni kurulan bir ülke için görülmemiş mesleklere dahil olup kendilerinden söz ettirmesi Mustafa Kemal Atatürk’ün kadınlara verdiği değeri göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bir müddet sonra Türk kadınının ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ön plana çıktığı görülmüştür. Ancak Türk toplumu her ne kadar kadına verdiği değeri kurulduğu ilk günden itibaren belli etmiş olsa da toplumda bazı kesimler bu duruma hemen alışmamıştır. Türk kadını aldığı eğitim sayesinde mesleğini yapmak istediğinde çeşitli sorunlar ile karşılaşmış ve bazen de eğitim alamayacak duruma geldiği için yurt dışında bu şansı değerlendirmek durumunda kalmıştır. Yine de yaşanan tüm

zorluklara rağmen belli başlı meslekler üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde Türk kadınının vazgeçmediği görülmüştür. Mücadeleci yapısını mesleğinde ve işi icra ederken de gösteren Türk kadınları seçtikleri mesleklerde isimlerinden söz ettirmeyi başarmışlardır.

İncelenen kadın biyografileri üzerinden öne çıkan temalar arasında kadınların kararlılığı, azmi ve yetenekleri ön plana çıkmaktadır. Ayrıca, eğitim ve bilim alanında gerçekleştirdikleri çalışmalar, iş dünyasında lider konumuna gelmeleri, medya ve iletişim sektöründe başarı sağlamaları ve siyasette etkin rol oynamaları gibi farklı alanlarda kadınların gösterdiği başarılar da dikkat çekicidir. Kadınların güçlü bir iradeyle hedeflerine yürümesi ve toplumda değişim yaratmaları da öne çıkan temalar arasındadır. Kadınların iş hayatındaki varlığını artırmak ve etkilerini genişletmek için, eğitim fırsatlarının ve desteklerin artırılması gerekmektedir. Aynı zamanda karar verme mekanizmalarında kadınların daha fazla yer alabilmeleri için teşvik edici politikalar geliştirilmelidir. Kadınların girişimci ruhlarını destekleyen ve sivil toplum kuruluşları ile iş birlikleri fırsatları yaratılmalıdır. Böylece, gelecekte daha fazla kadın iş insanı, bilim insanı, siyasetçi ve sosyal girişimci yetişebilir ve toplumda daha etkin roller üstlenebilirler.

KAYNAKÇA

1. Acar, E. (2017). Kadın İş Gücüne Yönelik Ayrımcılık Sorunu: Bursa Serbest Bölgesi Örneğinde Kadın Yöneticilerin Karşılaştıkları Ayrımcılık Uygulamaları. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale, Türkiye: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü.
2. Adakale Demirhan, F. E., & Ekonomi, M. (2005). Türkiye’de Kadın İşçilerle İlgili Koruyucu Yasal Düzenlemeler ve 4857 Sayılı Yeni İş Kanunu ile Getirilen Yenilikler. İTÜ Dergisi, 55-67.
3. Ahlas, F. (2020). Cam Uçurum: Efsane Avcısı. Ünye İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9-21.
4. Arslanel, M. N. (2021). Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarında Kadınların Siyasal Hayata Katılımı. Enderun Dergisi, 196-208.
5. Aydemir, D., & Aydemir, E. (2011). Türk Siyasetinde Kadın: Çok Oluyoruz! Uşak.
6. Başgelen, N. (2022). Küçük Dev Kadın: Jale İnan. Türkiye'nin Kadınları, 88.
7. Bekmezci, N. (2024). Türkiye’de Kadınların Siyasi Yaşamdaki Durumuna Genel Bir Bakış. Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi, 32-46.
8. Çelik, A. G. (2018). Osmanlı Darülfünun Mekteb-i Hukuk’da İlk Çiçek. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.
9. Dirican, M. (1998). Türkiye Arkeolojisinde Bir "Hanımefendi" Jale İnan. Bilim ve Teknik Dergisi, 84-90.
10. Kalem Berk, S. (2013). Toplumsal Cinsiyet ve Profesyonelleşme: Hukuk Mesleğinde Kadın Örneği. Sosyoloji Araştırmaları Dergisi, 74-103.
11. Kaplan, L. (1996). Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Kadın Milletvekilleri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 269-276.
12. Kaya, M. (2021). Cumhuriyetin İlk Yıllarında Modern Toplum İnşa Sürecinde Sanayi Tesislerinin Rolü. Coğrafi Bilimler Dergisi, 405-435.
13. Koçak, D. (2019). 17 Şubat 1926’da Kabul Edilen Türk Medeni Kanunu’na Göre Türk Kadınının Hak ve Özgürlükleri. Atatürk Dergisi, 79-98.
14. Makal, A. (2010). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde Kadın Emeği. Çalışma ve Toplum, 13-40.
15. Malkoç Kılıç, S., & Vefikuluçay Yılmaz, D. (2019). Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergileri (1923-1992). Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 2139-2156.
16. Önder, N. (2013). Türkiye’de Kadın İşgücünün Görünümü. Çalışma Dünyası Dergisi.
17. Örs, M., & Kaya, H. E. (2021). Yaşamboyu Öğrenme Bakış Açısından Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Sosyal Adalet. Trakya Eğitim Dergisi, 1703-1716.
18. Safran, M., & Özdemir Çiçeklitay, G. (2023, Ağustos). Cumhuriyetin İlk Kadın Arkeoloğu Jale İnan. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 317-331.

19. Sivrikaya, N., & Wolff, R. A. (2021). Kadın Liderlik Özelliklerinin Değerlendirilmesi. Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi, 59-78.
20. Smith, S. (2016). Kadınlar ve Sosyalizm: Kadınların Kurtuluşu Üzerine Denemeler. Yordam Kitap.
21. Soysal, A. (2010). Türkiye'De Kadın Girişimciler: Engeller ve Fırsatlar Bağlamında Bir Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 83-114.
22. Tekin, O., Sayar, M. H., & Konyar, E. (2013). Türkiye Arkeolojisinde Öncü Kadınlar. İstanbul: Ege Yayınları.
23. Uslu, D. (2022). Türkiye'nin İlk Kadın Avukatı Süreyya Ağaoğlu'nun Kadın ve Çocuklarla İlgili Faaliyetleri. VAKANÜVİS, s. 1065-1066.
24. Yalçın, O., & Yalçın, H. (2018). Balkan Semalarında Barış İçin Uçan Bir Türk Kadını: Sabiha Gökçen. Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırma Dergisi.
25. Yılmaz, S. (2018). Türkiye'de Kadınların Çalışma Hayatındaki Yeri ve Sosyal Güvenlik Hukuku Düzenlemeleri. Sosyal Çalışma Dergisi, 63-80.

(35)

Erol BAYRAM⁴⁵⁹

MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA'NIN ALLAH VE İSLAM TASAVVURU: REFORM
DÜŞÜNCEŞİ BAĞLAMINDA KISA BİR İNCELEME⁴⁶⁰

MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA'S CONCEPTION OF GOD AND ISLAM: A BRIEF REVIEW
IN THE CONTEXT OF REFORM THOUGHT

ÖZ

Bu makale, M. Şerafeddin Yaltkaya'nın Allah anlayışını ve dindeki yenileşme düşüncelerini ele almaktadır. Yaltkaya'nın düşünce yapısı, döneminin önemli siyasi olayları ve düşünsel akımları tarafından etkilenmiştir. Kelâm ilminin geleneksel yöntemlerinden farklı olarak sezgiyi bilgi kaynağı olarak kabul etmesi ve dini inancını sosyal olaylarla özdeşleştirmesi, onun diğer kelâm âlimlerinden farklı düşünceler geliştirmesine neden olmuştur. Yaltkaya katkılarına rağmen, dönemindeki dinde reform projesiyle ilgili fikirleri ve bazı kelâm ilmi prensipleriyle ilgili düşünceleri nedeniyle tartışmalı bir figür haline gelmiştir. Yaltkaya'nın Allah anlayışı, Allah'ın varlığı ve birliği üzerine odaklanır. O, Allah kavramının soyut bir kavram olmadığını ve özellikle Kuran'da geçen sıfatların değışmeci olduğunu savunur. Bu düşünce, İslam mezheplerindeki *tecsim* akımına karşı bir eleştiri içerir. Yaltkaya'ya göre, Allah'ın doksan dokuz ismi, asli sıfatlarına ek olarak gelmez. Yaltkaya, Allah'a sorgusuz sualsiz itaati savunur. Ona göre, Allah'ın varlığı hakkında derin bir iman, Allah'ın emirlerine uyumu gerektirir ve bu uygunluk olmadan iman zayıf kabul edilir. Yaltkaya, Allah'ın kullarına sevgi ve merhametle yaklaşan bir Tanrı tasavvuruna sahiptir ve merhametin, Allah'ın tüm varlıkları kuşatan bir niteliğı olduğunu vurgular.

Anahtar Kelimeler: Kelâmî Tartışmalar, M. Şerafeddin Yaltkaya, İnanç, Allah'ın Varlığı ve Birliği, Dinde Reform, Allah'ın Sıfatları.

ABSTRACT

*This article deals with M. Şerafeddin Yaltkaya's understanding of God and his thoughts on innovation in religion. Yaltkaya's thought structure was influenced by the important political events and intellectual movements of his period. Unlike the traditional methods of Kalam science, his acceptance of intuition as a source of knowledge and his identification of religious belief with social events caused him to develop different ideas from other Kalam scholars. Despite his contributions, Yaltkaya has become a controversial figure due to his ideas about the religious reform project of his time and his thoughts about some theological principles. Yaltkaya's understanding of God focuses on the existence and unity of God. He argues that the concept of Allah is not an abstract concept and that especially the adjectives mentioned in the Quran are metaphorical. This idea contains a criticism against the *tecsim* movement in Islamic sects. According to Yaltkaya, the ninety-nine names of Allah do not come in addition to his primary attributes. Yaltkaya advocates unquestioning obedience to God. According to him, a deep faith in the existence of God requires compliance with God's commands, and without this compliance, faith is considered weak. Yaltkaya has a vision of God who approaches His servants with love and mercy, and emphasizes that mercy is a quality of God that encompasses all beings.*

Keywords: Theological Debates, M. Şerafeddin Yaltkaya, Faith, God's Existence and Oneness, Religious Reform, God's Attributes.

⁴⁵⁹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Kahramanmaraş-Türkiye, zehraberra2576@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6384-0945

⁴⁶⁰ Bu makale Erol Bayram'ın Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'nda 2022 yılı Eylül ayından itibaren Prof. Dr. Abdulhamit Sinanoğlu'nun danışmanlığında hazırlamakta olduğu "Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın Allah Anlayışı ve Dinde Yenileşme Düşünceleri" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde inançlar ve dünya görüşleri her zaman merak uyandırmış, tartışmalara ve araştırmalara konu olmuştur. Özellikle 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başları, inançsızlık ve ateizm gibi düşünce akımlarının yükseldiği bir dönem olarak öne çıkar. Bu dönemde, birçok düşünür, geleneksel inançları sorgulayan bu yeni akımlara karşı duruşlarını ve kendi inançlarını savunmaya başlamıştır.

Bu makale, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında yaşanan bu düşünsel dönemi ve bu dönemin önemli bir figürü olan Ord. Prof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın dini düşüncelerini ele almayı amaçlamaktadır. Yaltkaya, dönemindeki inançsızlık ve ateizm tehlikesine karşı duruş sergilemiş ve İslam inancını yeniden yorumlamış önemli bir düşünürdür.

Bu makalenin odak noktası, Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın hayatı, eserleri ve inanç anlayışıdır. Yaltkaya'nın Allah inancını incelemesi, ana dilde ibadet çalışmaları ve inançsızlık akımlarına karşı mücadelesi bu çalışmanın temel unsurlarını oluşturur. Ayrıca, Yaltkaya'nın dönemindeki inançsızlıkla mücadelesi ve yenileşme düşünceleri de ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

Makale, Yaltkaya'nın düşünce dünyasına ve dini görüşlerine daha derinlemesine bir bakış sunarak, onun dönemindeki inançsal ve düşünsel zemindeki önemini vurgulamayı hedeflemektedir. Ayrıca, Yaltkaya'nın inançlar ve dünya görüşüne dair sağladığı katkıların, günümüzdeki anlayışları ve tartışmaları daha iyi anlamamıza yardımcı olacağına inanılmaktadır. Bu çalışma, Yaltkaya'nın inançlar ve dünya görüşü alanındaki mirasını daha geniş bir çerçevede değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır.

1. MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA KİMDİR

M. Şerafeddin Yaltkaya, 1879-1947 yılları arasında yaşamış olan önemli bir İslam âlimi ve düşünürüdür. İstanbul'un tarihi Eminönü yarımadasında doğmuş ve yetişmiştir. Aslen Cerrahpaşalı olan Yaltkaya'nın gerçek adı Hafız Mehmet'tir, ancak İstanbul Darü'l Muallimin'deki eğitimi sırasında kendisine verilen "Şerafeddin" ismi ile daha geniş bir alanda tanınmıştır. Babası Cerrahpaşa İmam Hatibi olan Mehmet Arif Efendi ise dönemin önde gelen mevlidhanlarından biridir.⁴⁶¹

Yaltkaya'nın hayatı boyunca İslam ilimlerine büyük bir ilgi ve bağlılık gösterdiği bilinir. İlköğrenimini tamamladıktan sonra Darü'l Muallimin'e kaydolarak dini eğitim almış ve Rüstiye bölümünden başarıyla mezun olmuştur. Yaltkaya, eğitimi sayesinde ortaöğretim kurumlarında öğretmenlik yapma yeteneği kazanmıştır. Aynı zamanda hafızlık eğitimini tamamlamış ve Arapça bilgisini büyük ölçüde geliştirmiştir.⁴⁶²

Yaltkaya, özellikle Kuran'a büyük bir bağlılık göstermiş ve dini yaşamın Hz. Peygamber dönemindeki gibi saf ve berrak bir şekilde yaşanması gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle dini inançlarına derin bir bağlılık duyan bir İslam âlimi olarak tanınır.⁴⁶³

Akademik kariyeri de oldukça etkileyici olan Yaltkaya, İstanbul'da çeşitli okullarda ve medreselerde dersler vermiş ve İslam ilimlerine katkıda bulunmuştur. Ayrıca, Diyanet İşleri Başkanı Rıfat Börekçi'nin yardımcılığını yaparken önemli bir görevi üstlenmiş ve Atatürk'ün cenaze namazını kıldırıştır.

Yaltkaya'nın eserleri arasında İslam düşünce tarihi, kelâm, felsefe ve dinler tarihi gibi konularda önemli çalışmalar bulunur. Ayrıca Osmanlıca ve Arapça olarak yazdığı eserlerini yeni harf düzenine göre yeniden yazmış ve bazılarını günümüz Türkçesine çevirmiştir. Ancak hala çevrilmemiş Osmanlıca eserleri bulunmaktadır.

1.1. Yaltkaya'nın İlmî Şahsiyeti

M. Şerafeddin Yaltkaya, Osmanlı Devleti'nin son döneminde etkinlik göstermiş olan İslam ilimleri alanında önemli bir şahsiyettir. Kendisi, İstanbul'un tarihi Eminönü yarımadasında doğmuş ve genç yaşta

⁴⁶¹ Burhan Sümertaş, "Mehmed Şerafeddin Yaltkaya'nın (1879-1947) Târîh-i Kur'ân-ı Kerîm'i Üzerine Bir Değerlendirme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2013), 337-362.

⁴⁶² Halim Baki Kunter, "Birgi'de Ulucami", *Ülkü (3. Seri): Halkevleri ve Halkodaları Dergisi* 1/2 (1947), 11-13.

⁴⁶³ İsmail Kara, "İslâmcılar, Mucizeler, Bilim ve Pozitivizm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* 43 (2003), Ankara, 308-310.

İslam ilimlerine olan ilgisini göstermiştir. İslam eğitimini tamamlamak için çeşitli okullara kaydolmuş ve dini bilgisini derinleştirmiştir.⁴⁶⁴

Yaltkaya'nın eğitim hayatı oldukça çeşitlidir. Hem medrese hem de mektep eğitimi almış ve bu sayede geleneksel İslam eğitimi ile modern eğitimi birleştirmiştir. Farklı hocalardan Tefsir, Makâlât, Hitabet gibi dersler almış ve Arapça konusundaki yetkinliğini artırmıştır. Aynı zamanda çeşitli camilerde dini dersler vermiş ve medrese sisteminde öğretim görevlisi olarak çalışmıştır.

İslam ilimleri alanında uzmanlaşan Yaltkaya, Darülfünûn İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliği yapmış ve İslam Dini ve Felsefesi kürsüsünde Ordinaryüs Profesör unvanını kazanmıştır. Ayrıca İslam Tetkikleri Enstitüsü'nün müdürü olarak atanmış ve İslam düşüncesi üzerine çalışmıştır. Yaptığı araştırmalar ve yayınlar, İslam düşünce tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.

Yaltkaya'nın Arapça diline hâkimiyeti, Kuran'ın çevirisine olan ilgisi ve bu konudaki çalışmaları önemli tepkilere yol açmış, ancak bu çalışmalarını İzmirli İsmail Hakkı gibi dönemin önemli âlimleriyle sürdürmüştür.⁴⁶⁵

Yaltkaya'nın resmi görevinin dışında da önemli bir ilmi faaliyet içinde olduğu görülmektedir. İslam düşüncesi üzerine yeni projeler geliştirmiş ve bu alanda önemli eserler üretmiştir. İslam'daki İlk Dini Hareketler ve Dini Mezhepler, İctima-i İlm-i Kelâm, Türk Kelâmcıları, Kelâm Savaşları, Gazzali'nin Te'vil Hakkında Bir Eseri, Kaderiye Yahut Mu'tezile, Kerramiler, Yezidiler, Bâtınlık Tarihi gibi eserleri, Yaltkaya'nın önemli yazıları arasında yer almaktadır.⁴⁶⁶

1.2. Yaltkaya'nın Çeşitli Akımlara ve Problemlere Karşı Görüşleri

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın düşünceleri, çeşitli etmenlerin bir araya geldiği ve onun düşünsel evrimini biçimlendiren karmaşık bir sürecin ürünüdür. Bu süreç içinde belirgin bir şekilde olayları İslami bir çerçeveden ele alıp değerlendirmiştir.

1. **Osmanlı İmparatorluğu'nun Zorlu Dönemi:** Yaltkaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşamıştır. Bu dönem, imparatorluğun siyasi ve toplumsal olarak zorlu bir evre yaşadığı bir dönemdir. Bu karmaşık dönemde, toplumsal ve siyasi sorunlara çözüm arayışları önem kazanmıştır. Osmanlı aydınları arasında çeşitli düşünceler ortaya çıkmıştır. Yaltkaya da bu dönemde toplumsal meselelere duyarlılık göstermiş ve eserlerinde bu konulara yer vermiştir.

2. **Batı Etkisi:** Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemiyle birlikte, Osmanlı entelektüelleri Batı'ya daha yakından ilgi göstermeye başlamıştır. Batı etkisi, Osmanlı aydınlarının toplumsal ve siyasi sorunlara Batı perspektifinden bakmalarına yol açmıştır. Yaltkaya da bu dönemde Batı düşüncesine karşı durmuş ve İslam'ınöz değerlerine sahip çıkılması gerektiği üzerinde durmuştur.⁴⁶⁷

3. **Pozitivizm:** Yaltkaya'nın düşünce gelişiminde etkili olan bir diğer faktör pozitivistizmdir. Pozitivizm, bilimi temel alan bir dünya görüşünü ifade eder. Bu akım, bilim öncesi düşünce tarzlarına karşı çıkar ve sadece maddenin varlığını kabul eder. Yaltkaya, bu pozitivist düşünceye karşı eleştirel bir tavır almıştır. Özellikle Batı'da yaşanan bazı gelişmelerin etkisiyle, Allah inancının sarsılmaya başlaması ve her şeyi maddeye ve tabiata bağlama düşüncesine karşı çıkmıştır.⁴⁶⁸

4. **Materyalizm:** Materyalizm, evrendeki her şeyin temelde maddi nitelik taşıyan unsurlardan oluştuğunu savunan bir görüştür. Yaltkaya'nın düşünceleri, bu materyalist bakış açısının Osmanlı aydınları

⁴⁶⁴ Aykut Kazancıgil, "Ord. Prof. Mehmet Şerafeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları" 10 *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, (2001).

⁴⁶⁵ İsmail Kara, "İslâmcılar, Mucizeler, Bilim ve Pozitivizm", 308-310.

⁴⁶⁶ Hamit Er, "İstanbul Dârulfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, Hoca ve Yazarları", İslâm Medeniyeti Vakfı, İstanbul, (1993), 188-190; İlhami Güler, "Allah'ın Ahlakiliği Sorunu" Ankara Okulu Yayınları, Ankara, (2011), 25; Veli Erten ve Hasan Küçük, "Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri", TÜRDAB Basım Yayım Limited Şti., İstanbul, (1976), 93-97.

⁴⁶⁷ M. Şerafeddin Yaltkaya, "Dini Makalelerim", İdeal Basım Evi, Ankara, (1944), 150.

⁴⁶⁸ Yaltkaya, "Dini Makalelerim", 106.

arasında etkili olduğu bir dönemde şekillenmiştir. Yaltkaya materyalist akımlara karşı tavır almış ve karşı bir duruş sergilemiştir.⁴⁶⁹

5. **Darwinizm:** Charles Darwin'in evrim teorisi ve doğal seçim kavramı, Yaltkaya'nın düşüncelerini etkileyen diğer bir faktördür. Bu teori, dini inançlarla evrim teorisinin çatışmasıyla ilgili tartışmaları gündeme getirmiştir. Yaltkaya, bu konuda düşüncelerini dile getirmiş ve bu tartışmalara katılmıştır. Darwinizm'e karşı durmuş darwinist düşüncenin temel doktrinlerini eleştirmiştir.⁴⁷⁰

6. **Panteizm:** Panteizm, Tanrı'nın evrendeki her şeyi içerdiğini ve her şeyin O olduğunu savunan bir düşünce tarzını ifade eder. Yaltkaya, özellikle Şeyh Bedreddin'in Allah-âlem ilişkisi ve vahdet-i vücud görüşünü incelemiş ve bu konuda düşünceler geliştirmiştir. Bu da onun düşünsel gelişiminde etkili olmuştur.⁴⁷¹ Yaltkaya, eserlerinde sıklıkla belirtmese de, bu akımlara karşı yoğun mücadeleler yürütmüştür. Her şeyin akıl yoluyla çözülemeyeceğini, aklın yetersiz kaldığı durumlarda vahyin en sağlam yol olduğunu vurgulamıştır

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın düşünce evrimi, döneminin karmaşık sosyal ve entelektüel ortamının bir yansımasıdır. O, özellikle pozitivizm, materyalizm, Darwinizm gibi düşüncelere karşı çıkan bir düşünür olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, Panteizm gibi felsefi akımlara eleştirel bir yaklaşım sergilemiştir. Yaltkaya'nın, döneminin zorlu sorunlarına ve çatışmalarına karşı duyarlılığı, onun düşünsel gelişimini etkileyen önemli bir faktördür. Dönemindeki entelektüel çatışmalara ve İslam'ı modernleştirme çabalarına bakıldığında o, İslam dünyasının düşünsel gelişimine katkıda bulunan önemli bir aktör olarak kabul edilebilir.

2. MEHMET ŞERAFEDDİN YALTKAYA'NIN ALLAH ANLAYIŞI VE KELÂM EKOLLERİ ARASINDAKİ YERİ

2.1. Allah Anlayışının Arka Planı

M. Şerafeddin Yaltkaya'nın Allah inancı, o dönemin gelişmeleri ve düşünsel akımlarıyla yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, Yaltkaya'nın Allah anlayışının nasıl şekillendiğini anlamak için çeşitli etmenlere odaklanmak gerekmektedir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan siyasi ve toplumsal değişiklikler, Yaltkaya'nın uluhiyyet anlayışını etkilemiştir.⁴⁷²

Yaltkaya, Maturidi mezhebine mensup olduğunu belirtmiştir. Ancak dikkat çeken bir nokta, Yaltkaya'nın klasik kelâm metotlarından saparak bazı makalelerinde farklı görüşlere sahip olduğudur. Örneğin, "Cenabı hak bilinmez sezilir" veya "ictima-i ilm-i kelâm " gibi makalelerinde, klasik kelâm âlimlerinin kabul ettiği bilgi kaynakları olan vahy, akıl ve duyu organlarına aykırı düşen görüşler ileri sürmüştür. Bu, Yaltkaya'nın kelâm ilminin genel yöntemlerine meydan okuduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Yaltkaya'nın dönemin önemli filozoflarından Bergson'un "sezgicilik" akımından etkilendiği görülmektedir. Bergson'un sezgiciliği, Yaltkaya'nın Allah inancının şekillenmesinde etkili olmuş gibi görünmektedir.⁴⁷³

Yaltkaya aynı zamanda "Sosyoloji" ilminin geliştiği bir dönemde yaşamıştır. "İctima-i ilm-i Kelâm " makalelerinde dini inancı toplumsal olaylarla ilişkilendirilmesi, klasik Kelâm ilminin verileriyle çelişmektedir. İslam dininde inancın temel kaynağı vahiy olduğu halde, Yaltkaya'nın bu dönemdeki düşünceleri, toplumun birlik ve beraberlik ruhunu güçlendirmek amacı taşıdığı izlenimini vermektedir.

Ayrıca, Yaltkaya'nın Darülfünun İlahiyat Fakültesi'nde görev yaptığı sıralarda Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına denk gelen "Dinde reform" projesinde adı geçmiştir. Ancak Yaltkaya daha sonra bu projeye dâhil olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle, Yaltkaya'nın Allah inancı ve düşünceleri, dönemin karmaşık ve değişken atmosferiyle şekillenmiş, farklı yönleriyle dikkat çekmiş, ancak pek fazla çalışılmamış bir alandır.

⁴⁶⁹ Yaltkaya, "Dini Makalelerim", 106.

⁴⁷⁰ Yaltkaya, "Dini Makalelerim", 106.

⁴⁷¹ M. Şerafeddin Yaltkaya, "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin", *Mihrap Dergisi* 1 (1924), 866-872.

⁴⁷² Yaltkaya, "Dini Makalelerim", 107.

⁴⁷³ İbrahim Bayram, "Şerafeddin Yaltkaya'nın İsbât-ı Vâcib Anlayışı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/03 (2018), 597-627.

2.2. Ulûhiyet Anlayışı

Ulûhiyet, ilahi dinlerin merkezi bir esasıdır ve Kelâm ilminin oluşum sürecinde büyük bir öneme sahiptir. Kelâm bilginleri, bu temel konuyu ele alırken farklı anlayışlar geliştirmiş ve kendi görüşlerini açıkça ifade etmişlerdir. Kelâm ilminin tanımı incelendiğinde, iman esaslarının merkezini Allah inancının oluşturduğu görülür. Çünkü Allah inancı, diğer iman edilmesi gereken esasların temelini atmaksızın, imanın kendisi için vazgeçilmez bir temeldir.⁴⁷⁴ Kelâm ilmini tanımlayan kelâm bilginleri, genellikle bu ilmin temelini oluşturan Allah inancına vurgu yaparak tanımlarını yapmışlardır. Kelâm ilmini tarif eden bilginler, şu ifadelerle başlamışlardır: "Kelâm ilmi, Allah inancının temelini oluşturan ilimdir." Bu nedenle, Kelâm ilminin diğer iman esaslarının anlaşılması ve açıklanması için temel bir zemin sağladığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, Ulûhiyet meselesi, kelâm düşüncesinin merkezinde yer alır ve ilgili ilmin temel taşlarından birini oluşturur.

M. Şerafeddin Yalrkaya, "Allah adıyla" adlı makalesinde, Allah kelimesinin kökeni ve aslı konusunu ele almaktadır. Bu kelimenin ne anlama geldiği ve nereden geldiği konusunda farklı görüşlerin olduğunu belirtmektedir. Yalrkaya, Arap lügatçilerinin bile bu konuda birleşemediğini ifade eder. Bazı İslam bilginlerine göre, Allah kelimesi Allah'ın kendi adıdır ve başka bir kökten türetilmemiştir. Ancak bazılarına göre bu kelimenin İbranice veya Süryanice kökenli olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, Arapça olduğunu savunanlar arasında da bir birlik bulunmamaktadır.⁴⁷⁵

Örneğin, Kufe dil okulu, bu kelimenin aslının "Lâhe" olduğunu öne sürerken, Basra dil okulu mensuplarına göre aslının "elihe" veya "velihe" olabileceğini ileri sürmektedir. Ayrıca, kelimenin farklı köklerden türediğini iddia edenler de bulunmaktadır. Yalrkaya, Allah kelimesinin özel bir kelime olduğunu ve hiçbir kelimenin türetilmeyeceğini savunanların bu görüşünün nazarî olduğunu belirtir ve bu farklı teorilerin Allah'ın birliği ilkesine aykırı olduğunu ifade eder.⁴⁷⁶

Bu açıklamalar, Yalrkaya'nın Allah kelimesine verdiği özel bir önemi ve bu kelimenin tektanrıcılık inancındaki merkezi rolünü vurgulamaktadır.

2.3. Allah'ın Varlığı ve Birliği

Dinimizin en temel ilkesi olan Tevhid, yani 'Allah'ın Birliği' inancı, İslam'ın merkezi bir konusunu oluşturur. Tarih boyunca bütün peygamberlerin gönderildikleri toplumları bu esasla tanıştırmak ve onu benimsetmek için çaba sarf ettikleri bilinmektedir. İslam dininin temel taşı olan tevhid, birden çok ilah inancını reddedip, tek Allah inancını savunma anlamına gelir. Bu inanç, kısaca 'Allah'ı birleme veya Allah'ın birliğini ikrar etme' olarak özetlenebilir. Tevhid konusu, Kur'an'ın önemle vurguladığı ve İslam âlimlerinin üzerinde titizlikle durduğu bir temel konudur.⁴⁷⁷ M. Şerafeddin Yalrkaya da kendi çalışmalarında tevhid konusuna büyük bir önem vermiş ve bu ilkeyi daha da derinlemesine anlamaya çalışmıştır. Allah kelimesinin kökeni ve aslına dair yaptığı incelemeler, bu konuya olan hassasiyetini göstermektedir. Onun çalışmaları, İslam'ın temel ilkesi olan tevhid'in anlaşılmasına ve yorumlanmasına katkı sağlamıştır.

M. Şerafeddin Yalrkaya, eserlerinde Allah'ın varlığı, birliği, iman ve bu inancın insan hayatındaki önemi gibi konuları özellikle vurgulayan bir yaklaşım sergiler. Bu konuları, akıl ve mantığa uygun bir şekilde açıklar ve anlaşılır bir dil kullanır. Örneğin, bir hutbesinde Allah'ın varlığını açıklarken, karanlık bir odada duyulan öksürük sesiyle insanların odada birinin bulunduğunu nasıl anladığını benzer bir mantıkla Allah'ın varlığını anlatır. Yani, yaratılmış olanlar Allah'ın varlığını ve birliğini farklı şekilde tecrübe ederek O'nun varlığını idrak edebilirler. Bu tür misallerle Allah'ın varlığı ve birliğini okuyucuya aktararak anlaşılabilir ve somut bir perspektif sunar.⁴⁷⁸

⁴⁷⁴ Bünyamin Engizek, "Mehmet Şerafeddin Yalrkaya'nın İçtimâî İlm-i Kelâm" (Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 24-32.

⁴⁷⁵ Yalrkaya, "Dini Makalelerim", 108

⁴⁷⁶ Yalrkaya, "Dini Makalelerim", 110.

⁴⁷⁷ Abdulhamit Sinanoğlu, İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi İmam Ebu Hanife ve Vasil Bin Ata (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 15.

⁴⁷⁸ Yalrkaya, "Dini Makalelerim", 121-122.

2.4. Allah'ın Sıfatları ve İsimleri

Köken itibarıyla yükseklik, yücelik gibi anlamlara gelen isim; bir şeyin kendisiyle bilindiği tipik özelliği veya cevher ve arazın bazısını diğer bazısından ayırmak yahut da gönderme (tenvih) yoluyla bir manaya işaret etmek üzere konulan sözcük anlamına gelmektedir.⁴⁷⁹ Bir başka tanıma göre ise, üç zamandan birine (geçmiş, şimdi, gelecek) ilişkin olmaksızın salt bir manaya delalet eden kavramdır.

M. Şerafeddin Yalıtıkaya, Allah'ın varlığı ve birliği konularını vurgulayarak, dinin temel taşı olan Allah anlayışının insan hayatında merkezi bir rol oynadığına inanır. Yalıtıkaya, "Kelime-i Tevhid" olarak bilinen İslam'ın temel inanç ifadesini Türkçeye aktarırken, "Yoktur tapacak Çalap'tır ancak" ifadesini "Muhammed'dir haktan bize yalvaç" olarak çevirir. Bu çeviri, Allah'ın birliği ilkesini ve Muhammed'in peygamberliğini vurgular. Yalıtıkaya'ya göre, sadece soyut bir kavram değil, aynı zamanda kendine özgü niteliklere sahip bir varlık olan Allah, bu niteliklerini Kuran'da dile getirir. Ancak Yalıtıkaya, Kuran'daki Allah'ın niteliklerinin gerçekte mecazi ifadeler olduğunu ve cisimci bir düşünceyi yansıtmadığını savunur. Bu şekilde, Yalıtıkaya, Allah'ın birliğini ve varlığını insanlara anlatırken, Kuran'ın dilindeki mecazi ifadeleri de dikkate alır ve bu şekilde Türkçeye aktarır.

Bunun yanı sıra; Yalıtıkaya, Allah'ın nitelikleri konusunda mecazi ifadelerin kullanıldığını vurgulayarak, bu ifadelerin gerçek anlamda değil, sembolik bir şekilde algılanması gerektiğini savunur. Ona göre, Allah'ın gözü, eli, arşa oturması gibi ifadeler, insan zihninin Allah'ı anlama çabasıyla oluşturduğu sembolik ifadelerdir ve gerçek anlamda Allah'ın fiziksel bir varlık olduğunu ifade etmez. Bu bakış açısıyla, Yalıtıkaya, tecsim akımına karşı çıkar. Tecsim akımı, Allah'ı somut ve fiziksel bir varlık olarak gören bir anlayışı temsil eder, ancak Yalıtıkaya'ya göre bu anlayış İslam mezheplerinde sonradan ortaya çıkmıştır. O, Allah'ın soyut ve yüce bir varlık olduğunu, sıfatlarının bazılarının mecazi ve sembolik olduğunu ve bu sıfatların Allah'ın asli sıfatlarına ek olarak gelmediğini savunur. Bu nedenle, Allah'ın nitelikleri konusundaki anlayışı, geleneksel İslam düşüncesinden farklı bir perspektife işaret eder.⁴⁸⁰

2.5. Allah Tasavvuru

Allah, semavi inanç sistemlerine sahip dinlerin temel unsurudur ve bu dinlerdeki merkezi bir varlık olarak kabul edilir. Dinî inançların merkezini oluşturan Allah, insanların düşünce dünyasında da hayati bir rol oynar. Müminler için Allah tasavvuru, dini yaşamlarının temel taşıdır ve bu tasavvur ile yaşamları arasında ayrılmaz bir ilişki bulunur. İnsanlar için Allah'ı düşünmek, ilahi ve semavi dinlerde özellikle kişinin doğrudan Allah tarafından şekillendirildiği anlarda yoğunlaşır. Dinî deneyimler ve ibadetler, insanların Allah'a olan yakınlıklarını artıran ve bu ilişkiyi güçlendiren önemli araçlardır.⁴⁸¹ Allah tasavvuru, insanların ahlaki değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimlerini belirleyen derin bir etkiye sahiptir.

M. Şerafeddin Yalıtıkaya'nın Allah tasavvuru, kişinin Allah'a inancıyla başlar ve bu inanç, insanın Allah'ın varlığı hakkındaki bilincini şekillendirir. Ona göre, "Her nesneye kadir olan bir Allah'ın varlığını iyi bilen ve 'benim rabbim O'dur' diye itirafta bulunan kimsenin, Allah'ın emirlerini tutmaktan ve yasaklarından kaçmaktan başka yapabileceği bir seçenek daha bulunmamaktadır." Bu ifade, Yalıtıkaya'nın Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, bu inancın gereğini yerine getirmenin önemine dikkat çektiğini vurgular. Yani Allah tasavvuru, sadece soyut bir inanç değil, aynı zamanda bu inancın yaşam biçimine yansımalarıyla gerçek anlamını bulur. Yalıtıkaya'ya göre, Allah'ın emirlerine uymayan bir kişi, Allah'ın varlığına dair inancının ve bilgisinin zayıf olduğunu gösterir. Bu nedenle Yalıtıkaya'nın Allah tasavvuru, sorgusuz ve sualsiz bir itaati gerektiren, yüce bir varlığı yansıtır.⁴⁸² Yani Allah tasavvuru, kişinin yaşamının merkezinde bulunan bir inanç sistemini temsil eder ve bu inanç, kişinin ahlaki değerlerini ve davranışlarını şekillendirir.

M. Şerafeddin Yalıtıkaya'nın Tanrı tasavvuru, Tanrı'nın kullarına sevgi ve merhamet gösteren bir varlık olarak ön plana çıkar. Ona göre, insanlar arasındaki sevgi ve merhamet ilişkisi, Tanrı'nın tüm yaratıklara karşı beslediği sonsuz merhametin bir yansımasıdır. Tanrı'nın acıma ve koruma bağı, insanların birbirlerine ve diğer

⁴⁷⁹ İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, Daru's-Sadr, Beyrut, 397.

⁴⁸⁰ Yalıtıkaya, "Dini Makalelerim", 124; Yalıtıkaya, "Hatiplik ve Hutbeler", 112.

⁴⁸¹ İlhami Güler, "Allah'ın Ahlakiliği Sorunu" Ankara Okulu Yayınları, Ankara, (2011), 12.

⁴⁸² Yalıtıkaya, "Hatiplik ve Hutbeler", 114.

varlıklara gösterdikleri sevgi ve merhametin ötesindedir. Yaltkaya, Tanrı'nın insanların ve tüm varlıkların annesi ve babası gibi daha fazla acıyan ve esirgeyen bir varlık olduğunu vurgular. Bu nedenle Kuran'da Fatiha suresinin başında Tanrı'nın "Rabbül Âlemin" olarak tanımlandığını ve O'nun tüm varlıklara karşı merhamet ve nimetlerle dolu olduğunu ifade eder. Yaltkaya'ya göre, Tanrı'nın merhameti tüm varlıkları kuşatır ve her şey O'nun merhametinin bir sonucu olarak var olur.⁴⁸³ Bu şekilde Yaltkaya, Tanrı'nın merhametini vurgulayarak insanların Tanrı'ya olan sevgi ve bağlılıklarını derinleştirir ve Tanrı'nın yaratıklarına olan sevgi ve merhametinin insanlar üzerindeki yansımalarını açıklar.

3. MEHMET ŞERFEDDİN YALTKAYA'NIN YENİLEŞME DÜŞÜNCELERİ

3.1. Cumhuriyet'in İlanından Sonra Yeni Toplumun Dizayını

Eski çağlardan itibaren insanlar aile, klan, etni-site, şehir-devlet, feodal-beylik, cemaat, kabile ve tebaa gibi çeşitli toplum türlerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Toplumların veya etnik grupların tarih sahnesine çıkış zamanı konusunda bilim insanları arasında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Fakat dünyanın en eski milletlerinden biri olarak kabul edilen Türkler, en az iki bin yıl öncesine dayanan derin bir geçmişe sahiptir.⁴⁸⁴ Türkler, geçmişte büyük imparatorluklar kurmuş, bilimsel alanda etkili kişiler yetiştirmiş, askeri başarıları ve kurdukları yapılarla sürekli olarak adından bahsettirmiştir. Hatta Türklerle ilgili, kapsamlı araştırmalarda bulunmuş şarkiyatçılardan birisi "*Hiçbir milletin tarihini Türkler olmadan yazamazsınız*"⁴⁸⁵ ifadesini kullanarak Türk milletinin tarihte oynadığı rolü net bir biçimde belirtmiştir. Ancak, zaman içinde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yönetim uygulamaları ve nüfus yapısındaki çeşitlilik, Türklük farkındalığının zayıflamasına yol açmıştır.⁴⁸⁶ Osmanlı İmparatorluğu içerisinde ortaya çıkan ilk milliyetçilik hareketleri, aşırı duygularla belirginleşmiş ve bu hisler gayrimüslim vatandaşlar etrafında yeni olayların gelişmesine sebep olmuştur.⁴⁸⁷ XIX. yüzyıla kadar Osmanlı toplum düzeninde "Türk" ifadesi, köylerde toprak işleyen çiftçiler, göçebe gruplar ve İslam inancına sahip tüm bireyleri tanımlamak amacıyla kullanılan bir kelimeydi.⁴⁸⁸ Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yaşayan Hristiyan topluluklarda gözlemlenen radikal duygular, Türk halkının da milli farkındalığının gelişmesini hızlandırmıştır. Osmanlı içerisinde, milliyetçilik Türkler arasında öncül bir his olarak ortaya çıkmak yerine, diğer ulusların aşırı milliyetçilik eğilimlerine tepki olarak doğan bir harekettir.⁴⁸⁹

Osmanlı İmparatorluğu içinde Türk milliyetçiliğinin kökenleri, birçok uzman tarafından Tanzimat Dönemi'ne kadar uzandığı şeklinde değerlendirilir.⁴⁹⁰ II. Meşrutiyet Dönemi'nde belirgin bir şekilde hissedilen "Türkçülük" düşüncesi, sadece edebiyat temellendirilmiş bir yaklaşım değil, aynı zamanda felsefi ve toplumsal kökenli bir akım olarak da tarih sahnesinde varlığını göstermiştir. II. Abdülhamit Dönemi'nde İkdam Gazetesi aracılığıyla sınırlı olarak yansıyan Türkçülük düşüncesi, Balkan Savaşları'nın ardından giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu süreçte, 1910 ve sonrasında Rusya'dan gelen Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsel ve Yusuf Akçura gibi Türk kökenli düşünürler de Türkçülük düşüncesinin gelişimine hız kazandırmıştır. Türkçülük düşüncesinin Türkiye'deki ilk temsilcileri olarak Ömer Seyfettin, İsmail Gaspıralı ve Ali Canip kabul edilmekle birlikte, Ziya Gökalp bu akımın en dikkat çeken düşünürü olarak kabul

⁴⁸³ Yaltkaya, "Hatiplik ve Hutbeler", 116.

⁴⁸⁴ Türklerin tarih sahnesine çıkışları hakkında ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bkz. J. P. Roux, "Türklerin Tarihi Pasifikten Akdeniz'e iki bin yıl", İstanbul, Kabalcı Yayınevi (2015); V. V. Barthold, "Orta Asya Türk Tarihi", (Çev: Hüseyin Dağ), Divan Kitabevi, Ankara, (2015); V. A. Çakar, "Orta Asya Türk Tarihine Giriş", A Kitap, Ankara, (2015); S. Divitçioğlu, "Orta-Asya Türk İmparatorluğu VI-VIII Yüzyıllar", İstanbul: İmge Yayınevi (2007); R. Ş. Apuhan, "Türklerin Tarihi-Göktürkler'den Türkiye Cumhuriyeti'ne 2500 Yıllık Savaş", İstanbul, Timaş Yayınları (2008); Z. V. Togan, "Umum Türk Tarihi'ne Giriş En Eski Devirlerden XVI. Asra Kadar", Enderun Kitabevi, İstanbul, (1981) vd.

⁴⁸⁵ Barthold, "Orta Asya Türk Tarihi", 12-13.

⁴⁸⁶ B. Lewis, "Modern Türkiye'nin Doğuşu", çev: Metin Kıratlı, TTK Yayınevi, Ankara, (1993) 53, 54; T. Akçam, "Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik. (Ed: T. Bora), İletişim Yayınları 4, İstanbul, (2011), 390-391.

⁴⁸⁷ E. J. Zürcher, "Turkey: A Modern History", (3. Baskı). I. B. Tauris, London, (2007), 51-52.

⁴⁸⁸ Ö. L. Barkan, "İstila Devrinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, 1/2 (1942), 279-366.

⁴⁸⁹ Berkes N. (1997). *Teokrasi ve Laiklik*. İstanbul: Adam Yayınları", (2008), 438-439.

⁴⁹⁰ Ç. G. Yesevi, "Definon and classiffication of nationalism", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 117-118.

edilir, yazdıklarıyla bu hareketin en fazla ilgi çeken kişisi olmuştur.⁴⁹¹ Özellikle millet anlayışına dair sunmuş olduğu düşünceler, Ziya Gökalp'in Türkçülük perspektifinde önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Ziya Gökalp, Yeni Osmanlılar hareketinin içinde yer alan birçok entelektüelden önce milliyetçiliği modernleşme zorunluluğu olarak kavramıştır.⁴⁹² Ziya Gökalp, etkili yazılarıyla neredeyse Türkçülüğe hayat vermiş gibidir.⁴⁹³ Etnik kökeni Kazan Tatarı olarak bilinen Yusuf Akçura⁴⁹⁴ Ziya Gökalp'in fikirlerini en büyük destekleyen Türkçü düşünürlerin başında gelmiştir. Ziya Gökalp, Türkçülüğe modern anlamda uygun görüşleriyle birlikte, fıkıh alanındaki özgün yorumları da dönemin önde gelen Türkçü-İslamcı düşünürleri, özellikle de Şerafettin Yaltkaya üzerinde derin etkiler bırakmıştır.⁴⁹⁵ Zorlu çağın şartlarında, düşünürlerin gösterdiği çaba ile birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ortaya çıkan Türk Ocakları, Köycüler Cemiyeti, Genç Kalemler, Türk Yurdu Derneği ve Türk Derneği gibi Pantürkist kurumlar, Türkçülük düşüncesinin sağlamlaşmasında kritik bir rol üstlendi.⁴⁹⁶ Ayrıca, 1911'de yayımlanmaya başlanan Türk Yurdu Mecmuası, Türk milliyetçiliğine dair önemli bir yayın organı olarak öne çıkmıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından gelişen direniş, milli bilincin daha fazla vurgulanmasına neden oldu. Milli Mücadele'nin ilk yıllarında toplumun duyarlılığı etkisiyle, din temelli ve yerel ölçekte bir milli farkındalıktan söz edebiliriz. Özellikle Sivas Kongresi ve Misak-ı Milli kararlarında, Türklük yerine Müslümanlık ve farklı bölgelerdeki İslam nüfusunun büyüklüğüne odaklanılması, bu durumu somut bir şekilde kanıtlamaktadır.⁴⁹⁷ İlk TBMM'nin açılmasıyla beraber çeşitli grupların öne çıkması ve egemenliğin tamamen halk iradesine bırakılmasını amaçlayan Teşkilat-ı Esasiye'nin ilanı, evrensel özelliklere sahip devrimci milliyetçilik savunucularının sayısını belirgin bir şekilde artırdı.⁴⁹⁸ Milli Mücadele sürerken, Atatürk ve arkadaşları ümmetçi ve turancı duygulardan arındırılmış, laik bir yaklaşımı benimseyen milliyetçilik görüşünü ortaya koymuşlardır. Bu görüş, II. Meşrutiyet Dönemi'nde Ziya Gökalp'in önerdiği milliyetçi fikirlerle büyük ölçüde örtüşmektedir. Elde edilen askeri zaferler, siyasi yapılanmalar ve devrimlerin aşamalı uygulanması, Atatürk liderliğinde yeni milliyetçilik anlayışının hızla kabul görmesini ve devlet politikası olarak benimsenmesini kolaylaştırmıştır. Dünya çapında kabul edilen Lozan Antlaşması'ndan yaklaşık üç ay sonra Cumhuriyet ilan edilmiştir. Cumhuriyet'in ilanıyla siyasi rejim resmen belirlenmiş

⁴⁹¹ H. Ziya Ülken, "Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi", 2, Ülken Yayınları, İstanbul, (1992), 307-308.

⁴⁹² Ziya Gökalp, "Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak-Mefkûre, *Türk Yurdu*, 5/8, (1329), 1089; Berkes, (2008), 38-39.

⁴⁹³ Kızılelma, Türk Töresi, Türkçülüğün Esasları ve Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak eserlerinin yazarı olan Ziya Gökalp hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için şu eserlere bkz. Yaltkaya (1939c). Ziya Gökalp etrafında hatıralar, *İş*, 5/16, 67-72; F. Georgeon, "Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, (2005); J. M. Landau "Exploring Ottoman and Turkish History", London, Hurst&Company (2004); B. Sezer, "Ziya Gökalp Üzerine İki Değerlendirme, *İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yükseköğretim Yıllığı-I*, (1988), 229-246; Ülken, 304-311; H. Tanyu, "Ziya Gökalp'in Kronolojisi", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (1981); H. Tuncay, "Ziya Gökalp", İstanbul, Toker Yayınları, (1978); C. O. Tütengil, "Ziya Gökalp Üzerine Notlar", Çeltüt Matbaası, İstanbul, (1956); A. Nüzhet, "Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları" İkbâl Kütüphanesi, İstanbul, (1931).

⁴⁹⁴ Yusuf Akçura (1876-1935). Rusya-Kazan kökenli Tatar bilim insanı ve Türkçü düşünürdür. TBMM'de ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci dönemlerde milletvekilliği yaptı. En çok bilinen ve tartışılan eseri "Akçura'nın önemli makalelerinden biri "Üç Tarzı Siyaset" adını taşır. Kazan'da yaşamının bir döneminde öğretmenlik yapmış olan Akçura, Türk milliyetçiliği fikirlerini taşıdığı süreçte Ziya Gökalp gibi dönemin diğer düşünürlerinin gölgesinde kaldı. II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra, Türk Yurdu Dergisi'nde uzun süre yöneticilik yaparak, aynı zamanda Türk Ocakları'nın kurulduğu dönemde aktif görevlerde bulundu. Atatürk'ün isteği üzerine Türk Tarih Kurumu'nun kuruluşuna önemli katkılar sağladı. 1932'de bu kurumun başkanı olarak atanarak, 1933 üniversite reformundan sonra İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yapma fırsatını elde etti. Yusuf Akçura hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Y. Akçura (2005). *Hatıralarım*. Hece Yayınları, Ankara; Ülken, 1992, 387-394; Y. Arslan (2010). "Yusuf Akçura'nın Eğitim ve Kültür Görüşleri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

⁴⁹⁵ Ziya Gökalp'in yanı sıra Şerafettin Yaltkaya da Auguste Comte ve Emile Durkheim gibi düşünürlerin toplumun kutsallığına dair tezlerini benimsemiştir. Yaltkaya, sosyolojik görüşleriyle dinsel inançların şekillenmesinde toplumun yaygın inançlarının büyük bir etkkiye sahip olduğunu vurgulayan kuramları desteklemiştir. Gökalp ve Yaltkaya'nın, Auguste Comte ve Emile Durkheim'in sosyolojik fikirlerinin tesirinde kaldığını gösteren eserler için bkz. Z. Gökalp, Fıkıh ve İctimaiyyat, *İslam*, 1/2 (1329a), 40-45; Gökalp "İctima'i Usul-i Fıkıh", *İslam*, 1/3, (1329b), 84-87; Gökalp, "Örf Nedir?", *İslam*, 1/10 (1330a), 290-295; Gökalp, "İctima'i Neviler, *İslam*, 2/20 (1330b), 517-524; Gökalp, "İslam İctimaiyyatı" *İslam*, 3/34 (1331a), 740-743; Gökalp, "Eski Türklerde İctima'i Teşkilat ile Mantıki Tasnifler Arasında Tenazur", *Milli Tettebbular Mecmuası* 1/3 (1331b), 385-456; Yaltkaya, "İctima'i İlm-i Kelam-I", *İslam* 2/18, 490-491.

⁴⁹⁶ F. Üstel, "İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği", *Türk Ocakları* 1912-1931, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (2010), 22-23.

⁴⁹⁷ A. Yıldız, "Milliyetçilik", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalist. (Ed: A. İnsel), İletişim Yayınları 2, İstanbul, (2011), 212-213.

⁴⁹⁸ E. D. Göktürk, "1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri", İletişim Yayınları 4, İstanbul, (2011), 113-114.

ve Atatürk'ün yönergelerine uygun olarak yeni Türk Devleti'nin adı Türkiye Cumhuriyeti olarak duyurulmuştur. Devletin bu adı seçilmesi, demokratik eğilimlerin ve milliyetçi tercihlerin yeni dönemde öne çıkacağını göstermiştir.

Cumhuriyet'in başlangıcında topluma, çağdaş bir toplumun taşıması gereken kültürel özellikler göz önünde bulundurularak büyük dönüşümler hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet ile beraber inşa edilen "Türkiye Türk Topluluğunun"⁴⁹⁹, tebaa ya da kul anlayışından tamamen uzak, aynı ülkenin sınırları içinde yaşayan ve ortak kültürü paylaşmış çağdaş bir ulusun oluşturulması hedeflenmiştir.⁵⁰⁰ Modern özelliklere sahip bir Türk Milleti oluşturma amacıyla, geleneksel veya alt kültür çeşitlilikleri ve Doğu etkilerine sahip olan pasif durumdaki kurumlar bir kenara bırakılarak, kararlı bir şekilde kimlik dönüşümü gerçekleştirilmiştir.⁵⁰¹ Bu nedenle toplumsal hayatın her sektöründe derinlemesine değişiklikler belirgin hale gelmiştir. Türk Devrimi, birçok alanda olduğu gibi kültür sahasında da odak noktasının değişmesine yol açmıştır. Atatürk devrimleri, "devletçi-elit seçkin"⁵⁰² grup tarafından, jakoben bir biçimde pratiğe döküldü. Toplumun çağdaş bir yapıya kavuşması devlet için öncelikli bir görev olarak görüldü. Toplumun genelinde düşük okuryazarlık oranı ve uzun yıllar süren çatışmaların ülke topraklarına verdiği zararlar, Cumhuriyet liderlerini devrimleri gerçekleştirmek için üstten bir yaklaşım benimsemeye zorladı. Çağdaş ve milli duyguları canlı bir toplum oluşturmaya, devrimlerin halk tarafından benimsenmesi için aşamalı bir süreç içinde ilerlemeyi gerektiriyordu. Atatürk, çağdaş bir toplum oluşturmaya en temel hedeflerinden biri olarak belirlemiş ve bu amacı kararlılıkla gerçekleştirmeye yönelik niyetini şu şekilde ifade etmiştir: *"Efendiler! Yaptığımız ve yapmakta olduğumuz inkılâpların gayesi, Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen asri ve bütün mana ve eşkâliyle medeni bir heyeti içtimaiye haline isal etmektir. İnkılabımızın umdeyi asliyesi budur. Bu hakikati kabul edemeyen zihniyetleri tarumar etmek zaruridir"*.⁵⁰³

Alınan kararlar ve mantıklı ilkeler temelinde sürdürülen çaba sonucunda büyük bir "Türk Uyanışı" tarih sahnesinde yerini kazanmayı başardı.⁵⁰⁴ Türk Rönesansı'nın⁵⁰⁵ sınıfsız bir toplum⁵⁰⁶ oluşturma gayesinin yanında muhakeme eden, Toplumun gelişimine öncülük eden, bilim ve sanatla meşgul olmayı seven, endüstriyel tesislerin kurulmasını temel amaçlarından biri olarak gören, genel olarak entelektüel yeteneklere sahip bir burjuvazinin varlığını da arzuladı. Osmanlı Devleti'nde Türk burjuva sınıfının eksikliği uzun yıllar boyunca hissedildi ve bu nedenle matbaa gibi yenilikler çoğu zaman gayrimüslim veya yabancı unsurlar tarafından gerçekleştirildi. Bununla birlikte, Türk Devrimi tamamen bir burjuva devrimi olarak adlandırmak da yanıltıcı olur.⁵⁰⁷ Sosyal sınıf farklılıkları göz önüne alınmış, fakat derebeylerden eşkıyalara kadar tüm toplumsal kesimler "Türk" kimliği altında bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Savaş koşullarında toplumsal değişimin zorluğunu iyi kavrayan liderlerden biri olan Atatürk, milli direnişin başarısı sonrasında Türk kültürünü ve toplumunu Doğu'dan Batı'ya kaydırmak için büyük çaba sarf etmiştir. Büyük devrim sürecinde,

⁴⁹⁹ N. Erdentuğ, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri", Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (1981), 51-52.

⁵⁰⁰ S. Aydın, "Modernleşme ve Milliyetçilik", Gündoğan Yayınları, İstanbul, (1993), 42-43.

⁵⁰¹ Erdentuğ, "Türkiye'de Çağdaşlaşma Eğitim ve Kültür Münasebetleri", (1981), 52-53.

⁵⁰² E. Kongar, "21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı", Remzi Kitabevi, İstanbul, (2010), 109-110.

⁵⁰³ TİTE (Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü 2, (1961), 223-224.

⁵⁰⁴ B. Akarsu, "Atatürk Devrimi ve Temelleri", İnkılâp Kitabevi, İstanbul, (2003), 94-95.

⁵⁰⁵ Türk Devrimi, yabancı akademisyenler tarafından farklı adlar altında çeşitli açıklamalarla ele alınmıştır. Arthur J. Tonybee de bu yorumlardan birini yapmıştır. Tonybee, *"Türk Devrimi, Avrupa Tarihi'nde Rönesans, Reform Hareketleri, Endüstri Devrimi, Fransız İhtilali gibi önemli yerlere sahip olan bir dönemdir. Diyarbakırlı, Vanlı, Erzurumlu, Trabzonlu, İstanbullu, Trakyalı ve Makedonyalılar, hepsi Aydınlanma Çağı'nın bir insan ömrüne sığırılmış halidir"* ifadelerini kullanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. A. J. Tonybee, "Dünya Batı ve İslam", çev. Sezer Erdoğan, Pınar Yayınları, İstanbul, (2002), 31.

⁵⁰⁶ Türk Devrimi sürecinde hedeflenen sınıfsız toplum ideali, temelde yönetimde baskın bir zümrenin bulunmaması ve toplumsal tabakalar arasında adil bir denge sağlama amacını taşımaktadır. Atatürk, Milli Mücadele yıllarından itibaren bu türden bir topluluk oluşturma fikrini zihninde taşımaktaydı. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. M. M. Kansu, "Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber", TTK Yayınları 1, Ankara, 131-134.

⁵⁰⁷ Türk Devrimi, yerli ve uluslararası tarihçiler arasında, devrimin bürokratların ve işadamlarının işbirliğiyle gerçekleştirdiği bir burjuva girişimi olarak tanımlayan görüşler de bulunmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. S. Yerasimos, "Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye", çev. Babür Kuzucu, Belge Yayınları, İstanbul, 3, (2015), 1763-1764; K. Steinhaus, "Atatürk Devrimi Sosyolojisi", çev. Mehmet Akkaş, Pozitif Yayınları, İstanbul, (2006), 131; M. Tunçay, "Atatürk Konusunda Yanıtlara Yanıt", *Toplum ve Bilim* 9-10 (1980), 122-132.

farklı grupların bir arada yaşamasını sağlamak da temel amaçlardan biri olmuştur.⁵⁰⁸ Tarihsel bağlamda Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler, ırksal ayrımı değil, ortak değerler etrafında birleşen bir millet oluşturmayı amaçlamıştır. Atatürk'ün düşüncelerinde, yeni Türk milleti, özel ayrıcalıklar arayışı yerine, eşit ve bütünleşmiş bir toplum olarak şekillenmiştir.⁵⁰⁹ Bir birleştirici milletin oluşturulması amacıyla etnisite ve inanç gibi unsurlar bir araya gelme nedeni olarak kabul edilmedi. Dinin birleştirici özelliği tamamen göz ardı edilmeden, milletin tümüyle ortak değerler etrafında bir bütün olarak kabul edilmesi amaçlandı. Atatürk, toplumun her bireyini tek bir millet olarak gördüğünü 15 Kasım 1937 tarihinde Diyarbakır ziyaretinde ifade ettiği şu sözlerle açıkça dile getirmiştir: *'bir ırkın evlatları, hep aynı cevherin damarlarıdır'*.⁵¹⁰ Atatürk'ün düşünce evreninde "Türk" terimi sadece bir etnik grubun üyelerini ifade etmek değildi. Ona göre "Türk", Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni kuran Türk halkına verilen ortak bir addır.⁵¹¹ Yeni Türk Devleti'nin temel ideali, farklılıklardan bağımsız olarak bir arada yaşayan, milli ve çağdaş değerler etrafında birleşen bir toplum oluşturmaktır. Bu hedef doğrultusunda aydınların rehberliği ve desteği oldukça önemlidir. Çağdaş ve milli değerlere sahip bir toplumun oluşturulması sürecinde, Şerafettin Yaltkaya gibi aydınlar da aktif rol oynamıştır. Yaltkaya, toplumun hayatını etkileyen devrimleri savunarak, dini temellere dayanan geleneklere karşı çıkmıştır. Tekkelerin, zaviyelerin ve türbelerin kapatılması, şapka giyimine ilişkin yasaların çıkarılması, giyim düzenlemeleri, takvim değişikliği ve hafta sonu tatillerinin düzenlenmesi gibi sosyal devrimlere Yaltkaya doğrudan destek vermiştir.

3.1.1. Yaltkaya'nın Şapka İnkılâbına Bakışı

Türkiye'deki şapka düzenlemesi, İslam dünyasında ve Avrupalıların bakış açısından farklı şekillerde yorumlandı. İslam ülkelerinin bir kısmı, Türkiye'nin neredeyse şapka düzenlemesiyle İslam dünyasından kopmuş gibi görüldüğünü savundu. Bazı Müslüman devletlerle ilişkilerde, Türk heyetindeki görevlilerin şapka giymesi nedeniyle ciddi sorunlar yaşandı. Bu dönemde, Mısır'dan gelen bir yetkilinin Atatürk'ün isteğine rağmen şapka giymemesi, iki Müslüman devlet arasındaki ilişkilerde uzun bir süre soğukluk yarattı.⁵¹² Atatürk'ün şapka düzenlemesi, birçok İslam ülkesi tarafından yakından izlenmiş ve bir süre sonra bu ülkelerin bazılarında da başlıkla ilgili tartışmalar ortaya çıkmıştır. İran, Türkiye'deki şapka reformuna en büyük ilgi gösteren İslam ülkesi olmuştur. Yeni İran şahı Rıza Pehlevi'nin Atatürk'e duyduğu hayranlık, ülkesinde uzun süredir kullanılan başlıkların gözden geçirilmesine neden oldu.⁵¹³ Suriye'de ise, Türkiye'nin modernleşme çabalarını takdir eden bazı gruplar olsa da Hatay meselesi nedeniyle iki ülke arasında gerilim olması, Suriye hükümetinin Türkiye'deki şapka düzenlemesine olumlu bakmamasına yol açmıştır. Ülkemizde şapka reformunun gerçekleştirildiği dönemde, Irak, Afganistan, Filistin ve Pakistan gibi Müslüman ülkelerde de geleneksel başlıkların İslam'ın öğretileriyle uygunluğu üzerine ciddi tartışmalar yaşanmıştır. Ancak bu ülkelerdeki halkın Türk halkı kadar yeniliklere açık olmaması ve bu ülkelerde Atatürk gibi devrimci bir liderin çıkmaması, Türk Devrimi'nde gerçekleşen derin değişikliklerin benzer şekilde yaşanmasını engellemiştir. Şapka düzenlemesine karşı din görevlilerinin tamamen aynı reaksiyonları verdiği söylenemez. Zaten İslam Tarihi boyunca, mezheplerin oluşumundan bu yana başlık veya şapka meselesi sürekli tartışma konusu olmuştur. Ancak çağdaş bir İslam yorumlamasına olan ihtiyaç, İslamcılık akımının ortaya çıkmasıyla birlikte, şapka meselesine farklı bir boyut kazandı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Muhammed Abduh, çağdaş yorumlar sunarak kitap ehlinin kestiği hayvanın etini yeme ve mezhepler arası geçiş konularında izin verdi. Muhammed Abduh, "Frenk libası" giymenin ve Batılıların şapkasını kullanmanın dini açıdan sakıncasız olduğunu ifade etti. İslam dünyasında ve Türkiye'de birçok din adamı, Muhammed Abduh'un bu fetvalarını olumlu şekilde değerlendirerek destekledi.⁵¹⁴ Bu düşünürlerden biri de, Muhammed Abduh ile büyük ölçüde düşünsel

⁵⁰⁸ Berkes, 471-472.

⁵⁰⁹ Tanör, B. "Kurtuluş Kuruluş", Çağdaş Yayınları, İstanbul, 226-227.

⁵¹⁰ K. K. Kop, "Atatürk Diyarbakır'da", Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, (1938), 4-5.

⁵¹¹ A. İnan, "Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları", TTK Yayınları, Ankara, (1998), 18.

⁵¹² M. S. Yılmaz, "Türkiye'deki Şapka ve Kıyafet İnkılâbınının Mısır Kamuoyunda Yansımaları", *Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Cumhuriyet Tarihi araştırmaları Dergisi* 2, (2005), 4-5.

⁵¹³ Koloğlu, "İslam'da Başlık", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1978), 125-126.

⁵¹⁴ A. Erbaş, "Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, (2002), 472.

paralellik gösteren Şerafettin Yaltkaya'dır. Yaltkaya, öncelikle genel anlamda giyim kuşam konusuna fitri bir gereksinim olarak yaklaşmıştır. Giyim meselesini ekonomik bir perspektiften ele alır.⁵¹⁵ Yaltkaya, ılımlı ümmet (orta yol ümmeti) görüşüyle giyim konusundaki düşüncelerini aşağıdaki ifadelerle ifade etmiştir: “Dinimiz(şeriatımız), hiçbir vakit ne içtimai ne ahlaki ve de ne ebedi tam bir menfaati tahrir etmiş değildir. Şeriatımız insana tam bir menfaat veren şeyleri helal ve tam mazarat veren şeyleride haram kılmıştır. Giyside de olduğu gibi aslanan kolaylıktır (yüsr). Libas güzel giyim için vardır. Elbise fitri duygularını yitirmemiş olanların üstünü başını örter. Cahiliye Araplarının zaman zaman yaptığı gibi yarı çıplak dolaşmak, hatta güzel giyinmenin bazen haram olduğunu düşünmek şeriatımızca kat'a uygun değildir. Allahu Teâlâ namazlara gelirken güzel elbiseler giyinip, güzel kokular sürmemizi emreder. Tasarruf yapacağım diye yememek, giymemek, giydirmemek İslamiyet'te yoktur. Medeniyet-i asriye her gün başka bir ihtiyacı doğurmakta. Elbise konusunda israfa kaçmadan, gösterişe sapmadan ve edebe riayet ederek ihtiyacımızı karşılamaya itina etmeliyiz. İslamiyet yaratılışa müsavi bir itikadı benimsediğinden libaslarımız, fitratımızın neşvü nema bulduğu bedenimize yakışsa kâfidir. Her zaman giyilmesi kabul edilmiş olan kıyafeti herkesin kendisine yakıştırmaması gerekir”.⁵¹⁶ Yaltkaya, genel toplum normlarının dışına çıkmamayı ve bu durumun sosyal rahatsızlıklara yol açabileceğini vurgulamıştır. Kıyafet seçimi ile ahlaki değerler arasında bir ilişki olduğuna inanmıştır. Yaltkaya, giyim tercihleri konusunda öne çıkardığı ilkelerin başında israfı önlemek gelmektedir. Aynı zamanda insanların giyimleriyle kibirlenmemesi gerektiğine özellikle dikkat çekmiştir: “Bir kimsenin, diğer kimseler arasında her hususta olduğu gibi kıyafet hususunda da müstesna teşkil etmesi halka karşı bir nevi hüremetsizlik olacağından ahlaki bir hareket sayılmaz. Herkesin tabii görmeyeceği şekilde saç bırakmalar veya muhalif tarzda giyinmeler hata kuvvesinde olduğu gibi giydiği libası (elbise) kendisine yakıştırmamak ve renkleri biri birine uydurmamak da bakan gözleri rahatsız edebilir. Bunun içindir ki, yalnız libas hususunda adeta muhalefet edilmemek değil, giyilen libasın yakıştırmaması da şarttır. Bu hal hem medeniyetin hem de şeriatın icabıdır. İslam şeriatının libas hususunda men eylemiş olduğu yalnız israftır. Mesela lüzumsuz yere kolları ve etekleri uzatmak ve bununla etrafa kibir satmak istenilirse bu halin, Allah'ın rahmetinden uzak kalmağa sebep olacağı bir hadiste bildirilmiştir”.⁵¹⁷ Yaltkaya, Türk Devrimi'nin önemli dönemlerinden biri olan şapka meselesini ele alırken diğer gelişmelerde olduğu gibi dinî kaynaklara başvurmuştur. İstanbul kütüphanelerinde yaptığı araştırmalarda İslam Tarihi'nde başlık giyilmesiyle ilgili dikkat çekici bir olaya rastlamıştır. Abbasi Devleti döneminde yaşanmış bir olayı örnek göstererek, Batılıların şapka benzeri başlıklarını giymenin dinî açıdan taşıdığı anlamı vurgulamıştır: “Menkübers ibini yalın kılınc Abbasi halifelerinden Nasır'ın Gölelerinden idi. Necmi Alaadin lakabı ve Ebu Şeca künyelerini almış bu zat kelamcı aynı zamanda fıkıhçı idi. El-cevab-ı ahir el-müdeyye namındaki kitabın sahibi bu zatın Ebu Hanife mezhebi üzere yazılmış fıkıhtan bir eserinden bahsediliyor. Kelam da dahi bir eser meydana getirmiştir. Bu eseri görenler birçok fevaid-i muhtefti bulunduğunu söylüyor. Menkübers bin yalın kılınc (kısa adıyla Bekbers) usul ve fıkıha vakıf eyi bir fakih olmakla beraber başına sarık sarmaz idi. Sirtına asker elbisesi giyer ve başına askere mahsus olan serpuşu koyar idi. Bağdat Halifesi başına sarık sarmak şartıyla kendisine Bağdat kadıyulkuzatlığı (baş kadılık) teklif etmiş ise de giymekte olduğu asker elbisesini sırtından çıkarmamak ve başına sarık sarmamak için bu yüksek rütbeyi kabul etmemiş idi. Menkübers vefatından sonra da Ebu Hanife'nin yanına defn olunmuştur”.⁵¹⁸ Yaltkaya, şapka devrimi gibi kıyafetle ilgili konularda toplumun huzurunu bozabilecek radikal adımların atılmasına karşı durmuş ve böyle girişimlerin toplumsal dengesizliklere yol açabileceğine dikkat çekmiştir. Aynı zamanda, bu tür konularda devlet yöneticilerinin tercihlerine saygı göstermenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Yaltkaya, “Allah, insanı dünyaya iman ve güzel ahlakla yollar elbise ile değil” fikrinden hareketle giyinme meselesini imanın bir şartı olarak algılamaz.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Yaltkaya, M. Ş. “İslam'da Gaye ve Emel”, *İslam Mecmuası*, IV/LXII, (1914), 80-81.

⁵¹⁶ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 80-82.

⁵¹⁷ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 80-81.

⁵¹⁸ Yaltkaya, “Türk Kelamcıları Osmanlılardan Evvel-1”, *Darü'l Fünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası* 23, (1932), 6-7.

⁵¹⁹ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 278-279.

Yaltkaya, İslamiyet'te namaz, oruç, akraba ziyaretleri gibi ibadetlerin tesettür konusundaki önceliğini ön plana çıkaran meseleler olduğunu ifade ederek, toplumun merkezine odaklandığını belirtmiştir.⁵²⁰

3.1.2. Yaltkaya'nın Türk Kadınının Dış Görünüş Olarak Çağdaştırılmasına Bakışı

Şerafeddin Yaltkaya, kadın haklarına dair yazılarında özellikle kadının toplumsal rolü, siyasi haklarının olması gerekliliği ve eğitimi gibi konulara odaklanmıştır. Aynı zamanda, kadınlarının giyim tarzı konusuna da değinmiştir. Yazılarında, kadınların giyim tarzının hiçbir şekilde üstünlük nedeni olmaması gerektiğini ve toplumsal normlara uyulması gerektiğini Atatürk'ün ifadesiyle şu şekilde ifade etmiştir: *“İçtimai hayatın mihenk taşı olan kadınlarımız ve kızlarımız yaratılış itibariyle libasa pek bir önem verirler. Hüsünlerini bu yolla belli etmek arzusundadırlar. Lakin kadın giysisinde ehemmiyetli olan umurun zıddına davranmamaktır. Göze batan giysiler içinde olmak yerine, giydiğini yakıştırmak gerekir ki, şeriatımız da bunu emreder. Ancak israf ne kadar caiz değilse, Allah'ın nimetini üzerinde izhar etmemekte ulemaca hoş karşılanmamıştır. Hazreti Aişe validemizden tevâtür edildiğine göre, Efendimiz güzel giyinmeye büyük önem verir ve zevcesinin ve Hazreti Fatma'nın da buna hususi önem vermesini arzu ederdi. Dikkat çekmek fahr ve kibire sebebiyet verecektir ki, bu dinimizin en çok yasakladığı hususlardandır. Resullah her daim olduğu gibi kadınların elbiselerinde, üst başlarında umuma uygun davranıp dikkat çekmemesini emir buyurmuştur. Hac farizasını eda ederken de tüm Müslümanlar üstünlük taslamadan bir ve denk giyinmekte ortak bir halde davranmaktadırlar.”*⁵²¹ Yaltkaya, kadınların giyiminde basit ve sade kıyafetlerin tercih edilmesinin zarafetlerini daha iyi yansıttığını ifade eder. Kadınların erkeklerle karşılaştıklarında yüzlerini gizlemek ya da saklanmak yerine, bunun gerekli olmadığını düşünür. Ayrıca, Hazreti Ayşe'nin Peygamberin bulunmadığı zamanlarda onun temsilcisi olduğu görüşüne dayanarak, kadınların harem selamlık uygulamasına ve yüzlerini gizlemelerine karşı çıkar. Yaltkaya, tesettürle ilgili kesin bir model sunmaktan ziyade, değişiklik gösteren giyim tarzlarına saygı göstermiştir. Peçe ve çarşaf konularına açıkça belirgin görüşler getirmek yerine, İslam Tarihi'nde kadınların giyim tercihlerinin erkeklerin yanında bulunmasına engel olmadığını vurgulamıştır. Aynı zamanda rahat ve sade giyim tarzlarının tercih edilmesine izin vermiştir: *“Hazreti Aişe ve Hazreti Hatice validelerimiz her zaman mümin ve müminlerle beraber olmuşlardır. Hazreti Hatice ticaretle iştigal olurdu. Ebubekir Sıddık'ın biricik kızı Hazreti Aişe validemiz Peygamber Efendimizin bulunmadığı mekânda adeta mutlak vekiliydi. Müslümanlığın geçmişi bu kadınlarımızın kahramanlıklarıyla doludur. Bu kadınlarımız kafes usulü bir yaşamdan gelmemiştir. Müminlerin anaları dert ve isteklerini çekinmeden Efendimize de, kocalarına da, amirlere de beyan buyurabilmişlerdir. Harp meydanında erlerinin yanında libaslarıyla küffara karşı koymuşlardır”*.⁵²² Yaltkaya, giyim tercihleri konusunda kadının günlük yaşamını zorlaştırabilecek seçimlerden kaçınılması gerektiğini savunmuş ve özellikle peçe veya çarşaf gibi tercihlerin bunun bir örneği olduğunu belirtmiştir. Onun görüşlerine göre kadın, her alanda etkin bir şekilde yer almalı ve aktif olmalıdır. Erkek ya da kadın olsun kıyafete dair uygulamalarda dini açıdan ölçü olarak kabul ettiği prensibi *“İslam şeriatının libas hususunda men eylemiş olduğu yalnız israftır”* sözleriyle dile getirmiştir.⁵²³

3.1.3. Yaltkaya'nın Takvim, Saat, Rakam, Ölçü ve Hafta Sonu Tatili Alanlarında Yapılan Düzenlemelere Bakışı

Yaltkaya, Türkistan Takvimi hakkındaki yazısında, Türk Edebiyat Tarihi'nde büyük bir yeri olan Divan-ı Lügati't Türk'ten sıkça alıntılar yapmıştır.⁵²⁴ Türk Devrimi'nin dini temellerini inşa eden önde gelen isimlerden biri olan Yaltkaya, II. Meşrutiyet Dönemi'nde henüz başlamış olsa da, gelecekte gerçekleşecek büyük takvim değişikliklerine toplumsal kabulün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Şerafettin Yaltkaya gibi çağdaş uygulamalara izin veren din âlimlerinin varlığı, özellikle muhafazakâr kesimlerin değişikliklere

⁵²⁰ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 86-87.

⁵²¹ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 82-83.

⁵²² Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 165-166.

⁵²³ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 82.

⁵²⁴ Yaltkaya, “Vesikalar ve Muhtıralar Türk Takvimiyle Bazı İbadet ve Adetler”, *Milli Tetebbular* 2/5 (1331), 338-339.

uyumunu kolaylaştırmıştır. Yaltkaya'nın saat, rakam ve ölçü birimlerinde yapılan düzenlemeleri doğrudan ele aldığı bir yazısı bulunmasa da, Cuma gününün haftalık çalışma günleri içinde olmasını uygun bir adım olarak görmüştür. Yaltkaya, Müslümanların tarihsel olarak Cuma günü çalıştığını ifade etmiş ve hafta sonu tatilinin Pazar gününe alınmasının İslam dini hükümleri açısından bir engel teşkil etmediğini vurgulamıştır: “Peygamber Efendimiz Cuma günü için hutbenin kısa tutulmasını emir buyurmuştur. Cuma namazı ise uzun tutulmalıdır. Cuma günü farz olan namazda ancak iki rekâttir. Cuma hutbesinin kısa tutulması hatibin hutbe bildiğinin kanıtıdır. Cuma Müminin bayramıdır, lakin istirahat günü değildir. Kur'an-ı Kerim'de Cuma namazından sonra yeryüzüne dağılıp rızkın aranması emrolunmuştur. Sahabe-i kiram efendilerimizde Cuma günü namazın edasına mütakip alış verişini devam ettirirdi. Bu âlemde herkesin ve her şeyin bir maksad üzere olduğu bilinmektedir. Dükkân açmak, çalışıp para kazanmak bu maksadın bir tezahürüdür. İnsanoğlu fikren ölümü her an düşünmelidir. Lakin hiç ölmeyecekmiş gibi de çalışmalıdır. Cuma namazından sonra yeryüzüne dağılın rızkınızı arayın emri ilahisi bu niyetle vahyolunmuştur”.⁵²⁵ Yaltkaya, herhangi bir alanda gerçekleştirilen değişikliklerin toplumsal yaşamı kolaylaştırdığı ve düzeni sağlamak için önemli olduğu durumda, dini açıdan da doğru bir yaklaşım olduğunu savunmuştur. Bu nedenle topluma fayda sağlayan yeniliklerin hızlıca hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sürekli evrilen bir dünyada bu yeniliklere uyum sağlamanın, İslam'ın temel öğretileriyle uyumlu olduğuna işaret etmiştir: “Seyri tabiini kâinatın bin efda-i nazariyesi olan (kanunu tekâmül) 'ün ciheti amelîyesini en ufak zerreden en büyük karalara varıncaya kadar bilcümle mevcudatın akdamatı mutavaliyesi teşkil eder. Asarı ezeliyeden beri payene-i reside olmayan terk-i tedrici esasen siyane-i kanatte mevcut olmakla bunda evda-i beşeriyenin tesiri yoktur. Bilge-i beşer ve ahval-i beşer dahi bunun tahtı tesirinde olarak gaye-i tekâmüle doğru kat'î merhale etmektedir. Bu bağlamda İslam dininin ve kaidelerinin asıl maksadı hayat-ı beşeriyeye, insanlığa saadet temin etmektir. Dini esasiye hayat-ı tekâmül ile aynen örtüşe gelmektedir. Zihayat bir beşer asrında cereyan eden hadiselerle kayıtsız kalmaz. Medeniyete karşı vurdumduymaz davranamaz”.⁵²⁶ Yaltkaya, İslam'ın bireyin sürekli olarak çalışarak çağın gerekliliklerini karşılama zorunluluğunu öngördüğünü ifade ederek, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen toplumsal değişimlere de bu görüşle yaklaşarak desteklemiştir.⁵²⁷ Yaltkaya, Cumhuriyet Dönemi boyunca cami konuşmalarında, İslam'ın temel amacının hem dünya hem de ahiret saadetini sağlamak olduğunu vurgulamıştır. İslam'ın "kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız" ilkesinden yola çıkarak, toplumsal yaşamda kolaylıklar getiren sosyal değişikliklere dinsel dayanaklar sunan Yaltkaya, Türk toplumunun evrilmeye ihtiyacı olduğunu şöyle ifade etmiştir: “Camiide hatip cemaate güzel bir lisanla onun anlayacağı lisandan söyleşide bulunmalıdır. Hatip istenilen maksat hususunda cemiyeti iknaya muktedir olmalıdır. Hatiplerimiz memlekette olup biten güzellikleri camilerde işleyip içtimai hayatta huzurun tesisine katkıda bulunabilmeli. İslam şeriati garrası insana faide temin etmeye büyük ehemmiyet verir. Hazreti Peygamber her daim kolay olanı tercih eder idi. Bu yüzden bidattan sıyrılmış medeni gelişmelere karşı duramayız. Memleketimizde itaat ve ittifakın var olması için tüm gücümüzle meşgul olmak üzerimize farz olunmuştur. Ayrılık ve masiyette zillet vardır ey Müslümanlar! Bize vazife olarak düşen, ister kadın olsun ister erkek olsun her mümin kardeşimiz hamd ve sena ile Allah'a sığınıp sa'y etmek, vatanımızın müreffeh olması için iç içe geçmelidir. Bir dairede, bir fabrikada, bir yolculukta birbirimizi incitmemek dini vazifedir. Hayırlı işlerle iştiğal edip öldükten sonrada amel defterimizin kapanmamasını yegane gaye edinmeliyiz. Çocuklarımız için yetişkinlerimiz için güzel mekânların kurulmasına uğraş vermek amel defterimizi hep açık eylecektir.”⁵²⁸

⁵²⁵ Yaltkaya, 12, 13. Yaltkaya, Cuma günü farz olan iki rekât namaz sonrasında insanların işlerine dağılımları gerektiğini önemseyen ve Cuma'nın Müslümanların sevinç günü olduğunu, fakat tatil günü olmadığını ifade eden kısa yazısı için de bkz. Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 87.

⁵²⁶ Yaltkaya, “Yeminin Sebebi Teşrii ve İki Mebde-i Ahlaki Arasında Münakaşa”, *Beyanülhak*, 4/82, (4 Teşrinievvel 1327), 1564-1565.

⁵²⁷ Yaltkaya, “İslam'da Say ve Amel”, *İslam* 5/59, (1334), 1145-1146.

⁵²⁸ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 299-300.

3.1.4. Yaltkaya'nın Dil İnkılâbına Katkıları ile Kültür ve Sanata Bakışı

Dil devriminin başlatıldığı ilk yıllarda Şerafettin Yaltkaya, İstanbul Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapıyordu. Bu önemli devrim sürecinde aydınlara da büyük sorumluluklar düşmüştü. Dil devriminin ilerlediği dönemde Yaltkaya, Diyanet İşleri Başkanlığı görevine atandı. Hem akademik bir kimlikle hem de Diyanet İşleri Başkanı olarak, tercüme, Türkçe'nin çeşitliliği hakkında yazdığı makaleleri ve öz Türkçe kelimelerle kaleme aldığı dini kitaplarıyla dil devrimine katkı sağladı. Aynı zamanda unutulmuş bazı Türkçe kelimeleri tekrar dilimize kazandırdı. Yaptığı kültür tarihi çalışmalarının bazıları da dil devrimine odaklanan etkinlikleri içeriyordu.⁵²⁹ Şerafettin Yaltkaya, Türk-İslam Tarihi'nde yazılmış pek çok Arapça eseri uzun ve özenli bir çalışmanın ardından dilimize çevirmiştir. Türk dilini ve kültürünü zenginleştiren katkıları arasında en öne çıkanı, İbn Sina gibi büyük bir bilim insanının Arapça yazılmış eserlerini Türkçe'ye çevirmesidir. Yaltkaya, İbn Sina gibi tarihe mal olmuş bir bilginin Arapça eserlerini Türkçe'ye çevirmenin önemini şu sözlerle vurgulamıştır: “*Dokuzyüz yıldan beri biz Türkler kendisinin sesini gramafon plağından dinler gibi yâdlardan işittik. Kendi; eserlerini öz dil ile yazmamış olduğu gibi onları bize bugüne kadar bizim dilimizde bildiren de çıkmamış denilebilir. Yalnız (1065-1179) da Tokatlı Mustafa isminde âlim bir Türk hekimi kanunu Türkçeye çevirmiştir. Üniversitedeki Tıp Fakültesi ile felsefe talebesinin dokuz yıl önce doğmuş olan bu yıldızın; bu yıldız oğlunun-(İbn Sina) nın anasının adı (Sitare-yıldız idi)-Işığından; hatta biraz donuklaşmış olan aydınlığından; bugün bizim kendi gözümüzle; kendi dilimizle bir istifadeleri olmaması benim kendi kendime acındığım meselelerden idi*”.⁵³⁰ Yaltkaya, tercüme çalışmalarıyla kültür tarihimizdeki değerli kaynak eserlerden bir kısmını Türkçe'ye kazandırarak, ilim dünyasındaki eksikliği önemli ölçüde gidermiştir. Cumhuriyet döneminde Şerafettin Yaltkaya kadar Arapça'dan Türkçe'ye bilimsel eser çeviren kişi sayısı oldukça azdır. Bu çeviriler, Türkçe üzerinde uzun süredir etkisi olan Doğu dillerinin etkisini en azından bir miktar azaltmıştır. Ülkemizde düşünce hayatının gelişmesine önemli katkılar sağlayan Hilmi Ziya Ülken, tercüme çalışmalarının kültür hayatının ilerlemesine nasıl yardımcı olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Uygarlık sürekli bir yürüyüştür ve bu yürüyüşün ilerlemesini sağlayan tercümedir. Sürekli birbirleriyle etkileşim içinde olan uygarlıklar birbirlerine zincirleme bağlıdır. Dünyaya kapalı, tercüme ile beslenmeyen toplumlar kendi salt imkânlarıyla gelişme gösteremezler. Bu sebeple bir dilden diğerine yapılan tercüme faaliyetleri bir yandan geçmişin mirasını art zamanlı düzeyde zamanımıza ulaştırırken, diğer yandan da kültürler arası eş zamanlı bir alışverişe imkân verebilmektedir. Bizim için önemli olan eski İslam ve yeni Avrupa uyanışlarında olduğu gibi çok sistemli ve hararetle bir tercüme faaliyetini canlandırmaktır*”.⁵³¹ Hilmi Ziya Ülken tarafından ifade edilen şekilde medeni bir toplum olma hedefine katkıda bulunacak tercüme çalışmaları yapan, yakın tarihimizde örnek bilim insanlarından biri Şerafettin Yaltkaya'dır. Yaltkaya, hayatının yaklaşık 35 yılını tercüme faaliyetleriyle geçirmiştir.⁵³² Arapça ve Farsça dillerine olan hâkimiyeti, Şark klasiklerine daha rahat erişim sağlamıştır. Bunun yanı sıra Yaltkaya, Fransızca gibi Batı dillerini bilmekle birlikte, Henry Corbin ve Louis Massignon gibi önde gelen Avrupalı bilim insanlarıyla yakın ilişkisi sayesinde Batı kütüphanelerindeki özgün eserlere kolayca ulaşma fırsatı bulmuştur. Azmi, çok yönlülüğü ve disiplinli çalışmaları, Hilmi Ziya Ülken ile tanışmasında da etkili olmuştur. Bu süreçte 1941 yılında Hilmi Ziya Ülken'in profesörlük yapmasını önerenlerden biri de Şerafettin Yaltkaya olmuştur.⁵³³ Hilmi Ziya Ülken ve Şerafettin

⁵²⁹ Türk tarih tezi gibi dil devrimine de destek veren Yaltkaya'nın kültür-dil ilişkisini ortaya koyan çalışmaları için şu eserlere bkz. Yaltkaya, “Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler”, İstanbul, Remzi Kitabevi (1934); Yaltkaya, “Divanü Lügati't Türk'ten Çıkarılan Türkçe Tıp Kelimeleri”, *Tedavi, Klinik ve Laboratuar Mecmuası* 4, (1934b), 87-91.

⁵³⁰ Yaltkaya, “İbn Sina'nın Tıp'tan bir Urcuzesi”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi* 1/4, (1935c), 129. Yaltkaya, gerek Atatürk gerekse İsmet İnönü zamanlarında yapılan Türk Dil Kurultaylarına katılmamıştır. Ancak yaptığı tercüme çalışmaları ve diğer eserleriyle dil devriminin mühim bir destekçisi olmuştur. Yaltkaya'nın dil devriminin tartışmaya açıldığı bir dönemde İbn Sina'dan yaptığı çeviri çalışmaları şunlardır: İbn Sina, “İbn Usaybia'nın Hal Tercümesi”, çev. Şerafeddin Yaltkaya, Ankara, TTK Yayınları (1937); Yaltkaya, “İbn Sina'nın Basılmamış Şiirleri”, TTK Yayınları, Ankara, (1937c); İbn-i Tufeyl ve İbn Sina, “Hay b. Yakzan”, çev. Şerafeddin Yaltkaya ve Babanzade Reşid, Ankara, TTK Yayınları, (1937c).

⁵³¹ H. Z. Ülken, “Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü”, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları VII (2011).

⁵³² Şerafeddin Yaltkaya, birçok Tercüme Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye çevirmiş olup, aynı zamanda İslam Tarihi'nde ilk tercüme çalışmalarının başlangıcını nasıl şekillendirdiğine dair araştırmalar yapmıştır. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaltkaya, “Yunanca'dan Arapça'ya İlk Tercüme”, *Tercüme*, 6/31-32, (1945), 172-175.

⁵³³ G. Artunkal, “Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi* 4/17 (1979), 193.

Yaltkaya, Darü'l-fünun ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde birlikte faaliyet göstermişlerdir. Ortak çabalarıyla "Felsefe Yıllığı" adlı bir dergi çıkarmışlardır. Ne var ki, dergi mali zorluklar ve dönemin zorlukları nedeniyle uzun süreli olamamıştır. Yaltkaya'nın Avrupa'daki entelektüel çevrelerde tanınmasını sağlayan "Sicilya Cevapları" adlı tercümesi, ilk kez bu dergide yayınlanmıştır. 1930'lu yıllarda Türk tarih tezi ve dil devrimi çalışmaları paralel olarak yürütüldüğünde, Yaltkaya her iki projeyi de desteklemiştir. Dil devrimi bağlamında, Büyük Türk düşünürü Hazreti Mevlana'nın Farsça yazılmış Mesnevi ve Divan-ı Kebir adlı önemli eserleri Yaltkaya tarafından özenle incelenmiştir. Yaltkaya, o tarihlerde benzersiz bir bilimsel perspektif ile bu eserleri ele almıştır. Mevlana'nın Türkçe'ye olan hâkimiyetini ve Türkçe'yi ne denli sıkça kullandığını vurgulayarak, bu eserleri tahlil etmiştir. Yaptığı bu çalışmayı edebiyat tarihçisi Fuat Köprülü'ye ithaf etmiştir.⁵³⁴ Mevlana'nın eserlerinde geçen "alp, armağan, aş, ayaz, balaban, bek, altın, arslan, baba, beylerbeyi, çavuş, dağ, daş, gerdek, göl, götürü, hakan, kak, kez, kılavuz, lavaş, sek sek, Tangrı, tutmaç, ulak, Yaluvaç ve yürü" gibi Yaltkaya, unutulmuş Türkçe kelimeleri tekrar gün yüzüne çıkararak dilimize yeniden kazandıran bir kişidir.⁵³⁵ Yaltkaya, "çalış" kelimesinin Türkçe'ye kazandırılan örneklerinden biridir. Mesnevi'yi inceleyerek, "çalış" kelimesinin savaşmak ve zorlu mücadele anlamlarında kullanıldığını öne sürmüştür.⁵³⁶ Yaltkaya'nın bu gözlemleri sırasında, Atatürk Güven Park'taki anıtın açılış konuşmasında askerlere ve polisler için "Türk, övün, çalış, güven" ifadesini kullanmıştır.⁵³⁷ Atatürk'ün 1934 yılında yaptığı konuşmada, "çalış" kelimesini Yaltkaya'nın analizleriyle uyumlu bir biçimde kullandığı kesindir. Özellikle bu hitabın askerlere ve polisler için yapılması, "çalış" kelimesinin Mesnevi'deki anlamıyla kullanılma olasılığını daha da güçlendirmektedir. Şerafettin Yaltkaya, İbn Sina ve Mevlana'nın eserlerinin yanı sıra Türkçe için hayati öneme sahip Divanü Lügati't Türk'ü de titizlikle incelemiştir. Yaltkaya, dil devriminin temel ilkesi olan "bilimsel terimlerin Türkçe karşılıklarını bulma" amacını gözeterek Divanü Lügati't Türk içindeki sağlıkla ilgili terimleri araştırmıştır. Türkçe kökenli tıbbi terimleri, Latince'ye bile geçmiş olsalar dahi, Divanü Lügati't Türk'ten çıkararak listelemeyi başaran ilk bilim insanı Yaltkaya olmuştur. Bu listede günümüzde de yaygın olarak kullanılan "soluk, kursak, ses, buğu, deri ve dalak" gibi kelimeler bulunmaktadır.⁵³⁸ Şerafettin Yaltkaya, bu araştırmasıyla, Türk İslam bilgini Sabuncuoğlu Şerefeddin'den sonra Türkçe tıbbi terimlerin türetilmesine yeniden katkıda bulunan öncü bilim insanlarından biri olarak öne çıkmıştır.⁵³⁹ Dil devrimi, özellikle dini alanlarda anadil üzerinde etkisini göstermiştir. Şerafettin Yaltkaya, 1930'lu ve 1940'lu yıllarda Kur'an-ı Kerim'in Türkçe çevirisine olumlu yaklaşarak, bazı surelerin namazda Türkçe karşılıklarıyla okunmasının ibadet açısından engel teşkil etmeyeceğini savunmuştur. Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yaptığı dönemde, Türkçe hutbe kitaplarını yayımlayarak, anadilinde ibadet uygulamalarını hızlandırmıştır. Yaltkaya, yaşamının her döneminde basit bir dil kullanma tutumunu benimsemiştir. Dini yazılarında, gereksiz yere teolojik terimlerin Türkçe dışında karşılıklarını kullanmaktan kaçınma ilkesine özen göstermiştir. Şerafettin Yaltkaya, 1944'te camilerde imamların ve hatiplerin kullanması için hazırladığı eserinde, Arapça kökenli bazı kelimelerin yanına Türkçe karşılıklarını eklemiş ve bu kelimelerle halka hitap edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ucb sözcüğünün karşılığı olarak benlik,⁵⁴⁰ afıvkar kelimesinin karşılığı olarak hoş görmek,⁵⁴¹ mucit teriminin karşılığı olarak yapıcı ya da üretici,⁵⁴² koğuculuk sözcüğünün karşılığı olarak dedikodu⁵⁴³ ve hased kelimesinin karşılığı olarak da kıskançlık kelimelerini

⁵³⁴ Yaltkaya, "Mevlana'da Türkçe Kelimeler ve Türkçe Şiirler", *Türkiyat Mecmuası*, IV, İstanbul, 1934, Aynı eserin 1934'te *Türkiyat Mecmuası*'nın 4. cildinde de basımı vardır.

⁵³⁵ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 112-129.

⁵³⁶ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 122-123.

⁵³⁷ T. Baykara, "Türk Devrim Tarihi", Ankara, Yayınevi belirtilmemiştir, (1981), 113-114.

⁵³⁸ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 89-90.

⁵³⁹ Tıp biliminde Türkçe kelimeler üzerine önemli çalışmalar gerçekleştirilen ve "Cerahiyyet'ül-Haniye" isimli kitabı yazan Sabuncuoğlu Şerefeddin hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. S. Ünver, "İstanbul'un Zabtından Sonra Türklerde Tıbbi Tekâmüle Bir Bakış", *Vakıflar Dergisi* 1 (1938), 66-86.

⁵⁴⁰ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 112-113.

⁵⁴¹ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 76-77.

⁵⁴² Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 92-93.

⁵⁴³ Yaltkaya, "İslam'da Gaye ve Emel", 96-97.

kullanan Yaltkaya, toplumda Türkçe kelimelerin yaygınlaşmasında camilerden faydalanmaya çalışmıştır. Şerafettin Yaltkaya, Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yaptığı süre boyunca camilerin, dil devriminin topluma etkili bir biçimde anlatılmasında merkezi bir rol oynayabileceğine inanmıştır. İmamların ve hatiplerin, halka anlaması kolay ve etkili bir dille hitap etmeleri gerektiğine dikkat çekmiş ve din adamlarının hutbe ve vaazlarda kullanacakları üslubun Türkçe'nin gelişimine katkıda bulunabileceğini vurgulamıştır: “İmam ve hatiplerimiz içtimaiyatımızdaki ahlaki zaafı bilerek cemaate hitap etmelidir. Bunların giderilmesi için cemaatin eğitim vaziyetine göre onlara konuşup, yumuşak bir lisanla yaklaşmalıdır. Teşvikkâr olunmalıdır. Berrak bir Türkçe ile onlara hitap etmek pek mühimdir. Camiye gelenler imam hatibi anlamakta zorlanmamalıdır. Pek zengin ve güzel lisanımızı kendi haliyle kullanmaya itminan etmeliyiz. Hususiyetle mübarek Cuma günü okunan hutbelerimiz pek mühimdir. Hutbeyi cemaatin anlayacağı biçimde izah edip, orada bulunanların lisanıyla hitap edilmelidir. Hatibin hutbesini, kelimeleri güzel ve doğru telaffuz ederek sesini mevzua göre ayarlayarak okuyabilmesi çok ehemmiyetlidir. Cemaatin nabzını tutan imam hatiplerimize ihtiyaç olduğunu geçmiş dönemden de kavradık. Lisanı iyi kullanabilmeleri için imam hatiplerimizin muallimler gibi eğitime tabii olunması elzemdir. İmam hatiplerimiz sosyoloji ve ruh ilimlerinde mürekkep yalamış kimseler olmalıdır. Bunun için Maarif dünyamızda ayrıca birimler kurulabilmelidir”.⁵⁴⁴ Yaltkaya, başka yazılarında da ifade ettiği üzere, imam hatiplerin Türkçeyi etkili bir biçimde kullanarak, Arapça kelimelere fazla vurgu yapmadan cemaate hitap etmeleri gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁵ Bu şekilde, Yaltkaya dil devrimine Atatürk'ün verdiği önemin başarısına katkı sağlayarak camileri bir propaganda alanı olarak kullanmıştır. Camilerin etkin bir şekilde kullanılması, öz Türkçe kelimelerin halk arasında daha hızlı yayılmasına yardımcı olmuştur. Hem din görevlisi hem de Arapça uzmanı olarak, Yaltkaya dil devriminin Türkçeyi kelime açısından zenginleştirdiğini ve Arapça etkisinden büyük ölçüde kurtardığını ifade etmiştir: “Nitekim bu dünkü dilimizde son eklerin –sofisklerin- çokluğuna rağmen, Arapçanın -ı nisbet -i sinin manalarını karşılayacak bir tek ekimiz yoktu. Dil devriminin en kıymetli verimlerinden biri bunun yerine “selsal= el, al” eklerini bulması ve yaratması olmuştur”.⁵⁴⁶ Birçok çeviri çalışmasıyla dil devrimine önemli destek sağlayan Şerafettin Yaltkaya, sanatla haşır neşir bir aileden gelmiş ve müzik çalışmalarının yapıldığı bir ortamda yetişmiştir. Kültür tarihimize dair önemli çalışmalar yapmış olan Yaltkaya, eserlerinde sanatla ilgili konulara da yer vermiştir, bu belki de sadece az bir miktar olabilir. Örneğin, Ebu el-Reyhan Biruni'nin "Kisab el-Cemahir fi el-Cevahir" adlı eserini Arapça'dan Türkçe'ye çevirmiştir. Bu tercüme eserin önsözünde, Yaltkaya "hat" sanatına olan ilgisini ifade etmiştir.⁵⁴⁷ Yaltkaya'ya göre, bir toplumun etkili bir biçimde ifade edebilmesi için en temel sanat dallarından biri "tiyatro"dur. O, Türk toplumunun bu sanata gerektiği kadar ilgi göstermediğini savunmuş ve tiyatronun devlet tarafından desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁴⁸ Müziğe olan ilgisinden dolayı ilahi bestelemesi,⁵⁴⁹ Şerafettin Yaltkaya'nın ilgisini hat sanatına göstermesi ve tiyatronun ihmal edilmemesi gerektiğini savunması bir kenara, en fazla sanata olan ilgisini edebiyat alanında gösterdiği söylenebilir. Bazı araştırmacılar, Yaltkaya'nın eserlerini bir “şair” olarak nitelendirmekte ve edebiyatla ilgilendiğini belirtmektedir.⁵⁵⁰ Yaltkaya'nın yaşarken yayınlanmamış, el yazısıyla yazılmış bir şiir kitabı da bulunmaktadır.⁵⁵¹ Yaltkaya, çocuklar için yazdığı şiirlerin yanı sıra İslam öncesi Arap Edebiyatı üzerine de

⁵⁴⁴ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 11-12.

⁵⁴⁵ Camilerdeki imam hatiplerin Türkçe'yi nasıl kullanması gerektiği ve din görevlilerinin dil devrimine sağlayabilecekleri faydalar hakkında Yaltkaya'nın düşünceleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yaltkaya, “Benim Dinim”, Ankara, 1943, 5-17.

⁵⁴⁶ Yaltkaya, “Yat Yahut Yağmur Taşı”, *Gündüz Dergisi* 1/3 (1936), 67-68.

⁵⁴⁷ Ebu el-Reyhan Biruni, “Kisab el-Cemahir fi el-Cevahir”, çev. Şerafeddin Yaltkaya, *Türkiyat* 5 (1926), 1-2.

⁵⁴⁸ Yaltkaya'nın tiyatroya duyduğu ilgi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaltkaya, “Haluk'un Defteri”, *Beyan'ül-Hak* 6/117, (1327d), 2143-2144.

⁵⁴⁹ Yaltkaya'nın rast makamında bestelediği “Sabah, Öğle, İkinci” isimli bir ilahisi mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dilaver, “M. Şerafeddin Yaltkaya Hayatı ve Eserleri”, *Ürgüp Dergisi* 57, 37-38.

⁵⁵⁰ Yaltkaya'nın edebiyatçı ve şair kimliği hakkında bkz. İ. Işık, “Şerafeddin Yaltkaya”, *Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi* 9 (2006), Ankara, Elvan Yayıncılık, 3805. Yaltkaya'nın edebiyat ve şiir çalışmalarına örnek gösterilebilecek eser için bkz. Yaltkaya, “Benim Dinim”, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, (1943).

⁵⁵¹ Yaltkaya, “Solgun Çiçekler”, düz: Önder Göçgün, İstanbul, Araştırmalarımız neticesinde “Solgun çiçekler” isimli bu çalışmanın, edebiyat tarihçisi ve öğretim üyesi Önder Göçgün tarafından 2001 yılında kitaplaştırılarak Denizli Pamukkale Üniversitesi Kütüphanesi'ne armağan edildiği bilgisine ulaştık. İstanbul'da basımı gerçekleştirilmiş kitabın yayımevi belirtilmemiştir.

çalışmıştır. Bu çalışmalar arasında özellikle Almanca'ya da çevrilen Arap şair İmriül Kays'a ait "Yedi Askı (Muallâka)" adlı şiir kitabını Türkçe'ye çevirmesi öne çıkmaktadır.⁵⁵² Yaltkaya'nın İslam öncesi Arap Edebiyatı hakkında genel bir değerlendirme yaptığı, uzun bir makalesi de bulunmaktadır.⁵⁵³ Yaltkaya'ya göre, İslam'ın ortaya çıkmasından sonra Arap toplumu daha çok tefsir ve siyer yazmıştır. Bu nedenle şiirin en parlak dönemi Arap toplumunda Cahiliye dönemidir.⁵⁵⁴ Yaltkaya'nın dil devrimine olan destekleyici tutumu, Arapça'ya olan hâkimiyeti sayesinde Türkçe içinde yerleşmiş Arapça kelimelerin kullanımının azalmasına katkıda bulunmuştur.

3.1.5. Yaltkaya'nın Çağdaş Eğitim Kurumlarının Oluşturulması Çalışmalarına Bakışı

Şerafettin Yaltkaya, II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim sorunlarına çözüm arayışında olmuş ve bu konuda yazılar kaleme almıştır. Bu dönemde Maarif Nezareti'ne gönderdiği makale, büyük yankı uyandırmıştır. Yaltkaya'nın yazısında, ülkedeki eğitim sorunlarının ele alınması ve farklı dillerde tercüme çalışmalarının yapılabilmesi için bir "komite" oluşturulmasını önerdiği görülmektedir. Bu komite aracılığıyla eğitimle ilgili tüm konuların tartışılması ve yabancı dil eğitiminin erken yaşlarda başlaması gerekliliği üzerinde de vurgu yapmıştır: “Biz diyoruz ki, Maarif Nezaretinde Arap lisanından merhub bir heyet teşkil edilecek olursa hüdalgayeye varan bir zarureti aliyemize, sefaleti ruhiyemiz izale ve tedavi edildiği gibi hiç kimse mütesir olmayarak kütüphane-i milliyemize her gün kesb-i mürüvvet etmeye doğru yol alacak ve kemali şevk ile millete hizmete müheyya olan erbab-ı lisan dan istifade hâsıl olacaktır. Kütüphanelerde uyuyan ve kütüphaneyi İslamiye içerisinden bugün istifade-i amiye mucib bir kitap bulunduğu halde o dahi tercüme olunmalıdır ki, kitabı diniyemizde bu gibi pek çok asar-ı şerife bulunduğunu söylemek lüzumu yoktur. Adi mektep kitaplarından başlayarak mekteb-i aliye kadar giden bir ihtiyaç bulunmaktadır. Avrupalılar bugünkü mekteb-i irfanını Yunancadan tercüme ettirmeye başlayarak ulaşmadı mı? O halde teşkil olunacak bir encümen tercüme hususi ehemmiyet gösterecek ve milli irfanımız neşvü nema bulacak. O maarif encümeninde birçok mevzu da istişare olunmalı. Tercüme için yalnız bizim ile yaşayan vatandaşlarımızdan Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca vesair vakıf zatlardan mürekkebe bir encümen teşkil olunması pek mühimdir. İlmi kıymete haiz pek çok asar tab ettirilirse hakikatta Maarif Nezareti gayet mühim ve âli bir iş görmüş olur”.⁵⁵⁵ Şerafettin Yaltkaya, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yazdığı eserlerde, kadınların eğitim görmesi gerektiği konusunda İslam Tarihi'nde yaşananlardan örneklerle fikirlerini dile getirmiştir. İslam'ın öğretmenlik yapabilen Müslüman kadınlara izin verdiğini, bu konuda Hazreti Ayşe'nin yaşamından örnekler sunarak açıklamıştır. Yaltkaya, kadınların günlük yaşamın içinde aktif rol alabileceğini ve eğitim alanında erkeklerden geri durmaması gerektiğini vurgulamıştır: “Abdullah bin el-Kasım'ın rivayeti vakileriyle Hazreti Muaviye, marifiyle hutbelerinin belîği olması hususunda Resullahtan sonra Hazreti Ayşe validemizden daha ala fevkide zat görmediğini beyan buyurur. Hazreti Ayşe, Cemel vaka'sında muharebe başlamazdan evvel (Basra) da bu muharebeye iştiraklarının sebebini izahen söylemiş oldukları hutbeleri dahi hem fevkalade belîğ ve hem âlemi İslam'daki mevki' muallâlarıyla mütenasib amirane ve hakimanedir. Peygamber zişanımızın zevcesi ve birinci halifemiz (Ebubekir-i Sıddık) ın kerimesi olan bu validemiz hakkikat-ı İslamiyeyi herkesten iyi öğrenerek hayatın ve dinin her safhasında ümmeti irşad ediyor ve hakikaten bir ana ve mürebbi oluyorlar idi”.⁵⁵⁶ II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim ve öğretim alanında, yabancı uzmanlardan da destek alınmıştır. Bu çerçevede, özellikle dikkat çekici bir adım, İngiliz pedagog İsaabel Fry'ın İstanbul'daki kız okullarının eksikliklerini belirten bir rapor hazırlanmasının yolunu açmıştır.⁵⁵⁷ Rapor, yalnızca fiziksel eksiklikler değil, aynı zamanda öğretmen yetersizlikleri, müfredat revizyonunun gerekli olduğu, yabancı dil eğitiminin çağın gerisinde kaldığı

⁵⁵² Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İmriül Kays, “Yedi Askı (Muallâka), çev. Şerafeddin Yaltkaya, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi. Şerafeddin Yaltkaya, İmriül Kays hakkında Milli Mücadele yıllarında bir makale de kaleme almıştır. Makale için bkz. Yaltkaya, “Ankara Bir Şair”, *Dergâh* 2/16 (1337), 5-7.

⁵⁵³ Arap, Türk ve Batı Edebiyatlarının kıyaslandığı bu makale hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yaltkaya, “Arap Edebiyatı”, *Bilgi* 1/4, (1329c), 364-398.

⁵⁵⁴ Yaltkaya, “Mütenebbi'den Evvel Şiir”, *Darü'l-Fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası* 4/3-4, (1925d), 221-222.

⁵⁵⁵ Yaltkaya, “Ankara Bir Şair”, 7-9.

⁵⁵⁶ Yaltkaya, “Haluk'un Defteri”, 1118-1119.

⁵⁵⁷ Kız Mektepleri Hususunda Bir Mütalaa-i Mühimine (18 Kânunusani 1909). *Tanin* 167, 1.

gibi konuları da içermiştir. Raporunda ayrıca, İstanbul'daki kız okullarında çalışacak Avrupalı öğretmenlerin en az beş yıl boyunca Türkiye'de kalması önerilmiştir; bu öneri, yerel eğitimcilerin durumunu anlamak açısından önemlidir. İsaabel Fry'nin raporuyla Yaltkaya'nın Maarif Nezareti'ne sunduğu makale arasında dikkate değer benzerlikler bulunmaktadır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşları dönemleri, Osmanlı Devleti'nin pek çok alanında olduğu gibi eğitimde de ilerlemeyi engellemiştir. Ancak, 1914'te Darü'l-Fünun'da kız öğrencilere yönelik ilk dersler verilmeye başlanmıştır. Sağlık bilgisi, tarih, pedagoji ve kadın hakları gibi konuların öğretilmesi müfredatın bir parçası haline gelmiştir. 1920'ye kadar Darü'l-Fünun'da kız öğrencilere yeni şubeler açılmış veya farklı fakültelere katılma imkânı sunulmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı döneminde Yaltkaya, kendi kafasına sarığı takarak halkın arasına karışmış ve vaazlarında topluma nasihatlerde bulunmuştur. Bu dönemde yaygın olan kız çocuklarının eğitilmemesi anlayışına karşı çıkarak, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkesin eğitim hakkına sahip olması gerektiğini savunmuştur: “*Ana karnındaki kız çocuğunu oğlan çocuğuna çevirme kudretiniz var mı? Hepsi Allah'ın merhametiyle olan işlerdir. Nihayet insan eşref ve ekmel bir mahlûktur. Erkekler kadar kızlarında hayat ve eğitim görme hakları vardır. Müslümanlık hayat dinidir. Çocuklarınızı birbirinden ayırmamaya özen gösterin. Çocuklarımıza yapacağımız iyi muamele ve helal yolda rızık temini için gayret gösterme hatta bu yolda düşünmek dahi bazı günahlarımıza kefarettir. İslamiyet'in emrettiği manayı tam kavrayarak dünya nimetlerinden kızlarımızı mahrum etme hakkımız bulunmamaktadır. Şeriatımız hiçbir vakit ne içtimai ne ahlaki ve hatta ne de bedii tam bir menfaati tahrim etmiş değildir. O halde pek çok yararı bulunan okullara, babalar evlatları arasında ayırım yapmadan göndermeli ve yavrularını okutmalıdır*”.⁵⁵⁸ Tüm yaşamı boyunca eğitim ve öğretim faaliyetlerine büyük bir ilgi gösteren Yaltkaya, çocuklar için hazırladığı "Benim Dinim" adlı kitabıyla dikkat çekti. Bu eser, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in görev yaptığı dönemde, köy enstitüleri dâhil olmak üzere okulların kütüphanelerine ulaştırıldı.⁵⁵⁹ Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleştirilen eğitim ve öğretim çalışmalarının etkisiyle, Yaltkaya, Türk milletinin gelecekte de tıpkı tarih boyunca olduğu gibi önemli bilim insanları yetiştireceğine inanmıştır: “*İlimlerin en büyük mümesilleri içinde Türklerin bulduklarını söyleyebiliriz. Kur'andan sonra müslümlerce yeryüzünde en sahih kitap el-sahih diye hadisleri toplayan ve muhaddislerin şahı addedilen zat Buharalı bir Türktür. Kuranın en ince niteliklerini ilk ve son defa Müslümanlık âlemine bildirmiş olan Zemaşeri bir Türktür. Fıkıhta başlı başına bir mektep teşkil etmiş olan (Ülemayı Maverâünnehir)'i Türkler teşkil etmektedirler. Kelamda dahi Türklerin büyük rolleri vardır. Kelam mümesillerinin en büyüklerinden biri olan İbn el-Haşid Feragane hükümdar zadelere biridir. Devlet ve milliyemiz son dönemlerde maarifteki icraatlar vesilesiyle yine böylesine zatlar yetiştirmeye muktedir görünmektedir*”.⁵⁶⁰

3.1.6. Yaltkaya'nın Türkçe İbadet Konusundaki Görüşleri ve Çalışmaları

Türkiye'de ana dilde ibadet ve din dilinin millileştirilmesi tartışmaları II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren önem kazanmıştır. Bu bağlamda, Şerafettin Yaltkaya da II. Meşrutiyet Dönemi'nde bu tartışmalara katılmıştır. Yaltkaya, bu konudaki fikirleri nedeniyle hem din bilginleri hem de daha sonraki dönemlerde devlet yetkilileri tarafından başvuru bir isim olmuştur. Yaltkaya, Allah'a ibadet etmenin asıl önemli olduğunu ve İslam'da ibadetin tek bir dile sınırlanmaması gerektiğini savunmuştur. Ona göre, İslam dini dil yerine anlam ve niyete önem verir. Ana dilde ibadet tartışmalarına ilk olarak daha küçük ölçekte tefsir veya meal çalışmalarıyla katılmıştır. Özellikle İslam alimi Fahr-i Razi ve onun tefsiri üzerine görüşlerini paylaşmıştır. Yaltkaya, Fahr-i Razi'yi Kur'an-ı Kerim'in Türkçe meal ve tefsir çalışmalarının lideri olarak tanımlamıştır.⁵⁶¹ Fahr-i Razi ve Kopernik gibi düşünürler, ilerleyen uygarlıkla birlikte Kur'an-ı Kerim'in derinliğinin daha iyi anlaşılacağına inanmışlardır. Bu nedenle, Şerafettin Yaltkaya da bu düşüncüyü desteklemiştir. Ona göre, bilim ve teknolojinin daha da ilerlemesi gereklidir, çünkü Kur'an-ı Kerim'in tefsiri tam anlamıyla yapılabilmesi için bu ilerlemenin sağlanması gerekmektedir.⁵⁶² Türkçe Kur'an çalışmalarında

⁵⁵⁸ Yaltkaya, “Mütenebbi'den Evvel Şiir”, 351-352.

⁵⁵⁹ M. Ergün., “Hasan Ali Yücel'in eğitim ve kültür politikası”, *AfyonKocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 3.

⁵⁶⁰ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 70.

⁵⁶¹ Yaltkaya. M.Ş., “İbn Sinan'ın Basılmamış Şiirleri”, *Büyük Türk Filozofu ve Tıp üstadı İbn Sina* (36 makale), İstanbul, 1502.

⁵⁶² Yaltkaya, “İbn Sinan'ın Basılmamış Şiirleri”, 1500.

Fahr-i Razi'nin takip ettiği yaklaşımı şu şekilde ifade etmiştir: *“Fahr-i Razi allamesinin yaptığı Kur'an tefsirinin kıymeti beşeriyeti medeniye tekâmül ettikçe, fen ulûmları geliştikçe anlaşılacaktır. Şems düzeneği keşif edildikçe Kur'an'da yer alan şemsiye ayetleri daha bir değer bulmuştur.”*⁵⁶³ Yaltkaya, II. Meşrutiyet Dönemi'nde namaz surelerinin anlamlarını açıklayan çeşitli yazılar kaleme almıştır. İbn Sina'nın İhlâs Suresine dair Arapça yazılarını Türkçe'ye tercüme ettiği çalışmanın giriş ve sonuç kısımlarında, yerel dilde ibadet konusundaki düşüncelerini Cumhuriyet'in ilanından tam 13 yıl önce rahatça dile getirmiştir. Yaltkaya, Kur'an-ı Kerim'in mutlak bir tefsirinin mümkün olmadığına inanmış ve İbn Sina gibi bir bilginin dahi yaptığı tefsirin toplumsal gelişme ile geçerliliğini kaybedebileceğini ve her dönemde yeni bir meal ya da tefsir yazmanın gerekebileceğini belirtmiştir: *“Yunanistan usul-ı felsefeyesinin me'haz ve menşeyini tahkik etmeyeceğiniz lakin maat-teessüf şunu söylemek isteriz ki, bugün bile ilm-i tefsir ilm-i tevhit celail-i ulumu İslamiyedeki şezerat felsefeye Yunanlılardan tevarüs edilmiş olan an'anat-ı bi manadır. Bin seneden beri asla islah edilmeyen kitaplarımız zekâmızın hala nazariyat-ı kadime içinde boğup mevtemahkûm etmektedir. Asr-ı hazır medeniyetin müesser irfanından olan ilmin amele tatbiki yani söze hayat vermek şarkta pek az nazar-ı itibara alınmış, daha doğrusu mahiyet-i amel hakkıyla takdir olunmamıştır. İşte bu nazariyatın bizde en ileri müessislerinden olan İbn-i Sina'da bir padişahın pek çok kitabı nefise ve nadire-yi havi olan kütüphanesinde her gün doya doya mütalaaya muvaffakiyet bahtiyarlığa nail olmağla gündün güne malumatı tevsi ediyor. Tevsi ettikçe büyük bir iştiyakla çalışıyordu. Öyle ki, bu bahtiyarlıktan uzak kalan şehir Fergana'yı dahi artık geçiyordu. Fakat amel ile tetviç olunmayan bu mütalaat-ı nazariye asıl maksadı temin ediyor muydu? Heyhat! Yalnız kendisinden bin sene evvel yetişmiş olan Yunan feylesoflarına hayrul halef yapıyordu. Mamefih biz bugün bu nazariyat vadilerinde racil olduğumuzu görmemek küstahlığında bulunmuyoruz. Şarkta olduğu kadar garp Darülfünunlarında da külliyyatı senelerce ittihaz olunan feylesofumuz İbn-i Sina'nın tahrir eylemiş olduğu resailden (tefsiri sure-i İhlâs) nam eserini tasrifat-ı lazıma ile lisanımıza tercüme ediyorum. Ta ki ebney-i lisanımızca da, bu büyük zekâ, sure-i şerife-i mezkurenin ilhamat-ı kutsiyesi anlaşılabilir. Şunu da ilave etmek isterim ki, felsefe daima tebdil muharrik edebilir. Her şeyde bir ledünniyet aramak mümkün olduğundan bir taşın sükûtundan bile bir destur çıkarılır. Belki kâinatta her hadise bir nispet-i dâhilinde vuku bulmaktan olduğundan beşeriyeti edvar tekâmülünde bu kavanin-i tabiyeden her hangisine atf-ı ehemmiyet ederse felsefede o noktadan takip olunur. Dehayı beşeriyetin icramı semaviyeye tekvinatı arziyenin natm ve müessiri olmak sıfatını atf ettiği zamanlarda ve mabetteki mezhabın şeklini gaipten vuku bulan ihbarata tevfiğ için hendese mesailinin en muğlâklıklarıyla uğraşanlar o vaktin feylesoflarıydı... Kadim ve ezeli olan kelam-ı ezeli ve vahyi semadanidir. Hakikati Kur'aniye her zaman sabit ve muallâ kalacaktır. Ancak büyük feylesofumuzun yazmış olduğu sure-i celile-i ihlâsın bizim için büyük bir kıymeti vardır.”*⁵⁶⁴ Yaltkaya, ana dilde ibadet konusundaki tartışmalara Balkan Savaşları sonrasında pek dâhil olmamıştır. Bu konuya karşı gösterdiği sessizliğin temel sebebi, şüphesiz Anadolu'nun ardı ardına yaşadığı olumsuz gelişmelerdir. I. Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarında Yaltkaya, bazı ayetlerin Türkçe tefsirini yapmıştır. Bu çalışmaların amacı, zorlu koşullarda halkı harekete geçirip moral desteği sağlamaktır. Cumhuriyet'in ilk iki yılında Yaltkaya, kelam ilmine dair yazılarında bazı ayetlerin Türkçe tefsirlerine yer vermiştir.⁵⁶⁵ Ancak 1930'lara gelindiğinde Şerafettin Yaltkaya, Türkçe'ye dayalı ibadetin destekçisi olan din bilginlerinin önde gelen ismi olmuştur. Yaltkaya, 1934 yılında önemli bir makale yazarak ezan ve hutbenin Türkçe olarak okunabileceğini, ayrıca namazın da bazı ayetlerin Türkçe çevirileriyle kılınabileceğini ileri sürmüştür. Bu kısa makale, İsmail Hakkı İzmirli ile birlikte yazılmış ve Hikmet Bayur'un isteği üzerine hazırlanmıştır. Ancak bu makale, her iki yazarın ölümünden sonra 1958 yılında yayımlanmıştır. Hikmet Bayur, ana dilde ibadet tartışmalarının yeniden gündeme gelmesiyle Yaltkaya ve İsmail Hakkı İzmirli'nin makalesini Belleten Dergisi'nde Türk okuyucusuyla buluşturmuştur. Yaltkaya ve İsmail Hakkı İzmirli'nin ortak çalışmasında hem ezanın Türkçe olarak okunmasının hem de namazın Türkçe dilinde kılınmasının dini açıdan sakıncasının olmadığı şu şekilde ifade

⁵⁶³ Yaltkaya, “İbn Sinan'ın Basılmamış Şiirleri”, 1501.

⁵⁶⁴ Yaltkaya, “İslam'da Gaye ve Emel”, 21-23.

⁵⁶⁵ Yaltkaya'nın 1923 ve 1924 yıllarında İslam akaidine dair düşüncelerini beyan ettiği ve bazı ayetlerin Türkçe tefsirini yaptığı makaleleri şunlardır: Yaltkaya, “Mesele-i İla-2”, *Mihrap* 1/5, (1340a), 106-108; Yaltkaya, “Mesele-i İla-3”, *Mihrap* 1/5 (1340b), 140-143; Yaltkaya, “Mesele-i İla-4”, *Mihrap* 1/6 (1340c), 170-175.

edilmiştir: “*Namazın başlangıcında dahi İmam Ebu Hanife’ye göre Arapçadan başka her hangi bir dille Allah zikredilerek mesela (Tanrı Uludur...) demek caiz olur. Çünkü Ala Suresinin 15. Ayetinde (Rabbinin adını anar anmaz namaza durdu) ayetiyle sabit olduğu vech üzere namazın başlangıcından maksut olan, Tanrı’nın anılmasıdır. Bunun ise hiçbir dile ihtisası yoktur. Tanrı’yı herhangi bir dil ile anmak diğer bir dil ile anmaya müsavidir. İmamı Azam’ın şakirdlerinden Hasan bin Ziyad’dan rivayete göre, Acemce ezan okunduğu takdirde halk ezan okunduğunu anlayacak olursa bu caizdir; anlamayacak olursa caiz değildir. Çünkü ezandan maksat namaz vaktinin gelmiş olduğunu halka bildirmektir*”.⁵⁶⁶ Şerafettin Yaltkaya ve İsmail Hakkı İzmirli, birlikte yaptıkları çalışmada, Kur’an’ın sadece bir dile indirgenerek okunmasının bazı sorunları beraberinde getireceğini dile getirmişlerdir. Bu düşünceye dayanarak, namazda surelerin Türkçe okunmasının ve hutbelerin halka Türkçe olarak sunulmasının İmam-ı Şafî dışında başka hiçbir İslam âliminin karşı çıkmadığını vurgulamışlardır: “*Kur’an önden gelip geçen Peygamberlerin kitaplarında Arabî değildi. Kesilen bir hayvanın kesildiği esnada çekilen besmele herhangi bir dille çekilmesi icma ile caiz olduğu gibi; namazda dahi herhangi bir dil ile olursa olsun Kur’anı kıraat caiz olmuş olur. Ebu Bekir Razi’ye göre Kur’anı bir dilden başka bir dile naklolunmak Kur’anı Kur’an olmaktan çıkarmaz. Yalnızca İmamı Şafiye göre Kur’anı namazda Arapça dışında başka bir lisan ile okumak caiz değildir. Bu konuda Hanefî imamları arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Netice: İmamı Azama göre Arapçadan başka herhangi bir dil ile namazın başlangıcında Tanrı’yı anmak namazın içinde Kur’anı ve kaidelerde teşehhütleri okumak ve Cuma günleri hutbe irat etmek caiz olur*”.⁵⁶⁷ İslam tarihinde meydana gelen pek çok olaya aşina olan Yaltkaya ve İsmail Hakkı İzmirli, ana dilde ibadetin mümkün olduğuna dair eski dönemde gerçekleşmiş bazı uygulamaları da referans olarak görmüşlerdir. Yaltkaya ve İsmail Hakkı İzmirli, Kur’an-ı Kerim’in Arapça dışında başka bir dilde de okunabileceğini ileri sürmek adına İran tarihinde yaşanmış bir olaya dikkat çekmişlerdir: “*İranlılar Selman’dan sonra Kur’anın birinci suresi olan Fatihâ’yı Acemce yazıp kendilerine göndermelerini istemişler. Selman’da bu sureyicemce yazıp kendilerine göndermiş ve bunlar dilleri Arapça’ya yatıncaya kadar Fatihâ’yı Acemce okumuşlardır. İşte Ebu Hanife namazda Kur’an’ın Arapça’dan başka bir dil ile okunmasının caiz olduğunu bununla istidlal etmiştir*”.⁵⁶⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı görevini yürüttüğü dönemde, ana dilde ibadet projesinin özellikle Türkçe hutbe konusundaki gelişimine büyük destek sağlayan Yaltkaya, bu projenin Türkçe hutbe ayağına büyük ilgi göstermiştir. Yaltkaya, başkanlık dönemi boyunca yayımlanan ilk kitabında, kendisinden önceki dönemlere kadar yapılan Türkçe hutbe çalışmalarını yetersiz bulunduğunu ifade ederek, imam hatiplerin rehberlik etmesi amacıyla kendi eserini oluşturduğunu belirtmiştir: “*Cuma günleri hatipler tarafından okunmak üzere Reisliğimiz ilk def’a 1927’de Türkçe bir hutbe mecmuası neşretmiş ve bunu 1936’da (Yeni Hutbelerim) adlı ikinci bir hutbe mecmuası takip etmişti. Bunun gibi vaizlerimize kılavuzluk etmek üzere bir va’z mecmuası yazılmış lüzumu hissedilmiş olmakla bu ihtiyacı karşılamak için yazılmış olan Va’azlar’ın ilk kısmı bu isimle neşr olunmuştur. Va’azlar her şeyden önce bir program bir kılavuzdur*”.⁵⁶⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı görevini üstlendiği dönemde, Türkçe hutbelerin gelişimi için önemli bir adım atan Yaltkaya, Cumhuriyet Tarihi’nde bu alanda yayımlanan en geniş içerikli kitabı yazmıştır. Kitap, 76 farklı hutbeyi içerir ve tamamı Yaltkaya’nın kendi yazdığı metinlerdir. Ona göre, hutbenin gerçek amacı lisan değil, halkın anlayabileceği bir dille rehberlik etmektir.⁵⁷⁰ Yaltkaya, Cuma ya da bayram hutbelerinde hatibin minberden inmeden önce sadece “*İnnellahe ye’mürü bil adli vel ihsani...*” ayetini Arapça okumasını yeterli bulmuştur. Yaltkaya, Diyanet İşleri Başkanlığı sürecinde, hutbenin diğer bölümlerinin Türkçe olarak okunmasının dinen bir engel teşkil etmediğini ifade etmiştir. Aynı dönemde, İsmet İnönü, Türkçe namazın edası için Yaltkaya’dan bir çaba içerisine girmesini talep etmiştir.⁵⁷¹ Yaltkaya, fazlasıyla kırk altı namaz ayetini Türkçe anlamıyla detaylı bir biçimde incelemiş ve bu çalışmayı gerçekleştirmiştir. Bu çabalarına tanık olan

⁵⁶⁶ M. Ş. Yaltkaya ve İ.H. İzmirli, “Kur’anın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması”, *Bellekten* 22/88, (1958), 602-603.

⁵⁶⁷ Yaltkaya ve İzmirli, “Kur’anın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması”, 604-605.

⁵⁶⁸ Yaltkaya ve İzmirli, “Kur’anın Türkçe Tercümesiyle Namazda Okunması”, 604.

⁵⁶⁹ C.A. Köksal, “M. A Köksal”, Çağlayan Matbaası, İzmir, (2007), 17.

⁵⁷⁰ Yaltkaya, “İslam’da Gaye ve Emel”, 16.

⁵⁷¹ İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı makamı ile olan irtibatları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. E. Torun, “II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları, Değişimin İlk İşaretleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 29, (2002), 143-159.

Mustafa Asım Köksal, o zamanlarda Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde görev yapan bir memurdu. Mustafa Asım Köksal, sözlü anılarında Yaltekaya'nın karakteri ve ana dilde ibadete olan bakış açısına dair aşağıdaki ifadeleri kullanmıştır: “*M. Şerafeddin Yaltekaya'nın akidesi sağlam, Peygamberimize bağlılığı çok kuvvetli idi. Peygamberimizi salât ü selamsız, ashabını da diline almazdı. Hastalığının müsaadesizliğine rağmen son günlerine kadar namazını bırakmamıştır. Bazen güzel ve hikmetli bir söz söyler veya orijinal fikir beyan eder, sonra: Bu sadece kırk yıl kitabında yazar başka bir yerde bulunmaz derdi. Bu sözünü de şunu demek isterdi: Benim gibi kırk yıl sürekli okuya okuya insanda hikmetli ve parlak düşünceler meydana gelir. Bunları hiçbir kitapta aynen bulmak mümkün değildir, ancak kırk yıl okuyuşun muhassalasıdır. Şerafettin Yaltekaya, İzmirli İsmail Hakkı ile birlikte, Kur'anın tercümesiyle birlikte namaz kılmaya fetva vermişlerdir. Kendisi bu işte kullanılmak üzere tercüme ettiği 46 kadar kısa sureyi de daktilo ettirme vazifesini şahsıma yaptırdı. Yaltekaya bir gün yanımdan geçerken, Asım Bey, bu tercüme işi hayırlı ise ne ala, ama şayet vebali varsa ikimizde yandık buyurdu. Efendim ben sadece daktilo ediyorum deyince gülüp yoluna devam etti. Konuyla fetvaya dair bir gün yaptığımız bir sohbet, kendisinin Kur'an tercümesiyle namaz kılmadığını, şahsi bakımdan Türkçe ibadete kail olmadığını, bu fetvayı veriş sebebinin ileride, nesillerin Kur'anı unutmamalarını ve tercümesi ile olsun onunla alakalarının devamlılığını sağlamak olduğunu ifade etmiştir.*”⁵⁷² Şerafettin Yaltekaya, 46 namaz ayetinin Türkçe anlamlarını daktilo ile yazdırıp Mustafa Asım Köksal'a sunmuş, fakat bu çeviriler İsmet İnönü tarafından olumlu karşılanmamıştır. Bu özel tefsir çalışması sonradan tekrar ele alınmamış ve sonuç olarak ne olduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.⁵⁷³ Ancak, bu durum, Yaltekaya'nın bir entelektüel olarak görüldüğünü ve Cumhurbaşkanı tarafından önemli bir görevde görevlendirilmesinin, Yaltekaya'nın fikirlerinin değerli olduğunu gösterdiğini vurgulamaktadır. Ana dilde ibadet projesinin Cumhuriyet Dönemi'ndeki başlıca savunucusu ve uygulayıcısı Atatürk'tür. İsmet İnönü, zorlu bir dönemde Cumhurbaşkanlığı yapmış olsa da devrim ilkelerine bağlı kalarak ana dilde ibadet çalışmalarını devam ettirmiştir. Şerafettin Yaltekaya, II. Meşrutiyet Dönemi'nden itibaren yazılarında Türkçe ibadeti desteklemiş ve bu görüşünü Mütareke yıllarında ve Atatürk Dönemi'nde sürdürmüştür. Ancak, Yaltekaya'nın en büyük destekçisi olduğu dönem Diyanet İşleri Başkanı olarak görev yaptığı yıllardır. Atatürk'ten sonra, Türkçe ibadet çalışmalarının ilerlemesi için en büyük çaba sahibi din adamı Yaltekaya olmuştur. Yaltekaya'nın Diyanet İşleri Başkanı olarak Türkçe ibadet çalışmalarını desteklemesi, İsmet İnönü'nün bu alanda ilerlemesini kolaylaştırmıştır.

Yaltekaya, Türkçe ibadete iki farklı perspektiften yaklaşmıştır. Öncelikle, Yaltekaya'ya göre Kur'an-ı Kerim, öncelikli olarak anlamıyla öne çıkar ve ayetlerin okunuşu belirli bir dile sıkıştırılmaz. Arapça dışındaki dillerde Kur'an-ı Kerim okumanın anlam kaymasına yol açmadığını savunmuştur. İslam'ın esas alınan kolaylık (yüsr) prensibi gereği herkes, kendi diliyle Kur'an-ı Kerim ayetlerini okuyabilir. Bu ilk yaklaşımın ötesinde, Yaltekaya, ana dilde ibadet meselesini dil devriminin doğal bir sonucu olarak görmüştür. Bu düşünceden yola çıkarak, yazılarında dini terimlerin Arapça yerine Türkçe karşılıklarını kullanmıştır. Dinî bilgisi ve Arapça yetkinliğine rağmen, tüm Kur'an-ı Kerim'i ya da tefsiriyle ilgili bir çalışma yapmamıştır. Sadece belli ayetler ve sureler üzerine anlam arayışında bulunmuştur. Bununla birlikte, Tek Parti döneminde, kaleme aldığı eserlerle Türkçe hutbelerin sayısını artıran din adamı kimliğini kazanmıştır.

Şerafeddin Yaltekaya, Türkçe ezan, sala ve kamet uygulamalarının uygulanmaya başladığı dönemde, Diyanet İşleri Başkan Yardımcılığı pozisyonuna atanmıştır. Bu kritik zaman diliminde, Yaltekaya'nın bu önemli göreve atanmasında, devrimlere karşı takındığı duruşunun etkisi büyük olmuştur. Yaltekaya, 19 Kasım 1938 tarihinde Atatürk'ün Dolmabahçe Sarayı'ndaki cenaze namazını Türkçe olarak yönlendirmiş ve namaz öncesinde kameti de Türkçe okumuştur. Atatürk'ün fasıl heyeti şefi Hafız Yaşar Okur, Yaltekaya'nın yönettiği bu namazı hatıralarında şu şekilde anlatmıştır: “*Diyanet Reisi Şerafeddin Yaltekaya, otomobilin içinden, başında sarığı olduğu halde çıktı. Hemen karşıladım. Muhafız bölüğü kumandanı bey'in odasına aldım. Biraz sonra namaza başlamak üzere kesif (kalabalık) bir cemaatle, Saray'ın salonunda Diyanet Reisi Şerafeddin Yaltekaya, Ata'mın sandukasının başına geçti ve bende arkasında durmakta idim. Şerafeddin Yaltekaya'nın işaretini üzerine, yüksek sada ile namaza başlamak üzere iken, Allah için namaza, Meyyit için duaya, Uyun imama, ey hazirun! Diyanet Reisi, yüksek sada ile: Tanrı uludur diye namaza başladı ve bende o tekbirleri*

⁵⁷² C.A. Köksal, “Mustafa Asım Köksal”, Çağlayan Matbaası, İzmir, (2007), 22, 24.

⁵⁷³ D. Cundioğlu, “Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi”, Kitabevi Yayınları, İstanbul, (1998), 263-264.

alarak yaşlı gözlerimle sevgili Ata'ma son vazifemi ifa ettim".⁵⁷⁴ Yaltkaya, Atatürk'e yönelik yüce bir sorumluluk taşıdığı görevde, Türkçe tekbir ve ana dilde ibadet pratiğine sağladığı destekle tutumunu sergilemiştir. Ana dilde ibadet çabaları esnasında, Yaltkaya gibi din adamlarının yaklaşımları, uygulamaların halk arasında kabul görmesini etkilemiştir.

SONUÇ

Farklı konu başlıklarında eserler veren Yaltkaya, İslam felsefesinden Türk-İslam kültür tarihine, kadın haklarından sosyolojiye, eğitim meselelerinden ibadet dilinin yerleştirilmesine ve siyasi konulara kadar geniş bir yelpazede yazılarını sunmuştur. Cumhuriyet Dönemi boyunca en üretken düşünürlerden biri olarak öne çıkmıştır. Yeni bir Müslüman ve Türk kimliğinin oluşturulmasında tarihi ve kültürel temellere önemli destek sağlamıştır. Yaltkaya'nın öğretmenliği, yayınlanan yazıları, kitapları ve çevirileri sayesinde ülkede aydın bir çevrenin oluşumuna katkı sağlamıştır. Türk modernleşmesinin gelişimindeki dini kaynakları kullanması nedeniyle Yaltkaya'nın gelişmelere karşı tutumu her zaman merak uyandırmıştır.

Yaltkaya, İslam düşünce geleneğinde önemli bir figür olarak dikkat çeker ve özellikle Allah anlayışı ile dinde yenileşme düşünceleriyle bilinir. Yaltkaya'nın Allah anlayışı, İslam'ın temel öğretileri ve geleneksel inançlarla uyumlu bir şekilde gelişmiştir. Dinin temel taşı olan tevhid inancını vurgulamış ve Allah'ın birliği konusunu derinlemesine ele almıştır. Ona göre, dinin temel ilkesi olan Allah'ın birliği, tüm peygamberlerin görevi olan bu ilkeyi insanlara iletme ve yerleştirmektir. Bu nedenle Yaltkaya, Allah'ın birliğine ve varlığına dair kesin ve mantıklı argümanlar sunmuş, Kuran ve hadislerden yola çıkarak Allah'ın varlığına olan inancın insanlar için kaçınılmaz bir sonuç olduğunu açıklamıştır.

Mehmed Şerafeddin Yaltkaya, önceki âlimlerin düşüncelerini derinlemesine kavramış, felsefe, mantık ve diğer sosyal bilim dallarından elde ettiği bilgilerle kelâm, tefsir, fıkıh gibi alanlarda sahip olduğu bilgileri ustalıkla birleştirmiştir. Özellikle felsefe ve mantıkla kelâm ilmini örnek bir şekilde entegre etmiştir. Felsefe ve mantık alanından elde ettiği özgür düşünce yeteneği sayesinde hem Allah'ın birliği ve varlığı hem de sıfatları gibi konuları akli delillerle açıkça ortaya koymuştur. Akli delilleri nakil ile destekleyerek, akıl ve nakli mükemmel bir uyum içinde kullanmıştır.

Mehmet Şerafeddin Yaltkaya'nın Allah anlayışı, İslam'ın temel öğretileriyle uyumlu ve çağının düşünsel akımlarına duyarlı bir şekilde gelişmiştir. Dinin temel ilkesi olan tevhid inancını vurgularken aynı zamanda dinin toplumsal boyutta güncellenmesi gerektiğini savunmuş, bu düşünceleriyle İslam düşünce tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Yaltkaya'nın çalışmaları hem geleneksel din anlayışının derinleştirilmesine hem de dinin toplumsal rolünün güncellenmesine katkıda bulunmuştur.

Yaltkaya, aynı zamanda dinde yenileşme düşüncelerine önem veren bir düşünürdü. Özellikle ictima-i ilm-i Kelâm ve dönemin sosyal gelişmeleriyle uyumlu düşünceleri, onun dinin toplumsal boyutta güncellenmesi gerektiğine olan inancını yansıtır. Kendisi, dini inançların sosyal olaylarla özdeşleştirilmesini savunmuş ve dinin toplumda birlik ve beraberliği desteklemesi gerektiğine inanmıştır.

Dini konularda fikrîsel karışıklıkların hüküm sürdüğü bir dönemde yaşayan Yaltkaya, hayatını dinin anlaşılmasına adanmış bir kişidir. Vakit zaman yenilikçi ve orijinal düşüncelerin taraftarı olarak öne çıkan Yaltkaya, zaman zaman da İslam'ın ilk dönemlerine geri dönme isteğiyle düşüncelerini ifade etmiştir. Türk-İslam geleneğini göz önünde bulundurduğumuzda, Yaltkaya'nın fikirlerini anlamak daha da açıklayıcı olur. Aynı zamanda Türk milliyetçiliği konusunda da hassas olan Yaltkaya, Türklerin İslam anlayışının önemli temsilcilerinden biri olduğunu söylemek yerinde olur.

Yaltkaya, ana dilde ibadet alanında Türk modernleşmesinin önemli bir parçası olan çalışmalara büyük destek vermiştir. Bu desteği sağlamışken, özentiye dayalı bir yaklaşım sergilemek yerine, çağın ruhuna uygun bir şekilde hareket etmiştir. Ziya Gökalp'in ana dilde ibadetin modernleşmenin bir şartı olduğunu savunduğu düşüncesini, Yaltkaya'nın da paylaştığı görülmektedir. Yaltkaya'nın Türkçe ibadet çalışmaları, rastgele

⁵⁷⁴ H. E. Cengiz, "Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik Riyaset-i Cumhur İnce Saz Heyeti Şefi Binbaşı Hafız Yaşar Okur'un Anıları (1924-1938)", Ankara, Müzik Ansiklopedisi Yayınları, (1962), 124-126. Yaşar Okur anılarında, Atatürk'ün cenaze namazını kırdıran kişinin Şerafeddin Yaltkaya olduğunu ifade ederken, aslında o zamanki durumu yanıltmıştır. Gerçekte o dönemde Yaltkaya, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı olarak görev yapıyordu.

olmayan, düzenli bir ilerleme kaydetmiştir. İlk adımlarını gençlik yıllarında atmış olduğu küçük surelerin Türkçe tercümeleriyle atan Yaltkaya, zaman içinde 1930'lu ve 1940'lı yıllarda daha kapsamlı ve olgunlaşmış çalışmalara yönelmiştir. Yaltkaya, Türkçe hutbe konusundaki dini izinleri aynı zamanda Türkçe Kur'an-ı Kerim, namaz ve ezan uygulamalarına da dayandırmıştır. Kendisinin kaleme aldığı yüzlerce hutbe ile 1928'de yayımlanan "Dini Islah Beyannamesi"nde belirtilen hutbelerin dünyevileştirilmesi yaklaşımını uygulamıştır. Yaltkaya, Kur'an-ı Kerim'in kutsallığının kelamından ziyade manasından geldiği yorumunu desteklerken, İsmet İnönü'nün direktifiyle gerçekleştirdiği 46 namaz suresinin Türkçe çevirileri üzerine çalışması ise II. Dünya Savaşı'nın koşulları nedeniyle sonuçsuz kalmıştır.

Farklı konu başlıklarında eserler veren Yaltkaya, İslam felsefesinden Türk-İslam kültür tarihine, kadın haklarından sosyolojiye, eğitim meselelerinden ibadet dilinin yerelleştirilmesine ve siyasi konulara kadar geniş bir yelpazede yazılarını sunmuştur. Cumhuriyet Dönemi boyunca en üretken düşünürlerden biri olarak öne çıkmıştır. Yeni bir Müslüman ve Türk kimliğinin oluşturulmasında tarihi ve kültürel temellere önemli destek sağlamıştır. Yaltkaya'nın öğretmenliği, yayımlanan yazıları, kitapları ve çevirileri sayesinde ülkede aydın bir çevrenin oluşumuna katkı sağlamıştır. Türk modernleşmesinin gelişimindeki dini kaynakları kullanması nedeniyle Yaltkaya'nın gelişmelere karşı tutumu her zaman merak uyandırmıştır.

KAYNAKÇA

1. BARTHOLD, V. V. "Orta Asya Türk Tarihi", çev. Hüseyin Dağ, Ankara: Divan Kitabevi, (2015).
2. BAYKARA, Tuncer. "Türk Kültür Tarihine Bakışlar". Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
3. BAYRAM, İbrahim. "Şerefeddin Yaltkaya'nın İsbât-ı Vâcib Anlayışı", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 16/03 (2018), 597-627.
4. BERKES, Niyazi. "Teokrazi ve Laiklik", Adam Yayınları, İstanbul, (1997).
5. CENGİZ, Halil Erdoğan. "Yaşanmış Olaylarla Atatürk ve Müzik Riyaset-i Cumhur İnce Saz Heyeti Şefi Binbaşı Hafız Yaşar Okur'un Anıları (1924-1938)", Müzik Ansiklopedisi Yayınları, Ankara, (1962).
6. CÜNDİOĞLU, Düccane. "Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi", Kitabevi Yayınları, İstanbul, (1998).
7. ENGİZEK, Bünyamin. "Mehmet Şerefeddin Yaltkaya'nın İçtimâî İlm-i Kelâm" Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (2012).
8. ER, Hamit. "İstanbul Dârulfunun İlahiyat Fakültesi Mecmuası Hoca ve Yazarları", İslâm Medeniyeti Vakfı, İstanbul, (1993).
9. ERBAŞ, Ali. "Çağımızda Sosyal Değişme ve İslam", Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, (2002).
10. ERGÜN, M. *Atatürk devri Türk eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, (1982).
11. ERTEN, Veli-Küçük, Hasan, "Cumhuriyet Devrinde Din Eğitimi, Din Müesseseleri ve Din Âlimleri", TÜRDAB Basım Yayım Limited Şti, İstanbul, (1976).
12. GÖKALP, Ziya. "Şiirler ve halk masalları Ziya Gökalp külliyyatı-1", Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara, (1977).
13. GÜLER, İlhami. "Allah'ın Ahlakiliği Sorunu", Ankara Okulu Yayınları, Ankara, (2011).
14. KARA, İsmail. "TDV İslâm Ansiklopedisi 43, TDV Yayınları, Ankara, (2003).
15. KAZANCIGİL Aykut. "Ord. Prof. Mehmet Şerefeddin Yaltkaya (1879-1947) Hayatı ve Çalışmaları (10)", Tıp Tarihi Araştırmaları, İstanbul, (2001).
16. KOLOĞLU, Orhan. "İslam'da Başlık", Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, (1978).
17. KOP, Kadri Kemal. "Atatürk Diyarbakır'da", Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, (1938).

18. KÖKSAL, Asım Cüneyd. “Mustafa Asım Köksal”, Çağlayan Matbaası, İzmir, (2007).
19. KUNTER, Hâlim Baki. “Birgi’de Ulucami”, Ülkü (3. Seri), *Halkevleri ve Halkodaları Dergisi* I/2 (1947), 11-13.
20. SİNANOĞLU, Abdülhamit. “İslam Düşüncesinin İki Kurucu Önderi İmam Ebu Hanife ve Vasıl b. Ata”, Rağbet Yayınları, İstanbul, (2012).
21. SÜMERTAŞ, Burhan. “Mehmed Şerafeddin Yaltkaya’nın (1879-1947) Târîh-i Kur’ân-ı Kerîm’i Üzerine Bir Değerlendirme”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39, (2013), 337-362.
22. TANÖR, Bülent. “Kurtuluş Kuruluş”, Çağdaş Yayınları, İstanbul, (2006).
23. ÜLKEN, Hilmi Ziya. “Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi”, Ülken Yayınları, (1998), 515.
24. ÜSTEL, Fusun. “İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği”, *Türk Ocakları 1912-1931*, İletişim Yayıncılık, İstanbul, (2010).
25. YALTKAYA, M. Şerafeddin. “Dini Makalelerim”, Ankara, (1944).
26. YALTKAYA, M. Şerafeddin. “Hatiplik ve Hutbeler”, Maarif Kitabevi, İstanbul, (1946).
27. YALTKAYA, M. Şerafeddin. “Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin”, *Mihrap Dergisi* 1 (1924), 866-872.
28. ----- (1935c). İbni Sina’nın Tıbdan Bir Urcuzesi, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, Cilt: 1, No: 4, 128.
29. ----- (1936a). İbn Sina’nın Tıptan Bir Urcuzesi, *Türk Tıp Tarihi Arkivi*, 1(1), 127-19.
30. ----- (1936b). Türklere Dair Arapça Şiirler, *Türkiyat Mecmuası*, 5(12), 12, 13.
31. YESEVİ, Çağla Gül. “Definion and Classiffication of Nationalism”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 117-118.
32. ZURCHER, E. J. “Turkey: A Modern History”, I. B. Tauris, London, (2007).

(36)

Fidan İSAZADE⁵⁷⁵

COVID-19 PANDEMİSİNİN MALİ KRİZ, YOKSULLUK, GIDA VE BESLENME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ÜZERİNE İNCELEME⁵⁷⁶

REVIEW ON THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON FINANCIAL CRISIS, POVERTY, FOOD AND NUTRITION

ÖZ

COVID-19 salgını çağımızın en önemli ve zorlu engelini temsil ediyor. Başlangıçtaki halk sağlığı felaketi, Büyük Buhran'dan bu yana dünya çapındaki en derin ekonomik krize dönüştü. Krizin ciddiyeti, sürdürülebilir kalkınmada son beş yılda elde edilen tüm başarıların yanı sıra önceki Binyıl Kalkınma Hedefleri kapsamında kaydedilen ilerlemenin önemli bir bölümünü tehlikeye atıyor. Salgın herkesi etkilese de etkileri eşit dağılmıyor. Kriz, hem uluslararası hem de kendi içlerinde önceden var olan eşitsizlikleri ön plana çıkardı ve daha da kötüleştirdi. Bunun etkisi, şu anda büyümelerinde gerileme yaşamaya karşı en savunmasız olan ülkeler ve nüfuslar için en zararlı oldu. Kriz aynı zamanda mega trendleri de çeşitli şekillerde etkiliyor. Örneğin, sınırlamaların getirilmesi çevrimiçi çalışmanın artmasına neden oldu ve bu da ekonominin dijitalleşme sürecini hızlandırdı ve ek teknolojik ilerlemeleri teşvik etti. Ancak tüm görevlerin çevrimiçi yollarla tamamlanamayacağını ve hızlı internet bağlantısının varlığının önemli ölçüde farklılık gösterebileceğini unutmamak önemlidir. Bu, COVID-19 ikileminin dijital kaynaklara erişimdeki eşitsizliği daha da kötüleştirdiğini ve eşitsizliğe katkıda bulunduğunu gösteriyor. Olumlu bir bakış açısıyla bakıldığında, ekonomik faaliyetlerde azalma yaşanmış, bu da sera gazı emisyonlarının yanı sıra hava ve su kirliliğinin de azalmasına yol açmıştır. Biyoçeşitlilik olumlu yönde değişti. Ancak ekonomik toparlanma sürecinde doğa ve iklim ön planda tutulmazsa elde edilen faydalar geçici olabilir. Krizin ciddiyeti ne olursa olsun kurumlarımızı, ekonomik ve sosyal yapılarımızı, davranışlarımızı ve faaliyetlerimizi yeniden değerlendirmek için önemli bir fırsat sunuyor. Bu, onları sürdürülebilir kalkınmaya sağlam bir şekilde yönlendirmek amacıyla onları önceki durumlarını aşacak şekilde yeniden yapılandırılmaya olanak tanıyor. Pek çok hükümet, sorunun çözümüne yönelik kararlı ve yenilikçi önlemler ve kapsamlı girişimler uygulamaya koydu. Bu, sorunun çözümü için olumlu bir işaret olabilir, ancak bu çözüm yalnızca eski duruma geri dönmeyi gerektirmemelidir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi, COVID-19, ekonomi, modern dönem, kriz.

ABSTRACT

The COVID-19 epidemic represents the most significant and formidable obstacle of our era. The initial public health catastrophe has evolved into the most profound worldwide economic downturn since the Great Depression. The crisis's severity jeopardizes all the accomplishments made in sustainable development during the last five years, as well as a significant portion of the progress accomplished under the preceding Millennium Development Goals. Although the epidemic impacts everyone, its effects are not distributed evenly. The crisis has brought to the forefront and exacerbated pre-existing disparities both among nations and within them. The impact of this has been most detrimental to countries and populations that are now most vulnerable to experiencing setbacks in their growth. The crisis also impacts megatrends in several manners. For instance, the imposition of limits has led to an increase in online work, which in turn has expedited the process of digitizing the economy and fostered additional technological advancements. However, it is important to note that not all tasks can be completed by online means, and the availability of fast internet connection varies significantly. This indicates that the COVID-19 dilemma is worsening the disparity in access to digital resources and contributing to inequality. From a positive perspective, there has been a reduction in economic activity, leading to a decrease in greenhouse gas emissions as well as air and water pollution. Biodiversity has had a positive change. Nevertheless, if the economic recovery process does not prioritize nature and climate, the benefits achieved may be temporary. Regardless of the severity of the crisis, it presents a significant chance to reassess our institutions, economic and social structures, behavior, and activities. This allows us to reconstruct them in a way that surpasses their previous state, with the aim of firmly redirecting them towards sustainable development. Several governments have implemented decisive and innovative measures and extensive initiatives in addressing the problem. This may augur favorably for a solution to the issue, but that solution should not merely entail a restoration of the previous state.

Keywords: Pandemic, COVID 19, economy, modern era, crisis.

⁵⁷⁵ Ph.D candidate, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ali Koçman Kültür Sanat Sitesi Kat:1, 48000 Kötekli / MUĞLA, e-mail: isazade1994@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9542-8514

⁵⁷⁶ Bu makale 2021 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde, Prof. Dr. Mehmet YÜCE'nin danışmanlığında yürütülen "COVID-19 Pandemisinin Kamu Maliyesi ve Kalkınma Üzerindeki Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Çin'de ortaya çıkan ve daha sonra tüm dünyaya yayılan koronavirüs hastalığının yeni türü olan COVID-19'un başlangıcından bu yana, pandemi 1 milyonun üzerinde ölümlerle ve 2020'de küresel ekonominin yüzde 4,3 oranında önemli bir daralmasıyla sonuçlandı. Pandemi ekonomik bir felaketi hızlandırdı ve milyonlarca kişi için yaygın işsizliğe yol açtı. Küresel ekonomide üretimde önemli bir düşüş yaşandı ve bu durum neredeyse tüm ekonomilerde negatif büyümeyle sonuçlandı. 2019'un sonlarında ortaya çıkmasına rağmen salgının yansımaları günümüze kadar devam ediyor. Pandemiye karşı bir aşının geliştirilmesine rağmen kesin bir çözüm sunamadı ve Kovid-19 salgını birçok ülkede etkilerini yoğunlaştırmaya devam etti. Mevcut yeterli bilgi eksikliği göz önüne alındığında, devam eden bu salgının süresi belirsizliğini koruyor. Pandeminin etkisi sağlık sektörünün ötesine geçti ve genel ekonomiyi etkiledi. Kovid-19 salgını, 2007-2008 küresel mali krizinden daha önemli ve geniş kapsamlı bir etkiye sahip oldu. 2020'nin ilk yarısından bu yana küresel ekonomide ciddi bir bozulma yaratarak dünya çapındaki ekonomik operasyonları etkili bir şekilde durdurdu (Bayramlı vd., 2021; Aliyev, 2020).

Salgının başta sağlık alanı olmak üzere toplumun çeşitli yönleri üzerindeki yansımalarını araştırmak için çok sayıda çalışma yapılmış ve halen devam etmektedir. Bu tez öncelikle salgının ticaret ve kalkınma üzerindeki olumsuz yansımalarını ve bu yansımaları hafifletmeye yönelik uygulanan Maliye Politikasını inceleyecektir. Salgın, küreselleşmenin bütünleşik küresel yapısının yarattığı karşılıklı bağımlılık ve kırılabilirlik nedeniyle, küresel ekonominin ana arterlerini oluşturan birbirine bağılı seyahat bağlantıları ve ulaşım koridorları aracılığıyla dünya çapında hızla yayıldı. Zaten zayıf olan dünya ekonomisinin toparlanmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkan Kovid-19 salgını nedeniyle dünya çapındaki ekonomik durum daha da kötüleşti ve daha da kırılabilir hale geldi (Aliyev, 2021).

1. Covid-19 Pandemisi Nedeniyle Oluşan Mali Kriz Ve Pandeminin Yoksulluk Üzerine Etkisi

COVID 19 nedeniyle oluşan küresel borsa çöküşü 20 Şubat 2020'de başladı, ancak krizin ekonomik yönleri 2019'un sonlarında gerçekleşmeye başlamaktaydı. Bütün dünyada pandemi zamanı finansal piyasalar büyük etkiler yaşadı. Oluşan bu kriz 1929'daki krizi gölgesinde bıraktı. 24-28 Şubat tarihleri arasında dünya çapındaki borsalar 2008 mali krizinden bu yana en büyük bir haftalık düşüşlerini bildirdiler ve böylece bir düzeltmeye girdiler. Mart ayının başlarına kadar küresel piyasalar, büyük dalgalanmaların meydana gelmesiyle son derece oynak hale geldi. 9 Mart'ta çoğu küresel piyasa, özellikle COVID-19 pandemisi ve Rusya ile Suudi Arabistan liderliğindeki OPEC ülkeleri arasındaki petrol fiyatı savaşına tepki olarak ciddi daralmalar bildirdi (Baghirov & Sarkhanov, 2023).

Kara Pazartesi'nden üç gün sonra, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki hisse senetlerinin %9'dan fazla düşmesi nedeniyle Kara Perşembe gününde, başka bir düşüş oldu. Wall Street, 1987'deki Kara Pazartesi'den bu yana en büyük tek günlük yüzde düşüşünü yaşadı ve Borsa Italiana'nın FTSE (Financial Times Menkul Kıymetler Borsası) MIB'si yaklaşık %17 düşerek Kara Perşembe'nin en kötü etkilenen piyasası oldu. Bu süre zarfında, tüm G7 ülkelerinde ve G20 ülkelerinden 14'ünde bir gösterge borsa endeksinin ayı piyasalarında olduğu ilan edildi (Ajayi vd., 2020; Sarkhanov, 2022; Calligaris vd., 2020).

Politika yapımcılar için çok önemli bir endişe, krizin yoksulluk üzerindeki etkisi ve bunun her yerde yoksulluğun tüm biçimlerine son verilmesinde hedefe ulaşılmasına yönelik etkileridir. Farklı çalışmaların yapılması krizin oluşturduğu yoksul kesimin durumuna olan etkini tahmin etmişti. Mayıs 2020'deki Birleşmiş Milletler temel tahminleri, pandeminin bir sonucu olarak küresel üretimin yüzde 3,2 azalacağını ve küresel düzeyde aşırı yoksulluk içindeki insan sayısının 2020'de 34,3 milyon artacağını ve bu oranın yaklaşık olarak Afrika'yı hesaba katacağını öne sürdü. Artışın yüzde 56'sı küresel anlamda gerçekleşen minimize edilmiş ekonomik düşüş belirlendiğinde realize edilen tahminler kabul edilmiştir (ILO, 2020) Tahminler 80 milyondan 40 milyona ineceğini anlatıyor. Yapılandırılmış araştırmalar pandeminin yoksul kesim içerisinde yeni katmanların yaranmasına zemin oluşturdu. Küresel alanda yoksul kesim üzerine yapılandırılan tahminler hedef noktaya ulaşmada zorluklar yarattı. Pandemiden önce yoksulluk oranının 35% -den düşmesinin ardından, bu kesimin azaltılmasına yönelik esaslı etkinlikler kaydedildi, 1990'da 2015'te yüzde 10'a ve 2018'de yüzde 8,6'ya. Pandemi sonucunda küresel yoksulluk oranınının 2020'de yüzde 8,8 olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler arasında, yüksek kırılabilirliklere ve şoklara uyum sağlama, tepki verme konusundaki sınırlı kapasiteleri nedeniyle, özellikle Afrika ve En Az Gelişmiş Ülkelerde, pandeminin yoksulluk oranları üzerindeki etkisinin şiddetli olması beklenmektedir (tablo 1). Afrika, küresel nüfusun yaklaşık yüzde 13'ünü oluşturuyor, ancak 2020'de küresel aşırı yoksulluğun yüzde 50'sinden fazlasını oluşturmuştur.

Krizin, özellikle Afrika ve az gelişmiş ülkelerde, yoksulluğa bağlı olarak öngörülen yüksek etkisine katkıda bulunan faktörlerden biri, bu ekonomilerdeki sosyal koruma ve işgücü programlarının eksikliğidir. Bu durum, savunmasız gruplar üzerindeki etkinin hafifletilmesini zorlaştırmaktadır. Bu tahminler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

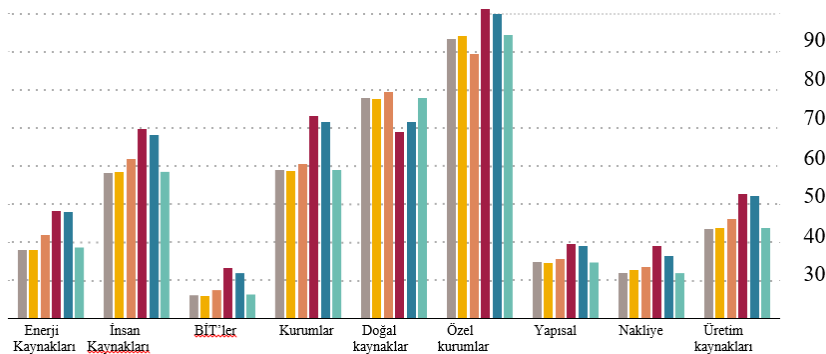
Tablo 1: Pandemi nedeniyle 2020'de aşırı yoksulluk oranlarında tahmini değişiklikler

	Çalışan sayısı oranındaki değişiklik (yüzde)	Yoksul sayısındaki değişim (milyon)
Doğu Asya ve Pasifik	0.21	4.41
Avrupa ve Orta Asya	0.23	1.16
Latin Amerika ve Karayipler	0.55	3.58
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	1.22	4.91
Diğer yüksek gelir	0.01	0.07
Güney Asya	1.25	23.28
Sahraaltı Afrika	2.74	31.17
Az gelişmiş Ülkeler	3.16	33.4
Toplam Dünya	0.16	68.57

Kaynak: UNCTAD (2020).

Pandeminin oluşturduğu ekonomik ve mali krizin yoksul kesim üzerindeki etkini yumuşatma, savunmasız grupların bu şokların olumsuz etkilerini hafifletmesine, orta ve uzun vadede daha iyi bir zeminin sağlanmasına yardımcı olmak için sosyal koruma ve işgücü programlarına erişimin benimsenmesini ve geliştirilmesini gerektirir. Krizin kırılabilir gruplar üzerindeki olumsuz sosyoekonomik etkisini azaltmak ve ekonomilerin daha hızlı ve daha iyi bir şekilde toparlanmasını sağlamak için, özellikle gelişmekte olan ülkelerde evrensel sosyal koruma planlarının benimsenmesi çağrılarını bu arka planda yeniden gündeme getirdi. Pandeminin yayılma alanını azaltmaya yönelik sulu alana erişmekte gelişmiş ülkeleri zor durumda bıraktı. Küresel anlamda suya erişimde ırelileyişler yapılandırılrsa da tam anlamda tesisler kurulmuştur. Bu yönde hedef noktaya ulaşımın yavaşlaması kriz olgusunun belirli orantıda ağırlaştığını belirtmektedir (ILO, 2020).

Grafik 1: UNCTAD Üretken Kapasiteler Endeksi: En az gelişmiş ülkeler ve diğer gelişmekte olan ülkelerin puanları, 2018

Kaynak: UNCTA (2020)

Krizin görünmez yüzünü etki altında salan politik eğilimler hedefe ulaşma konusunda ikili ilişki kabullendi. Emtia alanlarının büyüme orantısını tetikleyen fiyatlandırma sebebi sürdürülebilir garanti durumunu oluşturmadı. Endeks sonuçlarının bir analizi, Afrika'daki ülkelerin ve LCD'lerin (az gelişmiş ülkeler) nispeten zayıf üretim kapasitelerine sahip olduğu yönündeki yaygın görüşü desteklemektedir. Bu, pandemiye yanıt verirken politika yapımcıların gündeminde üretken kapasiteler oluşturmanın üst sıralarda olması gerektiği anlamına geliyor (Alibabalu, 2022; Acar, 2020).

Afrika ve LCD'lerdeki çoğu ülke, büyüme kaynakları olarak büyük ölçüde madencilik sektörlerine bağımlıdır. Emtia alanları büyüme orantısını tetiklediği zaman, fiyat durumundaki değişkenlik sebebiyle, sürdürülebilir durum garantilenmedi. Bu bağlamda, özellikle imalatta üretken kapasitelerin oluşturulması yoluyla Afrika ve EAGÜ'lerdeki büyüme kaynaklarının genişletilmesine ihtiyaç vardır. Pandemi başlıca enerji, insan kaynakları, bilim-teknoloji, özel sektör, yapısal transformasyon, nakliye gibi sahaları etkiledi. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerde insan sermayesi yatırımlarının kalkınma etkisini en üst düzeye çıkarmak için eğitim kalitesini artırmaya ve eğitim müfredatının ilgili ulusal kalkınma planlarında belirtilen ihtiyaçları yansıtmasını sağlamaya yönelik politikalara ihtiyaç vardır.

2. Covid-19 Pandemisinin Gıda Ve Beslenme Üzerindeki Etkileri

COVID-19 bir solunum yolu hastalığıdır ve gıda yoluyla doğrudan bulaşma kanıtı yoktur (FAO, 2020). Yine de virüs ve sınırlama önlemlerinin gıda güvenliği, beslenme ve gıda sistemleri üzerinde yaygın etkileri var. COVID-19'un yayılmasıyla ilgili devam eden belirsizliğin bir sonucu olarak, bazı ülkeler karantina ve fiziksel mesafelendirme politikaları izliyor. Bu önlemler, ekonomik aktivitede ciddi bir düşüşe ve tedarik zincirlerinin işleyişinde bozulmaya yol açarak, gıda sistemlerini, gıda güvenliğini ve nüfusun beslenmesini dolaylı olarak etkileyen yeni eğilimleri tetikledi.

2.1. Pandemi Sürecinin Gıda ve Beslenme Güvenliği Üzerindeki Etkisi

Gıda sistemleri, gıda güvenliği ve beslenme, yeni tamamlayıcı ve birbirini güçlendiren trendlerden etkilenir; bunlar özellikle gıda dağıtım zincirlerindeki aksaklıklar, gelir ve geçim kaybı, artan eşitsizlik, sosyal koruma programlarının işleyişindeki aksaklıklar, değişen gıda ortamı ve yerel gıda fiyatlarındaki dalgalanmaları etkilemektedir (Aliyev & Suleymanov, 2023; Clapp & Mousley, 2020).

Ek olarak, virüs ve evrimi hakkındaki yüksek derecede belirsizlik göz önüne alındığında, gelecekte gıda güvenliğine ve beslenmeye yönelik, gıda sektörünün verimliliğinin azalması ve gıda üretiminin azalması gibi tehditler ortaya çıkabilir ve bu tehditlerin kapsamı, ciddiyetine ve gelişimine bağlı olacaktır (Laborde vd., 2020). Koronavirüs pandemisine yönelik alınan kontroller yukarıdaki Şemada sunulmuştur. Burada oluşan yapılar, pandeminin gelişiminin doğasına ve ilk, orta vadeli ve potansiyel uzun vadeli sonuçlarına bağlıdır.

2.2. Covid-19 Pandemisi Nedeniyle Oluşan Gıda Krizinin Yoksul Kesim Üzerinde Etkisi

COVID-19 pandemisi dünya çapında dramatik insan yaşamının kaybına yol açtı ve halk sağlığı, gıda sistemleri ve iş dünyası için benzeri görülmemiş bir meydan okuma sunuyor. IFPR (2020)'ye göre pandeminin neden olduğu ekonomik ve sosyal bozulma yıkıcı: on milyonlarca insan aşırı yoksulluğa düşme riski altındayken, şu anda yaklaşık 690 milyon olduğu tahmin edilen yetersiz beslenen insan sayısı yıl sonuna kadar 132 milyona kadar artabilir. Kayıt dışı ekonomi çalışanları, çoğunluğun sosyal korumadan ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişimden yoksun olması ve üretken varlıklara erişimini kaybetmesi nedeniyle özellikle savunmasızdır. Alınan karantina önlemleri zamanı gelir kazanma araçlarının tam aksine, toplumun ekser kesimi beslenme endişesi durumuna geldi.

Koronavirüs bütün gıda ve buna benzer sistemleri etkiledi. Ülkeler arası sınır alanlarının kapanması, yurt dışına ihracatla bağlı problemler, ithalat ve ihracatın dayandırılması nedeniyle, ticari anlamda problemleri artırdı. Bunlarla eşdeğerde, pandemi, tarım ve tarıma dayalı olan sektörleri de etkiledi. Geçimini sağlayanlar işlerini kaybettikçe, hastalandıkça ve öldükçe, düşük gelirli ülkelerdekiler, özellikle de küçük ölçekli çiftçiler ve yerli halkları içeren en marjinal nüfuslar, milyonlarca kadın ve erkeğin gıda güvenliği ve beslenmesi en

sert vuruşla tehdit altına serdi. Genel düzeyde, birçok tarım işçisi harcamaları kendi hesabına yapmaktadır. Kısıtlamalardan dolayıylaysa, mahsulünü sata bilmeyen çiftçilerde zorluklarla karşılaşılıyor. Çiftçilerin harcamaları kendileri yaptığı için düşük gelirle savunmasız işçi çalıştırıyordu. Dünya genelinde göçmen kısmının barınma ve yaşam alanında karşılaştığı zorunluklar nedeniyle bu şartlar dahilinde çalışmak mecburiyetinde kılındı. Bu nedenle, göçmen kesim hem savunma hem de mali anlamda oldukça büyük zorunlukları kendinde bulundurmaktadır (Aliyev, 2023; Sarkhanov & Muradzada, 2023; Cohen de Morus vd., 2020) Birincil üreticilerden gıda işleme, nakliye ve sokak satıcıları da dahil perakende gıda satışıyla uğraşanlara kadar tüm tarım-gıda çalışanlarının güvenliğini ve sağlığının yanı sıra daha iyi gelir ve korumayı garanti etmek, hayat kurtarmak ve halk sağlığını korumak insanların geçim kaynakları ve gıda güvenliği için kritik öneme (Akbarov & Cafarova, 2021; Mengoub, 2020). Pandeminin oluşturduğu kriz gıda tehlikesizliğinin yanı sıra, sağlık ve işçi güvenliğini de kendinde oluşturdu. Burada, başlıca husus, çalışanların sağlık durumunun yanı sıra, onların çalışma hukuklarının muhafazasını içermektedir.

Hayat ve geçim kaynaklarını kurtarma hususunda hareket ve sosyal durumun küresel sağlık alanına yönelik gelişmiş etkenlere sahip mali geliri kendinde bulundurmalıdır. Bu husus, daha çok, gençler ve yaşlı kesim üzerinde daha büyük etki etmektedir. Mali ücreti düşük olan kadınlar bu bağlamda özellikle dikkat noktasında olmalıdır. Nakit transferleri, çocuk ödenekleri ve sağlıklı okul yemekleri, barınma ve gıda yardımı girişimleri, istihdamı sürdürme ve kurtarma için destek ve mikro, küçük ve orta ölçekli işletmeler de dahil olmak üzere işletmeler için mali yardım dahil olmak üzere farklı destek biçimleri kilit öneme sahiptir. Şimdi, özellikle yükselen ve gelişen dünyada, özellikle toplumlarımızdaki en savunmasız kişilerle küresel dayanışma ve destek zamanı pandeminin iç-içe geçmiş sağlık, sosyal ve ekonomik etkilerinin üstesinden ancak birlikte gelebilir ve halihazırda elde edilmiş kalkınma kazanımlarının potansiyel kaybıyla birlikte, uzun süreli bir insani ve gıda güvenliği felaketine dönüşmesini önleyebiliriz.

Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri tarafından yayınlanan Politika Özetinde belirtildiği gibi, bu fırsatı daha iyi bir şekilde inşa etmek için kabul etmeliyiz. Temel gıda güvenliği ve yetersiz beslenme sorunlarının ele alınmasına, özellikle kırsal ekonomide daha fazla ve daha iyi işler yoluyla kırsal yoksullukla mücadeleye, sosyal korumanın herkese yaygınlaştırılmasına, güvenli göç yollarını kolaylaştırmaya ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasını teşvik etmeye öncelik verilmelidir (UNCTAD, 2020a).

2.3. Covid-19 Pandemisinin Bütçe Üzerinde Etkisi

Günümüzde COVID-19 pandemisinin ulusal ekonominin durumu, özellikle de bütçe sistemi üzerindeki etkisini dikkate almak gerekiyor. Bütçe güvenliğine yönelik önemli bir tehdit listesi vardır (yüksek düzeyde hükümet bütçe açığı, yüksek miktarda kamu borcu, devletin sosyal yükümlülüklerinde artış, enflasyon ve devalüasyon dalgaları vb.). Bununla birlikte, Covid-19 pandemisi nedeniyle dünyanın karşı karşıya olduğu sorunlar, ülke ekonomilerini önemli ölçüde etkilemiş, başta bütçe sistemi alanında olmak üzere ekonomik güvenliğin tüm bileşenlerinin istikrarını sarsmıştır. Dünya'da pandeminin neden olduğu kriz sistemik hale geldi (sanayi üretiminde kalıcı bir düşüş, ekonomik aktivitede bir düşüş, ihracatta ve ticaret dengesizliklerinde kademeli bir düşüş ve bunun sonucunda konsolide bütçe gelirlerinde düşüş ve bütçe açığındaki artış). Bunun için, bütçede güvenliğin sağlanması, hayat standartının artırılması, tehlikesizlik becerilerinin maksimuma kaldırılması hem sosyal hem de kültürel anlamda, kalkınma orantısını öncelik eden faktör (Baldwin & Weder di Mauro, 2020).

Genellikle, uygun bütçe güvenliğinin sağlanmasına yönelik sistemin yaratılması hem sosyal hem de ekonomik anlamda, para ve mali piyasaların yanı sıra, ekonomiyi de artı yönde etkilemeli olacaktır. Geçen yıl, devlet KOBİ ve küçük işletmelere sağlık ve benzeri yönden destek uyguladı. Devletin uyguladığı bu önlemler, daha önceden belirlenmiş olan politika amaçlarını geçicide olsa, askıya almış oldu. Ancak, öngörülen değişiklikleri dikkate alan, bütçe güvenliği düzeyinin etkin stratejik planlamasına dayalı dengeli bir maliye politikası, kamu maliyesinin sağlam bir temele oturtulması için bir fırsat sağlayacak ve aşırı makroekonomik belirsizliğe uyum sağlamaya olanak sağlayacaktır.

SONUÇ

COVID-19 pandemisinin finansal kriz, yoksulluk, gıda ve beslenme üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışma, salgının yarattığı büyük sorunu ele almaktadır. Pandemi ciddi bir ekonomik daralmaya neden oldu ve hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde durumu ciddi şekilde kötüleştirdi. Bununla birlikte, negatif sonuçların yanı sıra pandemi aynı zamanda hava ve su kirliliğinin azalmasına, biyoçeşitliliğin iyileşmesine de yol açmıştır. Önemli bir nokta, pandeminin dijital kaynaklara erişimdeki eşitsizlik gibi mevcut sorunları daha da kötüleştirdiğidir. Araştırma aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmaya geçiş amacıyla kurumların, ekonomik ve sosyal yapıların, davranışların ve faaliyetlerin yeniden değerlendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Araştırma ayrıca pandeminin küresel piyasalar üzerindeki etkisini ele almaktadır, bu da birçok ülkede hisse senedi piyasalarının çökmesine ve ciddi ekonomik kayıplara neden olmuştur. Pandeminin yoksulluk üzerindeki etkisi de milyonlarca insanın yaşam koşullarının kötüleşmesi bağlamında ele alınmaktadır, özellikle ekonomik krizlere uyum sağlama imkanlarının sınırlı olduğu gelişmekte olan ülkelerde. Pandemi ayrıca gıda sistemini ve beslenmeyi önemli ölçüde etkilemekte, tedariklerde ve ürün fiyatlarında aksaklıklara neden olmaktadır. Önemli bir nokta, pandemi koşullarında fakir ailelerden gelen kadınlar ve çocukların özellikle savunmasız kalmasıdır.

Yukarıdakileri dikkate alarak, araştırma, COVID-19 pandemisi tarafından yaratılan krizin sonuçlarıyla mücadele etmek için geniş çaplı önlemler ve yenilikçi girişimler gerektiğine varmaktadır. Ancak, sorunun çözümünün eski durumu geri getirmekle sınırlı olmaması, sürdürülebilir ve dirençli bir gelecek oluşturmaya odaklanması gerektiğini belirtmektedir.

KAYNAKÇA

1. Acar, Y. (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Faaliyetlerine Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 7-21.
2. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 567).
3. Alibabalu, S.S., & Sarkhanov, T. (2022). Geopolitics and Geoeconomics of the Eastern Mediterranean Gas Conflict: Analysis of Turkey's Policy, *Geopolitics Quarterly*, 18(68), Pages 94-115
4. Aliyev, V. (2020). The Role of the Struggle Against Terrorism in Tourism Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16, 464-470.
5. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
6. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
7. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
8. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
9. Baldwin, B., & Weder di Mauro. (2020). *Economics in the Time of COVID 19*. Cepr Press. London.
10. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
11. Calligaris, S., Criscuolo, C., D'Adamo, G., Gonne, N., Ravet, J., & Verlhac, R. (2020). The

- bottom also matters: policies for productivity catch-up in the digital economy. *Science, Research and Innovation Performance of the EU (SRIP) report 2020, European Commission.*
12. Clapp, J., & Mousley, W. (2020). This food crisis is different: COVID-19 and the fragility of the neoliberal food security order. *The Journal of Peasant Studies*. <https://doi.org/10.1080/03066150.2020.1823838>
 13. Cohen de Morus, A., Bogart, L., Ham, B., Williamson, S., & Castro, G. (2020). High consumption of energy-dense nutrient-poor foods among low-income groups in the Mississippi Delta and Alabama. *Public Health Nutrition*, 23(6), 1067-1075.
 14. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). *The State of Food and Agriculture 2020: Overcoming water challenges in agriculture*. Rome. <https://doi.org/10.4060/cb1447en>
 15. Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2020). *The State of Food and Agriculture 2020: Overcoming water challenges in agriculture*. Rome. <https://doi.org/10.4060/cb1447en>
 16. International Labour Organization. (2020). COVID-19 and the World of Work (third edition). Retrieved from http://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/impacts-and-responses/WCMS_743146/lang--en/index.htm
 17. International Labour Organization. (2020). ILO Monitor: COVID-19 and the world of work (third edition). Retrieved from https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf
 18. Koç, G., & Uzmay, A. (2019). Küresel Gıda Güvencesinin İzlenmesi ve Haritalanması Üzerine Bir Değerlendirme. *ADÜ ZİRAAT DERGİ*, 16(2), 237-244.
 19. Laborde, D., Martin, W., & Vos, R. (2020). Poverty and food insecurity could grow dramatically as COVID-19 spreads. Retrieved from <http://ebrary.ifpri.org/utills/getfile/collection/p15738coll2/id/134384/filename/134594.pdf>
 20. Mengoub, F. E. (2020). Ensuring food insecurity during the COVID-19 pandemic: Review of short-term responses in selected countries. *Policy Center For The New South*, 20-26.
 21. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
 22. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
 23. United Nations Conference on Trade and Development. (2020). Trade in Services Bulletin Q3. Retrieved from <https://unctad.org/en/Pages/Publications/Statistics-on-Trade-in-Services.aspx>

(37)

Dr. Gürkan KANAT⁵⁷⁷

**OSMANLI DÖNEMİ'NDEKİ İDEOLOJİK AKIMLARIN YANSIMALARI: TÜRK İSLAM
SENTEZİ PERSPEKTİFİNDEN KISA BİR DEĞERLENDİRME**
**REFLECTIONS OF IDEOLOGICAL CURRENTS IN THE OTTOMAN PERIOD: A BRIEF
EVALUATION FROM THE PERSPECTIVE OF TURKISH-ISLAMIC SYNTHESIS**

ÖZ

Bu makale Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ideolojik akımların Türk İslam senteziyle ilişkisini ele almaktadır. Osmanlı İmparatorluğu çeşitli dönemlerde farklı ideolojik akımların etkisi altında kalmıştır. Bu akımlar devlet politikası, toplumsal yapı, kültürel anlayış ve dini pratikler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Makalede öncelikle Osmanlı döneminde etkili olan ana ideolojik akımlar tanımlanmış ve bu akımların Osmanlı toplumunda nasıl yansımalarda bulunduğu kısaca açıklanmıştır. Ardından Türk İslam sentezinin ne olduğu ve bu sentezin Osmanlı dönemindeki ideolojik akımlar ile ilişkisi incelenmiştir. Bu çerçevede Türk İslam sentezinin Osmanlı toplumunda nasıl bir yer edindiği ve bu sentezin Osmanlı siyasi düşüncesine, sosyal yapısına ve kültürel hayatına nasıl etki ettiği irdelenmiştir. Son olarak bu çalışmada Türk İslam sentezinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ideolojik çeşitlilik içindeki rolü değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme Osmanlı dönemindeki ideolojik akımlar ile Türk İslam sentezi arasındaki ilişkiyi anlamak için bir çerçeve sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sentezi, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük.

ABSTRACT

This article deals with the relationship of ideological currents during the Ottoman Empire with the Turkish-Islamic synthesis. The Ottoman Empire was under the influence of different ideological currents at various periods. These movements have left significant impacts on state policy, social structure, cultural understanding and religious practices. In the article, first of all, the main ideological movements that were influential in the Ottoman period are defined and how these movements were reflected in the Ottoman society is briefly explained. Then, what the Turkish-Islamic synthesis is and its relationship with the ideological movements in the Ottoman period were examined. In this context, what kind of place the Turkish-Islamic synthesis gained in Ottoman society and how this synthesis affected the Ottoman political thought, social structure and cultural life are examined. Finally, in this study, the role of Turkish-Islamic synthesis in the ideological diversity in the Ottoman Empire was evaluated. This evaluation will provide a framework for understanding the relationship between ideological movements in the Ottoman period and the Turkish-Islamic synthesis.

Keywords: Turkish-Islamic Synthesis, Ottomanism, Islamism, Turkism.

⁵⁷⁷ Dr. Gürkan Kanat, gurkankanat35@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8055-4182.

GİRİŞ

Türk İslam Sentezi, İslam'ın etkisi altında Türk kültürünün ve kimliğinin nasıl şekillendiği sorusuna cevap veren ve Türk kültürü ile İslam'ın bir araya gelip birleştiği bir kavramdır. Bu sentez özellikle Türklerin İslam'ı kabul etmesi ve bu yeni inançla kendi kültürel öğelerini bir araya getirme sürecini ifade etmektedir. Türk İslam Sentezi, Orta Asya'dan başlayarak İslam'ın yayılması ve Türklerin İslam'a dönüşümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte Türk dünyası genelinde farklı zaman dilimlerinde farklı biçimlerde yaşamıştır. Ancak genel olarak bu sentez Türk kültürü ve İslam'ın etkileşimi sonucunda ortaya çıkmış olup hem Türklerin hem de İslam'ın kimlikleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Türklerin İslam'ı kabul etmesi ve bu yeni inançla kendi kültürel öğelerini bir araya getirme sürecini ifade eden Türk İslam Sentezi anlayışı, Orta Asya'dan başlayarak İslam'ın yayılması ve Türklerin İslam'a dönüşümünün bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında bu sentez anlayışı Türk dünyası genelinde farklı zaman dilimlerinde farklı biçimlerde yaşamış olup Türk kültürü ile İslam'ın etkileşimi sonucunda ortaya çıkmış ve hem Türklerin hem de İslam'ın kimlikleri üzerinde derin etkiler yaratmıştır. Dönemsel olarak incelendiğinde ise Osmanlı dönemindeki Türk İslam Sentezinin derin etkilerini görmek mümkündür.

Osmanlı; farklı etnik ve dini grupların bir arada yaşadığı çok kültürlü bir imparatorluktu. Türk İslam Sentezi bu çeşitliliği bir arada tutma ve yönetme stratejisinin bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Türk İslam Sentezi anlayışı imparatorluğun kuruluşundan itibaren yaygın olan ve zamanla gelişen bir olgudur. Bu sentez Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim biçimini, kültürel yapısını ve toplumsal dokusunu derinden etkileyen bir dini ve kültürel sentezdir. Tarih boyunca birçok farklı dönemden geçen ve bu dönemlerde Türk İslam Sentezi farklı biçimlerde yaşayan Osmanlı, kendi kimliği ve yönetim biçimi üzerinde büyük bir etki yaratıp imparatorluğun tarih boyunca varlığını sürdürebilmesine katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki Türk İslam Sentezi anlayışının temelinde İslam'ı ve Türk kültürünü bir araya getirme anlayışı yatmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, Türk İslam Sentezinin gelişiminde önemli bir rol oynamış olup hem Türk kültürünün hem de İslam'ın zengin bir birleşimini temsil etmiştir. Osmanlı'nın yükselişi ve gelişimi sırasında Türk İslam Sentezi anlayışının temelinde yatan İslamcılık ve Türkçülük akımları imparatorluğun kimliği ve yönetim biçimi üzerinde derin etkiler yaratmıştır.

Türk İslam Sentezi olarak bilinen hareket farklı eğilimlere sahip gruplardan beslenmiştir. Bu sentez Türklüğü ve İslam'ı ayırtırmaya çalışan resmi ideolojinin yeniden şekillendirilmesini amaçlamıştır ve aynı zamanda Türkiye'de güçlenen sol eğilimlere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu sentezin 1960'lı yıllarda ortaya çıkması tesadüfi değildir. 1960 darbesi sonrasında tasfiye edilen milliyetçi kadrolar, toplumsal desteklerini artırmak için İslam'ı bir yol olarak görmeye başlamışlar ve bu durum sentezin ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır (Ertekin, 2009: 383).

OSMANLI DÖNEMİNDEKİ İDEOLOJİK AKIMLARDA TÜRK İSLAM SENTEZİNİN İZLERİ

Türk İslam Sentezinde Osmanlı döneminde etkili olan ideolojik akımların tarihsel gelişimini anlamak için İslamcılık anlayışının Osmanlı'daki konumuna değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ortaya çıkan İslamcılık anlayışı Cumhuriyetin ilan edilmesiyle birlikte farklı bir evreye girmiştir. Bu anlayış, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel serüveninde kuruluşundan yükselişine ve sonunda yıkılışına kadar sürekli bir varlık mücadelesi vermiştir. Osmanlı'da yönetim anlayışı merkezi bir yapıya sahipti ve bu yönetim anlayışı İslam dininin etkisi altındaydı. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'un fethi sonrasında kendi topraklarında yaşayan gayri Müslim tebaa ile bir arada yaşamak ve birlikte varlıklarını sürdürmek amacıyla millet sistemi uygulamasına yol açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu millet sistemi uygulamasını uzun bir süre boyunca başarılı bir şekilde sürdürmüştür. Ancak Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesiyle birlikte milliyetçilik anlayışı Avrupa başta olmak üzere dünya genelinde yayılmış ve Osmanlı İmparatorluğu da bu etkiden kaçamamıştır. Yaşanılan bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi açıdan zayıflamasına yol açmıştır. Bu zorlu dönemde Tanzimat ve Islahat Fermanları gibi reformlar ilan edilmiştir. Bu reformlar Osmanlı topraklarında yaşayan gayri Müslim tebaaya bazı haklar tanımıştır. Bu da Osmanlıcılık düşüncesinin başarısız olmasında ve İslamcılığın yükselmesinde önemli bir rol oynamıştır.

İslamcılık kavramının açıklanmasına yönelik birçok düşünür tarafından birbirinden farklı tanımlamalar yapılmıştır. Geniş çerçevede ele alındığında İslamcılık; İslam dininin sadece manevi boyutuna değinen değil aynı zamanda dünyevi hayatımızı da düzenleyen bir akımdır. Sosyal, siyasal, toplumsal ve hatta ekonomik alanda etkisini hissettiğimiz bir akımdır İslamcılık (Koyuncu, 2015: 75). Bu bağlamda değerlendirildiğinde İslamcılık düşüncesi tüm Müslümanları bir araya getirme fikrine dayanmaktadır. Ancak bu yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde Müslümanlar arasında birlik oluşturmayı hedeflese de aynı zamanda gayri Müslim tebaayı kaybetme riski taşımıştır. Milliyetçilik akımının yükselmesiyle birlikte bu düşünce zayıflamaya başladı çünkü Müslümanlar arasında dahi milliyetçilik hareketleri ortaya çıkmıştı. Bu duruma örnek olarak Osmanlı topraklarında yaşayan Müslüman Arapların milliyetçilik akımının etkisi altına girmeleri gösterilebilir. Bu dönemde Osmanlı aydınları arasında siyasi ve kültürel açıdan Türkçülüğün savunulması gerekliliği tartışılmaya başlanmıştır. İslamcılık düşüncesi zayıfladıkça Türkçülük düşüncesi ön plana çıkmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusunda yeni bir yol haritası oluşturulmuştur. Oluşturulan bu yol haritası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki siyasi ve kültürel değişimlerin bir yansımasıydı ve Cumhuriyetin ilanı ile Türk milliyetçiliği daha da güçlenecekti. Bu bilgiler ışığında Osmanlı döneminde etkili olan ideolojik akımlardan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarında Türk İslam Sentezinin izlerine değinmek yerinde olacaktır.

Osmanlılık düşüncesi, modern Türkiye'de bazı tarihçiler ve siyasetçiler tarafından Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına daha fazla vurgu yapma ve Osmanlı dönemini daha olumlu bir şekilde değerlendirme amacıyla kullanılan bir kavramdır. Bu düşünce Türkiye'nin tarihini ve kimliğini yeniden tanımlamaya yönelik bir yaklaşımı temsil etmektedir (Demir, 2011: 334). Osmanlılık düşüncesi içerisinde Osmanlı'nın birçok yönü özellikle de Türk İslam Sentezi anlayışının temel unsurları önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlılık düşüncesi içerisinde Türk İslam Sentezinin izlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz: Çok Kültürlülük ve Çok Dilli Yapı: Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü ve çok dilli yapısı Osmanlılık düşüncesinin bir parçası olarak vurgulanmaktadır. İmparatorluk; farklı etnik grupları, dilleri ve dinleri içinde barındırmıştır. Çok yönlü olmanın getirdiği bu özellik Türk kimliğinin yanı sıra çeşitli etnik kimliklerin de bir arada var olduğu bir perspektifi ön plana çıkartmaktadır. Dinî Tolerans: Osmanlı İmparatorluğu'nda dinî hoşgörü ve çeşitlilik Osmanlılık düşüncesinin temel bir öğesidir. İmparatorluk; farklı dinlere sahip insanları barış içinde bir arada yaşatma konusunda göreceli bir hoşgörü sergilemiştir. Bahse konu bu yaklaşım Türk İslam Sentezi içerisindeki dinî birleştirici unsurların bir yansıması olarak kabul edilir. İslam Mirası: Osmanlılık düşüncesi içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam mirası ve İslam kültürüne katkıları önemlidir. İslam'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda hüküm sürdüğü dönemde İslam sanatı, bilimi ve kültürü zirve yapmıştır. Bu miras Osmanlılık düşüncesinde Türk tarih ve kimliğiyle ilişkilendirilir. Şeriat ve Adalet Sistemi: Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam hukuku (şeriat) önemli bir rol oynamıştır. Adalet sistemi, İslam hukukuna dayanıyordu. Osmanlılık düşüncesi bu adalet sisteminin Osmanlı İmparatorluğu'nun adalet ve yönetim anlayışına katkısını vurgulamaktadır. Dil ve Eğitim: Osmanlı Türkçesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi diliydi ve İslam eğitimi için Arapça ve Farsça önemliydi. Osmanlılık düşüncesi içerisinde bu dillerin önemi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çok dilli yapısı vurgulanır. Osmanlılık düşüncesi, Türkiye'nin tarih ve kimliğini yeniden değerlendirmek isteyen bir grup insanın bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak bu düşünce Türkiye'deki farklı görüşlere sahip insanlar arasında tartışmalı bir konudur ve herkes tarafından kabul edilmiş bir resmi ideoloji değildir.

İslamcılık düşüncesi kapsamında değerlendirildiğinde; Osmanlı Döneminde İslam'ın siyasi, toplumsal ve kültürel alanda bir rehber olarak kabul edildiği bir düşünce akımını temsil ettiğine şahit oluyoruz. Bu düşünce akımı içerisinde Türk İslam Sentezi 'nin unsurlarını içeren adalet, hoşgörü, saygı, merhamet gibi kavramlar İslamcılık düşüncesinin temel öğelerinden biri olarak ele alınabilir (Kara, 2014: 87). Genel bir değerlendirme yapılacak olursa İslamcılık düşüncesinde Türk İslam Sentezinin izlerini şu başlıklar altında incelemek yerine olacaktır: İslam'ın Birleştirici Rolü: İslamcılık düşüncesi, İslam'ı toplumları birleştirici bir unsur olarak görmektedir. Türk İslam Sentezi de bu bağlamda ele alınır çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam, farklı etnik grupları bir arada tutan bir faktör olarak işlev görmüştür. Şeriat ve İslam Hukuku: İslamcılık düşüncesi içerisinde, İslam hukuku (şeriat) ve İslam'ın adalet sistemi vurgulanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda

İslam hukuku, İslamcılık düşüncesi içerisinde önemli bir rol oynar ve adalet sistemi İslam'a dayalıdır. Din ve Devlet İlişkisi: İslamcılık akımında din ve devlet ilişkileri önem arz etmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda İslam, imparatorluğun temel bir unsuruydu ve padişahlar hem siyasi liderler hem de İslam'ın koruyucuları olarak kabul edilirdi. Bu durum, İslamcılık düşüncesinin din ve devlet arasındaki bağı vurgulayan bir yönüyle uyumludur. Dinî Eğitim ve Dil: İslam eğitimi ve dili İslamcılık anlayışında üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Arapça ve Farsça dilleri, İslam eğitimi için önemliydi. İslamcılık bu dillere olan vurguyu destekler. Dinî Tolerans: İslam'ın farklı dinlere ve inançlara saygı gösterilmesi İslamcılık düşüncesi tarafından teşvik edilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu; Müslümanlar, Hristiyanlar, Museviler ve diğer dini grupları barış içinde bir arada yaşatma konusunda göreceli bir hoşgörü sergilemiştir ve bu yaklaşım İslamcılık düşüncesine uygun bir yaklaşım olarak benimsenmiştir.

İslamcılık düşüncesi içerisinde Türk İslam Sentezi, İslam'ın toplumsal ve siyasi birleştirici gücünü vurgular ve bu sentez Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam temelli bir toplum ve devlet olarak nasıl işlediğinin anlaşılmasına katkıda bulunur. Ancak İslamcılık düşüncesi içerisinde de farklı yorumlar ve yaklaşımlar bulunabilir ve bu konu tartışmalı olabilir.

Son olarak Osmanlı'da etkili olan ideolojik akımlardan Türkçülük düşüncesi, Türk milletinin etnik ve kültürel kimliğine vurgu yapan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçülük anlayışında Türk İslam Sentezine yaklaşım kendisini genellikle Türklüğün İslam'la birleşmesine karşı çıkan bir anlayış ekseninde göstermektedir. Bu nedenle, Türkçülük düşüncesi içerisinde Türk İslam Sentezinin izleri daha sınırlı veya eleştirel bir perspektiften ele alınabilir (Sarıay, 1994: 103). Bu bilgiler ışığında Türkçülük düşüncesi içerisinde Türk İslam Sentezinin izlerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz: Etnik Kimlik Vurgusu: Türkçülük anlayışı Osmanlı Döneminde Türk milletinin etnik kimliğini vurgular ve bu kimliği koruma amacı güder. Bu bağlamda Türk İslam Sentezi İslam'ın etnik kimlik önündeki birleştirici gücünü vurgularken, Türkçülük düşüncesi Türklüğün İslam'la eritilmesine karşı çıkmaktadır. Din ve Milliyet Ayrımı: Türkçülük düşüncesinde milliyetçiliğin dini kimlikten ayrılması büyük önem çalışır. Türkçü ideolojiye göre kişi Türk olmanın öncelikli bir nitelik olduğunu kabul etmeli ve bu kimliği korumalıdır. Bu düşünceye göre İslam, Türklüğün önündeki birleştirici bir faktör olmayıp tam tersine Türk kimliğinin kaybına neden olabilir. Dil ve Kültür: Türk dilinin ve kültürünün korunmasına büyük önem veren Türkçülük akımı. Türk kültürünün İslam'ın etkisi altında kaybolmaması ve Türk dilinin korunması hedefini gözetmektedir. Türk İslam Sentezi ise Türk kültürüyle İslam'ı birleştirmeye odaklanır. Tarih Algısı: Türkçülük düşüncesinde Türk tarihi İslam öncesi dönemlere dayandırılır ve bu dönemleri vurgular. Bu anlayış Türk İslam Sentezinde; Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleri ile birlikte Türkçülük düşüncesinin temellerinin atıldığı ve tarihsel süreç içerisinde bu düşüncenin ortaya çıktığı şeklindedir.

Türkçülük düşüncesi ve Türk İslam Sentezi, Türkiye ve Türk dünyası üzerindeki ideolojik tartışmaların bir parçasıdır. Her iki düşünce de farklı bakış açılarına sahiptir ve Türk kimliği, kültürü ve tarihi üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşleri temsil eder. Ancak bu konuda geniş bir yelpazede görüşler bulunur ve her iki düşünce de çeşitli yorumlara ve yaklaşımlara sahiptir.

SONUÇ

Türk İslam Sentezi anlayışı; Osmanlı Döneminde etkili olan İslamcılık ve Türkçülük akımları ile birlikte toplumsal yapının şekillenmesi ve günümüze kadar uzanmasında önemli bir rol oynamış olan bir ideolojik ve kültürel yaklaşımın parçası konumundadır. Bu anlayış, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli toplulukları ve inançları bir arada tutma amacıyla geliştirilmiş bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Türk İslam Sentezinin kökenleri Selçuklu İmparatorluğu dönemine kadar gitmektedir. Selçuklu İmparatorluğu, Türklerin İslam'ı benimsemesi ve İslam'ın etkisi altında kültürel bir sentez oluşturmasıyla bilinir. Bu miras Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişiminde etkili olmuş olup Osmanlı'nın kurucusu olan Osman Gazi ve onun soyundan gelen padişahların İslam'ı kabul etmelerine kadar dayanmaktadır. Osmanlı'nın kuruluş döneminde İslam'ın önemli bir rol oynaması ve imparatorluğun İslam hukuku temelinde yönetilmesi durumu göz önünde bulundurulduğunda Osmanlı döneminde etkili olan ideolojik akımların Türk İslam Sentezinin tarihsel gelişimine sağlamış olduğu katkı gözler önüne serilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu; farklı etnik, dini ve

kültürel grupları barındıran bir imparatorluktu. İmparatorluk, bu çeşitliliği hoşgörülle karşılamış ve farklı inançlara sahip toplulukların kendi dillerini, geleneklerini ve dinlerini korumalarına izin vermiştir. Bu yaklaşım beraberinde devlet ve din unsurlarının sıkı bir şekilde entegre uyum içerisinde olmasını beraberinde getirmiştir. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda Türk İslam Sentezinin izleri, hem Osmanlı'nın yönetim biçiminde hem de kültürel açıdan bir dizi şekilde görülebilir. Sentez anlayışı, Osmanlı İmparatorluğu'nda din ve kültürün birbirine entegre olduğu ve çeşitliliğin hoşgörülle karşılandığı bir yaklaşımın yansımasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı toplulukları bir arada tutma ve imparatorluğun temel değerlerini oluşturma amacıyla oluşturulmuş bir yaklaşım olarak temelleri atılan Türk İslam Sentezi yaklaşımı, imparatorluğun uzun süreli varlığını sürdürebilmesine katkıda bulunan bir faktördür.

KAYNAKÇA

1. Demir, Ş. (2011). Tanzimat Döneminde Bir Devlet Politikası Olarak Osmanlıcılık. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (29), 334.
2. Ertekin, O.G. (2009). Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik*. c.4, (4. Basım). Tanıl Bora ve Murat Gültekingil (Der.). İstanbul: İletişim Yayınları.
3. Kara, İ. (2014). *İslamcılık, Milliyetçilik ve Türk İslam Sentezi*. Ankara: Dört Mevsim Yayıncılık.
4. Koyuncu, A. A. (2015). 1970 Sonrası Türkiye'deki İslamcılarının Demokrasi Algısı. Basılmamış Doktora Tezi. Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sos. Bil. Enst. S:75.
5. Sarıay, Y. (1994). *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

(38)

Prof. Dr. C. Gazi UÇKUN⁵⁷⁸; Öğr. Gör. Orkun KONAK⁵⁷⁹; Öğr. Gör. Aykut TOSUN⁵⁸⁰
HEROSTRATOS SENDROMU: ÜNLÜ OLMAK İÇİN SALDIRMAK
HEROSTRATOS SYNDROME: ATTACKING TO BE FAMOUS

ÖZ

Herostratos'un M.Ö. 356 yılında, adını ölümsüz kılmak amacıyla Artemis Tapınağı'nı yakan ve bunu açıkça ifade eden tarihte bilinen ilk kişidir. Günümüze kadar gelen ve bazı saldırıların amaçlarını ifade etmek için kullanılan bir sendromu da doğurmuştur. Herostratos sendromu, bireylerin adlarını tarihe kazımak veya dikkat çekmek amacıyla aşırı ve yıkıcı eylemlerde bulunma arzusu olarak tanımlanır. Bu tür eylemlerde motivasyonlar, bireysel veya toplu saldırılar, medya etkisi, vandalizm ve sanat tahribatı gibi çok çeşitli olabilir. Bu çalışmada Herostratos sendromu ve saldırılara etkileri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Herostratos, Sendrom, Ün, Saldırı.

JEL Kodu: H56.

ABSTRACT

Herostratus is known in history as the first person to openly declare that he burned down the Temple of Artemis in 356 BC to immortalize his name. This act has given rise to a syndrome that persists to this day, used to describe the motives behind certain attacks. The Herostratus syndrome is defined as the desire of individuals to carve their names into history or attract attention through extreme and destructive actions. The motivations for such actions can vary widely, including individual or collective attacks, media influence, vandalism, and art destruction. This study examines the Herostratus syndrome and its effects on attacks..

Keywords: Herostratos, Syndrome, Fame, Attack.

JEL Code: H56.

⁵⁷⁸ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, guckun@gmail.com; gazi.uckun@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0169-5401

⁵⁷⁹ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, orkun.konak@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3277-5797

⁵⁸⁰ Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ. Uzunyol MYO, aykut.tosun@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6839-8858

GİRİŞ

Herostratos sendromu, modern zamanlarda da çeşitli terör eylemlerini ve suçlarını tanımlamak ve analiz etmek amacıyla ifade edilmiş bir yaklaşımdır. Bu sendromu yaşayan bireyler, kendi adlarını duyurmak veya tarihe geçmek için şiddet içeren eylemlere başvurmuşlardır. Bunun sonucunda masum insanlar zarar görmüş, bazıları hayatlarını kaybetmiş veya önemli yapıların tahrip edilmesine neden olmuşlardır. Potansiyel saldırganlar için ister bireysel ister belli bir terör örgütü olarak tek bir ideolojik motivasyon kaynağının olduğunu söylemek zordur. Herostratos sendromu ile bir davaya bağlılığın yanı sıra Hibrit Motivasyonlar diyebileceğimiz bir durum da söz konusudur. Hem ideolojik tarafını yansıtan eylemde bulunmak hem de tanınır veya ünlü olmak. Herostratos sendromu, psikolojik, sosyolojik ve kültürel faktörlerin karmaşık bir etkileşimiyle ortaya çıkan bir durumdur. Bu sendromu anlamak, toplumun bu tür şiddet eylemlerini önlemek ve mücadele etmek için nasıl stratejiler geliştirebileceğini analiz etmek açısından önemlidir.

1. Herostratos Sendromu

Herostratos sendromu, bireylerin adlarını tarihe kazımak veya dikkat çekmek amacıyla yıkıcı eylemlerde bulunma arzusu olarak tanımlanır. Bu terim, M.Ö. 356'da Artemis Tapınağı'nı yakıp yıkan Herostratos'un ismiyle ilişkilendirilir. Herostratos, kendi adını tarihe geçirmek ve sonsuza kadar hatırlanmak için bu eylemi gerçekleştirdiği düşünülen bir figürdür. Valerius Maximus'un 9 kitaptan oluşan "Unutulmaz Eylem ve Sözler" eserinde "Ama zafer için aşağıdaki açlık kutsaldı. Çünkü Efes'teki Artemis tapınağını kasten ateşe veren bir adam vardı, böylece o güzel binanın yıkılmasıyla adı tüm dünya tarafından bilinebilirdi. Bu delilik, işkencede onun tarafından itiraf edildi. Efesliler, bir kararnameyle, bu en kötü insanların anısını ortadan kaldırmaya özen gösterse de, Theopompus'un belagatli dehası bu gerçeği Tarihi'ne dahil etti." Herostratos'dan bahseder (Maximus). Herostratos eylemi sonrasında hemen yakalandı. Adını tarihe yazmak amacıyla bu eylemi yaptığının söyledi. Efes yetkilileri Herostratos'u idam etmekle kalmadı, aynı zamanda kimsenin onun adını anmasını da yasaklayarak onu sonsuza kadar unutulma cezasına mahkum etti. Adının herhangi biri tarafından söylenmesini, yazılı kaynaklarla geçmesini yasaklayan "Damnatio Memoriae" yani Hatıranın Lanetlenmesi cezasını verdiler. Herostratos'un isminin anıldığı ilk eser, coğrafyacı ve tarihçi Strabon'nun (MÖ 64 - MS 24) yazdığı Coğrafya'dır (Geographica). Herostratos tarafından yakılan tapınağın vatandaşlar tarafından tekrar yapıldığını ifade etmiştir.

Herostratos sendromu, kişinin şöhret veya ün kazanma arzusuyla motive edildiği şiddet eylemlerini ifade eder. (Borowitz 2005) Bu eylemler genellikle büyük çaplı ve kamuoyunu etkileyen olaylar olabilir. Birçok terör örgütü, eylemlerini sadece korku ve kaos yaratma amacıyla değil aynı zamanda adlarının bilinirliğinin artması için de gerçekleştirir. Herostratos sendromu genellikle psikolojik ve sosyolojik faktörlerin bir kombinasyonu ile ilişkilendirilir. Bu faktörler arasında kişinin psikolojik durumu, sosyal izolasyon, aşırı sağcı veya aşırı solcu ideolojilere bağlılık ve toplumsal haksızlıklara duyarlılık gibi unsurlar yer alabilir.

Herostratos sendromu, medyanın da etkisiyle tetiklenebilir. Medya, bu tür saldırıları geniş kapsamda yer vererek, saldırganlara istedikleri şöhreti kazandırabilir ve gelecekte benzer eylemlere ilham verebilir. Bu tür eylemlerin önlenmesi ve zamanında müdahale edilmesi hem psikolojik sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi hem de medyanın bu tür olayları nasıl kitlelere ulaştırdığının dikkatlice ele alınması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber, toplumsal adaletin sağlanması ve radikalleşmenin önlenmesi için çeşitli önlemler alınabilir.

1.1. Herostratos Sendromunun Özellikleri

Şöhret uğruna işlenen bu suçların özelliklerini Borowitz şu şekilde sıralamıştır:

a. Herostratos ve takipçileri, mümkün olduğu kadar uzun süreli ve yaygın bir şöhrete veya kötü şöhrete sahip olma arzusunu paylaşıyorlar. Bu arzu, suçlunun adının duyurulması yoluyla yatıştırılabilir. Ancak kimliğini gizli tutarak tespit edilmekten kurtulmayı tercih ederek, eyleminin ortaya çıkardığı şöhretten memnun olur. Bu alternatif veya birleşik doyum araçları, adın veya suçun reklamı, aynı temel Herostratik dürtüyü, yani güç duygusunu en üst düzeye çıkarma dürtüsünü yansıtır. (Borowitz, 2005)

b. Suçun amacı kamuoyunda panik, sıkıntı, güvensizlik veya güven kaybı yaşatmaktır. (Borowitz, 2005)

c. Ünlü bir kişi, mülk veya kurum sıklıkla kurban veya hedef olarak seçilir. Romalı deneme yazarı Valerius Maximus'un, olumsuz şöhret peşinde koşanlarla ilgili tartışmasında gözlemlediği gibi, bir katil, saldırısıyla, örneğin "Makedonyalı Philip'e suikast düzenleyen adam" olarak bilinen avının şöhretini elde etmeyi umabilir. " Aynı mekanizma, Artemis Tapınağı gibi tanınmış anıtları kundakçılarda ve diğer yıkıcılarda da işler. (Borowitz, 2005)

d. Yalnızlık, yabancılaşma, sıradanlık ve başarısızlık duygusu, daha başarılı veya prestijli olarak algılanan kişilere yönelik bir kıskançlığı tetikleyebilir. Hırslı, rekabetçi bir ruh ve başarıya giden yolların haksız bir şekilde engellendiği inancı kıskançlığı daha da kötüleştirir. (Borowitz, 2005)

e. Herostratik suçlu kendine zarar veren dürtülerden etkilenebilir: itiraf etmek; kendisini takip eden polise alay etmek veya daha açık bir şekilde yardım etmek; ve suçun işlenmesi sırasında veya infaz yoluyla intihar etmek veya ölüme maruz kalmak. Nihai amacı şan ve şöhret olduğundan, suçlunun hayatından arta kalan kısım başlı başına bir değer olarak aşağılık hale gelir; amacına ulaşmak için takas edilecek bir piyondur. (Borowitz, 2005)

f. Herostratik şiddet, suçlunun ikonik bir öneme sahip dini bir tapınağa veya seküler bir hedefe saldırması durumunda saygısız bir boyut kazanabilir. (Borowitz, 2005)

g. Şöhret arzusu, kişisel ve/veya ideolojik diğer güdülerle birleşerek suçluyu teşvik edebilir. (Borowitz, 2005)

Borowitz'in yaptığı tanımlamadan yola çıkarak modern dönemdeki saldırıları ve bunun sonucu ortaya çıkan Herostratos, ünlü olma etkisini 6 başlık altında toplayabiliriz:

1. Okul Saldırıları ve Kitlese Şiddet Olayları

Bazı bireyler, geniş çapta tanınmak amacıyla okul saldırıları veya kitlese şiddet olayları gerçekleştirir. Bu tür saldırılar, medya tarafından geniş çapta yayımlanır ve saldırganların ismi kamuoyunda bilinir hale gelir. Columbine Lisesi Katliamını yapan saldırgan iki lise öğrencisi Dylan Klebold ve Eric Haris, Oklahoma Şehri bombalamasındaki katliamı gölgede bırakmakla övündüler ve başlangıçta planları bu kanlı olayın yıldönümünde yapmaktı. Klebold, videoda "ABD tarihindeki en fazla ölüme" neden olmakla övündü. (Cullen, 2004) Klebold, "Yönetmenler bu hikâye üzerinde kavga edecekler" dedi ve senaryo konusunda kime güvenebileceğini tek tek anlattılar: Steven Spielberg mi yoksa Quentin Tarantino mu? Holstlaw, "Kendilerini ölümsüzleştirmek isteyen iki kişi var" diyor. "Şimdi dokuz saatten az" dedi. "Benim yüzümden insanlar ölecek" ve "Sonsuza dek hatırlanacak bir gün olacak" dedi. (Gibbs and Roche 2001)

2. Bireysel veya Grup Terörist Eylemleri

Terörist saldırılar, genellikle failin veya grubun adını duyurmak ve bir mesaj vermek amacıyla gerçekleştirilir. Arizona'da 1966 yılında yaşanan saldırıda beş kişiyi öldüren Robert Benjamin Smith polis ifadesinde kullandığı sözlerle amacını yeterince açık bir şekilde ifade etmiştir; "Tanınmak istedim, sadece kendime bir isim istedim, İnsanların benim kim olduğumu bilmesine istedim." (Day 2016)

Norveçli aşırı sağcı terörist Anders Behring Breivik, Oslo ve Utøya adasında gerçekleştirdiği saldırılarda 77 kişiyi öldürdü. Saldırılar, Breivik'in adını dünya çapında duyurmasına neden oldu. 11 Eylül saldırıları ideolojik bir amaç taşısada El Kaide ve Usama bin Ladin isimleri tüm dünyada bilinir oldu.

3. Medya, Sosyal Medya ve İnternet Etkisi Saldırıları

Bazı bireyler, medya, sosyal medya platformlarında geniş çapta tanınmak amacıyla tehlikeli, yasa dışı veya şok edici eylemlerde bulunurlar. İşinden kovulan Vester Lee Flanagan II'nin eski iş arkadaşları olan Adam Ward ve Alison Parker'ı 2015 yılında televizyonda canlı yayınlanan röportaj sırasında öldürmesi sadece intikam almak için yapılan bir eylem değil aynı zamanda tanınmak için de olduğunu söyleyebiliriz. Bu olaydan etkilenen ve 9 kişiyi okul baskınında öldüren Chris H. Mercer, "Flanagan gibi pek çok insanın yalnız ve

tanınmadığını fark ettim, ancak biraz kan döktüklerinde tüm dünya onların kim olduğunu biliyor. Kimsenin tanımadığı bir adamı artık herkes tanıyor. Bir gün içinde yüzü tüm ekranlara yansıdı, adı gezegendeki her insanın ağzından çıktı. Görünüşe göre ne kadar çok insan öldürürsen, o kadar çok ilgi odağı oluyorsun.” ifadelerini kendi blogunda eyleminden önce yazmıştı. (Hawkins, 2015)

4. Vandalizm ve Sanat Tahribatı

Vandalizm ve sanat tahribatı, Herostratos sendromu ile güçlü bir bağlantıya sahiptir. Her iki durumda da bireylerin dikkat çekme, adını duyurma ve kendi değerlerini kanıtlama arzuları belirgin rol oynar. Herostratos’un Artemis tapınağını yakması, El Kaidenin sembol olan ikiz kulelere saldırısı, DAESH’in Irak’ta Musul müzesi, Ninova gibi dünya kültür miraslarını yok etmesi sadece ideolojik saiklerle açıklanamaz.

5. İnternet (online) Provokasyonlar ve Siber Saldırıları

Bu tür saldırılarla, hükümetlere, şirketlere ve bireylere yönelik ekonomik ve sosyal zararlar verilebilir. Çoğu zaman grup üyeleri kimlikleri gizli tutsa da, eylemleri geniş çapta tanınmıştır. Anonymous gibi hacktivist gruplar, dikkat çekmek ve sosyal/siyasi mesajlarını yaymak amacıyla siber saldırılar gerçekleştirirler. Yine Estonya devletine karşı yapılan DDoS saldırıları, ülkenin dijital altyapısına yönelikti ve büyük ölçüde dikkat çeken bir olaydı. (Ottis, 2008) Bu saldırılar, dikkat çekme ve siyasi mesaj verme amacıyla gerçekleştirildi. Bu tür eylemler, Herostratos sendromunun modern bir yansıması olarak görülebilir (Coleman, 2014)

6. Ünlü Kişilere Yapılan Saldırıları

Bazı eylemlerin amacı toplum tarafından bilinen, tanınan sanatçı, sporcu veya siyasi kimliği bulunan kişilere yönelik olabilir: Bu eylemi yapanlar işledikleri suçlarla geniş çapta tanınmak ve medyada yer almak amacı güderler. John Lennon’ı öldüren Mark David Chapman NBC’nin yayınladığı (NBC, 2005) ses kayıtlarında “Dünyayı tabiri caizse bir zincire bağlayan başarılı bir adam vardı ve ben orada o zincirin bir halkası bile değildim, sadece kişiliği olmayan bir insandım” ifadelerini kullanmıştı ve bu cinayetten sonra dünya çapında tanındı.

SONUÇ

Tarih boyunca bireyler çeşitli saiklerle terör sayılabilecek eylemlerde bulunmuşlardır. Bu eylemler farklı ideolojik amaçlara sahip olmakla beraber salt bir nedene bağlı da değildir. Herostratos sendromu, bireylerin tanınma ve tarihe geçme arzusuyla motivasyon bulduğu yıkıcı eylemleri ifade eden karmaşık bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sendrom, tarih boyunca farklı şekillerde tezahür etmiş ve modern çağda da çeşitli terör eylemleri, kitlesel şiddet olayları, vandalizm ve siber saldırılar gibi birçok farklı biçimde kendini göstermiştir. Herostratos sendromunun altında yatan motivasyonlar, kişisel şöhret arayışı, ideolojik bağlılık, sosyal izolasyon, psikolojik sorunlar ve medya etkisi gibi çok çeşitli unsurları içermektedir.

Bu sendromu anlamak, toplumun bu tür şiddet eylemlerini önlemek ve mücadele etmek için gerekli stratejileri geliştirmesine yardımcı olabilir. Özellikle medyanın bu tür olayları nasıl ele aldığına dikkat edilmesi, saldırganların şöhret kazanma arzularını engelleyebilir ve benzer eylemlere ilham verecek yayınlardan kaçınılmasını sağlayabilir. Aynı zamanda, psikolojik sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, toplumsal adaletin sağlanması ve radikalleşmenin önlenmesi için çeşitli önlemler alınabilir.

Herostratos sendromunun etkileri, sadece bireysel olaylarla sınırlı kalmayıp, toplumun genel güvenlik duygusunu ve sosyal dokusunu da derinden etkileyebilir. Bu nedenle, bu tür motivasyonları anlamak ve önleyici tedbirler almak, daha güvenli ve sağlam bir toplum inşa etmek için hayati önem taşımaktadır. Herostratos sendromunun özelliklerini ve etkilerini kapsamlı bir şekilde analiz etmek, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde daha etkili müdahale ve önleme stratejileri geliştirilmesine katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

1. Borowitz, Albert, (2005), Terrorism for Self-glorification: the Herostratos syndrome, The Kent State Univ. Press, Kent
2. Cullen, Dave (2004) The Depressive and the Psychopath, At Last We Know Why The Columbine Killers Did It <https://web.archive.org/web/20181004005922/https://slate.com/news-and-politics/2004/04/at-last-we-know-why-the-columbine-killers-did-it.html> 05.05.2024
3. Coleman, G. (2015). Hacker, Hoaxer, Whistleblower, Spy: The Many Faces of Anonymous, Verso Books
4. Day, Megan (2016)The Story Of The First Copycat Mass Shooter, <https://medium.com/timeline/first-copycat-mass-shooter-8c0f08080307>
5. Gibbs, Nancy and Roche, Timothy (2001), The columbine Tapes, https://web.archive.org/web/20121207005715/http://www.state.co.us/columbine/Appendix_E.pdf
6. Hawkins, Awr (2015)
<https://www.breitbart.com/politics/2015/10/01/report-chris-harper-mercero-sought-limelight-saw-given-va-shooter-vester-flanagan/> Erişim: 05.05.2024
7. Strabon, Çev. Pekman, Adnan (2000), Antik Anadolu Coğrafyası(Geographika XII,XIII,XIV), Arkeoloji ve Sanat Yay, İstanbul
8. Ottis, R.. (2008). Analysis of the 2007 cyber attacks against estonia from the information warfare perspective. 7th European Conference on Information Warfare and Security 2008, ECIW 2008. 163-168.
9. Valerius Maximus, Çev. D. R. Shackleton - Bailey, Memorable Doings and Sayings 8.14, ed. Loeb Classical Library (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 2000). Valerius Maximus, Kitap 8 (b), <https://www.attalus.org/translate/valerius8a.html> erişim: 05.05.2024
10. <https://www.theguardian.com/us-news/2015/aug/26/vester-lee-flanagan-virginia-tv-news-shooter> Erişim: 11.05.2024
11. <https://www.nbcnews.com/id/wbna10039293> Erişim: 11.05.2024

(39)

Hazal GÜNEY⁵⁸¹; Nilay KOÇAK⁵⁸²; Kader MUTLU⁵⁸³

**ERZİNCAN'DA YAŞAYAN ALEVİLERİN HIZIR AYINDAKİ İNANÇ VE PRATİKLERİNE DAİR
BAZI TESPİTLER (MERTEKLİ KÖYÜ ÖRNEĞİ-HIZIR DERGÂHI)
SOME DETERMINATIONS ON THE BELIEFS AND PRACTICES OF THE ALEVI LIVING IN
ERZINCAN IN THE MONTH OF HIZIR (THE EXAMPLE OF MERTEKLİ VILLAGE-HIZIR
LODGE)**

ÖZ

Türk halk kültürü tarih boyunca, yaşadığı coğrafyadaki tabiat kültürünü inançlarında yaşatmaya devam etmiştir. Tabiat kültürünün önemli unsurlarından olan su ve ağaç kutsallığını sürdürmüştür. Köy yaşantısının doğa ile sıkı ilişkisi inançlarda kendini gösterir. Doğaya bağlı olarak yapılmakta olan her ritüel, toplumsal belleğin korunması ve aktarılması için önemlidir. Yılın belirli dönemlerinde, bayramlarda ve düğünlerde köylerde yapılan bir çeşit tiyatro olan köy seyirlik oyunları; köylünün yaşantısının bir parçası olarak meydana gelir. Yapılan çalışmada, Erzincan Mertekli Köyü'nde Alevi toplumunun Hızır Ayında yapmış oldukları ritüeller tespit edilerek aktarılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Tabiat Kültü, Köy Seyirlik Oyunları, Hızır.

ABSTRACT

Throughout history, Turkish folk culture has continued to keep the nature cult of the geography in which it lives alive in its beliefs. Water and trees, which are important elements of the nature cult, maintained their sanctity. The close relationship of village life with nature is reflected in beliefs. Every ritual performed in relation to nature is important for the preservation and transfer of social memory. Village theatrical plays, which are a type of theater performed in villages at certain times of the year, during holidays and weddings; It occurs as a part of the villager's life. In the study, the rituals performed by the Alevi community in Erzincan Mertekli Village during the Month of Hızır were identified and tried to be conveyed.

Keywords: Alevism, Nature Cult, Village Spectacular Games, Hızır.

⁵⁸¹ Yüksek lisans öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, hazal.gny24@gmail.com, ORCID: 0009-0003-0018-2932.

⁵⁸² Yüksek Lisans Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Halk Bilimi ABD, nilaykocak8@gmail.com, ORCID: 0009-0007-3827-732X

⁵⁸³ Yüksek Lisans Öğrencisi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim dalı, kadermtl24@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4711-3048.

GİRİŞ

Araştırmamızın sahasını teşkil eden Mertekli Köyü, Erzincan iline bağlı olup Erzincan şehir merkezine mesafesi yaklaşık 23 kilometre uzaklıktadır. Girişinde bir baraj yer alan köy, yaklaşık 200 haneden oluşmaktadır. Alevi irfanına sahip olan halkın yaşadığı köyde Hızır Ayında neler yaptıklarına dair bazı inançları ve anlatıları sunan söz konusu çalışma, derlemelerden elde edilen bilgilerden oluşmaktadır.

“Hızır elinden tutsun, Hızır yoldaşın olsun, Hızır carına yetişsin, Hızır birinize bin katsın, Hızır hanesi olsun, Hızır korusun, Hızır hazır ve nazırdır, kul daralmayınca Hızır yetişmez” deyimleriyle ve özellikle “Boz Atlı Hızır” olarak anılmaya devam eden Hızır; darda kalanların yardımcısı, yolda kalanların yoldaşı, bir umut kapısıdır. Bu inançla Aleviler, dar günlerinde yetişsin diye Hızır aşkına, Allah rızası için tutukları Hızır Orucunun kaynağını İnsan Suresi’ne bağlarlar:

“Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin hasta baygın bir şekilde yatarlar. Hz. Fatma babası Muhammed Mustafa’nın yanına gider ve durumu anlatır. O an Cebrail gelir ve vahiy iner. Hz. Muhammed Hz. Fatma’ya der ki: “Ya Fatma! Ali ile birlikte üç gün oruç tutunuz.” Orucu açacakları sırada içeri bir yoksul gelir ve aç olduğunu söyler. Bütün erzaklarını ona verirler. Orucun ikinci günü bir tane yetim içeri girer ve aynı şekilde erzaklarını ona verirler. Orucun üçüncü günü bir tane esir içeri girer durumunu anlatır ve erzaklarını ona verirler. Hz. Muhammed gelir ve orucun nasıl geçtiğini sorar onlar da durumu anlatınca Hz. Muhammed gelenlerin Hızır olduğunu söyler. Cebrail gelir ve vahiy iner.”⁵⁸⁴ Buradan hareketle günümüzde de eve gelen her misafir, yoksul ve ihtiyaç sahibi, Hızır olarak karşılanır. Bir ihtiyacı varsa giderilir, eli boş gönderilmez.

Hızır Orucu, yörelere göre farklılık göstermekle birlikte son günü perşembeye denk gelecek şekilde şubat ayının ikinci haftasında tutulur. Perşembe akşamı da Hızır Cemi yapılır. Kışın zorlu şartlarında orucu tutarak Hızır’a olan sevgilerini, bağlılıklarını ve dileklerini bildirirler. Aleviler arasında bayram havasında geçen Hızır Orucunda kurbanlar kesilir, lokmalar yapılır, küsler barıştırılır, fakir ve yoksullara yardım edilir, dertlere derman istenir. İnanışa göre Hızır, her nerede çağırılırsa orada hazırdir. “Yetiş yâ Hızır” diyenlerin imdadına yetişir.

İnançlar-Uygulamalar

Köy yaşantısının doğa ile sıkı ilişkisi inançlarda kendini gösterir. Doğaya bağlı olarak yapılan pratikler Hızır Orucunda da yer alır. Hızır günlerinde bereket ve sağlık vereceği inancıyla su, sağlık getirsin diye ev halkına, bereket getirsin diye eve ve hayvanlara serpilir. “Hızır lokması niyetiyle lokmaların duası verilir, lokmalar parçalanıp dağıtılır. Kimisi lokmayı suya atar, kimisi ağacın altına bırakır, kimisi ağacın bir dalına bırakır ki her türlü canlı lokmadan nasiplenebilsin ve Hızır ile İlyas Peygamber hem karada hem denizde darda kalana yetişsin. Fırat suyu aynı zamanda içerisinden ziyaret suları geçtiği düşünüldüğü için kutsal sayılır” (KK-1). Kullanılan suların; arındırıcı, şifa verici özelliği ile bazı hastalıkların sağaltmasında faydalı olacağına inanılır. “Hızır orucunun son günü bu firat suyundan getirilir evin içine serpilir. Babam biz küçükken güneş doğmadan gider fırat suyundan getirirdi. Biz henüz yataktayken üzerimize ve evin içine serpiştirirdi. Hastalıklardan, kötülüklerden kurtaracağına inanırdık” (KK-2). Suyla ilgili yapılan bir diğer uygulama ise özellikle gençler tarafından tutulan su orucudur. Orucun üçüncü günü hiç su içilmemekle birlikte özellikle tuzlu yiyecekler tüketilir. Susuz bir şekilde uyunur. Rüyada kim su verirse onunla veya nerede su içerse oradan biriyle evleneceğine inanır. “Bu ayda gençlerimiz üç gün oruç tutar ve üçüncü gün hiç su içmezler. Gece rüya görürler. Kim verirse onunla evleneceğine inanırlar. Bir de yapılan lokmadan bir duvar üzerine koyulur. Gelen kuş lokmayı alıp ne tarafa giderse o taraftan biriyle evleneceğine inanır” (KK-3).

Tabiat kültürünün bir parçası olan ağaç, eski Türk kültüründen bu yana kutsal sayılmakla birlikte türlerine dair bazı uygulamalara rastlanılır. Kuşburnu da bu ağaçlardan biridir. Özellikle dikenli oluşu sebebiyle dikkat çekmektedir. “Bu ayda eve gelen Dede ya da Pir kuşburnunun taze dalını halka şekline getirir ve ev halkının başından ayaklarına doğru indirir ve içinden sağ ayakla çıkılır. Bu uygulama üç kez tekrarlanır. İyilik, sağlık, güzellik dilenir biz de öyle olacağına inanırız. İnançımıza göre kuşburnu ağacı kutsal sayılan bir ağaçtır ve onu kökten sökmek günahtır” (KK-9). Ağaçlar, Tanrı’yla iletişim aracı olmada, şeytan ya da kötü

⁵⁸⁴ İnsan Suresi, 7-8-9.

ruhları kovmada, sağaltma törenlerinde şıfa vermede, çocuk sahibi olmada, ruhları cennete ve cehenneme götürmede, şekil değiştirmede bir sembol olarak kutsallığını sürdürmektedir.

Köyde yapılmakta olan uygulama dışında kuşburnu ağacı üzerine çeşitli inanışlar yer almaktadır. Bunlardan biri de “dilek ağacı” olarak kullanılan kuşburnu ağacıdır. Sivas’ın Yıldızeli ilçesinde Pir Sultan Abdal’ın heykeli bulunmaktadır. Heykelin yapıldığı alan kutsal kabul edilir ve bu alanda iki kuşburnu ağacı yer alır. “Heykelin solunda ve sağında kalan iki kuşburnu ağacı dileklerin dilendiği, duaların kabul gördüğu, çaputların bağlandığı ağaçlardır” (Ergun, 2004, s. 810). Aynı zamanda Pir Sultan’ın oğluna ait olduğuna inanılan bir yatır yer alır ve bu yatırın çevresinde kuşburnu ağaçları bulunmaktadır. Ziyarete gelenler kuşburnu ağaçlarına dilek bezi bağlarlar. Bir diğer benzer uygulama Divriği’de yer alan Yel Hüseyin ziyaretinde vardır. “Evlenmek isteyen genç kızları buradaki kuşburnu çalılarından birisine mendil bağlarlar. Daha sonra orayı ziyaret eden gençlerden biri bu mendili alıp saklar. Delikanlı, hangi kıza ait olduğunu bilmediği bu mendili evleneceği güne kadar muhafaza eder. Evlendiği gece mendili geline gösterir. İnanışa göre çoğu zaman bu mendil evlendiği kıza ait oluyormuş.” Burada bulunan kuşburnunun aynı zamanda romatizma ağrılarına da iyi geldiği söylenir (Ergun, 2004, s. 548).

“Sibirya yöresinde çayır melikesi, erkek sakalı çalılıklarına sihirli özellikler atfedilir. Kötü ruhları korkutan nazarlık gibi kullanılan kırbaç sapı ondan hazırlanır. Cinler, kötü ruhları korkutan nazarlık gibi kullanılan kırbaç sapı ondan hazırlanır. Cinler, kötü ruhlar dikenli bitkilerden korktukları için evin ve avlunun kapısının üzerine bu çalılardan biri, meselâ kuşburnu çalıısı asılırdı” (Ergun, 2004, s. 324). Kuşburnu gibi dikenli çalıların, kötü ruhlardan koruduğuna inanılır. Bu özelliğiyle kimi zaman bir evin kapısında kimi zaman bir ahırda asılı şekilde bulmak mümkündür. Bir tür nazarlık olarak kullanılır. “Tenhal(defne), mazı, meşe, menengeç, nar çiçeği dalı, dağdağan, çitlembik, alıç, kuşburnu, içde, ak diken, kızıl diken, karaağaç(üvez), çıtık, böğürtlen, çıra ağacı, gül dalı; dut ağacı gibi dikenli çalılar ve ağaçların Tanrı kutu taşıdığına inanılmaktadır” (Ergun, 2004, s. 322).

Yılın belirli dönemlerinde, bayramlarda ve düğünlerde köylerde yapılan bir çeşit tiyatro olan köy seyirlik oyunları; köylünün yaşantısının bir parçası olarak meydana gelir. Ortak inançlar etrafında birleşen köy halkı, kendi imkanları doğrultusunda oyunları biçimlendirir. Bunun bir örneğini de Mertekli Köyü’nde görmekteyiz. “Hızır herkese görünmez. Ne yerdedir ne de gökte. Bir deryanın üzerindedir. Onun gelişi kutlanır” (KK-1).

“Geleneksel kıyafetler giyen üç erkek farklı roller üstlenir. Bunlardan biri sakal ve bıyık takarak erkek rolüne girer, kimi zaman Hızır’ı temsil eder kimi zaman da geçen yılın yaşlı sultanını temsil eder. İkinçisi, yüzü gözü boyanarak kadın kılığına girer. Kadın bakımlı oluşu ve güzelliğiyle haneyi temsil eder. Üçüncüsü ise, yüzü siyaha boyanarak eline bir baston alır, genellikle en genç olandır ve yeni yılı temsil eder. Yüzünün siyah oluşunun sebebi de gelen yeni yılın belirsizliğidir” (KK-1). Kapı kapı dolaşarak çeşitli malzemeler toplarlar. “Onlara “Hakullah” denilen un, şeker, yağ verilir. Bu toplanan malzemeler fakir ve yoksullara verilir ya da toplanıp pişirilir” (KK-2). Gidilen her ev kendi imkanları doğrultusunda lokmasını verir ve kapıya gelen misafir, kim olursa olsun geri çevrilmez, gelen kişinin Hızır olduğuna inanılır çünkü Hızır’ın farklı şekillerde tezahür edebilir inancı vardır. Toplanan malzemeler ihtiyaç sahiplerine verilmekle birlikte kimi zaman bir evde toplanıp yemekler yapılır. Küslük ve dargınlıklar unutulur, birlik ve beraberlik sağlanır. “Üçüncü günde Gal/Gağan oynanır, kapı kapı gezilir un, yağ toplanır. Toplanan malzemeler bir yerde pişirilir, ihtiyaç sahibi varsa onlara dağıtılır. Buna “Gale Hızır” da denilir. Bir erkek kadın kılığına girer. Oyunda üç erkek vardır. Bir erkek kadın kılığına girer ona Fadike denir. Biri onun eşi olur. Bir diğer de yüzünü siyaha boyar eline baston alır. Bazen de biri deve olurdu. Ayaklarının altına uzun tahtalar koyulur” (KK-7).

Anlatılarda yer alan Gal oyunu, köy seyirlik oyunları etrafında düşünülebilir. Gal, Gağan, Khal Gağan isimleriyle anılan oyunun ritüelleri yörelere göre farklılık göstermekle birlikte ortak amaç, üç aylık ibadet takviminin başlangıcını kutlamaktır. “Seyirlik köylü oyunlarının bazılarının, yılın mevsim değişimlerini belirleyen günlerinde- aşağı yukarı hep aynı tarihlerde- yapılan törenlere bağlılığı dikkati çeken bir olgudur” (Boratav, 1992, s. 221). 12 Aralık ile başlayan bu dönem zorlu kış şartlarına denk gelir. Alevi inancında da bu zorlu kış aylarında rızık veren, yardım eden, koruyup kollayan Hızır’dır.

Doğayla, mevsimlerle, hayvanlarla, bitkilerle yakın bir ilişki içerisinde olan oyunlar, sadece eğlence amaçlı değil aynı zamanda doğayı tanımak ve onunla iyi geçinmek için de yapılmaktadır. "...halk edebiyatının her türünden yaratmalar sadece eğlence vesilesi ve aracı, hayal ürünü, gelip geçici şeyler değildir; onlar, toplumun günlük sorunlarından, tasalarından, kaygılarından, sevinçlerinden, işlerinden, üretim ve tüketim çabalarından, törelerinden, törenlerinden ayrılamaz. Bir kelime ile halkın yaşamıyla kaynaşmışlardır; onunla bir bütün halindedirler ve ancak toplumun yaşamının türlü yönleriyle bir arada incelenerek değerlendirilip yorumlanabilirler" (Boratav, 1992, s. 224).

"Sonbahar bayramı kötü ruhlardan korunma amacıyla yapılırdı. Bu bayrama abası ısığa (kötü ruhlara saçı) denirdi. Bu adına rağmen törenin ilk gününde aydınlık tanrılarında Ulu Toyon namına, ikinci gününde kötü ruhların başbuğu sayılan Arsan Duolay namına âyin yapılırdı" (İnan, 1986, s. 102) örneğinde de görebileceğimiz gibi köy seyirlik oyunları Şamanizm törenleri arasında bir benzerlik söz konusudur. Şamanist Türk kavimlerinin âyin ve törenleri ilkbahar, yaz ve güz mevsimlerinde yapılmaktadır.

Mertekli Köyü'nde uygulanmakta olan Gal/Gağan oyununun bir benzerini Düzgün'ün yapmış olduğu çalışmada da görmekteyiz. Erzurum'da yapılan "Yılbaşı" adı ile bilenen köy seyirlik oyunu, uygulandığı ve karakteriyle benzerlik gösterir. Sakallı, sarıklı yaşlı adam ve kadın kılığında girmiş bir erkek ve diğer köylüler tarafından oynanır. Gal oyununda olduğu gibi ihtiyar adam ve genç kadın diğer arkadaşlarıyla birlikte eve ve dolaşmaya başlarlar. "Ev sahibinden un, yağ, şeker gibi malzemeleri toplarlar. Eğlenceye köyün bütün evlerini gezerek devam ederler. Topladıkları para ile bir koyun satın alırlar. Un, yağ ve şekerlerle helva yaparlar. Yiyip içer, sohbet eder, eğlenirler" (Düzgün, 1999, s. 163).

Köy halkı Hızır Ayına özel bazı yemekler yaparlar. Toplumsal belleğin korunmasında ve aktarılmasında mutfak kültürü önemlidir. Yapılan yemekler, ait olduğu topluluğa dair birçok bilgi verir. Üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, yaşanan değişimler olsa dahi mutfak kültürünü yapılan ritüeller yoluyla geçmişten bugüne aktarmayı başarmışlardır. "Buğday ve nohutu haşlayarak yapılan yemeğe "Hedik", Buğday'ın bir sacın içinde kavrulup şekerden yapılan şerbetle karışımına "Bijerik" denir. Bir de sacın üzerinde un kavrulur, siyah bir renk alır ve ortasına şekerli yağ koyularak yenir. Kavrulmuş una "Hızır Kavutu" denilir ve bu undan akşam bir masanın üstüne serilir, yanında da mum ya da çıra yakılır. Arkasına bakmadan odadan çıkılır. Hızır'ın gece gelirse buraya eliyle iz bırakacağı düşünülür (KK-1).

Köy halkının yapmış olduğu uygulamalardan biri de Tunceli'nin Pülümür ilçesinde bulunan Hızır Dergâhını ziyaret etmektir (Bkz. Fotoğraf 3). Köye yaklaşık 25km uzaklıkta yer alan mekânda Hızır'ın atının ayak izinin olduğuna inanılan bir kaya vardır (Bkz. Fotoğraf 4). Bu yüzden köylüler, lokmalarını yapıp ziyarette bulunurlar. Burada kurbanlar kesilir, dualar edilir, mum ve çıra/çerağ yakılır (Bkz. Fotoğraf 4). "Pülümür'e girmeden Mutu Köprüsünde Hızır Dergâhı vardır. Orada yer alan taşta Hızır'ın atının nalına ait bir iz vardır. Hızır ayında köy halkı olarak orayı ziyaret eder ve dua ederiz" (KK-2).

SONUÇ

Hızır; darda kalanların yardımcısı, yolda kalanların yoldaşı, bir umut kapısıdır. Bu inançla Aleviler, dar günlerinde yetişsin diye Hızır aşkına, Allah rızası için tutulan Hızır Orucunda yaptıkları ritüellerde, Köy yaşantısının doğa ile olan sıkı ilişkisini görmek mümkündür.

Tabiat kültürünün önemli unsurlarından olan su ve ağaç kutsallığını sürdürmüştür. Doğayla, mevsimlerle, hayvanlarla, bitkilerle yakın bir ilişki içerisinde olan halk, sadece eğlence amaçlı değil aynı zamanda doğayı tanımak ve onunla iyi geçinmek için köy seyirlik oyunlarını uygularlar. Hızır Ayına özel yapılan yemekler de geçmişin yeniden inşa edilmesi için belirleyici konumdadır. Yapılmakta olan her ritüel, toplumsal belleğin korunması ve aktarılması için önemlidir.

Hızır ayı her ne kadar zorlu kış şartlarında geçse de getireceği bolluk ve bereketin dağıtıcısı olarak Hızır anılır. Pişirilen lokmalarının paylaşılması, toplumsal yardımlaşma, birlik ve beraberliği güçlendirmesi bakımından önemlidir. Toplumun tüm üyeleri Hızır gibi, birbirlerinin dar ve zor anlarına yetişmeye çağrılır.

KAYNAKÇA

Sözlü Kaynaklar

- (KK-1): Mehmet Ali Güney, 04.06.1954, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-2): Mehmet Ali Fırat, 03.08.1949, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-3): Veli Aydın, 25.10.1952, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-4): Fadime Kesici, 16.04. 1959, ev hanımı, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-5): Hıdır Keleş, 08.01.1932, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-6): Kazım Sezgin, 10.10.1961, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-7): Musa Şen, 28.04.1949, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-8): Mehmet Öztürk, 11.10.1940, emekli, Erzincan Mertekli Köyü
(KK-9): Ali Ekber Güney, 09.01.1975, emekli, Erzincan Mertekli Köyü

Yazılı Kaynaklar

- Boratav, P. N. (1992). *100 Soruda Rürk Halk Edebiyatı* (6. Baskı b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.
Düzgün, D. (1999). *Erzurum Köy Seyirlik Oyunları*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Ocak, A. Y. (1990). *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* (2 b.). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

EKLER: Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Köyün girişinde yer alan köprü ve baraj.

Fotoğraf 2: Lokmaların getirilip dağıtıldığı su kenarı.

Fotoğraf 3: Hızır Dergâhı.

Fotoğraf 4: Hızır'ın Atının izinin olduğuna inanılan kaya.

Fotoğraf 5: Mum yakmak için şömine.

(40)

İlhame GULTEKİN⁵⁸⁵

KLASİK FARS ŞİİRİNDE SANAT ÜSLUPLARININ OLUŞUMUNDA AZERBAIJAN ŞAİRLERİNİN ROLÜ

THE ROLE OF AZERBAIJAN POETS IN THE FORMATION OF ARTISTIC STYLES IN PERSIAN CLASSICAL POETRY

ÖZ

Geleneksel olarak araştırmacılar, klasik Fars şiirinde üç tarzın varlığına dikkat çekiyor: Horasan, Azerbaycan-Irak ve Hint. Türkistan ve Horasan'da ortaya çıkan ilk şiir tarzında, şiirin biçimsel işaretleri Arap şiirinden alınsa da yerel folklor gelenekleri yaygın olarak kullanılmış, Arapça kelime ve ifadeler çok az kullanılmıştır. 12. yüzyıl Azerbaycan üslubunda Arapça sözlüğün miktarı ve rolü, sanatsal anlatım araçları önemli ölçüde artmış, Türkçe kelimeler ve atasözleri de kullanılmıştır. Sadi, Mevlana ve Hafız gibi büyük şairler onun gelişmesinde ve zenginleşmesinde önemli rol oynadılar.

16. yüzyılda Hindistan'a göç eden şairlerin yazdıkları seküler içerikli şiirlerde çoğu zaman önceki normatif kurallar ihlal edilmiş, yeni bir biçim, imaj, anlam ve içerik yaratmak şairlerin temel hedefi haline gelmiştir. Yeni ifade edilen soyut anlamlar ve anlaşılması güç fikirler ise şiirin dilini zorlaştırmıştır. Araştırmacıların bir kısmı Saib Tebrizini'yi Hint üslubunun en büyük temsilcisi olarak değerlendirirken, bir kısmı da onu bu üslubun yaratıcısı olarak değerlendirmiştir. Bu makalenin amacı her üç üslubun oluşumunda ve gelişmesinde Azerbaycan şairlerinin rolünü tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan edebiyatı, klasik edebiyat, Kağanî, Saib Tebrizi, sanat üslupları.

ABSTRACT

Traditionally, researchers draw attention to the presence of three styles in classical Persian poetry: Khorasan, Azerbaijan-Iraqi and Indian. Although the formal characteristics of the first poetry style that appeared in Turkestan and Khorasan were taken from Arabic poetry, local folklore traditions were common, and Arabic words and expressions were rarely used. In addition to the considerable increase in the amount and role of the Arabic dictionary, which is an artistic expression tool in the Azerbaijani style, which appeared in the 12th century, Turkish words and proverbs also began to be used. Great poets like Sadi, Mevlana and Hafız played an important role in its development and enrichment.

In the secular content poems written by the poets who immigrated to India in the 16th century, the previous normative rules were often violated, creating a new form, image, meaning and content became the main goal of the poets. Newly expressed abstract meanings and hard-to-understand ideas have complicated the language of the poem. Some of the researchers considered Saib Tabrizi as the greatest representative of Indian style, while some presented him as the creator of this style. The purpose of this article is to determine the role of Azerbaijani poets in the formation and development of all three styles.

Keywords: Azerbaijani literature, classical literature, Khagani, Saib Tabrizi, artistic styles.

⁵⁸⁵ Nizami Gencevi adına Milli Azerbaycan Edebiyatı Müzesi, Eğitim Bölümü. ilhamagultekin@gmail.com; 0000-0002-7595-463X

GİRİŞ

“Üslub” anlayışı mürəkkəb və çoxcəhətli bir məfhumdur və o bədii ədəbiyyatın əsaslarının, ədəbi proseslərin inkişaf qanunauyğunluqlarının aşkarlanması və ayrı-ayrı bədii əsərlərin təhlili prinsiplərinin müəyyənləşdirilməsi kimi məsələləri əhatə edir. Ancaq üslubiyyət barədə mütəxəssislər arasında çox ciddi fikir ayrılıqları da vardır. Hətta bu problemlərin ən mühüm, mərkəzi məsələləri – “üslub” nədir, o hansı üsullarla yaranır, hansı amillərdən asılıdır və s. kimi mühüm suallar barədə də mütəxəssislər arasında indiyədək vahid bir fikrə gəlmək mümkün olmamışdır (Sokolov, 1968: 40-42).

Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, üslub barədə ortaya çıxan ziddiyyətlərin, fikir ayrılıqlarının əsas səbəbi onunla bağlıdır ki, bu istilah müxtəlif elm sahələrində işlənir (məsələn, ədəbiyyatşünaslıq, dilçilik, sənətşünaslıq, estetika və s.) və onlardan hər biri də özünün spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir. Bununla yanaşı, ədəbiyyatşünaslıq elminin özündə də üslub anlayışından müxtəlif aspektərdə istifadə olunur: “dövrün üslubu”, “romantik üslub”, “Sabirin üslubu” və s. kimi. Məlumdur ki, yeni və müasir ədəbiyyada şair və yazıçıların fərdi üslubları rəngarəng formalar aldığından eyni bir dövrdə müxtəlif üslublar yaranmış olur. Ona görə də onların hamısını “dövrün üslubu” anlayışı altında birləşdirmək düzgün olmaz. Ancaq orta əsrlər ədəbiyyatı normativ poetikaya və davamlı, uzunmüddətli ənənələrə əsaslandığına görə burada müəyyən dövrlərin üslubundan danışmaq tamamilə təbiidir. Klassik ədəbiyyatda yeniliklər tədricən baş verir və bunlar da ictimai, siyasi və mədəni mühitdə baş verən dəyişikliklərlə bağlı olur. Müəyyən bir dövrdə yaşayan şairlərin hər birinin özünəməxsus fərdi üslubu olsa da, onların hamısının yaradıcılığına xas olan ümumi cəhətlər də az olmur və bu ümumi cəhətlər həmin dövrün ədəbi üslubunu formalaşdırır (Ripka, 1970: 198-199).

Farsdilli ədəbiyyatda üslublar məsələsi ilk dəfə olaraq XIX əsrin sonlarında tanınmış İran şairi Məhəmmədəqi Məliküş-şüəra Baharın üçcildlik “Üslubşünaslıq və ya fars nəsrinin təkamül tarixi” adlı kitabında qoyulmuşdur (Bahar, 1369). O, ilk dəfə olaraq farsdilli klassik poeziyada üç əsas üslubun – Xorasan, İraq və hind üslublarının olduğunu qeyd etmiş, XII əsrdə yaranmış Azərbaycan üslubunu isə İraq üslubunun tərkibində nəzərdən keçirmişdir (bilindi ki, Ərəb İraqından fərqli olan və tarixən “Əcəm İraqı” və ya “Fars İraqı” adlandırılan ərazilər İranın bəzi mərkəzi və Qərb, o cümlədən Rey, İsfahan, Qəzvin, Kaşan regionlarını əhatə edir). Halbuki, İraq üslubu Azərbaycan üslubundan bir əsr sonra, yəni XIII əsrdə və Azərbaycan üslubunun təsiri altında formalaşmışdır. Buna baxmayaraq M.Bahar tərəfindən irəli sürülən bu üslub təsnifatı elmi ədəbiyyatda da geniş yayılmışdır. Sonralar İranda Xorasan, İraq və hind üslubları barədə irihəcmli tədqiqatlar aparılsa da, Azərbaycan üslubuna ayrı-ayrı kitablarda ancaq öləri olaraq toxunulmuş və bu barədə bəzi məqalələr yazılmışdır. Bu üslublar barədə yazılmış kitablarda arasında Sirius Şəmisinin “Poetik üslubşünaslıq” (1384), Muxtar İbrahiminin “Arzuların şərh” (1385), Səid Nəfisinin “İranda şeir və nəsrin tarixi” (1363), Məhəmməd Qulamrızann “Rudəkiddən Şamluya qədərki şeir üslubları” (1377) adlı kitabları göstərmək olar.

Avropa şərqşünaslığında da fars ədəbiyyatı barədə yazılmış kitablarda ənənəvi olaraq M.Baharın təsnifatı təkrar olunmuş, lakin ayrı-ayrı əsərlərdə Azərbaycan üslubu barədə də öləri məlumatlar verilmişdir (Bertels, 1962: 76-77; Ripka, 1970: 198-200).

1. Bədii üslubların formalaşması. Xorasan üslubu. Bu məqalədə qoyulan mövzunun daha ətraflı və aydın izahı üçün məsələnin tarixinə nəzər salmaq və hər bir üslub barədə də ayrıca məlumat vermək lazım gələcəkdir. Ona görə də farsdilli poeziyada ilkin üslub sayılan Xorasan üslubundan başlayırıq.

Ərəb işğalından sonra xilafətdə dövlət və təhsil dili ərəb dili idi. Buna görə xilafətə daxil olan ərazilərdəki yerli şairlər də öz əsərlərini ərəb dilində yazmağa başladılar. Ancaq sonradan ərəb xilafətinin zəifləməyə başlamasından istifadə edən bəzi yerli vilayət hakimləri müstəqillik uğrunda mübarizəyə qalxdılar. Xilafət mərkəzlərindən uzaq olan Mərkəzi Asiyada və Şərqi İranda ərəb təsiri daha az olduğuna görə burada milli ənənələrə qayıdış meyilləri də güclü idi. IX əsrdən başlayaraq bir sıra yerli fars hakimləri Samanilərin hakimiyyəti altında birləşdilər. Samanilər ərəbdilli poeziya ilə yanaşı fars dilində də yazılı ədəbiyyatın yaranıb inkişaf etməsi üçün böyük səy göstərdilər. Yeni yaranan farsdilli ədəbiyyat formal əlamətlərini (vəzn, qafiyə, şeir formaları və s.) ərəb poeziyasından götürsə də, mövzu və motivlər, bədii ifadə və təsvir vasitələri, bənd

quruluşunun əksər formaları və başqa ünsürlər baxımından yerli folklor ənənələrindən də geniş istifadə edirdi (Hüseynoğlu, 2006: 155). Xorasan şairlərinin şeirlərində mürəkkəb və çətin anlaşılan sözlər yox idi, çünki onlar ərəb söz və ifadələrindən nadir hallarda istifadə edirdilər. Onların sadə və axıcı şeirlərində obrazlar da konkretliyi və nikbinliyi ilə seçilirdi. Bu şeirlərdə sadə və realist bir tərzdə yerli hakimlərin həyatı, xalq kütlələrinin gəzintiləri və əyləncələri təsvir edilirdi. Dövrün şairləri qədim tarixlə də tanış idilər; onların əsərlərində qədim qəhrəmanların və şahların adlarına tez-tez rast gəlinir. Onların lirik şeirlərində məşuqdan ayrılıq yox, onunla görüş təsvir edilir. Bu şeirlərdə epik qəhrəmanlıq əhval-ruhiyyəsi hakimdir və ağıl hissiyyatdan üstün tutulur.

Bu dövrdə ən çox qəsidə janrından istifadə edilsə də məsnəvi və rübai formaları da geniş yayılmışdı. Qəzəl yazanlara isə az-az təsadüf edilirdi. Bədii təsvir vasitələrindən də nisbətən az istifadə olunurdu. Epik şeirdə tarixi keçmiş iftixarla və yüksək intonasiya ilə vəsf edilirdi. Belə şairlərdən Firdovsinin, Əbu Mənsurun, Dəqiqinin, Əsədi Tusinin, Ünsürinin, Rudəkinin, Nasir Xosrovun adlarını çəkmək olar. Bu şairlər çox vaxt İrənin qədim mədəni ənənələrini, hərbi nəəliyyətlərini ərəblərin bədəvi şücaətinə və qədim bütprəst ənənələrinə qarşı qoyurdular (Hüseynoğlu, 2006: 159). XII əsrdən başlayaraq İranda və Mərkəzi Asiyada baş verən bir sıra daxili və xarici amillər nəticəsində Xorasan üslubu tədricən aradan çıxır və yeni üslub – Azərbaycan üslubu yaranır.

Azərbaycanda yaranan və beynəlmiləçilik, humanizm prinsiplərinə asaslana yeni üslub o qədər cazibədar idi ki, o, tezliklə İrənin mərkəzi və qərb hissələrinə də yayıldı. Bu üslubun özünəməxsus xüsusiyyətləri bardə Y.E.Bertels yazır ki, sözün bütün poetik imkalarından maksimum istifadə etməyə çalışan Azərbaycan şairləri “fars leksikasına nisbətən ərəb leksikasından daha həvəslə istifadə edirdilər” (Bertels, 1962: 77). Bu tanınmış tədqiqatçının fikrincə, Azərbaycan üslubunu səciyyələndirən əsas amillər ilk növbədə Azərbaycan şairlərinin əsərlərində əks olunan yeni mövzu və motivlərdən, eyni zamanda yerli sosial-mədəni şəraitin təsiri ilə poetik dildə yaranan digər yeniliklərdən ibarətdir. O, şeirdə bədii təsvir vasitələrinin xeyli artmasını, mövzu dairəsinin genişlənməsini xüsusilə qeyd edirdi (Bertels, 1962: 78).

Azərbaycan şairləri ədəbiyyatı nəinki yerli, milli xüsusiyyətlərlə bağlı olan yeni motiv və mövzularla, atalar sözləri və məsəllərlə də zənginləşdirir, həmçinin Xorasan şairlərinin əsərlərində rast gəlinməyən bir sıra ərəb mövzularını da ilk dəfə olaraq ədəbiyyata gətirirlər. Hətta yeni mövzuları müvafiq tərzdə ifadə etmək məqsədi ilə Nizami “Sirlər xəzinəsi” əsərində farsdilli poeziyada ilk dəfə olaraq yeni vəzn növündən - əruzun “səri” (surətli) bəhrindən istifadə etmişdir. Xorasan üslubuna məxsus arxaik pəhləvi sözləri əvəzinə isə Azərbaycan şairləri ərəb və bəzən, hətta türk sözlərindən də istifadə edirdilər. Məsələn, Xaqaninin aşağıdakı beytində iki türk sözü – “su” və “əkmək” (çörək) sözləri işlədilmişdir:

(Divani-Xaqani, 1338: 287)

(Bədən onlardan su və çörək tələb etsə də,

Atsıza və Buqraya bir şah kimi necə rəğbət göstərə bilər?)

Azərbaycan şairlərində sənətkarlığa, bədiiyyə meyl olduqca güclü idi və bu baxımdan böyük qəsidə ustası olan Xaqaninin əsərləri xüsusilə seçilirdi. Məhəmmədtəqi Bahar da qeyd edir ki, Azərbaycan şairlərinin əsərlərində mürəkkəb təşbih və istiarələr, elmi istilahlər geniş yer tutur. O, bunun səbəbini ədəbiyyat tarixinin yeni inkişaf dövrü ilə bağlayırdı və göstərirdi ki, XII əsrdən sonra İmam Hərəvi, Kəmal Xocəndi və başqa Xorasan şairlərinin əsərlərində də bədii təsvir vasitələrinin rolu artır (Bahar, 1369: 349-364). Sözsüz ki, bu fakrın özü də Azərbaycan şairlərinin bu müəlliflərə təsiri ilə bağlıdır. Bunu Xaqaninin aşağıdakı beyti də təsdiq edir:

(Divani-Xaqani, 1338: 263)

(Xorasanda və İraqda söz sənətinin padşahıyam,

Bilik əhlinə hər sözdən imtahan vermişəm.

Qərəzsizlər məni həm mənə, həm də ifadə üsulu baxımından ustad sayırlar,

تن گرچه سو و اکمک از ایشان طلب کند

کی مهر شه به اتسز و بقرا برافکند

پادشاه نظم و نثرم در خراسان و عراق

کاھل دانش را از هر لفظ امتحان آورده ام

منصفان استاد دانندم که در معنی و لفظ

شیوه تازه، نه رسم باستان آورده ام

Çünkü söz sənətinə qədim ənənələri yox, təzə “şivə” gətirmişəm)

Göründüyü kimi, burada şair deyir ki, onun şeirləri təkcə İraqda (Azərbaycan və Qərbi İranda) deyil, Xorasanda (Şərqi İranda və Mərkəzi Asiyada) da böyük şöhrət qazanmışdır. İkinci beytdə şair bu şöhrətin əsas səbəbini özünün yaratdığı yeni “şivə” (üslub) ilə izah edir. Real təbiətlə, konkret insanlar və hadisələrlə bağlılığı da Xaqani bədii üslubunun estetik konsepsiyasının əsasını təşkil edirdi (Hüseynoğlu, 2006: 162-163).

M.Baharın yazdığı kimi, Xaqani və Nizami oxuduqları bütün elm sahələrindən və eşitdikləri xalq deyimlərindən hər cür istilahları, ifadə və məsəlləri öz əsərlərində işlətməyə çalışırdılar (Bahar, 1369: 103).

Tanınmış çex şərqsünası Yan Ripka haqlı olaraq yazır ki, Xaqani “poeziyanın ustası, ən dahi sənətkarlardan biri idi... Gözəl alim Xaqani öz dövrünün bütün elmlərindən istifadə edərək, onları yüksək poeziya incilərinə çevirirdi. Onun şeirləri eyni dərəcədə həm elm, həm də poeziyadır; ancaq o, hər şeydən öncə şair olduğuna görə onun elmi poeziyaya xidmət edirdi. Bu isə onun şeirlərinin qavranılmasını çətinləşdirirdi. Ancaq bu heç də şairin iddiaları və ya şeiri süni surətdə bəzəmək həvəsi ilə deyil, onun intellekt zənginliyi ilə bağlı idi” (Ripka, 1970: 205).

Xaqani aldığı hərtərəfli təhsildən və yüksək istedadından əlavə, zəngin həyat təcrübəsinə də malik idi. O, nəinki Yaxın Şərqi böyük müsəlman şəhərlərini, həmçinin Qafqazın, Bizansın qeyri-müsəlman şəhərlərini də gəzib dolaşmışdır. Sözsüz ki, şairin humanist və beynəlmilətçi bir insan kimi formalaşmasında onun ailəsindəki şərait və təhsil aldığı Şirvan mühiti də böyük rol oynamışdır. Məlumdur ki, onun anası Rabiyyə xaçpərəstlik dinin nəsturi təriqətinə mənsub olmuş, islamı isə sonradan qəbul etmişdir. Xaqani bütün bunlar barədə “Töhfətül-İraqeyn” əsərindəki “Anamın tərif” adlı şeirində məlumat vermişdir. O, burada həmçinin anasının “atəşpərəstliyə vərdiş etməsini” də qeyd edir (Xaqani, 1978: 62-63). Bütün bu rəngarənglik onunla bağlı idi ki, o zamankı Şərqi Qafqaz, o cümlədən də Şirvan müxtəlif dinlərin və mədəniyyətlərin kəsişdiyi bir region idi. Müxtəlif dinlərə sitayiş edən və müxtəlif xalqlara mənsub insanların bir yerdə yaşaması, gündəlik ünsiyyəti, bir-birinin mədəniyyətləri ilə tanış olmaları onlar arasında dini və milli dözümlülüyü artırır və onlarda beynəlmilətçilik hissləri yaradırdı (Hüseynoğlu, 2006: 165) Təsədüfi deyildir ki, Xaqaninin divanı həm islama, həm də xaçpərəstliyə məxsus spesifik obrazlar və simvollarla doludur. Yan Ripka qeyd edir ki, “bu iki dinin qarşılıqlı əlaqədə olduğu Cənubi Qafqazdan başqa heç harada belə bir divan ortaya çıxma bilməzdi” (Ripka, 1970: 200).

Xaqanini öz müasirlərindən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də bu idi ki, onun fərdi üslubu, yaradıcılıq metodu digər şairlərdən aydın şəkildə seçilirdi. Təşbih və məcazların, eləcə də digər təsvir və ifadə vasitələrinin tətbiqində bu dərəcədə başqalarından fərqlənmək hər şairin işi deyil, bu yalnız son dərəcə istedadlı şairlərə nəsib olan bir üstünlükdür. Məhz bu cür qeyri-ənənəvi poetik fiqurlardan geniş şəkildə istifadə edilməsi Xaqani şeirlərini qeyri-adi, gözlənilməz və valehedici edirdi. Həmçinin onun əsərlərinin başqa bir özünəməxsusluğu bu əsərlərdə olan intellektual dərinlik, əqli düşüncə üstünlüyü idi. Onun şeirləri eyni zamanda həm poeziyaya, həm də elmə məxsus xüsusiyyətlərə malik idi. Şair özü də bunları yaxşı başa düşərək öz şeirlərini sirli, sehirlili hesab edirdi:

شاعر ساحر منم اندر جهان
در سخن معجزه صاحب قران
از شجر من شعرا میوه چین
وز صحف من فضلا عشر خوان
من به سخن میدع و منکر مرا
جوقی از این سرسبک جان گران

(Divani-Xaqani, 1338: 345)

(Dünyada ən sehirlili şair mənəm,

Möcüzəli sözlər deməkdə xoşbəxt mənəm.

Şairlər mənə şair ağacımdan meyvə dəriylər,

Alimlər mənə səhifələrimdən bəhrə götürürlər.

Söz sənətimdə mən ixtiraçıyam və bunu inkar edər

Bir qrup başiboş, cansıxıcı adamlar)

Beləliklə, biz görürük ki, farsdilli poeziyada Azərbaycan üslubunun yaradıcısı, banisi Xaqani olubdur. Lakin onun “Töhfətül-İraqeyn” əsərində yazdığı aşağıdakı sətirlərdən bu da aydın olur ki, müasirləri əvvəlcə

onun yaratdığı yeni şeir üslubunu bəyənəyərək, tənqid edirmişlər. Bu üslubun məziyyətlərini gördükdən, sirlərini öyrəndikdən və özləri də bu üslubda yazmağa başladığından sonra onun əsl yaradıcısı danılmağa başlandı və mənimsəndi:

Kamalım çaxanda şimşəklər kimi,
Quyruq bulayırlar köpəklər kimi.
Şeirdə qəribəyəm, demək təkəm, tək,
Yeni şey görərkən hürər hər köpək.
Dilimi öyrənib tez dil açınca,
Söyüş yağdırdılar mənim dalımca.
Onları yüksəldən bir mələkəm mən,
Mənə diş qıcıyır onlar qəzəbdən. (Səfərli, 2008: 127)

Yaratdığı yeni ədəbi üslubun XII-XV əsrlər ərzində bütün farsdilli poeziyada aparıcı üsluba çevriləcəyini təsəvvürünə belə gətirə bilməyən Xaqani hələlik öz kiçik müasirlərindən şikayətlənirdi ki, onlar yeni üslubda onun birinci olmasını etiraf etmək istəmirlər:

(Divani-Xaqani, 1338: 151)
(Söz sənətinin padişahı mənəm, şairlər isə, mənim xəzinəmin oğrularındırlar.
Bəs oğrunu ki, dar ağacına qaldırmaq lazımdır)

شاه سخن منم شعرا دزد گنج من
بس دزد را که باید افراز دار کرد.

Mücirəddin Beyləqani Xaqaninin ittihamlarına cavab olaraq belə yazırdı:

(Beyləqani, 1358: 53)
(Bu yeni üslub məndən kənarında ortaya çıxsa da,
Kiminsə otdan balta düzəltməsi kimi idi.
Sənin bərk yapışdığın şüarı mən ürəkdən işləyib yenidən hazırlamışam,
Ona görə də şeirdə bu yeni üslub mənim işimdir.)
Böyük Nizami isə yeni üslubun məziyyətləri barədə belə yazırdı:

هر آنچه جست ز غیر من این طریقهء نو
چنان بود که کسی از گیاه تبر سازد
نو آفریده ام شعار مدمت تو
که هست کار من این طرز تازه در اشعار.

(Nizami, 1358: 17)
(Əgər yeni sözün məziyyətlərini göstərərəmsə,
Səsimi qiyamət kəranayı kimi aləmə yayaram.
Mən ki, bu şivədə (üslubda) düzgün yazmışam,
Qiymətim görünür: qeyri-adi yazmışam)
Qeyd edək ki, sonradan “İraq üslubu” adı altında bütün farsdilli poeziyada məşhur olan bu üslubun zənginləşməsində Sədi, Mövlana, Hafiz kimi şairlərin də müstəsna xidmətləri olmuşdur.

گر بنمایم سخن تازه را
سور قیامت کنم آوازه را
من که در این شیوه مصیب آمدم
دیدنی ارزم که غریب آمدم.

2. Hind üslubunun inkişafında Azərbaycan şairlərinin rolu. XVI əsrin sonlarından başlayaraq farsdilli poeziyada İraq üsusu tədricən zəifləməyə və öz üstünlüyünü “hind üslubu” adlanan yeni bir üslub növünə verməyə başlamışdır. Səfəvilərin hakimiyyətə gəlməsindən sonra İranda dini fanatizm artır, şiyyə və sünni məzhəbləri arasında qarşıdurma güclənirdi. Səfəvi şahları şairlərin onlara mədhiyyə yazmasını da xoşlamırdılar və şairlərə məsləhət gürüdürlər ki, onlar peyğəmbərə və imamlara mədhiyyələr yazsınlar. Ölkədə və ədəbiyyatda yaranan tənəzzül və çətinliklər üzündən şairlərin çoxu kütləvi şəkildə ölkəni tərk edərək, Hindistana və Türkiyəyə köçürlər. Teymurilər nəslindən olan hind hakimləri üçün də fars dili əsas şeir dili olduğuna görə onlar İrandan gələn şairləri məmnunluqla qəbul edir və onlara isti münasibət göstərirdilər. Yeni üslub da daha çox Hindistan şairləri arasında yayılan dünyəvi mövzularda yarandığına görə ona “hind

üslubu” adı verilmişdir. Ancaq artıq XVII əsrdə bu üslub Mərkəzi Asiyadan tutmuş Türkiyəyə qədər böyük bir ərazidə yayılmışdı. Türkiyədə ona “fars üslubu”, İranda isə “Azərbaycan üslubu” deyirdilər.

Bu üslubda yazan şairlərin özünəməxsus xüsusiyyətləri ondan ibarət idi ki, onlar əvvəlki üslublarda olan normativ qaydaları pozur, şeirdə yeni məzmun və mənalar işlətməyə çalışırdılar. Əvvəlki şairlər öz fikir və duyğularını daha çox söz oyunları üzərində qururdularsa, hind üslubunda daha çox mənaya üstünlük verilirdi və qəliz ibarələrdən istifadə edilirdi (Məhəmmədi, 1994: 79). Şairlər vaxtilə yüksək poeziyaya yaraşdırılmayan sadə danışq dilindən, xalq deyimlərindən də yararlanırdılar. Ən çox qəzəl formasından istifadə edilirdi və dünyəvi məhəbbət tərənnum olunurdu. Mədəhiyyə janrından isə az istifadə edilirdi (Vorojeykina, 1984: 242).

Hind üslubunun mürəkkəb və qəliz dili təkcə onun mücərrəd anlayışlarla və çətin ifadələrlə zəngin olmasında deyildi, həm də onun idealist-fəlsəfi məzmun daşması ilə əlaqədar idi. Ancaq sonralar bu məktəbin nümayəndələri arasında açıq-aşkar şəkildə vulqar leksikadan istifadə edən çoxlu zəif şairlər də ortaya çıxdılar.

P.Kərimov “XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası” adlı monoqrafiyasının “XVII əsr anadilli lirikamızın “hind üslubu” şairləri” adlandırdığı bölməsində qeyd edir ki, bu üslubun nümayəndələrindən olan Ürfi Şirazi, Nəziri Nişapuri, Zühuri Turşizi, Kəmaləddin Kaşani, Saib Təbrizi kimi şairlərin yaradıcılıq dəstixətində keçmiş estetik və poetik normalardan bir qədər kənara çıxılması, şeirə, xüsusi ilə də qəzəl janrına yeni ideya və obrazlar gətirilməsi, təqlidçilikdən uzaqlaşmaq meyilləri xüsisilə aydın görünür. Müəllif bu üslubu Türkiyə ədəbiyyatında davam etdirən Nəimi, Nişati, Nabi, Şeyx Qalib kimi şairlərin əsərlərini XVII-XVIII əsrlərdə yaşamış Azərbaycan şairlərinin əsərləri ilə müqayisə edərək, sonuncuların şeir dilinin nisbətən daha sadə və anlaşıqlı olmasını vurğulayır (Kərimov, 2012: 21-22).

“Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabında isə hind üslubu haqqında belə deyilir: “Yeni səbkə çox bariz şəkildə meydana çıxan və bəzilərini qane etməyən ənənəvi poeziyanın baş qəhrəmanının yeniləri ilə əvəz olunması idi. “Yüksək şəxslər”in həyatının təsviri, şəxsiyyətin “ali” məqamlı tərənnumu əvəzinə poeziyaya şəhər əhlinin həyatı gəlmişdi. Bu da poeziyanın məzmununun kütləviləşməsinə böyük təsir göstərmişdi.

Poeziyada dilin tərkibi də xeyli dəyişmişdi, bəzi ifadə və təsvir vasitələrində yeniləşmə var idi. Təzə mövzu, məzmun özü ilə poeziyaya təzə epitetlər də gətirmişdir” (Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, 2009: 590)

Hind üslubunun ən tanınmış nümayəndələri sırasında Əbdüllətif Hüseyni Qəzvini, Həsən bəy Rumlu, Şah Tahir Hüseyni, Əmir Qiyasəddin Şirazi, Sam Mirzə Səfəvi, Qazi Nurullah Şüştəri, Əmin Əhməd Razi, Həkim Şəfai İsfəhani, Ürfi Şirazi, Sufi Mazandarani, Nəziri Nişapuri, Qəzəli Məşhədi kimi şairləri göstərmək olar. Amma bu üslubu kulminasiya səviyyəsinə qaldıran şair birmənalı olaraq Saib Təbrizi (1592-1677) hesab edilir. Hətta bəzi tədqiqatçılar onu Hind üslubunun banisi, yaradıcısı da sayırlar.

Saib özü də şeirlərində yeni tərzdə (üslubda) yazması ilə fəxr edir:

Bu sənə fəxrdir şairlər içrə, Saib, sən,

Təzə bir tərzdə dür tökmədəsən təbindən (Təbrizi, 1385: 6).

Aşağıdakı beytdə də şair təzə səbkin məhz onun tərəfindən yaradılmasına işarə edir:

Bu məhəbbət söhbətin mən bu cahana salmışam,

Səbkimin ülgüc dilin çünki əyana salmışam (Təbrizi, 1385: 197).

Buna heç bir şübhə yoxdur ki, hind üslubu məhz Saibin dövründə və onun ədəbi fəaliyyəti nəticəsində özünün ən yetkin dövrünə qədəm qoyur və qəti şəkildə farsdilli poeziyada aparıcı səbkə çevrilir. Saib öz əsərlərini iki dildə - fars və Azərbaycan dillərində yazırdı və buna görə onun türk ədəbiyyatına təsiri də böyük olmuşdur.

Saib Təbrizinin əsərləri indi də İranda, Azərbaycanda, Hindistanda və Qərbdə tədqiq olunmaqdadır. Bütün tədqiqatçılar onun böyük istedadını yüksək dəyərləndirir, farsdilli və türkdilli poeziyanın inkişafındakı müstəsna xidmətlərini qeyd edirlər. Yan Ripka belə hesab edirdi ki, Hafiz Şirazi və Sədi Şirazidən sonra Saib Təbrizi lirik janrdə yazmış ən parlaq şairdir. Akademik Krımskinin dediyinə görə, Saib XVII əsr İran şairlərinin ustadıdır. Y.E.Bertelsə görə isə o, öz əsrinin Hafizidir.

NƏTİCƏ

Yuxarıda deyilənlərdən göründüyü kimi, hind üslubunda yazan şairlər əsas diqqəti şeirin formasına yox, məna və məzmununa yönəldirdilər, yəni onlar yeni mənalar axtarışında idilər. Güzəl poetik mənalar yaratmaq isə hər şairə nəsb olmurdu. Hind üslubu savadlı şəhər əhalisi arasında geniş yayıldığına görə artıq XVII əsrin sonlarından bu üslubun leksikasında küçə-bazar sözləri də geniş yer tuturdu. Bayağı fikir və sözlərdən istifadə halları konkret situasiya və hadisələrlə bağlı yazılmış şeirlərdə özünü daha qabarıq göstərirdi. Ona görə də XIX əsrdə bir çox şair və ədiblər, xüsusilə də Qacarlar sarayında toplaşmış sənətkarlar artıq vulqarlaşmış hind üslubuna qarşı çıxaraq, “bazgəşti-ədəbi” (yəni qədim kalssik ədəbiyyata dönüş) adlı yeni bir poetik üsluba keçdilər. Özü də şair olan Fətəli şahın hakimiyyəti illərində (1797-1834) bu yeni üslub İranda artıq aparıcı istiqamətə çevrildi. (Əqiq, 2019: 98)

Qeyd etmək lazımdır ki, yeni üslubun formalaşmasında da Azərbaycan şair və ziyalılarının rolu böyük olmuşdur. Belə ki, məşhur “Atəşkədə” təzkirəsinin müəllifi və istedadlı şair Lütfulibəy Azər (1722-1781) və onun müəllimi olmuş Mir Seyidəli Müştəq hələ XVIII əsrin ortalarından etibarən klassik ədəbi ənənələrə qayıdış hərəkatına başlamışdılar (Biqdeli, 1372: 455). Qacarlar sarayının, xüsusilə də Fətəli şahın bu hərəkata dəstək verməsi də bu ədəbi qayıdışın uğurla nəticələnməsinə səbəb olmuşdur. Yuxarıda deyilənlər və göstərilən faktlar tamamilə aşkar şəkildə göstərir ki, farsdilli poeziyada ilkin ədəbi üslub sayılan Xorasan səbki istisna olmaqla, ardıcıl surətdə bir-birini əvəz edən sonrakı üslubların yaradıcıları və təşəbbüsəkarları sırasında Azərbaycan şairləri həmişə ilkin sıralarda olmuş, üslubların zənginləşməsi və daha da inkişafı sahəsində isə digər xalqlara mənsub olan farsdilli şairlər də mühüm rol oynamışlar.

QAYNAQLAR

1. Соколов А.Н. (1968) *Теория стиля*. Москва, Искусство.
2. *История персидской и таджикской литературы*. (1970) Под редакцией Яна Рипка. Москва, Прогресс.
3. Бертельс Е.Э. (1962) *Низами и Физули*. Москва, Изд. Вост. Лит.
4. Ворожейкина З.Н. (1984) *Исфahanская школа поэтов и литературная жизнь Ирана в предмонгольское время*. Москва, Наука.
5. Hüseynoğlu K. (2006) Farsdilli poeziyada Azərbaycan səbki və onun yaranmasında Xaqaninin rolu. Bakı: *Şərq filologiya məsələləri (Məqalələr toplusu)*, s. 154-170.
6. Şirvani Xaqani. (1978) *Seçilmiş əsərləri*. Bakı,
7. Səfərli Ə., Yusifli X. (2008) *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər)*. Bakı,
8. Məhəmmədi M. (1994) *Saib Təbrizi və farsdilli poeziyada “hind üslubu”*, Bakı,
9. Kərimov P. (2012) *XVII əsr anadilli Azərbaycan poeziyası*. Bakı,
10. *Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi* (2009) III cild. Bakı,
11. Təbrizi Saib. *Seçilmiş əsərləri*. (2004) Bakı,
12. Əqiq G. *Qacarlar sülaləsi dövründə poeziya və bazgəşt cərəyanı*. (2019) Əlyazmalar yanmır, AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. № 2(9), s. 97-105.
13. بهار، محمد تقی. (1369) *سبکشناسی یا تاریخ تطور نثر فارسی*، جلد ۲، تهران.
14. شمیس، سیروس. (1384) *کلیات سبکشناسی*، تهران.
15. ابراهیمی، مختار. (1385) *شرح آرزمندی*، تهران.
16. نفیسی، سعید. (1363) *تاریخ نظم و نثر در ایران و در زبان فارسی*، جلد اول.
17. غلامرضایی، محمد. (1377) *سبکشناسی شعر فارسی*، تهران.
18. دیوان خاقانی. (1338) چاپ تهران.
19. بیلقانی، مجیرالدین. (1358) *دیوان اشعار*، تبریز.
20. کلیات خمسہ حکیم نظامی گنجوی. (1385) تهران.
21. تبریزی، صائب. (1377) *کلیات*، تهران.
22. آذر بیگدلی، لطفعلی بیگ. (1372) *آتشکده آذر*، تهران.

(41)

Khanım DEMİROVA⁵⁸⁶; Nagi QEHRMANLI⁵⁸⁷

**AN ANALYSIS OF THE LONG-TERM RELATIONSHIP BETWEEN THE IMPACT OF
FLUCTUATING ENERGY PRICES ON CONSUMER SPENDING AND INFLATION
DALGALANAN ENERJİ FİYATLARININ TÜKETİCİ HARCAMALARI VE ENFLASYON
ÜZERİNDEKİ ETKİSİ ARASINDAKİ UZUN VADELİ İLİŞKİNİN ANALİZİ**

ABSTRACT

In article is implemented a cointegration model between fluctuating energy prices and their impact on consumer spending and inflation in case of Azerbaijan republic. This article data based on data from 1995 to 2022, using the instrumental methods of the EViews 12 software package, the cointegration relationship analysis procedure is carried out..The cointegration model is shown us long-run relation between the stasionar time series. Created Vector Error correction model (VEC) in research. Vector Error correction model (VEC) equations are defined equilibirium between the stasionar time series and importance of the VEC model realized by Autocorrelation LM test and White hetroskedasticity test (No cross terms).

Keywords: Energy price, consumer spending , inflation, cointegration analyse, VEC model, energy resources, stasionar time series.

ÖZ

Makalede, Azerbaycan Cumhuriyeti örneğinde enerji fiyatlarındaki dalgalanmalar ve bunların tüketici harcamaları ve enflasyon üzerindeki etkileri arasında bir eşbütünleşme modeli uygulanmıştır. Bu makale 1995-2022 yılları arasındaki verilere dayanarak, EViews 12 yazılım paketinin araçsal yöntemlerini kullanarak, eşbütünleşme ilişkisi analiz prosedürü gerçekleştirilmiştir. Eşbütünleşme modeli bize stasionar zaman serileri arasındaki uzun dönem ilişkisini göstermiştir. Araştırmada Vektör Hata düzeltme modeli (VEC) oluşturulmuştur. Vektör Hata düzeltme modeli (VEC) denklemleri stasionar zaman serileri arasında eşitlik tanımlanmış ve VEC modelinin önemi Otokorelasyon LM testi ve White hetroskedasticity testi (No cross terms) ile gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enerji fiyatları, tüketici harcamaları, enflasyon, eşbütünleşme analizi, VEC modeli, enerji kaynakları, durağan zaman serileri.

⁵⁸⁶ <https://orcid.org/0009-0000-2185-0651> MBA student of Azerbaijan Technical University specialty “Energy managment”

⁵⁸⁷ <https://orcid.org/0009-0008-8307-9354> MBA student of Azerbaijan Technical University specialty “Energy management”

Introduction

The issues of sustainable electricity supply and efficient use of energy resources are among the areas that the state attaches importance to changes in the price of energy resources in both local and international markets necessitated a thorough investigation of the possibilities of economically efficient production and consumption of electricity, which is an important type of energy, in the local market. Thus, the increase in the tariffs of electricity and natural fuel types in the domestic market in recent years demanded the efficient consumption of electricity and natural fuel in the country, as well as brought up the issue of optimal use of electricity production capacities. Although a large amount of investment has been invested in the creation of new electricity generation capacities in Azerbaijan, the operation of the existing capacity requires full costs. On the other hand, there is a need to evaluate the demand and supply of electricity in Azerbaijan and the country's economy in a different way. In the best way, it is necessary to meet the energy demand, to make optimal use of the generated electricity generation capacities and to build new capacities. It should be noted that the introduction of tariffs (prices) that provide economic balance to products and consumers in the electricity market enables economic power in the electricity sector.

Energy has an important role in the main accelerating factors of economic and social development. For the normal functioning of the economy, energy resources are of great importance for developed and developing countries. Energy, which is one of the most important factors for production in the industrial sector, is also an indispensable element of our daily life. Energy is not the only factor that causes economic growth, but it is an extremely important factor for economic growth. At the same time, energy is considered a factor that indirectly influences the increase of investments in the economy. This proves the importance of energy for sustainable development. Without using energy in our life, it is impossible to run a factory, produce products, travel, send goods and services from the producer to the consumer, etc. Because energy is so important, industrialized nations compete with each other to control energy resources. Today, the events taking place in the Middle East region, which has the strategic importance of oil and gas, once again shows how important energy is. As we know, the neo-classical production function relates economic growth to growth in labor, capital and technology.

Recent publications. Azerbaijani sciences, including V. Valiyev, F. Mammadov and M. Mehdiyev, have recently assessed and investigated the impact of changes in electricity tariffs on the economy [1,2]. They developed and analyzed conceptual frameworks to study the relationship between electricity tariffs and various economic indicators. At the international level, researchers such as L. Kilian, V. Mbanda and E. Lange have also carefully analyzed the topic[4,5,6].

Methodology. In the article, the cointegration model between the effect of variable prices on consumer spending and inflation is applied in the cointegration analysis period 1995-2022 using the Johansen test. Base of statistical data on 28-year [7,8,9]. Using the instrumental methods of the EViews 12 software package, the cointegration relationship analysis procedure is carried out. The 1st structure revealed is the cointegration relationship between the stationary time series[3].

Cointegration relationship Trace test and Maximum Eigen value test are presented. The cointegration relationship between stationary time series, the program implemented in the EViews package, the sum of the Maximum Eigen statistics and Trace statistics are given in Table 1.1 and Table 1.2.

Hypothesis	Eigenvalue	Trace Statistic	Critical Value	Prob.**
None *	0.895815	82.98306	49.36275	0.0000
At most 1	0.528067	26.44328	31.15385	0.0424
At most 2	0.264212	7.670337	16.55386	0.2798

Table 1.1 Result of Trace test

Hypothesis	Eigenvalue	Statistic	Critical Value	Prob.**
------------	------------	-----------	----------------	---------

		Max Eigen value test		
None *	0.895815	56.53978	30.83396	0.0000
At most 1	0.528067	18.77294	23.97534	0.0612
At most 2	0.264212	7.670337	16.55386	0.2798

Table 1.2 Result of Maximum Eigen test

Table 1.2 According to the results of the Maximum Eigen test, it can be said that in the hypothesis H0*, since the value of the Max-Eigen statistic is greater than the critical value, this hypothesis is rejected. In the alternative hypotheses H1 and H2, the value of the Max-Eigen statistic is smaller than the critical value, and in this case, there is a cointegration relationship between the variables.

Also, according to the results of the Trace test in Table 1.1, in the H0* hypothesis, the value of the Trace statistic is greater than the critical value, so this hypothesis is rejected, and in the other alternative hypotheses H1 and H2, because it is less than the critical value, the existence of a cointegration relationship between the variables is accepted.

Correction of errors; building a vector model shows the importance of short-term and long-term dynamics in a multifactor regression model. If there is long-term correlation between stationary time series (cointegration), it is appropriate to apply the correction model.

According to integrated 1st series and cointegrated series, it expresses the long-term equilibrium relationship of changes and their correlation assessment, vector error correction with lag equal to 1 and rank 1, which allows to measure deviations from equilibrium during shocks and its speed of recovery model (VECM) can be used. The software error correction models and equations found using the necessary procedures of the EViews 12 package:

$$D(Dprice) = 0.0497551553036*(Dprice (-1) - 0.00031955456073*Dconsumerspending(-1) + 0.316860403867*Dinflation (-1) + 0.298207016712) - 1.56289088006*D(DPrice (-1)) - 0.778674122854*D(Dprice (-2)) + 0.000151998341107*D(D consumerspending (-1)) + 8.79233870516e-05*D(consumerspending (-2)) - 0.0257204063628*D(Dinflation(-1)) - 0.0016446735861*D(Dinflation(-2)) + 0.0301499076934$$

$$D(Dconsumerspending) = 1224.90532567*(Dprice(-1) - 0.00031955456073*Dconsumerspending (-1) + 0.316860403867*Dinflation(-1) + 0.298207016712) - 10322.6549572*D(Dprice (-1)) - 7780.57771073*D(price (-2)) + 0.83336533246*D(Dconsumerspending (-1)) + 0.549543490514*D(Dconsumerspending (-2)) - 165.773246348*D(Dinflation(-1)) - 3.38847940665*D(Dinflation(-2)) - 244.651016356$$

$$D(Dinflation) = - 4.28710681614*(DPrice(-1) - 0.00031955456073*Dconsumerspending (-1) + 0.316860403867*Dinflation(-1) + 0.298207016712) - 0.365417073238*D(DPrice(-1)) - 3.7088578165*D(DPrice (-2)) - 0.000230570900491*D(Dconsumerspending (-1)) - 3.12104844592e-05*D(Dconsumerspending (-2)) + 0.193438287339*D(DINFLYASIYA(-1)) - 0.0402874444954*D(Dinflation(-2)) + 0.885475858508$$

In general, the equations of the vector error correction model show that price has a long-run relationship that allows us to quantify the degree to which the consumer spending and inflation relationship affects the economy. The importance of the error correction model, the evaluation of the results of Serial correlation LM test and Residual Normality Test and Residual Heteroskedasticity Tests: No Cross Terms are reflected in the following tables.

Lags	LM-Stat	Prob
1	5.402967	0.7979
Probs from chi-square with 9 df.		

Table 2. Result of LM test

Component	Skewness	Chi-sq	Df
1	2.550057	26.01116	1
2	0.869578	3.024664	1
3	0.278490	0.310226	1
Joint		29.34605	3
Component	Kurtosis	Chi-sq	Df
1	3.04147	64.66524	1
2	2.666269	7.108991	1
3	2.738566	0.068348	1
Joint		71.84258	3
Component	Jarque-Bera	df	Prob.
1	90.67640	2	0.0000
2	10.13366	2	0.0063
3	0.378574	2	0.8275
Joint	101.1886	6	0.0000

Table 3 Result of Residual Normality Tests

Here the skewness has a value greater than zero. Based on this, we find that the asymmetry here is correct. Since the excess has values close to three, the distribution is considered to be skewed to the normal distribution. It is normal to pay because Jarque Bera statistics price is greater than 0.05. Based on the results of the above tables, the vector error correction models built can be considered adequate.

Result. As a result of the conducted research, the dynamic change in the prices of energy carriers in the global market has led to a renewed interest in their statistics and economics. The integration of the country's economy into the global economy requires the use of internationally accepted statistical standards. Development of econometrically justified recommendations is considered one of the most urgent and priority issues of our time.

In the article, the analysis of the cointegration relationship between time series was performed based on the results of the Johansen test, and the existence of the cointegration relationship between the variables was revealed. This, in turn, indicates that there is a long-term relationship between the variables.

The vector model of error correction established at the last stage of the research allows to evaluate the quantitative characteristics of the short-term and long-term dynamics of the relationship between the impact of variable energy prices on consumer spending and inflation. The significance of the built-in error correction vector model has been verified through various tests and its adequacy has been shown.

REFERENCES

1. Mammadov, F., Valiyev, V., & Mehdiyev, M. (2019, October). Assessment Of The Impact Of Electricity Tariff Change For Azerbaijan. In *Energy Resources of the Caspian and Central Asia*:

Regional and Global Outlook, 4th IAEE Eurasian Conference, October 17-19, 2019. International Association for Energy Economics.

2. MAMMADOV, F. (2021). Evaluation of the economic impact of electricity prices change (Azerbaijan case). *Наука, технологii, инновациii*, (1), 34-42.
3. Hasanova, J., & Maxsudov, S. ECONOMIC SCIENCES. *ART STUDIES*, 20.
4. Kilian, L. (2008). The Economic effects of energy prices shocks. *Journal of Economic Literature*. 46:4. 871–909. <https://doi.org/10.1257/jel.46.4.871>
5. Mbanda, V., & Bonga, L. B. (2018). CGE Microsimulation Analysis of Electricity Tariff Increases: The Case of South Africa. MPRA Paper. No. 90120
6. Lange, E. (2008). The impact of increased electricity prices on consumer demand. A research project submitted to the Gordon Institute of Business Science, University of Pretoria, in partial fulfilment of the requirements for the degree of Master of Business Administration. Date: 13. November, 75 p.
7. www.tariffcouncil.gov.az
8. www.stat.gov.az
9. www.cbar.az

(42)

Maimeli KANTOS⁵⁸⁸, Dr. Öğr. Üyesi Nükhet KONUK⁵⁸⁹

KIYI ALANLARI YÖNETİMİ'NİN TÜRKİYE'DE GELİŞİM SÜREÇLERİ DEVELOPMENT PROCESSES OF COASTAL ZONE MANAGEMENT IN TURKEY

ÖZ

Sular ve karaların kesişim yerleri olan kıyılar, ilk çağlardan günümüze kadar olan süreçte insanlığın temel olarak ihtiyaç duyduğu beslenme ve su gereksinimlerini karşılaması, doğal güzelliklere ve su kaynağına yakın olma isteği, avlanma ve savunma yönünden avantajlı olması gibi birçok sebep ile en cazip ve en yoğun yerleşim yerleri olmuşlardır. Bu nedenle tarih boyunca toplumlar çoğunlukla kıyı alanlarına yerleşmiş ve uygarlıklar kıyı bölgelerinde kurulmuşlardır. Ülkeler için sosyal ve ekonomik açıdan önemli roller üstlenen kıyılar aynı zamanda ulaşım, ticaret, turizm ve benzeri gibi faaliyetlerin yapılabildiği insan hayatında her zaman önem taşıyan alanlardır. Teknolojinin de gelişmesiyle birlikte kıyı bölgelerindeki yoğunluk hızı ve buna bağlı olarak da üzerlerinde oluşan baskı artmış ve hala artmaya devam etmektedir. Zamanla ortaya çıkan kontrolsüz kullanım, sanayileşme, yapılan doldurma çalışmaları gibi olaylar kıyı alanlarındaki doğal yaşamında dengesini bozmaktadır. Tüm bu konular göz önüne alındığında kıyılarda kullanma ve koruma dengesini sağlayabilecek duyarlı, sınırlı, kontrollü bir kaynak yönetimi ihtiyacı doğmaktadır ve burada karşımıza “Kıyı Yönetimi” kavramı çıkmaktadır. *Kıyı Yönetimi kavramı 1950 ve 1970 yılları arasında geçen dönemdeki gelişme sürecinden sonra, 1970’li yıllarda entegre bir yönetim anlayışı ile birlikte “Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi” olarak literatürde yer almaya başlamıştır. Bu çalışmada; kıyılarda kaçınılmaz bir ihtiyaç olan Kıyı Yönetimi düzenlemesinin, yapılan çalışmalar ve yasal dayanaklar yardımı ile gelişim süreci ve genel bir incelemesi yapılmıştır.*

Anahtar Kelimeler: Kıyı, Kıyı Alanı, Kıyı Yönetimi.

ABSTRACT

In the period from the ancient times to the present day, the coasts, which are the concurrence points of waters and lands, have been the most attractive and dense settlements for several reasons such as, meeting the nutritional and water demands that humanity fundamentally needs, the desire to be close to natural beauties and water resources, and the advantage in terms of hunting and defense. Thusly, societies have mostly settled in coastal areas and civilizations have been established in coastal regions throughout history. Coasts, which take over an important role in social and economic terms for countries, are at the same time, evermore important areas in human life where activities such as transportation, trade, tourism and similar activities could be carried out. With the advancement of technology, the speed of density in the coastal areas and depending upon this, the pressure on them has increased and yet continues to increase. Events such as uncontrolled use, industrialization, and filling works that occur over time spoil the balance of natural life in coastal areas. When all these issues are taken into consideration, the need for sensitive, limited and controlled resource management that can provide the balance of use and protection on the coasts arises and the concept of “Coastal Management” emerges here. The concept of Coastal Management, after the development process in the period between 1950 and 1970, started to take place in the literature as “Integrated Coastal Areas Management” with an integrated management approach in the 1970s. In this study; The development process and a general review of the Coastal Management regulation, which is an inevitable need on the coasts, was made with the help of the studies and legal bases.

Keywords: Coast, Coastal Zone, Coastal Management.

⁵⁸⁸ Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği, Samsun, Türkiye. ORCID: 0000-0002-2583-2212; maimelikantos.yl@gmail.com

⁵⁸⁹ Sorumlu Yazar; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği, Samsun, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6099-4850; nukhetg@omu.edu.tr

1.GİRİŞ

Kıyılar: doğal kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin zengin olduğu, tarih boyunca insanlığın diğer yerlere nazaran yerleşim için en çok tercih ettiği, yenilenmesi çok zor olan değerli alanlardır. Doğal güzelliklerinin yanı sıra insanoğlunun yaşamı için gerekli olan temel yeme içme maddelerini karşılaması, ulaşım yönünden sağladığı avantajlar ve savunması daha kolay olan güvenli alanlar olarak rahat bir yaşam için vazgeçilmez cazibe merkezleri olmuşlardır. Zaman içerisinde de kıyıların toplumların refahına katkıları giderek artmıştır. Balıkçılık gibi gıda ve pazar kaynağı sağlamaktadır; yüzme ve su sporları gibi faaliyetler için uygun rekreatif alanlardır; edebiyatçılar, fotoğrafçılar ve ressamlar için ilham kaynağı olan estetik değerlere sahiptir.

Sanayi Devrimi ile hız kazanan teknolojik gelişmeler kıyı alanlarının değerinin artmasını sağlamıştır. Bazı hammaddelerin buralarda yoğun olarak bulunması ve ulaştırma için en elverişli imkanları sunması sebebi ile sanayi kuruluşları için uygun bir alan da sağlayarak kıyılara olan çekimi arttırmıştır. 20. yüzyıldan sonra ulaşım ve iletişim teknolojisindeki gelişmeler ile birlikte kıyılar büyük bir ekonomik kaynak haline gelmiştir. Tüm bu gelişmeler ile anlaşılmaktadır ki kıyılar günden güne kullanımı ve nüfus yoğunluğu hızla artan alanlardır. Bir yandan toplum için genel yararlar sağlayan bu faaliyetler, diğer yandan ise bu yararlarla paralel olarak onarılması güç olan olumsuzluklar ortaya çıkarmıştır.

Küresel düzeyde ele alınması gereken kıyı alanlarındaki kontrolsüz ve dengesiz kullanımların sonucunda kıyıların doğal yapısı bozulup, değişerek telafisi oldukça güç ve maliyetli olan tahribatlar yaratmaktadır. Oysa ki kıyıların insan yaşantısına sağladığı imkanlar ve avantajlar düşünüldüğünde, bugünkü ve gelecek nesillerin ellerinden geldiği kadar sahip çıkmaları gereken doğal alanlardan biri olduğu açıkça ortadadır. Kıyılarda değişimlerin meydana gelmesi kaçınılmazdır ama önemli olan meydana gelen bu değişimlerin kamu yararının önüne geçmeyecek ve kıyıların sürdürülebilirliğini engellemeyecek şekilde kontrol altına alınmasıdır (Serdaroğlu Sağ, 2005).

Yaklaşık olarak toplam uzunluğu 1 milyon kilometreyi geçen dünya kıyılarında yerleşim alanları %60'lık bir bölümü kapsarken dünya nüfusunun da yaklaşık %50'sinden fazlası kıyı bölgelerinde yaşamaktadır (Kay ve Alder, 1999; Kaypak, 2012). Bu durum kıyı alanlarının önemini vurgular niteliktedir. Türkiye sınırlarının büyük bir bölümü de kıyı alanlarından oluşmaktadır. Adalar dahil 8333 kilometre sahil uzunluğuna sahiptir ve nüfusun önemli bir çoğunluğu da kıyı bölgelerinde yaşamaktadır. Kıyıların elverişli özellikleri nedeniyle nüfus yoğunluğunun artışı beklendik bir olaydır. Bu artışın iki ana nedeni vardır, birincisi kıyı bölgelerinde iç bölgelere nazaran daha fazla sosyal ve ekonomik imkanlar olması; ikincisi ise gelişmekte olan ülkelerdeki kent göçü ile ilişkili olarak nüfusun artmasıdır (Konuk, 2015).

Kıyı alanlarının içerisinde bulunduğu bu durum, kıyıların kullanımı ve korunması arasındaki dengenin sağlanmasını ve kıyı yönetimi düzenlemelerinin geliştirilmesini muhakkak zorunlu bir hale getirmiştir (Kurt, 2015). Bu hususta öncelikle kıyıları kapsayan sağlıklı ve akılcı bir planlama çalışmasının yapılması sonrasında ise yapılan bu planlamalara uyulmasının sağlanması gerekmektedir (Konuk, 2015). Kıyı alanlarının doğal yapısının bozulması tehlikesi, gelecekte su ve su ürünleri yönünden ve turizm gelirleri açısından ekonomiyi olumsuz olarak etkileme riski taşımaktadır (Duru, 2001; Kurt, 2015).

Bu çalışmada kıyı yönetimi ve bütünleşik kıyı yönetimi yaklaşımları incelenmiştir. Kıyı alanları için sürdürülebilirlik ve bütünleşik kıyı yönetimi yaklaşımı gerekliliği vurgulanmıştır. Dünyadaki kıyı politikaları incelenerek kıyı yönetimi ve bütünleşik kıyı yönetimi gelişim süreci ele alınmış, Türkiye'deki yasal mevzuat incelenerek Kıyı Alanları Yönetimi (KAY) gelişim süreci tablosu oluşturulmuştur.

Kıyı Yönetimine Duyulan Gereksinim

Kıyı alanları, kara ve deniz ekosistemlerinin buluştuğu aynı zamanda her ikisinin de birbirini etkilediği ve bunun sonucunda da zengin çeşitliliğe sahip bir yaşam ortamı sunan bölgelerdir. Cazibe merkezi niteliğinde olan bu bölgeler, doğal yaşam için önemli kaynaklar sunarken, içerdikleri biyoçeşitlilik ve doğal zenginlikler açısından korunması da gereken önemli yaşam alanlarıdır.

Türkiye ve dünyadaki kıyı devletlerinin nüfuslarının neredeyse yarısı kıyı bölgelerinde yaşamaktadır ve iç kesimlerden bu bölgelere doğru olan göç hareketleri gitgide artmaktadır (Teknikler, 2001). Dünya

genelinde nüfustaki hızlı artış, kıyı kaynaklarının büyük ölçüklere kullanımı ve altyapının hızlı gelişimi genel olarak kıyı alanlarının yapısında ciddi bozulmalara ve kalitesinde düşümlere neden olmuştur (Kay ve Alder, 1999). Gün geçtikçe sahip oldukları ve sundukları avantajlar nedeniyle gerek nüfus artışı gerekse bilinçsiz kullanımın hızlı bir şekilde artması gibi olumsuz etkiler kıyı alanları üzerindeki beşeri baskıyı arttırmıştır ve kıyıların başlı başına özel bir çalışma alanı olarak görülerek bu alanlarda koruma ve kullanma dengesini sağlayacak yönetsel bir mekanizma ihtiyacını doğurmuştur. Tamda burada Uçlar'dan şu alıntıyı yapmak doğru olacaktır; “Kıyının korunması ancak başarılı bir yasal yönetsel sistemin oluşturulmasıyla mümkündür ve bu sistemde en üst ölçekte kıyı alanlarının yönetimi gelmektedir.” (Uçlar, 2012). Kıyıların sahip olduğu potansiyelin aynı zamanda sürdürülebilir bir yaklaşımla sürekli ve dengeli prensipler doğrultusunda çevresel etkileri de dikkate alınarak planlanıp yönetilmesi basit ve kaçınılmaz bir gerçektir.

Kıyı alanları ile çevresel değişimler arasındaki etkileşimleri anlamak yalnızca gözlemsel çalışmalarla gerçekleştirilemez (Turner, 1999). KAY; kıyı alanlarından dengeli bir şekilde yararlanılmasını hedefleyen, sürdürülebilir bir gelişme sağlamak için kıyının sosyal ve ekonomik hayattaki yerini ayrıca bu alanların çevresiyle olan etkileşimlerinin nasıl ve ne düzeyde olması gerektiğini belirleyen idare biçimi ve kaynak yönetim sürecidir (Uçlar, 2012). Bu kaynak yönetiminde kıyıların konum, sınıf ve şartları dikkate alınarak ilgili disiplinlerce planlama yapılması oldukça önemlidir. Bir başka tanımla KAY; “...kıyı alanlarında sürdürülebilir gelişme için sürekli, önlem alıcı ve uyarlanmış bir kaynak yönetim sürecidir” (Sesli vd., 2003).

Rakipsiz'in değindiği gibi genel olarak denilebilir ki, “...kıyılarda yaşanan sorunlara çözüm odaklı yaklaşmak ve çözümleri kalıcı kılmak için bir yönetime ihtiyaç vardır.”. Bu ihtiyaçlardan doğan KAY; kıyılarda karşılaşılan sorunların çözümünü, konu olan alana özgü analizlerle birlikte, planlama yaklaşımıyla entegre bir biçimde sağlar (Rakipsiz, 2017). KAY'ın amacı, kıyıların baskı altındaki alanlar olduğu göz önünde bulundurularak; duyarlı, sınırlı, kamu ve yerel kesimlerin birlikte ve uyumlu bir halde eylemlerine olanak verebilecek; entegre strateji ve politikalara dayanan bir yönetim şeklinin oluşturulmasıdır (Sesli vd., 2003).

1950 ve 1970 yılları arasında gelişme sürecini yaşayan KAY üzerine, çevresel sorunların artmasıyla birlikte 1970'li yıllarda ilk çalışmalar başlamıştır. Bu alanda atılan ilk önemli yasal adım ise Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlüğe giren “Kıyı Alanları Yönetimi Yasası” (Coastal Zone Management Act of 1972) olmuştur. Yasanın temelinde ise kıyı alanlarındaki çevre sorunları ele alınmıştır (Teknikler, 2001; Uçlar, 2012).

Üç tarafı denizlerle çevrili olan ülkemizde de başta doğal güzelliği ve pek çok kültürel ve tarihi değerlere sahip olması gibi nedenlerle beraber kıyılarımızda birçok sorun da yaşanmaktadır (Sesli vd., 2003). Aslında kıyılarımızda toplum yararını benimseyen hukuki düzenlemeler ile çözülmesi gereken sorunlar, Türkiye'de kıyıları üzerinde uygulanan politikalar ile maalesef daha karmaşık hale gelmektedir çünkü kaynakların kullanım ve korunmasına yönelik kararlar alan birçok yetkili kuruluş bulunmakta ama bu kuruluşlar arasında koordinasyon eksikliği ve yetki karmaşası yaşanmaktadır. Kuruluşlar arasındaki kaynak kullanımlarını ve yetki dağılımlarını düzenleyen çeşitli yönetmelikler bulunmaktadır fakat aralarında bütünlük olmaması, kurumlar arası iletişim olmadan birbirlerinden bağımsız planlamalar gerçekleştirmeleri ve süreçler izlemeleri, hükümler arası zıtlık veya çelişkiler ile zayıf veya etkisiz kalmaları kıyı alanlarında net bir otoritenin eksik kalmasına neden olmaktadır (Rakipsiz, 2017).

TÜRKİYE'DE KIYI ALANLARI İLE İLGİLİ YASAL MEVZUAT

Dünyada 1970'li yıllar ve Akdeniz Eylem Planı ile birlikte gündeme gelen ve özellikle 1992'de Rio Konferansı'ndan sonra yeni bir boyut kazanarak önemi artan kıyı yönetimi yaklaşımı, 1990'lı yıllardan sonra Türkiye'de de benimsenmiş ve üzerinde durulmaya başlanmıştır. Önceleri Türkiye'de ortaya çıkan kıyı sorunları dar bir bakış açısıyla parçacı yaklaşımlarla ele alınırken, dünya genelinde gerçekleşen gelişmeler ile birlikte Türkiye de bunlara dahil olarak BM gibi uluslararası örgütlerin gerçekleştirdiği çeşitli programlar aracılığıyla bütüncül bir kıyı yönetimi yaklaşımı ile kıyı alanlarında pilot proje ve çalışmalara başlanmıştır (Kurt, 2015). “Bunların bir bölümü, Birleşmiş Milletler Bölgesel Denizler Programı'na bağlı olan Akdeniz Eylem Planı ve Karadeniz Çevre Programı çerçevesinde gerçekleştirilirken, bir bölümü Avrupa Birliği'nin LIFE programı, bir bölümü de Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in ortak girişimi olan Küresel Çevre

Fonu (GEF) gibi uluslararası örgütlerin mali ve teknik desteği ile yaşama geçirilmiştir.” (Görer ve Duru, 2001).

Türkiye’de kıyı alanlarının bütünleşik olarak ele alınmasıyla çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmiştir ve son olarak günümüzde Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı’nın, Mekânsal Planlama Genel Müdürlüğü tarafından “Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi” uygulanmakta ve farklı illerimizde “Bütünleşik Kıyı Alanları Planlama Projeleri” gerçekleştirilmektedir. Bunlar kıyı alanlarının mekânsal gelişme ve koruma stratejilerini bütünleşik olarak ele alan belgelerdir. Yani “Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi (BKAY)” ile stratejik planlar yapılırken, yetkili makamlar ve sektörler arasında bütüncül yaklaşım amaçlanmıştır (Gürsoy, 2019; URL1).

Türkiye’de kıyı alanları ile ilgili yasal mevzuat incelendiğinde iki temel ilkenin ele alındığı görölmektedir. Bunlar, kıyı alanlarındaki mülkiyet hakkı ve kıyı kullanımına getirilen sınırlamalardır. Türkiye’de Cumhuriyet döneminden itibaren kıyı alanlarını günümüze kadar doğrudan ya da dolaylı olarak konu alan birçok kanun ve yönetmelik çıkartılmıştır. Ancak ölkemizdeki mevzuat genel olarak irdelendiğinde belirgin bir olumsuzluk olarak KAY yaklaşımının yoksunluğu fark edilmektedir (Sesli vd., 2003). Bu bölümde Türkiye’de kıyılarına ilişkin hukuki yaklaşımın anlaşılabilmesi için yasal mevzuat tarihi sırası ile incelenerek aşağıdaki KAY’ın gelişim süreci tablosu (Tablo 1) oluşturulmuştur.

Tablo 1. Türkiye’de KAY mevzuatının gelişim süreci.

1926	Türk Medeni Kanunu	Kıyıların ilk yasal tanımı ve korunması ilkesi yer almıştır. 641. maddesinde kıyıların kullanımının herkese açık olduğu ve özel mülkiyet edinimine konu olamayacağı belirtilmiştir.
1930	Belediyeler Kanunu	159. maddesinde doldurma yoluyla elde edilen kıyı alanlarının belediyenin denetim ve yönetim yetkisine devrolduğu belirtilmiştir.
1933	Belediyeler Yapı ve Yollar Yasası	4. maddesinin f bendi ile, su kenarlarında 10 m genişliğindeki alanın kamu kullanımına ayrıldığı yer almış, döneme göre kıyı alanlarına yönelik koruyucu bir tutum izlenmiştir.
1950	Bataklıkların Kurutulması ve Bundan Elde Edilecek Topraklara Dair Kanun	Su birikintisi ve göl kıyıları gibi kıyı alanlarında, kurutanın adına özel mülkiyet edinimine hak tanıyan bir kanundur. Kıyı alanlarını koruyuculuktan uzaktır.
1953	Turizm Endüstrisi Teşvik Kanunu	Turizm tesislerinin satılması ile kıyıların özel mülkiyete geçmesine neden olan kanunlardan biridir.
1956	İmar Kanunu	Yapıların su kenarlarına olan yakınlığını belirleme yetkisini yönetmeliklere ve tüzüklere bırakır. İmar Tüzüğü’ne bakıldığında, su kenarlarında 30 m’den sonra yapılaşma izni verilmektedir.
1956	Orman Kanunu	Orman ve orman rejimine giren alanların halkın dinlenmesine ayrılması, doğal hayatın ve doğal güzelliklerin korunması amacı ile orman alanlarındaki kıyıları için koruyucu bir kanun olmuştur.
1961	1961 Anayasası	130. maddesindeki “Tabii servetler ve kaynaklar, Devletin hüküm ve tasarrufundadır.” ibaresi ile dolaylı olarak kıyıları konu almıştır.

1971	Su Ürünleri Kanunu	Sulara zararlı maddelerin dökülmesi ya da dökülecek şekilde tesisler yapılmasını yasaklayarak kıyı alanlarında çevreci yaklaşımı benimseyen bir kanun olmuştur.
1966	Milli Kıyılar Yasası Teklifi ve 1972, Kıyılar ve Turistik Alanlar Kanunu Tasarısı	İkisi de yasalaştırılamamış olmasına rağmen kıyılar üzerinde yoğunlaşan olumsuz baskıları gösterir ve bunlara karşı koruyucu nitelikte olan girişimlerdir.
1972	İmar Kanunu'na Eklenen 7. Ve 8. Madde	Kıyının kullanım koşullarını ve yapılaşmaya ilişkin kapsamlı detayları içeren ilk yasal düzenlemedir.
1975	İmar Kanunu'nun Ek 7. ve 8. Maddelerinin Uygulanmasına Dair Yönetmelik	Kıyılara ilişkin koruma, denetleme ve planlama yetkisini İmar ve İskan Bakanlığı'na vermiştir. İlk kez 'kıyı', 'kıyı çizgisi', 'kıyı kenar çizgisi', 'sahil şeridi' gibi terimlerin tanımlamaları yapılmıştır. Sahil şeridi genişliği belirlenmiştir.
1982	1982 Anayasası	Kıyılar ayrı bir bölümde düzenlenerek, kıyıların devlet koruması altında olduğu ve kamu yararlı kullanımı yaklaşımı tescil edilmiştir.
1984	3086 Sayılı Kıyı Kanunu	Sadece kıyıları konu alan ilk kanundur. Kıyı terimleri net bir şekilde tanımlanmıştır. Valilikler tarafından kıyı kenar çizgisi tespit komisyonu oluşturulacağı belirtilmiştir. 1986 yılında, bazı maddelerinin Anayasa'ya aykırı düşmesi nedeniyle iptaline karar verilmiştir.
1987	110 Sayılı Genelge	Kıyı Kanunu'nun iptalinden sonra oluşan yasal boşluğu doldurma amacıyla yürürlüğe girmiştir. Sahil şeridi yeniden tanımlanmıştır.
1990	3621 Sayılı Kıyı Kanunu	Önceki Kıyı Kanunu'na göre kıyı alanları hakkında daha geniş kapsamlı ve detaylı maddelere yer verilmiştir. Günümüzde bu Kıyı Kanunu kullanılmaktadır.
1992	3830 Sayılı Kıyı Kanunu	Kıyıların toplum yararı amaçlı kullanılması için yapılaşmalar hakkında kısıtlamalar getirilmiştir.
2014	Mekânsal Planlar Yapım Yönetmeliği	Bütünleşik Kıyı Alanları Planı tanımına ve planlamaya dair ilkelere yer verilmiştir.

Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi

Kıyı alanlarında birden fazla yetkili ve söz sahibi kurum ve sektörün bulunması, bu kurumların farklı bakış açısına sahip olması ve kendi alanlarındaki dinamikleri gözetken karar mekanizması üretmesi; kurumların aldığı kararlardan diğer kurumların çoğu zaman haberdar olmaması gibi iletişimsizlik sorunları ve bunlara bağlı olarak kurumlar arasında yaşanan anlaşmazlıklar, rekabet ve yetki karmaşalarına sebep olmuştur (Rakipsiz, 2017). Bu tek yönlü ve parçacıl yaklaşım şeklinin çok başarılı olmadığı ve çatışmalara yol açtığı zaman içerisinde fark edilmiş ve kıyı alanlarında daha bütüncül bir yaklaşım şeklinin benimsenmesinin gerekliliği ortaya çıkmıştır (Uçlar, 2012). Bunların sonucunda geleneksel "Kıyı Alanları Yönetimi" yaklaşımı yerine daha kapsamlı olan ve bütüne odaklanan "Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi" literatürde yerini almıştır.

BKAY'de geçen 'Bütünleşik' terimiyle kıyı alanlarının bir bütün halinde kullanılıp planlanması kastedilmiştir. Bu bütünleşme çeşitleri incelenecek olursa;

- Kamu kurumları arasındaki bütünleşme: Aynı zamanda 'dikey bütünleşme' olarak adlandırılır. Ulusal, bölgesel ve yerel idari makamlar örnek olarak verilebilir. Bu idari bütünleşimin amacı; ulusal

kurumların politikalar geliştirmesi ve bu politikaların yerel yönetimlerin uygulamasını sağlamaktır.

- Sektörler arasındaki bütünleşme: Aynı zamanda ‘yatay bütünleşme’ olarak adlandırılır. Amacı; kıyı alanlarındaki deniz ve kıyı kısımlarında farklı sektörlerin söz sahibi olması durumunda meydana gelen sorunların çözümünü ve bütüncül bir şekilde yönetilmesini sağlamaktır.
- Kamu kurumları ve sivil toplum örgütleri arasındaki bütünleşme: Yerel yönetimler, yerel çevre kuruluşları veya küçük sanayi işletmeleri örnek olarak verilebilir.
- Uluslararası bütünleşme: Bazı bölgeler farklı iki ülke sınırları içerisinde ayrıık olarak bulunabilmektedir. Ortaya çıkan bu tür kullanımlar, ülkeler arasındaki sınırı tanımlayacağından uluslararası koordinasyonun mutlaka sağlanması gerekmektedir. Sorun bölgesel nitelikte olduğunda merkezi yönetimlerin önderliğinde çözüm yolu bulmak amaçlanmalıdır.
- Yönetim ve bilim arasındaki bütünleşme: Deniz ve kıyı yönetimlerini bilgilendirme görevi açık olarak; sosyal, doğa ve mühendislik gibi bilimlere aittir fakat ne yazık ki bu yönetim ve bilim disiplinleri arasındaki iletişim ve bilgi aktarımı yeterli düzeylerde değildir. (Kılıçöz, 2009)

KAY ve BKAY kavramları hakkında yapılan tanımlamaları ve açıklamalar incelendiğinde, kıyıların yalnızca ekolojik ve çevresel özellikleri üstünde durulmadığının; sosyal, kültürel ve ekonomik boyutlarının da ele alındığını görülmektedir. Yapılan tanımlamalarda kurumsal, yasal ve siyasal gereksinimler vurgulanarak kıyı kaynaklarının korunması, sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması, planlamanın gerçekleştirilmesi, denetim sistemlerinin kurulması, yönetsel mekanizmanın güçlendirilmesi aynı zamanda halkın katılımının sağlanması ve bilimden de yararlanılması gibi konuların üstünde yoğunlaşan bir yönetim süreci vurgusu yapılmaktadır.

Sürdürülebilirlik Kavramı

Tüm doğal kaynaklar üzerinde sürdürülebilirliğin sağlanması bir gerekliliktir. En kısa sürede sürdürülebilirliğin benimsenmesi ve sağlam bir zincirin geleceğe aktarılabilmesi için sürdürülebilirliğin sağlanması gereklidir. Sürdürülebilirlik ekoloji, ekonomi ve toplum arasındaki dengeyi gerektirir ve bunlar tüm devletler için mihenk taşı niteliğindedir (Ozmehmet, 2008). 1970’li yılların sonlarına doğru sürdürülebilir kalkınma ve çevre bağlantısının uluslararası düzeyde üzerinde durulmaya başlanmıştır. Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayınlanan Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu’nda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı “bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin ihtiyaçlarını göz ardı etmeden karşılama” şeklinde ifade edilmiş ve tüm dünya genelinde kabul görmüştür (URL2). Türkiye’de de yavaş yavaş etkisi hissedilmeye başlamıştır.

Kıyı Alanlarında Sürdürülebilirliğin Önemi

Yaşanan gelişmelerle sürdürülebilirliğin tanımı ve kapsamı değerlendirildiğinde, daha önce çalışma kapsamında ele alınan ve doğal alanlardan olan kıyıların idaresinde büyük rolü olan KAY ve daha gelişmiş aynı zamanda bütüncül yaklaşımı ele alan BKAY için sürdürülebilirliğin çok önemli bir kavram olduğu görülmektedir. Kıyı alanları doğal ve bu doğal yapısının korunması gereken zengin, aynı zamanda insan yaşamı için önemli avantajlar sunan alanlardır. Çeşitli nedenlerle bu alanlara doğru yaşanan göç hareketlerinin yanında, kıyıların zengin yapısı nedeniyle bu alanlarda gerçekleştirilen turizm, sanayi ve diğer aktiviteler sonucunda kıyı alanlarındaki baskı gün geçtikçe artmaktadır. Bu durum kıyı alanlarının gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılmasında, bir başka deyişle sürdürülebilirliğinin sağlanmasında büyük bir engel teşkil etmektedir. Gerekli önlemler geç kalınmadan alınmazsa sürdürülebilirliğin sağlanamadığı bu doğal alanlarda şu an yapılan çoğu aktivitenin gelecekte yapılmasına imkân olmayacaktır. Bu olumsuz senaryoların gerçekleşmemesi için kıyı alanlarında bütüncül ve sürdürülebilir yaklaşımlar ile planlamalar yapılması ve

KAY'ların uygulanması bir zorunluluktur.

SONUÇ

Kıyı alanlarına dair uygulamalar ve çalışmalar yapılabilmesi için ilk olarak kıyının yapısının bilinmesi gerekir. Kıyı yapısını anlayabilmek için de kıyıları oluşturan elemanların tanımlamalarını yapmak ve bunları iyi kavramak çok önemlidir. Geçen yıllar ve gelişen şartlar ile birlikte farklı disiplinler arasındaki eşgüdümlü çalışma gerekliliği oluşmaktadır. Geleneksel KAY yerine kıyı ve kıyıyı kullanan paydaşlar bir bütün olarak ele alınmalıdır. Kıyıyı etkileyen tüm doğal ve yapay faktörler, bunların birbirleri ile etkileşimini kavrayan bir yaklaşım uygun görülmektedir. Kıyının planlanması ve yönetimini dinamik ve çok yönlü bir süreç olarak gören BKAY yaklaşımına geçildiği, aynı zamanda doğal kaynaklardan olan kıyıları üzerinde yürütülen yönetim ve politikaların “sürdürülebilirlik” kavramından yoksun olmadan ilerletilmesinin çok önemli bir gereklilik olduğu görülmüştür.

Kıyı alanları yönetimi'nin Türkiye'de gelişim süreçleri incelenmiştir. Türkiye'deki kıyı politikaları ve yönetim yaklaşımları, kıyı mevzuatında Anayasalar ve Kanunlar incelendiğinde karmaşık yapıda olduğu görülmüştür.

Önemli yaşam alanları olan kıyı alanlarının yeterli düzeyde korunması ve sürdürülebilirliği bir an önce sağlanmalı ve geleceğe yıpratılmadan aktarılması gerekliliği benimsenmelidir. Kıyı yönetimlerinde bu ilkeler ilk sıralarda yer almalı ve uygulamalar geç kalınmadan yürütülmeye başlanmalıdır. Kıyı alanlarında karşılaşılan sorunlar görmezden gelinmeden detaylıca ele alınarak çözüm odaklı yaklaşılmalı, sektörler ve idareler arasında karışıklıklara sebep olan unsurlar düzeltilmeli ve yasal çerçeveler bilimsel araştırmalar ile desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Duru, B. (2001). *Kıyı yönetiminde bütünlüklü yaklaşımlar ve ulusal kıyı politikası*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Ankara.
2. Görür, N. ve B. Duru, (2001). “Türkiye’de kıyı yönetimi uygulamaları”. Özhan E. ve Yüksel Y. (ed.). *Türkiye’nin kıyı ve deniz alanları III. Ulusal konferansı bildiriler kitabı*, 26-29 Haziran 2001, (s. 83-90). Kıyı Alanları Yönetimi Türkiye Milli Komitesi, ODTÜ, Ankara.
3. Gürsoy, C. (2019). *Bütünlüklü kıyı yönetimi: Giresun örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Giresun.
4. Kay, R. and J. Alder, (1999). *Coastal Planning and Management*. E & FN Spon, USA and Canada.
5. Kaypak, Ş. (2012). “Kıyı alanları yönetiminde bütünlüklü politikalar” L. Balas ve A.N. Genç (ed.). Türkiye’nin kıyı ve deniz alanları IX. ulusal kongresi, 14-17 Kasım 2012, Antakya-Hatay.
6. Kılıçöz, Ö. (2009). *Kıyı alanları yönetimi ve kıyı yapılarında örnek alan Tekirdağ Limanı*. Yüksek Lisans Tezi. Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Tekirdağ.
7. Konuk, N. (2015). *Samsun il merkezinde kıyı yönetimi*. Doktora Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Çevre Mühendisliği Anabilim Dalı, Samsun.
8. Kurt, S. (2015). Türkiye’de kıyı kullanımına yönelik yasa ve düzenlemelerin tarihi seyri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 20 (33), 91-110.
9. Oz Mehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(12), 1853-1876.
10. Rakipsiz, C. (2017). *Bütünlüklü kıyı alanları yönetimi gelişimi “Antalya Bütünlüklü Kıyı Alanları Planı” örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, İstanbul.

11. Serdaroğlu Sağ, N. (2005). *Kamu yararı kavramının kıyı mevzuatında ele alınış biçimi*. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Ünivesitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Konya.
12. Sesli F.A., Aydınnoğlu A. Ç., Akyol N., (2003). “Kıyı Alanlarının Yönetimi”. *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı, Bildiriler Kitabı*, 757-768, Ankara.
13. Teknikler, G. (2001). *İzmir Körfezi'nde sürdürülebilir gelecek için kıyı yönetimi*. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, İzmir.
14. Turner, R.K., (1999). “Integrating natural and socio-economic science in coastal management”. *Journal of Marine Systems*, 25, 447–460, Centre for Social and Economic Research on the Global Environment, University of East Anglia, Norwich NR4 7TJ, UK.
15. Uçlar, S. (2012). *Bütünleşik kıyı alanları yönetimi ve İstanbul örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlaması Anabilim Dalı, İstanbul.
16. URL1: <https://mpgm.csb.gov.tr/> (24.04.2023)
17. URL2: The World Commission on Environment and Development (WCED), 1987. https://idl-bnc-idrc.dspacedirect.org/bitstream/handle/10625/152/WCED_v17_doc149.pdf?sequence=11 (11.01.2021)

(43)

Dr. Öğr. Üyesi Ersin AYHAN⁵⁹⁰; Kadir YILMAZ⁵⁹¹

BİLİŞİM TEKNOLOJİLERİNDE DIŞ KAYNAK KULLANIMI VE DIŞ KAYNAK KULLANIMI İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ OUTSOURCING IN INFORMATION TECHNOLOGIES AND ACCOUNTING OF OUTSOURCING TRANSACTIONS

ÖZ

Bu çalışmanın amacı işletmelerin rekabet düzeylerini arttırmak için dış kaynak kullanımını, ya da finansal kiralama işleminden hangisinin işletmenin verimliliğine optimal etkiyi yapacağı, bu iki yöntemin üretim maliyetlerine ne ölçüde etkileyeceği ve Türkiye Muhasebe Standartları çerçevesinde muhasebe kayıtlarının nasıl gerçekleşeceğini belirlemektir. Birçok yerli ve yabancı işletme, maliyetleri azaltmak, temel yetkinliklere odaklanmak, esnekliği arttırmak, küçülmek, risk paylaşımı sağlamak, yeniden yapılanmak, yatırım harcamalarını azaltmak ve kaliteyi yükseltmek amacıyla dış kaynak kullanımını tercih etmektedir. Ancak, dış kaynak kullanımının yaygın olarak uygulanmasına rağmen, bu yöntemin finansal kiralama ile sıklıkla karıştırıldığı gözlemlenmektedir. Literatürde dış kaynak kullanımının işletmelere sunduğu maliyet avantajları dış kaynak kullanımının muhasebeleştirilmesi ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın dış kaynak kullanımı yapan işletmelerin muhasebeleştirmede yaşadığı sıkıntılarda çözüme kavuşturmayı amaç edinmektedir.

Anahtar Kelimeler: hasılat standardı, faaliyet kiralaması, finansal kiralama, dış kaynak kullanımı.

ABSTRACT

The aim of this study is to determine which of the outsourcing or financial leasing transactions will have the optimal effect on the efficiency of the enterprise in order to increase the competitiveness of the enterprises, to what extent these two methods will affect the production costs and how the accounting records will be realized within the framework of Turkish Accounting Standards. Many domestic and foreign businesses prefer outsourcing to reduce costs, focus on core competencies, increase flexibility, downsize, provide risk sharing, restructure, reduce investment expenses and improve quality. However, although outsourcing is widely used, it is observed that this method is often confused with financial leasing. In the literature, no study has been found regarding the accounting of the cost advantages of outsourcing offered to businesses. For this reason, this study aims to solve the accounting problems experienced by outsourcing businesses.

Keywords: revenue standard, operating lease, financial leasing, outsourcing.

⁵⁹⁰ ersin.ayhan@hbv.edu.tr; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi (Dr. Öğr. Üyesi)

⁵⁹¹ 85Kiyilmaz55@gmail.com; Gazi Üniversitesi İşletme Eğitimi Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

GİRİŞ

Küreselleşme ve serbest piyasa ekonomisi sebebiyle günümüzde bütün işletmeler yoğun rekabet ortamında faaliyetlerini yürütmek durumundadırlar. 1980'li yıllarda dünya ekonomisinde meydana gelen önemli gelişmeler, işletmelerin geçmişte uyguladıkları yönetim anlayışlarında köklü değişikliklere neden olmuştur. Değişime direnen işletmeler krize girmiş ve yoğun rekabet şartlarını sağlayamayarak pazarlarından çekilmek durumunda kalmışlardır. Klasik yönetim anlayışı ile yönetilen birçok işletme yoğun rekabet ortamında esnek olmayan modeller benimsediklerinden piyasa koşullarının değişmesinde büyük sıkıntılar yaşamışlardır. Herhangi bir mal veya hizmeti diğer ülke veya işletmelerden önce dış pazarlara sunabilen ve hızla değişen teknolojiyi yakından takip ederek uygulayabilen işletmeler başarıyı elde edecek; bu yetenekleri gösteremeyen işletmeler ise rekabetin gerisinde kalarak yok olma riskiyle karşı karşıya kalacaktır.

Ölçeği ne olursa olsun işletmeler kaynaklarını etkin kullanmada alacakları kararlarda çok dikkatli davranmak zorundadırlar. İşletme kaynak temininde iki tür yol izler bunlardan biri iç kaynaklardan temin diğeri ise dış kaynak yoluyla temindir. Dış kaynak yoluyla teminde işletmeler genellikle temel yeteneklerinden olmayan faaliyetlerini, ilgili alanda uzman ve yetenekli kişi veya hizmet sağlayıcı kuruluştan temin eder. Bu uygulamalar işletmeye hem maliyet hem de zaman avantajı yaratabilmektedir. Faaliyetlerin piyasada uzman kişi ve hizmet sağlayıcılar eliyle yerine getirilmesi ayrıca kalite ve verimlilik artışı sağlamaktadır.

Dış kaynak kullanımı, işletmelerin rekabet güçlerini artırmak amacıyla etkin çalışmayan veya başarılı olmayan faaliyetlerini, bu alanda uzman ve kendini kanıtlamış firmalara devretmesi olarak tanımlanabilir (Ünalır, 2015). Rekabet, işletmeleri yalnızca ustası oldukları işlere odaklanmaya zorlamakta, bu sayede küçülürken kârlılıklarını artırmalarını sağlamaktadır. Dış kaynak kullanımı, işletme faaliyetlerini en iyi bilinen konularla sınırlayarak, diğer faaliyetleri daha kaliteli ve düşük maliyetle dışarıdan temin etmeye yönelik bir stratejidir. Günümüzde, dış kaynak kullanım uygulamaları ülkemizde ve dünyada giderek artan bir şekilde uygulanmaktadır. Bu uygulamalar işletmelere önemli avantajlar sağlamakla birlikte, bazı dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Bu dezavantajlar arasında esnekliğin kaybedilmesi, tedarikçi firma üzerinde kontrolün sağlanamaması, yetenezsiz bir tedarikçi firma ile anlaşma riski, işletmenin yeteneklerini kaybetmesi ve personel üzerindeki kontrolün azalması gibi faktörler yer almaktadır. Bu araştırmada dış kaynak kullanımının işletmenin mali yeteneklerine etkisi ve bu sürecin Hasılat standardı kapsamında muhasebeleştirilmesi ele alınmıştır.

Bu çalışma yoğun rekabet ortamında bulunan işletmelerin rekabet düzeylerini geliştirmek için uyguladıkları bir yöntem olan dış kaynak kullanımının işletmeye neler getireceği ve dış kaynak kullanımının mali tablolara etkisinin nasıl olacağı konusunda bilgi sağlamayı amaç edinmektedir. Araştırmanın kapsamı dış kaynak kullanımı konusunda alanyazın taraması yaparak, dış kaynak kullanımının ne anlama geldiğini, faaliyet kiralaması ve finansal kiralama arasındaki farklılıkları belirleyerek, TMS-17 Kiralama İşlemleri Standardına göre dış kaynak kullanımı işlemlerinin muhasebeleştirilmesi süreci incelenecektir.

Dış kaynak kullanımına ilişkin alan yazında çok farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibi özetlenmiştir.

- Bir organizasyonun kendi iç kaynakları yerine, harici kaynaklar veya stratejik iş ortaklıkları aracılığıyla faaliyetlerini yürütmesine dış kaynak kullanımı denir (Tutar, 2013, s.336).
- İkincil işlerin ve kaynakların işletme dışına aktarılması sürecidir (Akdoğan ve Karacaoğlu, 2003, s.93).
- İşletmeler, kendi temel yetenekleri dışındaki hizmet ve fonksiyonları dışarıdan uzman firmalardan sağlar (Çoğan, 2006, s.37).
- İşletmenin geliştiremediği yetenekler, bu alanda uzmanlaşmış başka bir firmadan elde edilir veya kullanılır (Ülgen ve Mirze, 2004, s.394).
- Bir işlemin ve ilgili insan kaynağının, uzun süreli bir sözleşme ile dış bir firmaya devredilmesi sürecidir (Dalgıç, 2007, s.3; Quelin ve Duhamel, 2003).
- Temel yeteneklerin dışındaki işlerin, dışarıdan tedarik edilmesi 'outsourcing' veya 'dış kaynak kullanımı' olarak adlandırılır (Özbay, 2004, s.6).

- İşletmelerin temel olmayan işlevlerini dış uzman firmalardan sağlamayı hedefleyen bir yönetim stratejisidir (Karcı, 2005, s.60; Özutku, 2002, s.117).
- Maliyetleri düşürmek, verimliliği artırmak ve büyümeyi hedefleyerek işletme faaliyetlerinin bir kısmını dış firmalara devreden dış kaynak kullanımınıdır (Çoğan, 2006, s.37-38; Akdemir, 1998, s.84).
- Daha önce içsel olarak sağlanan bir mal veya hizmetin dışarıdan satın alınması işlemidir (Lacity ve Hirschheim, 1993, s.73-86).
- Rutin ve tekrar eden işlerin, dış tedarikçilere aktarılması sürecidir (Gibson, 1996, s.18-23).
- İşletmeler, tüm işlevleri kendi içinde sürdürmek yerine, bu konuda uzmanlaşmış dış firmalara bazı işleri devreder (Budak ve Budak, 2004).
- Dış kaynak kullanımı, işletmelerin temel yeteneklerine odaklanmasını ve diğer faaliyetleri dış uzman firmalardan alarak değer yaratmasını sağlar (Ataman, 2002, s.338).
- Organizasyonun ihtiyaç duyduğu üretim ve hizmetlerin dış kaynaklardan tedarik edilmesi sürecidir (Akomode, Lees ve Irgens, 1998, s.114-127).
- İçsel faaliyetler ve karar haklarının, dış tedarikçilere anlaşma ile devredilmesidir (Graver, 1999).
- Bir organizasyon, belirli bir süreci bir tedarikçiye devrettiğinde kontrolü de aktarır. Bu, geleneksel tedarik ilişkilerinden farklı bir durumdur ve firma, tedarikçiye neyi nasıl yapması gerektiğini söylemez, sadece sonuçları bekler (Goolsby, 2009).
- Ürün üretimi için gerekli olan kaynakların ve katma değerli faaliyetlerin dışarıdan sağlanmasıdır (Lei ve Hitt, 1995, s.835).
- Dış kaynak kullanımı, organizasyonel faaliyetlerin tamamının veya bir kısmının işletme dışındaki ortaklara devredilmesidir (Barthelemy, 2003, s.87).

Bu tanımlamalar şu şekilde özetlenebilir; dış kaynak kullanımı (outsourcing), bir örgütün kendi temel yetenekleri ve uzmanlık alanlarına odaklanarak, bu yeteneklerin dışında kalan faaliyetleri, bu konuda uzmanlaşmış dış işletmelere veya tedarikçilere devretmesi sürecidir. Bu strateji, maliyetleri düşürmek, verimliliği artırmak, ve rekabet avantajı sağlamak amacıyla kullanılır. Dış kaynak kullanımı, fiziksel veya insan kaynaklarıyla ilgili işlevlerin tamamını veya bir kısmını dış tedarikçilere aktarmayı ve böylece işletmenin ana faaliyet alanlarına odaklanmasını sağlar (Tutar, 2013, s.336; Akdoğan ve Karacaoğlu, 2003, s.93; Çoğan, 2006, s.37; Ülgen ve Mirze, 2004, s.394; Karcı, 2005, s.60; Özutku, 2002, s.117; Ataman, 2002, s.338).

Bilişim Teknolojilerinde Dış Kaynak Kullanımı

Bilişim Teknolojileri (BT) alanındaki Dış Kaynak Kullanımı (DKK), modern işletmelerin süreçlerine ve stratejilerine sağladığı katkıların artmasıyla giderek daha önemli bir hale gelmiştir. Özellikle son 15 yılda, işletmeler BT ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dış kaynak kullanımını geniş çapta benimsemiştir. Eastman Kodak'ın 1989 yılında BT fonksiyonlarını IBM aracılığıyla dış kaynak kullanarak sağlama kararı, BT sektöründe büyük bir dönüşüme yol açmıştır. Bu stratejik hamle, BT'de dış kaynak kullanımını meşrulaştırmış ve "Kodak Etkisi" olarak literatüre geçmiştir. Kodak'ın bu adımını takiben, birçok büyük işletme milyonlarca dolarlık uzun süreli dış kaynak kullanımı anlaşmaları yapmıştır (Loh ve Venkatraman, 1992, s.342). DKK'nın BT pazarındaki etkisi yıllar geçtikçe artmaktadır (Müminoğlu, 2007). 1960'lı yıllarda donanım teminiyle başlayan bu pazar, günümüzde donanım, yazılım ve iletişim ağlarını kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu büyüme, BT'nin modern işletmeler için üstlendiği kritik rolün bir yansımasıdır. İşletmeler, BT fonksiyonlarını dış kaynak sağlayıcılarına devrederek maliyetlerini düşürmekte, verimliliklerini artırmakta ve rekabetçi avantaj sağlamaktadır.

Günümüzde DKK, işletmelere sadece maliyet tasarrufu sağlamakla kalmaz, aynı zamanda işletmelerin esnekliklerini artırır ve hızlı teknolojik değişimlere uyum sağlamalarına yardımcı olur. Bulut bilişim, yapay zeka, büyük veri ve siber güvenlik gibi alanlarda uzmanlık gerektiren hizmetler, işletmelerin dış kaynak kullanımına yönelmesine neden olmaktadır. Bu hizmetler, işletmelerin yenilikçi çözümler üretmelerine ve dijital dönüşüm süreçlerini hızlandırmalarına olanak tanır (Müminoğlu, 2007).

Özetle, bilişim teknolojilerinde dış kaynak kullanımı, işletmelerin rekabet avantajı elde etmeleri, maliyetleri azaltmaları ve temel yeteneklerine odaklanmaları için kritik bir stratejidir. DKK'nın BT pazarındaki önemi ve etkisi, teknolojik gelişmelerle birlikte artmaya devam edecektir.

Bilişim Teknolojilerinde Dış Kaynak Kullanımının Muhasebeleştirilmesi

Örnek Uygulama-1.Satınalma Yoluyla Kaynak Sağlama

Özel bir hastaneye ilişkin olarak; Sağlık hizmetlerinin sunumunda kullanılmak üzere 30 adet bilgisayar ve bileşenleri ile birlikte hastane bilişim sistemi yazılımı alınacaktır. Bilgisayar ve bileşenleri ile birlikte kullanılacak yazılımlar satınalma suretiyle karşılamak istemektedir. Aşağıdaki yevmiye kaydı kiracı tarafından yapılmalıdır.

Bilgisayar ve bileşenleri ile yazılımın satınalma maliyeti 150.000,00 TL'dir.

01.01.2024 tarihinde satınalma gerçekleştirilmiştir. Banka Hesabından Havale/EFT yapılmıştır.

----- 01.01.2024 -----		
255 DEMİRBAŞLAR. HS	150.000,00	
102 BANKALAR HS	150.000,00	
-----/-----		

Bilgisayar ve bileşenlerinin 5 yılda amortismanına tabi tutulduğu bilindiğinden amortisman kaydı aşağıdaki şekilde gerçekleştirilecektir.

----- 31.12.2024 -----		
730 GENEL ÜRETİM GİDERİ. HS	30.000,00	
257 BİRİKMiŞ AMORT HS		30.000,00
-----/-----		

Bu kayıt 5 yıl boyunca her yıl sonunda yapılacaktır.

Örnek Uygulama-2.Finansal Kiralama Yoluyla Kaynak Sağlama

Finansal Kiralama Olarak aynı işlem gerçekleştirildiğinde ise; ABC Finansal Kiralama (Leasing) Şirketi, kayıtlı değeri 150.000,00 TL olan bilgisayar ve çevre birimleri ile birlikte sağlık hizmetleri sunumunda kullanılacak yazılımın özel bir hastane olan XYZ Sağlık Hizmetleri A.Ş'ye finansal kiralama sözleşmesi yaparak 01.01.2024 tarihinde 3 yıllığına kiralamaktadır. Cihazlar aynı gün hastane binasında ilgili birime kurulmuştur. Sözleşmeye göre kiralanan bilgisayar ve çevre birimlerinin kullanımından kaynaklanan tüm risk ve getiriler kiracıya devredilmiştir.

Sözleşme tarihinde MR cihazı için asgari kira ödemelerinin bugünkü değeri 150.000 TL olarak belirlenmiş ve cihazın kalıntı değeri bulunmamaktadır. Şirket, yıllık %10 faiz oranı ile finansal tablolarını düzenliyor. Kiralama süresince, her yılın sonunda yapılacak ödemeler üç taksit halinde gerçekleştirilecek. Bu durumda, KDV dahil ödemelerin nasıl hesaplanacağına dair bir örnek vermek faydalı olacaktır.

TMS 17 Kapsamında Kiracının Yapması Gereken Muhasebe Kayıtları

$$150.000 = \text{Yıllık Kira Ödemesi} * \frac{(1 + 0,10)^3 - 1}{0,10 * (1 + 0,10)^3}$$

Yıllık Kira Ödemesi=60.000

150.000*

1. yıl=150.000*0,10=15.000+(50.000 anapara) =65.000

100.000*0,10=10.000+(50.000 anapara) =60.000

50.000*0,10=5.000+(50.000 anapara) =55.000

Toplam 180.000 3 yıllık kiralama tutarıdır.

Tablo 1. *Finansal Kiralamaya İlişkin Ödeme Planı*

Kira Sözleşmesi Süresi	Taksitler/ Yıllık Ödeme	Faiz Tutarı/Gideri	Ana Para Tutarı ve Gideri	Para an Borç	Kal
2024	-	-	-		150
2024	60.000	15.000	45.000		105
2025	60.000	10.000	50.000		55.

2026	60.000	5.000	55.000	-
Toplam	180.000	30.000	150.000	-

----- 01.01.2024 -----

260 HAKLAR HS	150.000,00
302. ERT. FİN. KİR. BORÇ. MAL. HS.	15.000,00
402. ERT. FİN. KİR. BORÇ. MAL HS.	15.000,00
301. FİN. KİR. İŞLEM. BORÇ. HS.	60.000,00
401. FİN. KİR. İŞLEM. BORÇ. HS.	120.000,00
Finansal Kiralama İşlemi Kaydı	

-----/-----

----- 31.12.2024 -----

780. FİNANSMAN GİDERLERİ	15.000,00
302. ERT. FİN. KİR. BORÇ. MAL. HS.	10.000,00
302. ERT. FİN. KİR. BORÇ. MAL. HS.	15.000,00
402. ERT. FİN. KİR. BORÇ. MAL HS.	10.000,00
Faiz giderlerin ve ilgili hesapların tasnifi	

----- 31.12.2024 -----

301. FİN. KİR. İŞLEM. BORÇ. HS	60.000,00
191 İND. KDV HS.	12.000,00
102. BANKALAR	72.000,00
Kiranın Ödenmesi Kaydı	

----- 31.12.2024 -----

401. FİN. KİR. İŞLEM. BORÇ HS	60.000,00
301. FİN. KİR. İŞLEM. BORÇ HS	60.000,00
Dönem Sonu Kaydı	

----- 31.12.2024 -----

730. GENEL ÜRETİM GİDERİ HS	50.000,00
257 BİRİKMİŞ AMORTİSMAN HS	50.000,00
Amortisman Kaydı	

-----/-----

2025, 2026, 2027 ve 2028 yıllarında faiz gideri ve ilgili hesapların yeniden sınıflaması, kiranın ödenmesi kaydı, dönem sonu kaydı, amortisman kaydı dönem sonu işlemi olarak yukarıdaki hesaplarda olduğu gibi tekrarlanmaktadır.

Örnek Uygulama-3. Faaliyet Kiralaması Yoluyla Kaynak Sağlama

Yukarıdaki işlemin faaliyet kiralaması olarak sözleşme edildiğini düşündüğümüzde yapılacak kayıt ister yıllık ister aylık olarak faturalandırılıp ödemesi yapılmaktadır.

Örnek 1: XXX İmalat Sanayi A.Ş. adında bir firma çelik tencere üretimi yapmakta ve pazarlama satış ve dağıtımını da kendi iç bünyesinde organize etmektedir. Firma ürettiği tencere setlerini hem iç piyasaya hem de dış piyasaya pazarlamaktadır. Firmanın üretim, pazarlama, muhasebe ve ar-ge birimi bulunmaktadır. 2024 yılında firma üst yöneticileri tarafından tüm bilgi işlem ünitelerini dış kaynak kullanımı ile sağlamak amacıyla XYZ Bilişim Hizmetleri San. A.Ş ile 5 yıllığına Faaliyet Kiralaması Sözleşmesi yapmıştır.

XXX İmalat San. A.Ş ile XYZ Bilişim Hizmetleri San. A.Ş. arasında yapılan Bilgisayar Donanım ve Yazılım Anlaşması şu şartları içermektedir.

- 150 Adet Masaüstü PC
- 150 Adet Led Ekran
- 60 Adet XXX İmalat San. A.Ş. Üretim Birimi
- 50 Adet XXX İmalat San. A.Ş. Yönetim Birimi

30 Adet XXX İmalat San. A.Ş. Pazarlama Birimi

10 Adet XXX İmalat San. A.Ş. Ar-Ge Birimine monte edilecek ve bu firmada kullanılacak olan Muhasebe Yazılımı, İnsan Kaynakları Uygulamaları, Cari Hesap Takibi ve Pazarlama Dağıtım Uygulamaları ile birlikte Microsoft Ofis Uygulamaları cihaza yüklü olarak kullanılacak ve kullanılan tüm yazılım ve donanıma ilişkin bakım, onarım, tadilat ve güncelleme işlemleri gibi tüm bilgi işlem hizmetleri XYZ Bilişim Hizmetleri tarafından karşılanacaktır.

Bir bilgisayarın uygulama yazılımları ile birlikte lisanslı olarak kurulum ve montajı ile birlikte tüm bakımlarının 5 yıllık toplam ücretinin birim maliyeti 10.000 TL olup sözleşme tutarı 150 ünitelik toplam tutarı 15.000.000 TL dir. Bilgi İşlem Birimine ilişkin dış kaynak kullanımı sözleşmesi (Faaliyet Kiralama sözleşmesi) 1 Ocak 2024 tarihinde başlayacak olup 5 yıl süreli olarak imzalanacaktır. 5 yıllık kira bedeli toplam 75.000.000 TL dir. Sözleşmede faiz oranına ilişkin bir açıklama bulunmamasıyla birlikte XXX İmalat San. A.Ş.’nin alternatif finansmana ilişkin borçlanma faiz oranları % 10’dur. Doğrudan Amortisman uygulayan bu işletme bilgi işlem hizmetlerine ilişkin sözleşmeden kaynaklanan kullanım hakkını 5 yılda amorti edecektir.

5 yıllık kira ödemeleri % 10 iskonto oranı üzerinden iskonto edilerek kira ödemelerinin bugünkü değeri hesaplanmıştır. Bulunan bugünkü değer üzerinden “kullanım hakkı varlık” ve “kira yükümlülüğü” olarak kayıtlara alınmıştır. Aşağıda yer alan tabloda bu hesaplamalara ait bilgiler bulunmaktadır. Kira ödemeleri % 10 iskonto oranı ile net bugünkü değer hesaplamaları yapılarak amortisman ve faiz tutarları ile birlikte kayıtlara alınmıştır.

Örnek Uygulama 4: Satın Alma ve Kiralama Karşılaştırması

Sağlık sektöründe hizmet veren bir işletme, yatırım maliyetlerini harici finansman kullanmak yerine, maliyeti olmayan varsayılan öz kaynaklarla finanse etme şansına sahip olabilir. Bu senaryoda, işletme kiralarken ödeyeceği faiz maliyetlerinden kaçınacak fakat KDV avantajından feragat etmiş olacaktır. Daha önceki bölümlerde incelenen örnek üzerinden devam edersek, bu durumda işletmenin hangi seçeneği tercih edeceğini tahmin etmek mümkündür.

İşletme, malı peşin olarak satın alırsa, başlangıçta yüksek bir KDV maliyetiyle karşı karşıya kalacak ancak sonraki dönemlerde uygulayacağı amortisman sayesinde vergisel bir avantaj elde edecektir. Ayrıca, yatırım malını peşin olarak aldığı için ekstra faiz maliyeti taşımak zorunda kalmayacak ve mal için başka bir harcama yapması gerekmeyecektir.

Aşağıdaki tablo, işletmenin dönemsel nakit akışlarını göstermektedir. İlk dönemde yatırımın tam bedelini ve KDV’yi peşin olarak ödeyen işletme, yıllık amortisman ayırarak vergi oranında tasarruf sağlayacak şekilde düzenlenmiştir.

Ödeme Kalemleri/Ödeme Tarihi	Faaliyet Kiralaması Ödeme Planı						
	1.01.2024	31.12.2024	31.12.2025	31.12.2026	31.12.2027	31.12.2028	Toplam
	1.	Yıl	2. Yıl	3. Yıl	4. Yıl	5. Yıl	
Kira Ödemesi	-	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	7.500.000,00
Kira Ödemesinin Net Bugünkü Değeri	-	1.363.635,00	1.239.669,45	1.126.972,20	1.024.520,25	931.381,95	5.686.195,20
Kullanım Hakkı (Varlıklar)	5.686.195,20	4.548.956,10	3.411.717,15	2.274.478,05	1.137.239,10	-	
Kira Yükümlülüğü (Borçlar/Kaynaklar)	5.686.195,20	4.754.798,10	373.023,00	2.603.305,80	1.363.636,35	-	
Faiz Gideri	-	568.618,05	475.479,75	373.027,80	260.330,55	136.348,65	1.813.804,80
Amortisman Gideri	-	1.137.239,10	1.137.239,10	1.137.239,10	1.137.239,10	1.137.239,10	5.686.195,20
Kar/Zarar	-	1.705.857,00	1.612.718,85	1.510.266,90	1.397.569,65	1.273.587,75	7.500.000,00
Kira Ödemesi	-	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	1.500.000,00	7.500.000,00
Anapara Ödemesi	-	931.381,95	1.024.520,25	1.126.972,20	123.969,45	1.363.651,35	5.686.195,20
Faiz Ödemesi	-	568.618,05	475.479,75	373.027,80	260.330,55	136.348,65	1.813.804,80

İşletmeler ve kiracılar için muhasebe modellemesi, kiralama sürecinin başlangıcında, kiracının kullanım hakkına sahip olduğu varlığı ve ilgili kira ödemeleri için borcu finansal durum tablosuna eklemeyi gerektirir. TFRS 16 standardına göre, kiracılar neredeyse tüm kira sözleşmelerini bilançolarında kullanım hakkı varlıkları olarak kaydetmeli ve ilgili kira yükümlülüklerini kullanım hakkı modeline uygun olarak muhasebeleştirilmelidir. Bu standardın özeti şu şekilde sıralanabilir:

- Varlık, ilk muhasebeleştirme sırasında maliyeti üzerinden değerlendirilir.
- Yapılmamış kira ödemeleri, bugünkü değerleri üzerinden yükümlülük olarak gösterilir.

• Varlığın kullanım hakkı, mülkiyet hakkına sahip olunan maddi duran varlıklar için geçerli olan amortisman uygulamalarına tabidir.

• Kira ödemeleri, yapıldığı zaman faiz ve anapara ödemeleri olarak ayrıştırılır. Kiralamanın başladığı tarihte, kira yükümlülüğünün hesaplamasına dahil edilen ödemeler şunları içerir:

- Sabit ödemeler, kiralama teşviklerinin düşülmesi sonucu elde edilen net tutar.
- İlk ölçümünde endeks (TEFE/TÜFE) veya sabit bir oran (örneğin, yıllık %10) kullanılarak hesaplanan, bir endekse veya orana bağlı değişken ödemeler.
- Kiracının ödemesi beklenen kalıntı değer taahhütleri.
- Kiracının satın alma opsiyonunu kullanma olasılığı yüksek ise, bu opsiyonun kullanım fiyatı.
- Kiracının kiralama sürecini sonlandırmayı seçmesi durumunda, kiralamanın sonlandırılmasına ilişkin ceza ödemeleri.

Bu kurallar, kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde şeffaflığı artırır ve işletmelerin finansal sağlamlığını doğru bir şekilde yansıtmasına yardımcı olur.

Kira sözleşmesinin yapıldığı 01.01.2024 tarihinde yapılacak olan kayıt

----- 01.01.2024 -----		
25X KULLANIM HAKKI VARLIKLAR HS	5.686.195,20	
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ HS		5.686.195,20
-----/-----		

31.12.2024 tarihi itibariyle dönemin faiz giderinin tahakkuk ettirilmesi kaydı

----- 31.12.2024 -----		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ HS	568.618,05	
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ HS		568.618,05
-----/-----		

31.12.2024 tarihi itibariyle kullanım hakkı varlığa ilişkin amortisman kaydı

----- 31.12.2024 -----		
760 PAZ SAT VE DAĞ GİD HS	1.137.239,10	
257 BİR AMORT HS		1.137.239,10
-----/-----		

- 31.12.2024 tarihi itibariyle yıllık kiranın ödenmesi kaydı

----- 31.12.2024 -----		
30X KİRA YÜKÜMLÜLÜĞÜ HESABI	1.500.000,00	
102 BANKALAR HESABI		1.500.000,00
-----/-----		

2024 yılında yapılan kayıtlar, benzer şekilde 2025, 2026, 2027 ve 2028 yıllarında da yapılır.

5 yıllık kayıtların hepsi yapıldıktan sonra 30X Kira Yükümlülüğü Hesabı'nın duruma aşğıdaki gibi olacaktır.

30X-Kira Yükümlülüğü Hesabı			
1.500.000	(2024	yılı	Kira
Ödemesi)			(Sözleşmenin
			Borcu)5.686.195,2
1.500.000	(2025	yılı	Kira
Ödemesi)			568.618,05
			(2025 yılı Faiz Tahakkuku)
1.500.000	(2026	yılı	Kira
Ödemesi)			(2026 yılı Faiz Tahakkuku)
			373.027,8
			(2027 yılı Faiz
			Tahakkuku) 260.330,55
			(2028 yılı Faiz
7.500.000,00			Tahakkuku) 1.137.239,10
			-----/-----
			7.500.000,00

SONUÇ

Gelişen teknoloji ve ekonomik koşullar, şirketlerin faaliyetlerini sürdürebilmek için kendi kaynaklarının yetersiz kalmasına neden olmuştur. Bu durum, dış kaynak kullanımını ve özellikle kiralama yöntemlerini popüler bir finansman alternatifi haline getirmiştir. Şirketler, gereken varlıkları doğrudan satın almak yerine, faaliyet kiralaması yoluyla temin etmeyi tercih etmektedirler.

Kiralama, işletmelerin yatırımlarını finanse etmek için sürekli olarak başvurdukları bir yöntemdir ve zamanla daha da önem kazanmıştır. Bu yüzden, kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi kritik bir hale gelmiştir. UMS 17 Kiralama İşlemleri, kiralama işlemlerinin finansal veya operasyonel olarak sınıflandırılmasını gerektirir. Türkiye'deki uyarılama çalışmaları sonucunda TMS 17, operasyonel kiralamayı "faaliyet kiralaması" olarak adlandırırken, uluslararası standartlar da benzer terimler kullanmaktadır.

UMS 17'ye göre, finansal kiralama sözleşmeleri şirket bilançolarına dahil edilirken, operasyonel kiralamalar genellikle bilanço dışı tutulur ve gelecekteki borçlar genellikle finansal tabloların dipnotlarında belirtilir. Ancak bu durum, finansal tabloların şeffaflığı ve karşılaştırılabilirliği konusunda sorunlara yol açabilmekteydi.

Bu endişeleri gidermek için, UMS 17 kapsamında kiracıların muhasebesinin değiştirilmesi ve kiralamaların tek tip bir muhasebe modeline taşınması önerilmiştir. Bu değişikliklerle, kiralamaya konu varlıklar ve bunların kullanım hakları artık kiracının bilançosunda yer alacak, ve bu da kiralama borçlarının daha net bir şekilde ifade edilmesini sağlayacaktır.

TFRS 16 yürürlüğe girdiğinde, faaliyet kiralamaları da bilançolara dahil edilmiş ve böylece kiralama türlerine göre muhasebeleştirme farklılıkları ortadan kalkmıştır. Bu standart, kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde faiz gideri ve anapara ödemelerinin ayrıştırılmasını gerektirir, bu da özellikle kiralama süresinin başlarında daha yüksek faiz giderlerine yol açar.

Sonuç olarak, yeni kiralama muhasebesi, kiracıların finansal tablolarında varlık ve borç miktarlarının artmasına neden olurken, sektördeki şirketler arasında daha iyi bir karşılaştırma yapılmasına imkan tanır.

KAYNAKÇA

1. Akdoğan, A., & Karacaoğlu, K. (2003). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve stratejik yönetim. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 93.
2. Akdemir, A. (1998). İşletmelerde dış kaynak kullanımı stratejileri. *İktisat ve Yönetim Dergisi*, 84.
3. Akomode, O., Lees, B., & Irgens, C. (1998). Outsourcing in organisations. *Management Decision*, 36(3), 114-127.
4. Ataman, G. (2002). *Stratejik yönetim*. İstanbul: Beta Yayınları.
5. Barthelemy, J. (2003). The seven deadly sins of outsourcing. *Academy of Management Perspectives*, 87.
6. Budak, G., & Budak, G. (2004). *İşletmelerde dış kaynak kullanımı*. İstanbul: Alfa Yayınları.
7. Çoğan, H. (2006). Dış kaynak kullanımı ve işletmelerin performansı üzerindeki etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 37-38.
8. Coşkun, R. (2002). İşletmelerde dış kaynak kullanımı. *Üretim Yönetimi Dergisi*, 199.
9. Dalgıç, A. (2007). Dış kaynak kullanımı: Stratejik yönetim perspektifinden. *Yönetim Dergisi*, 3.
10. Demir, E. (2004). Dış kaynak kullanımı ve Türkiye uygulamaları. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24.
11. Düren, Z. (2000). İşletmelerde dış kaynak kullanımı: Stratejik bir yaklaşım. *İktisat Fakültesi Dergisi*, 78-82.
12. Ertürk, E. (1998). Küreselleşme sürecinde dış kaynak kullanımı. *İşletme ve Yönetim Dergisi*, 266.

13. Gibson, S. (1996). Outsourcing in the modern business environment. *Journal of Business Strategy*, 18-23.
14. Goolsby, J. (2009). Outsourcing: A strategic management perspective. *Strategic Management Journal*.
15. Graver, G. (1999). The role of outsourcing in modern business. *Business Review*.
16. Karcı, A. (2005). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve yönetim stratejileri. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 60.
17. Koçel, T. (2003). *İşletme yöneticiliği: Modern yönetim ve organizasyon teknikleri*. İstanbul: Arıkan Yayınları.
18. Lacity, M., & Hirschheim, R. (1993). *Information systems outsourcing: Myths, metaphors, and realities*. Chichester: Wiley.
19. Lei, D., & Hitt, M. A. (1995). Strategic restructuring and outsourcing: The effect of mergers and acquisitions on outsourcing and competitiveness. *Journal of Management*, 21(5), 835.
20. Loh, L., & Venkatraman, N. (1992). Diffusion of information technology outsourcing: Influence sources and the Kodak effect. *Information Systems Research*, 3(4), 342.
21. Müminoğlu, M. E. (2007). *Enformasyon teknolojilerinde dış kaynak kullanımı* (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi. İstanbul.
22. Özbay, A. (2004). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve stratejik etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6.
23. Özutku, H. (2002). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve örgütsel değişim. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 117.
24. Quelin, B., & Duhamel, F. (2003). Bringing together strategic outsourcing and corporate strategy. *Strategic Outsourcing: An International Journal*.
25. Tutar, H. (2013). İşletmelerde dış kaynak kullanımı ve yönetimi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 336.
26. Ülgen, H., & Mirze, S. K. (2004). *İşletme yönetimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
27. Ünalır, T. (2015). *Dış kaynak kullanımının işletme düzeyinde etkileri, bir uygulama* (Doctoral dissertation, Anadolu University (Turkey)).

(44)

İrem KOL⁵⁹²; Dr. Öğr. Üyesi Nükhet KONUK⁵⁹³
KENTSEL ARAZİ YÖNETİMİNDE CBS UYGULAMALARI
CBS APPLICATIONS IN URBAN LAND MANAGEMENT

ÖZ

Kentsel arazi yönetimi, insanların ve gelecek nesillerin refahı için belirli düzenleme ve planlar yapan ve uygulayan bir politikadır. Tüm bu işlemlerin yürürlükteki anayasa, kanun, yönetmelik, tüzük, yönetmelik ve genelgelere tabi olması gerekmektedir. Kentsel tarımın amacı, kentte yasa çerçevesinde yaşamının ve sürdürülebilirliğinin, gelecek nesillerin sorunsuz yaşayabileceği bir çevrenin ve mevcut kaynak kullanımının tutarlı kalmasının sağlanması için düzenlemeler yapmaktır. Bu çalışma kapsamında tüm bu planlamaların yapılırken Coğrafi Bilgi Sistemi kullanılması konusu üzerinde durulmuş, gerekli tanım (veri, konumsal veri, konumsal analiz) ve incelemeler yapılmıştır. Türkiye ve dünya genelinde CBS uygulamasına örnekler verilerek incelenmiştir. Bunun sonucunda kentsel arazi yönetimi kapsamında CBS kullanımının faydaları görülerek ve incelenerek çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kentsel Arazi Yönetimi, CBS, CBS Uygulamaları, Veri, Konumsal Veri, Konumsal Analiz.

ABSTRACT

Urban land management is a policy that focuses on creating plans and regulations to ensure the well-being of people and future generations in cities. It involves following existing laws and regulations to make sure that urban living is sustainable and that resources are used efficiently. One tool that is commonly used in urban land management is Geographic Information Systems (GIS). GIS helps urban planners analyze and understand spatial data, such as maps and satellite images, to make informed decisions about land use and development. For example, in Turkey and other countries around the world, GIS has been used to study and improve urban agriculture, which contributes to a more sustainable and livable city. By using GIS, urban planners can make better decisions about where to locate parks, schools, and other amenities, and ensure that cities are designed in a way that benefits both current and future generations. Overall, the use of GIS in urban land management has proven to be beneficial and is an important tool for creating sustainable cities.

Keywords: Urban Land Management, GIS, GIS Applications, Data, Spatial Data, Positional Analysis.

⁵⁹² Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği, Samsun, Türkiye. ORCID: 0009-0004-3288-3474; iremkol796@gmail.com

⁵⁹³ Sorumlu Yazar; Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği, Samsun, Türkiye. ORCID: 0000-0001-6099-4850; nukhetg@omu.edu.tr

GİRİŞ

Dünyada yaşanan ekonomik, kültürel, toplumsal ve teknolojik gelişmeler, toplumsal yaşam açısından önemli değişikliklere sebep olmuştur. Dünya nüfusunun ciddi miktarda artış göstermesi, yaşanan doğal afetler, savaşlar, sanayinin gelişmesi tüm dengeleri bozmuş insanların daha refah bir yaşam sürmesi için kentsel arazi yönetimi kavramı kaçınılmaz hale getirmiştir. Kentsel arazi yönetimi ile üzerinde yaşadığımız bölgenin en verimli ve sağlıklı şekilde kullanılması, bununla birlikte bu alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması amaçlanmıştır. Kentsel arazilerin en doğru biçimde plana uygun şekilde tasarlanması, geliştirilmesi, yönetilmesi ve bu arazilerin gelecek nesillere sağlıklı bir şekilde aktarılması kentsel arazi yönetimi konusu kapsamına girmiştir.

Arazi yönetimi konusuyla ilgili en önemli kavram olan sürdürülebilirlik, sistemin taşıyabileceği kapasite düzeyini aşmadan insanın yaşam kalitesini yükseltmek ve gelecek nesillere aktarmak olarak tanımlanmıştır. Bu kavram çevresel, sosyal ve ekonomik olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmalarla ilgili herhangi bir soruna olumlu bir sonuç almak sürdürülebilirliğin amacı haline gelmiştir.

Kentler, nüfusun neredeyse tamamının tarımsal üretimi olmayan, sanayi, ticaret, yönetim ve hizmetlerle ilgili işler yapıp geçimini sağladığı içinde büyük bir iş bölümü ve uzlaşma bulunan kültürel ve sosyal bir örgütlenmenin olduğu yerleşim alanlarıdır. Kentler kırsala göre yoğun nüfuslu, teknoloji ve bilgi birikimi olarak gelişmiş, heterojen bir yapıdaki yerleşim alanlarıdır. Bu nedenle kent kavramı hakkında araştırma ve çalışma yapmak birçok disiplinle bir yapılması gereken bir çalışmadır. Kentlerle ilgili sınırı olmayan ve çok disiplinli bir araştırma ve çalışma alanı olduğundan kenti tek bir tanımla ifade etmek toplumdaki topluma değişmesi, dinamik bir yapı olması ve çok boyutlu bir yapı olması sebebiyle güçtür.

Kentsel Arazi Yönetiminde Sorunlar

Kentlerde bulunan nüfusun 1950'li yıllarda artmasıyla kırdan kente göç büyük önem kazanmıştır. Tarımdaki verimin azalması, tarımsal arazilerden elde edilen gelirin yetmemesi, toprakların belirli kesimin elinde bulunması, eğitim ihtiyacı gibi nedenler kentlere olan göçü daha da hızlandırmıştır. Kentlerin sosyal ve ekonomik yapısı bu problemi kaldıramamış ve çarpık kentleşme sorununu da beraberinde getirmiştir. Göç ile kentlere gelen insanlar kent merkezlerinde izinsiz ve plansız yapılar inşa etmişler ve eğitim, sağlık, sosyal yaşam gibi temel ihtiyaçlar ile ilgili sorunlarla birlikte yaşamaya başlamışlardır. Bunların dışında altyapı yetersizliği, hava kirliliği gürültü kirliliği gibi sorunlar da ortaya çıkmıştır (Yalçın ve Öcal Kara 2016).

Türkiye'de kentleşme birçok ülkeye göre düşük olmasına karşın kentleşme hızı oldukça yüksektir. 1950 yılında dünyanın %30'u kent alanlarında yaşarken, 2010 yılında bu sayı %50'yi geçmiştir. Yine aynı yılda Türkiye'de nüfusun %15'i kentte, %85'i kırsal kesimlerinde yaşamaktadır. Fakat 2009 yılında yapılan sayıma göre nüfusun %75,5'i kentte, %24,5'i de kırsal bölgelerde yaşamaktadır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011).

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)

Verilerin toplanması, işlenmesi ve kullanılabilir hale getirilmesi belirli bir sistemin varlığını gerektirmektedir. Bu sistemlere genellikle "bilgi sistemleri" adı verilir; Kuruluşların yönetsel işlevlerini desteklemek amacıyla bilgi toplayan, saklayan, üreten ve yayan veritabanı mekanizmaları olarak tanımlanmaktadır.

Pek çok farklı bilgi sistemi türü bulunmasına rağmen günümüzde bilgi sistemleri "konumsal" ve "konumsal olmayan" olmak üzere iki ana kategoriye ayrılmaktadır. Konumsal olmayan sistemler çoğunlukla ofis belge işlemlerinde idari amaçlarla kullanılmaktadır (URL 1). Konum veya koordinat bilgisi genellikle haritalarla "grafiksel" biçimde ifade edilmektedirler. Referans sistemleri aynı zamanda "Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)" olarak da adlandırılmakta ve harita tabanlı bilgi üretmek ve yönetmek için kullanılmaktadır. Tasarımdan sağlığa, gayrimenkulden turizme, işletmeden güvenliğe, eğitimden ulaşımaya kadar pek çok uygulamada çok etkin bir şekilde kullanımına devam edilmektedir.

CBS, konum bazlı gözlemler sırasında elde edilen grafiksel ve grafiksel olmayan bilgilerin toplanmasını, depolanmasını, analizini ve kullanıcıya sunulmasını bütünsel bir şekilde gerçekleştiren bilgi sistemi olarak tanımlanmaktadır (Kapluhan,2014). Günümüzde özellikle bilgi teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte web ve mobil platformlarda coğrafi bilgi sistemleri ve teknolojilerinde büyük bir gelişme yaşanmıştır.

CBS, Türkiye'de 1990'lı yıllarda özellikle Windows 95'ten sonra masaüstü CBS programlarıyla birlikte yaygınlaşmıştır. 2000 yılından sonra kurumsal CBS sistemleri yaygınlaşmaya başlamıştır(URL 2).

Cbs'nin Uygulama Alanları

Kentsel bölgeler coğrafyanın ve insan ilişkilerinin en güçlü olduğu yerlerdir. Karmaşık ilişkiler, en yoğun bilgi akışı ve değerlendirmeler kentsel alanlarda gerçekleşmektedir. Kentsel nüfus yoğunluğu, ulaşım, eğitim, kültürel ve sağlık hizmetlerinin dağılımı ve bu olanakların kullanılabilirliği, kentleri en yaşanabilir yerler haline getirmekte ya da yaşanamaz kılmaktadır. CBS'nin kentsel yaşam kalitesinin artırılmasında pek çok olumlu etkisi bulunmaktadır. Başlangıçta dijital harita üretimi amaçlı olan CBS, günümüzde altyapı uygulamaları, çevre yönetimi ve planlamanın yanı sıra sosyoekonomik alanlarda da uygulanmaktadır. Başta güvenlik, sağlık, eğitim, ulaşım, ekonomi vb. olmak üzere dünyanın birçok alanında uygulamaları ve faydaları bulunmaktadır. Ayrıca iletişim teknolojileri, internet ve bilgisayarlardaki yeniliklerin günlük hayata yayılmasıyla birlikte CBS kullanan yerlerin ve kullanıcıların sayısı da artmaktadır. (Koçak, 2009).

Kentsel Arazi Yönetiminde CBS Gereksinimi

Kentsel dönüşüm, "Kentsel alanların fiziksel, çevresel, sosyal ve ekonomik koşullarının sürekli iyileştirilmesini garanti altına almayı amaçlayan çoklu imar önerileri" olarak tanımlanmaktadır. Kentsel dönüşüm, kentleşme sırasında yeni alanlarda ortaya çıkan yeni bir yapısal aşama olarak değil, mevcut alanlardaki sürekli inşaat faaliyetlerinin doğal bir gelişimi olarak, eski kentin çehresini yenileyerek iyi yapı ve yapılar üretmesi olarak değerlendirilmektedir (Yenice, 2014).

Özellikle kentsel bilgilerin %80'inin konum tabanlı olduğu dikkate alındığında akıllı dijital haritalara ve veri tabanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bilgilerin çoğu, en küçüğünden en büyüğüne kadar plan ve haritalara dayalı, "mekânsal" nitelikteki coğrafi veriler olarak adlandırılmaktadır. Bunun için kentsel değişim uygulamalarında mekânsal bilginin yönetilmesi amacıyla coğrafi bilgi sistemleri kullanılmak durumundadır (Yağcı, 2014).

Kentsel Dönüşümde Coğrafi Bilgi Sisteminin Avantajları

Kentsel değişim çalışmalarında, bilgi sistemleri ile coğrafi konum, yetki ve sorumluluğa ilişkin tüm bilgi ve belgeler; bilgisayar ortamına gönderilerek birbirleriyle bağdaştırılmaktadırlar (Sezen vd, 2013).

Günlük aktivitelerde, iş planlamasında ve karar vermede önemli rol oynayan zaman takibi ve denetimi gibi birçok karmaşık görev daha hızlı, verimli ve ekonomik bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir. Buna göre kentsel dönüşüm aşamasında CBS'nin avantajları şunlardır:

Yerel yönetimlere ait tesis, bina, arazi gibi varlıkları koruyabilme, plan ve düzenlemeleri doğru yönetebilme, kaçak ve tutarsız inşaatları önleyebilme gibi faaliyetlerde etkinlik sağlamaktadır.

Karar aşamasındaki yöneticiler, proje ve hizmet üreticiler; kentin ve sakinlerinin sorunlarını, sosyal ve ekonomik göstergelerini görmek, hissetmek ve değerlendirmek daha kolay ve şeffaf olabilmekte ve yapılan plan ve projeler daha alakalı ve uygulanabilir olmaktadır.

Özellikle teknik altyapıların tasarımı, uygulaması, yönetimi, bakım ve onarımında hızlı ve ekonomik sonuçlar elde edilmekte ve bakım ve onarım çevreye daha az zarar vermektedir.

Özellikle büyük şehirlerde şehir düzeyinde bilgi ve belge depolamak, bilgiye ulaşmak, hizmetler arası bilgi paylaşımı ve bilgileri güncellemek daha kolay olmaktadır.

Kayıtlı olmayan vergi mükellefleri ve uyumluluk hizmeti sağlayıcıları tespit edilip kayıtlar sürekli olarak güncellenebilmekte, böylece belediye gelirlerinde daha etkili izleme, denetim ve artış sağlanmaktadır.

SONUÇ

Sonuç olarak Kentsel nüfus artışının yol açtığı sorunlar; hizmetlere olan talebin artması, merkezi yönetimin ve yerel yönetimlerin çalışamaz hale gelmesine, ihtiyaçların tanımlanmasını imkânsız hale getirmesine, planlama ve kontrol kaybına yol açarak kamu hizmetlerinde aksaklıklara yol açmaktadır. Günümüzde hayat giderek daha karmaşık hale gelmekte ve bu durum kişi ve kurumların çağdaş planlama, teknik plan ve projeler ışığında yer altı, su altı ve jeolojik yüzeyler hakkında yoğun bilgi sahibi olmasını, hızlı,

doğru ve ekonomik çözümler geliştirmesini gerektirmektedir. Bu arayışlar sonucunda yukarıda belirtilen ihtiyaçlara çözüm olarak bilgi sistemleri oluşturulmaktadır.

Günümüz toplumunda aktif olarak kullanılan bilgi sistemlerinin önemi ülkemizde de son zamanlarda anlaşılmiş ve birçok uygulama alanında kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle nüfusun büyük kısmının şehirlerde yaşadığını ve nüfusun her geçen gün arttığını dikkate alındığında, belediyelerin bilgi sistemlerine en çok ihtiyaç duyan kesimler arasında yer aldığı açıktır. Yerel yönetimler karmaşık ve yoğun veri toplama ile karşı karşıya kalırken, uygun hizmet ve kararların sağlanması, proje ve yatırımların kontrol altında tutulması için kentsel veri yönetimi kaçınılmazdır.

Kent bilgisi, kentsel değişimler bağlamında altyapıdan üst yapıya, sağlıktan planlamaya, trafikten güvenliğe, turizmden eğitime kadar kent yaşamının tüm olgularını içermektedir. Bu kapsamda CBS, çeşitli kentsel hizmetlerin verimli/başarılı bir şekilde sunulması için etkili bir kentsel yönetim aracı olarak kullanılabilir. Ancak şehrin ve gelecek nesillerin iyiye ve doğruya ulaşabilmesi için bu yönetim aracının mutlaka kullanılması gerekmektedir. CBS'nin özellikle kentsel planlamada en üst düzeyde kullanılması kentsel yaşam kalitesine olumlu etki sağlamaktadır. Kentleşme eğilimleri devam ettikçe kentlerde yaşayan insan sayısı da artmakta ve bu artış niceliksel ve niteliksel sorunlara neden olabilmektedir. Buna göre CBS kentsel yaşam kalitesini arttırmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Kapluhan, E. (2014). Coğrafi Bilgi Sistemleri'nin (Cbs) Coğrafya Öğretiminde Kullanımının Önemi Ve Gerekliliği. Marmara Coğrafya Dergisi, Sayı: 29, Ocak - 2014, S. 34-59. <https://doi.org/10.14781/mcd.85148>.
2. Koçak H., (2009). Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kentsel Yaşam Kalitesinin Yükseltilmesine Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme, Makale, Dergipark, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Kütahya.
3. Sezen A.E., Delice C., Şener Ş.H., Koç Z., Şeker D.Z.(2014). Kentsel Dönüşüm Çalışmalarında Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Kullanım Olanakları. 5. Uzaktan Algılama-Cbs Sempozyumu (UZAL-CBS 2014), 14-17 Ekim 2014, İstanbul
4. Yağcı C (2014). Kentsel Dönüşüm Projelerinde Fiziksel Değişimin Coğrafi Bilgi Sistemi (CBS) Yoluyla Araştırılması. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Harita Mühendisliği Anabilim Dalı, Konya Yalçın, G. E., & Öcal Kara, F. (2016). Kırsal Göç ve Tarımsal Üretime Etkileri. Harran Tarım Ve Gıda Bilimleri Dergisi, 20(2), 154-158. <https://doi.org/10.29050/harranziraat.259106>
5. Yenice, M.S. (2014). Türkiye'nin Kentsel Dönüşüm Deneyiminin Tarihsel Analizi. BAÜ Fen Bil. Enst. Dergisi Cilt 16(1) 76-88.
6. Yılmaz, E., & Çiftçi, S. (2011). Kentlerin Ortaya Çıkışı Ve Sosyo-Politik Açından Türkiye'de Kentleşme Dönemleri. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(35), 252-267.
7. URL 1: https://vahaptecim.com.tr/e-kitaplar/CBS_kitap_.pdf (Erişim tarihi: 02.06.2024)
8. URL 2: <https://www.basarsoft.com.tr/cograf-bilgi-sistemleri-cbs-nedir/> (Erişim tarihi: 05.06.2024)

(45)

Kenan AKPINAR⁵⁹⁴

DENİZCİLİK SEKTÖRÜNDE ÖZELLEŞTİRME: ÇEŞME LİMANI UYGULAMASI PRIVATIZATION IN THE MARITIME SECTOR: ÇEŞME PORT PRACTICE

ÖZ

Özelleştirme denildiğinde toplumda oluşan algı genel olarak, devletin sahibi olduğu mal ve hizmetlerin satılması ġeklinindedir. Özelleştirme ile bağlantılı bir diğer algı ise kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) verimli olmadığı yönündeki görüşün varlığıdır. Her iki düşünce de Şüphesiz kendiliğinden ortaya çıkmamıŐtır. 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de ivme kazanan özelleştirme faaliyetlerinde limanlar önemli bir yer tutmuştur. Liman özelleŐtirmelerinin önemli aktörlerinden biri Türkiye Denizcilik İŞletmeleri (TDİ)’dir. TDİ’ye bağlı olan Çeşme Limanı da özelleştirme kapsamına alınmış limanlardan biridir.

Bu çalışmada Türkiye’de işletme hakkı devir yöntemi ile özelleştirilen Çeşme Limanı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Deniz Liman İŞletmeciliği, Kamu İktisadi Teşebbüsü, Denizcilik Ekonomisi, Özelleştirme.

JEL Kodları: A10, M10, N00, H41, H82, L33, L32, L91, L92.

ABSTRACT

When it comes to privatization, the general perception in society is that the goods and services owned by the state are sold. Another perception related to privatization is the view that state economic enterprises (SOEs) are not efficient. Neither idea undoubtedly emerged spontaneously. Ports have had an important place in the privatization activities that have gained momentum in Turkey since the 1980s. One of the important actors of port privatizations is Turkish Maritime Enterprises (TDİ). Çeşme Port, which is affiliated with TDİ, is one of the ports included in the scope of privatization.

In this study, Çeşme Port, which was privatized by the operating rights transfer method in Turkey, was examined.

Keywords: Sea Port Management, Public Economic Enterprise, Maritime Economy, Privatization.

JEL Codes: A10, M10, N00, H41, H82, L33, L32, L91, L92.

⁵⁹⁴ Akpınar, Kenan; Marmara Üniversitesi, SBE, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Tarihi Bilim Dalı Doktora Öğrencisi, drkenanakpinar@gmail.com, ORCID iD:0009-0003-8988-7524

GİRİŞ

Dünya ölçeğinde dış ticaretin yaklaşık %90'ı denizcilik sektörü ve taşımacılığı ile gerçekleşmektedir. Türkiye'de ise deniz yolunun ithalat ve ihracattaki payı %88 seviyesindedir (İMEAK DTO PR, 2020: 22). Dünyada meydana gelen ekonomik koşullar ve bu koşullar paralelinde gelişen teknoloji denizcilik sektörünü de etkilemiş ve birçok yapısal değişikliği zorunlu kılmıştır. Gemilerin boyutlarının ve hızının artması dünya çapındaki pazarlara ulaşmayı kolaylaştırmış ve taşımacılığın önemi artırmıştır (Ece, 2024). Türkiye'de özel sektör bu değişimi takip etse de kamu tarafı yeterli ivmeyi yakalayamamıştır. Limanların özelleştirilmesinin önemli nedenlerinden biri bu durumdur. Diğer bir neden limanlardaki verimliliği artırmaktır. Devlet bütçesinde önemli bir yer tutmasa da ekonomik kaynak elde etmek özelleştirmenin amacı arasındadır.

1.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1.Özelleştirme

Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA)'ne göre özelleştirme; *"Kamu sahipliğinde olan varlıkların ya da işletmelerin mülkiyetinin, yönetiminin ya da denetiminin özel kuruluşlara devredilmesi."* (TÜBA, 2023). Özelleştirme kavramını TDK ise; *"Devlete ait taşınır, taşınmaz malların teklif alma veya ihale yoluyla satışını yapma"* (TDK Sözlükleri, 2023). Olarak tanımlamıştır. Türkiye Özelleştirme İdaresi, özelleştirme kavramını iki çerçevede ele almıştır. Özelleştirme, dar çerçevede özelleştirme; kamu varlıklarının kalıcı biçimde özel sektöre devredilmesini, geniş çerçevede ise kamunun yürütmeye devam ettiği faaliyetlerin geçici olarak devredilmesi işlemidir. Yap-işlet-devret sözleşmeleri, her türlü kiralama işlemleri, hizmet alımı ve imtiyaz hakkı devirleri bu tip özelleştirmelere örnek gösterilebilir. (ÖİB SP, 2013: 28-29).

1.2.İşletme Hakkı Devri

Ayanoğlu işletme hakkının devrini; *"Bir (ticari) işletmeyi işletme hakkına sahip olan kişinin bu hakkını kural olarak bir sözleşme ile bir başkasına devretmesi ve bir kişinin, ekonomik değeri olan bir şeyi işletme hakkını bir başkasına, kural olarak bir sözleşme ile devretmesi şeklinde iki anlamı bulunmaktadır"* (Ayanoğlu, 2011: 4).

1.3.Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT)

Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) kavramı ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmekle birlikte, genellikle kamu fonlarını kullanarak iktisadi faaliyetlerde bulunan devlet kurumlarıyla ilgilidir. Küresel söylemde yaygın biçimde "devlet şirketleri" olarak bilinen söz konusu kuruluşlar, hükümetler için ticari faaliyetler yürütmeye yasal araçlar olarak hizmet vermektedirler. (Wikipedi, 2024).

2.TÜRKİYE DENİZCİLİK İŞLETMELERİ (TDİ)'NİN TARİHÇESİ

Türkiye'de denizcilik işletmesi olarak adlandırılabilir ilk yapı "Fevaidi Osmaniye" olarak kabul edilir. 1843 yılında kurulmuş olan bu kuruluşun ilk faaliyeti Kadıköy-Adalar yolcu taşımacılığı olmuştur. 1952 yılına kadar denizcilik faaliyetleri; İdare-i Mahsusa, Şirket-i Hayriye, Osmanlı Seyr-i Sefain İdaresi, AKAY, Denizyolları ve Fabrika ve Havuzlar Müdürlükleri, Denizcilik Bankası T.A.O ve Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğü kuruluşlarınca yürütülmüştür. 1952 tarihinde faaliyete geçen Denizcilik Bankası T.A.O 1983 yılında iktisadi devlet teşekkülü olarak yeniden düzenlenerek Türkiye Denizcilik Kurumu Genel Müdürlüğü (TÜDEK) adını almıştır. 1983 yılı 117 sayılı KHK ile TÜDEK ilgili tarihten itibaren özerk bir ortaklık olarak teşkilatlandırılmıştır. TÜDEK'in adı 1984'te yasalaşan KİT'lerin tekrar düzenlenmesi ile alakalı 233 sayılı KHK çerçevesinde Türkiye Denizcilik İşletmeleri Genel Müdürlüğü şeklinde yeniden adlandırılmıştır. İlgili genel müdürlük 1986'da 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun'u kapsamında T.C. Başbakanlık Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığı'na bağlanmıştır. İlgili genel müdürlük 1995 yılında T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na bağlanmış ve adı Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. (TDİ A.Ş.) olarak değişmiştir. Ayrıca TDİ A.Ş. bünyesinde olan Kıyı Emniyeti ve Gemi Kurtarma Müdürlüğü'nün 1997 yılında T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı'na devri, 2002 yılında Türkiye Gemi Sanayii A.Ş.'nin kapatılması, 2005 yılında TDİ A.Ş.'nin Denizyolları İşletmesi ile Şehir Hatları İşletmesi bünyesindeki bir kısım hatlarda vermiş olduğu taşıma işlerinden çekilişi, Haliç Tersanesi'nin Büyükşehir

Belediyesi'ne ve 2010 yılında kılavuzluk ve römorkaj hizmetlerinin Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü'ne devredilişi hem TDİ hem özelleştirme uygulamaları kapsamında önemli faaliyetler olarak karşımıza çıkmıştır (TDİ, 2024).

3.ÖZELLEŞTİRME FAALİYETLERİ VE İLK ÖZELLEŞTİRİLEN LİMANLAR

Türkiye'de limanların idare ve işletimi 14.6.1925 tarih ve 618 sayılı Limanlar Kanunu çerçevesinde T.C. Devlet Demir Yolları ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri'nin yetkisinde faaliyet yürütmüştür. Limanların özelleştirilme yöntemi ise; 24.11.1994 tarih ve 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun ve Bazı KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair 02.05.1995 tarih ve 4105 sayılı Kanun ile belirlenmiştir (ÖİB, 2024).

İlgili kanunlar çerçevesinde limanların özelleştirilmesinin mülkiyetinin devri suretiyle yapılamayacağı görülmektedir. Bu sebeple özelleştirme yapılabilmesi için 2.5.1995 tarih ve 4105 sayılı KHK'larda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'la yasal düzenleme yapılmıştır. Bununla birlikte limanların, mülkiyetin devri dışındaki yöntemler ile özelleştirilmelerinden sadece Türk vatandaşı gerçek ve tüzel kişiler faydalanabilmektedir. Tüzel kişiliklerde, şirketin sermayesindeki yabancı payının en fazla %49'u kadar ve şirkete ait ana sözleşmede oy çoğunluğunun Türk vatandaşlarında olması şartı bulunmaktadır. Özetlenen bu kanunlar çerçevesinde TDİ bünyesindeki limanların özelleştirme çalışmaları yürütülmüştür. Özelleştirmelerde limanların altyapı mülkiyeti TDİ A.Ş. adına 30 yıllı sınırlandırılmış ve işletme devir hakkı sözleşmeleri ile gerçekleştirilmiştir (ÖİB, yy: 14).

Türkiye'de ilk özelleştirme uygulaması 1997 yılında TDİ A.Ş. bünyesinde bulunan Tekirdağ, Hopa, Giresun, Ordu, Sinop ve Rize limanlarının özelleştirilmesi ile gerçekleştirilmiştir (ÖİB, yy: 14). İhale usulü ile gerçekleşen özelleştirme yükümlülüğü gereği, ihaleyi kazanan şirket/şirket grupları tarafınca ödenen işletme hakkı bedelleri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Özelleştirilen İlk Limanlar

Limani	Devredilen Şirket	İşletme Hakkı Bedeli (ABD doları)
Tekirdağ Limanı	Akport Tekirdağ Liman İşletmesi A.Ş.	104,923,599
Rize Limanı	Asım Çillioğlu Ortak Girişim Grubu	5,606,605
Hopa Limanı	Park Holding A.Ş.	4,004,718
Giresun Limanı	Çakıroğlu A.Ş.	3,203,744
Ordu Limanı	Çakıroğlu A.Ş.	1,607,887
Sinop Limanı	Çakıroğlu A.Ş.	800,944

Kaynak: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (<https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozelleştirme> Erişim Tarihi: 02.02.2024)

İşletme hakkı devri şeklinde yapılan liman özelleştirmelerinde iki sözleşmede belirtilen süreden önce feshedilmiştir. Bunlardan Tekirdağ Limanı sözleşmesi 2012 yılında, Milli Emlak Genel Müdürlüğü ile ilgili problemler nedeniyle feshedilmiştir (UTİKAD, 2024). Ordu Limanı ise 2013 yılında TDİ'ye iade edilmiş ve 2014 yılında Ordu Büyükşehir Belediyesi'ne devredilmiştir (ÖİB, 2024).

4.ÖZELLEŞTİRME ÖRNEĞİ: ÇEŞME LİMANI

Çeşme Limanı 1991 yılında TDİ tarafından inşa ettirilmiştir. 1991'de limanın tüm tesisleri tam kapasite ile hizmete vermeye başlamıştır. Çeşme merkeze 1 km uzaklıkta olan limanda genellikle feribot tipi gemilerle hizmet verilmiş ve daha çok turizm sektörüne yönelik faaliyetler yürütülmüştür. Limanda 90'lı yılların ikinci yarısında inşa edilmiş olan feribot iskelesi ile Ro-Ro gemilerinin de düzenli seferleri başlamıştır. Bu limana ilgili yıllarda aynı anda iki gemi, yoğun talep zamanlarında ise en fazla üç gemi yanaşabilmektedir. Limanda

özellikle yaz dönemlerinde limanın talebe cevap veremediği, gemi trafiği, bekleme sürelerinin uzaması vb. sorunlar yaşandığı bilinmektedir. Liman için bu sorunlar yaşanırken limanın batı tarafına doğru genişletilme imkânı olduğu bilinmektedir. Limana ilişkin istatistiki veriler incelendiğinde özelleştirme öncesinde; 1996-1999 yılları arasında limana yanaşan toplam gemi sayısı 1230, yolcu sayısı 398.244'tür. Limanda çalışan personel sayısı 1996'da 7, 1997'de 6, 1998'de 8 ve 1999'da 15'tir (ÖİB, yy: 15-16).

4.1.Özelleştirme Öncesi Çeşme Limanı

Çeşme Limanı mesafe olarak Çeşme ilçesine 1 km, İzmir'e 80 km ve İzmir Andan Menderes Havalimanı'na 122 km uzaklıktadır. Liman sahası 24.433,02 m² ve giriş bölümü 718.57 m² olmak üzere toplam 25.152.50 m² alana sahiptir. Limanda mendirek, kapalı ambar ve sintine arıtma tesisi bulunmamaktadır. Toplam rıhtım uzunluğu 300 metre, derinlik ortalama 8 metredir. Limanın gemi kabul kapasitesi yıllık 1060'tır. Limana ait kira getirisi olan 5 free shop, 1 açık saha, 1 dükkân ve 1 oda bulunmaktadır. İlgili gayrimenkullerden yaklaşık 200.000 ABD doları yıllık kira geliri vardır. Ayrıca limana ait iş makinaları, liman envanterine kayıtlı demirbaşlar bulunmaktadır. Limanın 1995-1999 gelir-gider hesabında yaklaşık 2.5 milyar TL (eski TL) karda olduğu DTİ ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı verilerinden tespit edilmiştir. (ÖİB, yy: 16-17-18).

4.2.Özelleştirme Süreci

Çeşme Limanı için ilk özelleştirme faaliyeti 2000 yılında başlamasına rağmen 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. Liman; "Özelleştirme Yüksek Kurulunun 28/04/2003 tarih ve 2003/17 sayılı kararıyla 30 yıllığına Ulusoy Çeşme Liman İşletmesi AŞ'ye 28.05.2003 tarihli İşletme Hakkı Devir Sözleşmesi kapsamında 06.06.2003 tarihinde devredilmiştir (İMEAK DTO SR, 2020:156)." Özelleştirme bedeli 12.500.000 ABD dolarıdır (www.oib.gov.tr Erişim tarihi 15.04.2024)

4.3.Özelleştirme Sonrası Çeşme Limanı

2003 yılında 30 yıllığına özelleştirilen Çeşme Liman'ında özelleştirme öncesi ile karşılaştırıldığında öne çıkan veriler şunlardır:

27.000 m² olan liman alanı 85.000 m²'ye çıkarılmıştır. Özelleştirme öncesinde limana ait bir depolama alanı yoktur. Özelleştirme ile geçici depolama alanı kurularak faaliyete geçirilmiştir. Ayrıca römorkörcülük ve pilotaj yönetmeliği çerçevesinde deniz araçları yenilenerek kapasiteleri artırılmıştır. Limanın toplam sahası 25.152,50 m² alandan 80.000 m² alana çıkarılmıştır. 150 metre olan iskele boyu 2013 yılında 322 metreye uzatılmış, 2009 yılında kruvaziyer gemiler ile Ro-Ro gemi trafiğinin birbirlerini olumsuz etkilememesi adına 213 metre boyunda 5 adet Ro-Ro iskelesi yapılmıştır (UDİ A.Ş., 2024).

Çeşme limanı özelleştirilmesi öncesinde 17 personel istihdam ederken özelleştirme sonrasında personel sayısını 2001 yılı itibarıyla 46'ya yükseltmiştir (Çavdar, 2012: 90).

İstatistiki veriler incelendiğinde; Çeşme Limanı'na 2020-2022 yılları arasında uğrayan gemi sayısı toplam 1458'dir.2015-2022 yılları aralığında limana gelen kruvaziyer gemi sayısı 293, yolcu sayısı yaklaşık 285.000'dir (İMEAK SR, 2023: 183-217). Yurt dışı bağlantılı Ro-Ro taşınan araç verileri incelendiğinde yılında Çeşme Limanı ortalaması 70.00'dir.

SONUÇ

Türkiye'de özelleştirme faaliyetlerinin ivme kazandığı 1980'li yıllarla birlikte kamu iktisadi teşebbüsü olan Türkiye Denizcilik İşletmeleri de nasibini almıştır. Bu yıllardan itibaren Özelleştirme İdaresi Başkanlığı uhdesinde faaliyetlerini yürüten kuruluş zaman içinde çeşitli yasal düzenlemeler ile yapısal değişiklikler yaşamıştır. Kuruluşa bağlı limanların 17'si işletme devir hakkı yöntemi ile özelleştirilmiştir. Özelleştirilen bu limanlardan biri de Çeşme Limanı'dır.

Çeşme limanı özelleştirilmeden önce kar eden bir limandır. Özelleştirme sonrasında ise kar oranı yükselmiştir.

Limanın fiziki kapasitesinin özelleştirme öncesine göre 3 katı artırılmış olması ve imkânlarının kısa sürede genişletilmesi, toplam gelirini yükseltmiştir.

İşletme devir hakkı yöntemi ile yapılan özelleştirme uygulaması süreli bir özelleştirme Ģeklidir. Süre dolduğunda, karşılıklı yükümlölüklerin yerine getirilmemesi sebebiyle ve mevzuattan doğan gerekçelerle bu sözleşmelerin iptal edildiği/sonlandırıldığı örnekler vardır. Kısacası bu sözleşmeler satış sözleşmesi değildir.

Çeşme limanı özelleştirmesinden devletin kasasına 12.500.000 ABD doları girmiştir. Devletin elde ettiği bu gelirin yeterli olup olmadığı ayrı bir tartışma konusudur. Beklenen parasal değerden daha düşük yapılan özelleştirmelerin ekonomiye katkısının yetersiz olmasının yanında devletin elindeki kaynağı kaybetmesi anlamını taşımaktadır. (Ünal, 2006:76).

Özelleştirmeler yapılırken devletin bir amacı da istihdamı artırmaktır. Çeşme Limanı özelinde personel rejimine bakıldığında personel sayısında özelleştirme öncesine göre %170,59 artış görölmüştür.

KAYNAKÇA

1. Ayanoğlu, T. (2011). İşletme Hakkı Devir Sözleşmeleri. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 65(1), 3-38.
2. Çavdar, F. (2012). Türk Denizcilik Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri AŞ Örneği (Yüksek Lisans Tezi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü).
3. Ece, Jale N. “Denizcilik Sektörü ve Özelleştirme”.DenizHaber. <https://www.denizhaber.com/denizcilik-sektoru-ve-ozellestirme> (ET. 30.05.2024).
4. Ünal, E. (2006). Liman Özelleştirmesinin Türkiyedeki Ekonomik Boyutunun İncelenmesi (Yüksek Lisans Tezi, Deniz Bilimleri ve İşletmeciliği Enstitüsü).
5. İMEAK Deniz Ticaret Odası (2020).“Denizcilik Sektör Raporu”.İMEAK DTO Yayınları:İstanbul.https://www.denizticaretodasi.org.tr/media/SharedDocuments/sektorraporu/sektor_raporu_tr_2020.pdf (ET.10.05.2024)
6. İMEAK Deniz Ticaret Odası (2023), “Denizcilik Sektör Raporu”, İMEAK DTO Yayınları:İstanbul.<https://www.denizticaretodasi.org.tr/mwginternal/de5fs23hu73ds/progress?id=Paf2V070rAxDqO5GrpSJliNGvfcGXYCM9BZgT8H-aSU>, (ET.05.06.2024)
7. İMEAK Deniz Ticaret Odası (2020), “Türk Denizcilik Sektörü Ekonomik Değer ve İstihdam Envanteri Proje Raporu 2020”, İMEAK DTO Yayınları: İstanbul [Türk Denizcilik Sektörü Ekonomik Değer ve İstihdam Envanteri \(denizticaretodasi.org.tr\)](https://www.denizticaretodasi.org.tr) (ET.05.06.2024)
8. T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (2009) “T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Stratejik Plan 2009-2013”: Ankara <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/6/2019/03/2009-2013-stratejik-plani.pdf> (ET.10.05.2024)
9. T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (YY) “Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş. Çeşme Limanı'nın Özelleştirilmesine İlişkin Tanıtım Dokümanı”. Ankara.
10. Türkiye Bilimler Akademisi,(2024).“Özelleştirme”.www.terim.tuba.gov.tr,(ET. 15.04.2024).
11. Türk Dil Kurumu Sözlükleri,(2024).“Özelleştirme”. www.terim.tuba.gov.tr,(ET. 15.04.2024).
12. Türkiye Denizcilik İşletmeleri Anonim Şirketi,(2024).“Tarihçe”. <https://www.tdi.gov.tr/Tarihce>,(ET. 06.06.2024).
13. T.C. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı,(2024).“Türkiye’de Özelleştirme”. <https://www.oib.gov.tr/turkiyede-ozellestirme>, (ET. 06.06.2024).
14. Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği,(2024). “Tekirdağ Limanı Açılıyor”.<https://www.utikad.org.tr/Detay/Sektor-Haberleri/9469/tekirdag-limani-aciliyor>, (ET. 18.04.2024).
15. Ulusoy Denizyolları İşletmeciliği A.Ş.(2024).“Çeşme Limanı”. <https://www.ulusoyselaines.com/tarihce-2/>, (ET. 18.04.2024).

16. Wikipedi Özgür Ansiklopedi,(2024).“Kamu İktisadi Teşebbüsü”.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Kamu_%C4%B0ktisadi_Te%C5%9Febb%C3%BCs%C3%BC
(ET. 06.06.2024).

(46)

Mashhodullah BATOR⁵⁹⁵; Lina Gul BATUR⁵⁹⁶; Sebghatullah MUDABER⁵⁹⁷; Jenaidullah BATUR⁵⁹⁸
AFGANİSTAN'IN TAHAR İLİ HOCA BAHAUDDİN İLÇESİNDE YAŞAYAN ÖZBEK
TÜRKLERİNİN DİL VE YAŞAMINA FARŞANIN ETKİSİ
THE EFFECT OF FARSI ON THE LANGUAGE AND LIFE OF UZBEK TURKS LIVING IN KHOJA
BAHAUDDIN DISTRICT OF TAHAR PROVINCE OF AFGHANISTAN

ÖZ

Yaşadığımız çağ “bilgi çağı” olarak adlandırılanlar, ulusların bilgiyi kullanarak birbirleriyle doğru ve sağlıklı bir şekilde iletişim kurduklarını ileri sürmektedirler. Bilginin aktarılması ve geliştirilmesinde dilin ve eğitim dilinin önemi göz ardı edilemez. Toplumun gelişmesi ve büyümesi için o toplumdaki dil ve gelenek oldukça önemlidir. İnsanlar öz kimliklerini, kültürel bağlarını ve isteklerini dilleri ile beyan etmektedirler. Son zamanlarda dil konusu çok merak edilen bir araştırma konusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkçe gibi zengin diller ise tarih boyunca değişime uğramış ve sonuç olarak yeni Türki lehçeler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda ana dil ile eğitim, geleneklerine bağlı bir toplum yaratarak o toplumun bireylerinin daha hızlı ve etkili bir biçimde gelişmelerini sağlayacaktır. Literatürde ana dillerinde eğitim alan çocukların ana dilleri ile eğitim almayanlara göre daha çabuk öğrenmesi ile ilgili kanıtlar bulunmaktadır. Bu durumun ne denli acılı ve zor olduğunu Afganistan gibi bir ülkede çıplak bir göz ile görmek mümkündür. Bu çalışmada, Afganistan’da Türk boylarının yoğun yaşadığı Güney Türkistan’ın Tahar ilinin Hoca Bahauddin ilçesi ele alınarak ilçedeki Özbek Türkçesinin durumu, konuşma tarzı, yazımı ve okunması; başka dillerin -özellikle Farsçanın- Özbekçe üzerindeki etkisi, baskısı ve bu etkileşimden doğan sorunların analizi ve son olarak bu sorunların nasıl bir toplum yarattığı araştırılmış, aynı zamanda bu sorunları aşmak için etkili ve kolay stratejiler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Özbek Türkçesi, Afganistan, Tahar, Eğitim, Ana Dil.

ABSTRACT

Those who call the age we live in the "information age" argue that nations communicate with each other correctly and healthily by using information. The importance of language and the language of education in the transfer and development of knowledge cannot be ignored. Language and tradition are very important for the development and growth of a society. People express their self-identity, cultural ties, and aspirations through their language. Recently, language has emerged as a very curious research topic. Rich languages such as Turkish have changed throughout history, resulting in the emergence of new Turkic dialects. In this context, education in the mother tongue will create a society that is committed to its traditions and will enable the individuals of that society to develop faster and more effectively. There is evidence in the literature that children who are taught in their mother tongue learn more quickly than those who are not taught in their mother tongue. It is possible to see with the naked eye how painful and difficult this situation is in a country like Afghanistan. This research focuses on the Khoja Bahauddin district of Tahar province of South Turkestan, where Turkic tribes live densely in Afghanistan, the status, speaking style, writing, and reading of Uzbek Turkish in the district; the influence and pressure of other languages, especially Persian, on Uzbek, and the analysis of the problems arising from this interaction, and finally, what kind of society these problems create, and at the same time, effective and easy strategies to overcome these problems are investigated.

Keywords: Uzbek Turkish, Afghanistan, Takhar, Education, Mother Language

⁵⁹⁵ Özbek Edebiyat Bölümü, Edebiyat Fakültesi, Tahhar Üniversitesi. Bolak Orta Boz, Tahhar. Afganistan. <https://orcid.org/0009-0009-8711-8397>

⁵⁹⁶ Hoca Bahauddin Kız Lisesi. Hoca Bahauddin. Tahhar. Afganistan. <https://orcid.org/0009-0008-7222-7374>

⁵⁹⁷ Beijing University of Technology, 6. College of Environmental and Energy Engineering Beijing, 100 sokak, peng le yuan. Chaoyang. Beijing-Çin. <https://orcid.org/0000-0001-9602-8486>

⁵⁹⁸ Sorumlu Yazarın Adı, Soyadı ve Adresi: Jenaidullah BATUR^{*3}; Beijing University of Technology, 6. College of Environmental and Energy Engineering Beijing, 100 sokak, peng le yuan. Chaoyang. Beijing-Çin. <https://orcid.org/0000-0002-0460-9548>

GİRİŞ

Türkçe dilinin zengin ve özgün bir dil olarak varlığını sürdürmesi için dilin korunması ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır (Lewis, 1999). Bu nedenle Türkçenin diğer dillerden etkilenmesi kaçınılmaz olsa da Türkçe sözcüklerin kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir. Özellikle, Türkçenin diğer dillerden aldığı sözcüklerin sıklıkla kullanımı, dilin özgünlüğünü ve bütünlüğünü bozabilir (Delican, 2021). Dolayısıyla Türkçe karşılığı olan sözcüklerin kullanımı teşvik edilmelidir. Öğrencilerin doğru ve özgün Türkçe kullanımı konusunda bilinçlendirilmesi, dilin korunması açısından büyük önem taşımaktadır. Türkçe sözcüklerin yetersiz kaldığı durumlarda, diğer Türkçe kökenli dillerden alınabilecek sözcüklerin kullanımı dilin zenginleştirilmesi açısından daha uygun olmakla birlikte dilin özüne dönmesi ve birbirine yakın olan dillerin ilişkilerini pekiştirecektir. Örneğin, Türkiye'de "manav" olarak adlandırılan meyve ve sebze satıcısı, Azerbaycan'da "tükəndi" olarak adlandırılır. Bu gibi durumlarda, Türkçe sözcüklerin kullanımı tercih edilse de diğer Türk dillerinden alınan sözcüklerin de kullanımı dilin zenginleştirilmesi açısından önemlidir.

Türkçenin farklı lehçelerinde kullanılan sözcüklerin de dilin zenginleştirilmesinde önemi büyüktür. Örneğin, Türkiye'de "soğan" olarak bilinen sebze, bazı Türk lehçelerinde "pırasa" Özbek Türkçesinde de "piyaz veya sugan" olarak adlandırılır. Bu gibi çeşitli kullanım biçimleri dilin gelişmesini sağlayarak dilin zenginliğini artırır. Türkçenin özgünlüğünün korunması ve dilin zenginleştirilmesi, dilin kültür ve edebiyat alanları için önemli olduğu gibi farklı coğrafyalarda yaşam süren Türk dünyasının yakınlaşmasına da büyük katkı sağlar. Dünya dilleri arasında Türk dili en eski ve en zengin dillerden olup Türk halkları tarafından tarihin derinliklerinde geliştirildiği belgelenmiştir (Mussakhoyeva, 2023; Tamir, 2014). Türk dili, binlerce yıllık tarihi boyunca pek çok farklı coğrafyada yaşayan Türk toplulukları tarafından kullanılmıştır. Bu topluluklar, farklı diller, köketler (kültürler) ve gelenekler ile etkileşime girerek Türk dilinin zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır (Zengin, 2017). Türk dili, çeşitli lehçelere ayrılmıştır. Bu lehçeler, farklı Türk toplulukları tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, Türkiye'de konuşulan Türkçe, Azerbaycan Türkçesi, Özbek Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi gibi farklı Türk dili lehçeleri vardır (Yeshpanov 2023; Johanson, 2021) Grafik 1.1. de gösterildiği gibi her lehçenin kendine özgü sözcükleri, dil yapıları ve gramer özellikleri vardır (Altun, 2019; Koraş, 2014).

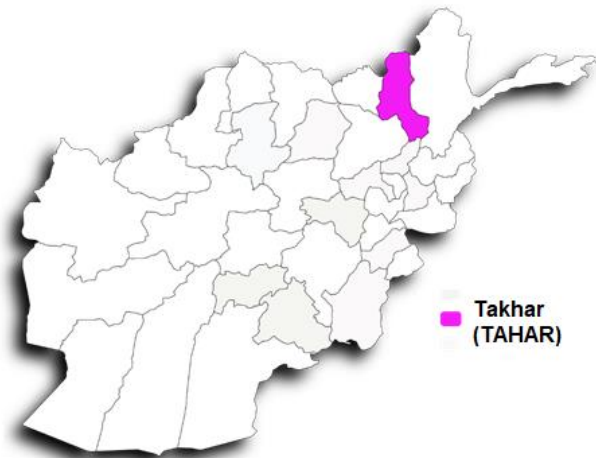
Türkçe				
Bolgar	Kuzey	Güney	Doğu	Batı
Çuvaş	Altai	Tatar	Ainu	Karakalpak
	Dolgan	Kaşkay	Çağtai	Kazak
	Karakaş	Karakaş	İli Türkçe	Kyrgız
	Khakas	Salar	Uygur	Nogai
	Shor	Azerbaycan	Özbek	Karaçay Balkar
	Tuva	Türkçe		Karaim
	Yakut	Türkmen		Karımchak
		Gagavuz		Bashkort
		Horasan Türkçesi		Chulyın
		Salçuk		Tatar

Grafik 1. 1: Türk dilleri arasında Özbek Türkçesinin konumu.

Türk dili, Türk kökenli halkların tarihinin eski dönemlerine dayanan bir dildir ve Türk kültürüne ait çok sayıda sözcük ve deyim içermektedir. Bu da Türk kültürünün zenginliğini yansıtmaktadır. Ancak günümüzde, Türkçe'de yabancı dillerden alınan sözcüklerin kullanımı oldukça yaygınlaşarak Türkçenin özgün yapısının korunması açısından bazı sorunlar doğurmuştur. Bu sorunlar farklı coğrafyalarda yaşayan Türklerin günlük konuşmasına da yansımıştır. Öte yandan, Türkçenin zenginliği, sözcük çeşitliliğinin

artmasını sağlayarak, Türk kültürüne renk katmakla birlikte diğerkomşu dillere de etki etmiştir (Doerfer, 1959). Bu konuda Afganistan’da konuşulan Özbekçe’de Arapça ve Farsçanın yaygın olarak kullanılması ve Tacikistan’da konuşulan Farsça’da Özbekçenin yaygın olarak kullanılması örnek olarak verilebilir (Şahin, 2016).

Odunkıran bir araştırmada, çağdaş Türk lehçeleri arasında kuvvetli mazisi ve tesir sahası ile öne çıkan Özbek Türkçesi ve edebiyatının dikkatle incelenmesinin gerekli olduğunu vurgulamıştır (Odunkıran, 2015). Afganistan’daki Özbek Türkleri, çoğunlukla Afganistan’ın Güney Türkistan olarak adlandırılan bölgesinde yaşamaktadırlar. Özbek ve Türkmen Türkleri bu toprakların eski hakimlerinden olup Türk dünyasının zengin kültürel mirasına sahiptir (Darawgar, 2020). Ancak, Arap alfabesi kullanımının yaygın olması, Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki diğertopluluklarla iletişimini kısıtlamıştır. Latin ve Kiril alfabelerinin kullanımı ve kaynakların çoğunun bu alfabeler ile yazılı ve çevrili olması, Özbek Türklerinin kendi kültürel mirasına daha yakın olmalarını sağlar. Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki diğertopluluklarla etkileşimlerinin artırılması için Arap alfabesi kullanımına alternatif çözümler üretilmelidir. Üretilen çözümler kapsamında, Özbek Türkleri kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmadan Türk dünyasına daha aktif ve etkili bir biçimde katılacaktır. Afganistan’da yaşayan Özbek Türklerinin ana dilde eğitim olanağı olmadığından dolayı bu coğrafyada yaşayan Türklerin kabul edilen bir yazım şekli bulunmamaktadır. Günlük yazıda kullanılan Arap alfabesi Özbek Türkçesinin seslerini tam olarak karşılamadığı için dil ve ses yapısının bozulmasına sebep olmaktadır. Bu bozulmalar zamanla dil ve ses yapısının değişime uğramasına ve bu bölgede yaşayan Özbek Türklerinin yabancı sözcükler kullanmasına ve daha da önemlisi Türkçe sözcüklerin kullanılmamasına ve unutulmasına neden olmaktadır. Günümüzde bölgede yaşayan Özbek Türkleri ana dilleri olan Özbek Türkçesini yazamıyor, yazmaktan da çekiniyorlar. Örnek olarak Güney Türkistan’da en yaygın olarak kullanılan sosyal medya aracına (Facebook) baktığımızda paylaşım yapan Özbek Türklerinin pek çoğu ana dilleri olmayan Farsça yazıyorlar. Toplumda ortak bir dil kullanılmadığı takdirde Özbekçe ölü bir dil olarak raflara kaldırılacaktır. Araştırma sırasında bu denli önemli konu ile ilgili literatürde etkili ve kapsamlı bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu boşluğu doldurmak için sağlıklı ve gerçeği yansıtan bilgilerin verilmesi ve yazılması büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla Afganistan’da yaşayan Türklerin yaşam ve medeniyetinin öz dillerinde yazı yazamamalarından dolayı yaygın olarak kullanılan Farsçanın etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Örnek olarak bölgede yaşayan Özbek Türklerinin telefon numaralarını Özbekçe ile söyleyememesini verebiliriz. Bu sorunların yanı sıra ortak ve kabul edilmiş bir yazım kuralı olmadığından genel olarak halk yazı yazmakta ve okumakta zorlanmış, hatta ana dilinde okuma ve yazmaktan vazgeçmiştir. Bu çalışmada, şekil 1.1 de gösterildiği gibi Tahar ilinin ilçelerinden olan Hoca Bahauddin ilçesinde yaşayan Özbek Türklerinin diline etki eden sebepler araştırılmış ve öneriler sunulmuştur.

Şekil 1. 1. Afganistan haritasında Tahar’ın konumu

şekilde gösterildiği gibi Tahar (İngilizce Takhar, Arapça تڅار) Badahşan, Pencşer, Bağlan, Kunduz ve Amuderya sınır olarak Tacikistan'ın ortasında konumlanmıştır. Hoca Bahauddin ilçesi de Amu deryanın kenarında yer almaktadır. Araştırmanın giriş kısmında bahsedilen konuları temel alarak, coğrafi olarak yakın ama farklı bir dil olan Farsçanın Hoca Bahauddin ilçesinde yaşamlarını sürdüren Özbek Türklerinin dil ve köket (kültür) lerine nasıl bir etki yarattığını ve bu etkinin nasıl bir değişim ve gerilemeye sebep olduğu ele alınmıştır. Kapsamlı bir araştırma sonrası yapıcı önerilere yer verilmiştir.

Araştırma Tekniği

Bu araştırma anket şeklinde olup soru ve sohbet şeklinde veri toplandıktan sonra katılımcıların sağladığı yorumlar ve cevaplar analiz edilmiştir. Bu araştımda 5 tane kilit soru sorulup katılımcıların yorumları toplanmıştır. Bu araştırmaya 20-40 yaş arası genç kesim olmak üzere 200 (iki yüz) kişi katılım sağlamıştır. Katılımcıların tümü Güney Türkistan'ın (Afganistan'ın kuzeyinde konumlanan) Tahar ili Hoca Bahauddin ilçesinin yerlileri olup Özbek Türk boyundandırlar. Araştırmaya katılan katılımcılara konu ilk önce bireysel olarak anlatılmış ve konunun önemi vurgulanarak katılımları sağlanmıştır. Son olarak yazılı bir belgeye rastlanmadığından dolayı bölgede yaşayan ve sayın kişilerden olan Khal Mohammad ve Bahramuddin Beyefendi'nin (Ek bilgi Görüntü 1.) yaşamı ve yorumlarına yer verilmiştir. Araştırmaya yorumları ve bilgileriyle katkı sağlayan beyefendilerin resim ve bilgileri ek bilgiler şeklinde makalenin sonunda verilmiştir.

Katılımcıların 65'i kadın kalan 135'i ise erkektir. Kadınların sayısının daha az olmasının sebepleri şunlardır: Adı geçen ilçede eğitilmiş kadın sayısı erkeklere nazaran daha az olup Afganistan'da son değişimden sonra kadınların iş ve eğitimden uzaklaştırılması araştırmanın en zor kısımlarından birini oluşturmaktadır. Kadınların toplumda sadece evlerde olduğu düğün ve aile içi etkinlikler dışında evde vakit geçirdiklerinden dolayı veri toplama işlemi beklendiğinden daha uzun sürmüştür. Anket sözel olarak sorulup verilen cevaplara göre 1-10 arası puanlama sistemi gerçekteştirilmiştir. Sonra el ile yazılan veriler toplanıp bilgisayar ortamında excel dosyasına aktarılarak analiz edilmiştir.

Araştırma ve Veri Analiz Süresi

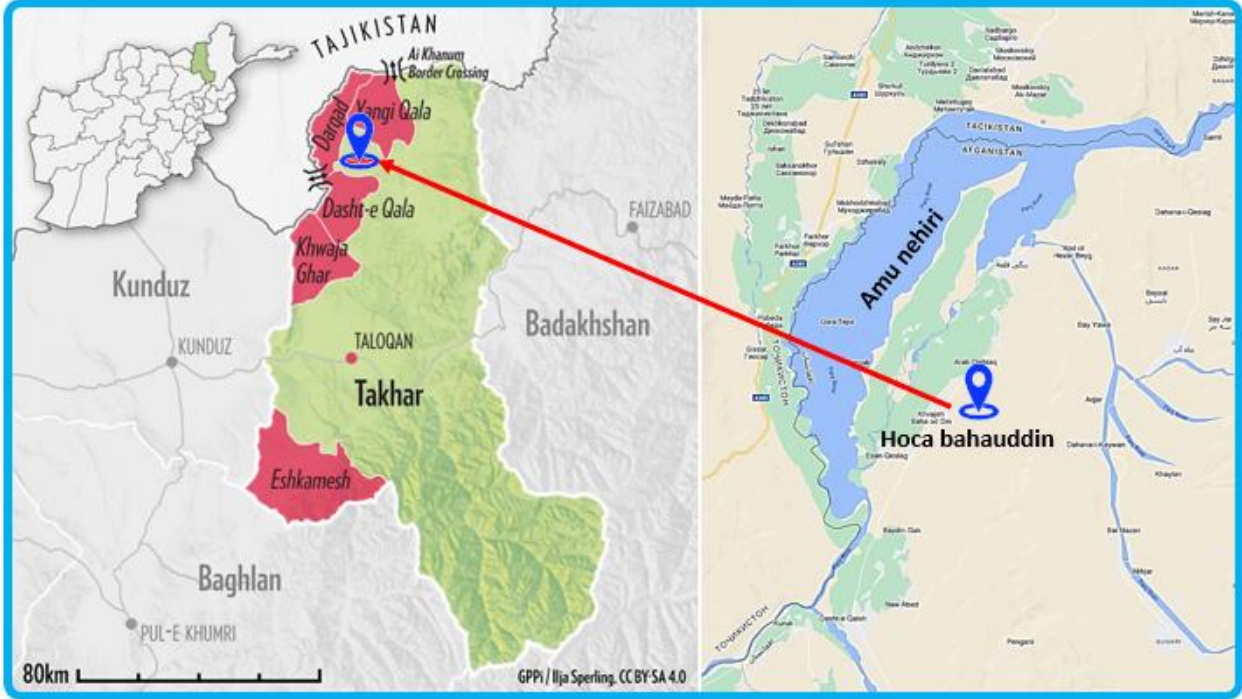
Araştırma fikri bir aylık bir süre zarfında saha araştırmacıları ile paylaşılmıştır. Gerçekteştirme imkanları düşünüldükten sonra araştırma malzemeleri alınıp araştırma taslağı 45 günden sonra başlamıştır. Ülkedeki son durum araştırmayı etkileyip ertelenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla veri toplama süreci beklenenden daha uzun sürmüştür. Bu makalede yer verilen bilgi ve veriler sahadan toplandıktan sonra ilk önce araştırmacılar tarafından bireysel olarak işlenip daha sonra toplanılan veriler ve alınan cevaplar cinsiyet ayırmaksızın toplu bir şeklinde değerlendirilmiştir. Toplanan veriler, yazarlar arasında 4 ayrı oturum şeklinde 45 dakikalık süre ve 10 gün ara ile tartışılıp sonuçlandırılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada ulaşılması amaçlanan hedefler başta bilgilendirme, sorun analizi, Türk dünyasının birbirinden haberdar olması, doğru bilgi sağlamak ve bu soruna bir çözümler üretilmesidir. Bu hedefin yanı sıra araştırma tamamlandıktan sonra, toplumun nasıl bir belirsizlik ve zorluk içinde olduğunun kavranmasına yardımcı olacağını düşünüyoruz. En önemlisi dilde, işte ve düşüncede birlik sağlamak hedeflenmiştir (Bay, 2017).

Konu Aldığımız İlçenin Yerleşim Durumu

Hoca Bahauddin ilçesi Güney Türkistan'ın Katagan (şahin, 2016) bölgesinde bulunan Kökçe nehirinin çevresindeki Deşti Kala, Rustaq, Yengi Kala, Çahab, Darqad ve Hoca Gar (Hoca İlgar) ilçelerinin en orta noktasında konumlanan ilçedir şekil. 4. 1.ve Görüntü 4.2. Bu nedenle yakın zamanda ilçe olmasına rağmen orta bir konumda olduğu için hızlı bir şekilde gelişmiş ve adı geçen ilçelere göre en çok göç alan ilçedir.

Şekil 4. 1. Hoca Bahauddin ilçesinin haritadaki konumu

İlçenin Sosyo-Kültürel Durumu

Bu ilçede göç edenlerin arasında Tajikler komşu ilçelerden olan Rustaq, Çahab ve illerden göç etmişlerdir. Hoca Bahauddin bol miktarda araziye sahip olup bölgenin en büyük ormanına yataklık etmektedir. Bu kadar önemli bir konumda olmasına rağmen ilçeyi yan ilçelere ve il merkezine bağlayan tek bir asfalt yol yoktur.

Görüntü 4.2. Hoca Bahauddin ilçesine ait görüntüler

Yerel halk genelde çiftçilik ve hayvancılık ile yaşamını sürdürürken yeni göç edenler şehirde küçük çaplı ticaret ile hayat geçirmektedir. 2015 yılına kadar şehir merkezinde biri erkek lisesi diğeri kız lisesi olmak üzere iki lise bulunmaktaydı. Devlet okulunun yanında Imam Abu Henife adında bir dini medrese de bulunmaktadır. Bu okullar ve yeni kurulan okulların hepsinin eğitim dili Farsça'dır. Çocuklar okula gitmeden önce camiye gidip Arap harflerini öğreniyorlar sonra okulda öğrendikleri Arapça harfler ile Farsça okuma yazma matematik öğrenmeye çalışıyorlar. Yukarıdaki görüntüde 4.2. şehir merkezi ve ormanlığa giden arazi gösterilmiştir. Aynı zamanda adı geçen ilçede dil konusunda resmi ya da özel olarak bilgilendirme, kültür inceleme-araştırma çalışmaları, dergi ya da dernekler bulunmamaktadır. Dolayısıyla kimlik, dil ve kültür gibi konularda halk bilgilendirilmemiş sadece yöresel olarak kültürlerini yaşamaktadırlar.

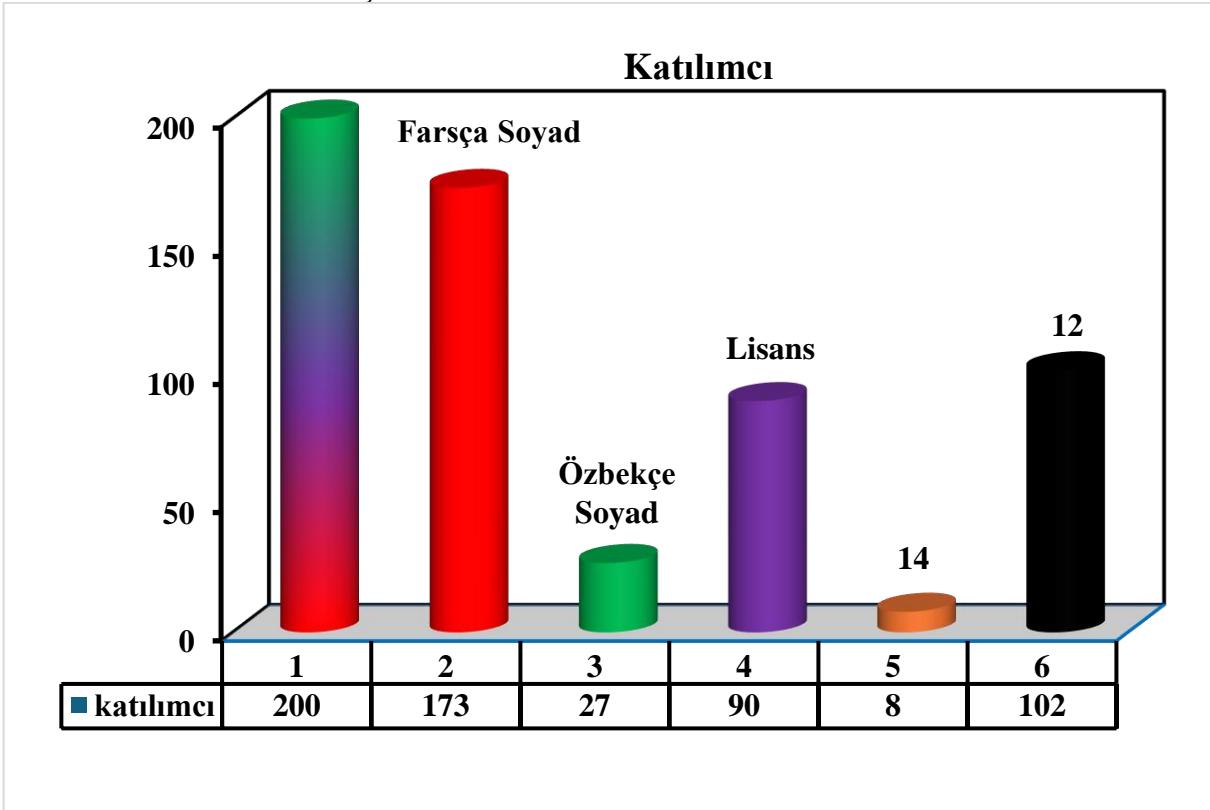
Kullanılan Alfabenin Ses Üzerindeki Etkisi

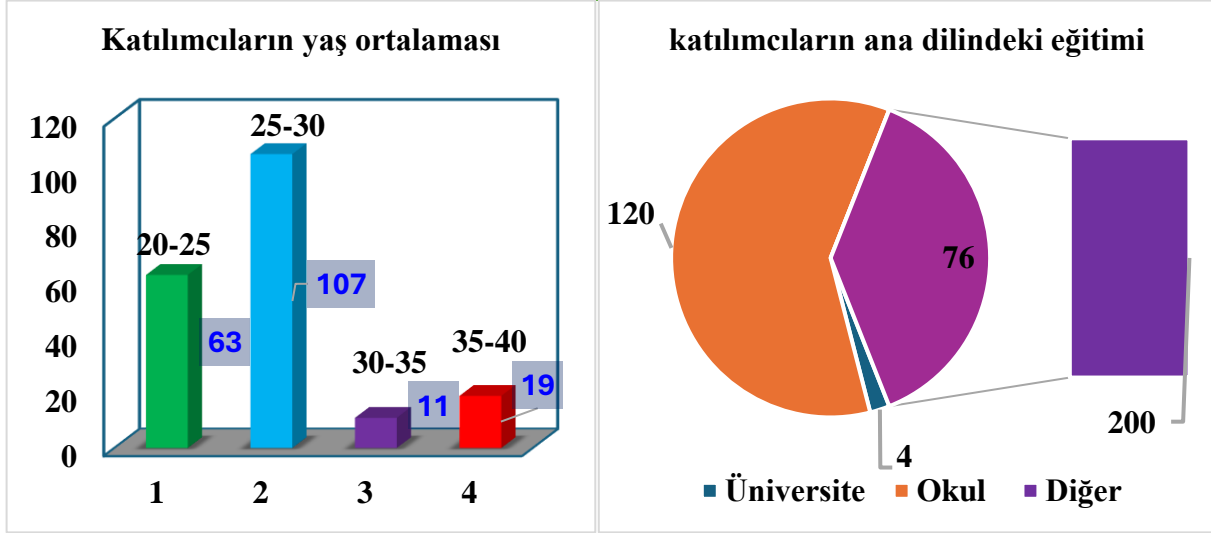
Farsçanın etkisini daha çocuk yaşta görmek mümkündür. Özbek Türklerinin evde öğrendiği dil ve ses tonu, okul ve toplumda öğretilen dil ile örtüşmediğinden dolayı ses tonunda bozulma meydana gelmektedir (Dursunoğlu, 2014). Evdeki baskı okuldaki kadar olmadığından çocuk konuşma becerisini Farsça ve Arapça seslere göre geliştirmeye başlamaktadır ki bu durum evdeki günlük konuşmasını da etkilemektedir. Dil yapısının bozulmasının ilk adımları bu noktadan başlıyor. Şekil 4.3. de çocukların küçük yaşta okula gitmeden önce öğrendikleri Arap alfabesi öğrenmeye çalıştığı alfabe ve Türkçe ses karşılığı gösterilmiştir.

HARFLER							
ا	ب	ت	ث	ج	چ	ح	خ
الف	باء	تاء	ثاء	جيم	حاء	خاء	دال
'alif	bā'	tā'	thā'	ǧim	ḥā'	ḫā'	dāl
(a)	b	t	th	ǧ	ḥ	ḫ	d
[ʔ]	[b]	[t]	[θ]	[ɟ]	[ħ]	[x~ç]	[ð]
ز	س	ش	ص	ض	ط	ظ	ع
زاي	سين	شین	صاد	ضاد	طاء	ظاء	عين
zāy	sīn	šīn	ṣād	ḍād	ṭā'	ẓā'	'ayn
z	s	š	ṣ	ḍ	ṭ	ẓ	ǧayn
[z]	[s]	[ʃ]	[sʰ]	[dʒ]	[tʰ]	[tʰ]	[ɣ]
ق	ك	ل	م	ن	ه	و	ي
قاف	کاف	لام	میم	نون	هائ	واو	یاء
qāf	kāf	lām	mīm	nūn	hā'	wāw	yā'
q	k	l	m	n	h	w	y
	[k]	[l]	[m]	[n]	[h]	[w]	[j]

Şekil 4.3. Arapça harf ve Türkçedeki ses karşılığı.

Yukarıdaki resimde Arapça ve Farsçada kullanılan harfler gösterilmektedir. (Pe, Çe, Je ve gef) Arapçada kullanılmamaktadır. Bu eğitim 4 ya da 5 yaşına kadar anne babasından duyduğu ses ile örtüşmemektedir. Şekil 4.3 de verilen görselde öğretilen Arapça harfler ve Türkçe ses karşılığını karşılaştırdığımızda konuşma ve ses bozukluğunun buradan kaynaklandığını görmekteyiz. Bunun nedeni günlük yaşamda sözde kullanılan (E, I, O, Ö, U ve Ü) seslerinin olmamasıdır. Bu harflerin fonetik sesi anadan duyma sesleri ve sözcükleri ile örtüşmemektedir.

Şekil 4.4. katılımcıların genel eğitim düzeyleri ve kişisel ve bilgileri.

Bu nedenlerden dolayı katılımcılar özellikle eğitilmiş kesimden seçilmiştir. On ikinci sınıf (lise) kategorisine yerleştirilenlerin büyük bir kısmı okulu bitiren üniversite öğrencileridir. Dolayısıyla üniversite öğrencilerinin fikrini analiz ederek geleceğe dair bir fikir ortaya koymanın mümkün olduğunu düşünmekteyiz.

Şekil 4.4. katılımcıların genel bilgisi ve eğitim seviyesi verilmiştir. Şekilde gösterildiği üzere katılımcı sayısı 200 kişi olup, soy ad kullanımı yaygın olduktan sonra kendilerine soy ad seçenlerin 173'ü Farsça, yalnız 27 katılımcının Özbekçe soy ad seçtiklerini görmekteyiz. Katılımcıların yaş ortalaması ise sırasıyla 20-25 yaş 63 kişi, 25-30 yaş 107 kişi, 30-35 yaş 11 kişi ve son olarak 35-40 yaş 19 kişi olarak kayıt edilmiştir. Katılımcıların eğitim seviyesine baktığımızda 4 kişi üniversite mezunu, 120 kişi okul mezunu olup (üniversite son sınıfı da içermektedir) kalan 76 kişinin de çeşitli eğitim seviyelerine sahip olduğu kaydedilmiştir.

Grafikte görüldüğü gibi katılımcıların büyük bir kısmının eğitilmiş olduğunu ve aynı zamanda soyadlarını Farsça seçtiklerini anlıyoruz. Elbette bu seçimin farklı nedenleri vardır. Ancak en büyük nedenlerden biri eğitimin Farsça olmasıdır. Örneğin, konuşma sırasında soyadını neden Farsça seçtiği sorulduğunda büyük bir kesimi hiç fark etmediğini, bir kesim ise nedenini bilmediğini, Farslardan ya da tanınmış kişilerden taklit ettiğini, Özbek Türkçesinde güzel ve uygun bir soyadı bulamadığını beyan etmişlerdir. Bu durumun sebepleri olarak yeterli sayıda kaynak bulunmaması, toplumun öncülerinin de Farsça soyadı kullanması gibi etkenler sayılabilir.

Öte yandan bakıldığında eğitimin Farsça olmasından dolayı eğitilmiş kesimler Farsça konuşmaya özen gösterir ve bu da onların toplumda saygı görmelerini sağlamaktadır. Dolayısıyla ilçede eğitilmiş kesimler yeni nesil ve başka bireylere örnek olmaktadır. Bu kesimde ana dili eğitimi olmadığı için seçtikleri özgün ve yad sözcüklerden oluşan soyadları çocuklar tarafından da özenilerek seçilmektedir. Araştırma verileri özellikle dede adının yaygın olarak kullanıldığını göstermiştir. Kullanım şekli ise dedenin ilk adı ve sonunda bir (س) ye harfi yani Farsça'da aitlik harfi olarak bilinen harfin kullanılması ile gösterilecektir. Örneğin: Qasemi (Qasim dede adı, i ise aitlik eki).

Komşu ülke olan Özbekistan ve Türk dünyasındaki kullanılan alfabe değişimi ve bu alfabenin Afganistan Türkleri tarafından okunamaması yeni sorunlara yol açmaktadır. Orta Asya'da alfabe değişiminin dil üzerinde yarattığı etkileri aşağıdaki gibi yorumlayabiliriz

Dilin yazımı: Alfabe değişikliği, bir dilin yazım sistemini değiştirebilir. Bu da o dilin yazılı kaynaklarının okunması ve anlaşılması için okuma ve yazma becerilerini gerektirir. Yeni alfabenin benimsenmesi, öğrenilmesi ve kullanılması da zaman alacaktır. Bu zaman zarfından yeni bir şey öğrenmek yerine bilinen bilgileri başka bir yazı ile anlamak zaman kaybı olarak nitelendirilebilir.

Dilin ses bilgisi: Alfabe değişikliği, bir dilin ses bilgisini etkileyecektir. Örneğin, yeni bir alfabe, bazı harfleri veya heceleri temsil etmek için farklı semboller kullanabilir. Bu, telaffuz farklılıklarına neden olup bazı kelime ve ifadelerin anlamında değişikliklere yol açacaktır.

Dilin grameri: Alfabe değişikliği, bir dilin gramerini değiştirebilir. Örneğin, yeni bir alfabe, kelime çekimleri ve dil bilgisi kuralları gibi dil bilgisi unsurlarının işaretlenmesi için farklı semboller kullanabilir. Bu da, dilin yapısında değişikliklere neden olabilir.

Dilin kültürel bağları: Alfabe değişimi, bir dilin kültürel bağlarını da etkileyebilir. Örneğin, bir dilin eski alfabesi, o dilin tarihi ve kültürel kimliği ile sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Yeni bir alfabe benimsemek, bu bağları koparmak veya değiştirmek anlamına gelebilir.

Dilin yayılması: Alfabe değişimi, bir dilin yayılması ve kullanımını üzerinde de etkili olacaktır. Yeni bir alfabe, bir dilin daha fazla insan tarafından okunup yazılmasına olanak tanıyabilir. Bu, dilin yayılmasına ve farklı bölgelerde konuşulan lehçelerin standart bir dil haline gelmesine yardımcı olabilir.

Sabit bir yazım kuralı olmayan bir dilin gelişmesi oldukça zordur. Kastedilen kural farklı kelimeler ile ifade etmek değil bir kelimenin farklı ses ile yazılmasıdır. Çünkü, pek çok doğal dil, belli bir yazı kuralına bağlı olmadan gelişir ve kullanılır. Örneğin, İngilizcede bazı kelime ve ifadelerin yazımı için birden fazla seçenek vardır ve herhangi bir kesin kural yoktur. Bununla birlikte, bir yazı kuralı veya yazım kılavuzunun olmaması, o dilin anlaşılması veya yazımı üzerinde bazı zorluklara yol açmıştır. Bu nedenle, bazı dillerin özellikle resmi veya akademik amaçlar için belirli bir yazım kılavuzuna veya standarda sahip olması gerekmektedir. Ancak, doğal olarak gelişen bir dilin, bu tür kılavuzlara bağlı kalmadan da var olabileceği unutulmamalıdır. Arap alfabesi, Türkçenin ses yapısına tam olarak uygun değildir. Arap alfabesi kullanılarak Türkçe yazarken, bazı Türkçe sesleri doğru bir şekilde ifade etmek oldukça zordur. Örneğin, Türkçe'de bulunan bazı ünlü harfler özellikle "ı" ve "ü" gibi harfler, Arap alfabesi ile tam olarak ifade edilemez. Bu nedenle, Arap alfabesi ile Türkçe yazarken, telaffuz veya yazım hataları yapılabilir. Örneğin, "ı" harfi yerine "a" harfi veya "ü" harfi yerine "u" harfi kullanılmaktadır. Bu hatalar, yazılan metnin okunmasını ve anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla, bu hataların önüne geçmek için öncelikle, Arap alfabesi ile Türkçe yazarken, Türkçenin özel seslerini ifade etmek için bazı ek semboller kullanılabilir. Örneğin, "ı" harfi yerine "ı" harfinin üzerine nokta konulabilir veya "ü" harfi için iki nokta konulabilir. Bu semboller, Türkçe seslerin doğru bir şekilde ifade edilmesine yardımcı olabilir. Ancak en kullanışlı olanı Türkçe yazımında kullanılan Latin alfabesidir. Hem kolay hem de ses bozukluğu düzelirken aynı zamanda Türk dünyasında daha hızlı ve etkili bir şekilde kaynaşma sağlanacaktır. Bu bağlamda, Türkçe yazarken, Türk Dil Kurumu tarafından belirlenen resmi yazım kurallarına uyulması da önemlidir. Bu kurallar, Türkçe seslerin doğru bir şekilde ifade edilmesi için özel olarak tasarlanmıştır. Arap alfabesi ile Türkçe yazarken, doğru telaffuz ve yazım kurallarına uygun bir eğitim almak da önemlidir. Bu eğitimler, doğru bir şekilde Türkçe yazma becerisini geliştirebilir ve dil bilgisi ve yazım kurallarına uygun bir şekilde yazmanıza yardımcı olacaktır. Anadolu Türkçesi ve Orta Asya Türkçesi, Türk dilinin farklı lehçeleri olmasına rağmen aynı yazı sistemini kullanabilirler. Ancak, bazı farklılıklar nedeniyle, Anadolu Türkçesi alfabesi, Orta Asya Türkçesinin bazı özelliklerini tam olarak ifade etmek için yeterli olmayabilir. Bu sorun dillerin kökü aynı olduğu için kolay bir şekilde bazı harfler örneğin (Q) harfi gibi yeniden katılarak çözülecektir. Örnek: Güneş açmadan önce kitap okuyorum. Güneş çıkmadan ilgeri kitap oqıman. (Özbek Türkçesi).

Afganistan'da Konuşulan Özbekçenin Genel Durumu

Afganistan'daki Özbek Türkçesi gibi Türk dilleri için Arap alfabesi kullanmak yaygın bir uygulamadır. Ancak, eğitim dili Farsça olduğundan, bu dilin yazım kuralları ve dilbilgisi kuralları yeterince öğretilmediği için yazım hataları meydana gelmiştir. Bu sorunu aşmak için, Özbek Türkçesinin doğru bir şekilde yazımını öğrenmek amacıyla özel bir öğretim programı oluşturulması gerekmektedir. Bu program kapsamında, öğrencilere hem dil bilgisi hem de yazım kuralları öğretilmesinin yanı sıra özellikleri de doğru bir şekilde vurgulanır. Ek olarak, öğrencilere doğru yazım ve dil bilgisi kurallarını takip etmeleri için bolca pratik yapma fırsatı verilmelidir. Afganistan'daki eğitim sisteminde Türk dillerine daha fazla önem verilmelidir. Türk dilleri için özel bir öğretim programı oluşturulmalı, Özbek Türkçesi ve diğer Türk dilleri için dil bilgisi ve yazım

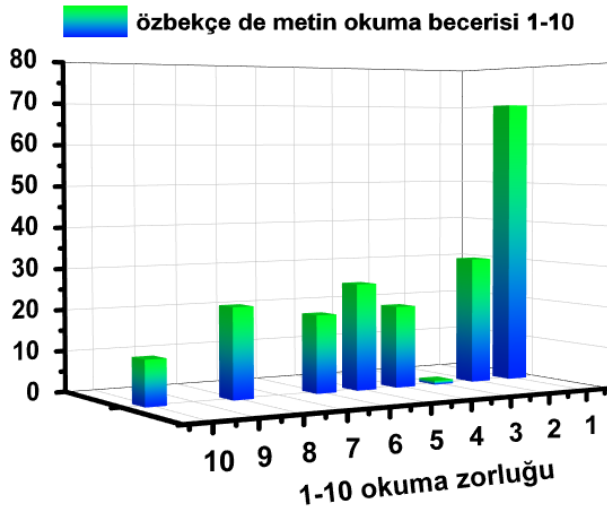
kurallarının doğru bir şekilde öğretildiği dersler eklenmelidir (Korkmazer, 2021) . Bu şekilde, Türk dilleri ve yazım kuralları konusunda doğru bir eğitim alacak olan öğrenciler, yazım hatalarını en aza indirebileceklerdir.

Bir dilin kullanıcılarının o dilin doğru kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmaması veya başka dillerden ödünç alınan kelimelerin ağırlıklı olarak kullanılması, o dilin yapısal özelliklerinin değişmesine yol açar. Özbek Türklerinin Farsça eğitim aldığı için günlük konuşmalarında Farsça sözcükleri kullanmaları da benzer bir durumdur. Bu durum, Özbek Türkçesinin dil yapısının değişmesine ve Türkçenin orijinal özelliklerinin kaybolmasına neden olmaktadır. Yabancı kelimelerin ağırlıklı olarak kullanılması, Türkçenin kelime hazinesini zenginleştirebilir ancak dilin yapısını da bozabilir. Buna ek olarak, yavaş yavaş öz sözcükler unutulmaya başlar ki bu durum okumada ve yazmada birtakım sorunlara yol açar. Dil öğrenimindeki zorluklar, dilin konuşma ve yazma kullanımını etkileyebilir, dolayısıyla dilin kaybolma riskini artırabilir. Ancak, dilin tamamen kaybolması veya başka bir dile dönüşmesi için tek bir neden yoktur. Dilin kaybolma riski, dil kullanıcılarının o dili kullanmaktan vazgeçmesi veya o dilin eğitim sistemi, kültürel ve sosyal yaşam gibi alanlarda yeterli desteği görmemesi gibi faktörlere bağlıdır. Özbek Türkçesinin Farsça etkisi altında kalması, dilin yapısının değişmesi ve dilin kaybolma riskini artırabilir. Dolayısıyla dil ve kültür ilişkisi oldukça önemlidir (Yazoğlu, 2005) ve bu nedenle, dilin korunması ve geliştirilmesi için dil eğitimi, yayınlar, dil bilgisi ve yazım kuralları gibi çalışmaların yapılması ve dil kullanımının teşvik edilmesi oldukça önemlidir.

Özbek Türkçesinin Farsça etkisi altında kalması, Türkçenin özgün yapısının bozulmasına yol açar. Örnek olarak, "aruz" (Kalyon 2017) gibi Farsça kökenli bir kelimenin Türkçeye girmesiyle (Belenkuyu, 2020) Türkçe'de yaygın olarak kullanılan hece ölçüsü sistemine bir alternatif olarak "aruz ölçüsü" (Şafak, 2023) kullanılmaya başlanmıştır. Özbek Türkleri Farsça eğitim aldığı için Türkçe konuşmalarında Farsça kelimeleri sıklıkla kullandıklarına dair birkaç örnek verebiliriz. Örneğin, "Sağut" yerine "durud" kelimesi kullanılabilir veya sayıların Türkçesi yerine Farsça ifadesini kullanıyorlar. Dil öğreniminde yeterli desteğin olmaması da dilin kaybolma riskini artırabilir. Örneğin, Afganistan'daki Özbek Türkleri arasında Türkçe eğitim veren okulların sayısı oldukça azdır ve öğrenciler genellikle Farsça eğitim veren okullara gitmek zorunda kalmaktadırlar. Bu durum, Özbek Türkçesinin doğru kullanımını öğrenmelerini ve korumalarını zorlaştırabilir. Dilin yapısının değişmesi, dilin özgün özelliklerinin kaybolmasına neden olabilir ve dilin kaybolma riskini artırabilir. Bu nedenle, dilin korunması ve geliştirilmesi için dil eğitimi ve dil kullanımının teşvik edilmesi önemlidir.

Özbek Türkleri, Afganistan'da yıllarca Farsça eğitim aldıkları için Farsça etkisi altındaki bir Türkçe konuşuyorlar. Özellikle genç nesiller arasında, Türkçe kökenli kelimelerin yerini Farsça kelimeler almaya başlamıştır. Örnek olarak Türkistan'ın bazı bölgelerinde günlük konuşmalarda boyuna (gardan), yelkeye şane ve alına peşani şeklinde kullanım vardır. Bu durum dilin özgünlüğünü ve kimliğini kaybetmesine neden olup ana dillerinden uzaklaşmaya yol açmaktadır. Ancak, son yıllarda Afganistan'daki Özbek Türkleri arasında Türkçe dil eğitimi yaygınlaşmıştır. Türkçe kökenli sözcüklerin kullanımı da artmaya başlamıştır. Bu durum dilin özgün yapısının korunmasına ve dilin zenginleşmesine katkı sağlıyor. Dilin özgün yapısının korunması, dilin kimliği ve kültürüyle bütünleşmesi açısından önemlidir. Ayrıca, Türkçe dilinin yaygınlaşması, Özbek Türkleri arasındaki iletişimi kolaylaştırarak birlik ve beraberliği artıracaktır. Dil eğitimi ve dil kullanımının teşvik edilmesi, dilin özgünlüğünün korunmasına ve dilin zenginleşmesine katkı sağlayacaktır. Afganistan'daki Özbek Türkleri gibi toplulukların dilinin korunması, kültürel çeşitliliğin ve zenginliğin korunması açısından da önemlidir. Atalarından duydukları öykü ve şiirleri koruma ve yeniden canlandırma çabaları, dilin dirilmesi ve özgünleşmesi için son derece önemlidir. Bu öyküler ve şiirler, geçmişin mirasını ve kültürel kimliği yansıtır. Bu nedenle, bu eserlerin literatüre geçirilmesi ve gelecek nesillere aktarılması, Özbek Türklerinin dilinin korunmasına ve zenginleştirilmesine yardımcı olacaktır. Özellikle, bu eserlerin yazılı bir formda kaydedilmesi, dilin uzun vadede korunmasına yardımcı olup ayrıca dilin özgünleşmesi ve yeniden canlanmasını ve toplulukların kimliklerini korumalarını sağlayacaktır. Çünkü bir topluluk, dili ve kültürü aracılığıyla kendini ifade eder. Bu bağlamda, bir topluluk için dilin korunması, kimliğin korunması anlamına gelir. Özbek Türkçesi tarih boyunca en çok yazı değişimine uğrayan dildir (Öztürk, 2001), özellikle de Afganistan'da yaşayan Özbek Türkleri arasında şimdiye kadar standart bir yazım kuralının benimsenmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu kuralın benimsenmesi, dilin doğru kullanımını sağlayacak dilin

özgünlüğünün korunmasına katkıda bulunacaktır. Türkçe dilinin özgünlüğünü ve zenginliğini korumak için Türkçenin köklerini oluşturan ve yüzyıllar boyunca kullanılmış olan sözcüklerin kullanımı oldukça önemlidir. Bu sözcükler, Türkçenin kendine özgü gramer ve söz varlığına sahip olmasına yardımcı olur. Bu nedenle, özellikle dil eğitimi alanında, öğrencilere Türkçe kelime hazinesi ve dil bilgisi kuralları doğru bir şekilde öğretilmelidir. Ayrıca, Türkçenin yanı sıra Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerin de doğru bir şekilde kullanımı ve telaffuzu öğretilmelidir. Ancak, tüm Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları yoktur veya belki de kullanım alanları farklıdır. Dolayısıyla her kelimenin doğru bir şekilde kullanımı için öğrencilere önce kelimenin anlamı ve kullanımı öğretilmeli, ardından doğru telaffuz ve yazım kuralları da öğretilmelidir. Bu şekilde, dilin özgünlüğü korunurken aynı zamanda dilin zenginleştirilmesi de sağlanabilir. Türkçenin özgünlüğü ve zenginliği için doğru kelime kullanımı oldukça önemlidir. Grafik 5.1 de Arap alfabesi ile yazılan Özbekçe okuma becerisinin ortalamasının çok düşük olduğunu görmekteyiz, 70'e yakın katılımcı neredeyse hiç okuyamadıklarını belirtmişlerdir. Gençlerin çoğu Özbekçe'de yazı okumakta zorluk çektiğini beyan etmişlerdir. 10 üzerinden 10 veren ve okumakta hiç zorluk yaşamadığını belirten katılımcı sayısı 10 kişiden daha azdır ve bu da katılımcıların yalnızca 3.5%'e denk gelir. Okumakta zorluk çeken katılımcıların anlamada da zorluk yaşadığı tespit edilmiştir. Bu bulgular yazı okurken Özbek Türkçesi yerine neden farsça kullandıklarını açıklamaktadır.

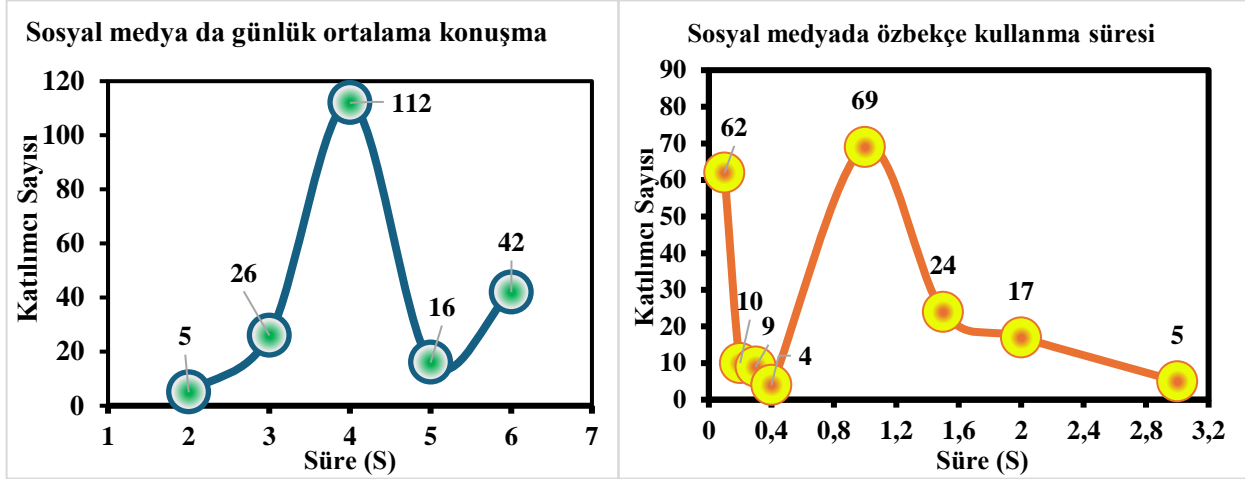

Grafik. 5. 1. katılımcıların Özbekçe metin okuma becerisini göstermektedir.

Sosyal Medyada Dil Kullanımı

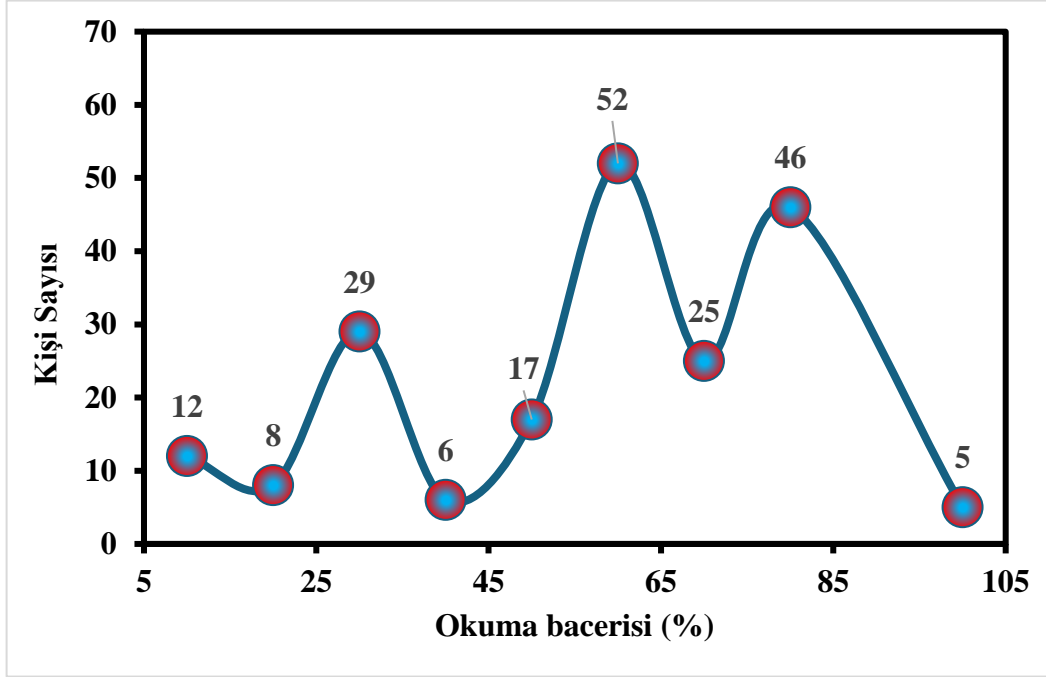
Sosyal medya kullanımı günümüzde toplum ve özellikle gençlerin vazgeçilmezi haline gelmiştir. Sosyal haber ve olayların hızlı bir şekilde aktarılmasının sınırsız olması ve aynı zamanda aile ve yakınların birbiriyle anında haberleşme ve görüşme yapabilmesi sosyal medyanın oldukça kullanılır hale gelmesine sebep olmuştur. Sadece gençler değil eğitimciler de kullanmaktadır. Kültür, sinema ve önemli duyurular artık sosyal medya üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Günümüzde sosyal medya aracılığıyla bilgiye çok kolay bir şekilde ulaşabilmekteyiz (Avci, 2021). Öte yandan sosyal medyada bireyler sadece takip etmek değil belki içerik üreterek de gelişmesine katkı sağlamaktadırlar. Bilgi kirliliği (yanlış bilgi) nin yaygın olması ve gerçek kitaplardan öğrenilmesi beklenen konuların artık sosyal medya mecralarından takip edilmesine rağmen sosyal medya günümüzün bir gerçeğidir ve onu anlamak zorundayız. Günümüzün başka bir gerçeği de gençlerin sosyal medyada önemli ölçüde zaman geçirmeleridir. Dolayısıyla gençlerin sosyal medyada zaman geçirirken hangi konulara meraklı olduklarını ve kullandıkları dilin önemini anlamak için de onların sosyal medyada zaman geçirirken ilgi ve kullandıkları dilin sonuçlarını analiz ettiğimizde gençlerin ana dilleri olan Özbekçeye pek zaman ayırmadıklarını ve genelde aradığı, işittiği, izlediği görüntü, okudukları olaylar ve bilgilerin çoğunlukla Farsça kaynaklı olduğunu görmekteyiz Şekil. 6.1. de görüldüğü gibi günlük ortalama 5 katılımcı 2 saat, 26 katılımcı 3 saat, 112 katılımcı 4 saat, 16 katılımcı 5 saat ve 42 katılımcı da 6 saat sosyal medya

kullandıklarını beyan etmişlerdir. Ortalama olarak günlük 4 saatten kaç saatini Özbekçe dilinde metin okuma, işitme, yorum yazma ve iletişim için yazı yazmada kullanırsınız sorusuna karşılık şöyle bir sonuç elde edilmiştir: Sırasıyla 62 katılımcı 0.1 saat, 10 katılımcı 0.2 saat, 9 katılımcı 0.3 saat, 4 katılımcı 0.4 saat, 69 katılımcı 1 saat, 24 katılımcı 1.5 saat, 17 katılımcı da 2 saat ve son olarak sadece 5 katılımcının 4 ü 3 saat ana dillerinde sosyal medya kullandıklarını beyan etmişlerdir. Bu 5 katılımcının Özbekçe edebiyat mezunu olması da onların sosyal medyada ana dilleriyle daha fazla vakit geçirmesinde önemli rol oynamaktadır.

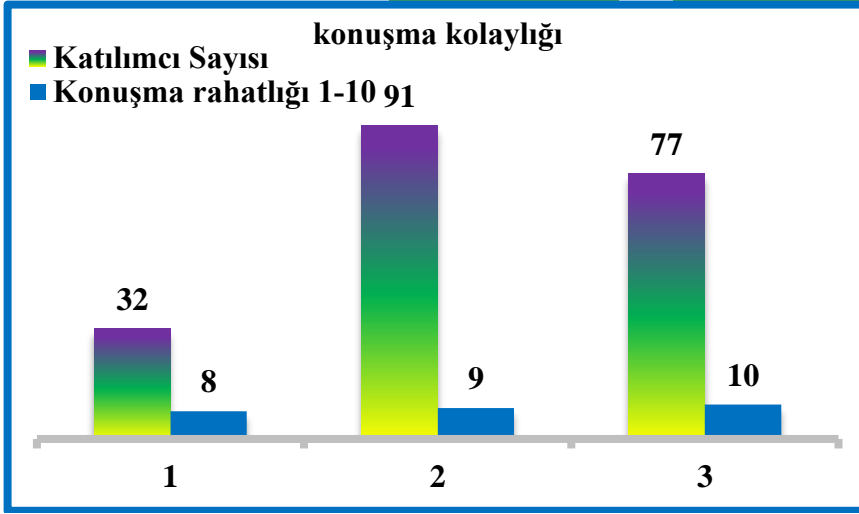
Şekil 6.1. Katılımcıların sosyal medyada geçirdikleri zaman ve ana dil kullanma süreleri

Sonuçlar ana dili Özbekçe olan gençlerin ana dillerinden ne kadar uzak kaldıklarını ve eğitim dilinin etkisinin önemini vurgulamaktadır. Afganistan'da Özbekçe ve Farsça'da aynı yazı tipinin kullanılmasına rağmen arasındaki farkın bu denli büyük olduğu bu dilin gençlerin ve toplumun sosyal yaşamını ne kadar etkilediğini göstermektedir. Bu etkiyi daha belirgin bir şekilde anlayabilmek için katılımcılara ana dillerinde konuşma ve yazı yazma becerileri de sorulmuştur. Sonuçların yine pek iç açıcı olmadığını Şekil 6.2 de görmekteyiz. Katılımcılar arasında sadece 5 kişi yazı yazarken hiç zorlanmadığını kendine 10 üzerinden 10 puan verebileceğini beyan etmiştir ki bu sayı katılımcıların sadece 2.5% ne denk gelmektedir. Katılımcıların geri kalan kısmı ise sırasıyla 46 kişi 8, 25 kişi 7, 52 kişi 6, 17 kişi 5, 6 kişi 4, 29 kişi 3, 8 kişi ise 2 ve son olarak 12 kişi de yüzde 1 yani ana dillerinde yazı yazamadıklarını ifade etmişlerdir. Analizlerin sonucu katılımcıların önemli bir kısmının ana dillerinde yazı yazamadıklarını göstermektedir. Halbuki katılımcıların hepsinin okuma yazma bildiği ve Farsça yazı yazarken sorun yaşamadıkları görülmüştür. Katılımcılara bundan sonraki yaşam dilimlerinde Özbekçe öğrenmek isteyip istemedikleri ya da çocuklarına ana dili olan Özbekçeyi öğretme isteği sorulduğunda katılımcıların hepsi gelecekte öğrenmek istediklerini ve çocuklarına ana dilleriyle eğitim alması için ortam hazırlayacağını ya da bu konuda çalışma yapanlara destek olacağını ifade etmişlerdir.

Şekil 6.2. katılımcıların okuma becerisini göstermektedir.

Bir dilin gelişmesi ve ayakta kalabilmesi için o dilin günlük konuşmada kullanılması oldukça önemlidir. Katılımcılara günlük konuşmalarında özgün Özbekçe ile konuşabilme becerileri sorulduğunda, katılımcıların önemli bir kısmı konuşmada sorun yaşamadıklarını beyan etmişlerdir ancak bu konuşma günlük konuşma olup edebi bir konuşmayı aktarırken yine zorluk çektiklerini ifade etmişlerdir şekil. 6.3. Öte yandan Özbek Türklerinin Özbekçe konuşurken Fars etniği tarafından alay konusu olmaları da başka bir etken olabilir. Farsçayı düzgün konuşmayan Özbek bireyler büyük toplantılarda susmayı tercih ederek yerine Tacik bir vatandaşın konuşmasına ihtiyaç duymaktadır, çünkü toplumda Farsçayı düzgün konuşabilmek toplum tarafından özellikle eğitilmiş kesim tarafından artı puan olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda önemli toplantı ve yığınlarda halkın karşısında konumu yüksek olanların tamamının Farsça kullanması Özbekçenin toplumdaki konumunun aşağılara inmesine sebebiyet vermiştir. Bu durum medyada ve başka ülkelerde yaşayan Türklerin düşüncesinde toplumda söz sahibi olanların Tacikler olduğu ve Türklerin toplumda pek etkin olmadığı şeklindedir. Özbekçe sadece evde aile arası konuşmalara indirgenmiştir. Öyle ki bir kişi Farsça bir şiir okuduğunda toplum tarafından ilgi görüp daha fazla öğrenmeye çabalamaktadırlar. Bu sonuçlardan yola çıkarak Afganistan'da Farsçanın gelişmesi ve paralel olarak Özbek Türkçesinin gerilemesinin sebeplerinden biri olarak gösterilebilir. Bu durumun yanı sıra yine de günlük konuşmada kendi konuşmasını değerlendirdiğinde katılımcılardan 32 kişi kendi konuşmasına 10 üzerinden 8, 91 kişi 9 ve son olarak 77 kişi de 10 üzerinden 10 puan vermişlerdir. Ancak bu durum edebi ve bilimsel konuşmayı kapsamaz yalnız günlük konuşma baz alınmıştır. Sonuç olarak konuşma becerilerinin yazma ve okuma becerilerine göre daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Son zamanlarda gençlerin üniversitelerde Özbekçe okumasıyla birlikte bu alaya maruz kalma durumu azalmaktadır. Bunun sebeplerinden biri de ana dilinde eğitim ve bilgi artışı olduğu söylenebilir.

Şekil 6.3. katılımcıların konuşma becerisini göstermektedir.

Bu etkileri ve gerilemeleri anlayabilen gençler ilk önce hangi toplum ve millete ait olduklarını araştırıp anladıklarında bu konuları araştırarak çocukların öz dillerinde okuması için mücadele vermişlerdir. Bu çalışmalardan bazıları çok beğeni toplamış ve güzel sonuçlara yol açmıştır.

Görüntü 6. 1. anadil eğitiminin başlatılması için düzenlenen kampanya. Fotoğraflar kaydeden ve yayınlayan kişinin izni ile kullanılmıştır.

Bunlardan birini örnek olarak belirtmekte fayda var. 2013 yılında yurtdışında eğitim gören Dr. Abdul Mutaleb QAYTMAS ülkeye dönmesiyle birlikte ana dili Özbek Türkçesini sevdirmek ve önemini anlatmak adına bir kampanya başlatır ve bu kampanyada Arap alfabesi ile pankartlar düzenlenir. Pankartların üzerinde (ben ana dilimi istiyorum), (ben ana dilimde eğitim almak istiyorum) ve (ana dilimde eğitim alıyorum) şeklinde cümleler yazılmaktadır. Görüntü 6.1. Bu hareketten sonra başta Tahar olmak üzere başka illerde dil konusunda meraklılar bir arayışa girerek bu hareketi yaygınlaştırırlar. Bu görüntüler sosyal medyada büyük olumlu tepki ile karşılanmış ve çok beğeni toplamıştır. Ancak yazılar Arap alfabesi ile yazıldığı için ve sadece Afganistan sınırlarını kapsadığından dolayı yurtdışında yaşayan Türklere ulaşmamıştır.

Öte yandan ana dilinde eğitimin ne denli önemli olduğunu halk kavrayamamıştır. Ana dilde eğitimi sözde devlet destekler ve farklı dillerde konuşan bölgelerde ana dilleriyle eğitim verilmesi için kanun bile var ancak hiçbir zaman uygulanmamış olması ile birlikte başta Peştun yönetimi devlet, bölgede Fars toplumu engel olmaktadır. Hatta 2019’da 21 Aralık Afganistan’da Özbekçe milli günü olarak adlandırılmıştır. Okullarda ilk Özbekçe eğitimi Özbekistan’dan davet edilen Arif Osmanov (Umarov, 2021) danışmanlığı altında ilk okul dördüncü sınıfa kadar tüm kitaplar Özbekçe yazdırılıp Özbek Türklerinin yaşadığı bölgelerde okutulmasıyla başlamıştır. Ancak çocukların 4’üncü sınıftan sonra eğitimlerini Farsçada devam ermeleri mecburidir. Ancak, bu olay başlangıçta güzel bir deneyimken istenmeyen sonuçlara yol açmıştır. Bu olaydan sonra Özbek Türkleri ana dillerinde eğitim almaya rağbet göstermemiştir (Kohkan, 2020). Bu nedenlerden dolayı bu çalışma ve benzeri sınırlı olup hatta bu işlemi başlatan kişi tehdit bile edildiğini ifade etmiştir. Günümüzde ana dilinde eğitim verilmesini isteyen kişi ve sosyal örgütlerin çoğalmasıyla birlikte Afganistan hükümeti çocuklara sadece altıncı sınıfa kadar ilk okulda ana dilinde eğitim alınmasına müsaade etmiştir ancak yetkililer gereken malzeme ve kitapların basılmasına direnç göstererek her fırsatta bu konuyu göz ardı etmeye çalışmıştır. Bu olay dil ve eğitim üzerinde çalışan kimseler tarafından protesto edilerek çocuklara eğitim verilmesinin önemini tekrar vurgulamışlardır (Qaytmas, 2023).

Görüntü 6.2. Özbek Türkçesini okullarda öğretmek için kullanılan kitaplar.

Birtakım sosyal çalışmalardan sonra kitaplar basılıp Hoca Bahauddin ilçesinde de okutulmaya başlanmış fakat çoğu uzak konumlarda olan köylerde okul tarafından hoca yok bahanesiyle ya Özbekçe ders saatlerinde Peştunca ve Farsça ders işlenmesine karar verilmiş ya da Özbekçe okuyan gençleri atamayıp bu gelişmenin önünü kesmişlerdir. Araştırmaya katılan 4 Özbekçe mezunu gencin yalnız biri atanmış ancak

atanan hoca da Özbekçe derslere girmemektedir. Öte yandan Özbekçe’de yazılan eserlerin çok sınırlı sayıda basılması ve gençler tarafından rağbet görmemesi de bu sorunun daha üst seviyeye ulaşmasına sebep olmuştur. 20-30 yıl önce göçlerin çok yaygın olması ve ilçe nüfusunun tamamına yakınının Özbek Türkleri olmasından dolayı Farsça çok yaygın değildi. Görüntü 6.2de günümüzde Afganistan’da basılan kitaplar görülmektedir. Bu kitapların büyük bir kısmı yurtdışında yaşamlarını sürdüren Özbek Türkleri tarafından satın alınarak okullarda dağıtılmıştır. Bu olay da dönemin hükümetinin yeterince bu konuyu önemsemediği aynı zamanda Özbek Türkçesinin okullarda okutulmasına karşı çıktığı iddiasının başka bir kanıtıdır. Son yıllarda pek çok sayıda Özbek Türkçesi okuyan hocaların atanmaması bu iddianın doğruluğunu desteklemektedir. İlçede yaşayan bazı evlerde eski Arap alfabesi ile yazılan el yazılı kitaplar bulunuyor ve onu okuyabilen kimselerle bir araya gelip okuyup dileyip vakit geçirirlerdi. Genelde bu kitaplar İbrahim Adhem ve Qul Hoca Ahmet gibi kitaplar olup bazen şiirler dinleyiciler tarafından ezberleniyordu (Khairandish, 2023). Bu noktada bu kitapları okuyanlardan biri olan Khal Mohammad Khair Andish ile yapılan görüşme aktarılacaktır. Bu görüşme Özbek Türkçesi ile gerçekleşmiştir ve sonra yazar tarafından Türkiye Türkçesine çevirilmiştir.

1. Kendinizi tanıtabilir misiniz? Sizin gençlik dönemlerinizde Özbekçe kitaplar bulunuyor muydu? Bulunuyorsa herkes okuyabiliyor muydu?

Ben Khal Mohammad soyadım Khairandish 69 yaşındayım ve şimdi devlet memurluğundan emekliyim. Aslında pek çok kitap ve yazı bulunmuyordu. Babam merhum Mustafa Kul ilçemizin bilge kişilerinden biri idi ve elimizde bulunan el yazılı nüshaların kopyalarından birkaç tanesini rahmetli babam bulup bana öğretmişti. Ben ve sayılı kişi dışında okuyabilen bulunmuyordu.

2. Bu kitapları nasıl ve nerede okuyordunuz?

Bu kitaplar şiir ve hikayelerden oluşan kitaplardır. Gençliğimizde radyo ve televizyon yoktu bizler bir kuşhane dediğimiz evde toplanıp birlikte yemek yedikten sonra okuyorduk ve diğerleri dinliyorlardı.

3. Okuduğunuzda dinleyicilerin tepkisi nasıldı beğeniyorlar mıydı?

Kitabı dinlemeye gelenler çok beğeniyordu ve hatta bazen dinleyicilerin etkilenip ağladığına da şahitlik ettim. Babam ben genç iken kendi okuyor bende dinliyordum. 19 yaşlarına geldiğimde bir akşam babam al sen oku senin sesin daha güzel dedi ve o gecedен sonra ben de okumaya başladım.

4. Bu kitapların bir okuma metodu var mıydı yoksa normal bir kitap okuyor gibi mi okuyordunuz?

Evet, bu kitaplar dediğim gibi şiir ve hikayeden oluşuyordu ve her bölümünün ayrı okuma tarzı vardır. Hüzünlü, neşeli veya özlem barındırdığı kısımlarda ses tonu ve sözcüklerin söylenmesi farklı idi. Bu nedenle ben okurken dinleyiciler o anı canlandırmış olsa gerek ki ağlıyorlardı.

5. Peki siz okurken nasıl hissederdiniz?

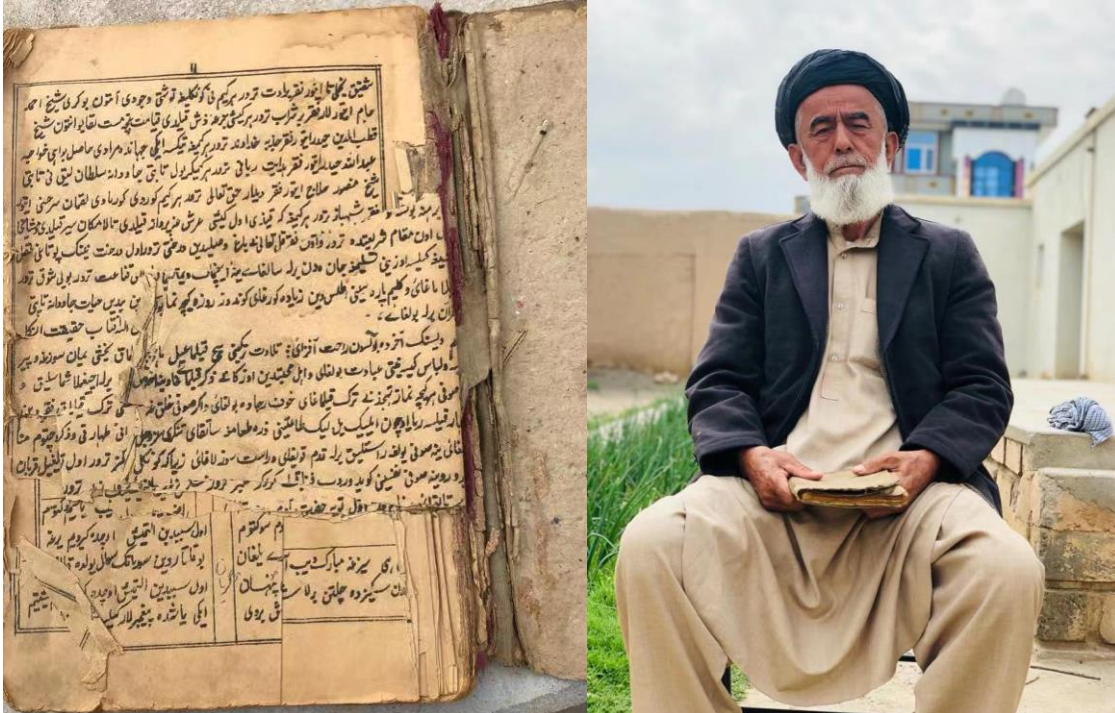
İlk zamanlarda pek çok anlamıyordum, okuyordum sadece ve dinleyiciler tarafından sevilip sayılmam hoşuma gidiyordu. Ancak yaş ilerledikçe konuya daha hakim oldum ve sözcüklerin arasında saklanan sezgiler beni de buldu. Bazen okurken o anı yaşıyor gibi oluyordum ve o anı doğru aktarabilmek için daha çok çaba gösteriyordum.

6. Böyle oturumlar yaklaşık kaç sene önce idi? Sizi dinlemek için Fars kökenli dinleyiciler de gelir miydi ve bu etkinlikler hâlâ devam ediyor mu?

Şimdi 69 yaşındayım 19 yaşında başladıysam 50 sene olmuştur ama benden önce babam ve öğrencileri de okuyordu. Bizim ilçede Tajik (Fars kökenli anlamında) yoktu ki gelsin. Sadece nehrin kenarında 100-150 aile yaşıyorduk tamamen Özbek türkleri idi. Sadece Özbekler geliyordu dinlemeye. Dinleyicilerden ve bazen kendisi de okumaya katkıda bulunan kişilerden biri ise Baharamuddin Bay (bay eki Türkçe karşılığı bey ve saygı için kullanılıyor). Benimle aynı yaşlarda. Biz toplanır akşamları birlikte büyüklerimizin sözünü dinler ve sonra da bu kitaplardan okuyorduk.

7. Sizin okuduğunuz kitaplar hâlâ var mı, varsa gösterebiliyor musunuz?

Evet, şimdi yanımda iki cilt kitap bulunuyor kalan kısmı savaşlarda yandı yok oldu. Sadece bunları kurtarabildim. Görüntü 6.3.

Görüntü 6.3. Sultan İbrahim ve Kul Hoca Ahmad kitabı ve dinleyicilerine okuyan sayın Khal Mohammad Khairandish.

1. Son olarak yaşadığınız bu dönemde gençlerin konuşmasında sizin gibi Özbekçe kitap okuma isteğini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bizim zamanımızda kısıtlı imkanlara rağmen okuma isteğinin daha fazla olduğu kanaatindeyim. Günümüze baktığımızda gençlerin dil bilgisinin ve cümle kurma becerisinin çok gerilediğini söyleyebilirim. Üniversite bitirmiş bir gence bu kitapları göstersem okuyamıyor ve okuma isteği de yoktur.

Sonuç ve Öneriler

Afganistan'da konuşulan Özbek Türkçesi, Farsçanın etkisi altında kalmıştır ve zaman içinde Farsça ve Arapça kelimeler Özbek Türkçesine girmiştir. Aşağıda, Farsça kökenli kelimelerin Özbek Türkçesindeki kullanımlarını ve dil üzerindeki etkilerini açıkladık.

"Salam" - "Merhaba" anlamına gelen Arapça bir sözcük. Özbek Türkçesinde sıkça kullanılır ve dilin günlük hayattaki iletişimde önemli bir rol oynar.

"Khuda hafiz" - "Allah'a ısmarladık" anlamına gelen Farsça bir kelime. Özbek Türkçesinde veda etmek için sıklıkla kullanılır.

"Kitob"- "Kitap" anlamına gelen Arapça bir sözcük. Özbek Türkçesinde kitaplar için kullanılır ve dilin eğitim ve bilgi aktarımındaki rolü önemlidir.

"Dorough" - "yalan" anlamına gelen Farsça bir kelime. Özbek Türkçesinde doğal alanlar için kullanılır. Ancak Afganistan'ın Qatagan bölgesinde yalan sözcüğü (Ottırık) olarak kullanılır.

Bu Farsça kökenli kelimelerin kullanımı, Özbek Türkçesine zenginlik katmıştır, ancak dilin özgünlüğüne de zarar vermiştir. Bu kelimeler, Özbek Türkçesinin dil bilgisi ve yapısal özellikleriyle tam olarak uyumlu değildir ve dilde yabancı bir etki yaratmaktadırlar. Bu nedenle, dilin korunması ve özgünlüğünün sağlanması için Farsça ve Arapça kelimelerin kullanımının sınırlandırılması ve yerlerine Türkçe kelimelerin kullanımının teşvik edilmesi gerekmektedir.

Yazım dili ve konuşma dili birbirinden farklıdır ve bu farklılıkların birçok etkisi vardır. Doğru yazım dili olmadan konuşma dili, birkaç açıdan zarar görebilir:

Anlaşılabilirlik: Konuşma dili, genellikle daha serbest bir yapıya sahiptir ve doğru yazım kurallarına uyma gereksinimi yoktur. Ancak bu, anlaşılabilirliği azaltabilir çünkü yazım kuralları ve imla işaretleri gibi belirli işaretlerin kullanımı, bir cümlenin anlamını netleştirebilir ve okuyucunun veya dinleyicinin metnin ne anlatmaya çalıştığını anlamasına yardımcı olabilir.

Düzensizlik: Doğru yazım dili, bir metnin düzensizliğini artırır. Bu, metnin daha profesyonel ve güvenilir görünmesine yardımcı olur. Özellikle iş e-postaları, resmi mektuplar veya akademik yazılar için doğru yazım dili çok önemlidir.

Toplumsal algı: Doğru yazım dili, bir kişinin toplum içindeki başkaları tarafından algılanma biçimini de etkiler. Yanlış yazım veya dil bilgisi hataları, bir kişinin ciddiyetini, eğitim seviyesini veya entelektüel kapasitesini sorgulanabilir hale getirebilir.

Dil öğrenimi: Doğru yazım dili, özellikle yabancı dil öğrenenler için çok önemlidir. Dil bilgisi kurallarını ve imla işaretlerini doğru kullanarak öğrenenler daha hızlı ve etkili bir şekilde öğrenirler.

Kültürel miras: Doğru yazım dili, bir dilin kültürel mirasının korunmasına yardımcı olur. Bir dilin doğru kullanımı, o dilin dil bilgisi, sözlük ve yazım kuralları gibi kültürel zenginliklerini korur ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlar. Dolayısıyla, yazım ve konuşma dili arasındaki farklılıkların farkında olmak önemlidir. Her ikisi de kendine özgü özelliklere sahiptir ve her ikisi de ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Türk dünyasındaki yazıların Afganistan'daki Özbek Türkleri tarafından okunamaması, toplumun kendi değerlerinden uzaklaşmasına yol açmaktadır. Özbek Türkleri, Türk dünyasında ortak bir kültürel mirasa sahip olsalar da diğer Türk topluluklarından farklı bir alfabeyle sahip oldukları için bu durum, diğer Türk toplulukları ile iletişim kurmalarını ve Türk dünyasındaki kültürel mirasa tam olarak katılmalarını zorlaştırmıştır. Ayrıca, Arap alfabesi kullanımı nedeniyle Afganistan'daki Özbek Türkleri, Türk dünyasında yazılan eserleri okuyamadığı için bu eserlerden yararlanamazlar. Dolayısıyla, Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki diğer topluluklarla ortak bir kültürel mirasa katkıda bulunmalarını engeller ve kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmalarına neden olur. Özbek Türkleri gibi diğer Türk toplulukları da Arap alfabesi yerine Latin ve Kiril alfabelerini kullanmaktadır. Bu nedenle, Afganistan'daki Özbek Türkleri de diğer alfabeleri öğrenerek Türk dünyasındaki yazıları okuyabilir ve diğer Türk topluluklarıyla iletişim kurabilirler. Sonuç olarak, Özbek Türkleri kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmadan Türk dünyasına katılabilirler. Arap alfabesi kullanımı Afganistan'daki Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki kültürel mirasa tam olarak katılmalarını ve diğer Türk topluluklarıyla iletişim kurmalarını imkânsız hale getirmiştir. Ancak, diğer alfabeleri öğrenerek bu zorluğun üstesinden gelinmesi mümkündür.

Afganistan'daki Özbek Türkleri, Türk dünyasının zengin kültürel mirasına sahip olmasına rağmen, Arap ve Fars alfabesi kullanımının yaygın olması, Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki diğer topluluklarla iletişimini zorlaştırmaktadır. Latin ve Kiril alfabelerinin kullanımı, Özbek Türklerinin kendi kültürel mirasına daha yakın olmalarını sağlayabilir. Ayrıca, Farsça eğitime tabi tutulmaları da Özbek Türklerinin kültürel mirası

üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Özbek Türklerinin Türk dünyasındaki diğer topluluklarla etkileşimlerinin artırılması için Arap ve Fars alfabesi kullanımına alternatif çözümler üretilmelidir. Üretilen çözümler ve öneriler uzakta kalmış bu ulusun Türk dünyasına yakınlaşması üzerine kurulmal. Böylece eğitimden uzak kalan bu ulus tekrardan eğitimle buluşabilir ve daha güzel bir yaşam biçimine erişebilir. Bu çalışmalardan sonra, Özbek Türkleri kendi kültürel değerleriyle daha yakın ilişki kurabilecektir.

Note: Bu makalede kurumlar ya da kişiler tarafından herhangi maddi yardım alınmamıştır. Tüm araştırma ve analizler yazarların kendi imkanlarıyla gerçekleştirilmiştir.

Author Contributions

All authors, Mashhodullah BATOR, Lina Gul BATUR, Sebghatullah Mudaber, Jenaidullah BATUR contributed equally to this work.

KAYNAKÇA

1. Altun, Hilal Oytun, A comparison of modern Turkic languages (Turkish, Azerbaijan, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek) in terms of most frequently used 1000 words, ACTA TURCICA Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi, Online Thematic Journal of Turkic Studies. 2019. <https://actaturcica.files.wordpress.com/2019/11/ii-04-130-144-1.pdf>
2. Avcı N. Topçu D. (2021).: Sosyal medya, dil ve edebiyat. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 11(1), 5-26
3. Bay, Erdal, Alimbekov Akmatkali, Mete. Mustafa, Cüçük Eyüp, Yokuş Erhan: Türk Dünyası Birliği Algısı. azi Akademik Bakış, c, 11(21), 55-85. (2017).
4. Belenkuyu B. (2020). Türkçe Aruz Kaynakçası. Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 24(24), 137-172.
5. Delican B. (2021). Yabancı Sözlerin Türkçe Karşılıklarına Yönelik Bir İnceleme: Sınıf Öğretmeni Adayları Türkçe Karşılıklar Hakkında Ne Düşünüyor?. Gençlik Araştırmaları Dergisi, 9(24), 25-48.
6. fatih odunkıran 2015. Dr. Emek üşenmez'in modern özbek türkçesi adlı eseri üzerine, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 4/4 2015 s. 1782-1785, TÜRKİYE.
7. G. Doerfer, "Prolegomena zu einer Untersuchung der altaischen Lehnwörter im Neupersischen," Central Asiatic Journal 5/1, 1959, pp. 1-26.
8. Halit DURSUNOĞLU. 2014. Türkiye Türkçesindeki Arapça Sözcükler Ve Bu Sözcüklerdeki Ses Olayları. Journal of Turkish Studies. DOI:10.7827/TurkishStudies.7028.
9. Johanson, L., & Csató, É.Á. (Eds.). (2021). The Turkic Languages (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003243809>
10. Kalyon, A., & Çelik, N. (2017). Manastırlı Sâlih Fâik'in "Türkçe Aruz" Eserinden Hareketle Aruzdan Kastedilen Şiir Ölçüsü. Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi (3), 37-50.
11. Khairandish K M. (23. Aralık. 2022). Sizin gençlik döneminizde Özbekçe eğitimi ya da kitaplar var mıydı? [Interview]. Hoca Bahauddin. Tahhar. Afganistan.
12. Kohkan M A. (29 Aralık 2020). جایگاه زبان ازبکی در افغانستان؛ از گذشته محروم تا تجلیل آن در سطح ملی. BBC Afghanistan. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-54613735>.
13. Koraş, Hikmet: Türk lehçelerindeki müşterekler üzerine. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 183(183), 197-249. (2014).
14. Korkmazer, Tüğba. (2021). Tarihî Türk Lehçeleriyle Karşılaştırmalı Eski Anadolu Türkçesi. Dil Araştırmaları 15(29), 257-260.
15. Lewis G. (1999). The Turkish Language Reform: A Catastrophic Success. Oxford University Press.
16. Mussakhoyayeva S. Dauletbek K. Yeshpanov R. Varol A H. (2023). "Multilingual Speech Recognition for Turkic Languages" Information 14, no. 2: 74. <https://doi.org/10.3390/info14020074>.

17. Öztürk R. (2001). Volkan Coşkun, Özbek Türkçesi Grameri. İlmî Araştırmalar, 0(12), 230-235.
18. Qaytmas A M. (20. Mart. 2023).Özbekçe eğitimi ve çocukların ana dillerine eğitim almasını sağlamak için ortaya koyduğunuz çalışmalar nelerdir? [Interview]. (Çin, pekin.
19. Sayıd barmak Darawgar, Güney türkistan Türkleri, Diwan Dergisi. ½ (Temmuz 2020), 101-115.
20. Şafak Y. (2023). Farsça Aruz Öğretiminde Usûl Ve Örnekler. Doğu Araştırmaları, 2(28), 1-20.
21. Şahin, Savaş. “afganistan özbek ağızlarında kullanılan zarf-fiil ekleri”. Türklük Bilimi Araştırmaları, sy. 39, 2016, ss. 187-01, doi:10.17133/tubar.234988.
22. Tamir N. (2014). Prof. Dr. Ahmet bican ercilasun ve prof. Dr. Ziyat akkoyunlu'nun hazırladıkları dîvânu lugâti't-türk adlı eser üzerine. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 3(3). <https://doi.org/10.7884/teke.345>.
23. Umarov A. (2021). THE “afghan factor” in uzbekistan’s foreign policy: evolution and the contemporary situation. Asian Affairs. 52. 1-18. 10.1080/03068374.2021.1957321.
24. Yazoğlu Ruhattin, 2005. Dil-kültür ilişkisi. Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 2(5), 123-143.
25. Yeshpanov, R., Mussakhoyayeva, S., and Khassanov, Y., “Multilingual Text-to-Speech Synthesis for Turkic Languages Using Transliteration”, AarXiv e-prints, 2023. doi:10.48550/arXiv.2305.15749.
26. Zengin E. (2017). Türkçenin diğer dillerle etkileşimi ve sonuçları. Journal of International Social Research. 10. 293-299. 10.17719/jisr.2017.1892.

Extended Abstract

The Impact of Persian Education on the Uzbek Turkish Community's Uzbek Language Writing and Speaking in Hoca Bahauddin District of Tahar Province, Afghanistan.

Hoca Bahauddin District is an important district in the region known as Southern Turkestan in Afghanistan. The majority of people in this district speak Uzbek Turkish as their mother tongue. Uzbek Turkish is a language of the Turkic language family and is the common language of the Turkic tribes in the region. This language plays an important role in the formation of the identity of the community and the preservation of cultural unity. However, as in the rest of the country, the Persian language plays an important role in communication in areas such as official affairs, education, and public services. This situation has created a list of problems for Uzbek Turkish-speaking communities in terms of education and development. One of the first problems is the effect of Persian and other languages on Uzbek Turkish. The use of Persian as the official language limits the opportunities for Uzbek Turkish-speaking communities to use their mother tongues. The more widespread use of Farsi in educational institutions has negatively affected the educational process of Uzbek Turkish speakers. Students who cannot get an education in their mother tongue experience learning difficulties and their self-confidence decreases significantly. In schools, Uzbek children are mocked for speaking Persian with a dialect, which in most cases leads them to prefer not to speak. In addition, the use of Persian as a more dominant language can lead to the neglect of cultural values and traditions. Traditional knowledge and stories may be at risk of being lost due to language changes. This can weaken the identity and ties of the community. For example, almost none of the new generation knows any of the stories that were told in Uzbek Turkish from generation to generation. Today, children and young people only know the Persian stories that are given in the literature class. This situation has become particularly widespread in the last 10 years. For example, we can see that young people use Persian and Arabic words more widely while speaking in Uzbek Turkish. If we ask them, how they can say it in the Uzbek language, they cannot answer, even though their grandfathers or mothers, who did not have an education in Persian, can say it in the Uzbek language. To better understand this situation, when we look at social media, we realize that the situation is more serious. Children are writing, and reading poetry all in Persian, and even use Persian in their communication with their

families. They do not even want to scroll down and read Uzbek content, and when asked why, they answer that they cannot read it and therefore do not understand it. Although there are Uzbek departments in universities today, this problem is still ongoing and growing. This has led to a decline in the importance of local languages such as Uzbek Turkish. The language and educational problems in Khoja Bahauddin District can have several negative effects on society. These include:

Reduction in Education Quality: Students who speak Uzbek Turkish in schools that teach in Persian have difficulty understanding the content of the lessons due to language barriers. This can lead to a decline in educational quality and a decrease in success rates. In addition, many young people have had to leave school because of this. Those who continue to study show reluctance and concern for the future. A student tried to explain his situation by saying that he could read but did not understand.

Identity Problems: Young generations who cannot use their mother tongue and forget their cultural values may experience an identity crisis. Communities that cannot protect their traditions may have problems with their roots. To better understand this situation, when the electronic identity law was enacted, they faced problems about what to write about their nationality.

Social Adaptation Problems: Language barriers between people of different ethnic groups can lead to social adaptation problems. The interaction and cooperation between communities can decrease, and social tensions can increase.

Recommendations for Overcoming Problems

The following strategies can be recommended to overcome the language and educational problems in Khoja Bahauddin District: **More Investment in Mother Tongue Education:** It is important to increase the number of schools that provide education in the mother tongue for Uzbek Turkish-speaking children and to improve the quality of education. This can make it easier for students to learn and increase their self-confidence. In schools, Uzbek Turkish should not be limited to literature, but also mathematics, chemistry, and biology should be taught in their mother tongues.

A Bilingual Education Approach: In addition to the official language, Persian, the use of Uzbek Turkish and the languages of other ethnic groups in education can increase understanding between communities and support cultural diversity.

Encourage Cultural Interaction: Encouraging cultural interaction between different ethnic groups can help communities to respect each other and work together. This can increase social harmony and may lead to children and young people being more motivated to learn.

One of the most important issues is the existence and implementation of programs that support languages and traditions. Government and non-governmental organizations can help communities to preserve their cultural heritage by organizing programs and events that support languages and traditions. Currently, there are very few organizations of this type, and the number is less than five fingers. The increase and support of these organizations will not only support Uzbek but may also support the development of Afghanistan's general culture.

In conclusion, the language and education problems in Khoja Bahauddin District can negatively affect the development of society. Mother-tongue education and the preservation of cultural values help communities to strengthen their identities and unity. The coexistence of different languages and traditions enriches societies and supports diversity. In this context, the protection of languages and traditions with effective strategies will contribute to the healthy development of societies. Especially in this district, which is located in the middle, the development of Uzbek will play a bridge role between nations, leading to a better understanding and development of the people.

Ek bilgiler

Ek Görüntü. 1 Hoca Bahauddin ilçesinin en eski ailesine mensup olan Bahramuddin Batur beyefendi.
Ad Soyadı: Bahramuddin Batur

Yaş : 67

Meslek: Çiftçi

Bahramuddin Batur ilçede yaşan Özbek Türklerinden biri ve Özbek Türkçesini okuyabilir. 6 Çocuk babası olup Çocuklarının tamamını okutmuş olduğunun gurunu taşıdığını ekleyerek: biz zamanında istediğimiz şekilde okuyamadık ve okuma imkanı çok kısıtlı idi ama benim yapamadığımı çocuklarımın yapabilmesi benim için çok sevinç dolu bir duygu şeklinde sözlerini bitirdi. Amcası Hacı Muallim lakabı ile tanılan merhum Hacı Khal Muhammad hoca ilçenin ilk resmi hocası olarak ilçede atanmış ve okuma yazması olan bireylerin tamamı onun öğrencisidir. Gençliğinde kuřhanelerde⁵⁹⁹ kitap okuma etkinliklerinde aktif olarak katıldığını ve zaman zaman kendi de okuduğunu belirtmiştir.

Dr. Abdul mutaleb Qaytmas.

⁵⁹⁹ Kuşhane: Güney Türkistanda konak ya da misafir çok önemli ve değerlidir. Bu nedenle her evde bir büyük ayrı oda yapılır ve bu bir misafir geldiğinde orada ağırlanır. Misafir olmadığı zamanlarda aile yakınları, dost komşu bu oda da toplanıp yemek yedikten sonra sohbet edilir. Kuşhaneler bölgedeki halk için çok önemli bir toplantı merkezidir aynı zamanda bu halkın birlik ve beraberliğini temsil etmektedir.

Eğitim: inşaat mühendisi Post Doktora Beijing niversitesi of technology

Meslek: Kabil Politeknik niversitesi hocası.

Sayın Qaytmas niversite eğitiminin tamamını Çin ülkesinde tamamlamış kendi mesleğe dışında dil ve edebiyat konusunda meraklı olup özellikle zbek Türkçesi üzerinde araştırma yaparak yazılar yazmıştır. Günümüzde kendisi Afganistanda n salan zbek şair ve yazarıdır. Yazdığı şiirlerde özellikle Türkçe kkenki sözcükler kullanarak yazdığı yazı ve şiirler pek çok gence öncülük etmiştir.

(47)

Mehmet BİŞKİN⁶⁰⁰

**OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN TEMELLİ ÖĞRENMENİN ÇOCUK GELİŞİMİNE ETKİSİ:
ÖĞRETMEN VE AİLE GÖRÜŞLERİ**
***THE EFFECT OF GAME-BASED LEARNING ON CHILD DEVELOPMENT IN THE PRESCHOOL
PERIOD: TEACHER AND FAMILY OPINIONS***

ÖZ

Oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların gelişimine etkisi günümüz eğitim sisteminde giderek artan bir öneme sahiptir. Bu araştırma, okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenmenin çocuk gelişimine etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın odak noktası, öğretmenlerin ve ebeveynlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerine yönelik algıları ve bu yöntemlerin çocukların gelişimine katkılarının değerlendirilmesidir. Öğretmenlerin ve ebeveynlerin görüşlerine dayalı olarak elde edilen bulgular, oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların sosyal becerilerini, problem çözme yeteneklerini, yaratıcılıklarını ve motivasyonlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Özellikle drama oyunları, roll-play etkinlikleri ve yaparak öğrenme yöntemleri, öğrencilerin en etkili bulduğu oyun temelli öğrenme etkinlikleri arasında yer almaktadır. Ancak, araştırma sonuçları aynı zamanda oyun temelli öğrenme sürecinde karşılaşılan zorlukları da ortaya koymaktadır. Öğretmenler ve ebeveynler, dikkat dağılması, kaynak eksikliği ve zaman kısıtlılığı gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların aşılması için daha fazla profesyonel gelişim kurslarına, materyal ve kaynaklara ve pedagojik danışmanlığa ihtiyaç olduğu belirlenmiştir. Bu bakımdan, oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların akademik başarılarına, sosyal becerilerine ve genel gelişimlerine olumlu katkılar sağladığı görülmektedir. Bu nedenle, eğitim sistemlerinde oyun temelli öğrenmeye daha fazla yer verilmesi ve bu yöntemlerin etkin bir şekilde uygulanması önemlidir.

Anahtar kelimeler: Oyun temelli öğrenme, okul öncesi eğitim, çocuk gelişimi, öğretmen algısı, ebeveyn görüşleri.

ABSTRACT

The impact of game-based learning methods on children's development is of increasing importance in today's education system. This research aims to evaluate the effect of play-based learning on child development in the preschool period. The focus of the research is on teachers' and parents' perceptions of game-based learning methods and the evaluation of the contributions of these methods to children's development. The findings obtained based on the opinions of teachers and parents show that game-based learning methods positively affect children's social skills, problem-solving abilities, creativity and motivation. Especially drama games, roll-play activities and learning-by-doing methods are among the game-based learning activities that students find most effective. However, the research results also reveal the difficulties encountered in the game-based learning process. Teachers and parents face challenges such as distraction, lack of resources, and time constraints. It has been determined that more professional development courses, materials and resources, and pedagogical consultancy are needed to overcome these challenges. As a result, it seems that game-based learning methods make positive contributions to children's academic success, social skills and general development. Therefore, it is important to include more game-based learning in education systems and to implement these methods effectively.

Keywords: Game-based learning, pre-school education, child development, teacher perception, parent opinions.

⁶⁰⁰Mehmet BİŞKİN, İl Milli Eğitim Müdürlüğü, Hasandağı Ortaokulu, e-posta: mehmet_biskin88@hotmail.com, ORCID No: 0009-0006-6025-4338

GİRİŞ

Günümüzde, eğitim sisteminde oyun temelli öğrenme yöntemlerinin önemi giderek artmaktadır. Özellikle okul öncesi dönemde, çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimlerini desteklemek ve güçlendirmek için oyun temelli öğrenme yaklaşımının kullanılması yaygınlaşmıştır. Ancak, bu yöntemin etkinliği ve uygulanabilirliği konusunda hala bazı belirsizlikler bulunmaktadır.

Öncelikle, okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenmenin çocukların akademik başarılarına olan etkisi tam olarak anlaşılabilmiştir. Bazı araştırmalar, oyun temelli öğrenmenin çocukların bilişsel yeteneklerini geliştirdiğini ve akademik başarılarını artırdığını gösterirken, diğer çalışmalar bu etkinin belirgin olmadığını veya değişkenlik gösterdiğini öne sürmektedir. Bu çelişkili bulgular, oyun temelli öğrenmenin pedagojik etkilerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Diğer bir problem ise, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerini etkili bir şekilde uygulayabilme becerileridir. Bazı öğretmenler, oyun temelli öğrenmenin pedagojik değerini tam olarak kavrayamayabilmekte veya bu yöntemleri doğru bir şekilde uygulayamayabilirler. Bu durum, öğrencilerin oyun temelli öğrenme deneyimlerinden tam olarak faydalanmalarını engelleyebilmekte ve bu yöntemin etkinliğini azaltabilmektedir.

Bu bakımdan literatüre bakıldığında, Çil ve Sefer'in (2021) çalışması, sınıf öğretmenlerinin oyun temelli matematik etkinliklerine ilişkin görüşlerini incelemiştir. Araştırma, öğretmenlerin oyun temelli etkinliklerin öğrencilerin aktif katılımını teşvik ettiğini, ancak matematiksel bilginin somutlaştırılması sürecinde sınıf yönetimini zorlaştırabileceğini belirttiğini ortaya koymuştur.

Güneş ve Tuğrul'un (2019) çalışması, LEGO destekli oyun eğitimi alan anne babaların 60-72 aylık çocuklarının oyun alışkanlıklarını incelemiştir. Araştırma, ailelerin LEGO destekli eğitim programına olumlu bir şekilde yanıt verdiğini ve çocukların oyun alışkanlıklarında belirgin değişiklikler olduğunu göstermiştir.

Sapsağlam'ın (2018) araştırması, okul öncesi dönem çocuklarının oyun tercihlerini ele almıştır. Çalışma, farklı yaş gruplarındaki çocukların oyun tercihlerinin nasıl değiştiğini ve bu değişimlerin nelerden etkilendiğini belirlemeyi amaçlamıştır.

Park, Avcı ve Bayraktar'ın (2020) çalışması, beden eğitimi ve oyun dersi kapsamında oyun ve fiziki etkinlik kartı geliştirilmesi üzerine odaklanmıştır. Araştırma, öğrencilerin beden eğitimi derslerinde daha etkili ve keyifli bir öğrenme deneyimi yaşamalarına yardımcı olabilecek materyallerin nasıl geliştirilebileceğini incelemiştir.

Koç Akırcan ve Kocaman'ın (2018) çalışması, okul öncesi öğrencilerinin öğrenme tercihlerine oyun tabanlı öğrenme-öğretme yaklaşımının etkisini araştırmıştır. Araştırma, bu yaklaşımın öğrencilerin öğrenme tercihlerini nasıl etkilediğini ve hangi durumlarda daha etkili olduğunu belirlemeyi amaçlamıştır. Gözalan ve Koçak'ın (2014) çalışması, oyun temelli dikkat eğitim programının 5-6 yaş çocuklarının kelime bilgi düzeylerine etkisini incelemiştir. Araştırma, bu eğitim programının çocukların dil beceri düzeylerini nasıl etkilediğini ve öğrenmelerine nasıl katkı sağladığını araştırmıştır.

Beker Baş ve Karamustafaoğlu'nun (2020) çalışması, merkezi ve çevresel sinir sistemi konusunda geliştirilmiş bir eğitsel oyun üzerine odaklanmıştır. Araştırma, bu eğitsel oyunun öğrencilerin konuyu daha iyi anlamalarına ve öğrenmelerine nasıl katkı sağladığını incelemiştir. Kuzu ve Aslan'ın (2016) çalışması, birinci sınıf öğretmenlerinin oyun ve fiziki etkinlikler dersi hakkındaki görüşlerini değerlendirmiştir. Araştırma, öğretmenlerin bu dersin kazanımlarını, uygulamalarını ve kullanılan materyalleri nasıl değerlendirdiğini araştırmıştır. Bu bağlamda, araştırmanın ana problemi ve buna bağlı alt soruları aşağıda sunulmuştur:

Ana Problem Sorusu: Okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenmenin çocuk gelişimine etkisi nedir?

Alt Sorular:

- Okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların bilişsel gelişimine olan etkisi nedir?
- Oyun temelli öğrenmenin çocukların duygusal ve sosyal gelişimini nasıl etkiler?
- Öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerini uygulama becerileri ve bu becerilerin çocukların gelişimine olan etkisi nedir?

• Ailelerin oyun temelli öğrenme hakkındaki görüşleri ve tutumları nasıl şekillenir ve çocukların gelişimine nasıl yansır?

• Oyun temelli öğrenme yöntemlerinin farklı kültürel bağlamlarda etkisi nasıl değişir?

Bu problem durumu, araştırmanın odaklanacağı temel konuları ve önemli soruları belirler. Her bir alt soru, araştırmanın farklı yönlerini ele alarak daha derinlemesine bir anlayış sağlamayı amaçlar. Araştırmanın bulguları, bu soruların cevaplarını arayarak okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenmenin çocuk gelişimine olan etkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

Bu çalışmanın temel amacı, okul öncesi dönemde uygulanan oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocuk gelişimine olan etkisini belirlemektir. Günümüz eğitim sistemlerinde oyun temelli öğrenme, çocukların bilişsel, duygusal, sosyal ve fiziksel gelişimlerini destekleyen önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, araştırmanın özel hedefleri şunlardır:

- Oyun temelli öğrenmenin çocukların bilişsel becerileri üzerindeki etkisini belirlemek.
- Oyun temelli öğrenmenin çocukların duygusal ve sosyal gelişimine katkılarını analiz etmek.
- Öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerini uygulama ve değerlendirme süreçlerini incelemek.
- Ailelerin oyun temelli öğrenme hakkındaki görüşlerini ve tutumlarını araştırmak.

Bu amaçlar doğrultusunda, araştırma çerçevesinde okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenme yöntemlerinin yaygınlığı, etkinliği ve uygulama süreçlerinin detaylı bir şekilde incelenmesi ve değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Elde edilecek bulguların, eğitimciler, araştırmacılar, aileler ve ilgili paydaşlar için değerli bilgiler sunması ve okul öncesi eğitimde daha etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırma, okul öncesi dönemde oyun temelli öğrenmenin çocuk gelişimine etkisini incelemek amacıyla tarama modeli kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma sürecinde çalışma grubunu oluşturan katılımcılar, Adana ilindeki 10 okul öncesi öğretmeni ve 10 ebeveynden oluşmaktadır. Bu katılımcılar, araştırmanın ana odak noktasını oluşturan okul öncesi dönemdeki çocukların eğitime ve gelişimine doğrudan katkı sağlayan gruplardır.

Veri toplama süreci, öğretmenler için ayrı, ebeveynler için ayrı olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Öğretmenlerle yapılan görüşmeler için özel olarak hazırlanmış bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerine ilişkin deneyimlerini, uygulamalarını, gözlemlerini ve görüşlerini içeren 7 sorudan oluşmaktadır. Benzer şekilde, ebeveynlerle yapılan görüşmeler için de özel bir görüşme formu kullanılmıştır. Bu form, ebeveynlerin oyun temelli öğrenme hakkındaki görüşlerini, tutumlarını, deneyimlerini ve çocuklarının gelişimindeki gözlemlerini içeren 7 sorudan oluşmaktadır. Her iki form da katılımcıların düşüncelerini ve deneyimlerini derinlemesine anlamak için tasarlanmıştır. Veri analizi sürecinde, toplanan veriler içerik analizi yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu yöntem, öğretmenlerin ve ebeveynlerin verdiği cevapları kategorize etmek, ana temaları belirlemek ve araştırmanın amaçlarına uygun olarak derinlemesine analiz etmek için kullanılmıştır. İçerik analizi, katılımcıların görüşlerini ve deneyimlerini sistematik bir şekilde anlamamızı ve araştırmanın sonuçlarını çıkarmamızı sağlamaktadır.

BULGULAR

Öğretmenlere Dair Bulgular

Tablo 1'de, öğretmenlerin sınıflarında oyun temelli öğrenme yöntemlerini ne sıklıkla kullandıklarına dair veriler sunulmaktadır. Verilere göre, öğretmenlerin %50'si günlük olarak, %30'u haftada bir kez ve %20'si ayda bir kez oyun temelli öğrenme yöntemlerini kullanmaktadır. Bu, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme pratiğini genellikle sık aralıklarla gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Tablo 1: Oyun Temelli Öğrenme Yöntemlerinin Sınıfta Kullanım Sıklığı

Tema	Frekans	Yüzde
Günlük	5	50%
Haftada bir	3	30%
Ayda bir	2	20%

Tablo 2'de, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların gelişimine olan katkılarını değerlendirdikleri bulunmaktadır. En sık vurgulanan katkılar sosyal beceriler (%70), problem çözme yetisi (%40) ve yaratıcılık (%30) olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların sosyal becerilerini geliştirmede en etkili olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 2: Oyun Temelli Öğrenme Yöntemlerinin Çocukların Gelişimine Katkısı

Tema	Frekans	Yüzde
Sosyal Beceriler	7	70%
Problem Çözme Yetisi	4	40%
Yaratıcılık	3	30%

Tablo 3'te, öğretmenlerin en etkili bulduğu oyun temelli öğrenme etkinlikleri listelenmektedir. En sık tercih edilen etkinlikler drama oyunları (%60), roll-play oyunları (%40) ve yaparak öğrenme etkinlikleri (%30) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin özellikle drama ve roll-play gibi etkileşimli ve katılımcı etkinlikleri öğrencilerin öğrenme sürecinde önemli bulduklarını göstermektedir.

Tablo 3: En Etkili Bulunan Oyun Temelli Öğrenme Etkinlikleri

Tema	Frekans	Yüzde
Drama Oyunları	6	60%
Roll-play Oyunları	4	40%
Yaparak Öğrenme Etkinlikleri	3	30%

Tablo 4'te, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme sürecinde gözlemledikleri değişiklikler yer almaktadır. En sık gözlemlenen değişiklikler arasında öğrencilerin daha ilgili (%80), daha motivasyonlu (%50) ve daha işbirlikçi (%40) hale gelmeleri yer almaktadır. Bu sonuçlar, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 4: Oyun Temelli Öğrenme Sürecinde Gözlemlenen Değişiklikler

Tema	Frekans	Yüzde
Daha İlgili	8	80%
Daha Motivasyonlu	5	50%
Daha İşbirlikçi	4	40%

Tablo 5'te, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmak için verdikleri destekler listelenmektedir. En sık karşılaşılan zorluklar dikkat dağılması (%60), kaynak eksikliği (%40) ve zaman yetersizliği (%30) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme pratiğinde karşılaştıkları pratik zorlukları vurgulamaktadır.

Tablo 5: Oyun Temelli Öğrenme Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar

Tema	Frekans	Yüzde
Dikkat Dağılması	6	60%
Kaynak Eksikliği	4	40%
Zaman Yetersizliği	3	30%

Tablo 6'da, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerini iyileştirmek için ihtiyaç duydukları destekler listelenmektedir. En sık belirtilen destekler profesyonel gelişim kursları (%70), materyal ve kaynaklar (%40) ve pedagojik danışmanlık (%30) olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme pratiğini geliştirmek için profesyonel destek ve kaynaklara olan ihtiyaçlarını vurgulamaktadır.

Tablo 6: Oyun Temelli Öğrenme Yöntemlerini İyileştirmek İçin İhtiyaç Duyulan Destekler

Tema	Frekans	Yüzde
Profesyonel Gelişim Kursları	7	70%
Materyal ve Kaynaklar	4	40%
Pedagojik Danışmanlık	3	30%

Tablo 7'de, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerinin akademik başarıya etkisini değerlendirdikleri bulunmaktadır. En sık değerlendirilen etkiler motivasyonu artırma (%60), derinlemesine anlama (%40) ve yaratıcı düşünme (%30) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin akademik başarısını desteklemede önemli olduğunu düşündüklerini göstermektedir.

Tablo 7: Oyun Temelli Öğrenme Yöntemlerinin Akademik Başarıya Etkisinin Değerlendirilmesi

Tema	Frekans	Yüzde
Motivasyonu Artırma	6	60%
Derinlemesine Anlama	4	40%
Yaratıcı Düşünme	3	30%

Ebeveynlere Dair Bulgular

Tablo 8'de, ebeveynlerin çocuklarının okullarında oyun temelli öğrenme yöntemlerinin ne sıklıkla uygulandığına dair veriler sunulmaktadır. Bulgulara göre, ebeveynlerin %40'ı okulda günlük olarak, %30'u haftada bir kez ve %30'u ayda bir kez oyun temelli öğrenme yöntemlerinin uygulandığını belirtmektedir. Bu sonuçlar, ebeveynlerin çocuklarının okullarında oyun temelli öğrenme pratiğini genellikle düzenli aralıklarla gerçekleştirdiğini göstermektedir.

Tablo 8: Oyun Temelli Öğrenme Yöntemlerinin Okulda Uygulanma Sıklığı

Tema	Frekans	Yüzde
Günlük	4	40%
Haftada bir	3	30%
Ayda bir	3	30%

Tablo 9'da, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme etkinliklerinden nasıl etkilendiklerine dair veriler yer almaktadır. En sık belirtilen etkiler daha motive olma (%70), daha ilgili olma (%50) ve öğrenmeye

daha istekli olma (%40) olarak görülmektedir. Bu sonuçlar, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme etkinliklerinin motivasyonlarını artırdığını ve öğrenmeye olan ilgi ve isteklerini güçlendirdiğini göstermektedir.

Tablo 9: Çocuğun Oyun Temelli Öğrenme Etkinliklerinden Etkilenme Durumu

Tema	Frekans	Yüzde
Daha Motive Olma	7	70%
Daha İlgili Olma	5	50%
Öğrenmeye Daha İstekli Olma	4	40%

Tablo 10'da, ebeveynlerin çocuklarının en sevdiği oyun temelli öğrenme etkinliklerine ilişkin veriler sunulmaktadır. En sık tercih edilen etkinlikler drama oyunları (%60), sanat ve el becerileri (%50) ve matematik oyunları (%40) olarak belirlenmiştir. Bu sonuçlar, ebeveynlerin çocuklarının özellikle drama ve sanat gibi yaratıcı ve etkileşimli etkinlikleri sevdiğini göstermektedir.

Tablo 10: Çocuğun En Sevdiği Oyun Temelli Öğrenme Etkinlikleri

Tema	Frekans	Yüzde
Drama Oyunları	6	60%
Sanat ve El Becerileri	5	50%
Matematik Oyunları	4	40%

Tablo 11'de, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme sürecinde gözlemledikleri değişikliklere dair veriler bulunmaktadır. En sık gözlemlenen değişiklikler arasında daha yaratıcı olma (%80), sosyal becerilerde gelişme (%60) ve daha özgüvenli olma (%40) yer almaktadır. Bu bulgular, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme sürecinde kişisel ve sosyal gelişimlerinde olumlu değişiklikler gözlemlendiğini göstermektedir.

Tablo 11: Oyun Temelli Öğrenme Sürecinde Gözlemlenen Değişiklikler

Tema	Frekans	Yüzde
Daha Yaratıcı	8	80%
Sosyal Becerilerde Gelişme	6	60%
Daha Özgüvenli	4	40%

Tablo 12'de, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme sürecinde karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmak için verdikleri destekler listelenmektedir. En sık karşılaşılan zorluklar arasında odaklanma zorluğu (%60), evde destek verme (%50) ve teknoloji kullanımı (%40) yer almaktadır. Bu sonuçlar, ebeveynlerin çocuklarının oyun temelli öğrenme sürecindeki pratik zorluklarla başa çıkmak için çeşitli stratejiler kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 12: Oyun Temelli Öğrenme Sürecinde Karşılaşılan Zorluklar ve Destekler

Tema	Frekans	Yüzde
Odaklanma Zorluğu	6	60%
Evde Destek Verme	5	50%
Teknoloji Kullanımı	4	40%

Tablo 13'te, ebeveynlerin okulun oyun temelli öğrenme programını iyileştirmek için önerileri yer almaktadır. En sık önerilen destekler daha fazla etkinlik (%70), ebeveyn katılımının artırılması (%50) ve bireysel ihtiyaçlara daha fazla odaklanma (%40) olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, ebeveynlerin okulların oyun temelli öğrenme programlarını daha çeşitli ve katılımcı hale getirmek için çeşitli öneriler sunduklarını göstermektedir.

Tablo 13: Okulun Oyun Temelli Öğrenme Programını İyileştirmek İçin Öneriler

Tema	Frekans	Yüzde
Daha Fazla Etkinlik	7	70%
Ebeveyn Katılımının Artırılması	5	50%
Bireysel İhtiyaçlara Daha Fazla Odaklanma	4	40%

SONUÇ

Oyun temelli öğrenmenin çocuk gelişimine etkisini incelemeye yönelik bu araştırma, öğretmenlerin ve ebeveynlerin görüşlerini ortaya koymak ve oyun temelli öğrenme yöntemlerinin etkilerini anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma bulguları, oyun temelli öğrenmenin çocukların gelişimine katkılar sağladığını ortaya koymaktadır.

Öncelikle, öğretmenlerin görüşlerine dayalı olarak yapılan analizlerde, oyun temelli öğrenme yöntemlerinin sınıflarda genellikle günlük düzeyde kullanıldığı belirlenmiştir. Öğretmenler, bu yöntemlerin çocukların sosyal becerilerini, problem çözme yetilerini ve yaratıcılıklarını geliştirmede önemli bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Drama oyunları, roll-play oyunları ve yaparak öğrenme etkinlikleri gibi oyun temelli öğrenme etkinlikleri en etkili bulunanlar arasındadır. Ayrıca, öğretmenler oyun temelli öğrenme sürecinde çocukların daha ilgili, daha motivasyonlu ve daha işbirlikçi olduklarını gözlemlemişlerdir. Ancak, bazı zorluklar da karşılaşılmaktadır; özellikle dikkat dağılması, kaynak eksikliği ve zaman yetersizliği en sık karşılaşılan zorluklar arasındadır. Öğretmenlerin oyun temelli öğrenme yöntemlerini iyileştirmek için daha fazla profesyonel gelişim kurslarına, materyal ve kaynaklara ve pedagojik danışmanlığa ihtiyaçları olduğu belirlenmiştir. Son olarak, öğretmenler oyun temelli öğrenme yöntemlerinin çocukların akademik başarılarına olumlu etkileri olduğunu değerlendirmişlerdir.

Öte yandan, ebeveynlerin görüşlerine dayalı yapılan analizlerde, oyun temelli öğrenme yöntemlerinin okullarda genellikle günlük veya haftalık düzeyde uygulandığı bulunmuştur. Ebeveynler, çocuklarının bu etkinliklerden daha motive olduğunu, daha ilgili olduğunu ve öğrenmeye daha istekli olduğunu belirtmişlerdir. Drama oyunları, sanat ve el becerileri ve matematik oyunları gibi etkinlikler, çocuklar tarafından en sevilenler arasında yer almaktadır. Ayrıca, ebeveynler çocuklarının oyun temelli öğrenme sürecinde daha yaratıcı, sosyal becerilerde gelişmiş ve daha özgüvenli olduklarını gözlemlemişlerdir. Ancak, bazı zorluklar da karşılaşılmaktadır; özellikle odaklanma zorluğu, evde destek verme ve teknoloji kullanımı en sık karşılaşılan zorluklar arasındadır.

Bu araştırma, oyun temelli öğrenmenin çocukların gelişimine önemli katkılar sağladığını ve öğretmenler ile ebeveynler arasında bu yöntemlerin etkileri hakkında benzer görüşlerin olduğunu göstermektedir. Ancak, uygulamadaki zorluklar ve iyileştirme gereksinimleri de dikkate alınmalıdır. Bu bağlamda, daha fazla araştırma yapılması ve eğitim politikalarının oyun temelli öğrenmeyi destekleyecek şekilde düzenlenmesi önemlidir. Oyun temelli öğrenme, çocukların eğitimde daha aktif ve katılımcı olmalarını sağlayarak onların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine olumlu yönde etki edebilmektedir. Bu nedenle, eğitim sistemlerinde oyun temelli öğrenmeye daha fazla yer verilmesi ve bu yöntemlerin etkin bir şekilde uygulanması, gelecek nesillerin başarılı ve mutlu bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayabilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Beker Baş, M., & Karamustafaoğlu, O. (2020). Merkezi ve çevresel sinir sistemi konusunda geliştirilmiş bir eğitsel oyun. Gazi Eğitim Bilimleri Dergisi, 6(1), 80-92.
2. Çil, O., & Sefer, F. (2021). Sınıf öğretmenlerinin oyun temelli matematik etkinliklerine yönelik görüşleri. Trakya Eğitim Dergisi, 11(3), 1366-1385. <https://doi.org/10.24315/tred.814024>
3. Gözalan, E., & Koçak, N. (2014). Oyun temelli dikkat eğitim programının 5-6 yaş çocukların kelime bilgi düzeylerine etkisinin incelenmesi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(4), 115-121. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.12328>
4. Güneş, C., & Tuğrul, B. (2019). LEGO destekli oyun eğitimi alan anne babaların 60-72 aylık çocuklarının oyun alışkanlıklarının incelenmesi. İstanbul Aydın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5(2), 137-161.
5. Kazu, H., & Aslan, S. (2016). Oyun ve fiziki etkinlikler dersinin birinci sınıf öğretmenlerinin görüşlerine göre değerlendirilmesi (Elazığ ili örneği). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 24(1), 49-64. <https://doi.org/10.18069/fusbed.28259>
6. Koç Akırcan, S., & Kocaman, İ. (2018). Oyun tabanlı öğrenme-öğretme yaklaşımının okul öncesi öğrencilerinin öğrenme tercihlerine etkisi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 38(2), 513-533. <https://doi.org/10.17152/gefad.373216>
7. Park, İ., Avcı, P., & Bayrakdar, A. (2020). Beden eğitimi ve oyun dersi kapsamında oyun ve fiziki etkinlik kartı geliştirilmesi. Herkes için Spor ve Rekreasyon Dergisi, 2(2), 95-100.
8. Sapsağlam, Ö. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarının değişen oyun tercihleri. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19(1), 1122-1135.

(48)

Mehmet Furkan BULUT⁶⁰¹

KARAHANLILAR DÖNEMİNDE ASKERİ YAPILANMA VE STRATEJİLER MILITARY STRUCTURE AND STRATEGIES IN THE KARAKHANID PERIOD

ÖZ

Bu çalışma, Karahanlılar dönemindeki askeri yapılanma, stratejiler ve diplomasi üzerine kapsamlı bir analiz sunmaktadır. Karahanlılar, Orta Asya'nın tarihinde önemli bir dönemeç olan bir hanedandır ve bölgenin siyasi, kültürel ve askeri yapısını derinden etkilemiştir. Araştırma, Karahanlılar'ın askeri güçlerini oluşturma ve sürdürme stratejilerini incelemekte, bu stratejilerin hanedanın siyasi otoritesini nasıl şekillendirdiğini ve bölgedeki dengeleri nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Çalışmada, Karahanlılar'ın kuruluşu ve kökenleri, askeri teknoloji ve donanım, askeri örgütlenme ve hiyerarşi, saldırı stratejileri ve genişleme politikaları, coğrafi engeller ve savunma stratejileri, diplomasi ve ittifaklar gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. Bu başlıklar altında yapılan derinlemesine analizler, Karahanlılar'ın Orta Asya'daki gücünü nasıl sağladığını ve sürdürdüğünü açıklamak için kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, Karahanlılar döneminin Orta Asya tarihindeki önemli rolünü vurgulamakta ve hanedanın siyasi, askeri ve diplomasi stratejilerinin bölgedeki siyasi dengeyi nasıl etkilediğini göstermektedir. Bu çalışma, Karahanlılar'ın mirasını anlamak ve Orta Asya'nın tarihini daha iyi kavramak isteyen akademisyenler, tarihçiler ve araştırmacılar için önemli bir kaynak olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karahanlılar, Orta Asya, askeri yapılanma, strateji, diplomasi.

ABSTRACT

This study provides a comprehensive analysis of the military structure, strategies and diplomacy during the Karakhanid period. The Karakhanids are a dynasty that marked an important turning point in the history of Central Asia and deeply affected the political, cultural and military structure of the region. The research examines the Karakhanids' strategies for establishing and maintaining their military power, and analyzes how these strategies shaped the political authority of the dynasty and affected the balances in the region. In the study, various topics such as the establishment and origins of the Karakhanids, military technology and equipment, military organization and hierarchy, offensive strategies and expansion policies, geographical obstacles and defense strategies, diplomacy and alliances are discussed. In-depth analyzes under these headings have been used to explain how the Karakhanids established and maintained their power in Central Asia. The research results emphasize the important role of the Karakhanids period in the history of Central Asia and show how the political, military and diplomatic strategies of the dynasty affected the political balance in the region. This study will constitute an important resource for academics, historians and researchers who want to understand the legacy of the Karakhanids and better understand the history of Central Asia.

Keywords: Karakhanids, Central Asia, military structure, strategy, diplomacy.

⁶⁰¹Mehmet Furkan BULUT, Fırat üniversitesi, mfbulut23@hotmail.com, ORCID NO:0009-0008-5916-7055

GİRİŞ

Orta Asya'nın tarihi, değişken coğrafi ve kültürel dinamiklerin kesişiminde zengin bir karmaşıklığa sahiptir. Bu bölge, tarih boyunca pek çok büyük imparatorluğa ev sahipliği yapmış, ticaret yollarının kavşağı olmuş ve stratejik önemiyle dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, Karahanlılar dönemi, Orta Asya'nın tarih sahnesindeki belirgin bir dönem olarak öne çıkar. 10. ve 12. yüzyıllar arasındaki bu dönem, Orta Asya'nın siyasi, askeri ve kültürel dokusunda önemli izler bırakmıştır (Salim, 2012).

Karahanlılar, Türk kökenli bir hanedan olup, 10. yüzyılın başlarında Orta Asya'da kurulmuştur. İslam'ın bölgeye yayılmasıyla birlikte, Karahanlılar İslam'ı benimseyerek Müslüman Türk hanedanları arasında yerlerini almışlardır. Karahanlılar dönemi, Orta Asya'nın siyasi manzarasında önemli bir değişimi işaret etmekte; bu dönemde Türk kültürü ve İslam'ın etkisi altında bölgesel bir güç haline gelmişlerdir. Karahanlılar, Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde hâkimiyet kuran ve siyasi otoriteyi sağlayan bir dizi askeri stratejiyi benimsemişlerdir (Zengin, 2021).

Karahanlılar döneminde askeri yapılanma, bölgenin coğrafi yapısı ve stratejik gereksinimlerine dayanmaktadır. Orta Asya'nın geniş açık ovaları, sınırlı su kaynakları ve sert iklim koşulları, askeri stratejilerin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Karahanlılar, bu coğrafi gerçeklikleri göz önünde bulundurarak, savunma hatlarını oluşturmuş, ticaret yollarını korumuş ve topraklarını genişletmişlerdir (Pekolçay, 1967).

Bu çalışma, Karahanlılar dönemindeki askeri yapılanma ve stratejileri incelemeyi amaçlamaktadır. Tarihsel belgelerin analizi ve akademik literatürdeki çalışmaların gözden geçirilmesi, Karahanlılar'ın askeri doktrinlerini ve stratejilerini anlamak için temel yöntemler olarak kullanılacaktır. Ayrıca, arkeolojik bulguların ve coğrafi verilerin de incelenmesi, askeri yapılanmanın somut kanıtlarını sağlayacaktır.

Karahanlılar dönemi, Orta Asya'nın askeri ve siyasi tarihinde önemli bir dönemeçtir. Bu dönemdeki askeri yapılanma ve stratejiler, bölgenin coğrafi yapısı, siyasi dinamikleri ve kültürel etkileşimleriyle yakından ilişkilidir. Bu araştırma, Karahanlılar döneminin askeri tarihine ve Orta Asya'nın genel tarihine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Kuruluş ve Kökenleri

Karahanlılar hanedanının kökenleri, Orta Asya'nın derin tarihine uzanır ve Türk kültürünün köklü bir parçasını oluşturur. Karahanlılar, Türk kökenli bir hanedan olarak 10. yüzyılın başlarında Orta Asya'da ortaya çıktı. Kökenleri, Oğuz Türkleri'nin bir dalı olan Karluklar'a dayanmaktadır. Karluklar, Orta Asya'da önemli bir konfederasyon oluşturmuş ve bu bölgede siyasi ve kültürel etki sahibi olmuşlardır. Karahanlılar, Karluklar'dan gelen bir hanedan olan Arslan Han'ın liderliğinde kurulmuş ve bu liderlik altında Orta Asya'da hâkimiyet kurmuşlardır (Aksu & Topsakal, 2017).

Askeri yapılanma, bu dönemde Karahanlılar'ın gücünü artırma ve siyasi otoritelerini sağlama çabalarının bir yansımasıdır. Karahanlılar, askeri yapılanmalarını genellikle atlı birlikler üzerine kurmuşlardır. Atlı birlikler, Orta Asya'nın geniş açık bozkırlarında hareket kabiliyeti sağlamak ve hızlı saldırılar yapmak için ideal bir seçenek olarak görülmüştür (Zengin, 2016a).

Karahanlılar, sadece askeri güçleriyle değil, aynı zamanda diplomatik becerileriyle de dikkat çekmişlerdir. Kuruluş dönemlerinde, çevrelerindeki diğer Türk hanedanlarıyla olan ilişkilerini dengeli tutarak güçlerini artırmayı başarmışlardır (Toprak, 2018). Bu dönemde Karahanlılar, çeşitli ittifaklar kurmuş ve düşmanlarıyla mücadele etmek için stratejik müttefikler bulmuşlardır. Bu diplomatik çabalar, Karahanlılar'ın ilk dönemlerindeki askeri yapılanmalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Siyasi İdaresi ve Askeri Güç İlişkisi

Karahanlılar döneminde siyasi idare ve askeri güç ilişkisi, hanedanın gücünün temelini oluşturan önemli bir dinamiktir. Karahanlılar, Orta Asya'nın siyasi sahnesinde hüküm süren Türk kökenli bir hanedandır ve askeri güçleriyle siyasi otoritelerini korumayı ve genişletmeyi amaçlamışlardır. Karahanlılar'ın siyasi yönetimi ile askeri gücü arasındaki ilişki, dönemin askeri stratejilerini belirlemede kritik bir rol oynamıştır (Toprak, 2018).

Karahanlılar, siyasi liderliklerini askeri güçleri üzerinde kurmuşlardır. Hanedanın hükümdarları, askeri birliklerin komutanları ve liderleri olarak görev yapmış ve siyasi otoritelerini sağlamak için bu güçleri etkin bir şekilde kullanmışlardır. Askeri liderlik, siyasi liderlikle sıkı bir şekilde entegre olmuş ve Karahanlılar'ın genel politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur (Kalsın, 2023).

Siyasi idarenin askeri güç üzerindeki etkisi, Karahanlılar'ın merkezîyetçi bir yönetim modeli benimsemeleriyle daha da belirginleşmiştir. Karahanlılar, geniş bir topraklara hakim olmuş ve bu toprakları merkezi bir otorite altında birleştirmişlerdir. Bu merkezîyetçi yönetim anlayışı, askeri gücün kontrolünü kolaylaştırmış ve hanedanın siyasi otoritesini güçlendirmiştir (Polat, 2015b).

Karahanlılar'ın siyasi yönetimi ile askeri güç ilişkisi, dönemin askeri stratejilerini şekillendirmiştir. Hanedan, sınırlarını korumak ve genişletmek için askeri gücü etkin bir şekilde kullanmış ve bu amaçla savunma hatları oluşturmuş, kaleler inşa etmiş ve sınırlarını sürekli olarak gözlem altında tutmuşlardır. Aynı zamanda, Karahanlılar diplomasiyi de etkin bir şekilde kullanmış ve askeri güçlerini siyasi hedeflerine ulaşmak için desteklemiştir (Genç, 2002).

Coğrafi Engeller ve Savunma Stratejileri

Orta Asya'nın coğrafi yapısı, Karahanlılar dönemindeki savunma stratejilerini derinlemesine etkileyen belirleyici bir faktördür. Bölgenin genel olarak açık ve düz arazisi, sınırlı su kaynakları ve değişken iklim koşulları, Karahanlılar'ın savunma stratejilerini şekillendiren ana unsurlardan bazılarıdır. Bu coğrafi engeller, Karahanlılar'ın topraklarını korumak ve düşman saldırılarına karşı direnmek için çeşitli savunma stratejileri geliştirmelerine neden olmuştur (Üşenmez, 2014).

Orta Asya'nın geniş ve açık arazisi, Karahanlılar için hem avantajlı hem de zorlayıcı olmuştur. Bu açık arazi, düşmanın ilerlemesini gözleme ve saldırılarına karşı zamanında tepki verme şansı sunmuştur. Ancak aynı zamanda, düşmanın hızlı hareket etmesine ve geniş bölgeleri kontrol etmesine izin vermiştir. Bu nedenle, Karahanlılar savunma stratejilerinde sınırlarını güçlendirmek, kaleler inşa etmek ve savunma hatları oluşturmak gibi önlemler almışlardır (Güner, 2021).

Coğrafi yapıdaki bir diğer önemli unsur sınırlı su kaynaklarıdır. Orta Asya'nın çoğu bölgesinde su kaynakları nadirdir ve bu da Karahanlılar için savunma stratejilerini belirlemede önemli bir etken olmuştur. Su kaynaklarının korunması, hem askeri bir strateji hem de yaşam kaynağı olarak büyük önem taşımıştır. Karahanlılar, stratejik olarak önemli su kaynaklarını korumak için kaleler inşa etmiş ve su kaynaklarına erişimi kontrol etmişlerdir (Molotova & Maximova, 2017).

Değişken iklim koşulları da Karahanlılar'ın savunma stratejilerini etkilemiştir. Orta Asya'nın sert kışları ve sıcak yazları, askeri hareketliliği ve lojistik desteği zorlaştırmıştır. Bu nedenle, Karahanlılar döneminde savunma stratejileri, mevsimsel değişikliklere ve iklim koşullarına uygun olarak ayarlanmıştır. Kış aylarında, sınırların korunması ve düşman saldırılarına karşı direnme çabaları artırılmış; yaz aylarında ise saldırılar için daha uygun bir zaman olarak görülmüştür.

Saldırı Stratejileri ve Genişleme Politikaları

Karahanlılar döneminde sınırlarını genişletme stratejileri, hanedanın politik ve askeri hedeflerine uygun olarak şekillenmiştir. Karahanlılar, Orta Asya'nın siyasi manzarasını etkilemek ve bölgede hakimiyetlerini sağlamak amacıyla genişleme politikaları izlemişlerdir. Bu politikaların arkasındaki motivasyonlar, hem hanedanın gücünü artırmak hem de ekonomik ve stratejik kaynaklara erişimini sağlamak şeklinde özetlenebilmektedir (Güner, 2016).

Karahanlılar'ın sınırlarını genişletme stratejileri, askeri saldırılar ve fetihler üzerine kurulmuştur. Hanedan, komşu bölgelerdeki zayıf noktaları hedefleyerek topraklarını genişletmeye çalışmıştır. Bunun için atlı birlikler ve yaylı okçular gibi hızlı ve etkili askeri güçlerini kullanmışlardır. Bu fetihler sırasında stratejik kalelerin ele geçirilmesi ve önemli ticaret yollarının kontrolü gibi stratejik hedeflere odaklanmışlardır.

Sınırlarını genişletme politikalarının arkasındaki motivasyonlar arasında ekonomik kazanımlar da bulunmaktadır. Karahanlılar, fetihlerle yeni topraklar kazanarak vergi gelirlerini artırmayı ve ticaret yollarını kontrol etmeyi hedeflemişlerdir. Bu şekilde, hanedanın ekonomik gücünü artırarak siyasi ve askeri etkisini

genişletmeyi amaçlamışlardır. Ayrıca, yeni topraklar üzerindeki kaynaklara erişim, Karahanlılar'ın ekonomik ve askeri güçlerini güçlendirmiştir (Huncan, 2017).

Ancak, sınırlarını genişletme politikaları bazen iç ve dış tehditlere yol açmış ve Karahanlılar'ı savunma pozisyonuna geçirmiştir. Bu fetihler sırasında, diğer güçlerle çatışmalar yaşanmış ve bazen iç istikrarsızlık ortaya çıkmıştır. Bu durumlar, Karahanlılar'ın genişleme politikalarının başarıyla sonuçlanmasını engellemiş veya geciktirmiştir (Molotova & Maximova, 2017). Bu bağlamda, Karahanlılar'ın sınırlarını genişletme stratejileri, hanedanın politik, ekonomik ve askeri hedeflerine bağlı olarak şekillenmiştir. Bu stratejilerin arkasındaki motivasyonlar, hanedanın gücünü artırmak, ekonomik kaynaklara erişmek ve bölgedeki siyasi etkisini genişletmek şeklinde özetlenmektedir. Ancak, bu politikalar bazen iç ve dış tehditlere yol açmış ve Karahanlılar'ı savunma pozisyonuna geçirmiştir (Üstüner vd, 2020b).

Askeri Teknoloji ve Donanım

Karahanlılar döneminde kullanılan askeri teknoloji, silahlar ve donanım, hanedanın askeri gücünü şekillendiren önemli unsurlardan biridir. Karahanlılar, Orta Asya'nın geniş arazilerinde ve değişken coğrafi koşullarında etkili bir şekilde savaşabilmek için çeşitli silahlar ve donanımlar kullanmışlardır. Bu dönemdeki askeri teknoloji ve donanımın analizi, Karahanlılar'ın savaş stratejilerini ve güçlerini anlamak için önemlidir.

Karahanlılar döneminde en yaygın kullanılan silahlar arasında yaylı oklar ve yaylar bulunmaktadır. At üzerinde manevra kabiliyeti sağlayan yaylı oklar, Karahanlıların hızlı ve etkili saldırılar yapmasını sağlamıştır. Bu silahlar, dışmanın uzak mesafeden etkili bir şekilde vurulmasını sağlayarak Karahanlıların saldırılarını desteklemiştir. Ayrıca, Karahanlılar döneminde kılıçlar, mızraklar ve kalkanlar gibi geleneksel Türk silahları da yaygın olarak kullanılmıştır (İrice, 2016).

Karahanlılar döneminde kullanılan askeri teknolojinin bir diğer önemli unsuru ise zırhlar ve koruyucu giysilerdir. Orta Asya'nın sert iklim koşulları ve dışman saldırılarına karşı korunma ihtiyacı, Karahanlıların zırh ve zırhlı kıyafetler geliştirmesine yol açmıştır. Bu zırhlar, savaşçıların vücutlarını korumak ve dışman saldırılarına karşı dayanıklılıklarını artırmak için kullanılmıştır. Aynı zamanda, Karahanlılar'ın savaşçıları arasında yaygın olarak kullanılan metal başlıklar ve zırh parçaları da bulunmaktadır (Huncan, 2015).

Karahanlılar dönemindeki askeri teknoloji ve donanımın analizi, hanedanın savaş stratejilerini ve güçlerini anlamak için önemlidir. Bu dönemdeki silahlar, donanımlar ve zırhlar, Karahanlıların savaşta etkili olmalarını sağlamış ve bölgedeki siyasi otoritelerini korumalarına yardımcı olmuştur. Ayrıca, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması, Karahanlıların askeri gücünü artırarak bölgedeki rakipleriyle rekabet etmelerini sağlamıştır.

Bu bağlamda, Karahanlılar döneminde kullanılan askeri teknoloji ve donanım, hanedanın savaş stratejilerini ve güçlerini belirleyen önemli unsurlardan biridir. Yaylı oklar, kılıçlar, zırhlar ve diğer geleneksel Türk silahları, Karahanlıların savaşta etkili olmalarını sağlamış ve bölgedeki siyasi otoritelerini korumalarına yardımcı olmuştur. Bu teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılması, Karahanlıların askeri gücünü artırarak bölgedeki rakipleriyle rekabet etmelerini sağlamış ve hanedanın uzun süreli bir etki bırakmasına katkıda bulunmuştur (Üstüner vd, 2020a).

Askeri Örgütlenme ve Hiyerarşi

Karahanlılar dönemindeki askeri örgütlenme yapısı, hanedanın gücünü sağlamak ve askeri etkinliğini artırmak için önemli bir role sahipti. Karahanlılar, Orta Asya'da geniş topraklara hakim olabilmek ve siyasi otoritelerini sağlamlaştırmak için askeri birliklerini etkin bir şekilde örgütlemişlerdir. Bu örgütlenme yapısı, askeri birliklerin hiyerarşisi ve liderlik yapısıyla birlikte ele alınarak incelenmelidir.

Karahanlılar'ın askeri birliklerinin örgütlenme yapısı genellikle merkeziyetçi bir yapıya dayanmaktadır. Hanedanın hükümdarı, askeri birliklerin en üstünde yer alan lider konumundaydı ve tüm askeri gücün kontrolünü sağlıyordu. Hükümdar, genellikle askeri liderlik rollerini de üstlenir ve ordunun en üst komutanı olarak görev yapardı. Bununla birlikte, büyük bir orduyu yönetmek için hükümdar, komutanlar ve subaylar aracılığıyla askeri işleri yönetirdi (Kıdırali & Babayar, 2016).

Karahanlılar'ın askeri birliklerinin hiyerarşisi, genellikle atlı birlikler ve piyade birlikler olmak üzere iki ana koldan oluşurdu. Atlı birlikler, hızlı hareket kabiliyeti sağlayarak düşman saldırılarına karşı hızlı tepki verebilirlerdi. Bu birimler genellikle yaylı okçular, süvariler ve ağır süvari gibi farklı görevlere sahipti. Piyade birlikleri ise genellikle kale garnizonları veya savunma hatlarını güçlendirmek için kullanılırdı (Polat, 2015b). Bu bağlamda, Karahanlılar'ın askeri örgütlenme yapısı, hanedanın gücünü sağlamak ve siyasi otoritesini korumak için kritik bir rol oynamıştır. Merkezîyetçi bir yapıya dayanan birliklerin hiyerarşisi ve liderlik yapısı, ordunun etkin bir şekilde yönetilmesini ve savaş stratejilerinin başarıyla uygulanmasını sağlamıştır. Bu örgütlenme yapısı, Karahanlılar'ın Orta Asya'daki siyasi manzarayı şekillendirmesine ve bölgedeki egemenliğini sağlamlaştırmasına yardımcı olmuştur (Tosun, 2019).

Diplomasi ve İttifaklar

Karahanlılar dönemindeki diplomasi stratejileri, hanedanın Orta Asya'daki siyasi konumunu güçlendirmek ve çevrelerindeki diğer güçlerle ilişkilerini dengelemek amacıyla önemli bir rol oynamıştır. Hanedanın dönemdeki diplomasi stratejileri, müttefikler ve ittifaklar kurma yöntemleri, dönemin karmaşık siyasi ortamını anlamak için incelenmelidir. Karahanlılar, dönemdeki diplomasi stratejilerini çeşitli yöntemlerle uygulamışlardır. Bu stratejiler arasında evlilikler, diplomatik misyonlar, hediyeler ve ticaret anlaşmaları gibi çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Karahanlılar, komşu hanedanlarla iyi ilişkiler kurarak savaşın önlenmesine ve bölgede istikrarın sağlanmasına önem vermişlerdir (Koçak Macun & Kurtlu, 2018).

Müttefikler ve ittifaklar, Karahanlılar dönemindeki diplomasi stratejilerinin önemli bir parçasını oluşturmuştur. Hanedan, bölgedeki diğer Türk hanedanlarıyla genellikle yakın ilişkiler kurmuş ve stratejik ittifaklar oluşturmuştur. Bu ittifaklar, Karahanlılar'ın güçlerini birleştirerek bölgedeki siyasi dengeyi sağlamalarına yardımcı olmuştur (Polat, 2015).

Karahanlılar aynı zamanda İslam dünyasıyla da diplomatik ilişkiler kurmuşlardır. Hanedan, Müslüman komşu devletlerle ticaret anlaşmaları yapmış, diplomatik misyonlar göndermiş ve hediye alışverişleri yaparak ilişkilerini güçlendirmiştir. Bu diplomasi stratejileri, Karahanlılar'ın İslam dünyasıyla olan ilişkilerini güçlendirmesine ve Müslüman komşu devletlerle dostane bir ilişki kurmasına yardımcı olmuştur. Ancak, Karahanlılar'ın dönemdeki diplomasi stratejileri bazen başarısız olmuş veya istenmeyen sonuçlar doğurmuştur. Bazı durumlarda, müttefiklerle yaşanan anlaşmazlıklar veya ittifakların bozulması, Karahanlılar'ı zor durumda bırakmış ve siyasi istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu gibi durumlar, hanedanın diplomasi stratejilerini yeniden gözden geçirmesine ve ayarlamasına neden olmuştur (Özkeçeci, 2016).

Bu bağlamda, Karahanlılar dönemindeki diplomasi stratejileri, hanedanın siyasi otoritesini korumak ve genişletmek için kritik bir rol oynamıştır. Müttefikler ve ittifaklar, hanedanın gücünü artırarak bölgedeki siyasi dengeyi sağlamasına yardımcı olmuştur. Ancak, bazen diplomasi stratejileri istenmeyen sonuçlar doğurmuş ve hanedanın siyasi istikrarını tehlikeye atmıştır. Bu nedenle, Karahanlılar'ın diplomasi stratejileri dikkatle incelenmeli ve analiz edilmelidir (Tekinoğlu, 2022).

SONUÇ

Karahanlılar dönemi, Orta Asya'nın tarihinde önemli bir dönemdir ve hanedanın siyasi, askeri ve kültürel mirası bölgenin tarihini derinden etkilemiştir. Bu araştırma, Karahanlılar dönemindeki askeri yapılanma, stratejiler ve diplomasi gibi önemli konuları incelemiş ve hanedanın Orta Asya'daki etkisini anlamak için kapsamlı bir analiz sunmuştur. Karahanlılar'ın askeri yapılanması, hanedanın gücünü artırmak ve sınırlarını korumak için önemli bir araç olmuştur. Atlı birlikler üzerine kurulan askeri yapılanma, hanedanın hızlı ve etkili bir şekilde hareket etmesini sağlamış ve düşman saldırılarına karşı direnme kabiliyetini artırmıştır. Aynı zamanda, diplomasi ve ittifaklar da Karahanlılar'ın siyasi otoritesini korumak ve genişletmek için kritik bir rol oynamıştır. Hanedan, komşu Türk hanedanlarıyla ve İslam dünyasıyla diplomatik ilişkiler kurarak bölgedeki siyasi dengeyi sağlamış ve güçlerini artırmıştır.

Karahanlılar dönemindeki askeri teknoloji ve donanım, hanedanın savaş stratejilerini belirlemede ve güçlerini artırmada önemli bir rol oynamıştır. Yaylı oklar, kılıçlar, zırhlar ve diğer geleneksel Türk silahları, Karahanlıların savaşta etkili olmalarını sağlamış ve bölgedeki siyasi otoritelerini korumalarına yardımcı

olmuştur. Aynı zamanda, askeri örgütlenme yapısı ve liderlik, Karahanlılar'ın savaşta başarılı olmalarını ve topraklarını genişletmelerini sağlayarak hanedanın gücünü artırmıştır. Ancak, Karahanlılar dönemi bazen iç ve dış tehditlerle karşı karşıya kalmış ve siyasi istikrarlarını tehlikeye atmıştır. Diplomasi stratejileri bazen istenmeyen sonuçlar doğurmuş ve hanedanın siyasi dengesini zayıflatmıştır. Bu nedenle, Karahanlılar'ın dönemdeki siyasi, askeri ve diplomatik deneyimleri dikkatle incelenmeli ve gelecek kuşaklara aktarılmalıdır.

Bu bağlamda, Karahanlılar dönemi, Orta Asya'nın tarihinde önemli bir yere sahiptir ve hanedanın mirası günümüzde bile hala etkisini sürdürmektedir. Bu araştırma, Karahanlılar'ın siyasi, askeri ve diplomatik deneyimlerini anlamak ve değerlendirmek için önemli bir katkı sunmuştur. Gelecek çalışmalar, Karahanlılar'ın mirasını daha derinlemesine anlamak ve Orta Asya'nın tarihini daha iyi kavramak için bu araştırmanın sonuçlarına dayanarak yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

1. Abdulaziz Salim, E. A. (2012). Hindistan'daki Memlükler Sultanlığı Devleti ve Mısır'daki Memlükler Sultanlığı Devleti Arasında - Karşılaştırılmalı Bir İnceleme. *Tarih Dergisi*, 0(44).
2. Aksu, A.(2001), Karahanlılar ve İslam'ın Yayılmasındaki Katkıları, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 281 – 310.
3. Aksu, G., & Topsakal, İ. (2017). Gazneli Sultan Mahmud ile Karahanlı İlig Han'ın Horasan Mücadelesi. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 117(231), 115-126.
4. Erden, Z. (2023). Karahanlı Türkçesi Dönemi Eserlerinde 'Ulaştırma' ve 'İletişim' Söz Varlığı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 262-283.
5. Genç, R.(2002), Karahanlı Devlet Teşkilatı, TTK.
6. Güner Ö.E.,(2021), Türklerin farklı dinleri benimsemelerinin değerlendirilmesi: Uygurlar, Hazarlar, İtil Bulgarları ve Karahanlılar örnekleri, İstanbul Medeniyet Üniversitesi.
7. Güner, G. (2016). Karahanlı Türkçesinde Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 2(2), 81-130.
8. Hunkan, Ö. S. (2017). Türk Hakanlığı (Karahanlı)'da Han Süsü: Evlatlık Ordusundan Komiteler ve Tegünlere Hakanlık Gulamları ve Hakan Oğulları. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 2, 121-173.
9. Hunkan, Ö.S.(2015),Batı Türk Hakanlığı(Batı Karahanlılar)'nın Kurucusu Meselesi, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 10, Temmuz 2015, s. 81-96
10. İrice, B,(2016),Karahanlılar dönemi edebî eserlerinde "ilim" kavramının anlam ve tematik incelenmesi, Dicle Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
11. Kalsın, ř. (2023). Karahanlı ve Harezmi Türkçesi Metinlerinde Boyut Sıfatlarının Dağılımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 396-410.
12. Karıev, A. (2018). Karahanlılar Devrinde Yetişmiş Orta Asya Fukahası ve Onların İdaredeki Yeri. *Mizanü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi*, (6), 125-138.
13. Kırdıralı, D., & Babayar, G. (2016). Taraz'da Bulunan Son Karahanlı Hükümdarlarından Birine Ait Mezar Anıtı. *Gazi Türkiyat*, 18, 19-41.
14. Koçak Macun, B. & Kurtlu, Y. (2018). Kutadgu Bilig'e Göre Yönetici ve Nitelikleri, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (28), 60-96.
15. Molotova, E. & Maximova, S. (2017). Karahanlılar ve Selçukluların Orta Asya Tarihindeki Yeri, Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi, (9), 52-59.
16. Özkeçeci, İ. (2016). İlk Dönem Hâkânî (Karahanlı) Camilerindeki Bazı Tuğla Süsleme Unsurları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 721-738.
17. Pekolçay, N. (1967). Karahanlılar Devrinde İslami Eserler. *İslam Medeniyeti Dergisi*, 1(3), 33-34.
18. Polat, S. (2015). Karahanlı Devleti'nde Eğitim Faaliyetleri. *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 42-52.

19. Tekinoğlu, H.(2022), İlk Müslüman Türk Devleti Karahanlılar, Kamer Yayınları.
20. Toprak, F. (2018). Karahanlı Türkçesinde Çıça ve Tutaşı Sözcükleri Üzerine. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 3-12.
21. Tosun, N.(2019), Karahanlı Dönemi edebî eserlerinde İslamî unsurlar, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
22. Üstüner, A., Erdoğan, İ., & Deniz, S. (2020). Karahanlı Dönemi Eserlerinde Esmâ-i Hüsnânın Türkçe Karşılıkları. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 50, 23-46.
23. Üşenmez, E. (2014). Karahanlı Türkçesi Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(1), 247-253.
24. Zengin, A. (2016). Karahanlı Türkçesinde İyelik Ekli Kısaltma Grupları Üzerine. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 52(52), 127-145.
25. Zengin, A. (2021). Karahanlı Türkçesi Metinlerinde Kadınlarla İlgili Kelime ve Kalıp İfadeler. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(2), 763-786.

(49)

Mert ZENGİN⁶⁰²

**MÜZİĞİN META DEĞERİNİN BELİRLENMESİNDE ÜRETİCİ-ENDÜSTRİ-İZLERKİTLE
TUTUMU: TÜRKİYE'DE TELİF HAKLARI
PRODUCER-INDUSTRY-CITIZENSHIP IN DETERMINING THE COMMODITY VALUE OF
MUSIC: COPYRIGHT IN TURKEY**

ÖZ

Müzik eserlerinin kamuya açık hale getirilmesi ve böylece kültürel varlıklara dönüştürülmesi amacıyla müzik yaratıcılarının emeğinin telif hakkıyla korunmasının tarihi 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu süreç, müzik yaratıcıları/müzisyenler ve toplum arasındaki etkileşimin doğrudan bir sonucu olmaktan ziyade, özellikle Avrupa'da kapitalizmin gelişmesi ve yayıncılık endüstrisinin yükselişiyile birlikte, temelde 'yatırımcının' kârına dayalı bir sistem içinde ortaya çıkmıştır. Bu çalışma boyunca, toplum ve müzik yaratıcıları/müzisyenler arasındaki etkileşimin 'endüstri' tarafından karlılığı korumak için nasıl yönlendirildiğini, ancak aynı zamanda her yeni teknolojik değişim ve gelişmenin mücadeleyi yeni biçimlerde nasıl yeniden şekillendirdiğini göreceğiz. Makalede ayrıca, devlet yasaları ve piyasa koşulları bağlamında hem endüstrinin çıkarlarını hem de müzik yaratıcılarının haklarını korumaya çalışan sivil toplum hareketleri olarak 'müzik meslek birlikleri'nin ortaya çıkışı tartışılacak ve telif hakları yasasının Batı'dan Osmanlı İmparatorluğu'na ve ardından Cumhuriyet dönemine kadar geçirdiği evreler incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eser sahipliği, fikri mülkiyet, internet, müzik endüstrisi, sanal medya, sanat, telif hakkı.

ABSTRACT

The history of copyrighting the labor of music creators in order to make music creations accessible to the public and thus transform them into cultural assets dates back to the 19th century. This process is not a direct result of the interaction between music creators/musicians and society, but rather emerged with the development of capitalism, especially in Europe, and the rise of the publishing industry, within a system primarily based on the profit of the 'investor.' Through the course of this study, we will see how the interaction between society and music creators/musicians has been directed by the 'industry' to protect profitability, but also how each new technological change and development has reshaped the struggle in new forms. Additionally, the article will discuss the emergence of 'music professional associations' as civil society movements that strive to protect the interests of both the industry and the rights of music creators in the context of state laws and market conditions, and examine the phases copyright law has gone through from the West to the Ottoman Empire and then to the Republic era.

Keywords: Copyright, intellectual property, internet, music industry, virtual media, art, copyright.

⁶⁰² Dokuz Eylül Üniversitesi, Müzik Bilimleri Bölümü, Yüksek Lisans (Tez Dönemi); zenomert@hotmail.com; ORCID: 0009-0009-0783-1089

GİRİŞ

Geçmişten günümüze müziğin sanat ve meta değerinin şekillenmesinde ve belirlenmesinde etkin olan unsurların (müzisyen/eser sahibi, endüstri, izlerkitle) sosyal, ekonomik ve teknolojik değişim süreçlerinde, ilgili kavramlar ve tarihsel süreçler çerçevesinde yaşadıkları değişimi anlamak üzere yürütülen çalışmada öncelikli hedef; matbaanın icadından internet teknolojisine yaratıcılığın ve toplumsal etkileşimin, müzisyenin yaratı süreci ve eserin alenileştirilmesinde kullanılan yöntem ve değişen davranışlarıyla olan ilişkisini; izlerkitlenin müzik dinleme ve kullanma pratiklerindeki farklılıkların ele alınması bir yanda, buna karşı endüstrinin verdiği tepkiyi, teliflendirme denetimi konusunda aracı, hukuksal denetçi konumundaki meslek birliklerinin rolünün temsiliyetini incelemektir. Kağıt nota basım yayımından basılı eserlerin icra süreçlerindeki ilk teliflendirme biçimlerine, Tv/Radyo yayıncılığında fonogramın icadı ve sonrasında plak, kaset basımı yoluyla müziğin daha geniş kitlelere yönelik olarak 'satılabilir' hale gelmesine; bilgisayar teknolojisinin ortaya çıkışı sonrası dijital baskının doğuşu, CD ve Mp3 teknolojisi devamında internet ve sosyal medya etkileşiminin kitlelerin kendi beğeni, istek ve iradelerine dayalı olarak müziğe ulaşabilir hale geldiği; müzisyen/eser sahiplerinin ise aynı şekilde her hangi bir sektöre, plak şirketine bağlı kalmaksızın müziğini alenileştirebildiği bir dönüşümü görüyoruz. 'Karşı' tarafta ise basım-yayım-yayın sektörünün varlığını ve "müzik endüstrisi" şeklinde nitelendirebileceğimiz devasa yapının, karlılığını korumak üzere giriştiği yerel-uluslararası hukuksal mücadeleyi ve eser sahipleri, müzisyen ve icracılar üzerinde kurduğu (ya da kurmaya çalıştığı) hegemonyayı anlamaya çalışacağız.

Öncelikle belirtmek gerekirse, uluslararası ve yerel anlamda müzik ürün/eserlerinin teliflendirilmesi sadece müzik üretimi bağlamında eser sahipleri için bir gelir değil, aynı zamanda bir kültürel miras olarak müzik yaratısının kayıt altına alınması ve aktarılması açısından da değerli kabul edilmektedir. Anonim dönemden farklı olarak, sayısız şekilde üretilen müziklerin kayıt altına alınmasından kasıt, müziğin üretim hakkının değerini belirlemenin yanı sıra etkileşimi artıracak şekilde bütün ya da parçalarının dolaşıma girmesinin denetlenmesi kolektif bir müzik kültürü/bilinci yaratılması açısından önemlidir. Üretilen bir müzik (ve hatta müziğin belirli bölümleri yanı sıra sözleri), üreticisi, kayıt/basım ve dağıtım sektörü ve son olarak dinleyicisi veya kullanıcısı açısından ne ifade etmektedir? Arz-talep döngüsünde tüketimin yoğunluğu ve tekrar eden sanat (müzik) ögesinin erişimi, tüketimi sayısal olduğu kadar bunun sanal ortamdaki sahne performansına kadar yaptığı etki yanında reklam-sponsor desteğini de etkilemektedir. Bunun kaçınılmaz sonucu bir müzik eserinin (hatta müzik eserini oluşturan parçaların; sözleriyle birlikte alt yapı, 'bridge' ya da 'intro' gibi unsurların) telif değerini kapsamaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve yaygınlaşmasının internet ortamında alenileştirme (paylaşım ya da satış), dinleme, kullanma, cover (yeniden icra) alanlarına kadar ve sonrasında geçirdiği evrelerin tamamında müzik eserinin üreticisi yarattığı eserin maddi/manevi değerinin kaçınılmaz olarak doğrudan muhatabıdır. Bu açıdan sadece dinleyici izler/kitle açısından değil; aynı zamanda bir eserden para kazanan endüstri ya da eseri yeniden yorumlayıp (cover) yayınlayan ve para kazanan kişi ya da ticari kuruluşlar piyasa bağlamında "komşu" kullanıcı; yarar sağlayıcı ya da tüketici konumdadır. Aynı zamanda ister bir mekanda, ister bir mağazada ya da restoranda satış/pazarlama/servis anında işin kendisini, potansiyel ve etkisini güçlendirmek, pekiştirmek anlamında 'itibar' artırmaya dönük olarak çalınan ya da yapılan müzik yayını ticari açıdan bir değer oluşturmaktadır ve karşılığı telif sahibine sahibine ödenmelidir.

15. Yy 'da matbaanın icadıyla yazılı eserler üzerinden başlayan teliflendirme, 19.yy itibari ile müzik alanında da kendisini göstermeye başlamış; ancak müzik tüketiminin diğer sanat eserlerine göre gösterdiği yaygınlık, telif denetiminin sağlanmasında çok daha zorlu ve karmaşık bir yoldan geçilmesiyle günümüze kadar gelmiştir. Telif haklarının denetimi ve korunması aynı zamanda bir hukuksal çerçeveye sahip olması açısından kamusal bir sürece gereksinim duymaktadır. Öncelikle ulusal/yerel düzeyde yasaların çıkarılması, anonim eserlerden sahipli eserlerin icrasına kadar ticari sınırların belirlenmesi, buna uygun denetleyici resmi/yarı resmi kuruluşların veya sistem tarafından muhatap alınan sivil toplum örgütlerinin kurulması ve düzenli takibinin yapılması gerekmektedir. Uluslararası ve yerel telif hakları koruması, gerek fikir ve sanat eserlerinde (telif), gerek yeni teknolojik ürünler, yöntem, araç, gereç ve materyaller açısından (patent), gerekse coğrafi işaret ve değerler bağlamında değer oluşturmaya, üretimin desteklenmesi ve sürdürülebilirliği açısından gerekli maddi destek olanağının yaratılması için önemlidir. Müzik açısından değerlendirildiğinde

bu durum, gelişen teknolojik imkanlarla birlikte yerel/uluslararası dolaşımının, etkileşimlerinin kültürel/müziksel evrimsel gelişmeye etkisi bir yanda daha iyi örneklerin, tür ve biçimlerin ortaya çıkması açısından da değerlidir. Bu açıdan yerel ve uluslararası telif koruması belirli anlamlarda birbirleriyle yasa çerçevesinde çakışmalar dahi önemli bir etkileşimi kendi içerisinde de taşımaktadır. Gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında bilimsel-teknolojik-kültürel ve sanatsal alışverişin iki yönlü olarak denetlenmesi ve eser sahiplerinin haklarının her anlamda korunması gerekmektedir. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerde kültürel değerlerin, anonim eserlerin seslendirme ve cover biçimlerinin uluslararası dolaşıma girmesi açısından da kaçınılmaz bir destektir. Radyo, televizyon ve internet teknolojisinin sağladığı sınırsız dolaşım, karışıklık olarak uluslararası sistemde birbirini etkileyen telif gereksinimleri ve yasal etkileşimler doğurmaktadır.

Müzik Alanında Telif Haklarının Tarihsel Gelişimi

Müzik tarihi veya antropolojisiyle ilgilenen herkesin bildiği anlatıya göre 19.Avrupası'nda, Fransız besteci Claude Debussy'nin yemek yediği bir müzikli restoranda canlı olarak dinlediği kendi bestesinin, her hangi bir ücret bedeli ödenmeden icra edilmesi nedeniyle girdiği tartışma ve mahkeme süreci telif haklarının başlangıç evresini oluşturuyor. Debussy örneğine göre daha az bilinen bir örnek ise, birlikte müzikli skeçler yazan komedi yazarları Paul Henrion ile Victor Parizot ve şarkı yazarı Émile Bourget'in deneyimidir:

"1848 yılında şarkı yazarı Émile Bourget ve komedi yazarları Paul Henrion ile Victor Parizot, Fransa'da bir kafede bir gösteriyi izlerken Bourget'ye ait bir şarkının ve diğer iki yazara ait bir skecin kendi izinleri olmadan icra edildiğine tanık oldular. Gösteri sona erdiğinde hesabı ödemeyi reddeden ve telif haklarını talep eden bu kişilerin söz konusu talepleri kabul edilmeyince olay mahkemeye taşındı. Yayıncı Jules Colombier tarafından finanse edilen üç eser sahibi, 1791 tarihli eser sahiplerine ilişkin yasanın kendi eserlerine de uygulanmasını talep etti. 3 Ağustos 1848 günü mahkeme onları haklı bulup, 26 Mart 1849'da karar temyiz mahkemesi tarafından da onaylanınca dünya tarihinde ilk kez popüler müzik, korunması gereken eser olarak kabul edilmiş oldu; temsil hakları da bu koruma kapsamı içerisindeydi." (Attali, 2005: 102).

Müziğin, şekillendiği ya da icra edildiği toplumun bütün yaşamına nüfuz etmiş özelliği (inanç ritüeli, evlilik, cenaze, yas, oyun, ninni vb.), onun kültürel bir varlık olarak çok daha fazla benimsenmesine, dolayısıyla kolay erişime açık olmasına neden olmaktadır. Bu sebeptendir ki; müziğin teliflendirilme sürecinin otaya çıkışı yukarıdaki örneklerde de gösterildiği üzere 19. Yüzyılı bulur. 15. Yy 'da matbaanın ortaya çıkışı sonrası başlayan ilk teliflendirme yazılı eserlerde kendisini gösterir. Bu aynı zamanda karşımıza alandaki ilk ticari yapılar olarak matbaa-yayınevlerini çıkarmaktadır. "Geç Ortaçağ" olarak da adlandırılan bu dönemde, ilk çağlardaki mülkiyet hakkına benzer (daha doğrusu devamı denilebilecek) bir tutum söz konusudur. Roma dönemine kadar uzanan düşünce ve esasa göre bir fikir ve sanat eseri, üzerine işlendiği maddi varlığa aittir. "Roma hukukuna göre... usus (kullanma hakkı), fructus (yararlanma hakkı) ve abusus'tur (tasarruf etme ve kötüye kullanma hakkı). Roma hukukunda mülkiyet "mutlak" bir hak niteliği taşır ve malikin yetkileri her yönden hemen hemen sınırsız sayılır. Kamulaştırma yoluyla devletin mülkiyet hakkına karışması da kuraldan ziyade istisnadır" (Güriz, 1969: 32). Matbaanın ortaya çıkışı sonrasında da ilk çağ hukuku ve anlayışı geçerli olmak üzere hak, eserin yaratıcısından önce eseri basan; dolayısıyla eserin yer aldığı metanın sahibi olan ticari girişimin kendisine aittir. Tartışmasız insan emeğinin bir meta sermayeye dönüştürülmesine dayalı ticari özel mülkiyet toplumsallığının önemli bir yatırım gereci olarak basılı kitaplar telif hakları olgusunun da ilk örneğini oluşturur. Yazılı eserlerin, hak sahibi konumundaki matbaalardan bağımsız ve usulsüz olarak basım, çoğaltıma girmesini önlemek üzere gerekli yasal düzenlemeler de ilk bu dönemde yapılmıştır. Bu yönüyle fikri mülkiyetin başlangıcı olarak yazılı eserlerin ve sonraki yüz yıllarda bütün kültürel sanatsal yaratıların bir basım yayım nesnesiyle kamu malına dönüştürülmesi sağlanmış, öncelikle basım yayın sektörünün ticari çıkarları korunmaya alınmıştır. Bu kendi içinde en az diğer meta ürünlerde olduğu kadar dolaşım ve kar demektir; yüzyıllar içerisinde teliflendirme yaratıcı için olduğu kadar dolaşıma girmesini sağlayan kültür endüstrisi açısından da sürekli olarak önemli hale gelmiştir.

Matbaaların ticari kazanımı üzerine kurulu olan teliflendirme sisteminde, başlangıçta her hangi bir yasal güvenceye sahip olmaksızın sadece yayın evi sahibinin inisiyatifine kalmış olarak eser sahibine ödeme yapılmaktayken ilk kez 1486 yılında Sabellicus adlı yazarın “Venedik Taciri” isimli kitabına verilen eserden pay alma hakkı ile yazar lehine ilk değişim gerçekleşir. 16. yy itibarı ile yaygınlık kazanan eser sahiplerine yönelik telif haklarını günümüzdeki biçimine en yakın haliyle korumaya alan ilk kanun ise, bu alanda öncü olarak kabul edilen ve 1709'da İngiliz Parlamentosu'nda kabul edilen "Kraliçe Anne Kanunu"dur (The Statute of Anne). "Kraliçe Anne Kanunu, Birleşik Krallık Parlamentosunun bir kanunudur. Bu kanun özel bir kurum yerine, hükümet ve mahkemeler tarafından eser sahibine telif hakkı sağlamak için düzenlenen ilk kanundur" (Hirsch, 1948: 25). İngiltere'de 1710 yılı itibarı ile uygulamaya konulan yasayı 1791 tarihli Fransızların telif hükümlerini içeren kanunu takip eder. 1789 Fransız Devrimi'ne dayandığı varsayılan telif yasaları daha sonra diğer Avrupa ülkelerinin yanı sıra ABD'ne ulaşır. Avrupa ve ABD'den bütün uluslararası alana yayılmış bulunan telif hakları kanun ve uygulamalarının çeşitli farklılıklarıyla birlikte kökenini oluşturan Status Anne, aynı zamanda 17. Yy. itibarı ile Avrupa merkezli olarak yükselen ve sosyo-ekonomik ve teknolojik diğer gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni pazarların yarattığı liberalizm dalgasının sanat-kültür alanındaki ilk yansımasıdır. Dolayısıyla yukarıda belirtildiği üzere fikir ve sanat eserleri açısından bakıldığında amaç eser sahibinin çıkarlarını korumaktan ötede, gelişmekte olan matbaa ve yayınevleri pazarının çıkarının korunmasıdır. Örneğin; İngiltere'de Stationers isimli matbaa-basım şirketi telif hakları koruması talebi aslında yukarıda bahsettiğimiz Kraliçe ANNE (Act Anne) Kanunu'nun çıkış gerekçelerinden en önemlisidir:

"11 Ocak 1709'da, Basılı kitapları ile ilgili hakları, belirtilen zaman süresince, yazarlarına veya sahiplerine vererek öğrenmeyi teşvik etmek amacı ile Avam Kamarası'na bir kanun tasarısı verildi. Bu tasarı daha sonraları KRALİÇE ANNE'in adı ile anılan 10.4.1710 tarihli kanun haline geldi (Act Anne). Bu modern anlamda telif haklarını getiren ve yayımlanmış bir eserin korunmaya hakkı olduğunu kabul eden ilk kanundu. İngiliz hiciv sanatçısı Hogart resimlerinin kopya edilip çalınması dolayısıyla sanatçıların, dizayncıların ve ressamların korunması ile ilgili başarılı bir harekete öncülük etti. Neticede 1735'te HAKKAKLAR KANUNU kabul edildi" (Kızılkaya, 2004: 5). Buna göre 1735 Hakkaklar Kanunu ile birlikte bütün yazılı/basılı eserlere koruma sağlanmışken müzik eserleri hala korumasız ve telif haklarından mahrum durumdaydı. Devam eden süreçlerde telif hakları ve fikri mülkiyet konusunda çeşitli ilerlemeler kaydedilmiş ve bu uluslararası sözleşmelerle de güvence altına alınmaya çalışılmıştır. 1886 yılında 10 devletin katılımıyla başlayan Bern Sözleşmesi'ne sonraki yıllar içinde Osmanlı Devleti'nin de bulunduğu 112 ülke taraf olur. 1952 Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi. 1967 Stockholm Sözleşmesi, 1961 yılında imzalanan ve komşu hakların tanımıyla beraber, icracı sanatçılar, radyo yayıncıları ve fonogram vb. ses aktarımı alanında hizmet üretenlerin imal edenlerin haklarını korumak amacıyla güden Roma Sözleşmesi, 1971 Cenevre Sözleşmesi. 1974 “Uydu Yayınlarına Dair Brüksel Sözleşmesi”, 1975 “Televizyon Yayınlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”, 1993 “Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi” eser sahipleri ve komşu hakların korunmasına dair yapılan uluslar arası girişimlere örnektir. Gerek müzik ürünleri, gerekse diğer fikir ve sanat eserleri açısından buraya kadar yapılan bütün teliflendirme çalışmaları, analog sistemlere dayalı olarak yapılan yayınlar; yazılı matbaa-baskı eserlerden, radyo tv yayıncılığına, müzik ve seslendirme açısından fonogramın icadı sonrası plak, kaset ve bilgisayar temelli Compact Disc (CD) materyalleri üzerinden yapılan alenileştirme süreçlerine dayalı olarak ortaya çıkmıştır.

Sanat Yarattığı Olarak Müzik, Müzik Endüstrisi ve Mülkiyet

Yukarıda bahsedilen ve teliflendirme, eser sahiplerinin haklarının korunmasına dair Avrupa merkezli olarak ortaya konulan çabaların özünde, aslında Fransız İhtilali ve 19. Yüzyıl İngiliz Sanayi Devrimlerinin olduğunu söylemek yanlış olmaz. Sonuç olarak müzik özelinde konuşacak olursak, bir eserin kamuya açık hale getirilmesinde sermaye sahibinin; yani ilgili materyal üzerinden eseri basıp çoğaltacak konumdaki endüstrinin varlığı aynı zamanda o yaratının alenileştirilmesi noktasında kar ve ekonomik kazanım beklentisi içinde olan yapıyı da oluşturmaktadır. Müziğin aslında yukarıda belirtilen tarihlerden yani; endüstri ve sanayileşmenin ortaya çıktığı dönemden ya da daha önceki devlet, toplum yapılarından çok daha öncedir var olduğunu biliyoruz. ‘Müzik endüstrisinin yön verdiği günümüz müzik üretimi daha ziyade satış odaklı olsa

da, müzik kültürünün endüstrileşme öncesi çağlarında müzik, ticari nedenlerle değil sosyal ve ritüel gereklilikler kapsamında yapılmaktaydı (May, 2005)."Bu anlamda her hangi bir toplumda müzik, aslında doğadan elde edilmiş seslerle binlerce yılda şekillenmiş bir 'seslenme' biçimi olarak karşımıza çıkmıştır. Tamamen toplum ve içinde yer alan insanlara ait olan bu 'seslenme/seslendirme' biçimi nasıl bir kişiye özgü yaratı ve ücret karşılığı bağlamında ele alınabilirdi? İşte yine burada sanayi toplumları ve kapitalizmin yarattığı bireyselleşmeyi, sektörleşmeyi dolayısıyla müzik üretim ve icra alanı içinde yer alan insanların sosyo-ekonomik bağlarının değişimi olgusu devreye giriyor. Bunun kapitalizm öncesi dönemdeki haliyle, yüksek sınıfların; saray çevresi ya da aristokrasinin veya kilise/ruhban sınıf egemenliği etrafında himaye edilen müzisyen ve yaratılarının kutsanması, devamında kapitalizm evresinde ise geçmiş yaratılardan dönem eserlerine sanat etiketiyle yüceltilmesi yatmaktadır. "Tekniğin olanaklarıyla çoğaltım çağı, sanatı kült temelinden ayırdığında, sanatın özerk görünümü de sonsuz ortadan kalmış oldu. Sanatın böylece uğradığı işlevsel değişim ise çağın bakış açısının dışına taşı" (Benjamin, 2021 :61). Kolayca anlaşılacağı üzere feodalizm denilen toprak mülkiyetine ve kraliyet-impatorluk rejimlerine dayanan sistemden kapitalizm ve sanayileşmeye geçen süreçte müzik yaratısı bir "sanat" yapıtı olarak yüksek ölçekli değer ifade etmekte, teliflendirme süreçleri de bu geçmiş ve geleceğe dayalı ikili durumun çatışma ve uzlaşmasına dayanmaktadır. Dönem teknolojik ve sınıfsal, sosyo-ekonomik gelişmelerine paralel olarak yaşanan değişimlerin aslına bakıldığında, geçmişten günümüze devam eden kolektif aidiyet/mülkiyet ve bireysel/sınıfsal mülkiyet çatışmasının kültürel sanatsal üretimlerde de bir hegemonya mücadelesi olarak devam ettiğini görebiliriz. Sanatın her türünde olduğu gibi müziğin de diğerlerinden çok daha fazla ve yaygın olarak kullanılabilir, dinlenilebilir ve tabii ki satılabilir bir 'ürün' olması, aynı zamanda kültür endüstrisi açısından hem sanat eseri itibarının korunmasını hem de karlılık bağlamında meta değerinin sürdürülmesinin sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Müzik eserlerinin nota, kağıt kopya basımından ayrıcalıklı enstrümanların evlere taşınmasına, radyo tv yayıncılığından fonogram, plak, kaset, CD basımına ve MP3 sonrası dijital internet paylaşım teknolojisi ile hızlanan etkileşim, müzisyen, izlerkitle arasındaki kolektif mülkiyet/aidiyet ilişkisini sürekli olarak ve yeniden canlandırmış, bu durum müzik endüstrisini sürekli tetikte bırakmıştır.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Teknolojik Gelişmeler Eşliğinde Telif Haklarının Gelişimi

Fransız devrimlerinin Avrupa ve devamında Osmanlı'yı etkisi altına alması sonucu ortaya çıkan en önemli sonuçlarından birisi de telif haklarının kökeni olarak kabul edilebilecek 1850 tarihli Encümen-i Daniş Nizamnamesi'dir. İbrahim Müteferrika'nın coğrafya, tarih, fen bilimleri, askerlik, dil alanındaki yazınsal çalışmaların ücretlendirilmesi ile başlayan süreç, "Bir eserin herhangi bir şekilde yazarın fikri yaratımı sonucu bir ürün olarak değerlendirilen, basımı ve yayımı uygun görülen kitapların basımına ilişkin usul ve esasları içeren, Osmanlı Devleti'ne yazar hakkı ya da telif hakkı düşüncesini sokan ilk yasal metin olma özelliğini göstermektedir." (Turan, Yılmaz, 2014: 221). Başka ülkelerde yazılan kitap veya üretilmiş fikir ve sanat eserlerini çevirmeye ve Osmanlı sınırları içinde basmaya imkan tanımaya çalışan tüzük (nizamname), aynı zamanda eser sahibinin de hak ettiği ücreti almasını öngörmektedir. "Tüzüğün 1.Maddesi'nde, idari yapının kimler tarafından oluşturulacağı ve nasıl belirleneceği, 2. maddede üyelerin taşınması gereken özelliklerle ilgili kriterler, 3. maddede görev tanımı ve çerçevesi ve 4. maddede branş ve alanlarına göre yapılacak ödüllendirmeler yer almaktadır" (Turan, Yılmaz, 2014: 221). Devamında 1857 tarihli Telif Nizamnamesi ile özellikle yabancı eserlere yönelik olarak, 'basılan ilk eser tükenene kadar basım hakkının ilk matbaaya verilmesi' esası oluşturulur. Aynı zamanda eseri yazana da ömür boyu imtiyaz hakkı tanıyan bir düzenlemedir. 'Zilyet' niteliğindeki basım hakkı da bildirildiği miktar ile sınırlıdır ve üzerine çıkıldığı takdirde cezalandırma sağlanmaktadır. 'Yine, telif hakları ihlali fiilleri nedeniyle uygulanması öngörülen cezai yaptırımlar (müeyyideler), 1810 tarihli Fransız Ceza Kanun'undan çevrilmiş olan 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'nun 241'inci maddesinde 13 hüküm altına alınmıştır" (Turan, Yılmaz, 2014: 222). 1870, 1872 ve 1876 yılındaki ek düzenleme ve değişiklikler ile telif süreleri ve yasal korumaya yönelik çeşitli geliştirmeler yapılmıştır. Osmanlı sistemi içinde de gelişen piyasa ve sürekli gelişen teknoloji nedeniyle kontrol sağlamak her daim zorlaşmış ve uyum yasalarıyla adaptasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Temel olarak Avrupa ve ABD'de olduğu üzere, Osmanlı'daki geç serbest piyasa oluşumları, bu konudaki devlet etkisi, burjuvazinin geç

oluşumu gibi etkenler göz önüne alındığında öncelikle telif haklarının eser sahibinin korunması ve göreceli olarak düşünce ve ifade özgürlüğüne katkı sağlanması açısından önemlidir. Bu dönemler boyunca çıkarılan düzenlemeler daha çok tüzük (nizamname) olarak görülürken, 1910 tarihli 'Hakk-ı Telif Kanunu' ilk gerçek yasal düzenleme olarak görünmelidir ve cumhuriyet sonrası 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (FSEK 1957) yürürlüğe girene kadar uygulanmaya devam etmiştir. Hakk-ı Telif Kanunu 42 maddeden oluşur ve 'Kanunun birinci maddesi ile ilk kez telif hakkı (hakk-ı telif) kavramının tanımı yapılmıştır. Bu kanunun sağlamış olduğu korumadan, kitaplardan başka, resim, heykel, plan, harita, mimari projeler, coğrafya ve topografyaya ait tasarımlar vb. gibi birçok eserin yararlanması öngörülmüştür. Yine, bu kanun ile eserlerin kayıt tescili öngörülmüş, devir ile ilgili hususlar, mahkeme süreçleri, bazı mali ve manevi haklar vs. gibi telif koruması sağlanmıştır." (Turan, Yılmaz, 2014: 223). Bu konuda önemli bir problem olarak aracı/denetçi kurum olarak meslek birliklerinin henüz ortaya çıkmamış olması kanun yeterli verimlilikte uygulanamamasına neden olmaktadır. Sonrasındaki siyasal gelişmeler, 1. Dünya Savaşı ve Cumhuriyetin kuruluş evrelerinde yaşanan zorluklarla birlikte düşünüldüğünde bu çok daha zorlu bir süreç olarak görünebilir. Nihayet 1952 FSEK ile yerel ve uluslararası çapta düzenlemelerle telif hukuku modern anlamda oluşturulmuştur. Sonuçta "Ön hazırlığı Prof. Hirsh'e verilen ve elli yılı aşkın süredir kullanılmakta olan yasanın başlangıçta Maarif Vekaletinin önerdiği dört esası gerçekleştirdiği düşünülmektedir. Bu dört esas: "Eser sahibine tanınan hakların korunması, kamunun yararlanmasının mümkün olduğu kadar sağlanması, etkin ve uygulama kabiliyeti olan müeyyideler ve hadisenin bünyesine uygun bir usul konulması ve Bern Sözleşmesine katıldığı takdirde hazırlanan kanunun, sözleşmenin hükümleri ile ahenkli olması"dır. (Ayiter, 1972'den aktaran Karlıdağ, 2010:220)

1983 yılına kadar değişmeden devam eden FSEK, değişen ortam ve gelişmekte olan müzik piyasasının etkisiyle 42 ve 43. maddede yapılan değişikliklerle sanat ve fikir eserleri alanında faaliyet gösterecek meslek birliklerinin açılması sağlanmış; böylece müzik eserlerinde teliflendirme açısından canlandırma sağlanmıştır. Telif hakları olgusunun zaten geç ulaştığı Osmanlı'da müzik yapıtlarının teliflendirilmesi, Avrupa ile benzer nedenlerle geç başlamış, 19. Yüzyıl sonları itibarı ile basılı kopyaların ve enstrüman satışının ortaya çıkmasıyla fiili olarak yürürlüğe girmiştir. Fonograf, gramofon ve plak teknolojisindeki gecikme yaygın müzik dinleme olgusunu belirli bir süre sadece canlı performanslarla sınırlı tutmuştur. "1900 yılı yazında The Gramophone Company'nin yaptığı kayıtlar, kayıtlı Türk müzik tarihinin başlangıcı sayılır. 1904 yılından itibaren piyasaya yeni giren yabancı şirketlerle birlikte rekabetçi özellik göstermiştir... İlk yerel kayıt şirketi Blumenthal Record and Talking Machine Co. kurulmuştur. İstanbul'da yaşayan ve bu şirketin sahibi olan Blumenthal kardeşler Odeon Plaklarının İstanbul'daki temsilciliğini almışlar ve çeşitli müzisyenlerle sözleşmeler yapmışlardır. Sözleşmelerde müzisyenlerin başka şirketlerle plak yapmaları önlenmeye çalışılmıştır." (Karlıdağ, 2010: 185).1926 yılı itibarı ile Türkiye piyasasına giren Columbia şirketi yanı sıra The Gramophone Company'nin Türkiye kolu Gramofon Türk, yerelde müzik alanındaki ilk büyük endüstriyel yapıları oluşturmaktadır. "Columbia ile The Gramophone Company birleşerek Electrical and Musical Industries'i (EMI) kurmuşlar, 1931'de Yeşilköy'deki plak fabrikasını da satın alarak Türkiye müzik piyasası üzerinde otuz yıllık tekelleci hâkimiyetlerine başlamışlardır" (Karlıdağ, 2010: 186).

1950'ler ve sonrasında hızlanan değişim ve plak şirketlerinin yarattığı ortamda telif problemi, müzik yaratıcılığı ve icracılık açısından sadece canlı performanslardan gelir elde edilebilen bir noktada devam etmektedir. Müzik üretimi çok farklı çevrelerde ve çok farklı çeşitliliklerle üretilirken, bunların kayıt altına alınıp teliflendirilmesi açısından yeterli koruma hala sağlanamamıştır. Özellikle Tv, radyo yayıncılığında müzisyen ve eser sahiplerine hak ettikleri telif ücretleri ödenmemektedir. Hatta mevcut sektör ilişkileri çerçevesinde böyle bir bilinç dahi yoktur denebilir. Süreç boyunca gramofon teknolojisi yerini çok daha kolayca üretimi yapılabilen taş plaklara ve sonrasında 45'lik ve 33'lük olarak üretilen vinil plaklara bırakır. "1962 yılında İsmail Şençalar isimli bir girişimci evinin bodrum katında düşük bir sermaye ile plak üretimi yapmaya başlar... 1964 yılında İzzet Şefizade isimli bir işadamı büyük ve modern bir 45'lik plak fabrikası kurar ve bu küçük şirketlerin kayıtlarını çoğaltmaya başlar. Bu küçük şirketler EMI gibi piyasaya hâkim konumdaki şirketlerin de kayıtlarını çoğaltmaktadır. Böylece Türkiye "fizikî korsanlık" olgusuyla tanışmış olur; ancak bununla ilgili herhangi bir yasal düzenleme olmadığı için bu eylemler yasa dışı sayılmaz"

(Karlıdağ, 2010: 189). 1970'ler ve sonrasında Türkiye müzik sektöründe hakim duruma gelen aranjmanlılar, arabesk ve Anadolu rock akımı ile müzikal anlamda büyük bir hareketlilik sağlanırken diğer taraftan EMI firmasının çekilmesiyle birlikte bir çok küçük yerli şirket piyasayı kontrol altında tutmaktadır. Bu bir anlamda doğal yollardan tekeli yapının kırılması anlamına gelmektedir, yukarıda bahsettiğimiz kolektif aidiyet/mülkiyet ilişkisinin tersini değil kendisini doğrulayacak nitelikte bir olgu olarak görülmelidir. Türkiye'nin kapitalistleşmesindeki çarpıklık ve az gelişmişlik, toplumsal kültürel ilişkileri ve çeşitliliği bir şekilde devam ettirmiş ve sonuçta kazanan büyük tekeller değil yerel ölçekli küçük kayıt işletmeleri olmuştur. Türkiye'de müzik sektörü, Batıdan farklı olarak yerel kültürel ilişkilerin yanı sıra yatay bir sektörel gelişme çerçevesinde daha çok ticari özellik kazanmış ancak bütün bu dönemlerde albüm satışları dışında doğrudan eser sahiplerine yönelik bir teliflendirme olgusu henüz gündeme gelmemiştir. Özellikle radyo ve televizyon tekelinin devlet ve TRT elinde olduğu yıllar sonrasında nihayet İlk kez 2936 sayılı Kanunla 1983 yılında değişikliğe gidilen 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu, sırasıyla, 1995, 2001, 2004, 2005, 2007, 2008 yıllarında ve 29/02/2012 tarihinde 6279 sayılı yasa ile Ek Madde 5 ve Ek Madde 10'da değişiklik yapılmak suretiyle son halini almıştır. Böylece ilk kez gerçek anlamda bir teliflendirme gündeme gelmiş, radyo ve televizyonların yanı sıra eser/şarkı sahiplerinin telif hakları koruma altına alınmıştır.

1990 yılında özel radyo ve TV'lerin serbest bırakılması ve 1993 yılında ilk defa özel kanalların ortaya çıkışıyla telif hakları serbest piyasa evresine ulaşmış olur. Burada söz konusu olan sadece özel TV kanallarında yapılan müzik yayınları değil, MTV başta olmak üzere sadece müzik yayını yapan TV kanalları veya özel FM radyoların yayın hayatına geçmesidir. Bu, müzik yayıncılığında kaset CD satışlarına değin çok geniş yelpazede etki yapan; müziği bütün türleri ve etkileşimleriyle bir pazar haline getiren bir durumdur. "Genel yayın yapan televizyonların "müzik-eğlence" programları yanında, yalnızca müzik yayını yapan kanalların da ortaya çıkması ve müziğin sürekli ve tek yönlü bir şekilde ücretsiz olarak kitlelerle paylaşılması başlangıçta kayıtlı müzik ürünü satışlarını olumsuz etkilemiş gibi görünse de, bunların tanıtıcı etkisi kısa bir süre sonra satışların artmasını sağlamıştır" (Çelikcan, 1996: 106).

Meslek Birliklerinin Ortaya Çıkışı

1983 yılında yapılan FSEK değişikliğinin ana amaçlarından birisi de Batı standartlarını karşılayacak şekilde telif haklarına dair meslek birliklerinin ortaya çıkmasını sağlamaktır. "Yasadaki değişikliğin kabulüyle birlikte Türkiye İlim ve Edebiyat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (İLESAM), Türkiye Müzik Eserleri Sahipleri Meslek Birliği (MESAM), Türkiye Güzel Sanat Eseri Sahipleri Meslek Birliği (GESAM) ve Türkiye Sinema Eseri Sahipleri Meslek Birliği (SE-SAM) kurulmuş ve radyo ve televizyon yayınları ile ilgili telif ödemeleri Bakanlar Kurulu tarafından da onaylanan bir tarife üzerinden yapılmaya başlanmıştır" (Karlıdağ, 2010: 166). Konumuzla bağlantılı olarak müzik alanında ilk meslek birliği, 'Türkiye Müzik Eserleri Sahipleri Meslek Birliği' açık adıyla (MESAM), 1987 yılında Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle birlikte ortaya çıkar. FSEK 1 Nisan 1999 tarihli 42. madde değişikliğiyle birlikte birden fazla müzik meslek birliğinin alanda faaliyet göstermesine izin verilmiş ve bir tüzüğe bağlanmıştır. Aynı yıl içerisinde kurulan ikinci müzik meslek birliği ise Müzik Eserleri Sahipleri Grubu (MSG) olur. Birden fazla meslek birliğinin ortaya çıkışının olumsuz etkileri burada görünmeye başlar. Yayıncı kuruluşlar daha düşük ücretler ödemek için birlikler arası rekabetten faydalanmak istemektedir. 'Bağlantı Hak Sahibi Fonogram Yapımcıları Meslek Birliği' (MÜ-YAP) "Komşu haklar" olarak da tanımlanan; eser sahiplerinden ziyade eserlerin aranjman, prodüksiyon, basım ve dağıtımını üzerine iş üstlenen yapımcı firmaların haklarını koruyan meslek birliğidir. Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle kurulmuş ve 2000 yılı itibarıyla Kültür Bakanlığı bünyesinde tüzel bir kişilik kazanmıştır. 2001 yılı Bakanlar Kurulu kararı ile de Uluslararası Fonogram Endüstrisi Birliği (IFPI)'nin Türkiye Milli Grubu olarak tescillenmiştir. MÜ-YAP tüzel kişiliğe sahip şirketlerin üyeliğiyle oluşmuş bir meslek birliğidir. Fonogram ve icracılar birliği gibi şaşalı bir isimle kurulmuş bulunan ve aslında müzisyen ve eser sahibinin bütün kamusal haklarını elinde bulunduran kişi ve aracı kuruluşlardan büyük plak şirketlerine kadar 'iş verenin' ya da piyasayı elinde bulunduran sektörel yapının karlılığını korumak üzere ortaya çıkmış organizasyondur. "MÜ-YAP, müzik eserlerini her türlü izinleri alarak ve bedellerini ödeyerek, icra ve temsili sonucunda, plak, kaset, CD vb. ses taşıyıcılarına tespitini yaparak, sadece bedeli karşılığı dinleyiciye

ulaştırmak amacıyla piyasaya sunan müzik yapımcılarının haklarını korumakta; onları temsil etmektedir... Bu hakların başkaları tarafından her türlü kullanımı, hak sahipleri veya bağlı oldukları meslek birlikleri tarafından verilecek yazılı izne bağlıdır.' (Kızılkaya, 2004:33). Özellikle MÜ-YAP açısından bakıldığında kullanılan 'korsanlık, korsanla mücadele' ya da müzik yaratıcılığının desteklenmesi, teşvik edilmesi gibi söylemler, aslında yüzyıllardır müzik yaratıcısı ile ilgili toplum arasındaki ilişkilerde süregelen doğallığı, şirketlerin ve aracı kurumların lehine ticarileşmeyi örtmek üzere bir manipülasyon olarak görülebilir. Bir müziğe erişmek, dinlemek, ne kadar korsanlık ile açıklanabilir ya da müzik izlerkitlesi, bir hayran (fun) topluluğu müzik yaratıcılığının gelişimini nasıl engelleyebilir? Öncelikle sadece konuyu sadece CD, albüm satışlarına indirgemiş olan müzik şirketleri, konserler ve diğer canlı performansları ve hatta piyasada tanınmamış müzik eserlerinin kitlelere ulaşması açısından, her türlü ticari alan dışı iletim ve paylaşımı; yani piyasa toplamını oluşturan bütün müziksel etkinlikleri basılı albüm satışlarına indirgeyerek bir piyasa-baskı oluşturmaya çalışmaktadır.

"Müzik şirketlerinin yasalarca belirlenmiş haklarının takibi, tahsili ve dağıtımını üstlenen kuruluş, Türkiye müzik endüstrisindeki yapımcı şirketlerin %80'ini, Türkiye'de fonogram üzerinde yayımlanmış bulunan yabancı kaynaklı eserler üzerindeki şirket haklarının ise tamamını temsil eder. Doğrudan sermaye sahiplerine bağlı olduğu için Türkiye'de yasal düzenlemelerin oluşturulması ve ayrıca yargı kararları üzerinde de en büyük etkiye sahip kuruluş MÜ-YAP'tır. Doğal olarak da bu düzenleme ve kararların, müzik endüstrisinde iş yapan şirketlerin çıkarlarını maksimize etmek amacıyla yapılması ve alınmasında çok önemli bir yönlendirici etkiye sahiptir. MÜ-YAP'la aynı alanda faaliyet gösteren MÜYA-BİR Unkapanı'ndaki genelde küçük ve orta ölçekli 40 kadar yapımcı/plak şirketi tarafından 2006 yılında, 53 üyeli MÜZİKBİR ise 2008 yılında kurulmuştur" (Darcan, 2012: 95).

MP3 ve Dijital İnternet Teknolojisi Sonrası Telif Hakları

1980'ler itibarı ile geliştirilmeye başlanan dijital ses formatları 1993 yılında MP3 (MPEG Audio Layer III) olarak, ses kayıtlarının en az kayıpla sıkıştırılmasını sağlayan teknolojiyle piyasaya sunuldu. Günümüz itibarı ile sosyal medya ve diğer müzik dijital paylaşım platformlarında halen en yaygın şekilde kullanılan MP3 teknolojisi, CD teknolojisinin devamında yine korsan müzik basım ve dağıtımının en önemli unsurlarından birisine dönüştü. Gerek dünyada gerekse Türkiye'de müzik şirketlerinin doğrudan hedefi konumundaki MP3 teknolojisine karşı ilk olarak, "ABD'de telif hakkına konu olan eserlerin korunması hakkında kayıt şirketlerini temsil eden Amerika Kayıt Endüstrisi Birliği (Recording Industry Association of America, RIAA) 1999 yılında ilk MP3 çalıcılardan biri olan Rio'yu üreten Diamond Multimedia'ya karşı bir dava açtı (Bates, 2004: 242). " Bilgisayarların "dijital ses cihazları" olarak tanımlanamayacağına hükmeden mahkeme, bilgisayarlardan kopyalanan müziğin telif hakkı kapsamında değerlendirilmeyeceğini belirterek davayı düşürdü. Ancak daha önemlisi dava, MP3'lerin popülerleşmesine ve daha yaygın bir alanda kullanılmasına neden oldu. Burada yapılan en önemli vurgu: "Mahkeme, MP3 çalıcılara yapılan kopyalamanın tüketiciler tarafından ticari amaçlı olmayan, kendi özel kullanımları için olduğunu belirtti ve tüketicilerin bu hakka sahip olduğunu yineledi (Bates, 2004: 243)." Türkçe'ye 'adil kullanım hakkı' olarak çevrilen 'fair use' kavramı, bir sanat eserinin kişiler veya topluluklar arası ticari amaçlarla paylaşımının telif hakkı kapsamına girmeyeceğini ifade etmektedir. Mahkeme aynı zamanda adil kullanım hakkı ile birlikte bir kültürel yaratımın kamusal değerine de dikkat çekmiş ve bu alanda müzik şirketleri ilk yenilgisini almıştır. Adil kullanım hakkı olgusu her ne kadar ticari olmayan sanat ve fikir eserleri paylaşımında kamu yararını esas alsada sektörün bu alandaki kazanımları daraltma mücadelesi devam edecektir. Bu konuda en önemli girişimlerden birisi olarak görülebilecek olaylar dizisinin başında "ABD'de 1998 yılında kabul edilen Dijital Binyıl Telif Hakkı Yasası (Digital Millennium Copyright Act, DMCA) ve Avrupa Birliği'nde 2001 yılında yürürlüğe giren Avrupa Birliği Telif Hakkı Direktifi (European Union Copyright Directive, EUCD) bu durumun en belirgin örneklerini oluşturur. Buna rağmen 1999 yılında MP3 çalar üreticilerine karşı açtıkları davada müzik endüstrisi başarılı olamadı ve MP3 çalara yapılan kopyalamanın adil kullanım hakkı kapsamında olduğu kabul edildi. Elektronik eşya üreticilerine karşı başarılı olamayan müzik endüstrisi, oklarını İnternet'e yöneltecekti. " (Darcan, 2012: 56)

İnternet temelinde bir gelişme olarak “Gerçek zamanlı veri akışı” (real time streaming) teknolojisinin yaygınlaşması, 1990'lar sonrasında yaygınlık kazanan internet kullanımıyla birlikte Hard Disc ve CD gibi meta gereçleri gereksiz kılmış, devamında başta Youtube olmak üzere çeşitli sanal platformları müzik ve diğer görsel işitsel sanat ürünlerinin paylaşımında öne çıkarmıştır. Bu açıdan internet teknolojisi, daha öncekilerden farklı olarak basım/yayın ya da fikir ve sanat eserlerinin alenileştirilmesi bağlamında çok daha hızlı; ayrıca ve daha önemlisi her hangi bir basılı nesneye ihtiyaç duymaksızın gerçekleştirilebilen iletim/paylaşım ağı ile müzik sektörünü ve ticari yapıları derinden sarsmaktadır. 2000 yılında plak şirketlerinin ilk önemli davalarından birisi olarak MP3.com'a karşı başlattıkları yargı süreci, verilen cezalar ve sonuçta getirilen sınırlamalarla birlikte adil kullanım hakkına vurulan darbe gözler önüne serilmektedir. Bir müzik CD'sine sahip kullanıcının elindeki albümü internet sitesi yoluyla paylaşması ve aynı yöntemle başkalarından alması üzerine kurulu MP3.com, telif haklarının kasıtlı olarak ihlal edilmesi ile suçlandı ve site sahipleri para cezasına mahkum edildi. Önemli bir başka yargılama süreci olarak "Napster'a karşı açılan dava, İnternet üzerinden dosya değiş-tokuşuna karşı telif hakkı korumasını sürdürme savaşında müzik endüstrisi için bir zafer olarak görülen ve o tarihe kadar telif hakkı konusuyla ilgili olarak basında en çok yer bulan, en popüler davaydı" (Bates, 2004: 244).MP3.com sitesine benzer bir yükleme paylaşım platformu olan Napster davasında müzisyenlerin ya da eser sahiplerinin davaya doğrudan müdahil olması, yaratılarının kendilerinden izin alınmaksızın paylaşımına açılması sadece telif hakları bağlamında değil, manevi haklar bağlamında da önemli bir ihlaldir. Bunun müzik şirketlerinin çıkarları ile çakışması ve birlikte hareket ederek davaya müdahil olmaları endüstrinin bu konudaki rekabetçi ve korumacı hırsını gölgelemez. Sonuçta MP3 teknolojisini sınırlama noktasında başarısız olan endüstrinin bir meta üzerinden basım gerekliliği yargı süreçleriyle ortadan kalkmıştır. İki veya daha fazla kişi arasındaki paylaşım, eser sahipliği, telif hakkı ya da manevi haklar açısından önemli olmakla birlikte, MP3'ün yasal meşruiyeti, bedeli 'kullanıcılar' tarafından ödendiği sürece müzik-plak şirketlerinin varlığını gereksiz kılmaktadır. Denilebilir ki; eser sahiplerinin dava sürecindeki haklılığı endüstri açısından bulunmaz bir gerekçe sağlamaktaydı ve müzik şirketleri bunu kaçırmadı. "Pek çok plak şirketi, A&M Records öncülüğünde Napster'a karşı davalar açtı. Davalarda ileri sürülen üç ana husus vardı: a) Napster kullanıcıları davacının telif haklarını doğrudan ihlal ediyordu; b) Napster, davacının telif haklarının ihlaline yardımcı olduğu için sorumluydu; c) Napster, telif hakları ihlalini işleyenlerin bu fiilinden de sorumlu tutuluyordu." (Darcan, 2012: 59). Dava süreci sonucunda Napster ticarileşerek MP3 satışına yöneldikten belirli bir süre sonra kapandı, buna rağmen davanın popüleritesi yüz binlerle ifade edilen kullanıcılarını milyonlara katlamıştı.

2002 yılı itibarı gelişme gösteren, büyük dosyaların küçük parçalara ayrılmasını ve bütün parçalarıyla ayrı ayrı paylaşılarak depolanmasını sağlayan; aynı zamanda parçaları indiren kullanıcının da kendi bilgisayarında kayıtlı dosya/parçalarını paylaşımına açabildiği 'BitTorrent teknolojisi' (protokolü) kullanılmaya başlamıştı. Bram Cohen tarafından geliştirilen teknoloji "Hem hız hem de bant genişliği açısından pek çok avantaj sağlayan bu sistem ilk olarak bilgisayar programları, bilgisayar oyunları, müzik gibi medya içeriğinin İnternet üzerinden yasal olarak dağıtımını için kullanılmaya başlanmıştı. Bu protokolün kullanıcıları arasında Warner Brothers, 20th Century Fox, MTV gibi medya devleri de vardı" (Giblin, 2008: 9). Bu yeni dijital teknoloji, anlaşılacağı üzere medya ve müzik şirketlerinin de internet paylaşım teknolojisine para kazanacak şekilde uyum sağladıklarını göstermesi açısından önemlidir. BitTorrent teknolojisi ile yeni uyum sürecinde mücadele bu kez, çok daha hızlı veri paylaşımına; ancak paylaşım sitelerinden bağımsız olarak bizzat kullanıcıların üzerinden yürüyen bir rekabete dönüşüyor. The Pirate Bay isimli dosya paylaşım uygulaması, adından da anlaşılacağı üzere (korsan adası) bilinçli olarak telif haklarını ve ilgili yasaları karşılarına almaktaydı. Bir 'sivil itaatsizlik' örneği olarak uygulama, kullanıcılarını ellerindeki dosyaları sınırsız ve özgürce paylaşmaya çağırıyordu ama yasal olarak paylaşan sahipleri ya da kurucuları değil üyelerin bizzat kendisiydi. Savunmanın tezi, Avrupa Birliği'nin 8 Haziran 2000'de yayımlanan ve 2000/31/EC sayılı Elektronik Ticaret Direktifi'nde yer alan ve Google örneğinde olduğu gibi paylaşımından kurumsal yapının bizzat kendisi değil, kullanıcıların sorumlu olduğu eksenindedir. Ancak mahkeme böyle çalışmadı ve sonuçta kazanan yine sektör oldu. Sadece endüstri ile platformlar arasında devam etmekle sınırlı kalmayan yasal mücadele örneğin ABD'de 'Amerika Kayıt Endüstrisi Birliği' (RIAA) ile sıradan kullanıcılar arasında

kendisini gösterdi. İnternet üzerinden dosya paylaşım hizmetinin artmasıyla baş edemeyen yapı, kullanıcılara yönelmeye başlamıştır. "RIAA tarafından, caydırıcı olabilmek adına, 2003 yılından başlamak üzere otuz binin üzerinde bireysel kullanıcı telif hakkı ihlali gerekçesiyle suçlandı. Bu suçlamaların çoğu mahkeme dışında RIAA ve bireyler arasında yapılan anlaşmalarla mahkemeye götürülmekten vazgeçildi. Buna göre bireyler RIAA'ya 3 bin ilâ 12 bin dolar arasında değişen (Joel Fights Back, tarih yok) bir ödeme yapıyor ve RIAA da konuyu mahkemeye taşımaktan vazgeçiyordu" (Leeds, 2007'den aktaran Darcan, 2012: 69).

Bireylere yönelik dava açmakla yol daha fazla yol alınamayacağını anlaşılması bir yana, bunun toplumsal/kültürel yaşam üzerinde oluşturduğu baskı etkisini daha fazla sürdüremeyen RIAA, servis sağlayıcılar ve operatörlerle anlaşma yaparak izinsiz kullanımın önüne 'internet kesme' gibi bir yöntemle geçme kararı alır. "Müzik endüstrisi, bu tip bir yöntemi Avrupa'da da uygulamak istemiş, fakat Fransa dışındaki Avrupa Birliği üyelerinden herhangi bir olumlu yanıt alamamıştı. Üç aşamalı bir şekilde işleyecek olan bu sisteme göre İnternet servis sağlayıcılarıyla anlaşma yapılacak, eğer bir İnternet kullanıcısının telif hakkı ihlalinde bulunduğu anlaşılırsa söz konusu kullanıcıya dosya paylaşımını durdurmasına dair bir uyarıda bulunulacak, eğer uyarılar sonuç vermiyorsa bu kullanıcının İnternet bağlantısı kesilecekti" (Hefflinger, 2008'den aktaran Darcan, 2012: 72).'

Türkiye'de durum yine benzerlikler gösterecek şekilde, özellikle 'Korsan CD' döneminden itibaren daha çok ticari kuruluş ve şirketleri Mü-Yap tarafından yürütülmektedir. Uluslararası kuruluşlardan yerel ticari yapılara kadar herkesin içerisinde yer aldığı MÜ-YAP, yukarıda bahsettiğimiz şekilde "Yaratıcılığın desteklenmesi, emeğin karşılığının verilmesi" gibi argümanlarla hareket ettiğini söylese de yürüttüğü mücadelesinin çerçevesi aşağıdaki gibidir:

"Bandrol Yükümlülüğü İhlali (21); Bandrolsüz Kaset, CD, VCD, DVD Satma vs. Suçları (16); Kitapların Basım ve Yayın Hakkı İhlali (6); Görevsizlik (6); Bilgisayar Programlarının İzinsiz Kullanılması (1); Lisanssız Bilgisayar Programı Kullanımı (1); Şiirlerin Sahibinden İzin Alınmaksızın Eserde Yer Alması (1) başlıklarında olduğu tespit edilmiştir. (Turan, Yılmaz, 2014: 68)

SONUÇ

Çalışmanın başından itibaren dikkat çekilen iki önemli husus vardır; birincisi diğer bütün sanat yaratılarında olduğu gibi (hatta diğerlerinden daha fazla ve yaygın bir şekilde) müzik de bir toplumsal etkileşimin parçasıdır. İlk çağlardan ve çok daha öncesinden beri yaşamın her alanında sadece estetik amaçlı olarak değil gündelik-işlevsel olarak da kullanılan, paylaşılan müzik yaratıcısından bağımsız olarak değer ifade etmektedir. Diğer önemli konu ise, çağlar boyunca gelişen teknoloji sayesinde bütün insanın eylem, etkinlik ve yaratıları gelişme ve değişim göstermesinin yanı sıra kayıt altına alınmıştır. Mülkiyetli ve sınıflı toplumların ortaya çıkışı sonrasında her iki sürecinde yaratıcısı, kullanıcısı insanlar toplumlar olmuşken "sahibi" ise yüz yıllar içinde farklı biçim ve formlarda karşımıza çıkan iktidar ve güç sahipleri ve dayandıkları ekonomik hakim yapıdır. Müziğin teliflendirilmesinin başlangıç evresi olarak kabul edebileceğimiz 19. Yy ve sonrası itibarı ile kapitalizm, tekeller ve devlet/hukuk sistemi, şarkı notalarının kağıt basımından internet teknolojisine kadar geçen bütün süreçte "mal sahipliği" konumunu ve karlılığını korumak adına eser sahiplerini ve dinleyici/izlerkitleyi etki altında tutma mücadelesinden taviz vermemiştir. ABD RIAA'nın Türkiye muadili konumundaki Mü-Yap, bu anlamda eser sahiplerini destekleyen diğer meslek birlikleri karşısında (MESAM, MSG) telif haklarını koruma ve 'yaratıcılığı teşvik' söylemiyle piyasa denetim ve hegemonyasını şirketler ve sektör lehine göstermektedir.

KAYNAKÇA

1. -ATTALI, Jacques; Gürültüden Müziğe: Müziğin Ekonomi-Politiği Üzerine, Çev: Gülüş Gülcügil Türkmen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, (orijinali 2001) 2005.
2. -BATES, Ryan; "Communication Breakdown: The Recording Industry's Pursuit of the Individual Music User, a Comparison of U.S. and E.U. Copyright Protections for Internet Music File Sharing", Northwestern Journal of International Law & Business, Vol. 25, 2004.

3. -BENJAMİN Walter; PASAJLAR, Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı, Yapı Kredi Yayınları, İlk baskı: 1993, 17. Baskı: 202.
4. -ÇELİKCAN, Peyami; Müziği Seyretmek: Popüler Müzik-Medya İlişkileri Açısından Müzik Videosu ve Televizyonu, Yansıma Yayınları, Ankara, 1996.
5. -DARCAN, Tolga; Teknolojik Gelişmelerin Müzikte Telif Haklarına Çok Boyutlu Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Müzik Bilimleri Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2012.
6. -GIBLIN, Rebecca; “A Bit Liable? A Guide to Navigating the U.S. Secondary Liability Patchwork”, Santa Clara Computer & High Technology Law Journal, Vol. 25, 2008.
7. -GÜRİZ, Adnan; Teorik Açıdan Mülkiyet Sorunu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
8. -HEFFLINGER, Mark; “RIAA Drops Lawsuit Campaign; Asks ISPs to Police Costumers”, Digital Media Wire, 19 Aralık 2008. Erişim tarihi: 27 Aralık 2010, <http://www.dmwmedia.com/news/2008/12/19/riaa-drops-lawsuit-campaign;-asks-isps-policecustomers>
9. -HİRSCH, E.E., Fikri ve Sınai Haklar, Ankara: Ar Basımevi, 1948.
10. -KARLIDAĞ, Serpil Konrapa; Fikirlerimizin Sahibi Kim? Türkiye’de Müzik Endüstrisinde Telif Hakları Politikaları, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2010.
11. -KARLIDAĞ, Serpil; MP3’lerde Değişen Müzik Endüstrisi ve Telif Hakları, Başken Üniversitesi, Akdeniz İletişim Dergisi, Aralık 2010, Sayı: 14.
12. -KIZILKAYA, Yasemin; Dünyada ve Ülkemizde Telif Hakları, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 2004.
13. -LEEDS, Jeff; “Labels Win Suit Against Song Sharer”, The New York Times, 5 Ekim 2007. Erişim tarihi: 27 Aralık 2010, <http://query.nytimes.com/gst/fullpage.html?res=9803E2DD1739F936A35753C1A9619C8B63>
14. -MAY, Christopher; “Concentrated Industry, Fragmented Consumption: The global music industry in the new millennium [Toplu Endüstri, Parçalı Tüketim: Yeni binyılda küresel müzik endüstrisi]”, Resounding International Relations: On Music, Culture and Politics [Uluslararası İlişkileri Çınlatmak: Müzik, Kültür ve Politika Üzerine], Der: Marianne Franklin, Palgrave MacMillan, New York, 2005.
15. -TURAN, Metin, ve YILMAZ, Bülent; Türkiye’de Telif Hakları İhlalleri: Yargıtay Kararları Çerçevesinde Bir Değerlendirme Copyright Infringements in Turkey: An Evaluation within the Framework of Supreme Court Decisions, Bilgi Dünyası Dergisi, 2014 Sayı:15.

(50)

Okan YILMAZ⁶⁰³; Mehlika YILMAZ⁶⁰⁴; Mehmet Akif ÜNSAL⁶⁰⁵; Mihriban ÜNSAL⁶⁰⁶
OKUL YÖNETİCİLERİNİN DİJİTAL OKURYAZARLIK KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ
OPINIONS OF SCHOOL ADMINISTRATORS ON DIGITAL LITERACY

ÖZ

Günümüzde dijital teknolojilerin hızla gelişmesiyle birlikte dijital okuryazarlık, eğitim sistemlerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşlerini, deneyimlerini ve uygulamalarını incelemeyi amaçlamıştır. Kahramanmaraş ilindeki 18 okul yöneticisiyle yapılan görüşmelerden elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Araştırmanın bulguları, okul yöneticilerinin çoğunluğunun dijital okuryazarlığı eğitim sisteminin önemli bir parçası olarak tanımladığını ortaya koymuştur. Ancak, dijital okuryazarlığın tanımı konusunda belirsizliklerin olduğu ve eğitim sistemindeki bu kavramın tam olarak anlaşılmadığı görülmüştür. Okullardaki dijital araçların kullanımı ve etkisi üzerine yapılan analizler, bu araçların öğrenci katılımını artırdığını ve öğrenmeye olan motivasyonu teşvik ettiğini göstermiştir. Özellikle interaktif ders materyallerinin ve çevrimiçi kaynakların yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Öğretmenlerin ve öğrencilerin dijital okuryazarlık konusundaki ihtiyaçları ve destek gereksinimleri, araştırmanın önemli bir bulgusunu oluşturmuştur. Özellikle öğretmenlerin teknolojiye erişim ve eğitim konusundaki eksikliklerinin belirgin olduğu ve bu alanda daha fazla destek ve kaynağa ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir. Son olarak, araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki liderlik rollerini ve bu alandaki stratejilerini ele almıştır. Bulgular, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlığı teşvik etmek ve desteklemek için çeşitli stratejiler geliştirdiklerini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital okuryazarlık, okul yöneticileri, eğitim teknolojileri, öğretmenler, öğrenciler.

ABSTRACT

Today, with the rapid development of digital technologies, digital literacy has gained an important place in education systems. This research aimed to examine school administrators' views, experiences and practices on digital literacy. The data obtained from the interviews with 18 school administrators in Kahramanmaraş were evaluated using the thematic analysis method. The findings of the research revealed that the majority of school administrators define digital literacy as an important part of the education system. However, it has been observed that there are uncertainties about the definition of digital literacy and this concept in the education system is not fully understood. Analyzes of the use and impact of digital tools in schools have shown that these tools increase student engagement and encourage motivation to learn. It has been determined that especially interactive course materials and online resources are widely used. The needs and support needs of teachers and students regarding digital literacy constitute an important finding of the research. It has been determined that teachers' deficiencies in access to technology and education are particularly evident and that they need more support and resources in this area. Finally, the research discussed the leadership roles of school administrators in digital literacy and their strategies in this field. The findings showed that school administrators developed various strategies to promote and support digital literacy.

Keywords: Digital literacy, school administrators, educational technologies, teachers, students.

⁶⁰³Okan YILMAZ, Nurhak İlkokulu, e-posta: okan4453@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-0649-4900

⁶⁰⁴Mehlika YILMAZ, Yeşilyurt Anaokulu, e-posta: mehlika4453@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-7790-6706

⁶⁰⁵Mehmet Akif ÜNSAL, Elbistan Gazi Mustafa Kemal Ortaokulu, e-posta: makif_44_unsal@hotmail.com ORCID No: 0009-0007-3703-0632

⁶⁰⁶Mihriban ÜNSAL, Adıyaman Üniversitesi, e-posta: bakarmihri@gmail.com, ORCID No: 0009-0000-4930-3895

GİRİŞ

Eğitim sistemlerinin dijitalleşme sürecinde, okul yöneticilerinin rolü ve etkisi giderek daha önemli hale gelmektedir. Bu durum, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini geliştirmek için okulların ve yöneticilerin dijital teknolojileri etkili bir şekilde entegre etmesini gerektirir. Bu bağlamda, "Okul Yöneticilerinin Dijital Okuryazarlık Konusundaki Görüşleri" başlıklı bu araştırmanın problem durumu, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlıkla ilgili karşılaştıkları zorlukları ve fırsatları anlamak ve bu alandaki ihtiyaçları belirlemektir. Ana problem sorusu şu şekildedir: Okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşleri, bilgi düzeyleri, deneyimleri ve bu alandaki ihtiyaçları nelerdir? Bu ana problem sorusunu anlamak için şu alt soruları ele alacağız:

- Okul yöneticileri dijital okuryazarlığı nasıl tanımlıyorlar?
- Dijital teknolojilerin eğitimdeki rolünü nasıl değerlendiriyorlar?
- Okul yöneticileri dijital okuryazarlık konusunda ne tür eğitim ve destek ihtiyaçlarına sahiptir?
- Mevcut uygulamalardaki zorluklar ve fırsatlar nelerdir ve okul yöneticileri bu konuda nasıl bir

rehberlik sağlayabilir?

Bu araştırmanın temel amacı, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşlerini, algılarını ve deneyimlerini derinlemesine incelemektir. Dijital teknolojinin eğitim alanındaki önemi giderek artarken, okul yöneticilerinin bu alandaki rolü ve etkisi daha da belirgin hale gelmektedir. Bu bağlamda, araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık kavramını nasıl tanımladıklarını, dijital teknolojilerin eğitimdeki rolünü nasıl değerlendirdiklerini ve bu alandaki ihtiyaçları nasıl değerlendirdiklerini anlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki bilgi düzeylerini, bu konudaki eğitim ihtiyaçlarını ve mevcut uygulamalardaki zorlukları ve fırsatları belirlemeyi hedeflemektedir. Bu şekilde, araştırma sonuçları, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık alanında daha etkili stratejiler geliştirmelerine ve öğrencilerin dijital becerilerini geliştirmelerine yardımcı olacak önemli ipuçları sağlayacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Aktay ve Çakır (2018), okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini incelemişlerdir. Araştırmalarında, okul yöneticilerinin bu yeterliklerinin, yönetici olarak görev yapma süreleri, memuriyet yılları, mezun oldukları okul gibi faktörlere bağlı olarak değişebileceğini ortaya koymuşlardır. Bulgularına göre, okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin genel olarak iyi düzeyde olduğu ancak dijital liderlik konusunda daha fazla gelişme potansiyeli bulunduğu sonucuna varmışlardır.

Aslanlı ve Özdoğru (2023) ise okul yönetiminde dijital veri güvenliğini ele almışlardır. Araştırmalarında, Kütahya ilinde görev yapan okul yöneticilerinin dijital veri güvenliğine ilişkin tehditleri ve bu tehditlerle mücadele için alınabilecek önlemleri incelemişlerdir. Katılımcılar arasında yapılan görüşmeler sonucunda, okul yöneticilerinin dijital veri güvenliğinin öneminin farkında oldukları ve bu alanda daha fazla bilgi ve eğitime ihtiyaç duydukları ortaya çıkmıştır.

Çevik ve Demirtaş (2021), okul müdürlerinin 21. yüzyıl becerilerini değerlendirmişlerdir. Araştırmalarında, öğretmenler ve okul müdürleri arasında yapılan görüşmelerle okul müdürlerinin liderlik yönlerini belirlemişlerdir. Bulgularına göre, okul müdürlerinin öğrenme ve yenilenme becerileri ile etkili iletişim kurma becerilerinin ön planda olduğu, ancak yaşam ve kariyer becerilerinde daha fazla gelişme potansiyeli olduğu tespit edilmiştir.

Cemaloğlu ve Karadağ (2019), okul müdürlerinin siber zorbalığa ilişkin görüşlerini araştırmışlardır. Araştırmalarında, Adıyaman ilinde görev yapan ortaöğretim okul müdürlerinin siber zorbalığı tanımlama ve bu konuda alınabilecek önlemleri belirleme şeklindeki yaklaşımlarını incelemişlerdir. Bulguları, okul müdürlerinin siber zorbalığın dijital teknolojiler ve psikolojik rahatsızlıklar arasındaki ilişkiye odaklandıklarını göstermektedir.

Gün ve Çoban (2019), okul yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterliklerini araştırmışlardır. Çalışmalarında, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi'nden okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerini değerlendirmişlerdir. Araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin teknolojik alandaki liderlik yetkinliklerini

belirlemek ve bu yetkinliklerin eğitim süreçlerine etkisini incelemektir. Araştırma sonuçları, okul yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterliklerinin genellikle iyi olduğunu ancak belirli alanlarda geliştirilebileceğini ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, eğitim programlarının ve profesyonel gelişim faaliyetlerinin bu alanlara daha fazla odaklanması gerektiğini göstermektedir.

Kaya (2022), öğretmenlerin dijital öğretmenlik algılarını ele almıştır. Araştırmanın amacı, özel bir okulda görev yapan öğretmenlerin dijital öğretmenlik hakkındaki algılarını ve bu algıların öğrenci başarısı üzerindeki etkisini incelemektir. Araştırma, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi'nden öğretmenlerin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bulgular, öğretmenlerin genellikle dijital öğretim araçlarını etkili bir şekilde kullanmaya istekli olduklarını ancak bazı zorluklarla karşılaştıklarını göstermektedir. Ayrıca, öğretmenlerin dijital öğretim becerilerinin öğrenci başarısı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Öz (2020), dijital liderlik kavramını okul liderliği bağlamında ele almıştır. Araştırmanın amacı, okul liderlerinin dijital dünyadaki rollerini ve bu rollerin okul yönetimine etkilerini incelemektir. Çalışma, liderlik teorileri ve dijital dönüşüm literatürüne dayanmaktadır. Bulgular, dijital liderliğin okul yönetiminde daha fazla öne çıktığını ve dijital liderlik becerilerine sahip liderlerin okullarında daha başarılı olduğunu göstermektedir.

Yeni (2020), 21. yüzyıl becerilerinin okul yöneticilerinin liderlik yönlerine etkisini araştırmıştır. Araştırmanın amacı, okul yöneticilerinin liderlik becerilerinin ve 21. yüzyıl becerilerinin ilişkisini belirlemektir. Çalışma, liderlik teorileri ve 21. yüzyıl becerileri literatürüne dayanmaktadır. Bulgular, okul yöneticilerinin 21. yüzyıl becerilerine sahip olmalarının liderlik performanslarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu sonuçlar, okul yöneticilerinin liderlik becerilerini geliştirmek için 21. yüzyıl becerilerine daha fazla odaklanmaları gerektiğini göstermektedir.

Durukan (2015), dijital dünyada okul kütüphaneciliği ve 21. yüzyıl becerilerini ele almıştır. Araştırmanın amacı, okul kütüphanelerinin dijital dönüşüme nasıl adapte olduğunu ve öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerini nasıl geliştirebileceğini araştırmaktır. Bulgular, okul kütüphanelerinin dijital kaynaklara erişim ve kullanımını artırdığını ve öğrencilerin bilgi okuryazarlığı becerilerini desteklediğini göstermektedir.

Tekin ve Işıkoğlu Erdoğan (2020), okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının medya okuryazarlığı algılarını ve medya alışkanlıklarını incelemiştir. Araştırmanın amacı, öğretmenlerin medya okuryazarlığı eğitimine yönelik ihtiyaçlarını belirlemektir. Bulgular, okul öncesi öğretmenlerinin medya okuryazarlığı konusunda yeterli olmadığını ve bu alanda daha fazla eğitim ve destek alması gerektiğini ortaya koymaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma modellerinden biri olan durum çalışması modelini benimsemektedir. Çalışmanın odak noktası, Kahramanmaraş ilinde görev yapan okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşlerini ve deneyimlerini anlamaktır. Çalışma grubu, Kahramanmaraş ilindeki çeşitli eğitim kurumlarında görev yapan 18 okul yöneticisinden oluşmaktadır. Bu okul yöneticileri, farklı öğretim seviyelerinde ve farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki okullarda görev yapmaktadır, bu da araştırmanın sonuçlarının çeşitliliğini artırmaktadır.

Veri toplama süreci, yüz yüze yapılan yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmacılar, katılımcılara önceden hazırlanmış olan görüşme formunu kullanarak belirli konuları keşfetmeyi amaçlamıştır. Görüşme formu, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık tanımlarını, dijital teknolojilerin eğitimdeki rolünü, dijital okuryazarlık konusundaki ihtiyaçlarını ve deneyimlerini anlamak için özel olarak tasarlanmıştır. Görüşmeler kaydedilmiş ve daha sonra detaylı bir şekilde analiz edilmek üzere transkriptler halinde metin dökümanlarına çevrilmiştir.

Veri analizi, araştırmacılar tarafından tematik analiz yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem, görüşme verilerinde ortaya çıkan ana temaları ve alt temaları belirlemek için kullanılmıştır. Görüşme transkriptleri dikkatlice incelenmiş, tekrar eden motifler ve önemli desenler tanımlanmıştır. Ardından, belirlenen temalar ve alt temalar üzerinde derinlemesine bir analiz yapılarak, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşleri ve deneyimleri hakkında kapsamlı bir anlayış elde edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 1'de, dijital okuryazarlığın tanımı ve önemiyle ilgili veriler yer almaktadır. Araştırmaya katılan okul yöneticilerinin çoğunluğu (%66.67) dijital okuryazarlığı tanımlamakta zorlanmamıştır ve dijital okuryazarlığın eğitim sisteminde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, teknolojinin rolüne vurgu yaparak (%83.33), dijital okuryazarlığın günümüzdeki eğitim süreçlerinde önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Dijital Okuryazarlığın Tanımı ve Önemi

Tema	Frekans	Yüzde
Dijital Okuryazarlık Tanımı	12	66.67%
Eğitim Sisteminde Önemi	9	50.00%
Teknolojinin Rolü	15	83.33%

Tablo 2, okuldaki dijital teknolojilerin kullanımı ve etkisi hakkında bilgiler içermektedir. Bulgular, okullardaki dijital araçların sıklıkla kullanıldığını (%88.89) ve bu kullanımın öğrenci katılımını ve motivasyonunu artırdığını (%77.78) göstermektedir. Bununla birlikte, dijital araçların etkisi konusunda (%61.11) bazı yöneticilerin çekinceleri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Okuldaki Dijital Teknolojiler ve Kullanımı

Tema	Frekans	Yüzde
Dijital Araçların Kullanımı	16	88.89%
Öğrenci Katılımı ve Motivasyonu	14	77.78%
Dijital Araçların Etkisi	11	61.11%

Tablo 3, öğretmenlerin ve öğrencilerin dijital okuryazarlık konusundaki ihtiyaçlarını ve destek gereksinimlerini değerlendirmektedir. Bulgular, öğretmenlerin ihtiyaçlarının belirgin olduğunu (%55.56) ve destek gereken alanların bulunduğunu (%66.67) göstermektedir.

Tablo 3: İhtiyaç ve Destek Gereksinimleri

Tema	Frekans	Yüzde
Öğretmen İhtiyaçları	10	55.56%
Öğrenci İhtiyaçları	8	44.44%
Destek Gereken Alanlar	12	66.67%

Tablo 4, okuldaki dijital okuryazarlık programlarının varlığı, kapsamı ve etkisi hakkında bilgiler içermektedir. Çoğu okulda dijital okuryazarlık programlarının bulunduğu (%50.00) ve bu programların eksikliklerinin olduğu ve iyileştirilmesi gerektiği görülmektedir (%61.11).

Tablo 4: Okuldaki Dijital Okuryazarlık Programları

Tema	Frekans	Yüzde
Varlığı ve Kapsamı	9	50.00%
Etki ve Sonuçlar	7	38.89%
Eksiklikler ve İyileştirme	11	61.11%

Tablo 5, öğretmenlerin dijital okuryazarlık konusundaki yetkinliklerini ve geliştirme adımlarını değerlendirmektedir. Gözlem ve değerlendirme yöntemlerinin sıkça kullanıldığı (%72.22) ve öğretmen eğitim ve gelişim programlarının önemsendiği (%55.56) görülmektedir.

Tablo 5: Öğretmenlerin Yetkinlikleri ve Geliştirme Adımları

Tema	Frekans	Yüzde
Gözlemler ve Değerlendirme	13	72.22%
Eğitim ve Gelişim Programları	10	55.56%
Destek ve Kaynaklar	8	44.44%

Tablo 6, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki rolünü ve stratejilerini incelemektedir. Çoğu okul yöneticisinin liderlik ve teşvik rolü üstlendiği (%77.78) ve eğitim ve farkındalık oluşturmak için çaba harcadığı (%61.11) anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Okul Yöneticilerinin Rolü ve Stratejileri

Tema	Frekans	Yüzde
Liderlik ve Teşvik	14	77.78%
Politika ve Yönetim Yaklaşımı	9	50.00%
Eğitim ve Farkındalık Oluşturma	11	61.11%

Tablo 7, öğrenci değerlendirme yöntemlerini ve bu bağlamda dijital okuryazarlık düzeyini belirleme yöntemlerini içermektedir. Performans ve proje değerlendirmesi yönteminin sıklıkla kullanıldığı (%66.67) ve sınav ve testlerin daha az tercih edildiği (%38.89) gözlemlenmektedir.

Tablo 7: Öğrenci Değerlendirme Yöntemleri

Tema	Frekans	Yüzde
Performans ve Proje Değerlendirmesi	12	66.67%
Gözlem ve Geribildirim	10	55.56%
Sınav ve Testler	7	38.89%

Tablo 8, öğrenci becerilerini güçlendirme adımlarını incelemektedir. Ek programlar ve aktivitelerin sıklıkla tercih edildiği (%61.11) ancak teknolojiye erişim ve altyapının bazı okullarda yetersiz olduğu (%33.33) görülmektedir.

Tablo 8: Öğrenci Becerilerini Güçlendirme Adımları

Tema	Frekans	Yüzde
Ek Programlar ve Aktiviteler	11	61.11%
Öğretmen Eğitimi ve Rehberlik	9	50.00%
Teknolojiye Erişim ve Altyapı	6	33.33%

Tablo 9, eğitim programları ve politika önerilerini içermektedir. Program geliştirme ve politika ve yönergelerin önemsendiği (%55.56) ancak toplumsal ve kurumsal işbirliğinin yetersiz olduğu (%33.33) anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Eğitim Programları ve Politika Önerileri

Tema	Frekans	Yüzde
Program Geliştirme	10	55.56%
Politika ve Yönergeler	8	44.44%
Toplumsal ve Kurumsal İşbirliği	6	33.33%

Tablo 10, genel düşünceleri ve rol algısını değerlendirmektedir. Dijital gelişmelerin ve trendlerin takip edildiği (%72.22) ancak toplumsal ve eğitsel etkinin yeterince vurgulanmadığı (%50.00) görülmektedir.

Tablo 10: Genel Düşünceler ve Rol Algısı

Tema	Frekans	Yüzde
Dijital Gelişmeler ve Trendler	13	72.22%
Liderlik ve Vizyon	10	55.56%
Toplumsal ve Eğitsel Etki	9	50.00%

SONUÇ

Dijital okuryazarlık, günümüz eğitim ortamlarında giderek daha fazla önem kazanan bir kavram haline gelmektedir. Bu araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki görüşlerini, deneyimlerini ve uygulamalarını derinlemesine incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, bir dizi önemli sonuca işaret etmektedir.

İlk olarak, araştırmaya katılan okul yöneticilerinin çoğunluğunun dijital okuryazarlığı eğitim sisteminin önemli bir parçası olarak tanımladığı görülmüştür. Bu, dijital teknolojilerin eğitim sürecindeki artan rolünün ve öğrencilerin bu teknolojilere erişiminin önemine dikkat çekmektedir. Ancak, bazı yöneticilerin dijital okuryazarlığın tanımı konusunda belirsizlik yaşadığı ve eğitim sistemindeki bu kavramın tam anlamıyla anlaşılamadığı gözlemlenmiştir.

İkinci olarak, okullardaki dijital araçların kullanımı ve etkisi üzerine yapılan analizler, bu araçların öğrenci katılımını artırdığını ve öğrenmeye olan motivasyonu teşvik ettiğini göstermiştir. Özellikle interaktif ders materyallerinin ve çevrimiçi kaynakların yaygın olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak, bazı yöneticilerin dijital araçların etkisi konusunda hala şüpheleri olduğu ve bu konuda daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü olarak, araştırmanın bulguları, öğretmenlerin ve öğrencilerin dijital okuryazarlık konusundaki ihtiyaçlarını ve destek gereksinimlerini ortaya koymuştur. Özellikle öğretmenlerin teknolojiye erişim ve eğitim konusundaki eksikliklerinin belirgin olduğu ve bu alanda daha fazla destek ve kaynağa ihtiyaç duydukları tespit edilmiştir.

Son olarak, araştırma, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki liderlik rollerini ve bu alandaki stratejilerini ele almıştır. Bulgular, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlığı teşvik etmek ve desteklemek için çeşitli stratejiler geliştirdiklerini göstermiştir. Ancak, bazı yöneticilerin bu konuda daha fazla bilgiye ve rehberliğe ihtiyaç duyduğu ve bu konuda daha etkili politika ve yönergelerin geliştirilmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, bu araştırma, dijital okuryazarlığın eğitim sistemindeki önemini vurgulamakta ve okul yöneticilerinin bu alandaki rolünü anlamak için önemli bir katkı sunmaktadır. Dijital teknolojilerin hızla geliştiği günümüzde, okul yöneticilerinin dijital okuryazarlık konusundaki liderlik rollerini daha etkili bir şekilde yerine getirebilmeleri için eğitim programlarının ve politikalarının geliştirilmesi önemlidir. Bu sayede, öğrencilerin dijital okuryazarlık becerilerini güçlendirmek ve onları geleceğin dijital çağında başarılı bireyler haline getirmek mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Aktay, S., & Çakır, R. (2018). Okul yöneticilerinin teknoloji liderliği yeterliklerinin incelenmesi. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 37(37), 37-48.
2. Aslanlı, M., & Özdoğru, M. (2023). Okul yönetiminde dijital veri güvenliği: Tehditler ve önlemler. *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*, 11(1), 48-66.
3. Cemaloğlu, N., & Karadağ, C. A. (2019). Okul müdürlerinin siber zorbalığa ilişkin görüşleri. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama*, 10(20), 64-81.
4. Çevik, A., & Demirtaş, H. (2021). Okul müdürleri ve öğretmenlerin bakış açısıyla okul müdürlerinin 21. yüzyıl becerileri. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(2), 1512-1543.
5. Durukan, A. Y. (2015). Dijital dünyada okul kütüphaneciliği ve 21. yüzyıl becerileri. *Milli Eğitim Dergisi*, 45(208), 106-120.
6. Gün, F., & Çoban, Ö. (2019). Okul yöneticilerinin teknolojik liderlik öz yeterliklerinin incelenmesi. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-48.
7. Kaya, A. (2022). Öğretmenlerin dijital öğretmenlik algıları: Özel okul örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 35-50.
8. Öz, Ö. (2020). Dijital liderlik: Dijital dünyada okul lideri olmak. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(1), 45-57.
9. Tekin, H., & Işıkoğlu Erdoğan, N. (2020). Okul öncesi öğretmenlerinin ve öğretmen adaylarının medya okuryazarlığı algıları ile medya alışkanlıklarının incelenmesi. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 130-151.
10. Yeni, G. (2020). 21. yüzyıl becerilerinin okul yöneticilerinin liderlik yönlerine olan etkisi. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, II(II), 19-30.

(51)

Merve YAVUZ BADEMCİ⁶⁰⁷; Okan CANPOLAT⁶⁰⁸; Rukiye AKSÖZ⁶⁰⁹; Abdultalip DEMİRTAŞ⁶¹⁰
OKULLARDA KARŞILAŞILAN SORUNLARA İDARECİLER VE ÖĞRETMENLERİN
PERSPEKTİFİNDEN BAKILMASI
LOOKING AT THE PROBLEMS FACED IN SCHOOLS FROM THE PERSPECTIVE OF
ADMINISTRATORS AND TEACHERS

ÖZ

Eğitim bir toplum için çok önemlidir. Hatta önem sırasına konulduğunda birinci sıradadır. Çünkü toplumu oluşturan bireylerin, yani gelecek nesillerin yetişmesi ve geleceğe dair hazırlanması eğitimle olmaktadır. Küreselleşen dünyada devletler sürekli bir rekabet halinde olup, bu rekabete de ayak uydurmak zorundadırlar. Bu rekabete ayak uydurabilmenin temeli de kaliteli ve yeniliklere açık bir eğitimden geçmektedir. Bunun içinde eğitim sistemindeki problemlerin tespit edilip çözümler sunulmasını sağlamak gerekmektedir. Bu sorunların tespiti ve çözüm noktasında da bu problemlerin ilk şahidi ve muhatapı okul öğretmenleri ve okul idarecidir. Bundan dolayıdır ki bu sorunların çözümüne katkıda bulunmak için okul idarecileri ve öğretmenlerin pencerelerinden olaylara yaklaşım sergilemek önem arz etmektedir. Bu çalışma, okullarda karşılaşılan sorunların hem idareciler hem de öğretmenler tarafından nasıl algılandığını ve bu sorunlara yönelik çözüm önerilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Eğitim sistemi içerisinde çeşitli sorunlar, hem öğretmenlerin hem de idarecilerin günlük işleyişini ve eğitim kalitesini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu araştırmada, öğretmenlerin ve idarecilerin bakış açıları karşılaştırılarak, sorunların belirlenmesi ve çözüm yollarının geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Okul, Problem, İdareci, Öğretmen.

ABSTRACT

Education is very important for a society. In fact, it ranks first in terms of importance. Because the individuals who make up the society, that is, the upbringing of future generations and their preparation for the future is through education. In the globalising world, states are in constant competition and have to keep up with this competition. The basis of keeping up with this competition is a quality education that is open to innovations. For this, it is necessary to identify the problems in the education system and provide solutions. At the point of detection and solution of these problems, the first witness and addressee of these problems are school teachers and school administrators. Therefore, in order to contribute to the solution of these problems, it is important to approach the events from the perspectives of school administrators and teachers. This study aims to examine how the problems encountered in schools are perceived by both administrators and teachers and to examine the solution suggestions for these problems. Various problems within the education system can negatively affect the daily functioning of both teachers and administrators and the quality of education. In this study, it is aimed to identify the problems and develop solutions by comparing the perspectives of teachers and administrators.

Keywords: Education, School, Problem, Administrator, Teacher.

⁶⁰⁷ Merve YAVUZ BADEMCİ, Ergani İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü, merveyavuz973@gmail.com, Orcid:0000-0002-9163-920X

⁶⁰⁸ Okan CANPOLAT, Elazığ İl Milli Eğitim Müdürlüğü, okan01323@gmail.com, Orcid:0000-0002-5350-358X

⁶⁰⁹ Rukiye AKSÖZ, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, rekici02@hotmail.com, Orcid: 0009-0001-2694-0290

⁶¹⁰ Abdultalip DEMİRTAŞ, Elazığ Milli Eğitim Müdürlüğü, abdultalipdemirtas@gmail.com, Orcid: 0009-0004-0070-1752

GİRİŞ

Eğitim, bireylerin ve toplumların gelişiminde kritik bir rol oynayan temel unsurlardan biridir. Okullar, bu eğitimin verildiği başlıca kurumlardır ve bu kurumların etkinliği, toplumun genel refahı ve geleceği için büyük önem taşır. Ancak, okulların işleyişi sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Bu sorunlar, hem öğretmenlerin hem de idarecilerin görevlerini yerine getirme süreçlerini etkileyebilir ve eğitim kalitesini düşürebilir.

Eğitim kurumlarındaki sorunların belirlenmesi ve çözülmesi, hem mikro düzeyde okulların işleyişini hem de makro düzeyde eğitim sisteminin genel performansını iyileştirebilir. Bu nedenle, öğretmenlerin ve idarecilerin karşılaştıkları zorlukların anlaşılması ve bu zorluklara yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi, eğitim politikalarının şekillendirilmesinde önemli bir rol oynar. Öğretmenler, sınıf içinde doğrudan öğrenciyle etkileşimde bulunan, ders materyallerini hazırlayan ve eğitim sürecini yönlendiren kişiler olarak çeşitli zorluklarla yüz yüze gelirken; idareciler ise okulun genel yönetimini, disiplinini ve kaynak dağılımını sağlayarak öğretim sürecinin sorunsuz işlenmesini temin etmeye çalışırlar.

Bu çalışmanın amacı, okullarda karşılaşılan sorunları hem öğretmenlerin hem de idarecilerin perspektifinden ele alarak, bu iki grubun deneyimlerini ve bakış açılarını karşılaştırmaktır. Böylece, eğitim sürecini etkileyen faktörlerin daha iyi anlaşılması ve bu sorunların çözümüne yönelik daha etkili stratejilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Yine bu eğitim sistemini bir saç ayağına benzetecek olursak, üçüncü ayak da hiç şüphesiz velilerdir. Veliler de öğrencilerle alakalı en az öğretmen ve okul yöneticileri kadar önem arz etmektedirler. Velilerin, öğrenciye karşı görev ve sorumlulukları da, yine öğretmen ve okul yöneticilerini yönlendirmesiyle oluşacaktır.

Türkiye’de bakıldığı zaman eğitim sistemi, bu sistemde karşılaşılan problemler ve problemlerin çözümüyle alakalı bir çok analizler ve çalışmalar yapılmıştır. Genel olarak da bu çalışmalarda okul idarecileri ve öğretmenlerin karşılaştıkları tespit edilen problemler ve bu problemlerin çözüm önerileri tartışılmıştır. Ancak gerek çevresel gerekse teknoloji ve küresel bir çağda yaşanılmasından dolayı karşılaşılan yeni problemler, bu gibi konuların sürekli ele alınıp çalışılmasını gerektirmektedir.

1. Okullarda Yaşanan Genel Sorunlar

Türkiye’de eğitim sistemi her dönem üzerinde fazlasıyla çalışılan sistemlerden olmuştur. Çünkü eğitim sisteminde ve okullarda bir çok problemlerle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu sorunlar çeşitlilik göstermektedir. Özellikle değişen çağın şartları yeni sorunları ortaya çıkarmaktadır. Bu sorunlar bakıldığı zaman okul müdürleriyle alakalı, öğretmenlerle alakalı, okul bütçesi, çevre, yardımcı personel gibi problemlerle karşılanmaktadır(Bozkurt, 2012).

2010 yılında okul müdürlerini kapsayan bir araştırmada yaşanan sorun ve çözümlerle alakalı 165 okul yöneticisini kapsayan bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmada eğitim programlarının yönetimi ve müfredat, öğrenci işleriyle alakalı sorunlar, bütçe ve bütçe yönetimi, çevresel sorunlar ve dış kaynaklı problemlerin yaşandığı gözlemlenmiştir. Ayrıca okul yöneticisi seçiminde liyakat usulünün pek gözetilmeden yapılan tercihler dolayısıyla, sorunların üstesinden gelebilecek yöneticilerin yokluğu da tespit edilmiştir(Çınkır, 2010).

Yine yapılan başka bir araştırmada okul idarecilerinin üst yönetime dair yaşadıkları problemleri, handikapları ve bu problemlerin nasıl çözüleceğine yönelik önerileri incelenmiştir(Akçadağ, 2013). 36 ortaokul müdürünü kapsayan çalışmada alınan veriler üst yöneticilerin okul ve okul yaşantısına dair malumatlarının yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bu yetersizlik nihai olarak okul sorunlarının çözümü önündeki en büyük engeldir. Görüldüğü üzere okulda ortaya çıkan problemler okul içi ve okul dışı bir çok etkenin sebep olduğu görülmektedir.

Son zamanlarda Türk eğitim sistemi ile alakalı yapılan çalışmalardan birinde, “ Türkiye’de Milli Eğitim Sistemi: Yapısal Sorunlar ve Öneriler” adlı çalışmadır. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı için yapılan bu araştırmada eğitim sisteminin yönetim şeması, yapısal müdahaleler ve istikrarsızlık, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmaması, Türkiyede okullaşma, sınıf geçme, ilköğretimden ortaokula geçiş, meslek liselerinin eğitimdeki payı, ortaöğretim okul türleri, ortaöğretimden yükseköğretime geçiş, yeni

müfredat ve finansman gibi bir çok sorun tespit edilmiştir(Gür ve Çelik, 2009). Elde edilen sorunların temelinde ise milli eğitimin eğitim meselesi ile alakalı sorunları bütüncül bir şekilde yaklaşım sergilemediği, ve sorunların çözümüne yönelik adımların uzun soluklu değil gününbirlik çözümler olduğu ve çözüm önerilerinin yeterince test edilmeden yürürlüğe girmesi sorunların çözümünü daha da zorlaştırdığı tespit edilmiştir.

Yapılan araştırmalar yaşanan ve karşılaşılan problemleri karşımıza çıkarmaktadır. Esasında bakıldığı zaman Milli Eğitim Bakanlığı da hemen hemen bu sorunların yaşandığını bilmektedir. Çünkü bakanlık stratejik planlarına bakıldığı zaman yaşanan problemler tespit edilip, eğitimde fırsat ve tehditlerin neler olarak algılandığına yer verilmiştir. Bu planlara göre Bakanlığın bazı zayıf yönleri şunlardır:

- Bakanlıkta fazlasıyla tekrarlanan işler ve aynı işlevi gören personel ve birimlerin fazla olması
- Özellikle kırsal alanlarda birleştirilmiş sınıf uygulaması
- Okullardaki sınıfların mevcut sayısının fazlalığı, yani öğrenci başına düşen öğretmen sayısının az olması
- Halen daha ikili öğretimin olması
- Öğretmen yetiştirmede yaşanan eksiklikler ve ayrıca öğretmen branşlarında ki arz ve talep dengesinin kurulmamış olması
- Eğitim plan ve programlarının uzun soluklu yapılmaması, kısa dönemli yapıp çok sık değişikliklere gidilmesi

Bakanlığın stratejik planlarında ortaya koyduğu problemler daha önce yapılmış araştırmalarla da benzerlik göstermektedir. Ama bu sorunların kökten çözülmesi noktasında adımlar atılması yerine, günü kurtaran çözüm odaklı politikalar izlendiği için bu sorunlar günümüze kadar süregelerek devam etmektedir. Özellikle Devlet okullarında mali bütçenin eksik yada yetersiz olmasından dolayı yapılan reformların hayata geçirilmesi daha da zorlaşmıştır.

Gelinen noktada geçmişte yapılan araştırmalar neticesinde ortaya çıkan sorunlarla günümüzde yapılan araştırmalarda karşılaşılan sorunların benzerlik göstermesi, esasında sorunların çözümü noktasında bir yol kat edilemediğini de bize göstermektedir.

İdarecilere Göre Okullarda Yaşanan Sorunlar

Yukarıda ki bölümde okullarda yaşanan problemlerin özellikle bakanlık kısmına ve yapılan araştırmalar sonucunda ortaya konulan genel geçer problemlere değindik. Çalışmanın bu kısmında ise okul idarecilerinin bakış açısına göre yaşanan ve karşılaştıkları problemlere değinerek çözüm noktasında ne gibi önerilerin ortaya çıktığını tartışacağız. Elbette bu sorunlar geniş bir yelpaze şeklinde sorunlar olmakla beraber fazlasıyla çeşitlilik de göstermektedir. Biz bu çalışmada bu sorunları beş temel başlık altında inceleyeceğiz(Aslan, 2021). Bu başlıklar; işgören, destek ve bütçe sorunları, öğrenci, program ve diğer sorunlar şeklinde olacaktır.

1.1.1. Destek ve Bütçe Sorunları

Okul yöneticilerinin en fazla karşılaştıkları sorunların başında bütçe ve ödeneklerin yetersiz olmasından dolayı yaşadıkları sorunlar gelmektedir. Buna göre, okulların karşılaştığı problemlerin başında bir bütçelerinin olamaması, Milli Eğitim Bakanlığının okullara yeterli ödeneği ayırmaması olarak gelmektedir. Yapılan görüşmelerde okul yöneticilerinin %95 i ilk sorun olarak bütçelerinin olmamasını belirtmektedir. Bu sorun doğal olarak dolaylı birçok sorunun da ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bu eksiklik okul da yapı ile, donanım ile, materyaller ile vb bir çok sorunu da beraberinde getirmektedir. Okul yöneticilerinin mali yetersizlik ve ödenek yoksunluğundan dolayı karşılaştıkları problemleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz:

- İlk ve orta okulların bir arada eğitim vermek zarureti
- Okulların fiziki olarak ders verme ve eğitim verme konusunda yetersiz olmaları(kütüphane, spor salonu, laboratuvar gibi).

- Okullarda yeterli ödeneklerin olmaması
- Öğrenci velilerinin bağı yapmak istememeleri
- Sınıfta öğrenci sayısının fazla olması

Teknolojik olarak yeniliklere ayak uyduramamak(Demirtaş vd., 2007).

1.1.2. Program Sorunları

Karşılaşılan sorunlardan en önemlilerden bir tanesi de Devletin oluşturduğu müfredat problemi. Mili Eğitim Bakanlığı eğitim sisteminde yetişecek öğrenciler için ve öğrencilerde görmek istediği davranışlar için bir müfredat ve eğitim planlaması yapmaktadır. Dolayısıyla karşılaşılan problemlere bakıldığı zaman doğrudan yada dolaylı olarak uygulanan müfredat ve eğitim programlarıyla alakalı olduğu düşünülmektedir(Başaran, 2008).

Eğitim ve okul yöneticilerinin müfredat ve eğitim programlarıyla alakalı kaynaklanan sorunları aşağıdaki gibi sıralamışlardır:

- Plan ve programların çok sık değişmesi
- Eğitim sisteminde öğrenmeden çok sınav odaklı bir eğitim planlaması
- Öğrencilere günlük yaşamda kullanabilecekleri becerilerin kazandırılmasında ki eksiklikler
- Sınav sisteminin sık sık değiştirilmesi
- Bazı yerlerde hala birleştirilmiş sınıf şeklinde eğitimin verilmesi
- Okullara başlama yaşının küçük olması
- Eğitim planlarının ve müfredatın çok yoğun ve karışık olması
- Okullarda hala ikili eğitim uygulamasının olması

1.1.3. İş Gören Sorunları

Bu başlık altındaki sorunların büyük bir kısmı, okulların kendi iç sorunları olmayıp kendi dışından kaynaklı sorunlardır. Bundan dolayıdır ki karşılaşılan sorunların çözümünün de fazlasıyla mümkün olmadığı problemlerdir. Bu sorunları da şu şekilde sıralanabilmektedir:

- Öğretmenlerin mesleki olarak yetersiz olmalarıdır
- Öğretmen ile yardımcı personel sayısındaki eksiklikler
- Ücretli öğretmenlik uygulamasının yaygınlaşması ve öğretmenlik mesleğine olan itibarın her geçen gün azalması
- Öğretmenler arasında çeşitli gruplaşmalarının olmaları
- Okul idarecilerinin özlük hakları ve güvencesi(Bursalıoğlu, 1994).

1.1.4. Öğrenci Sorunları

Katılımcı idarecilerin en az sorun olarak dile getirdikleri sorunlar öğrencilerle ilgili sorunlardır. Bu sorunları ise şöyle sıralamaktadırlar:

- Disiplin cezalarının yetersiz ve caydırıcı olmaması
- Kılık kıyafet konusunda disiplin sağlanamaması
- Öğrenciler arasında sosyo-ekonomik eşitsizlikler
- Taşınmalı eğitim
- Okumak istemeyen öğrencileri zorla okutmak istemeleri(Dönmez, 2001).

1.2. Öğretmenlere Göre Okullarda Yaşanan Sorunlar

Öğretmenlerin karşılaştıkları sorunlar da yönetim ve idari konular dışında yöneticilerle paralellik göstermektedir(Dağlı, 2017). Okullarda öğretmenlerin karşılaştıkları sorunları ise Fiziki sorunlar, öğrenciler ile ilgili sorunlar, yönetim ile ilgili sorunlar, velilerle ilgili sorunlar, öğretmenler ve kendi meslektaşları ile ilgili yaşadıkları sorunlar olarak sıralanmaktadır.

1.2.1. Fiziki Sorunlar

Okulda fiziksel sorunlar, öğretmenlere göre, öğrencilerin fiziksel güvenliğini tehdit eden veya rahatsız eden durumlar olabilir. Bunlar arasında:

- Uygun olmayan veya yetersiz eğitim araçları
- Bozuk veya yok olan donanım
- Uygun olmayan veya yetersiz alanlar ve mekanlar
- Güvensiz veya tehlikeli binalar
- Yetersiz güvenlik önlemleri.

Bu sorunlar, öğrencilerin sağlık, güvenlik ve öğrenme deneyimini olumsuz etkileyebilir (Kardeş, 2017).

1.2.2. Velilerle İlgili Sorunlar

Velilerle ilgili sorunlar, öğretmenler açısından, okul ve öğrenci performansını etkileyen veya zorlaştıran durumlar olabilir. Bunlar arasında:

- Velilerin eğitim konuları ve okul meseleleri hakkında yetersiz bilgiye sahip olması
- Velilerin okul ve öğretmenlere karşı hoşgörüsüz veya destekleyici olmamaları
- Velilerin okul ve öğrencilerin performansı hakkında yeterli ilgi veya destek göstermemesi
- Velilerin çocuklarının okul ve öğrenme sürecine müdahil olması amacıyla yanlış yollar seçmeleri

Bu sorunlar, öğrencilerin öğrenme ve gelişme sürecini olumsuz etkileyebilir ve öğretmenler için stresli bir ortam yaratabilir (Spring, 1997).

1.2.3. Öğrencilerle İlgili Sorunlar

Öğrencilerle ilgili sorunlar, öğretmenler açısından, öğrencilerin öğrenme ve gelişme sürecini etkileyen veya zorlaştıran durumlar olabilir. Bunlar arasında:

- Öğrencilerin eğitim konularına ve okula olan ilgisizliği veya motivasyonsuzluğu
- Öğrencilerin derslere konsantre olamama veya dikkat dağınıklığı
- Öğrencilerin sosyal veya davranış sorunları
- Öğrencilerin ebeveynlerinin okul ve öğretmenlere karşı negatif tutumları
- Öğrencilerin fiziksel veya zihinsel engelleri.

Bu sorunlar, öğrencilerin öğrenme ve gelişme sürecini olumsuz etkileyebilir ve öğretmenler için zor bir ortam yaratabilir.

1.2.4. Yönetim ile İlgili Sorunlar

Yönetim ile ilgili sorunlar, öğretmenler açısından, okul ve öğretmen performansını etkileyen veya zorlaştıran durumlar olabilir. Bunlar arasında:

- Yönetimin eğitim politikaları ve uygulamalarının yetersizliği veya yanlışlığı
- Yönetimin okul ve öğretmenlere yeterli destek vermemesi
- Yönetimin okul ve öğretmenler arasındaki iletişimi yetersiz tutması
- Yönetimin adaletsiz veya haksız karar ve uygulamaları
- Yönetimin ekonomik veya mali kaynakların yetersizliği.

Bu sorunlar, okulun performansını ve öğretmenlerin motivasyonunu düşürebilir ve öğrencilerin eğitim deneyimini olumsuz etkileyebilir.

SONUÇ

Okullarda karşılaşılan sorunların idareciler ve öğretmenlerin perspektifinden incelenmesi, farklı açılardan ve farklı amaçlar doğrultusunda değerlendirme yapılmasına olanak tanır. İdareciler, okulun bütünlüklü performansını ve öğrencilerin eğitim deneyimini değerlendirirken, öğretmenlerin performansı, ekip çalışması ve okul kaynakları gibi faktörleri de göz önünde bulundurabilir. Öğretmenler ise, öğrencilerin

öğrenme ve gelişme sürecini ve kendilerinin mesleki motivasyonlarını öncelikli olarak değerlendirirler. Bu nedenle, okullarda karşılaşılan sorunların idareciler ve öğretmenler perspektifinden değerlendirilmesi, farklı bakış açılarının ve farklı önceliklerin yansımaları içerecektir. Ancak, her iki perspektif de okulun ve öğrencilerin iyileştirilmesi amacını taşır ve birlikte çalışma ile daha etkili ve verimli sonuçlar elde edilebilir.

Sonuç olarak, eğitim her geçen gün önemini ve farklılığını daha fazla hissettirmektedir. Bundan dolayı eğitim sistemi sürekli olarak daha iyi nasıl olur sorusu doğrultusunda çalışılmalı ve geliştirilmelidir. Elbette eğitimin here geçen gün daha fazla önem kazanması bu alanda yapılan araştırmaları da aynı paralellikte arttırmaktadır. Ülkemiz açısından değerlendirildiğinde uzun bir eğitim politikasının olmamasının yanı sıra yukarıda da ifade edildiği üzere bir çok problemlerle karşılaşmaktadır. Özellikle idareciler ve öğretmenlerin karşılaştığı sorunlara karşı çözüm üretilmesi eğitim alanında başarılı olmanın birincil gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

1. Akçadağ, T. (2013). Okul yöneticilerinin bakış açılarıyla Üstyönetimler: Sorunlar, çözümler, beklentiler, yansımalar. *International Journal of Human Sciences*, 10(2), 379-399.
2. Aslan, G. (2021). İlkokul ve ortaokulların *hayati* sorunları ve çözüm önerileri: Okul yöneticilerinin görüşlerine dayalı nitel bir analiz. *Journal of Qualitative Research in Education*, 25, 204-242. doi: 10.14689/enad.25.9
3. Başaran, İ. E. (2008). *Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi*. Ankara: Ekinoks yayınevi.
4. Bursalıoğlu, Z. (1994). *Okul Yönetiminde Yeni Yapı ve Davranış*. Ankara: Pegem Yayınları
5. Cınkır, S. (2010). İlköğretim okulu müdürlerinin sorunları: Sorun kaynakları ve destek stratejileri. *İlköğretim Online*, 9(3), 1027-1036.
6. Dağlı, A. Ve Han, B. (2017), *Öğretmen Görüşlerine Göre Diyarbakır İli Eğitim Sorunları ve Çözüm Önerileri*, Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, Cilt: 6, ıSSN:1302-7905
7. Demirtaş, H., Üstüner, M., ve Özer, N. (2007). Okul yönetiminde karşılaşılan sorunların öğrenci ve okul ile ilgili değişkenler açısından incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 51(51), 421-455.
8. Dönmez, B. (2001). Okul güvenliği sorunu ve okul yöneticisinin rolü. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 7(1), 63-74.
9. Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2009). *Türkiye’de millî eğitim sistemi: yapısal sorunlar ve öneriler*. Ankara: SETA.
10. Kayıkcı, K. (2001). Yönetici Yetiştirme Sorunu. *Milli Eğitim Dergisi*, (150), 28-32.
11. MEB (2009). *Milli eğitim bakanlığı 2010–2014 stratejik planı*. Ankara: Strateji Geliştirme Başkanlığı.
12. Kardeş, P. (2007), “*Yatılı İlköğretim Bölge Okulu Yöneticilerinin Yönetim Süreçlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Bu Sorunların Olası Çözümlerine İlişkin Görüşleri*”, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Abant İzzet Baysal Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı
13. Spring, J. (1997). *Özgür eğitim*. (Çev: A.Ekmekçi), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

(52)

Orhan ŞİRİNZADE⁶¹¹

**KRİZ YÖNETİMİ VE AZERBAIJAN’DA FAALİYET GÖSTEREN NATİ BİSKÜVİ VE
ÇİKOLATA FABRİKASI ÜZERİNE BİR İNCELEME**
**A REVIEW ON CRISIS MANAGEMENT AND NATİ BISCUIT AND CHOCOLATE FACTORY
OPERATING IN AZERBAIJAN**

ÖZ

Kriz yönetimi, organizasyonların veya krizlerin beklenmedik olaylardan önce etkin bir şekilde yönetilmesidir. Kriz yönetimi aynı zamanda beklenmedik durum veya olaylarla başa çıkmak için bir dizi uygulama, prosedür ve iletişim kuralını da içerir. Bu bağlamda araştırmanın konusu Azerbaycan'da faaliyet gösteren Nati bisküvi ve çikolata fabrikasının Kriz, kriz yönetimi ve kriz yönetimi fonksiyonlarının incelenmesidir. Araştırmanın amacı kriz ve kriz yönetimi kavramlarını incelemek ve Azerbaycan şirketinin bu konuda nasıl çalıştığını ortaya koymaktır. Araştırmanın önemi, Azerbaycan menşeli uluslararası bir şirketin kriz yönetimi çalışmalarının düzeyini incelemesi ve konuyla ilgili literatüre katkı sağlaması açısından değerlendirilebilir. Yarı yapılandırılmış görüşme sonucunda elde edilen sonuçlara göre firma henüz bu konuda tam anlamıyla profesyonel bir davranış sergilememiştir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Kriz Yönetimi, Nati Bisküvi Azerbaycan.

ABSTRACT

Crisis management is the effective management of organizations or crises before unexpected events. Crisis management also includes a set of practices, procedures and communication rules for dealing with unexpected situations or events. In this context, the subject of the research is to examine the crisis, crisis management and crisis management functions of the Nati biscuit and chocolate factory operating in Azerbaijan. The aim of the research is to examine the concepts of crisis and crisis management and to reveal how the Azerbaijani company works in this regard. The importance of the research can be evaluated in terms of examining the level of crisis management efforts of an international company of Azerbaijani origin and contributing to the literature on the subject. According to the results obtained as a result of the semi-structured interview, the company has not yet exhibited a fully professional behavior in this regard.

Keywords: Crisis, Crisis Management, Nati Bisküvi Azerbaijan.

⁶¹¹ PhD. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi; ORCID: 0000-0003-0597-8887; sirinzadeorhan@gmail.com

GİRİŞ

Günümüz dünyasında sorunlar birçok filozofun ve araştırmacının dikkatini çekmektedir. Çoğu durumda ciddi bir sorun ortaya çıktığında bu olaylar aniden veya uzun bir süre sonra ortaya çıkar. Kriz yönetiminde en önemli yöntem erken uyarı sisteminin kurulması ve olası sorunların önlenmesine yönelik adımların atılmasıdır. Sorunun uyarı işaretlerini bilmek ve sorundan daha az hasarla çıkmak için önlem almak çok önemlidir. Sorunun oluşma olasılığı arttıkça olumsuz sonuçlanma riski de artar. Bir şirkette meydana gelebilecek sorunların birçok nedeni vardır. Potansiyel olayların nedenlerini araştırmak, hangilerinin işletmeniz üzerinde en büyük etkiye sahip olduğunu belirlemek ve bunlarla anlamlı ve sistematik bir şekilde ilgilenmek, işletmenizin geleceği açısından kritik öneme sahiptir. Kriz öncesinde kriz yönetim ekibinin kurulması ve kriz sırasında uygun şekilde müdahale edilmesi işletmeler için önemli bir adımdır. Olumsuz durumlara karşı korunmanın yerini kriz yönetimi alır. etkili sorun yönetimi; Bu, şirketinizin sağlığını, sağlığını ve çevreyi koruyabilir.

Bu bağlamda bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde problemin tanımı, problemin özellikleri, problem kavramının benzer kavramlarla karşılaştırılması, problemin nedenleri, problem türleri ve problemin süreci anlatılmaktadır. Bölüm 2, problem yönetiminin tanımı, problem yönetiminin yönleri, problem yönetiminin amacı, problem türleri, problem yönetimi süreci, problem yönetimi süreci ile ilgili konular, problem yönetimi modeli, kurumsal kriz grubu, kurumsal etik ve yönetimidir. kriz. ne yapalım Yönetim, kriz yönetimi planlaması, kriz yönetimi vb. konularda makaleler. Konuyu araştırdım. Bölüm 3'te çok uluslu bir şirketi örnek olarak kullanarak kurumsal düzeyde sorun yönetimini analiz ettik.

1. Kriz ve kriz yönetimi kavramsal çerçeve

1.1. Kriz Kavramı ve Tanımı

Yönetimin veya değişimin etkinliğinin merkezinde yer alan sorun, bir kurumun veya sistemin günlük işleyişindeki sorun olarak tanımlanmaktadır (Tüz, 2014; Bayramlı ve Sarkhanov, 2021; Sarkhanov, 2022). Oxford Sözlüğü krizi "iyileştirmek veya zarar vermek için yapılan bir devrim" olarak tanımlamaktadır (Narbay, 2006; Aliyev ve Suleymanov, 2023).

"Kriz" kelimesi Yunancadır ve "kriz" anlamına gelir, ancak oradan Latince'ye, ardından Fransızca'ya ve en sonunda İngilizce'ye geçmiştir. 2000 yılı aşkın geçmişi ve en az dört farklı kültürde kullanımıyla bu kelimenin anlamı çarpıcı biçimde değişti. Herman (Herman, 1963; Ajayi vd., 2020; Aliyev, 2020) sorunu, örgütün ana hedeflerine müdahale eden ve müdahalenin planlandığı zamanı azaltarak yüksek düzeyde stres yaratan durum olarak tanımlamaktadır.

Literatürde Çindeki kriz söz konusu olduğunda "kötü fırsat" kelimesinin etimolojik anlamının dile getirildiğini görebilirsiniz. Çinli bilim insanları problem sembolünün (wei chi) ilk kısmı olan "wei"nin negatif olduğunu, diğer kelime olan "ji"nin ise dönmek, dönmek veya dönmek anlamına geldiğini doğrulamaktadır (Milasinovic ve Kesetovic, 2008; Akbarov, 2018).

1.2. Kriz Yönetimi ve Tanımı

Kriz yönetimi, şirkete ve paydaşlarına yönelik tehditleri ve şirketin bu tehditlerle mücadele etmek için kullandığı yöntemleri ifade eder. Küresel olayların öngörülemezliği nedeniyle şirketlerin ticari faaliyetlerinde potansiyel olarak önemli değişikliklere dayanabilmesi gerekiyor. Kriz yönetimi çoğu zaman kararların kısa sürede, çoğunlukla olaydan sonra alınmasını gerektirir. Bir kriz durumunda belirsizliği azaltmak için şirketler sıklıkla bir kriz yönetim planı hazırlarlar (Dayton, 2004; Sarkhanov ve Muradzada, 2023; Alijev, 2021; Ekber ve Mirzaeva, 2017).

Kriz yönetimi aşamasındaki başlıca operasyonel zorluklar şu şekilde özetlenebilir (Comfort, 1988).

- Hazırlık: "Bir işletme veya toplum bilinmeyen nasıl hazırlanabilir?"
- Kriz yönetimi: "Kriz yöneticileri belirsizlik, zaman baskısı ve aşırı tehdit karşısında nasıl iyi kararlar alabilir?"

- Normale dönüş (kriz sonrası): “Kriz yöneticileri sarsılmış bir sistemi nasıl normale döndürebilir?”

1.2.1. Kriz Yönetiminin Özellikleri

Kriz yönetimi, kriz sinyallerinin belirlenmesi, şirketler açısından olası olumsuz sonuçların önlenmesi, minimum kayıpla hayatta kalınması, kurtarma hazırlıklarının uygulanması ve izlenmesi, kuruluşların istenmeyen sorunlara hazırlık ve tepki verme konusundaki başarısı veya başarısızlığı gibi belirli faaliyetlerle doğrudan ilgilidir (Şahin vd., 2015; Baghirov vd., 2023).

Özden'e (2009) göre kriz yönetiminin temel özellikleri aşağıda sıralanmıştır:

- Kriz yönetimi, kriz haricinde normal süre dahil süreklilik gerektiren, örgütün krize her zaman hazır olmasını sağlayan bir aşamadır.
- Birden fazla aşamadan oluşan karmaşık bileşikler ifade eder.
- Krizle mücadele yönetimi, kuruluşların yaşamına (sürdürülebilir faaliyet) zarar veren yönleriyle ilgilidir.
- Etkili kriz yönetimi, önleyici adımları içerir ve bir kriz durumunda kısa vadede hasar ve kaybı sınırlamada üstündür ve vb.

1.2.2. Kriz Yönetiminin Amacı

Acil durumlarda uygulanan bir yönetim süreci ve modeli olan kriz yönetiminin amaçları aşağıda sıralanmıştır (Şahin vd., 2015; Aliyev, 2023).

- Krizin düzeyi hakkında bilgi vermek,
- Yöneticilere krizi tespit etmeleri ve değerlendirmeleri için zaman verilmesi,
- Kriz kurtarma planlarını iyileştirmek için alternatif yöntemler önermek,
- Krizle mücadele yönetim becerilerinin oluşturulması,
- Olası krizlere karşı her zaman hazırlıklı olun.

2. Araştırmanın yöntemi ve tekniği

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Anket yöntemiyle karşılaştırıldığında, görüşme yöntemi hızlı yanıt nedeniyle açık bir avantaja sahip olabilir. Bu, görüşülen kişilerin özel bir ortamda olmaları nedeniyle daha açık olabilmeleri, görüşmecinin önemli şeyleri gözlemleyebilmesi ve durumlara derinlemesine bakabilmesi ve harekete geçme yeteneğinden daha kişisel olabilmesi nedeniyle olumlu yönleri olan güçlü bir seçenektir. anket veya odak grubu. Örnekler veya alıntılar etkilidir ve yeni konuların ortaya çıkmasına neden olur. Bu yöntem bireysel deneyimleri anlamak ve ilgi alanlarını takip etmek için kullanılan başarılı veri toplama yöntemlerinden biridir (Tutar & Sarkhanov, 2021).

2.1. Araştırmanın Soruları

Tablo 1: Mülakat Soruları

1	İşletmenizi tanıtır mısınız? Faaliyet alanlarınız nelerdir?
2	Kriz yönetimini nasıl tanımlarsınız? Kriz yönetimi sizin ve kuruluşunuz için ne anlama gelmektedir?
3	COVID-19 krizini bir olasılık olarak görüyor muydunuz? Çin’de yayıldığında, Azerbaycan’a gelmeden önce bu olasılık üzerine çalışma yapmış mıydınız?
4	Çok uluslu işletme olmanın avantajları veya dezavantajları nelerdir? Yönetmelik zorluk çektiniz mi?
5	Kriz yönetim ekibiniz var mı? Krizler üzerinde hazırlık yapılıyor mu, senaryolar belirleniyor mu?

6	Ortaklarınızla iş birliği yaptığınızda, kriz durumlarında kriz yönetimini nasıl çözümlüyorsunuz?
7	Kriz yönetiminin işletmeniz üzerinde ne gibi etkileri bulunuyor?
8	Olası kriz yönetimi gerektiren durumlarda işletmeniz için uyguladığınız ya da uygulamayı düşündüğünüz temel stratejiler nelerdir?
9	Kriz durumlarında iletişim stratejileriniz nelerdir?
10	Çok uluslu bir işletme olarak, büyümenin getirdiği riskleri nasıl tanımlarsınız?

3. Kriz yönetiminin azerbaycanda çok uluslu bir işletmede incelenmesi - “NATI bisküvi ve çikolata fabrikası”

3.1. Bulgular Ve Tartışma

Araştırma kapsamında görüşülen “NATI Bisküvi ve Çikolata Fabrikası LLC” işletmesi Yönetim Kurulu Başkanına yöneltilen mülakat soruları ve alınan yanıtlar akış sırasına göre aşağıda yer verildiği gibidir.

Tablo 2: Mülakat Sorularına verilen cevaplar

Sorular	Cevaplar
1 İşletmenizi tanıtır mısınız? Faaliyet alanlarınız nelerdir?	2010'da kurulan firmamız, Bakü'de merkezi olup, Türkiye ve Gürcistan'da da ofislerimiz bulunmakta. Azerbaycan'da 1500 kişilik ekibimiz var. Gürcistan'da 2 fındık fabrikamız ve 440 çalışanımız mevcut. Fındık çeşitleri üretiyor, yerel tedarikçilerden fındık alıyoruz. Gürcistan'da dünya sıralamasında 4. fabrikamız var. Bisküviyi Türkiye, Gürcistan, Umman, Yemen ve Türkmenistan'a ihraç ediyoruz. Türkiye üzerinden Ukrayna ve Rusya'ya satış yapıyoruz. Gürcistan'dan dünyaya kurabiye ve çikolata gönderiyoruz. 20'den fazla ülkeyle iş birliği içindeyiz. Almanya'dan Azerbaycan'daki dağıtım ortağı olarak çikolata ve ilaç dağıtımını yapıyoruz. Azerbaycan'da ithalat ve dağıtım faaliyetlerimiz devam ediyor.
2 Kriz yönetimini nasıl tanımlarsınız? Kriz yönetimi sizin ve kuruluşunuz için ne anlama gelmektedir?	Kriz, beklenmedik durumlar sonucu ortaya çıkar. Ekonomik, savaş veya doğal afet kaynaklı olabilir. Bu durumlarda kurumsal yönetim zorlukları yaşanır. Hızlı toplantılar ve müdahaleler gerekir. Öngörü eksikliği nedeniyle, döviz dalgalanmalarını dikkate alabiliriz. Krizler önceden tahmin edilemez, bu yüzden sigorta ve sınırlı ihracat yaparız.
3 COVID-19 krizini bir olasılık olarak görüyor muydunuz? Çin'de yayıldığında, Azerbaycan'a gelmeden önce bu olasılık üzerine çalışma yapmış mıydınız?	Ocak'ta Çin'deki salgını öğrendik, Gürcistan'dayken yetkililerle toplandık. Wuhan'daki insanlarla görüşmeler yaptık. Bir öğrenci, şehrin cehennemi gibi olduğunu anlattı. Şubat'ta Dubai'deki fuara katıldık, bisküvi ve çikolata standı kurduk, önlemler aldık. Fabrikalara uyarılar gönderdik ancak gıda sektörünün etkilenmeyeceğini düşündük ve önlemler aldık.
4 Çokuluslu işletme olmanın avantajları veya dezavantajları nelerdir? Yönetimsel zorluk çektiniz mi?	Yeni dünyada sistem kurma önemli; her şey elektronik ve uzaktan izleme sistemleri var. Fiziksel büyüme zor, bu yüzden Gürcistan'daki fabrikamıza nadiren gidiyorum. Uzaktan kontrolle, Gürcistan'a gitmem gerekmez de işlerimizi yönetebiliyoruz. Takım ve sistem önemli. COVID-19'da sorun yaşamadık. Uluslararası şirketlerde değişim olabilir, ancak krizle karşılaşmadık. "Mesafenin kuru, maske tak ve temizle" şartlarında çalışabiliriz. Fındık sezonunda Gürcistan'a sorunsuz geliyoruz.

5	Kriz yönetim ekibiniz var mı? Krizler üzerinde hazırlık yapıyor mu, senaryolar belirleniyor mu?	Şu an kriz yönetim ekibi yok, sadece teklifler üzerine pazarlık yapıyoruz. Örneğin, doların yükselmesi satın alma gücünü etkileyebilir. Ancak kademeli yükseliş rekabet avantajı sağlar. Kriz anlarında Yönetim Kurulu ile kararlar alıyoruz.
6	Ortaklarınızla iş birliği yaptığınızda, durumlarında kriz yönetimini nasıl çözümlüyorsunuz?	Ana işbirliği yapanlar çikolata ve fındık üreticileri. Bazı zorluklar oldu, işletmeler birkaç ay kapandı. Ancak, devam eden siparişler vardı. Müşterilerle iletişim kurarak sorunları yönettik.
7	Kriz yönetiminin işletmeniz üzerinde ne gibi etkileri bulunuyor?	Kriz zamanlarında ekonomik sorunlar, çalışanlar arasındaki problemler ve diğer sorunlar ortaya çıkabilir. Sorunları hızlı bir şekilde çözmek için yönetim kurulu toplantıları düzenliyoruz. Kriz yönetimini kısa veya uzun vadeli olarak belirleyip buna göre hareket ediyoruz. Süreci bırakmıyor, aktif olarak karar veriyoruz.
8	Olası kriz yönetimi gerektiren durumlarda işletmeniz için uyguladığınız ya da uygulamayı düşündüğünüz temel stratejiler nelerdir?	Stratejimiz esnek; doğal afetler ve ekonomik krizler gibi beklenmedik durumlarda hızlıca adapte oluyoruz. Eskiden yavaş yanıtlar alırken, şimdi hızlı değişimlere anında cevap veriyoruz. Her günü ayrı değerlendirip, çok uluslu yapımızla krizleri öngörüyor ve proaktif davranıyoruz.
9	Kriz durumlarında iletişim stratejileriniz nelerdir?	Ofisimizde COVID-19 krizi sırasında iletişim için telefon, e-posta ve WhatsApp grupları kullanıyoruz. Ofiste her gün bir kişi bulundurarak teması azalttık ve video konferanslarla görevleri belirledik. Sorunsuz bir şekilde bu dönemi atlattık.
10	Çok uluslu bir işletme olarak, büyümenin getirdiği riskleri nasıl tanımlarsınız?	Çeşitli sektörlerde faaliyet göstermek, krizlerde tek bir alana bağlı kalmadan devamlılığı sağlar. Farklı ülkelerdeki durumlar, sektörel etkileri değiştirebilir ve fırsatlar sunabilir. E-ticaret gibi alanlarda görülen artışlar, kriz yönetiminde yeni stratejiler geliştirmemizi sağlıyor. Diversifikasyon, yatırım risklerini dağıtarak krizlere karşı koruma sağlar.

Sonuç ve Öneriler

Mevcut şartlarda her şirketin çevre koşullarından dolayı krizle karşı karşıya kalması kaçınılmazdır. Diğer işletmeler gibi çok uluslu şirketleri de etkileyebilecek krizler ani veya aralıklı olabilir. Firmaların acil durumlara hazırlıklı olması, uygun ekipmanlara, acil durum yönetim ekibine sahip olması ve olası senaryoları önlemesi önemlidir. Minimum kayıpla ayakta kalmaya çalışan şirketlerin mevcut krize veya olası krizlere hazırlıklı olması gerekiyor. Şirketlerin kriz durumlarını önlemek için olası senaryolar yaratan çeşitli teknikleri dikkate alması, proaktif olarak planlama yapması ve bu olasılıklarla başa çıkmak için planlar geliştirilmesine yardımcı olması gerektiği tartışılmaz bir gerçektir. Plan yapmak yeterli değildir, planların düzenli aralıklarla sistematik olarak gözden geçirilip test edilmesi gerekir. Bir şirket kriz durumlarına ne kadar iyi hazırlanırsa, kriz durumlarında o kadar iyi yönetilebilir ve daha bilinçli ve etkili kararlar alınabilir. Kriz yönetiminde kilit rol oynayan üst düzey yönetim için alınacak en önemli ders, beklenmedik olaylara karşı göreceli hassasiyet ve bu olayların şirketin itibarı ve operasyonları açısından ne anlama gelebileceğidir. Şirketin tamamının senaryo planlama tekniklerini kullanması gerekmez de, farklı fonksiyonları ve çalışanları kapsayan uygun planlamaların yapılması gerektiği açıktır.

Sonuçlar, Nati Bisküvi ve Azerbaycan'da faaliyet gösteren uluslararası şirketlerden Chocolate Factory LLC'nin kendi bünyelerinde henüz bir acil durum yönetim departmanı oluşturmadığını, olası bir kriz durumunda gerekli kararların ve risk durumlarının alındığını doğrulamaktadır. . derhal üst yönetim tarafından devralındı. Kriz yönetimi departmanının bulunmaması, kurumun olası riskleri dikkate almadığı anlamına

gelmemele birlikte, bu alanlarda gerekli izlemelerin üst yönetim tarafından yapıldığı da tespit edilmiştir. Krizlerin farklı alanlarda yaşandığı kanıtlanırken, kriz durumunda karar alınmadan önce bu tür durumlardan elde edilen deneyimlerden yararlanılarak ortak karar alındığı da görüldü. Azerbaycan'da kurulan kurumların krizler ve kriz yönetimi alanında üniversitelerle işbirliği yapmasının daha karlı olacağı düşünülüyor. Profesyonel bir acil durum yönetimi departmanının oluşturulması ve mümkün olduğu kadar verimli çalışabilmesi için gerekli adımların, üniversite ve enstitüler arasında yakın iş birliği içerisinde alanda araştırma yapan araştırmacılar tarafından anlaşılıp atıldığı düşünölmektedir. Bu amaçla ilgili kurumlara gerekli eğitimlerin verilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

1. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 567).
2. Akbarov, S. (2018). Market orientation and customer point of view – In the case of Azerbaijan. *Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Applied Studies*, 5(6), 58–67. <https://doi.org/10.19085/journal.sijmas050601>
3. Aliyev, V. (2020). The Role of the Struggle Against Terrorism in Tourism Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16, 464-470.
4. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
5. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
6. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
7. Baghirova, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
8. Bayramli, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
9. Comfort, L. K. (1988). *Managing Disasters: Strategies and Policy Perspectives*. Durham, NC: Duke University Press.
10. Dayton, B. W. (2004). *Managing Crises in the Twenty-First Century*.
11. Ekber, Ş., Mirzaeva, G. (2017). Azerbaycan'da İç Turizmin Yerel Turistler Tarafından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-14.
12. Herman, C. (1963). Some Consequences Of Crisis Which Limit The Viability Of Organizations. *Administrative Science Quarterly*.
13. Milasinoviç, S., & Kesetoviç, Z. (2008). *Crisis and Crisis Management: A Contribution to a Conceptual & Terminological Delimitation*.
14. Narbay, M. T. (2006). *Kriz İletişimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.
15. Özden, K., & Ercan, S. (2009). *Papatya Yayıncılık*. Papatya Yayıncılık.
16. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
17. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
18. Şahin, S., Ulubeyli, S., & vd. (2015). *Innovative Crisis Management in Construction: Approaches and the Process*.

19. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2021). Covid-19 pandemisi ve azerbaycan turizmi: sektör temsilcisi görüşlerinin incelenmesi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 32(1), 7-18.
20. Tüz, M. V. (2014). *Kriz Yönetimi*. Nobel Akademik Yayıncılık.

(53)

Sabri DOĐAN⁶¹²

**DOĞU TÜRKİSTAN'DA MANAS ARAŞTIRMALARI VE CUSUP MAMAY'DAN MANAS
DESTANI'NIN SEKİZ DAİRE'SİNİN DERLENMESİ**
**MANAS RESEARCH IN EAST TURKISTAN AND COMPILATION OF THE EIGHT CIRCLES OF
THE MANAS EPIC BY CUSUP MAMAY**

ÖZ

Kırgızlar günümüzde Kırgızistan dışında, başta Doğu Türkistan olmak üzere dünyanın muhtelif coğrafyalarında yaşamaktadırlar. Kırgızların geniş bir coğrafyada asırlardan beri süregelen sözlü geleneği, Manas Destanı gibi dünyanın en hacimli eserlerinden birisini ortaya çıkarmıştır. Destan, Kırgızların Çinli ve Kalmuklarla olan mücadelesini anlatması bakımından Türk tarihine ışık tuttuğu gibi, Kırgız kültürüne dair de eşsiz bilgiler ihtiva etmektedir. Bu nedenle destan özellikle Çarlık ve Sovyet Rusya dönemlerinde pek çok araştırmacının ilgisini cezbetmiş ve sayısız derlemeler yapılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise, Manas Destanı'na ilgi 1950'li yıllarda başlamış, bu suretle araştırma grupları oluşturularak derleme faaliyetlerine girilmiştir. Destanın sekiz dairesini bilmesi nedeniyle söz konusu araştırmalar özellikle Cusup Mamay üzerine yoğunlaşmış ve Manasçı'dan uzun bir sürecin sonunda destanın tüm daireleri derlenmiştir. Bu çalışmada, Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızlar hakkında kısa bir bilgilendirme yapıldıktan sonra, bölgede Çin hükümeti tarafından yürütölen Manas araştırmalarına değinilecek, ayrıca Cusup Mamay'dan destanın sekiz dairesinin derlenmesi ve yayımlanmasından bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Manas Destanı, Manas Araştırmaları, Doğu Türkistan Kırgızları, Cusup Mamay.

ABSTRACT

Today, Kyrgyz people live outside Kyrgyzstan, in various geographies of the world, especially in East Turkestan. The oral tradition of the Kyrgyz people, which has been going on for centuries in a wide geography, has produced one of the most voluminous works in the world, such as the Epic of Manas. The epic not only sheds light on Turkish history in terms of telling about the struggles of the Kyrgyz with the Chinese and Kalmyks, but also contains unique information about the Kyrgyz culture. For this reason, the epic attracted the attention of many researchers, especially during the Tsarist and Soviet Russian periods, and numerous compilations were made. Interest in the Epic of Manas in the People's Republic of China, began in the 1950s, and thus research groups were formed and compilation activities were initiated. Since he knew the eight circles of the epic, the research in question focused especially on Cusup Mamay, and after a long process, all the circles of the epic were compiled from the Manas teller. In this study, after giving brief information about the Kyrgyz people living in East Turkestan, Manas research carried out by the Chinese government in the region will be mentioned, and the compilation and publication of the eight chapters of the epic by Cusup Mamay will be mentioned.

Keywords: *Epic of Manas, Manas Research, East Turkestan Kyrgyz, Cusup Mamay.*

⁶¹² Doktora ÖĞrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü EĞitim Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara / TÜRKİYE; PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Education, Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Ankara/TURKEY. E-mail: sabridogan06@gmail.com / ORCID ID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0000-6651-8687>

GİRİŞ

Türk destancılık geleneğinin en önemli mirasçılarında olan Kırgızlar, hacmi ve muhtevası bakımından Manas Destanı gibi emsalsiz bir esere sahiptir. Bunun yanı sıra başta Sagımbay Orozbek Uulu ve Sayakbay Karalayev gibi büyük destancıları yetiştirmiş olmaları, Kırgızları diğer Türk halklarından farklı kılan hususiyetlerin başında gelir. Her bir destancının farklı mektep ve ekollere mensup olması, ayrıca usta-çırak ilişkisine bağlı olarak yetişmesi, aynı destanın farklı metinlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan destan metinlerinin kahraman ekseninde babadan oğula süreklilik arz etmesi de dikkat çeken diğer bir hususiyet olarak göze çarpar. Daireleşme adı verilen bu durum, bir kahramanın destandaki macerası tamamlandıktan sonra, onun oğlu etrafında da bir destanın oluşmasıdır (Yıldız, 2019: 287). Manas Destanı bilindiği gibi Manas'ın ölümünden sonra onun oğlu Semetey, Semetey'den sonra da Seytek'le devam eden bir üçlüktür. Kimi destan anlatıcıları, destanın sadece Manas dairesini icra ederken, kimileri ise Manas'la beraber bir sonraki daire olan Semetey'i, ilâve olarak Seytek'i de icra etme yeteneğine sahiptir. Buna karşılık müstakil olarak destanın sadece ikinci ya da üçüncü dairelerini icra eden destancılar da oldukça fazladır. Bu sebeplerdir ki Kırgız literatünde Manas Destanı'nı icra edenleri tanımlamak üzere Manasçı, Semeteyci, Seytekçi (Çeribaş, 2012: 56-57) gibi çeşitli adlandırmalar kullanılmaktadır. Yukarıdaki ifadelerden hareketle, Cusup Mamay'ı diğer bütün Manasçılardan ayıran; sırasıyla Manas, Semetey, Seytek, Kenenim, Seyit, Asılbaça-Bekbaça, Sombilek ve Çigitey olmak üzere destanın sekiz dairesini icra edebilmesi ve bu dairelerin kendisinden uzun uğraşlar neticesinde derlenmiş olmasıdır. Sadece Kırgız destancılık geleneğinde değil, diğer Türk halklarının destancılık geleneğinde de başka bir örneğine rastlanılmayan bu durum, Cusup Mamay'ın müstesna bir destan icracısı olarak araştırılmasını zarûrî kılmaktadır.

Doğu Türkistan Kırgızları

Doğu Türkistan kuzeyde Tanrı dağları, güneyde Hotan, batıda ise Afganistan, Alay ve Pamir dağları ile çevrilidir. 1 Ekim 1949 tarihinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla bölge Çin kontrolüne geçmiş ve bu bölgede yaşayan Kırgızlar da *Kıtay Kırgızları* (Çin Kırgızları) veya *Kıtaydık Kırgızlar* (Çinli Kırgızlar) gibi isimlerle anılmaya başlamışlardır. Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızlar bölgedeki on üç farklı dili konuşan halkların içinde nüfus bakımından en yoğun olanlarının başında gelir ve *Kızıl Suu Kırgız Özerk Bölgesi* adıyla özel bir statüye sahip konumdadırlar (Karatayev, 2005: 205).

Kızıl Suu Kırgız Özerk Bölgesi, Cuñgo⁶¹³ Halk Siyasî Meclisi'nin birinci toplantısında yapılan geçici anayasa sonrası özerkliğine kavuşmuştur. Söz konusu anayasayla azınlık halkların bir arada yaşadığı bölgelerde kendi özerk statülerine kavuşmalarının önü açılmış, böylelikle Çin Komünist Partisi 4 Şubat 1954 tarihinde Güney Şincañ'da yaşayan Kırgızların özerkliğini kabul etmiştir. Bölge valiliği de özerk bölgelerin, kendi içlerinde de bölgelere ayrılması hususunda gerçekleştirdiği bir dizi çalışmadan sonra, Kırgızların nüfusça kalabalık olduğu Uлуу Çat, Ak Çiy ve Ak Too bölgelerine özerklik vermeye karar vermiştir. Artış şehri de Kızıl Suu Özerk Bölgesi'nin merkezi tayin edilmiştir (Toktalı, 2013: 347-351).

Şincañ'ın kuzeybatısında yer alan Kızıl Suu Kırgız Özerk Bölgesi'nin yerleşim yeri hâline gelmesi uzun zaman öncelere dayanır (Asankanov, 2013: 77). Kızıl Suu Özerk Bölgesi 1954 yılında kurulduğunda, bölgedeki Kırgızların nüfusu 47300'ü bulmaktaydı. 2004 yılına gelindiğinde ise, bölgedeki Kırgızların nüfusu 134100'e ulaşmıştır. Kırgızlar, Uлуу Çat ve Ak Çiy bölgelerindeki şehirlerin ticaret merkezi olması sebebiyle Çinliler ve Uygurlarla birlikte yaşamaktadırlar, ancak adı geçen bölgenin köylerinde ve kışlaklarında sadece Kırgızlar ikamet etmektedir (Toktalı, 2013: 16-17).

Ak Çiy Bölgesi, Kızıl Suu Kırgız Özerk Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Doğusunda Üç Turpan, güneydoğusunda Kelpin, güneybatısında Artış, kuzeybatısında ise Kırgızistan bulunmaktadır. 2004 yılındaki nüfus sayımına göre bölgede yaşayan Kırgız nüfusu 32057'dir. Halk genellikle Kakşaal nehrinin iki yakasında ve kuzeydeki dağlık alanlarda yaşamlarını sürdürmektedir (Toktalı, 2013: 17-18).

Kızıl Suu Bölgesi'nin güneyinde yer alan *Uлуу Çat Bölgesi* doğusunda Artış, güneydoğusunda Kaşgar, güneybatısında eski Kaşgar ve güneybatısında Ak Too ile çevrilidir. Batı ve kuzeyden ise Kırgızistan ile sınır

⁶¹³ Çin Halk Cumhuriyeti.

komşusudur. 2004 yılındaki nüfus sayımına göre bölgedeki Kırgız nüfusu 33421'dir (Toktalı, 2013: 20-21). Uлуу Çat Bölgesi'ndeki Kırgızların büyük bölümü dağlık alanlarda yaşamaktadır. Bölgede Terek, Baykurtka, Toyun, Kızıl Oy, Köönö Uлуу Çat, Ok Salır, Cıgın, Börü Tokoy ve Boston Terek gibi Kırgız köyleri yer almaktadır (Asankanov, 2013: 77-85).

Kırgızların nüfus bakımından en yoğun olarak yaşadığı bir diğer bölge ise, Kızıl Suu Özerk Bölgesi'nin güneybatısında yer alan *Ak Too Bölgesi*'dir. Bölgenin kuzeyinde Uлуу Çat Bölgesi ve eski Kaşgar şehri, güneybatısında Kaşgar, doğusunda Cañısar ve Cerken, güneyinde Taş Korgon Tacik Özerk Bölgesi, batı ve güneybatısında ise Kırgızistan ile Tacikistan bulunmaktadır (Toktalı, 2013: 26). Ak Too Bölgesi'nin Kızıl Too, Ak Talaa, Çarçuñ, Buluñ Köl, Mocu, Camal Terek, Oytak, Ücmö, Kara Çerik, Baarın, Pilal ve Culuk Başı gibi köylerinde elli binden fazla Kırgız'ın yaşadığı bilinmektedir. Kızıl Too, Çarçuñ, Bulun Köl ve Mocu köyleri Pamir dağlarının arasında bulunduğu için bu bölgedeki Kırgızlar, *Pamir Kırgızları* olarak da adlandırılmaktadır. Ak Too Bölgesi'nin Culuk Başı, Caman Suu, Camal Terek, Oytak, Ücmö, Kara Keçik, Baarın ve Pilal gibi küçük köylerinde halk düz arazilerde ya da Tarım ovasında, Kaşgar ile Artış şehirlerine yakın ikamet etmektedir (Asankanov, 2013: 77-85).

Doğu Türkistan'da Manas Araştırmaları

Şiñcan Özerk Bölgesi'nde Kırgızların yaşadığı kuzeyde Tarbagatay, Tekes ve Moñgulkörö'den; güneyde Aksu, Akçiy, Artış, Uluçat, Pamir Dağları, Hoten ilinin Guma ilçesine kadar olan binlerce kilometrelik alanda Manas Destanı'nın çeşitli varyantlarıyla karşılaşmak mümkündür. Bu varyantlar, asırlardan beri sözlü olarak Kırgızlar arasında muhafaza edilegelmiştir (Mambetakun, 2014: 113-114). Doğu Türkistan'da yaşayan Kırgızlardan Manas Destanı'nın derlenmesi XX. yüzyılın 20'li ve 30'lu yıllarına dayanır. Bu yıllarda Kırgızlar göçebe bir hayat tarzına sahip olduğu için dış dünya ile ilişkileri zayıftı ve kültürel gelişmelerden de hâliyle uzaktılar. İşte bu sıralarda Cusup Mamay'ın ağabeyi Balbay Mamay'ın hiçbir kuruma bağlı olmadan ve kendi iradesiyle destanı derlemeye başladığı görülür. 1916 yılında cereyan eden Ürkün⁶¹⁴ olaylarında yüz bine yakın Kırgız, günümüzdeki Kırgızistan topraklarından Şiñcan'ın kuzey ve güney bölgelerine göç etmek mecburiyetinde kalır. Göç edenlerin arasında Sagımbay Orozbak Uлуу gibi Kırgızistanlı büyük Manasçılar da vardır. İki yakanın Manasçıları, tertiplenen toy ve davetlerde bir araya gelip Manas icra ederek yeteneklerini sergileme imkânı bulurlar. Balbay Mamay, bu sıralarda Sagımbay, Cusupakun, Tınıbek, İbrayım, Şapak, Çoyuke ve Taabaldı gibi Manasçılardan çeşitli destan parçalarını derlemeye koyulur. Destana ait derlenmiş bazı kısımları da para karşılığında satın alır. Balbay Mamay'ın bu gayretleri, çalışmanın bir sonraki başlığında ayrıca değineceğimiz Manas Destanı'nın sekiz dairesini derlemesine imkân sağlar. Araştırmacılara göre, Balbay Mamay'ın derlediği Manas Destanı'nın ilk üç dairesi Cusupakun, sonraki beş dairesi ise İbrayım'ın icrasına dayanmaktadır (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 32-35; Mambetakun, 2014: 122-123; Kırgızdar V, 2011: 440-442).

Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise, Manas araştırmalarına 1950'li yılların ortalarında başlanır. 1955-1957 yıllarında Cuñgo Parti Merkez Komitesi ile Cuñgo Hükümeti'nin azınlıkların dillerini incelemek üzere oluşturduğu araştırma grubu, 1956 yılının eylül ayından 1957 yılının ocak ayına kadar Kırgızların yoğun olarak yaşadığı Kızıl Suu Kırgız Özerk Bölgesi'ne giderek Manas Destanı'ndan bazı epizotları derler. Söz konusu bu araştırma, Anvar Baytur ve Hu Cenuha gibi bilim insanlarının gayretleri ile gerçekleştirilir. Bu yıllarda her ne kadar Manas Destanı'nın varlığından haberdar olunsu da Manasçıların sayısı ve destanın ne kadarını bildikleri yönünde elde detaylı bir bilgi mevcut değildir.

1960 yılının kasım ayında Şiñcan Yazarlar Birliği'ne bağlı Tıyañşan ve Tarım dergilerinin redaktörlerinden Lu Facun ve Ablimit Sadık'ın öncülüğünde Liyu Facün, Üsöñalı Alımkul, Liyu Çiyenvu, Saken Ömür, Hu Cınuha, Üsöyün Acı, Toktosun ve Altın gibi isimlerin içinde bulunduğu araştırma grubu, edebî ve tarihî materyalleri derlemek maksadıyla yeniden Kızıl Suu Özerk Bölgesi'ne gider. Şiñcan'ın güneyinde yer alan Uлууçat Bölgesi'ne bağlı Kızıltoy köyünde ikamet eden Manasçı Temir'den *Semetey menen Ayçüröktün Toyu (Semetey ile Ayçürök'ün Toyu)* epizotu derlendikten sonra, yukarıda adı zikredilen dergilerde

⁶¹⁴ Orta Asya'da Çarlık Rusya'ya karşı başlatılan isyan hareketi. Bkz. Dr. Fatih Yavuz & Prof. Dr. İlyas Topsakal, 1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün, Türk Dünyası Araştırmaları, 2020.

Çince ve Uygurcaya tercüme edilerek yayımlanır (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 179-180; Mambetakun, 2014: 122-123).

Aradan çok geçmeden, 1961 yılının bahar aylarında Şiñcan Uygur Özerk Bölgesi'nin Propoganda Masası'nın idaresindeki Cuñgo Halk Edebiyatçıları Bölümü, Şiñcan Edebiyatçıları Birliği, Şiñcan Edebiyat Araştırma Enstitüsü, Kızılsuu Kırgız Özerk Bölgesi Propoganda Masası ve Merkezî Milletler Enstitüsü gibi kurum ve kuruluşlar Manas Destanı'nı derlemek üzere bir araya gelir. Araştırma grubu, kendi içinde üç bölünerek Akçiy, Uluuçat, Aktoo, Karacul ve Tegirmete'de destanı derleme faaliyetlerine girişir. Çalışmaların bir plan ve program dâhilinde yürütülmesi gayesiyle Cusup Mamay'la birlikte yirmi Manasçı, Artış şehrinde bir araya getirilir. Aynı zamanda yetmişin üzerinde Manasçının da ismi listeye dâhil edilir. Bu araştırma esnasında yirmi civarında Manasçıdan kırkın üzerinde varyant derlenir. Yapılan derlemelerin içinde Cusup Mamay'dan sonra en dikkat çeken isim isim ise Eşmat Mambetcusup'tur. Araştırma grubu bu esnada seksen üç yaşında olan destancıdan Manas, Semetey ve Seytek dairelerini derlemeyi başarır. Diğer Manasçılardan ise, destanın *Çoñ Kazat (Büyük Sefer)*, *Baatırdın Törölüşü (Bahadırın Doğumu)*, *Kökötöydün Aşı (Kökötöy'ün Aşı)*, *Almambettin Armanı (Almambet'in Ukdesi)*; Semetey'den ise *Semetey menen Ayçürök (Semetey ile Ayçürök)*, *Çın Koconun Akunga Çabuul Salışı (Çın Koco'nun Akun'a Saldırması)* gibi halk tarafından en çok bilinen epizotlar yazıya geçirilir. Yapılan bu derlemeler yüz elli bin mısradan fazla bir hacme sahiptir. Bunların içinde Uluuçat Kızıloy'dan Temir Turdumambet, Sadık Osmon; Toyun köyünden Mambetasan; Artış şehrine bağlı Karacul köyünden Almakun Moldo, Osmon Namaz; Akçiy Bölgesi'ne bağlı Karaçiy köyünden Kadırakun İbrayım; Somtaş köyünden Mambetokto Sayak ve Ömür Mambet gibi Manasçıların ön plana çıktığı görülür. Araştırma grubunun yapmış olduğu bu derlemelerle, destanın hacmi iki yüz altmış bin mısranın üzerine çıkar (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 179-183).

1964 yılının haziran ayından 1966 yılının temmuz ayına kadar süren ikinci araştırmaya Tav Yañ, Liyu Facun, Üsönalı Alımkul, Saken Ömür, Üsöyün Acı, Altın, Pazıl, Abdıkadir Toktorov, Cav Çiyandi ve Turgan Eşen gibi araştırmacılar katılır. Araştırmanın ilk sekiz ayında Cusup Mamay'dan yapılan derlemelerin yanı sıra, Kızıl Suu'ya dört bölge ile Aksuu ve Üçturpan'daki Kırgız köylerinde çeşitli çalışmalar yürütülür. Bu araştırmalarda otuzun üzerinde Manasçı'dan, 107 parçadan oluşan 123375 mısra materyal toplanır. Bunun dışında destanın 90000 mısra hacmindeki 21 parçadan oluşan el yazması ile nesir olarak icra edilmiş sekiz parçadan oluşan 60000 mısra materyal derlenir. M. Mambetakun'un Liyu Facun'dan aktardığına göre, 1961-1980 yılları arasında derleme yapılan Manasçıların bölgelere göre dağılımı şu şekildedir: Akçiy Bölgesi'nden 20, Uluuçat Bölgesi'nden 40, Artış şehrine bağlı Karacul ve Tegirmeti köylerinden 21, Aktoo Bölgesi'nden 5, Tekes Bölgesi'nden 2, Moñgulkörö Bölgesi'nden 2; toplamda 90 Manasçı'dan derleme yapılır. 1980'li yılların başında ise, 10'a yakın Manasçı'dan yine çeşitli derlemelerin yapıldığı bilinmektedir (Mambetakun, 2014: 114-117).

Doğu Türkistan'da 1960'lı yıllarda yoğunluk kazanan Manas araştırmalarında, kendilerinden derleme yapılmış olan belli başlı Manasçıların isimlerini ise, yıllara göre şöyle sıralamak mümkündür: 1961 yılında Eşmat Mambetcusup, Osmon Namaz, Şaabay Çolu, Ömürakun, İbray, Taabaldı Kerim, İsmayıl Kulmoldo, Aydaralı Taştan, Üsöyün Abdıcapar, Musakun Mirzamamet, Opaz Carkınbay, Bekboo, Seyit İbrayım, Kadır Baysal ve Kaden İsmayıl'dan; 1964 yılında Kabılakun Maadanbek, Osmon Matı, Törö Cuma, Musa Yakup, Kurban Musa, Abdılazız, Cuma Esen, Ömürbay Derkenbay, Toktakun Adike, Maamıt Salmake, Acakun, Mambetorozo Borbuş, Bekir Malay, Kadır, Matı, Tüköş Camake, Baktıbay Toko, Cumagul Üsüke, Capar Temir, Ömör, Abdikerim Üsüpbek, Mambetkadir Mambetasan ve Cılırska Coldoşbay'dan; 1965 yılında Alıpbek Kalçake, İsmayıl, Sabit Osmon, Taalıp Seyit ve Tomok Mambetali'den; 1966 yılında ise Orozo Kadır'dan destana ait çeşitli epizotlar derlenir (Mambetakun, 2014: 118-208). Yukarıda zikredilen isimler, araştırmacıların özellikle dikkatini cezbeden ve üzerinde en fazla mesai harcadıkları Manasçıları olarak göze çarpmaktadır. Bu isimlerin dışında hacim bakımından az da olsa kendilerinden derleme yapılmış başka Manasçıların da olduğu çeşitli kaynaklarda ayrıca dile getirilmektedir.

Cusup Mamay'dan Manas Destanı'nın Sekiz Dairesinin Derlenmesi ve Yayınlanması

Cusup Mamay'dan Manas Destanı'nın tüm dairelerinin derlenmesi ve yayımlanmasının uzun bir sürece yayıldığı görülür. 1960'lı yıllarda başlayan derleme faaliyetleri 1990'lı yıllara doğru ancak nihâyete erer. Bu süre zarfında destanın türlü zorluklar neticesinde destancıdan birkaç kez derlendiği ve sonunda yayımlandığına şahit olunur.

1961 yılında Manas Araştırmaları Grubu'nun kurulmasının akabinde Şincañ Güzel Sanatlar Birimi'nden Lu Facun, Edebiyat Enstitüsünden Tebe ve Lu Çenbin, Manas Destanı'nı araştırmak üzere Kızıl Suu'ya gönderilirler. Cusup Mamay'ı Akçiy'de bulan araştırma grubu, destancıya Manas Destanı'ndan bazı parçalar icra ettirerek derleme faaliyetlerine başlar. Cusup Mamay araştırmacılara altı aylık süre zarfında Manas Destanı'nın ilk beş dairesini icra etmeyi başarır. Böylece Manas'tan 38000, Semetey'den 27000, Seytek'ten 19000, Kenenim'den 16000 ve Seyit'ten 2800; toplamda ise yaklaşık 110000 mısra yazıya geçirilir. Araştırmacılar daha sonra derlenen bu ilk beş daireyi yayımlamak maksadıyla Çinceye tercüme etmeye koyulurlar. Destanın tüm dairelerini derlemek üzere 1964 yılının haziran ayında Merkezi Halk Edebiyatçıları Birliği'nden Tau Yañ, Lañ Yiñ; Şincañ Uygur Özerk Bölgesi Yazarlar Birliğinden Lu Facun, Şaňşicin; Kızılsuu Kırgız Özerk Bölgesi'nden Üsöyün Acı, Saken Ömür, Pazıl, Abdıkadir Toktorov, Üsönalı Alımkul, Hıy Zayçıñ ve Altınay gibi araştırmacılar çalışmalarına başlarlar. Derleme çalışmaları 1964 yılının haziran ayından 1965 yılının mart ayına kadar devam eder. Kızıl Suu'ya bağlı dört bölgenin dışında Aksuu ve Uçturpan gibi Kırgızların yaşadığı diğer bölgelere de gidilerek pek çok materyal toplanır. Destanın Cusup Mamay varyantının tamamının eksiksiz şekilde derlenmesi aslı görev bilindiği için Cusup Mamay'dan bu kez destanın ilk altı dairesi yazıya geçirilir. Böylelikle ilk yapılan derlemeye kıyasla Manas 50900, Semetey 32000, Seytek 24400, Kenenim 34000, Seyit ise 10130 mısraya kadar çıkar. Destanın toplam hacmi ise böylece 196500 mısraya yükselir. Destanın altıncı dairesi Asılbaça-Bekbaça ise, 45000 mısra olarak yazıya geçirilir. 1965 yılının mart ayı ile 1966 yılının temmuz ayı arasında destanın bu altı dairesi Çinceye tercüme edilir (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 179-186).

1966 yılındaki Kültür Devrimi⁶¹⁵ ile Manas Destanı ideologlarca eleştirilmeye başlanır. Bu sebeple Manasçılar ve Manas araştırmacıları da siyasî takibe maruz kalırlar. Bu dönemde derlenen el yazmaları ve Çince çevirilerin kısmı kaybolur, bir kısmı ise yok edilir. Bundan dolayı destanın araştırılması on yıldan daha uzun bir süre kesintiye uğrar. Kültür Devrimi'nin sona ermesiyle birlikte Manas araştırmaları yeniden hız kazanır. Kültür Devrimi döneminde yapılan derlemeler kaybolduğu için 1978 yılının aralık ayında Cusup Mamay destanı yeniden icra etmesi için Pekin'e çağırılır. Sadece 1964 yılında Pazıl tarafından derlenen Semetey Destanı, Lu Facun isimli araştırmacıda bulunur. Böylelikle Cusup Mamay destanı tekrar icra etmeye başlar. Destanı yazıya geçirme vazifesini ise Saken Ömür üstlenir. Bu dönemde destanın yedinci dairesi Sombilek'ten 12000 mısra, sekizinci dairesi Çigitey'den ise 12300 mısra yazıya geçirilir. Bu iki destan Manas'ın daha önce derlenmeyen iki dairesidir. Cusup Mamay'dan destanın ilk dairesi Manas da yeniden derlenir. Destanın bu üç dairesinin derlenmesinin bitmesiyle Cusup Mamay 1979 yılının sonlarında evine döner. Destancı çok geçmeden 1980 yılının başlarında Şincañ Uygur Özerk Bölgesi, Güzel Sanatlar Birliği'nin kurultayına çağırılır ve bu birliğin başkan yardımcılığına tayin edilir. O da böylece ailesiyle birlikte Urumçi'ye taşınır. Yetkililer destanın diğer dairelerini yazıya geçirme vazifesini Cusup Mamay'a verirler. Bu sebeple o da destanı kendisi yazmaya başlar. 1983 yılına kadar Seytek, Kenenim, Seyit ve Asılbaça-Bekbaça'yı; 1989 yılında ağabeyi Cumalı Kelbay'ın hatırlatması üzerine de destanın beşinci dairesi olan Seyit'in yazılmayan 16700 mısrasını kaleme alır. Böylelikle Manas Destanı'nın sekiz dairesinin tamamı destancıdan derlenmiş olur (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 186-187; Kırgızdar VI, 2011: 27-33).

1981 yılında Cuñgo Halk Edebiyatçıları Topluluğu ve Kırgız Halk Edebiyatını Araştırma Merkezi'nin kurulması, Kırgız sözlü geleneğinin sistemli bir şekilde araştırılmasına uygun zemin oluşturur. Manas Destanı'nın basıma hazırlanması ve tercüme edilmesi maksadıyla bu vazifeyi yerine getirmeleri için Cumalay, Lu Facun, Cusup Mamay, Mambetasan Ergi, Asanbay Matili ve Şaňşicin gibi kimseler bu çalışmada görevlendirilir. Cumalay, Şaňşicin ve Lu Facun destanı Çinceye tercüme etmeye koyulurken; Asanbay Matili

⁶¹⁵ 1966-1976 yılları arasında ÇKP genel sekreteri Mao tarafından kültür ve sanat alanında başlatılan reform hareketi. Bkz. Yücel Hacaloğlu, Günümüzde Çin, Ufuk Ajansı Yayınları, 1973 s. 35-39.

destanın birinci dairesini, Mambetasan ise ikinci dairesini basıma hazırlar. 1984 yılında Manas ve Semetey'in birinci ciltleri yayımlanır. Destanın birinci dairesi olan Manas'ın kalan üç cildi 1989, Semetey'in ikinci ve üçüncü ciltleri ise 1991 yılında Şıncañ Halk Matbaası tarafından basılır. Asanbay Matili'nin hazırladığı iki ciltten oluşan destanın üçüncü dairesi Seytek 1992 yılında, Orgalça Kıdırbay'ın hazırladığı Kenenim 1993 yılının sonunda, yine Asanbay Matili'nin hazırladığı beşinci daire Seyit iki cilt hâlinde 1994 yılının ortalarında, Tolkun Turdu'nun hazırladığı destanın altıncı dairesi Asılbaça-Bekbaça'nın ilk iki cildi 1994, üçüncü cildi ise 1995 yılında yayımlanır. Son olarak yedinci daire Sombilek ve Toktobübü Isakkızı'nın yayıma hazırladığı sekizinci daire Çigitey de 1995 yılında okuyucuyla buluşur (Cumaturdu ve Isak Kızı, 2007: 188-191).

SONUÇ

Cusup Mamay, Kırgızların yetiştirmiş olduğu son büyük Manasçılardan birisi olarak kabul edilmektedir. Hiç şüphesiz bunun en önemli sebeplerinden birisi, destancının Manas Destanı'nın sekiz dairesini bilmesinden kaynaklanmaktadır. Destancıya ait elimizdeki sekiz daire, bu bakımdan incelenmeye değer eşsiz bir hazine niteliğindedir. Manas Destanı'na dair çalışmaların bugüne kadar Kırgızistan ve Türkiye başta olmak üzere ekseriyetle destanın ilk dairesi, diğer bir deyişle "Manas" üzerine olması nedeniyle Cusup Mamay'dan derlenen destanın diğer dairelerinin de incelenmeye tabi tutulması ve en önemlisi Türkiye Türkçesine aktarılarak Türklük bilimine kazandırılması gerekmektedir. Bu, hem Türkiye'deki Manas araştırmalarına katkı sunacak, hem de destancının hak ettiği ilgiyi görmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

1. ASANKANOV, A. (2013). Cuñgo Şiñcan Kırgızdarı, Kızılsuu Kırgız Basması.
2. CUMATURDU UULU, A., & ISAK KIZI, T., (2011). Kırgızdar VI. Biyiktik, Bişkek.
3. CUMATURDU UULU, A., & ISAK KIZI, T. (2007). Zalkar Manasçı Cusup Mamay, Uluttar Basması, Pekin.
4. ÇERİBAŞ, M. (2012). Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar, TKAE Yayınları, Ankara.
5. HACALOĞLU, Y. (1973). Günümüzde Çin, Ufuk Ajansı Yayınları, Ankara.
6. KARATAYEV, O., & ERALİYEV, S. (2005). Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük, Biyiktik, Bişkek.
7. MAMBETTURDU, M., (2011). Kırgızdar V. Biyiktik, Bişkek.
8. MAMBETTURDU, M. (2014). "Manas" Eposunun Variantları cana Manasçılık, Bişkek.
9. TOKTALI, M. (2013). Cuñgo Kırgızdarı, Şıncañ El Basması, Şıncañ.
10. YAVUZ, F., & TOPSAKAL İ., (2020). 1916 Ayaklanmasında Kırgızlar ve Ürkün, TDA.
11. YILDIZ, N. (2019). Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar, Akçağ Yayınları, Ankara.

(54)

Samirə BAĞIROVA⁶¹⁶

KİŞİLİK ÖZELLİKLERİNİN MARKA SADAKATİNE ETKİSİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA A RESEARCH ON THE EFFECT OF PERSONALITY TRAITS ON BRAND LOYALTY

ÖZ

Araştırmanın amacı kişilik özelliklerinin marka sadakatine etkisini belirlemektir. Veri toplama aracı olarak anket kolayda örnekleme ile seçilmiş örnekleme dağıtılmıştır. Verilerin analizi sonucunda dışadönüklük, dürüstlük, tecrübeye açıklık ve uzlaşabilirlik kişilik tiplerinin marka sadakatine sahip olduğu gözlemlenmiştir. Araştırma sözkonusu değişkenler arasındaki ilişkinin Azerbaycan örneğinde belirlemesinden ötrü özgündür. Araştırma sonuçları işletmelerin farklı kişilik tiplerine sahip müterilerine yaklaşımlarında faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Beş faktör kişilik, Marka sadakati, Azerbaycan.

ABSTRACT

The aim of the research is to determine the effect of personality traits on brand loyalty. As a data collection tool, the survey was distributed to a selected sample by convenience sampling. As a result of the analysis of the data, it was observed that the personality types of extraversion, honesty, openness to experience and agreeableness had brand loyalty. The research is unique in that it determines the relationship between the variables in question in the Azerbaijan example. The research results will be useful for businesses in their approach to customers with different personality types.

Keywords: Five factor personality, Brand loyalty, Azerbaijan.

⁶¹⁶ Bağımsız araştırmacı, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi (UNEC), İstiqlaliyyat sok. 6, AZ1001, Bakü, Azerbaycan. e-mail: baghirova2000@gmail.com; ORCID: 0009-0005-7567-5920

GİRİŞ

Yoğun rekabet ortamında müşterinin markanı tercih etmesini ve bunun davamlılığını sağlamak önemli meselelerdendir (Hooley vd., 2020). Bunun için müşteriler hakkında eksiksiz bilgiye sahip olunmalı, onların nelere önem verdiğini bilmek gerekmektedir (Akbarov, 2018^b). Literatür farklı kişiliğe sahip insanların, marka tercih etme, markaya sadık olma veya marka değiştirme davranışında farklılık sergileyebileceğini ifade etmektedir (Uğur ve Uğur, 2020; Saltan Özsaatçı, 2020; Uslu Divanoğlu ve Uslu, 2019; Yıldız vd., 2020).

Literatür kişilik özelliklerinin marka sadakati üzerinde direk etkisinden ziyade dolaylı etkisine (Jani ve Han, 2014) ve ilişkilere yoğunlaşmaktadır (Ou, 2021; Mousavi, 2017). Azerbaycan`da kişilik özelliklerinin satınalma davranışına etkisine ilişkin Google Akademik taraması bu alanda boşluğu ortaya koymaktadır. Ekber ve Gurbanova (2021) Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin hedonik ve faydacı satınalma üzerinde etkisini araştırmışlar. Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin marka sadakati üzerinde etkisi ise araştırılmamıştır.

Bu araştırma, "Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin marka sadakati üzerinde etkisi nedir?" sorusuna cevap aramaktadır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Beş Faktör Kişilik Modeli

Kotler ve Keller (2016) kişiliği, satın alma davranışı da dâhil olmak üzere, çevresel uyaranlara nispeten tutarlı ve kalıcı yanıtlara yol açan bir dizi ayırt edici insan psikolojik özelliği olarak tanımlamışlar. Beş Faktör Kişilik Kuramı kişilik kavramı ile ilgili literatürdeki farklı görüşleri bir arada toplamaktadır (Ekber ve Gurbanova, 2021):

Dışadönüklük – Dışadönük bireylerin iletişim becerisi yüksektir. Dışadönüklük eğilimi yüksek olan kişiler heyecanlı, neşeli, sosyal ve enerjik kişiler olarak bilinirler. Bu kişilerin mizah anlayışı iyi gelişmiş, arkadaş canlısı olma eğilimindedirler (Aliyev ve Suleymanov, 2023; Costa ve McCrae, 1995).

Nevrotiklik – Nevrotiklik ölçüsü aşırı çıkan bireyler duygusal kararsızlık, suçluluk, utangaçlık, kötümserlik, endişe, düşmanlık, kırılabilirlik depresyon ve düşük öz-saygı gibi olumsuz duygulara sahiptirler. Bu özellikte kararsızlık durumlarının çok yaşandığı, öfke, korku, suçluluk gibi ruhsal hallerin günlük hayatı sürekli olarak etkilediği durumları ifade etmektedir (Ulu, 2016).

Özdisiplin – bireylerin planlamaya değer verme, tutarlılık özelliğine sahip olma ve başarı odaklı olma ölçüsüdür ve sorumluluk ve sosyal normlara bağlılıkla ilişkilidir (Ekber ve Gurbanova, 2021). Bu bireyler dürtülerini kontrol edebilen ve hedeflerine ulaşmak konusunda çalışkan kişilerdir (Baghirov vd., 2023; Horzum vd., 2017).

Deneyime Açıklık– Deneyime açıklık analitik, meraklı, yaratıcı, bağımsız, geleneksel olmayan, kendine özgü, hayal gücü kuvvetli, ilgileri geniş, cesur, değişikliği seven, sanatsal düşünen, doğal, açık fikirli, hareketli, hür düşünceli, kültürlü, estetik bakış açısına sahip ve zeki özelliklerini kapsar (Sarkhanov & Muradzada, 2023; Bilgin, 2017).

Uzlaşabilirlik - Bu kişiler, kibar, uzlaşmayı seven, çatışmaya girmeyen bireylerdir. Bu özelliğe sahip bireyler güvenilir, uysal ve yardımsever insanlardır (Aliyev, 2023; Costa ve McCrae, 1995).

Marka Sadakati

Marka sadakati, bir ürün veya hizmeti gelecekte sürekli olarak tekrar satın alma taahhüdüdür. Sadık tüketiciler durumsal etkilere ve değiştirme davranışına neden olma potansiyeline sahip pazarlama faaliyetlerine rağmen bir markayı tekrar satın alırlar (Akbarov, 2018).

ARAŞTIRMANIN METODU

Araştırmanın evrenini Bakü`de yaşayan yetişkin bireyler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılmış ve 250 kişiden anket yoluyla veri toplanmıştır.

Kişilik özelliklerinin boyutlarını ölçen maddeler, "beni hiç temsil etmiyor", "beni temsil etmiyor", "beni hem temsil ediyor hem temsil etmiyor", "beni temsil ediyor", "beni tam temsil ediyor"; sadakati ölçen maddeler ise 5-li likert maddelerinden oluşmaktadır.

Veriler SSPS 16.0 istatistik paket programı kullanılarak regresyon analizi ile analiz edilmiştir.

Örneklem grubu %63,5 kadın, %36,5 erkek olmak üzere toplam 250 katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların %81,3'ü 15-24 yaş aralığında, %18,7'i 25+ yaş grubundadır. Örneklemin %5,6'ı lise, %53,2'i üniversite; %37,7'i lisansüstü; %2,8'i diğer eğitim düzeyine sahipler. Katılımcıların %29,4'ü düşük gelir, %53,5'i orta gelir, %17,1'i ise yüksek gelir grubuna dahildir.

BULGULAR

Kişilik Özelliklerinin Marka Sadakatine Etkisi

Kişilik Özelliklerinin Marka Sadakatine Etkisini belirlemek için regresyona analizi yapılmıştır. Analizin sonucu Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Kişilik Özelliklerinin Marka Sadakatine Etkisi

Bağımsız Değişkenler	Bağımlı Değişken	B	Beta	R ²	Sig.
Dışadönüklük	Marka sadakati	,709	,130	,226	,049
Nevrotiklik		,241	,078		,174
Özdisiplin		,725	,147		,022
Deneyime açıklık		,872	,188		,004
Uzlaşabilirlik		,833	,175		,007

Tablo 1'den gözüktüğü üzere Nevrotiklik dışındaki kişilik özelliklerinin marka sadakati üzerinde anlamlı ve olumlu bir etkisi vardır ($P < 0,05$).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırmanın amacı, beş faktör kişilik özelliklerinin marka sadakati üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırma sonucunda Nevrotiklik dışındaki kişilik özelliklerinin marka sadakati üzerinde pozitif bir etkisi olduğu görülmüştür.

Bu araştırmanın bulguları kişilik özellikleri ve müşteri sadakati arasında ilişki bulan Ou (2021) bulgularıyla kısmen örtüşmektedir. Ou (2021) sadakat ile dışadönüklük ve deneyime açıklık arasında pozitif bir ilişki, sadakat ile nevroitiklik, uzlaşabilirlik ve özdisiplin arasında ise negatif bir ilişki olduğunu bulmuştur.

Mousavi (2017) beş büyük kişilik faktörü olan nevroitiklik, dışadönüklük, uzlaşabilirlik, deneyime açıklık ve sadakat arasında bir ilişki olduğunu bulmuştur ve bu da bu araştırmanın sonuçlarıyla uyumludur (Nevrotiklik ve sadakat arasındaki ilişki dışında).

Araştırma bulguları işletmeler açısından da bir takım sonuçlar doğurmaktadır. Sadık müşteriye sahip olmak isteyen işletmeler dışadönük, uzlaşabilir, deneyime açık, özdisiplinli tüketicileri hedeflemeli ve uygun pazarlama mesajları iletmelidirler. Sosyal, canayakın (sıcakkanlı), itibarlı (güvenilir), disiplinli, sakit, yeni tecrübelerle açık, tutucu, yaratıcı kişiliğe sahip olan tüketiciler markaya sadık kalır. Ama nevroitik kişiliğe sahip tüketiciler marka sadakati sergilemeyecektirler.

Bu araştırmanın birtakım sınırlılıkları vardır. Kolayda örnekleme yönteminin kullanılması araştırma sonuçlarının genellebilirliğine ilişkin sorun oluşturmaktadır (Akbarov ve Cafarova, 2021; Sarkhanov, 2022). Aynı zamanda, örneklem esasen aşağı yaş grubunu (15-24) kapsamaktadır.

Gelecek araştırmalarda kişilik özellikleri ve sadakat arasındaki ilişkide marka-kişilik uyumu değişkenini aracı olarak ele almak faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akbarov, S. (2018), Antecedents of Customer Based Brand Equity-Research in Azerbaijan. *Journal of Business and Management Sciences*, 6(2), 54-58. DOI:10.12691/jbms-6-2-5
2. Akbarov, S. (2018^b). Market orientation and customer point of view – In the case of Azerbaijan. *Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Applied Studies*, 5(6), 58-67. <https://doi.org/10.19085/journal.sijmas050601>

3. Akbarov, S., Cafarova, A., 2021. The influence of consumer ethnocentrism on buying behavior- The case of Azerbaijan. *International Journal of Multidisciplinary & Allied Studies*, 7(10), 188-193. DOI: 10.19085/sijmas071001
4. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
5. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
6. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
7. Bilgin, M. (2017). Ergenlerin Beş Faktör Kişilik Özelliği İle Bilişsel Esneklik İlişkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(62), 945-954.
8. Costa, P.T., R. McCrae, (1995). Domains And Facets: Hierarchical Personality Assessment Using The Revised NEO Personality Inventory, *Journal Of Personality Assessment*, 64(1), 21-50.
9. Ekber, ř. ve Gurbanova, Z. (2021). Kişilik Özelliklerinin Faydacı ve Hedonik Tüketim Davranışı Üzerindeki Etkisi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 1-14. DOI: 10.53443/anadoluibfd.884138
10. Hooley G., B. Nicoulaud, J.M. Rudd, N. Lee, (2020), *Marketing strategy & competitive positioning*, Pearson Education Limited.
11. Horzum, M. B., Ayas, T. ve Padır, M. A. (2017). Beş Faktör Kişilik Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması, *Sakarya University Journal of Education*, 7(2), 398-408. 10.19126/suje.298430
12. Jani D. ve H. Han. (2014). Personality, satisfaction, image, ambience, and loyalty: Testing their relationships in the hotel industry, *International Journal of Hospitality Management*, 37, 11-20. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2013.10.007>
13. Kotler Philip, Kevin Lane Keller, (2016). *Marketing Management*, 15th Global Edition, Pearson Education Limited.
14. Mousavi R. (2017). Relationship between Big Five Personality Factors Neuroticism, Extraversion, Agreeableness, Openness, Loyalty and Marital Adjustment, *NeuroQuantology*, 15(4), 63-68. doi: 10.14704/nq.2017.15.4.1154
15. Ou J. (2021). Relationship Between the Big Five Personalities Traits and Customer Loyalty in the Retail Industry, *Review of Integrative Business and Economics Research*, 10(2), 75-83.
16. Saltan O.F. ve F.B. Özsaatçı. (2020). Tüketicilerin Gelişime Açıklık Kişilik Özelliği ile Online Alışverişlerdeki Karar Verme Tarzları Arasındaki İlişi, *UİİİD*, 26, 225-248
17. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300
18. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
19. Uğur U. ve S. Sarıoğlu Uğur. (2020). Kişilik Özelliklerinin Marka Değiştirme Davranışı Üzerine Etkisi: Bir Araştırma, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 160-170. <http://dx.doi.org/10.17130/ijmeh.700882>
20. Ulu, M. (2016). Kişilik ve şiddet İlişkisi Üzerine Psikolojik Bir Araştırma. *Bilimname*, (32), 57-82.
21. Uslu Divanoğlu S. ve T.Uslu. (2019). Kişilik Özelliklerinin İğgüdüsel Satın Alma Davranışlarına Yansıması, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 215-234. 10.29029/busbed.511423
22. Yıldız S. Y., Biçer D. F. & Mahiroğulları A. (2020). Kişilik özellikleri, genç tüketicilerin satın alma davranışını nasıl etkiler? *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 661-675.

(55)

Ercan Onur ŞAHİN⁶¹⁷; İsmail BUĞDAYCIGİL⁶¹⁸

YEREL YÖNETİMLERDE ULUSLARARASI KÜLTÜR VE SANAT FESTİVALLERİNİN ÖNEMİ: BÜYÜKÇEKMECE ÖRNEĞİ

THE IMPORTANCE OF INTERNATIONAL CULTURE AND ART FESTIVALS IN LOCAL GOVERNMENTS: THE CASE OF BÜYÜKÇEKMECE

ÖZ

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, kültürel etkileşimi, barışı ve dostluğu teşvik eden önemli bir etkinliktir. Büyükçekmece Belediyesi tarafından düzenlenen festival, UNESCO, CIOFF, FIDAF, FIAP ve ANELSANDER gibi uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir. Festivalin tarihçesi ve ödülleriyle dolu geçmişi, uluslararası alanda tanınmış ve takdir edilmiş bir etkinlik olduğunu göstermektedir. Festival, birçok ülkeden gelen sanatçıları, zanaatkarları ve kültür elçilerini bir araya getirerek, kültürel mirası korumak ve yeniden canlandırmak için önemli bir platform sunmaktadır. Ayrıca, festivalin çevresel etkileri en aza indirme ve sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalma gibi stratejileri, gelecek nesillere temiz ve sağlıklı bir çevre bırakılmasına katkıda bulunmaktadır. Festival, turizm, ekonomi ve kültürel mirasın korunması gibi alanlarda önemli etkilere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası festival, kültürel etkileşim, sürdürülebilirlik, kültürel miras, turizm.

ABSTRACT

International Istanbul Büyükçekmece Culture and Arts Festival is an important event that promotes cultural interaction, peace and friendship. The festival, organized by Büyükçekmece Municipality, is held in cooperation with international organizations such as UNESCO, CIOFF, FIDAF, FIAP and ANELSANDER. The history of the festival and its history full of awards show that it is an internationally recognized and appreciated event. The festival brings together artists, craftsmen and cultural ambassadors from many countries, providing an important platform to preserve and revitalize cultural heritage. In addition, the festival's strategies such as minimizing environmental impacts and adhering to sustainability principles contribute to leaving a clean and healthy environment for future generations. The festival has significant impacts in areas such as tourism, economy and preservation of cultural heritage.

Keywords: International festival, cultural interaction, sustainability, cultural heritage, tourism.

⁶¹⁷Ercan Onur Şahin, Büyükçekmece Belediyesi, e-posta: ercanonursahin@gmail.com, ORCID No: 0009-0002-8815-222X

⁶¹⁸İsmail Buğdaycigil, Anadolu Üniversitesi, e-posta: bugdaycigilismail@gmail.com, ORCID No: 0009-0002-7099-0145.

GİRİŞ

Kültür ve sanat, toplumların kimliklerini şekillendiren ve bir arada tutan önemli unsurlardır. Bu unsurların bir araya geldiği ve çeşitli kültürel değerlerin paylaşıldığı etkinlikler ise toplumların birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren, kültürel alışverişi teşvik eden önemli platformlardır. Bu bağlamda, uluslararası kültür ve sanat festivalleri, kültürel etkileşim ve anlayışın artırılmasında kritik bir role sahiptir.

Bu çalışma, Türkiye'nin önemli kültür ve sanat etkinliklerinden biri olan Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali'ni incelemeyi amaçlamaktadır. 2000 yılında başlatılan ve 24 yıldır aralıksız devam eden festival, Büyükçekmece Belediyesi tarafından düzenlenmektedir. Festival, yerel yönetimin kültürel çeşitliliği vurgulayarak, yerel toplulukları uluslararası arenada araya getirme amacı gütmektedir (Akgün, 2023).

Festival, uluslararası alanda tanınan ve saygı gören birçok ödül kazanmıştır. UNESCO'ya bağlı Dünya Dans Festivalleri Birliği'ne üye olan festival, CIOFF tarafından "Dünyanın En İyi Festivali" seçilmiş ve uluslararası alanda birçok prestijli ödülün sahibi olmuştur. Ayrıca, festivalin düzenlediği etkinlikler arasında uluslararası yarışmalar, el sanatları atölyeleri, heykel sempozyumu ve konserler gibi çeşitli aktiviteler bulunmaktadır.

Festival, sadece kültürel etkileşimi teşvik etmekle kalmayıp aynı zamanda turizmi de canlandırmakta ve bölgeye önemli ekonomik katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, festivalin düzenlenmesiyle birlikte Büyükçekmece'nin kültürel mirası da daha geniş kitlelere tanıtılmakta ve korunmaktadır.

Bu çalışma, Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali'nin yerel toplumlar üzerindeki etkilerini, kültürel mirasın korunmasındaki rolünü ve turizme olan katkılarını detaylı bir şekilde ele alarak, yerel yönetimlerin kültür ve sanat alanındaki önemini vurgulamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, festivalin uluslararası alanda tanıtımına ve dünya barışına katkılarını da odaklanarak, kültürel etkileşimin önemini vurgulamayı hedeflemektedir.

Festivalin Tarihçesi ve Kökeni

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, köklü bir geçmişe ve zengin bir kültürel mirasa dayanmaktadır. Festival, 2000 yılında Büyükçekmece Belediyesi tarafından başlatılmış olup, o günden bu yana kesintisiz olarak düzenlenmektedir. Festivalin kökeni, Büyükçekmece'nin sahip olduğu zengin kültürel dokuya ve tarihi mirasa dayanmaktadır (Güler & Akgün, 2023).

Büyükçekmece, İstanbul'un tarihî ve kültürel değerlerinden biri olarak, yıllar boyunca farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve çeşitli kültürel etkileşimlerin merkezi olmuştur. Bu kültürel çeşitliliğin ve zenginliğin bir yansıması olarak, Büyükçekmece'nin uluslararası alanda tanıtılması ve kültürel değerlerinin paylaşılması amacıyla festivalin düzenlenmesine karar verilmiştir.

Festivalin önemi ve değeri, 2003 yılında Birleşmiş Milletler'e bağlı UNESCO'nun Dünya Dans Festivalleri Birliği'ne üyeliğiyle bir kez daha vurgulanmıştır. Türkiye'nin CIOFF'a ilk üye ve A Kategorisindeki tek festivali olması da, festivalin uluslararası alandaki prestijini artırmıştır.

Yıllar içinde festival, uluslararası alanda tanınan ve saygı gören bir etkinlik haline gelmiştir. Dünya çapında birçok ödül kazanmış olan festival, UNESCO'ya bağlı CIOFF tarafından "Dünyanın En İyi Festivali" seçilmiş ve uluslararası alanda birçok prestijli ödülün sahibi olmuştur.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, sadece bir kültür etkinliği değil, aynı zamanda yerel kimliğin ve kültürel mirasın korunması ve yaşatılması açısından da büyük öneme sahiptir. Festival, Büyükçekmece'nin zengin kültürel geçmişini ve çeşitliliğini yansıtarak, yerel halkı bir araya getirme ve kültürel etkileşimi teşvik etme misyonunu üstlenmektedir. Bu bağlamda, festivalin tarihçesi ve kökeni, sadece bir etkinliğin başlangıcını değil, aynı zamanda bir toplumun kültürel kimliğini ve değerlerini yansıtan önemli bir belge niteliğindedir (Hujiabula & Var, 2021).

Festivalin Organizasyon Yapısı ve Yönetimi

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali'nin organizasyon yapısı ve yönetimi, çeşitli paydaşlar arasında işbirliği ve koordinasyonun sağlanmasıyla şekillenmektedir. Bu paydaşlar arasında;

UNESCO, CIOFF, FIDAF, Altınköprü Halk Dansları Akademisi, Uluslararası Festivaller Birliği, Büyükçekmece Belediyesi ve ANELSENDER/Anadolu El Sanatların Geliştirme ve Geliştirme Derneği gibi ulusal ve uluslararası kurumlar yer almaktadır.

Festivalin organizasyon yapısı, genellikle Büyükçekmece Belediyesi'nin liderliğinde gerçekleşmektedir. Belediye, festivalin planlama, koordinasyon ve uygulanması süreçlerini yönetirken, diğer paydaşlarla işbirliği içinde hareket etmektedir. UNESCO, CIOFF ve FIDAF gibi uluslararası kurumlar, festivalin uluslararası alanda tanıtımını yapmak, kültürel etkileşimi teşvik etmek ve uluslararası standartlara uygunluğunu sağlamak adına önemli roller üstlenmektedir (Onat & Gülay, 2015).

Altınköprü Halk Dansları Akademisi ve ANELSENDER gibi yerel ve ulusal kültür kurumları ise festivalin içeriğini zenginleştirmek ve yerel kültürel mirası daha geniş kitlelere tanıtmak amacıyla çeşitli etkinlikler düzenlemektedir. Bu etkinlikler arasında halk dansları gösterileri, el sanatları atölyeleri ve sergileri yer almaktadır.

Uluslararası Festivaller Birliği ise festivalin uluslararası alanda tanıtımını ve işbirliğini güçlendirmek adına önemli bir rol oynamaktadır. Bu birlik, farklı kültürlerin bir araya gelerek kültürel alışverişi teşvik ettiği festivallerin düzenlenmesine destek vermektedir.

Festivalin başarılı bir şekilde yönetilmesi ve düzenlenmesi için, paydaşlar arasında sürekli iletişim ve işbirliğinin sağlanması büyük önem taşımaktadır. Bu sayede, festivalin amacı olan kültürel etkileşim, toplumsal bütünleşme ve kültürel mirasın korunması daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmektedir (Çavuş & Baki, 2020).

Festivalin Uluslararası Tanınırlığı ve Ödülleri

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, ulusal ve uluslararası alanda önemli bir tanınırlığa ve prestije sahiptir. Festival, başarılarıyla sadece Türkiye'nin değil, dünya çapındaki kültür ve sanat etkinlikleri arasında da öne çıkmaktadır. Bu başarı, festivalin kazandığı çeşitli ulusal ve uluslararası ödüllerle de belgelenmiştir.

2010 yılında, İstanbul Avrupa Kültür Başkenti programı kapsamında Uluslararası Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali'ne özel bir ödül verilmiştir. Yine, UNESCO'ya bağlı CIOFF'un A kategorisinde "Dünyanın En İyi Festivali" ödülüne layık görülmüştür. Bu prestijli ödül, festivalin uluslararası alandaki tanınırlığını büyük ölçüde artırmıştır.

2012, 2014 ve 2016 yıllarında da aynı ödülü kazanan festival, CIOFF'un düzenlediği uluslararası yarışmalarda üst üste en iyi festival seçilmiştir. Ayrıca, 2016 yılında FIDAF Uluslararası Dans Festivalleri Federasyonu tarafından da "Dünyanın En İyi Festivali" ödülüne layık görülmüştür (Özcan, 2019).

2015 yılında, Shining Star Awards Eğlence Ödülleri'nde "Sektörün Yıldızları" kategorisinde "En İyi Festival" ödülüne layık görülen festival, bu ödülle uluslararası alandaki etkisini bir kez daha kanıtlamıştır.

Festivalin uluslararası alandaki tanınırlığı, sadece aldığı ödüllerle sınırlı değildir. Aynı zamanda, dünya çapında 130'dan fazla ülkeden 25.000'in üzerinde kültür ve sanat elçisinin festivalde yer alması, dünya çapındaki etkisini ve önemini göstermektedir.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, aldığı ödüller ve katılımcı profili ile dünya çapında bir marka haline gelmiştir. Bu başarı, festivalin amacı olan dünya kültürlerini bir araya getirerek kültürel etkileşimi teşvik etme ve dünya barışına katkı sağlama vizyonunun bir yansımasıdır.

Festivalin Ana Etkinlikleri ve Programı

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, zengin ve çeşitli etkinliklerle dolu bir program sunarak katılımcılara unutulmaz bir deneyim yaşatmaktadır. Festival, her yıl düzenlenen ve geniş bir yelpazede kültürel, sanatsal ve eğlenceli etkinliklere ev sahipliği yaparak, yerel ve uluslararası katılımcıları bir araya getirmektedir (Akgün, 2023).

Festivalin ana etkinlikleri arasında, Uluslararası Altınköprü Halk Dansları Yarışması ve Uluslararası Altınköprü Çağdaş Dans Yarışması önemli bir yer tutmaktadır. Bu yarışmalar, dünya çapındaki dans topluluklarını bir araya getirerek farklı kültürlere ait dansları tanıtmak ve kültürel alışverişi teşvik etmektedir.

Ayrıca, festival kapsamında düzenlenen Uluslararası El Sanatları – Atölye Bayramı ve Uluslararası Kukla Sergisi gibi etkinlikler, geleneksel el sanatlarına ve kukla sanatına ilgi duyan katılımcılar için eğlenceli ve öğretici bir ortam sunmaktadır. Bu etkinliklerde, yerel ve uluslararası sanatçılar eserlerini sergilemekte ve zanaatlarını ziyaretçilere öğretmektedir (Özcan, 2019).

Heykel sanatına ilgi duyanlar için düzenlenen Uluslararası Heykel Sempozyumu da festivalin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu sempozyumda, farklı ülkelerden gelen heykeltıraşlar, Büyükçekmece'nin doğal ve kültürel zenginliklerinden esinlenerek çeşitli heykeller yaratmaktadır.

Festivalin diğer önemli bir etkinliği ise Uluslararası Fotoğraf Yarışmasıdır. Bu yarışma, fotoğraf tutkunlarına dünya çapında bir platform sağlayarak farklı kültürleri ve manzaraları yakalama fırsatı sunmaktadır.

Ayrıca, çocuklara yönelik olarak düzenlenen Uluslararası Çocuk El Sanatları Atölyeleri ve festival özel sergileri, genç nesillerin sanatsal gelişimine katkıda bulunmaktadır.

Tüm bu etkinliklerin yanı sıra, festival konserleri de katılımcılara müzik ziyafeti sunmaktadır. Yerel ve uluslararası sanatçıların sahne aldığı konserler, festivalin enerjisini ve coşkusunu artırmakta ve katılımcıların unutulmaz anlar yaşamasını sağlamaktadır.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, her yıl düzenlediği geniş kapsamlı programıyla kültürel alışverişi teşvik etmekte, sanatın ve kültürün evrenselliğini vurgulamakta, katılımcılara unutulmaz bir deneyim sunmaktadır (Güler & Akgün, 2023).

Festivalin Toplumsal, Kültürel ve Ekonomik Etkileri

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, sadece bir kültür etkinliği değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan önemli etkilere sahip bir organizasyondur. Festival, yerel toplulukları bir araya getirerek toplumsal bütünleşmeyi güçlendirirken, kültürel alışverişi teşvik ederek kültürler arasında anlayışı artırmaktadır.

Toplumsal olarak, festival yerel halkı bir araya getirerek sosyal bağların güçlenmesine katkı sağlamaktadır. Festival süresince düzenlenen etkinliklere katılan yerel halk, birbirleriyle etkileşim kurma ve ortak bir kültürel deneyim paylaşma fırsatı bulmaktadır. Bu da toplumsal dayanışma ve birlik duygusunun pekişmesine katkı sağlamaktadır (Hujiabula & Var, 2021).

Kültürel olarak, festival farklı kültürlerin bir araya gelerek etkileşimde bulunmasını sağlamak ve kültürel çeşitliliğin kutlanmasına olanak tanımaktadır. Festivalde sergilenen geleneksel el sanatları, dans gösterileri, müzik konserleri ve diğer etkinlikler, farklı kültürlerin birbirine olan ilgisini artırarak kültürel alışverişi teşvik etmektedir.

Ekonomik olarak, festival yerel ekonomiye önemli bir canlılık kazandırmaktadır. Festival süresince, turizm faaliyetleri artmakta ve bölgedeki işletmelerin geliri artmaktadır. Restoranlar, oteller, hediyelik eşya satıcıları ve diğer turizm işletmeleri festival ziyaretçilerinden büyük ölçüde faydalanmakta ve ekonomik olarak kalkınmayı desteklemektedir (Onat & Gülay, 2015).

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, toplumsal, kültürel ve ekonomik açıdan önemli etkilere sahip bir etkinlik olarak yerel toplumun ve bölgenin kalkınmasına katkı sağlamaktadır. Bu etkiler, festivalin sadece birkaç günlük bir etkinlik olmanın ötesinde, uzun vadeli ve sürdürülebilir şekilde devam etmesini sağlar(Özcan, 2019).

Festivalin Turizm Üzerindeki Etkisi

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, bölgenin turizm potansiyelini artıran önemli bir etkinliğe dönüşmüştür. Festival, her yıl binlerce yerli ve yabancı turisti Büyükçekmece'ye çekerek bölgenin turizm sektörüne önemli katkılarda bulunmaktadır (Akgün, 2023).

Öncelikle, festival bölgeye olan turist akışını artırmaktadır. Festival süresince, Büyükçekmece'ye gelen yerli ve yabancı turistler, festivalin sunduğu kültürel etkinliklere katılmakta ve bölgenin tarihi ve doğal güzelliklerini keşfetmektedir. Bu da bölgeye olan turist akışının artmasına ve bölgenin turizm gelirlerinin yükselmesine katkı sağlamaktadır.

Ayrıca, festival bölgedeki konaklama sektörünü canlandırmaktadır. Festival süresince, oteller, pansiyonlar ve diğer konaklama tesisleri yoğun bir şekilde dolmaktadır. Yerli ve yabancı turistler, festivalin sunduğu etkinliklere katılmak ve bölgeyi keşfetmek için Büyükçekmece'de konaklama tercih etmektedir. Bu da bölgedeki konaklama sektörünün gelirlerinin artmasına ve işletmelerin kârlılığının yükselmesine katkı sağlamaktadır (Çavuş & Baki, 2020).

Festival ayrıca bölgedeki yerel esnafı da desteklemektedir. Festival süresince, yerli ve yabancı turistlerin yoğun ilgisi nedeniyle, bölgedeki restoranlar, kafeler, hediyelik eşya dükkanları ve diğer işletmeler büyük bir hareketlilik yaşamaktadır. Bu işletmeler, festival döneminde artan müşteri talebini karşılamak için ekstra personel istihdam ederek gelirlerini artırmakta ve bölgenin ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Son olarak, festival bölgenin tanıtımına önemli bir katkı sağlamaktadır. Ulusal ve uluslararası basın yoğun ilgi gösterdiği festival, Büyükçekmece'nin turizm potansiyelini ve kültürel zenginliğini dünya çapında duyurarak bölgenin tanıtımını yapmaktadır. Bu da bölgeye olan turist ilgisinin artmasına ve bölgenin turizm gelirlerinin uzun vadeli olarak artmasına katkı sağlamaktadır.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, bölgenin turizm potansiyelini artıran önemli bir etkinlik olarak yerel ekonominin ve turizm sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır.

Festivalin Kültürel Mirasın Korunması ve Yeniden Canlandırılmasındaki Rolü

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, bölgenin kültürel mirasını koruma ve yeniden canlandırma misyonunu taşıyan önemli bir platformdur. Festival, yerel kültürel değerleri yaşatmayı ve gelecek nesillere aktarmayı hedefleyerek, bölgenin tarihi ve kültürel kimliğini güçlendirmekte ve korumaktadır (Güler & Akgün, 2023).

Festival, yerel halkın geleneksel el sanatları, halk dansları, müzik ve diğer kültürel uygulamalarını sergileyerek bu değerleri canlı tutmaktadır. Festival kapsamında düzenlenen el sanatları atölyeleri, yerel zanaatkarların geleneksel el sanatlarını öğretmesine ve gelecek nesillere aktarmasına olanak tanımaktadır. Bu sayede, unutulmaya yüz tutmuş el sanatları yeniden canlandırılarak kültürel mirasın korunması sağlanmaktadır.

Ayrıca, festival bünyesinde gerçekleştirilen halk dansları gösterileri ve müzik konserleri, bölgenin folklorik değerlerini ve müzikal mirasını ön plana çıkarmaktadır. Geleneksel kıyafetlerle yapılan dans gösterileri ve yerel müzik gruplarının sahne aldığı konserler, yerel kültürün canlılığını ve çeşitliliğini yansıtarak kültürel kimliğin korunmasına katkı sağlamaktadır.

Festival aynı zamanda, bölgenin tarihi ve mimari mirasını da ön plana çıkararak koruma ve restorasyon çalışmalarına destek vermektedir. Festival süresince düzenlenen tarihi yerlerin ziyaretleri ve rehberli turlar, ziyaretçilere bölgenin tarihi dokusunu keşfetme fırsatı sunmaktadır. Bu da tarihi yapıların korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemli bir rol oynamaktadır (Hujiabula & Var, 2021).

Festivalin kültürel mirasın korunması ve yeniden canlandırılmasındaki rolü, sadece bölge sakinleri için değil, aynı zamanda ziyaretçiler ve uluslararası katılımcılar için de önemlidir. Festival, farklı kültürlerin bir araya gelerek kültürel alışverişi teşvik ettiği bir platform oluşturarak kültürel çeşitliliği ve anlayışı artırmaktadır. Bu da kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasına katkı sağlamaktadır.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, bölgenin kültürel mirasının korunması ve yeniden canlandırılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Festival, yerel kültürel değerleri yaşatmayı ve gelecek nesillere aktarmayı hedefleyerek bölgenin tarihi ve kültürel kimliğini güçlendirmekte ve korumaktadır.

Festivalin Katılımcı Profili ve Kültürel Çeşitlilik

Festival, Büyükçekmece Belediyesi, CIOFF, FIDAF, FIAP ve ANELSANDER işbirliği ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi partnerliğiyle düzenlenmiştir. "Sevgi Birbirimize, Barış Hepimize" sloganıyla yapılan festival, dünya çapında önemli bir katılımcı kitlesi tarafından takip edilmiş ve ilgi görmüştür

Festivalde yer alan etkinliklerin çeşitliliği, katılımcı profili açısından oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Festival, 64 ülkeden gelen 1500 kültür ve sanat elçisinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Bu katılımcılar arasında farklı kültürlerden gelen dans grupları, sanatçılar, zanaatkarlar ve fotoğrafçılar bulunmaktadır.

Festivalin ana etkinlikleri arasında yer alan Uluslararası Altınköprü Halk Dansları ve Uluslararası Altınköprü Çağdaş Dans Yarışmaları, farklı ülkelerden gelen dans topluluklarını bir araya getirerek kültürel alışverişi teşvik etmiştir. Ayrıca, Uluslararası Heykel Sempozyumu ve Uluslararası Atölye Bayramı–Geleneksel El Sanatları Sergisi gibi etkinliklerde de farklı ülkelerden gelen sanatçılar eserlerini sergilemiş ve zanaatlarını sergilemiştir (Güler & Akgün, 2023).

Festivalde düzenlenen Uluslararası Güler Ertan Fotoğraf Yarışması ödül töreni ve sergisi, dünya çapında fotoğrafçıların ilgisini çekmiş ve farklı kültürlerin görsel öykülerini bir araya getirmiştir. Ayrıca, Köklere Yolculuk “Eşikten Yükselen Sesler, Kapı Tokmakları, Anahtarlar, Kilitler ve Şamdan” Sergisi ve İstanbul’un zilleri sergisi gibi etkinlikler, farklı kültürlerin tarih ve geleneklerine odaklanmış ve ziyaretçilere çeşitli kültürel deneyimler sunmuştur (Onat & Gülay, 2015).

Festivalde düzenlenen sergiler, atölyeler ve diğer etkinlikler, farklı kültürlerden gelen sanatçıları bir araya getirerek kültürel çeşitliliği ve anlayışı artırmıştır. Festival, dünya çapında farklı kültürlerin bir araya gelerek kültürel alışverişi teşvik ettiği ve kültürel çeşitliliği kutladığı bir platform olmuştur. Bu da festivalin, kültürel çeşitliliği ve anlayışı artırmada önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Festivalin Sürdürülebilirlik Stratejileri ve Çevresel Etkileri

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, sürdürülebilirlik ilkesini benimseyerek çevresel etkileri en aza indirmek ve doğal kaynakları korumak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Festivalin sürdürülebilirlik stratejileri, etkinliklerin planlanması, altyapı yönetimi ve katılımcıların bilinçlendirilmesi gibi alanlarda uygulanmaktadır.

Festivalin çevresel etkilerini azaltma stratejileri arasında atık yönetimi ve geri dönüşüm önlemleri öne çıkmaktadır. Festival alanında atık ayrıştırma konteynırları bulunmakta ve ziyaretçilerin atıklarını ayrıştırmaları teşvik edilmektedir. Ayrıca, festival süresince geri dönüşümlü malzemelerin kullanımı teşvik edilmekte ve plastik kullanımı minimize edilmektedir (Güler & Akgün, 2023).

Festivalin düzenlendiği alanlara toplu taşıma araçlarıyla ulaşımı teşvik eden önlemler alınmakta, ziyaretçilere alternatif ulaşım seçenekleri sunulmaktadır. Festival alanında trafik yoğunluğunu azaltmak için park alanları, alternatif ulaşım rotaları belirlenmektedir.

Enerji kullanımı konusunda da sürdürülebilirlik stratejileri uygulanmaktadır. Festival alanında enerji tasarruflu aydınlatma sistemleri kullanılarak enerji tüketimi minimize edilmekte ve çevresel etkiler azaltılmaktadır. Ayrıca, festival süresince güneş enerjisi ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından yararlanılarak çevre dostu bir etkinlik düzenlenmektedir. Festivalin sürdürülebilirlik stratejileri kapsamında su ve doğal kaynakların korunması da önemli bir yer tutmaktadır. Festival alanında su tüketimini minimize etmek için su tasarruflu sistemler kullanılmakta ve suyun verimli kullanımı teşvik edilmektedir.

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, sürdürülebilirlik ilkesini benimseyerek çevresel etkileri en aza indirmeyi ve doğal kaynakları korumayı hedeflemektedir. Bu stratejiler sayesinde festival, çevre dostu bir etkinlik olarak tanımlanmakta ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakılmasına katkı sağlamaktadır.

Festivalin Geleceği ve Gelişim Potansiyeli

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, geçmişte elde ettiği başarılarla ve benimsediği sürdürülebilirlik ilkeleriyle geleceğe güçlü bir şekilde ilerlemektedir. Festivalin geleceği ve gelişim potansiyeli, hem yerel hem de uluslararası düzeyde kültürel etkileşimi artırarak, katılımcı sayısını ve etkinlik çeşitliliğini artırmak için çeşitli olanaklar sunmaktadır (Güler & Akgün, 2023).

Festivalin geleceği, uluslararası alanda tanınırlığını artırarak ve kültürel diplomasiye katkı sağlayarak güçlenmektedir. Dünya çapında "Dünya'nın En İyi Kültür ve Sanat Festivali" ödülüne layık görülen festival, kültürel çeşitliliği kutlayan ve farklı kültürleri bir araya getiren bir platform olma özelliğini sürdürmektedir.

Gelecekte, festivalin uluslararası arenada daha fazla tanınması ve farklı ülkelerden daha geniş bir katılımcı kitlesine ulaşması beklenmektedir.

Festivalin gelişim potansiyeli, etkinliklerin çeşitliliği ve kalitesinin artırılmasıyla sağlanmaktadır. Festival, her yıl farklı kültürlerden gelen sanatçıların, zanaatkarların, dans topluluklarının ve müzisyenlerin katılımıyla daha zengin ve çeşitli bir program sunmaktadır. Gelecekte, festivalin etkinlik çeşitliliği ve kalitesinin daha da artırılması, ziyaretçilerin ilgisini çekmek ve katılımı teşvik etmek için önemli bir potansiyele sahiptir.

Ayrıca, festivalin geleceği, yerel toplumla daha güçlü bir bağ kurarak ve yerel sanat ve kültürü destekleyerek güçlenmektedir. Festival, yerel zanaatkarları, sanatçıları ve kültürel mirası ön plana çıkararak yerel ekonomiye ve topluluğa katkı sağlamaktadır. Gelecekte, festivalin yerel işbirlikleri ve ortaklıkları artırarak yerel toplumun katılımını ve destekleyiciliğini güçlendirmesi beklenmektedir.

Festivalin geleceği ve gelişim potansiyeli, sürdürülebilirlik ilkelerine bağlı kalarak çevresel etkileri en aza indirerek ve doğal kaynakları koruyarak sağlanmaktadır. Gelecekte, festivalin çevresel sürdürülebilirlik stratejilerinin daha da güçlendirilmesi ve çevre dostu uygulamaların yaygınlaştırılması, festivalin uzun vadeli başarısını ve etkisini artırmaya yardımcı olacaktır (Güler & Akgün, 2023).

SONUÇ

Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, sadece bir etkinlik değil, kültürel alışverişin, barışın ve dostluğun bir sembolüdür. Festival, Büyükçekmece Belediyesi'nin önderliğinde, uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde gerçekleştirilmektedir. UNESCO, CIOFF, FIDAF, FIAP ve ANELSANDER gibi önemli paydaşlarla bir araya gelerek, festival kültürel çeşitliliği ve anlayışı teşvik etmekte, kültürel mirası korumakta ve küresel barışa katkıda bulunmaktadır.

Festivalin tarihçesi, kökeni ve ödülleri dolu geçmişi, uluslararası alanda tanınmış ve takdir edilmiş bir etkinlik olduğunu göstermektedir. CIOFF ve FIDAF gibi prestijli kuruluşlardan aldığı ödüller, festivalin kalitesi ve önemini bir göstergesidir. Ayrıca, festivalin ana etkinlikleri ve programı, sanatın ve kültürün çeşitli yönlerini kapsayarak, katılımcılara unutulmaz bir deneyim sunmaktadır.

Festivalin toplumsal, kültürel ve ekonomik etkileri, sadece birkaç gün süren bir etkinliğin ötesine geçmektedir. Festival, yerel toplumun katılımını artırarak, kültürel mirasın korunmasına ve yeniden canlandırılmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, festivalin turizm üzerindeki etkisi, bölge ekonomisine canlılık katmakta ve yerel işletmelerin gelişimine destek olmaktadır.

Festivalin kültürel mirasın korunması ve yeniden canlandırılmasındaki rolü, gelecek nesillere aktarılacak önemli bir değerdir. Festival, geleneksel el sanatları atölyeleri, halk dansları yarışmaları ve diğer etkinlikler aracılığıyla kültürel mirası canlandırmakta ve yaşatmaktadır. Bu sayede, geçmişin mirası gelecek kuşaklara aktararak, kültürel çeşitlilik ve anlayışın devamlılığı sağlanmaktadır.

Festivalin sürdürülebilirlik stratejileri ve çevresel etkileri, festivalin geleceğini güvence altına almaktadır. Atık yönetimi, enerji kullanımı ve su tüketimi gibi alanlarda alınan önlemler, festivalin çevresel etkilerini en aza indirerek, doğal kaynakların korunmasını sağlamaktadır. Gelecekte, festivalin çevresel sürdürülebilirlik stratejilerinin daha da güçlendirilmesi ve çevre dostu uygulamaların yaygınlaştırılması beklenmektedir.

Sonuç olarak, Uluslararası İstanbul Büyükçekmece Kültür ve Sanat Festivali, kültürel çeşitliliği kutlayan, barışı ve dostluğu teşvik eden ve gelecek nesillere aktarılacak önemli bir miras olarak değerlendirilmelidir. Festival, kültürler arası etkileşimi artırarak, insanların birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlayacak ve dünya barışına katkıda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

1. Akgün, H. (2023). Kardeş Kent İlişkilerinin Geliştirilmesinde Diplomasinin Yeri Ve Kapsamı: Uluslararası İstanbul-Büyükçekmece Kültür Ve Sanat Festivali Örneği. *İdealkent*, 15(40), 307-337. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1310710>

2. Çavuş, A., & Baki, A. (2020). Yerel Halk Üzerindeki Sosyal Etkileri Bakımından Akçaabat Müzik Ve Halk Oyunları Festivali. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 279-289.
3. Güler, M., & Akgün, H. (2023). Belediyelerde Uzun Vadeli Vizyon Oluşturmak Mümkün Mü? 2050 Büyükçekmece Vizyonu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 18(39), 194-219. <https://doi.org/10.56524/MSYDERGI.1281946>
4. Hujiabula, B., & Var, M. (2021). Büyükçekmece İlçesi Büyük Atatürk Parkı Kullanıcılarının Memnuniyet Durumlarının Saptanması. *Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, 9(1), 293-306. <https://doi.org/10.29130/DUBITED.821066>
5. Onat, F., & Gülay, G. (2015). İnternetin Sanat Festivallerinde Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı: 20. Ve 21. İzmir Avrupa Caz Festivalleri İzleyici Araştırması. *Selçuk İletişim*, 8(4), 49-72.
6. Özcan, İ. (2019). Festival Anlatılarının Ritüeller Temelinde Çözümlemesi: Nergis Festivali Örneği. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 19(1), 195-206.

(56)

Tülin BULKAN⁶¹⁹
RENÊ DESCARTES VE TANRI
RENÊ DESCARTES AND GOD

ÖZ

Felsefe tarihi içerisinde özel bir değere sahip olan Renê Descartes aydınlanma çağının en önemli isimlerindedir. Kilise baskılarının olduğu o dönemde yaşamış ve varolan düzene farklı bakış açıları ile meditasyonlarını ortaya koyup aslında kendi felsefesini inşa eden bir düşünürümüzdür. Felsefesini inşa ederken de dönem filozoflarının aslında çoğunun cevap aradığı, cevap aramaya bile bu alana mutlaka elini attığı Tanrı hususu üzerinde durmuştur. Bu çalışmada Descartes'ın bilginin sınırlarını sorgulamak ve bilimin temellerini yeniden kurmak amacıyla ortaya koyduğu felsefesine Tanrı sorununun etkisi araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Descartes, Tanrı Sorunu, Meditasyonlar.

ABSTRACT

Rene Descartes, who holds a significant place in the history of philosophy, is one of the foremost figures of the Enlightenment era. Living in a period marked by Church pressures, he emerged as a thinker who presented his meditations with alternative perspectives, effectively constructing his own philosophy. In constructing his philosophy, he focused on the issue of God, an area that many philosophers of the time were either actively seeking answers to or at least engaging with. In this study, the influence of the question of God on Descartes philosophy, which he articulated with the aim of questioning the limits of knowledge and re-establishing the foundations of science, has been examined.

Keywords: Descartes, Questions of God, Meditations.

⁶¹⁹ BAĞLI OLDUĞU KURUM: ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ İNSAN VE TOPLUM BİLİMLER FAKÜLTESİ TEZLİ YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ; E-POSTA ADRESİ: tulinbulkan@gmail.com; ORCID-ID Numarası: 0009-0003-1545-1576

1.GİRİŞ

Felsefe öyle bir alandır ki insanı düşündürmeye iten ve bu yaşadığımız dünyayı farklı şekillerde anlama ve anlamlandırmamızı sağlamaktadır. Öylesine geniş bir çerçevedir ki içerisinde birçok alanı barındırabilmektedir. Şuan ayrı ayrı bahsedilen her alanın içerisinde bulunabilen alan felsefedir. Sanat diye ayrı bir alan, dil diye ayrı bir alan, tarih diye ayrı bir alan bulunmaktadır. Ve daha da ekleyebileceğimiz bu alanların felsefesi yapılabilmektedir. Bu alanın içerisinde girmeyen kişiler bu alanın ne denli derinlikli ve kapsamlı olduğunun da bilincinde değillerdir. Felsefeyi süslü cümlelerin kullanıldığı sıradan bir alan olarak görenler bu idrakte olamayan ve felsefe ile tanışmamış insanlardır. Felsefe insanın yaşamının her anında bulunan ve medeniyet kuran bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Felsefenin tam olarak ne olduğu, tanımının ne olduğu bile felsefe içerisinde bir uğraş alanıdır. Olanı olduğu gibi kabul etmemenin her daim her konunun incelenmeye ihtiyacı olduğu bilinmektedir. Her filozofun farklı farklı felsefe tanımları vardır. Çünkü her insan farklı ve biriciktir. Her bir insanın anlaması ve yorumlaması da farklı olacaktır. Tanımında bile bu kadar farklılık içeren bir alanın da ilgi alanı olan konularda da uçsuz bucaksız fikirler vardır. Öylesine kapsamlı bu alanın bilincinde olan yerli ve yabancı pek çok düşünürümüz vardır. Bunlardan biri de René Descartes'dır.

René Descartes, modern felsefenin kurucusu olarak görülmektedir. Modern felsefenin ne olduğuna biraz değinecek olursak, on beşinci yüzyıl ile yirminci yüzyıl arasındaki felsefi akışı ifade etmektedir. Modern felsefenin ortaya çıkışı, gelişmekte olan ve aşkınlaşan bilim anlayışının ön plana çıkması ile beraber bozulan düzenin sonuçları etkisinde gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan modernliği idrak eden ve açıklayan filozoflardan birisi de René Descartes olmuştur. Modern anlayışın öncesinde daha çok Tanrı temelli açıklamalar, dayanaklar kurulurken Modern çağ ile birlikte Tanrı hususu daha geri plana atılmıştır. Evrenin açıklaması ilk olarak Tanrı aracılığı ile insanlara sunulurken Modern çağda bu durum tersine dönmüş ve evrenin açıklamaları artık matematik ve fiziğin aydınlık yasaları ışığı altında insanlara sunulmaya çalışılmıştır. Modern felsefenin Francis Bacon ile beraber diğer kurucusu sayılan René Descartes, her şeyin akıl ile açıklanabileceği bir bilgi sistemi kurmaya çalışmıştır. Bilgilerin, farklı seslerin getireceği o kaosa fırsat vermeden var olması hususunda çabalamıştır. Evrenin, bir ağacın, güneşin, insan varlığının, tanrı varlığının akla gelebilecek her şeyin insan tarafından açıklamasının kolaylıkla ve akla uygun şekliyle yapılmasına çabalamıştır. Bu hususta çalışmalarına başlayan Descartes felsefesini doğa ve bilim anlayışı üzerine kurgulamıştır. Ve tüm bunların merkezine de felsefesinin temeli olarak gördüğü metafiziği yerleştirmiştir.

2.Descartes Felsefesinde Kesin Bilgi

Tanrı sorununun nasıl ortaya çıktığını anlamak için bu hususa değinmek gerekmektedir. Ortaçağdan çıkmış bir toplumda zaman içerisinde bilimlerin nasıl temellendirilmesi gerektiği ile ilgili çalışmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. İşte o dönemde Descartes de bu hususu kendisine düstur edinmiştir. Bilimleri nasıl temellendireceğiz hususu ile Descartes özgürlükçü ortam içinde çalışmalarına başlamıştır. İlk olarak sorduğu soru kesin bilgi dediğimiz şey ne olabilir? Descartes'in kesin bilgi dediği şey şüphe edilmez bilgi olmalıdır. Çalışmalarında Descartes şüpheyi metot olarak kullanmıştır. Yani René Descartes felsefe tarihi içerisinde bildiğimiz şüpheli filozoflardan değildir. Çünkü şüpheli filozoflar kesin bilginin mümkün olamayacağını savunmuşlardır. Ama Descartes'in böyle bir duruşu yoktur. Kendisi doğru bilgiyi yanlış bilgidan ayırt etmek için şüpheyi sadece yöntem olarak kullanmaktadır. Descartes kesin bilgiyi elde etme çabasında, kendisi doğru ile yanlışın birbirinden net olarak ayırt edilmesi gerekliliğini savunuyor. Descartes düşüncesi içerisinde şüphe, amaca ulaşma noktasında bir araç olarak kullanılmaktadır. “Doğru bilgi ancak ve ancak hata kabul etmeyen bir metot ile elde edilebilmektedir.” (YILDIZDÖKEN 2017) Ki bu düşünce doğrultusunda Descartes, şüpheyi metot olarak kullanmıştır. Descartes'in metot ile alakalı fikirlerine pek çok eserinde rastlanılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, 1637 senesinde yazmış olduğu Metot Üzerine Konuşma isimli eserinde şöyle ifade etmiştir 4 “ sağduyu dünyada en iyi paylaştırılmış şeydir”. (DESCARTES 1994) Bu ifadesi ile aslında sağduyunun bütün insanlarda eşit olduğunu, kimseninkinin bir diğerinden farklı olmadığını ifade etmektedir. Bu cümle ile beraberinde asıl problemin sağduyu değil ama zihnin kullanacağı yöntemin sorun teşkil ettiğini de barındırmaktadır. Yani sorun yöntemdedir. Bu sebeple hangi filozof olursa

olsun işe başlamadan evvel izleyeceği metodu belirlemelidir. Descartes de belirlediği problem ile işe başlamıştır.

3. Düşünüyorum Öyleyse Varım

Şimdi Descartes felsefesinde bu çalışmanın konusu olan Tanrı hususuna değinmeden ispatlanması gereken hususları ifade etmek gerekmektedir. Descartes bilgiden şüphe edilmesi gerektiğini ancak bu şüphe metodu ile kesin bilgiye ulaşabileceğini söylemiştir. İlk kesin bilgi nasıl edinilmiş? Ne düşünerek bu sonuca ulaşılmış? İlk olarak bu sorulara cevap aranmaktadır. Descartes ilk olarak kendi varlığını ispatlamıştır. Daha doğrusu edindiği ilk bilgi kendi bilgisidir. Kendisi zihin olarak vardır. Bu yargıya nasıl vardığını açıklayacak olunursa; Descartes kötü bir cinin bizi kandırıyor olabildiğini olanaklı görmüş, ancak şöyle bir nokta var ki bir kötü cin bize böyle bir dünya varmış gibi yansıtıyor olsa bile böyle bir ihtimalin düşünülebilir olduğunu fark etmiştir. Tam bu noktada René Descartes düşünebildiğini, sorgulayabildiğini, şüphe edebildiğini fark ediyor. Ve işte bunların tümü zihinsel aktivitelerdir. Ancak bu zihinsel aktiviteler, fiziksel aktivitelerden farklıdır. Yani koşmaktan, oturmaktan, uyumaktan farklı olarak düşünmek, sorgulamak, şüphe etmek vardır. Descartes demek ki tüm bunları yapabilen bir varlık olması lazım, işte bu varlık zihinsel olarak vardır. “Düşünüyorum öyleyse varım” sıkça kullanılan diğer bir ifadesiyle “cogito ergo sum”. Descartes kendi varlığı da başta olmak üzere her şeyden şüphe ettiği için, kendisi şüphe edebilecek bir varlığın olması gerekir düşüncesiyle böyle bir sonuca varmıştır. Hatta bir şeyin yok olduğunu iddia etse bile bir şeyin varlığını kabul etse bile orada bir düşünce faaliyeti gerçekleşiyor. Düşünceyi yapabilmesi için de bir zihin gereklidir. “Descartes’e göre felsefede elde ettiğimiz “ilk bilgi” de budur. Ona göre, her şeyden kuşku duyan bir insan, kuşku duymakta olduğundan kuşku duyamaz. Kuşku duyan bir “ben”in var olduğu ise açık ve seçiktir. Ancak, bu ben, beden ve zihinden oluşan bir varlık değil, saf zihinden oluşan bir varlıktır.” (KILIÇ, 2005) Descartes böylece ilk kesin bilgi olarak kendisinin zihinsel olarak var olduğunu kanıtlamış oluyor. Ayrıca Descartes, insan zihninde sayısız bilgi vardır görüşünü savunmaktadır. Bu bilgilerin hangisi doğru, hangisi yanlış işte bu noktayı bir başka şey ile ilişkilendirmemiz gerekmektedir aksi takdirde bilinmeyeceğini söylemektedir. Bu hususta Descartes’in sorguladığı bir şey de zihnimizde yer alan bu sayısız bilgi nereden gelmekte? Ve bu soruya cevap niteliğinde üç tane kaynak sıralamaktadır; Doğuştan, dış dünya vasıtasıyla, uydurma bilgi şeklindedir.

René Descartes zihnindeki tüm bilgilere bir kılıf bulmaktadır. Ancak öyle bir bilgi var ki bu bilginin bu üç kaynaktan birinden gelmiş olması ona göre mümkün değildir. Bu bilgi Tanrı bilgisidir. Tanrı ideasının zihninde yer alan tüm idealardan çok farklı olduğunu fark etmiştir. Tanrı ideasını yukarıda sıralamış olduğumuz o kaynaklardan birinden gelip gelmemesini şöyle inceliyor; Tanrı fikrini insanlar uydurmuş olamaz çünkü insan zihninde tanrı ideasının sahip olduğu sonsuzluk, mükemmellik ideaları yoktur. Biz insnalarda olmayan bir bilgiye sahip bir ideanın uydurulmuş olması pek mümkün değildir. Evrene dönüp baktığımızda tanrı ideasına ait özelliklerin bu evrende bulunmadığını, dolayısıyla bu fikrin de dış dünyada kaynaklı olmasının mümkün olmadığı ortaya konulmaktadır. Bu fikir ancak ve ancak tanrının kendisinden gelmiş olabilir. Yani doğuştan bir bilgi olabilir.

4. Tanrı Varlığının İspatları

Bu kısma kadar Descartes’in Düşünüyorum öyleyse varım, sözü ile kendi varlığını ispatlamış ve ilk kesin bilgiye ulaşmış olduğunu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Düşünme dediğimiz bu faaliyet kendisinin de ifade etmiş olduğu gibi “bizde doğrudan doğruya kendiliğimizden görebileceğimiz biçimde olup biten tüm şeyleri anlıyorum”(DESCARTES, 2010) diye devam eden sözünde kendisinin sadece zihin olarak varlığını ifade etmiştir. Yürümediği halde yürüdüğünü düşünmek, konuşmadığı halde konuştuğunu düşünmek söz konusudur. Ve bunlar ancak zihin ile yapılabilir ve zihnin kesin olarak varlığı bir kere daha ortaya konulmuş olur. Artık Descartes’in asıl peşinde düşmüş olduğu hususa gelinmiş olmaktadır. Ancak kendisinin sadece zihin olarak varlığını ispatlamış olması yeterli gelmemektedir. Hala açıklanmayı bekleyen sorular bulunmaktadır. Bunların başında da Tanrı sorunu gelmektedir. Eğer tanrı varlığı ispatlanırsa işte o zaman diğer tüm hususlar da aydınlığa kavuşacaktır. Tanrı hususunda derin çalışmalar yürüten Descartes tanrı fikrinin de

kaynağının daha aşağı bir şeyden gelmesinin mümkün olamayacağını bilincindedir. Hatta Yöntem Üzerine Konuşma kitabında şu cümleleriyle bunu ispatlayabiliriz; “Daha kusursuz olan bir şeyin kendisinden daha aşağı olan bir şeyin devamı ya da bağımlısı olması kabul edilemez”(DESCARTES, 2014) Böylelikle Tanrı fikrinin ispatı için çalışmalara başlamıştır. Ve üç tane tanrı ispatı sunmuştur. Bunlardan ilki;

4.1.Kozmolojik Argüman

Bu argümanında ortaya koymuş olduğu fikirlerden ilki her şeyin bir nedeninin var olmasıdır. Descartes kendi zihninde bir tanrı fikri ile karşılaşmıştır. Ve bu fikrin kendi zihninde bulunmasının mutlaka bir gerekçesi bulunmalıdır. Hiçbir şey durup dururken nedensiz bir şekilde yok olamayacağı gibi var olduğu da söylenemez. Descartes zihninde açık ve net bir şekilde tanrı fikri olduğunu ifade ediyor. Yani Descartes öyle sıradan masa, sandalye, çiçek gibi sıradan idealar ile ilgilenmiyor, bu ideaları o kadar da çok konu etmiyor. Tanrı ideasını kendi zihni içerisinde çok daha ayrı bir statüye yerleştiriyor ve bu konuya odaklanıyor. Descartes şunu da fark ediyor ki kendisinin biçimsel varlığı, mükemmelliğin nesnel gerçekliğinden daha kusurludur. Burayı açmak gerekirse eğer, kendisinin biçimsel olan bu var oluşu mükemmelliğin nesnel gerçekliğinden daha kusurludur. Çünkü kendisinin mükemmel veya sonsuz olmadığı bilincindedir. Bu ifadesinden anlaşılacak yer kısaca mükemmellik, sonsuzluk gibi sıfatlara sahip olmadığıdır. Dolayısıyla tanrı fikrinin kaynağı da Descartes değildir. Ama bu da demek değildir ki kaynağı kendisi değilse bu fikir yok. Sonsuz ve mükemmel olan varlık biçimsel olarak var olmasaydı doğal olarak onun nesnel bir fikrine de bizler sahip olamazdık. Biçimsel varlık diye bahsetmiş olduğumuz husus aslında bir şeyin kendinde varlığı demektir. Yani bir masa üstünde duran çiçek orada kendi kendisine yani ben haricinde var olmaya devam ediyor, işte bu onun biçimsel varlığıdır. Nesne olarak varlık dediğimiz ise, idea olarak var olması demektir. Zihnimizde tanrı fikri bir nesnel var oluştur. Çünkü Tanrıya dair benim zihnimdeki fikirdir. Tanrının bizzat var oluşu da, kendisinde var oluşu da tanrının biçimsel var oluşunu ifade etmektedir. Tanrı fikri benim dışımda biçimsel olarak vardır.

4.2.Varlığın Sürekliliği Argümanı

Tanrı varlığı ispatlarında bir diğer argümanımız Varlığın Sürekliliği argümanıdır. Bu argümantasyona göre tanrı fikrine sahip bir varlık olarak ben varım. Ayrıca her şeyin onu ortaya çıkartan ve o varlığını muhafaza eden bir nedeni vardır. Bunu yapan kişi eğer ben olmuş olsaydım kendime en iyi, en mükemmel nitelikleri vermem gerekirdi lakin ben mükemmel değilim ve kendi varlığımı muhafaza edemiyorum, öyle bir yetiye sahip değilim. Ama varlığımız süreklidir. Yani örnek ile ifade etmek gerekirse bir saniye arsin ama ardından gelen diğer saniye yoksun? Böyle bir durum yaşamıyoruz. Demek ki varlığım sürekli ancak sürekli olmasının sebebi de ben değilim. Benim sürekliliğimi sağlayan ben değilim, ebeveynlerim de olamaz çünkü onlarda benim gibi kusurlu nedenlerdir. O zaman tek bir seçenek kalıyor o da beni var kılan, varlığımı muhafaza eden yani bu sürekliliğimi sağlayan ancak ve ancak Tanrı olabilir. Yani buradan şunu anlayabiliriz ki bir tanrı fikri var ama bunun ötesinde buna ek olarak ben kendi varlığımı nasıl ispatlayacağım? İşte tam da buradan yola çıkarak her şeyin varoluşunun bir nedeni olması gerekiyor. Biz kendi varlığımızın nedeni ya da kendi varlığımızı sürekliliğinin nedeni olamayız. Kendimize baktığımız zaman böyle bir neden bulamıyoruz. Dolayısıyla kendi varlığımızın da sürekliliğinin nedenini de bu dünyada da bulamıyoruz. Bizi var eden ve varlığı muhafaza eden tek seçenek olarak, tek varlık olarak ancak tanrının kendisini söyleyebiliriz.

4.3.Varlığın Mükemmelliği Argümanı

Argümanlar içerisinde daha anlaşılır olan René Descartes'ın aslında meditasyonlarından beşincisini oluşturan bu ispatımızda zihnindeki Tanrı fikri tamamen mükemmel, Hatta en mükemmel niteliklere sahiptir.Fiili varlıkta bir mükemmelliktir. Öyleyse tanrının var olmadığı düşünülemez demektir. Çünkü Tanrı özü varoluşunu içeren tek varlıktır. Bu diğer ispatlara göre daha kısa olan bir ispattır. Felsefe geleneği genel olarak bir şeyin aktüel varlığı vardır bir de potansiyel varlığı vardır şeklinde varlıkları düşünmektedir. Aktüel yani fiili varlık olgusal olarak varlığı ifade etmektedir. Örnek ile ifade etmek gerekirse mesela ben varım, masa var, sandalye, kedi, köpek bunlar aktüel ya da fiili olarak vardılar diyoruz. Buradaki argümandaki dili kullanacak olursak kedi, köpek, masa, sandalye, etkin olarak var. Potansiyelitesi dediğimiz şey ise ileride

ne olabileceği hususudur. Büyüyünce ne olacaksın diye birine sorulduğu zaman onun verdiği cevap onda potansiyel olarak vardır. Buradan konumuza bağlamak gerekirse zihindeki Tanrı fikri tamamen mükemmel. Mükemmellik olsa olsa ancak etkin bir varoluş içerebilir pasif ya da potansiyel bir varoluşu içerebilir. Tanrı zaten mükemmel ve bu fikir zaten zihnimde var ama mükemmellik fikri ancak fiili etkin varlığı içerebilir. Potansiyel ya da olası varlığı içerebilir. Çünkü olasılık ve potansiyellik mükemmellik değildir. Öyle ise mademki Tanrı mükemmeldir o zaman Tanrı fiili ve etkin olarak gerçekten var olmak zorundadır. Tanrının var olmadığını düşünülemez.

5.SONUÇ

Bu çalışmada direk olarak Tanrı hususunu ele alınmamıştır. Çünkü Descartes ilk olarak Tanrı hususunu inceleyebilmek için acaba gerçekten ben var mıyım sorusu ile ilgilenmiştir. Eğer ben gerçekten yoksam diğer hususlar da gerçek değildir düşüncesiyle işe koyulmuştur. Kendi varlığını ilk olarak fiziksel olmasa da zihinsel olarak ispatını gerçekleştirmiştir. Kendisinin var olduğundan emin olduktan sonra bu sefer ikinci kesin bilgiyi elde edebilmek için çalışmalarına başlamıştır. Ve tanrının var olduğunu ortaya koymuş olduğu üç tane argüman ile sağlamıştır. Bu argümanlar; Kozmolojik argüman bir diğeri Varlığın Sürekliliği argümanı en son olarak da Varlığın mükemmelliği argümanıdır. Bu sayede Tanrı vardır düşüncesine ulaşmıştır. Descartes Tanrı hususunu, felsefe tarihi içerisinde mihenk taşı diye nitelendirebileceğimiz bu çalışmasını sunmaya çalıştığım şekliyle ortaya koymuştur. Elbette ki Descartes'in çalışmaları sadece bu husus ile sınırlı kalmamıştır. Bütün bir felsefe tarihi içerisinde kendisinden sonra gelen çoğu filozofta birtakım izlerini görebiliriz. Çalışmalarını tutarlı bir sistem içerisinde ve sıralı şekilde sunmuştur. Bütünlüklü bir Descartes felsefesi anlaşılacak isteniyorsa kesinlikle Tanrı hususu üzerinde yoğun bir çalışma gerekmektedir. Çünkü diğer filozoflarımızda da olduğu gibi elbette ki akli kullanmıştır. Felsefe tarihinde akli reddeden hiçbir filozof zaten bulunmamaktadır. Descartes de kendisini zihin varlığı olarak ispatını ortaya koyduktan sonra bu alan üzerinden Tanrı hususuna oradan da tüm bir felsefi konulara el uzatmıştır diyebiliriz. Bu bakımdan en azından Descartes'i biraz olsun tanımak istersek onun Meditasyonlar isimli birebir kendi kaleminden çıkan ve felsefesinin temel noktalarını anlattığı bu eser okunmalıdır. Descartes felsefesinde tanrı sorunu hususunda yazılan çalışma bu noktada son bulmaktadır.

6.KAYNAKÇA

- 1.Akarsu, Bedia. Felsefe Terimleri Sözlüğü, İnkılap Kitabevi, Ankara 1998.
- 2.Descartes, René. Meditasyonlar, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2020.
- 3.Akbaş, Muhsin. Reformasyon Düşüncesinde Eskatoloji: Martin Luther'de Kurtuluş ve Ahiret, Türkiye Din Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2017.
- 4.Yıldızdöken, Çiğdem. Şüpheden Kartezyen Düşünceye Giden Yol, Mavi Atlas Dergisi, 2017.
- 5.Descartes, René. Metot Üzerine Konuşma, Sosyal Yayınları, 1994.
6. Kılıç, Yavuz. “ Cogito Ergo Sum” Önermesi Üzerine Birkaç Söz, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2005.
- 7.Descartes, René. Felsefenin İlkeleri, Say Yayınları, 2010.
- 8.Descartes, René. Yöntem Üzerine Konuşma, Doğubatı Yayıncılık, 2014.
- 9.Descartes, René. Aklın Yönetimi İçin Kurallar, Say Yayıncılık, 2019.
- 10.Descartes, René. Descartes ve Kartezyenler, Çizgi Kitabevi, 2006
- 11.Law, Stephen. Biyik Filozoflar, İnkılap Kitabevi,2007.
- 12.Gökberk, Macit. Felsefe Tarihi, Remzi Kitabevi, 2012.

(57)

Ülkər SADIQOVA⁶²⁰; Günay İLDIRIMLI⁶²¹

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE TEKNOLOJİK İNOVASYON: DÖNÜŞÜM VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ

TECHNOLOGICAL INNOVATION IN HUMAN RESOURCES MANAGEMENT: TRANSFORMATION AND FUTURE PERSPECTIVES

ÖZ

Organizasyonlarda, modern çalışma koşullarında insan kaynakları yönetimi alanında inovasyon teknolojilerinin uygulanması aktüel görev haline gelmiştir. Modern ekiplerde ortaya çıkan sorunlara yenilikçi çözümlerin uygulanmasında en önemli faktör personel inovasyonudur. Onlar, şirketin gelişim stratejisi ile personel planlaması arasında yakın bir bağlantı kurma ihtiyacına dayanmaktadır. Personel maliyetlerinin üretimin ekonomik göstergeleri üzerindeki etkisinin derecesinin değerlendirilmesi, işgücü piyasasında etkili bir şekilde çalışmak için gerekli sayıda yeterliliğin ve mesleki becerilerin oluşturulmasına bağlıdır. Halihazırda herhangi bir kuruluşun uzun vadeli rekabet avantajı için en önemli kaynak insan kaynaklarıdır; yani bir başka deyişle insanların yüksek nitelikleri, değer yönelimleri, bilgi, beceri, yetenekleri ayrıca hedeflerine ulaşma arzusu, iş motivasyonlarıdır. Günümüzde örgütsel yönetimin ana görevleri, insan kaynaklarının verimli kullanımına odaklanmaktadır ancak çalışanların kendileri hedef ve eylemlerin birliği, ortak kurumsal değerler ve çıkarlarla karakterize edilen bir yönetim sistemi oluşturamazlar. Her çalışanın çıkarları doğrultusunda bir bütün halinde birleşmesinin ancak faaliyetlerinin etkin bir şekilde organize edilmesiyle mümkün olduğu açıktır. İnovasyonların toplumsal üretim ve yeniden üretim sisteminin gelişme sürecindeki baskın rolü, örgütsel gelişimde insan faktörünün olması ve inovasyon yönetiminin yakın bağlantısını açıkça gösteren belirli sosyal bağlılıklarla karakterize edilir. Rekabet avantajı, yeni bilgileri diğerlerinden daha hızlı ve daha verimli bir şekilde yaratan ve özümseyen, sunulan ürün ve hizmetleri farklı ve dinamik olarak gelişen insan ihtiyaçlarına daha iyi uyarlayan firmalar, ülkeler ve bölgeler tarafından kazanılmaktadır. Modern koşullarda, hümanist yönetim ilkelerinin hayata geçirilmesine dayalı inovasyon yönetim teknolojilerinin geliştirilmesi ve oluşturulması, grup ve organizasyon hedeflerinin geliştirilmesi ve üretim sorunlarının çözümü için en iyi temeldir.

Anahtar kelimeler : İnsan kaynakları yönetimi, modern inovasyonlar, teknoloji trendler, örgütsel değişim.

ABSTRACT

The application of innovation technologies in the field of human resources management in organizations and modern working conditions has become a current task. The most important factor in the implementation of innovative solutions to problems arising in modern teams is personnel innovation. They are based on the need to establish a close link between the company's development strategy and personnel planning. Assessment of the degree of impact of personnel costs on economic indicators of production depends on the formation of the necessary number of competencies and professional skills to work effectively in the labor market. Currently, the most important resource for any organization's long-term competitive advantage is human resources; In other words, people's high qualities, value orientations, knowledge, skills, abilities, as well as their desire to achieve their goals and work motivation. Today, the main tasks of organizational management are focused on the efficient use of human resources, but employees themselves cannot create a management system characterized by unity of goals and actions, common corporate values and interests. It is clear that uniting each employee as a whole in line with his interests is possible only by effectively organizing his(her) activities. The dominant role of innovations in the process of development of the social system of production and reproduction is characterized by the presence of the human factor in organizational development and certain social subordinations, which clearly demonstrate the close connection of innovation management. Competitive advantage is gained by companies, countries and regions that create and assimilate new knowledge faster and more efficiently than others, better adapting the products and services offered to different and dynamically evolving human needs. In modern conditions, the development and creation of innovation management technologies based on the implementation of humanistic management principles is the best basis for the development of group and organizational goals and solving production problems.

Keywords: Human resources management, modern innovations, technology trends, organizational change.

⁶²⁰ PhD., Azərbaycan Turizm və Menecment universiteti, u.sadiqova@atmu.edu.az, ORCID NO: 0000-0002-2233-0372

⁶²¹ gunay.ildirimli@atmu.edu.az, ORCID NO: 0000-0003-050-9302

GİRİŞ

Devamlı olarak bilgi ve insan sermayesinin yönetimine yönelik kuruluşlar ve örgütler arasındaki rekabet bağlamında, insan kaynakları yönetiminde inovasyon başarı için belirleyici bir faktör haline gelmektedir. İnsan kaynakları yönetiminde inovasyon, iş dünyasındaki inovasyonla yakından ilişkilidir. Her kuruluşun veya şirketin sürdürülebilirliğini koruyabilmesi ve gelişebilmesi için inovatif kararlar alması ve yenilikleri uygulaması gerekmektedir. Aynı zamanda yenilikçi fikirlerin geliştirilmesinin ve inovatif ekonomide başarılı bir şekilde uygulanmasının temelini belirleyen faktörlerin başında, yetenekleri, nitelikleri ve fikirleriyle seçilmiş personeller gelmektedir (Shirinzada, 2021; Akbarov, 2018; Küsbeci & Çevik-Tekin, 2021). Her kuruluş, çalışanlarının potansiyel fırsatlarını ve zihinsel yeteneklerini verimli bir şekilde kullanmaya çalışır. Personel yönetiminde yenilikçi faaliyet dikkate alındığında genel inovatif kavramın doğasından farklı özellikler bulunmaktadır (Tutar vd., 2020; Murat & Kulualp, 2010; Tokmak, 2008):

- İnsan kaynaklarındaki değişiklikler, şirketin gelişim stratejisine uygun olarak belirli sorunların çözülmesini amaçlamaktadır;
- Sonuçların önceden belirlenmesi mümkün değildir;
- İnsan kaynaklarındaki değişiklikler, çalışanların yenilikleri kabul etmemeleriyle ilgili çatışma durumlarına yol açabilir;
- İnsan kaynaklarındaki değişiklikler şirketin diğer alt sistemlerinde de değişikliklere yol açar;

Aynı zamanda, inovatif yönetim temel olarak şirketin kalkınma stratejisi ile İK (İnsan kaynakları) planlaması arasında yakın bir ilişki kurma ihtiyacına; İşgücü maliyetlerinin üretimin ekonomik göstergeleri üzerindeki etkisinin derecesinin değerlendirilmesine, işgücü piyasasında verimli bir şekilde çalışmak için gerekli sayıda yeterliliğin ve mesleki becerilerin oluşmasına dayanmaktadır (Arısoy, 2007).

Yeni teknolojiler tamamen insanın yerini tutamaz, onlar sadece iş yerinde verimliliği artırmak için bir araçtır. Örneğin yapay zeka, geleneksel işe alımların yerini almaz, ancak fırsatların genişletilmesine olanak tanır; büyük miktarlarda veriyi tek başlarına yapabileceklerinden dolayı daha hızlı ve akıllı bir şekilde analiz ederek işe alım uzmanlarının çalışmalarını tamamlarlar (Türkmen, 2008; Tutar vd., 2020a). Alt düzeyli görevleri otomatikleştirerek uzmanların işe alım stratejisi ve aday ilişkilerine daha fazla zaman ayırabilmesini sağlar. Büyük veri (Big data) teknolojisine dayalı işe alımların aşağıdaki avantajları sıralanabilir: Yönetimin daha hızlı karar vermesi; potansiyel yeteneklerin belirlenmesi; artan çalışan katılımı; uluslararası işe alımda artış; işveren markasının güçlendirilmesi; profesyonelleri işe alma konusunda daha fazla güven (Aliyev, 2020; Bursalı & Kök, 2018; Güner, 2016).

Personel yönetim sisteminin ve örgütün bir bütün olarak geliştirilmesi için teknolojik yeniliklerin getirebileceği fırsatların başarılı bir şekilde kullanılması, inovasyon odaklı bir organizasyon kültürünün oluşmasıyla yakından ilgilidir. Böyle bir kültür, bir yandan belirli örgütsel değerlere (yaratıcılık, inisiyatif, yenilikçilik, esneklik, katılım, iş tatmini, öz-örgütlenme) dayanır, diğer yandan değişimlere karşı dirençten korur, yeni fırsatların en verimli şekilde kullanılmasına olanak sağlar. Günümüzde bir çok şirket, çalışanların görevlerini yerine getirirken eylemlerini ve davranışlarını kontrol etmek için organizasyonel kültürü öncül araçlardan biri olarak kullanma olasılığını dikkate almamaktadır (Sarkhanov, 2021; Aliyev, 2021; Acaray, A. 2007).

İnsan kaynakları yönetimine klasik (geleneksel) yaklaşım, örgütsel göstergelerin elde edilmesinde çalışanların kişisel motivasyonunu, başka bir ifadeyle ticari varlıkların belirlediği amaçların yöneticiler tarafından uygulanmasını dikkate almaz. Buna karşılık, personel yönetimindeki inovatif teknolojiler, kuruluşun KPI'larının kişisel çıkarlar doğrultusunda işlevselliği uygulayan personel sağlamayı amaçlamaktadır. Genellikle "yüksek performanslı iş deneyimi" olarak adlandırılan "yeni" (yenilikçi, "modern") İK uygulaması (1980'lerde bir kavram olarak oluşturulan İK yönetimini yeniden markalayan (HRM) İKY kavramı), ticari işletmenin gelişim stratejisine entegre edilir ve şunları içerir: 1) ödüllendirme sistemlerinin kurulmasının arka planında çalışanlara yüksek düzeyde yetki devredilmesi; insan kaynakları yönetiminin insan sermayesinin geliştirilmesine yönelik stratejik, kapsamlı ve tutarlı bir yaklaşım olduğu; 2) çapraz işlevsel ekiplerin kullanımı; 3) bilginin "yeni kombinasyonları" da dahil olmak üzere yukarıda bahsedildiği gibi BT (Bilgi teknolojilerinin) kullanılması (Aliyev & Suleymanov, 2023; Acaray, 2007).

E-insan kaynakları yönetimi ve işletmelerde rolü

Küresel rekabet ortamındaki değişiklikler, ekonomik, kültürel, siyasal, sosyal gibi nedenlerle personel yönetiminin yeni teknik ve yaklaşımlarla ele alınması inovativ insan kaynakları yönetiminin ortaya çıkmasında etkili olmuştur. Elektronik kelimesini simgeleyen ‘e’ harfinin zamanla e-ticaret, e-devlet, e-öğrenme gibi birçok kavramın önüne eklendiği görülmektedir. İnternet ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle insan kaynakları yönetiminde de işletme içi veri tabanı oluşturmaya yönelik uygulamalar ve insan kaynakları bölümlerinin yerine getirdiği fonksiyonların büyük bir kısmının web ortamına taşınması e-insan kaynakları yönetimini gündeme getirmiştir. İnsan kaynakları yönetiminde inovasyon teknolojilerinin uygulanması rekabetçi pazarlarda yer alabilmek ve standartlarını geliştirebilmek için kuruluş içi operasyonların yeniden yapılandırılmasını ve nitelikli personellerin temin edilmesini ihtiyaç haline getirmiştir (Sarkhanov, 2022; Güler, 2006;).

İK Süreçleri Otomasyonu

Bir kuruluşun işlemlerini otomatikleştirmek için teknoloji kullanımını içeren yaklaşım olan İş Süreçleri Otomasyonu (IPA) işletmelerin faaliyetlerini daha hızlı ve hatasız hale getirir ve işgücü maliyetlerini azaltmasına olanak sağlar. IPA, üretim, lojistik, finans ve müşteri hizmetleri , insan kaynakları gibi birçok farklı sektörde iş süreçlerinin verimliliğini artırmaktadır. İnsan kaynakları süreçleri otomasyonu İK yönetiminde onboarding, performans yönetimi, işe alım gibi farklı görevlerin İK yazılımı veya diğer teknolojik araçlar kullanılarak daha etkin şekilde gerçekleştirile bilmesine yardımcı olur. Örneğin, işe alım sürecinde uygun adaylar arasından seçim yapmak için zaman tasarrufu yaparak verimliliği arttırabilirler. Onboarding sürecinde ise yeni çalışanların kuruluştaki yeni görevlerine adapte olmasını kolaylaştırır ve işe alım sürecindeki insan hataları riskini azaltır. Performans yönetiminde hedeflerin saptanması, geribildirim süreci ve performans değerlendirmeleri gibi önemli adımları otomatikleştirerek rekabet avantajı elde edebilir. Ayrıca, işgücü planlaması, eğitim ve geliştirme, şirketin çözüm odaklı yaklaşımını korumak gibi geniş bir yelpazede önemli bir rol oynayabilir. İK süreçlerinde otomasyonun birçok avantajları olduğu gibi, teknolojiye olan aşırı bağımlılıktan dolayı iş akışının aksamasına neden olan iş proseslerinin tamamen otomatikleştirilmesi, sistem kesintileri veya yaratıcılığın kısıtlanması gibi dezavantajlar da olasılıktır. Bu nedenle etkin bir planlama ve stratejik bir yaklaşım ile İK süreçleri otomasyonunun faydaları maksimize edilebilir (Balcı, 2005; Demirbilek ve Türkan, 2008).

İnsan Kaynakları Geliştirme (İKG)

İnsan Kaynakları Geliştirme(İKG), Kadroların kişisel ve organizasyonel bilgilerini, becerileri ve yeteneklerini genişletmesine fayda sağlayan çeşitli araçlar, yazılımlar ve platformları içerir. İKG'deki teknoloji geçmişte sadece eğitimi desteklemek için kullanılan eğitim ortamı olmasına karşın günümüzde koçluk, mentorluk, yedekleme, performans ve gelişim, anahtar personellerin belirlenmesi, öğrenim ücreti yardımı ve organizasyonel gelişim gibi fırsatlar sunmaktadır. Mc Henry (2013), İKG'nin iş performansındaki ve yetenek yönetimindeki stratejik ve kritik rolünü savunmaktadır. Hunt (2014) ise, yetenek yönetimini dönüştürmenin dijitalleşmeyi gerektirdiğini ancak aynı zamanda sosyal ve dijital teknolojilerin yalnızca çalışan ile kuruluş arasında değil, çalışanların kendi aralarındaki iletişimi, işbirliğini ve katılımı teşvik edecek ve geliştirecek şekilde kullanılmasını da içerdiğini belirtmektedir. Wolf (2015) da performans yönetiminin aslında sosyal ve dijital teknolojiler tarafından dönüştürüldüğünü açıklamaktadır. Sonuç olarak İKG , İK yönetim sistemleri, İşe alım yazılımları, e-öğrenme sistemleri, performans yönetim yazılımları, veri analitiği ve İK analitiği araçları gibi bir çok uygulamaları kendinde barındıran, şirketlerin insan kaynakları süreçlerini optimize etmelerine yardımcı olan çerçevedir (Aliyev, 2023; Celep, 2018; Ömürbek, 2003).

İKY'de Personel yönetimi açısından asıl tartışmalı konulardan biri de hiper bağlantılı, girişimci ve artık firmaya sadık olmayan yeni bir nesli, "Z Kuşağı"nı şirkete entegre etmektir. İK Departmanının şu anda dikkate alması gereken geleceğe yönelik bunun gibi birçok riskin bulunduğunu belirtilmelidir. Kuruluşların “dijital yerliler” açısından çekici olabilmek için öncelikle iyi bir işveren markasına sahip olmak önemlidir. Kuşaksal bölünme riski de değer zorluklar arasında gelmektedir. Bununla yüzleşmek için “Tersine mentorluk” inovativ

ve yararlı bir uygulamadır. Buna bağlı olarak örgütlerde yönetici rolü ve yönetim kültürü de değişmektedir (Ekber ve Mirzaeva, 2017; Bayramli vd., 2021; Betchoo, 2016).

Dijital Dönüşümün İnsan Kaynakları Yönetimine Faydaları ve zorlukları

Yapay zekanın İnsan Kaynakları Yönetimine birçok potansiyel faydaları ve zorlukları vardır. Bersin firmasının yaptığı bir araştırmaya göre şirketlerin yaklaşık %40'ının insan kaynakları yönetiminde çeşitli yapay zeka kullandığını ortaya çıkmıştır. Halihazırda IBM, SAP, Facebook, GE ve Hilton gibi küresel kuruluşlar yeni yetenekleri taramak, röportaj yapmak ve işe almak için ezber bozan teknolojileri kullanıyor. Yapay zeka şirket içindeki fonksiyonları basitleştirmek ve İnsan Kaynakları departmanındaki insan odaklı yaklaşımı değiştirmeden daha akıllı çalışacak zekayı yavaş yavaş geliştirmektedir. IBM, Watson tarafından tasarlanan IRIS hangi pozisyonun doldurulacağını önceliklendiren bir yapay zekadır (Sarkhanov & Muradzada, 2023; Gür, Ayden & Yücel, 2019). Günümüzde işletmeleri daha üretken, daha iyi ve elbette adil hale getiren Mya (İşe Alma Asistanım), Arya, Olivia, Pomata, Rai gibi yapay işe alım araçlarından bazıları popülerdir. Yapay zeka adayların kelime seçimlerini, konuşma kalıplarını ve yüz ifadelerini değerlendirerek mülakat sürecinin otomatikleştirilmesinde de çok yardımcı olmaktadır. Bir adayı değerlendirmek için 15 dakikalık bir video görüşmesini yüz hareketleri, yenilik ve kelime seçimine ilişkin 20.000 veri noktasına dönüştürebilir. Amy ve Clara Labs gibi araçlar bir iş profili için özgeçmiş başarı kayıtlarını analiz ederek ve ardından en uygun olanı belirlemektedir. Sosyal media ve diğer çevrimiçi platformlarda potansiyel adayları tarayarak yetenek havuzunu genişletebilir. Aynı zamanda mevcut yetenek havuzunu değerlendirerek İnsan kaynakları departmanına tarama sürecinde yardımcı oluyor. HireVue ve Talent Pitch gibi İK röportaj robotları adayın becerilerini ölçer, yüz ifadeleri ve kelime seçimi gibi özelliklere bakarak aynı işte başarılı olanların kişiliklerini karşılaştırılıyor. Bu, İK ekiplerinin zamanını ve çabasını azaltırken, daha hızlı ve etkili işe alım süreci sağlar. İşe Alım ve çalışan oryantasyonuna kadar yolculuğu uzanan yapay zeka tüm personellerin katılım sürecini yeniden tanımlayarak bu ilk izlenimi güçlü ve olumlu oluşturmada İK'ya yardımcı oluyor. İK'nın daha fazla çalışanla ilgilenmesine olanak sağlayan Chatbot'lar personellerin sorularını kolayca cevaplayabiliyor (Ajayi vd., 2020; Baghirov vd., 2023; Kirilmaz, 2020; Atasever, 2021).

Bir çalışan tarafından belirli yolsuzluk, rüşvet veya diğer potansiyel suiistimallerin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceğini tespit etme yetkisine sahip olan Büyük Veri ve Bellek İçi teknoloji gibi araçlar şirketlerin çok miktarda yapılandırılmamış veriyi (ör. e-postalar, metinler, taranmış faturalar vb.) taramasına ve istenmeyen ve potansiyel olarak yasa dışı faaliyetlere ilişkin kritik ipuçları aramasına, hissedarlara ve şirket çalışanlarına hukuki güvence sağlamaaktadır.

Bilgi paylaşımı ve bulma için Obie ve Niles, kariyer tavsiyesi için Wade&Wendy, sağlık alanında Yogi ve öğrenme alanında Duolingo gibi yapay zeka teknolojileri çalışanların üretkenliğini ve iş memnuniyetini artıracak farklı öğrenme ve gelişim programları gerektiren kişiselleştirilmiş kariyer gelişimi sağlamasına da yardımcı olabilir.

Dijital dönüşüm İnsan kaynakları departmanında dalgalar yaratmakla bazı zorlukları da beraberinde getirir. Bir şirket e-insan kaynakları yolculuk haritasını çizerken değişime direnç, liderlerin desteğinin az olması, çalışanların iş birliğinin olmaması gibi bazı engellerle karşılaşabilirler. Tablo – 1'de teknoloji trendlerinin kuruluşların insan kaynakları yönetim sistemi üzerindeki etkisinin analizi yapılmıştır (Amla & Malhotra, 2017).

Tablo 1 : Teknoloji trendlerinin kuruluşların insan kaynakları yönetim sistemi üzerindeki etkisinin analizi

Teknolojik inovasyonlar	İnsan kaynakları yönetimi üzerinde etkisi	
	Fırsatlar	Tehditler

İnternet	Uzaktan alışma fırsatlarını yaygınlaştırmak; Proje yönetimi, ekip çalışması ve işbirliğinin geliştirilmesi;	örgüt kültürünün azalması; siber güvenlik riskleri
Yapay zeka	İşe alım ve personel değerlendirmesinin yeni bir düzeyde uygulanması; İşgücü verimliliğinin artması	Personel direnci; algoritma hataları; siber güvenlik riskleri
Sanal gerçeklik	Personelin etkin seçimini, eğitimi ve geliştirilmesi. Yeni bir iletişim türü. İş güvenliğinin iyileştirilmesi.	Yüksek teknoloji maliyeti nedeniyle mali kayıp riski; geliştiricilerin ve kullanicıların yetkilendirilmemesi.
Robotikteki gelişmeler	İşsağlığı ve gvenliyinini geliştirilmesi	Personel direnci; algoritma hataları; siber güvenlik riskleri

Kaynak: Tablo yazarlar tarafından oluşturulmuştur

SONUÇ

Bu alışmada İnsan kaynakları yönetiminin çağa ayak uydurması ve hayatta kalabilmesi için teknolojik ilerlemeler, gelişen işgücü pazarları gibi birçok etkenden doğru faydalanması gerektiği açıklanmıştır. Kanaatimizce İKY'de teknoloji trendlerinin etkili bir Şekilde kullanılması için insan faktörünü unutmadan geniş kapsamlı dijital sistemler kurulması, insan kaynaklarını verimli Şekilde kullanarak inovasyon yönetim teknolojilerini zamanla organizasyona entegre etmek gerekmektedir. Araştırmanın sonuçlarına göre işletmelerin evrimii Performans Yönetim Sistemi (PMS), evrimii alışan Self Servis platformu, öğrenme ve Gelişim gibi sistemleri etkin bir Şekilde kullanmak için dijital olarak etkinleştirilmiş bir ekip geliştirmesi ve daha yalın İK departmanı kurması önerilmektedir. Çalışma, modern çalışma koşulları ve organizasyonlarında insan kaynakları yönetiminde (İKY) inovasyon teknolojilerinin önemini tartışıyor. Yenilikçi çözümlerin uygulanmasında ve bir Şirketin gelişim stratejisi ile personel planlaması arasında yakın bir bağlantı kurulmasında personel yeniliğinin hayati rolünü vurgulamaktadır. Personel maliyetlerinin ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi ve verimli işgücü piyasası performansı için gerekli yeterlilik ve becerilerin oluşturulması vurgulanmaktadır. İnsan kaynakları, bireylerin yüksek niteliklerinin, değer yönelimlerinin, bilgi, beceri, yetenek ve iş motivasyonunun önemi vurgulanarak, bir kuruluşun uzun vadeli rekabet avantajı için en önemli kaynak olarak tanımlanmaktadır.

Ayrıca inovasyon teknolojilerinin organizasyonel gelişim üzerindeki etkisi de irdelenen çalışmada, inovasyon odaklı bir kültürün geliştirilmesi için teknolojik yeniliklerin getirdiği fırsatlardan etkin Şekilde faydalanılmasının gerekliliği vurgulanıyor. Aynı zamanda e-İKY'nin etkisini, İK süreçlerinin otomasyonunu ve teknolojinin insan kaynakları gelişimindeki rolünü araştırıyor ve İKY'de dijital dönüşümle ilgili potansiyel faydaların ve zorlukların altını çiziyor. Çalışmada e-işe alım, İK süreçlerinin otomasyonu, yapay zekanın (AI) İKY'deki rolü ve İKY'de dijital dönüşümün potansiyel faydaları ve zorlukları gibi çeşitli konular ele alınıyor. Ayrıca internet, yapay zeka ve sanal gerçeklik gibi teknoloji trendlerinin İKY zerindeki etkisi tartışılıyor ve bunların sunduğu fırsatlar ve tehditler ele alınıyor.

Son olarak alışma, İKY'nin hayatta kalması ve çağa uyumunu sağlamak için kuruluşların teknolojik gelişmelerden ve gelişen işgücü piyasalarından yararlanmaları gerektiğini vurgulayarak sonuçlandırılmaktadır. İnsan faktörünü göz ardı etmeden kapsamlı dijital sistemlerin kurulmasını önerir ve evrimii performans yönetimi sistemlerini, self-servis platformları, öğrenme ve gelişimi etkin bir Şekilde kullanmak için dijital olarak güçlendirilmiş ekiplerin ve yalın İK departmanlarının geliştirilmesini önerir.

KAYNAKÇA

1. Acaray, A. (2007). *Küçük ve orta boy işletmelerde yenilik yönetimi: Yenilik yönetiminde etkili olan örgütsel yapı ve faktörlere ilişkin bir araştırma* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
2. Ajayi, R., Aliyev, F., & Sarkhanov, T. (2020, June). The Impact of Covid-19 Coronavirus on Financial Markets: A Qualitative Approach. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 567).
3. Akbarov, S. (2018). Market orientation and customer point of view – In the case of Azerbaijan. *Scholedge International Journal of Multidisciplinary & Applied Studies*, 5(6), 58–67. <https://doi.org/10.19085/journal.sijmas050601>
4. Aliyev, V. (2020). The Role of the Struggle Against Terrorism in Tourism Development in Azerbaijan. *WSEAS Transactions on Environment and Development*, 16, 464-470.
5. Aliyev, V. (2021). Halal tourism-the type of tourism required in Azerbaijan. *Journal of Environmental Management and Tourism (JEMT)*, 12(06 (54)), 1576-1585.
6. Aliyev, V. (2023). Assessment of the impact of Azerbaijani culture on management based on Hofstede's approach. *Polish Journal of Management Studies*, 27(2).
7. Aliyev, V., & Suleymanov, F. (2023). The protection of water resources for sustainable tourism under climate change in South Caucasus: in the context of Azerbaijan. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 47(2), 515-522.
8. Amla, M. & Malhotra, M. (2017). Digital Transformation in HR. *International Journal of Interdisciplinary and Multidisciplinary Studies*, 4(3), 536-544.)
9. Arısoy, B. (2007). *Örgütsel iletişimin motivasyon ve iş doyumunu üzerine etkileri* (Doctoral dissertation, Marmara Üniversitesi (Turkey)).
10. Atasever, M. (2021). Yapay Zekânın Yönetici Verimliliğini Artırma Potansiyeli Üzerine Bir Değerlendirme. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(11), 1110-1120.
11. Baghirov, A., & Sarkhanov, T. (2023). The Influence of Incoming Tourists and Consumer Price Index on Tourism Receipts. *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 12(1), 16-30.
12. Balcı, A. (2005). Kamu örgütlerinde toplam kalite yönetimi uygulanması: olumlu perspektifler ve olası zorluklar. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2005(2), 196-211.
13. Bayramlı, G., & Sarkhanov, T. (2021). Tourism Education in Azerbaijan: Current Situation, Problems and Solutions. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT)*, 12(6), 1267-1272.
14. Betchoo, N.K. (2016). Digital Transformation and its Impact on Human Resource Management: A Case Analysis of Two Unrelated Businesses in the Mauritian Public Service) *İşe Alım Süreçlerinde Otomasyon | Smart Match (smart-match.net)*
15. Bursalı, Y. M., & Kök, S. B. (2018). İnsan Kaynaklarında Değişimin Yeni Yönelimi: Kariyer Yönetimi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 46-67.
16. Celep, M. (2018). *Elektronik insan kaynakları uygulamalarının örgütsel çıktılar üzerindeki etkileri: Türkiyede yabancı iştirakli sigorta şirketlerinde bir araştırma* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
17. Demirbilek, S., & Türkan, U. Ö. (2008). Çalışma yaşamı kalitesinin artırılmasında personel güçlendirmenin rolü. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 10(1), 47-67.
18. Ekber, Ş., Mirzaeva, G. (2017). Azerbaycan'da İç Turizmin Yerel Turistler Tarafından Değerlendirilmesi. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-14.
19. Güler, E. Ç. (2006) İşletmelerin E- İnsan Kaynakları Yönetimi ve E-İşe Alım Süreçlerindeki Gelişmeler. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6(1), 17-20

20. Güner, M. B. (2016). *Çalışanların yetenek yönetimi algısının iş motivasyonuna etkisi* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
21. Gür, Y. E., Ayden, C., & Yücel, A. (2019). Yapay zekâ alanındaki gelişmelerin insan kaynakları yönetimine etkisi. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 137-158.
22. Kirilmaz, S. K. (2020). İnsan kaynakları yönetiminde yaşanan dijital dönüşüm: işletmelerin dijital iky uygulamalarının araştırılması. *Research Journal of Business and Management*, 7(3), 188-200.
23. Küsbeci, P., & Çevik-Tekin, İ. (2021). Endüstri 4.0 perspektifinden insan kaynakları. *Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(15), 18-29.
24. Murat, G., & Kulualp, H. G. (2010). Yöneticilerin yeniden yapılanma sürecinde inovasyona bakış açısı: Kardemir Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 28, 49-64.
25. Ömürbek, V. (2003). *Kurumsal kaynak planlamasında muhasebe bilgi sisteminin rolü: Gıda sektöründe uygulama* (Doctoral dissertation, Sosyal Bilimler).
26. Sarkhanov, T. (2021). Personel yönetiminden stratejik insan kaynakları yönetimine geçiş: emeğin örgütsüzleştirilmesi stratejisi üzerine bir inceleme.
27. Sarkhanov, T. (2022). The Effect of Oil Prices on Azerbaijan's Economy (2009–2018). *Экономика региона*, 18(4), 1287-1300.
28. Sarkhanov, T., & Muradzada, I. (2023). The place of gulf basin energy resources in EU energy security. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 13(4), 68-75.
29. Shırnzada, O. (2021). *Antik Medeniyetlerde Yönetim Yapısı ve Anlayışı: Sümerler, Mısırlılar ve Yunanlılar* (Doctoral dissertation).
30. Tokmak, İ. (2008). *Stratejik insan kaynakları yönetiminin işletmelerin yenilikçilik yeteneğine etkisi ve elektronik sanayiine yönelik bir araştırma* (Doctoral dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey)).
31. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020, June). Strategy of disorganization of labor and human resource management policies. In *Economic and Social Development (Book of Proceedings Vol. 1/4), 55th International Scientific Conference on Economic and Social* (p. 465).
32. Tutar, H., & Sarkhanov, T. (2020a). Change from personnel management to human resource management is an epistemological necessity or rhetoric change?. *Economic and Social Development: Book of Proceedings*, 306-313.
33. Türkmen, H. (2008). *İlköğretim okul müdürlerinin insan kaynaklarını yönetme yeterlilikleri* (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

(58)

Yasin YILDIRIM⁶²²

MU‘TEZİLE DÜŞÜNCE SİSTEMİNDE İNANÇ ESASLARININ BAĞLAMI VE KULLANIM ALANI
CONTEXT AND SCOPE OF THE PRINCIPLES OF THE FAİTH İN MU‘TAZİLA SYSTEM OF THOUGHT

ÖZ

Mu‘tezilî âlimler, İslâm’ın inanç esaslarının savunulmasında geliştirmiş oldukları diyalektik yöntemlerle kelâm ilminin teşekkülünde aktif rol oynadıkları gibi İslâm düşüncesinin gelişmesine de bu anlamda önemli katkılar sağlamışlardır. Mu‘tezile kelamcıları, başta Yahudilik, Hıristiyanlık, Brahmanizm ve Mecûsîlik gibi dinlerin özellikle ilâhiyyât ve nübüvvât hakkındaki iddialarına kendi metodolojik usulleriyle cevaplar vererek bunların inançlarındaki tutarsızlıkları başarılı bir şekilde ortaya koymak suretiyle İslâm’ı savunmuşlardır. Aynı başarıyı Müslümanlar içinde neşet eden Mücessime, Müşebbihe, Şia ve Mürcie gibi ekollere karşı da göstermişlerdir. Çalışmamızda Mu‘tezile’nin düşünce sistematiğine kaynaklık eden usûl-i hamse ilkeleri hakkında makale sınırları çerçevesinde bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm olarak niteleyeceğimiz kısımda ise İslâm inanç esaslarını ulûhiyyet, nübüvvet ve sem’iyyât ana başlıkları olarak belirleyip bu ana konular içinde öne çıkan inanç meseleleri Mu‘tezile’nin usul yöntemine göre değerlendirilmiştir. Nitel veri analizi yöntemine dayalı olan araştırmamızın amacı, usûl-i hamse esasları bağlamında İslâm inanç konularının sınırlandırılarak Mu‘tezile’ye göre, temellendirilmesi yöntemi üzerine bir inceleme olacaktır. Çalışmamız, Mu‘tezile’nin temel inanç konularının tamamı hakkındaki yöntemini yansıtmaması bakımından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Ulûhiyyet, Nübüvvet, İnanç Esasları, Mu‘tezile.

ABSTRACT

Mu'tazilite scholars played an active role in the formation of Islamic theology through the dialectical methods they developed to defend the beliefs of Islam, contributing significantly to the development of Islamic thought. Responding to claims, especially regarding theology and prophethood, of religions such as Judaism, Christianity, Brahmanism, and Zoroastrianism, Mu'tazilite theologians successfully defended Islam by exposing inconsistencies in their beliefs with their methodological theological principles. They also demonstrated the same success against internal Muslim sects such as anthropomorphists, assimilationists, Shi'a, and Murji'ites. Within the scope of this study, information is provided on the principles of usul-i hamse that underlie Mu'tazilite thought within the limits of an article. In the section we refer to as the second chapter, we evaluate the main beliefs of Islam under the headings of divinity, prophethood, and scripture according to Mu'tazilite methodology. Based on qualitative data analysis, our research aims to examine the method of grounding Islamic beliefs according to Mu'tazilite principles by limiting Islamic belief topics within the context of usul-i hamse principles. Our study is significant reflecting the method of Mu'tazilah regarding all the fundamental belief issues.

Keywords : Kalâm, Divinity, Prophethood, Principles of Faith, Mu‘tazila.

⁶²² Kurum: Meb sekeroba46@hotmail.com Orcid:000-0002-2054-8116

GİRİŞ

İslâm düşünce tarihinde önemli bir konuma sahip olan Mu‘tezile, inanç esaslarını temellendirme bakımından kendi fikrîsel örgüsüne mahsus kurmuş olduğu kelâmî sistemi takip ederek, yaşadığı çağda olduğu gibi günümüzde de adından söz ettirmeyi başarmış akılcı bir düşünce hareketidir. Her düşünce ekolü, savunduğu fikirleri temellendirmede ve muarızlarına karşı müdafaada nevi şahsına münhasır cedel metotları geliştirmiştir. Bu bağlamda Mu‘tezilî kelamcılar da teorilerini delillendirme noktasında belirlemiş olduğu diyalektik yöntemle İslâm dışı farklı din ve mezheplere karşı İslâm’ı, İslâm düşüncesinde yer edinmiş diğer fırkalara karşı da kendi inanç esaslarını müdafa etmişlerdir. Mu‘tezile’yi, böyle bir yöntemi takip etmeye götüren âmillerin başında hiç şüphesiz İslâm toplumunun içinde bulunduğu şartlar, geçirmiş olduğu tarihi süreç, toplumsal, ideolojik ve siyasi kırılmalar vb. sayılabilir. Mu‘tezilî âlimlerin dini metinleri anlama ve yorumlama çabalarının da kendi yöntemlerinin oluşturulmasında etkin rol aldığı söylenebilir. Ayrıca akıl ve naklin çeliştiği durumlarda Kur’ân âyetlerini ve hadis metinlerini te’vil yoluna gitmek suretiyle izah etmeye çalışmaları, hem dirayet tefsirlerinin önünü açmış hem de kelâm ilmiyle alakalı yeni bir bakış açısının ortaya konmasına önemli derecede katkılar sağlamıştır.

Mu‘tezile, inanç esaslarını usûl-i hamse/beş temel prensip şeklinde sistematize ederek bu esaslar ile diğer düşünce ekollerinden ayrılmıştır. Mu‘tezile ile özdeşleşen bu ilkelere kısaca temas ettikten sonra inanç esasları içinde öne çıkan hususlar tespit ettiğimiz konu başlıkları ile sınırlandırılarak Mu‘tezile’nin, hüsün-kubuh, salah-aslah ve adalet anlayışları çerçevesinde izah edilecektir.

1. Mu‘tezile’nin Usûl-i Hamse Esasları

Mu‘tezile’nin kelâm metodunun şekillenmesinde önemli katkılar sağlayan ve “usûl-i hamse” olarak tanımlanan beş temel ilke, Mu‘tezilî düşünce örgüsünün ana dinamikleri arasında yer alan önemli inanç esaslarıdır. Kelâm ilminin kuruluşuna öncülük eden Mu‘tezile’ye göre bu temel esasları benimsemeyen kimseler Mu‘tezilî olarak tanımlanamazlar.⁶²³ Dolayısıyla usûl-i hamse, Eş’ari’nin de ifade ettiği gibi Mu‘tezile’nin kelâmî meselelerini üzerine inşa ettiği ve Mu‘tezilî olmanın bir şartı olarak kabul edildiği inanç esasları olarak görülmüştür.⁶²⁴ Bu usûl ilkelerinin ortaya çıkışında siyasi, dini, sosyal ve kültürel faktörlerin her birinin belirleyici unsur olduğu ilmi ve tarihi bir gerçekliktir. Örneğin, tevhit ilkesinin şekillenmesinde dini yaklaşımların aktif tesirini görmek mümkündür. Zira bu ilkenin oluşumuna dış tesir olarak Yahudilik ve Hıristiyanlık dinlerinin ilâh anlayışları ile İslâm dini içindeki Haşeviyye, Sıfâtiyye, İbâhiyye ve Bâtıniyye gibi antropomorfist fırkaların Tanrı tasavvurları Mu‘tezile’yi, tenzihçi bir tevhit mücadelesine yönlendirmiştir. Mu‘tezile’nin, en önemli usûl esası olarak kabul ettiği bu tenzihçi tevhit ilkesi, siyasi ve tarihi süreç içerisinde insan biçimci tanrı tasavvurlarına tepki çerçevesinde şekillenmiştir. Özellikle baskıcı Emevî idaresinin, halka yapmış olduğu zulümlerin sorumluluğunu Allah’a yükleyerek meşruiyetlerini dini saiklere dayandırması ve Mu‘tezile’nin de kabih fiillerin Allah’a izafe edilemeyeceğini savunarak insanın fiillerinde tam bir irade hürriyetine sahip olduğunu dile getirmeleri onları, İslâm’ın özgür irade öncülleri konumuna taşımıştır.⁶²⁵ Dolayısıyla Mu‘tezile’nin, yapılan zulümlerin sorumluluğundan kaçınılamayacağını vurgulayarak Allah’ın adl sıfatı üzerinden salah-aslah ve hüsün-kubuh gibi konular minvalinde adâlet ilkesini ön plana çıkarttığını söyleyebiliriz. Mu‘tezile’nin, kuruluş ilkesi olarak adlandırabileceğimiz “el-Menzile beyne’l-Menzileteyn” esası ise hicri 2. asrın başlarında büyük günah işleyen kişi hakkında Hâricilerin ve Mürcie’nin ileri sürdükleri görüşlere karşı Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) büyük günah sahibi kişi hakkında “onun, ne kâfir ne de mümin olduğunu bunlar arasında bir yerde bulunduğunu” söyleyerek hocası Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) ders

⁶²³ Ebü’l Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed el-Hayyât, *Kitâbü’l-intisâr ve’r-redd ‘alâ İbni’r-Râvendî el-Mülhid*, nşr. H. S. Neyberg (Beyrut: Feuilles Orientales, 1993), 126-127; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, çev. İlyas Çelebi (İstanbul: Türkiye Yazma Eseler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 1/12-18.

⁶²⁴ Eş’ari, *Makâlâtü’l-İslâmiyyin ve İhtilâfu’l-Musallin*, nşr. H. Ritter (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1929), 155.

⁶²⁵ Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam’da Akılcı Düşüncenin Önderleri Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 189-197.

halkasından ayrılması ile ortaya çıkmıştır.⁶²⁶ Bu ilke, Mu‘tezile’nin kuruluş temellerinin dayandığı ve îmân hakkında öne çıkan en belirgin görüşüdür. Diğer ilkeler ise bu görüş etrafında şekillenmiştir. Çalışmamızda öncelikle Mu‘tezile’nin kendi kelâm metodolojisini dayandırdığı bu usûl esaslarına temel çerçevede temas edilecektir.

1.1. Tevhid

İslâm’ın en önemli ve temel esası hiç şüphesiz tevhit inancıdır. Dolayısıyla tevhit düşüncesi; yani Allah’ın zâtında, niteliklerinde, fiillerinde bir ve tek olduğunu kabul etme, diğer kelâmî ekollerde olduğu gibi Mu‘tezile düşüncesinin de merkezinde yer almıştır. Kendilerini tevhidi savunan yegâne zümre olarak görmeleri Allah’ın sıfatları konusundaki hassasiyetlerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.⁶²⁷ Mu‘tezile’yi tevhit mevzusunda daha hassas kılan ve Allah’ın sıfatları hususunda duyarlılığa sevk eden faktörler hiç kuşkusuz Mu‘tezile düşüncesinin geliştiği dönemdeki farklı itikâdi fırka ve dini grupların Tanrı tasavvurları olmuştur. Özellikle İslâm’ın kendi bünyesinde vücut bulan Sıfâtiyye’nin, Allah’ın zâtî sıfatlarının, zatıyla bütün olan kadim manalar olduğunu kabul etmesi, Mücessime ve Müşebbihe’nin Allah’ın sıfatlarını havâdise ait niteliklerle eşit görmesi, Bâtıniyye’nin ise bu sıfatlara hâdis manalar yüklemesi ve İslâm dışı bir oluşum olan Hıristiyanların teslis anlayışları Mu‘tezile’nin Allah’ın sıfatları konusundaki reddiyeci ve tenzihçi düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahip olduğu söylenilebilir.⁶²⁸

Mu‘tezilî âlimler, Allah’ın zatından ayrı olarak sıfatların varlığının kabulünü bu sıfatların varlıksal gerçekliğe bürünerek birden fazla ilahın (teaddüd-i kudema) olabileceği anlayışına yol açacağı endişesinden hareketle reddetmişlerdir. Ayrıca sıfatların, zattan ayrı ontolojik manalar olarak düşünülmesi havâdisin niteliklerini çağrıştıracığı için zat-sıfat ayrımı kabul edilmemiştir. Mu‘tezilî düşüncede sıfat anlayışı tarihi süreç içerisinde tekdüze olarak devam etmemiş selbî yaklaşım ile başlayan Mu‘tezilî sıfat anlayışı mana ve ahval teorileri ile birlikte değişkenlik göstermiş ve bu değişkenlik, ekol içinde sıfatlar konusunda tam bir ittifak sağlanmadığına delil oluşturmuştur. Mu‘tezile’nin haberi sıfatlar konusundaki yaklaşımı ise yine tenzih çerçevesinde şekillenmiştir. Buna göre Mu‘tezile âlimleri, Kur’an’da geçen yed(ullah), vech(ullah) ve istiva gibi lafızları mecazi anlamda yorumlayarak bu sıfatların havâdisi çağrıştıracak şekilde te’vil edilmesini reddetmişlerdir. Allah’ın zatının beşere ait niteliklerden tenzih edilmesi gerektiği temel düşüncesi Mu‘tezile’yi rü’yetullah’ın muhaline ve Kur’an’ın mahluk olduğu görüşüne sevk etmiştir. Bu yaklaşımın aksi ise Allah’ın kâdime ve ezeliyetine gölge düşüreceği için reddedilmiştir.⁶²⁹

Sonuç olarak Mu‘tezile, Allah’ın sıfatları konusunda teccîm ve teşbîhe düşmeyecek şekilde Allah’ın sıfatlarını te’vil etmiştir. Teaddüd-i kudemâya yol açacağı endişesi ile Allah’ın zatının dışında kadîm sıfatlar kabul etmemişlerdir. Mu‘tezile âlimleri, inanç esaslarını temellendirirken sıfatlar hakkındaki bu temel düşüncüyü bir ölçü olarak kabul etmişlerdir. Bu durumun zıttı olan zâtan ayrı bir sıfat anlayışına dayalı ilah tasavvurunu ise reddetmişlerdir. Mu‘tezile’nin, zât-sıfat ayrımı kabul etmeyen ilah tasavvuru soyut bir Tanrı anlayışı ortaya koyduğu için zât-sıfat ayrımını kabul eden düşünce ekolleri tarafından bu yaklaşım tenkit edilmiştir. Mu‘tezile’nin, tevhid konusunda eleştiri yönelttiği kesim ise hiç şüphesiz bu ayrımı kabul eden teşbihçi ilâh tasavvuruna sahip Mücessime ve Müşebbihe gibi zümrelerdir. Mu‘tezile, başta zât-sıfat konusu olmak üzere ulûhiyyet meselelerini tenzihçi tevhit temelinde ele almıştır.

⁶²⁶ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 1/15, bk. Abdulhamit Sinanoğlu, *İslam’da Akılcı Düşüncenin Önderleri Ebû Hanîfe ve Vâsıl b. Atâ*, 138-142; Veysi Ünverdi, “Mu‘tezile’nin İnanç Sistemi; Usûlü Hamse/Beş İlke ve Arka Planı”, *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 4/2 (Aralık 2017), 1-28; Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, (Beyrut: Dâru’l-Âfâki’l-Cedide, 1977), 1/94-98.

⁶²⁷ Ebû’l-Hüseyn el-Hayyât, *Kitâbü’l-İntisâr; Mu‘tezile Savunusu*, çev. Metin Yıldız (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 13, 14-17.

⁶²⁸ Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, nşr. M. Fehmi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 1990), 1/40; Ünverdi, *Mu‘tezile’nin İnanç Sistemi*, 3-6.

⁶²⁹ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 1/400-446.

1.2. Adâlet

Mu‘tezile’nin, tevhitte sonra en önemli inanç ilkelerinden biri olan adl ilkesi, “Allah’ın güzel (hasen) fiilleri işlemesi, kötü (kabih) fiilleri yapmaması anlamına gelmektedir.”⁶³⁰ Geniş bir ifade ile tanımlamak gerekirse Allah Teâlâ’nın, her türlü kabih fiilden, insanların faydasına olmayan hikmetsiz işlerden, kötü yollarla insanları kulluğa çağdırmaktan tenzihini; yapmış olduğu fiillerini maslahata uygun, adâlet ve hikmet çerçevesinde meydana gelmesini kabul etmektir. Allah’ın hasen olanı yaratmasından hareketle insanların işlemiş olduğu kötü fiilleri, Allah’ın yaratması mümkün değildir. İyi fiilleri olduğu gibi kötü fiilleri de insan, Allah’ın kendisine vermiş olduğu itistâat ile yapmaktadır.⁶³¹

Mu‘tezile, insanın irade hürriyetine yani fiillerini meydana getirmede hiçbir baskı ve zorlama altında bulunmadığına, kendi fiillerinin fâilinin kendisi olduğuna büyük bir önem vermiştir. Eğer insan, kendi fiillerinin fâili değilse ve fiillerinde bir cebir söz konusu oluyorsa orada hem Allah’ın adâletinden ve hikmetinden söz etmek mümkün değildir, hem de irade hürriyeti elinden alınmış olmaktadır. Oysa böyle bir durumda insanın sorumlu tutulması adâlet ve hikmet ile bağdaşmayacaktır. Mu‘tezile’nin, kulun kendi fiillerini kendisinin yarattığını ileri sürmesindeki amacı Allah’a âcizlik ve kabih fiil isnat etmemektir.⁶³² Çünkü Mu‘tezile’ye göre, Allah âciz olduğu için değil, adâletinin ve hikmetinin bir gereği olarak kuluna kendi fiilinin fâili olma imkânı tanımıştır. Dolayısıyla insan kendi eylemlerinde özgür değildir, rüzgârın önündeki yaprak gibidir diyerek insan iradesini yok sayan Cebriyye’nin görüşlerini reddetmiş ve insanı kendi eylemlerinde özgür tutarak, ona sorumluluk yüklemiştir.⁶³³

Mu‘tezile, benimsemiş olduğu adâlet prensibine dayanarak insana açtığı özgürlük ve sorumluluk alanı ile miskinliği, kaderciliği, üretmemeyi ve İslâm’ın ruhuna uymayan tevekkül anlayışını önleme bakımından İslâm toplumunun ahlak yapısının şekillenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Ayrıca halka zulmeden idarecilerin yaptıkları zulüm ve haksızlıkları kadere yükleyerek sorumluluktan ve hesap verilebilirlikten kaçınmayacaklarını geniş halk kitlelerine ulaştırmak suretiyle toplumda bu düşüncelere karşı bilinç oluşturmuşlardır. Aynı zamanda Mu‘tezile’nin bu özgür iradeye ve eleştirel düşünceye dayalı adâlet anlayışı, Emevîlerin ilâhi takdir referanslı iktidar gücüne karşı da bir tepki olarak değerlendirilmiştir. Bu minvalde Mu‘tezilî âlimler, Emevîlerin haksız uygulama ve düşüncelerine karşı Ali evlâdının yürüttüğü fikirsel ve eylemsel hareketlere destek vermişlerdir.

1.3. Va‘d ve Va‘id

“Gelecekte bir kişiye yararın ulaşmasını veya ondan bir zararın kaldırılmasını içeren habere va‘d, bu durumun aksini yani gelecekte başkasına bir zararın ulaşacağını ya da onun bir menfaatinin kaldırılacağını içeren habere de va‘id denir.”⁶³⁴ Allah, bir şey hakkında va‘d ve va‘ide bulunmuşsa onun gerçekleşmemesi abesle iştigaldir. Allah ise böyle bir şeyden münezzehtir. Ayrıca girişte de belirtmiş olduğumuz üzere Mu‘tezile’nin va‘d ve va‘id ilkesi Allah’ın adâlet sıfatıyla da yakından ilgilidir. Nitekim bu dünyada yapılan iyiliklerin, kötülüklerin ve zulümlerin eğer ahirette bir karşılığı olmayacaksa, Allah’ın, adâlet sıfatı sorgulanacak ve bu dünyadaki imtihan esprisinin bir anlamı olmayacaktır.

⁶³⁰ Râgıb el-İsfahâni, *Müfredât Elfâzu’l-Kur’an*, thk. Safvan Adnan Dâvudi (Dimeşk: y.y. 1992), 551-52; Bekir Topaloğlu - İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İSAM Yayınları, 6. Basım, 2019), 17.

⁶³¹ İlyas Çelebi, *İslam İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebbar* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002), 54.

⁶³² Seyyid Şerif Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı yayınları, 2015), 3/748; Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 1/216.

⁶³³ Cebir düşüncesinin ilk savunucusunun Cehm b. Safvân olduğu kabul edilirse de son yapılan araştırmalar, bunun aksini destekler niteliktedir. Zira Cehm, bir Emevî karşıtı olan ve mevâlinin uğradığı baskı ve haksızlıklara karşı isyan eden Hâris bin Süreyç’in yanında bu isyan hareketine katıldığı için hicri 128/746 yılında Emevîler tarafından idam edilmiştir.

⁶³⁴ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 358.

Mu'tezile'ye göre, va'd ve va'id prensibinden hareketle insanların bu dünyada yapmış oldukları iyi ve güzel amellere karşılık insan, ahirette ödüllendirilecek; kötülük ve zulüm edenler ise cezalandırılacaktır. Tövbe etmeden ölen büyük günah sahibi bir kimse, ebedi olarak cehennemde kalacak ama kâfirlere göre azabı daha hafif olacaktır. Salih amellerde bulunanlar ise mutlak anlamda sevaptan mahrum olmayacaklardır. Bu durum, Allah'ın hem adâletinin hem de va'd ve va'idinin bir gereğidir. Mu'tezile, va'd ve va'id başlığı altında; fîsk, küfür, tövbe, amellerin boşa çıkarılması (ihbât), şefaât, ahirette bedel ödenmesi ('ivaz), âhiret ahvâli, bunların maddi ve somut nesnelere denk gelip gelmemeleri ile büyük günah işleyenlerin cehenneme gittikten sonra orada ebedi kalacakları gibi konuları ele almaktadır.⁶³⁵ Buradan hareketle va'd ve va'id çerçevesinde Mu'tezile, amelin îmandan bir cüz olduğunu, amelsiz bir îmanın kişiyi ahirette kurtaramayacağını, dünyada işlenen ve tövbe edilmeden ahirete intikal eden her bir fiilin karşılığının olacağını savunmuştur. Bu iddianın zıttı durumda ise Allah'ın va'd ve va'idinin bir anlamı kalmayacaktır. Böyle bir düşüncenin insanı ümitsizliğe sevk etme gibi olumsuz yönü bulunmakla birlikte kendini daima oto kontrol altında tutarak davranışlarını iyiye yönlendirmek gibi etkili bir yönünün de olduğunu söyleyebiliriz. Mu'tezile'nin ahlak felsefesinin temelinde hiç şüphesiz bu ilke bulunmaktadır.

1.4. el-Menzile beyne'l-Menzileteyn

Mu'tezile'nin en önemli inanç ilkesini oluşturan bu temel prensip aynı zamanda Mu'tezile'nin, kelâmî bir ekol olarak tarih sahnesine çıkmasında da kilit rol oynamıştır. Lugat anlam bakımından "iki konum arasında üçüncü bir konumu"⁶³⁶ belirten bu inanç esası, Mu'tezile'ye göre imanla küfür arasında üçüncü bir statü olan fîskî ifade eder. Terim anlam açısından ise bu ilke, Mu'tezilî düşüncede mürtekb-i kebireyi fâsık olarak tanımlamak için kullanılmıştır.⁶³⁷

Kelam ve Mezhepler tarihi kaynaklarının verdiği bilgilerden hareketle el-Menzile beyne'l-Menzileteyn ilkesini ilk ortaya atan kişinin Vâsıl b. Atâ olduğu konusunda ortak bir görüş olduğunu söyleyebiliriz.⁶³⁸ "Vâsıl'ın, imânı bir tek haslet olarak değil, iyi hasletlerin toplamı olarak görmesi nedeniyledir ki, büyük günah sahiplerini, bu güzel hasletleri giderdikleri için mü'min olarak görmez. Fakat onları, Hâricîler gibi tekfir de etmeyerek fâsık olarak isimlendirmiştir."⁶³⁹ O, bu yaklaşımıyla Mürcîler ve Hâricîler gibi farklı gruplar arasındaki ortak noktayı yakalamaya çalışmıştır. Yaşadığı dönemde İslâm toplumunun geçirmiş olduğu siyasi kırılmaların da etkisiyle toplumun, bu bilinç anlayışına mütedil bir yaklaşım göstermeye gayret etmiştir. Bu prensibin Mu'tezile'nin ilk ilkesi olarak ortaya çıktığını ve diğer ilkelerin bu ilke etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bu düşüncenin ortaya çıkışında hiç şüphesiz Mu'tezile'nin, Hz. Osman'ın katli, Tahkim Olayı, Cemel Savaşı ve bunların sonucu olarak kâfir-mümin gibi siyasi ve dini tartışmalara farklı bir yaklaşım göstererek "fâsık" kavramıyla ayrı bir konumlandırma ve açılım yapmış olması gelmektedir. Bu bağlamda Mu'tezile'nin, hem Hz. Ali'yi hem de Muâviye taraftarlarını tekfir eden Hâricîlerle, her iki grubu da mümin sayan Mürcie arasında bir orta yol bulma gayretinde olduğu görülmektedir.⁶⁴⁰ Mu'tezilî düşüncenin alâmeti fârikası olan el-Menzile beyne'l-Menzileteyn görüşü bazı yerlerde cennet ile cehennem arasında bir yer olarak anlaşılmıştır. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu ilke, kâfirle mümin arasında fâsık'ın konumunu belirtmek için Vâsıl b. Atâ'ya ait olan özgün bir görüştür.

⁶³⁵ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/34.

⁶³⁶ Topaloğlu - Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 231.

⁶³⁷ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/34.

⁶³⁸ Kâdî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/12-18; Ahmet b. Yahya b. Murtaza, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, thk. Susanna Diwald-Wilzer (Beyrut: Dâru'l-Muntazır, 1988), 3; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Nasrî Nâdir (Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1986), 85.

⁶³⁹ Sinanoğlu, *İslâm'da Akılcı Düşüncenin Önderleri*, 157.

⁶⁴⁰ Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 28-34.

Mu'tezile'nin bu inanç esası her ne kadar kendi taraftarlarınca benimsenip savunulsa da genel anlamda İslam toplumunda dikkate değer bir karşılık bulmamıştır.

1.5. Emri bi'l-Ma'rûf ve Nehyi ani'l-Münker

Emir, “bir konumda olan kimsenin, statü bakımından kendisinden aşağıda bulunan kişiden bir şeyi yapmasını”, nehiy ise “bir şeyden sakınmasını istemek” anlamına gelir.⁶⁴¹ Terkip olarak “emri bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” iyiliği emredip kötülükten men etmek için kullanılan bir ahlaki ilkedir. Bu ilke Mu'tezile'nin dayandığı ahlak esaslarındandır. Mu'tezile tarafından her bir Müslüman için zorunlu bir yükümlülük olarak addedilen bu görev, Mu'tezile'nin en önemli toplumsal ahlak ilkesini oluşturmuştur. İslâm fırkalarının büyük çoğunluğunun ahlâki temelleri bu esas çerçevesinde teşekkül etmiştir. Zira bu ilke, İslâm düşüncesinin umumî gelişimi ve sosyal yaşamda adalet ve hürriyet düşüncesinin yaygınlaşması bakımından oldukça önemlidir.⁶⁴² Mu'tezile âlimleri, bu ahlak esası ile sosyal hayatın işlevselliğini artırmayı amaçlamış ve ma'rûf prensibini her bir fert tarafından titizlikle yerine getirilmesi gereken bir ilke olarak telakki etmişlerdir.

Mu'tezile, bu ilkeyi Kur'ân'daki şu âyete dayandırarak bir ahlak tasavvuru geliştirmiştir; “Sizden öyle bir topluluk bulunmalıdır ki onlar herkesi hayra çağırınsınlar; iyiliği emretsinler, kötülükten sakındırmaya çalışınsınlar”⁶⁴³ Bu ilkenin Müslümanlar nezdinde genel anlamda vucûbiyet kesb ettiği konusunda ittifak vardır. Fakat bu esasın farz-ı ayn mı yoksa farz-ı kifâye mi olduğu hususunda ise ihtilaf meydana gelmiştir. Ebû Bekir el-Asam ve Kâdî Abdülcebâr bu ilkeyi farz-ı kifaye olarak kabul ederken diğer Mu'tezilî âlimler farz-ı ayn olarak nitelemişlerdir. Mu'tezile kelamcıları, emri bi'l-ma'rûf nehyi ani'l-münker ilkesinin vahiyle bilinmesinin yanında akılla da bilinip bilinmemesi konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Ebû Ali el-Cübbât (ö. 303/916), onun hem akılla hem de vahiyle bilineceğini ifade ederken, oğlu Ebû Hâşim Cübbât (ö. 321/933) ise zulüm gibi münker olduğu net olarak belli olan meselelerin haricindeki konuların sadece vahiyle bilineceğini savunmuştur.⁶⁴⁴

Mu'tezile, bu ahlaki inanç doğrultusunda İslâm coğrafyasının çeşitli şehirlerine dâiler (davetçiler) göndermek suretiyle farklı dini düşünce ve akımlara karşı aklî ve naklî delillerle İslâm'ı ve Mu'tezile düşüncesini başarılı bir şekilde savunmuşlardır. Mu'tezile, bu ilkeyi İslâm toplumunun içinde bulunduğu inançsal ve ahlaki diyebileceğimiz yozlaşmaları engellemek, adaleti toplumun her katmanında titizlikle uygulamak maksadıyla savunmuştur. Ancak Mu'tezile, savunmuş olduğu bu ilkelerden Mihne döneminde Halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı taviz vererek fikir-eylem tenakuzu içine düşmüştür. Dolayısıyla bu çelişkinin getirdiği prestij kaybından dolayı Mütevekkil'den (ö. 247/861) itibaren İslâm dünyasındaki etkinliğini kaybetmiştir.

2. Mu'tezile'nin Usûli'd-Din Konularında Takip Ettiği Yöntemin Örneklendirilmesi

Mu'tezile, İslâm'ın inanç kâidelerini temellendirme noktasında kendi usûl esaslarını kullanmıştır. Çalışmamızda Mu'tezile'nin yöntemini, ilâhiyyât, nübüvvât ve sem'ıyyât ana konuları kapsamında Kâdî'nin *el-Muhtasar*'ında yapmış olduğu tevhid, adl, nübüvvet ve şerâi tasnifinden istifade ederek izah edeceğiz. İslâm inancının dayandığı bu temel esasları -makale sınırları içerisinde Mu'tezile'nin nasıl delillendirdiğini ele alarak her ana esas bağlamında bu ilkeleri birkaç alt başlıkla örneklendirmeye çalışacağız.

⁶⁴¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/35.

⁶⁴² Yahya Bilginer, “Mu'tezile Düşünce Sisteminde el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l-Münker İlkesinin Bağlamı ve Kullanım Alanı”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/1 (2021), 252.

⁶⁴³ *Kur'ân'ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), el-Âli İmrân 2/4.

⁶⁴⁴ Kâdî Abdülcebâr, *Şehu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/512.

2.1. İlâhiyyat Konuları

İslâm inanç esaslarının ilk ve en önemli ayağını oluşturan ilâhiyyât, konusu Allah'ın zâtı, tekliği, sıfatları, fiilleri, kader ve insan fiilleri gibi hususları kapsayan bir konu içeriğine sahiptir. Kelâmî problemlerin önemli bir tartışma alanı olan Allah'ın sıfatları ve kader meselesi, İslâm inanç fırkalarının temel karakteristiğinin oluşmasında da belirleyici unsur olmuştur. Biz de bu kapsamda en çok tartışma alanını teşkil eden Allah'ın sıfatları ve kader konularına temas etmekle yetineceğiz.

2.1.1. Allah'ın Sıfatları

Mu'tezilî âlimler, Allah'ın sıfatlarını usûl-i hamse ilkelerinden biri olan tevhid ilkesi çerçevesinde ele alıp açıklamışlardır. Mu'tezile'nin, Allah'ın sıfatlarına yaklaşımı selbî metot, yani tenzihçi nominalizm yaklaşım üzerine bina edilmiştir. Onlara göre, Allah'ın zâtını doğru anlamının ölçüsü tenzihçi bir tevhid görüşüne sahip olmaktan geçer. Buna göre Allah, ezeldir. O'nun için zaman, mekân, mahdut ve son gibi sınırlamalar yoktur. Mahlûkatı yoktan var eden Allah, kadîmdir. Kadîm sıfatı, sadece Allah için kullanılmış, muhdes olan varlıklar için bu nitelemenin kullanılması kabul edilmemiştir. Bu yaklaşım sıfatlar meselesinde mezhebin temel görüşü olarak Kādî Abdülcebâr'ın ifadelerinde şöyle vücut bulmuştur: “Zâtı sıfatlar, Allah'ın zâtının aynısıdır Bu sıfatların sonradan olmaları düşünülemeyeceği gibi zâtından ayrı kadîm manalar olmaları da düşünülemez.”⁶⁴⁵ Sıfatların, zâttan ayrı kadîm manalar olarak kabulü ise Hıristiyanların teslis yani üç ayrı ilâh anlayışlarından pek farklı olmayacak ve taaddüd-i kudemâya yol açacaktır. Mu'tezile'nin, sıfatlar hakkındaki bu yaklaşımı onların Tanrı tasavvurlarının temelini oluştururken, mezhebin de bu hususta öne çıkan en güçlü itikâdî kriteri olmuştur. Mu'tezile'yi tenzih ekseninde bir Tanrı tasavvuruna iten temel faktörün Allah'ın zâtının dışında kadîm sıfatların varlığını kabul etmenin küfre düşüreceği endişesi ve bu sıfatları zâttan ayrı manalar olarak kabul etmemeleri bilinen bir gerçekliktir. Dolayısıyla sıfatların Allah'ın zâtından ayrı manalar değil, O'nunla beraber O'ndan ayrılmayan mecâzi manalar yani isimlendirmeler olarak kabul etmişlerdir.

Mu'tezile'nin, zâttan ayrı bir sıfat anlayışını kabul etmeme düşüncesi diğer İslâm fırkaları tarafından sıfatların inkârı olarak anlaşılmiş ve Mu'tezile'ye eylemsiz ve pasif Tanrı anlayışı bağlamında “Muattıla” yakıştırması yapılmıştır. Oysa Mu'tezile, sıfatları zâttan ayrı değil, zâtın kendisiyle aynı olan dolayısıyla O'nun dışında hariçte müstakil varlıkları bulunmayan bir sıfat anlayışını benimsemiştir. Bu bağlamda Mu'tezile'nin temel kaygısı sıfatları kaldırarak nötr bir Tanrı anlayışı (deistik) ortaya koymak değil, aksine Haşeviyye ve Hıristiyanların benimsemiş olduğu antropomorfist Tanrı tasavvuruna düşmemektir. Mu'tezile, Allah'ın sıfatlarını yorumlama konusunda istidlâl metodunu benimseyerek bu hususta tenzihçi bir yaklaşım göstermiştir. Ayrıca Ebû Haşim el-Cübbâî, ahval, Muammer b. Abbad es-Sülemi, mana teorileri ile Mu'tezile'nin tenzihe dayalı tevhit anlayışına farklı açılımlar katmışlardır.⁶⁴⁶

2.1.2. Kader

Kader konusu, İslâm düşünce tarihinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan erken dönem kelâm problemleri arasında yer almıştır. Ayrıca bu husus, İslâm fırkalarının oluşumuna etki ettiği gibi bu fırkaların teolojik tartışma konuları arasında da merkezi bir konuma sahip olmuştur.

Kader, “sözlükte gücü yetmek; planlamak, ölçü ile yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek gibi anlamlara gelmektedir. Allah'ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi şeklinde tarif edilmektedir.”⁶⁴⁷ “Hükmetmek, muhkem ve sağlam yapmak, emretmek, yerine getirmek, gerçekleştirmek anlamlarındaki kazâ ise; Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını icrâ etmesi anlamında

⁶⁴⁵ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 1/32; Cürcâni, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/750.

⁶⁴⁶ Cürcâni, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 1/572; Demet Aydın, “Muammer b. Abbad es-Sülemi'nin Eşyanın Doğasına Yaklaşımı”, *Kader* 21/2 (Aralık 2023), 744-762.

⁶⁴⁷ İsfahânî, *Müfredât*, 657-60.

tanımlanmıştır.”⁶⁴⁸ Bu tanımlama Selef, Şîu ve Mâtürîdî kelâmcılarının birçoğu tarafından kullanılırken; Eş‘arî ve İslâm Filozofları tarafından ise bu tanımlar tersine yorumlanarak kadere kaza, kazaya da kader anlamları yüklenmiştir. Mu‘tezile mütekellimleri ise kader ve kaza kavramlarını, insanlara ait fiillerin hükmünü açıklayıp haber verme kapsamında değerlendirmiştir.⁶⁴⁹

İslâm düşünce tarihi içinde insanın sorumluluğuna binaen, insan hürriyetine büyük önem veren Mu‘tezile’nin kader anlayışının temelini hiçbir şeye bağımlı olmayan irade özgürlüğü oluşturmuştur. Hz. Peygamberden sonra İslâm toplumunun tecrübe ettiği sosyolojik ve tarihi kırılmalar ile dönemin politik uygulamaları, insanların kader algıları üzerinde bireyin iradesinin olmadığı, yapılan siyasi amaçlı kötü fiillerin sonucunu kadere yani Allah’a hamletme ve teslimiyetçi bir anlayış miras bırakmıştır. İnsan iradesinin görmezden gelindiği, edilgen ve sorgulamayan bir birey algısına ilk tepkinin Ma‘bed el-Cühenî (ö. 82/702) ve onun fikirlerini devam ettiren Gaylan ed-Dımeşkî (ö. 120/738) tarafından dile getirildiği görülmektedir. Her iki düşünür de insanın kendi fiillerinin fâili olması ve kötü fiillerin ilâhi kaderle değil insanın hür iradesiyle gerçekleştiği fikrinden hareketle teslimiyetçi bir kader anlayışını reddetmişlerdir. Bu bağlamda kaderi inkâr edenler anlamında “Kaderiyye” şeklinde isimlendirilmişlerdir.⁶⁵⁰ Aslında kendilerine Kaderiyye ismi verilmiş olan bu kimseler, Allah’ın her şeyi bir ölçü ve plan ile yaratması anlamındaki kaderi değil Emevîlerin, zulme dayalı kötü uygulamalarını kader kavramı ya da kader inancı ile açıklamalarına fikrî ve fiilî tepki göstermişlerdir.⁶⁵¹ Ancak Emevîler, bir kısım muhaddis tarafından rivâyet edilen ya da ettirilen hadislere sığınıp, yaptıkları eylemleri meşrulaştırmak ve kendi muhaliflerini susturmak üzere kader meselesini kullanmışlardır.

Mu‘tezile’nin kader anlayışının temelde Kaderiyye’nin kader telakkisi ile paralellik arz ettiği bilinmektedir. Gerek Mu‘tezile’nin gerekse de Kaderiyye’nin irade hürriyetine verdiği ortak ilgi başta olmak üzere, kadere taalluk eden hususlarda benzer yaklaşımların gösterilmesi, Mu‘tezile’nin, cebr anlayışına karşı çıkan düşünce yapısının arkasında Kaderî düşüncenin etkisinin olabileceği iddialarını güçlendirmektedir. Mu‘tezilî âlimler, kader meselesini ele alırken aklî ve naklî delilleri kendi usûl ilkelerine göre te’vil edip istidlâlde bulunmuşlardır. Kur’ân’da geçen kaderle ilgili âyetleri “beyan” ve “ihbar” anlamında anlamışlardır.⁶⁵² Örneğin Hz. Nûh’un karısıyla ilgili “*Ancak onun (Nuh’un) karısı hariç... Bu kadının geride kalıp boğulanlardan olmasını takdir ettik.*”⁶⁵³ Buradaki “takdir”, Hz. Nuh’un karısının durumunu haber vermek anlamında kullanılmıştır. Ayrıca farklı âyetlerde geçen kader kelimesini beyan ve haber vermenin dışında; ölçü, bilmek, süre, kesin karar anlamlarına gelecek şekilde te’vil ederek insanın sorumluluğuna ve iradesine gölge düşürecek şekilde anlamaktan imtina etmişlerdir.

Mu‘tezile mütekellimleri, kavramları ele alırken onların sözlük ve terim anlamlarını birbirinden bağımsız olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca onların Arap Dili ve Edebiyatına vâkıf olmaları sebebiyle kelimelerin etimolojik yapısından hareketle ve lugavî tahlillerle sözcüğün anlamını kendi usûl ilkeleri çerçevesinde yorumlamışlardır. Örneğin; “Allah, her şeyin yaratıcısıdır. Öyleyse O’na kulluk ediniz.”⁶⁵⁴ âyetindeki yaratma kelimesini Kādî Abdülcebâr, Allah’ın cisimlerdeki nimetleri yaratması ve bunun ondaki lezzetlerle ilgili olduğu, dolayısıyla bunun yaratma ve takdir etme anlamına gelmeyeceğini kabul etmiştir.⁶⁵⁵ Bu bağlamda özelde Kādî genelde ise Mu‘tezile âlimleri, insanın kendi fiillerinin fâili yani yaratıcısı olduğu

⁶⁴⁸ İsfehânî, *Müfredât*, 674-76.

⁶⁴⁹ Kādî Abdülcebâr, *Fazlu’l-İtizâl*, nşr: Fuad Seyyid (Tunus: Mektebetu’l-Mısriyye, 1393/1974), ?169-70.

⁶⁵⁰ İlyas Üzüm, “Kaderiyye” *Türkiye Diyanet İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 14 Ocak 2023).

⁶⁵¹ Üzüm, “Kaderiyye”.

⁶⁵² Abdülhamit Sinanoğlu, “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu‘tezile’nin “Kader” Anlayışı”, *Sütçü İmam İlahiyat Dergisi*, 7 (Haziran 2006), 69-92.

⁶⁵³ el-Neml 27/57.

⁶⁵⁴ el-En’am, 8/102.

⁶⁵⁵ Sinanoğlu, “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu‘tezile’nin “Kader” Anlayışı”, 85.

düşüncesinin temelinde özgür iradeyi savunmuşlardır. Bu yaklaşım ise Mu'tezile'nin kader anlayışının çerçevesini belirlemiştir.

2.1.3. İman

İman konusu, İslâm kelâm ekollerinin doğuşuna etki ettiği gibi aynı zamanda bu kelâm okullarının kendi aralarında tartıştığı ilk kelâmî konulardan biri olmuştur. Bu bağlamda Mu'tezile düşüncesinin teşekkülünde de merkezi bir role sahip olan iman meselesi, aynı zamanda Mu'tezile'nin, bu hususta diğer fırkalarla ayrıştığı temel konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mu'tezile âlimleri, imanın kalp ile tasdik dil ile ikrar ve bunun sonucu olan amellerden müteşekkil olduğu konusunda hemfikirdirler.⁶⁵⁶ Mu'tezile'nin, imanı tasdik ve bunun sonucu olan amel olarak telakki etmesi onları Hâricilerin iman anlayışına yaklaştırmış, Ehl-i Sünnett'in iman anlayışından da uzaklaştırmıştır. Mu'tezile'nin, iman tanımının arka planında iman ve İslâm kavramlarını aynı anlamda kabul etmesi bulunmaktadır. Bu bağlamda Mu'tezile âlimleri, imanı bütün taatları yerine getirmek ve masiyetlerden uzaklaşmak olarak kabul etmişlerdir. Bu hususta bazı Mu'tezilî âlimlerin görüşleri ise şu şekildedir;

Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî'ye göre imanın tanımı şöyledir: “Nafileleri değil, farz olan taatları yerine getirmek ve masiyetlerden (kötülüklerden) sakınmaktır.”⁶⁵⁷ Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf'a (ö. 235/849-50) göre ise iman; “Farz ve nafîle bütün taatları yerine getirmek ve kötülüklerden sakındırmaktır.”⁶⁵⁸ Ebû Ali ve Ebû Hâşim ise kendi görüşlerini şu şekilde ispat etmişlerdir: “Şayet nafîleler imandan olsaydı, kişi bir nafileyi terk ettiği veya ihlal ettiği zaman, imanın bir kısmını terk etmiş olurdu. Bunun sonucunda da o kişi, imanı tam olmayan noksan imanlı biri haline dönüşürdü. Halbuki maruf olan bunun zıttıdır.”⁶⁵⁹

Mu'tezile âlimleri, imânın taatları kapsayıp kapsamadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Fakat Ebû Ali Cübbâî ve Ebû Hâşim gibi âlimler bunu sadece farzların yerine getirilmesi olarak görürken; Ebü'l-Hüzeyl el-Allâf, Abbâd b. Süleyman es-Saymerî (ö. 200/864), Hişâm b. Amr b. Fuvâtî eş-Şeybânî (ö. 218/833) ve Kâdî Abdülcebâr gibi âlimler de nafîle olan ibadetleri bu kapsama almışlardır. Taatların terkinin ise genel anlamda fık olarak nitelenmişlerdir.⁶⁶⁰ Mu'tezile düşüncesinde kalbin tasdiki ve dilin ikrarı ile pratiğe dökülen iman bu haliyle bir bütündür. Taatların ifasına ve masiyetlerin terkine yansımayan iman ise kuru bir söylem olup küfür ve fıkla nitelenebilmektedir. Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre iman, kalbin tasdik ettiği bilginin amellerle tezahür etmesi şeklinde yorumlanmıştır.

2.2. Nübüvvet Konuları

İnanç esaslarının ikinci ana konusu olan nübüvvet konularının tamamına makale sınırları içinde değinmemiz mümkün olmadığı için bu hususta Mu'tezile'nin nübüvvet hakkındaki genel görüşleri ile mucize anlayışlarına değinilecektir.

2.2.1. Nübüvvet

Mu'tezile'nin, nübüvvet meselesini usûl ilkelerinden olan adâlet ilkesi ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Mu'tezile'ye göre, insanların maslahatına uygun olan hükümleri insanlara bildirmesi Allah üzerine vaciptir ve bunu terk etmesi ya da ihmal etmesi Allah'ın adâlet sıfatı ile çelişir. Dolayısıyla Allah'ın peygamber göndermesi adâletinin gereği olarak bir zorunluluktur bunu terk etmesi ise insanlar açısından zulümdür. Zulüm ise Allah için muhaldir, düşünülemez.⁶⁶¹

⁶⁵⁶ Ahmed b. Yahya İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtu'l-Mu'tezile*, nşr. S. Divald Wilzer (Beyrut: y.y.,1960), 8.

⁶⁵⁷ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûl*, 2/628.

⁶⁵⁸ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/628.

⁶⁵⁹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/628.

⁶⁶⁰ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/628.

⁶⁶¹ Kâdî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* 2/420.

Kādî Abdülcebâr'a göre nübüvvet; Allah'ın peygamber göndermesinin hasen olduğuna, insanlara peygamber gönderdiğine ve gönderilen peygamberlerin getirmiş olduğu hükümlerin kabul edilmesinin vacip olduğuna inanmak demektir.⁶⁶² Mu'tezile, nübüvvet müdâfasını genellikle İslâm dışı din ve mezheplere karşı yapmıştır. Bunların başında Berâhime, Sümeniyye, Seneviyye ve Ehl-i Kitap gelmektedir. Kur'ân'ı delil olarak kabul etmeyen bu tür gruplara karşı Mu'tezile'nin aklî istidlâlleri kullanarak çok başarılı bir nübüvvet müdâfası ortaya koyduğu görülmektedir. Bu nübüvvet müdâfalarını şu şekilde örneklendirmek mümkündür: Kādî Abdülcebâr, Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ettikleri halde nübüvveti inkâr eden Berâhime'ye karşı risâletin gerekliliğini şöyle savunmuştur: “Şüphesiz, her akıllı insanın aklına, nefisten zararı def etme bilgisi yerleştirilmiştir. Yine vâcibe çağırının, kabihten de uzaklaştırının kesin olarak vacip olduğu; vacipten uzaklaştırın ve kabihe çağırının da kesin olarak kabih olduğu sabittir. Bu husus sâbit olunca, fiillerimiz içinde onları yaptığımızda vâcipleri edâya ve kabahatlerden kaçınmaya daha yakın olduk. Akılda bunu bilen, lütuf ve maslahat olanla olmayanı ayıran bir kuvvet yoktur. Teklifle amaçlanan şeyde herhangi bir noksanlık olmaması için, Allah Teâlâ'nın bu fiillerin durumunu bize öğretmesi gerekir. Bunu öğretmesi sadece bize, doğruluğuna delâlet eden mûciz bir ilimle desteklenmiş bir elçi göndermesi ile mümkün olunca, bunu muhakkak yapması gereklidir ve onu ihlal etmesi ise câiz değildir.”⁶⁶³ Özelde Kādî Abdülcebâr'ın genelde ise başta şeyhimiz dediği Ebû Ali el-Cübbâî ve Ebû Hâşim el-Cübbâî olmak üzere Mu'tezile âlimlerinin nübüvvet hakkındaki düşüncelerini yansıtan yukarıdaki ifadelerle göre, insan kendi aklî istidâdı ile hangi fiilin iyi, hangi fiilin kötü olduğunu bilebilir. Yalanın kötü, adâletin iyi olması gibi. Ancak sem'î konulara taalluk eden hususlar ise sadece Allah'ın göndermiş olduğu peygamberin haber vermesi ile bilinebilir. Bunlar; namaz, oruç, zekât, hac, hadler ve âhiret halleri gibi taabbudi konulardır.⁶⁶⁴

Mu'tezilî âlimler, genelde nübüvvetin özelde ise Hz. Peygamber'in nübüvvetinin aklî ve naklî istidlaller yoluyla müdafa edilmesini konu alan seçkin eserler ortaya koymuşlardır. Bunun en güzel örneğini ise Ehl-i Sünnet çevrelerinde de kabul gören Kādî Abdülcebâr'ın, *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvvesi* ile Câhız'ın, *Hucecû'n-Nübüvvesi* oluşturmaktadır. Her iki mütekellim, bu eserlerinde farklı nübüvvet delillerine değinmekle birlikte özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatlanması konusunda ortak deliller kullandıklarını söyleyebiliriz. Bu konuda şu örneklendirmeleri yapmak mümkündür: Hz. Peygamber, kendi toplumu içinde yalnız, yetim, okuma yazma bilmeyen, Ehl-i kitapla herhangi bir teması olmayan ve korunmaya muhtaç olan bir kimse iken, tek başına başlattığı davasını zafere ulaştırmıştır. Bu ise ancak Allah'ın, peygamber olarak seçtiği birine yardım etmesi ile mümkün olabilir. Yine Kur'ân'ın geçmişten ve gelecekte haber vermesi ile İ'câzu'l-Kur'ân konusu her iki âlimin Hz. Peygamber'in nübüvvetini temellendirmede eserlerine aldığı müşterek delillerdir.⁶⁶⁵

Yukarıda Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı özelinde birkaç örnek üzerinden değindiğimiz mûcizeleri genel nübüvvetin değerlendirilmesi bağlamında ayrı bir başlık altında ele almak konu bütünlüğü açısından daha uygun olacaktır.

2.2.2. Mucize

Peygamberler tarihi boyunca hiç şüphesiz nübüvvetin ispatının en güçlü delilleri mucizeler olmuştur. Nitekim her peygamber, gönderildiği kavme nübüvvetini ispat etmek için mucizeler göstermiştir. Mu'tezile'nin nübüvvet tasavvurunda da önemli bir yere sahip olan mucize konusu, Mu'tezile âlimlerince mütevâtir haber kapsamında ve Kur'ân merkezli olarak ele alınmıştır. Mu'tezile kelamcıları, mucize konusunu tabiat algıları ve Allah'ın kudreti temelinde değerlendirmişlerdir. Bu bağlamda beş temel esasta hemfikir olan Mu'tezilî âlimlerinin tabiat görüşlerinin farklılığı mucize konusuna da yansımıştır. Mucizenin imkânı

⁶⁶² Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/420-22.

⁶⁶³ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/422.

⁶⁶⁴ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/424.

⁶⁶⁵ Kādî Abdülcebâr, *Tesbîtü Delâilü'n-Nübüvve*, çev. M. Şerif Eroğlu-Ömer Aydın (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 50, 122, 176; *Câhız*, *Hucecû'n-Nübüvve*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Mısır: Mektebetü'l-Lisânu'l-Arap, 1979), 3/223-281.

meselesinde ortak düşünceye sahip olan âlimler, bunun türü ve gerçekleşme zamanı gibi hususlarda ise farklı düşünülmüşlerdir. Makale sınırları içerisinde tüm Mu'tezilî âlimlerin görüşlerine yer veremeyeceğimiz bu başlık altında ekol içinde öne çıkan bazı kelamcılarının düşüncelerine yer vermekle yetineceğiz.

İlk dönem Mu'tezile kelamcılarında olan Câhız, konuyu “*Hucecu'n-Nübüvve*” adlı eserinde etraflıca ele almış ancak mucize kavramı yerine hüccet kavramını tercih etmiştir. Câhız, mucizeyi imkân dâhilinde göreyerek Kur'ân'ın haber verdiği Hz. Mûsâ ve Hz. İsa gibi peygamberlere ait mucizeleri o nebilerin nübüvvetinin doğruluğu için delil kabul etmiştir.⁶⁶⁶ Ona göre mucize, Allah'ın kudreti ile meydana gelen, insanların kudretinin üzerinde olan harikulade olaylardır. Örneğin ölüleri diriltme, su üzerinde yürüme ve denizin yarılması gibi fiiller mucize niteliği taşır. Câhız, ayrıca Kur'ân'ın da nazım, belağat ve verdiği gaybî haberler bakımından mucize olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶⁷

Eserlerinin büyük bir kısmı günümüze ulaşan ve bu anlamda Mu'tezilî düşüncenin önemli bir taşıyıcısı olan Kādî Abdülcebâr da mucizeyi, nübüvvet iddiasında bulunan kimsenin doğruluğuna delâlet eden ve insanın benzerini meydana getirmekten aciz olduğu fiil olarak tanımlamıştır. Ayrıca mucizeyi kudretlerin makdûru altına giren/insan kudretinin güç yetirebildiği ve girmeyen cinsten olmak üzere iki kısma ayırmıştır.⁶⁶⁸ Kādî Abdülcebâr'a göre, mucizenin nübüvvet iddia eden peygamberin doğruluğuna delil olması için birtakım vasıf ve şartları hâiz olması gerekir ki bu şartları şöyle sıralayabiliriz;

1. Mucizenin Allah'ın fiili olarak beşerin kudretinin üzerinde olması gerekir.

2. Mucizenin, nübüvvet iddia eden peygamberin iddiasını müteakip vâki olması gerekir.

3. Mucize, insanlar arasında âdet olan bir şeye aykırı (hârikulâde) olmalıdır. Hârikulâde olmayan şey müddainin iddiasına delil olmaz.

4. Mucize, nübüvvet iddia edenin iddiasına uygun olmalıdır.⁶⁶⁹

Mu'tezile'nin önemli simalarından biri olan ve Kādî Abdülcebâr'ın şeyhimiz dediği Ebû Hâşim el-Cübbâî ise mucizeyi, sadece nübüvvet delâlet eden fiil olarak kabul etmiş ve bu fiilin, nebilerin dışında başka kimselerde gerçekleşmeyeceğini iddia etmiştir.⁶⁷⁰ Cübbâî, Hz. Peygamber'in nübüvveti konusunda ise en büyük mucizenin Kur'ân olduğunu ifade etmiştir. Mu'tezile kelamcıları, ilk dönemden itibaren mütevatir haber ile gelen mucizeleri nübüvveti delillendirmede aktif olarak kullanmışlar ve Hz. Peygamber'in nübüvveti için İ'câzu'l-Kur'ân'ı ön plana çıkarmışlardır. Fakat haberi vahide dayalı mucize haberlerini kabul etmemişlerdir.⁶⁷¹

2.2.3. Vahiy

Nübüvvet konusunun en önemli alt başlıklarından biri olan vahiy, lügat olarak gizlemek, işaret etmek ve ilham etmek anlamına gelmektedir.⁶⁷² Terim anlam olarak ise Allah'ın, peygamberleri ile iletişim kurup bilgi aktarımında bulunması olarak tanımlanabilir.⁶⁷³ Vahiy yaklaşımları her inanç ekolünün kendi sabitelerine göre yorumlanmıştır. Bu bağlamda Mu'tezile de vahiy tasavvurunu Allah'ın sıfatları konusu üzerine inşa etmiştir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin vahiy anlayışını Halku'l-Kur'ân tartışmaları çerçevesinde Allah'ın kelam sıfatı ve Mu'tezile'nin beş temel inanç esasından biri olan tevhit ilkesi oluşturmuştur.

Mu'tezile'ye göre Kur'ân, Allah'ın kelam sıfatının bir tecellisi olarak peygamberlere bildirilen fiildir. Yani vahiy, Allah'ın mütekellim olmasının bir sonucu olarak yaratılmış kelamdır. Yaratılmış olan kelamın ise Allah'ın zâtı gibi ezeli olması düşünülemez. Konu ile ilgili olarak Mu'tezilî âlimler, Kādî Abdülcebâr ve Ebû Ali el-Cübbâî genel Mu'tezilî düşünceyi temsil bağlamında özeldir Kur'ân genelde ise vahiy hakkında şu görüşü savunmuşlardır: "Kur'ân, Allah'ın kelamıdır, O'nun vahyidir, mahluk ve muhdestir. Allah, Kur'ân'ı

⁶⁶⁶ Câhız, *Hucecu'n-Nübüvve*, 3/251.

⁶⁶⁷ Câhız, *Hucecu'n-Nübüvve*, 3/277-80

⁶⁶⁸ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/430.

⁶⁶⁹ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/432.

⁶⁷⁰ Orhan Şener Koloğlu, *Cübbâîler'in Kelâm Sistemi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2011), 466.

⁶⁷¹ Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, 2/718.

⁶⁷² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, thk. Abdullah Ali Kebir (Mısır: Dâru'l-Maarif, 1979), 1/4787.

⁶⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 1/4787.

nübüvvetinin delili olarak inzal etmiştir.”⁶⁷⁴ Vahyin Allah’ın bir fiili olarak muhdes olduğu görüşü Halku’l-Kur’ân tartışmalarında Mu’tezile’nin savunduğu temel düşünce olmuştur. Kādî Abdülcebbar, vahiy hakkındaki bu açıklamalardan sonra şeyhimiz dediği Ebû Ali el-Cübbâi ile aynı görüşleri paylaştığını ifade ederek kelamın hakikatini şu şekilde izah etmiştir: “Dizilmiş harfler, parça parça seslerden, kesik kesik sesler ise dizilmiş harflerden müteşekkildir.”⁶⁷⁵ Kādî Abdülcebbar, Mu’tezile’nin savunduğu bu düşünceyi temellendirmek için kıyâsü’l-gâib ale’ş-şâhid yöntemini kullanmıştır.

Mu’tezile ekolünün başka bir temsilcisi olan Câhız da risalelerinde bu hususa değinerek vahyin dolayısıyla Kur’ân’ın, Allah’ın fiili sıfatı olarak yaratılmışlığını savunmuştur.⁶⁷⁶ Mu’tezilî gelenekte vahiy, Allah’ın kelam sıfatı etrafında şekillenmiş ve vahyin kadim değil Allah’ın zatının dışında yaratılmış bir fiil olduğu görüşü aklî ve naklî delillerle ispat edilerek benimsenmiştir.

2.3. Sem‘iyyât Konuları

İslâm inanç esaslarının üçüncü ve son kısmını teşkil eden sem‘iyyât konuları ahiret hallerine taalluk eden meselelerden müteşekkildir. Bu konular, vahiy bilgisine dayalı olduğu için Mu’tezile düşüncesi geleneğinde de vahye dayalı olarak yorumlanmıştır. Bu konu başlığı altında değineceğimiz meseleler; kabir azabı, şefaet ve rü’yettullah gibi hususlardır.

2.3.1. Kabir Azabı

Mu’tezile âlimlerinin, iddia edilen aksine Dırâr b. Amr haricinde kabir azabının sübûtunu kabul ettiğini söyleyebiliriz. Kādî Abdülcebbar, bu hususu şu şekilde ifade etmiştir: “Bu konuda Mu’tezile’den ayrılıp Cebriyye’ye iltihak eden Dırâr b. Amr’dan hikâye olunan görüş hariç, ümmet arasında ihtilaf yoktur.”⁶⁷⁷

Kādî Abdülcebbar’a göre Mu’tezile, muarızları tarafından kabir azabını, Münker ve Nekiri inkâr etmekle itham edilmiştir. Bu konuda özellikle Dırâr b. Amr’dan rivâyet olunan ve İbnu’r-Râvendî’nin; “Mu’tezile, kabir azabını inkâr ediyor ve onu kabul etmiyor” iddiası Mu’tezile’ye mâl olmuş önde gelen iddialardandır. Kabir azabı konusunda Mu’tezile’nin iki farklı görüşe sahip olduğu bilinmektedir. Bunlardan birinci görüşe göre kabir azabı câizdir yani mümkündür. İkinci görüşe göre ise kabir azabı kesin olarak vardır. Kādî Abdülcebbar’a göre ise kabir azabının sübûtu şu âyetlerle sabittir: “*Sonunda hataları sebebiyle boğuldular, ardından ateşe atıldılar, kendilerine Allah’tan başka yardımcıları da bulamadılar.*”⁶⁷⁸, “*Sabah akşam ateşe atılırlar.*”⁶⁷⁹ Kādî Abdülcebbar, buradaki âyetlerin kabir azabına delâletinin açık olduğunu fakat bunun sadece Firavun ve ailesine tahsis edildiğini ifade etmiştir.

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise kabir azabının sübûtuna şu ayeti delil olarak sunmuştur: “Ama o zaman, Biz de sana hem hayattakinin hem de ölümden sonrakinin iki katını tattırdık! sonra kendini bize karşı koruyacak hiçbir yardımcı da bulamazdın.”⁶⁸⁰ Zemahşerî, buradaki iki türlü azaptan kastın kabir azabı ve ahiret hayatındaki azap olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸¹ Son dönem Mu’tezile âlimlerinden Zemahşerî ve Kādî Abdülcebbar, kabir azabının sübûtu konusunda benzer ayetleri delil olarak kullanmışlardır. Mu’tezile âlimleri içinde kabir azabının sübûtu konusunda ihtilaf olmamakla birlikte keyfiyeti konusunda görüş birliği olmadığını söyleyebiliriz.

⁶⁷⁴Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/368; Câhız, *Resâilu’l-Câhız*, 3/287-296.

⁶⁷⁵ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/368; *el-Muğni*, thk. Mahmud Muhammed Kasım (Mısır: Dâru’l-Kütübü’l-Mısriyye, 1954), 7/4-21; Cürçânî, *Şerhu’l-Mevâkıf*, 3/150.

⁶⁷⁶ Câhız, *er-Resâil*, 3/287.

⁶⁷⁷ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/662; bk. Murat Akın, “*Mu’tezile’ye Göre Kabir Azâbı*”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2017), 151-177.

⁶⁷⁸ el- Nuh, 71/25.

⁶⁷⁹ el-Mu’min, 40/46.

⁶⁸⁰ el-İsrâ, 17/75.

⁶⁸¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Muhammed Coşkun, Adil Bebek, Abdulaziz Hatip, Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 3/1061.

Sonuç olarak Mu‘tezile âlimleri içerisinde kabir azabının şekli ve zamanı ile ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu hususta en dikkat çekici görüş ise Kādî Abdülcebbar’a aittir. Zira ona göre, ölü olan beden kabirde diriltilep elem ve lezzete kavuştuktan sonra tekrar öldürülecektir ve buradaki elem ve lezzetler geçicidir.⁶⁸² Mu‘tezile’ye göre kabir azabının nasıllığı meselesi ancak vahiy bilgisi ile ulaşılabilecek bir bilgidir.⁶⁸³ Dolayısıyla bu husustaki bilgilerimiz sınırlıdır. Bununla birlikte Mu‘tezilî âlimler, âyet ve hadisleri kendi temel ilkeleri (usûl-i hamse) çerçevesinde te’vil etmek suretiyle de konuyla ilgili akli çıkarımlarda bulunmuşlardır. Kabirde ölünün tekrar diriltilmesi meselesi bunun örneğini teşkil etmektedir.

2.3.2. Şefaât

Şefaât, sözlükte “birinin önüne düşüp işini görmek; birinin bağışlanması için af dilemek rehberlik etmek ve aracılık etmek” anlamlarına gelmektedir.⁶⁸⁴ Terim olarak ise şefaât, “günahkâr mü’minin affedilmesi, günahı olmayanların ise derecelerinin yükseltilmesi için izin verilen kimselerin, Allah Teâlâ nezdinde aracılık yapması, başkasına fayda sağlamak veya ondan zararı gidermek” demektir.⁶⁸⁵

Mu‘tezile’nin şefaât anlayışının temelini, inanç esaslarını temellendirmede kullandığı usûl’i hamse ilkesinden tevhid ve adâlet prensibinin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Mu‘tezile, ilâhi adâlete ve dinin esaslarına aykırı olduğu gerekçesiyle fâsıklara şefaâtı reddetmekte ve gerçekleşmeyeceğini savunmaktadır. Bu görüşlerini ise şu şekilde delillendirmektedirler: “Küfür üzere ölenler affedilmeyeceklerdir. Büyük günah işleyenler ise cehenneme girerek orada ebedi olarak kalacaklardır. Dolayısıyla şefaât olsa bile onlara fayda sağlamayacaktır. Küçük günah işleyenler ise Allah tarafından bağışlanacakları için şefaate gerek duyulmayacaktır.”⁶⁸⁶ Mu‘tezile, şefaât konusunu ayrıca va’d ve va’id konusuyla da ilişkilendirmiştir. Şefaâtın günahkârlara ve Allah düşmanlarına değil, sevap ehline ve Allah dostlarına yapılacağını bunun da fazilet derecelerinin artması için olacağını iddia etmişlerdir. Kādî Abdülcebbar, bu görüşü şu âyetlerle delillendirmektedir; “*Sadece hoşnut olduklarına şefaât ederler.*”⁶⁸⁷, “*Arşı yüklenen ve bir de onun çevresinde bulunanlar Rablerini hamd ile tesbih ederler; O’na inanırlar ve mü’minler için istiğfarda bulunurlar. Ey Rabbimiz! Senin rahmet ve ilmin her şeyi kuşatmıştır. O halde tövbe eden ve senin yoluna gidenleri bağışla, onları cehennem azabından koru (derler).*”⁶⁸⁸ Kādî Abdülcebbar, bu âyetlere binaen mü’minlere şefaât edileceğini, ancak kâfirlere ve büyük günah işleyenlere şefaât edilmeyeceğini savunmuştur. Büyük günah işleyenlere şefaât edileceğini bildiren hadisin ise sahih olduğu kabul edildiği takdirde bunun tövbe etme şartına bağlanması gerektiğini iddia etmiştir.⁶⁸⁹

Mu‘tezile’nin, şefaâtın sübûtu hakkında ileri sürdüğü akli delil ise şu şekildedir: Hz. Peygamber, büyük günah işleyene şefaât ettiğinde şefaati ya kabul edilir ya da edilmez. Şefaâtın kabul edilmemesi durumunda, onun Allah katındaki değeri azalacağı için bu doğru kabul edilmemiştir: Şefaâtının kabulü durumunda ise sevabı hak etmeyene sevap vermiş ve mükellefi hak etmediği halde lütufla cennete koymuş olacağından bu câiz değildir. Onun için büyük günah işleyen ve tövbe etmeyen kimseye de şefaât câiz değildir.⁶⁹⁰

⁶⁸² Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/664.

⁶⁸³ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/666.

⁶⁸⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arap*, 1/2289; Ahmet Ak, *Hanefî-Mâtûridî Âlimlerine Göre Şefaât Kitabı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2017), 35-37.

⁶⁸⁵ İsfahâni, *Müfredât*, s. 458; Kādî, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/606.

⁶⁸⁶ Mehmet Taşdelen, “*Mu‘tezile’de Şefaât Anlayışı*”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (Aralık 2015), 81-101.

⁶⁸⁷ el-Enbiyâ, 21/28.

⁶⁸⁸ el-Mü’min, 40/7.

⁶⁸⁹ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 2/ 606-12.

⁶⁹⁰ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu’l-Usûli’l-Hamse*, 1/606-12.

Mu'tezile'nin, bu konuyla ilgili bir başka delilinin izahı ise şöyledir: Cezanın devamlılık açısından hak edildiği ve fâsıkın bunu hak ettikten sonra şefaata ile cehennemden çıkmasının doğru olmayacağı; Allah'ın hem adâletinin hem de va'd ve va'idinin bir gereğidir. Mu'tezile, bu nazariyesini temellendirmek için kendi ilkelerinden adâlet, va'd ve va'id prensibine dayanmış ve bunu da şu âyetlerle desteklemişlerdir; “Öyle bir günden korkun ki o gün kimse başkası için bir şey ödeyemez; hiç kimseden şefaata kabul olunmaz, onlara asla yardım da yapılmaz.”⁶⁹¹, “Yaklaşan gün konusunda onları uyar; Çünkü dehşet içinde yutkunurlarken yürekleri ağızlarına gelmiş olacak; zalimlerin ne bir dostu, ne de sözü dinlenir bir şefaataçisi olacaktır.”⁶⁹² Mu'tezile'ye göre şefaata, azabı uzaklaştırmak için değil sevabı artırmak içindir. Burada Bakara suresi 123. âyetin hükmü genel olup Hz. Peygamber ve başkalarını da kapsamaktadır.⁶⁹³

2.3.3. Rü'yetullah

Rü'yetullah konusu kelimelerinde her ne kadar sıfatlar bölümünde ele alınsa da biz, bu çalışmamızda Allah'ın ahirette görülüp görülmeyeceğine taalluk ettiği için sem'iyât bahsinde ele almayı uygun gördük. Lugatta, “gözle görmek” anlamına gelen rü'yet kelimesi ile Allah lafzından izafete oluşan rü'yetullah, terim olarak, ‘Allah'ın görülmesi, cennet ehli tarafından Allah'ın gözle görülmesi’ manalarını ifade etmektedir.”⁶⁹⁴ Mu'tezile, Halku'l-Kur'ân konusunda olduğu gibi rü'yetullah hususunda da naklî delilleri aklî istidlâller ışığında te'vil etmesiyle İslâm düşünce tarihi içinde dikkat çekici bir konumlamaya sahip olmuştur. Mu'tezile, rü'yetullah konusunu usûl-i hamsenin birinci esası olan tevhid ilkesine bağlı bir Tanrı tasavvuru çerçevesinde ele almıştır. Mu'tezile'ye göre rü'yetin varlığını kabul etmek mahdut ve idrak edilemeyen Allah'a mekân tahsis edip sınırlamak anlamına geleceği gibi O'nu, cisimleştirerek hâdis varlıklar seviyesine indirgeyeceği için reddedilmelidir. Aksi bir durum yani rü'yetin varlığının kabulü İslâm'ın tevhid anlayışını zedeleyecektir. Dolayısıyla Mu'tezile'nin, rü'yeti reddetmesinin arka planın da teşbih ve tescime dayalı bir ilâh anlayışına düşme endişesi olduğu anlaşılmaktadır. Mu'tezile, özellikle bu endişeden hareketle rü'yete dair nasları aklî önermeler ve gramer kuralları doğrultusunda te'vil ederek nasları bu önermeler ve kâideler üzerinden yorumlamıştır.⁶⁹⁵

Mu'tezile düşünce sistematüğünde rü'yetullah meselesinin arka planında tevhid ilkesinin gereği olan Allah Teâlâ'yı her türlü beşeri sıfatlardan soyutlama çabasının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda rü'yetullahın muhal kabul edilmesi Allah'ın sıfatlarının hâdis olan varlıkların sıfatlarına benzememe ilkesini beraberinde getirmiştir. Mu'tezile âlimleri, kendi düşünce örgüleri bağlamında belirlemiş oldukları aklî önermeler çerçevesinde te'vil etmiş oldukları naslarla Allah hakkında câiz görmedikleri rü'yeti tenzihçi bir tevhid anlayışıyla O'ndan nefyetmişlerdir. Aksi durumda yön ve sınır problemini içinde barındıran rü'yetle ilgili hususlar cisimleşen ya da insan biçimci Tanrı tasavvuruna yol bulacaktır. Böyle bir anlayışa sebebiyet vermemek için bu tür naslar antropomorfik yaklaşımdan uzak olarak izah edilmelidir.

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mu'tezile, rü'yet meselesini delillendirme noktasında aklî ve naklî delilleri ortak kullanmıştır. Bu konuyu, günümüze kadar ulaştıran Kādî Abdülcebâr'ın eserlerinde daha net bir şekilde görmek mümkündür. Kādî Abdülcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse'de* hem akî delilleri hem de sem'i ve gramer delillerini kullanmak suretiyle meseleyi detaylı olarak ele almış ve konunun aksini iddia eden görüşleri çürütmeye çalışmıştır. Mu'tezile kelâmcıları, Allah'ın ahirette görülmesini olumsuzlarken bu dünyadaki görme fiilinin gerçekleşme şartlarının ahirette de aynen geçerliliği üzerinden görüşlerini savunmuşlardır. Yani kıyâsu'l-gâib ale's-şâhid delili ile rü'yetin gerçekleşmesinin şartlarını dünya ve ahiret için eşit tutmuşlardır.

⁶⁹¹ el-Bakara, 2/123.

⁶⁹² el-Mü'min, 40/18.

⁶⁹³ Cürcâni, *Şerhu'l-Mevâkıf*, 3/594.

⁶⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arap*, 1/5338.

⁶⁹⁵ Veysi Ünverdi, “Kādî Abdülcebâr'ın Rü'yetullahın Reddine İlişkin Dayanakları”, *Bilimname* 0/28 (2015), 201-245.

Rü'yet konusunda Mu'tezile'nin, öne sürdüğü aklî delilleri Kādî Abdülcebbar'ın temellendirmesi ile sürdürmeye çalışacağız.

2.3.3.1. Karşıda Bulunma (Mukabele) Delili

Bu delili Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlil-Hamse'de* konuyu daha somut ve anlaşılır kılmak için kullanmıştır. Kādî Abdülcebbar, bu delilin açılımını şöyle izah etmiştir: “Bizler, görme eylemini gerçekleştirmek için bir duyu organı olan göze ihtiyacımız vardır. Göz ile gören ise baktığı nesneyi ancak karşısında, karşındakine hulul etmiş veya karşısında olma kapsamında iken görebilir. Halbuki Allah Teâlâ'nın, nesnelere karşısında, onlara hulul etmiş ya da bu kapsamda olmasının câiz olmadığı kesindir.”⁶⁹⁶ Bu delil, görme vasıtasına ihtiyaç duyan varlıklar için geçerlidir. Allah ise bir cisim veya araz olmadığı için doğrudan veya dolaylı olarak görme alanı içinde olması mümkün değildir. Kādî Abdülcebbar, yapmış olduğu bu analize dayanarak Allah'ın beşer gözü ile görülmesinin imkânsızlığına aklî bir delil sunmuştur.

2.3.3.2. Makul Engeller Delili

“Makul engeller, görme eyleminin gerçekleşmesine mani olacak şekilde görülmek istenen nesnenin görme açısının dışında kalması olarak tanımlanabilir. Kādî Abdülcebbar, Allah'ın kendi zatından kaynaklanan rü'yetin imkânsızlığı hususundaki makul engeller delilini şu şekilde izah etmiştir: “Allah Teâlâ zâtında bulunan durum üzeredir ve bu özel durumdan dolayı görülmeyendir. Bu görülmeme durumu, herhangi bir engel sebebiyle görülmeyen (cisim olan varlıklar) ve kendisi için rü'yetin imkânsızlığı sebebiyle görülmeyen (Allah Teâlâ) olarak kısımlara ayrılırlar.”⁶⁹⁷ Kādî Abdülcebbar'a göre Allah Teâlâ'nın görülememesinin nedeni birinci delile dayalı engelden dolayı değil Allah'ın kendi zâtında bulunan görülmenin imkânsızlığından kaynaklanan durum sebebiyledir. Bu tıpkı varlığı bilinen fakat zâtı gereği görünmeyen hislerin örneği gibidir.

Sonuç

Bu çalışmayla, Mu'tezile'nin usûl-i hamse ilkeleri temelinde İslâm inanç esaslarını, seçmiş olduğumuz konular bağlamında nasıl delillendirdiği meselesi ele alınmaya çalışılmıştır. Usûl-i selase ana konuları içerisinden belirlemiş olduğumuz alt başlıklarla Mu'tezile'nin kullanmış olduğu usûl yönteminin genel çerçevesi çizilmiştir. Mu'tezile, iman ve akâid esaslarını kendi inanç ilkeleri bağlamında temellendirmiş ve bu temellendirmenin ana dinamiğini ise usûl ilkeleri oluşturmuştur. Mu'tezile kelamcılarının, usûl-i hamse bağlamında hemfikir oldukları birçok konu olduğu gibi bireysel anlamda farklı düşündükleri meselelerin de varlığı bilinen bir gerçekliktir. Bu farklılıkların ekol içinde Bağdât ve Basra olarak ayrılmasının yanı sıra sosyo-kültürel değişimlerden de kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca her bir Mu'tezilî âlim, bir mesele hakkında usûl-i hamseye uyduğu gibi bireysel (psiko-sosyal) farklılıklarla da kendi içinde özgünlük ve değişkenlik göstermiştir.

Mu'tezile kelamcıları, gerek iman esasları gerekse diğer kelâmî konuları delillendirirken özellikle usûl-i hamse ilkelerine sıkıca bağlı kalmışlar ve bu inanç ilkeleri doğrultusunda düşüncelerini inşa edip savunmuşlardır. Örneğin tevhit ilkesi ile insan biçimci Tanrı tasavvurları reddedilmiş, adalet ilkesi ile insan sorumluluğu, hayır-şer, irade-kudret gibi birçok mesele temellendirilmiştir. Diğer üç ilke ile de bireysel ve toplumsal ahlak esasları savunulmuştur. Mu'tezile âlimlerinin, kelam ilminin kurucuları olduğu düşünüldüğünde bu ilme kattıkları en önemli hususun usûl/metodoloji olduğu anlaşılacaktır. Mu'tezile düşünce sistemi üzerine birçok araştırmalar yapılmıştır. Biz de bu çalışmamızda Mu'tezile'nin kelam sistematliğini kelamın ana meseleleri olan ulûhiyyet, nübüvvet ve sem'iyyat başlıkları üzerinden göstermeye çalıştık. Geniş bir konu yelpazesine sahip olan araştırmamız, makale sınırları içinde tahdid edilerek tüm inanç konularının bir arada verilmesi bakımından dikkat çekici olmuştur.

Çalışmamızda Mu'tezile'nin metodunun dayandığı usûl ilkeleri ayrı başlıklar altında ele alınarak her biri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm olarak kabul ettiğimiz bölümde ise temel inanç alanına ait

⁶⁹⁶ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlil-Hamse*, 1/400.

⁶⁹⁷ Kādî Abdülcebbar, *Şerhu'l-Usûlil-Hamse*, 1/408. Bk. Murat Memiş, “Rü'yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış”, Kocaeli İlahiyat Dergisi 4/2 (Aralık 2020), 1-58.

konuların bu ilkelere göre nasıl dayanak gösterildiği hususu üzerinde durduk. Bu doğrultuda her biri ayrı bir çalışma alanı oluşturacak inanç konularını bir arada vererek bütüncül bir yaklaşım sergilemeye çalıştık. Mu'tezile, tarihi süreç içinde politik ve tarihi olgulara bağlı olarak ortaya çıkan usül ilkeleri ve akıllı önceleyen metodolojik yöntemi ile kelâmî meselelere çözüm üretme gayreti içinde olmuştur. Araştırmamızda bu hususu tüm inanç alanında örneklendirerek Mu'tezilî düşüncenin yöntemine dikkat çekmeye çalıştık.

KAYNAKÇA

1. Abdulkâhir el-Bağdâdî. *el-Fark Beyne'l-Fırak*. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1397/1977.
2. Ahmed b. Yahya b. Murtaza. *Tabakâtu'l-Mu'tezile*. thk. Susanna Diwald-Wilzer. Beyrut: Dâru'l-Muntazır, 1409/1988.
3. Ahmed b. Yahyâ İbnu'l-Murtaza. *Tabakatü'l-Mu'tezile*, nşr. S. Divald Wilzer, Beyrut: y.y., 1960.
4. Ak, Ahmet. *Hanefî-Mâtûridi âlimlerine Göre Şefaât Kitabı*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2017.
5. Akın, Murat. "Mu'tezile'ye Göre Kabir Azâbı" *Diyanet İlmi Dergi* 53/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2017), 151-177
6. Aydın, Demet. "Muammer b. Abbad es-Sülemi'nin Eşyanın Doğasına Yaklaşımı". *Kader* 21/2 (Aralık 2023), 744-762.
7. Bilginer, Yahya. "Mu'tezile Düşünce Sisteminde el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehy ani'l Münker İlkesinin Bağlamı ve Kullanım Alanı" *Fırat İlahiyat Dergisi* 26/1 (2021), 245-261.
8. Câhız, *Resâilu'l-Câhız*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Mısır: Mektebetu'l-Lisânu'l-Arap, 1400/1979.
9. Çelebi, İlyas. *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kâdî Abdülcebâr*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
10. Ebü'l-Hasan Eş'ari. *Makâlâtü'l-İslâmiyyin ve İhtilâfu'l-Musallin*. nşr. H. Ritter. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1348/1929.
11. Ebü'l-Hüseyin Abdurrahim b. Muhammed el-Hayyât. *Kitâbü'l-İntisâr ve'r-redd 'alâ İbni'r-Râvendî el-Mülhid*. nşr. H.S. Neyberg. Beyrut: Feuilles Orientales, 1413/1993.
12. Ebü'l-Hüseyin el-Hayyat. *Kitabü'l-İntisar, Mu'tezile Savunusu*. ev. Metin Yıldız. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
13. Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî. *el-Keşşaf*. ev. Mehmed Coşkun- Adil Bebek, Abdulaziz Hatip- Murat Sülün. 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2018.
14. Işık, Kemal. *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
15. İbn Manzûr. *Lisânu'l-Arap*. thk. Abdullah Ali Kebir. Mısır: Dâru'l-Maarif, 1400/1979.
16. Kâdî Abdülcebâr, *Fazlü'l-İ'tizâl*, thk. Fuad Seyyid, Tunus: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1393/1974.
17. Kâdî Abdülcebâr. *el-Muğni fi ebvâbit'Tevhid fi'l-Adl/Halku'l-Kur'an*. thk. Mahmud Muhammed Kasım. Mısır: Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 1354/1954.
18. Kâdî Abdülcebâr. *Şerhu'l-Usûli'l Hamse*, ev. İlyas Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
19. Kâdî Abdülcebâr. *Tebîtu Delâili'n-Nübüvve*, ev. M. Şerif Eroğlu-Ömer Aydın. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
20. Koloğlu, Orhan Şener. *Cübbâiler'in Kelâm Sistemi*. İstanbul: İsmar Yayınları, 2011.
21. *Kur'an'ı Kerim Meâli*. ev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12 Baskı, 2006.
22. Memiş, Murat. "Rü'yetullah Tartışmalarına Metodolojik Bir Bakış". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2020), 1-58.

23. Râgıb el-İsfehânî. *el-Müfredât li elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Savfan Adnan Dâvûdi. Dimeşk: y.y., 1412/1992.
24. Seyyid Şerif Cürçânî. *Şerhu'l-Mevâkıf*. çev. Ömer Türker. 1. Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, 2015.
25. Sinanoğlu, Abdulhamit. “İslâm Düşüncesinin İlk Özgürlükçü Hareketi Mu'tezile'nin “Kader” Anlayışı”. Sütçü İmam İlahiyat Dergisi 7 (Haziran 2006), 69-92.
26. Sinanoğlu, Abdulhamit. *İslâm'da Akılcı Düşüncenin Önderleri Ebu Hanife ve Vasıl Bin Ata*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2019.
27. Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdulkerim. *el-Milel ve'n-Nihal*, nşr. M. Fehmi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990.
28. Şehristânî. *el-Milel ve'n-Nihal*. thk. Nasrî Nâdir. Beyrut: Dâru'l-Meşrik, 1407/1986.
29. Taşdelen, Mehmet. “Mu'tezile'de Şefaât Anlayışı”, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/10 (2015), 81-101.
30. Topaloğlu, Bekir-Çelebi, İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları, 4. Baskı, 2015.
31. Ünverdi, Veysi, *Mu'tezile'nin İnanç Sistemi; Usûlü Hamse/Beş İlke ve Arka Planı*, *Artuklu Akademi/Journal of Artuklu Academia* 2017/4 (2).
32. Ünverdi, Veysi. “Kādî Abdülcebbâr'ın Ru'yetullah'ın Reddine İlişkin Dayanakları”, *Bilimname* 18/1 (2015), 206-238.
33. Üzüm, İlyas. “Kaderiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim 14 Ocak 2023.

(59)

Yasin YÜCESOY⁶⁹⁸; Mehmet DOĞAN⁶⁹⁹

İLKOKULLARDA YAŞANAN AKRAN ZORBALIĞINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN BELİRLENMESİ

DETERMINING TEACHERS' OPINIONS REGARDING PEER BULLYING IN PRIMARY SCHOOLS

ÖZ

Bu araştırmanın temel amacı, ilkokullarda birleştirilmiş sınıf uygulaması yapan okullarda öğrenim gören ve bağımsız sınıf uygulaması yapan okullara taşınan öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalma durumlarını, bu deneyimlerini, duygularını ve düşüncelerini anlamak ve betimlemektir. Ankara ilinde görev yapan öğretmenlerin görüşlerini temel alarak yapılan bu tarama türündeki nitel araştırmada, 2023-2024 eğitim öğretim yılında görev yapan 12 öğretmenden alınan görüşlerle var olan durum yansıtılmaya çalışılmıştır. Araştırmada maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi kullanılarak öğretmenlerin farklı profillerden seçilmesi sağlanmıştır. Görüşme yöntemi, öğretmenlerin akran zorbalığına ilişkin deneyimlerini ve gözlemlerini paylaşımlarını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde "içerik analizi" tekniği kullanılarak öğretmen görüşleri incelenmiştir. Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre, öğrenciler arasında fiziksel şiddetin en fazla birleştirilmiş sınıf uygulaması yapan okullarda yaşandığı ve akran zorbalığının bazen aile kaynaklı olduğu yönünde öğretmen görüşleri belirlenmiştir. Öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimlerine etki eden bu olguların detaylı bir şekilde ele alınarak değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İlkokul, akran zorbalığı, öğretmen.

ABSTRACT

The main purpose of this research is to understand and describe the experiences, emotions, and thoughts of students attending primary schools implementing integrated classroom practices and those who have transferred to independent classroom practices, regarding exposure to peer bullying. Conducted as a qualitative research using a scanning approach, this study is based on the views of teachers working in Ankara during the 2023-2024 academic year. The maximum diversity sampling method was employed to select teachers with different profiles. The interview method was chosen to allow teachers to share their experiences and observations related to peer bullying. The data obtained from 12 teachers were analyzed using the qualitative research technique of "content analysis." According to the findings of the research, teachers expressed that physical violence among students is most prevalent in schools implementing integrated classroom practices, and occasionally, peer bullying is attributed to family influences. The aim is to thoroughly examine and evaluate these factors affecting students' emotional and social development.

Keywords: Primary school, peer bullying, teacher.

⁶⁹⁸ Kubilay Ortaokulu, Okul Müdürü; yasinycsy@hotmail.com ;ORCID: 0009-0005-1708-1737

⁶⁹⁹ İstanbul Üniversitesi- Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi; mhmtgdgn0234@gmail.com ;ORCID: 0009-0008-4297-9970

1.GİRİŞ

Zorbalık, her kültürde ve yaş grubunda, iş ve okul ortamlarında yaygın olarak görülen bir sosyal sorundur. Bu tür davranışlar, bireylerin temel sosyal yaşam ve güvenlik ihtiyaçlarını tehdit eden bir yapıya sahiptir. Olweus'a göre (2003), zorbalık, savunmasız bir birey veya grup tarafından fiziksel veya psikolojik zarar amaçlayan ve sürekli tekrarlanan saldırgan bir davranış türüdür. Greene (2006) zorbalığı, ardışık olarak tekrarlanan, mağdura zarar verme veya onu sıkıntıya sokma niyeti taşıyan ve fail ile mağdur arasında gerçek bir güç dengesizliği olan bir saldırganlık biçimi olarak tanımlamaktadır.

Zorbalık davranışları özellikle öğrenciler arasında ve okul ortamlarında artmaktadır. Amerikan Psikoloji Derneği'ne (APA) göre (2007), zorbalık, öğrenciler arasında özellikle zorbadan daha küçük ya da daha zayıf olanlara yönelik yoğunlaşabilir. İlkokul düzeyinde zorbalık, öğrencilerin çevrelerinden uzaklaştıkça ve denetimsiz ortamlara girdikçe daha da belirgin hale gelir. Araştırmamız, ilkokullarda birleştirilmiş sınıf uygulaması yapanlar veya taşınmalı ilkokullarda eğitim alan öğrencilerin zorbalık davranışlarına maruz kalma deneyimlerine odaklanmaktadır.

Bu araştırma, zorbalıkla mücadelede etkili stratejiler geliştirmek ve bu tür davranışların yaygın olduğu ortamlarda çocukların güvenliğini sağlamak amacıyla önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de eğitim sistemi, 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu tarafından belirlenmiştir ve iki temel kategoride toplanır: örgün eğitim ve yaygın eğitim. Örgün eğitim, okul öncesi eğitimden başlayarak ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim kurumlarını kapsar. Yaygın eğitim ise örgün eğitimin dışında veya yanında gerçekleşen tüm eğitim faaliyetlerini içerir. Bu iki ana bölüm, Türkiye'nin eğitim sistemini temel olarak şekillendirir ve geniş bir öğrenci kitlesine eğitim imkanı sağlar.

Türkiye'de örgün eğitim içinde okul öncesi eğitim isteğe bağlı bir kademe iken, ilköğretim (ilkokul ve ortaokul) ve ortaöğretim zorunlu eğitim kademelerini oluşturur. İlkokullar, dört yıl süren ilkokul, dört yıl süren ortaokul ve yine dört yıl süren liselerden oluşarak toplamda 12 yıllık zorunlu eğitimi temsil eder. Yükseköğretim ise en az iki yıl süren ortaöğretime dayalı eğitim kurumlarını kapsar. Eğitim sistemi, okul öncesinden başlayarak tüm kademelerin farklı işlevlerini yerine getirmesini bekler.

İlkokullar, eğitimin temel taşları olarak bireylerin ve toplumun gelişimi açısından son derece önemlidir. Özellikle, Genç'in (2005) belirttiği gibi, ilkokullar sadece sosyal ve duygusal becerilerin değil, aynı zamanda bilişsel yeteneklerin de gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Temel okuryazarlık, matematik, coğrafya ve tarih bilgilerinin yanı sıra, öğrencilere dünya ve toplumları hakkında sağlam bir kavrayış kazandırma sürecine de rehberlik etmektedir.

İlkokullar, öğrencilerin bilişsel, duygusal, sosyal ve psikomotor becerilerinin gelişiminde en temel eğitim kademesi olarak kabul edilebilir. İlkokul eğitimi, öğrencilerin özgüvenli, başkalarına bağımlı olmayan ve özgür bireyler olarak yetişmelerini hedefler. İlgili mevzuata göre (Anayasa, 1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, İlköğretim Kurumları Yönetmeliği), ilkokul eğitimi zorunlu ve devlet okullarında parasız bir eğitim olarak belirlenmiştir. Bu nedenle, ilkokullar bireyler için temel bir eğitim ve toplum için yaşamsal bir erişim noktası oluşturur.

Zorunlu eğitimin başlangıcı olan ilkokul, eğitimin yaygınlaştırılması ve üst eğitim kademelerine devamın sağlanmasında kilit bir rol oynar. İlkokula erişim, ilgili yasal düzenlemelerle desteklenir ve her çocuğun bu kademeye erişimi sağlanarak ilkokul çağındaki nüfusun %100'ünün okullaşması hedeflenir. Değişen eğitim politikaları çerçevesinde ilkokula erişimi sağlama yöntemleri de çeşitlenmiştir.

Türkiye'deki eğitim sistemi, zaman içinde önemli evrimler geçirmiş ve bu süreç, eğitim alanında çeşitli düzenlemelerin yapıldığı tarihlerle belirlenmiştir. İlk olarak, Üçüncü Millî Eğitim Şurası'nda gündeme gelen sekiz yıllık zorunlu eğitim, 1961 yılında 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile resmîyet kazanmıştır. Bu kanunla birlikte, zorunlu öğrenim süresi 7-14 yaş aralığında olacak şekilde 8 yıla çıkarılmış ve ilkokulda 5 yıl, kalan 3 yıl ise tamamlayıcı kurs ve sınıflarda geçirilmesi zorunlu hale getirilmiştir (Erdem, 2008).

Daha sonra, 1973 tarihli 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu ile eğitim sistemi daha kapsamlı bir düzenlemeye tabi tutulmuş, sekiz yıllık zorunlu eğitim ilkokulda 5 yıl + ortaokulda 3 yıl olarak

yasalaşmıştır (Şahin, 2003). 1983 yılında çıkan 2842 sayılı Kanun ile temel eğitime "İlköğretim" adı verilmiş ve 6-14 yaş aralığındaki çocuklar için zorunlu hale getirilmiştir.

Ancak, 2917 sayılı Kanun ile ilköğretimin sadece ilkokul bölümü zorunlu kılınmıştır. Daha sonra, 1997 yılında çıkan 4306 sayılı Kanun ile sekiz yıllık kesintisiz ilköğretim uygulamasına geçilmiş ve "ilkokul" ve "ortaokul" terimleri "ilköğretim okulu" olarak değiştirilmiştir (Köksal, 2002). Bu dönemde, ilkokula erişimde birleştirilmiş sınıfların yaygın olduğu ve çeşitli önlemler alınarak taşınmalı eğitim, Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (YİBO) ve Pansiyonlu İlköğretim Okulu (PİO) gibi alternatif uygulamaların yaygınlaştırıldığı görülmektedir.

Türkiye'deki eğitim sistemi, 2012 yılında kabul edilen 6287 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile önemli değişikliklere uğramıştır. Bu kanunla birlikte, ilköğretime başlama yaşı düşürülmüş, ilköğretim okulları ilkokul, ortaokul ve imam-hatip ortaokulu olarak ayrılmış ve ortaöğretim zorunlu eğitim kapsamına dahil edilmiştir.

Eğitim sisteminin bu evrimi içinde birleştirilmiş sınıfların rolü de büyüktür. Birleştirilmiş sınıflar, özellikle nüfusu az veya yerleşimi dağınık olan köylerde ilkokula erişimin sağlanması amacıyla zorunluluktan kaynaklanan bir uygulama olarak görülmektedir. Araştırmacılara göre, bu sınıfların olumlu yönleri de vardır. Farklı yaş ve seviyedeki öğrencilerin bir arada olması, sosyal etkileşimi artırabilir ve akran öğrenimine fayda sağlayabilir. Ancak, öğretmenlerin zaman sıkıntısı ve farklı seviyedeki öğrencilerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamada zorluklar gibi olumsuz yönler de göz ardı edilemez (İnce ve Şahin, 2016; Yılmaz, 2014; Güler, 2016).

Öğrencilerin eğitime erişim ve kırsal kesimdeki öğrencilerin öğrenimlerini sürdürebilmeleri için devlet tarafından sağlanan yatılı ve pansiyonlu ilköğretim okulları ile taşınmalı eğitim uygulamaları önemli bir rol oynamaktadır. Bu konuda yapılan araştırmalar ve uygulamalar aşağıdaki şekildedir:

1997 yılında çıkarılan 4306 Sayılı Kanun ile "ilkokul" ve "ortaokul" kavramları ortadan kaldırılarak yerine sekiz yıllık kesintisiz bir okulu ifade eden "ilköğretim okulu" oluşturulmuştur. Bu dönemde, bazı köylerdeki birleştirilmiş sınıfların ilköğretim okullarına dönüştürülememesi sebebiyle, taşınmalı eğitim uygulamasına geçilmiştir (Gülcan ve diğerleri, 2003).

Millî Eğitim Bakanlığı (MEB), taşınmalı eğitimi, "nüfusu az ve dağınık yerleşim birimlerinde bulunan ve birleştirilmiş sınıf uygulaması yapan mecburi öğrenim çağındaki öğrencilerin merkezi yerlerdeki ilköğretim kurumlarına gününbirlik taşınması ve eğitim öğretim verilmesi sistemi" olarak tanımlamıştır (MEB 1994). 1989-1990 öğretim yılının ikinci yarısında başlayan pilot uygulamalar, 1990-1991 öğretim yılından itibaren ülke genelinde yaygınlaştırılmıştır (Arı, 2003).

Taşınmalı ilköğretim uygulaması, öğrencilerin yaşadıkları köylerden uzak ilçe merkezlerine veya kasabalara taşınarak eğitim görmelerini sağlar. Ancak, bu uygulama bazı olumsuzluklara neden olabilir. Öğrencilerin fiziksel ve ruhsal sağlığı üzerinde etkileri olabilir. Özellikle kış aylarında yol koşulları, taşıma araçlarının durumu ve uzak mesafeler nedeniyle öğrencilerin güçlük yaşamasına sebep olabilir (Recepoglu, 2009; Kabaş, 2006).

Öğrencilerin evlerinden uzak bir merkez okula taşınmaları, günlük yaşam aktivitelerini ve sosyal etkileşimlerini etkileyebilir. Bu durum, öğrencilerin erken kalkma, uzun yolculuklar ve ailelerinden uzak kalma gibi sorunlara yol açabilir (Yurdabakan ve Tektaş, 2013).

Taşınmalı eğitim uygulamasıyla birlikte, öğrenciler arasında akran zorbalığı sorunu da ortaya çıkabilir. Uzun yolculuklar, farklı köylerden gelen öğrenciler arasında çeşitli problemlere neden olabilir. Akran zorbalığı, öğrenciler arasında güç dengesizliği, tekrarlanma ve zarar verme niyetini içeren durumlarla ortaya çıkabilir (Olweus, 2010; Espelage ve Swearer, 2003).

Taşınmalı eğitim uygulamalarının öğrencilerin aidiyet duygusu, güvenlik ihtiyacı ve psikososyal durumları üzerindeki etkileri de değerlendirilmelidir. Eğitim öğretim sürecinde etkili bir ortam sağlamak, öğrencilerin başarılarını ve mutluluklarını artırmak açısından önemlidir.

Sonuç olarak, taşınmalı ilköğretim uygulamalarının öğrencilerin eğitim erişimini sağlama amacına rağmen, bu uygulamanın getirdiği zorluklar ve olumsuz etkilerin dikkate alınması önemlidir. Bu bağlamda, taşınmalı eğitim uygulamalarının planlanması, yönetilmesi ve sürekli olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bu süreçte, öğrencilerin güvenliği, fiziksel ve ruhsal sağlığı, sosyal etkileşimleri, akran ilişkileri gibi faktörler göz önünde bulundurularak uygun önlemler alınmalıdır.

2.YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma grubunu oluşturan katılımcılar, Ankara ilinde görev yapan öğretmenlerden seçilmiştir. 2023-2024 eğitim öğretim yılı için Ankara ilinde görev yapan toplam 12 öğretmen, araştırmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Araştırmada kullanılan örnekleme yöntemi, amaçlı örnekleme yaklaşımlarından maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi olarak belirlenmiştir. Bu örnekleme stratejisi, örneklemedeki bireylerin heterojenliğini, yani araştırma konusundaki probleme potansiyel olarak farklı bakış açılarına sahip olan öğretmenlerin temsilini maksimize etmeyi amaçlar (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 108).

Maksimum çeşitlilik örnekleme yöntemi çerçevesinde, sınıf öğretmenleri araştırmanın örnekleme dahil edilmiştir. Bu seçim, araştırmanın ilkökul düzeyindeki akran zorbalığına odaklanması ve bu konuda doğrudan deneyime sahip olan sınıf öğretmenlerinin çeşitli bakış açılarını temsil etmeleri açısından önemlidir. Bu şekilde, öğretmenler arasındaki farklı deneyimler, gözlemler ve değerlendirmeler aracılığıyla zengin bir veri seti elde edilmesi hedeflenmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

İlkokullarda yaşanan akran zorbalığına yönelik öğretmen görüşlerini belirlemek amacıyla, Stewart ve Cash (1985) tarafından tanımlanan görüşme yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, önceden belirlenmiş bir amaç için yapılan, karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim sürecini içeren, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı bir veri toplama aracıdır.

Araştırmanın verileri, yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Görüşme soruları, önceki literatür taraması sonucunda okul yönetimindeki işlevlere odaklanarak Şişman (2015) ve Taymaz (2019) tarafından gerçekleştirilen çalışmalar dikkate alınarak oluşturulmuştur. Bu sorular, öğretmenlerin akran zorbalığıyla ilgili gözlemlerini, deneyimlerini ve görüşlerini daha detaylı bir şekilde paylaşmalarını sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Görüşmeler, öğretmenlerin perspektifinden elde edilen derinlemesine bilgilerle araştırmanın hedeflerine daha etkili bir şekilde ulaşmayı amaçlamaktadır.

Bu yöntem, öğretmenlerin deneyimlerine, tutumlarına, duygularına, şikayetlerine ve inançlarına odaklanarak akran zorbalığı konusunda zengin ve nitelikli veri elde etmeyi hedeflemektedir. Görüşmeler aracılığıyla öğretmenlerin perspektifinden elde edilecek bilgiler, akran zorbalığına karşı etkili mücadele stratejilerinin belirlenmesine ve ilkökullardaki bu sorunla daha etkili bir şekilde başa çıkılmasına katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

2.3. İşlem

Araştırmanın verileri, 2023-2024 Eğitim ve Öğretim yılında Ankara ilinde görev yapan 12 öğretmenle gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde edilmiştir. Araştırmanın kapsamını genişletmek ve farklı perspektifleri içermek adına farklı okul kademelerini yansıtacak şekilde seçilen bu 12 öğretmenle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu öğretmenler aracılığıyla elde edilen veriler, içerik analizi kullanılarak derinlemesine incelenmiş ve araştırmanın temel amacına ulaşmak adına önemli kavramlar ve temalar belirlenmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada, öğretmenlerle yapılan görüşmelerin verileri nitel analiz yöntemlerinden içerik analizi ile incelenmiştir. İçerik analizi, benzer verilerin belirli kavramlar ve temalar etrafında gruplandırılmasını sağlayarak anlamlandırılmasını kolaylaştırır. Bu süreçte, görüşmelerin yazılı metinleri belirlenen ana başlıklar altında düzenlenmiş ve kodlanmıştır. Örneğin, sorunlar yönetim işlevleri başlığı altında toplanan kodlarla

temsil edilmiştir. Kodlar oluşturulduktan sonra tekrar gözden geçirilerek doğrulukları kontrol edilmiştir. Görüşme yapılan öğretmenlerin ilkokullarda yaşanan akran zorbalığına ilişkin görüşlerinin belirlenme süreci, betimsel analiz ile detaylı bir şekilde incelenmiş ve elde edilen bulgular araştırmanın temel odaklarına göre sunulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Birinci araştırma sorusuna(alt problem) ilişkin bulgular.

Araştırmanın birinci sorusunda Size göre akran zorbalığı nedir? Açıklar mısınız. sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin öğretmenlerin cevapları aşağıdaki tabloda tema ve kodlara ayrılarak verilmiştir.

Tablo 10.

Akran zorbalığı nedir

TEMA	KODLAR	KATILIMCILAR	FREKANS
Akran Zorbalığı	Fiziksel, duygusal ve psikolojik	K1, K3, K4, K7, K8, K10, K11, K12	8
	Zor kullanma	K2	1
	Üstünlük	K5,	1
	Saldırganlık	K6, K9	2

Tablo 1’ de akran zorbalığına yönelik” akran zorbalığı” teması adı altında fiziksel duygusal ve psikolojik, zor kullanma üstünlük ve saldırganlık kodları oluşturulmuştur. Akran zorbalığı nedir konusunda fiziksel, duygusal ve psikolojik kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 8, zor kullanma kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, üstünlük kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 ve saldırganlık kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2 olarak gözlemlenmiştir. Akran zorbalığı konusunda en fazla tekrar eden kod 8 katılımcı sayısı ile fiziksel, duygusal ve psikolojik kodu olduğu görülmektedir.

Size göre akran zorbalığı nedir? Açıklar mısınız. sorusuna ilişkin görüş bildiren katılımcıların bazılarının görüşleri doğrudan altını olarak aşağıda verilmiştir:

K4: Aynı yaş grubu akranlar arasında sözlü, sözsüz, temashı, temas olmaksızın birbirlerine karşı uyguladıkları şiddettir.

K2: Yaş grubu ayırt etmeksizin insanların yaşlılarına zor kullanarak istemedikleri şeyleri yaptırmasına denir.

K11: Aynı yaştaki bireylerin fiziksel, psikolojik olarak kırıcı söz ve davranışlarda bulunmasıdır.

3.2. İkinci araştırma sorusuna(alt problem) ilişkin bulgular.

Araştırmanın ikinci sorusunda Okulunuzda karşılaştığınız akran zorbalıklarından bahseder misiniz. Karşılaştığınız hadiseler ile ilgili bilgi verir misiniz. sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin öğretmenlerin cevapları aşağıdaki tabloda tema ve kodlara ayrılarak verilmiştir.

Tablo 11.

Okulda karşılaşılan akran zorbalıkları

TEMA	KODLAR	KATILIMCILAR	FREKANS
Karşılaşılan akran zorbalıkları	Yaş farkı	K1	1
	İftira	K2	1

	Küfür	K3	1
	Şiddet	K4, K5, K6, K7, K8, K10, K12	7
	Küçük düşürme	K6	1
	Alay	K9	1
	Gruplaşma	K11	1
	Hakaret	K9	1

Tablo 2 de okulda karşılaşılan akran zorbalıklarını yönelik “karşılaşılan akran zorbalıkları” teması adı altında, yaş farkı, iftira, küfür, şiddet, küçük düşürme, alay, gruplaşma ve hakaret kodları oluşturulmuştur. Karşılaşılan akran zorbalıkları konusunda yaş farkı kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, iftira kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, küfür kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, şiddet kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 7, küçük düşürme kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, alay kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, gruplaşma kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 ve hakaret kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 olarak gözlemlenmiştir. Karşılaşılan akran zorbalıkları konusunda en fazla tekrar eden kod 7 katılımcı sayısı ile şiddet kodu olduğu görülmektedir.

Okulunuzda karşılaştığınız akran zorbalıklarından bahseder misiniz. Karşılaştığınız hadiseler ile ilgili bilgi verir misiniz. sorusuna ilişkin görüş bildiren katılımcıların bazılarının görüşleri doğrudan altını olarak aşağıda verilmiştir:

K10: Genellikle fiziksel olarak gelişmiş çocuklar diğerleri üzerinde güç kullanarak baskı oluşturuyor.

K7: Genellikle fiziksel olarak gelişmiş çocuklar diğerleri üzerinde güç kullanarak baskı oluşturuyor.

K5: Arkadaşını küçük düşürme hareketleri, sözleri. Öğretmene şikayet etme. Fiziksel zarar vermeye eğilim.

3.3. Üçüncü araştırma sorusuna(alt problem) ilişkin bulgular.

Araştırmanın üçüncü sorusunda Okulunuzda akran zorbalığı ile ne sıklıkla karşılaşıyorsunuz? sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin öğretmenlerin cevapları aşağıdaki tabloda tema ve kodlara ayrılarak verilmiştir.

Tablo 12.

Akran zorbalığı ile karşılaşma sıklığı

TEMA	KODLAR	KATILIMCILAR	FREKANS
Karşılaşma sıklığı	Ara sıra	K2, K3, K4, K10	4
	Her gün	K5, K6, K9	3
	Haftada bir	K7, K11	2
	2-3 haftada bir	K8	1
	Her teneffüs	K12	1

Tablo 3’te akran zorbalığı ile karşılaşma sıklığı “ karşılaşma sıklığı” teması adı altında ara sıra, her gün, haftada bir, 2-3 haftada bir ve her teneffüs kodları oluşturulmuştur. Akran zorbalığı ile karşılaşma sıklığı konusunda ara sıra kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 4 her gün kodu düşüncesine katılan katılımcı

sayısı 3, haftada bir kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2, 2-3 haftada bir kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 ve her teneffüs kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 olarak gözlemlenmiştir. Akran zorbalığı ile karşılaşma sıklığı konusunda en fazla tekrar eden kod 4 katılımcı ile ara sıra kodu olduğu görülmektedir.

Okulunuzda akran zorbalığı ile ne sıklıkla karşılaşıyorsunuz? sorusuna ilişkin görüş bildiren katılımcıların bazılarının görüşleri doğrudan altını olarak aşağıda verilmiştir:

K8: En az 2-3 haftada bir

K3: Arada bir karşılaşıyoruz

K6: Hemen hemen her gün görülmektedir.

3.4. Dördüncü araştırma sorusuna(alt problem) ilişkin bulgular.

Araştırmanın dördüncü sorusunda Sizce okulunuzdaki zorba öğrencilerin akran zorbalığı yapmasının sebebi nedir? sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin öğretmenlerin cevapları aşağıdaki tabloda tema ve kodlara ayrılarak verilmiştir.

Tablo 13.

Akran zorbalığının sebebi

TEMA	KODLAR	KATILIMCILAR	FREKANS
Akran zorbalığı sebebi	Aile	K1, K3, K5, K6, K8, K9	6
	Teneffüs	K2	1
	Empati	K3	1
	Kıskançlık	K4	1
	Çevre	K3, K7, K9	3
	Başarı	K9, K10	2
	Sevgisiz	K11	1
	İlgisiz	K12	1

Tablo 4'te zorba öğrencilerin akran zorbalığı yapmasının sebebine yönelik "akran zorbalığı sebebi" teması adı altında aile, teneffüs, empati, kıskançlık, çevre, başarı, sevgisiz ve ilgisiz kodları oluşturulmuştur. Zorba öğrencilerin akran zorbalığı yapmasının sebebi konusunda aile kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 6, teneffüs kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, empati kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, kıskançlık kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, çevre kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 3, başarı kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2, sevgisiz kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 ve ilgisiz kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 olarak gözlemlenmiştir. Akran zorbalığı sebebi konusunda en fazla tekrar eden kod 6 katılımcı sayısı ile aile kodu olduğu görülmektedir.

Sizce okulunuzdaki zorba öğrencilerin akran zorbalığı yapmasının sebebi nedir? sorusuna ilişkin görüş bildiren katılımcıların bazılarının görüşleri doğrudan altını olarak aşağıda verilmiştir:

K1: Ailesel konular, çevredeki güç algısı, erkek çocuk olması, başkalarına tahammül edememesi

K4: Arkadaşında farklı gördüğü ders aracına sahip olmadığı zaman

K6: Ailenin yetiştirme tarzıdır.

3.5. Beşinci araştırma sorusuna(alt problem) ilişkin bulgular.

Araştırmanın beşinci sorusunda Sizce okulunuzdaki kurban öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalmasının sebebi nedir? sorusu sorulmuştur. Buna ilişkin öğretmenlerin cevapları aşağıdaki tabloda tema ve kodlara ayrılarak verilmiştir.

Tablo 14.

Akran zorbalığına uğrayan öğrenciler

TEMA	KODLAR	KATILIMCILAR	FREKANS
Zorbalığa uğrayan öğrenciler	Zayıflık	K1, K9	2
	İyi niyet	K2, K5	2
	Savunmasız	K3	1
	Aile	K4, K7, K10	3
	Asosyallik	K5	1
	Özgüven	K5, K6	2
	İçgüdü	K8	1
	Empati	K11	1

Tablo 5’te okuldaki kurban öğrencilerin akran zorbalığına uğramasına yönelik “zorbalığa uğrayan öğrenciler” teması adı altında zayıflık, iyi niyet, savunmasız, aile, asosyallik, özgüven, içgüdü ve empati kodları oluşturulmuştur. Zorbalığa uğrayan öğrenciler konusunda zayıflık kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2, iyi niyet kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2, savunmasız kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, aile kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 3, asosyallik kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1, özgüven kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 2, içgüdü kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 ve empati kodu düşüncesine katılan katılımcı sayısı 1 olarak gözlemlenmiştir. Zorbalığa uğrayan öğrenciler konusunda en fazla tekrar eden kod 3 katılımcı sayısı ile aile kodu olduğu görülmektedir.

Sizce okulunuzdaki kurban öğrencilerin akran zorbalığına maruz kalmasının sebebi nedir? sorusuna ilişkin görüş bildiren katılımcıların bazılarının görüşleri doğrudan altını olarak aşağıda verilmiştir:

K5: Kendini ifade edememe, çekingenlik, asosyallik, başkasına merhametli olunması gerektiğine inanan çocuk hak-hukuk bilen çocuk daha çok zorbalığa maruz kalıyor.

K13: Daha sessiz, iç dönük öğrencilerin zorbalık gördüğüne şahit oldum.

K10: Aşırı sessiz ve çekingen olmaları, öğretmeninden çekinmeleri, aile terbiyesi.

4. Tartışma, Sonuç ve Öneriler

İlkokullarda yaşanan akran zorbalığına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışma, öğretmenlerin bu konudaki deneyimlerini ve algılarını anlamayı hedeflemiştir. Araştırma sonuçlarına göre, öğretmenler, sınıflarında ve okullarında akran zorbalığıyla karşılaştıklarını kabul etmektedirler. Öğretmenler, çocukların sosyal ilişkilerinde yaşanan sorunların, akademik başarılarını olumsuz etkilediğine dair endişelerini dile getirmişlerdir. Ayrıca, öğretmenler, akran zorbalığına karşı mücadelede daha etkili stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu stratejiler arasında, öğrencilere duygusal becerilerin kazandırılması, empatinin geliştirilmesi, sorun çözme becerilerinin öğretilmesi gibi önlemler öne çıkmaktadır. Sonuç olarak, öğretmenlerin bu konudaki farkındalıklarının artırılması ve eğitim programlarının geliştirilmesi, ilkokullarda akran zorbalığıyla etkili bir şekilde mücadele edilmesine katkı sağlayabilir.

İlkokullarda yaşanan akran zorbalığı, çocukların gelişim süreçlerinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, öğretmenlerin bu olguya ilişkin görüşlerini anlamaya yönelik önemli bir adım atmaktadır. Elde edilen verilere göre, öğretmenlerin çoğunluğu, sınıflarında akran zorbalığına maruz kalan öğrencilerin varlığını kabul etmektedir. Bu durum, öğrenciler arasındaki sosyal ilişkilerin karmaşıklığını ve bu ilişkilerin, sınıf içi atmosferi etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, öğretmenlerin çoğunluğu, akran zorbalığının öğrencilerin akademik başarılarını negatif yönde etkileyebileceği konusunda endişelerini dile getirmiştir.

Tartışma paragrafında, elde edilen bulguların önemi vurgulanabilir. Örneğin, akran zorbalığının sadece sosyal ilişkileri değil, aynı zamanda öğrencilerin öğrenme süreçlerini de etkilediği görülmektedir. Bu

noktada, öğretmenlerin bu sorunla başa çıkarken daha etkili stratejilere ihtiyaç duydukları belirtilerek, eğitim sistemlerinde ve öğretmen yetiştirme programlarında bu konuda yapılabilecek geliştirmeler üzerinde durulabilir. Ayrıca, akran zorbalığıyla mücadelede duygusal zekâ ve empati gibi becerilerin vurgulanması, öğrencilerin sosyal gelişimlerine olumlu katkılarda bulunabilir. Bu bağlamda, öğretmenlerin rolü, sadece akademik başarıları değil, aynı zamanda öğrencilerin duygusal ve sosyal gelişimini destekleyen bir yönlendirici olarak ön plana çıkmaktadır.

İlkokullarda yaşanan akran zorbalığına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen bu çalışma, eğitim sistemi ve sınıf içi dinamiklerde olumlu değişiklikler sağlamaya yönelik çeşitli önerilere odaklanmaktadır.

Öncelikle, öğretmenlerin farkındalıklarını artırmak için özel eğitim programları düzenlenmeli ve bu programlar, zorbalıkla başa çıkma stratejilerini içermelidir. Öğretmenlere iletişim becerileri eğitimi sunularak, öğrencilerle etkili bir iletişim kurma ve olası zorbalık durumlarını önceden tanıma konusunda duyarlılık geliştirmeleri teşvik edilmelidir.

Ayrıca, öğrencilere duygusal zekâ becerilerini geliştirmek adına ders içeriklerine yer verilmelidir. Bu sayede, öğrenciler duygularını anlama, ifade etme ve başkalarının hissettiklerini anlama konularında daha yetkin hale gelebilirler. Sınıf içinde akran zorbalığına karşı etkili müdahale stratejileri geliştirmek için öğretmenlere destek sağlanmalı ve proaktif yaklaşımların benimsenmesi teşvik edilmelidir.

Okul-aile işbirliği programları ve etkinlikleri düzenlenerek ailelerin sürece dahil olması sağlanmalıdır. Bu, ailelerin öğrencilere evde de destek olmalarını ve okuldaki önlemleri takip etmelerini sağlayarak daha kapsamlı bir destek ağı oluşturabilir.

Bu önerilerin bir araya gelmesiyle, öğretmenlerin ve eğitim kurumlarının akran zorbalığına karşı daha etkili ve bütünlük arz eden bir yaklaşım benimsemeleri mümkün olacaktır. Bu sayede, ilköğretim düzeyindeki eğitim ortamları, öğrencilerin sağlıklı bir şekilde gelişmelerini destekleyen, saygılı ve güvenli bir atmosfer sunabilir.

KAYNAKÇA

1. Arı, A. (2003). Taşınabilir ilköğretim uygulaması (Uşak Örneği). G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23(1), 101-115. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/77388>
2. Arı, R., Deniz, E., Hamarta, E. (2004, 15-18 Ekim). PİO'da öğrenim gören 9-16 yaş grubu öğrencilerinin öz-kavramı ve depresyon düzeylerinin incelenmesi. XII. Eğitim Bilimleri Kongresi Bildirileri (Cilt-II), Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara. (Özet Bildiri/Sözlü Anlatım)
3. psychopathology (2nd ed., pp. 403-429). New York: Kluwer Academic/Plenum. https://doi.org/10.1007/978-1-4615-4163-9_22
4. Crawford, N. (2002, October). New ways to stop bullying. Monitor on Psychology. American
5. Erdem, A. R. (2008). Birleştirilmiş sınıflarda öğretim. Anı Yayıncılık.
6. Genç, S. Z. (2005). İlköğretimde sosyal becerilerin gerçekleştirme düzeyinin belirlenmesi üzerine bir araştırma. Kastamonu Eğitim Dergisi, 13(1), 41-54
7. Greene, M. (2006). Bullying in schools: A plea for measure of human rights. Journal of Social Issues, 62(1), 63-79. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2006.00439.x>
8. Gülcan, M. G. Türkeli, Y. Parbakan, F. Şölen, A. ve Albayrak, F. (2003). Türkiye'de İlköğretim (dünü bugünü yarını). Milli Eğitim Basımevi.
9. Güler, T. (2016). Proje tabanlı öğrenmenin birleştirilmiş sınıflarda uygulanabilirliğine ilişkin öğretmen görüşleri (Yüksek lisans tezi). Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
10. İnce, N. B. ve Şahin, A. E. (2016). Birleştirilmiş ve bağımsız sınıflarda çalışan sınıf öğretmenlerinin mesleki doyum ve tükenmişlik düzeylerinin karşılaştırılması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 31(2), 391-409.

11. Köksal, K. (2002). Birleştirilmiş sınıflarda öğretim. Pegem Akademi Yayıncılık.
12. Little, W. A. (2001). Mutligrade teaching: towards an international research and policy agenda. *International Journal of Educational Development*, 21, 481-497.
13. Olweus, D. (1993). *Bullying at school*. Blackwell.
14. Olweus, D. (1994). Bullying at school: Long-term outcomes for the victims and an effective school-based intervention program. In L. R. Huesmann (Ed.), *Aggressive behavior: Current perspectives*. 97-130. Plenum.
15. Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and Intervention. *Current directions in psychological science* 4(6), 196-200.
16. Receptoğlu, E. (2006). Taşımalı ilköğretim uygulamasında taşıma merkezi olan ilköğretim okullarının sorunları-Çankırı, Karabük ve Kastamonu ili örneği (Yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
17. Receptoğlu, E. (2009). Taşımalı ilköğretim uygulaması ve karşılaşılan sorunlar: Kastamonu ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(2), 427-444.
18. Yurdabakan, İ., ve Tektaş, M. (2013). Taşımalı ilköğretim öğrencilerinin taşımalı eğitime ilişkin görüşleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(3), 511-527.

(60)

Taha KARTAL⁷⁰⁰

OSMANLIDAN GÜNÜMÜZE SEÇİMLER
ELECTIONS FROM THE OTTOMAN TO THE PRESENT

ÖZ

Bu araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'deki seçim sürecinin evrimini geniş çapta incelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerindeki meclis denemelerinden başlayarak Cumhuriyet dönemi ve çok partili sisteme geçiş sürecine odaklanılmıştır. Seçimlerin siyasi manevralar, demokratikleşme süreci, ideolojik çatışmalar ve liderlik yarışları üzerindeki etkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu süreçlerde yaşanan önemli dönemeçler, seçimlerin siyasi istikrara ve demokrasiye olan katkılarıyla birlikte analiz edilmiştir. Türkiye'nin siyasi arenadaki değişim ve gelişimine odaklanarak, seçimlerin toplumsal, ekonomik ve kültürel etkileri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, seçimler, demokrasi, siyasi dönüşüm, liderlik, siyasi istikrar, toplumsal değişim, kültürel etkiler.

ABSTRACT

This research broadly examines the evolution of the electoral process in Turkey from the Ottoman Empire to the present day. Starting from the parliamentary trials in the last periods of the Ottoman Empire, the focus is on the Republican period and the transition to a multi-party system. The effects of elections on political maneuvers, democratization process, ideological conflicts and leadership races are discussed in detail. The important turning points in these processes were analyzed together with the contributions of the elections to political stability and democracy. Focusing on Turkey's change and development in the political arena, the social, economic and cultural effects of the elections were also examined.

Keywords: Turkey, elections, democracy, political transformation, leadership, political stability, social change, cultural influences.

⁷⁰⁰Taha Kartal, Ankara Üniversitesi Yakın Çağ Tarihi Bölümü Öğrencisi, e-posta: thkartal@ankara.edu.tr, ORCID no: 0009-0002-1400-4953

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüze kadar geçen süreçte, Türkiye'de gerçekleşen seçimler, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısını derinden etkileyen önemli olaylardan biridir. Seçimler, demokrasinin işleyişinin temel taşlarından biri olarak kabul edilir ve halkın siyasi tercihlerini ifade ettiği önemli bir araçtır. Bu çalışma, Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de yapılan seçimleri incelerken, üç önemli dönemi ele alarak geniş bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye'de gerçekleşen seçimlerin evrimini ve etkilerini detaylı bir şekilde analiz etmektir. Bu kapsamda, seçimlerdeki ilk dönemlerden başlayarak, Cumhuriyet Dönemi ve sonrasında yaşanan değişimleri ve etkilerini ele almayı planlıyoruz.

İlk olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerçekleşen seçimlerin tarihsel arka planını ve bu seçimlerin nasıl bir siyasi etki yarattığını inceleyeceğiz. Ardından, Cumhuriyet Dönemi'nde gerçekleşen seçimlerin nasıl bir demokratik süreç olduğunu ve Türkiye'nin siyasi arenadaki değişimlerini nasıl şekillendirdiğini gözlemleyeceğiz. Cumhuriyet sonrasında ise, 1980 sonrası seçimlerin ülkenin siyasi, ekonomik ve toplumsal yapısına etkilerini değerlendireceğiz. Bu araştırma, Türkiye'de demokratik sürecin evrimini anlamak, siyasi partilerin ve seçmenlerin dönemsel tercihlerini analiz etmek ve ülkenin demokratikleşme sürecine katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Seçimlerin, toplumun siyasi bilincini ve katılımını nasıl etkilediği, siyasi partilerin ideolojik ve politik değişimleri, seçim sonuçlarının ülke üzerindeki uzun vadeli etkileri gibi konuları derinlemesine ele alarak, Türkiye'nin siyasi tarihini daha iyi anlamaya çalışacağız. Bu şekilde, Türkiye'nin seçimler aracılığıyla geçirdiği dönüşümü anlamak ve gelecekteki siyasi gelişmelere ışık tutmak hedeflenmektedir.

SEÇİMLERDE İLK DÖNEMLER

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde gerçekleşen seçimler, modern Türkiye'nin siyasi evriminde önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemdeki seçimlerin, ülkenin demokratikleşme sürecindeki ilk adımlarını temsil ettiği görülmektedir. İlk dönem seçimlerini analiz ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yapılan seçimlerin yanı sıra, Cumhuriyet'in ilk yıllarına doğru uzanan süreçte gerçekleşen seçimlere de odaklanmak gerekmektedir (Eroğul, 1975).

1877 Osmanlı Genel Seçimleri (İlk)

Bu seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabaları ve siyasi dönüşümü bağlamında önemli bir adımdır. 1876 tarihli Geçici Seçim Nizamnamesi'nin ardından gerçekleştirilen bu seçimler, Vilayet İdare Meclisleri tarafından seçilen milletvekillerini belirlemiştir. Ancak, sadece Osmanlı Türkçesine hakim, 30 yaşını doldurmuş ve tüm yurttaşlık haklarına sahip erkeklerin katılımına izin verilmiştir. Bu seçimler, Osmanlı siyasi hayatında bir dönüm noktası olarak kabul edilir.

1877 Osmanlı Genel Seçimleri (İkinci)

İkinci seçimler, yeni anayasa gereği olarak gerçekleştirilmesi gereken ancak anayasanın yürürlüğe girmemesi nedeniyle eski sistem üzerinden yapılan seçimlerdir. Bu seçimlerde de benzer katılım koşulları geçerli olmuş, ancak seçilen Parlamento kısa bir süre sonra Rusya ile yaşanan savaş gerekçesiyle feshedilmiştir (Dikmen, 2018).

1908 Osmanlı Genel Seçimleri

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte gerçekleşen bu seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun demokratikleşme sürecinde önemli bir adımı ifade eder. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çoğunluğu sağladığı bu seçimler, Osmanlı siyasi yaşamında önemli değişimlere zemin hazırlamıştır. (Eroğul, 1975).

1912 Osmanlı Genel Seçimleri

Bu seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu dönemin karmaşık siyasi atmosferinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki'nin baskın olduğu bir dönemde yapılan seçimlerde, siyasi çekişmeler ve dönemin koşulları seçim sonuçlarını etkilemiştir (Kazancı, 2013).

1914 Osmanlı Genel Seçimleri

1914 seçimleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesindeki siyasi manzarasını yansıtmaktadır. İttihat ve Terakki'nin tek parti olarak katıldığı bu seçimler, ülkenin içinde bulunduğu zorlu dönemi yansıtmaktadır.

1919 Osmanlı Genel Seçimleri

İşgal altındaki bir dönemde gerçekleşen bu seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecindeki son dönem seçimleridir. Türk Ulusal Hareketi'nin ortaya çıktığı bu dönemde yapılan seçimler, ülkenin kurtuluş mücadelesinin önemli bir parçasını oluşturmuştur.

Bu dönemdeki seçimler, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve toplumsal dönüşümünde önemli bir role sahiptir. Siyasi partilerin ve ideolojilerin şekillenmeye başladığı bu dönemde gerçekleşen seçimler, Türkiye'nin modern siyasi tarihini anlamak açısından büyük öneme sahiptir.

1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi Seçimi

1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki karmaşık siyasi ve sosyal atmosferde gerçekleşmiştir. Bu seçimler, Türk Ulusal Hareketi'nin oluştuğu ve Milli Mücadele'nin başladığı dönemin önemli bir parçasıdır. (Eroğul, 1975).

1919'da Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal etmesi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorlu koşullar, Türk ulusal bilincinin ve mücadele ruhunun canlanmasına yol açmıştır. Bu dönemde, Mustafa Kemal önderliğindeki Türk Ulusal Hareketi, milli egemenliğe dayalı bir Türkiye'nin kurulması için mücadele etmeye başlamıştır.

1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimleri, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgal ettiği ve Osmanlı hükümetinin dağıldığı bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Mustafa Kemal, Temsil Heyeti başkanı sıfatıyla il idarelerine ve ordu komutanlarına telgraf göndererek seçimlerin yapılmasını talep etmiştir. Seçimler, ülkenin çeşitli bölgelerinde, özellikle de Anadolu ve Rumeli'deki milliyetçi gruplar tarafından organize edilmiştir.

Seçimler, 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oluşturulması için temsilcilerin seçilmesini amaçlamıştır. Meclis, Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini tanımayan ve Türk ulusal egemenliğini savunan bir platform olarak kabul edilmiştir.

Seçimler sonucunda, Türk Ulusal Hareketi'nin desteklediği milletvekilleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne seçilmiştir. Meclis, 23 Nisan 1920'de Ankara'da toplanmıştır. Mustafa Kemal, Meclis'in başkanı olarak seçilmiş ve Türk Ulusal Hareketi'nin lideri olarak tanınmıştır. Bu Meclis, Milli Mücadele'nin örgütlenmesi ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin yürütülmesi için önemli bir platform olmuştur. (Eroğul, 1975).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin oluşturulmasıyla birlikte, Milli Mücadele'nin liderliği bu Meclis tarafından yürütülmüş ve ulusal bağımsızlık mücadelesi hız kazanmıştır. Meclis, Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atıldığı ve ülkenin modernleşme sürecinin başladığı önemli bir kurum olmuştur. Bu seçimler, Türkiye'nin bağımsızlık ve demokrasi mücadelesinde dönüm noktalarından birini temsil etmektedir.

CUMHURİYET DÖNEMİ VE SONRASI

Tek Partili Dönem

Tek partili dönem, 1927'den 1946'ya kadar Türkiye'de siyasi hayatın belirleyici bir özelliği olmuştur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), bu dönemde iktidar partisi olarak hükümeti yönetmiştir. Seçimlerde farklı uygulamaların yapıldığı bu dönem boyunca TBMM'nin çalışma süresi 1924 Anayasası gereğince 4 yıla

ıkarılmıştır. Tek partili sistemde CHP, savaş dönemi de dahil olmak üzere meclisin süresini 4 yıl olarak korumuştur.

1927 Seçimleri

1927 seçimleri, 3 Nisan 1923 tarihli seçim yasağı çerçevesinde yapılmıştır. Ancak, seçimlere sadece CHP katılmıştır ve CHP adayları genellikle seçimleri kazanmıştır. CHP, 1927'deki seçimlerde milletvekili adaylarını belirleme yetkisini parti liderine bırakmış ve genel başkan adayları belirlemiştir. Seçim sonuçlarında CHP'nin TBMM'deki temsil oranı artmıştır. (Eroul, 1975).

1931 Seçimleri

1931 seçimlerinde, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının ardından farklı bir taktik izlenmiştir. Atatürk, seçimlerde CHP'yi denetlemek için bağımsız adaylara kontenjan ayrılmasını önermiş ve bazı bağımsız adaylar seçilmiştir. Bu dönemde CHP'nin milletvekili seçimlerinde taktiksel değişiklikler gözlenmiştir.

1935 Seçimleri

1935 seçimleri, Cumhuriyet döneminde kadınların seçme ve seçilme haklarını kullanabildiği ilk seçimdir. Ayrıca azınlıklardan da milletvekilleri seçilmiştir. Atatürk'ün önderliğinde, seçim öncesi kadınların CHP'ye ye olması teşvik edilmiş ve CHP'nin kadın milletvekili sayısı artmıştır. Seçimlerde bağımsız adaylar da yer almış ve bazı bağımsızlar meclise girmiştir.

Çok Partili Dönem

Tek partili dönemin sona ermesiyle 1946 seçimleriyle Türkiye çok partili hayata geçmiştir. Bu dönemde, Demokrat Parti (DP) ve diğer muhalefet partileri, CHP'ye karşı rekabet etmiş ve farklı siyasi görüşleri temsil etmişlerdir. (Eroul, 1975).

1946 Seçimleri ve Sonrası

1946 seçimleri, çok partili hayata geçişte önemli bir dönemeç olmuştur. Demokrat Parti, CHP'ye karşı güçlü bir muhalefet yürütmüş ve seçimlerde önemli bir başarı elde etmiştir. DP'nin kazandığı bu seçimler, Türkiye'de çok partili sistemin başlangıcını işaret etmiş ve siyasi rekabetin artmasına neden olmuştur. 1946 seçimleri, Türkiye'de çok partili seçimlerin başladığı dönemin başlangıcını işaret etti. DP'nin kurulmasıyla birlikte, TBMM'de CHP karşısında güçlü bir muhalefet ortaya çıktı ve tek parti dönemi sona erdi. Seçimlerde kullanılan tek dereceli sistem, ülkenin demokratikleşme sürecinde önemli bir değişiklikti.

1950 Seçimleri ve DP İktidarı

1950 seçimleri, Demokrat Parti'nin zaferiyle sonuçlanmış ve DP, Türkiye'nin ilk çok partili hkmetini kurmuştur. Bu seçimler, CHP'nin uzun süreli iktidarının sona ermesiyle ve Türk siyasi hayatında bir dönüşümün başlamasıyla önemli bir dönemeç olmuştur. 1950 seçimleri, Türkiye'de ilk defa iktidarın barışçıl ve demokratik bir şekilde el değiştirdiği bir dönemin başlangıcını işaret etti. DP'nin zaferi, CHP'nin 27 yıllık iktidarını sona erdirdi ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı oldu. (Eroul, 1975).

Çok partili dönemdeki seçimler, Türkiye'nin siyasi arenadaki çeşitliliğini ve demokratikleşme sürecini yansıtan önemli olaylardır. Bu seçimler, farklı partiler arasındaki rekabetin arttığı, seçmenin tercihlerinin çeşitlendiği ve siyasi katılımın arttığı bir döneme işaret eder.

10. Seçim (14 Mayıs 1954)

- Cell Bayar'ın liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.
- DP, 541 milletvekili için 513 milletvekili kazanmıştır.

- Celâl Bayar, 1. turda 486 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

11. Seçim (1 Kasım 1957)

• Celâl Bayar'ın liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

- DP, 638 milletvekili için 607 milletvekili kazanmıştır.
- Celâl Bayar, 1. turda 434 oyla yeniden Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Sevinç, 2014).

12. Seçim (26 Ekim 1961)

- Cemal Gürsel'in liderliğinde gerçekleşen seçim, askeri müdahale sonrası gerçekleştirilmiştir.
- 541 milletvekili için 513 milletvekili seçilmiştir.
- Cemal Gürsel, 1. turda 486 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

13. Seçim (28 Mart 1966)

• Cevdet Sunay'ın liderliğindeki Adalet Partisi'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

- AP, 636 milletvekili için 532 milletvekili kazanmıştır.
- Cevdet Sunay, 1. turda 461 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Eroğul, 1975).

14. Seçim (6 Nisan 1973)

• Fahri Korutürk'ün liderliğindeki Adalet Partisi'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

- AP, 635 milletvekili için 557 milletvekili kazanmıştır.
- Fahri Korutürk, 15. turda 365 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Eroğul, 1975).

Bu seçimler, Türkiye'de siyasi arenanın çeşitlenmesi ve demokratik süreçlerin işlemesi açısından önemli bir dönemi temsil eder. Her seçim, siyasi partilerin güç dengelerini ve ülkenin yönetiminde değişiklikleri yansıtmıştır.

1980 SONRASI SEÇİMLER

1980 darbesi sonrasındaki seçimler, Türkiye'nin siyasi ve demokratik dönüşümünde önemli bir rol oynamıştır. Bu seçimler, ülkenin demokratikleşme sürecindeki kilometre taşlarını temsil etmektedir. Aşağıda bu seçimlerin detayları ve modern Türkiye'nin siyasi gelişimi incelenmiştir.

16. Seçim (31 Ekim 1989)

• Turgut Özal'ın liderliğindeki Anavatan Partisi'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

- AP, 450 milletvekili için 285 milletvekili kazanmıştır.
- Turgut Özal, 3. turda 263 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Küçük Kurt ve Yeles, 1989).

17. Seçim (16 Mayıs 1993)

• Süleyman Demirel'in liderliğindeki DYP'nin iktidarını sürdürdüğü bir dönemde gerçekleşmiştir.

- DYP, 450 milletvekili için 431 milletvekili kazanmıştır.
- Süleyman Demirel, 3. turda 244 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

18. Seçim (5 Mayıs 2000)

- Ahmet Necdet Sezer'in Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.
- 550 milletvekili için 533 milletvekili seçilmiştir.
- Ahmet Necdet Sezer, 3. turda 330 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir. (Çulha Zabçı, 2014).

19. Seçim (28 Ağustos 2007)

- Abdullah Gül'ün Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.
- 550 milletvekili için 448 milletvekili seçilmiştir.
- Abdullah Gül, 3. turda 339 oyla Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Göksen vd., 2009).

20. Seçim (10 Ağustos 2014)

- Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.

• Tek dereceli olarak yapılan bu seçimde Erdoğan, 21.000.143 oy alarak %51,8 ile doğrudan Cumhurbaşkanı seçilmiştir (Sevinç, 2014).

21. Seçim (24 Haziran 2018)

- Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.
- Erdoğan, 26.330.823 oy alarak %52,6 ile doğrudan Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

22. Seçim (28 Mayıs 2023)

- Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olduğu bir dönemde gerçekleşmiştir.
- Erdoğan, 27.834.589 oy alarak %52,2 ile ikinci turda Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Bu seçimler, Türkiye'nin demokratik sürecinde yaşadığı değişimleri ve siyasi aktörlerin liderliklerini göstermektedir. Her biri, ülkenin siyasi ve toplumsal yapısında önemli etkiler bırakmıştır.

SONUÇ

Osmanlı'dan günümüze uzanan seçim süreci, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve demokratik gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu süreç, çeşitli dönemlerde farklı siyasi sistemlerin denendiği, siyasi partilerin kurulduğu ve seçimlerin düzenlendiği bir evrimi yansıtmaktadır. Bu kapsamlı seçim tarihi incelendiğinde, bazı ana hatlar ve sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde seçimler, ülkenin siyasi dönüşümünde kritik bir rol oynamıştır. 1923'te Cumhuriyet'in ilanından sonra çok partili hayata geçilene kadar olan süreçte seçimler, ülkenin demokratikleşme çabalarının bir parçası olmuştur. 1946'da gerçekleşen çok partili seçimler, Türkiye'nin çok partili sisteme geçişini simgeler. Bu dönemde, siyasi partilerin çoğalması ve farklı ideolojilere dayalı partilerin kurulması, siyasi çoğulculuğun gelişimine katkı sağlamıştır. 1950'lerden itibaren gerçekleşen seçimler, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı temsil etmektedir. Seçimler, halkın siyasi tercihlerini ifade etme ve siyasi iktidarı değiştirme fırsatı sunmuştur.

Türkiye'nin siyasi tarihindeki seçimler, sadece siyasi iktidarın el değiştirdiği bir süreci değil, aynı zamanda ideolojik çatışmaların da bir yansımasıdır. Sol ve sağ görüşler arasındaki rekabet, seçimlerin sonuçlarını etkilemiş ve siyasi dengeleri değiştirmiştir.

Türkiye'deki seçimler aynı zamanda liderlik ve Cumhurbaşkanlığı yarışlarını da yansıtmaktadır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri, ülkenin siyasi yönelimini belirlemede önemli bir rol oynamış ve liderlik değişimlerine yol açmıştır.

Sonuç olarak, Osmanlı'dan günümüze uzanan seçim süreci, Türkiye'nin siyasi ve demokratik evriminde önemli bir iz bırakmıştır. Seçimler, halkın siyasi tercihlerini ifade etme ve yönetimde söz sahibi olma hakkını güvence altına almıştır. Ancak, bazı dönemlerde yaşanan siyasi istikrarsızlık ve çatışmalar, Türkiye'nin demokratikleşme sürecindeki zorlukları da göstermektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin seçim sürecini anlamak ve değerlendirmek, ülkenin siyasi geleceği ve demokratik yapısı açısından kritik öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

1. Çulha Zabçı, F. (2014). Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği ve Siyaset: 2002 Genel Seçimler Öncesine Bir Bakış. *Mülkiye Dergisi*, 27(238), 175-192.
2. Dikmen, P. (2018). Ara Seçimler ve Seçim Barajı: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesinin "Cerneza - Romanya" Kararı Çevirisi. *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, 25, 53-66.
3. Eroğul, C. (1975). Seçimler. *Scientific Mining Journal*, 14(2), 85-90.
4. Göksen, Y., Doğan, O., & Yaraloğlu, K. (2009). Oyun Teorisinin 2009 Yerel Seçimler İçin Uyarlanması: İzmir İli Uygulaması. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 9(4), 1225-1241.
5. Kazancı, M. (2013). Osmanlı'da Halkla İlişkiler. *Selçuk İletişim*, 4(3), 5-20.
6. Küçükkurt, M., Bir, A. A., & Yeles, S. (1989). 29 Kasım 1987 Erken Genel Seçimlerine İlişkin Kamuoyu Araştırmalarının Geçerliliği. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 137-149.
7. Sevinç, M. (2014). Siyasal Hayatın İnşasında Urfa'da Seçimler. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 215-225.

(61)

Dr. Enes ASLAN⁷⁰¹; Öğr. Gör. Emine AY YİĞİT⁷⁰²

KIRSAL KALKINMA ve GELENEKSEL GIDALARIN PAZARLANMASI
RURAL DEVELOPMENT and MARKETING OF TRADITIONAL FOODS

ÖZ

Son yıllarda dünya nüfusunun hızlı artışı ile beraber sağlıklı gıdaya ulaşım sorunu ortaya çıkmış, bununla beraber beslenme sorunlarına bağlı hastalıklar ve ölümler artış göstermiştir. Kırdan kente göç sonucu insanların tüketim alışkanlıkları değişime uğramıştır. Hızlı tüketilen katkı oranı yüksek ürünler sağlıksız olmalarının yanında toplumların beslenme alışkanlıklarını değiştirmiştir. Yeni nesil, geleneksel tatları ve yemekleri tanımamaktadır. Bu tatların unutulması geleneksel ürünlerin üretimini sınırlandırdığından kırsal alanların ve burada yapılan üretimlerin azalmasına yol açmıştır. Kırsal kalkınmanın sağlanması kentlere aşırı göçü ve beraberindeki birçok sorunu azaltacaktır. Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç; kırsal alanların durumunu değerlendirmek, kırsal alanlarda yapılan üretimleri ve bu ürünlerin pazarlanmasının sağlanmasına katkı sağlamak, kırsal kalkınmaya yeni bir bakış açısını kazandırmaktır. Bu derleme bir çalışmasında; veri toplamak için doküman incelemesi yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda; kırsal alanların giderek atıl duruma geldiği, bu bölgelerden üretilen ürünlerin üretimlerinin azaldığı, üretilen ürünlerin gıda güvenliği riski taşıdığı, Kooperatif çatısı altında üretilen ve Coğrafi İşaretli ürünlerin ise daha fazla satışının olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler : Geleneksel Gıda, Kırsal, Kalkınma, Pazarlama, Coğrafi İşaret.

ABSTRACT

In recent years, with the rapid increase in the world population, the problem of Access to healthy food has emerged, diseases and deaths due to nutritional problems have increased. People's consumption habits have changed as a result of rural-urban migration. In addition to be in gun healthy, fast-consuming products with high additives have changed the eating habits of societies. The new generation does not recognize additional flavors and dishes. The forgetting of these flavors has limited the production of traditional products, leading to the decline of rural areas and the production made there. Ensuring rural development will reduce excessive migration to cities and many accompanying problems. The aim of this study is to evaluate the situation of rural areas, to contribute to the production and marketing of these products in rural areas, and to bring a new perspective to rural development. In this review study, document analysis method was preferred to collect data. As a result of the research, it was revealed that rural areas are becoming increasingly idle, there has been a decrease in the production of it originating from the regions, the foods that are manufactured pose a risk to food safety, and the product originating from cooperatives and those with Geographically Indicated status have a greater market sales.

Keywords: Traditional Food, Rural, Development, Marketing, Geographical Indication.

⁷⁰¹ Dr. Enes ASLAN / Project Executive / enesaslan11@hotmail.com; ORCID:0009-0004-3043-7948

⁷⁰² Öğr. Gör. Emine AY Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi/Datça Kazım Yılmaz Meslek Yüksekokulu; emineay@mu.edu.tr;
ORCID:0000-0002-5642-0616

1.GİRİŞ

Toplumlar kültürel birikimlerini beslenme biçimlerine de yansıtmışlardır. Toplumların yaşadığı bölge doğasında oluşan koşullar, kültürel birikimleri ve insana dair diğer etmenlerin etkilerini içerisinde barındıran ve yörenin halkı ile bütünleşmiş olan yiyecek ve içecek unsurları geleneksel gıda olarak tanımlanmaktadır(Apak ve Gürbüz, 2018). Son yüzyıldaki teknolojik gelişmeler sonucu satın aldığımız yiyecekler üzerinde yapılan inovasyonlar,yiyeceklerin tat ve kokularında değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişikliklerden yeni nesil memnun olurken, orta yaş insanları geleneksel tatları aramaktadır. Geleneksel tatların korunması somut olmayan kültürel mirasımız olan yemekleri gelecek nesillere taşıyacaktır. Bunun yanında yapılan araştırma sonuçlarına göre;g eleneksel gıdaların pazarlanmasında en önemli sorun gıdaların pazarlanması sırasında oluşan gıda güvenliği sorunudur. Türkiye de farklı iklim tiplerinin görülmesinin yiyecek çeşitliliğine etkisi ve katkısı büyük olmuştur. İklim çeşitliliğinin avantajı olarak her mevsim her çeşit yiyecek ve içeceğe ulaşabilmenin yanında,üretim sonrası aşamalarda gıdalar çeşitli nedenlerle değer kaybına uğramaktadır. Bu değer kaybı bazen yiyeceğin bilinçli uzun süre dayanması için, kimi zaman bilinçsiz olarak hijyen,paketleme,lojistik,saklama koşulları yetersizliği,uygun olmayan kalitesi düşük ambalajlar,bazı ürünlerin tamamen açıkta pazarlanmasıdır.

1927 yılında ülkemizde yapılan ilk sayımda ülke nüfusu 13.648.270 olan Türkiye’de, halkın 75,8%’i belde ile köylerde,%24,2’si bölümü il ve ilçe merkezlerinde yaşarken, 1950 yılından sonra nüfus kentsel alanlara doğru çok hızlı bir şekilde toplanmaya başlamıştır. Son yapılan TÜİK tarafından yapılan araştırmada açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2022 sonuçlarına göre; nüfusun 93,4%’si il ve ilçe merkezlerinde yaşamaktadır(<https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel-kirsal-nufus-orani-i-85670>). Kent nüfusundaki hızlı artış, üretimi yapacak kırsal nüfusun hızlı bir şekilde azalmasına ve şehirlere kaymasına sebep olmuştur.Dünya üzerindeki gelişmiş ülkeler bu sorunun çözümünü şehirlere yakın belde ve köyleri şehirleştirirken bunu yaparken de üretim alanlarını modern yöntemlerle artırmışlardır. Hatta şehirler üzerindeki atıl alanları ıslah yoluna gitmişlerdir. “Dünya Bankası araştırması verilerine göre; Türkiye’de 2022 yılında kentsel alanlarda yaşayan nüfus oranı 77%’dir.” Bugün dünya nüfusunun yaklaşık yarısı kentsel alanlarda yaşamaktadır. Bu nüfus oranının 2050’ye kadar üçte ikiye çıkması beklenmektedir.Yine Dünya Bankası verilerine göre; Avrupa’daki nüfusun yaklaşık 75%’i şehirlerde hayatını sürdürmektedir

(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=The_EU_in_the_world_-) population#Urban_populations

2.KIRSAL KALKINMA TARIM

Türkiye’de kırsal alan kavramı, nüfus yoğunluğunun düşük ve doğal kaynaklar açısından bol olan, iktisadi faaliyetler olarak tarım ve hayvancılık yapılan ve haberleşme, sağlık, eğitim, gibi imkânlarının yetersiz olduğu, doğanın şartlarının ve geleneksel değerlerin hayatın şekillenmesinde etki gösterdiği yerler akla gelmektedir. Avrupa Birliğine üye her devlet kendi ölçütlerinde kırsal alanı tanımlamış olmakla beraber genel de sosyoekonomik kriterler temelinde birbirinden çok farklı tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Örneğin İskoçya; km² başına 100 kişiden daha ufak olan yerel otorite bölgelerini, “Avusturya; 400 km²’den daha düşük alanlarda ve 1.000 kişiden daha az yerleri, Danimarka; 200 haneden daha az olan kişilerin yaşadığı yerleri, İtalya; 10.000 kişiden daha az olan yerleşim yerlerini kırsal bölge olarak belirtmiştir.” (Kolukirik, 2010).

Kırsal kalkınma, bölgesel gelişim politikaları kapsamında Dünya üzerinde odaklanma noktası olarak kabul görmüş politika alanıdır. Kırsal kalkınma politikalarında amaç, ülkede sağlanan refahın ülkenin tamamına dengeli dağılmasıdır. Tüm Dünya ve ülkemizde kırsal alanlardaki ekonomik faaliyetlerin omurgası tarımdır. Ülkemizin kalkınma doğrultusunda tarım sektörü GSYH içindeki payı düşme eğiliminde olsa da gelişmiş ülkelere kıyasla ortalamanın üzerindedir. İstihdam açısı ile incelendiğinde; Türkiye’nin toplam istihdamın yaklaşık beşte birlik kısmını oluşturmaktadır. Tarımda istihdam edilenlerin büyük çoğunluğu kırsal alanlardadır. Kırsal alandaki tarım istihdam edilenlerin payının yüzde 60’ın üstünde olduğu tahmin edilmektedir. Tarım alanlarındaki ekonomik faaliyetlerin, istihdam verilerine yansımaları üzere sadece tarımla sınırlı değildir, enerji ve madencilik kırsal hizmetleri, kırsal sanayi gibi diğer iktisadi faaliyet kollarında da

kırsal alanda önemli hareketlilik oluşturur. Bu bağlamda kırsal alanları sadece köy olarak değerlendirmemek gerekmektedir. Çağdaş kır-kent yaklaşımları incelendiğinde, kent ve kır net çizgi ile ayrılmamıştır. Bunun yerine; mekân süreklilik arz eden çerçevede karşılıklı bağımlılıklar üstünden ele alınarak kırsal ve kentsel entegrasyona odaklanılmaktadır. Bu sebepten, kırsal ekonomi köyden küçük yerleşim yerlerinden başlayarak belde, ilçe, küçük-orta büyüklükte il merkezinden metropollere kadar uzanan ekonomik bir zincirin parçalarını oluşturan sistemler bütünüdür. Bu sebepten, kırsal alanların ulusal kalkınmaya katkısı ülke bütününde homojen dağılmamaktadır. Bazı bölgelerin katkısı minimum düzeyde bulunmaktayken, bazı bölgelerde ve kırsal alanlarda henüz hiç değerlendirilmeye alınmamış atıl kapasiteler bulunduğu görülmekte olup, bu bölgelerin refahının ülke ortalamasına yaklaştırılması ihtiyacı söz konusudur.

Ulusal Kırsal Kalkınma Stratejisi ve ülkemizin bölgesel gelişme bakış açısına göre kırsal ekonominin geliştirilmesine yönelik faaliyetler aşağıdaki amaç ve hedefler doğrultusunda belirlenmiştir

Amaç 1: Tarım ve Gıda Sektöründe Rekabetin Artırılması

- Tarımda örgütlenmeyi teşvik ve buna yönelik etkinliklerin artırılması,
- Tarımsal üretimde katma değer artırılması,
- Gıda güvenliği ve tedarik zincirinin geliştirilmesine yönelik faaliyetler,
- Tarım sektöründe modernizasyon sağlanması ve tarım 4.0 uygulamalarının geliştirilmesi.

Amaç 2: Kırsalda Ekonomik Faaliyetlerin Çeşitlendirilmesi

- Kırsal sanayinin geliştirilmesine yönelik faaliyetlerin artışı,
- Kırsal bölgelerde girişimciliğin ve yenilikçiliğin artırılması,
- Kırsal bölgelerde dijital dönüşümün sağlanması,
- Kırsalda bölgelerde döngüsel ekonomi ve yeşil dönüşüm uygulamalarına teşvikler.

Tarım dışı sektörlerde üretimin istihdam ve artırılmasının sağlanmasıdır. Bu unsurlar çerçevesinde gelecek dönemde kırsal ekonominin güçlendirilmesi sağlanacaktır (<https://ka.gov.tr/sayfalar/tarim-ve-kirsal-kalkinma--29>) (erişim tarihi 26.05.2024).

3. GELENEKSEL GIDALARI PAZARLAMA SORUNLARI

Tüketici taleplerini karşılayacak üretimlerini gerçekleştirmiş şirket ve ülkeler rekabet edebilme güçlerini artırarak, üretim ve kalkınmalarının sürdürülebilirliği için önemli adımlar atmışlardır. Buna rağmen talep artışına hızlı yanıt verilebilen üretim ve pazarlama tekniklerinin ilerlemesi ile geleneksel yöntemlerin uygulanması ve geleneksel gıdalar yok olma sürecine girmiştir (Çoksöyler, 2009) Teknoloji yoğunluğunun fazla olduğu sektörler yeni teknolojilere kolay adaptasyon sağlarken, teknoloji yoğunluğunun daha az olduğu, üretimin genelde emeğe dayalı gerçekleştirildiği sektörlerde; artan rekabet ve değişen pazar koşullarına uyum sağlamak daha zor olmaktadır. Günümüzde geleneksel yiyeceklerin diğer modern yiyeceklerden daha farklı bir öneme sahip olmasında; AB'nin bu gıdalarla ilgili politikalarının rolü büyük olmuştur. Koç (2009) bu durumu, AB'nin gittikçe liberalleşen dünya ticaretinin ezici rekabetine karşı küçük üreticileri koruma ve özellikle genç nüfusun kırsal kesimde tutulmak istenmesi ile açıklanmaktadır. Günümüzde yeni tüketicilerin gıda taleplerindeki değişim, doğal, otantik gıdalara olan talepteki artış, farklı ve yeni gıdalara yönelme; geleneksel gıda ürünlerinin sadece üretildiği yörede ekonomik katkı sağlamasının yanında, ulusal ekonomiler için asıl sorun gıda güvenliğinin sağlanmasıdır. Bu sorunun çözülmesinde geleneksel gıdaların üretim ve pazarlama sürecinde gıda güvenliğinin sağlanması büyük ölçüde geleneksel ürünlerin duysal kalitesinin geliştirilmesine bağlıdır. Bu kalitenin ortaya çıkarılması; geleneksel gıdaların inovatif olarak ürün yapısının geliştirilmesiyle sağlanabilir (Cayot, N., 2007). Geleneksel gıdaların üretimlerinin bütün aşamasında orijinal ve organik hammaddenin kullanılması, gelişmiş güvenliğe yönelik sistemlerinin kullanılması, yenilikçi süreçlerin takibi, duysal kalitenin korunmasına yönelik paketleme sistemlerinin kullanılarak gıdaların uzun ömürlü olduğu garanti edilmelidir. (Vanhonacker, F. vd., 2010). Güvenilir gıdaları iyi pazarlamanın yolu geleneksel gıdalarda inovasyon çalışmalarına ağırlık verilmesinden geçmektedir. Geleneksel gıdayı talep edenler genellikle orta yaş ve üzeri yaş grubundaki insanlar olduğu düşünüldüğünde, genç neslin de geleneksel

gıdalara ilgi ve talebi artırmak için yeni tat, doku, şekil ve buna benzer birçok değişiklik gerçekleştiren inovasyonlara ihtiyaç olduğu gözlenmiştir (Vanhonacker,F. vd., 2010).

4.GELENEKSEL GIDALARIN PAZARLAMASI GIDA GÜVENLİğİ

Tüketici sağlığının korunması açısından gıda güvenliği her daim önemli bir konu olmuştur. Gıda kalitesi ve güvenliği, gıda kaynaklı hastalıkları önlenmesi, gıdaların işlenmesi, hazırlanması ve depolanması süreçlerini kapsamaktadır (Lozano et al., 2019). Sanayileşmenin etkisi ile 19. yüzyılın sonlarına yaklařtıķça üretim süreçlerinde aşırı enerjinin kullanımı ve buna bağlı hızlı nüfus artışıyla beraber , tüketim alışkanlıklarının değişmesi sonucu doğal kaynakların yoğun kullanılması birtakım tartışmalara yol açmıştır. Talep artışını karşılamak amacıyla uygulanan konvansiyonel tarımda, kimyasal girdilerin fazla olması çevre zararı ve gıda güvenliğinin sağlanması birtakım sorunlar ortaya çıkmıştır.Bunun yanında, doğal kaynakların korunduğu, çevrenin zarar görmediği, gıda güvenliğinin ön planda olduğu gelişmeler gelecek nesiller için çevre dostu olan sürdürülebilir tarım kavramının önemini ortaya çıkardı. Sürdürülebilir tarımda ile doğal kaynak tüketimini en aza indirerek, çevreye minimum zararı olan güvenli gıdaları üretmek, bu gıdaları üreten çiftçilerin gelir seviyelerini yaşam kalitelerini arttırmak amaçlanmaktadır.Adı geçen organik tarımda ve iyi tarım gibi uygulama sistemleri Türkiye’de ve Dünya’da son yıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır bu sistemler aynı zamanda sürdürülebilir tarım sistemleri olduğundan, güvenli ve sağlıklı gıda üretimi ve tüketimine katkı sağlamaktadırlar.(<https://ka.gov.tr/sayfalar/tarim-ve-kirsal-kalkinma--29> erişim tarihi 26.05.2024).

5.GELENEKSEL GIDALARDA PAZARLAMA ve KOOPERATİFLER

Kooperatifçilik 19.yy’ da Avrupa’da ortaya çıkıp ilerleyen süreçlerde bütün Dünya’ya yayılmıştır. Kooperatifçilik ekonomik işbirliği yapılarak, ortak amaçları olan insanlar tarafından oluşturulan örgütlenme modeli olarak ortaya çıkmıştır. Mal ve hizmet arzında, piyasanın işleyiş yapısını düzenlemede, üyelerinin pazarlık gücünü artırması açısından kooperatiflerin etkili görevler üstlenmesi hedeflenmektedir. Özellikle tarımsal kalkınma kooperatiflerinde gelirlerin tabana yayılması, gelir adaletsizliğinin azaltılması,istihdam yaratması, kırsal ve kent nüfusu arasında denge sağlanması, dar gelirli orta ve üreticilere gelir güvencesi sağlaması ve gelirinin arttırılması açısından önemli görevler düşmektedir(elik & Karaalp-Orhan, 2021). Yerel kalkınmada en önemli aktörlerinden birisi olan kooperatifler katılımcılığın gerçekleşmesi yani kalkınmanın tabandan başlayarak büyümesinde rol oynamaktadır. Yerel kalkınmada diğer bir aktör belediyelerdir.Belediyelerin önderliğinde yürütülecek bir yerel kalkınma programında insan odaklı yaklaşım, dezavantajlı gruplara yönelik pozitif ayrımcılık ve boyutlar arası tamamlayıcılığı sağlamak şartıyla çok yönlülük ilkesi benimsenmelidir (Zengin vd., 2014).

6.COğRAFİ İşARETLER, GELENEKSEL ÜRÜN ve KATMA DEğER

Coğrafi İşaretler belirli bir bölgeye özgü bir ürünü tanımlayan kalite, ün veya diğer karakteristik özellikleri yönünden coğrafi kaynağına atfedilen, bir bölgeyi temsil eden sınaî mülkiyet hakkıdır (İlıcılı, 2005). Coğrafi İşaretler, bir ürünün olağanüstü kalitesinin ve doğası gereği belirli bir bölgeye bağlı olan benzersiz özelliklerinin özünü içerir. Entelektüel sermayenin bir biçimi olarak Coğrafi İşaretler ekonomide önemli bir yere sahiptir. Bir bölgenin kültürel mirasına derinlemesine kök salmış, ekonomik açıdan uygulanabilir üretim yöntemlerinin geliştirilmesine olanak tanıyan gelenek ve yeniliğin birleşimini temsil ederler. Coğrafi İşaretler, ürüne, kökenine sıkı sıkıya bağlı seçkin bir kimlik verirken, olağanüstü uygunluğu, rakipsiz kalitesi, eskimeyen mirası veya diğer dikkate değer özellikleri temelinde kaynağına atfedilir. Coğrafi İşaretler kavram olarak yerel ekonomilerde adı geçen özellikle kırsal alanların canlandırılmasında bir araç olarak kullanılmaktadır. Küreselleşmeye karşı yerel kültürün korunmasını sağlamak için de önemli bir araçtır (Kan ve Gülçubuk,2008). Coğrafi İşaretler, özünde ayırt edici işaretler olduğu için ekonomide önemli bir yeri vardır. Bu yönüyle entelektüel sermayeler olarak değerlendirilmektedirler. Coğrafi İşaretler ekonomisinin tarımsal üretime dayanan gelişmekte olan ülkelerde ayrı bir yeri vardır. Bunun en önemli sebeplerinden biri bu ülkelerin sanayileşmeyi tamamlayamamış olması ve dolayısıyla tarımsal üretimin ve geleneksel üretim

tekniklerinin ekonominin temel yapısını oluşturmasıdır(Yalçın, 2013: 4). Bu göstergeler yalnızca yerel ekonomilerin özgünlüğünü ve bütünlüğünü koruma aracı olarak hizmet etmekle kalmıyor, aynı zamanda küreselleşmenin giderek genişleyen güçleri arasında yerleşmenin özünün korunmasında da hayati bir rol oynuyor.Coğrafi İşaretlerin uluslararası pazarlara ihraç edilmesi eyleminin son derece kazançlı olduğu kanıtlandı ve önemli ihracat gelirleri elde edildi; bu gelirler yalnızca tüm ulusların değil, aynı zamanda bireysel çiftçilerin de büyük faydasını içermektedir. Bu stratejik hamle, ekonomik büyüme ve refah için yeni yollar açarak çiftçilerin benzersiz ürünlerini küresel ölçekte sergilemelerine olanak tanıdı. Bu çiftçiler küresel pazardan yararlanarak gelirlerini artırıp işlerini genişletebildiler ve aynı zamanda ürünleriyle ilgili zengin kültürel miras ve gelenekleri desteklediler. Bu süreç sayesinde çiftçiler, ürünlerinin kalitesi ve orijinallığı konusunda tanınma kazanarak kendilerini küresel ticaret arenasında kilit oyuncular olarak kabul ettirebildiler. Bu sadece çiftçilerin statüsünü yükseltmekle kalmadı, aynı zamanda bu benzersiz ürünlerin menşei olduğu bölgelere prestij kazandırdı ve uluslararası pazardaki yerlerini daha da sağlamlaştırdı. Benzersiz ve özgün ürünlere yönelik küresel talep artmaya devam ederken, Coğrafi İşaretlerin ihracatı, dünya sahnesine damga vurmak isteyen çiftçiler için şüphesiz başarının önemli bir itici gücü olmaya devam edecek. Coğrafi İşaret koruması alanında kazan-kazan çözümleri arayışı, iş birliği ve karşılıklı saygı ortamının geliştirilmesine yönelik kararlılığın altını çizmektedir. Tarım sektörü, korunan Coğrafi İşaretler sisteminin uygulamaya konulmasıyla kayda değer bir zafer elde etti. Bu yenilikçi yaklaşım, benzersiz tarım ürünlerinin korunmasını sağladığı gibi pazardaki statülerini de yükseltti. Bu Coğrafi İşaretlerin tanınması ve korunması, tarımsal uygulamaların başarısına ve sürdürülebilirliğine önemli katkılar sağlamıştır. Tarımda korunan Coğrafi İşaret sisteminin başarısı, sanayide sürekli yenilik ve büyümenin önünü açmıştır. Bu sistem, geleneksel yöntemleri koruyarak ve yerel özellikleri teşvik ederek kırsal alanlarda sürdürülebilir uygulamaları ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmiştir. Tarım sektörü ise mükemmellik ve refah yolculuğunda önemli bir kilometre taşı olan bu sistemin uygulanmasından gerçek anlamda faydalandı. Coğrafi İşaret ile tescil edilen ürünlerin kalitesi korunduğundan ve yetiştirildiği yöre adı ile ünlenip markalaşmasından dolayı tüketiciler tarafından da daha fazla satın alınmaktadır (Şahin, 2013). Coğrafi işaret taşıyan ürünlerin çekiciliği, tüketicilere üstün kalitelerini garanti edebilmeleri ve bu sayede daha fazla talep alabilmelerinde yatmaktadır. Bu ürünler, Coğrafi İşaret sayesinde olası zararlardan korunmanın yanı sıra, yetiştirdikleri bölgeye özgü prestijli bir kimlik de kazanıyor. Ürünlerin, yetiştirildiği bölgenin seçkin adını taşıyan Coğrafi İşaret tescili ile koruma altına alınması, prestijini ve çekiciliğini artırmaktadır. Bu sadece malların kalitesini yükseltmekle kalmıyor, aynı zamanda onları markalaşma alanına da itiyor. Sonuç olarak tüketiciler, üstün deneyimin keyfini çıkarmak için bu özel ürünlere ilgi duymaktadır. Coğrafi İşaretili Ürünler, işaret aldığı bölgelerin ismini de taşıdığından, bölgelerin tanıtılmasına da katkı sağlamaktadır (Doğan, 2015).Coğrafi İşaretlerle donatılan ürünler, buldukları bölgelerin güçlü elçileri olarak görev yapmakta ve bu bölgelerin benzersiz özelliklerinin ve cazibesinin tanıtılmasında katalizör görevi görmektedir. Coğrafi İşaretler, bu bölgeler tarafından belirlenen asgari standartları öne çıkararak bu alanların genel tanıtımına ve tanınmasına katkıda bulunur. Günümüzün son derece rekabetçi küresel ortamında, dünya çapında çok sayıda bölge, artan rekabetin ortaya çıkardığı zorluklarla boğuşuyor. Bölgesel üretimin ayırt ediciliğinin korunması, ürünlerin ve üretim yöntemlerinin homojenleşmesine karşı koruma sağlanması giderek önem kazanan bir konu haline geldi. Coğrafi işaretler, haksız rekabetle mücadelede ve olumsuz ticari uygulamalar karşısında bölgesel bütünlüğün korunmasında güçlü bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.Bölgesel isimlerini gururla sergileyen bu olağanüstü ürünler, kendilerini gerçekten olağanüstü kılan benzersiz nitelikleri ve kültürel mirası sergileyerek, kendi bölgelerinin önderleri haline geliyor.Coğrafi İşaretler ürünlere prestij ve ayrıcalık duygusu kazandırarak onları gelişmişlik düzeyine yükseltir. Bu olağanüstü ürünlerin tadını çıkarırken, geldikleri bölgelerin hikayelerine dalmış oluyoruz ve tutkularını ve özverilerini bu başarıyı üretmeye adanmış zanaatkarlar ve üreticilerle bağlantı kuruyoruz. Her yudumla, dünyamızın çeşitliliğini ve zenginliğini öven, toprak, kültür ve bunların adlarını taşıyan olağanüstü ürünler arasındaki derin bağlantıyı hatırlatan büyük bir anlatının parçası oluyoruz.Günümüzde dünyanın birçok bölgesi artan rekabet koşullarından farklı oranlarda etkilenmektedir. Gün geçtikçe birbirine benzemeye başlayan ürünler ve teknolojik üretim metotlarına karşı yöresel ürünlerin ve üretim yollarının korunması gittikçe önem kazanmıştır. Coğrafi işaretler yerel ürünlerin ticarete haksız

rekabete karşı korunmasında,ekonomik ve kültürel zenginliklerin desteklenmesinde en etkili araçlar arasında yer almaktadır (Çalışkan ve Koç, 2012).

Rönesans döneminde ticaret yollarının genişlemesi ve uluslararası ticaretin artmasıyla birlikte Coğrafi İşaretlerin kullanımı daha da yaygınlaştı. Tüccarlar ve üreticiler, itibarlarını ve talebi artırdığı için ürünlerini belirli bölgelerle ilişkilendirmenin değerini anladılar. Ürünler daha seri üretilip daha kolay erişilebilir hale geldikçe, tüketiciler benzersiz ve özgün ürünler arayışına girdi ve bu da bölgesel spesiyalitelere daha fazla odaklanılmasına yol açtı. Geleneksel halılarımızın girift desenlerinden, dünyaca ünlü mutfağımızın leziz tatlarına kadar Türk kültürünün her yönü, canlı mirasımızın bir yansımasıdır. Bu hazinelerin ortaya çıkarılmasında kullanılan sanat ve beceri, kimliği korumaya yönelik tutku ve bağlılığın gerçek bir temsilidir. Coğrafi İşaret geleneklerini korumaya devam ederken, yalnızca köklere saygı göstermekle kalmıyor, aynı zamanda gelecek nesillerin de mirası sürdürmesinin yolu açılmaktadır. Her dikişte, her fırça darbesinde ve her tatta Türkiye'nin ruhu parlıyor ve kim olduğumuzun özünü somutlaştırıyor. Coğrafi İşaretler geleneğin koruyucuları, özgünlüğün bekçileri ve mükemmelliğin müjdecileridir. Türkiye, Coğrafi İşaret tescili alanlar ve yöresel ürünlerin sayısından da anlaşılacağı üzere yöresel ürün çeşitliliği bakımından zengin bir potansiyele sahiptir. Son zamanlarda Coğrafi İşaret kavramının üretici ve tüketici tarafından dikkat çekmeye başlamasıyla ve Coğrafi İşaret başvurularında artış görölmüştür (Tepe, 2018).

Etkili Coğrafi İşaretler koruması tüketicilerin, üreticilerin ve devletlerin arzu ve isteklerinin kusursuz bir şekilde birlikteliğinde yatmaktadır. Tüketiciler, seçici zevkleri ve sarsılmaz beklentileriyle, seçtikleri ürünlerde özgünlüğün ve kalitenin güvencesini arıyorlar. Tutkuları ve bağlılıklarıyla hareket eden üreticiler, ustalıklarının takdir edilmesini ve ödüllendirilmesini arzuluyorlar. Toplumsal refahın koruyucuları olarak hükümetler, herkesin hak ve çıkarlarını korurken aynı zamanda yeniliği teşvik eden bir ortam oluşturmalıdırlar. Ticaret daha fazla birbirine bağlı hale geldikçe, ürünlerin benzersiz kimliğini ve kalitesini korumak için Coğrafi İşaretlerin korunmasının zorunlu hale geldiğini anlamak hayati önem taşımaktadır. Coğrafi işaretlerin çok yönlü doğası ve çeşitli paydaşlar üzerindeki etkileri ışığında, tüm tarafların çıkarlarının dikkate alınmasını sağlamak için yapıcı diyalog ve iş birliğine girmek zorunludur. Politika yapıcılar ve işletmeler, Coğrafi İşaretin gücünden yararlanarak büyüme fırsatlarını belirleyebilir, kaynak tahsisini optimize edebilir ve genel ekonomik durumu iyileştirebilir. Devletin özellikle üreticileri hedef alarak Coğrafi İşaretlere cazip teşvikler sağlaması zorunludur. Bunu yaparak genel Coğrafi İşaret etkinliğini artırabilir ve böylece bu olağanüstü ürünler için gelişen bir ortamı teşvik edebilir. Bu iyi düşünölmüş girişim şüphesiz Coğrafi İşaretlerin sürekliliğini sağlayarak ve bir refah-büyüme atmosferi oluşturacaktır. Devlet, üreticilerin sarsılmaz kararlılığını kabul ederek ve ödüllendirerek bir ilham kıvılcımını ateşleyebilir, onları benzersiz başarılarla doğru itebilir ve bir bütün olarak Coğrafi İşaretler sektörünü yükseltebilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarımsal sürdürülebilirlik açısından tarım alanlarının verimli kullanılmaya teşvik edilmesi gerekmektedir. Son yıllarda küresel ısınmaya karşı ölkemizde oluşan kuraklıktan dolayı suyun verimli kullanılması daha fazla önemli hale gelmiştir. Tarladan sofraya gıda zincirinde oluşan aksaklıkların giderilmesi tüketicileri daha fazla memnun ederek satışları arttıracaktır. Depolama alanları konusunda yerel yönetimler ile iş birliği yapılması gereklidir. Pazarlar gibi halka açık alanlarda gıdaların güvenilir satışı konusunda üreticiye teşvik edilmeli gerekli denetim sağlanmalıdır. Kente yakın kırsal alanlara öncelik verilmesi ve atıl alanların değerlendirilmesi kentlerdeki nüfusun aşırı artışı ve buna bağlı bir çok sorunun ortaya çıkışını engelleyecektir. Milli Gıda tohum çeşitliliğin artırılması gerekmektedir. Yerel ürünlerin desteklenmesi kırsal yoksulluğun düşmesini sağlayacak, tarımsal üretimin desteklenmesi geçmişten günümüze gelen tatların geleceğe taşınmasını sağlayacaktır. Ölkemizde geleneksel ürünler çoğu zaman halk pazarlarında ambalaj kullanılmadan satılmaktadır. Tüketicilerin ambalajlı ürünlerin doğal olmadığına yönelik olumsuz bir algısı bulunmaktadır. Bu algı ambalajlama ve saklama koşullarının iyileştirilmesi ile kırılabilir. Gıda güvenliği açısından toplumların sağlıklı gıdaya ulaşabilmesi için ambalajlama bilgilendirme gibi çalışmaların önceliklendirilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte bu tatların yok olmaması ve daha fazla insan tarafından tüketilebilmesi de endüstriyel üretimi teşvik etmektedir. Türkiye’de geleneksel ürünler daha çok üretildikleri bölgeyle sınırlı dar bir alanda ve üretimi bizzat yapanlar tarafından pazarlanmaktadır. Geleneksel ürün üreten kadınların, potansiyel güçlerinin açığa çıkarılması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Kadınlar geleneksel ürünleri yıl boyunca tüketmek ya da küçük çapta satışlar yaparak aile ekonomilerine katkı sağlamak için üretmektedir. Geleneksel gıdaların ekonomik anlamda büyük sanayi işletmelerinde üretilmesinden ziyade kırsal alanda geleneksel yöntemlerle üretilen ürünlerin/gıdaların yöresel tatları ile tüketiciye ulaşması hem kültürel mirasın yaşatılması hem de kırsal kalkınma açısından önemlidir. Özellikle son yıllarda gıda güvenliği nedeniyle yaşanan sorunların artması ile doğal ürünleri tüketmeye olan ilgi artmakta ve bu nedenle de geleneksel yöntemlerle üretilen ürünlere/gıdalara olan ilgi ve talep de her geçen gün daha da artmaktadır. Aynı zamanda, kadınların büyük bir kısmı tarımsal üretimde aktif rol almalarına rağmen, ücretsiz aile işgücü konumundadır. Bu bağlamda, kadınların üretim sürecine ve kırsal kalkınmaya sağlayacakları katkı bakımından hak ettikleri yeri almaları ve bunun sürekliliğini sağlamak bakımından da pazarlanan ürünlerin aile ve işletme gelirinе katkı sağlaması gerekmektedir. Bununla birlikte geleneksel ürünlerin üretim ve pazarlama aşamasında son yıllarda giderek artan gıda güvenliği konusundaki kaygıların yaşanmaması için de hijyen ve standartlara uyum konusunda daha bilinçli olunması zorunludur. Geleneksel gıda üretimi, ekonomik anlamda kadın işgücü potansiyelinin değerlendirilmesine yönelik geliştirilebilecek alternatif gelir sağlama açısından önemli olmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki güncel gelişmelere bakıldığında da kırsal alanın canlandırılması için alternatif gelir olanaklarının geliştirilmesi ve özellikle kadın nüfusuna yönelik istihdam oluşturulması gerekmektedir. Coğrafi İşaretler sürdürülebilir tarım uygulamalarını ve çevre korumayı teşvik edebilir. Coğrafi İşaretler, doğal çevreyle yakından bağlantılı ürünleri teşvik ederek üreticileri toprakla uyumlu geleneksel tarım yöntemlerini sürdürmeye teşvik ediyor. Bu, yalnızca ürünlerin uzun vadeli yaşayabilirliğini sağlamakla kalmıyor, aynı zamanda bölgedeki biyolojik çeşitliliğin ve ekosistemlerin korunmasına da katkıda bulunuyor.

KAYNAKÇA

1. Apak, Ö. C. ve Gürbüz, A. (2018). Turistlerin Yöresel Gıda Ürünlerine İlgi Düzeyleri. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(2), 334-349.
2. Cayot, N., (2007), “Sensory Quality of Traditional Foods”, *Food Chemistry*, 102, pp.445-453
3. Çalışkan, V. & Koç, H. (2012). Türkiye’de coğrafi işaretlerin dağılışı özelliklerinin ve coğrafi işaret potansiyelinin değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 28: 193-214.
4. Çelik, M., & Karaalp-Orhan, H. S. (2021). Tarımsal kooperatiflerin mevcut durum analizi ve sorunları: Denizli-Acıpayam ilçesi süt kooperatifleri örneği. *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 35-64.
5. Çoksöyler, N., (2009), Önsöz, II. Geleneksel Gıdalar Sempozyumu, 27-29 Mayıs 2009, Van, Bildiriler Kitabı, s. iii-iv, Korza Basım, Ankara.
6. Doğan, B. (2015). Coğrafi İşaret Korunmasının Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Önemi. *NWSA-Social Science*, 10 (2), 58-75.
7. Kan, M., Gülçubuk, B. ve Küçükçongar, M. (2012). Coğrafi İşaretlerin Kırsal Turizmde Kullanılma Olanakları. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (22), 93-101.
8. Kolukırık, C. (2010). AB Kırsal Kalkınma Politikaları, Fonları ve Türkiye'nin Yararlanma Alanları (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
9. Lozano, M.G., García, Y.P., Gonzalez, J.A.S., Bañuelos, C.V.O., Escareño, M.P.L., Balagurusamy, N., 2019. Biosensors for Food Quality and Safety Monitoring: Fundamentals and Applications. *Enzym. Food Biotechnol. Prod. Appl. Futur. Prospect.* 691–709.
10. Odabaşı, Y., Oyman, M., 2012. Pazarlama İletişimi Yönetimi. Mediacat Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
11. Şahin, G. (2013). Coğrafi İşaretlerin Önemi ve Vize (Kırıkkale)’nin Coğrafi İşaretleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15, 23-37

12. Tepe, S. (2008). Coğrafi işaretlerin ekonomik etkileri. T.C. Türk Patent ve Marka Kurumu Markalar Dairesi Başkanlığı. Ankara

13. Vanhonacker, F.; Lengard, V.; Hersleth, M. Ve Verbeke, W., (2010), “Profiling European Traditional Food Consumers”, British Food Journal, Vol.112, No.8, pp.871- 886.

14. Yalçın, B. (2013). Yöresel Ürünlerin Pazarlanması Üzerine Değerlendirmeler. Akdeniz Sanat Dergisi, 6(11),205 .

15. Zengin, E., Başkurt, M., & Es, M. (2014). Yerel yönetimler ve yerel kalkınma. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 95-124.

(https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-population#Urban_populations_explained/index.php?title=The_EU_in_the_world_-). (Erişim tarihi 26.05.2024).

(<https://ka.gov.tr/sayfalar/tarim-ve-kirsal-kalkinma--29>). (Erişim tarihi 26.05.2024).

(<https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kentsel-kirsal-nufus-orani-i-85670>). Kent

(62)

Dr. Öğr. Üyesi Kübra Deren TÜDEŞ⁷⁰³
KARİZMATİK LİDERLİK ÜZERİNE
ON CHARISMATIC LEADERSHIP

ÖZ

Bu çalışmada karizmatik liderlik konusu genel hatlarıyla incelenecektir. Lider toplumu yönlendiren en önemli unsurların başında gelmektedir. Dünya hızla değişip gelişmekte ve bu hıza yetişebilmek için güçlü liderler eşliğinde hareket etmek daha kolay olacaktır. Bu bağlamda karizmatik lider sahip olduğu sıra dışı özellikleri ile değişen dünyaya ayak sağlamanın anahtarı olacaktır. Önce karizma, lider kavramları açıklandıktan sonra karizmatik lider konusu üzerinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lider, liderlik, karizma, karizmatik lider, liderlik teorileri.

JEL Kodu: M30.

ABSTRACT

In this study, the subject of charismatic leadership will be examined in general terms. The leader is one of the most important elements that direct the society. The world is changing and developing rapidly, and it will be easier to act with strong leaders in order to keep up with this pace. In this context, the charismatic leader will be the key to keeping up with the changing world with his extraordinary characteristics. First, after explaining the concepts of charisma and leader, a general evaluation was made on the subject of charismatic leader.

Keywords: Leader, leadership, charisma, charismatic leader, leadership theories.

JEL Code: M30.

⁷⁰³ Yalova Üniversitesi, Armutlu Meslek Yüksekokulu, deren.ekici@yalova.edu.tr; ORCID: 0000-0003-3471-4389

GİRİŞ

Karizma, karizmatik kavramı geçmişten günümüze zihinlerde farklı ve değerli bir imaj oluşmasına sebebiyet veren, itibar kazandırıcı nitelikleri barındıran bir kavram olması açısından önem taşımaktadır. Lider kavramıyla birleşince literatürde ve yönetim biliminde mühim bir yer kazanan karizmatik liderlik kavramı politika alanında da liderlerin tasnif edilmesinde yer almıştır. Lider yöneticiden farklı olarak ilham veren, geleceğe ait bir rehberi, haritası bulunan, değişime açık öncü kişidir. Liderlik ise liderin bu davranışlarının tümünü kapsamaktadır.

Karizma terimini bizlere kazandıran Max Weber bu terimi liderin kendine has, nevi şahsına münhasır ve istisnai özelliklere sahip olması bağlamında değerlendirmiş ve kriz anlarında bu özelliklerinden yararlanan liderin problemi kolayca çözdüğünü belirtmiştir (Koçyiğit, Buhur, İsen, Buğday, Gürbüz, 2022: 778).

Çalışmada lider, liderlik, karizmatik lider ve özellikleri açıklanacak olup politika alanında karizmatik liderin farkı açıklanmaya çalışılacaktır.

Karizma, Lider ve Liderlik

Karizma kelimesi Eski Yunanca'da "ilahi ilham yeteneği" veya "ilahi hediye" anlamına gelmektedir. Kavramın yönetim ve örgüt alanında kullanılması ise Max Weber ile gerçekleşmiştir. Weber'e göre karizma; büyüsel nitelikleri barındıran bir lider, izleyenleri ile duygusal bağlılığı olan, baba rolünde, olağanüstü gücü ile ün kazanmış, sevgi seli ile halkından destek gören bir gücü temsil eder (Günçavdı, 2017: 21-22.).

Lider; kişileri yönetirken onların istek ve ihtiyaçlarını da gözeten, yönlendirici, rehber ve emirlerini verirken çevresini aydınlatan kişidir (Koçyiğit, Buhur, İsen, Buğday, Gürbüz, 2022: 778). Lider içinde bulunduğu gruptan doğan, hedeflerini kendi belirleyen, geliştirici ve farklılık yaratan kişidir (Sunay, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/11017/mod_resource/content/1/%2811%29L%C4%B0DERL%C4%B0K.pdf).

Liderlik; etkili kişisel özelliklerden doğan kuvvet, kişilerin fikir ve hareketlerini etkileme kabiliyeti, kökeninde liyakatin bulunduğu, isteklerini topluma kendine saygı duyurarak elde eden güç, ikna ederek etkin olma anlamlarına gelmektedir (Reşitoğlu, Altun, Azbay, Reşitoğlu, 2023: 2140).

Liderlik; "insanları zor kullanmadan belirli yönlere doğru harekete geçirmedir" Liderlik; "problemleri gerçekçi bir gözle görmek ve alternatif çözüm önerilerini geliştirmeye yönelik kişisel yeteneklere sahip olmaktır" (Sunay, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/11017/mod_resource/content/1/%2811%29L%C4%B0DERL%C4%B0K.pdf).

Karizmatik Liderlik

Karizmatik liderlik, güncel liderlik türlerindedir. "Karizmatik liderler; topluma önderlik eden, izleyicileri için önemli bir güç kaynağı olan, onlara değer katan, ayrıca onların pozitif düşüncelerini sağlayan ve izleyicilerinin hayatlarında önemli olan hususları önceden farkına varmalarını sağlayan kişilerdir" (Kara, 2019: 79.).

Karizmatik liderler halkın nezdinde bir kahraman gibi kabul edilmektedirler. Geleneksel olmayan yöntemlerle olağanüstü ikna yeteneği ile kitleler üzerinde büyük bir etki bırakmaktadır.

İyi bir karizmatik liderin sahip olduğu temel özellikler şunlardır:

- Kendi kendini motive edebilir,
- Kendine güven en üst düzeydedir,
- Kararlı davranmak,
- İkna kabiliyeti yüksek ve etkili olmak,
- Ekip kurabilmek ve yaratıcı olmak,
- Olağanüstü durumlarda sıra dışı davranış özellikleri göstermek,
- İnovasyona açık olmak,
- Kendisine bağlı taraftarlarının talepleri önemsemek,

- *Devamlılığı olan üstün yetenekleri olmak.*
- *Geleceği öngörebilir risk almaktan çekinmez* (Kara, 2019:84).

Karizmanın biçimsel örgütlerde nasıl ortaya çıktığına yönelik en önemli çalışma House'un 1977 yılında geliştirdiği "Karizmatik Liderlik Kuramı" dır. House'un bu çalışması, karizmatik liderlerin karakteristikleri, davranışsal yönelimleri ve durumsal faktörler hakkında birçok varsayımı kapsamaktadır (Gül, Aykanat, 2012: 20).

Karizmatik liderlik vizyon belirleme, üye ihtiyaçlarına duyarlılık gösterme, çevresel duyarlılık gösterme, sıra dışı davranışlar sergileme, kişisel risk üstlenebilme ve statükoyu sürdürmeme gibi önemli faktörler üzerinden gücünü artırmaktadır (Ceylan, Yöndem, 2021: 294).

Karizmatik liderlik teorileri arasında şunlar bulunmaktadır: Weber'in Karizmatik Liderlik Teorisi, House'un Karizmatik Liderlik Teorisi, Bass'ın Karizmatik Liderlik Teorisi, Conger ve Kanungo'nun Karizmatik Liderlik Teorisi, Shamir'in Karizmatik Liderlik (Benlik) Teorisi, Meindl'in Karizmaya Sosyal Sirayet Teorisi.

"Karizmatik Liderlik Teorileri

1- **Weber'in Karizmatik Liderlik Teorisi:** Bu teoriye göre liderin ilahi gücü bulunmaktadır ve lider bu gücünü olağanüstü zamanlarda sorunları çözmek için kullanır. Etrafında bulunan insan topluluğu üzerinde sadakat ve bağlılık bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

2- **House'un Karizmatik Liderlik Teorisi:** House bir liderin ideolojik amacı etrafında kitleler üzerinde değer ve arzuların oluşmasını sağladığını belirtmektedir. Ayrıca izleyicilerinin ve kendisinin hedeflerine ulaşmasında büyük rol oynamaktadır. İzleyicilerinde güdü oluşturma ve onlara model olma da diğer özelliklerindedir.

3- **Bass'ın Karizmatik Liderlik Teorisi:** Bass, House'm teorisine ek olarak liderin çevresi tarafından olağanüstü ve ilahi bir güç olarak görüldüğünü onların tutum ve hareketlerinde değişim yarattığını ortaya koymuştur.

4- **Conger ve Kanungo'nun Karizmatik Liderlik Teorisi:** Bu teori karizmanın atıfsal bir şey olduğunu ve vizyon, üye ihtiyaçlarını giderme, duyarlılık, kendine has davranış sergileme, risk alma ve mevcut hali devam ettirmeme gibi özelliklerin lidere atfedilecek özellikler olduğunu ele almaktadır.

5- **Shamir'in Karizmatik Liderlik (Benlik) Teorisi:** House'ın kuramı üzerine geliştirilmiştir. Karizmatik liderliği lider ile çevresi arasındaki etkilenme süreci olarak tanımlamaktadır.

6- **Meindl'in Karizmaya Sosyal Sirayet Teorisi:** Sosyal sirayet ya da bulaşma, heyecanların, duyguların ya da davranışsal tepkilerin bir grup insan arasında eşzamanlı olarak (kendiliğinden) yayılması ve insanların kaygı ve engellenmeye karşı belirli bir yolla davranmaya yönelik gizli eğilimleri olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yaklaşımda karizmatik liderin kim olduğu pek önemsenmemekte bastırılmış duygu ve tepkileri açığa çıkaracak bir olayın oluşması ve sembolik bir liderin olması önem arz etmektedir." (<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/hasan.gul/73442/L%C4%B0DERL%C4%B0K%20TEOR%C4%B0LER%C4%B0-12.docx>).

SONUÇ

Karizmatik liderlik toplumları etkileyen onlara dış politikalarında yön veren önemli bir konudur. Karizmatik lider yorulmadan kitleleri kendine has özellikleri ile etkileyip kolayca kabul gören bir yapıya sahiptir. Liderle kendini özdeşleştiren topluluklar liderin söylediklerini birebir uygulayıp gönülden bağlılık göstermektedirler. Kendisine bağlı bu insanların ihtiyaçlarına göre hareket eden karizmatik lider belli bir misyon ve vizyon etrafında eylem ve söylemlerini düzenlemektedir. Risk alabilen radikal değişimlere açık olan karizmatik liderler izleyicileri üzerinde heyecan yaratmaktadır.

KAYNAKÇA

1. CEYLAN Adnan, YÖNDEM Gül Elif (2021). “Kriz Yönetiminde Liderlik Ve Karizmatik Liderlik Özelliklerinin Kriz Yönetimine Etkisi” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research Cilt: 14 Sayı: 79 Ağustos 2021 & Volume: 14 Issue: 79 August 2021.
2. GÜL Hasan, AYKANAT Zafer (2012). “Karizmatik Liderlik ve Örgüt Kültürü İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 16 (1): 17-36.
3. GÜNÇAVDI Gizem (2017). “Karizmatik Liderlik: Alan Yazın Taraması”, Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Cilt: Ek1, Sayı Ek 1, 21-34, 2017.
4. KARA Ergün (2019). “Karizmatik Liderlik”, “21. Yüzyılda Liderlik Yaklaşımları”, GÜRER Alper (ed.), İstanbul: Hiperlink Yayınları.
5. KOÇYİĞİT İrfan, BUHUR İsmail, İSEN İhsan, BUĞDAY Mustafa, GÜRBÜZ Mehmet Halil (2022). “Karizmatik Liderlik, Sahip Olunması Gereken Beceriler Ve Bunların Okula Yansımaları”, Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 8(53):776-788.
6. REŞİTOĞLU F., TOPRAK Altun, B., AZBAY, A. & REŞİTOĞLU, S. (2023). “Liderlik Kavramına ve Liderlik Kuramlarına Genel Bir Bakış ”, International Academic Social Resources Journal, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:8, Issue:46; pp:2139- 2145.
7. SUNAY Hakan, “Liderlik”, https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/11017/mod_resource/content/1/%2811%29L%2C4%B0DERL%C4%B0K.pdf
8. (<https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/hasan.gul/73442/L%C4%B0DERL%C4%B0K%20TEOR%C4%B0LER%C4%B0-12.docx>).(05.05.2024).